WILL DURANT

KREIKAN KULTTUURI

WSOY

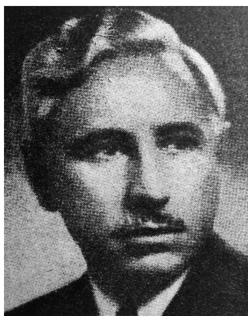
KREIKAN KULTTUURI

Tarkoitukseni on kuvata ja tarkastella Kreikan sivistyksen syntyä, kasvua, kypsyyttä ja rappeutumista Kreetan ja Troian vanhimmista säilymistä siihen aikaan asti, jolloin Rooma valloitti Kreikan. Tahdon nähdä ja tuntea sekä tämän monipuolisen kulttuurin nousun ja laskun salaperäisen ja persoonattoman rytmin että sen ainesosien runsauden ja vaihtelun: keinot, millä se hankki elatuksen maakamarasta ja organisoi teollisuuden ja kaupan; sen kokeilut monarkialla, aristokratialla, demokratialla, diktatuurilla ja vallankumouksella; sen käytöstavat ja moraalin, uskonnolliset pitämykset ja uskomukset; lasten kasvatuksen, sukupuoli- ja perhe-elämän säännöt; kodit ja pyhäköt, torit, teatterit ja urheilukentät; runouden ja näytelmätaiteen, maalauksen, kuvanveiston, arkkitehtuurin ja musiikin; tieteet ja keksinnöt, taikauskon ja filosofiset katsomukset. En halua nähdä näitä ainesosia vain teoreettisesti ja oppineesti eristettyinä, vaan myös niiden elävän vuorovaikutuksen, yhden suuren kulttuurielimistön, jossa on sata elintä ja sata miljoonaa solua, mutta yksi ruumis ja yksi sielu ja samanaikaiset toiminnat.

Näin esittelee amerikkalainen historiantutkija WILL DURANT mahtavaa teostaan »Kreikan kulttuuri», joka on loistavimpia kuvauksia, mitä antiikin maailmasta suurta yleisöä varten on kirjoitettu. Kuin valtavana draamana kulkee siinä silmiemme ohitse koko helleeninen maailma: homerolainen sankariaika, kreikkalaisten siirtokuntien muodostuminen kaikille Aigeian meren saarille ja Länsi-Aasian, Mustanmeren, Afrikan, Italian, Sisilian, Ranskan ja Espanjan rannikoille, pienen kansan taistelu idän despotismia vastaan Marathonin kentällä, kreikkalaisuuden kohoaminen Perikleen johtamana historian rikkaimmaksi kulttuurikaudeksi, tieteiden ja taiteiden valtava nousu, Peloponnesolaissodat, Kreikan vapauden rappeutuminen ja tuho ja lopulta roomalaisten valloittajien saapuminen, jolloin kuoleva Kreikka luovutti tieteensä, filosofiansa, kirjallisuutensa ja taiteensa nykyisen länsimaisen sivistyksemme eläväksi perustaksi.

»Suurenmoinen saavutus — parasta mitä ihmiskunnan historiasta on kirjoitettu. Se on loistava ja virheetön. Durantin kynä näyttää selventävän, valaisevan ja yksinkertaistavan kaiken, mitä se koskettaa.»

MAURICE MAETERLINCK.

WILL DURANT

on syntynyt Yhdysvalloissa v. 1888. Hän on toiminut sekä sanomalehtimiehenä, Columbian yliopiston professorina että vapaana luennoitsijana. Durantin monet, laajat historiateokset ovat herättäneet tavatonta huomiota; mm. »Kreikan kulttuuri» on käännetty useille kielille ja todettu kaikkialla loistavatyyliseksi, asiallisuudessaan luotettavaksi suuren yleisön historiateokseksi. Seuraavassa muutamia arvosteluotteita:

»— *Todistus valtavasta oppineisuudesta. Ei ole sitä kreikkalaisen elämän aluetta, jota ei olisi käsitelty, vieläpä yksityiskohtaisesti.*» (The New Yorker.)

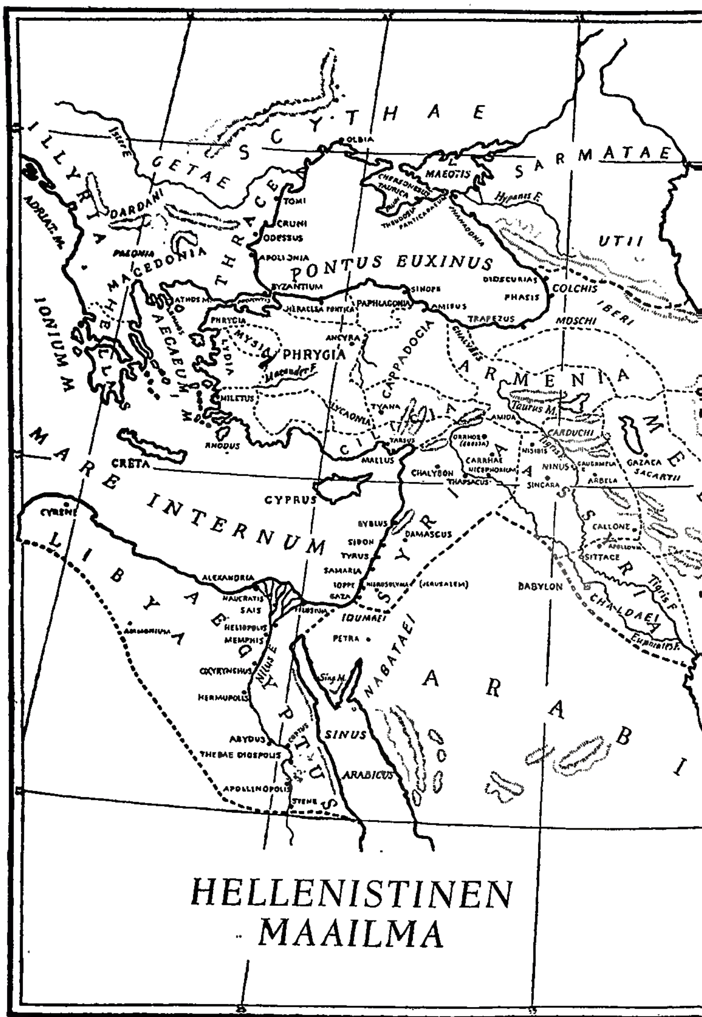
»*Hän on uudelleen tutkinut koko helleenisen kulttuurin ja tehnyt sen tunnollisen objektiivisesti. Tieteellisen tutkimuksen tuloksia on harvoin esitetty näin elävässä, innostavassa muodossa ja kuitenkin niin todenmukaisesti.*» (The Saturday Review of Literature.)

»*On tunnustettava, että tässä on luotu teos, joka käsittää miltei kaiken helleenisestä elämänpiiristä. Lämmin ymmärtämys kaikkea inhimillistä kohtaan antaa teokselle humaanisen pohjavireen.*» (Anzeiger für die Altertumswissenschaft.)

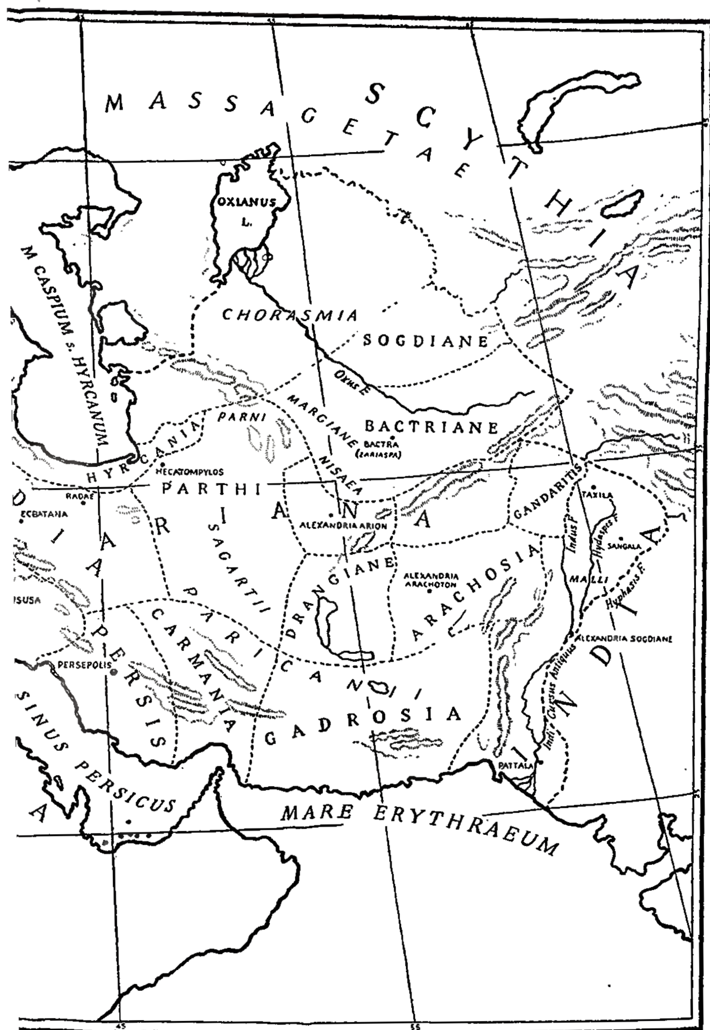

PONTUS EUXINUS
M. ADRIATICUM
DARDANIA
PAEONIA
THRACE
BESSI
RHODOPE M.
BENNI
CAENI
ILLYRIA
MACEDONIA
LYNCESTIS
PELAGONIA
ORESTIS
ELIMEA
EPIRUS
MOLOSSIS
THESPROTIA
THESSALIA
MAGNESIA
DOLOPES
AETOLIA
BOEOTIA
EUBOEA
ACHAIA
ELIS
ARCADIA
LACONIA
MESSENIA
PELOPONNESUS
BITHYNIA
PROPONTIS
HELLESPONTUM
THROAS
PHRYGIA
MYSIA
LYDIA
CARIA
PISIDIA
PAMPHYLIA
LYCIA
PERGAMUM
MILETUS
SAMOS
CHIOS
LESBOS
LEMNOS
IMBROS
THASOS
SAMOTHRACE
TENEDOS
SCYROS
ANDROS
TENOS
DELOS
MYCONOS
SYROS
CEOS
SERIPHOS
SIPHNOS
MELOS
THERA
PATMOS
LEROS
ASTYPALAEA
CNIDUS
HALICARNASSUS
RHODUS
RHODOS
CARPATHOS
CRETA
CYTHERA
ZACYNTHUS
CEPHALLENIA
LEUCAS
PAXUS
CORCYRA
APOLLONIA
AULON
EPIDAMNUS
ACROCERAUNII MTS
STOBI
PELLA
BERRHOEA
CHALCIDICE
SINUS STRYMONICUS
SINUS THERMAICUS
MARE THRACICUM
MARE AEGAEUM
CYCLADES
SPORADES
MARE MYRTOUM
MARE CRETICUM
MARE CARPATHIUM
MARE IONIUM
SINUS MESSENIACUS
SINUS LACONICUS
SPACTERIA
XANTHUS
ARTEMISIUM
PHILIPPOPOLIS
BIZYE
BOSPORUS THRACICUS
SELYMBRIA
BYZANTIUM
CALCHEDON
PERINTHUS
APSINTHII
ABDERA
CYZICUS
ADRAMYTTIUM
SMYRNA
SARDIS
MAGNESIA
EPHESUS
CELAENAE
MUINAINEN KREIKKA
JA KREIKKALAISTEN ASUTTAMAT
AIGEIAN MEREN ALUEET

RAETIA
NORICUM
HELVETII
SEDUNI
VENONETES
ALPES
CARNI
PANNONIA
TRIDENTUM
FORUM IULIUM
COMUM
AUGUSTA PRAETORIA
GALLIA
CENOMANI
VENETIA
AQUILEIA
TERGESTE
ISTRIA
LIBURNIA
VERONA
TRANSPADANA
AUGUSTA TAURINORUM
TICINUM
PLACENTIA
MANTUA
ATRIA
POLA
POLLENTIA
FIDENTIA
PARMA
MUTINA
BONONIA
LIGURIA
SAVO
GENUA
RAVENNA
MARE ADRIATICUM s. SUPERUM
PORTUS VENERIS
ARIMINUM
PISAURUM
DALMATIA
MONOECUS
NICAEA
ANTIPOLIS
PISTORIA
LUCA
FLORENTIA
SENONES
UMBRIA
SENA GALLICA
ANCONA
SALONAE
PISAE
ARRETIUM
CORTONA
SINUS LIGUSTICUS
ETRURIA
L. Trasumenus
PICENUM
FIRMUM
ISSA
CORCYRA NIGRA
ILVA
CLUSIUM
VOLSINII
SPOLETIUM
MONS
CASTRUM NOVUM
EPIDAURUM
MARIANA
REATE
SABINI
HADRIA
ALERIA
AEQUI
CORSICA
CAERE
ROMA
TEANUM
PORTUS AUGUSTI
OSTIA
LAVINIUM
LATINI
SIPONTUM
ALISTA
PALLA
VOLSCI
LUCERIA
APULIA
CANNAE
Fretum Gallicum
SAMNIUM
CANUSIUM
BARIUM
MARE TUSCUM
BENEVENTUM
CAPUA
NOLA
VENUSIA
GNATHIA
CUMAE
CALABRIA
FERONIA
POTENTIA
LUCANIA
(Posidonia)
SARDINIA
METAPONTUM
HERACLEA
s.
TYRRHENUM
GRUMENTUM
BUXENTUM
(Elia)
SINUS TARENTINUS
LAUS
NEAPOLIS
CARALES
NORA
CROTON
Lacinium Pr.
Iapygum Pr.
LIPARAEAE Ins.
STRONGYLE
INFERUM
VIBO VALENTIA
SCYLACIUM
PHOENICUSSA
ERICUSSA
LIPARA
HIERA
(Thermessa)
(Volcanii)
Pelorum Pr.
CAULONIA
MARE SARDOUM
LOCRI EPIZEPHYRII
Zephyrium Pr.
Heracleum Pr.
SOLUNTUM
MESSANA
ERYX
SEGESTA
TAUROMENIUM
LILYBAEUM
SICILIA
HENNA
CATANA
MARE SICULUM et IONIUM
HERACLEA MINOA
AGRIGENTUM
LEONTINI
GELA
MEGARA HYBLAEA
SYRACUSAE
HIPPO ZARYTUS
MARE AFRICUM
HIPPO REGIUS
UTICA
CARTHAGO
NUMIDIA
AFRICA
NEAPOLIS
THAGURA
SICCA VENERIA
MELITA
MUINAINEN ITALIA
JA SISILIA

HELLENISTINEN MAAILMA

MASSAGETAE
SCYTHIA
OXIANUS L.
M CASPIUM s. HYRCANUM
CHORASMIA
SOGDIANE
Oxus F.
MARGIANE
BACTRIANE
BACTRA (ZARIASPA)
PARNI
HYRCANIA
HECATOMPYLOS
PARTHI
RADAE
ECBATANA
NISAEA
ARIANA
ALEXANDRIA ARION
SAGARTII
MEDIA
GANDARITIS
TAXILA
Indus F.
Hydaspes F.
SANGALA
MALLI
Hyphasis F.
DRANGIANE
ALEXANDRIA ARACHOTON
ARACHOSIA
SUSA
PARICANII
CARMANIA
PERSEPOLIS
PERSIS
ALEXANDRIA SOGDIANE
INDIA
Indi Cursus Antiquus
GADROSIA
PATTALA
SINUS PERSICUS
ARABIA
MARE ERYTHRAEUM
45
55

SCYTHAE
MASSAGETAE
SCYTHIA
SARMATAE
ILLYRIA
GETAE
DARDANI
THRACE
MACEDONIA
PAEONIA
HELLAS
IONIUM M.
AEGAEUM M.
PONTUS EUXINUS
OLBIA
TOMI
CRUNI
ODESSUS
APOLLONIA
BYZANTIUM
MAEOTIS L.
CHERSONESUS TAURICA
THEODOSIA
PANTICAPAEUM
PHANAGORIA
Hypanis F.
UTII
DIOSCURIAS
PHASIS
COLCHIS
IBERI
MOSCHI
SINOPE
AMISUS
TRAPEZUS
HERACLEA PONTICA
PAPHLAGONIA
PHRYGIA
MYSIA
LYDIA
ANCYRA
CAPPADOCIA
CHALYBES
ARMENIA
Taurus M.
LYCAONIA
TYANA
MILETUS
RHODUS
CRETA
CILICIA
TARSUS
MALLUS
CYPRUS
AMIDA
CARDUCHI
NISIBIS
NINUS
GAUGAMELA
ARBELA
GAZACA
SAGARTII
MEDIA
CARRHAE
CHALYBON
THAPSACUS
SINGARA
MARE INTERNUM
CYRENE
LIBYA
AEGYPTUS
ALEXANDRIA
NAUCRATIS
SAIS
HELIOPOLIS
MEMPHIS
OXYRYNCHUS
HERMUPOLIS
ABYDUS
THEBAE DIOSPOLIS
APOLLINOPOLIS
SYENE
Nilus F.
Sina M.
BYBLUS
SIDON
TYRUS
DAMASCUS
SAMARIA
IOPPE
HIEROSOLYMA (JERUSALEM)
GAZA
PELUSIUM
IDUMAEI
PETRA
NABATAEI
SYRIA
ARABIA
SINUS ARABICUS
BABYLON
SITTACE
CALLONE
SUSA
CHALDAEI
Tigris F.
Euphrates F.
ECBATANA
RAGAE
M. CASPIUM S. HYRCANUM
HYRCANIA
HECATOMPYLOS
PARTHI
PARNI
OXIANUS L.
CHORASMIA
SOGDIANE
Oxus F.
MARGIANE
BACTRIANE
BACTRA (ZARIASPA)
NISAEA
ARIANA
ALEXANDRIA ARION
SAGARTII
DRANGIANE
ARACHOSIA
ALEXANDRIA ARACHOTON
GANDARITIS
TAXILA
SANGALA
MALLI
Indus F.
Hydaspes F.
Hyphasis F.
ALEXANDRIA SOGDIANE
INDIA
PATTALA
PERSIS
PERSEPOLIS
CARMANIA
PARICANII
GADROSIA
SINUS PERSICUS
MARE ERYTHRAEUM
HELLENISTINEN MAAILMA

KREIKAN KULTTUURI

WILL DURANT

KREIKAN KULTTUURI

KREETAN ESIHISTORIASTA
ROOMALAISVALLOITUKSEEN SAAKKA

SUOMENTANUT
ANTERO MANNINEN

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
PORVOO . HELSINKI

ALKUTEOKSEN NIMI

THE LIFE OF GREECE

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN

KIRJAPAINOSSA PORVOOSSA

1951

SISÄLLYS

Kuvaluettelo IX
Johdanto XI

ENSIMMÄINEN KIRJA

AIGEIALAINEN ESINÄYTÖS (3500—1100 e. Kr.)

Kronologinen taulukko 2
Ensimmäinen luku: *Kreeta* 3
I. Välimeri 3
II. Kreetan jälleen löytäminen .. 5
III. Sivistyksen entistäminen 8
1. Miehet ja naiset 9
2. Yhteiskunta 11
3. Uskonto 14
4. Kulttuuri 15
IV. Knossoksen kukistuminen 21
Toinen luku: *Ennen Agamemnonia* 26
I. Schliemann 26
II. Kuninkaiden palatseissa 29
III. Mykenen sivistys 32
IV. Troia 35
Kolmas luku: *Sankariaika* 40
I. Akhaialaiset 40
II. Sankaritarusto 41
III. Homerolainen sivistys 47
1. Työ 48
2. Moraali 51
3. Sukupuolet 54
4. Taiteet 56
5. Valtio 57
IV. Troian piiritys 58
V. Kotiinpaluu 62
VI. Doorilaisvalloitus 66

TOINEN KIRJA

KREIKAN NOUSU (1000—480 e. Kr.)

Kronologinen taulukko 70
Neljäs luku: *Sparta* 72
I. Kreikan naapurimaat 72
II. Argos 76
III. Lakonia 78
1. Spartan laajentuminen 78
2. Spartan kulta-aika 80
3. Lykurgos 83
4. Lakedaimonin valtiosääntö 84
5. Spartan siveyslaki 87
6. Spartan arviointia 91
IV. Unohdettuja valtioita 93
V. Korinthos 95
VI. Megara 98
VII. Aigina ja Epidauros 100
Viides luku: *Ateena* 103
I. Hesiodoksen Boiotia 103
II. Delfoi 108
III. Pienemmät valtiot 110
IV. Attika 112
1. Ateenan tausta 112
2. Ateena harvainvallan aikana 114
3. Solonin vallankumous 118
4. Peisistratoksen diktatuuri .. 125
5. Demokratian perustaminen 128
Kuudes luku: *Suuri muuttoliike* 133
I. Syyt ja menetelmät 133
II. Joonialaiset Kykladit 135
III. Doorilaistulva 139
IV. Joonian Dodekapolis 140
1. Miletos ja Kreikan filosofian synty 140
2. Samoksen Polykrates 147
3. Efesoksen Herakleitos 149
4. Teoksen Anakreon 154
5. Khios, Smyrna, Fokaia 155

V. Lesboksen Sapfo 157
VI. Pohjoinen imperium 162
Seitsemäs luku: *Kreikkalaiset lännessä* 164
I. Sybariitit 164
II. Krotonin Pythagoras 166
III. Elean Ksenofanes 171
IV. Italiasta Espanjaan 173
V. Sisilia 174
VI. Kreikkalaiset Afrikassa 178
Kahdeksas luku: *Kreikan jumalat* 180
I. Monijumalaisuuden alkuperä .. 180
II. Jumalien luettelo 182
1. Alemmat jumalat 182
2. Olympoksen jumalat 185
III. Salamenot 193
IV. Palvonta 197
V. Taikausko 200
VI. Oraakkelit 202
VII. Juhlat 204
VIII. Uskonto ja moraali 206
Yhdeksäs luku: *Kreikan varhaisempi yhteinen kulttuuri* .. 208
I. Valtion individualismi 208
II. Kirjoitus 209
III. Kirjallisuus 212
IV. Urheilukilpailut 216
V. Taide 222
1. Maljakot 223
2. Veistotaide 226
3. Arkkitehtuuri 228
4. Musiikki ja tanssi 231
5. Draaman alku 235
VI. Jälkikatsaus 238
Kymmenes luku: *Kamppailu vapaudesta* 240
I. Marathon 240
II. Aristeides ja Themistokles 242
III. Kserkses 243
IV. Salamis...................... 245

Kolmas kirja

KULTA-AIKA (480—399 e. Kr.)

Kronologinen taulukko 250
Yhdestoista luku: *Perikles ja kansanvaltainen kokeilu* 252
I. Ateenan nousu 252
II. Perikles 255
III. Ateenan demokratia 261
1. Neuvonpito 261
2. Oikeus 264
3. Oikeudenkäyttö 266
4. Hallinto 270
Kahdestoista luku: *Työ ja varallisuus Ateenassa* 275
I. Maa ja ravinto 275
II. Teollisuus 277
III. Kauppa ja rahaliike 280
IV. Vapaat ja orjat 284
V. Luokkasota 288
Kolmastoista luku: *Ateenalaisten moraali ja tavat* 294
I. Lapsuus ja kasvatus 294
II. Ulkoasu 297
III. Moraali 300
IV. Luonne 303
V. Elämä ennen avioliittoa 306
VI. Kreikkalainen ystävyys 308
VII. Rakkaus ja avioliitto 310
VIII. Nainen 312
IX. Koti 314
X. Vanhuus 317
Neljästoista luku: *Perikleen ajan taide* 320
I. Elämän koristaminen 320
II. Maalaustaiteen nousu 322
III. Veistotaiteen mestarit 325
1. Menetelmät 325
2. Koulukunnat 329
3. Feidias 331
IV. Rakentajat 334
1. Arkkitehtuurin edistyminen 334
2. Ateenan jälleenrakentaminen 336
3. Parthenon 340
Viidestoista luku: *Tiedon edistysaskeleet* 344
I. Matemaatikot 344
II. Anaksagoras 345
III. Hippokrates 348
Kuudestoista luku: *Filosofian ja uskonnon yhteentörmäys* .. 356
I. Idealistit 356
II. Materialistit 358

III. Empedokles 362
IV. Sofistit 364
V. Sokrates 371
1. Seilenoksen naamari 371
2. Paarman muotokuva 373
3. Sokrateen filosofia 377
Seitsemästoista luku: *Kulta-ajan kirjallisuus* 381
I. Pindaros 381
II. Dionysoksen teatteri 384
III. Aiskhylos 390
IV. Sofokles 398
V. Euripides 407
1. Näytelmät 407
2. Näytelmänkirjoittaja 417
3. Filosofi 418
4. Maanpakolainen 422
VI. Aristofanes 425
1. Aristofanes ja sota 425
2. Aristofanes ja radikaalit .. 429
3. Taiteilija ja ajattelija 433
VII. Historioitsijat 435
Kahdeksastoista luku: *Kreikan itsemurha* 443
I. Kreikkalainen maailma Perikleen aikana................ 443
II. Kuinka suuri sota alkoi 445
III. Rutosta rauhaan 447
IV. Alkibiades 449
V. Sisilian seikkailu 451
VI. Spartan voitto 454
VII. Sokrateen kuolema 458

NELJÄS KIRJA

KREIKAN VAPAUDEN RAPPEUTUMINEN JA TUHO (399—322 e. Kr.)

Kronologinen taulukko 464
Yhdeksästoista luku: *Filippos* 466
I. Spartan imperium 466
II. Epameinondas 468
III. Ateenan toinen imperium 470
IV. Syrakusan nousu 477
V. Makedonian mahtavuuden kasvu 482
VI. Demosthenes 485
Kahdeskymmenes luku: *Kirjallisuus ja taide neljännellä vuosisadalla* 489
I. Puhujat 489
II. Isokrates 492
III. Ksenofon 495
IV. Apelles 498
V. Praksiteles 501
VI. Skopas ja Lysippos 504
Yhdeskolmatta luku: *Filosofian loistoaika*.................. 507
I. Luonnontieteilijät 507
II. Sokrateslaiset koulukunnat .. 510
1. Aristippos 510
2. Diogenes 513
III. Platon 516
1. Opettaja 516
2. Taiteilija 520
3. Metafyysikko 522
4. Moralisti 524
5. Maailmanparantaja 526
6. Lainsäätäjä 528
IV. Aristoteles 531
1. Vaellusvuodet 531
2. Luonnontutkija 533
3. Filosofi 538
4. Valtiomies 541
Kahdeskolmatta luku: *Aleksanteri* 545
I. Valloittajan sielu 545
II. Maineen polut 549
III. Jumalan kuolema 554
IV. Aikakauden loppu 560

VIIDES KIRJA

HELLENISTINEN HAJAANNUS (322—146 e. Kr.)

Kronologinen taulukko 564
Kolmaskolmatta luku: *Kreikka ja Makedonia* 567
I. Kamppailu vallasta 567
II. Kamppailu rikkaudesta 572
III. Rappioajan moraali 575

IV. Spartan vallankumous 579
V. Rhodoksen nousu 581
Neljäskolmatta luku: *Hellenismi ja itä* 583
I. Seleukidien valtakunta 583
II. Seleukidiajan sivistys 585
III. Pergamon 589
IV. Hellenismi ja juutalaiset 590
Viideskolmatta luku: *Egypti ja länsi* 597
I. Kuninkaat 597
II. Sosialismia Ptolemaiosten valtakunnassa 599
III. Aleksandria 604
IV. Kumous 607
V. Sisilian päivänlasku 610
Kuudeskolmatta luku: *Kirjat* 612
I. Kirjastot ja oppineet 612
III. Juutalaisten kirjat 615
III. Menandros 618
IV. Theokritos 620
V. Polybios 624
Seitsemäskolmatta luku: *Hellenistisen ajan taide* 628
I. Monenkirjavuus 628
II. Maalaustaide 630
III. Veistotaide 633
IV. Arvostelua 637
Kahdeksaskolmatta luku: *Kreikan tiede korkeimmillaan* 640
I. Eukleides ja Apollonios 640
II. Arkhimedes 641
III. Aristarkhos, Hipparkhos, Eratosthenes 647
IV. Theofrastos, Herofilos, Erasistratos 650
Yhdeksäskolmatta luku: *Filosofian antautuminen* 653
I. Skeptillisyyden hyökkäys 653
II. Epikurolaisten pako todellisuudesta 657
III. Stoalaisuuden kompromissi .. 663
IV. Paluu uskontoon 670
Kolmaskymmenes luku: *Rooma saapuu* 672
I. Pyrrhos 672
II. Rooma vapauttajana 675
III. Rooma valloittajana 677
Epilogi: *Kreikkalainen perintömme* .. 680
Hakemisto 685

KUVALUETTELO

Vastap. siv.

Seinämaalausten katkelmia Knossoksen palatsista 32
Vafion malja 33
Soturi Aiginan Afaian temppelistä 80
Epidauroksen teatteri 81
Poseidonin temppeli Poseidoniassa 96
Kraatteri-maljakko 97
François-maljakko 128
Portland-maljakko 128
Kore 129
Choiseul-Gouffierin Apollo 129
Orfeus, Eurydike ja Hermes 144
Epikuros 145
Perikles 145
Diadumenos 176
Apollon Sauroktonos 176
Afroditen syntymä. »Ludovisin valtaistuimen» kohokuva 177
Lampunsytyttäjä. »Ludovisin valtaistuimen» sivukuva 192
Huilunsoittaja. »Ludovisin valtaistuimen» sivukuva 192
Kiekonheittäjä. Roomalainen kopio Myronin veistoksesta 193
»Uneksiva Athene» 240
Lapithien ryöstö. Olympian Zeun temppelin länsipäädystä 241
Herakles ja Atlas. Olympian Zeun temppelin metoopista 256
Attikalainen steela 256
Delfoin ajomies 257
Sandaaliaan sitova Nike. Nike Apteroksen temppelistä 304
Propylaiat Ateenan Akropoliilla 305
Erekhtheionin karyatidihalli 320
Parthenonin länsipääty 321
Jumalattaria Parthenonin itäpäädystä 336
Ratsastajia Parthenonin friisistä 337
Sofokles 352
Demosthenes 352
Tytön pää. Praksiteleen tyyppiin palautuva kreikkalainen marmorityö 353
Meleagroksen pää. Roomalainen kopio Skopaan teoksesta 353
Tanagra-veistos 400
Halikarnassoksen Mausoleion 401
Helleenien ja amatsonien taistelu. Kohokuva Halikarnassoksen Mausoleionista 416
Knidoksen Afrodite. Roomalainen kopio 417
Paionioksen Nike 417
Knidoksen Demeter 432
Praksiteleen Hermes 433
Praksiteleen Hermeen pää 448

Apoksyomenos. Roomalainen kopio Lysippoksen teoksesta 449
Kyrenen Afrodite 496
Pergamonin Zeun alttari 497
Pergamonin Zeun alttarin friisiä 512
Aleksanterin taistelu. Permantomosaiikki 513
»Aleksanterin sarkofagi» 560
Laokoon 561
Farnesen härkä. Roomalainen kopio 576
Meloksen Afrodite 577
Mediciläinen Venus 577
Samothraken Nike 624
Raivoava Mainadi. Roomalainen kopio Skopaan teoksesta 625
Haavoittunut Niobidi 625
Juopunut akka 640
Kilpanyrkkeilijä 640
Hellenistinen muotokuvapää 641

JOHDANTO

Tarkoitukseni on kuvata ja tarkastella Kreikan sivistyksen syntyä, kasvua, kypsyyttä ja rappeutumista Kreetan ja Troian vanhimmista säilymistä siihen aikaan asti, jolloin Rooma valloitti Kreikan. Tahdon nähdä ja tuntea sekä tämän monipuolisen kulttuurin nousun ja laskun salaperäisen ja persoonattoman rytmin että sen ainesosien runsauden ja vaihtelun: keinot, millä se hankki elatuksen maakamarasta ja organisoi teollisuuden ja kaupan; sen kokeilut monarkialla, aristokratialla, demokratialla, diktatuurilla ja vallankumouksella; sen käytöstavat ja moraalin, uskonnolliset pitämykset ja uskomukset; lasten kasvatuksen, sukupuoli- ja perhe-elämän säännöt; kodit ja pyhäköt, torit, teatterit ja urheilukentät; runouden ja näytelmätaiteen, maalauksen, kuvanveiston, arkkitehtuurin ja musiikin; tieteet ja keksinnöt, taikauskon ja filosofiset katsomukset. En halua nähdä näitä ainesosia vain teoreettisesti ja oppineesti eristettyinä, vaan myös niiden elävän vuorovaikutuksen, yhden suuren kulttuurielimistön, jossa on sata elintä ja sata miljoonaa solua, mutta yksi ruumis ja yksi sielu ja samanaikaiset toiminnat.

Paitsi koneita, on maallisessa kulttuurissamme tuskin mitään, mikä ei periytyisi Kreikasta. Koulu, kymnaasi, aritmetiikka, geometria, retoriikka, fysiikka, biologia, anatomia, hygienia, terapia, kosmetiikka, musiikki, tragedia, komedia, filosofia, teologia, agnostisismi, skeptillisyys, stoalaisuus, epikurolaisuus, etiikka, politiikka, idealismi, filantropia, kyynillisyys, tyrannia, plutokratia, demokratia ovat kaikki kreikkalaisia sanoja. Niiden ilmentämät kulttuuri-ilmiöt ovat harvoin kreikkalaissyntyisiä, mutta usein on kreikkalaisten yltäkylläinen energia ensin kypsyttänyt ne — onneksi tai onnettomuudeksi. Kaikki meitä nykyisin askarruttavat ongelmat — metsien kaataminen ja maakamaran erosio; naisten vapausliike ja lapsiluvun rajoittaminen; mahtavien ja varakkaiden vanhoillisuus, osattomien kokeiluhalu moraalin, musiikin ja hallituksen alalla; politiikan turmelus ja menettelyn luonnottomuus; uskonnon ja tieteen ristiriita, moraalin yliluonnollisen tuen luhistuminen; luokkien, kansakuntien ja maanosien sodat; köyhien vallankumoukset taloudellisesti mahtavien rikkaiden kukistamiseksi ja rikkaiden vallankumoukset poliittisesti mahtavien köyhien nujertamiseksi; demokratian ja diktatuurin, individualismin ja kommunismin, idän ja lännen kamppailu — kaikki nämä kuohuttivat, ikään kuin opiksi meille, muinaisen Hellaan loistavaa ja sekasortoista elämää. Kreikan sivistyksessä ei ole mitään, mikä ei loisi valoaan omaamme.

Koetamme nähdä Kreikan elämän sekä sen kulttuuriainesten keskinäisen vuorovaikutuksen valossa että sen nousun ja laskun valtavana viisinäytöksisenä draamana. Aloitamme Kreetasta ja sen äskettäin ylösnousseesta sivistyksestä, koska on ilmeistä, että Kreetasta yhtä hyvin kuin Aasiasta oli peräisin Mykenen ja Tirynsin esihistoriallinen kulttuuri, joka hitaasti muutti akhaialaiset siirtolaiset ja doorilaiset valloittajat sivistyneiksi helleeneiksi. Syvennymme hetkeksi soturien ja rakastajien, merisissien ja trubaduurien miehekkääseen maailmaan, jonka Homeroksen runouden vyöryvä virta on kuljettanut eteemme. Seuraamme Lykurgoksen ja Solonin johtamaa Spartan ja Ateenan nousua, etsimme hedelmällisten kreikkalaisten siirtolaisuuden jälkiä kaikille Aigeian meren saarille, länsi-Aasian ja Mustan meren, Afrikan ja Italian rannikoille, Sisiliaan, Ranskaan ja Espanjaan. Tulemme näkemään demokratian taistelevan olemassaolostaan Marathonin luona, voittonsa innoittamana järjestäytyvän Perikleen johdossa ja kasvattavan kukinnokseen historian rikkaimman kulttuurin iloksemme, katselemme miten ihmismieli vapautuu taikauskon kahleista, luo uusia tieteitä, järkiperäistää lääketieteen, maallistaa historiankirjoituksen ja pääsee ennennäkemättömiin saavutuksiin runouden ja draaman, filosofian, puhetaidon, historiankirjoituksen ja taiteen alalla, alakuloisina seuraamme kultakauden itsemurhaista loppua, Peloponnesoksen sotaa. Tarkkaamme nujerretun Ateenan urheata yritystä tointua musertavasta tappiostaan; sen sortuminenkin on maineikas Platonin ja Aristoteleen, Apelleen ja Praksiteleen, Filippoksen ja Demostheneen, Diogeneen ja Aleksanterin nerouden takia. Sitten näemme Hellaan sivistyksen Aleksanterin sotapäällikköjen vanavedessä katkovan ne siteet, jotka kahlehtivat sen liian ahtaalle niemimaalleen, ja tulvahtavan uudelleen Aasiaan, Afrikkaan ja Italiaan. Näemme sen opettavan ruumiin ja älyn palvontaa mystillisille itämaille, palauttavan Aleksandriassa Egyptin vanhan loiston ja rikastuttavan Rhodosta kaupan ja taiteen avulla, Eukleideen kehittävän geometriaa Aleksandriassa ja Arkhimedeen Syrakusassa; Zenonin ja Epikuroksen hahmottelevan historian elinvoimaisimpia filosofisia katsomuksia. Näemme »Meloksen Afroditen», »Laokoon-ryhmän», »Samothraken Voitonjumalattaren» ja Pergamonin alttarin syntyvän, näemme Hellaan koettavan rakentaa politiikkansa rehellisyyden, yhtenäisyyden ja rauhan pohjalle, mutta näemme sen siinä epäonnistuvan ja päinvastoin uppoavan yhä syvemmälle kansalais- ja luokkasodan sekasortoon, näemme sen maakamaran, sen lanteiden ja sen hengen ehtyvän, sen antautuvan itämaiden itsevaltiudelle, kvietismille ja mystisismille ja lopulta melkein toivottavan tervetulleiksi roomalaiset valloittajat, joiden välityksellä kuoleva Hellas tuli antamaan Euroopalle perinnöksi tieteensä, filosofiansa, kirjallisuutensa ja taiteensa, sanalla sanoen nykyisen maailman elävän kulttuurin perustan.

ENSIMMÄINEN KIRJA

AIGEIALAINEN ESINÄYTÖS
3500–1100 e.Kr.

KRONOLOGINEN TAULUKKO I KIRJAAN

Huom. Kaikki vuosiluvut ovat summittaisia. Henkilön nimen kohdalle merkitty vuosiluku tarkoittaa hänen huippusaavutustensa aikaa, jonka otaksutaan sattuvan hänen neljännen vuosikymmenensä kohdalle. (Syntymä- ja kuolinvuodet on mikäli mahdollista mainittu hakemistossa.) Hallitsijoiden vuosiluvut tarkoittavat hallituskautta. Milloin vuosiluku perustuu pelkästään kreikkalaiseen perimätietoon, on sen edessä kysymysmerkki.

e. Kr.	
9000	Kreetan nuorempi kivikausi.
3400—3300	Varhaisminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (I).
3400—2100	Thessalian uudempi kivikausi.
3400—1200	Kreetan pronssikausi.
3000—2600	Varhaisminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (II).
3000	Vaskea kaivetaan Kyproksessa.
2870	Troian vanhin tunnettu asutus.
2600—2350	Varhaisminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (III).
2350—2100	Keskiminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (I).
2200—1200	Kyproksen pronssikausi.
2100—1950	Keskiminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (II); ensimmäiset Kreetan palatsit.
2100—1600	Thessalian khalkoliittinen aika.
1950—1600	Keskiminolainen, -helladinen, -kykladinen aika (III).
1900	Kreetan ensimmäisten palatsien tuho.
1600—1500	Myöhäisminolainen, -helladinen (mykeneläinen), -kykladinen aika (I); Kreetan toinen palatsisarja.
? 1582	Kekrops perustaa Ateenan.
1500—1400	Myöhäisminolainen, -helladinen (mykeneläinen), -kykladinen aika (II).
1450—1400	Kreetan toisen palatsisarjan tuho.
? 1433	Deukalion ja vedenpaisumus.
1400—1200	Myöhäisminolainen, -helladinen (mykeneläinen), -kykladinen aika (III); Tirynsin ja Mykenen palatsit.
? 1313	Kadmos perustaa Theban.
1300—1100	Akhaialaisvallan aika Kreikassa.
? 1283	Pelops saapuu Eliiseen.
? 1261—1209	Herakles.
1250	Theseus Ateenassa; Oidipus Thebassa; Minos ja Daidalos Knossoksessa.
1250—1183	Troian »kuudes kaupunki»; Homeroksen sankarien aika.
? 1225	Argonautain retki.
? 1213	Seitsemän sankarin sota Thebaa vastaan.
? 1200	Agamemnon nousee valtaistuimelle.
? 1192—1183	Troian piiritys.
? 1176	Oresteen valtaantulo.
? 1104	Doorilaisten hyökkäys Kreikkaan.

ENSIMMÄINEN LUKU

KREETA

I. VÄLIMERI

Kun jätettyämme taaksemme Atlantin valtameren ja Gibraltarin saavumme kaikista vesistöistä kauneimmalle, päädymme siinä samassa Kreikan historian näyttämölle. »Kuin sammakot lammikon partaalle», Platon sanoo, »me olemme asettuneet tämän meren rantamille.» Juuri näille etäisille rannikoille kreikkalaiset monia vuosisatoja ennen Kristusta perustivat uhanalaisia, raakalaismaailman saartamia siirtokuntia: Espanjan Hemeroskopioniin ja Ampuriakseen, Ranskan Marseilles'iin ja Nizzaan sekä miltei kaikkialle Sisiliaan ja etelä-Italiaan. Kreikkalaiset siirtolaiset perustivat vauraita kaupunkeja pohjois-Afrikan Kyreneen ja Niilin suistomaan Naukratiiseen. Heidän uupumaton yritteliäisyytensä vilkastutti elämää Aigeian meren saarilla ja Vähän Aasian rannikoilla silloin kuten omalla vuosisadallammekin. Kaikkialle Dardanellien, Marmarameren ja Mustan meren rantamille he rakensivat kaupunkeja uskaliasta kaukokauppaansa varten. Kreikan mannermaa oli vain vähäinen osa muinaista kreikkalaismaailmaa.

Mistä johtuu, että historiallisten sivistysmuotojen toinen ryhmä näki päivänvalon Välimeren äärellä, kuten ensimmäinen oli kehittynyt Egyptin, Mesopotamian ja Intian virtojen partailla, kuten kolmas oli kukoistava Atlantin rannoilla ja kuten neljäs ehkä on ilmaantuva Tyynen valtameren laitamille? Oliko syynä Välimeren huuhtomien maiden parempi ilmasto? Kuten nykyäänkin siellä talvisateet ruokkivat maata ja lievät pakkaset piristivät ihmisiä; siellä saattoi miltei kautta vuoden viettää ulkoilmaelämää auringon paistaessa lämpimänä, mutta ei veltostavana. Mutta Välimeren rannikoilla ja saarilla ei maaperä missään ole niin hedelmällistä kuin Gangesin, Induksen, Tigriin, Eufratin tai Niilin lietelaaksoissa. Kesän kuivuus voi alkaa liian varhain tai kestää liian kauan, ja kaikkialla väijyy kalliopohja pölymaan ohuen kuoren alla. Lauhkea pohjola ja trooppinen etelä ovat kumpikin hedelmällisempiä kuin nämä historialliset maat, missä kärsivälliset talonpojat väsyttyään maakamaran maanittelemiseen yhä enemmän ja enemmän ovat luopuneet peltoviljelyksestä ryhtyäkseen kasvattamaan öljypuuta ja viiniköynnöstä. Ja sadan muun vaivan ohella maanjäristykset saattavat halkaista maan ihmisten jalkojen alta ja pelottaa heidät puuskittaiseen hurskauteen. Ilmasto ei tuonut sivistystä Kreikkaan; luultavasti se ei ole luonut sivistystä missään.

Aigeian merelle houkuttelivat ihmisiä sen saaret. Ne olivat ihania. Uupuneen merenkyntäjänkin on ollut pakko tuntea liikutusta nähdessään varjoisten kukkuloiden vaihtelevat värit, kukkuloiden, jotka kohosivat niitä kuvastavasta merestä kuin temppelit. Nykyäänkin on maapallolla harva näky viehättävämpi. Purjehtiessa Aigeian merellä oppii ymmärtämään miksi näiden rantamien ja saarten asukkaat rakastivat niitä miltei enemmän kuin elämää ja Sokrateen tavoin arvioivat maanpaon kuolemaa katkerammaksi. Mutta sen ohella merenkulkija tunsi mielihyvää havaitessaan, että nämä saari-jalokivet oli sirotettu joka suuntaan ja niin lyhyin etäisyyksin, että kulkipa hänen aluksensa lännestä itään tai etelästä pohjoiseen, se ei milloinkaan ollut seitsemää peninkulmaa etäämmällä maasta. Ja koska saaret, kuten mantereen harjanteetkin, olivat itsepintaisen meren asteittain alleen peittämän yhtenäisen alueen vuorenhuippuja, sattui jokin tervetullut vuorenlaki aina tähystäjän silmään majakaksi aluksille, joilla vielä ei ollut kompassia oppaanaan. Tuulen ja veden liikkeet olivat niin ikään liitossa auttaakseen merenkulkijaa päämääräänsä. Voimakas merivirta työntyi Mustalta mereltä Aigeian merelle, ja vastavirrat painautuivat pohjoiseen rannikoita pitkin. »Etesialaiset» koillistuulet puhalsivat kesäisin säännöllisesti auttaen takaisin eteläisiin satamiin aluksia, jotka olivat saapuneet noutamaan viljaa, kalaa ja turkiksia Mustalta mereltä.[1] Välimerellä oli harvoin sumua, ja ainainen päivänpaiste vaikutti sillä tavoin rannikkotuuliin, että miltei joka satamassa saattoi kevään ja syksyn välisenä aikana purjehtia merelle aamutuulen ja palata iltatuulen siivin.

Näillä suopeilla vesillä saaliinhaluiset foinikialaiset ja kahteen alkuaineeseen perehtyneet kreikkalaiset kehittivät merenkulkutaidon. Siellä he rakensivat aluksia, jotka enimmäkseen olivat suurempia ja nopeampia, mutta silti helpommin käsiteltäviä kuin mitkään tähän asti Välimerta purjehtineet. Huolimatta merirosvoista ja kiusallisesta epävarmuudesta meritiet Euroopasta ja Afrikasta Aasiaan — Kyproksen, Sidonin ja Tyroksen tai Aigeian ja Mustan meren kautta — vähitellen tulivat huokeammiksi kuin ne vaivalloiset ja vaaralliset maatiet, joita pitkin niin paljon kauppatavaraa oli kulkenut Egyptiin ja lähi-itään. Kauppa suuntautui uusille urille, moninkertaisti väestön uusilla paikkakunnilla ja loi uutta varallisuutta. Ensin Egypti, sitten Mesopotamia ja Persia kuihtuivat ja köyh-

[1] Kreikkalaisten Välimerestä käyttämä nimi oli *Ho Pontos*, 'käytävä' tai 'tie'; Mustalle merelle he taas olivat antaneet eufemistisen nimityksen *Ho Pontos Eukseinos* — 'Vieraille suopea meri' — ehkä sen vuoksi, että laivojen tullessa etelästä ne kohtasivat vastaisia tuulia ja merivirtoja. Suuret virrat, jotka laskivat siihen, ja usein esiintyvät sumut, jotka pitivät haihtumismäärän alhaisena, saivat Mustan meren pinnan pysymään korkeammalla kuin Välimeren ja olivat syynä siihen, että voimakas merivirta syöksyi kapean Bosporoksen ('Härkäkahlaamon') ja Hellespontoksen läpi Aigeian mereen. Marmarameren nimi oli *Propontis*, 'Meren edusta'.

tyivät. Foinikia sijoitti sarjan kaupunkeja Afrikan rannikolle, Sisiliaan ja Espanjaan, ja Kreikka alkoi kukoistaa kuin kasteltu ruusu.

II. KREETAN JÄLLEEN LÖYTÄMINEN

»Saari on saartama veen, meren päilyvän vyöttämä Kreeta,
kaunis, viljava maa; on kansaa siell' ylen paljon,
kymment' yhdeksänpä sen kaupungeita on ynnään.» [1]

Kun Homeros lauloi nämä rivit, kenties 9. vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua,[2] Kreikka oli miltei unohtanut, vaikkei runoilija ollutkaan, että saari, jonka varallisuus silloinkin näytti hänestä niin suurelta, oli ollut vieläkin vauraampi, että se mahtavalla laivastollaan oli vallinnut suurinta osaa Aigeian merta ja osittain Kreikan mannermaatakin sekä että se oli tuhat vuotta ennen Troian piiritystä kehittänyt sivistyksen, joka on historian taiteellisimpia. Todennäköisesti Homeros muisteli tätä aigeialaista kulttuuria — yhtä muinaisaikaista hänen mielestään, kuin hän on meidän silmissämme — puhuessaan kultakaudesta, jolloin ihmiset olivat olleet sivistyneempiä ja elämä hienostuneempaa kuin hänen omana sekasortoisena aikanaan.

Tämän kadonneen sivistyksen jälleen löytäminen on yksi uudenaikaisen muinaistutkimuksen huomattavimpia saavutuksia. Kreeta on saari, kaksikymmentä kertaa suurempi kuin kookkain Kykladeista, miellyttävä ilmastoltaan, sen vainioiden ja muinoin runsasmetsäisten kukkuloiden tuotteet ovat monipuolisia, sen asema puolitiessä Italian ja Foinikian, Kreikan ja Egyptin välillä on strategisesti tärkeä, olipa kysymys kaupasta tai sodasta. Aristoteles on huomauttanut siitä, kuinka oivallinen sen asema on ja »kuinka se oli tehnyt Minokselle mahdolliseksi saavuttaa Aigeian meren herruuden». Mutta vaikka klassilliset kirjailijat pitivät totena Minoksen tarinaa, uudenajan oppineet hylkäsivät sen legendana. Vielä kuusikymmentä vuotta sitten oli tapana Grote'in tavoin otaksua, että Aigeian meren seutujen sivistys alkoi doorilaisten maahantulosta tai Olympian kisoista. Sitten vuonna 1878 muuan kreetalainen kauppias, jonka nimi sopivasti kyllä oli Minos Kalokairinos, löysi joitakin kummallisia muinaisesineitä rinteeltä Kandian[3] eteläpuolelta. Suuri Schliemann, joka oli juuri äskettäin herättänyt henkiin Mykenen ja Troian, kävi paikkakunnalla 1886, lausui uskovansa, että siinä olivat piilossa muinaisen Knossoksen

[1] O. Mannisen suomentama, kuten kaikki seuraavatkin Homeros-sitaatit.
[2] Kaikki tämän teoksen vuosiluvut ovat e.Kr. s., ellei toisin ole mainittu tai ole aivan ilmeistä, että ne ovat j.Kr. s.
[3] Nykyinen pääkaupunki, viralliselta nimeltään nykyisin Herakleion.

rauniot, ja ryhtyi neuvotteluihin maan omistajan kanssa, jotta kaivaustöihin voitaisiin heti ryhtyä. Mutta omistaja tinki ja metkuili, ja Schliemann, joka oli ollut kauppias ennen kuin muinaistutkija, lähti suuttuneena matkoihinsa menettäen kultaisen mahdollisuuden liittää vielä uuden sivistyksen historiaan. Muutamaa vuotta myöhemmin hän kuoli.

Vuonna 1893 brittiläinen muinaistutkija, tohtori Arthur Evans, osti Ateenassa joukon galaktiittikiviä kreikattarilta, jotka olivat käyttäneet niitä taikakaluina. Hänen uteliaisuuttaan herättivät niihin kaiverretut hieroglyfit, joita ei kukaan tiedemies osannut lukea. Havaittuaan kivien jälkien johtavan Kreetaan hän hankki matkalipun sinne ja kuljeskeli pitkin saarta keräillen esineitä, joissa luuli olevan muinaista kreetalaista kirjoitusta. Vuonna 1895 hän osti osan ja 1900 loput alueesta, jonka Schliemann ja Ateenan ranskalainen instituutti olivat määrittäneet Knossokseksi. Sinä keväänä hän yhdeksän viikon aikana kuumeisesti teettäen kaivaustöitä 150 miehellä paljasti uudenajan historiantutkimuksen rikkaimman aarteen, Minoksen palatsin. Mikään, mikä tähän asti muinaisuudesta tunnetaan, ei voi kilpailla laajuudessa tämän monimutkaisen rakennelman kanssa, joka kaikesta päättäen on sama kuin se miltei loputon labyrintti, joka on tullut niin kuuluisaksi vanhoista kreikkalaisista Minoksen, Daidaloksen, Theseuksen, Ariadnen ja Minotauroksen tarinoista. Näistä ja muista raunioista löytyi, ikään kuin vahvistukseksi Evansin intuitiolle, tuhansittain sinettejä ja savitauluja, joissa oli samanlaisia kirjainmerkkejä kuin ne, jotka olivat päästäneet hänet jäljille. Tulipalot, jotka olivat tuhonneet Knossoksen palatsit, olivat säästäneet nämä taulut, joiden selvittämättömät kuvamerkit ja tekstit yhä kätkevät Aigeian muinaishistorian.[1]

Oppineita riensi nyt monesta maasta Kreetaan. Sillä aikaa kun Evans työskenteli Knossoksessa, joukko päättäväisiä italialaisia — Halbherr, Pernier, Savignoni, Paribeni — kaivoi Hagia Triadassa ('Pyhässä kolminaisuudessa') esiin sarkofagin, johon oli maalattu havainnollisia kuvia kreetalaisten elämästä, ja löysi Faistoksessa palatsin, joka oli vain Knossoksen kuninkaiden linnaa suppea-alaisempi. Sillä välin kaksi amerikkalaista, Seager ja rouva Hawes, teki löytöjä Vasilikissa, Mokhloksessa ja Gurniassa. Britit Hogarth, Bosanquet, Dawkins ja Myres tutkivat Palaikastroa, Psykroa ja Zakroa. Kreetalaiset itsekin kiinnostuivat asiaan, ja Xanthoudidis ja Hatzidakis kaivoivat esiin vanhoja ruhtinaslinnoja, luolia ja hautoja Arkalokhor'issa, Tylissoksessa, Kumasassa ja Khamaizi'ssa. Puolet Euroopan kansakunnista yhtyi tieteen lipun alla juuri silloin, kun saman sukupolven valtiomiehet valmistelivat sotaa.

Miten kaikki tämä aineisto — nämä palatsit, maalaukset, kuvapatsaat,

---

[1] Evans teki loistavaa työtä Knossoksessa monia vuosia, sai ritarin arvon palkinnoksi löydöistään ja saattoi vuonna 1936 päätökseen monumentaalisen neliosaisen selontekonsa, *The Palace of Minos.*

sinetit, maljakot, metallit, taulut ja kohokuvat — oli luokiteltava, mihin menneisyyden ajanjaksoon niiden oli katsottava kuuluvan? Aluksi epäröiden, mutta yhä varmistuen sitä mukaa kuin tutkimus jatkui ja tiedot kasvoivat, Evans ajoitti muinaisjäännökset kerrostumien paksuuden ja saviastioiden tyylin kehitysasteiden mukaan ja pitäen silmällä sitä, missä määrin Kreetan löydöt muodon tai aiheen puolesta sopivat samanlaisiin esineisiin, jotka oli kaivettu kronologialtaan liki pitäen tunnetuista maakerroksista tai kätköistä. Kärsivällisesti suoritettuaan kaivaustöitä Knossoksen alapuolella hän törmäsi noin 14 metriä maanpinnasta alkukallioon. Kaivetun alueen alaosan täyttivät nuoremmalle kivikaudelle luonteenomaiset jäännökset — alkeelliset käsin tehdyt saviastiat, jotka oli koristettu yksinkertaisesti viivoin, kehräämiseen ja kutomiseen soveltuvat värttinännavat, maalatusta steatiitista tai savesta tehdyt ihrapakaraiset jumalattaret, kiilloitetusta kivestä valmistetut työkalut ja aseet, mutta ei kupari- tai pronssiesineitä.[1] Luokitellessaan saviastioita ja verratessaan jäännöksiä muinaisen Mesopotamian ja Egyptin jäännöksiin Evans jakoi Kreetan nuoremman kivikauden jälkeisen esihistoriallisen kulttuurin kolmeen kauteen — varhais-, keski- ja myöhäisminolaiseen — ja kunkin näistä kolmeen ajanjaksoon.[2]

Ensimmäinen eli alin kupariesiintymä kerrostumissa edustaa eräänlaisena arkeologisena pikakirjoituksena uuden sivistyksen hidasta kohoamista nuoremman kivikauden tasolta. Varhaisminolaisen ajan lopulla kreetalaiset oppivat sekoittamaan vaskeen tinaa, ja pronssikausi alkoi. Keskiminolaisella kaudella ilmestyvät vanhimmat palatsit: Knossoksen, Faistoksen ja Mallian ruhtinaat rakentavat itselleen ylellisiä asuntoja, joissa on lukematon määrä huoneita, tilavia varastosuojia, erikoistuneita työpajoja, alttareita ja temppeleitä sekä suuria viemärijohtoja, jotka säpsähdyttävät länsimaalaisen julkeaa silmää. Saviastiat käyvät moniväri-siksi ja loisteliaiksi, seiniä elävöittävät viehättävät freskot, ja eräänlainen viivakirjoitus kehittyy edellisen aikakauden hieroglyfeistä. Sittemmin, keskiminolaisen kauden toisen jakson päättyessä, jokin outo katastrofi piirtää kyynillisen jälkensä kerrostumiin. Knossoksen palatsi tuhoutuu

---

[1] Koska varhaisin Knossoksen kerros, jossa kuparisia tarvekaluja esiintyy, voidaan vertaamalla sitä naapurikulttuurien jäännöksiin ajoittaa n. vuoteen 3400, siis n. 5300 vuotta taaksepäin, ja koska Knossoksen nuoremman kivikauden kerrokset täyttävät n. 55 % koko maanpinnan ja kallioperän välisestä kerroksesta, Evans arvioi Kreetan nuoremman kivikauden kestäneen ainakin 4500 vuotta ennen metallien ilmestymistä — suunnilleen vuodesta 8000 vuoteen 3400. Tällainen kerrostumien paksuuteen perustuva ajan arvioiminen on tietenkin sangen epävarmaa. Jäteaineksen kasaantumisnopeushan saattaa vaihdella eri kausina. Huomioon on otettu kerrostumien hitaampi kasvu sen jälkeen, kun Knossos 14. vuosisadalla kaupunkina hylättiin. Kreetasta ei ole löydetty vanhemman kivikauden jäännöksiä.

[2] Näiden kausien arviomääräinen pituus käy ilmi kronologisesta taulukosta s. 2.

kuin maanjäristyksessä tai kenties Faistoksen, jonka palatsi jonkin aikaa säilyy, hyökkäyksen hävittämänä. Mutta vähän myöhemmin samanlainen tuho kohtaa Faistosta, Mokhlosta, Gurniaa ja Palaikastroa sekä monia muita saaren kaupunkeja. Saviastiat ovat tuhan peitossa, varastohuoneiden suuret ruukut täynnä sirpaleita. Keskiminolaisen kauden kolmannen jakson aikana kehitys pysyy verraten paikoillaan, ja silloin kenties kaakkoisen Välimeren maailma on hyksojen vallattua Egyptin pitkällisen sekasorron tilassa.

Myöhäisminolaisella kaudella kaikki alkaa uudelleen. Jokaiseen luonnonmullistukseen kärsivällisesti sopeutuva ihmiskunta uudistaa toivonsa, rohkaisee itsensä ja rakentaa taas jälleen. Uusia, upeampia palatseja kohoaa Knossoksessa, Faistoksessa, Tylissoksessa, Hagia Triadassa ja Gurniassa. Näiden ruhtinaallisten linnojen ylväs koko, viisikerroksinen korkeus ja ylellinen koristelu puhuvat varallisuudesta, jollaista Kreikka sittemmin tunsi vasta Perikleen päivinä. Teattereita pystytetään palatsinpihoille, ja gladiaattorinäytännöt, joissa miehet ja naiset taistelevat henkensä edestä eläimiä vastaan, huvittavat herrasmiehiä ja vallasnaisia, joiden aristokraattiset, levollisen valppaat kasvot yhä elävät päivänvaloon nousseiden muurien kirkkaissa freskoissa. Tarpeet moninkertaistuvat, maku hienostuu, kirjallisuus kukoistaa. Tuhat teollisuuden lajia suo armollisesti köyhän vaurastua hankkimalla mukavuuksia ja hienoja esineitä rikkaille. Kuninkaiden saleissa oli melua, kun kirjurit merkitsivät muistiin jaeltuja tai vastaan otettuja tavaroita, kun taiteilijat loivat veistoksia, maalauksia, saviastioita tai kohokuvia, kun ylhäiset virkamiehet neuvottelivat, ottivat vastaan valituksia tuomioista tai antoivat asiakirjoja, jotka he olivat leimanneet taidokkaasti kaiverretuilla sineteillään. Milloin taas ampiaisvyötäröiset prinssit ja jalokivin koristautuneet, houkuttelevan avopoviset herttuattaret kokoontuivat kuninkaan juhlaan pöytien ääreen, joilla kulta- ja pronssiesineet välkkyivät. Kuudestoista ja viidestoista vuosisata ennen ajanlaskumme alkua ovat aigeialaisen sivistyksen huippukohta, Kreetan klassillinen kulta-aika.

III. SIVISTYKSEN ENTISTÄMINEN

Jos me nyt koetamme entistää tämän hautautuneen kulttuurin sen jäännösten avulla — kuvitellen olevamme Kreetan luujätteiden Cuvier —, on meidän ensiksi muistettava, että olemme ryhtymässä uhkarohkeaan historialliseen televisioon, jossa mielikuvituksen on luotava elävä yhtäjaksoisuus ja täytettävä staattisen ja hajanaisen, kauan sitten kuolleen materiaalin aukot. Kreeta tulee jäämään sisäisesti tuntemattomaksi, kunnes sen salaperäiset kirjoitustaulut löytävät Champollioninsa.

1. *Miehet ja naiset*

Kun tarkastelemme kreetalaisia heidän oman taiteensa kuvaamina, he muistuttavat omituisesti heidän uskonnollisessa symboliikassaan niin huomattavan osan omaavaa kaksoiskirvestä. Sekä miehillä että naisilla on vartalot, jotka patologisesti kapenevat nykyaikaiseksi vyötäröksi. Miltei kaikki ovat lyhytkasvuisia, solakoita ja notkearakenteisia, siroja liikkeiltään ja vankkoja kuin urheilijat. Heidän ihonsa on alun perin valkoinen. Naisilla, jotka etsivät varjoa, on vaalea, sovinnaisen kalpea hipiä, mutta miehet, jotka uurastavat päivänpaisteessa, ovat niin päivettyneitä ja punakoita, että kreikkalaiset sanovat heitä — kuten foinikialaisiakin purppurankarvaisiksi, punanahoiksi (*foinikes*). Pää on pikemmin pitkä kuin leveä, piirteet ovat terävät ja hienostuneet, tukka ja silmät ovat kiiltävän mustat kuten nykyisillä italialaisilla. Nämä kreetalaiset ovat ilmeisesti »Välimeren rodun» haara.[1] Miehet kuten naisetkin kampasivat hiuksensa osittain palmikoiksi päälaelle tai niskaan, osittain kiharoiksi kulmille, osittain olkapäille tai povelle valuviksi kutreiksi. Naiset koristivat kutrinsa nauhoin, kun taas miehet käyttivät pitääkseen naamansa sileinä monenlaisia partaveitsiä, joita on tavattu haudoistakin.

Puku oli yhtä kummallinen kuin vartalotkin. Miehillä oli päässään — joka useimmiten oli paljas — turbaani tai pyöreä lakki, naisilla muhkeat, 1900-luvun alun kuosiset hatut. Jalat olivat tavallisesti paljaat, mutta ylempien luokkien jäsenet käyttivät myös valkoisia nahkakenkiä, joiden reunat naisilla saattoivat olla sirosti kirjotut ja hihnat koristellut värillisin helmin. Tavallisesti ei miehillä ollut vaatteita vyötärön yläpuolella, vyötäisillä heillä oli lyhyt hame tai vyötärövaate, välistä myös häpyvaate. Työmiehillä hame saattoi olla sivusta halki, arvohenkilöillä ja juhlamenoissa se molemmilla sukupuolilla ulottui maahan asti. Vaatetus on keskeltä tiukkaan nyöritetty, sillä niin hyvin miehet kuin naisetkin haluavat olla kolmiomaisen solakoita — tai näyttää sellaisilta. Päästäkseen tässä suhteessa miesten tasalle myöhempien aikakausien naiset turvautuvat jäykkiin korsetteihin, jotka kokoavat heidän hameensa sievästi lanteiden ympärille ja kohottavat heidän paljaat rintansa päivänvaloon. Kreetan naisilla oli tapana pitää povensa verhoamatta tai peittää se läpinäkyvään paitaan; sitä ei kukaan näytä paheksuneen. Miehusta on nyöritetty poven alapuolelta, aukeaa huolimattomana kehänä ja saattaa sitten viehättävän pidät-

---

[1] Nykyinen antropologia jakaa nuoremman kivikauden jälkeiset eurooppalaiset kolmeen tyyppiin, joista yksi on vallitsevana pohjois-, toinen keski- ja kolmas etelä-Euroopassa: 1. pitkäkalloinen, kookas, vaaleaihoinen, -silmäinen ja -tukkainen »pohjoinen» ihminen; 2. leveäkalloinen, keskipitkä, harmahtavasilmäinen ja ruskehtavatukkainen »alppi-ihminen»; 3. pitkäkalloinen, lyhyt ja tumma »Välimeren-ihminen». Mikään kansa ei ole koostunut pelkästään yhdestä näistä »roduista».

tyväisin elein sulkeutua mediciläiskaulukseksi kaulalle. Hihat ovat lyhyet, joskus pussimaiset. Hame, jota koristavat reunukset ja heleät väriläikät, laajenee avaraksi lanteiden kohdalta, otaksuttavasti metallikiskojen tai poikittaisten vanteiden jäykistämänä. Kreetan naisten vaateparressa on lämmintä värien sopusointua, linjojen sulavuutta, maun hienoutta, jotka viittaavat rikkaaseen, ylelliseen, monet taidot ja keinot tuntevaan sivistykseen. Näillä aloilla kreetalaisten vaikutus kreikkalaisiin oli olematon, vasta nykyajan pääkaupungeissa heidän muotinsa on viettänyt riemuvoittoja. Vakaat muinaistutkijat ovat antaneet nimen *La Parisienne* muotokuvalle, jonka kreetattarella on uhkea povi, siro kaula, aistillinen suu, julkea nenä ja suostuttelevaa, haastavaa suloa. Hän istuu ylimielisenä edessämme osana friisistä, jonka ylimykset tuijottavat jotakin meille ainaiseksi tuntemattomaksi jäävää näytäntöä.

Kreetan miehet olivat ilmeisesti kiitolliset siitä viehätyksestä ja seikkailusta, jonka naiset toivat elämään, sillä he toimittivat näille kalliita välineitä heidän kauneutensa korostamiseksi. Löytöjen joukossa on runsaasti monenlaisia koruja: kuparisia ja kultaisia hiusneuloja, kultaisin eläimin tai kukin koristettuja tahi kristalli- tai kvartsipäisiä rintaneuloja, kultalankaisia sormuksia tai kierukoita, joita on punottu hiuksiin, kallisarvoisesta metallista valmistettuja otsanauhoja tai diadeemeja, jotka pitävät hiuksia paikoillaan, korvista riippuvia renkaita ja kellukoita, rintalevyjä, -helmiä ja -ketjuja, ranneketjuja ja -renkaita, hopea-, rasvakivi-, agaatti-, karneoli-, ametisti- ja kultasormuksia. Osan koruista miehet pidättävät itselleen. Jos he ovat köyhiä, heidän kaulaketjunsa ja rannerenkaansa ovat halvoista kivistä, mutta jos heillä on varaa, he kopeilevat suurilla sormuksilla, joihin on kaiverrettu taistelu- tai metsästyskuvia. Kuuluisalla »Maljankantajalla» on vasemman hauislihaksen ympärillä leveä jalometallirengas ja ranteessa agaattiupotteinen rengas. Kaikkialla Kreetan elämässä ihminen ilmentää turhamaisinta ja jalointa intohimoaan — kauneuden kaipuuta.

Kun puhutaan »miehestä» tarkoittaen koko ihmiskuntaa,[1] langetaan patriarkallisen ajan ennakkoluuloihin, mikä tuskin sopii kysymyksen ollessa muinaisen Kreetan miltei matriarkallisesta elämästä. Minolaisajan nainen ei näet alistu mihinkään itämaiseen eristykseen, mihinkään purdah- tai haaremijärjestelmään. Ei ole mitään merkkejä siitä, että hänet olisi suljettu johonkin talon osaan tai kodin piiriin. Epäilemättä hän työskentelee siellä kuten jotkut naiset nykyisinkin. Hän kutoo kangasta ja vasuja, jauhaa ja leipoo. Mutta hän työskentelee myös miesten mukana vainioilla ja savenvalimoissa, hän sekaantuu esteettömästi ihmisjoukkoihin, hän istuu etupenkeillä teatterissa ja kilpaleikeissä, hän liitelee Kreetan seurapiireissä hienottarena, jonka ilme huokuu ikävystymistä palvontaan, ja kun

[1] Englannin kielessä *man* merkitsee sekä 'miestä' että 'ihmistä'. Suom. muist.

hänen kansansa luo jumaliaan, niillä useammin on naisen kuin miehen hahmo.

2. *Yhteiskunta*

Olettamuksenluontoisesti kuvittelemme Kreetan alun perin saareksi, jonka sen vuoret jakoivat pieniksi, toisilleen vihamielisiksi klaaneiksi. Ne elivät itsenäisissä kylissä kukin oman päällikkönsä alaisina ja kävivät, kuten ihmisten tapana on, lukemattomia sotia alueista. Sitten ilmaantuu päättäväinen johtaja, joka yhdistää useita klaaneja kuningaskunnaksi ja rakentaa linnoitetun palatsinsa Knossokseen, Faistokseen, Tylissokseen tai johonkin muuhun kaupunkiin. Sodat käyvät harvalukuisemmiksi, suuremmiksi ja enemmän miehiä syöviksi. Vihdoin kaupungit käyvät sotaa koko saaren herruudesta ja Knossos perii voiton. Voittaja rakentaa laivaston, vallitsee Aigeian merta, kukistaa merirosvouksen, kantaa veroja, rakentaa palatseja ja suosii taiteita varhaishistorian Perikleenä.

On yhtä vaikeaa aloittaa sivistystä ilman ryöstöä kuin pitää sitä yllä ilman orjuutta.[1]

Kuninkaan valta perustui raunioiden todistuksen mukaan voimaan, uskontoon ja lakiin. Saadakseen alamaisensa helpommin kuuliaisiksi hän lahjoo jumalat puolelleen: hänen pappinsa selittävät kansalle hänen polveutuvan Velkhanoksesta ja saaneen tältä jumalalta ne lait, jotka hän säätää. Joka yhdeksäs vuosi he, jos hän on pystyvä tai antelias, voitelevat hänet uudelleen jumalallisella arvovallalla. Valtansa vertauskuviksi hallitsija — Rooman ja Ranskan edeltäjänä — omaksuu (kaksois) kirveen ja liljan. Valtion hallinnossa hän käyttää (kuten kirjoitustaulujäämistö osoittaa) ministereitä, virkamiehiä ja kirjureita. Hän perii verot luonnossa ja varastoi jättiläisruukkuihin jyvä-, öljy- ja viinitulonsa. Tästä aarteistosta hän maksaa, niin ikään luonnossa, palkat miehilleen. Palatsinsa valtaistuimelta tai kuninkaallisen maatalon tuomioistuimelta hän ratkaisee henkilökohtaisesti ne riita-asiat, jotka hänen asettamansa tuomioistuimet ovat hänelle alistaneet. Ja niin suuri on hänen maineensa tuomarina, että kun hän kuolee, hänestä tulee Haadeessa, kuten Homeros meille vakuuttaa, vainajien väistämätön tuomari. Sanomme häntä Minokseksi, mutta emme tiedä hänen nimeään. Otaksuttavasti sana on arvonimi, kuten *faarao* tai *caesar*, ja sen taa peittyy lukuisia kuninkaita.

Kukoistuksensa huipulla sivistys on yllättävän kaupunkivaltainen.

[1] Tavallisesti varovainen ja täsmällinen Thukydides kirjoittaa: »Ensimmäinen henkilö, jonka perimätieto kertoo perustaneen laivaston, on Minos. Hän teki itsensä sen herraksi, jota nyt sanotaan Helleenien mereksi, ja hallitsi Kykladeja... Hän teki parhaansa kukistaakseen merirosvouksen noilla vesillä, mikä toimenpide oli välttämätön verotulojen turvaamiseksi hänen omaan käyttöönsä.»

Ilias puhuu Kreetan »yhdeksästäkymmenestä kaupungista», ja kreikkalaiset, jotka kukistavat ne, kummastelevat niiden kuhisevaa asujaimistoa. Vielä nykyäänkin oppinut tuntee kauhunsekaista kunnioitusta katsellessaan kivettyjen ja ojitettujen katujen raunioisia sokkeloita, poikkikujia ja lukemattomia myymälöitä ja taloja, jotka keskittyvät arkojen ja puheliaiden ihmisten sekasortoista laumahenkeä ilmentäen jonkin kauppa- tai hallituskeskuksen ympärille. Knossoksen, joka ei ole ainoa suuri keskus, palatsit ovat niin laajat, että mielikuvitus kenties eksyy liioittelemaan sitä kaupunkia, jonka on täytynyt olla niiden rikkauden päälähde ja -nauttija. Saaren vastakkaisella puolella, etelärannikolla, sijaitsee Faistos, jonka satamasta Homeroksen kertoman mukaan »sinitummat laivat kohti Egyptin rantoja vei kova tuuli ja aallot». Tämä oli minolaisen Kreetan etelänkaupan lähtösatama, jonka tavaranpaljoutta kartuttivat pohjoiset kauppamiehet, he kun kuljettivat tavaransa poikkimaisin välttääkseen pitkän kierroksen vaarallisilla vesillä. Faistoksesta tuli Kreetan Peiraeus, ja siellä suosittiin enemmän kauppaa kuin taiteita. Silti sen ruhtinaan palatsi on majesteettinen rakennus, johon johtavat neljätoista metriä leveät portaat. Sen hallit ja pihat kilpailevat Knossoksen hallien ja pihojen kanssa, sen keskuspiha on kivetty, lähes hehtaarin laajuinen nelikulmio, sen *megaron*, vastaanottohuone, on alaltaan 300 neliömetriä ja siten vielä laajempi kuin pohjoisen pääkaupungin suuri Kaksoiskirveen sali.

Kolmisen kilometriä luoteeseen sijaitsee Hagia Triada, jonka »kuninkaallisesta maatalosta» (siksi arkeologien mielikuvitus on sen ristinyt), Faistoksen ruhtinas etsii suojaa kesän hellettä vastaan. Saaren itäpää on minolaisaikana rikas pikkukaupungeista. Siellä on satamia kuten Zakro ja Mokhlos, kyliä kuten Praisos ja Pseira, hallintokeskuksia kuten Palaikastro, teollisuuskeskuksia kuten Gurnia. Palaikastron valtakatu on hyvin kivetty ja ojitettu, sitä reunustavat tilavat rakennukset. Yhdessä niistä on säilyneessä kerroksessaan kaksikymmentäkolme huonetta. Gurnia saattaa ylpeillä kipsillä lasketuista kaduista, kivitaloista, jotka on rakennettu ilman muurilaastia, pajasta, jonka ahjo on säilynyt, puusepän työhuoneesta ja sen työkaluista, pienistä verstaista, joissa muinoin kuului taonnan, suutaroinnin, savenvalannan, öljynpuhdistuksen tai kudontatyön ryske. Nykyajan työmiehet, jotka kaivavat esiin kolmijalkoja, ruukkuja, saviesineitä, uuneja, lamppuja, veitsiä, survimia, kiilloittimia, koukkuja, neuloja, tikareita ja miekkoja, ihmettelevät sen tuotteiden ja kaluston monipuolisuutta ja ovat antaneet sille nimen *hemekhanike polis* — 'koneiden kaupunki'. Meidän mittapuumme mukaan pienemmät kadut ovat ahtaita, pelkästään kujia aurinkoa kaihtavien, puolitrooppisten itämaiden tapaan. Suorakulmaiset puu-, tiili- tai kivitalot ovat enimmäkseen vain yksikerroksisia. Mutta muutamiin keskiminolaisen kauden metallilaattoihin, jotka on kaivettu esiin Knossoksesta, on kuvattu kaksi-, kolme- jopa viisiker-

roksisia rakennuksia ja niihin sinne tänne makuuparveke tai torni. Näiden rakennusten ylemmissä kerroksissa on tuntemattomasta aineesta tehtyjä punaisia ikkunaruutuja. Nähtävästi sypressisten patsaiden varassa kääntyvät kaksoisovet johtavat pohjakerroksen huoneista varjoisalle pihalle. Portaat vievät ylempiin kerroksiin ja katolle, missä kreetalainen nukkuu, milloin yöt ovat kovin kuumat. Jos hän viettää iltansa huoneessa, hän valaisee sen polttamalla öljyä tulojensa mukaan savi-, rasvakivi-, kipsi-, marmori- tai pronssilampussa.

Tunnemme hiukkasen pelejä, joilla hän huvittaa itseään. Kotosalla ollessaan hän pitää eräänlaisesta šakkipelistä, sillä hän on jättänyt meille, Knossoksen palatsin raunioissa, perinnöksi upean pelilaudan, jonka pohja on norsunluuta, ruudut kultaa ja hopeaa ja jonka reunuksessa on kaksikahdeksatta kalleista metalleista ja kivistä muovailtua tuhatkaunoa. Maaseudulla hän innokkaasti ja uhkarohkeasti metsästää apunaan puolivillit kissat ja solakkarakenteiset rotukoirat. Kaupungissa hän suosii nyrkkeilijöitä. Hänen maljakoissaan ja kohokuvissaan on monenlaisia kuvia otteluista, joissa kevytsarjalaiset tappelevat paljain käsin ja potkien, töyhtökypäräiset keskisarjalaiset kolhivat miehekkäästi toisiaan ja kypäröin, poskisuojuksin ja pitkin, vanusisusteisin käsinein varustautuneet raskassarjalaiset kamppailevat, kunnes toinen uupuneena sortuu maahan ja toinen seisoo hänen päällään voittajan tietoisin mahtielein.

Mutta suurin jännityksen hetki kreetalaisen elämässä koittaa, kun hän tungoksessa raivaa itselleen tien amfiteatteriin, missä juhlapäivisin miehet ja naiset taistelevat henkensä edestä suuria raivokkaita härkiä vastaan. Yhä uudelleen hän kuvaa tämän rajun urheilun eri vaiheita: uskaliasta metsästäjää, joka vangitsee härän hyppäämällä hajareisin sen niskaan sen särpiessä vettä lammikosta, ammattikesyttäjää, joka vääntää elukan päätä, kunnes se oppii jossakin määrin sietämään akrobaatin harmittavia temppuja, taitavaa härkätaistelijaa, joka solakkana ja notkeana kohtaa härän areenalla, tarttuu sitä sarvista, hypähtää ilmaan, tekee kuperkeikan sen selässä ja lennähtää jaloilleen maahan naispuolisen toverin syliin, joka on antamassa viehätystä näytännölle. Jo minolaisessa Kreetassa tämä oli ikivanha taito. Kappadokiasta löydetty savisylinteri, joka on ajoitettu n. v:een 2400, kuvaa yhtä raisua ja vaarallista härkätaistelu-urheilua kuin nämä freskot. Hetkeksi meidän liian yleistävä mielemme tajuaa välähdyksen ihmisen ristiriitaisesta monisärmäisyydestä oivaltaessamme, että tämä verenhimoinen ja rohkeutta vaativa leikki, joka vieläkin on suosittu, on yhtä vanha kuin sivistys.

3. *Uskonto*

Kreetalainen on saattanut olla raaka, mutta hän oli varmasti uskonnollinen ja hänen mielensä oli täysin inhimillinen seos epäjumalanpalvontaa ja taikauskoa, idealismia ja harrasta kunnioitusta. Hän palvoi vuoria, luolia, kiviä, kolmilukua, puita ja patsaita, aurinkoa ja kuuta, vuohia ja käärmeitä, kyyhkysiä ja härkiä; tuskin mikään välttyi joutumasta hänen jumaluusoppinsa kohteeksi. Hän kuvitteli ilman olevan täynnä ystävällisiä tai pirullisia henkiä, ja häneltä periytyi kreikkalaisille metsien ja ilman kansa, dryadit, satyyrit ja luonnottaret. Hän ei suorastaan palvo fallosta, mutta hän suhtautuu kauhunsekaisella kunnioituksella härän ja käärmeen siitoskykyyn. Koska hänen kansansa kuolleisuusluku on korkea, hän kunnioittaa hartaasti hedelmällisyyttä, ja kun hän kohoaa ihmisenkaltaisten jumaluuksien palvonnan asteelle, hän kuvaa äitijumalattaren, jolla on valtavat nisät ja mahtavat kupeet; tämän povella ja käsivarsilla ryömii käärmeitä, tai ne kiemurtelevat hänen hiuksissaan ja kopeasti kohottavat päänsä hänen päälaeltaan. Kreetalainen näkee tässä jumalattaressa luonnon syvimmät synnyt — naisen salaperäinen lisääntymisen voima on voittanut ihmisen pahimman vihollisen, kuoleman. Kreetalainen samastaa tämän voiman ja jumaluuden. Äitijumalatar edustaa hänen silmissään kaiken, sekä kasvien ja eläinten että ihmisten, elämän lähdettä. Jos hän ympäröi hänen kuvansa eläin- ja kasvikunnan edustajilla, se johtuu siitä, että nämä ovat olemassa jumalattaren luovan hedelmällisyyden ansiosta ja siis toimivat hänen vertauskuvinaan ja ilmentyminään. Välistä jumalatar esiintyy käsissään jumalallinen lapsensa Velkhanos, jonka hän on synnyttänyt vuorenluolassa. Katsellessamme tätä vanhaa kuvaa näemme sen takaa Isiksen ja Horuksen, Ištarin ja Tammuzin, Kybelen ja Attiksen, Afroditen ja Adoniksen ja tajuamme Välimeren maailman esihistoriallisen kulttuurin yhtenäisyyden ja uskonnollisten käsitysten ja vertauskuvien jatkuvaisuuden.

Kreetan Zeuksella, joksi kreikkalaiset sanoivat Velkhanosta, oli kreetalaisten mielissä alempi sija kuin hänen äidillään. Hänen merkityksensä kasvoi kuitenkin. Hänestä tuli hedelmöittävän sateen ruumiistuma, tuon kosteuden, joka tässä uskonnossa kuten Thaleen filosofiassa on kaiken olevaisen pohjalla. Hän kuolee, ja hänen hautajaisiaan esitetään sukupolvesta toiseen Iuktas-vuorella, missä mielikuvitusta omaava matkamies yhä vielä voi nähdä hänen majesteettisen sivukuvansa: hän nousee haudasta elpyvän kasvillisuuden vertauskuvana, ja kureettipapit juhlivat tanssien ja kilpiä kalskuttaen hänen riemullista ylösnousemustaan. Joskus hänen käsitetään hedelmällisyyden jumalana ottaneen pyhän härän hahmon. Härkänä hän Kreetan jumalaistarustossa yhtyy Minoksen vaimoon Pasifaëhen, joka synnyttää hänelle kammottavan Minos-härän eli Minotauroksen.

Lepyttääkseen näitä jumaluuksia kreetalainen viljeli tuhlaten rukouksia ja uhreja, vertauskuvia ja juhlamenoja. Tavallisesti toimittivat palvonta-

menoja papittaret, välistä valtion virkamiehet. Säikyttääkseen pahoja henkiä kreetalainen poltti suitsutusta, manatakseen välinpitämätöntä jumaluutta hän rämisti raakunkuorta, soitteli huilua tai lyyryä ja kuorossa lauloi ylistyshymnejä. Edistääkseen puutarhojen ja vainioiden satoa hän kasteli juhlallisin menoin puita ja taimia; milloin hänen papittarensa alastomina ja hurmion vallassa ravistivat maahan puiden kypsän taakan, milloin hänen naisensa veivät juhlakulkueessa hedelmiä ja kukkia lupauksina ja uhreina jumalattarelle, jota kannettiin komea-asuisena kantotuolissa. Hänellä ei nähtävästi ollut temppeleitä, mutta hän pystytti alttareita palatsien pihoihin, pyhiin lehtoihin tai rotkoihin ja vuorenhuipuille. Hän koristi nämä pyhäköt uhrauspöydillä, sekalaisilla epäjumalankuvilla ja »pyhityksen sarvilla», jotka ehkä edustavat pyhää härkää. Hän käytti avokätisesti pyhiä vertauskuvia, joita hän näyttää palvovan samalla kuin jumaluuksia, joita ne edustavat: kilpeä, joka otaksuttavasti on hänen soturihahmoisena esiintyvän jumalattarensa tunnusmerkki; ristiä — sekä kreikkalais- että roomalaismallista ja hakaristiä —, joka on uurrettu härän otsaan tai jumalattaren reiteen, kaiverrettu sinetteihin tai pystytetty marmorisena kuninkaanlinnoihin; ennen kaikkea kaksoiskirvestä uhrivälineenä, jota maagillisesti voimisti sen vuodattama veri, pyhänä aseena, jolle jumala antoi erehtymättömän suunnan, tai pilviä salamoillaan halkovan Zeus Jyrisijän tunnusmerkkinä.

Vihdoin hän säädyllisesti huolehti vainajistaan ja palvoi heitä. Hän hautasi heidät saviarkkuihin tai jykeviin ruukkuihin, sillä he saattoivat palata, ellei heitä haudattu. Pitääkseen heidät tyytyväisinä maan alla hän kätki heidän mukaansa vaatimattoman ruoka-annoksen, pukeutumistarvikkeita ja savisia naisenkuvia hoitamaan tai viihdyttämään heitä ikiajoiksi. Välistä hän osoittaen orastavaa epäuskoa ja ovelaa säästäväisyyttä korvaa todellisen ruoan panemalla hautaan savieläimiä. Jos hän hautaa kuninkaan, ylimyksen tai rikkaan kauppiaan, hän luovuttaa ruumiille osan sen muinoin omistamista kallisarvoisista pöytäastioista tai koruista. Liikuttavaa myötätuntoa osoittaen hän hautaa šakkipelin etevän pelaajan mukaan, savisia soittimia soittajan, veneen merta rakastaneen mukaan. Aika ajoin hän palaa haudalle uhraamaan ruokaa vainajan ylläpidoksi. Hän toivoo, että jossakin salaisessa Elysionissa tai Autuaiden saarilla oikeamielinen Rhadamanthys-jumala, Zeus Velkhanoksen poika, ottaa luokseen puhdistuneen sielun ja suo sille sen onnen ja rauhan, jotka niin viekkaasti livahtavat tämän maallisen kilvoituksen käsistä.

4. *Kulttuuri*

Hämärintä kreetalaisessa on hänen kielensä. Kun hän doorilaisten maahantulon jälkeen ryhtyi käyttämään kreikkalaisia aakkosia, hän soveltaa niitä kieleen, joka on täysin vieras meidän kreikan kieleksi sanomallemme ja soinnultaan enemmän sukua lähi-idän egyptiläisille, kyprolaisille, heettiläisille ja anatolialaisille murteille. Varhaisimpina aikoina hän

tyytyy hieroglyfeihin, noin 1800 hän alkaa lyhentää niitä yhdeksisenkymmentä tavumerkkiä käsittäväksi viivakirjoitukseksi, kahta vuosisataa myöhemmin hän keksii toisen kirjoituksen, jonka kirjaimet usein muistuttavat foinikialaisia aakkosia. Ehkäpä foinikialaiset häneltä kuten egyptiläisiltä ja seemiläisiltä kokoavat sen kirjaimiston, jonka he levittävät kautta Välimeren ja josta muodostuu läntisen sivistyksen vaatimaton, kaikkialla tavattava väline. Tavallinenkin kreetalainen kirjailee ja jättää salaneuvoksen tavoin Hagia Triadan muureihin muiston runottarensa haihtuvasta innoituksesta. Faistoksesta tapaamme eräänlaista esihistoriallista kirjapainotyötä: kolmannen keskiminolaisen kauden kerroksista löydetyn suuren laatan hieroglyfit on painettu saveen leimasimilla, joita on ollut yksi kutakin kuvamerkkiä varten, mutta saattaakseen meidät vielä enemmän ymmälle kirjaimet ilmeisesti eivät ole kreetalaisia, vaan ulkomaisia. Ehkäpä laatta on tuontitavaraa idästä.

Kenties savitaulut, joihin kreetalainen kirjoitti, joskus paljastavat meille hänen tieteelliset saavutuksensa. Hän osasi jonkin verran tähtitiedettä, sillä hän oli maineikas merenkulkija, ja perimätieto säilytti doorilaisen Kreetan aikoihin asti vanhan minolaisen kalenterin. Egyptiläiset tunnustivat olevansa hänelle kiitollisuuden velassa eräistä lääketieteellisistä ohjeista, ja kreikkalaiset lainasivat häneltä, kuten vastaavat sanat osoittavat, sellaisia mauste- ja lääkeyrttejä kuin minttu *(mintha)*, koiruoho *(apsinthon)* ja eräs ihanteellinen rohtoyrtti *(daukos)*, jonka luultiin parantavan lihavuutta häiritsemättä silti ahneutta. Mutta emme saa erehtyä luulemaan arvailuamme historiaksi.

Vaikka kreetalaisen kirjallisuus on meiltä suljettu, saatamme ainakin tarkastella hänen teatteriensa raunioita. Noin 2000 hän rakensi Faistoksessa kymmenen riviä kivi-istuimia, jotka reunustivat kivetyn pihan yli kohoavaa muuria noin kaksikymmentäviisi metriä pitkälti. Knossoksessa hän rakensi, jälleen kivestä, 18 kymmenen metrin pituista riviä ja suoraan kulmaan niiden kanssa 6 riviä, joiden pituus vaihtelee kuudesta viiteentoista metriin. Nämä pihateatterit, joihin mahtui 400—500 henkilöä, ovat vanhimmat tuntemamme näyttämöt, puolitoista tuhatta vuotta vanhemmat kuin Dionysoksen teatteri. Emme tiedä, mitä noilla näyttämöillä tapahtui, sillä freskoissa kuvataan näytännön katselijoita, mutta emme voi sanoa, mitä ne katselevat. Sangen luultavasti jotakin musiikin ja tanssin yhdistelmää. Muuan Knossoksen maalaus on ikuistanut ryhmän ihailijoidensa ympäröimiä ylimysnaisia, jotka katselevat kirjavahameisten tyttöjen tanssia öljypuulehdossa; toinen kuvaa tanssijatarta, jolla on heiluvat palmikot ja ojennetut käsivarret; toisissa näemme maalaisrahvaan tansseja tai pappien, papittarien ja palvojien hurjaa karkeloa epäjumalan tai pyhän puun edessä. Homeros kuvaa karkelotanhua —

Daidalos tehnyt; sen hiussorjapa sai Ariadne —
kukkeat poikaset laati ja miesten mielimät immet
piiriin karkelemaan käsiranteist' ottaen toistaan.
Säistäen soitollaan jumalainen laulaja lauloi.

Seitsenkielinen lyyry, jonka kreikkalaiset luulivat Terpandroksen keksimäksi, esiintyy eräässä Hagia Triadan sarkofagissa tuhat vuotta ennen Terpandroksen syntymää. Siellä esiintyy myös kaksoishuilu, jossa on kaksi pilliä, kahdeksan reikää ja neljätoista nuottia, aivan kuin klassillisessa Kreikassa. Erääseen jalokivikoruun on kaiverrettu suunnattomasta raakunkuoresta tehtyä torvea soittava nainen, ja eräässä maljakossa näemme sistrumin lyövän tahtia tanssijoille.

Sama nuorekas raikkaus ja keveä sulous, joka vilkastuttaa kreetalaisen tanssia ja leikkejä, innoittaa hänen työtään taiteenkin alalla. Paitsi arkkitehtuuriaan hän ei ole jättänyt jälkeensä mitään jykevän kookkaita tai ylevätyylisiä aikaansaannoksia. Kuten samuraiajan japanilainen hän tuntee suurempaa iloa vaatimattomampien ja intiimimpien taiteiden hienostuksesta, jokapäiväisten käyttökapineiden koristamisesta, pienten esineiden kärsivällisestä täydellistämisestä. Kuten kaikissa ylimysvaltaisissa sivistyksissä on laita, hän omaksuu sovinnaisia käsityksiä työnsä muodon ja perusajatuksen suhteen, välttää liioittelevia uutuuksia ja oppii olemaan vapaa juuri pidättyväisyyden ja maun puitteissa. Hän on etevä savenvalannassa, jalokivikoristeiden leikkaamisessa, sormuskivien ja kohokuvien kaivertamisessa, sillä niissä hänen mikroskooppinen taitavuutensa tapaa kaikkea mahdollista innoitusta ja sopivia tilaisuuksia. Hän on täysin perillä hopea- ja kultasepäntyöstä, käsittelee kaikenlaisia kalliita kiviä ja valmistaa mitä moninaisimpia koruja. Sinetteihin, joita hän valmistaa virallisiksi allekirjoituksiksi, kauppaleimoiksi tai liike-elämän tarkoituksiin, hän kaivertaa sirosti niin paljon yksityiskohtia Kreetan elämästä, että pelkästään niiden nojalla voimme muodostaa kuvan hänen sivistyksestään. Hän takoo pronssista maljoja, vateja, tikareita ja miekkoja, jotka on koristeltu kukka- tai eläinaiheilla ja joihin on upotettu kultaa ja hopeaa, norsunluuta ja kalliita kiviä. Huolimatta kolmen vuosituhannen varkaista on Gurniassa säilynyt hänen perintönään hienostuneen taidokas hopeamalja; ja silloin tällöin hän on muovaillut meille *rhytoneja* eli juomasarvia. Niistä ihmisen- tai eläimenpäistä, joista ne törröttävät, näyttää vielä tänäänkin huokuvan elämän henkäys.

Valajana hän kokeilee jokaista muotoa ja miltei jokaisessa pääsee huomattaviin tuloksiin. Hän valmistaa maljakoita, lautasia, maljoja, kalkkeja, lamppuja, ruukkuja, eläimiä ja jumalia. Aluksi, varhaisminolaisella kaudella, hän tyytyy muovailemaan astian käsin nuoremmalta kivikaudelta periytyneitä suuntaviivoja noudattaen, verhoamaan sen ruskealla tai mustalla lasitteella ja luottamaan siihen, että tuli juoksuttaa umpimähkään värin täpliksi ja laikoiksi. Keskiminolaisella kaudella hän on oppinut pyörän käytön ja kohoaa taitonsa huipulle. Hänen lasituksensa kilpailee kestävyydessä ja siroudessa posliinin kanssa, hän läiskii huolettomasti mustaa ja ruskeaa, valkoista ja punaista, oranssia ja keltaista, tuli- ja helakanpunaista ja sekoittaa ne onnistuneiksi uusiksi vivahduksiksi. Hän ohentaa saven niin luottavan perinpohjaisesti, että hän täydellisimmissä tuotteissaan — Kamaresin luolasta Ida-vuoren rinteeltä tavatuissa

viehättävissä ja heleävärisissä »munankuoriastioissa» — on uskaltanut uurtaa seinämät millimetrin paksuisiksi ja täyttää ne kaikilla rikkaan mielikuvituksensa aihelmilla. Aika 2100—1950 on kreetalaisen savenvalajan loistokausi. Hän piirtää nimensä työnsä tuloksiin, ja hänen tavaraleimansa on haluttu kautta Välimeren alueen. Myöhäisminolaisella kaudella hän kehittää fajanssitekniikan täydelliseksi ja muotoilee loistavan seoksen koristeellisiksi laatoiksi, turkoosinsinisiksi maljakoiksi, monivärisiksi jumalattariksi ja niin realistisiksi meriaiheisiksi kohokuviksi, että Evans kerran erehtyi luulemaan emaljiäyriäistä kivettymäksi. Taiteilija rakastuu luontoon ja riemuitsee esittäessään astioissaan kirjavimpia eläimiä, prameimpia kaloja, ihanimpia kukkia ja viehättävimpiä kasveja. Myöhäisminolaisen ajan I jakson aikana hän luo säilyneet mestariteoksensa, »Nyrkkeilijän maljakon» ja »Sadonkorjaajan maljakon». Edellisessä hän näyttää meille karkeasti nyrkkeilyottelun jokaisen vaiheen ja asennon ja lisää sarjan kuvia härkätaistelijan elämästä, jälkimmäisessä hän hellän uskollisesti seuraa kulkuetta, jonka todennäköisesti muodostavat elonkorjuujuhlaa marssien ja laulaen viettävät maalaiset. Sitten Kreetan savenvalannan mainehikas perinne vanhuuttaan rappeutuu ja taide kuihtuu. Pidättyväisyys ja maku unohdetaan, koristelu alkaa kummallisen säännöttömänä ja liioittelevana hallita maljakkoa, rohkeus, jota hidas suunnittelu ja kärsivällinen suoritus edellyttävät, murtuu ja vapaudeksi sanottu laiska huolimattomuus tulee Kamaresin ajan hienostuksen ja loppusilauksen tilalle. Se on anteeksiannettavaa rappiota, vanhan, voimansa tyhjiin ammentaneen taiteen väistämätöntä kuolemaa, taiteen, joka on uinuva virkistävää unta tuhat vuotta ja syntyvä uudelleen attikalaismaljakon aikana.

Kuvanveisto on Kreetassa heikosti edustettu taide; lukuun ottamatta puolikorkeita kohokuvia ja Daidaloksen tarinaa se kohoaa harvoin pieniä kuvapatsaita korkeammalle. Monet näistä pikku veistoksista ovat kömpelöitä ja kaavamaisia sekä nähtävästi koneellisesti tehtyjä. Muuan on riemastuttava norsunluinen pikakuva urheilijasta, joka syöksyy ilman halki, toinen siro pää, joka vuosisatojen kuluessa on kadottanut ruumiinsa. Parhaat niistä ovat anatomisen tarkkuuden ja liikunnan eloisuuden puolesta etevämpiä kuin mikään, minkä tunnemme Kreikasta ennen Myronin aikoja. Kummallisin on Bostonin museon »Käärmejumalatar», tukeva olento kullasta ja norsunluusta, puoleksi nisiä ja puoleksi käärmeitä. Siinä kreetalainen taiteilija vihdoinkin käsittelee ihmishahmoa joltisellakin taidolla ja menestyksellä. Mutta milloin hän kokeilee laajemmassa mitassa, hän tavallisesti turvautuu eläimiin ja tyytyy maalattuihin kohokuviin, sellaisiin kuin Herakleionin museon häränpää. Tämän säpsähdyttävän muinaisjäännöksen tuijottavissa hurjissa silmissä, korskuvissa sieraimissa, huohottavassa kidassa ja värisevässä kielessä on sellaista voimaa, ettei Kreikka itse koskaan voinut esittää etevämpää.

Mikään muu ei muinaisessa Kreetassa ole niin viehättävää kuin sen maalaustaide. Kuvanveisto on vähäpätöistä, savenvalanta hajanaista,

arkkitehtuuri raunioina, mutta tämä kaikista taiteista haurain, joka helposti sortuu välinpitämättömän ajan uhriksi, on jättänyt meille perinnöksi selviä ja ihmeteltäviä mestariteoksia niin vanhalta ajalta, että se oli kokonaan häipynyt klassillisen Kreikan muistista, Kreikan, jonka maalaustaiteesta taas päinvastoin ei ole tallella ainoatakaan alkuperäistä näytettä. Kreetassa on maanjäristyksiltä tai sodilta, jotka sortivat maahan palatsit, siellä täällä säilynyt seinämuuri freskoineen. Kulkiessamme niiden ääressä me luomme hartioiltamme neljäkymmentä vuosisataa ja kohtaamme ne miehet, jotka koristivat minolaiskuninkaitten saleja. Jo niin varhain kuin v:n 2500 paikkeilla he käyttivät puhdasta kalkkilaastia ja keksivät taidon maalata kostealle pinnalle käsitellen sivellintä niin joutuisasti, että värit upposivat iskokseen ennen pinnan kuivumista. He toivat palatsien pimeihin saleihin ketojen heleän kauneuden. He saivat laastin kasvamaan liljoja, tulpaaneja, narsisseja ja makeaa meiramia. Kukaan, joka katselee näitä kuvia, ei enää voi otaksua, että Rousseau keksi luonnon. Herakleionin museon »Sahraminpoimija» noukkii yhä yhtä innokkaasti krokuksia kuin hänen luojansa maalatessa hänet keskiminolaisella kaudella. Hänen vyötärönsä on luonnottoman solakka, ruumis näyttää aivan liian pitkältä sääriin verrattuna, mutta pää on täydellinen, värit pehmeät ja lämpimät, kukat raikkaita vielä neljän vuosituhannen kuluttuakin. Hagia Triadassa taiteilija on koristanut sarkofagin ruuvikierukoilla ja omituisilla, miltei nubialaisilla olennoilla, jotka ovat uponneet uskonnollisiin menoihin; mutta hän on tehnyt parempaakin, somistanut seinän aaltoavalla lehvistöllä ja sijoittanut tämän keskelle himmeästi, mutta eloisasti voimakkaan kissan, joka salaa jännittyy syöksymään päivänpaisteessa höyhenillään koreilevan kopean linnun kimppuun. Myöhäisminolaisella ajalla kreetalainen maalari on uransa huipulla. Jokainen seinä houkuttelee häntä, jokainen rahavaltias kutsuu hänet luokseen. Hän ei koristele pelkästään kuninkaanlinnoja, vaan kaikella Pompejin ylellisyydellä myös ylimysten ja porvarien koteja. Pian kuitenkin menestys ja tilausten yltäkylläisyys turmelevat hänet. Hänellä on liian kiire päästä loppuun, jotta tulos olisi aivan täydellinen. Hän harrastaa paljoutta, toistaa kukkiaan yksitoikkoisesti, maalaa ihmisensä mahdottomalla tavalla, tyytyy luonnosmaisiin ääriviivoihin ja sortuu sellaisen taiteen uupumukseen, joka tietää sivuuttaneensa huippukohtansa ja kuoleman olevan väistämättömänä edessä. Mutta maalaustaide ei ole milloinkaan ennen, paitsi ehkä Egyptissä, niin raikkaana katsonut luontoa silmiin.

Kaikki taiteet työskentelivät yhdessä kreetalaisen palatsin luomiseksi. Poliittinen valta, kauppaherruus, varallisuus ja ylellisyys, karttunut hienostus ja maku käskevät arkkitehtiä, rakennusmestaria, käsityöläistä, kuvanveistäjää, savenvalajaa, metalli- ja puuseppää ynnä maalaria yhdessä käyttämään taitoansa ja luomaan Kreetan elämän keskukseksi ja huipuksi kuninkaallisten huoneiden, hallintovirastojen, teatterien ja areenoiden yhdistelmän. He loivat rakennuksensa 21. vuosisadalla, ja 20. vuosisata

näki heidän työnsä sortuvan. He rakensivat uudestaan 1600-luvulla sekä Minoksen palatsin että monet muut Knossoksen ja vauraan saaren puolensadan muun kaupungin loistorakennukset. Se oli eräs arkkitehtuurin historian suuria aikoja.

Knossoksen palatsin rakentajilla oli vastuksenaan sekä raaka-aineiden että työvoiman niukkuus. Kreetassa on niukalti metalleja eikä ollenkaan marmoria. He käyttivät sen vuoksi kalkkikiveä ja kipsiä, pylväänreunuksiin, kattoihin ja kaikkiin muihin paitsi ensimmäisen kerroksen kannatuspilareihin puuta. He hakkasivat kiviin niin teräviä särmiä, että saattoivat liittää ne yhteen ilman muurilaastia. Kahdentuhannen neliömetrin laajuisen keskuspihan ympärille he rakensivat sekavan huonelabyrintin, jonka kolmea tai neljää kerrosta yhdistivät avarat kiviset porraskäytävät ja johon kuului vartiotupia, työhuoneita, viininpusertamo, varastohuoneita, virkahuoneita, palvelijoiden huoneita, odotushuoneita, vastaanotto-, makuu- ja kylpyhuoneita, kappeli, tyrmä, valtaistuinsali ja »Kaksoiskirveen sali», sekä lähelle teatterin, kuninkaallisen maatalon ja hautausmaan. Alimpaan kerrokseen he pystyttivät jykeviä nelikulmaisia kivipilareita, ylemmissä käytettiin pyöreitä sypressipatsaita, jotka omituisesti suippenivat alaspäin, tukemaan kiilloitettuine pyöreine kapiteeleineen kattoa tai muodostamaan varjoisia pylväikköjä rakennuksen sivulle. Sisälle he pystyttivät turvalliseen paikkaan sirosti koristellun seinän eteen yksinkertaisesti, mutta taidokkaasti kaiverretun kivi-istuimen, jonka innokkaat kaivajat ovat ristineet Minoksen valtaistuimeksi ja jolle jokainen turisti tahtoo vaatimattomasti istuutua tunteakseen itsensä rahtusen kuninkaaksi hetken ajan. Tämä säännötön palatsi on kaiken todennäköisyyden mukaan kuuluisa labyrintti, Kaksoiskirveen (labryksen) pyhäkkö, jonka muinaiset kreikkalaiset uskoivat Daidaloksen rakentamaksi ja joka oli myöhemmin antava nimensä mille tahansa sokkelolle — olipa kysymys huoneista, sanoista tai korvasta.[1]

Ikään kuin miellyttääkseen nykyajan henkeä, joka on enemmän kiinnostunut putkista kuin runoudesta, Knossoksen rakentajat asensivat palatsiin viemärijärjestelmän, joka on parempi kuin mikään vastaava muinaisuudessa. He keräsivät kivisiin johtoihin kallioilta valuvan tai pilvistä satavan veden, suuntasivat sen torvia myöten kylpyhuoneisiin[2] ja käymälöihin ja johdattivat likaveden pois käyttäen uusimmantyylisiä terrakotta-

---

[1] Huoneiden tarkoituksen määrittely perustuu tietenkin suuressa määrässä arvailuun. Mainittakoon lisäksi, että palatsin miltei kaikki esiin kaivetut koristukset on siirretty Herakleionin museoon tai muualle, kun taas suuri osa itse paikalla olevista jäännöksistä on jotenkin mauttomasti entistetty.

[2] Nykyisin ei enää uskota muutamien huoneiden lattioissa olevien nelikulmaisten syvennysten olleen kylpyammeita. Niissä ei ole mitään vedenpoistoaukkoa ja ne on tehty kipsistä, jonka vesi vähitellen olisi liuottanut.

putkia — kukin pätkä 6 tuuman läpimittainen ja 30 tuuman pituinen, jokaisessa vesilukko sakan kokoamista varten ja kaventuma toisessa päässä, jotta pätkä sopisi seuraavaan, johon se on lujasti kiinnitetty sementtiliitoksella. Mahdollisesti kuuluu järjestelmään myös kojeisto kuninkaan talouden varustamiseksi lämpimällä vedellä.[1]

Monimutkaista huonejärjestelmää Knossoksen taiteilijat koristivat mitä hienoaistisimmalla tavalla. Muutamia he somistivat maljakoilla tai pienillä pystykuvilla, toisia maalauksilla tai kohokuvilla, vielä toisia suurilla kivimaljakoilla tai jykevillä uurnilla, joitakin norsunluu- fajanssi- tai pronssiesineillä. Jollekin seinälle maalattiin kalkkifresko sievine kolmikoroineen ja puoliruusukkeineen, toiselle kierukka- ja meanderikoristekaistale ja sen taustaksi marmorijäljittelyä. Kolmannella kuvattiin kohokuvassa eloisin yksityiskohdin miehen ja härän taistelua. Kaikkialle saleihin ja huoneisiin minolainen taiteilija jättää loistokkaita jälkiä hilpeästä taiteestaan: tuossa ovat »Siniset naiset», jotka taiteilija on tavoittanut rupattamasta seurusteluhuoneessa, klassillisine piirteineen, sopusuhtaisine käsivarsineen ja hyvinvoipine povineen, tuossa lootus- tai liljaketoja tai öljypuun oksa, tässä »Naiset oopperassa» ja liikkumattomina meressä uiskentelevat delfiinit. Ja ennen kaikkea, tässä meillä on ylväs »Maljankantaja», suorana ja voimakkaana, kantaen yksinkertaisessa sinisessä maljakossa jotakin kallisarvoista voidetta. Hänen piirteissään näkyvät sekä sivistyksen että taiteen jäljet, tukka putoaa paksuna palmikkona leveille hartioille, korvissa, kaulalla, käsivarsilla ja vyötäisillä välkkyvät jalokivet, kallisarvoinen vaippa on kirjailtu siroin neliapilakuvioin. Selvästikään hän ei ole orja, vaan ylimysnuorukainen, jolla on ylpeä etuoikeus palvella kuningasta. Vain sivistys, joka vanhastaan tuntee säätyjaon, varallisuuden, joutilaisuuden ja hyvän maun, on saattanut haluta tai luoda sellaista ylellisyyttä ja sellaista koristelua.

IV. KNOSSOKSEN KUKISTUMINEN

Kun etsimme tämän loistavan kulttuurin alkujuuria, huomaamme horjuvamme Aasian ja Egyptin välillä. Toisaalta kreetalaiset näyttävät kielen, rodun ja uskonnon puolesta olevan sukua Vähän Aasian indoeurooppalaisille kansoille. Siellä niin ikään kirjoitettiin savitauluihin ja šekel oli mittayksikkönä; siellä, nimittäin Kaariassa, palvottiin Zeus Labrandeusta, Kaksoiskirveen *(labrys)* Zeuta; siellä kumarrettiin pylvästä, härkää ja

[1] Mosso löysi Hagia Triadasta samanlaisia viemäriputkia. »Oli kiinnostavaa huomata, että eräänä päivänä ankaran kaatosateen jälkeen kaikki viemärit toimivat täysin moitteettomasti. Näin veden juoksevan viemäreistä, joissa mies saattoi kulkea pystyssä. Epäilen, tokko on olemassa ainoatakaan muuta viemärilaitosta, joka pystyy toimimaan 4000 vuoden jälkeen.»

kyyhkystä; siellä, nimittäin Fryygiassa, asui suuri Kybele, joka siinä määrin muistutti Kreetan äitijumalatarta, että kreikkalaiset sanoivat jälkimmäistä Rhea Kybeleksi ja samastivat molemmat jumalattaret. Mutta toisaalta esiintyy Kreetan jokaisella kaudella runsaasti egyptiläisen vaikutuksen merkkejä. Aluksi on molempien kulttuurien yhtäläisyys niin suuri, että eräät tiedemiehet otaksuvat egyptiläisiä siirtyneen Kreetaan Meneksen melskeisinä aikoina. Mokhloksen kivimaljakot ja ensimmäisen varhaisminolaisen ajanjakson kupariaseet ovat silmiinpistävän samanlaiset kuin esidynastisista haudoista löydetyt. Kaksoiskirves esiintyy amulettina Egyptissä, mistä tunnetaan myös »Kaksoiskirveen pappi». Painot ja mitat ovat muodoltaan egyptiläiset, joskin määriltään aasialaiset. Kivenhakkauksen, fajanssityön ja maalauksen menetelmät ovat molemmissa maissa niin yhdenkaltaiset, että Spengler alensi Kreetan sivistyksen pelkästään Egyptin sivistyksen haarautumaksi.

Me emme seuraa häntä, sillä etsittäessä sivistyksen jatkuvaisuutta ei käy päinsä hylätä sen eri osien itsenäisyyttä. Kreetan sivistyksen omalaatuisuus on selvä; ei millään muulla muinaisuuden kansalla ole täysin samaa pikkutarkan hienostuksen vivahdusta, samaa elämän ja taiteen keskittynyttä eleganssia. Otaksukaamme, että Kreetan kulttuuri rotupohjaltaan oli aasialaista, monet sen taiteista egyptiläistä alkuperää; olemukseltaan ja kokonaisuutena se pysyi ainoalaatuisena. Ehkäpä se kuului siihen itäisen Välimeren alueelle yhteiseen sivistyspiiriin, jonka laajalle levinneestä nuoremman kivikauden kulttuurista jokainen kansakunta peri samansukuisia taitoja, uskomuksia ja menetelmiä. Tästä yhteisestä sivistyksestä Kreeta lainasi nuoruudessaan, siihen se antoi lisiä kypsässä iässään. Sen valta loi järjestyksen saarimaailmaan, ja sen kauppiailla oli pääsy jokaiseen satamaan. Sittemmin sen tavarat ja taidot vaelsivat Kykladeille, valtasivat Kyproksen, saapuivat Kaariaan ja Palestiinaan, etenivät Vähän Aasian ja sen saarten halki pohjoista kohti Troiaan, tunkeutuivat Italian ja Sisilian läpi länteen Espanjaan asti, imeytyivät Kreikan mannermaalle Thessaliaa myöten ja tulivat Mykenen ja Tirynsin välityksellä Kreikan perinnöksi. Sivistyksen historiassa Kreeta oli Euroopan ketjun ensimmäinen rengas.

Emme tiedä, minkä monista rappioon johtavista teistä Kreeta valitsi, ehkäpä kaikki. Sen muinoin kuulut sypressi- ja seetrimetsät katosivat. Nykyisin kaksi kolmannesta saaresta on kivikkoista autiomaata, joka ei voi imeä itseensä talven sateita. Ehkäpä sielläkin, kuten useimmissa rappioituvissa kulttuureissa, syntyväisyyden rajoittaminen meni liian pitkälle, ja kansan lisääntyminen jäi epäonnistuneiden yksilöiden huoleksi. Ehkäpä varallisuuden ja ylellisyyden kasvaessa fyysillisten nautintojen etsintä kuihdutti rodun elinvoiman ja heikensi sen elämis- ja puolustustahdon;

kansakunta syntyy stoalaisena ja kuolee epikurolaisena. Mahdollista on, että Egyptin luhistuminen Ekhnatonin kuoleman jälkeen lamaannutti kreetalais-egyptiläisen kaupan ja vähensi minolaiskuninkaiden rikkauksia. Kreetan omat sisäiset apulähteet olivat vähäiset. Se oli kuten nykyinen Englanti joutunut vaarallisessa määrässä riippuvaiseksi merien herruudesta. Ehkäpä sisäiset sodat vähensivät saaren miesainesta ja tekivät sen eripuraiseksi ulkoapäin tulevan hyökkäyksen sattuessa. Ehkäpä maanjäristys raunioitti palatsit tai raivoisa vallankumous kosti yhtenä kauhun vuonna vuosisatojen sorron.

Noin 1450 Faistoksen palatsi hävitettiin uudelleen, Hagia Triada poltettiin, Tylissoksen rikkaiden porvarien kodit katosivat. Seuraavien 50 vuoden aikana Knossos näyttää olleen onnensa huipulla, sen yliherruus Aigeian merellä lienee ollut kiistämätön. Sitten, n. 1400 Knossoksenkin palatsi sortui liekkeihin. Evans löysi kaikkialta sen raunioista hillittömän palon merkkejä — hiiltyneitä orsia ja pilareita, mustuneita seiniä ja liekkien kuumuuden ajan hammasta vastaan kovettamia savitauluja. Niin perusteellinen oli hävitys ja niin täydellisesti oli metallit poistettu niistäkin huoneista, jotka olivat romun peitossa ja suojassa, että monet tiedemiehet epäilevät pikemminkin hyökkäystä ja valloitusta kuin maanjäristystä. Joka tapauksessa tuho oli äkillinen. Taiteilijoiden ja käsityöläisten työpajoista löytää kaikenlaisia todisteita siitä, että niissä työskenneltiin täydellä höyryllä, kun kuolema saapui. Samoihin aikoihin hävitettiin Gurnia, Pseira, Zakro ja Palaikastro maan tasalle.[1]

Emme saa otaksua Kreetan sivistyksen tuhoutuneen käden käänteessä. Palatsit rakennettiin uudelleen, joskin vaatimattomammiksi, ja sukupolven tai kaksi Kreetan tuotteet yhä hallitsivat aigeialaista taidetta. Noin 1250 tapaamme vihdoin ensimmäisen kreetalaisen persoonallisuuden, kuningas Minoksen, josta kreikkalainen perimätieto tiesi kertoa niin monta kammottavaa tarinaa. Hänen nuorikkojensa kauhuksi hänen siemenessään oli viljalti käärmeitä ja skorpioneja, mutta jollakin salaisella keinolla hänen vaimonsa Pasifaë vältti nämä ja synnytti turvallisesti hänelle monia lapsia, niiden joukossa Faidran (Theseuksen vaimon ja Hippolytoksen lemmityn) ja kauniskutrisen Ariadnen. Kun Minos oli suututtanut Poseidonin, tämä jumala herätti Pasifaëssa mielettömän intohimon jumalallista härkää kohtaan. Daidalos sääli Pasifaëta, ja hänen kekseliäisyytensä auttamana tämä synnytti kauhean Minotauroksen. Minos sulki eläimen labyrinttiin, jonka Daidalos oli hänen käskystään rakentanut, mutta lepytti sitä aika ajoin ihmisuhreilla.

Miellyttävämpi kaikessa traagillisuudessaankin on tarina Daidaloksesta,

[1] Jos arkeologinen ajanlasku sallisi siirtää tämän tulipalon vuoden 1250 paikkeille, sopisi murhenäytelmä tulkita ennen Troian piiritystä tapahtuneen akhaialaisvalloituksen välikohtaukseksi.

sillä se aloittaa erään ihmiskunnan historian ylväimmistä eepoksista. Kreikan tarusto kuvaa hänet ateenalaiseksi Leonardoksi, joka kadehtien veljenpoikansa taitavuutta kiihkeydessään tuli surmanneeksi tämän ja sen johdosta ainiaksi karkotettiin Kreikasta. Hän sai turvapaikan Minoksen hovista, hämmästytti tämän keksimillään kojeilla ja uutuuksilla, ja hänestä tuli kuninkaan ylimmäinen taituri ja koneenrakentaja. Hän oli etevä kuvanveistäjä, ja taru liittää hänen nimeensä taidon jäykkien, elottomien patsaiden asemesta veistää todellisten ihmishahmojen kuvia. Kerrotaan, että hänen veistämänsä eläimet olivat niin luonnonmukaisia, että ne lähtivät kävelemään, ellei niitä kahlittu jalustoihinsa. Minos närkästyi kuultuaan Daidaloksen avustaneen Pasifaëta tämän lemmenseikkailuissa ja tuomitsi hänet ja hänen poikansa Ikaroksen teljettäviksi labyrintin sokkeloihin. Daidalos valmisti itselleen ja Ikarokselle siivet, ja niiden avulla he kohosivat muurien yli ja liitelivät Välimeren yllä. Halveksien isänsä varoitusta ylpeä Ikaros lensi liian lähelle aurinkoa; sen kuumat säteet sulattivat vahan hänen siivistään, ja hän syöksyi mereen varoittavana esimerkkinä ja sopivana loppupontena tarinalle. Murheellinen Daidalos lensi Sisiliaan ja pani tällä saarella sivistyksen alulle koteuttamalla sinne Kreetan teollisen ja taiteellisen kulttuurin.[1]

Vielä traagillisempi on Theseuksen ja Ariadnen tarina. Voitettuaan nuoren Ateenan kaupungin Minos vaati siltä joka yhdeksäs vuosi verona seitsemän neitoa ja seitsemän nuorukaista Minotauroksen nieltäviksi. Kun tämä kansallinen nöyryytys tapahtui kolmannen kerran, komea Theseus — hänen isänsä kuningas Aigeuksen antaessa vastahakoisesti suostumuksensa — valitutti itsensä seitsemän nuorukaisen joukkoon, sillä hän oli päättänyt surmata Minotauroksen ja tehdä lopun uusiintuvista uhreista. Ariadne sääli ruhtinaallista ateenalaista, rakasti häntä, antoi hänelle taikamiekan ja opetti hänelle yksinkertaisen tempun keriä lankaa käsivarreltaan tunkeutuessaan labyrinttiin. Theseus surmasi Minotauroksen, seurasi lankaa takaisin Ariadnen luo ja otti tämän mukaansa paetessaan Kreetasta. Naksoksen saarella hän lupauksensa mukaan meni naimisiin Ariadnen kanssa, mutta tämän nukkuessa hän kumppaneineen petollisesti purjehti matkoihinsa.[2]

---

[1] Pausanias, kaikkien Baedekerien isä, sanoo Daidaloksen töiksi useita, enimmäkseen puisia kuvapatsaita ja tanssivaa Ariadnea esittävän marmorireliefin, jotka kaikki olivat jäljellä 2. vuosisadalla e.Kr. Kreikkalaiset eivät koskaan epäilleet Daidaloksen olemassaoloa, ja Schliemannin kokemus varoittaa meitä olemaan epäuskoisia oman epäuskommekin suhteen. Vanhoille perimätiedoille saattaa käydä niin, että yksi tiedemiespolvi ne kevein mielin hylkää, mutta seuraava suurella vaivalla toteaa ne oikeiksi.

[2] Ateenalaiset pitivät kaikkea tätä historiallisena totuutena. He säilyttivät vuosisatoja, yhtä mittaa korjaamalla sitä, laivaa, jossa Theseus oli purjehtinut Kreetaan, ja käyttivät sitä pyhänä aluksena kuljettamaan vuosittain lähettiläitä Apollonin juhlaan Delos-saarelle.

Ariadnen ja Minoksen mukana Kreeta katoaa historiasta, kunnes Lykurgos saapuu saarelle, otaksuttavasti 7. vuosisadalla. On merkkejä siitä, että akhaialaiset saapuivat sinne tehdessään pitkälle ulottuvan retkensä Kreikkaan 14. ja 13. vuosisadalla, ja doorilaiset valloittajat asettuivat sinne toisen vuosituhannen kallistuessa lopulleen. Sieltä, sanoivat monet kreetalaiset ja jotkut kreikkalaisetkin, Lykurgos ja pienemmässä määrässä Solon olivat löytäneet esikuvan laeilleen. Sen jälkeen kun Kreeta oli joutunut doorilaisten valtaan, vietti hallitseva luokka siellä kuten Spartassakin ainakin ulkonaisesti yksinkertaista ja pidättyvää elämää. Pojat kasvatettiin sotajoukossa, ja täysikasvuiset miehet söivät yhdessä julkisissa ruokaloissa. Valtiota hallitsi vanhinten neuvosto ja hallintoa hoiti kymmenen *kosmoi* l. järjestäjää, jotka vastasivat Spartan eforeja ja Ateenan arkontteja. On vaikeaa sanoa, opettiko Kreeta Spartaa vai Sparta Kreetaa. Ehkä molemmat valtiot olivat rinnakkaistuloksia samanlaisista olosuhteista — vieraan sotilasaristokratian vaaranalaisesta elämästä keskellä vihamielistä, orjuutettua alkuasukasväestöä. Gortynan suhteellisen valistunut lakikokoelma, joka löydettiin tämän Kreetan kaupungin muureista v. 1884, on ilmeisesti peräisin 5. vuosisadan alkupuolelta. Voi olla, että sen varhaisempi muoto on antanut herätteitä Kreikan lainsäätäjille. Kuudennella vuosisadalla kreetalainen Thaletas opetti kuoromusiikkia Spartassa ja kreetalaiset kuvanveistäjät Dipoinos ja Skyllis opastivat Argoksen ja Sikyonin taiteilijoita. Satoja kanavia myöten vanha sivistys tyhjensi sisällyksensä uuteen.

TOINEN LUKU

ENNEN AGAMEMNONIA

I. SCHLIEMANN

Vuonna 1822 syntyi Saksassa poika, joka oli muuttava arkeologian lapiotyön erääksi vuosisadan romanttisista tarinoista. Hänen isänsä harrasti intohimoisesti antiikin historiaa ja kasvatti häntä Homeroksen tarinoilla Troian piirityksestä ja Odysseuksen harharetkistä. »Suurella mielipahalla kuulin hänen kertovan Troian tulleen niin täydellisesti hävitetyksi, että se oli kadonnut jättämättä jälkeäkään itsestään.» Kahdeksanvuotiaana Heinrich Schliemann, asiaa kypsästi harkittuaan, ilmoitti aikovansa omistaa elämänsä kadonneen kaupungin löytämiselle. Kymmenvuotiaana hän ojensi isälleen latinankielisen tutkielman Troian sodasta. Vuonna 1836 hän lopetti koulun saatuaan varoihinsa katsoen liiallisen kasvatuksen, ja hänestä tuli maustekauppiaan oppipoika. V. 1841 hän lähti Hampurista Etelä-Amerikkaan purjehtivan laivan hyttipoikana. Kahdentoista päivän kuluttua alus ajoi matalikolle, miehistö ajelehti yhdeksän tuntia pienessä veneessä, kunnes vuoksi heitti sen Hollannin rannikolle. Heinrichistä tuli konttoristi, hän sai palkkaa 150 dollaria vuodessa, hän käytti tästä summasta puolet kirjoihin ja eli toisesta puolesta sekä unelmistaan. Hänen älynsä ja kyvykkyytensä eivät voineet olla johtamatta luonnollisiin tuloksiinsa; 25-vuotiaana hän oli itsenäinen kauppias, jolla oli etuja valvottavana kolmella mantereella; 36-vuotiaana hän katsoi omistavansa riittävästi rahaa, luopui kaupan harjoittamisesta ja uhrasi kaiken aikansa muinaistutkimukselle. »Liike-elämän hyörinän keskellä en koskaan ollut unohtanut Troiaa enkä isäni kanssa tekemääni sopimusta sen esiin kaivamisesta.»

Kauppamatkoillaan hän oli omaksunut tavan oppia kaikkien niiden maiden kielen, joiden kanssa hän kävi kauppaa, ja pitää niillä päiväkirjaa. Tällä tavoin hän oppi englantia, ranskaa, hollantia, espanjaa, portugalia, italiaa, venättä, ruotsia, puolaa ja arabiaa. Nyt hän matkusti Kreikkaan, opiskeli sikäläistä kieltä käytännössä ja pystyi pian lukemaan sekä muinaisettä uuskreikkaa yhtä sujuvasti kuin saksaa.[1] Tästä lähtien, hän selitti,

[1] »Oppiakseni nopeasti kreikan kielen sanaston», Schliemann kirjoittaa, »hankin *Paul et Virginien* uuskreikkalaisen käännöksen ja luin sen läpi verraten jokaista sanaa vastaavaan ranskalaiseen. Tämän tehtävän suoritettuani tunsin ainakin puolet kirjan sisältämistä kreikkalaisista sanoista ja toistettuani toimituksen tunsin ne kaikki tai melkein kaikki hukkaamatta minuuttiakaan sanakirjan käyttämispakon takia . . . Kreikan kieliopista opettelin ainoastaan deklinaatiot ja verbit enkä koskaan hukannut

»pidin mahdottomana elää missään muualla kuin klassillisella maaperällä.» Koska hänen venäläinen vaimonsa kieltäytyi lähtemästä Venäjältä, hän ilmoitti haluavansa kreikkalaisen vaimon, nimesi tarkat kelpoisuusehdot tätä asemaa varten ja 47-vuotiaana valitsi saamiensa valokuvien perusteella 19-vuotiaan morsiamen. Hän nai tämän miltei ensi näkemältä ja tietämättänsä muinaiseen vaimonoston tapaan, sillä tytön vanhemmat vaativat hänestä summan, joka vastasi heidän käsitystään Schliemannin omaisuudesta. Kun hänen uusi vaimonsa synnytti hänelle lapsia, hän suostui vain vastahakoisesti kastattamaan nämä ja juhlisti toimituksen asettamalla kappaleen *Iliasta* heidän päälaelleen ja lausumalla satasen kuusimittasäettä. Hän risti heidät Andromakheksi ja Agamemnoniksi, nimitti palvelijoitaan Telamoniksi ja Pelopsiksi ja antoi ateenalaiskodilleen nimen Bellerofon. Hän oli Homeros-hullu vanhus.

Vuonna 1870 hän matkusti Troaaseen — Vähän Aasian luoteiskolkkaan — ja sai vastoin tiedemiesten aivan yleistä käsitystä päähänsä, että Priamoksen Troia uinui Hissarlik-nimisen kukkulan alla. Vuosikauden neuvoteltuaan hän sai Turkin hallitukselta luvan tutkia tätä paikkaa. Hän pestasi 80 työmiestä ja aloitti työt. Hänen vaimonsa, joka rakasti häntä hänen omituisuuksiensa tähden, uurasti hänen kanssaan kaivamistyössä päivännousuusta sen laskuun. Pitkin talvea jäinen pohjoistuuli ryöpytti sokaisevaa pölyä heidän silmiinsä ja puhalsi niin rajusti heidän kehnon majansa raoista, ettei iltaisin voitu saada lamppua palamaan. Vaikka liedessä paloi tuli, jäätyi vesi miltei joka yö. »Meillä ei ollut mitään muuta pitämässä meitä lämpiminä paitsi innostuksemme suurtyöhömme, Troian löytämiseen.»

Kului vuosi, ennen kuin he saivat palkintonsa. Sitten isku iskulta työmiehen hakku paljasti ison kupariastian, ja kun se avattiin, löydettiin yllättävä aarre, n. 9 000 hopea- ja kultaesinettä. Ovela Schliemann kätki löydön vaimonsa hartiahuiviin, antoi työläisille odottamattoman lepotauon, kiirehti majaansa, lukitsi oven, levitti kalleudet pöydälle, liitti mielessään jokaisen hellästi johonkin Homeroksen kohtaan, koristi vaimonsa ikivanhalla otsarivalla ja lähetti ystävilleen Eurooppaan tiedon, että oli löytänyt »Priamoksen aarteen». Kukaan ei uskonut häntä, muutamat arvostelijat väittivät hänen itse sijoittaneen esineet löytöpaikkaan, ja samaan aikaan Korkea Portti nosti syytteen siitä, että hän oli ottanut kultaa Turkin maaperästä. Mutta sellaiset tiedemiehet kuin Virchow, Dörpfeld ja Burnouf

---

kallista aikaani tutkimalla sen sääntöjä. Kun näet näin, että pojista, joita oli kiusattu ja rääkätty koulussa kahdeksan vuotta ja enemmänkin kieliopin ikävystyttävillä säännöillä, siitä huolimatta ainoakaan ei pystynyt kirjoittamaan kirjettä muinaiskreikaksi tekemättä satoja kaameita virheitä, tulin ajatelleeksi, että opettajien käyttämän menetelmän täytyy olla perin juurin väärä... Opettelin muinaiskreikkaa kuten olisin opetellut elävää kieltä.»

tulivat löytöpaikalle, todensivat Schliemannin kertomuksen ja jatkoivat työtä yhdessä hänen kanssaan, kunnes toinen haudattu Troia toisensa jälkeen kaivettiin esiin eikä ongelmana enää ollut se, oliko Troia ollut olemassa, vaan se, mikä esiin kaivetuista yhdeksästä Troiasta oli ollut *Iliaan* Ilion.

V. 1876 Schliemann päätti hankkia eepokselle vahvistuksen toiseltakin taholta, nimittäin osoittaa, että Agamemnonkin oli ollut olemassa. Ottaen oppaakseen Pausaniaan klassillisen kuvauksen Kreikasta [1] hän suoritti 34 kaivausta Mykenessä itä-Peloponnesoksessa. Turkin viranomaiset keskeyttivät työn vaatimalla puolet Troiasta löydetystä aineistosta. Haluamatta jättää kallisarvoista »Priamoksen aarretta» piiloon Turkkiin Schliemann lähetti esineet salaa Berliinin valtionmuseoon, maksoi Portille viisi kertaa niin paljon vahingonkorvausta kuin häneltä vaadittiin ja ryhtyi jatkamaan kaivauksia Mykenessä. Jälleen hän sai palkinnon vaivoistaan, ja kun hän näki työmiesten kantavan eteensä luurankoja, saviastioita, koruja ja kultanaamareita, hän sähkötti riemuissaan Kreikan kuninkaalle löytäneensä Atreuksen ja Agamemnonin haudat. V. 1884 hän siirtyi Tirynsiin ja kaivoi Pausanias jälleen oppaanaan näkyviin Homeroksen kuvailemat suuren palatsin ja kykloppimuurit.

Harvoin on kukaan tehnyt niin paljon muinaistutkimuksen hyväksi. Hänen vikansa piilivät hänen hyveissään, sillä hänen intonsa päästä heti etsittyyn päämääräänsä yllytti hänet häikäilemättömään kiireeseen, joka tuhosi tai sekoitti monia löydettyjä esineitä. Eepokset, jotka olivat innoittaneet hänen ponnistuksiaan, eksyttivät hänet uskomaan löytäneensä Priamoksen aarrekammion Troiasta ja Agamemnonin haudan Mykenestä. Oppinut maailma epäili hänen selontekojaan, ja Englannin, Venäjän ja Ranskan museot kieltäytyivät kauan hyväksymästä aidoiksi hänen löytämiään muinaisesineitä. Hän lohduttautui voimakkaalla itsearvostuksella ja jatkoi urheasti kaivauksiaan, kunnes tauti kaatoi hänet. Viimeisinä päivinään hän oli epätietoinen siitä, rukoillako kristittyjen Jumalaa vai klassillisen Kreikan Zeuta. »Agamemnon Schliemannille, pojista rakastetuimmalle, tervehdys!» hän kirjoitti. »Olen kovin iloinen siitä, että ryhdyt opiskelemaan Plutarkhosta ja olet saanut loppuun Ksenofonin . . . Rukoilen Zeus-isää ja Pallas Athenea, että he antaisivat sinun terveenä ja onnellisena sata kertaa viettää syntymäpäivääsi.» Hän kuoli 1890 ilmaston aiheuttamien rasitusten, oppineen maailman vihamielisyyden ja unelmansa lakkaamattoman kuumeen riuduttamana.

Kuten Kolumbus hän oli löytänyt etsimäänsä eriskummallisemman maailman. Nuo korut olivat satoja vuosia vanhemmat kuin Priamos ja Hekabe, haudat eivät olleet Atreuksen jälkeläisten leposijoja, vaan Kreikan manner-

[1] Pausanias matkusti Kreikan halki n. 160 e. Kr. ja kuvasi maata teoksessa *Periegesis* (Kiertomatka).

maan aigeialaisen sivistyksen, yhtä vanhan kuin Kreetan minolaisaika, raunioita. Tietämättään Schliemann oli osoittanut oikeaksi Horatiuksen kuuluisan säkeen »*vixerunt fortes ante Agamemnona* — elipä urhoja ennen Agamemnoniakin».[1] Vuosi vuodelta, Dörpfeldin ja Mullerin, Tsountasin ja Stamatakisin, Waldsteinin ja Wace'in suorittaessa yhä laajempia kaivaustöitä Peloponnesoksessa ja monien toisten tutkiessa Attikaa ja saaria, Euboiaa ja Boiotiaa, Fokista ja Thessaliaa, Kreikan kamara luovutti esihistoriallisen kulttuurin aavemaisia jäännöksiä. Sielläkin ihmiset olivat kohonneet raakalaisuudesta sivistykseen siirtymällä metsästävien paimentolaisten tilasta kiinteään maanviljelykseen, korvaamalla kiviset tarveesineet vaskisilla ja pronssisilla, kirjoituksen avulla ja kaupan kiihottamina. Sivistys on aina vanhempi kuin luulemmekaan. Missä hyvänsä poljemmekin maata, sen alla on sellaisten miesten ja naisten luita, jotka hekin tekivät työtä ja rakastivat, sepittivät lauluja ja valmistivat kauniita esineitä, mutta joiden nimet ja itse olemassaolokin ovat hukkuneet ajan välinpitämättömään virtaan.

II. KUNINKAIDEN PALATSEISSA

Pitkällä matalalla harjanteella kahdeksan kilometriä itään Argoksesta ja vajaan kahden kilometrin päässä merestä kohosi 14. vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua Tirynsin linnoitettu palatsi. Nykyisin sinne on miellyttävä ratsastustaival Argoksesta tai Naupliasta, ja perille päästäessä löydetään se puoleksi uponneena rauhallisten maissi- ja vehnäpeltojen sekaan. Kiivettyään muutaman askelman esihistoriallisia kiviportaita matkamies seisoo kyklooppivallien edessä, jotka kreikkalaisen perimätiedon mukaan Argoksen ruhtinas Proitos oli rakentanut parisataa vuotta ennen Troian sotaa.[2] Jo silloin itse kaupunki oli vanha, sillä vanhojen muistin mukaan sen oli maailman lapsuudessa perustanut sankari Tiryns, satasilmäisen Argoksen poika. Ja tarina jatkaa, että Proitos antoi palatsin Perseukselle, joka hallitsi Tirynsiä tumma Andromeda puolisonaan.

[1] Schliemannin loppuvuosina Dörpfeld ja Virchow saivat hänet miltei uskomaan, että hän oli löytänyt Agamemnonia paljon aikaisemman sukupolven jäännökset. Aluksi murehdittuaan Schliemann suhtautui asiaan hyväntuulisesti. »Mitä?» hän huudahti. »Tämä ei siis olekaan Agamemnonin ruumis eivätkä nämä hänen koristeitaan? Hyvä on, nimittäkäämme häntä Schulzeksi»; jälkeenpäin puhuttiinkin aina »Schulzesta».

[2] Kreikkalaiset nimittivät kyklooppirakennuksiksi sellaisia, joita heidän luulonsa mukaan olivat voineet rakentaa vain jättiläiset, esimerkiksi yksisilmäiset, kykloopeiksi (ympyräsilmäisiksi) sanotut titaanit, jotka uurastivat Hefaistoksen pajoissa Välimeren tulivuorten sisällä. Arkkitehtuurissa nimityksellä tarkoitetaan suuria muurilaastitta yhteenliitettyjä lohkareita, jotka on jätetty hakkaamatta tai on vain karkeasti siloiteltu ja joiden lomaan on pistelty saveen siveltyjä pikkukiviä. Perimätieto lisäsi, että Proitos oli tuottanut kuuluisia muurareita, joita nimitettiin kykloopeiksi, Lyykiasta.

Keskuslinnaa suojelevat muurit kohosivat 8—15 metrin korkeuteen, ja ne olivat niin paksut, että niiden sisässä kulki usein paikoin tilavia käytäviä, jotka oli katettu ja holvattu suunnattomilla vaakasuorilla laakakivillä. Monet yhä vielä paikoillaan olevat kivet ovat 6 jalan pituisia, 3 jalkaa leveitä ja paksuja, ja pienimmätkin olivat, Pausanias sanoo, »tuskin kahden muulin liikuteltavia». Muurien sisäpuolella, eräänlaisen pylväikön tai porttikäytävän takana, joka sittemmin oli esikuvana monelle akropoliille, oli leveä kivetty piha, jota rajoittivat pylväsrivit, ja tämän ympärillä oli, kuten Knossoksessakin, rykelmä huoneita, jotka olivat keskittyneet *megaronin* ympärille. Tämän juhlasalin pinta-ala oli 125 neliömetriä, sen kiveys oli maalattua sementtiä ja sen kattoa tuki neljä liettä ympäröivää pylvästä. Vastakohdaksi iloiselle Kreetalle oli täällä toteutettu Kreikan arkkitehtuurin pysyvä periaate, naisten asumuksen, *gynaikeionin*, erottaminen miesten huoneista. Kuninkaan ja kuningattaren huoneet oli rakennettu vierekkäin, mutta mikäli jäännöksistä voi saada johtoa, ne oli täydellisesti eristetty toisistaan. Tästä palatsilinnasta Schliemann löysi vain pohjarakenteen, pylväitten kannat ja osia muurista. Harjanteen juurella oli jäännöksiä tiilirakennuksista ja silloista sekä joitakin vanhamuotoisten saviastioiden sirpaleita. Sinne oli Tirynsin kaupunki esihistorian päivinä kasaantunut palatsin vallien suojaan. Meidän tulee ymmärtää, että pronssikauden Kreikassa elämä pyöri turvattomana tällaisten linnoitusten vaiheilla ja sisäpuolella.

Kuusitoista kilometriä pohjoisemmaksi Perseus rakensi (jos haluamme uskoa Pausaniasta) esihistoriallisen Kreikan suurimman pääkaupungin Mykenen, kenties 14. vuosisadalla. Sinne kohosi peloittavan keskuslinnan ympärille useita kyliä käsittävä kaupunki, jossa asui toimelias talonpoikais-, kauppias-, käsityöläis- ja orjaväestö; tämä väestö on onnellisesti välttynyt historialta. Kuuttasataa vuotta myöhemmin Homeros kuvasi Mykeneä »kartanokauniiksi» ja »kultavaksi». Huolimatta sadan sukupolven hävityksistä on osa näistä, myös kykloopitekoisista muureista säilynyt todistamaan työvoiman halpuutta ikimuistoisina aikoina ja kuninkaiden levottomuutta. Eräässä muurin kulmauksessa on kuuluisa Leijonaportti, missä kivikolmioon jykevän kamanan päälle on kaiverrettuna kaksi mahtavaa petoa. Kuluneina ja päättöminä ne nyt ääneti vartioivat mennyttä loistoa. Takana olevalla linnavuorella ovat palatsin rauniot. Samoin kuin Tirynsissä ja Knossoksessa voimme erottaa valtaistuinsalin, alttarihuoneen, varastohuoneet, kylpyhuoneen ja vastaanottohuoneet. Muinoin oli siellä maalattuja permantoja, pylväskäytäviä, freskoin koristeltuja seiniä ja majesteettisia portaikkoja.

Läheltä Leijonaporttia, ahtaalta pystykivikehän piirittämältä alueelta, Schliemannin työläiset kaivoivat esiin 19 luurankoa ja niin rikkaita muinaisjäännöksiä, että suurelle harrastelijalle voidaan suoda anteeksi hänen

luulonsa, että nämä haudat olivat Atreuksen jälkeläisten hautakammioita. Eikö Pausanias ollut kuvaillut »Mykenen raunioiden» kuninkaanhautoja? Täältä löytyi miehen pääkalloja kultakruunuineen ja naamaluita peittävine kultanaamareineen, luisevia naisia, joilla oli kultaiset otsarivat siinä missä heidän päänsä oli ollut, maalattuja maljakkoja, pronssikattiloita, hopeainen juomasarvi, ambra- ja ametistihelmiä, alabasteri-, norsunluuja fajanssiesineitä, runsaasti koristeltuja tikareita ja miekkoja, samanlainen pelilauta kuin Knossoksesta, ja miltei kaikenlaisia kultaesineitä — sinettejä ja sormuksia, neuloja ja nappeja, maljoja ja helmiä, rannerenkaita ja rintalevyjä, pukeutumistarvikkeita, jopa ohuilla kultalevyillä kirjottuja vaatekappaleitakin. Varmasti nämä olivat kuninkaallisia koruja, kuninkaallisia luita.

Linnavuoren vastapäiseltä kallionrinteeltä Schliemann ja muut löysivät yhdeksän hautaa, jotka olivat aivan erilaisia kuin nämä »kuiluhaudat». Kun astutaan syrjään keskuslinnasta alas johtavalta tieltä, on oikealla suurten, taitavasti louhituista kivistä tehtyjen muurien reunustama käytävä. Sen päässä on yksinkertainen portti, jota muinoin ovat koristaneet nyt British Museumiin siirretyt solakat sylinterinmuotoiset vihreät marmoripylväät ja jonka päällä on yksinkertainen kahdesta kivestä tehty kamana; toinen kivistä on yhdeksän metriä pitkä ja painaa 113 tonnia. Sisään tultuaan matkamies havaitsee joutuneensa viisitoista metriä korkean ja leveän *tholoksen*, holvin alle. Sen seinät on rakennettu sahatuista lohkareista, jotka on vahvistettu koristeellisella pronssiheloituksella. Jokainen kivirivi ulottuu alemman yli, kunnes ylin kerros peittää holvin lakiaukon. Schliemann arveli, että omituinen rakennus oli Agamemnonin hauta, ja hänen vaimonsa läheltä löytämää *tholos*ta pidettiin aikoinaan Klytaimnestran hautana. Kaikki Mykenen »mehiläispesähaudat» olivat löydettäessä tyhjiä, sillä varkaat olivat ehtineet vuosisatoja ennen muinaistutkijoita.

Nämä synkät rauniot ovat jäännöksiä sivistyksestä, joka Perikleen aikana oli yhtä ikivanha kuin Kaarle Suuri meidän silmissämme. Yleisen käsityksen mukaan kuiluhaudat polveutuvat noin v:lta 1600 (ollen siis suunnilleen 400 vuotta Agamemnonin perinteellistä aikaa vanhempia) ja mehiläispesähaudat n. v:lta 1450, mutta esihistoriallinen kronologia ei ole täsmällisyydellä pilattu. Emme tiedä, miten tämä sivistys alkoi, emmekä, mikä kansa rakensi kaupunkeja sekä Mykenessä että Tirynsissä että myöskin Spartassa, Amyklaissa, Eleusiissa, Khaironeiassa, Orkhomenoksessa ja Delfoissa. Todennäköisesti se useimpien kansakuntien tavoin jo sisälsi monia eri rotu- ja perintöaineksia. Kreikka oli ennen doorilaisten tuloa (n. 1100 e. Kr.) yhtä sekaverinen kuin Englanti ennen normannien valloitusta. Mikäli saatamme arvata, mykeneläiset olivat sukua Vähän Aasian fryygialaisille ja kaarialaisille sekä Kreetan minolaisille. Mykenen leijonilla

on mesopotamialainen ulkonäkö; tämä vanha aihe luultavasti saapui Assyrian ja Fryygian kautta Kreikkaan. Kreikkalaisessa perimätiedossa mykeneläisiä sanotaan pelasgeiksi (millä mahdollisesti tarkoitetaan *meren [pelagos]* kansaa) ja heidän kuviteltiin saapuneen Traakiasta ja Thessaliasta Attikaan ja Peloponnesokseen niin etäisinä aikoina, että kreikkalaiset nimittivät heitä alkuasukkaiksi, *autokhtonoi*. Herodotos omaksui tämän käsityksen otaksuen Olympoksen jumalien olevan pelasgilaista alkuperää, mutta hän »ei osannut sanoa varmuudella, millainen pelasgien kieli oli». Me emme myöskään tiedä sitä.

Epäilemättä nämä *autokhtonoi* itsekin olivat tulokkaita maassa, jossa oli ollut sivistystä nuoremman kivikauden päiviltä saakka; ei ole olemassa alkuasukkaita. Heidät vuorostaan kukistettiin, sillä Mykenen historian myöhemmiltä vuosilta, vuoden 1600 vaiheilta, on lukuisia merkkejä siitä, että Kreetan tuotteet tai siirtolaiset valtasivat Peloponnesoksen kaupallis-sivistyksellisesti, elleikään sotilaallis-poliittisesti. Tirynsin ja Mykenen palatsit, olivat, lukuun ottamatta *gynaikeion*ia, suunnitellut ja koristellut minolaistapaan; Kreetan maljakot ja kuosit saivat jalansijaa Aiginassa, Khalkiissa ja Thebassa; Mykenen vallasnaiset ja jumalattaret omaksuivat Kreetan viehättävät muodit, ja myöhäisimpien kuiluhautojen taide on epäämättömästi minolaista alkuperää. Ilmeisesti juuri tämä herätteitä antava kosketus korkeampaan kulttuuriin nosti Mykenen sen sivistyksen huipulle.

III. MYKENEN SIVISTYS

Tästä kulttuurista on säilynyt aivan liian vähän sirpaleita, jotta voisimme muodostaa siitä yhtä selvän kuvan kuin Kreetan raunioiden ja Homeroksen runouden kulttuureista. Mannermaalla elämä oli hiukan lähempänä metsästysastetta kuin Kreetassa. Saksanhirven, metsäkarjun, vuohen, lampaan, jäniksen, härän ja sian luut, joita tavataan Mykenen jäännöksistä, puhumattakaan kalanruodoista ja raakunkuorista, todistavat ruokahalusta, joka jo oli homeerinen eikä suosinut kreetalaista vyötäröä. Silloin tällöin käy jäännöksistä ilmi »vanhan» ja »uuden» muodin omituinen samanaikaisuus — obsidiaanisia nuolenkärkiä on onton pronssivintilän vieressä, jota ilmeisesti käytettiin porattaessa vaarnan reikiä kiviin.

Teollisuus oli kehittymättömämpää kuin Kreetassa. Mantereelta ei tavata merkkejä Gurnian tapaisesta teollisuuskeskuksesta. Kauppa kehittyi hitaasti, sillä merirosvot, niihin luettuna mykeneläiset itse, tekivät meret turvattomiksi; Mykenen ja Tirynsin kuninkaat kaiverruttivat kreetalaisilla taiteilijoilla maljakkoihinsa ja sormuksiinsa komeita luetteloita saavutuksistaan merirosvouksen alalla. Suojellakseen itseään toisia merirosvoja vastaan he rakensivat kaupunkinsa sisämaahan riittävän kauas

Seinämaalausten katkelmia Knosoksen palatsista. Herakleionin museo, Kreeta. — Viehättävimpiä Kreetan taiteen muistomerkkejä ovat säilyneet seinämaalaukset. Aiheiden raikas luonnonläheisyys ja värien koristeellinen teho todistavat aidosta taidetunteesta ja pitkälle kehittyneestä teknillisestä taidosta.

Vafion malja. Ateenan kansallismuseo. — Mykeneläisen kultaseppä-taiteilijan mestarinäyte. Villin härän taltuttamista esittävä aihe on taottu kultalevyyn niin taidokkaasti, että vasta vuosisatojen kuluttua löydämme Kreikan taiteesta vastaavia esimerkkejä.

merestä, jotta ne olivat turvassa äkilliseltä hyökkäykseltä, mutta tarpeeksi lähelle, jotta oli mukava lähteä merille. Argoliin lahdesta Korinthoksen kannakselle johtavan tien varrella sijaitsevien Tirynsin ja Mykenen edullinen asema salli niiden sekä vaatia kauppiailta feodaalisia tiemaksuja että silloin tällöin panna toimeen merirosvousretkiä. Nähdessään Kreetan vaurastuvan säännöllisen kaupan turvin Mykene oppi, että merirosvous, kuten sen sivistynyt jälkeläinen, tulliverotus, voi tukahduttaa kaupan ja tehdä köyhyyden kansainväliseksi. Se teki parannuksen ja antoi merirosvouksen laantua kaupaksi. Vuoden 1400 paikkeilla sen kauppalaivasto oli riittävän voimakas uhmaamaan Kreetan merivaltaa. Se kieltäytyi laivaamasta Afrikkaan tarkoitettuja tavaroitaan Kreetan poikki ja lähetti ne suoraan Egyptiin. Mahdollisesti tämä oli syy siihen sotaan, joka päättyi Kreetan linnojen tuhoon, tai sen seuraus.

Tämän kaupan paisuttamaa varallisuutta ei seurannut mikään vastaava kulttuurin nousu, mikäli raunioista voi nähdä. Kreikkalainen perimätieto luki pelasgien ansioksi, että he olivat oppineet aakkoset foinikialaisilta kauppiailta. Tirynsistä ja Thebasta on löydetty ruukkuja, joissa on selvittämättömiä kirjainmerkkejä, mutta ei savitauluja, piirtokirjoituksia eikä asiakirjoja. On luultavaa, että kun Mykenessä opittiin kirjoitustaito, siellä käytettiin helposti tuhoutuvia kirjoitustarvikkeita, kuten Kreetassa loppuaikoina; niinpä ei ole säilynyt mitään. Taiteessa mykeneläiset noudattivat Kreetan malleja niin uskollisesti, että muinaistutkimus epäilee heidän tuottaneen etevimmät taiteilijansa Kreetasta. Mutta sen jälkeen kun Kreetan taide rappeutui, maalaustaiteella oli voimakas kukoistuskausi mannermaalla. Reunalaudoituksen ja karniisien koristekuviot ovat korkeinta luokkaa ja jäävät perinnöksi klassilliselle Kreikalle, kun taas säilyneet freskot todistavat terävää liikunnan havaitsemiskykyä. »Naiset aitiossa» ovat loistavia leskirouvia, jotka nykyisin täysin muodikkaine kampauksineen ja pukuineen olisivat koristuksena mille hyvänsä oopperanlämpiölle. He ovat elävämpiä kuin jäykän tietoiset »Naiset vaunuissa», jotka ovat iltapäiväajelulla puistossa. Vielä parempi on »Metsäkarjunpyynti», muuan Tirynsin fresko: karju ja kukat ovat epäuskottavan sovinnaisia, vaaleanpunaisia koiria rumentavat tyylitellyt tulipunaiset, mustat tai siniset täplät, ja esiin syöksyvän karjun takaruumis suippenee niin, että eläin muistuttaa linnanneitoa, joka kengän korot ilmassa törröttäen syöksyy päistikkaa alas kammionsa ikkunasta. Silti metsästyskuvaus on todenmukainen, karju hurjistunut, koirat kiitävät nopeasti ilman halki, ja ihminen, tunteikkain ja kauhein kaikista petoeläimistä, seisoo valmiina tuhoisine peitsineen. Tällaiset näytteet antavat aavistuksen mykeneläisten toimeliaasta ja luonnollisesta elämästä, heidän naistensa ylpeästä kauneudesta, heidän palatsiensa eloisasta somistuksesta.

Korkeimmalle oli Mykenessä kehittynyt metallinkäsittelyn taito. Siinä mannermaa nousi Kreetan tasolle, ja se uskalsi käyttää omia muotoja ja koristeita. Ellei Schliemann täysin onnistunutkaan löytämään Agamemnonin luita, hän löysi niiden painosta kultaa ja hopeaa: monenlaisia

koruja ylettömän runsaasti, kenen tahansa kuninkaan arvoisia solkinappeja, jalokiviä, joihin oli leikattu metsästys-, sota- tai merirosvousaiheisia kuvia, hopeaisen lehmän pään, jonka sarvet ja otsaluu olivat kultaa ja jonka joka hetki odottaa päästävän sen valittavan mylvähdyksen, josta Schliemann aina näppäränä selitysten keksijänä johti nimityksen Mykene. Komeimmat näistä Tirynsin ja Mykenen metallisista muinaisjäännöksistä ovat kaksi pronssitikaria, jotka on päällystetty elektronilla ja kultalevyllä ja joihin on sirosti kaiverrettu sorsia vainoavia villikissoja ja leijonia, jotka ajavat takaa leopardeja tai sotilaita. Kaikkein oudoimpia ovat kultanaamarit, jotka nähtävästi oli asetettu kuninkaallisten vainajien kasvoille. Yksi niistä on aivan kissan naaman näköinen, mutta ritarillinen Schliemann arveli sen kuuluneen Agamemnonille, ei Klytaimnestralle.

Mykeneläisen taiteen kiistämättömimpiä mestariteoksia ei ole löydetty Tirynsistä eikä Mykenestäkään, vaan eräästä haudasta Vafiosta läheltä Spartaa, missä muuan pikkuruhtinas muinoin jäljitteli pohjolan hallitsijoiden loistoa. Sieltä löytyi muiden korujen joukosta kaksi ohutta taotusta kullasta valmistettua maljaa, jotka on yksinkertaisesti muotoiltu, mutta joita on käsitelty kaikelle suurelle taiteelle ominaisella kärsivällisyydellä. Taituruus muistuttaa siinä määrin parhaita minolaisia töitä, että useimmat tiedemiehet ovat taipuvaisia otaksumaan nämä maljat jonkun kreetalaisen Cellini'n työksi; olisi kuitenkin sääli riistää mykeneläiseltä kulttuurilta sen oivallisimmat muistoesineet. Aihe — härän ottaminen kiinni ja kesyttäminen — tuntuu luonteenomaisesti kreetalaiselta, mutta sellaisia kohtauksia kaiverrettiin niin usein mykeneläisperäisiin sormuksiin ja sinetteihin tai maalattiin palatsien seinille, että siitä päätellen härkätaistelu oli yhtä suosittua mannermaalla kuin Kreetassakin. Toisessa maljoista härkä on kiedottu paksuista köysistä punottuun verkkoon, sen suu ja sieraimet ovat ammollaan äänettömästä kiukusta ja uupumuksesta sen koettaessa vapautua, mutta kietoutuessa yhä pahemmin; toisaalla toinen härkä laukkaa pois kauhuissaan, mutta kolmas syöksyy lehmipaimenen kimppuun, joka uljaasti tarttuu sitä sarvista. Toisessa maljassa vangittua härkää talutetaan pois, ja kun käännämme astian, huomaamme hänen jo suostuneen sivistyksen asettamiin kahleisiin ja ryhtyneen, kuten Evans sanoo, »rakastuneeseen keskusteluun» lehmän kanssa. Monta vuosisataa oli kuluva, ennen kuin yhtä taidokasta työtä taas nähtiin Kreikassa.

Mykeneläisen itsensä, kuten pääosan hänen taiteestaankin, löytää haudoista; hän näet sulloi vainajansa epämukaviin saviruukkuihin ja vain harvoin poltti ne sankariajan tapaan. Hän uskoi ilmeisesti tulevaan elämään, sillä hautoihin pantiin monia hyödyllisiä ja arvokkaita esineitä. Muuten mykeneläisten uskonto, mikäli siitä on voitu saada selvää, joka suhteessa viittaa kreetalaiseen alkuperään tai sukulaisuuteen. Kuten Kreetassakin esiintyvät kaksoiskirves, pyhä pilari, pyhä kyyhkynen, palvotaan äitijumalatarta ja sen kanssa nuorta miespuolista jumalaa, otaksuttavasti hänen poikaansa, ja Mykenessäkin on hänen seurueeseensa kuuluvilla

jumalolennoilla käärmeen hahmo. Äitijumalatar on kestänyt kaikki Kreikasta tuntemamme uskonnolliset mullistukset. Kreetalaisen Rhean jälkeen tuli Demeter, kreikkalaisten *Mater Dolorosa*, Demeterin jälkeen Pyhä Neitsyt, Jumalan Äiti. Kun nykyisin seisotaan Mykenen raunioilla, näkyy alempana olevassa pikkukylässä vaatimaton kristittyjen kirkko. Loisto on mennyt, koruttomuus ja lohdutus ovat jäljellä. Sivistykset tulevat ja menevät. Ne valloittavat maan ja luhistuvat tomuksi, mutta usko jää eloon jokaisen hävityksen jälkeenkin.

Knossoksen tuhon jälkeen Mykene kukoisti ehompana kuin milloinkaan. »Kuiluhautadynastian» kasvava varallisuus pystytti suuria palatseja Mykenen ja Tirynsin kukkuloille. Mykenen taide muodostui omintakeiseksi, ja se valtasi Aigeian seutujen markkinat. Mannermaan ruhtinasten kauppa eteni idässä Kyprokseen ja Syyriaan, etelässä Kykladien kautta Egyptiin, lännessä Italian kautta Espanjaan, pohjoisessa Boiotian ja Thessalian kautta Tonavalle. Vain Troia oli esteenä sen tiellä. Samoin kuin Rooma omaksui Hellaan kulttuurin ja levitti sitä laajalle, Mykene, jonka kuolevan Kreetan kulttuuri oli saanut valtoihinsa, levitti tämän kulttuurin mykeneläisvaihetta kautta Välimeren maailman.

IV. TROIA

Kreikan mannermaan ja Kreetan välille on Aigeian mereen siroteltu 220 saarta. Ne muodostavat Delosta ympäröivän kehän, mistä syystä niitä nimitetään Kykladeiksi ('Kehäsaariksi'). Useimmat ovat puolittain mereen uponneen maan vuorisia ja hedelmättömiä jäännöksiä, mutta joistakin löytyi riittävän runsaasti marmoria ja metalleja, jotta niissä esiintyi toimeliaisuutta ja sellaista sivistystä, kuin silloinen maailma tunsi, jo kauan ennen kuin Kreikan historia kohoaa näköpiiriimme. Vuonna 1896 Ateenan brittiläinen instituutti suoritti kaivauksia Fylakopi'ssa Melos-saarella. Tällöin löydettiin työkaluja, aseita ja saviastioita, jotka kausi kaudelta osoittivat merkille pantavaa yhtäläisyyttä vastaavien minolaisten esineiden kanssa. Muilla saarilla suoritettujen samanlaisten tutkimusten nojalla on hahmottunut Kykladien esihistoriasta kuva, joka ajan ja luonteen puolesta on yhdenmukainen Kreetan elämänpiirin kanssa, vaikkei se taiteellisilta ansioiltaan ole siihen rinnastettavissa. Kykladit olivat ahdasalaiset, niiden koko pinta-alá kun oli vain 2500 neliökilometriä. Kuten klassillinen Kreikka ne osoittautuivat kykenemättömiksi yhtymään yhden poliittisen vallan alle. Seitsemännellätoista vuosisadalla nämä pikkusaaret olivat valtiollisesti ja taiteellisessa suhteessa, jopa paikoitellen kielen ja kirjoituksenkin puolesta joutuneet Kreetan herruuteen. Sittemmin Kreetan loppukaudella (1400—1200) tuonti Kreetasta tyrehtyi ja saaret hankkivat yhä kasvavassa määrässä saviastiansa ja kuosinsa Mykenestä.

Siirtyessämme idemmäs Sporadeille ('Hajasaarille') tapaamme Rhodoksesta toisen yksinkertaista aigeialaistyyppiä olevan esihistoriallisen kulttuurin. Kyproksen rikkaat kupariesiintymät,[1] joista saari sai nimensä, vaurastuttivat sitä melkoisesti halki pronssikauden (3400—1200), mutta sikäläiset esineet olivat kömpelöitä ja mitättömiä, kunnes kreetalainen vaikutus sai jalansijaa. Saaren pääasiallisesti aasialaisperäinen väestö käytti tavukirjoitusta, joka on sukua minolaiselle, ja palvoi ilmeisesti seemiläisten Ištarista polveutuvaa jumalatarta, josta kreikkalaisten Afrodite on kehittynyt. Vuoden 1600 jälkeen saaren metalliteollisuus kehittyi nopeasti. Kuninkaallisen hallituksen omistamista kaivoksista vietiin vaskea Egyptiin, Kreetaan ja Kreikkaan. Enkomi'n valimossa valmistettiin maankuuluja tikareita, ja savenvalajat myivät pallomaisia maljojaan Egyptistä Troiaan saakka. Metsät kaadettiin hirsiksi, ja Kyproksen *sypressi* alkoi kilpailla Libanonin setripuun kanssa. Kolmannellatoista vuosisadalla mykeneläiset perustivat siirtoloita, joista myöhemmin muodostui kreikkalaisia kaupunkeja: Afroditelle pyhitetyn Pafoksen, stoalaisen Zenonin syntymäpaikan Kitionin ja Kyproksen Salamiin, minne Solon vaellusvuosinaan pysähtyi saattamaan lain sekasorron tilalle.

Kyproksesta Mykenen kauppa ja vaikutusvalta eteni Syyriaan ja Kaariaan ja sieltä käsin, samoin kuin muitakin väliasemia käyttäen, ne tunkeutuivat Aasian saarille ja rantamille, kunnes saavuttivat Troian. Sieltä Schliemann ja Dörpfeld löysivät viiden kilometrin päässä merestä kohoavalta kukkulalta yhdeksän kaupunkia, joista kukin sijaitsi edeltäjänsä päällä, ikään kuin Troia olisi elänyt yhdeksän kertaa.

(1). Alimmista kerroksista tavattiin aina vuoteen 3000 ulottuvia jäännöksiä nuoremman kivikauden kylästä, muokkaamattomista kivistä mudan avulla muurattuja seiniä, savikiekkoja, muokatun norsunluun palasia, obsidiaanisia työkaluja ja mustien, käsin kiilloitettujen saviastioiden sirpaleita. (2). Tämän yläpuolella olivat Schliemannin Homeroksen Troiaksi uskoman »Toisen kaupungin» rauniot. Sen ympärysmuurit olivat Tirynsin ja Mykenen tapaan kyklooppikivistä. Niissä oli paikka paikoin linnakkeita ja nurkkauksissa suuret kaksoisportit, joista kaksi on hyvin säilynyt. Muutamista taloista on jäljellä seiniä neljän jalan korkeudelta; ne ovat olleet rakennetut tiilestä ja puusta kiviperustalle. Päätellen punaisiksi maalatuista saviastioista, jotka on valmistettu pyörää käyttäen, mutta silti kömpelösti, tämä kaupunki on ollut pystyssä suunnilleen 2400—1900. Työkaluissa ja aseissa on pronssi korvannut kiven, koruja on viljalti, mutta veistokuvat ovat epämiellyttävän alkukantaisia. Ilmeistä on, että »Toinen kaupunki» tuhoutui tulipalossa; palon jälkiä on runsaasti, ja ne saivat Schliemannin uskomaan, että hävitys oli Agamemnonin kreikkalaisten työtä.

[1] Niitä keräsi uutterasti kenraali di Cesnola, jonka kokoelma nyt on New Yorkin Metropolitan-taidemuseossa.

(3—5) »Palaneen kaupungin» yläpuolella on kolmesta peräkkäisestä pikkukylästä mitättömiä, vähälukuisia ja arkeologisesti merkityksettomiä jätteitä. (6) N. 1600 uusi kaupunki kohosi historialliselle kukkulalle. Schliemann sekoitti työnsä intohimoisessa hätäisyydessä tämän ja toisen kerroksen esineet toisiinsa ja jätti »Kuudennen kaupungin» sikseen vähäpätöisenä »lyydialaisasutuksena». Mutta Dörpfeld, joka jatkoi kaivauksia Schliemannin kuoleman jälkeen, jonkin aikaa tämän varoillakin, toi päivänvaloon kaupungin, joka oli huomattavasti laajempi kuin »Toinen». Sitä somistivat hakatusta kivestä rakennetut kookkaat talot ja ympäröi yhdeksän metriä korkea muuri; sen neljästä portista on kolme säilynyt. Raunioista tavattiin siihenastista taidokkaammin tehtyjä yksivärisiä maljakkoja, Orkhomenoksen »minyalaistuotteita» muistuttavia astioita ja ruukunsirpaleita, jotka olivat siinä määrin samanlaisia kuin Mykenestä löydetyt, että Dörpfeld otaksui niiden olevan tuontitavaraa tästä kaupungista ja sen vuoksi samanaikaisia kuin kuiluhautadynastia (1400—1200). Tällä ja monilla muilla vaihtelevilla perusteilla yleinen mielipide samastaa »Kuudennen kaupungin» ja Homeroksen Troian[1] katsoen siihen kuuluvan sen »Priamoksen aarteen», jonka Schliemann luuli löytäneensä »Toisesta kaupungista» — 6 rannerengasta, 2 maljaa, 2 otsaripaa, otsanauhan, 60 korvarengasta ja 8 700 muuta esinettä, kaikki kultaisia. Kuudeskin kaupunki, niin meille vakuutetaan, tuhoutui tulipalossa, pian vuoden 1200 jälkeen. Kreikkalaiset historioitsijat ajoittivat perimätiedon mukaisesti Troian piirityksen vuosiin 1194—1184.[2]

Keitä ovat troialaiset? Muuan egyptiläinen papyrus mainitsee eräät »dardenui» heettiläisten liittolaisina Kadešin taistelussa (1287). On uskottavaa, että nämä olivat niiden »dardanolaisten» esi-isiä, jotka Homeroksen terminologiassa ovat samoja kuin troialaiset. Nämä dardanolaiset olivat otaksuttavasti balkanilaista alkuperää, olivat tulleet Hellespontoksen yli 16. vuosisadalla sukulaistensa fryygialaisten kanssa ja asettuneet Skamandroksen alajuoksun varrelle. Herodotos kuitenkin piti troialaisia samoina kuin teukrolaiset, jotka Strabonin mukaan olivat Troaaseen — kenties Knossoksen kukistumisen jälkeen — asettuneita kreetalaisia.[3]

[1] Cincinnati'n yliopiston Troiassa v:sta 1931 lähtien suorittamien kaivausten johtaja, tri Carl Blegen, uskoo kaivaustensa osoittaneen, että Troia VI tuhoutui n. 1300, todennäköisesti maanjäristyksessä, ja että sen raunioille kohosi »Seitsemäs kaupunki», jota hän nimittää Priamoksen Troiaksi. Dörpfeld pitää parempana nimitystä Troia VIb. Vrt. *Journal of Hellenic Studies*, LVI, 156.

[2] Troija VII oli pieni linnoittamaton asuma, jonka hallussa paikka oli, kunnes Aleksanteri Suuri 334 rakennutti sinne Troia VIII:n Homeroksen kunniaksi. Ajanlaskumme alun vaiheilla roomalaiset rakensivat *Novum Ilion*in eli Uuden Troian, joka pysyi pystyssä viidennelle vuosisadalle j. Kr.

[3] Kreikkalainen perimätieto johti *Troia* nimen eponyymisankari Troksesta, jonka poika oli Ilos, Laomedonin isä ja Priamoksen isoisä. Tästä johtuvat kaupungin monet

Sekä Kreetassa että Troaassa oli pyhä Ida-vuori, Homeroksen ja Tennysonin »monilähteinen Ida». Otaksuttavasti alue eri aikoina oli heettiläisen väestön poliittisen ja rodullisen vaikutuksen alainen. Kaiken kaikkiaan kaivaukset osoittivat kulttuurin olleen luonteeltaan osittain minolaista, osittain mykeneläistä, aasialaista ja tonavalaista. Homeros kertoo troialaisten puhuneen samaa kieltä ja palvoneen samoja jumalia kuin kreikkalaiset, mutta myöhemmin helleenit mieluummin kuvittelivat Troian aasialaiseksi kaupungiksi ja pitivät kuuluisaa piiritystä seemiläisyyden ja arjalaisuuden, idän ja lännen loputtoman kamppailun ensimmäisenä tunnettuna vaiheena.

Merkitykseltään tärkeämpi kuin Troian väestön rotukokoomus oli kaupungin strateginen asema lähellä pääsytietä Hellespontokseen ja Mustan meren rikkaisiin rantamaihin. Kautta historian tuo kapea väylä on ollut valtakuntien taistelukenttänä. Troian piiritys oli vuoden 1914 e. Kr. Gallipolin seikkailu. Tasanko oli kohtalaisen hedelmällinen, ja idempänä sisälsi maaperä arvokkaita metalleja, mutta tämä tuskin yksinään riittää selittämään Troian varallisuutta ja kreikkalaisten hyökkäyksen itsepintaisuutta. Kaupungin asema sopi ihmeteltävän hyvin tullin kantamiseen aluksilta, jotka halusivat päästä purjehtimaan Hellespontoksen läpi, mutta samalla se oli liian syvällä sisämaassa, jotta sitä olisi mukavasti voitu ahdistaa mereltä. Ehkäpä tämä eivätkä Helenen kasvot oli syynä siihen, että tuhat laivaa purjehti Ilionia vastaan. Todennäköisemmän teorian mukaan salmessa puhaltavat tuulet ja etelään käyvä merivirta saivat kauppiaat purkamaan lastinsa Troiassa ja lähettämään ne poikkimaisin sisämaahan. Maksuista, joita tämän johdosta perittiin, Troia on saattanut saada rikkautensa ja mahtinsa. Oli miten oli, kaupungin kauppa vilkastui nopeasti, kuten voidaan päätellä sikäläisten jätteiden moninaisesta alkuperästä. Aigeian meren eteläisemmiltä seuduilta saapui vaskea, öljypuun öljyä, viinejä ja saviastioita, Tonavalta ja Traakiasta saviastioita, ambraa, hevosia ja miekkoja, etäisestä Kiinasta sellaista harvinaisuutta kuin nefriittikiveä. Vastineeksi Troia osti sisämaasta puutavaraa, hopeaa, kultaa ja villiaaseja sekä lähetti niitä ulkomaille. Ylpeinä »hevonsuistajat iliolaiset» muuriensa turvassa vallitsivat Troasta ja verottivat sen maa- ja merikauppaa.

Kuvassa, jonka *Ilias* antaa meille Priamoksesta ja hänen taloudestaan, on raamatullista loistoa ja patriarkallista hyvänsuopuutta. Kuninkaalla on monta vaimoa, ei huvin vuoksi, vaan koska hän kuninkaana on vastuussa

---

nimet — *Troas*, *Ilios*, *Ilion*, *Ilium*. Eponyymisankari eli eponyymi on todennäköisesti tarunomainen henkilö, josta sosiaalinen tai poliittinen ryhmä uskoo polveutuvansa ja josta se uskoo nimityksensä johtuvan. Dardanolaiset esim. uskoivat tai uskottelivat polveutuvansa Zeun pojasta Dardanoksesta, doorilaiset johtivat alkuperänsä Doroksesta, joonialaiset Ionista jne.

korkean sukunsa runsaasta jatkuvuudesta. Hänen poikansa ovat yksiavioisia ja käyttäytyvät yhtä moitteettomasti kuin Viktorian ajan romaanihenkilöt — paitsi tietenkin iloinen Paris, jolle moraali on yhtä tuntematon kuin Alkibiadeelle. Hektor, Helenos ja Troilos ovat miellyttävämpiä kuin horjuvainen Agamemnon, petollinen Odysseus ja ärtyisä Akhilleus, Andromakhe ja Polyksena ovat yhtä viehättäviä kuin Helene ja Ifigeneia, Hekabe kunnokkaampi kuin Klytaimnestra. Kaiken kaikkiaan troialaiset vihamiestensä kuvaamina vaikuttavat meidän silmissämme vähemmän petollisilta, uskollisemmilta ja paremmilta herrasmiehiltä kuin heidän kreikkalaiset voittajansa. Voittajat itsekin oivalsivat tämän myöhempinä aikoina. Homeroksella oli paljon hyvää sanottavana troialaisista, Sapfo ja Euripides eivät salanneet, kenelle heidän myötätuntonsa ja ihailunsa kuului. On sääli, että nämä jalot dardanolaiset olivat esteenä laajentuvalle Kreikalle, joka monista vioistaan huolimatta oli vihdoin tuova tälle ja jokaiselle muulle Välimeren seudulle korkeamman sivistyksen, kuin ne olivat tähän asti tunteneet.

KOLMAS LUKU

SANKARIAIKA

1. AKHAIALAISET

Vaatimattomat heettiläiset savitaulut, jotka on löydetty Boghaz Köistä ja ovat peräisin suunnilleen v:lta 1325, puhuvat »ahhijava»-kansasta, joka mahtavuutensa puolesta on heettiläisten itsensä veroinen. Muuan egyptiläinen lähde v:n 1221 paikkeilta mainitsee »akaivašan» yhdessä muiden »merikansojen» kera osallistuvana libyalaisten hyökkäykseen Egyptin alueelle ja kuvaa sen kuljeksivaksi joukkioksi, joka »taistelee täyttääkseen mahansa». Homeroksen mukaan akhaialaiset ovat nimenomaan etelä-Thessaliassa asuva kreikkaa puhuva kansa, mutta usein hän, koska he olivat kohonneet Kreikan mahtavimmaksi heimoksi, käyttää heidän nimeään tarkoittaessaan kaikkia Troiaa piirittäviä kreikkalaisia. Klassillisen ajan kreikkalaiset historioitsijat ja runoilijat pitivät akhaialaisia kuten pelasgejakin alkuasukkaina, jotka olivat eläneet Kreikassa ikimuistoisista ajoista saakka. Empimättä he uskoivat, että Homeroksen kuvailema akhaialainen kulttuuri oli sama, jota me olemme sanoneet mykeneläiseksi. Schliemann omaksui tämän samastuksen, ja hetken aikaa oli oppinut maailma samaa mieltä hänen kanssaan.

Vuonna 1907 eräs harvinaisessa määrässä kuvainraastamiseen taipuvainen englantilainen, Sir William Ridgeway, teki lopun tästä tyytyväisestä luottavaisuudesta osoittamalla, että vaikka akhaialainen sivistys monessa suhteessa oli samanlainen kuin mykeneläinen, se kuitenkin erosi tästä tärkeissä yksityiskohdissa. 1) Rauta on mykeneläisille käytännöllisesti katsoen tuntematon, mutta akhaialaisille tuttu. 2) Homeroksen vainajat poltettiin, mutta Tirynsissä ja Mykenessä ne haudattiin, mikä osoittaa erilaista käsitystä haudantakaisesta elämästä. 3) Akhaialaiset palvoivat Olympoksen jumalia, joista ei ole löydetty jälkeäkään mykeneläisessä kulttuurissa. 4) Akhaialaiset käyttivät pitkiä miekkoja, pyöreitä kilpiä ja lukkoneulasolkia; mykeneläisen kulttuurin jäännöksien joukossa ei ole senkaltaisia esineitä. 5) Puvussa ja tukkalaitteissa on olennaisia eroavaisuuksia. Ridgeway päätteli, että mykeneläiset olivat pelasgeja ja puhuivat kreikan kieltä, kun taas akhaialaiset olivat vaaleita »kelttejä» tai keskieurooppalaisia, jotka tunkeutuivat etelää kohti Epeiroksen ja Thessalian halki n. v:sta 2000 lähtien, toivat mukanaan Zeun palvonnan, hyökkäsivät Peloponnesokseen n. 1400, omaksuivat kreikan kielen ja monia kreikkalai-

sia tapoja ja asettuivat läänitysherroina hallitsemaan linnoitetuista palatseistaan orjuutettua pelasgiväestöä.

Tämä teoria on valaiseva, joskin sitä on olennaisesti tarkistettava. Kreikan kirjallisuus ei kerro mitään akhaialaisten maahanhyökkäyksestä. Ei olisi viisasta perustaa niin yksimielisen perimätiedon hylkäämistä raudan käytön asteittaisen lisääntymisen, hautaus- tai kampausmuotien muutoksen, miekkojen pitenemisen, kilpien pyöristymisen tai lukkoneulankaan varaan. On uskottavampaa, että akhaialaiset olivat, kuten kaikki klassilliset kirjailijat otaksuivat, kreikkalainen heimo, joka luontaisen lisääntymisensä painosta levittäytyi Thessaliasta Peloponnesokseen 14. ja 13. vuosisadalla, sekaantui sikäläisiin pelasgilais-mykeneläisiin ja n. v:een 1250 mennessä kohosi hallitsevaksi luokaksi. Otaksuttavasti akhaialaiset opettivat pelasgit puhumaan kreikkaa eivätkä oppineet sitä näiltä. Sellaisissa paikannimissä kuin Korinthos ja Tiryns, Parnassos ja Olympia[1] kenties vielä on säilynyt vanhan kreetalais-pelasgilais-mykeneläisen kielen kaiku. Arvattavasti samalla tavalla akhaialaiset syrjäyttivät aikaisemman väestön »ktooniset» eli manalaiset jumalat omien vuoristo- ja pilvijumaliensa tieltä. Muuten ei ole mitään selvää rajaviivaa mykeneläisen kulttuurin ja sen myöhäisemmän vaiheen, Homeroksen runoudesta tapaamamme akhaialaisen kulttuurin, välillä. Näyttää siltä kuin molemmat elämänmuodot olisivat sekaantuneet ja sulautuneet toisiinsa. Sekaantumisen vähitellen edistyessä aigeialainen sivistys riutui pois ja sen saatua kuoliniskun Troian tuhossa kreikkalainen sivistys astui tilalle.

II. SANKARITARUSTO

Sankarikauden tarut johdattavat mieleen akhaialaisten sekä alkuperän että kohtalon. Emme saa vähäksyä näitä kertomuksia, sillä joskin niitä vilkastuttaa verenhimoinen mielikuvitus, ne saattavat sisältää enemmän historiaa kuin luulemmekaan, ja ne ovat siinä määrin kietoutuneet yhteen Kreikan runouden, näytelmätaiteen ja kuvataiteiden kanssa, että meidän olisi mahdoton ilman niitä ymmärtää näitä jälkimmäisiä.[2]

Heettiläiset piirtokirjoitukset mainitsevat erään Atarissyaan ahhijavaaisten kuninkaana 13. vuosisadalla; hän on todennäköisesti akhaialaisten

[1] Ja sellaisissa kreikkalaisissa sanoissa kuin *sesamon* (seesami), *kyparissos* (sypressi), *hyssopos* (iisoppi), *oinos* (viini), *sandalon* (sannikas), *khalkos* (vaski), *thalassa* (meri), *molybdos* (lyijy), *zefyros* (etelätuuli), *kybernao* (sonni), *sfongos* (pesusieni), *laos* (kansa), *labyrinthis*, *dithyrambos*, *kitharis* (kitara), *syrinks* (huilu) ja *paian* (ylistyslaulu).

[2] »On tullut tavaksi nykyaikana pitää Perseusta ... Heraklesta ... Minosta, Theseusta, Iasonia ... ja muita tämän ajan sankareita ... pelkästään myytillisinä luomuksina. Myöhemmän ajan kreikkalaiset eivät arvostellessaan kuvauksia menneisyydestään ollenkaan epäilleet, että nuo sankarit olivat historiallisia henkilöitä, jotka todella olivat

kuningas Atreus. Kreikkalaisen tarinan mukaan Zeus siitti Tantaloksen, Fryygian kuninkaan,[1] joka siitti Pelopsin, joka siitti Atreuksen, Agamemnonin isän. Jouduttuaan ajetuksi maanpakoon Pelops saapui n. 1283 Eliiseen länsi-Peloponnesokseen ja päätti naida sikäläisen kuninkaan Oinomaoksen tyttären Hippodameian. Olympiassa olevan suuren Zeun temppelin itäinen pääty kertoo yhä meille hänen kosinnastaan. Kuninkaalla oli tapana koetella tytärtensä kosijoita kilpailemalla heidän kanssaan vaunuilla-ajossa: voittoisa kosija saisi Hippodameian, hävinnyt surmattiin. Useat kosijat olivat yrittäneet, mutta menettäneet sekä kilpailun että henkensä. Vähentääkseen epäonnistumisen mahdollisuuksia Pelops lahjoi kuninkaan vaununajajan Myrtiloksen irroittamaan kuninkaallisten vaunujen sokkanaulat lupaamalla jakaa kuningaskunnan hänen kanssaan, jos heidän suunnitelmansa onnistuisi. Seuranneessa kilpailussa kuninkaan vaunut luhistuivat, ja hän itse sai surmansa. Pelops nai Hippodameian ja hallitsi Elistä, mutta sen sijaan, että olisi jakanut kuningaskunnan Myrtiloksen kanssa, hän syöksi tämän mereen. Hukkuessaan Myrtilos langetti Pelopsin ja kaikki hänen jälkeläisensä pahaenteiseen kiroukseen.

Pelopsin tytär otti puolisokseen Stheneloksen, joka oli Perseuksen poika ja Argoksen kuningas. Valtaistuin siirtyi heidän pojalleen Eurystheukselle ja tämän kuoltua hänen enolleen Atreukselle. Atreuksen pojat Agamemnon ja Menelaos naivat Klytaimnestran ja Helenen, jotka olivat Lakedaimonin kuninkaan Tyndareoksen tyttäriä, ja kun Atreus ja Tyndareos olivat kuolleet, Agamemnon ja Menelaos hallitsivat Peloponnesoksen koko itäosaa pääkaupungeistaan Mykenestä ja Spartasta. Peloponnesos eli Pelopsin saari sai nimensä heidän isoisästään, jonka jälkeläiset olivat tyyten unohtaneet Myrtiloksen kirouksen.

Samoihin aikoihin muukin Kreikka oli täynnä sankareita, joiden tavallisena askareena oli kaupunkien perustaminen. Viidennellätoista vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua, kertoo kreikkalainen perimätieto, ihmissuvun pahuus sai Zeun hukuttamaan sen tulvaan, josta vain yksi mies, Deukalion, vaimonsa Pyrrhan kanssa pelastui arkissa tai arkussa,

hallinneet Argoksessa ja muissa kuningaskunnissa. Äärimmäisen skeptillisyyden kauden mentyä ohi monet nykyaikaiset arvostelijat ovat alkaneet kallistua takaisin kreikkalaisten käsitykseen pitäen sitä todistusaineiston tyydyttävimpänä tulkintana ... Tarujen sankarit ovat todellisia aivan kuten ne maantieteelliset maisemat, joissa he liikkuivat.» (*Cambridge Ancient History*, II, 478.) Otaksukaamme, että tärkeimmät tarut ovat olennaiselta osaltaan totuudenmukaisia, vaikkakin yksityiskohdiltaan mielikuvituksellisia.

[1] Tantalos suututti jumalat paljastamalla näiden salaisuuksia, varastamalla heidän nektariansa ja ambrosiaansa sekä tarjoamalla heille poikansa Pelopsin keitettynä ja paloiteltuna. Zeus liitti Pelopsin jälleen kokoon ja rankaisi Tantalosta Haadeessa raivoisalla janolla: Tantalos asetettiin keskelle järveä, jonka vesi vajosi joka kerran hänen aikoessaan juoda; hänen päänsä päällä oli oksia, mutta kun hän tavoitteli niiden runsaita hedelmiä, ne taipuivat syrjään; suuri kivi vaappui hänen yläpuolellaan uhaten joka hetki pudota ja murskata hänet.

joka pysähtyi Parnassos-vuorelle. Deukalionin pojasta Hellenistä polveutuivat kaikki kreikkalaiset heimot, ja hänestä myös johtuu niiden yhteisnimitys helleenit. Hellenin pojanpoikia olivat Akhaios ja Ion, ja heistä polveutuivat akhaialaiset ja joonialaiset, jotka monien vaellusten jälkeen kansoittivat, edelliset Peloponnesoksen, jälkimmäiset Attikan. Eräs Ionin jälkeläisistä, Kekrops, perusti Athene-jumalattaren avulla (paikalle, jonka linnavuorelle jo pelasgit olivat asettuneet) sen kaupungin, joka jumalattaren mukaan sai nimen Ateena. Tarinan mukaan hän juurrutti sivistyksen Attikaan, saattoi voimaan avioliiton, poisti ihmisuhrit ja opetti alamaisiaan palvomaan Olympoksen jumalia, etenkin Zeuta ja Athenea.

Kekropsin jälkeläiset hallitsivat Ateenaa kuninkaina. Neljäs järjestyksessä oli Erekhtheus, jolle häntä jumalana palvova kaupunki myöhemmin omisti yhden ihanimmista temppeleistään. Hänen pojanpoikansa Theseus sulatti n. 1250 Attikan kaksitoista demosta yhdeksi valtiolliseksi kokonaisuudeksi, jonka kansalaisia oli kutsuttava ateenalaisiksi, missä hyvänsä he asuivatkin. Ehkä juuri tämä historiallinen *synoikismos* (kunnallinen yhdyselämä) oli syynä siihen, että Ateenan kuten Mykenen ja Theban nimi on monikkomuotoinen. Theseus aikaansai Ateenassa järjestyksen ja teki kaupungin mahtavaksi, lopetti sen lasten uhraamisen Minokselle ja teki tiet turvallisiksi surmaamalla ryöväri Prokrusteen, joka nautti saadessaan venyttää tai silpoa vankiensa sääriä vuoteensa pituuden mukaisiksi. Theseuksen kuoltua Ateena palvoi häntäkin jumalana. Niin myöhään kuin 476, Perikleen epäileväisenä aikana, kaupunki tuotatti Theseuksen luut Skyroksesta ja talletti ne kallisarvoisina pyhäinjäännöksinä Theseuksen temppeliin.

Pohjoisempana, Boiotiassa, oli eräällä kilpailevalla pääkaupungilla yhtä dramaattinen perimätarusto, josta oli tuleva klassillisen ajan kreikkalaisen näytelmätaiteen ydinaines. Neljännentoista vuosisadan lopulla foinikialainen, kreetalainen tai egyptiläinen prinssi Kadmos perusti Theban kaupungin Kreikkaa idästä länteen ja pohjoisesta etelään halkovien teiden risteykseen, opetti sen kansan lukemaan ja surmasi lohikäärmeen (millä muinaisajan ihmiset ehkä tarkoittivat kulkutautia levittävää organismia), joka esti asukkaita käyttämästä Areia-lähdettä. Kadmoksen maahan kylvämistä lohikäärmeen hampaista nousi aseellisia miehiä, jotka, kuten historian kreikkalaiset, kävivät toistensa kimppuun, kunnes vain viisi jäi eloon. Nämä viisi olivat thebalaisten kertoman mukaan kaupungin kuningassukujen perustajat. Esivalta asettui Kadmeiaksi nimitettyyn kalliolinnaan; sieltä on meidän aikanamme kaivettu esiin »Kadmoksen palatsi».[1] Siellä hallitsi Kadmoksen jälkeen hänen poikansa Polydoros, pojanpoikansa

[1] Ajoitettu vuosiin 1400—1200. Sieltä on löydetty kirjoituskatkelmia, joita ei ole voitu tulkita ja joiden kirjaimisto todennäköisesti on kreetalaista alkuperää.

Labdakos ja tämän poika Laios, jonka poika Oidipus, kuten koko maailma tietää, surmasi isänsä ja nai äitinsä. Kun Oidipus kuoli, hänen poikansa kiistelivät valtikasta prinssien tapaan. Eteokles ajoi maanpakoon Polyneikeen, joka taivutti Argoksen kuninkaan Adrastoksen yrittämään palauttaa hänet valtaan. Adrastos yrittikin (n. 1213) kuuluisassa »seitsemän (liittoutuneen) sodassa» Thebaa vastaan sekä jälleen kuusitoista vuotta myöhemmin epigonien eli »seitsemän» poikien sodassa. Tällöin sekä Eteokles että Polyneikes saivat surmansa, ja Theba poltettiin maan tasalle.

Theban ylimyksellä Amfitryonilla oli viehättävä vaimo, Alkmene. Zeus kävi tämän luona Amfitryonin ollessa sodassa, ja Herakles (Herkules) oli heidän poikansa.[1] Hera, joka ei hyväksynyt puolisonsa alentuvaisuudenosoituksia, lähetti kaksi käärmettä tuhoamaan pienokaisen kehtoonsa, mutta poika sieppasi toisen toiseen, toisen toiseen käteensä ja kuristi ne kuoliaiksi; siitä hän sai nimen Herakles, koska oli voittanut mainetta Heran välityksellä. Linos — musiikinhistorian ensimmäinen nimeltä tunnettu henkilö — koetti opettaa nuorukaista soittamaan ja laulamaan, mutta Herakles ei pitänyt musiikista ja tappoi Linoksen lyyryllä. Kasvettuaan kömpelöksi, ruokaa ja juomaa ahmivaksi, hyvänsävyiseksi jättiläiseksi hän otti tappaakseen Amfitryonin ja Thespioksen karjalaumoja tuhoavan leijonan. Jälkimmäinen, Thespiain kuningas, tarjosi kotinsa ja viisikymmentä tytärtään Herakleelle, joka miehekkäästi osoitti olevansa tilanteen tasalla. Hän surmasi leijonan ja käytti sen taljaa pukunaan. Hän nai Theban Kreonin tyttären Megaran ja aikoi asettua asumaan paikoilleen, mutta Hera lähetti hänen päälleen hulluudenpuuskan ja hän tappoi tietämättään omat lapsensa. Hän kysyi neuvoa Delfoin oraakkelilta, joka neuvoi häntä asettumaan Tirynsiin ja palvelemaan Argoksen kuningasta Eurystheusta kaksitoista vuotta. Niiden kuluttua hänestä tulisi kuolematon jumala. Herakles totteli ja suoritti Eurystheukselle kaksitoista kuuluisaa urotyötä.[2] Kuninkaan päästettyä hänet palveluksestaan Herak-

---

[1] »Zeus», kertoo Diodoros, »teki tämän yön kolme kertaa tavallista pitemmäksi; ja siittämiseen käytetyn ajan pituus ennusti lapsen poikkeuksellista mahtavuutta.»

[2] Hän kuristi Nemean karjaa ahdistelevan leijonan; surmasi Lernassa tuhojaan tekevän monipäisen hirviön *(hydran)*; otti kiinni nopean kauriin ja vei sen Eurystheukselle; vangitsi Erymanthos-vuoren villikarjun ja vei sen Eurystheukselle; puhdisti yhdessä päivässä Augeiaan kolmentuhannen härän navetan johdattamalla Alfeios- ja Peneiosjoet juoksemaan sen läpi — ja viipyi Eliissä riittävän kauan perustaakseen Olympian kilpaleikit; hän tuhosi Arkadian Stymfalis-järven julmat petolinnut; hän nujersi Kreetassa hävittäen riehuvan hurjan sonnin ja kantoi sen olkapäillään Eurystheukselle; hän otti kiinni ja kesytti Diomedeen ihmisiä syövät hevoset; hän tappoi miltei kaikki amatsonit; hän pystytti kaksi kalliota vastakkain Välimeren suulle »Herakleen patsaiksi», otti kiinni Geryonin härät ja kuljetti ne Gallian halki, Alppien yli, Italian halki

les palasi Thebaan. Hän suoritti monia muita mainetekoja; liittyi argonautoihin, ryösti Troiaa, auttoi jumalia voittamaan näiden taistellessa giganttejä vastaan, vapautti Prometheuksen, toi Alkestiksen takaisin elämään ja tappoi silloin tällöin vahingossa omia ystäviään. Kuolemansa jälkeen häntä palvottiin sankarina ja jumalana; ja koska hänellä oli ollut lukematon määrä lemmittyjä, monet heimot väittivät häntä kantaisäkseen.[1]

Hänen poikansa asettuivat asumaan Thessalian Trakhiiseen, mutta Eurystheus määräsi peläten heidän syöksevän hänet vallasta kostoksi tarpeettomista ponnistuksista, jotka hän oli sälyttänyt heidän isänsä hartioille, Trakhiin kuninkaan karkottamaan heidät Kreikasta. Herakleidit (so. Herakleen lapset) saivat turvapaikan Ateenasta. Eurystheus lähetti sotajoukon heitä vastaan, mutta he löivät ja surmasivat hänet. Kun Atreus hyökkäsi heitä vastaan toisen sotajoukon kera, yksi pojista, Hyllos, tarjoutui taistelemaan ketä hyvänsä Atreuksen miestä vastaan ehdolla, että jos hän voittaisi, herakleidit saisivat Mykenen kuningaskunnan, mutta jos hän joutuisi tappiolle, herakleidit lähtisivät pois eivätkä palaisi viiteenkymmeneen vuoteen, minkä jälkeen heidän lapsensa saisivat Mykenen. Hän joutui tappiolle ja vei puoluelaisensa kanssaan maanpakoon. Viittäkymmentä vuotta myöhemmin uusi herakleidien sukupolvi palasi. Kreikkalaisen perimätiedon mukaan juuri he eivätkä doorilaiset valloittivat Peloponnesoksen, kun heidän vaatimuksiinsa ei suostuttu, ja tekivät lopun sankariajasta.

Jos Pelopsin ja hänen jälkeläistensä tarina viittaa akhaialaisten vähäaasialaiseen alkuperään, argonautojen tarinassa on tavattu heidän tulevaisuutensa johtoaihe. Kuten niin monet taruista, jotka samalla kertaa hoitivat sekä historiallisen perimätiedon että kansanomaisen kirjallisuuden virkaa, se on kertomuksellisesti loistava. Siinä on seikkailu-, löytöretki-, sota-, rakkaus-, salaperäisyys- ja kuolema-ainekset kudottu niin runsaaksi kudokseksi, että kun Ateenan draamakirjailijat olivat kuluttaneet sen miltei nukkavieruksi, Apollonios Rhodolainen kutoi sen hellenismin päivinä

---

ja meren yli Eurystheukselle; löysi Hesperidien omenat ja kannatti hetken aikaa Atlaksen puolesta taivaan kantta; laskeutui Haadeeseen ja vapautti Theseuksen ja Askalafoksen kärsimyksistä. — Hesperideille, Atlaksen tyttärille, Hera oli uskonut ne kultaiset omenat, jotka Gaia (Maaemo) oli hänelle lahjoittanut hänen viettäessään häitään Zeun kanssa. Omenista, joita lohikäärme vartioi, saivat niiden syöjät puolijumalan ominaisuuksia.

[1] Diodoros arveli, että tämä ällistyttävä »kulttuurisankari» oli alkeellinen insinööri, esihistoriallinen Empedokles. Hänestä kerrotut tarut tarkoittivat sitä, että hän oli puhdistanut lähteitä, halkaissut vuoria, muuttanut jokien juoksua, voittanut viljelykselle autiomaita, hävittänyt metsistä vaarallisia petoja ja tehnyt Kreikan asuttavaksi maaksi. Toisen näkemyksen mukaan Herakles on jumalan rakastettu poika, joka kärsii ihmiskunnan puolesta, herättää kuolleita eloon, astuu alas Haadekseen ja nousee sitten taivaaseen.

uudelleen varsin mukiinmeneväksi eepokseksi. Se alkaa Boiotian Orkhomenoksessa samanlaisin tuimin ihmisuhripiirtein kuin Agamemnonin tragedia. Kuningas Athamas tarjoutui maansa kärsiessä nälänhätää uhraamaan poikansa Friksoksen jumalille. Friksos sai vihiä suunnitelmasta ja pakeni Orkhomenoksesta mukanaan Helle sisarensa ratsastaen ilmojen halki kultataljaisella oinaalla. Mutta oinas lensi epävakaisesti, ja Helle putosi sen selästä hukkuen salmeen, jota hänen mukaansa ruvettiin nimittämään Hellespontokseksi. Friksos pääsi maihin ja päätyi Kolkhiiseen, Mustan meren tuonpuoleiseen päähän. Siellä hän uhrasi oinaan ja ripusti sen taljan antimeksi sodan jumalalle Areelle. Kolkhiin kuningas Aietes asetti lohikäärmeen, joka ei koskaan nukkunut, vartioimaan taljaa, sillä oraakkeli oli ennustanut hänen kuolevan, jos muukalainen veisi sen mukanaan, ja varmemmaksi vakuudeksi hän määräsi, että kaikki Kolkhiiseen saapuvat muukalaiset oli surmattava. Hänen tyttärensä Medeia, joka rakasti muukalaisia ja heidän tapojaan, sääli Kolkhiiseen saapuvia matkalaisia ja auttoi heitä pääsemään pakoon. Hänen isänsä määräsi hänet pantavaksi vankeuteen, mutta hän pakeni pyhälle alueelle meren lähelle ja eli siellä katkeruuttaan hautoen, kunnes Iason tapasi hänet kuljeskelemasta rantaäyräällä.

Noin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin (kreikkalaisten kronologien mukaan n. 1245) Poseidonin poika Pelias oli anastanut valtaistuimen Thessalian Iolkoksen kuninkaalta Aisonilta. Ystävät olivat piilottaneet Aisonin pienen pojan Iasonin, ja tämä oli kasvanut metsissä ylen väkeväksi ja rohkeaksi. Eräänä päivänä hän ilmestyi torille leopardinnahkaan puettuna, kaksi keihästä mukanaan, ja vaati kuningaskuntaansa. Mutta hän oli yhtä naiivi kuin väkeväkin, ja Pelias suostutti hänet suorittamaan valtaistuimen lunnaiksi vaikean tehtävän, kultaisen taljan noutamisen takaisin. Niinpä Iason rakensi suuren *Argo* ('Nopea')-laivan ja kutsui seikkailuun mukaan Kreikan urheimmat miehet. Herakles tuli suosikkitoverinsa Hylas mukanaan, samoin Peleus, Akhilleuksen isä, Theseus, Meleagros, Orfeus ja nopsajalkainen impi Atalante. Kun alus tunkeutui Hellespontokseen, se pysäytettiin nähtävästi jonkin troialaisjoukon toimesta, sillä Herakles erkani retkikunnasta hävittämään kaupungin ja surmaamaan sen kuninkaan Laomedonin kaikkine poikineen, paitsi Priamosta.

Kun argonautat monien vaivojen jälkeen saapuivat päämääräänsä, Medeia varoitti heitä kuolemasta, joka Kolkhiissa odotti kaikkia muukalaisia. Mutta Iason ei luopunut hankkeestaan, ja Medeia suostui auttamaan häntä taljan anastamisessa, jos hän veisi hänet Thessaliaan ja pitäisi hänet vaimonaan kuolemaansa asti. Iason kihlasi Medeian, anasti taljan hänen avullaan ja pakeni laivaansa Medeian ja miestensä keralla. Monet näistä olivat haavoittuneet, mutta Medeia paransi heidät tuota pikaa juurien ja yrttien avulla. Kun Iason saapui Iolkokseen, hän vaati jälleen kuningas-

kuntaansa, mutta Pelias esitti taas verukkeita. Silloin Medeia noitakeinoillaan eksytti Peliaan tyttäret keittämään hänet kuoliaaksi. Hänen taikavoimansa kauhistuttama rahvas karkotti hänet ja Iasonin Iolkoksesta ja riisti Iasonilta ainiaksi oikeuden valtaistuimeen. Muu kuuluu Euripideelle.

Myytti on usein kappale kansanomaista viisautta, joka on puettu runolliseen hahmoon. Niinpä esim. tarina Edenistä kuvastaa tiedon tuottamaa pettymystä ja rakkauden varjopuolia. Taru on usein historian katkelma, joka paisuu mielikuvituksellisesti vuodesta vuoteen. On todennäköistä, että kreikkalaiset olivat Troian historiallista piiritystä edeltäneen sukupolven aikana yrittäneet murtautua Hellespontoksen läpi ja avata Mustan meren sivistykselle ja kaupalle. Argonautain taru saattaa olla dramatisoitu muisto tästä kaupallisesta löytöretkestä, ja »kultainen talja» saattaa viitata villaisiin nahkoihin tai kankaisiin, joilla Vähän Aasian pohjoisosissa muinoin otettiin virtojen mukanaan kuljettamia kultahiukkasia talteen. Suunnilleen näihin aikoihin todellakin perustettiin kreikkalainen siirtola Lemnokseen, joka ei ole kaukana Hellespontoksesta. Musta meri osoittautui lepyttelevästä nimestään huolimatta epävieraanvaraiseksi, ja Troian linna kohosi Herakleen käynnin jälkeen varoittamaan salmiseikkailuista. Mutta kreikkalaiset eivät unohtaneet. He tulivat uudelleen tuhansin laivoin yhden asemesta, ja akhaialaiset tuhosivat itsensä Ilionin tasangolla saadakseen Hellespontoksen vapaaksi.

III. HOMEROLAINEN SIVISTYS

Miten voimme uudelleen hahmotella akhaialaisen Kreikan (1300—1100) elämän sen runotaruston pohjalla? Meidän on etupäässä turvauduttava Homerokseen, jota kenties ei ole ollut olemassakaan ja jonka eepokset ovat ainakin kolmesataa vuotta akhaialaista aikaa nuoremmat. On totta, että muinaistutkimus on yllättänyt muinaistutkijat tekemällä Troiasta, Mykenestä, Tirynsistä, Knossoksesta ja muista *Iliaan* kuvaamista kaupungeista tosiasioita ja nostamalla päivänvaloon mykeneläisen sivistyksen, joka kummallisesti muistuttaa Homeroksen rivien välistä vaistomaisesti hahmottuvaa. Niinpä olemme nykyisin taipuvaisia uskomaan hänen lumoavien tarinoidensa keskeiset henkilöt yhtä todellisiksi. Silti on mahdotonta sanoa missä määrin runoista heijastuu pikemmin runoilijan oma kuin se aika, josta hän kirjoittaa. Meidän on siis vain kysyttävä, millaiseksi Homeroksen runoihin koottu kreikkalainen perimätieto käsitti homerolaisen ajan. Joka tapauksessa meille hahmottuu kuva Hellaan eloisasta siirtymäkaudesta aigeialaisesta kulttuurista historiallisen Kreikan sivistykseen.

1. Työ

Akhaialaiset (so. sankariajan kreikkalaiset) vaikuttavat meistä vähemmän sivistyneiltä kuin heidän edeltäjänsä mykeneläiset, mutta sivistyneemmiltä kuin heidän seuraajansa doorilaiset. He olivat ennen muuta ruumiillisesti loistavia — miehet kookkaita ja voimakkaita, naiset lumoavan viehättäviä. Kuten roomalaiset tuhat vuotta myöhemmin, akhaialaiset halveksivat kirjallista kulttuuria hempeänä rappioilmiönä. He kirjoittivat vain vastahakoisesti, ja ainoa kirjallisuus, jonka he tunsivat, olivat sotalaulut sekä trubaduurien kirjoittamattomat runot. Jos saamme luottaa Homerokseen, meidän on otaksuttava Zeun toteuttaneen akhaialaisessa yhteiskunnassa sen amerikkalaisen runoilijan toivomuksen, joka kirjoitti, että jos hän olisi Jumala, hän tekisi kaikista miehistä voimakkaita ja naisista kauniita ja muuttautuisi sitten itse mieheksi. Homeroksen Kreikka on *kalligynaika* — se on unelma kauniista naisista. Miehetkin ovat komeita pitkine hiuksineen ja mahtavine partoineen. Suurin lahja, jonka mies voi antaa, on hiusten leikkaaminen ja niiden asettaminen uhriksi ystävän hautaroviolle. Alastomuutta ei vielä harrasteta. Molemmat sukupuolet verhoavat ruumiinsa nelikulmaisella vaatekappaleella, joka on laskostettu hartioille, kiinnitetty soljella ja ulottuu miltei polviin saakka. Naisilla saattaa olla lisänä huntu tai vyö ja miehillä lannevaate — joka säädyllisyyden tunteen voimistuessa kehittyy alus- ja päällyshousuiksi. Varakkailla on kallisarvoisia vaippoja; sellaisen Priamos nöyränä vie Akhilleukselle lunnaiksi pojastaan. Miehet kulkevat paljain säärin, naiset paljain käsivarsin. Molemmat käyttävät kenkiä tai sannikkaita ulkona, mutta esiintyvät sisällä tavallisesti avojaloin. Kumpikin sukupuoli koristautuu jalokivin, ja naiset ynnä Paris voitelevat ruumiinsa »ruusuntuoksuisella öljyllä».

Millaista oli näiden miesten ja naisten elämä? Homeros kuvaa heidät viljelemässä maata, mielihyvin vetämässä henkeensä vastakynnetyn mustan mullan tuoksua, ylpeillen seuraamassa suoriksi kyntämiään vakoja, seulomassa vehniä, kastelemassa vainioita ja rakentamassa pengermiä suojaksi jokien talvitulvia vastaan. Hän saa meidät tajuamaan talonpojan epätoivon, kun kuukausien työn pyyhkäisee pois

»joki, juottama lunten,
vyöryy tulvillaan, padot rikkoo, vinhana virtaa;
ei sen paisuntaa lujat voi patopenkeret estää,
hillitä heilivien ei tarhojen ympärysaidat».

Maata on raskasta viljellä, sillä siitä on suuri osa vuoristoa, suota tai tiheämetsäistä kukkulaa. Villipedot vierailevat kylissä, ja metsästäminen on välttämätön työ, ennen kuin siitä tulee urheilu. Rikkaat ovat suuria karjankasvattajia, heillä on sarvikarjaa, lampaita, sikoja, vuohia ja hevosia. Eräällä Erikhthonioksella oli kolmetuhatta siitostammaa niiden varsoista puhumattakaan. Köyhät syövät kalaa ja jyviä, sattumoisin vihanneksiakin;

sotilaat ja rikkaat turvautuvat suuriin annoksiin paistettua lihaa; aamiaisekseen he nauttivat viiniä ja lihaa. Odysseus ja hänen sikopaimenensa pistävät kahdestaan poskeensa paistetun porsaan lounaakseen ja kolmanneksen viisivuotista karjua päivällisekseen. Akhaialaiset käyttävät hunajaa sokerin, rasvaa voin asemesta. Leivän sijasta he syövät jyväkakkuja, jotka on leivottu rautalevyllä tai kuumalla kivellä leveiksi ja ohuiksi. Ruokailijat eivät aterioi makuuasennossa kuten myöhemmin ateenalaiset, vaan istuvat tuolilla, ei huoneen keskellä olevan pöydän ääressä, vaan pitkin seiniä, pienet pöydät istuinten välissä. Ei käytetä haarukoita, lusikoita eikä lautasliinoja ja veitsiäkin vain, jos vierailla sattuu sellainen olemaan mukanaan; syömisestä selviydytään sormien avulla. Tavallisena juomana on myöskin köyhillä ja lapsillakin vedellä miedonnettu viini.

Maan omistaa perhe tai klaani, ei yksityinen henkilö. Isä hallitsee sitä ja valvoo sen käyttöä, mutta hän ei voi sitä myydä. *Iliaassa* laajoja alueita sanotaan kuninkaan yhteismaaksi (*temenos*); itse asiassa sellainen kuului yhteisölle ja sen vainioilla sai kuka tahansa syöttää laumojaan. *Odysseian* mukaan nämä yhteismaat oli jaettu ja myyty rikkaille tai mahtaville yksityisille — tai nämä olivat anastaneet ne. Yhteismaat hävisivät muinaisesta Kreikasta täsmälleen samoin kuin nykyajan Englannista.

Maaperä saattoi tuottaa metalleja kuten ravintoakin, mutta akhaialaiset löivät laimin kaivostyön ja tyytyivät hankkimaan ulkoapäin vaskea ja tinaa, hopeaa ja kultaa sekä rautaa, tuota omituista uutta ylellisyystarviketta. Muodoton rautakimpale lahjoitetaan arvokkaaksi palkinnoksi Patrokloksen muistokilpailuihin; siitä saadaan, sanoo Akhilleus, monta maanviljelyskalua. Hän ei puhu mitään aseista, jotka edelleen ovat pronssisia. *Odysseia* kuvaa raudan karkaisemista [1], mutta eepos kuuluukin todennäköisesti myöhempään aikaan kuin *Ilias*.

Seppä ahjoineen ja savenvalaja pyörineen työskentelevät omissa työpajoissaan, mutta muut Homeroksen käsityöläiset — satulasepät, muurarit, kirvesmiehet, puuseppätaiturit — tekevät työtä kodeissa, jotka ovat tilanneet heidän tuotteitaan. He eivät valmista tuotteitaan markkinoita varten, myytäväksi tai voiton takia; he työskentelevät pitkiä työpäiviä, mutta rauhallisesti, minkään havaittavan kilpailun kannustamatta tai innostamatta heitä. Perhe tuottaa itse pääosan siitä, mitä se tarvitsee; jokainen suorittaa itse ruumiillista työtä, talon isäntä, yksinpä seudun kuningaskin tekee kotiinsa vuoteen ja istuimet, itselleen satulan ja jalkineet. Toisin kuin myöhemmän ajan kreikkalaiset hän ylpeilee käsiensä taitavuudesta. Penelopeia, Helene ja Andromakhe puuhaavat yhtä lailla kuin heidän palvelusnaisensa kehräämisessä, kutomisessa, kirjonnassa ja taloustöissä. Helene tekee viehättävämmän vaikutuksen näytellessään käsityötään Telemakhokselle kuin käyskennellessään kauneutensa kukoistuksessa Troian muureilla.

---

[1] »Kuin vesikylpyyn ahjostaan posahuttavi kylmään
seppokin kirveen tai ison piilun, soi kohu suuri,
kun tae karkaistuu — sepä raudan on ryhti ja voima.»

Käsityöläiset ovat vapaita miehiä, eivät koskaan orjia klassillisen Kreikan tapaan. Talonpojat saatetaan hätätilassa panna tekemään työtä kuninkaan hyväksi, mutta emme kuule puhuttavan maaorjista. Orjia ei ole paljon eikä heidän asemansa ole häpeällinen. He ovat enimmäkseen palvelijattaria, joiden asema itse asiassa on yhtä korkea kuin nykyisten kotiapulaisten, paitsi että heidät ostetaan ja myydään pitkiksi ajoiksi sen sijaan, että sopimusaika olisi epävakainen ja lyhyt. Silloin tällöin heitä kohdellaan raa'asti, mutta tavallisesti heidät katsotaan perheen jäseniksi, heistä pidetään huolta, kun ovat sairaita, ahdingossa tai iäkkäitä, ja heillä voi olla hellän inhimillinen suhde isäntään tai emäntään. Nausikaa auttaa orjattariaan pesemään perheen liinavaatteita virrassa, on pallosilla heidän kanssaan ja kohtelee heitä kaikin puolin tovereinaan. Jos orjatar synnyttää herralleen pojan, lapsi on tavallisesti vapaa mies. Kenestä hyvänsä voi kuitenkin tulla orja hänen jouduttuaan taistelussa tai merirosvojen retkellä vangiksi. Tämä on akhaialaisten elämän synkin puoli.

Homerolainen yhteiskunta on paikallinen maalaisyhteiskunta. »Kaupungitkin» ovat vain kyliä, jotka ovat pesiytyneet vuorenhuipulla olevan keskuslinnan ympärille. Yhteyttä pidetään sanansaattajien tai airuiden välityksellä tahi, milloin etäisyydet ovat pitkät, huipulta huipulle leimahtavin merkkitulin. Liikenteen poikkimaisin tekevät vaikeaksi ja vaaralliseksi tiettömät vuoret ja suot sekä sillattomat virrat. Kirvesmies valmistaa nelipyöräisiä vankkureita, joissa on puolapuut ja puiset pyöränvanteet. Silti kuljettavat muulit tai ihmiset enimmät tavarat. Merikauppa sujuu mukavammin merirosvoista ja myrskyistä huolimatta. Luonnonsatamia on runsaasti, ja vain vaarallisella nelipäiväisellä matkalla Kreetasta Egyptiin laiva ei saa näkyviinsä maata. Tavallisesti alus laskee yöksi rantaan; miehistö ja matkustajat nukkuvat turvallisella maakamaralla. Tällä aikakaudella foinikialaiset yhä olivat parempia kauppiaita ja merenkävijöitä kuin kreikkalaiset. Kreikkalaiset kostivat halveksimalla kauppaa ja suosimalla sen asemesta merirosvousta.

Homeroksen kreikkalaisilla ei ollut rahaa, mutta he käyttivät vaihdonvälineinä rauta-, pronssi- tai kultaharkkoja. Härkä tai lehmä kävi arvon mitasta. Viidenkymmenenseitsemän naulan kultaharkkoa sanottiin talentiksi (*talanton* 'paino'). Vaihtokauppaa harjoitettiin yhä runsaasti. Varallisuus arvioitiin realistisesti hyödykkeiden, erittäinkin karjan, mukaan eikä metalli- tai paperipaloina, jotka saattoivat menettää tai muuttaa arvoaan milloin hyvänsä ihmisten taloudellisten uskomusten muuttuessa. Homeroksella esiintyy köyhiä ja rikkaita kuten elävässä elämässäkin. Yhteiskunta on epätasaista tietä ajavien jyrisevien vankkurien kaltainen. Miten huolellisesti ne onkin rakennettu, jotkin niissä olevista erilaisista esineistä putoavat pohjalle ja toiset kohoavat pinnalle. Savenvalaja ei ole tehnyt kaikkia astioitaan samasta savesta eikä yhtä hauraiksi tai yhtä kestäviksi. Jo *Iliaan* toisesta laulusta kajahtaa korviimme luokkasodan häly, ja kun Thersites pitää palopuhetta Agamemnonia vastaan, tunnemme siinä varhaisen muunnelman pysyvästä perusaiheesta.

2. *Moraali*

Lukiessamme Homerosta tunnemme joutuneemme yhteiskunnan pariin, joka on laittomampi ja alkukantaisempi kuin Knossoksen tai Mykenen yhteiskunta. Akhaialainen kulttuuri edustaa askelta taaksepäin, siirtymävaihetta loistavasta aigeialaisesta kulttuurista doorilaisvalloitusta seuraavaan pimeään aikakauteen. Homerolaisessa elämässä on vähän taidetta, paljon toimintaa; se on mietiskelemätön, eloisa, vilkas, liian nuori ja voimakas piitatakseen paljonkaan tavoista tai viisausopista. Otaksuttavasti tuomitsemme sitä väärin, jos tarkastelemme sitä vain rajun kriisikauden tai sodan sekasortoisen jälkivaiheen aikana.

On totta, että esiintyy paljon herkkiä ominaisuuksia ja helliä kohtauksia. Soturitkin ovat jalomielisiä ja sydämellisiä. Lasten ja vanhempien keskinäinen rakkaus on yhtä syvää kuin äänetöntä. Odysseus suutelee perheensä jäseniä päähän ja hartioihin, kun he pitkän eron jälkeen tuntevat hänet, ja he suutelevat häntä samalla tavalla. Helene ja Menelaos itkevät saadessaan tietää, että ylevä nuorukainen Telemakhos on sen kadonneen Odysseuksen poika, joka oli niin urheasti taistellut heidän puolestaan. Itse Agamemnonkin vuodattaa niin vuolaita kyyneleitä, että ne johdattavat Homeroksen mieleen kallioiden yli syöksyvän virran. Sankarien väliset ystävyysliitot ovat lujia, joskin on mahdollista, että Akhilleuksen miltei neuroottisessa kiintymyksessä Patroklokseen, etenkin kuolleeseen Patroklokseen, on sukupuolisen inversion sävyä. Vieraanvaraisuus on yletöntä, sillä »Zeun tuomia kaikkipa vieraat, kaikk' osapuutot on aina». Neidot pesevät vieraan jalat tai ruumiin, voitelevat häntä, saattavat antaa hänelle uudet vaatteetkin. Hän saa ruokaa ja majapaikan, mikäli on niiden tarpeessa, ja kenties lahjankin. »Kukkeakulma Helene» sanoo laskiessaan Telemakhoksen käsiin kallisarvoisen vaipan:

»Anti mun kätteni myös ota, armas poikanen, muisto
tää Helenelt' ota, suo odotettuna hetkenä häitten
morsiames sitä kantaa!»

Tästä kuvasta astuvat näkyviimme inhimillinen hellyys ja tunteellisuus, joiden *Iliaassa* täytyy peittyä sota-asun alle.

Sotakaan ei tukahduta kreikkalaisten intohimoista kilpaleikkiharrastusta. Lapset ja aikuiset osallistuvat vaikeihin ja taitoa kysyviin kilpailuihin ilmeisesti reilulla ja hyvänsuovalla mielellä. Penelopeian kosijat pelaavat tammipeliä ja heittävät kiekkoa ja keihästä. Odysseuksen faiaakki-isännät harrastavat kiekonheittoa ja eriskummallista palloilun ja tanssin sekoitusta.[1] Kun Patrokloksen ruumis on akhaialaisten tavan mukaan poltettu,

---

[1] »Käski nyt Alkinoos Haliosta ja Laodamasta
kahden karkelohon, näet kumpikin vaill' oli vertaa.

pannaan toimeen kilpaleikit, joista tuli ennakkotapaus Olympian kisoille. Niiden ohjelmaan kuuluu juoksua, kiekonheittoa, keihäänheittoa, jousella ampumista, painia, kilpa-ajoa ja täysiaseisten miesten kaksintaistelua. Kilpailuhenki on oivallinen lukuun ottamatta sitä, että osallistua saavat vain hallitsevan luokan jäsenet, ja vain jumalat voivat harjoittaa vilppiä.

Kuvan toinen puoli on vähemmän miellyttävä. Kilpa-ajojen palkinnoksi Akhilleus asettaa »naisen askarehilt' ani-taitavan», ja hautaroviolla uhrataan hevosia, koiria, härkiä, lampaita ja ihmisiä, jotta kuollut Patroklos saisi hyvää hoitoa ja ruokaa.

Akhilleus kohtelee Priamosta hienostuneen kohteliaasti, mutta vasta laahattuaan Hektorin häpeällisesti runneltua ruumista rovion ympäri. Akhaialaisen miehen silmissä ihmishenki on arvoton, sen riistäminen ei ole vakava asia; hetken huvi voi korvata sen. Kun kaupunki valloitetaan, miehet surmataan tai myydään orjiksi, naiset otetaan jalkavaimoiksi, jos ovat houkuttelevia, mutta orjiksi, elleivät ole. Merirosvous on edelleen kunniassa pidetty ammatti. Kuninkaatkin järjestävät rosvousretkiä, ryöstävät kaupunkeja ja kyliä sekä orjuuttavat niiden väestön. »Tosiaan», sanoo Thukydides, »tästä tuli alkuajan helleeneille pääelinkeino eikä tällaista toimintaa vielä pidetty millään lailla häpeällisenä»; se tuotti päinvastoin mainetta aivan kuten omana aikanamme suuret kansakunnat saavat kukistaa ja sortaa puolustuskyvyttömiä kansoja arvonsa tai oikeamielisyyden maineensa siitä kärsimättä. Odysseus loukkaantuu, kun tiedustellaan, onko hän kauppias, jolla on »ainoa aatos lasteja laivata vain, yhä rahteja viedä ja tuoda voittoa kärkkyillen», mutta hän kertoo ylpeillen siitä, miten hän paluumatkallaan Troiasta, kun muona oli loppumassa, ryösti Ismaros-kaupungin ja lastasi aluksensa elintarvikkeilla, samoin siitä, miten hän purjehti ylös Aigyptos-virtaa ryöstellen muhkeita vainioita, raastaen mukaan vaimot ja lapset ynnä tappaen miehet. Yksikään kaupunki ei ole turvassa äkilliseltä hyökkäykseltä, vaikkei se itse olisi antanut sellaiseen aihetta.

Tähän akhaialaisten hilpeään rosvoilu- ja murhaamishaluun liittyi häpeämätön valheellisuus. Odysseus osaa tuskin puhua sekoittamatta valhetta joukkoon tai toimia menettelemättä petollisesti. Kun hän ja Diomedes ovat napanneet kiinni troialaisen tiedustelijan Dolonin, he lupaavat säästää tämän hengen, jos hän antaa vaaditut tiedot. Dolon myöntyy, ja he sur-

---

Pallon koppoivat heti purppuranpaistavan, sorjan
nuo käsihinsä — sen taitelias Polybos oli tehnyt.
Taapäin taivuttautuen tuot' yhä heitteli toinen
ottaen, ennenkuin jalat maass' oli taas, kopin oivan.
Hetken hyppelivät noin palloa heittäen, sitten
karkelon karkelivat elonkasvaja-maalla he nopsaan
vuoroja vaihdellen.»

maavat hänet. Totta kyllä toiset akhaialaiset eivät ole täysin Odysseuksen vertaisia epärehellisyydessä, mutta se ei johdu halun puutteesta. He kadehtivat ja ihailevat häntä luonteeltaan esikuvallisena. Runoilija kuvailee hänet joka suhteessa sankariksi. Athene-jumalatarkin ylistää hänen valehtelutaitoaan ja lukee sen niiden erityisten viehättävien piirteiden joukkoon, jotka saavat hänet suosimaan Odysseusta. »Viekas sais todell' olla ja vikkelä», sanoo jumalatar hymyillen ja silittäen Odysseuksen poskea kädellään, »ken sinut voittais kaikkine vehkeines, jumal' itsekin jos kera kilpais! Veijari verraton, kyltymätön kujeseppä mik' ootkin! Vai kotimaassasikaan oveloita et juttuja lakkaa syytelemästä? Sep' ain' oli taitosi tarkka ja taattu!»

Totta puhuen tämä muinaisuuden sankarillinen Münchhausen viehättää meitä itseämmekin. Löydämme hänessä ja hänen rohkeassa, nokkelassa kansassaan muutamia rakastettavia piirteitä. Hän on hellä isä ja omassa kuningaskunnassaan oikeamielinen hallitsija, joka »konsaan kohdellut sanall' ei, ei työll' alamaista väärin». »En näe toista», sanoo hänen sikopaimenensa, »jok' ois niin lempeä valtias, vaikka jos kunne ma kulkisin, enpä, vaikk' isän, äidin kartanohon taas saapua saisin.» Kadehdimme Odysseukselta hänen »kuolemattomien kaltaista muotoaan», hänen voimakasta rakennettaan, joka sallii hänen lähes viisikymmenvuotiaana singota kiekon kauemmas kuin ainoakaan faiaakkien nuorukaisista; ihailemme hänen »kestävämielisyyttään», hänen, »Zeun älyverran», viisauttaan; ja kohdistamme häneen myötätuntomme, kun hän epätoivoisena siitä, ettei enää saa nähdä »siintävän sauhun vain kotimaastaan», ikävöi kuolemaa tai kun hän kesken vaarojen ja kärsimysten rohkaisee itseään sanoilla, joita vanha Sokrates mielellään toisteli: »Kestäös vain, sydän! Sait katalampiakin sinä kestää.» Hän on rautaa ruumiiltaan ja mieleltään, mutta ihminen joka tuumaltaan, ja sen vuoksi hänelle on helppo antaa anteeksi.

Salaisuuden ydin on siinä, että akhaialaisen mittapuu eroaa omastamme yhtä paljon kuin sodan hyveet eroavat rauhan hyveistä. Hän elää sekasortoisessa, rauhattomassa, nälkäisessä maailmassa, jossa jokaisen täytyy olla oma poliisinsa, jousi ja peitsi aina käyttövalmiina ja jossa hänen täytyy pystyä tyynesti näkemään veren virtaavan. »Mahdoton vaimentaa näet vatsa on, ahnio häijy», selittää Odysseus, ». . . laivatkin lujateljoiset joka saa sotatielle ryöstöön rantojen vierahien meren aution ääriin.» Koska akhaialainen tietää vähän turvallisuudesta kotonaan, hän ei pidä sitä kunniassa muualla ollessaan. Jokainen heikko raukka on laillinen saalis, mutta urhea ja häikäilemätön älykkyys on akhaialaisen mielestä korkein hyve. Hyve on kirjaimellisesti *virtus*, miehekkyys, *arete*, Areksen eli Marsin kaltaisuus. Hyvä mies ei ole se, joka on lempeä ja sääliväinen, uskollinen ja maltillinen, uuttera ja rehellinen, vaan yksinkertaisesti se, joka taistelee urheasti ja hyvin. Huono mies ei ole se, joka juopottelee, valehtelee, murhaa

ja pettää, vaan se joka on pelkuri, typerä tai heikko. Akhaialaiset olivat nietzscheläisiä kauan ennen Nietzscheä, kauan ennen Thrasymakhosta, kun Eurooppa oli tulvillaan epäkypsää elinvoimaa.

3. *Sukupuolet*

Akhaialaisessa yhteiskunnassa vallitsee isänvaltainen despotismi, jota miedontavat naisten kauneus ja suuttumus sekä vanhempienrakkauden raju hellyys.[1] Teoreettisesti isä on yksinvaltias: hän voi ottaa niin monta jalkavaimoa kuin haluaa[2], hän saattaa tarjota ne vieraittensa käytettäviksi, hän saattaa viedä lapsensa vuorenhuipulle menehtymään tai uhrata ne janoisten jumaliensa alttarilla. Tämä isän kaikkivaltaisuus ei itsessään todista yhteiskunnan raakaa luonnetta, vaan pelkästään, ettei valtiollinen järjestys ole vielä kehittynyt kyllin pitkälle, jotta yhteiskunnallinen järjestys olisi turvattu. Tällaisessa yhteiskunnassa tarvitsee perhe sellaisen järjestyksen luomiseksi sitä valtaa, jonka valtio myöhemmin omaksuu, kun tappamisen oikeus kansallistetaan. Sitä mukaa kuin yhteiskunnallinen järjestyminen edistyy, isän arvovalta ja perheen lujuus heikkenevät, vapaus ja yksilöllisyys voimistuvat. Käytännössä akhaialainen mies tavallisesti on järkevä, kuuntelee kärsivällisesti kotoista kaunopuheisuutta ja on kiintynyt lapsiinsa.

Patriarkallisten puitteitten sisällä naisen asema Homeroksen Kreikassa on paljon korkeampi kuin myöhemmin Perikleen aikana. Tarinoissa ja eepoksissa hän näettelee johtavaa osaa alkaen Pelopsin ja Hippodameian lemmentarinasta Ifigeneian lempeyteen ja Elektran vihaan. Naistenhuone ei aseta rajoja hänen vapaudelleen, eipä edes kotikaan. Hän liikkuu yhtä vapaasti miesten kuin naisten parissa, osallistuupa välistä miesten vakavaan keskusteluunkin, kuten esimerkiksi Helene Menelaoksen ja Telemakhoksen kera. Kun akhaialaisten johtajat haluavat sytyttää väkensä mielet Troiaa vastaan, he eivät vetoa valtiollisiin, rodullisiin tai uskonnollisiin aatteisiin, vaan naiskauneuden ihailuun. Helenen viehkeys verhoaa sopivasti sodan, jota käydään maa-alueista ja markkinoista. Ilman naista Homeroksen sankari olisi kömpelö moukka, jolta puuttuisi kaikki minkä puolesta elää

---

[1] On säilynyt jälkiä varhaisemmasta, »matriarkallisesta» olotilasta. Ateenalaisen perimätiedon mukaan »lapset eivät ennen Kekropsin aikaa tunteneet omaa isäänsä» — so. otaksuttavasti laskettiin syntyperä äidin mukaan. Homeroksen päivinäkin monet Kreikan kaupunkien erikoisesti palvomat jumaluudet olivat naispuolisia — Argoksen Hera, Ateenan Athene, Eleusiin Demeter ja Persefone — eivätkä näytä olleen alistetussa asemassa miespuolisten jumaluuksien rinnalla.

[2] Theseuksella oli niin monta vaimoa, että muuan historioitsija laati niistä oppineen luettelon.

tai kuolla. Nainen opettaa hänelle hiukan kohteliaisuutta, ihanteellisuutta ja hienompia tapoja.

Avioliitto on kauppaa, jossa kosija tavallisesti maksaa tytön isälle härkiä tai niiden vastikkeen; runoilija puhuu »karjaa tuovista neidoista». Kauppa on molemminpuolinen, sillä tavallisesti isä antaa tyttärelleen melkoiset myötäjäiset. Juhlamenot ovat luonteeltaan uskonnolliset ja tapahtuvat perheen piirissä suurin syömingein, tanssein ja ujostelemattoman hilpeyden vallitessa. »Soihduin morsio saatettiin läpi kaupungin, heleästi helkkyi ilmoihin häälaulu, ja jäi talo taaton; nuoret kieppuen karkelivat, kisatanterehella huilut pauhaten soi, kitaratkin.» Niin muuttumattomia ovat elämämme olennaiset seikat. Naimisiin jouduttuaan naisesta tulee kodin valtiatar, jota kunnioitetaan sitä enemmän, mitä enemmän lapsia hän synnyttää. Todellinen rakkaus, syvä keskinäinen hellyys ja huolenpito, syntyy kreikkalaisilla kuten ranskalaisillakin pikemmin jälkeen kuin ennen häiden. Se ei ole kahden ruumiin kosketuksesta tai läheisyydestä singahtanut kipinä, vaan tulos pitkästä kumppanuudesta kodin huolissa ja toimissa. Homeroksen ajan vaimo on yhtä uskollinen kuin hänen puolisonsa uskoton. Eepoksissa esiintyy kolme avionrikkojatarta — Klytaimnestra, Helene ja Afrodite —, mutta tämä määrä ylittää kuolevaisten keskiarvon, joskaan ei ehkä jumalien.

Tätä taustaa vastaan Homeroksen ajan perhe — kun syrjäytämme eepoksiin kuulumattomien tarinoiden hirvittävyydet — on terve ja miellyttävä laitos monine oivallisine naisineen ja kuuliaisine lapsineen. Naiset eivät toimi ainoastaan äiteinä, vaan myös monissa askareissa. He jauhavat viljan, karttaavat villat, kehräävät, kutovat ja harjoittavat kirjontaa. Koska vaatekappaleet enimmäkseen ovat saumattomat, heille ei jää paljon ompelutyötä, ja keittäminen on tavallisesti uskottu miehille. Näiden askareittensa välissä he synnyttävät ja hoitavat lapsia, parantavat heidän vammojaan, sovittavat heidän riitojaan ja opettavat heille tapoja, siveyssääntöjä ja heimon perimätietoa. Mitään säännöllistä kasvatusta ei esiinny, ilmeisesti ei opeteta kirjaimia, tavausta tai kielioppia, kirjoja ei tunneta — oikea pojan onnela! Tytölle opetetaan kodin, pojalle metsästyksen ja sodan taitoja. Poika saa oppia kalastamaan ja uimaan, viljelemään maata, virittämään ansoja, käsittelemään kotieläimiä, käyttämään nuolta ja peistä sekä huolehtimaan itsestään kaikissa puolilaittoman elämän tilanteissa. Kun pojista vanhin varttuu täysi-ikäiseksi, hänestä tulee isän ollessa poissa perheen vastuunalainen päämies. Kun hän solmii avioliiton, hän tuo morsiamensa isän kotiin, ja sukupolvien rytmi uusiutuu. Perheen yksityiset jäsenet vaihtuvat ajan mukana, mutta perhe on pysyvä ykseys, joka kenties säilyy elossa vuosisatoja ja joka kodin melskeisessä ahjossa takoo sen järjestyksen ja luonteen, jota ilman kaikki hallitseminen on turhaa.

4. *Taiteet*

Akhaialaiset jättivät kauppamiesten ja halpojen kirjurien haltuun kirjoittamisen taidon, jonka he otaksuttavasti olivat saaneet omakseen mykeneläiseltä Kreikalta. He pitivät verta mustetta ja lihaa savea parempana. Koko Homeroksessa viitataan vain kerran kirjoittamiseen, ja silloin luonteenomaisessa yhteydessä: sanansaattajalle annetaan »yhteentaittuva taulu», jossa viestin saaja määrätään surmaamaan sen tuoja. Akhaialaiset uhraavat aikaansa kirjallisuudelle vain silloin, kun sotimisen ja rosvoilun väliin jää rauhallinen tauko. Silloin kuningas tai ruhtinas kutsuu väkensä ympärilleen juhlaan. Joku vaeltava laulaja sanelee lyyryään näppäillen hänen esivanhempiensa urotöitä: tämä on akhaialaisille sekä runoutta että historiaa. Homeros, joka ehkä tahtoi Feidiaan tavoin kaivertaa oman kuvansa teokseensa, kertoo miten faiaakkien kuningas Alkinoos käskee esittää sellaista laulua Odysseuksen huvittamiseksi.

»Myös jumalainen laulaja tulkoon,
Demodokos; soi taivahiset näet laulelon tenhon
mielt' ilahuttavan hälle ja syttyvän soi runoinnon.»

Ainoa taide, joka hänen omaansa lukuun ottamatta kiinnostaa Homerosta, on toreutiikka — metallin takominen plastillisiin muotoihin. Hän ei puhu lainkaan maalauksesta tai kuvanveistosta, mutta panee liikkeelle koko innoituksensa kuvatessaan Akhilleuksen kilpeen kaiverrettuja tai upotettuja aiheita tai Odysseuksen rintasoljen korkokuvia. Hän koskettelee lyhyesti, mutta valaisevasti arkkitehtuuria. Homeroksen ajan tavalliset asuinrakennukset ovat ilmeisesti auringossa kuivattua tiiltä, perusta kiveä. Lattia on yleensä poljettua maata, ja se puhdistetaan kaapimalla. Katto on tehty ruo'oista, jotka on peitetty savella, ja viettää vain sen verran, että vesi valuu pois. Ovet ovat yksin- tai kaksinkertaiset, ja niissä saattaa olla salpa tai avain. Hienompien rakennusten sisäseinät ovat maalattua marmoriseosta, jota somistaa korureunus tai friisi; niillä riippuu aseita, kilpiä ja verhoja. Taloissa ei ole keittiötä, savupiippua tai ikkunoita. Keskushallin katossa oleva aukko laskee ulos osan lieden savusta, muu poistuu ovesta tai piintyy seinänoeksi. Rikkaitten asunnoissa on kylpyhuone, muut tyytyvät soikkoon. Jykevätekoiset huonekalut ovat puuta, usein taiteellisesti leikkauksin koristellut. Ikmalios valmistaa Penelopeialle norsunluu- ja jalometallikoristeisen nojatuolin, ja Odysseus veistää itselleen ja vaimolleen jykevän vuoteen, jonka on määrä kestää sata vuotta.

Ajalle on luonteenomaista, että arkkitehtuuri syrjäyttää temppelit ja omistautuu palatseille, aivan kuten Perikleen ajan arkkitehtuuri myöhemmin syrjäytti palatsit ja omistautui temppeleille. Kuulemme Pariin »kaunoisesta asumuksesta, jonk' oli itselleen kera taiturien tämä tehnyt»; kuningas Alkinoon suuresta kartanosta, jossa on pronssimuurit, sinilasinen korureunus, hopeiset ja kultaiset ovet sekä muita piirteitä, jotka kenties kuuluvat enemmän runouteen kuin arkkitehtuuriin; kuulemme myös hiukan

Agamemnonin kuninkaanhovista Mykenessä ja paljonkin Odysseuksen palatsista Ithakassa. Siinä on esipiha, joka osittain on kivetty, jota ympäröi paalutus tai savilaastilla silattu muuri ja jota koristavat puut, hevostallit ja höyryävä lantatunkio; tämän laella Odysseuksen koira Argos makaa paistattamassa päivää.[1] Suuri pilarikuistikko johtaa taloon, siinä nukkuvat orjat ja usein vieraatkin. Sisäpuolella tullaan esisalin läpi pilarien tukemaan keskushalliin, jota joskus valaisee kattoaukon ohella kapea ikkunakerros tai avoin tila liitinpalkin ja räystään välissä. Öisin palaa soihtuja kookkaissa jalustoissa antaen epäsäännöllistä valaistusta. Hallin keskikohdalla on liesi, jonka pyhän tulen ääreen perhe iltaisin kerääntyy lämmittelemään ja kemuilemaan. Siinä keskustellaan naapurien tavoista, lasten pahuudesta ja valtioiden onnenvaiheista.

5. *Valtio*

Millä tavoin näitä kiihkeitä ja voimakkaita akhaialaisia hallittiin? Rauhan aikana oli hallituksena perhe, sodan aikana klaani. Klaani on ryhmä henkilöitä (*genos*, kirjaimellisesti 'suku'), jotka tunnustavat yhteisen esi-isän ja yhteisen päällikön. Päällikön suojalinna on kaupungin alku ja keskus. Sen turviin kokoontuu hänen valtansa muuttuessa tavaksi ja laiksi klaani toisensa jälkeen, ja niin muodostuu sekä valtiollinen että sukuyhdyskunta. Kun päällikkö haluaa klaaniltaan tai kaupungiltaan jotakin yhteistä toimintaa, hän kutsuu vapaat miehet kansankokoukseen ja tekee heille ehdotuksen, jonka he voivat hyväksyä tai hylätä, mutta johon vain ryhmän kaikkein vaikutusvaltaisimmat jäsenet voivat ehdottaa muutoksia. Tällaisessa kyläkokouksessa — olennaisesti läänitys- ja ylimysvaltaisen yhteiskunnan ainoassa kansanvaltaisessa laitoksessa — ovat taitavat puhujat, jotka osaavat ohjata kansaa, arvokkaita valtiolle. Vanhasta Nestorista, »jolt' yli huulten vuos sanat mettäkin mieluhisemmat», ja kavalasta Odysseuksesta, jonka sanat sinkoavat »kuin lumihiuteet talvisen tuiskun», näemme alkavan sen kaunopuheisuuden virran, joka Kreikassa saavuttaa suuremmat mittasuhteet kuin minkään muun sivistyksen piirissä ja lopulta kukistaa sen raunioiksi.

Kun kaikkien klaanien on toimittava yhdessä, päälliköt asettuvat voimakkaimman, kuninkaaksi tunnustamansa, johtoon ja ilmoittautuvat hänen palvelukseensa vapaine ja orjasotureineen. Niitä päälliköitä, jotka asuinpaikkansa ja nauttimansa arvonannon puolesta ovat lähinnä kuningasta, sanotaan kuninkaan tovereiksi; samaa nimitystä käytetään myöhemmin Makedonian Filippoksen ja Aleksanterin leirissä. *Bule*ssa, neuvostossa, ylimyksillä on täysi puhevapaus ja he suhtautuvat kuninkaaseen, kuin tämä olisi pelkästään ensimmäinen vertaistensa joukossa ja sekin vain

[1] Argos kuolee ilosta tuntiessaan isäntänsä kahdenkymmenen vuoden eron jälkeen.

väliaikaisesti. Näistä laitoksista — kansankokous, ylimysten neuvosto ja kuningas — kehittyvät sadoin vaihtelevin muodoin ja tuhansia iskusanoja ja -lauseita käyttäen nykyisen länsimaisen maailman hallitusmuodot.

Kuninkaan valta on samalla kertaa ahdasrajainen ja hyvin laaja. Se on suppea alueen puolesta, sillä hänen kuningaskuntansa on pieni. Se on suppea myös ajan puolesta, sillä neuvosto saattaa panna hänet viralta tai hänet voi kukistaa akhaialaisten auliisti tunnustama väkevämmän oikeus. Muuten hänen valtansa on perinnöllinen, ja sen rajat ovat mitä epämääräisimmät. Hän on ennen muuta sotapäällikkö ja pitää huolta armeijastaan, jota ilman hänen voisi käydä huonosti. Hän huolehtii siitä, että se on hyvin varustettu, ruokittu ja koulutettu, että sillä on myrkkynuolia, peitsiä, kypäröitä, säärivaruksia, keihäitä, rintalaattoja, kilpiä ja sotavaunuja. Niin kauan kuin armeija puolustaa häntä, hän on hallitus — lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovalta. Hän on valtion ylipappi ja suorittaa uhritoimitukset kansan puolesta. Hänen määräyksensä ovat laki ja päätöksensä kumoamattomat; sanaa 'laki' ei vielä tunneta. Neuvosto saattaa hänen alaisenaan joskus kokoontua ratkaisemaan vakavia kiistoja. Silloin se ikään kuin asettaakseen ennakkotapauksen kaikille tuomioistuimille etsii ennakkotapauksia ja ratkaisee niiden mukaan. Ennakkotapaus käy lain edellä, koska ennakkotapaus on tapa ja koska tapa on lain kateellinen vanhempi veli. Homeroksen ajan yhteiskunnassa ovat kaikenlaatuiset oikeudenkäynnit kuitenkin harvinaisia. On tuskin ollenkaan olemassa julkisia oikeudenkäyttöelimiä. Jokaisen perheen on itse puolustauduttava ja itse kostettava. Väkivalta kukoistaa.

Kuningas ei valtansa tueksi kanna veroja, mutta hän saa silloin tällöin »lahjoja» alamaisiltaan. Hän olisi kuitenkin köyhä kuningas, jos eläisi vain sellaisten antimien varassa. Luultavasti hän saa päätulonsa osuusmaksuina soturiensa ja laivojensa mailla ja merillä kokoamasta ryöstösaaliista. Ehkäpä tästä syystä akhaialaisia tavataan kolmannentoista vuosisadan lopulla Egyptistä ja Kreetasta, Egyptistä huono-onnisina merisisseinä, Kreetasta lyhytaikaisina valloittajina. Sitten me äkkiä kuulemme heidän kiihottavan väkeään kertomuksella häpeällisestä naisenryöstöstä, kokoavan kaikkien heimojen voimat, varustavan sotaan satatuhatta miestä ja purjehtivan valtavana, ennen näkemättömänä tuhatlaivaisena armadana kokemaan onneaan Troian kukkulalla ja tasangoilla kohoavaa Aasian peitsenkärkeä vastaan.

IV. TROIAN PIIRITYS

Tapahtuiko sellaista piiritystä? Tiedämme vain, että jokainen Kreikan historiankirjoittaja, jokainen Kreikan runoilija ja miltei jokainen Kreikan

temppelimuistiinpano tai jumalaistaru piti sitä varmana asiana, tiedämme myös, että muinaistutkimus on nostanut rauniokaupungin, jopa moninkertaisena, silmiemme eteen, ja että nykyisin, kuten aikaisemmin viime vuosisataan asti, kertomus ja sen sankarit tunnustetaan ydinosaltaan todellisuudeksi. Egyptiläinen piirtokirjoitus Rameses III:n ajalta mainitsee, että »saaret olivat levottomia» n. 1196 e.Kr., ja Plinius viittaa erääseen Ramesekseen, »jonka aikana Troia kukistui». Suuri aleksandrialainen oppinut Eratosthenes laski maantieteilijä-historioitsija Hekataioksen 6. vuosisadan lopulla e.Kr. vertaillen yhdistelemien perimätiedollisten sukuluettelojen pohjalla piirityksen alkaneen v. 1194.

Muinaiset persialaiset ja foinikialaiset hyväksyivät kreikkalaisten käsityksen, että sota juonti alkunsa neljän kauniin naisen ryöstöstä. Egyptiläiset, he sanoivat, ryöstivät Ion Argoksesta, kreikkalaiset ryöstivät Europen Foinikiasta ja Medeian Kolkhiista, eikö siis tasapainon saavuttamiseksi ollut oikeudenmukaista, että Paris ryösti Helenen?[1] Stesikhoros väitti katuvaisuuskaudellaan, samoin kuin hänen mukaansa Herodotos ja Euripides, ettei Helene ollut lähtenyt Troiaan, hän oli vain pakosta seurannut mukana Egyptiin ja siellä odottanut kaksitoista vuotta Menelaosta. Sitä paitsi, kysyi Herodotos, kukapa voisi uskoa, että troialaiset olisivat taistelleet kymmenen vuotta yhden naisen tähden? Euripides selitti retken syyksi Kreikan väestön liikakasvun ja siitä johtuvan laajentumispakon; niin vanhoja ovat tuoreimmat vallanhalun puolustelut.

Kuitenkin on mahdollista, että jotakin sellaista tarinaa käytettiin, jotta seikkailu maistuisi tavallisille kreikkalaisille. Tarvitaan iskulauseita, jotta miehet antaisivat henkensä. Mikä sitten lieneekin ollut sodan näennäissyynä ja tunnuksena, sen olennaisena syynä ja sisällyksenä miltei epäilyksettä oli kahden valtaryhmän kamppailu Mustan meren takana olevien rikkaiden maiden ja Hellespontoksen omistamisesta. Koko Kreikan ja koko länsi-Aasian silmissä se oli ratkaiseva yhteenotto. Kreikan pienet kansat tukivat Agamemnonia, ja Vähän Aasian kansat lähettivät yhä uudelleen apua Troialle. Se oli sen kamppailun alku, joka oli uusiintuva Marathonin ja Salamiin, Issoksen ja Arbelan, Poitiers'in ja Granadan, Lepanton ja Wienin luona . . .

Sodan tapahtumista ja jälkisadosta voimme kertoa vain sen, minkä olemme kuulleet Kreikan runoilijoilta ja näytelmänkirjoittajilta. Me pidämme sitä pikemmin kirjallisuutena kuin historiana, mutta sitä suuremmalla syyllä se on osa sivistyksen tarinaa. Tiedämme, että sota on kauheaa ja että *Ilias* on kaunis. Taide voi (muunnellaksemme Aristoteleen sanoja) tehdä kauhunkin kauniiksi — ja siten puhdistaa sen — antamalla sille merkitystä ja muodon. *Iliaan* muoto ei kylläkään ole täydellinen, sen rakenne

[1] Tarvinnee tuskin sanoa, että Helene oli Zeun tytär, Zeun, joka joutsenen hahmossa oli vietellyt Spartan kuninkaan Tyndareoksen puolison Ledan.

on höllä, juoni välistä ristiriitainen tai hämärä, se päättyy jäädenilman loppuratkaisua. Silti osien täydellisyys sovittaa kokonaisuuden sekasortoisuuden, ja kaikkine pikkuvirheineen tarinasta tulee yksi kirjallisuuden, ehkä historiankin suuria draamoja.

Runoelman[1] alussa kreikkalaiset ovat jo yhdeksän vuotta turhaan piirittäneet Troiaa. He ovat alakuloisia, koti-ikävän vallassa, ja taudit ovat harventaneet heidän rivejään. Sairaudet ja tyven sää olivat viivyttäneet heitä Auliissa, missä Agamemnon oli katkeroittanut Klytaimnestran ja valmistanut omaa kohtaloaan uhraamalla tyttärensä Ifigeneian, jotta tuuli viriäisi. Purjehtiessaan rannikkoa pitkin kreikkalaiset olivat siellä täällä pysähtyneet hankkimaan lisää muonaa ja jalkavaimoja. Agamemnon oli anastanut kauniin Khryseiksen, Akhilleus kauniin Briseiksen. Muuan tietäjä ilmoittaa nyt Apollonin estävän kreikkalaisia voittamasta, koska Agamemnon on loukannut Apollonin papin Khryseen tytärtä. Kuningas palauttaa Khryseiksen tämän isälle, mutta lohduttautuakseen ja esimerkin vuoksi hän pakottaa Briseiksen lähtemään Akhilleuksen luota ja ottamaan Khryseiksen paikan kuninkaan teltassa. Akhilleus kutsuu kansankokouksen koolle ja käy Agamemnonin kimppuun täynnä vihaa. Tämä viha antaa aiheen *Iliaan* ensi sanoihin ja on sen toistuvana johtoaiheena. Akhilleus vannoo, ettei hän eivätkä hänen soturinsa tule enää sormellakaan auttamaan kreikkalaisia.

(II) Tarkastamme yhtyneitten voimien laivat ja heimot. (III) Näemme suoraluontoisen Menelaoksen ryhtyvän kaksintaisteluun Pariin kanssa sodan ratkaisemiseksi. Molemmat armeijat istuvat alallaan sivistyneen aselevon vallitessa; Priamos ja Agamemnon uhraavat yhdessä juhlallisesti jumalille. Menelaos voittaa Pariin, mutta Afrodite sieppaa nuorukaisen turvaan pilvessä ja laskee hänet ihmeellisellä tavalla voideltuna ja tuoksutettuna hänen omalle aviovuoteelleen. Helene kehoittaa Parista palaamaan taisteluun, mutta tämä ehdottaa, että he nauttisivat »levon armaudesta ja lemmen», ja nainen myöntyy halun mairittelemana. (IV) Agamemnon julistaa Menelaoksen voittajaksi, ja sota on näköjään päättynyt, mutta jumalat, jotka kokoontuvat neuvostokokoukseen Olympokselle, vaativat enemmän verta. Zeus äänestää rauhan puolesta, mutta peräyttää äänestyslausuntonsa kauhistuneena, kun hänen puolisonsa Hera kohdistaa sanansa häneen. Hera vihjaisee, että jos Zeus suostuu Troian tuhoon, hän sallii hänen hävittää Mykenen, Argoksen ja Spartan maan tasalle. Sota alkaa uudelleen; moni mies kaatuu nuolen, peitsen tai miekan lävistämänä ja »yö sankea saarteli silmät».

(V) Jumalat yhtyvät hilpeään viiltelyleikkiin. Ares, kauhea sodanjumala, saa haavan Diomedeen peitsestä, huutaa, »kuin yhdeksän, jopa kymmenen ois tuhatkuntaa urhoa karjaissut», ja juoksee valittamaan Zeulle. (VI) Viehättävä välinäytös, jossa troialainen päällikkö Hektor ennen paluutaan taisteluun hyvästelee puolisoaan Andromakheta. »Kumma sa mies», kuiskaa tämä, »oma intos on surmasi, etkä sä sääli lastasi hentoa,

[1] Sulkeissa olevat numerot viittaavat *Iliaan* lauluihin.

et mua koitoa, jonk' olet kohta jättävä leskeks. Isäni, äitini ja kaikki veljeni ovat saaneet surmansa. Hektor, nyt sinä siis olet taattoni, äitini armas, vain sinä veljeni myös, sinä kukkea puoliso mulle. Niinpä sä nyt mua sääli ja jää kera luokseni torniin.» Hektor vastaa: »Sen mieleni aavistaa sekä tuntoni tuntee: päivä se koittava on, pyhä jolloin Ilion sortuu, kaatuu kansa ja kansan pää, Priamos pätöpeitsi. Mutt' ei tuskana mull' ole niin tuho iliolaisten, kuin sun kohtalos, konsa Akhaian mies asevälkky pois sinut vie. Mutta sittenkään en taistelua väistä.» Hänen pieni poikansa Astyanaks, jonka kohtalona on pian joutua voittoisien kreikkalaisten syöksemäksi muurilta surmaan, parkaisee pelosta nähdessään Hektorin liehuvan töyhdön, ja sankari irroittaa kypäränsä voidakseen nauraa, itkeä ja rukoilla ihmettelevän lapsen puolesta. Sitten hän astelee pengermää alas taisteluun ja (VII) käy kaksintaisteluun Salamiin kuninkaan Aiaan kanssa. He taistelevat urheasti ja erkanevat yön tullen vaihtaen ylistyssanoja ja lahjoja — siinä uiskentelee kohteliaisuuden kukkanen verimeressä. (VIII) Troialle voitollisen päivän jälkeen Hektor kehoittaa sotureitaan lepäämään.

»Noin hän virkki, ja riemusivat kaikk' iliolaiset.
Valjakot vaahteuneet ikehistä jo päästivät irti,
kunkin vaunuihinsa ne kiinnittäin sidehihnoin;
härkiä kaupungista ja lampait' oivia toivat,
leipää, viiniä myös mesivienoa riensivät joutuin
noutamahan kotoansa ja hankkivat nuotiopuita.
Uljaat uhrasivat satauhrit taivahisille,
korkeuteen sulotuoksun vei kedolt' ilmojen tuulet,

— — —

Yöpyi noin väki Ilionin sotatanteren ääreen,
Urhea, uskalias, lukemattomin vartiovalkein,
Niinkuin paistavan kuun kera syttyin taivahan tähdet
kirkkaat kimmeltää, kun tuuleton ilma on tuiki,
kukkulat hohteess' ui sekä laaksot, rantojen törmät,
taivaan korkeus seestehinen vaill' ääriä aukee,
kiiluvat tähdet kaikki, ja paimenen mielt' ilo täyttää:
niin monet kuohuvan Ksanthos-vuon välimaalla ja laivain
Troiast' ulkona roihusivat tulet iliolaisten.
Nous tuhat nuotiotulta, ja käynyt kunkin ol' ääreen
viis' urokymment' istumahan tulen liekkivän hohtoon.
Ääress' ohrien kellerväin sekä selvien vehnäin
vaunuillaan hevot kultaisen koin nousua vartoi.»

(IX) Eliin Pyloksen kuningas Nestor neuvoo Agamemnonia palauttamaan Briseiksen Akhilleukselle. Kuningas suostuu ja lupaa puolet Kreikkaa Akhilleukselle, jos tämä jälleen liittyy piirittäjiin, mutta Akhilleus jatkaa murjottamista. (X) Odysseus ja Diomedes hyökkäävät kahdestaan yöllä troialaisten leiriin ja surmaavat toistakymmentä päällikköä. (XI) Agamemnon johtaa urheasti armeijaansa, haavoittuu ja poistuu taistelusta. Odysseus taistelee saarroksiin joutuneena leijonan tavoin; Aias ja Menelaos

avaavat hänelle tien ja pelastavat hänet tulevia kärsimyksiä kokemaan. (XII—XIII) Kun troialaiset etenevät kreikkalaisten leirinsä ympärille rakentamille muureille saakka, (XIV) Hera tulee niin levottomaksi, että päättää auttaa kreikkalaisia. Öljyttynä, tuoksutettuna, ihastuttavassa puvussa ja Afroditen lempeänostattava vyö uumillaan hän houkuttelee Zeun jumalaiseen uinahdukseen, jonka aikana Poseidon auttaa kreikkalaisia työntämään troialaiset takaisin. (XV) Onni vaihtelee, troialaiset tunkeutuvat kreikkalaisten laivoille saakka, ja runoilijan kerronnan kiihkeys yltyy äärimmilleen hänen kuvatessaan kreikkalaisten epätoivoista perääntymistaistelua, jonka loppuna voi olla vain kuolema.

(XVI) Akhilleuksen sydänystävä Patroklos saa häneltä luvan viedä hänen joukkonsa troialaisia vastaan, mutta Hektor surmaa hänet. (XVII) Hektor ja Aias taistelevat raivokkaasti nuorukaisen ruumiista. (XVIII) Kuultuaan Patrokloksen kuolemasta Akhilleus päättää vihdoinkin ryhtyä taisteluun. Hänen äitinsä, jumalatar Thetis, suostuttaa jumalten sepon Hefaistoksen takomaan hänelle uudet aseet ja mahtavan kilven. (XIX) Akhilleus tekee sovinnon Agamemnonin kanssa, (XX) ryhtyy taisteluun Aineiaan kanssa ja on tappamaisillaan tämän, kun Poseidon pelastaa hänet Vergiliusta varten. (XXI) Akhilleus tappaa suuren joukon troialaisia ja lähettää heidät pitkin sukuselvityksin Haadeeseen. Jumalat sekaantuvat taisteluun: Athene kaataa Areen kivellä, ja kun sotilaan hahmon ottanut Afrodite koettaa pelastaa tätä, Athene tyrmää hänet iskulla hänen kauniiseen poveensa. Hera läimäyttää Artemista korvalle, kun taas Poseidon ja Apollon tyytyvät suukopuun. (XXII) Kaikki troialaiset lukuun ottamatta Hektoria pakenevat Akhilleuksen tieltä. Priamos ja Hekabe neuvovat Hektoria pysyttelemään muurien suojassa, mutta hän kieltäytyy. Akhilleuksen sitten lähestyessä Hektor äkkiä turvautuu jalkoihinsa. Akhilleus ajaa häntä takaa kolme kertaa Troian muurien ympäri, sitten Hektor pysähtyy taistelemaan ja saa surmansa.

(XXIII) Draaman loppunäytöksessä Patrokloksen ruumis poltetaan koristeellisin menoin. Akhilleus uhraa hänen muistolleen paljon karjaa, kaksitoista troialaista vankia ja omat pitkät hiuksensa. Kreikkalaiset kunnioittavat Patroklosta kilpaleikein, ja (XXIV) Akhilleus laahaa Hektorin ruumista sotavaunujensa perässä kolme kertaa rovion ympäri. Priamos tulee juhlallisesti ja murehtien pyytämään poikansa jäännöksiä. Akhilleus heltyy, myöntää kahdentoista päivän aselevon ja sallii iäkkään kuninkaan viedä puhdistetun ja voidellun ruumiin Troiaan.

V. KOTIINPALUU

Tähän suuri runoelma äkisti loppuu, ikään kuin runoilija olisi käyttänyt koko osuutensa yhteisestä tarinasta ja hänen täytyisi suoda jäännös toiselle laulajalle. Myöhempi kirjallisuus kertoo meille miten Paris seisoen sivussa taistelusta surmasi Akhilleuksen nuolella, joka lävisti hänen haa-

voittumiselle alttiin kantapäänsä, ja miten Troian vihdoin kukisti puuhevos-salajuoni.

Voitto kukisti itse voittajatkin, ja nämä palasivat alakuloisina ja uupuneina kaivattuun kotiinsa. Monet kärsivät haaksirikon, ja muutamat haaksirikkoutuneista, jotka ajautuivat vieraille rannikoille, perustivat kreikkalaisia siirtokuntia Aasiaan, Aigeian meren rannoille ja Italiaan. Menelaos, joka oli vannonut tappavansa Helenen, rakastui uudelleen, kun »jumalatar naisten joukossa» astui häntä vastaan tyynen majesteettisena viehkeydessään. Hän vei ilomielin Helenen jälleen kuningattarekseen Spartaan. Kun Agamemnon saapui Mykeneen, hän »sylitellen suuteli rantaa sen; hänen silmistään monet kuumat kyynelet vieri». Mutta hänen pitkän poissaolonsa aikana Klytaimnestra oli ottanut hänen serkkunsa Aigisthoksen miehekseen ja kuninkaaksi, ja kun Agamemnon astui palatsiin, he surmasivat hänet.

Vielä surullisempi oli Odysseuksen kotiintulo. Siitä on otaksuttavasti toinen Homeros kertonut runoelmassa, joka on vähemmän voimakas ja sankarillinen, leppeämpi ja miellyttävämpi kuin *Ilias*.[1] Odysseus, kertoo *Odysseia*, eli haaksirikkoisena Ogygian saarella, Tahitin kaltaisessa onnelassa, jonka jumalatar-kuningatar Kalypso piti häntä rakastajanaan kahdeksan vuotta; niiden aikana hän salaa ikävöi vaimoaan Penelopeiaa ja poikaansa Telemakhosta, jotka ikävöivät häntä Ithakassa.

(I) Athene suostuttaa Zeun käskemään Kalypsoa sallimaan Odysseuksen lähteä. Jumalatar lentää Telemakhoksen luo ja kuuntelee myötätuntoisena tämän korutonta kertomusta: kuinka Ithakan ja sen alaisten saarten ylimykset kosiskelevat Penelopeiaa koettaen tämän välityksellä päästä valtaistuimelle ja elävät hilpeästi Odysseuksen linnassa kuluttaen hänen varojaan. (II) Telemakhos kehoittaa kosijoita hajaantumaan, mutta nämä nauravat ivallisesti hänen nuoruudelleen. Hän lähtee salaa merille etsimään isäänsä. Penelopeia, jonka nyt on murehdittava sekä puolisoansa että poikaansa, torjuu kosijoita lupaamalla naida yhden heistä, kun on saanut valmiiksi kutomansa kankaan — jota hän purkaa yöllä yhtä paljon, kuin on kutonut päivällä. (III) Telemakhos käy Nestorin luona Pyloksessa ja (IV) Menelaoksen luona Spartassa, mutta kumpikaan ei osaa neuvoa hänelle mistä hänen olisi etsittävä isäänsä. Runoilija piirtää viehättävän kuvan tyyntyneestä ja alistuneesta, mutta yhä jumalaisen kauniista Hele-

---

[1] On hyvin luultavaa, että tällä kertaa tarinassa on vähemmän historiallista pohjaa kuin *Iliaassa*. Taru kaukomatkaisesta merimiehestä tai soturista, jota hänen vaimonsa ei hänen palatessaan enää tunne, on ilmeisesti vanhempi kuin taru Troiasta; se tavataan miltei jokaisen maan kirjallisuudesta. Odysseus on kreikkalaisten Sinuhe, Sindbad, Robinson Crusoe, Enoch Arden. Runoelman maantiede on mysteerio, joka yhä askaruttaa joutilaita mieliä.

nesta; tämä on kauan sitten saanut syntinsä anteeksi ja huomauttaa, että Troian kukistuessa hän jo oli kyllästynyt koko kaupunkiin.[1]

(V) Odysseus astuu ensi kerran näyttämölle. Hän istui Kalypson saaren rannikolla »ikävissään; kyynelet hält' ei laanneet laisinkaan; elo armas karkkosi kaipuun tuskaan tuimelevaan, kun kauemmin kave hänt' ei kiehtonut. Yöpyi vain halutonna, kun niin oli pakko, onkaloluolaan hän kera lempivän tuon jumal-immen, kalliorannall' istui taas ikävässä hän päivät, kyynelin, huokailuin sekä huolin raateli mieltään, katseli aavaa aaltoavaa, vedet poskia kastoi.» Pidätettyään häntä luonaan vielä yhden yön Kalypso kehoittaa häntä rakentamaan lautan ja lähtemään yksinään merelle.

(VI) Kauan kamppailtuaan valtamerellä Odysseus saapuu Faiakian salaperäisen maan (mahdollisesti Korkyra-Korfun) rannalle, mistä hänet löytää neitonen Nausikaa. Tämä vie hänet isänsä, kuningas Alkinooksen, palatsiin. Neitonen rakastuu voimakasjäseniseen ja -sydämiseen sankariin ja uskoo seuralaisilleen: »Kuulkaa, kun, helo-olkaiset, sanon, neitoset, teille... Kulkurin halvan ol' äsken vain näkö hällä ja hahmo, aukean taivaan nytp' asujain, ikivaltojen aivan. Oisipa moinen mies aviokseni mainita suotu kerran tääll'-asujoista, ja jospa hän jäisikin tänne!» (VII—VIII) Odysseus tekee niin edullisen vaikutuksen, että Alkinoos tarjoaa hänelle Nausikaan käden. Odysseus kieltäytyy kohteliaasti, mutta suostuu kertomaan paluuretkestään Troiasta.

(IX) Hänen laivansa (niin hän kertoo kuninkaalle) ajautuivat suunnastaan lootoksensyöjien maahan. Nämä antoivat hänen miehilleen niin mesimakeata lootoksen hedelmää, että monet unohtivat kotinsa ja koti-ikävänsä; Odysseuksen oli pakko väkisin viedä heidät takaisin laivoihin. Sieltä he purjehtivat kyklooppien maahan. Nämä olivat yksisilmäisiä jättiläisiä, jotka vailla lakia ja tekemättä työtä elelivät kylvämätöntä viljaa ja istuttamattomia hedelmäpuita kasvavalla saarella. Kyklooppi Polyfemos telkesi Odysseuksen ynnä joukon hänen miehiään luolaan ja söi heistä useita. Odysseus pelasti loput uuvuttamalla hirviön viinin avulla uneen ja sitten polttamalla hänen ainoan silmänsä. (X) Matkamiehet suuntasivat taas kulkunsa merelle ja tulivat laistrygonien maahan, mutta nämäkin olivat ihmissyöjiä, ja vain Odysseuksen oma laiva pelastui heidän käsistään. Sitten hän seuralaisineen saapui Aiaien saareen, missä viehättävä, mutta petollinen jumalatar Kirke houkutteli useimmat heistä laulullaan luolaansa, juotti heille taikajuomaa ja muutti heidät sioiksi. Odysseus oli surmaamaisillaan Kirken, mutta muutti mielensä ja suostui hänen armaakseen. Hän ja hänen kumppaninsa, joille nyt oli palautettu ihmishahmo, viipyivät Kirken luona runsaan vuoden. (XI) Nostettuaan taas purjeet he saapuivat ikuisen pimeyden maahan, joka havaittiin Haadeen

---

[1] Kreikkalaisen perimätiedon mukaan häntä kuoltuaan palvottiin jumalattarena. Kreikkalaiset uskoivat yleisesti, että jumalat rankaisivat niitä, jotka panettelivat häntä; väitettiinpä Homeroksen sokeudenkin johtuneen siitä, että hän oli lauluissaan omaksunut herjaavan käsityksen Helenen karkaamisesta Troiaan, vaikka tämä oli vastoin tahtoaan viety Egyptiin.

esikartanoksi. Siellä Odysseus haasteli Agamemnonin, Akhilleuksen ja äitinsä varjojen kanssa. (XII) Matkaa jatkettiin ohi seireenien saaren, joiden vietteleviltä säveliltä Odysseus suojeli miehiään sullomalla vahaa heidän korviinsa. Skyllan ja Kharybdiin (Messinan?) salmessa Odysseuksen laiva kärsi haaksirikon. Hän oli ainoa, joka pelastui elääkseen kahdeksan pitkää vuotta Kalypson saarella.

(XIII) Odysseuksen kertomus herättää sellaista myötätuntoa Alkinooksessa, että hän käskee väkensä soutaa Odysseuksen Ithakaan, mutta tältä on ensin peitettävä silmät, ettei hän saisi ilmi ja paljastaisi heidän onnellisen maansa sijaintia. Ithakassa Athene-jumalatar opastaa matkamiehen vanhan sikopaimenen Eumaioksen majalle. Tämä kohtelee (XIV), vaikkei tunnekaan Odysseusta, häntä gargantuamaisen vieraanvaraisesti. (XV) Kun jumalatar ohjaa Telemakhoksen samaan majaan, Odysseus (XVI) ilmaisee itsensä pojalleen, ja molemmat »ääneen itkivät». Hän esittää tälle suunnitelmansa kosijoiden tuhoamiseksi. (XVII, XVIII) Odysseus astuu palatsiinsa kerjäläisen hahmossa, näkee kosijoiden mässäävän kustannuksellaan ja kuulee raivo sydämessä, että nämä makaavat öisin hänen palvelijattariensa kanssa, vaikka päivisin liehittelevät Penelopeiaa. (XIX, XX) Kosijat loukkaavat ja herjaavat Odysseusta, mutta hän puolustautuu voimakkaasti ja maltillisesti. (XXI) Kosijat ovat saaneet ilmi Penelopeian juonen ja pakottaneet hänet lopettamaan kankaan. Hän lupautuu ottamaan puolisokseen sen, joka pystyy jännittämään Odysseuksen suuren jousen — joka riippuu seinällä — ja ampumaan nuolen kahdentoista riviin asetetun kirveen reikien läpi. Kaikki koettavat onnistumatta. Odysseus pyytää saada koettaa ja onnistuu yrityksessään. (XXII) Sitten hän kaikkia kauhistavan vihan vallassa heittää valepukunsa, suuntaa nuolensa kosijoihin ja Telemakhoksen, Eumaioksen ja Athenen avulla surmaa heidät kaikki. (XXIII) Hän havaitsee hankalaksi vakuuttaa Penelopeiaa siitä, että on Odysseus; on vaikeaa vaihtaa kahtakymmentä kosijaa yhteen aviomieheen. (XXIV) Hän torjuu kosijoiden poikien hyökkäyksen, lepyttää heidät ja hallitsee jälleen kuninkaana.

Sillä välin näyteltiin Argoksessa Kreikan tauruston suurinta murhenäytelmää. Agamemnonin poika Orestes, joka oli varttunut mieheksi ja jota hänen katkera sisarensa Elektra yllytti, kosti heidän isänsä puolesta murhaamalla heidän äitinsä ja tämän rakastajan. Harhailtuaan monia vuosia mielenvikaisena Orestes nousi Argos-Mykenen valtaistuimelle (n. 1176) ja liitti myöhemmin Spartan kuningaskuntaansa.[1] Mutta hänen valtaanpääsystään alkaen Pelopsin suku alkoi rappeutua. Ehkäpä rappeutuminen oli alkanut jo Agamemnonista, ja tämä vaihemielinen päällikkö oli

[1] Sir Arthur Evans on löytänyt eräästä Boiotian mykeneläishaudasta kaiverruksia, jotka esittävät sfinksiä ahdistavaa nuorta miestä ja nuorukaista, joka surmaa naisen ja vanhemman miehen. Hän uskoo niiden tarkoittavan Oidipusta ja Orestesta. Koska hän ajoittaa nämä kaiverrukset n. v:een 1450, hän sijoittaa Oidipuksen ja Oresteen noin kaksi vuosisataa varhaisempaan aikaan kuin se, johon nämä henkilöt kokeeksi on sijoitettu tekstissä.

käyttänyt sotaa yhdistääkseen valtakunnan, joka jo oli hajoamassa. Hänen voittonsa teki kuitenkin tuhon täydelliseksi, sillä vain harvat hänen päämiehistään palasivat ja monien muiden kuningaskunnat olivat unohtaneet kaiken kuuliaisuuden heille. Sen aikakauden lopulla, jonka Troian piiritys aloitti, akhaialaisten voima oli lopussa, Pelopsin veri vuotanut kuiviin. Kansa odotti kärsivällisesti terveempää hallitsijasukua.

VI. DOORILAISVALLOITUS

Noin v. 1104 uusi siirtolaisten tai hyökkääjäin aalto vyöryi Kreikkaan rauhattomasta, laajentumishaluisesta pohjolasta. Illyrian ja Thessalian halki, Korinthoksen lahden poikki Naupaktoksen luona ja Korinthoksen kannaksen yli sotaisa, kookas, pyöreäkalloinen, kirjoitustaidoton kansa pujahteli, marssi tai tulvi Peloponnesokseen, otti sen haltuunsa ja miltei täydellisesti tuhosi mykeneläisen sivistyksen. Tulokkaiden alkuperä ja matkareitti on arvailun varassa, mutta heidän luonteensa ja seuraukset tunnetaan. He olivat vielä paimentolais- ja metsästäjäasteella. Silloin tällöin he pysähtyivät viljelemään maata, mutta heidän paras turvansa oli karja, jonka uusien laidunten tarve piti heimoja alituisesti liikekannalla. Erästä tavaraa heillä oli ennen kuulumattomia määriä — rautaa. He toivat Hallstattin[1] kulttuurin Kreikkaan, ja heidän miekkojensa ja sielujensa kova metalli soi heille säälimättömän ylivallan akhaialaisten ja kreetalaisten suhteen, jotka yhä surmasivat pronssiasein. He kävivät otaksuttavasti sekä lännestä että idästä, sekä Eliistä että Megarasta Peloponnesoksen erillisten pikkukuningaskuntien kimppuun, surmasivat hallitsevan luokan ja tekivät eloon jätetyistä mykeneläisistä heloottiorjia. Mykene ja Tiryns poltettiin, ja joiksikin vuosisadoiksi Argoksesta tuli Pelopsin saaren pääpaikka. Kannaksella maahantunkijat ottivat haltuunsa hallitsevan huipun — Akrokorinthoksen — ja rakensivat sen ympärille Korinthoksen doorilaisen kaupungin. Henkiin jääneet akhaialaiset pakenivat mikä Peloponnesoksen pohjoisille vuorille, mikä Attikaan, mikä meren taa Aasian saarille ja rannikoille. Valloittajat seurasivat heitä Attikaan, mutta sieltä heidät lyötiin takaisin, ja Kreetaan, missä he lopullisesti tuhosivat Knossoksen, sekä ottivat haltuunsa ja asuttivat Meloksen, Theran, Kos-saaren, Knidoksen ja Rhodoksen. Peloponnesoksessa ja Kreetassa, missä Mykenen kulttuuri oli ollut kukkeimmillaan, hävityskin oli täydellisin.

Tämä aigeialaisen sivistyksen esihistorian loppukatastrofi on sama, jota nykyajan historiantutkijat sanovat doorilaisvalloitukseksi ja jota kreikka-

[1] Kaupunki Itävallassa, jonka löydöt ovat antaneet nimen Euroopan rautakauden ensimmäiselle ajanjaksolle.

lainen perimätieto nimitti herakleidien paluuksi. Voittajat eivät näet tyytyneet merkitsemään voittoaan aikakirjoihin barbaarien suorittamana sivistyskansan kukistamisena. He väittivät todellisuudessa käyneen niin, että Herakleen jälkeläiset, joilta oli koetettu estää heidän oikeudenmukainen paluunsa Peloponnesokseen, olivat tämän vallanneet sankaruudellaan ja voimallaan. Emme tiedä miten paljon tästä on historiaa ja miten paljon diplomaattista mytologiaa, jonka tarkoituksena on ollut muuttaa verinen valloitus jumalalliseksi oikeudeksi. On vaikeaa uskoa doorilaisten olleen niin eteviä valehtelijoita, maailmahan oli vielä aivan nuori. Ehkäpä, mitä kiistelijät eivät milloinkaan myönnä, molemmat kertomukset olivat tosia: doorilaiset olivat pohjoisia valloittajia, joita Herakleen jälkeläiset johtivat.

Tapahtuipa valloitus millä tavoin hyvänsä, se aiheutti Kreikan kehityksessä pitkän ja katkeran keskeytyksen. Valtiollinen järjestys järkkyi vuosisadoiksi. Jokainen mies kulki ase kädessä, koska tunsi olonsa turvattomaksi. Yltyvä väkivaltaisuus häiritsi maanviljelystä ja sekä maaettä merikauppaa. Sota kukoisti, köyhyys kärjistyi ja levisi. Elämä muuttui epävakaiseksi perheiden vaeltaessa maasta maahan turvaa ja rauhaa etsien. Hesiodos sanoi tätä rautakaudeksi ja suri sen kehnoutta edellisten oivallisempien aikojen rinnalla. Monet kreikkalaiset uskoivat, että »raudan keksiminen oli tapahtunut ihmisen vahingoittamiseksi». Taiteet riutuivat, maalaustaide lyötiin laimin, kuvanveisto tyytyi pikkuveistoksiin, ja savenvalamistaide, joka unohti Mykenen ja Kreetan eloisan naturalismin, rappeutui elottomaksi »geometriseksi tyyliksi», joka vuosisatoja hallitsi Kreikan keramiikkaa.

Mutta kaikkea ei silti ollut menetetty. Vaikka maahan tunkeutuneet doorilaiset olivat päättäneet pitää verensä puhtaana kukistettujen kansojen verestä, — vaikka doorilaisten ja joonialaisten välillä oli rotuviha, joka oli värjäävä koko Kreikan verenkarvaiseksi — uudet ja vanhat väestöainekset sekaantuivat sekaantumistaan, nopeasti Lakonian ulkopuolella, hitaasti sen sisäpuolella. Ehkäpä voimakkaan akhaialaisen ja doorilaisen siemenen lisäys etelä-Kreikan vanhempien ja vilkkaampien kansojen siemeneen toimi voimakkaana biologisena kiihottimena. Vuosisatojen sekoittumisen lopputuloksena syntyi uusi, erilainen kansa, jonka rauhaton veri oli koostunut »välimerisistä», »alppisista», »pohjoisista» ja aasialaisista aineksista.

Mykeneläinen kulttuurikaan ei ollut kokonaan tuhoutunut. Jotkin aigeialaisen perinnön ainekset — yhteiskunnalliset ja hallinnolliset laitokset ja elimet, ammatilliset ja teknilliset alkeistiedot, muodit, kauppareitit, palvonnan muodot ja esineet, savenvalu- ja sepäntaito, freskomaalaustaito, koristeaiheet ja arkkitektoniset muodot — elivät, vaikkakin puoleksi tukahtuneina, väkivallan ja sekasorron vuosisatojen aikanakin.

Kreikkalaiset uskoivat Kreetan laitosten periytyneen spartalaisille, ja akhaialaisten kansankokous pysyi kansanvaltaisen Kreikankin olennaisena piirteenä. Mykeneläisten *megaron* todennäköisesti toimi doorilaisen temppelin pohjapiirroksena, johon doorilainen henki lisäsi vapauden, symmetrian ja lujuuden. Taiteellinen perinne, joka elpyi hitaasti, synnytti Korinthoksessa, Sikyonissa ja Argoksessa varhaisen renessanssin, saipa jörön Spartankin hetkeksi hymyilemään laulun ja taiteen tyyssijana. Se piti yllä lyyrillistä runoutta koko tämän historiattoman pimeän keskiajan. Se seurasi pelasgilaisia, akhaialaisia, joonialaisia, minyalaisia maanpakolaisia Aigeian saarille ja Aasiaan ja auttoi siirtolakaupunkeja pääsemään kirjallisuuden ja taiteen alalla edelle emäkaupungeistaan. Ja kun pakolaiset saapuivat saarille ja Jooniaan, he löysivät aigeialaisen sivistyksen tähteet valmiina käytettäväksi. Sikäläinen pronssikausi oli vanhoissa kaupungeissa, joissa epäjärjestys oli ollut hiukan vähäisempi kuin mannermaalla, säilyttänyt jotakin muinaisesta taidostaan ja loistostaan. Siellä, Aasian kamaralla, Kreikka ensiksi oli uudelleen havahtuva.

Loppujen lopuksi viiden kulttuurin — kreetalaisen, mykeneläisen, akhaialaisen, doorilaisen ja itämaisen — kosketus oli tuonut uutta nuoruutta sivistykseen, joka oli kulkemassa kuolemaansa kohti, joka oli mannermaalla sodan ja rosvoilun keskellä kehittynyt karkeaksi, Kreetassa taas henkensä ylellisyyden takia veltostunut. Vuosisatoja tarvittiin, ennen kuin rotujen ja tapojen sekoituksesta syntyi edes kohtuullisen pysyvä olotila, mutta se auttoi luomaan kreikkalaisen ajatuksen ja elämän vertojaan etsivää vaihtelevaisuutta, taipuisuutta ja nokkeluutta. Sen sijaan että ajattelisimme Kreikan kulttuuria liekkinä, joka äkkiä ihmeellisellä tavalla loimahti raakalaisuuden pimeän meren keskeltä, meidän on käsitettävä se miltei aivan liian runsailla veren ja muistojen lahjoilla varustetun, sotaisten laumojen, mahtavien valtakuntien ja muinaisten sivistysten saartaman, ahdistaman ja opastaman kansan hitaaksi ja sekasortoiseksi luomukseksi.

TOINEN KIRJA

KREIKAN NOUSU

1000–480 e. Kr.

KRONOLOGINEN TAULUKKO TOISEEN KIRJAAN

Huom. Kaikki vuosiluvut ennen vuotta 480, paitsi 776, ovat epävarmoja. Paikannimi, joka esiintyy yksinään, viittaa sen perimätiedon mukaiseen ensimmäiseen kreikkalaisasutukseen.

e. Kr.

1100—850 Aiolilaisten ja joonialaisten vaellukset.
1000 Heran temppeli Olympiassa.
840 Homeroksen todennäköinen elinaika.
776 Ensimmäiset Olympian kisat.
770 Sinope ja Kyme.
757—756 Kyzikos ja Trapezunt.
752 Ensimmäiset kymmenvuotisarkontit.
750—760 Kreikkalaiset asuttavat Traakian niemimaata.
750—594 Ylimysvaltojen aikakausi.
750 Hesiodoksen todennäköinen elinaika.
735 Naksos (Sisilia).
734 Korkyra ja Syrakusa.
730—729 Rhegion, Leontinoi, Katane.
725—705 Ensimmäinen Messenian sota.
725 Rahaa lyödään Lyydiassa ja Jooniassa.
721 Sybaris.
710 Kroton.
705 Taras.
700 Poseidonia; Kreikan kiviarkkitehtuurin alku.
683 Ateenan ensimmäiset vuosiarkontit.
680 Feidon Argoksen diktaattori; ensimmäinen kreikkalainen valtio lyöttää rahaa.
676 Orthagoras Sikyonin diktaattori.
670 Lesbolainen runoilija ja muusikko Terpandros; parolainen runoilija Arkhilokhos; homerolaisia hymnejä Apollonille ja Demeterille.
660 Zaleukoksen lait Lokroissa.
658 Byzantion.
655—625 Kypselos Korinthoksen diktaattorina.
654 Lampsakos.
651 Selinus.
650 Abdera ja Olbia.
648 Himera; Myron Sikyonin diktaattori.
640—631 Toinen Messenian sota; spartalainen runoilija Tyrtaios.
630 Lykurgoksen lait Spartassa (?).
630 Kyrene.
625—585 Periandros Korinthoksen diktaattorina.
620 Drakonin lait Ateenassa.
615 Abydos; Thrasybulos Miletoksen diktaattori.
610 Kharondaan lait Katanessa.
600 Naukratis; Massalia (Marseilles); Kleisthenes Sikyonin, Pittakos Mytilenen

diktaattori; lesbolaiset runoilijat Sapfo ja Alkaios; miletolainen filosofi Thales, spartalainen runoilija Alkman; kuvanveiston nousu.
595 Ensimmäinen pyhä sota.
594 Solonin lait Ateenassa.
590 Seitsemän viisaan aika; amfiktyoniliiton ja orfilaisuuden nousukausi; toinen Artemiin temppeli Efesoksessa.
582 Ensimmäiset pytholaiset ja Isthmoksen kisat; Akropoliin kuvanveistokset ja »Apollonit».
580 Akragas; samolainen sadunkertoja Aisopos.
576 Ensimmäiset Nemean kisat.
570 Falaris Akragaan diktaattori; himeralainen runoilija Stesikhoros; miletolainen filosofi Anaksimandros.
566 Ensimmäiset panateenalaiset kisat.
561—560 Peisistratoksen ensimmäinen diktatuuri.
560—546 Lyydian kuningas Kroisos alistaa Joonian valtaansa.
558 Karthago valloittaa Sisilian ja Korsikan.
550 Emporion (Espanjassa).
546—527 Peisistratoksen toinen diktatuuri.
546 Persia alistaa Joonian valtaansa.
544 Miletolainen filosofi Anaksimenes.
540 Efesolainen runoilija Hipponaks.
535 Elea (Italiassa).
535—515 Polykrates Samoksen diktaattorina; samolainen taiteilija Theodoros; teolainen runoilija Anakreon.
534 Thespis panee draaman alulle Ateenassa.
530 Megaralainen runoilija Theognis.
529—500 Filosofi Pythagoras vaikuttaa Krotonissa.
527—510 Hippias Ateenan diktaattorina.
520 Ateenan Olympieion pannaan alulle.
517 Keolainen runoilija Simonides.
514 Harmodioksen ja Aristogeitonin salaliitto.
511 Ateenalainen dramaatikko Frynikhos.
510 Kroton tuhoaa Sybariin.
507 Kleisthenes laajentaa Ateenan kansanvaltaa.
500 Miletolainen maantieteilijä Hekataios.
499 Joonian kapina; Aiskhyloksen ensimmäinen näytelmä.
497 Joonian kreikkalaiset polttavat Sardeen.
494 Persialaiset voittavat joonialaiset Laden taistelussa.
493 Themistokles Ateenan arkontti.
490 Marathonin taistelu; Afaian temppeli Aiginassa.
489 Aristeides arkontti; Miltiadeen oikeusjuttu.
488—472 Theron Akragaan diktaattori.
487 Ensimmäinen arpomalla toimitettu arkonttien vaali.
485—478 Gelon Syrakusan diktaattori.
485 Epikharmos panee huvinäytelmän alulle Syrakusassa.
482 Aristeides ajetaan maanpakoon.
480 Artemisionin, Thermopylain, Salamiin ja Himeran taistelut; argolainen kuvanveistäjä Ageladas.
479 Plataiain ja Mykalen taistelut.

NELJÄS LUKU

SPARTA

I. KREIKAN NAAPURIMAAT

Ottakaamme käteemme klassillisen maailman kartasto[1] ja etsikäämme sieltä muinaisen Kreikan naapurimaat. *Kreikalla* eli *Hellaalla* tarkoitamme kaikkia maita, jotka muinaisuudessa olivat kreikan kieltä puhuvien kansojen hallussa.

Alamme sieltä, mistä monet vieraat tunkeutuivat maahan Epeiroksen kukkuloiden yli ja sen laaksojen halki. Siellä on kreikkalaisten esi-isien täytynyt viipyä moniaita vuosia, sillä he pystyttivät Dodonehen pyhäkön jyrisevälle pilvijumalalleen Zeulle. Vielä niin myöhään kuin viidennellä vuosisadalla kreikkalaiset kysyivät neuvoa sikäläiseltä oraakkelilta ja tulkitsivat jumalten tahtoa kattiloiden kalinasta tai pyhän tammen lehtien kahinasta. Epeiroksen eteläosaa halkoi Akheron-joki virraten niin syvissä ja pimeissä rotkoissa, että Kreikan runoilijat kuvittelivat sitä itse manalaksi tai sen pääportiksi. Homeroksen ajan epeirolaiset olivat enimmäkseen kreikkalaisia kieleltään ja tavoiltaan, mutta sitten uusia raakalaisuuden aaltoja vyöryi heidän ylleen pohjoisesta ja vieroitti heidät sivistyksestä.

Kauempana pohjoisessa, Adrian meren rannalla, oli Illyria harvalukuisine, kesyttömine paimentolaisineen, jotka myivät karjaa ja orjia suolasta. Tällä rannikolla sijaitsevassa Epidamnoksessa (roomalaisten Dyrrachium, nykyinen Durazzo) Caesar nousi joukkoineen maihin ajaessaan Pompeiusta takaa. Adrian meren toisella puolella valtaansa laajentavat kreikkalaiset anastivat matalat rannikkoalueet alkuasukasheimoilta ja toivat sivistyksen Italiaan. (Lopulta nuo alkuasukasheimot kääntyivät heitä vastaan, ja yksi niistä, joka Aleksanterin aikaan asti oli miltei raakalaisasteella, nielaisi heidät emämaineen ennen näkemättömän laajan valtakunnan osasiksi.) Alppien takana asuivat gallialaiset, jotka sittemmin osoittautuivat sangen ystävällisiksi Massalian (Marseilles) kreikkalaiskaupungille. Välimeren länsialtaan takana taas levisi Espanja, jonka foinikialaiset ja karthagolaiset olivat jo puolittain sivistäneet ja kokonaan alistaneet taloudellisten etujensa palvelukseen silloin, kun kreikkalaiset n. v. 550 perustivat pelokkaan siirtokuntansa Emporionin (Ampurias). Afrikan rannikolla, uhkaavassa asemassa Sisiliaa vastapäätä, sijaitsi mahtava Karthago, jonka perimätiedon mukaan Dido ja foinikialaiset olivat 813 perustaneet. Se ei ollut pelkkä kylä, vaan 700 000 asukkaan kaupunki, jolla yksin oli hallussaan läntisen Välimeren kauppa, joka hallitsi Utikaa,

[1] Tai tämän kirjan kansien sisäpuolelle painetut kartat

Hippoa ja kolmeasataa muuta Afrikan kaupunkia ja jonka etupiiriin kuului hedelmällisiä maa-alueita, kaivoksia ja siirtokuntia Sisiliassa, Sardiniassa ja Espanjassa. Tämän satumaisen rikkaan suurkaupungin kohtalona oli olla itämaiden Kreikkaa vastaan suunnatun hyökkäyksen johtajana lännessä kuten Persia idässä.

Kauempana idässä Afrikan rannikolla oli Kyrenen vauras kreikkalainen kaupunki pimeän Libyan takamaan äärellä, sen itäpuolella Egypti. Useimmat kreikkalaiset uskoivat, että monet heidän sivistyksensä ainekset olivat peräisin Egyptistä. Heidän tarujensa mukaan monien kaupunkien perustajat, esimerkiksi Danaos ja Kadmos, olivat peräisin Egyptistä tai olivat tuoneet Egyptin kulttuurin Kreikkaan Foinikian tai Kreetan kautta. Saisin dynastian aikana (663—525) Egyptin kauppa ja taide elpyivät uuteen eloon ja Niilin satamat avattiin ensimmäisen kerran Kreikan kaupalle. Seitsemänneltä vuosisadalta lähtien monet kuuluisat kreikkalaiset — esimerkeiksi riittäkööt Thales, Pythagoras, Solon, Platon ja Demokritos — kävivät Egyptissä, missä sikäläisen kulttuurin vanhuus ja monipuolisuus teki heihin syvän vaikutuksen. Egyptissä ei asunut raakalaisia, vaan ihmisiä, joilla oli ollut kypsä sivistys ja korkealle kehittynyt taide kaksituhatta vuotta ennen Troian kukistumista. »Te kreikkalaiset», sanoi muuan egyptiläinen pappi Solonille, »olette vain lapsia, puheliaita ja turhamaisia, ettekä tunne menneisyyttä». Kun miletolainen Hekataios kerskui egyptiläisille papeille voivansa johtaa sukunsa viidessätoista polvessa jumalasta, he näyttivät rauhallisesti hänelle pyhäkkönsä 345 ylipapin kuvat; näistä jokainen oli ollut edellisen poika, joten ne siis edustivat 345 sukupolvea sen ajan jälkeen, jolloin jumalat olivat hallinneet maan päällä. Kreikkalaiset oppineet kuten Herodotos ja Plutarkhos uskoivat orfilaisen opin kuolemanjälkeisestä tuomiosta johtuvan egyptiläisten Isiksen ja Osiriksen palvonnasta, samoin Eleusiissa vietettyjen Demeterin ja Persefonen ylösnousemusmenojen. Miletolainen Thales oppi geometriaa luultavasti Egyptissä, ja sieltä Rhoikos ja Theodoros Samolainen oppivat valamaan onttoja pronssiteoksia. Egyptistä kreikkalaiset oppivat uutta savenvalannan, kudonnan, metallityön ja norsunluunleikkauksen alalla. Sieltä samoin kuin assyrialaisilta, foinikialaisilta ja heettiläisiltä Kreikan kuvanveistäjät omaksuivat varhaisimpien — litteänaamaisten, vinosilmäisten, nyrkkikätisten, suorajäsenisten, jäykkien — veistostensa tyylin.[1] Kreikan arkkitehdit saivat uurteiseen pylvääseensä ja doorilaiseen tyyliin virikkeitä yhtä paljon Sakkaran ja Beni-Hasanin pylväiköistä kuin mykeneläisen kulttuurin jäännöksistä. Ja samoin kuin Kreikka nuoruudessaan nöyrästi otti oppia Egyptistä, se, niin voidaan sanoa, voimiensa loputtua kuoli Egyptin syliin. Aleksandriassa se sulatti filosofiansa, uskonnolliset menonsa ja jumalansa Egyptin ja Juudean filosofiaan, uskonnollisiin menoihin ja jumaliin, jotta ne heräisivät uuteen eloon Roomassa ja kristikunnassa.

[1] Vrt. Miletoksen istuvaa »Kharesta» British Museumissa tai Polymedeen veistämää »Kleobiin päätä» Delfoin museossa.

Foinikian vaikutuksen voitti ainoastaan Egyptin vaikutus. Tyroksen ja Sidonin yritteliäät kauppiaat välittivät kulttuuria edelleen ja saivat Egyptin ja lähi-idän tieteet, tekniikan, taiteet ja uskomukset vaikuttamaan elvyttävästi kaikilla Välimeren alueilla. He olivat kreikkalaisia etevämmät laivanrakennuksessa, jonka he kenties opettivat näille, kuten myös parempia takomis-, kutomis- ja värjäämismenetelmiä. He veivät yhdessä Kreetan ja Vähän Aasian asukkaiden kera Kreikkaan seemiläisen kirjaimiston, joka oli kehittynyt Egyptissä, Kreetassa ja Syyriassa. Kauempana idässä Babylonia antoi kreikkalaisille paino- ja mittajärjestelmänsä, vesi- ja aurinkokellonsa, rahayksikkönsä obolin, miinan ja talentin, tähtitieteelliset periaatteensa, välineensä, muistitietonsa ja laskelmansa, 60-järjestelmänsä, jossa vuosi, ympyrä ja ympyrän keskipisteeseen piirretyt neljä suoraa kulmaa jaetaan 360 asteeseen, jokainen 360 asteesta 60 minuuttiin ja minuutti sekunteihin. Otaksuttavasti oli Egyptin ja Babylonian tähtitieteeseen perehtymisen ansiota, että Thales pystyi ennustamaan auringonpimennyksen. Hesiodoksen käsitys, että kaiken alkuna oli kaaos, oli todennäköisesti peräisin Babyloniasta, kun taas tarina Ištarista ja Tammuzista muistuttaa epäilyttävästi Afroditen ja Adoniksen, Demeterin ja Persefonen tarinoita.

Lähellä sen kaupallisen valtiorykelmän itäistä äärtä, joksi klassillinen maailma oli yhtynyt, sijaitsi Kreikan tuleva vihollinen. Muutamissa — joskin harvoissa — suhteissa Persian sivistys voitti Hellaan samanaikaisen sivistyksen. Se oli kasvattanut gentlemannityypin, joka oli kreikkalaista etevämpi kaikessa muussa paitsi älyn terävyydessä ja kasvatuksessa. Sen imperiumin hallinto oli verrattomasti etevämpi kuin Ateenan ja Spartan kömpelöt hegemoniat, siitä puuttui vain kreikkalaista vapauden intohimoa. — Assyriasta Joonian kreikkalaiset lainasivat joltisenkin taidon veistää eläinkuvia, aikaisempien veistostensa tietyn paksuvartaloisuuden ja poimuttelun yksitoikkoisuuden, monia friisien ja listojen koristeaiheita, ja silloin tällöin jonkin kohokuvamallin, kuten esim. Aristionin viehättävään steeleen. — Lyydia oli läheisissä suhteissa Jooniaan ja sen loistava pääkaupunki Sardes oli Mesopotamian ja rannikon kreikkalaiskaupunkien välisen tavarain ja aatteiden vaihdon selvitystoimisto. Kaukokaupan tarpeet herättivät henkiin pankkiliikkeen ja saivat Lyydian hallituksen vuoden 680 paikkeilla lyöttämään valtion takaamaa rahaa. Kreikkalaiset jäljittelivät ja paransivat pian tätä kaupalle suotuisaa toimenpidettä, jonka seuraukset olivat yhtä kohtalokkaat ja päättymättömät kuin aakkosten käytäntööntulon. — Fryygian vaikutus oli vanhempi ja syvällisempi. Sen äitijumalatar Kybele tunkeutui sekä suoraan että kiertoteitse kreikkalaisten uskontoon, sen hekumallinen huilunsoitto tuli »fryygialaisena soittona» suosituksi Kreikan kansan keskuudessa ja häiritseväksi sen siveyssaarnaajille. Fryygiasta tämä hurja musiikki siirtyi Hellespontoksen yli Traakiaan, missä sitä viljeltiin Dionysoksen palvontamenoissa. Viininjumala oli Traakian tärkein lahja Kreikalle, mutta yksi Traakian kaupungeista, kreikkalaistunut Abdera, koetti tasoittaa tiliä

antamalla Kreikalle kolme filosofia — Leukippoksen, Demokritoksen ja Protagoraan. Traakiasta muusain palvonta siirtyi Hellaaseen, ja Kreikan musiikin puolittain tarunomaiset perustajat — Orfeus, Musaios ja Thamyris — olivat traakialaisia runoniekkoja ja laulajia.

Kun Traakiasta siirrymme etelämmäs Makedoniaan, olemme käsitelleet kaikkia Kreikkaa ympäröiviä kulttuureja. Makedonia on maalauksellista seutua, sen maaperä oli muinoin mineraaleista rikas, sen tasangoilla kasvoi runsaasti viljaa ja hedelmäpuita, sen vuoret kasvattivat sitkeän kansan, jonka oli määrä valloittaa Kreikka. Vuoristolaiset ja talonpojat olivat sekarotua, jossa illyrialainen ja traakialainen aines olivat vallitsevina. Ehkä he olivat sukua Peloponnesoksen doorilaisille valloittajille. Hallitseva ylimysluokka väitti olevansa helleenistä sukujuurta ja polveutuvansa itsestään Herakleesta; se puhui kreikan kielen murretta. Varhaisempi pääkaupunki Edessa sijaitsi laajalla ylätasangolla, joka erotti Epeirokseen asti ulottuvat tasangot Aigeian merelle työntyvistä harjanteista. Idempänä kohosi Filippoksen ja Aleksanterin tuleva pääkaupunki Pella, lähellä merta Pydna, missä roomalaiset voittivat voitokkaat makedonialaiset ja hankkivat oikeuden olla Kreikan sivistyksen välittäjinä länsimaailmaan.

Tällainen siis oli Kreikan naapurimaailma. Siihen kuului sivistysmaita sellaisia kuin Egypti, Kreeta ja Mesopotamia, joilta saamansa tekniikan, luonnontieteiden ja taiteiden ainekset se oli muuntava historian loistavimmaksi kuvaksi; imperiumeja sellaisia kuin Persia ja Karthago, jotka tulivat ottamaan vastaan Kreikan kaupan haasteen ja yhteisvoimin käymään sotaan musertaakseen Kreikan välissään vaarattomaksi vasallimaaksi; ja pohjoisessa sotaisia laumoja, jotka pidäkkeittä lisääntyivät, taukoamatta liikehtivät, jotka ennemmin tai myöhemmin tulvisivat yli vuoristosalpojen ja tekisivät saman, minkä doorilaiset olivat tehneet — murtaisivat sen, mitä Cicero myöhemmin nimitti barbaariviitan helleeniseksi reunukseksi, ja hävittäisivät niille käsittämättömän sivistyksen. Tuskin yksikään ympärillä asuvista kansoista välitti vähääkään siitä, mikä kreikkalaisten mielestä oli elämän sisällys — elämisen, ajattelemisen, puheen ja toiminnan vapaudesta. Siitä syystä kreikkalaiset nimittivätkin niitä kaikkia liiankin umpimähkäisesti raakalaisiksi, *barbaroi;* barbaari oli mies, joka tyytyi uskomaan järkeään käyttämättä ja elämään vailla vapautta. Molemmat elämänkatsomukset — idän mystisismi ja lännen rationalismi — tulivat loppuun asti taistelemaan Kreikan ruumiista ja sielusta. Rationalismi oli voittava Perikleen, kuten Caesarin, Leo X:n ja Fredrik Suuren aikana, mutta mystisismi oli aina nostava jälleen päätään. Näiden kahden toisiaan täydentävän filosofian vuoroittaiset voitot historian valtavassa heiluriliikkeessä muodostavat lännen sivistyksen elämäkerran olennaisen sisällyksen.

II. ARGOS

Tämän kansakuntapiirin sisällä pieni Kreikka laajeni, kunnes sen jälkeläiset kansoittivat miltei jokaisen Välimeren rantaman. Se laiha käsi, joka ojentaa luurankosormensa etelään meren helmaan, oli vain pieni osa siitä Kreikasta, jonka historiaa käsittelemme. Kehityskautenaan helleenit levisivät vastustamattomina jokaiselle Aigeian meren saarelle, Kreetaan, Rhodokseen ja Kyprokseen, Egyptiin, Palestiinaan, Syyriaan, Mesopotamiaan ja Vähään Aasiaan, Marmaramerelle ja Mustalle merelle, Aigeian meren pohjoisille rannikoille ja niemekkeille, Italiaan, Galliaan, Espanjaan, Sisiliaan ja Pohjois-Afrikkaan. Kaikille näille alueille he rakensivat kaupunkivaltioita, jotka olivat toisistaan riippumattomia ja erilaisia, mutta aina kreikkalaisia. Niissä puhuttiin kreikan kieltä, palvottiin Kreikan jumalia, luettiin ja kirjoitettiin kreikkalaisia kirjoja, edistettiin Kreikan tieteitä ja filosofiaa ja sovellettiin demokratiaa Kreikan aristokraattiseen tapaan. Kreikkalaiset eivät jättäneet Kreikkaa taakseen muuttaessaan emämaastaan, vaan veivät sen ihan sen multaa myöten mukanaan minne menivätkin. Lähes tuhanneksi vuodeksi he tekivät Välimerestä kreikkalaisen järven ja samalla maailman keskuksen.

Klassillisen muinaisuuden historian kirjoittajan peloittavin tehtävä on koettaa kutoa nämä Kreikan ruumiin hajalliset osaset yhdeksi kuviosarjaksi ja kertomukseksi.[1] Koetamme tehdä sen käyttäen miellyttävää kiertomatkamenetelmää: kartta sivullamme ja kustannuksitta, vain mielikuvitustamme käyttäen, siirrymme kreikkalaisen maailman kaupungista toiseen ja huomioimme jokaisessa keskuksessa elämää sellaisena kuin se oli ennen persialaissotia — talouselämää, hallitusmuotoja, oppineiden ja filosofien toimintaa, runouden saavutuksia ja taiteen luomuksia.[2] Suunnitelmassa on monta vikaa: maantieteellinen ja historiallinen järjestys eivät ole aivan yhtäpitäviä, joudumme harppaamaan vuosisadasta vuosisataan samoin kuin saarelta saarelle ja havaitsemme puhuvamme Thaleen ja Anaksimandroksen kanssa, ennen kuin olemme kuunnelleet Homerosta ja Hesiodosta. Mutta meille ei ole haittaa siitä, jos katsomme pieteettiä vailla olevaa *Iliasta* sen todellista taustaa, joonialaista skeptillisyyttä, vastaan tai kuuntelemme Hesiodoksen tuikeita valitusvirsiä vasta käytyämme aiolilaisissa siirtokunnissa, mistä hänen vainottu isänsä oli kotoisin. Kun vih-

[1] Kreikan historian kirjoittaminen miltei miltä ajanjaksolta hyvänsä hajoittamatta mielenkiintoa on suunnattoman vaikea tehtävä... koska ei ole mitään pysyväistä yhteyttä tai kiinteätä keskusta, jonka yhteyteen tai alistussuhteeseen lukuisien valtioiden toiminta ja päämäärät voitaisiin asettaa.» — Bury, *Ancient Greek Historians*, s. 13.

[2] Välttyäksemme liian usein palaamasta samalle näyttämölle käsitellään näissä II kirjan luvuissa pienempien kaupunkien arkkitehtuuria aina Aleksanterin kuolemaan asti (323).

doin saavumme Ateenaan, tunnemme jossakin määrin sen sivistyksen rikkaan moninaisuuden, jonka se peri ja jota se urhoollisesti varjeli Marathonin luona.

Jos valitsemme lähtöpisteeksemme Argoksen, mihin voitolliset doorilaiset sijoittivat valtansa keskuksen, tapaamme lajinomaisesti kreikkalaisen maiseman: pikemmin karun kuin hedelmällisen tasangon, pienen, kokoon sulloutuneen kaupungin tiili- ja kalkkilaastihökkeleineen, linnavuorella sijaitsevan temppelin, ulkoilmateatterin vuoren rinteellä, siellä täällä vaatimattoman palatsin, kapeita kujia ja kiveämättömiä katuja sekä etäällä houkuttelevan ja säälimättömän meren. Hellaan muodostavat vuoret ja valtameri. Maisemien majesteettisuus on niin tavallista, että kreikkalaiset harvoin mainitsevat siitä kirjoissaan, vaikka se kyllä sykähdytti ja innoitti heitä. Talvi on sateinen ja kylmä, kesä kuuma ja kuiva. Kylväminen tapahtuu syksyllä, sadonkorjuu keväällä. Sadetta pidetään taivaan siunauksena, Zeus Sateentekijä on jumalten jumala. Joet ovat lyhyitä ja matalia, talvella hetken aikaa ryöppyäviä virtoja, kesähelteellä kuivia, tasaisia somerikkoja. Kreikassa oli satasen Argoksen kaltaista, tuhat samanlaista, mutta pienempää kaupunkia. Jokainen niistä oli sairaalloisen arka itsenäisyydestään, jokaista erottivat muista kreikkalainen ärtyisyys, vaaralliset vedet tai tiettömät vuoret.

Argoksen asukkaat pitivät kaupunkinsa perustajana pelasgilaista sankaria, satasilmäistä Argosta; sen ensimmäinen kukoistuskausi oli muka erään egyptiläisen Danaoksen ansiota. Tämä oli tullut mukanaan joukko »danaolaisia» ja opettanut alkuasukkaat kastelemaan peltoja kaivojen vedellä. Ei ole ylenkatsottava tällaisia nimikkosankareita. Kreikkalaiset pitivät parempana päätymistä myyttiin kuin sitä loppumatonta kaivautumista taaksepäin, jonka me tiedämme pakosta päätyvän mysteeriin. Herakleen palanneen jälkeläisen Temenoksen hallitessa Argos kohosi Kreikan mahtavimmaksi kaupungiksi ja alisti valtaansa Tirynsin, Mykenen ja koko Argoliin. Noin 680 anasti vallan eräs noista diktaattoreista *(tyrannoi)*, jotka seuraavien kahden vuosisadan aikana olivat muotiilmiö Kreikan suurissa kaupungeissa. Otaksuttavasti Feidon ja toiset diktaattorit johtivat kohoavaa kauppiasluokkaa, joka oli solminut lyhytaikaisen sovinnaisavioliiton rahvaan kanssa, ja taistelivat maataomistavaa ylimyssäätyä vastaan. Kun Ateena ja Epidauros uhkasivat Aiginaa, Feidon meni jälkimmäisen avuksi ja sieppasi sen itselleen. Hän omaksui — luultavasti foinikialaisilta — babylonialaisen paino- ja mittajärjestelmän ja lyydialaisen valtion takaaman rahajärjestelmän. Rahapaja sijoitettiin Aiginaan, ja Aiginan »kilpikonnista» (saaren tunnuskuvalla leimatuista kolikoista) tuli manner-Kreikan ensimmäinen virallinen raha.

Feidonin valistunut itsevaltius oli alkuna vaurauden kaudelle, jonka aikana monet taiteet koteutuivat Argolikseen. Argoksen soittoniekat olivat kuudennella vuosisadalla Kreikan kuuluisimmat; Hermionen Lasoksella oli arvosija aikansa lyyrillisten runoilijoiden parissa, ja hän oli Pinda-

roksen opettaja. Näihin aikoihin perustettiin Argoksen kuvanveistäjäkoulukunta, joka sittemmin lahjoitti Kreikalle Polykleitoksen ja hänen kaanoninsa. Draama löysi tyyssijan Argoksen teatterista, jossa oli kaksikymmentätuhatta istuinpaikkaa, ja arkkitehdit rakensivat majesteettisen temppelin Heralle, jota Argoksessa rakastettiin ja erikoisen hartaasti palvottiin neitseellisyytensä joka vuosi uudistavana jumalatar-morsiamena. Mutta Feidonin jälkeläisten rappeutuminen — yksinvallan nemesis — ja pitkä sarja sotia Spartaa vastaan heikonsivat Argosta, jonka vihdoin oli pakko luovuttaa lakedaimonilaisille johtoasema Peloponnesoksessa. Nykyisin se on hiljainen kaupunki, piilossa ympäröivien vainioiden keskellä, vain epämääräisesti muistaen menneisyyden loistopäiviä ja ylpeä siitä, ettei sitä koskaan sen pitkän historian aikana ole jätetty autioksi.

III. LAKONIA

Argoksen eteläpuolella, etäällä merestä, kohoavat Parnon-harjanteen huiput. Ne ovat kauniita, mutta vielä enemmän viehättää silmää Eurotasjoki, joka virtaa niiden ja lännessä sijaitsevan mahtavamman, synkemmän, lumihuippuisen Taygetoksen välissä. Tässä maanjäristyksille alttiissa laaksossa sijaitsi Homeroksen »monirotkoinen Lakedaimon», tasanko, jota vuoret vartioivat niin hyvin, ettei sen pääkaupunki Sparta tarvinnut muureja. Kukoistuksensa huipulla Sparta ('Hajanainen') oli viiden kylän yhteenliittymä, jonka väkiluku nousi seitsemänkymmenentuhannen paikkeille. Nykyisin se on 4 000 sielun kyläpahanen. Ei edes sen vaatimattomassa museossa ole juuri mitään tallella kaupungista, joka muinoin hallitsi Kreikkaa ja saattoi sen perikatoon.

1. Spartan laajentuminen

Tästä luonnonlinnoituksesta käsin doorilaiset hallitsivat ja orjuuttivat Peloponnesoksen eteläosia. Nämä pitkähiuksiset pohjolaiset, jotka olivat karaistuneet vuoristoissa ja tottuneet sotaan, tunsivat elämässä vain kaksi vaihtoehtoa, valloituksen tai orjuuden. Sota oli heidän ammattinsa, jolla he hankkivat sen, mikä heidän mielestään kuului kunnialliseen toimeentuloon. Ei-doorilaiset alkuasukkaat, jotka maanviljelys ja rauha olivat veltostaneet, ilmeisesti kaipasivat isäntiä. Niinpä Spartan kuninkaat, jotka väittivät polveutuvansa vuoden 1104 herakleideista, alistivat ensin Lakonian alkuväestön ja kävivät sitten Messenian kimppuun. Tämä Peloponnesoksen lounaisnurkassa sijaitseva maakunta oli suhteellisen tasainen ja hedelmällinen; sitä viljelivät rauhalliset heimot. Pausaniaan kuvauksesta saamme lukea miten Messenian kuningas Aristodemos tiedusteli Delfoin oraakkelilta keinoa spartalaisten voittamiseksi, miten Apollon käski hänen

uhrata jumalille omaan kuningassukuunsa kuuluvan immen, miten hän surmautti oman tyttärensä ja miten hän hävisi sodan. (Ehkäpä hän oli erehtynyt tyttärensä syntyperän suhteen.) Kahta sukupolvea myöhemmin urhea Aristomenes johti messenialaisten sankarillista kansannousua. Yhdeksän vuotta heidän kaupunkinsa kestivät hyökkäyksiä ja piirityksiä, mutta lopulta spartalaiset perivät voiton. Messenialaiset pakotettiin maksamaan vuotuisena verona puolet sadostaan, ja tuhansia heistä vietiin pois liitettäväksi heloottiorjiin.

Siinä kuvassa, joka meidän on muodostettava Lykurgosta varhaisemmasta Spartan yhteiskunnasta, on kuten muutamissa vanhoissa maalauksissa kolme kerrosta. Ylinnä on hallitseva doorilaisluokka, joka enimmäkseen asuu Spartassa eläen omistamiensa ja heloottien heidän hyväkseen viljelemien maatilusten tuoton varassa. Yhteiskunnallisessa suhteessa isäntien ja heloottien välillä, maantieteellisesti heidän ympärillään olivat *perioikit* ('ympärilläasujat'). He olivat vapaita miehiä, jotka joko asuivat satakunnassa Lakonian rajaseutujen ja vuoriston kylässä tai toimivat kaupunkien teollisuuden ja kaupan palveluksessa. He olivat velvolliset maksamaan veroja ja suorittamaan sotapalvelusta, mutta heillä ei ollut mitään osuutta hallitukseen eikä oikeutta solmia avioliittoja hallitsevan luokan jäsenten kanssa. Alhaisimmassa asemassa ja samalla lukuisimmat olivat helootit, jotka Strabonin mukaan olivat saaneet nimensä Heloksen kaupungista, tämän väestö kun oli ollut ensimmäisiä spartalaisten orjuuttamia. Kukistamalla ei-doorilaisen väestön ja tuomalla maahan sotavankeja Sparta oli tehnyt Lakoniasta maan, jossa asui noin 224 000 heloottia, 120 000 perioikkia ja 32 000 hallitsevan luokan miestä, naista ja lasta.[1]

Heloottilla oli saman verran vapautta kuin keskiajan maaorjalla. Hän saattoi mennä naimisiin mielensä mukaan, siittää lapsia arvelematta, viljellä maata parhaan taitonsa mukaan ja elellä kylässään naapureiden parissa maatilkkunsa muualla asuvan omistajan hätyyttämättä, niin kauan kuin hän säännöllisesti suoritti omistajalle hallituksen vahvistaman vuokran. Hän oli sidottu maahan, mutta ei häntä eikä maata voitu myydä. Jolloinkin hän oli kotipalvelija kaupungissa. Hänen velvollisuutensa oli palvella isäntäänsä sodassa ja kutsun saatuaan taistella valtion puolesta. Jos hän taisteli hyvin, hän saattoi päästä vapaaksi. Hänen taloudellinen asemansa ei normaalisti ollut huonompi kuin talonpoikien muualla Kreikassa, Attikaa lukuun ottamatta, tai nykyaikaisen kaupungin ammattitaidottoman työväen. Hänellä oli lohdutuksenaan oma asunto, vaihteleva työ sekä puiden ja vainioiden rauhaisa ystävyys, mutta samalla hän oli pysyvästi sotalain alainen ja häntä salaisesti valvova valtiollinen poliisi saattoi milloin hyvänsä surmauttaa hänet syyttä tai tuomiotta.

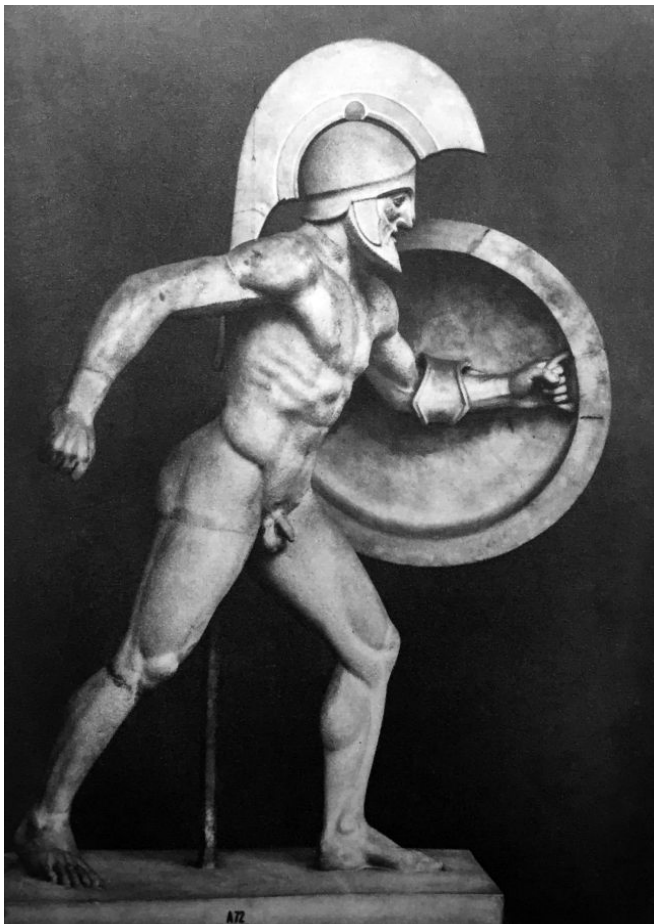
[1] Nämä luvut ovat tietenkin arvaukseen perustuvia. Niiden pohjana on vain muutamia viittauksia ja monia otaksumia.

Lakoniassa kuten muuallakin yksinkertaiset maksoivat veroa ovelille. Tällä tavalla on kunnianarvoisa menneisyys ja lupaava tulevaisuus. Useimmissa sivistyneissä yhteiskunnissa hyödykkeiden jakelu tapahtuu normaalisesti rauhanomaisen hintajärjestelmän avulla: ovelat suostuttavat meidät maksamaan enemmän meille tarjoamistaan vaikeasti lisättävistä ylellisyystarvikkeista ja palveluksista kuin yksinkertaiset pystyvät hankkimaan tuottamistaan helpommin korvattavista välttämättömyystarvikkeista. Mutta Lakoniassa omaisuuden keskittäminen toteutettiin ärsyttävän silmäänpistävin keinoin, minkä takia heloottien keskuudessa valitsi vulkaaninen tyytymättömyys, joka miltei jokaisena Spartan historian vuonna uhkasi valtiota vallankumouksella.

2. *Spartan kulta-aika*

Hämärässä muinaisuudessa ennen Lykurgoksen päiviä Sparta oli samanlainen kreikkalainen kaupunki kuin muutkin. Siellä kukoistivat laulu ja taiteet enemmän kuin milloinkaan hänen jälkeensä. Varsinkin musiikki oli suosiossa. Se oli yhtä vanha kuin ihmisetkin, sillä niin kauas taapäin kuin kaivelemmekin, tapaamme helleenit laulamassa. Spartassa, joka niin usein kävi sotaa, musiikki sai sotaisan luonteen — voimakkaan ja koruttoman »doorisen sävellajin». Ei ainoastaan syrjitty muita sävellajeja, vaan laki rankaisi jokaisen poikkeamisen doorisesta tyylistä. Eforit sakottivat Terpandrostakin, vaikka hän oli lauluillaan kukistanut kapinan, ja hänen lyyrynsä naulattiin mykkänä muuriin, koska hän oli rohjennut lisätä uuden kielen soittimeensa saadakseen sen sopimaan ääneensä. Myöhempänä aikana ei Timotheoksen, joka oli lisännyt Terpandroksen seitsemän kieltä yhdeksitoista, sallittu kilpailla Spartassa ennen kuin eforit olivat poistaneet hänen lyyrystään pahennusta herättäneet ylimääräiset kielet.

Spartalla kuten Englannilla oli suuria säveltäjiä silloin, kun se tuotti niitä muualta. Noin 670 noudettiin — luulon mukaan Delfoin oraakkelin käskystä — Terpandros Lesbos-saarelta valmistelemaan *karneia*-juhlan kuorolaulukilpailuja. Samoin kutsuttiin Thaletas Kreetasta 620:n paikkeilla ja pian sen jälkeen Tyrtaios, Alkman ja Polymnestos. Heidän vaivannäkönsä kohdistui enimmäkseen isänmaallisen musiikin säveltämiseen ja kuorojen harjoittamiseen sitä laulamaan. Yksityisille spartalaisille annettiin harvoin musiikin opetusta. Kuten vallankumouksellisella Venäjällä yhteishenki oli niin voimakas, että musiikki pukeutui kollektiiviseen asuun ja ryhmät kilpailivat keskenään laulussa ja tanssissa. Tällainen kuorolaulanta soi spartalaisille uuden tilaisuuden kuriin ja joukkomuodostelmiin, sillä jokainen ääni totteli johtajaa. *Hyakinthia*-juhlassa kuningas Agesilaos lauloi kuuliaisesti kuoronjohtajan hänelle määräämällä paikalla, ja *gymnopedia*-juhlissa koko Spartan kansa, kaiken ikäiset ja kumpaankin suku-

Soturi Aiginan Afaian temppelistä. Münchenin Glyptoteekki. — Troialaisista saavutetun voiton kunniaksi Aiginan saarelle pystytetyn temppelin veistoksissa on vielä jälkiä arkaaisesta, puoli-itämaisesta tyylistä.

Epidauroksen teatteri. — Pienen Epidauroksen kylän liepeillä oleva amfiteatteri, jonka katsomoon mahtuu 14 000 henkeä istumaan. Teatterin rakensi 4. vuosisadalla eKr. Polykleitos nuorempi, ja se on säilynyt käyttökuntoisena meidän päiviimme saakka.

puoleen kuuluvat, yhdessä tiiviisti liikehti sopusointuisessa tanssissa ja lauloi vastasäkeistöjä. Tällaisten tilaisuuksien on täytynyt mahtavasti innostaa isänmaallista tunnetta ja päästää sitä purkautumaan.

Terpandros (so. »Miesten ilahduttaja») oli yksi loistavista runoilija-muusikoista, jotka sukupolvea ennen Sapfoa aloittivat Lesboksen »suuren ajan». Perimätieto kertoi hänen keksineen juomalaulut *(skolia)* ja lisänneen lyyryn kielien luvun neljästä seitsemään, mutta seitsenkielinen lyyry oli, kuten olemme nähneet, yhtä vanha kuin Minos, ja otaksuttavasti oli viinin ylistykseksi laulettu jo maailman unohdetussa nuoruudessa. Varmaa on, että hän saavutti kuuluisuutta Lesboksessa *kitharoidoksena*, so. lyyrillisen musiikin säveltäjänä ja laulajana. Surmattuaan miehen eräässä mellakassa hänen täytyi paeta ja hän havaitsi hyväksi vastaanottaa kutsun Spartaan. Siellä hän nähtävästi eli lopun ikäänsä opettaen musiikkia ja harjoittaen kuoroja. Kerrotaan, että hän päätti päivänsä juomaseurassa: hänen laulaessaan — ehkä sitä ylimääräistä säveltä, jonka hän oli lisännyt asteikon huipulle — muuan kuulijoista heitti häntä viikunalla, joka osuen suuhun ja kulkeutuen henkitorveen tukehdutti hänet keskellä laulun hurmaa.

Tyrtaios jatkoi Terpandroksen työtä toisen messenialaissodan aikana. Hän oli kotoisin Afidnasta, joka mahdollisesti on Lakedaimonissa, luultavasti kuitenkin Attikassa; ateenalaiset pilkkasivat vanhoista ajoista saakka spartalaisia siitä, että näiden ollessa menettämäisillään toisen messenialaissodan heidät pelasti ontuva attikalainen koulumestari, jonka taistelulaulut havahduttivat hitaat spartalaiset ja innostivat heidät voittoon. Ilmeisesti hän lauloi huilun säestyksellä omia laulujaan kansankokouksessa koettaen muuntaa kuoleman sodassa kadehdittavaksi kunniaksi. »On komeaa», sanotaan eräässä hänen säilyneistä katkelmistaan, »urhean miehen kaatua isänmaan puolesta taistelevien eturivissä... Seisköön jokainen lujana, tanakasti paikallaan, maahan juurtuneena ja huuliaan purren... Jalka jalkaa, kilpi kilpeä vasten, liehuvat töyhdöt sekaantuen ja kypärit yhteen kalahtaen soturit käykööt käsirysyyn, jokainen miekka ja keihäänkärki kohdatkoon toisensa taistelun ryskeessä». Spartan kuningas Leonidas lausui, että Tyrtaios oli taituri nuorukaisten sieluja innostamaan.

Samaan sukupolveen kuului Alkman, Tyrtaioksen ystävä ja kilpailija, mutta hänen äänensä oli monipuolisempi ja maisempi. Hän oli kotoisin kaukaisesta Lyydiasta, ja jotkut sanovat hänen olleen orjan. Silti toivottivat lakedaimonilaiset hänet tervetulleeksi, sillä he eivät vielä olleet oppineet *ksenelasiaa*, muukalaisvihaa, josta oli tuleva osa Lykurgoksen lakia. Myöhemmän ajan spartalaiset olisivat pitäneet häväistyksenä hänen rakkauden ja ruoan ylistystään ja hänen Lakedaimonin jalojen viinien arvojärjestysluetteloaan. Perimätieto teki hänestä muinaisuuden suurimman ahmatin ja väsymättömän naistenmetsästäjän. Yksi hänen lauluistaan kuvaa hänen onnellista kohtaloaan, kun hän ei ollut jäänyt Sardeeseen, missä hänestä

olisi voinut tulla miehuutensa menettänyt Kybelen pappi, vaan oli päätynyt Spartaan, missä hän vapaasti saattoi rakastaa kultakutrista lemmittyään Megalostrataa. Hän on ensimmäinen siinä rakkausrunoilijoiden dynastiassa, jonka huippuna on Anakreon, ja hän on ensimmäisenä niiden »yhdeksän lyyrillisen runoilijan» joukossa, joita Aleksandrian kriitikot pitivät muinaisen Kreikan parhaimpina.[1] Hän pystyi kirjoittamaan sekä hymnejä ja ylistyslauluja että juoma- ja rakkausrunoja, ja spartalaiset pitivät erityisesti neitosten lauluista *(parthenia)*, joita hän sepitti tyttökuoroille. Jokin katkelma paljastaa sen mielikuvituksen ja tunteen voimaan, joka on runouden sydän:

> Unessa uinuvat vuorenhuiput ja vuorten rotkot, harjanteet ja kuilutkin; mustassa mullassa ryömivät oliot, rinteellä makaavat eläimet, mehiläisten suku, purppurameren syöverien hirviöt, kaikki nukkuvat, ja niiden keralla siivekkäiden lintujen heimot.[2]

Näiden runoilijoiden nojalla voimme päätellä, etteivät spartalaiset aina olleet spartalaisia ja että he sata vuotta ennen Lykurgosta nauttivat runoudesta ja taiteesta yhtä kiihkeästi kuin muutkin helleenit. Kuoro-oodi liittyi heihin niin kiinteästi, että Ateenan näytelmäkirjailijat kirjoittaessaan kuorolyriikkaa näytelmiinsä käyttivät doorilaismurretta, vaikka he kirjoittivat vuorosanat Attikan murteella. On vaikeaa sanoa, mitkä muut taiteet kukoistivat Lakedaimonissa noina onnen aikoina, sillä eivät edes spartalaiset ole säilyttäneet niistä muistoja tai mainintoja. Lakonian savi- ja pronssiteokset olivat maineessa seitsemännellä vuosisadalla, ja vähemmän tärkeät taiteet hienostivat monin tavoin muutamien harvojen onnellisten elämää. Mutta tämän pienoisrenessanssin lopettivat messenialaissodat. Spartalaiset jakoivat keskenään valloitetun maan, ja orjien lukumäärä miltei kaksinkertaistui. Kuinka oli mahdollista kolmenkymmenentuhannen kansalaisen jatkuvasti pitää alamaisuudessaan neljä kertaa niin monta perioikkia ja seitsemän kertaa niin monta heloottia? Ainoastaan luopumalla taiteiden harjoittamisesta ja suojelemisesta ja muuttamalla

---

[1] Alkman, Alkaios, Sapfo, Stesikhoros, Ibykos, Anakreon, Simonides, Pindaros, Bakkhylides.

[2] Kuinka omituisesti tämä muistuttaakaan Goethen »Vaeltajan iltalaulua» — ikään kuin sama tunne olisi yhdistänyt kahta runoilijaa kahdenkymmenenviiden vuosisadan yli!

Über allen Gipfeln	Vuorten yllä rauha
Ist Ruh,	on sees;
In allen Wipfeln	ei liiku lauha
Spürest du	henkäys ees,
Kaum einen Hauch;	ei riemukkaat
Die Vögelein schweigen im Walde.	soi laulelot latvojen alta.
Warte nur; balde	Kohta jo, malta,
Ruhest du auch.	myös levon saat.

jokainen spartalainen sotilaaksi, joka oli milloin tahansa valmiina kukistamaan kapinaa tai lähtemään sotaan. Lykurgoksen valtiosääntö toteutti tämän päämäärän, mutta hintana oli Spartan vetäytyminen sivistyksen historian piiristä kaikilla muilla aloilla paitsi valtiollisella.

3. *Lykurgos*

Herodotoksesta lähtien kreikkalaiset historiankirjoittajat pitivät itsestään selvänä, että Lykurgos oli Spartan lakien laatija, aivan kuten he hyväksyivät historialliseksi tosiasiaksi Troian piirityksen ja Agamemnonin murhan. Ja samoin kuin nykyajan tiede sata vuotta sitten kielsi Troian ja Agamemnonin olemassaolon, se nykyisin epäröi myöntää Lykurgoksen todellisuuteen kuuluvaksi. Häneen sovitetut vuosiluvut vaihtelevat vuosien 900 ja 600 välillä. Entä miten saattoi yksi ainoa mies omasta päästään sepittää historian epämiellyttävimmän ja ällistyttävimmän lainsäädännön sekä muutamassa vuodessa pakottaa sitä noudattamaan ei vain alamaisväestön, vaan itsepäisen ja sotaisan hallitsevan luokan? Silti olisi omahyväistä hylätä sellaisilla teoreettisilla perusteilla kaikkien kreikkalaisten historiankirjoittajien hyväksymä perimätieto. Seitsemäs vuosisata oli erityisesti henkilökohtaisten lainsäätäjien aikaa. Silloin elivät Zaleukos Italian Lokroissa (n. 660), Drakon Ateenassa (n. 620) ja Kharondas Sisilian Katanessa (n. 610) — ollaksemme puhumatta siitä miten Joosia n. 621 löysi Mooseksen lakikokoelman Jerusalemin temppelistä. Otaksuttavasti ei näissä tapauksissa ole kysymys niinkään paljon henkilökohtaisesta lainsäädännästä kuin sarjasta tapoja, jotka on saatettu sopusointuun ja selvennetty erityisiksi laeiksi ja jotka mukavuussyistä on ristitty sen miehen mukaan, joka kodifioi ne ja useimmissa tapauksissa antoi niille kirjoitetun muodon.[1] Mainitsemme perimätiedon muistuttaen, että se on kaiken todennäköisyyden mukaan henkilöllistänyt ja lyhentänyt vaihdoksen tavasta lakiin, joka vaati monta lainsäätäjää ja monta vuotta.

Herodotoksen mukaan Lykurgos, joka oli Spartan kuninkaan Kharilaoksen eno ja holhooja, sai Delfoin oraakkelilta eräitä käskyjä *(rhetra)*, jotka toisten mielestä olivat juuri Lykurgoksen lait, toisten mielestä jumalien hyväksyminen hänen suunnittelemilleen laeille. Ilmeisestikin lainsäätäjät arvelivat, että muutettaessa tiettyjä tapoja tai saatettaessa voimaan uusia oli varminta esittää suunnitelmat jumalan käskyinä. Se ei ollut ensimmäinen kerta, jolloin valtio on ottanut taivaan kivijalakseen. Perimätieto kertoo edelleen Lykurgoksen matkustelleen Kreetassa, ihailleen sikäläisiä laitoksia ja päättäneen kotiuttaa joitakin niistä Lakoniaan, Kuninkaat ja useimmat ylimykset suostuivat, vaikka vastahakoisesti.

---

[1] Lykurgoksen kuitenkin uskottiin kieltäneen lakiensa kirjoittamisen muistiin.

hänen uudistuksiinsa, koska ne olivat välttämättömiä heidän oman turvallisuutensa takia, mutta nuori ylimys Alkandros pani kiihkeästi vastaan ja puhkaisi lainsäätäjältä silmän. Plutarkhos kertoo tapauksen tavalliseen koruttomaan ja viehättävään tapaansa:

> Kaukana siitä, että tämä onnettomuus olisi pelästyttänyt tai masentanut Lykurgosta, hän pysähtyi ja näytti kansalaisilleen silvotuita kasvojaan ja puhkaistua silmäänsä. Tyrmistyneinä ja häpeissään näystä nämä luovuttivat Alkandroksen hänelle rangaistavaksi... Kiitettyään heitä Lykurgos lähetti pois kaikki paitsi Alkandrosta. Vietyään tämän mukanaan taloonsa hän ei soimannut häntä eikä muutenkaan kohdellut häntä ankarasti, vaan... käski Alkandroksen tarjoilla pöydässä. Nuori mies, joka oli vilpitön luonteeltaan, teki vastaan hangottelematta mitä oli käsketty, ja joutuessaan siten elämään Lykurgoksen seurassa hän sai tilaisuuden havaita tässä lempeyden ja tyynimielisyyden ohella harvinaista kohtuullisuutta ja uupumatonta uutteruutta. Siten hän oltuaan vihollinen muuttui hänen mitä innokkaimmaksi ihailijakseen ja lausui ystävilleen ja sukulaisilleen, ettei Lykurgos ollut se äreä ja ilkeä mies, jollaisena he olivat häntä pitäneet, vaan maailman lempein ja hyväntahtoisin ihminen.

Saatuaan lainsäädäntötyönsä päätökseen Lykurgos (kuten eräs hänen tarinansa otaksuttavasti tarumainen jälkiliite kertoo) velvoitti kansalaisensa olemaan muuttamatta lakeja ennen hänen paluutaan. Sitten hän matkusti Delfoihin, vetäytyi yksinäisyyteen ja surmasi itsensä nälällä, koska »hänen mielestään valtiomiehen velvollisuus oli mikäli mahdollista tehdä kuolemastaankin valtiota hyödyttävä teko».

4. *Lakedaimonin valtiosääntö*

Kun koetamme eritellä Lykurgoksen uudistuksia, perimätieto käy ristiriitaiseksi ja sekavaksi. On vaikeaa sanoa, mitkä Spartan lain ainekset ovat Lykurgosta vanhempia, mitkä hän tai hänen sukupolvensa loi ja mitä lisättiin hänen jälkeensä. Plutarkhos ja Polybios vakuuttavat, että Lykurgos jakoi Lakonian kansalaisten kesken 30 000 yhtä suureen maaosuuteen, mutta Thukydides antaa ymmärtää, ettei sellaista jakoa tapahtunut. Ehkäpä vanhat tilukset jätettiin koskematta, mutta vastavalloitettu maa jaettiin tasan. Kuten Sikyonin Kleisthenes ja Ateenan Kleisthenes Lykurgos (tai Lykurgoksen valtiosäännön tekijät) hylkäsi Lakonian yhteiskunnan sukulaisuuteen perustuvan järjestyksen ja korvasi sen maantieteellisellä jaoituksella. Tällä tavoin murskattiin vanhojen perheiden valta ja luotiin laajempi aristokratia. Jottei kauppiasluokka, joka oli saavuttamassa johtoaseman Argoksessa, Sikyonissa, Korinthoksessa, Megarassa ja Atee-

nassa, pääsisi syrjäyttämään tätä harvainvaltaista maanomistajistoa, Lykurgos kielsi kansalaisia harjoittamasta teollisuutta tai kauppaa, ehkäisi kullan ja hopean käytön ja tuonnin sekä määräsi, että vain rautaa saatiin käyttää rahana. Hän oli lujasti päättänyt, että spartalaiset (so. maataomistavat kansalaiset) oli varattava sotaa ja hallitsemista varten.

Muinaisajan vanhoilliset kerskuivat Lykurgoksen valtiosäännön pysyneen niin kauan voimassa sen vuoksi, että siinä olivat kaikki kolme hallitusmuotoa — monarkia, aristokratia ja demokratia — yhtyneet sillä tavalla, että kukin esti toiset kaksi menemästä liiallisuuksiin. Spartan monarkia oli tosiasiallisesti dyarkia, sillä kuninkaita, jotka polveutuivat herakleidivalloittajista, oli samanaikaisesti kaksi. Mahdollisesti tämä omituinen järjestely perustui sovitteluun kahden läheisen ja sen vuoksi kilpailevan kuningassuvun välillä tai se oli keino ilman itsevaltiutta käyttää kuninkuutta psykologisesti yhteiskunnallisen järjestyksen ja kansallisen arvovallan hyväksi. Kuninkaiden valta oli suppea: he suorittivat valtion puolesta uhrit, olivat oikeuslaitoksen etunenässä ja komensivat armeijaa sodassa. Kaikissa asioissa he olivat senaatin alaisia, ja Plataiain taistelun jälkeen he menettivät yhä enemmän ja enemmän arvovallastaan eforeille.

Valtiosäännön aristokraattinen ja vallitseva aines oli senaatti, *gerusia*, joka kirjaimellisesti ja tosiasiallisesti oli ryhmä vanhoja miehiä. Normaalioloissa pidettiin alle 60-vuotiaita kansalaisia liian epäkypsinä sen neuvotteluihin. Plutarkhos ilmoittaa jäsenten lukumäärän 28:ksi ja kertoo uskomattoman tarinan heidän valitsemisestaan. Kun paikka tuli vapaaksi, oli ehdokkaitten ääneti vuorotellen asteltava kansankokouksen eteen, ja se, jota äänekkäimmin ja kestävimmin tervehdittiin, julistettiin valituksi. Ehkä tätä menettelyä pidettiin täydellisemmän demokraattisen menettelyn realistisena ja taloudellisena lyhennyksenä. Emme tiedä, ketkä kansalaiset olivat vaalikelpoisia, luultavasti *homoioi*, tasavertaiset, jotka omistivat Lakonian maakamaran, olivat palvelleet armeijassa ja suorittivat osuutensa yhteisruokintaan. Senaatti laati lakiesitykset, oli korkein tuomioistuin hengenrikoksissa ja johti yleistä politiikkaa.

Kansankokous, *apella*, oli Spartan myönnytys kansanvallalle. Nähtävästi kaikki miespuoliset kansalaiset pääsivät sen jäseniksi 30 vuotta täytettyään; noin 8 000 miestä oli vaalikelpoisia koko väestön noustessa 376 000:een. Se kokoontui jokaisena täydenkuun päivänä. Sen ratkaistavaksi alistettiin kaikki tärkeimmät asiat eikä mikään laki voinut tulla voimaan sen suostumuksetta. Kuitenkin lisättiin Lykurgoksen valtiosääntöön vain harvoja uusia lakeja, ja ne kansankokous saattoi hyväksyä tai hylätä, mutta ei keskustella niistä tai tehdä muutoksia niihin. *Apella* oli olennaisesti samanlainen kuin Homeroksen ajan kansankokous. Se kuunteli pelonsekaisella kunnioituksella päällikköjen ja vanhinten tai armeijaa

komentavien kuninkaiden neuvonpitoa. Teoreettisesti kuului suvereenisuus *apella*lle, mutta Lykurgoksen jälkeen valtiosääntöön tehty muutos antoi senaatille vallan, jos kansankokous sen mielestä oli tehnyt »kieron» päätöksen, kumota tämän. Kun muuan valistunut ajattelija kehoitti Lykurgosta pystyttämään kansanvallan, Lykurgos vastasi: »Ystäväni, pane se ensiksi toimeen omassa perheessäsi.»

Cicero vertasi viittä eforia (so. 'valvojaa') Rooman tribuuneihin, koska kansankokous valitsi heidät vuodeksi kerrallaan, mutta he vastasivat pikemminkin Rooman konsuleita, koska heillä oli käsissään hallinnollinen valta, jonka ainoana pidäkkeenä olivat senaatin vastalauseet. Eforijärjestelmä oli voimassa ennen Lykurgosta, mutta sitä ei ole kuitenkaan mainittu meille säilyneissä tiedoissa hänen lainsäädännöstään. Kuudennen vuosisadan lopulla eforit olivat kohonneet yhtä arvovaltaisiksi kuin kuninkaat, persialaissotien jälkeen he käytännössä olivat kaikkein mahtavimmat. He ottivat vastaan lähetystöjä, ratkaisivat oikeudellisia kiistakysymyksiä, komensivat sotajoukkoja sekä antoivat ohjeita kuninkaille, päästivät tai rankaisivat näitä.

Hallituksen määräysten voimaan saattaminen oli uskottu armeijalle ja poliisikunnalle. Eforien oli tapana aseistaa joukko nuorempia spartalaisia salaiseksi erikoispoliisiksi (*krypteia*), jolla oli oikeus vakoilla väestöä ja tappaa helootteja harkintansa mukaan. Tätä laitosta käytettiin yllätyksellisesti, mm. raivaamaan tieltä helootteja, joita heidän isäntänsä pelkäsivät pystyvinä ja siksi vaarallisina miehinä, vaikka he olisivat palvelleetkin valtiota urheasti sodassa. Puolueeton Thukydides kertoo, että Peloponnesoksen sodan kestettyä kahdeksan vuotta

> helootteja kehoitettiin julistuksella valitsemaan joukostaan ne, jotka katsoivat eniten kunnostautuneensa vihollisen edessä, jotta heille myönnettäisiin vapaus. Tarkoituksena oli koetella helootteja, arveltiin näet, että ensimmäisinä vaatisivat vapauttaan rohkeimmat ja kapinaan pystyvimmät. Niinpä valittiin kokonaista kaksituhatta. He seppelöivät itsensä ja kiertelivät temppelien ympärillä iloiten uudesta vapaudestaan. Mutta pian sen jälkeen spartalaiset raivasivat heidät pois tieltään, eikä koskaan saatu tietää, kuinka kukin heistä sai surmansa.

Spartan mahti ja ylpeys oli ennen muuta sen armeija. Joukkojensa rohkeudessa, kurissa ja sotataidossa se näki turvansa ja ihanteensa. Jokainen kansalainen oli saanut sotilaskoulutuksen ja oli asevelvollinen kahdennestakymmenennestä kuudenteenkymmenenteen ikävuoteensa. Tämän ankaran koulutuksen tuloksena olivat Spartan hopliitit — raskasaseisen, heittokeihäillä aseistetun kansalaisjalkaväen tiheäriviset komppaniat, jotka olivat ateenalaistenkin kauhu ja jotka käytännöllisesti katsoen pysyivät

voittamattomina, kunnes Epameinondas löi ne Leuktran luona. Tämän armeijan mukaan Sparta kiteytti siveyslakinsa: olla hyvä oli samaa kuin olla voimakas ja urhoollinen; kuolema taistelussa oli korkein kunnia ja onni; eloon jääminen tappion jälkeen oli häpeä, jota sotilaan äidinkin oli vaikea antaa anteeksi. »Palaa kilpesi kanssa tai sen päällä», sanoi spartalaisäiti soturipojalleen jäähyväisiksi. Pako raskaan kilven kera oli mahdotonta.

5. *Spartan siveyslaki*

Jotta miehet harjoitettaisiin noudattamaan lihalle niin epämieluista ihannetta, heidät oli otettava heti syntyessään ja muovattava heitä mitä ankarimman kurin avulla. Ensimmäinen askel oli häikäilemätön rodunparannustoimenpide: jokainen lapsi ei ainoastaan ollut isänsä lapsenmurhaoikeuden alainen, vaan hänet oli myös tuotava valtion tarkastusneuvoston eteen. Kaikki lapset, jotka havaittiin vajavaisiksi, surmattiin heittämällä heidät Taygetos-vuoren kielekkeeltä alas rosoiseen louhikkoon. Spartalaisten tapa toteuttaa lapsiaan rasituksiin ja kylmään luultavasti aiheutti uuden karsinnan. Miehiä ja naisia kehoitettiin pitämään silmällä ajattelemiensa aviopuolisoiden terveyttä ja luonnetta; muuatta kuningastakin, Arkhidamosta, sakotettiin, koska hän oli ottanut pienikokoisen vaimon. Aviomiehiä kehoitettiin lainaamaan vaimonsa erityisen voimakkaille miehille, jotta oivallisten lasten luku kasvaisi. Pidettiin selviönä, että vanhat ja sairaat miehet pyytäisivät nuoria miehiä avukseen pystyttämään voimakasta perhettä. Plutarkhoksen kertoman mukaan Lykurgos piti naurettavana mustasukkaisuutta ja sukupuolista yksinoikeutta sanoen mielettömäksi, »että ihmiset huolehtien koiristaan ja hevosistaan näkivät vaivaa ja maksoivat rahaa kasvattaakseen hyvää rotua, mutta pitivät vaimojaan eristettyinä eivätkä sallineet muiden tehdä näitä raskaiksi, vaikka itse saattoivat olla typeriä, heikkoja tai sairaita». Muinaisajan yleisen mielipiteen mukaan Spartan miehet olivat voimakkaampia ja komeampia, heidän naisensa terveempiä ja viehättävämpiä kuin muut kreikkalaiset.

Otaksuttavasti tämä tulos oli enemmän kasvatuksen kuin eugeniikan ansiota. Thukydides panee kuningas Arkhidamoksen lausumaan: »On vähän eroa (otaksuttavasti syntyessä) miehen ja miehen välillä, mutta se, joka käy ankarimman koulun, tulee etevimmäksi.» Seitsenvuotiaana spartalaispoika otettiin perheeltään valtion kasvatettavaksi. Hänet sijoitettiin samalla haavaa joukko-osastoon ja koululuokkaan, jota johti *paidonomos*, poikien kaitsija. Kunkin luokan taitavin ja rohkein poika asetettiin kapteeniksi; muiden oli toteltava häntä, alistuttava hänen määräämiinsä rangaistuksiin ja koetettava pyrkiä hänen veroisekseen tai voittajakseen saavutusten ja kurin puolesta. Toisin kuin Ateenassa tavoitteena ei ollut

urheilukunto ja taitavuus, vaan sotilaallinen rohkeus ja kyky. Pojat kilpailivat alastomina vanhinten ja kumpaakin sukupuolta olevien ihailijoiden katsellessa. Täysikasvuiset harrastivat riitojen virittämistä sekä yksityisten poikien että ryhmäkuntien välille, jotta voimaa ja kestävyyttä olisi voitu koetella ja harjoittaa. Vähäisinkin pelkuruuden ilmaus aiheutti monen päivän häpeän. Kaikkien oli valittamatta kestettävä kipua, rasituksia ja vastoinkäymisiä. Joka vuosi ruoskittiin Artemis Orthian alttarilla muutamia valittuja nuorukaisia, kunnes kivet punertuivat verestä. Kun poika oli täyttänyt kaksitoista vuotta, häneltä riistettiin alusvaatteet, ja hänen sallittiin pitää vain yhtä vaatekappaletta kesät talvet. Hän ei kylpenyt usein, kuten ateenalaispojat, sillä vesi ja voiteet tekivät ruumiin pehmeäksi, kun taas kylmä ilma ja puhdas multa kovaksi ja kestäväksi. Kesät talvet hän nukkui ulkoilmassa vuoteenaan Eurotaan rannoilta taitettuja kaisloja. Kolmikymmenvuotiaaksi asti hän asui komppaniansa seurassa kasarmissa eikä tuntenut kodin mukavuuksia.

Hänet opetettiin nipin napin lukemaan ja kirjoittamaan. Kirjoilla oli vähän ostajia Spartassa, ja oli helppoa pysytellä tasoissa kustantajien kanssa. Lykurgos, kertoo Plutarkhos, halusi, että lapset oppisivat hänen lakinsa ei lukemalla, vaan korvakuulolta ja jo nuorena totuttautumalla huolellisen johdon ja esimerkin alaisina. Hänen mielestään oli varmempaa tehdä ihmisistä hyviä totuttamalla heidät tietämättään kuin luottaa teoreettiseen suostutteluun. Sopiva kasvatus olisi parasta hallitsemista. Mutta sellaisen kasvatuksen tuli kohdistua pikemmin moraaliin kuin järkeen; luonne oli tärkeämpi kuin äly. Nuori spartalainen opetettiin kohtuulliseksi, ja muutamat heloottit pakotettiin juomaan ylettömästi, jotta hän saisi nähdä juoppouden mielettömyyden. Esivalmistukseksi sotaan hänet opetettiin joko hankkimaan ruokansa pelloilta tai nääntymään nälkään. Tällöin hänen oli lupa varastaa, mutta kiinnijoutuminen oli rikos, josta rangaistiin ruoskimisella. Jos hän käyttäytyi hyvin, hänen sallittiin olla mukana kansalaisten yhteisessä pöydässä. Siellä hänen tuli kuunnella valppaasti, jotta hän perehtyisi valtion probleemeihin ja oppisi älykkään keskustelun taidon. Jos hän kunnialla oli selvinnyt nuoruuden koettelemuksista, hän kolmikymmenvuotiaana sai kaikki kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet päästen aterioimaan vanhempien kanssa.

Vaikka tytöt jätettiinkin kasvatettaviksi kotona, valtio valvoi heidänkin kasvatustaan. Tytön tuli ottaa osaa voimaa kysyviin leikkeihin — juoksuun, painiin, kiekonheittoon, nuolenheittoon — jotta hänestä tulisi voimakas ja terve ja jotta synnytys olisi helppo ja onnistuisi. Hänen tuli esiintyä alastomana julkisissa tanssitilaisuuksissa ja kulkueissa, vieläpä nuorten miesten läsnä ollessakin, jotta se kannustaisi häntä hoitamaan ruumistaan asianmukaisella huolella ja jotta hänen vikansa havaittaisiin ja korjattaisiin. Hyvin moraalinen Plutarkhos vakuuttaa, ettei nuorten

naisten alastomuudessa ollut mitään häpeällistä, »kainous oli saapuvilla ja kaikki riettaus oli suljettu pois». Tanssiessaan tytöt lauloivat urhoollisten sotilaitten ylistykseksi ja kasasivat häpeää niiden päälle, jotka olivat väistyneet. Älyllistä kasvatusta ei Spartan tyttöihin haaskattu.

Nuorten miesten sallittiin olla rakkaussuhteissa ilman mitään ennakkoluuloja sukupuolen suhteen. Miltei jokaisella pojalla oli rakastaja vanhempien miesten joukossa. Tämän rakastajan odotettiin täydentävän hänen kasvatustaan, ja vastapalvelukseksi hän tarjosi kiintymyksensä ja kuuliaisuutensa. Usein tämä suhde kehittyi kiihkeäksi ystävyydeksi, joka kannusti sekä nuorukaista että miestä uljuuteen sodassa. Nuorille miehille sallittiin melkoisia vapauksia ennen avioliittoa, minkä takia prostituutio oli harvinaista eivätkä hetairat olleet Spartassa suosittuja. Koko Lakedaimonissa kuuluu olleen vain yksi Afroditen temppeli, ja sielläkin jumalattaren kuva oli hunnutettu, aseistettu miekalla ja kahlittu jaloista ikään kuin vertauskuvaksi rakkausavioliittojen mielettömyydestä, rakkauden alemmuudesta sodan rinnalla ja valtion ankarasta avioliittovalvonnasta.

Valtio määritteli sopivimmaksi naimaiäksi miehille kolmekymmentä ja naisille kaksikymmentä vuotta. Naimattomuus katsottiin Spartassa rikokseksi. Vanhoillapojilla ei ollut äänioikeutta, eikä heidän sallittu katsella julkisia kulkueita, joissa nuoret miehet ja naiset tanssivat alastomina. Plutarkhoksen mukaan heidät pakotettiin marssimaan alastomina talvellakin ja laulamaan laulua, jossa sanottiin heidän kärsivän oikeudenmukaista rangaistusta, koska olivat niskoitelleet lakia vastaan. Uppiniskaisia avioliiton karttajia uhkasi vaara, että heidän kimppuunsa milloin hyvänsä kävi kadulla joukko naisia ja kolhi heitä pahoin. Aviomiehet, jotka eivät saaneet lapsia, olivat vain hiukan pienemmän ylenkatseen alaisia, ja yleinen käsitys oli, että lapsettomilla miehillä ei ollut oikeutta siihen uskonnolliseen kunnioitukseen, jota Spartan nuoret miehet osoittivat vanhemmille.

Avioliitto järjestettiin tavallisesti vanhempien toimesta, eikä lunnaita maksettu, mutta sopimuksen jälkeen oli sulhasen velvollisuus ryöstää morsiamensa ja tämän tehdä vastarintaa. Avioliitosta käytettiin sanaa *harpadzein* 'anastaa'. Mikäli sellaisten järjestelyjen jälkeen vielä oli naimattomia täysi-ikäisiä, saatettiin joukko miehiä sulloa pimeään huoneeseen yhtä monen tytön kera ja heidän annettiin etsiä elämänkumppaninsa pimeässä. Spartalaisten käsityksen mukaan sellainen valinta ei voinut olla sokeampi kuin rakkaus. Tapana oli, että morsian viipyi jonkin aikaa vanhempiensa luona. Sulhanen asui edelleen kasarmissa ja kävi vain salaa tervehtimässä vaimoaan. »Tällä tavoin», kertoo Plutarkhos, »he elivät pitkän aikaa saaden jopa lapsiakin, ennen kuin olivat nähneet vaimonsa kasvot päivänvalossa». Kun he olivat kypsät vanhemmiksi, tapa salli heidän perustaa kodin. Rakkaus saapui jälkeen häiden useammin kuin ennen niitä, ja näyttää siltä kuin aviopuolisot olisivat Spartassa olleet yhtä kiintyneitä toi-

siinsa kuin missä tahansa muualla. Spartalaiset kerskuivat, ettei heidän keskuudessaan tapahtunut aviorikoksia, ja he saattoivat hyvinkin olla oikeassa, sillä ennen avioliittoa vallitsi suuri vapaus ja monet aviomiehet antoivat suostuttaa itsensä jakamaan vaimonsa muiden, etenkin veljiensä kanssa. Avioero oli harvinaisuus. Spartalaista sotapäällikköä Lysandrosta rangaistiin, koska hän hylkäsi vaimonsa voidakseen ottaa toisen kauniimman.

Kaiken kaikkiaan naisen asema oli Spartassa parempi kuin yhdessäkään toisessa Kreikan yhteiskunnassa. Suuremmassa määrässä kuin muualla hän säilytti Homeroksen aikaisen korkean asemansa ja varhaisemmasta äitivaltaisesta yhteiskunnasta periytyneet etuoikeudet. Plutarkhos kertoo, että Spartan naiset olivat »rohkeita ja miehekkäitä, käskeviä miehiään kohtaan... ja keskustelivat julkisesti kaikkein tärkeimmistäkin kysymyksistä». He saattoivat periä ja testamentata omaisuutta, ja aikojen kuluessa — niin suuri oli heidän vaikutusvaltansa miesten suhteen — lähes puolet Spartan kiinteää omaisuutta joutui heidän käsiinsä. He elivät kotona mukavaa ja vapaata elämää, sillä aikaa kun miehet kestivät sodan vaivoja tai söivät yksinkertaista ruokaa yhteisaterioilla.

Luonteenomainen valtiosäännön määräys näet sääti, että jokaisen miespuolisen spartalaisen tuli kolmannestakymmenennestä kuudenteenkymmenenteen ikävuoteensa saakka päivittäin syödä pääateriansa julkisessa ruokailusalissa, missä ruoka oli laadultaan yksinkertaista ja määrältään ei tosin paljon, mutta tarkoituksellisesti riittämätöntä. Siten, kertoo Plutarkhos, lainsäätäjä halusi harjaannuttaa heidät sodan kieltäytymyksiin ja estää heidät rappeutumasta rauhan oloissa. Heidän ei tullut »viettää elämäänsä kotona maaten kallisarvoisilla leposohvilla loistavien pöytien ääressä, luovuttaa itseään hankkijoiden ja kokkien käsiin, lihottaa itseään nurkissa kuin ahnaat elukat ja tuhota sekä sielunsa että itse ruumiinsakin, jotka hemmottelun ja ylellisyyden heikentäminä olisivat tarvinneet paljon unta, lämpimiä kylpyjä, vapautta työstä ja sanalla sanoen yhtä paljon huolenpitoa ja hoitoa, kuin jos he olisivat olleet pysyvästi sairaita». Tätä yhteisateriaa varten jokaisen kansalaisen tuli aika ajoin toimittaa päivälliskerholleen säädetyt määrät viljaa ja muita elintarvikkeita. Jos hän löi tämän laimin, hän menetti kansalaisoikeutensa.

Aikaisempina vuosisatoina oli normaalista, että se elintapojen yksinkertaisuus ja askeettisuus, johon Spartan nuoriso oli totutettu, säilyi loppuiälle asti. Lakedaimonissa näki harvoin lihavia miehiä. Ei tosin ollut vatsan kokoa säännöstelevää lakia, mutta jos miehen maha paisui säädyttömästi, hallitus saattoi antaa hänelle julkiset nuhteet tai hänet voitiin karkottaa Lakoniasta. Esiintyi vähän juopottelua ja kemuilua, jotka kukoistivat Ateenassa. Varallisuudessa oli todellisia eroavaisuuksia, mutta

niitä peiteltiin. Rikkaat ja köyhät käyttivät samaa yksinkertaista pukua: villaista *peplosta*, mekkoa, joka muodottomana ja koettamattakaan vaikuttaa kauniilta roikkui olkapäiltä. Irtaimen varallisuuden kasaaminen oli vaikeaa. Se, joka tahtoi tallettaa sadan dollarin arvosta rautarahaa, tarvitsi suuren kammion ja sellaisen summan liikuttamiseen vähintään härkäparin. Mutta inhimillistä ahneutta esiintyi silti, ja sen purkautumisväylänä oli viranomaisten lahjottavuus. Senaattorit, eforit, lähettiläät, sotapäälliköt ja kuninkaat olivat kaikki ostettavissa, mikäli hinta vastasi heidän arvoaan. Kun muuan Samoksen lähettiläs näytteli kultaista pöytäkalustoaan, kuningas Kleomenes I toimitti hänet kutsutuksi kotiin, jottei vierasmaalainen esimerkki turmelisi kansalaisia.

Spartalainen järjestelmä, joka pelkäsi sellaista saastutusta, oli tavattoman karsas muukalaisille. Ulkomaalaiset otettiin harvoin hyvin vastaan. heidän annettiin ymmärtää, että käynnin tuli olla lyhyt. Jos he viipyivät liian kauan, poliisi saattoi heidät rajalle. Spartalaiset itse eivät saaneet ilman hallituksen lupaa matkustaa ulkomaille, ja heidän uteliaisuutensa vaimentamiseksi heidät opetettiin kopean omahyväisiksi, niin etteivät he voineet uneksiakaan muiden kansojen voivan opettaa heille mitään. Järjestelmän täytyi olla epäsuopea suojellakseen itseään. Henkäys poistorjutusta vapauden, ylellisyyden, kirjallisuuden ja taiteen maailmasta olisi voinut kumota tämän kummallisen ja keinotekoisen yhteiskunnan, jossa kaksi kolmannesta väestöstä oli maaorjia ja kaikki isännät elivät orjuudessa.

6. *Spartan arviointia*

Minkälaatuisen ihmistyypin ja millaisen sivistyksen nämä siveyssäännöt loivat? Ennen kaikkea miehen, jonka ruumis oli voimakas, joka sieti rasituksia ja kieltäytymyksiä. Ylellisyyttä rakastava Sybariin asukas huomautti spartalaisista, ettei »heidän alttiutensa kaatua sodassa ansainnut suurtakaan ylistystä, koska he sen kautta vapautuivat raskaasta työstä ja kurjasta elämästä». Terveys oli Spartan päähyveitä ja sairautta pidettiin rikoksena. Platon varmasti riemastui sydänjuuriaan myöten tavatessaan maan, joka oli niin puhdas lääketieteestä ja kansanvallasta. Siellä oli myös rohkeutta; vain roomalaiset pystyivät kilpailemaan spartalaisten kanssa pelottomuudessa ja voitoissa. Kun spartalaiset antautuivat Sfakteriassa, Kreikka saattoi tuskin uskoa korviaan. Oli ennen kuulumatonta, etteivät spartalaiset taistelleet viimeiseen mieheen. Monessa tilaisuudessa rivimiehetkin mieluummin surmasivat itsensä kuin jäivät eloon tappion jälkeen. Kun tieto spartalaisten tappiosta Leuktran luona — joka oli niin musertava, että se itse asiassa teki lopun Spartan historiasta — tuotiin eforeille, jotka paraillaan johtivat *gymnopedia*-kilpailuja, nämä virkamiehet

eivät virkkaneet sanaakaan, vaan vain lisäsivät äsken kaatuneiden nimet niiden pyhien vainajien luetteloon, joita kilpailuilla kunnioitettiin. Itsehillintä, maltillisuus, mielentyyneys myötä- ja vastoinkäymisissä — ominaisuuksia, joista ateenalaiset kirjoittivat paljon, mutta joita he harvoin osoittivat —, niitä vaadittiin Spartan kansalaiselta itsestään selvänä asiana.

Jos lainkuuliaisuus on hyve, spartalaiset olivat hyveellisempiä kuin enimmät ihmiset. Lääkäri Demaratos sanoi Kserkseelle: »Vaikka lakedaimonilaiset ovat vapaita, he eivät kuitenkaan ole vapaita joka suhteessa, sillä heidän yläpuolellaan on valtiaana laki, jota he pelkäävät paljon enemmän kuin kansasi sinua.» Harvoin — luultavasti ei milloinkaan myöhemmin Roomaa ja keskiajan juutalaisuutta lukuun ottamatta — on kansa saanut niin paljon voimaa kunnioituksestaan lakejaan kohtaan. Lykurgoksen valtiosäännön aikana Sparta ainakin kahdensadan vuoden aikana voimistui voimistumistaan. Vaikka sen ei onnistunut valloittaa Argosta eikä Arkadiaa, se suostutti Peloponnesoksen Argosta ja Akhaiaa lukuun ottamatta yhtymään johtamaansa Peloponnesoksen liittokuntaan, joka lähes kaksisataa vuotta (560—380) piti yllä rauhaa Pelopsin saarella. Koko Kreikka ihaili Spartan armeijaa ja hallitusta ja odotti siltä apua sortavien tyrannien kukistamiseksi. Ksenofon kertoo »hämmästyksestä, jota tunsin ensi kertaa huomatessani Spartan ainoalaatuisen aseman Hellaan valtioiden joukossa, suhteellisen harvalukuisen väestön ja samalla haavaa yhdyskunnan poikkeuksellisen suuren mahdin ja arvovallan. Tämän tosiasian selittäminen ällistytti minua. Vasta tultuani tarkkailleeksi Spartan erikoislaatuisia laitoksia ihmettelyni lakkasi.» Platonin ja Plutarkhoksen tavoin Ksenofon ei milloinkaan väsynyt ylistämään spartalaisia tapoja. Sieltä Platonkin tietysti sai ääriviivat ihannevaltioonsa, niitä vain hiukan samensi sikäläinen kummallinen välinpitämättömyys ideoita kohtaan. Monet kreikkalaiset ajattelijat, joita kansanvallan rahvaanomaisuus ja sekasortoisuus oli kyllästyttänyt ja pelästyttänyt, turvautuivat spartalaisen lain ja järjestyksen jumaloimiseen.

He saattoivatkin huoleti ylistää Spartaa, sillä heidän ei tarvinnut elää siellä. He eivät joutuneet läheltä tutustumaan spartalaisen luonteen itsekkyyteen, kylmyyteen ja julmuuteen. Niistä valikoiduista herrasmiehistä, joita he kohtasivat, tai ajat sitten eläneistä sankareista, joiden muistoa he kunnioittivat, he eivät voineet päätellä, että Spartan siveyssäännöt kasvattivat hyviä sotureita, mutta eivät mitään muuta, että ne tekivät ruumiin voimakkuudesta turmeltuneen väkivaltaisuuden, koska ne tuhosivat miltei kaiken kyvyn henkiseen elämään. Kun siveyslaki pääsi voitolle, aikaisemmin kukoistaneet taiteet kuolivat äkkikuoleman. Vuoden 550 jälkeen emme kuule mitään spartalaisista runoilijoista, kuvanveistäjistä tai rakentajista.[1]

[1] Gitiadas koristi erään Ateenan temppelin oivallisesti taotuilla pronssilevyillä; mag-

Vain kuorotanssi ja -musiikki säilyivät, sillä niissä spartalainen kuri saattoi loistaa ja yksilö hukkua massan joukkoon. Eristettyinä kaupasta muun maailman kanssa, estettyinä matkustelemasta, tietämättöminä rehevästi kasvavan Kreikan tieteistä, kirjallisuudesta ja filosofiasta, spartalaisista tuli erinomaisten hopliittien kansakunta, jolla oli elinkautisen jalkaväkisotilaan mielenlaatu. Kreikkalaiset matkailijat ihmettelivät sikäläistä elämää, joka oli niin yksinkertaista ja korutonta, niin tarkoin rajoitettua äänioikeutta, niin tarkoin jokaisesta tavasta ja taikauskon ilmauksesta vaarin ottavaa vanhoillisuutta, niin ylevää ja niin ahdasta, luonteeltaan niin jaloa, päämäärältään niin alhaista ja tuloksiltaan niin hedelmätöntä rohkeutta ja kuria. Samaan aikaan ateenalaiset tuskin päivän ratsastusmatkan päässä rakensivat tuhansista epäoikeudenmukaisuuksista ja erehdyksistä näköpiiriltään avarampaa, mutta samalla toimeliasta sivistystä, joka oli avoinna jokaiselle uudelle aatteelle ja kiihkeästi halusi kosketusta muuhun maailmaan, oli suvaitsevainen, monimuotoinen, monimutkainen, ylellinen, uudistava, epäilevä, rikas mielikuvitukseltaan, runollinen, melskeinen ja vapaa.

Lopulta Spartan hengen ahtaus petti sen sielun voimakkuudenkin. Se alentui hyväksymään mitkä keinot hyvänsä, kunhan niillä edistettiin Spartan tavoitteita. Lopulta se jopa alentui myymään Persialle vapauden, jonka Ateena oli voittanut Kreikalle Marathonin luona. Militarismi ahmaisi sen kokonaan, ja ennen niin kunnioitettu Sparta muuttui naapuriensa kauhuksi. Kun se sortui, kaikki kansat ihmettelivät, mutta kukaan ei murehtinut. Nykyisin tuon muinaisen pääkaupungin harvalukuisten raunioiden joukossa tuskin ainoakaan ruhjoutunut kuvapatsas tai kaatunut pylväs muistuttaa siitä, että siellä muinoin asui kreikkalaisia.

IV. UNOHDETTUJA VALTIOITA

Spartan pohjoispuolella Eurotaan laakso ulottuu Lakonian rajan taakse Arkadian vuorimassojen väliin. Nämä vuoret olisivat kauniimpia, elleivät olisi niin vaarallisia. Niille eivät ole olleet mieleen niiden kalliokupeisiin louhitut kapeat polut, ja ne näyttävät kolkosti uhkaavan kaikkia näiden Arkadian kätköpaikkojen häiritsijöitä. Ei ihme, että voitokkaat doorilaiset ja spartalaiset joutuivat täällä ymmälle ja jättivät Arkadian, kuten Eliin ja Akhaiankin, akhaialaiselle ja pelasgilaiselle väestölle. Silloin tällöin matkamies osuu lakeudelle tai ylätasangolle ja löytää kukoistavia nuoria kaupunkeja, sellaisia kuin Tripolis, tai jäännöksiä vanhoista kaupungeista sellaisista kuin Orkhomenos, Megalopolis, Tegea ja Mantineia,

nesialainen Bathykles rakensi Apollonin komean alttarin Amyklaihin ja Theodoros Samolainen rakensi Spartaan kuuluisan kaupungintalon. Sen jälkeen puhutaan tuskin mitään Spartan taiteesta, ei muualta tuotettujen taiteilijoidenkaan saavutuksista.

joka näki sekä Epameinondaan voiton että kuolon. Mutta enimmäkseen Arkadia on maata, jossa asuu harvassa talonpoikia ja laumoineen ynseiden vuorten keskellä kädestä suuhun eleleviä lammaspaimenia. Vaikka sikäläiset kaupungit Marathonin taistelun jälkeen oppivat tuntemaan sivistyksen ja taiteen, ne tuskin olivat astuneet historian näyttämölle ennen persialaissotia. Näissä äkkijyrkänteiden metsissä muinoin samoili suuri Pan.

Arkadian eteläosassa Eurotas miltei kohtaa vielä kuuluisamman joen. Alfeios raivaa nopeasti tiensä Parrhasian vuorten poikki, kiemurtelee verkkaan Eliin tasangoilla ja opastaa matkailijan Olympiaan. Pausaniaan mukaan Eliin asukkaat olivat aiolilaista tai pelasgista sukuperää ja tulleet lahden yli Aitoliasta. Heidän ensimmäinen kuninkaansa, Aithlios, oli sen Endymionin isä, jonka kauneus sai niin lumoihinsa Kuun, että tämä sulki hänen silmänsä ikuiseen uneen, teki syntiä kaikessa rauhasssa ja synnytti hänelle puolisensataa tytärtä. Siinä, missä Alfeios yhtyy pohjoisesta virtaavaan Kladeokseen, sijaitsi kreikkalaisen maailman pyhä kaupunki, niin pyhä, että sota vain harvoin häiritsi sen rauhaa ja Eliin historiassa kilpaleikit siunauksellisesti korvasivat taistelut. Virtojen kulmauksessa sijaitsi Altis, Olympian Zeun pyhä aitaus. Toinen hyökkääjäaalto toisensa jälkeen pysähtyi siellä häntä palvoakseen. Myöhemmin heidän edustajansa aika ajoin palasivat anomaan hänen apuaan ja rikastuttamaan hänen pyhäkköään. Sukupolvesta sukupolveen Zeun ja Heran temppelien rikkaus ja maine kasvoivat, kunnes Persiasta saadun voiton jälkeen Kreikan suurimmat arkkitehdit ja kuvanveistäjät noudettiin niitä entistämään ja koristamaan tuhlaavaisen kiitollisuuden merkeissä. Heran temppeli on peräisin vuoden 1000 vaiheilta; sen rauniot ovat Kreikan vanhimmat temppelinjäännökset. Kappaleita kolmestakymmenestäkuudesta pilarista ja kahdestakymmenestä doorilaisesta pylväänpäästä on säilynyt osoittamaan miten usein ja miten eri tavoin pylväitä uusittiin. Epäilemättä ne alkuaan olivat puiset, ja yksi tamminen patsas olikin vielä pystyssä, kun Pausanias Antoninus-keisareiden aikana saapui paikalle muistikirja kourassaan.

Olympiasta kuljetaan vanhan pääkaupungin, Eliin, ohi Akhaiaan. Sinne osa akhaialaisista pakeni doorilaisten valloitettua Argoksen ja Mykenen. Kuten Arkadiakin se on vuorimaata, jonka rinteillä kärsivälliset paimenet ajavat vuodenajan vaihtelun mukaan lammaslaumojaan ylemmäs tai alemmas. Länsirannikolla sijaitsee yhä kukoistava Patraksen satama, jonka naisten Pausanias kertoo olleen »kaksi kertaa niin lukuisat kuin miehet ja kuuliaisemmat Afroditelle kuin ketkään muut naiset». Pitkin Korinthoksen lahden rannikkoa oli vuorten juurelle ahtautunut muita kaupunkeja — Aigion, Helike, Aigeira, Pellene. Ne ovat nyt miltei unohdettuja, mutta muinoin niissä kihisi miehiä, naisia ja lapsia ja jokainen niistä oli maailman keskus.

V. KORINTHOS

Kuljettuaan vielä muutamien vuorten yli matkamies saapuu taas doorilaisten asuma-alueelle, Sikyoniin. Täällä opetti vuonna 676 muuan Orthagoras maailmalle poliittisen tempun, jota myöhäisemmät vuosisadat tulivat viljelemään. Hän selitti talonpojille, että he olivat pelasgista tai akhaialaista juurta, kun taas heitä riistävät maanomistajaylimykset polveutuivat doorilaisista tulokkaista. Hän vetosi sorrettujen rotuylpeuteen, johti heitä voitokkaassa vallankumouksessa, tekeytyi diktaattoriksi ja nosti käsityöläis- ja kauppiasluokan valtaan.[1] Hänen kyvykkäiden seuraajiensa, Myronin ja Kleistheneen, aikana tämä luokka teki Sikyonista puolittaisen teollisuuskaupungin, joka oli kuuluisa jalkineistaan ja saviteoksistaan, vaikka sillä yhä oli nimensä kasvattamiensa kurkkujen mukaan.

Kauempana idässä on kaupunki, jonka olisi kaikkien maantieteellisten ja taloudellisten ennusmerkkien nojalla pitänyt olla Kreikan rikkain ja sivistynein keskus. Korinthoksella näet oli kannaksellaan kadehdittava asema. Se saattoi sulkea Peloponnesoksen maaportin. Se saattoi edistää maitse tapahtuvaa kauppaa etelä- ja pohjois-Kreikan välillä tai hyötyä sen kustannuksella, ja sillä oli satamia ja laivaliikettä sekä Saronin että Korinthoksen lahden rannalla. Näiden vetten välille se oli rakennuttanut tuottoisan *diolkoksen*, puisen radan, jota pitkin aluksia teloilla kiskottiin seitsemättä kilometriä leveän maataipaleen poikki.[2] Sen linnoitus, Akrokorinthos, oli valloittamaton, sillä se sijaitsi 600 metriä korkealla huipulla ja sai vettä tyhjentymättömästä lähteestä. Strabon on kuvaillut innostavaa näkymää linnoituksesta, jonka juurella kaupunki leviää kahdella valoisalla pengermällä ulkoilmanäyttämöineen, suurine julkisine kylpylöineen, pylvästoreineen, hohtavine temppeleineen ja suojamuureineen, jotka ulottuivat pohjoiselle lahdelle Lekhaionin satamaan saakka. Vuoren korkeimmalla huipulla kohosi ikään kuin vertauskuvana eräästä kaupungin tärkeästä elinkeinosta Afroditen temppeli.

Korinthoksen historia ulottui taapäin mykeneläisaikaan. Jo Homeroksen päivinä se oli maineessa rikkaudestaan. Doorilaisvalloituksen jälkeen sitä hallitsivat kuninkaat, sittemmin aristokratia, jonka etunenässä oli

[1] Samoin Camille Desmoulins vuonna 1789 kahvilansa puhujalavalta yllytti gallialaisia kukistamaan germaanisen (frankkilaisen) ylimystönsä.

[2] *Diolkos* oli mieluinen vaihtoehto kauppiaille, jotka pelkäsivät Kap Maleaa ympäröiviä vaarallisia vesiä purjehtiessaan läntiselle Välimerelle. Rata oli kyllin vankka, jotta siinä voitiin kuljettaa kreikkalaisajan tavallisia kauppa-aluksia. Augustus kuljetti laivastonsa *diolkos*ta käyttäen ajaessaan Aktionin taistelun jälkeen takaa Antoniusta ja Kleopatraa, ja muuan kreikkalainen laivue kuljetettiin kannaksen yli samalla tavoin niin myöhään kuin 883 j. Kr. Periandros suunnitteli aikoinaan samanlaista kanavaa kuin se, joka nyt yhdistää molemmat lahdet, mutta hänen insinöörinsä katsoivat sen liian vaivalloiseksi tehtäväksi.

bakkhiadien suku. Mutta täälläkin, kuten Argoksessa, Sikyonissa, Megarassa, Ateenassa, Lesboksessa, Miletoksessa, Samoksessa, Sisiliassa ja missä hyvänsä Kreikan kauppa kukoisti, liikemiesluokka sai juonittelun avulla vallan haltuunsa. Tämä oli tosiasiallinen syy »tyrannioiden» eli diktatuurien esiintymiseen Kreikassa 7. vuosisadalla. N. 655 Kypselos anasti vallan. Luvattuaan Zeulle Korinthoksen koko varallisuuden, jos onnistuisi hankkeessaan, hän määräsi kaikelle omaisuudelle vuotuisen kymmenen prosentin veron ja luovutti täten saadut varat temppelille, kunnes kymmenen vuoden kuluttua oli täyttänyt lupauksensa silti jättäen kaupungin yhtä rikkaaksi kuin ennen. Hänen älykäs ja suosittu valtansa, jota kesti kolmekymmentä vuotta, laski Korinthoksen vaurauden perustan.

Hänen häikäilemätön poikansa Periandros, eräs Kreikan historian pitkäaikaisimpia diktaattoreja (625—585), pani toimeen kurin ja järjestyksen, esti riistämistä, rohkaisi liike-elämää, suosi kirjallisuutta ja taiteita ja teki Korinthoksesta joksikin aikaa Kreikan ensimmäisen kaupungin. Hän elvytti kauppaa laskemalla liikkeeseen valtion rahaa ja edisti teollisuutta alentamalla veroja. Hän selvitti työttömyyskriisin panemalla toimeen suuria yleisiä töitä ja perustamalla siirtokuntia. Hän suojeli pienliikemiehiä suurten liikkeiden kilpailulta rajoittamalla niiden orjien luvun, joita yksi mies sai pitää palveluksessaan, ja kieltämällä uusien orjien tuonnin. Hän vapautti varakkaat liiasta kullasta pakottamalla heidät avustamaan kaupungin koristukseksi aiotun kultaisen jättiläispatsaan pystyttämisessä. Hän kutsui Korinthoksen rikkaat naiset pitoihin, riisutti heidän kalliit pukunsa ja korunsa sekä lähetti heidät kotiin puolet omaisuudesta kansallistettuna. Hänellä oli paljon ja mahtavia vihollisia. Hän ei uskaltanut liikkua ulkona ilman voimakasta henkivartiostoa, ja hänen pelkonsa ja eristymisensä tekivät hänestä katkeran ja julman. Suojellakseen itseään kumoukselta hän noudatti diktaattoritoverinsa, Miletoksen Thrasybuloksen, hämärää neuvoa, että hänen olisi aika ajoin leikattava poikki vainionsa pisimmät viljantähkät. Hänen jalkavaimonsa kiusasivat häntä syytöksillä hänen vaimoaan vastaan, kunnes hän kiukunpuuskassa työnsi tämän portaita alas; vaimo oli raskaana ja kuoli vammoihinsa. Periandros poltatti jalkavaimot elävältä ja karkotti Korkyraan poikansa Lykofronin, joka suri niin katkerasti äitiään, ettei halunnut puhua sanaakaan isälleen. Kun korkyralaiset surmasivat Lykofronin, Periandros otatti kiinni kolmesataa heidän ylhäisimpiin perheisiinsä kuuluvaa nuorukaista ja lähetti heidät kuningas Alyatteelle Lyydiaan kuohituttaviksi, mutta heitä kuljettavat laivat käväisivät Samoksessa, ja Samoksen asukkaat uhmaten Periandroksen vihaa vapauttivat heidät. Diktaattori eli kypsyneeseen ikään, ja hänen kuolemansa jälkeen jotkut lukivat hänet muinaisen Kreikan seitsemän viisaan joukkoon.

POSEIDONIN TEMPPELI POSEIDONIASSA (Paestum). — Poseidonin lepyttämiseksi rakennettu temppeli, jonka ylväät piirteet näkyivät kauas merelle niin, että merenkulkijat voivat käyttää sitä oppaanaan.

Kraatteri-maljakko. Louvre, Pariisi. — Kreikkalaiset maljakot olivat käyttöesineitä. Tämäkin Athenen ja Herakleen kuvin ja taidokkain ornamentein koristettu maljakko on toiminut sekoitusastiana.

Sukupolvea myöhemmin spartalaiset kukistivat Korinthoksen diktatuurin ja asettivat ylimysvaltaisen hallituksen, ei siksi, että Sparta olisi rakastanut vapautta, vaan koska se suosi maanomistajia liikemiesluokan kustannuksella. Silti Korinthoksen rikkaus perustui kauppaan, jota silloin tällöin avustivat Afroditen palvojattaret ja yleishelleeniset Isthmoksen kisat. Siellä eli niin lukuisasti ilonaisia, että kreikkalaiset usein käyttivät haureudesta nimitystä *korinthiazomai*. Korinthoksessa oli yleisenä tapana vihkiä Afroditen temppelille naisia, jotka palvelivat häntä porttoina ja veivät palkkionsa papeille. Muuan Ksenofon (ei »Kymmenentuhannen» johtaja) lupasi jumalattarelle viisikymmentä hetairaa eli ilonaista, jos tämä auttaisi hänet voittoon Olympian kisoissa, ja hurskas Pindaros ylistäessään hänen voittoaan mainitsee lupauksen silmää räpäyttämättä. »Afroditen temppeli», sanoo Strabon, »oli niin rikas, että se omisti enemmän kuin tuhat temppeliorjaa, ilonaisia, joita sekä miehet että naiset olivat pyhittäneet jumalattarelle. Ja sen vuoksi kaupunkikin näiden naisten vuoksi tuli täyteen väkeä ja rikastui; esimerkiksi laivurit tuhlasivat auliisti rahojaan siellä.» Kaupunki oli kiitollinen ja piti »vieraanvaraisia naisia» yleisinä hyväntekijöinä. »Oli vanha tapa Korinthoksessa», kertoo Athenaios toistaen erään vanhan kirjailijan sanoja, »milloin hyvänsä kaupunki anoi jotakin Afroditelta, . . . ottaa mahdollisimman monta ilonaista mukaan apua anomaan.» Ilonaisilla oli oma uskonnollinen juhlansa, *afrodisia*, jota he viettivät hartaasti ja komein menoin. Apostoli Paavalin aikana nämä naiset yhä harjoittivat ikivanhaa ammattiaan.

Vuonna 480 Korinthoksessa asui viisikymmentätuhatta kansalaista ja kuusikymmentätuhatta orjaa, joten vapaiden lukumäärä verrattuna orjiin oli poikkeuksellisen korkea. Nautinnon ja kullan tavoittelu oli temmannut mukaansa kaikki yhteiskuntaluokat, joilta siksi liikeni niukalti harrastusta kirjallisuuteen ja taiteisiin. Kahdeksannella vuosisadalla eli Eumelos-niminen runoilija, mutta muuten korintholaiset nimet harvoin koristavat Kreikan kirjallisuuden aikakirjoja. Periandros suosi runoilijoita hovissaan ja kutsui Arionin Lesbos-saarelta järjestämään Korinthoksen musiikkielämää. Korinthoksen savi- ja pronssiteokset olivat maineessa 8. vuosisadalla, sen maljakkomaalarit olivat 6. vuosisadalla Kreikan etevimmät. Pausanias kertoo suuresta setriarkusta, jossa Kypselos piileksi bakkhiadeja ja johon taiteilijat olivat kaivertaneet siroja kohokuvia norsunluu- ja kultaupotteiden lisäksi. Otaksuttavasti Periandroksen aikana korintholaiset pystyttivät Apollonille doorilaisen temppelin, joka oli kuuluisa seitsemästä monoliittipilaristaan; niistä viisi yhä on pystyssä osoittamassa, että Korinthos saattoi rakastaa kauneutta useammassa kuin yhdessä muodossa. Ehkäpä aika ja sattuma olivat epäsuopeita kaupungille, ja sen aikakirjat joutuivat muukalaisten kirjoitettaviksi. Menneisyys hämmästyisi, jos se voisi nähdä itsensä historiankirjoittajien sivuilta.

VI. MEGARA

Megara rakasti kultaa yhtä suuresti kuin Korinthos ja menestyi kaupan avulla kuten tämäkin. Sillä oli kuitenkin yksi suuri runoilija, jonka säkeissä muinainen kaupunki elää kuin sen vallankumoukset olisivat omiamme. Sijaiten Peloponnesoksen portilla, omaten sataman kummankin lahden rannalla se saattoi tehdä sopimuksia armeijoiden kanssa ja periä tullia kauppiailta. Lisäksi sillä oli toimelias kutomateollisuus, jonka työvoimaa, miehiä ja naisia, ajan rehellisessä sanastossa nimitettiin orjiksi. Kaupunki kukoisti eniten 7. ja 6. vuosisadalla, jolloin se kilpaili kannaksen kaupasta Korinthoksen kanssa. Siihen aikaan se perusti kauppaetuvartioikseen niin etäisiä siirtokuntia kuin Byzantionin Bosporoksen varrelle ja Megara Hyblaian Sisiliaan. Varallisuus kasvoi, mutta ovelat kokosivat sen niin tarkoin omiin käsiinsä, että kansan suuri massa, puutteenalaisina raatajina yltäkylläisyyden keskellä, halukkaasti kuunteli miehiä, jotka lupasivat sille onnellisemman elämän. Noin 630 Theagenes, joka oli päättänyt tulla diktaattoriksi, ylisti köyhiä ja soimasi rikkaita, johti nälkiintyneen rahvaan rikkaiden karjankasvattajien laitumille, sai itselleen myönnetyksi henkivartioston, lisäsi sitä ja kukisti hallituksen. Sukupolven ajan Theagenes hallitsi Megaraa, vapautti maaorjat, nöyryytti mahtavia ja suojeli taiteita. N. 600 varakkaat vuorostaan syöksivät hänet vallasta, mutta kolmas vallankumous palautti demokratian. Johtavien aristokraattien omaisuus takavarikoitiin, rikkaiden kodit pakkoluovutettiin, velat julistettiin mitättömiksi ja säädettiin laki, jonka mukaan varakkaiden oli suoritettava takaisin velallisten maksama korko.

Theognis eli näiden vallankumousten aikana ja kuvasi niitä katkerissa runoelmissa, jotka saattaisivat olla nykyaikaisten luokkasotiemme ääni. Hän oli kertomansa mukaan (sillä hän on ainoa lähteemme tässä asiassa) vanhan ja ylhäisen suvun jäsen. Hänen on täytynyt elää nuoruutensa suotuisissa oloissa, sillä hän oli sittemmin ylimyspuolueen johtomiehiin kuuluneen Kyrnos-nimisen nuorukaisen opastaja, filosofi ja rakastaja. Hän antaa Kyrnokselle paljon neuvoja ja pyytää vain rakkautta palkkioksi. Kuten kaikki lempijät hän valittaa saavansa liian vähän vastarakkautta, ja hänen kauneimmat säilyneet runonsa muistuttavat Kyrnokselle, että tämä voi saavuttaa kuolemattomuuden vain Theogniin runouden avulla:

Sulle siivet ma antanut oon, meriaavojen teitä
luo joka maan, keveään ilmoja matkata voit.
Kaikkien oot pitopöytäin, myös kemujuhlien tuttu;
miehien huulilta soi kunnias kuolematon.
Kuorot soinnukkaat kera huilujen soi heloäänten,
kun jalo nuoriso sua juhlien kiittävä on.
Kerran astua saat manan synkän alhoja kohti:
On talo Persefonen vain valituksia täys.

Kuoltuas kunnias ei sinun kuole, vaan olet aina
palvoma ihmisien, on nimes kuihtumaton.
Kyrnos, Hellaan maan, yli saarien matkasi kulkee,
myös meren aution taa, veen kala-antimisen.
Ratsun et selkään istua voi, vaan loistavin lahjoin
Muusat kantavat sua orvokkiseppelineen.
Kaikkien huulilla lauluni soi, tulevaisten on mieleen,
siksi kun säilyy maa, Helios hehkua saa.

Hän ennustaa Kyrnokselle, että ylimystön harjoittama vääryys voi aiheuttaa vallankumouksen:

Kyrnos, kansa on synnytyspoltteissaan; minä pelkään:
miehen se synnyttää kostajaks pöyhkeyden.
Joukot vielä on järjissään, mut johtajat luisuu
suureen vääryyteen, siihen jo lankeavat.
Kyrnos, koskaan ei jalot kansaa turmahan syökse.
Kun elo uhmainen kehnojen intona on,
saa edut ansioton, jopa turmaan vievät ne kansan
vuoks' etupyyteiden, vuoks' oman valtiuden.
Turha on toivosi, että jo valtion järkytys jättää,
vaikka on hiljaisuus täysi ja hiiskumaton.
Jos meno moinen on himo kansanjoukkion kehnon,
sen edut yhdistyy valtion turmiohon.
Syntyvät siitä tyrannius, heimojen murhat ja melskeet,
kuunaan moiseen ei kansasi suostua saa.

Vallankumous puhkesi. Theognis oli niitä, jotka voitollinen demokratia ajoi maanpakoon, ja hänen omaisuutensa takavarikoitiin. Hän jätti vaimonsa ja lapsensa ystävien pariin ja vaelsi valtiosta valtioon — Euboiaan, Thebaan, Spartaan, Sisiliaan. Aluksi hänet toivotettiin tervetulleeksi ja häntä pidettiin hyvänä runoutensa tähden, sitten hän sortui katkeraan ja hänelle outoon köyhyyteen. Katkeruudessaan hän sinkoaa Zeulle samanlaisia kysymyksiä kuin Job Jahvelle:

Ihmetys mieltäni painaa; Zeus rakas, kaikkien herra,
suuri on voimasi sun, kunnias kuolematon!
Kunkin ihmisen mielen ja luonnon tunnet sa tarkkaan,
kaikkein korkein on, valtias, mahtisi sun.
Kuinka sa sallia voit, Kronos-synty, sen, ett' osan, arvon
saa saman kunnianmies kuin joku kunniaton,
vaikk' olis malttava tai ylimielinen ihmisen luonto,
kun jopa vääryyteen muutamat taipua voi.
Ei suku kuolevien jumalhengen neuvoa saanut,
tietää tietä, mi vie suosiohon jumalain.

Hänen katkeruutensa kohdistuu kansanvaltaisiin johtajiin, ja hän anoo tutkimattomalta Zeulta armoa saada juoda heidän vertaan. Ensimmäisenä

tunnettuna tämän metaforan käyttäjänä hän vertaa Megaran valtiota laivaan, jonka perämiehen tilalle ovat asettuneet kurittomat, taitamattomat merimiehet. Hän järkeilee, että muutamat ihmiset ovat luonnostaan pystyvämpiä kuin muut ja että sen vuoksi aristokratia on muodossa tai toisessa välttämättömyys. Ihmiset ovat jo huomanneet, etteivät enemmistöt koskaan hallitse. Hänen käyttäminään merkitsee *hoi agathoi* 'hyvät' samaa kuin aristokraatit ja *hoi kakoi* 'kehnot' rahvasta. Nämä synnynnäiset eroavaisuudet ovat hänen arvelunsa mukaan häviämättömiä; »mikään opetuksen määrä ei tee kehnosta ihmisestä hyvää» — vaikka hän kenties tarkoittaakin, ettei minkäänlainen kasvatus voi muuttaa rahvaanmiestä ylimykseksi. Kuten kaikki kunnon konservatiivit hän on eugeniikan kannattaja: maailman onnettomuudet eivät johdu »hyvien» ahneudesta, vaan heidän epäsäätyisistä avioliitoistaan ja hedelmättömyydestään.

Hän suunnittelee Kyrnoksen kanssa uutta vastavallankumousta ja järkeilee, että vaikka olisikin vannottu uskollisuuden vala uudelle hallitukselle, on luvallista murhata tyranni. Hän vannoo toimivansa yhdessä ystäviensä kanssa, kunnes he ovat täydellisesti kostaneet vihollisilleen. Vietettyään monta vuotta yksinäisyydessä ja maanpaossa hän kuitenkin lahjoo erään virkamiehen sallimaan hänen palata Megaraan. Häntä kuohuttaa hänen oma kaksinaamaisuutensa, ja epätoivoissaan hän kirjoittaa säkeet, joita sadat kreikkalaiset tulevat toistamaan:

Parhain maan asujain osa jäädä on syntyä vaille,
päivää loisteessaan kunpa he nähdä ei sais.
Syntyvän matkata ois paras Hadeen portteja kohti,
nukkua helmaan yön peittona painava maa.

Vihdoin me tapaamme hänet taas Megarasta vanhana ja murtuneena; hän on turvallisuutensa vuoksi luvannut olla enää kirjoittamatta poliittisista aiheista. Hän lohduttautuu viinillä ja uskollisella vaimolla sekä koettaa parhaansa mukaan vihdoinkin oppia, että kaikki luonnollinen on anteeksi annettavissa.[1]

Kyrnos, onnea sait, siis miehenä vaivoja kestä,
kohtalo kun sinun soi niist' osas arpoa näin.
Niin kuin onnesi jälkeen koit kovat, siksi jo jälleen
päivään pyrkiä voit, varjelun suo jumalat.

---

[1] Tämän ja ylempänä siteerattujen runojen sijoittaminen tiettyihin Theogniin elämän ajankohtiin on olettamuksenvaraista. Runot on suomentanut Päivö Oksala.

VII. AIGINA JA EPIDAUROS

Megaran ja Korinthoksen rantoja huuhtovaan lahteen oli maanjäristys nostanut (tai jättänyt jäljelle) erään niiden vanhimmista kilpailijoista teollisuuden ja kaupan alalla, Aiginan saaren. Sinne kasvoi mykeneläisaikana vauras kaupunki, jonka haudoista on kaivettu paljon kultaesineitä. Doorilaiset valloittajat havaitsivat maan liian karuksi maanviljelykseen, mutta sen sijainnin kaupan kannalta oivalliseksi. Persialaisten tullessa saarella oli vain kauppaylimystöä, joka halusta vaihtoi työpajoissaan valmistettuja oivallisia maljakkoja ja pronssiesineitä orjiin, joita he tuottivat suuria määriä työskentelemään tehtaissa tai myytäväksi Kreikan kaupunkeihin. Aristoteles arvioi v:n 350 paikkeilla, että Aiginan asukasluku oli puoli miljoonaa, niistä orjia 470 000. Siellä lyötiin ensimmäiset kreikkalaiset rahat, ja Aiginan painot ja mitat pysyivät vakiokäytössä Kreikassa aina roomalaisvalloitukseen saakka.

Vuonna 1811 paljastui, että tällainen kauppiasyhdyskunta saattoi harrastaa taidetta rikkauden rinnalla. Silloin muuan matkailija löysi romuläjästä voimakkaasti ja herkästi veistettyjä kuvanveistoksia, jotka muinoin olivat koristaneet Afaian temppelin päätykolmiota. Temppelistä itsestään oli jäljellä kaksikymmentäkaksi doorilaista pylvästä, joiden liitinpalkki vielä oli paikallaan. Aiginalaiset olivat rakentaneet sen todennäköisesti vähän ennen persialaissotia, sillä vaikka sen arkkitehtuuri on klassillinen, sen veistoksissa on monia jälkiä arkaaisesta, puoli-itämaisesta tyylistä. On kuitenkin mahdollista, että se rakennettiin Salamiin taistelun jälkeen, sillä aiginalaisten voittoa troialaisista kuvaavat veistokset saattavat vertauskuvallisesti esittää Kreikan ja Itämaiden ikuista ristiriitaa ja Kreikan laivaston äskeistä voittoa Salamiin salmessa, silmänkantaman päässä Aiginasta. Tähän laivastoon Aiginan pieni saari oli varustanut kolmekymmentä laivaa, ja niistä yksi sai kreikkalaisilta voiton jälkeen ensimmäisen urhoollisuuspalkinnon.

Aiginasta matkamies pääsee miellyttävän venematkan jälkeen Epidaurokseen, joka nykyisin on 500 asukkaan kylä, mutta muinoin yksi Kreikan maineikkaimpia kaupunkeja. Täällä — tai oikeastaan kuudentoista kilometrin päässä olevassa ahtaassa rotkossa Argoliin niemimaan korkeimpien huippujen välissä — oli Asklepioksen, parantamisen jumala-sankarin, tärkein tyyssija. »Oi Asklepios!» oli Apollon itse julistanut Delfoin oraakkelin välityksellä, »sinä, joka olet syntynyt suureksi iloksi kaikille kuolevaisille, sinä rakkauden lapsi, jonka viehättävä Koronis synnytti minulle kallioisessa Epidauroksessa.» Asklepios paransi niin monta ihmistä, herättipä kuolleitakin, että manalan jumala Pluton valitti Zeulle tuskin kenenkään enää kuolevan. Zeus, jonka mielestä ihmissuvulla ei oikeastaan ollut muuta tehtävää kuin kuoleminen, surmasi Asklepioksen salamalla. Mutta ihmiset palvoivat häntä aluksi Thessaliassa, sittemmin Kreikassa, pelastajajuma-

luutena. Epidaurokseen he pystyttivät hänen komeimman temppelinsä, ja sinne lääkäripapit, joista käytettiin nimitystä asklepiadit, perustivat parantolan, joka tunnettiin koko Hellaassa menestyksestään tautien parannuksessa. Epidauroksesta tuli Kreikan Lourdes, pyhiinvaeltajia kerääntyi sinne Välimeren maailman joka kolkasta etsimään kreikkalaisten mielestä suurinta siunausta, terveyttä. He nukkuivat temppelissä, alistuivat toiveikkaina määrättyyn hoitomenetelmään ja kertoivat ihmeeksi uskomastaan parantumisestaan kivitauluilla, joita yhä viruu täällä pyhän lehdon raunioiden keskellä. Näiden potilaiden maksuilla ja lahjoilla Epidauros rakensi teatterinsa, stadionin, jonka istuimet ja maalit ovat yhä nähtävinä kaupunkia ympäröivien kukkuloiden rinteillä, sekä viehättävän *tholoksen* — pyöreän pylväsrakennuksen —, jonka säilyneet, pieneen museoon kootut sirpaleet kuuluvat Kreikan siroimmin veistettyihin marmorikuviin. Nykyisin samanlaiset potilaat matkustavat Kykladien Tenos-saarelle, missä oikeauskoisen kirkon papit parantavat heitä samoin kuin Asklepioksen papit heidän edeltäjiään kaksi ja puoli vuosituhatta aikaisemmin. Jumalat ovat kuolevaisia, mutta hurskaus on ikuinen.

Tutkija ei Epidauroksessa kiihkeimmin etsi Asklepionin maan tasalle sortuneita raunioita. Seutu on runsasmetsäistä, eikä hän havaitse etsimäänsä täydellistä teatteria, kunnes tien mutka paljastaa sen jättiläisviuhkan tavoin vuorenrinteelle levittäytyneenä. Polykleitos nuorempi rakensi sen neljännellä vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua, mutta se on vielä tänä päivänäkin miltei täysin eheä. Kun matkamies seisoo *orkhestran*, tanssinäyttämön, kivetyn avaran kehän keskellä ja näkee edessään neljätoistatuhatta istuinta, jotka on niin ihmeteltävän taitavasti sijoitettu kohoaviin riveihin, että jokainen istuin näyttää olevan suoraan hänen kohdallaan; kun hänen katseensa seuraa käytäviä, jotka säteittäisesti kohoavat suoralinjaisina ylös vuorenrinteen puihin asti; kun hän vaivattomasti keskustelee etäisimmillä, ylimmillä istuimilla, 60 metrin päässä, istuvien ystäviensä kanssa ja huomaa näiden tajunneen hänen jokaisen sanansa, silloin hänen silmiensä eteen ilmestyy Epidauros sen loistopäivinä ja hän näkee kansanjoukkojen vapaina ja ilomielisinä saapuvan pyhäköstä ja kaupungista kuuntelemaan Euripidesta. Hän tuntee paremmin, kuin voi sanoin ilmaista, muinaisen Kreikan väreilevän ulkoilmaelämän.

VIIDES LUKU

ATEENA

I. HESIODOKSEN BOIOTIA

Megaran itäpuolella tie haarautuu etelään, Ateenaan, ja pohjoiseen, Thebaan. Pohjoiseen vievä tie on vuorinen ja johtaa matkamiehen Kithaironvuoren harjanteille. Kaukana lännessä näkyy Parnassos. Edessä, matalampien kukkuloiden takana ja paljon alempana, leviää Boiotian hedelmällinen tasanko. Kukkulan juurella on Plataiai, missä 100 000 kreikkalaista tuhosi 300 000 persialaista. Hiukan siitä länteen sijaitsee Leuktra, missä Epameinondas saavutti ensimmäisen suuren voittonsa spartalaisista. Jälleen hiukan lännempänä kohoaa Helikon-vuori, runotarten koti. Siellä sijaitsee Keatsin »punastuva Hippokrene», tuo kuuluisa Hevoslähde, joka, niin kerrotaan, alkoi pulputa siitä kohdasta, missä siivekkään orhin Pegasoksen kavio sattui maahan sen ponnahtaessa taivasta kohti. Suoraan pohjoiseen sijaitsee Theban ainainen vastustaja Thespiai, ja lähellä sitä on lähde, jonka vedessä Narkissos tuijotti kuvaansa — tai toisen kertomuksen mukaan rakkaan sisarvainajansa kuvaa.

Pienessä Askran kaupungissa lähellä Thespiaita eli ja raatoi runoilija Hesiodos, jonka suosion klassillisen ajan kreikkalaisten keskuudessa voitti ainoastaan Homeros. Perimätiedon mukaan hän syntyi 846 ja kuoli 777. Muutamat nykyajan oppineet sijoittavat hänet 650:n vaiheille, mutta otaksuttavasti hän eli vuosisataa aikaisemmin. Hän oli syntynyt Vähän Aasian aiolilaisessa Kymessä, mutta hänen isänsä muutti sikäläiseen köyhyyteen väsyneenä Askraan, jota Hesiodos kuvailee »kurjaksi talvella, sietämättömäksi kesällä eikä hyväksi milloinkaan» — joten se siis on samanlainen kuin useimmat ihmisten asuinpaikat. Kun renki ja paimenpoika Hesiodos seuraili laumojaan ylös ja alas Helikonin rinteitä, hän uneksi, että muusat puhalsivat hänen ruumiiseensa runouden sielun. Niinpä hän kirjoitti ja lauloi voittaen palkintoja soitantokilpailuissa toisten mukaan jopa itse Homeroksenkin edellä.

Kuten jokainen nuori helleeni hän rakasti jumalaistaruston ihmeitä. Hän sepitti [1] *Theogonian*, Jumalten sukupuun, josta meille on säilynyt tuhatkunta ontuvaa säettä. Niissä luetellaan ne jumalsuvut ja -perheet, jotka ovat yhtä elintärkeitä uskonnolle kuin kuninkaiden sukupuut historialle.

---

[1] Niin uskoi koko klassillinen muinaisuus, paitsi muutamia boiotialaisia oppineita 2. vuosisadalla e. Kr., jotka sitä epäilivät.

Ensiksi hän lauloi itse muusista, koska ne niin sanoaksemme olivat hänen naapureitaan Helikonilla ja koska hän nuorekkaan mielikuvituksensa avulla miltei saattoi nähdä heidän »sirojalkoina tanssivan» vuorenrinteellä ja huuhtovan pehmeää hipiätään Hippokrenen lähteessä. Sitten hän kuvaili pikemmin maailman siittämistä kuin luomista — miten jumala siitti jumalia, kunnes Olympos oli heitä tulvillaan. Alussa oli Kaaos »ja sitten leveäpovinen Maa, kuolevaisten ikiturvallinen tyyssija». Kreikkalaisten uskonnon mukaan jumalat elävät maan päällä tai sen sisässä ja ovat aina lähellä ihmisiä. Sitten tuli Tartaros, manalan jumala, ja hänen jälkeensä Eros, Rakkaus, »kaunein jumalista». Kaaoksesta syntyivät Pimeys ja Yö, joka synnytti Aitherin (Avaruuden) ja Päivän. Maa synnytti Vuoret ja Taivaan, ja Taivas ja Maa yhdyttyään synnyttivät Okeanoksen, Meren. Me kirjoitamme nämä nimet suurin kirjaimin, mutta Hesiodoksen kreikan kielessä ei alkukirjaimia ollut, ja tiedämme vain hänen tarkoittaneen, että alussa oli kaaos, sitten maa, maan sisukset, yö ja päivä, meri ja halu, josta kaikki syntyy. Ehkäpä hän oli filosofi, jota muusat olivat koskettaneet, ja halusi muuttaa abstraktiset käsitteet runollisiksi henkilöluomuksiksi. Empedokles oli käyttävä samoja keinoja vuosisataa tai paria myöhemmin Sisiliassa. Tällaisesta teologiasta oli vain askel joonialaisten luonnonfilosofiaan.

Hesiodoksen jumalaistarusto mässää hirviöissä ja veressä eikä se viero teologista pornografiaa. Taivaan (Uranoksen) ja Maan (Ge eli Gaia) liitosta syntyivät titaanit, joista muutamilla oli viisikymmentä päätä ja sata kättä. Uranos ei sietänyt niitä ja tuomitsi ne syöstäviksi synkkään Tartarokseen. Mutta Maa pahastui tästä ja ehdotti heille, että he surmaisivat oman isänsä. Muuan titaaneista, Kronos, otti tehtävän suorittaakseen. Silloin »iso Ge iloitsi ja kätki hänet väijyksiin, asetti hänen käteensä pykäläisen sirpin ja uskoi hänelle koko juonen. Sitten saapui laaja Taivas mukanaan Yö, leijaili lemmen kiihkossa Maan ympärillä venytellen itseään joka taholle.» Silloin Kronos silpoi isänsä ja heitti lihan mereen. Maahan pudonneista veripisaroista sikisivät Raivottaret; vaahdosta, jota muodostui aalloilla ajelehtivan lihan ympärille, nousi Afrodite.[1] Titaanit valloittivat Olympoksen, syöksivät Taivas-Uranoksen vallasta ja kohottivat Kronoksen valtaistuimelle. Kronos otti sisarensa Rhean puolisokseen, mutta koska heidän vanhempansa, Maa ja Taivas, olivat ennustaneet, että yksi hänen pojistaan syöksisi hänet vallasta, Kronos nieli ne kaikki paitsi Zeuta, jonka Rhea salaa synnytti Kreetassa. Kun Zeus tuli täysikasvuiseksi, hän vuorostaan kukisti Kronoksen, pakotti tämän päästämään lapsensa vatsastaan ja syöksi titaanit maan sisuksiin.

Sellainen oli Hesiodoksen mukaan jumalien synty ja sellaisia heidän tapansa. Hän on kertonut myös Prometheuksesta, Kaukonäkijästä ja

---

[1] Sanasta *afros*, vaahto. Lopputavun johto on epävarma.

Tulentuojasta, ja pitkäpiimäisen yltäkylläisesti jumalien aviorikoksista, jotka antoivat niin monelle kreikkalaisille tilaisuuden *Mayflowerin* amerikkalaisten tavoin johtaa sukujuurensa jumalista — ei olisi luullut aviorikoksen voivan olla niin ikävystyttävää. Emme tiedä missä määrin nämä uskomukset olivat alkukantaisen, miltei villin kulttuurin kansanomaisia kasvannaisia, missä määrin niistä on kiittäminen Hesiodosta itseään. Vain harvoja niistä mainitaan Homeroksen tervehenkisillä sivuilla. On mahdollista, että jokin osa siitä huonosta maineesta, johon nämä kertomukset saattoivat olympolaiset filosofisen kriitillisyyden ja moraalisen edistyksen päivinä, johtuu Askran runoniekan synkästä mielikuvituksesta.

Siinä ainoassa runoelmassa, joka yleisesti tunnustetaan Hesiodoksen sepittämäksi, hän laskeutuu Olympokselta tasangoille ja kirjoittaa voimakkaan maanviljelyksen ylistyslaulun. »Työt ja päivät» on muodoltaan pitkä nuhdesaarna ja neuvokokoelma runoilijan veljelle Perseukselle, joka on kuvattu niin kummalliseksi, että hän saattaa olla vain kirjallinen luomus. »Houkkio Perseus sa, hyvä mielessä sulle nyt haastan.» Tämä Perseus oli, niin meille kerrotaan, anastanut petollisesti Hesiodoksen perintöosan, ja runoilija vakuuttaa ensimmäisessä tunnetussa saarnassa työn arvokkuudesta hänelle, että on paljon viisaampaa olla rehellinen ja tehdä työtä kuin elää paheessa ja ylellisessä mukavuudessa. »Katso, voit valita paheen helposti, jopa suuressa määrässäkin, sillä tie on sileä ja pahe asuu hyvin lähellä. Mutta oivallisuuden tielle kuolemattomat jumalat ovat sijoittaneet työn ja vaivan. Pitkä ja jyrkkä on polku, joka johtaa sen luo, ja vaikea se on aluksi, mutta kun on päästy korkeuksiin, silloin se totisesti on helppo, niin raskas kuin alussa on ollutkin.» Sitten runoilija antaa uutteran taloudenpidon ohjeita sekä nimeää sopivat päivät kylvöä, istuttamista ja sadonkorjuuta varten, lausuen kömpelöin virkkein sen, minkä Vergilius oli ilmaiseva hiotuin säkein. Hän varoittaa Perseusta juomasta paljon kesäisin ja käymästä kevyesti puettuna talvisin. Hän kuvaa jäätävästi Boiotian talvea, »tuimaa, läpitunkevaa viimaa, joka nylkee nahan häriltä», pohjoistuulen myllertämiä merenlahtia ja jokia, valittavia metsiä ja ryskyviä mäntyjä, eläimiä, »jotka kavahtavat valkoista lunta» ja pelokkaina värisevät läävissään ja talleissaan. Kuinka kodikas onkaan silloin hyvin rakennettu mökki, urhean ja ymmärtäväisen raadannan pysyvä palkka! Siellä kotiaskaret jatkuvat myrskystä huolimatta, sillä vaimo on miehen todellinen auttaja ja palkitsee tälle aiheuttamansa monet vaivat.

Hesiodos ei voi oikein ratkaista mitä ajatella näistä auttajista. Hänen on täytynyt olla poikamies tai leski, sillä ei kukaan, jonka vaimo on elossa, olisi voinut käyttää niin kirpeää kieltä naisista. Totta kyllä runoilija *Theogonian* säilyneen katkelman lopulla aloittaa ritarillisen *Naisten luet-*

telon ja kertaa siinä taruja ajoilta, jolloin oli yhtä paljon sankarittaria kuin miehiä ja jolloin useimmat jumaluudet olivat jumalattaria. Molemmissa suuremmissa teoksissaan hän kuitenkin katkeraa nautintoa tuntien kertoo, miten kaunis Pandora toi ihmissuvulle kaikki sen onnettomuudet. Suuttuneena siitä, että Prometheus oli varastanut tulen taivaasta, Zeus käski jumalia muovailemaan naisen danaolaislahjaksi miehelle.

Hän käski Hefaistoksen kiireimmiten sekoittaa maata ja vettä, antaa seokselle ihmisen äänen ja voiman sekä antaa sille neidon viehättävän kauneuden, kuolemattomien jumalattarien kaltaisen. Sitten hän käski Athenen opettaa olennon kutomaan korukankaita ja kultaisen Afroditen levittää hänen ympärilleen suloa, tuskaista halua ja jäseniä hivuttavan huolen, mutta sanansaattaja Hermes sai tehtäväkseen antaa hänelle koiran luonnon ja kavalat tavat... He tottelivat Zeuta... ja jumalien sanansaattaja antoi hänelle lumoavan äänen; ja tämä nainen sai nimekseen Pandora, koska jokainen Olympoksen asujain antoi hänelle lahjan, tehdäkseen vahinkoa kekseliäille ihmisille.

Zeus lahjoitti Pandoran Epimetheukselle, joka huolimatta siitä, että hänen veljensä Prometheus oli varoittanut häntä ottamasta lahjoja vastaan jumalilta, oli sitä mieltä, että hänen tällä kertaa oli annettava myöten kauneuden edessä. Prometheus oli antanut Epimetheuksen haltuun salaperäisen lippaan, jota tämä ei missään tapauksessa saanut avata. Uteliaisuuden voittamana Pandora avasi lippaan, jolloin kymmenentuhatta vitsausta lehahti sieltä ulos turmelemaan ihmissuvun elämää; ainoastaan Toivo jäi jäljelle. Pandorasta polveutuu Hesiodoksen mukaan »ärtyisäin naisten suku, hänestä turmiollinen suku, tuo suuri vitsaus, joka elää miesten kanssa, sopeutuen yltäkylläisyyteen, mutta ei köyhyyteen. Siten Zeus lähetti naisen kuolevaisille onnettomuudeksi.»

Mutta valitettavasti, sanoo vaihemielinen runoilijamme, naimattomuus on yhtä paha asia kuin avioliitto. Yksinäisyys vanhuudessa on surkeaa, ja lapsettoman miehen omaisuus palaa hänen kuoltuaan heimolle. Niinpä miehen kuitenkin on parempi solmia avioliitto — ei kuitenkaan ennen kolmenkymmenen vuoden ikää — ja saada lapsia — mutta ei useampia kuin yhden, jottei omaisuus jakaantuisi.

Oikea aika kun on, sinä luoksesi puoliso ohjaa!
Kun ikäs hiukan vailla on kolmeakymmentä vuotta
tai vähän päällekin, niin kihlausaika on silloin.
Kun nelivuotinen kausi on täys, jopa häiden on hetki.
Immyt myötäsi vie, joka voi tavat oppia oivat.
Parhain naida on näin: lähinaapurin kihlata tyttö.
Tarkkaan katsoa saat: jätä toisen morsian rauhaan.
Varmaan kelvokas vaimo on kaunein palkkio miehen.
Muuta ei niin kamalaa ole kuin perin kelvoton nainen,
täysin kyltymätön, joka varhain muhkean miehen
ilman liekkiä hiivuttaa, vie vanhojen joukkoon.

(Suom. Päivö Oksala.)

Ennen tätä ihmisen lankeemusta, Hesiodos kertoo, ihmissuku eli monta onnellista vuosisataa maan päällä. Ensin olivat jumalat Kronoksen aikana (Vergiliuksen *Saturnia regna*) luoneet kultaisen ihmissuvun, jonka jäsenet itsekin olivat kuin jumalia eläen huolettomina ja raatamatta. Maa kantoi itsestään heille riittävästi ruokaa ja ravitsi heidän runsaita laumojaan. He viettivät monet päivät iloisesti juhlien eivätkä koskaan vanhentuneet, ja kun viimein kuolema saapui, se oli kuin tuskaton, unelmaton uni. Mutta sitten jumalat jumalallisessa oikullisuudessaan loivat hopeaisen ihmiskunnan, joka oli ensimmäistä paljon huonompi. Sen jäsenet tarvitsivat vuosisadan tullakseen täysi-ikäisiksi, elivät lyhyen kypsän ikänsä kärsien ja kuolivat. Sitten Zeus loi vaskisen sukukunnan, ihmisiä, joiden jäsenet, aseet ja asunnot olivat vaskea. He kävivät niin monta sotaa keskenään, että »musta kuolema tarttui heihin, ja he jättivät taakseen kirkkaan päivänpaisteen». Zeus teki uuden yrityksen ja loi sankarien sukukunnan, joka taisteli Theban ja Troian luona. Kun nämä miehet kuolivat, »he viipyivät huolta vailla Autuaiden saarilla». Viimeisenä ja kehnoimpana saapui rautainen sukukunta, kelvoton ja turmeltunut, surkea ja kuriton, joka raatoi päivällä ja teki väärin yöllä, jonka pojat häpäisivät vanhempiaan, joka oli vailla hurskautta, kitsas jumalille, laiska ja riidanhaluinen, keskenään sotia käyvä, joka otti ja antoi lahjuksia, joka oli epäluuloinen ja toinen toistaan panetteleva, joka sorti köyhiä. »Kunpa en», huudahtaa Hesiodos, »olisi syntynyt nykyisenä aikana, vaan joko ennen tai myöhemmin!» Hän toivoo, että Zeus pian hautaisi tämän rautaisen sukukunnan maan alle.

Sellaisen historian teologian avulla Hesiodos selittää oman aikansa köyhyyden ja epäoikeudenmukaisuuden. Nämä epäkohdat hän tunsi näkemältä ja kokemalta, mutta menneisyyden, jonka runoilijat olivat täyttäneet sankareilla ja jumalilla, oli täytynyt olla ylevämpi ja ihanampi kuin nykyinen aika. Varmastikaan ihmiset eivät aina olleet olleet yhtä köyhiä, sorrettuja ja mitättömiä kuin hänen tuntemansa Boiotian talonpojat. Hän ei havaitse, kuinka syvältä hänen luokkansa virheet vaikuttavat hänen omaan katsantokantaansa, kuinka ahtaat ja arkiset, miltei kaupalliset, hänen käsityksensä elämästä ja työstä, miehistä ja naisista ovat. Kuinka suuri onkaan putous verrattuna Homeroksen ihmissuvusta piirtämään kuvaan, joka on kauhujen ja rikosten, mutta myös suuruuden ja ylevyyden näyttämö! Homeros oli runoilija ja tiesi, että kauneuden piirto hyvittää kokonaisen syntien paljouden. Hesiodos oli talonpoika, joka nurkui vaimon hintaa ja nurisi naisten julkeutta, kun he rohkenivat istuutua samaan pöytään kuin heidän miehensä. Hesiodos paljastaa meille karkean selvästi Kreikan varhaisemman yhteiskunnan vastenmielisen perustan — niiden maaorjien ja pienviljelijöiden raskaan köyhyyden, joiden raadannan varassa oli ylimystön ja kuninkaiden loisto ja sotaiset huvitukset. Homeros lauloi

sankareista ja ruhtinaista ylimyksille ja vallasnaisille. Hesiodos ei tuntenut ruhtinaita ja lauloi rahvaan miehistä soveltaen nuottinsa sen mukaan. Hänen säkeistään kuulemme niiden talonpoikaisvallankumousten jyrinän, jotka myöhemmin saattoivat Attikassa voimaan Solonin uudistukset ja Peisistratoksen diktatuurin.[1]

Kuten Peloponnesoksessakin omistivat Boiotiassa maan ylimykset, jotka eivät asuneet maatiloillaan, vaan kaupungeissa tai näiden lähellä. Vauraimmat kaupungit oli rakennettu Kopais-järven rannalle, joka nyt on kuiva, mutta joka ennen ruokki monimutkaista kasteluviemärien ja -kanavien järjestelmää. Homeroksen ajan loppupuolella tälle houkuttelevalle alueelle tunkeutui kansoja, jotka nimittivät itseään lähellä entistä kotipaikkaansa Epeiroksessa sijaitsevan Boion-vuoren mukaan. He valloittivat Khaironeian (jonka lähellä Filippos oli kukistava Kreikan vapauden), Theban, tulevan pääkaupunkinsa, ja lopuksi minyalaisten vanhan pääkaupungin Orkhomenoksen. Nämä ja muut sikäläiset kaupungit yhtyivät klassillisena aikana Theban johdolla Boiotian liitoksi. Sen yhteisiä asioita hoitivat vuosittain valitut boiotarkit, ja sen kansat viettivät Koroneiassa yhteistä *panboiotia*-juhlaa.

Ateenalaisilla oli tapana nauraa boiotialaisten hidasjärkisyyttä ja selittää heidän typeryytensä johtuvan paljosta syömisestä sekä kosteasta, sumuisesta ilmastosta — siis varsin samaan tapaan kuin ranskalaiset erittelivät englantilaisia. Tähän on saattanut olla hiukan aihettakin, sillä boiotialaisten osuus Kreikan historiassa ei ole erityisen kunniakas. Theba esimerkiksi auttoi maahan hyökänneitä persialaisia ja oli vuosisatoja okaana Ateenan kupeessa. Mutta vaa'an toiseen kuppiin saatamme sijoittaa urheat ja uskolliset plataiailaiset, uutteran Hesiodoksen ja ylevän Pindaroksen, jalon Epameinondaan ja erinomaisen viehättävän Plutarkhoksen. Meidän on varottava katselemasta Ateenan kilpailijoita pelkästään ateenalaisten silmillä.

II. DELFOI

Plutarkhoksen kaupungista, Khaironeiasta, Fokiiseen matkatessa on ensin alituisen hengenvaaran alaisena ylitettävä kymmenkunta vuorta, ennen kuin päästään Delfoin pyhään kaupunkiin, joka on itse Parnassosvuoren rinteellä. Kolmisensataa metriä alempana leviää Krisan tasanko,

[1] Historia ei tiedä mitään Hesiodoksen kuolemasta. Tarun mukaan hän 80-vuotiaana vietteli Klymene-neidon. Tämän veli surmasi hänet ja heitti hänen ruumiinsa mereen. Klymene synnytti muka hänelle lyyrillisen runoilijan Stesikhoroksen. Itse asiassa tämä kuitenkin oli syntynyt Sisiliassa.

jonka kymmenentuhannen öljypuun lehdet välkkyvät hopeaisina; vielä puolitoista sataa metriä alempana on vuonomainen Korinthoksen lahti. Laivat liikkuvat etäisyyden antamalla äänettömällä, juhlallisella verkkaisuudella pettävän liikkumatonta vettä myöten. Kauempana kohoaa toisia harjanteita, jotka laskeva aurinko on hetkeksi verhonnut kuninkaalliseen purppuraan. Tien mutkassa pulppuaa Kastalian lähde äkkijyrkkien kallioiden välisessä rotkossa. Tarun mukaan (joka lisäsi uuden tarinan hänen omiinsa) Delfoin kansalaiset syöksivät kukkuloilta alas kuljeksivan Aisopoksen. Historian mukaan fokislainen Filomelos ajoi samojen kukkuloiden yli voitetut lokrislaiset toisessa pyhässä sodassa.[1] Ylinnä kohoavat Parnassoksen kaksoishuiput, minne runottaret muuttivat asumaan kyllästyttyään Helikoniin. Kreikkalaisten, jotka olivat kiivenneet puolitoistakymmentä vaivalloista peninkulmaa päästäkseen Delfoihin ja jotka seisoivat vuorenrinteellä sumupeitteisten huippujen ja auringonkimalteisen meren välillä kauneuden tai kauhun joka puolelta ympäröiminä, oli mahdotonta epäillä, ettei näiden kallioiden alla elänyt joku peloittava jumala. Vähän väliä oli maanjäristys raivonnut siellä säikyttäen pakoon pelästyneet persialaiset, sataa vuotta myöhemmin ryöstelevät fokislaiset ja taas sataa vuotta myöhemmin ryöstelevät gallialaiset. Se oli pyhäkköään suojelevan jumalan työtä. Niin kauas ajassa taaksepäin kuin kreikkalainen perimätieto ulottui, palvojia oli saapunut tänne kuullakseen rotkoissa puhaltavasta tuulesta tai maasta kohoavista kaasuista jumaluuden äänen ja tahdon. Keikkalaisten mielestä oli se suuri kivi, joka sulki kaasuja syöksevän kuilun, Kreikan keskus ja sen vuoksi *omfalos*, kuten he sanoivat, koko maailman napa.

Tämän navan yläpuolelle he rakensivat alttareita, vanhempina aikoina Gelle, Maaemolle, myöhemmin hänen valoisalle voittajalleen Apollonille. Muinoin oli hirmuinen käärme vartioinut rotkoa ja ajanut ihmiset pois, mutta Foibos oli tappanut sen nuolella, minkä jälkeen hänestä oli pytholaisena Apollonina tullut pyhäkön nimikkojumala. Kun muuan vanhempi temppeli oli (548) tuhoutunut tulipalossa, rakensivat rikkaat alkmaionidit, Ateenasta karkotetut ylimykset, sen uudelleen koko Kreikasta kerätyillä varoilla, joita he olivat omillaan kartuttaneet. He rakennuttivat siihen marmorifasadin, ympäröivät sen doorilaisella pylväshallilla ja tukivat sen sisältä joonialaisilla pylväillä. Kreikka ei ollut usein nähnyt niin loisto-

[1] Kreikkalaiset kävivät kaksi pyhää sotaa Apollonin temppelin lisätuloista: ensin vv. 595—585, kun eteläkreikkalaiset tekivät lopun läheisenKirrhan asukkaiden harjoittamasta kulkumaksujen kiskonnasta heidän satamansa kautta Delfoihin matkaavilta pyhiinvaeltajilta; sittemmin vv. 356—346, jolloin Makedonian Filippoksen komentama liittoutunut kreikkalainen armeija karkotti fokislaiset, jotka olivat valloittaneet Delfoin ja anastaneet temppelin aarteet. Ensimmäisen sodan tuloksena oli Delfoin neutralisoiminen ja Pythian kisojen perustaminen, toinen johti siihen, että makedonialaiset valloittivat Kreikan.

kasta palvontapaikkaa. Pyhä tie kiemurteli rinnettä ylös pyhäkölle. Sitä koristivat joka askelella kuvapatsaat, pylväiköt ja »aarteisto» — pienoistemppelit, joita Kreikan kaupungit rakennuttivat pyhäkköjen lähistöön (Olympiaan, Delfoihin, Delokseen) aarteittensa säilytyspaikoiksi tai osoittaakseen omasta puolestaan kunnioitusta jumalalle. Sataa vuotta ennen Marathonin taistelua Korinthos ja Sikyon pystyttivät sellaisia aarteistoja Delfoihin; myöhemmin Ateena, Theba ja Kyrene kilpailivat niiden kanssa, Knidos ja Sifnos voittivat ne. Ikään kuin muistutukseksi siitä, että kreikkalainen draama oli osa kreikkalaisten uskontoa, oli aarteistojen joukkoon rakennettu teatteri vastapäätä Parnassosta. Korkealla kaikkien muiden yläpuolella oli stadion, missä kreikkalaiset harjoittivat eniten suosimaansa terveyden, rohkeuden, kauneuden ja nuoruuden palvontaa.

Mielikuvituksemme piirtää meille kuvan Apollonin juhlasta. Näemme kiihkeiden pyhiinvaeltajien tungeksivan pyhään kaupunkiin vievällä tiellä, täyttävän melulla majatalot ja heidän suojakseen pystytetyt teltat, uteliaina ja epäluuloisina kuljeskelevan myymäkojujen vaiheilla, missä ovelat kauppiaat näyttelevät tavaroitaan, uskonnollisissa kulkueissa tai toiveikkaan pyhiinvaelluksen merkeissä nousevan Apollonin pyhäkölle, laskevan sen eteen uhrinsa tai antimensa, laulavan hymnejään tai lausuvan rukouksiaan, istuvan kauhunsekaisen kunnioituksen vallassa teatterissa, ponnistelevan puolisen tuhatta raskasta askelmaa ylös katselemaan pytholaisia kilpaleikkejä tai ihmetellen tuijottavan vuoria ja merta. Eläitse kulki muinoin tätä tietä kaikessa kiihkeydessään.

III. PIENEMMÄT VALTIOT

Kreikan mannermaan länsiosissa elämä tyytyi olemaan maalaista ja alistettua koko Kreikan historian ajan — ja on sellaista vielä nytkin. Lokriissa, Aitoliassa, Akarnaniassa ja Ainianiassa ihmiset olivat liian lähellä alkukantaista todellisuutta ja liian kaukana kulkuneuvojen ja kaupan vilkastuttavista virtauksista, jotta heillä olisi ollut aikaa tai taipumusta kirjallisuuteen, filosofiaan ja taiteeseen. Eivätpä edes Attikalle niin rakkaat voimistelusali ja teatterikaan löytäneet täältä tyyssijaa. Temppelitkin olivat vain kömpelöitä kyläpyhäkköjä, jotka eivät mitenkään virittäneet kansakunnan tunteita. Pitkin väliajoin nousi vaatimattomia kaupunkeja, sellaisia kuin Lokriin Amfissa, Aitolian Naupaktos tai pieni Kalydon, missä Meleagros muinoin oli ajanut karjua Atalanten keralla.[1] Länsirannikolla

[1] Kun metsäkarju hävitteli Kalydonin peltomaita, järjesti Kalydonin kuninkaan Oineuksen poika Meleagros metsästyksen, jossa hänellä oli apunaan sellaisia kuuluisuuksia kuin Theseus, Kastor ja Polydeukes, Nestor, Iason ja kaunis, nopsajalkainen Atalante. Karju tappoi useita sankareita, mutta Atalante ampui sitä jousella ja Meleagros surmasi sen. Atalante, jolla kotonaan Arkadiassa oli paljon kosijoita, lupautui

lähellä Kalydonia sijaitsee nykyajan Mesolongion eli Missolonghi, missä Markos Bozzaris taisteli ja Byron kuoli.

Akarnanian ja Aitolian välissä juoksee Hellaan suurin virta, Akheloos, jota kreikkalaisten mielikuvitus sai heidät palvomaan jumalana ja jota lepyteltiin rukouksin ja uhrein. Läheltä sen lähteitä Epeiroksessa saa alkunsa Sperkheios, jonka äyräillä, Ainianian pikkuvaltiossa, muinoin elivät esihomerolaiset akhaialaiset ja pieni helleenien heimo, jonka nimen kaikki kreikkalaiset tottumuksen oikusta omaksuivat. Idempänä sijaitsi kapea strateginen sola, jolla lämpimien rikkilähteittensä tähden oli nimenä *Thermopylai*, Kuumat portit. Se hallitsi pohjoisesta etelään, vuorten ja Maleian lahden välistä, kulkevaa tietä. Sieltä päästiin Othrys-vuoren yli ja ftioottisen Akhaian halki Thessalian suurille lakeuksille.

Täällä, Farsaloksen luona, Caesarin uupuneet joukot pyyhkäisivät tieltään Pompeiuksen sotavoiman. Ei missään Kreikassa sato ollut niin runsas, hevoset niin virmoja ja taide niin mitätöntä kuin Thessaliassa. Joka suunnalta juoksi syrjäjokia Peneiokseen, ja niiden ansiosta oli valtion etelärajalta pohjoisten harjanteiden juurelle saakka kaikkialla hedelmällistä lietemaata. Peneios raivaa vuorten halki tiensä Thessalian poikki Traakian merelle. Olympoksen ja Ossan huippujen väliin se uurtaa Tempen ('leikkauksen') laakson, missä kolmensadan metrin korkeuteen kohoavat äkkijyrkät kalliot puristavat väliinsä raivoavan joen kuuden kilometrin matkalla. Suurten jokien partailla oli monia kaupunkeja — Ferai, Krannon, Trikka, Larisa, Gyrton, Elateia —, joita hallitsivat maaorjien hiestä elävät läänitysruhtinaat. Uloinna pohjoisessa kohoaa Olympos, Kreikan huipuista korkein, jumalien koti. Sen pohjois- ja itärinteillä sijaitsi Pieria, missä runottaret olivat asuneet ennen muuttoaan Helikoniin. Etelämpänä, meren rannikolla, oli Magnesian maakunta, täynnä vuoria Ossasta Pelioniin saakka.

Muutamien kilometrien päässä Magnesian eteläpuolella levittäytyy salmen takana suuri Euboian saari pitkin mantereen rantaa Aigeian meren lahtien ja ulapan välissä. Se ikään kuin keikkuu Khalkiin niemimaan varassa, joka miltei kiinnittää sen Boiotiaan. Saaren selkärankana on harjanne, joka on Olympoksen, Ossan, Pelionin ja Othryksen jatkoa ja joka päättyy Kykladeilla. Sen rannikkotasangot olivat kyllin rikkaita houkutellakseen Attikasta joonialaisia doorilaisten hyökkäyksen aikoina ja aiheuttaakseen sen, että Ateena vuonna 506 valloitti saaren, koska se muka olisi kuollut nälkään ilman Euboian viljaa, jos Peiraeus olisi saarrettu. Läheiset vaski- ja rautalöydökset sekä piikkikotilokerrostumat olivat syynä Khalkiin nimeen ja sen vaurauteen, sillä jonkin aikaa se oli Kreikan metalliteollisuuden keskus; sen miekat olivat laadultaan voittamattomia, sen

---

ottamaan puolisokseen sen, joka voitti hänet juoksussa, mutta ne, jotka häviäisivät, oli surmattava. Hippomenes saavutti voiton pudottamalla juostessaan Afroditen hänelle antamat kolme omenaa; Atalante kumartui niitä poimimaan ja menetti voiton. Meleagroksen salaista rakkautta Atalanteaa kohtaan ja hänen traagillista kuolemaansa kuvaa Swinburne'in *Atalanta in Calydon* runoelma.

pronssimaljat oivallisia. Saaren kauppa, jota edisti oma raha, yksi Kreikan aikaisimpia, piti lähtökohtanaan Khalkista, jonka kansalaiset se rikastutti ja opasti perustamaan kauppasiirtoloita Traakiaan, Italiaan ja Sisiliaan. Euboian mitta- ja painojärjestelmä tuli miltei yleiseen käytäntöön Kreikassa, ja Khalkiin aakkosista, jotka Italian Kymessä (Cumae) sijaitseva euboialainen siirtokunta välitti roomalaisille, kehittyi latinan kielen välityksellä nykyajan Euroopan kirjaimisto. Muutamien kilometrien päässä etelään Khalkiista sijaitsi sen vanha kilpailija Eretria. Sinne Platonin oppilas Menedemos perusti filosofikoulun, mutta muuten eivät Khalkis ja Eretria ole huomattavalla tavalla piirtäneet nimiään Kreikan ajattelun tai taiteen aikakirjoihin.

Silta, vuonna 411 e. Kr. rakennetun puisen sillan jälkeläinen suorassa polvessa, johtaa matkamiehen Khalkiista Euripos-salmen poikki takaisin Boiotiaan. Muutamia kilometrejä etelämpänä Boiotian rannikolla oli pieni Auliin kaupunki, missä Agamemnon uhrasi tyttärensä jumalille. Tällä seudulla asui muinoin muuan vähäpätöinen heimo, graijit, jotka yhdessä euboialaisten kanssa lähettivät siirtolaisia Kymeen, lähelle Napolia. Heidän mukaansa roomalaiset antoivat kaikille tapaamilleen helleeneille nimen *Graici*, kreikkalaiset; tämä seikka siis oli syynä siihen, että koko maailma tuli tuntemaan Hellaan nimellä, jota sen asukkaat eivät koskaan itsestään käyttäneet. Vielä etelämpänä on Tanagra, jonka runoilijatar Korinna n. 500 voitti kilpailussa itse Pindaroksen ja jonka savenvalajat 5. ja 4. vuosisadalla valmistivat historian kuuluisimpia pienoiskuvia. Jos menemme vielä kahdeksan kilometriä etelämmäs, olemme jo Attikassa. Parnes-harjanteen huipuilta voimme jo erottaa Ateenan kukkulat.

IV. ATTIKA

1. *Ateenan tausta*

Koko ilmapiiri tuntuu erilaiselta — puhtaalta, raikkaalta, pistävältä. Vuoden päivistä on kolmesataa aurinkoista. Muistamme kohta Ciceron huomautuksen »Ateenan kirkkaasta ilmasta, jonka on sanottu osaltaan lisänneen attikalaisen mielen terävyyttä». Attikassa sataa syksyisin ja talvisin, mutta harvoin kesällä. Sumu on harvinaista. Lunta sataa Ateenassa noin kerran vuodessa, ympäröivillä vuorenhuipuilla neljä tai viisi kertaa. Kesät ovat kuumat, vaikkakin kuivat ja siedettävät; malariasuot vähensivät muinaisina aikoina alavilla mailla ilman terveellisyyttä. Attikan maaperä on karua; peruskallio on miltei kaikkialla lähellä maanpintaa. Siksi maanviljelys on järkyttävää kamppailua elämän yksinkertaisimmista välttämättömyyksistä.[1] Vain huimapäinen kauppa ja

[1] »Attika», sanoo Thukydides (I, 1), »on maaperänsä köyhyyden takia jo erittäin kaukaisista ajoista asti saanut olla turvassa puolueriidoilta (?) ja hyökkäyksiltä.»

kärsivällinen oliivin- ja viininviljelys tekivät Attikan sivistyksen mahdolliseksi.

Sitä yllättävämpää on, että tälle hedelmättömälle niemimaalle kasvoi niin monia kaupunkeja. Niitä oli kaikkialla, joka satamapaikalla rannikolla, joka laaksossa kukkuloiden välissä. Toimelias ja yritteliäs kansa oli asettunut Attikaan nuoremmalla kivikaudella tai jo sitä ennen. Se oli ottanut suopeasti vastaan joonialaiset, jotka olivat pelasgilais-mykeneläisten ja akhaialaisten sekakansaa ja paenneet Boiotiasta ja Peloponnesoksesta pohjoisten kansojen vaellusten ja hyökkäysten alta: molemmat kansanainekset sekaantuivat toisiinsa avioliittojen välityksellä. Täällä ei vieras valloittajarotu riistänyt alkuasukasväestöä. Väestö oli koostunut Välimeren rodun monista aineksista, keskimittaista ja tummapiirteistä. Se oli perinyt välittömästi vanhan kreikkalaisen sivistyksen ja veren, oli ylpeän tietoinen kotimaisuudestaan ja sulki pois kansallispyhäköstään, Akropoliista, doorilaiset puolibarbaarisina nousukkaina.

Yhteiskunnallinen organisaatio perustui veriheimolaisuuteen. Kukin perhe kuului heimoon, jonka jäsenet katsoivat polveutuvansa samasta puolijumalasta, palvoivat samaa jumaluutta, osallistuivat samoihin uskonnollisiin menoihin, tottelivat yhteistä arkonttia (maaherraa) ja rahastonhoitajaa, omistivat eräitä yhteismaita, solmivat keskenään avioliittoja ja testamenttasivat omaisuutta toisilleen, tunnustivat olevansa velvolliset auttamaan toisiaan, kostamaan toistensa puolesta ja puolustautumaan yhteisesti, ja saivat vihdoin lepopaikan heimon yhteisestä kalmistosta. Kuhunkin Attikan neljästä heimosta kuului kolme *fratriaa* (veljeskuntaa), kuhunkin *fratriaan* kolmekymmentä klaania tai sukua *(gene)* ja kuhunkin klaaniin mikäli mahdollista kolmekymmentä perheenpäätä. Tämä Attikan sukulaisuusryhmitys siirtyi myös sotilaallisen organisaation ja liikekannallepanon alalle, ja se synnytti niin nurkkakuntaisen vanhojen perheiden aristokratian, että Kleistheneen täytyi hajoittaa heimot, ennen kuin hän saattoi pystyttää kansanvallan.

Kukin kaupunki tai kylä oli todennäköisesti alkuaan jonkin klaanin koti ja sai joskus nimensäkin klaanista tai sen palvelemasta jumalasta tai sankarista, kuten esimerkiksi Ateena. Itä-Boiotiasta Attikaan kulkiessaan tuli matkustaja ensin Oropokseen. Hänen ensimmäinen vaikutelmansa ei ollut suotuisa, sillä Oropos oli rajakaupunki, yhtä kauhistava matkailijalle kuin mikä tahansa nykyajan rajapaikkakunta. »Oropos», kertoo Dikaiarkhos (?) n. 300, »on rihkamakauppiaiden tyyssija. Sikäläisten tullivirkailijain ahneus on voittamaton, heidän konnuutensa piintynyttä ja luuhun asti syöpynyttä. Useimmat ihmiset ovat karkeita ja raakatapaisia, sillä he ovat kolkanneet yhdyskuntansa kunnialliset kansalaiset.» Oropoksesta etelään mentäessä seurasi tiheästi kaupunki toistaan: Rhamnos, Afidna, Dekeleia (tappelunhaluisen pasifistin Dikaiopoliksen

kotipaikka), Marathon ja Brauron, jonka suuressa temppelissä oli Oresteen ja Ifigeneian Taurian Khersonesoksesta tuoma Artemiin patsas ja jossa joka neljäs vuosi jokainen kynnelle kykenevä attikalainen osallistui Artemiin kunniaksi vietetyn *brauronia*-juhlan hurskauteen ja irstailuun. Sitten seurasivat Prasiai ja Thorikos, sitten Laureionin hopeakaivosseutu, jolla oli niin elintärkeä asema Ateenan taloudellisessa ja sotahistoriassa, sen jälkeen niemimaan kärjessä Sunion, jonka kalliolta kohosi viehättävä temppeli oppaaksi merenkävijöille ja heidän toiveikkaana antimenaan yllätykselliselle Poseidonille. Sieltä päästiin pitkin länsirannikkoa (siellä Attika on puoleksi rannikkoa ja sen nimikin johtuu sanasta *aktike* 'rantama') Anaflystoksen ohi Salamiiseen,[1] joka oli Aiaan ja Euripideen kotipaikka, sieltä Demeterille ja hänen salamenoilleen pyhitettyyn Eleusiiseen ja sieltä takaisin Peiraeukseen. Tähän suojaisaan satamaan, jota lyötiin laimin, kunnes Themistokles paljasti sen mahdollisuudet, laivat sittemmin toivat tavaroita kaikista Välimeren maista Ateenan hyödyksi ja huviksi. Maaperän karuus, rannikon läheisyys ja satamien lukuisuus houkuttelivat Attikan väestön kaupunkäyntiin. Rohkeus ja kekseliäisyys antoivat heidän käsiinsä Aigeian meren markkinat, ja tähän kauppavaltaan perustui Perikleen ajan Ateenan varallisuus, mahti ja kulttuuri.

2. *Ateena harvainvallan aikana*

Nämä Attikan kaupungit eivät olleet ainoastaan Ateenan tausta, vaan sen jäseniä. Olemme nähneet, miten Theseus kreikkalaisten uskoman mukaan oli hyväntahtoisen »synoikisminsa» avulla liittänyt Attikan väestön yhdeksi valtiolliseksi kokonaisuudeksi, jolla oli yhteinen pääkaupunki.[2] Kahdeksan kilometrin päässä Peiraeuksesta, keskellä Hymettoksen, Pentelikoksen ja Parneksen kukkularykelmää, Ateena kasvoi vanhan mykeneläisaikaisen linnavuoren ympärille. Kaikki Attikan maanomistajat olivat sen kansalaisia. Vanhimmat perheet ja ne, joilla oli avarimmat maa-alueet, pitivät valtaa hallussaan. Ne olivat suvainneet kuningasvaltaa epäjärjestyksen uhatessa, mutta kun rauha ja levollisuus palasi, ne ottivat jälleen haltuunsa feodaalisen valta-asemansa valtiossa. Sen jälkeen kun kuningas Kodros oli sankarillisesti uhrautunut taistelussa maahan hyökänneitä doorilaisia vastaan,[3] ylimykset julistivat, ettei kukaan ollut kyllin

[1] Nimi on todennäköisesti foinikialaisten antama ja johtuu sanasta *salam*, rauha; vrt. Salem.

[2] Perimätiedon mukaan tämä oli tapahtunut 13. vuosisadalla, mutta Attika saattoi tuskin olla kokonaan yhdistetty Ateenan alle ennen vuotta 700, koskapa »homerolainen» »Hymni Demeterille», joka on sepitetty tähän aikaan, mainitsee Eleusiin itsenäisenä kuningaskuntana.

[3] Mahdollisesti tarunomainen tapahtuma, jonka perimätieto sijoittaa vuoteen 1068.

hyvä seuraamaan häntä ja asettivat kuninkaan tilalle eliniäksi valitun arkontin. Vuonna 752 he rajoittivat arkontin toimikauden kymmeneksi, vuonna 683 yhdeksi vuodeksi. Jälkimmäisellä kerralla he jakoivat vallan yhdeksän arkontin kesken. Nämä olivat: *eponymos*, jonka mukaan vuosi tapahtumien ajoittamiseksi sai nimen, *basileus*, jolla oli kuninkaan nimi, mutta joka oli vain valtionuskonnon pää, *polemarkhos* eli sotapäällikkö, sekä kuusi thesmoteettia eli lainsäätäjää. Samoin kuin Spartassa ja Roomassa ei kuninkuuden kukistuminen Ateenassakaan merkinnyt alempien säätyjen voittoa tai tietoista askelta kansanvaltaa kohti, vaan vallan palautumista takaisin lääninherrojen käsiin. Paikallisen ja keskusvallan välisen historiallisen vuorottelun heiluri oli taas kerran heilahtanut. Tämä vähittäinen vallankumous riisti kuninkuudelta kaiken vallan, ja kuninkaasta tehtiin pelkkä pappi. Sana *basileus* (kuningas) pysyi Ateenan valtiosäännössä sen muinaishistorian loppuun asti, mutta tosiasiallista valtaa ei koskaan palautettu. Laitoksia saadaan rankaisematta muuttaa tai tuhota ylhäältä päin, jos niiden nimet jätetään muuttamatta.

Eupatridi-oligarkit, (so. jalosukuiset harvainvaltiaat) hallitsivat Attikaa miltei viisisataa vuotta. Heidän valtakaudellaan väestö jaettiin kolmeen valtiolliseen arvoluokkaan: *hippes* eli ritarit, jotka omistivat hevosia ja saattoivat palvella ratsuväkenä; *zeugitai*, jotka omistivat vetohärkäparin ja saattoivat hankkia tarpeelliset varusteet ja aseet taistellakseen hopliitteina, raskasaseisena jalkaväkenä;[1] *thetes*, kevyenä jalkaväkenä taistelevat palkkatyöläiset. Vain kahdella ensimmäisellä ryhmällä oli kansalaisoikeudet, ja vain ritarit saivat toimia arkontteina, tuomareina tai pappeina. Virka-ajan päätyttyä tuli arkonteista, mikäli olivat säilyneet häväistysjutuilta, automaattisesti elinikäisiä jäseniä neuvostoon *(bule)*, joka kokoontui iltaviileässä Areiopagokselle (Areen kukkulalle) valitsemaan arkontteja ja hallitsemaan valtiota. Jo monarkian aikana tämä Areiopagoksen senaatti oli rajoittanut kuninkaan valtaa. Harvainvallan aikana se oli yhtä yksinvaltainen kuin sen roomalainen vastine.

Myöskin taloudellisesti väestö jakaantui kolmeen ryhmään. Ylinnä olivat eupatridit, jotka viettivät suhteellisen ylellistä elämää kaupungeissa orjien ja palkkatyöläisten hoitaessa heidän maaseututiluksiansa tai kauppiasten hankkiessa heille voittoa heiltä lainaamillaan varoilla. Lähinnä rikkaimmat olivat *demiurgoi*, so. ammatinharjoittajat, mestarit, kauppiaat ja vapaat työmiehet. Sitä mukaa kuin siirtolaisuus avasi uusia markkinoita, ja rahan lyöttäminen kirvoitti kaupan kahleistaan, tämän luokan kasvavasta mahdista tuli räjähdysvoima, joka Solonin ja Peisistratoksen aikana hankki sille osuuden hallitusvallasta ja joka Kleistheneen ja Perikleen aikana nosti sen vaikutusvallan huipulle. Useimmat työläisistä olivat

[1] Näitä hevosen omistajia vastasivat Rooman *equites*, Ranskan *chevaliers* ja Englannin *cavaliers*.

vapaita miehiä; orjat olivat vielä vähemmistönä alempienkin kansanluokkien keskuudessa. — Köyhimpiä olivat *georgoi*, kirjaimellisesti maatyöläiset, pikkuviljelijät, jotka kamppailivat maaperän itaruutta sekä rahanlainaajien ja paronien ahneutta vastaan ja joiden ainoana lohdutuksena oli ylpeys siitä, että omistivat kappaleen maata.

Muutamilla näistä talonpojista oli muinoin ollut laajojakin alueita, mutta heidän vaimonsa olivat olleet hedelmällisemmät kuin heidän maansa. Sukupolvien kuluessa oli tila uudelleen ja uudelleen jaettu heidän poikiensa kesken. Klaanin tai patriarkallisen perheen kollektiivinen maanomistusoikeus oli nopeasti häviämässä. Aitaukset, ojat ja pensasaidat osoittivat kateellisen yksityisomaisuuden nousua. Maatilkkujen pienetessä ja maalaiselämän käydessä yhä epävarmemmaksi monet talonpojat myivät maansa — vaikka laki rankaisikin tällaisen kaupan sakoilla ja äänioikeuden menettämisellä — ja muuttivat Ateenaan tai pikkukaupunkeihin antautuakseen kauppiaiksi, käsityöläisiksi tai työmiehiksi. Toisista, jotka eivät pystyneet selviytymään maanomistajan velvollisuuksista, tuli eupatridien tilojen lampuoteja, *hektemoroi*, tai osaviljelijöitä, jotka saivat osan tuotosta palkkiokseen. Toiset taas ponnistelivat yhä, lainasivat rahaa kiinnittämällä maansa korkeaa korkoa vastaan, mutta eivät pystyneet maksamaan ja huomasivat joutuneensa velkojiensa maaorjiksi, tekemään työtä näiden hyväksi. Kiinnityksen haltijan katsottiin teoreettisesti omistavan maan, kunnes pantti oli lunastettu: hän pystytti kiinnitetylle maalle kivipaaden omistuksensa merkiksi. Pientilat pienenivät, vapaat talonpojat harvenivat, suurtilat kasvoivat. »Muutamat harvat maanomistajat», sanoo Aristoteles, »omistivat koko maan, ja viljelijät saattoivat perheineen tulla myydyiksi orjiksi» jopa ulkomaillekin, »elleivät pystyneet maksamaan vuokraansa» tai velkojaan. Ulkomaankauppa ja vaihtokaupan korvaaminen lyödyllä rahalla vahingoittivat myös talonpoikaa, sillä maahan tuotettujen elintarvikkeiden kilpailu piti hänen tuotteittensa hinnat alhaisina, kun taas niiden teollisuustuotteiden hinnoista, joita hänen täytyi ostaa, määräsivät hänestä riippumattomat ulkopuoliset voimat; käsittämättömällä tavalla hinnat nousivat joka kymmenvuotiskausi. Huono vuosi saattoi monta maanviljelijää perikatoon ja näännytti muutamia nälkään. Attikan maaseudun köyhyys kärjistyi siinä määrin, että sotaa tervehdittiin siunauksellisena: saatettiinhan vallata lisää maata, ja ruokittavien suiden lukumäärä saattoi vähetä.

Sillä välin kaupunkien keskiluokka painoi lakien estämättä vapaata työväkeä puutteenalaisuuteen ja asteittain korvasi sen orjilla. Lihasvoima halpeni siinä määrin, ettei kukaan, joka saattoi sitä ostaa, enää alentunut omin käsin tekemään työtä. Ruumiillinen työ muuttui velkaorjuuden merkiksi, ja sitä alettiin pitää vapaalle miehelle arvottomana. Maanomistajat, jotka kadehtivat kauppiassäädyn kasvavaa varallisuutta, myivät ulkomaille

alustalaistensa ruoakseen tarvitseman viljan ja lopulta velkalain nojalla itse ateenalaisiakin.

Jonkin aikaa toivottiin, että Drakonin lainsäädäntö korjaisi nämä epäkohdat. N. v. 620 tämä *thesmothete*, lainsäätäjä, sai tehtäväkseen kodifioida ja ensimmäistä kertaa pukea kirjalliseen muotoon lakijärjestelmän, jonka oli määrä palauttaa järjestys Attikaan. Mikäli tiedämme, hänen lakikokoelmansa olennaisiin etuihin kuului vaalikelpoisuuden lievä laajentaminen rikkaiden nousukkaiden hyväksi siten, että nämä saattoivat nyt päästä arkonteiksi, ja verikoston korvaaminen lailla: tästä lähtien oli Areiopagoksen senaatin tuomittava kaikki murhajutut. Jälkimmäinen muutos oli tärkeä edistysaskel, mutta sen voimaan saattamiseksi ja jotta kostonhimoiset miehet saataisiin hyväksymään se varmempana ja ankarampana kuin heidän oma kostonsa, Drakon sisällytti lakeihinsa niin ankaroita rangaistuksia, että hänen lainsäädäntönsä tultua Solonin lainsäädännön syrjäyttämäksi häntä muistettiin enemmän hänen rangaistustensa kuin lakiensa vuoksi. Drakonin lainsäädäntö jähmetytti hillittömän feodalismin julmat tavat; se ei tehnyt mitään vapauttaakseen velallisia orjuudesta tai hillitäkseen heikkojen riistämistä; ja vaikka se hiukan laajensikin äänioikeutta, se salli eupatridien pitää tuomioistuimet täysin valvonnassaan. Heille jäi valta tulkita oman mielensä mukaan kaikkia lakeja ja kysymyksiä, jotka koskivat heidän etujaan. Omistavaa luokkaa suojeltiin kiihkeämmin kuin koskaan ennen. Näpistely, jopa joutilaisuuskin rangaistiin äänioikeuden menetyksellä syyllisen ollessa kansalainen, mutta kuolemalla, jos hän oli joku muu.[1]

Seitsemännen vuosisadan lopulla saattoi avuttomien köyhien katkeruus lain turviin linnoittautuneita rikkaita vastaan Ateenan vallankumouksen partaalle. Tasa-arvoisuus on luonnotonta. Missä kyky ja nokkeluus ovat vapaita, eriarvoisuus kasvaa pakosta, kunnes se tuhoutuu yhteiskunnallisen sodan erotuksettomaan köyhyyteen. Vapaus ja tasa-arvoisuus eivät ole toistensa liittolaisia, vaan vihollisia. Varallisuuden kasautuminen on aluksi väistämätöntä ja lopulta kohtalokasta. »Omaisuuden epätasainen jakautuminen rikkaiden ja köyhien kesken», sanoo Plutarkhos, »oli saavuttanut huippunsa, niin, kaupunki näytti olevan todella vaarallisessa tilassa. Ei näyttänyt mikään muu keino mahdolliselta sen pelastamiseksi levottomuuksilta . . . kuin itsevaltius.» Huomatessaan tilansa kurjistuvan vuosi vuodelta, hallituksen ja armeijan olevan heidän herrojensa käsissä ja turmeltuneiden tuomioistuimien ratkaisevan jokaisen oikeusasian heidän vahingokseen köyhät alkoivat puhua väkivaltaisesta kumouksesta ja varallisuuden täydellisestä uusjaosta. Varakkaat, jotka eivät enää pystyneet kokoamaan laillisia saataviaan ja katkeroituivat heidän säästöihinsä ja

[1] »Niitä, jotka varastivat kaalinpään tai omenan, kohtasi sama rangaistus kuin roistoja, jotka olivat häpäisseet jumalia tai murhanneet.» — Plutarkhos, *Solon*.

omaisuuteensa kohdistuvasta haasteesta, vetosivat vanhoihin lakeihin ja valmistautuivat asevoimin puolustautumaan rahvasta vastaan, joka näytti uhkaavan sekä omaisuutta että myös kaikkea vakiintunutta järjestystä, kaikkea uskontoa ja kaikkea sivistystä.

3. *Solonin vallankumous*

Tuntuu uskomattomalta, että Ateenan asiain tässä kriitillisessä vaiheessa, jollainen on niin usein toistunut kansakuntien historiassa, löytyi mies, joka ilman ainoatakaan väkivaltaista toimenpidettä tai käyttämättä katkeria sanoja pystyi suostuttamaan rikkaat ja köyhät sellaiseen sovitteluratkaisuun, joka ei ainoastaan torjunut yhteiskunnallista kaaosta, vaan saattoi voimaan uuden, ylevämielisemmän valtiollisen ja taloudellisen järjestyksen Ateenan itsenäisyyden koko loppuajaksi. Solonin rauhallinen vallankumous on yksi historian rohkaisevia ihmeitä.

Solonin isä oli puhdasverinen eupatridi, joka oli sukua kuningas Kodroksen jälkeläisille ja johti juurensa itse Poseidonista. Hänen äitinsä oli Peisistratoksen, diktaattorin, joka oli ensin rikkova Solonin valtiosääntöä ja sitten vakiinnuttava sen, äidin serkku. Nuoruudessaan Solon innokkaasti osallistui aikansa elämään: hän kirjoitti runoja, lauloi »kreikkalaisen ystävyyden» iloista ja toisena Tyrtaioksena innosti säkeillään kansaa valloittamaan Salamiin. Hänen päästyään keski-ikään hänen moraalinsa parantui kääntäen verrannollisesti hänen runouteensa; hänen säkeistönsä kävivät ikävystyttäviksi, hänen neuvonsa oivallisiksi. »Monet ansiottomat miehet ovat rikkaampia», hän lausuu, »vaikka heitä paremmat ovat köyhiä. Mutta emme halua vaihtaa sitä, mitä olemme, siihen, mitä heillä on, koska toinen lahja on pysyvä, mutta toinen siirtyy mieheltä miehelle.» Varakkaan rikkaudet »eivät ole suuremmat kuin sen, joka omistaa vain vatsan, keuhkot ja jalat, jotka tuottavat hänelle iloa, vaan ei tuskaa, pojan tai neitosen kukkean sulon; ja elämän aina sopusoinnussa sen vaihtuvien kausien kanssa». Kun Ateenassa kerran riehui kapina, hän pysyi puolueettomana — mikä onneksi tapahtui ennen kuin hänen laatimakseen väitetty lainsäädäntö julisti sellaisen varovaisuuden rikokseksi. Hän ei kuitenkaan epäröinyt ankarasti moittia rikkaiden menetelmiä, joilla he olivat syösseet massat epätoivoiseen kurjuuteen.

Jos saamme uskoa Plutarkhosta, Solonin isä oli »saattanut häviöön tilansa osoittamalla ystävällisyyttä ja hyvyyttä toisille ihmisille». Solon antautui kauppamieheksi. Hänestä tuli menestyvä kauppias, jonka laajalle ulottuvat liikeasiat antoivat hänelle runsaasti kokemusta ja olivat aiheena pitkiin matkoihin. Hän toimi julistuksensa mukaisesti, sillä hän saavutti kaikkien kansanluokkien parissa poikkeuksellisen rehellisyyden

maineen. Hän oli vielä suhteellisen nuori — 44- t. 45-vuotias — kun keskiluokan edustajat 594 pyysivät häntä suostumaan nimellisesti *eponymos*-arkontiksi, jolla kuitenkin olisi diktaattorin valta asettaa yhteiskunnallinen sota, saattaa voimaan uusi valtiosääntö ja lujittaa valtion perusta taas vakavaksi. Yläluokka, joka luotti varakkaan miehen vanhoillisuuteen, suostui vastahakoisesti.

Hänen ensimmäinen toimenpiteensä oli yksinkertainen, mutta perusteellinen taloudellinen uudistus. Äkkijyrkkien radikaalien pettymykseksi hän ei ryhtynyt jakamaan maata uudelleen. Sellainen yritys olisi aiheuttanut sisäisen sodan, kaaoksen sukupolven ajaksi ja eriarvoisuuden nopean paluun. Mutta kuuluisalla *seisakhteia*llaan, »taakkojen poistamisella», Solon pyyhki pois, kuten Aristoteles sanoo, »kaikki velat, olivatpa kysymyksessä yksityisten tai valtion saatavat»[1] ja yhdellä iskulla vapautti Attikan maan kaikista kiinnityksistä. Kaikki velkojen takia vangitut tai orjaksi joutuneet vapautettiin, ulkomaille orjuuteen joutuneita etsittiin ja vapautettiin, ja tällainen orjuuttaminen kiellettiin vastaisuudessa. Oli ihmiskunnalle luonteenomaista, että muutamat Solonin ystävät, jotka olivat saaneet vihiä hänen aikeestaan tehdä velat mitättömiksi, ostivat kiinnityslainoilla laajoja maa-alueita, jotka he sitten pitivät ominaan maksamatta lainojaan. Aristoteles kertoo hänelle harvinainen pilkahdus suupielessään, että tällainen oli monen sellaisen omaisuuden alku, joiden myöhemmin »otaksuttiin olevan ylimuistoisilta ajoilta». Solonin epäiltiin suosineen tätä ja hyötyneen siitä, kunnes havaittiin, että hän suurena luotonantajana oli itse kärsinyt vahinkoa lakinsa takia. Rikkaat väittivät sellaisen lainsäädännön olevan pakkoluovutusta, eikä tätä väitettä voida kumota, mutta kymmenen vuoden kuluttua yleinen mielipide oli miltei yksimielinen siitä, että laki oli pelastanut Attikan vallankumoukselta.

Eräästä toisesta Solonin uudistuksesta on vaikeaa sanoa mitään selvää tai varmaa. Aristoteles kertoo Solonin »korvanneen feidonilaiset mitat» — so. Attikassa siihen asti käytetyn aiginalaisen rahajärjestelmän — euboialaisella suurempiasteikkoisella järjestelmällä ja määränneen, että miinassa,[2] jossa tähän asti oli ollut seitsemänkymmentä drakhmaa, nyt oli oleva sata. Plutarkhoksen runsassanaisemman selostuksen mukaan Solon määräsi, että »miina, jonka arvo tähän asti oli ollut 73 drakhmaa, oli käyvä sadasta, niin että vaikka käytettyjen kolikkojen määrä maksettaessa oli sama, arvo oli pienempi, mikä oli melkoisesti eduksi niille, joiden oli suoritettava suuria velkoja, mutta velkojat eivät kärsineet vahinkoa». Vain leppoisa ja jalo Plutarkhos saattoi keksiä inflaation, joka vapautti velalliset aiheuttamatta vahinkoa velkojille — paitsi että epäilemättä jois-

[1] Todennäköisesti tämä ei koskenut kauppavelkoja, joihin ei liittynyt henkilökohtaista orjuutta.

[2] Ateenan rahojen arvosta ks. alemp. XII luku, kappale III.

sakin tapauksissa puoli limppua on parempi kuin ei yhtään limppua.[1]

Pysyvämpiä kuin nämä taloudelliset uudistukset olivat ne historialliset säännökset, jotka loivat Solonin valtiosäännön. Solon liitti niihin johdannoksi armahduslain, jolla vapautettiin kaikki poliittisten rikosten — vallankaappauksen yritystä lukuun ottamatta — takia vangitut tai karkotetut tai annettiin heille lupa palata. Hän kumosi joko nimenomaisesti tai epäsuorasti pääosan Drakonin lainsäädäntöä; murhaa koskeva laki jäi voimaan. Se, että Solonin lakeja sovellettiin erotuksetta kaikkiin vapaisiin miehiin, oli itsessään vallankumous. Rikkaat ja köyhät olivat tästä lähtien samojen rajoitusten ja rangaistusten alaisia. Tunnustaen, että kauppias- ja teollisuudenharjoittajaluokan tuki oli tehnyt hänen uudistuksensa mahdollisiksi ja että nämä merkitsivät noiden luokkien pääsyä olennaisessa määrässä osallisiksi hallitusvallasta, Solon jakoi Ateenan vapaan väestön varallisuuden mukaan neljään ryhmään: ensimmäinen oli *pentakosiomedimnoi*, viidensadan vakan miehet, joiden vuositulo kohosi viiteensataan vakkaan tai vastaavaan määrään;[2] toiseksi tulivat *hippes*, joiden vuositulo vaihteli kolmen ja viiden sadan vakan välillä, kolmanneksi *zeugitai*, joiden vuositulo vaihteli kahdesta kolmeen sataan, sekä neljänneksi kaikki muut vapaat miehet, *thetes*. Kunnianosoitukset ja verot määräytyivät saman asteikon mukaan; edellisiä ei voitu saavuttaa ilman jälkimmäisiä. Ensimmäistä luokkaa verotettiin kaksitoista-, toista kymmen-, kolmatta vain viisikertaisesta vuositulosta, joten omaisuusvero itse asiassa oli progressiivinen tulovero. Neljäs luokka oli vapaa välittömästä verotuksesta. Vain ensimmäisen luokan jäseniä voitiin valita arkonteiksi tai sotapäälliköiksi; toisen luokan jäsenet pääsivät alempiin virkoihin ja ratsuväkeen; kolmannella oli etuoikeus palvelukseen raskasaseisessa jalkaväessä; neljännen tuli hankkia rivimiehistö valtiolle. Tämä erikoislaatuinen luokittelu heikensi sukujärjestelmää, josta oligarkia oli ammentanut voimansa, ja saattoi valtaan uuden »timokratian» periaatteen, jonka mukaan veronalai-

---

[1] Grote ja monet muut ovat tulkinneet Plutarkhoksen tarkoittavan, että Solon oli alentanut rahan arvon 27 %:lla ja siten helpottanut niiden maanomistajien asemaa, jotka itse ollen toisten velallisia menettivät ne kiinnityslainojen korot, joita he tarvitsivat omia suorituksiaan varten. Mutta sellainen inflaatio olisi ollut uusi isku niille maanomistajille, jotka olivat lainanneet rahaa kauppiaille. Jos se helpotti minkään luokan asemaa, niin pikemmin näiden kauppiaiden kuin maanomistajien tai talonpoikien, joiden viimeksi mainittujen kiinnityslainat jo oli annettu anteeksi. Ehkäpä Solon ei ajatellutkaan rahan arvon alentamista, vaan ainoastaan halusi saattaa sellaisen rahakannan sijaan, joka oli havaittu mukavaksi käytäessä kauppaa Peloponnesoksen kanssa, toisen, joka helpottaisi kauppaa rikkailla ja suurenevilla Joonian markkinoilla, missä Euboian rahakanta oli yleisesti käytännössä.

[2] *Medimnoksen* — n. 52,5 litraa — katsottiin vastaavan yhden drakhman arvosta rahaa.

nen omaisuus avoimesti määräsi arvo- ja kunniapaikat hallituksessa. Samanlainen »plutokratia» oli kuudennella ja osalla viidettä vuosistaa vallalla useimmissa kreikkalaisissa siirtokunnissa.

Uuden hallituksen johtoon Solonin lait sallivat jäädä vanhan Areiopagoksen senaatin, jonka valtaa ja sulkeutuneisuutta oli hiukan supistettu. Se oli nyt avoin kaikille ensimmäisen luokan jäsenille, mutta sillä oli edelleen ylin määräysvalta kansan ja valtion virkamiesten käyttäytymisen suhteen. Lähinnä alimmaksi elimeksi Solon loi uuden *bulen*, neljänsadan neuvoston, johon kukin neljästä heimokunnasta valitsi sata jäsentä. Tämä neuvosto valikoi, tarkasti ja valmisteli kaikki asiat, jotka voitiin esittää kansankokoukselle. Tämän harvainvaltaisen ja mahtavia sukoilevan ylärakenteen alle Solon, kenties tietoisen suopeamielisesti, sijoitti olennaisesti demokraattisia laitoksia. Homeroksen ajan vanha *ekklesia* herätettiin henkiin, ja kaikki kansalaiset kutsuttiin mukaan sen neuvonpitoon. Tämä kokous valitsi vuosittain viidensadan vakan miesten joukosta arkontit, jotka areiopagi tähän mennessä oli nimittänyt. Se saattoi milloin hyvänsä vaatia tilille nämä virkamiehet, asettaa heidät syytteeseen ja rangaista heitä, ja kun heidän virka-aikansa päättyi, se tarkasti heidän toimintaansa kuluneen vuoden aikana ja saattoi, jos niin halusi, evätä heiltä tavanmukaisen pääsyn senaattiin. Vielä tärkeämpää, vaikkei siltä näyttänyt, oli se, että alimmalle kansalaisluokalle myönnettiin oikeus täysin tasa-arvoisena ylempien kanssa tulla arpomalla valituksi *heliaia*an, 6 000-jäseniseen valamiehistöön, joka muodosti muut tuomioistuimet paitsi murha- ja valtiorikosasioita tuomitsevat. Heliaiaan voitiin vedota kaikista viranomaisten ratkaisuista. »Muutamat uskovat,» sanoo Aristoteles, »että Solon teki lakinsa tarkoituksellisesti hämäriksi, jotta rahvas voisi käyttää tuomiovaltaansa nostaakseen valtiollista mahtiaan.» Plutarkhos lisää: »koska näet kiistoja ei voitu sovittaa lain kirjaimen mukaan, kaikki asiat oli tuotava tuomarien eteen, jotka tavallaan olivat lakien valtiaita». Tämä valta vedota kansaisiin tuomioistuimiin oli osoittautuva Ateenan kansanvallan kiilaksi ja keskuslinnaksi.

Tämän perustuslainsäädäntönsä lisäksi, joka oli Ateenan historian tärkein, Solon sääti rykelmän lakeja, jotka koskivat aikakauden vähemmän tärkeitä ongelmia. Ensinnä hän laillisti sen omaisuuden yksityisluontoisuuden, jonka tapa jo oli saattanut voimaan. Miehen, jolla oli poikia, oli kuollessaan jaettava omaisuutensa näiden kesken. Jos hän kuoli lapsettomana, hänellä oli oikeus testamentata kelle hyvänsä omaisuus, joka tähän asti sellaisessa tapauksessa oli automaattisesti palautunut klaanille. Solonista alkoi Ateenan testamenttausoikeus ja testamenttilaki. Ollen itse liikemies Solon koetti vilkastuttaa kauppaa ja teollisuutta avaamalla pääsyn kansalaiseksi jokaiselle ammattitaitoiselle ulkomaalaiselle, joka perheineen asettui pysyvästi Ateenaan. Hän kielsi viemästä maasta mitään

maaperän tuotteita, oliiviöljyä lukuun ottamatta, toivoen siten saavansa ihmiset luopumaan tarpeettoman suuren sadon viljelemisestä ja antautumaan teolliseen toimintaan. Hän sääti lain, jonka mukaan pojan ei tarvinnut huolehtia isästään, ellei tämä ollut opettanut hänelle jotakin ammattia. Solonin — toisin kuin myöhemmän ajan ateenalaisten — mielestä ammatit olivat itsessään erittäin kunniakkaita ja arvokkaita.

Solon tarjosi lakeja vaaralliselle moraalin ja tapojen valtakunnallekin. Itsepintainen toimettomuus julistettiin rikokseksi, eikä kenenkään irstaudessa elävän sallittu esiintyä kansalliskokouksessa. Solon laillisti prostituution ja teki siitä verotuskohteen. Hän perusti julkisia porttoloita, joiden pitoon valtio antoi lupakirjan ja joita se valvoi; tuloilla hän rakennutti temppelin Afrodite Pandemokselle. »Ylistys sinulle, Solon!» lauloi muuan hänen aikansa Lecky.[1] »Ostit yleisiä naisia kaupungin hyväksi, parantaaksesi moraalia kaupungissa, joka on täynnä voimakkaita nuoria miehiä. Ellet olisi niin viisaasti asioita järjestänyt, nämä nyt häiritsevästi hätyyttäisivät parempia naisia.» Solon sääti lempeän sadan drakhman sakon väkivallanteosta vapaata naista kohtaan, mutta sillä, joka sai avionrikkojan kiinni itse teosta, oli oikeus surmata tämä siihen paikkaan. Hän pienensi myötäjäisten kokoa siinä tarkoituksessa, että avioliitot solmittaisiin puolisoiden keskinäisen kiintymyksen perusteella ja lasten hankkimisen takia. Lapsenomaisen luottavasti hän kielsi naisia lisäämästä puvustoaan kolmea vaatekertaa suuremmaksi. Häntä vaadittiin säätämään lakeja poikamiehiä vastaan, mutta hän kieltäytyi sanoen, että loppujen lopuksi »vaimo on raskas taakka kannettavaksi». Hän julisti rikokseksi vainajien panettelemisen, samoin elävien panettelemisen temppeleissä, tuomioistuimissa, virastoissa tai urheilukilpailuissa, mutta hänkään ei pystynyt pitämään kurissa ateenalaisten kerkeää kieltä; tuossa kaupungissahan huhu ja parjaus näytti olennaisesti kuuluvan kansanvaltaan. Solon sääti, että ne, jotka pysyivät puolueettomina kapinan aikana, menettivät kansalaisoikeutensa, sillä hän katsoi välinpitämättömyyden yleisistä asioista johtavan valtion perikatoon. Hän tuomitsi mahtipontiset juhlamenot, kalliit uhritoimitukset ja pitkät valitusvirret hautajaisissa sekä rajoitti vainajan mukaan haudattavien tavaroiden määrän. Hän sääti hyödyllisen lain, joka monen sukupolven ajan ylläpiti ateenalaisten urhoollisuutta, nimittäin että sodassa kaatuneiden pojat oli elätettävä ja koulutettava valtion kustannuksella.

Kaikkiin Solonin lakeihin liittyi rangaistuksia, jotka olivat lempeämmät kuin Drakonin, mutta silti ankarat. Jokaiselle kansalaiselle myönnettiin valta syyttää ketä hyvänsä, jota hän saattoi pitää rikokseen syypäänä. Jotta lait opittaisiin paremmin tuntemaan ja niitä paremmin noudatettaisiin, Solon kirjoitutti ne *basileus*-arkontin virastoon sijoitettuihin puu-

[1] William Lecky (1838—1903), kuuluisa englantilainen sivistyshistorioitsija. Suom. muist.

teloihin tai särmiöihin, joita voitiin käännellä ja lukea. Toisin kuin Lykurgos, Minos, Hammurabi ja Numa hän ei väittänyt jumalan sanelleen hänelle näitä lakeja. Tämäkin seikka paljastaa aikakauden, kaupungin ja miehen luonteen. Kun häntä kehoitettiin ryhtymään elinkautiseksi diktaattoriksi, hän kieltäytyi huomauttaen, että diktaattorin asema oli »erinomaisen ihana paikka, mutta siitä ei ollut mitään pääsyä pois». Radikaalit arvostelivat häntä, koska hän ei ollut onnistunut tasaamaan omaisuutta ja valtaa kaikkien kesken; vanhoilliset tuomitsivat häntä, koska hän oli antanut rahvaalle äänioikeuden ja pääsyn tuomareiksi; hänen ystävänsä Anakharsiskin, oikullinen ja viisas skyyttalainen, nauroi uudelle valtiosäännölle sanoen, että nyt tulisivat viisaat neuvottelemaan ja houkkiot päättämään. Sitä paitsi, Anakharsis lisäsi, ei voida saada aikaan pysyvää oikeutta ihmisille, koska voimakkaat tai älykkäät tulevat vääntämään edukseen jokaisen säädetyn lain. Laki on hämähäkin verkko, johon pienet kärpäset tarttuvat, mutta joka sallii isojen paarmojen päästä pakoon. Solon suhtautui kaikkeen tähän arvosteluun suopeasti myöntäen lakikokoelmansa epätäydelliseksi. Kun häneltä kysyttiin, oliko hän antanut ateenalaisille parhaat lait, hän vastasi: »En, mutta parhaat, mitkä he voivat saada» — parhaat, mitkä Ateenan toisilleen vastakkaiset ryhmät ja etupiirit voitiin silloin suostuttaa hyväksymään. Solon seurasi keskitietä ja pelasti valtion. Hän oli Aristoteleen kelpo oppilas, ennen kuin tämä stageiroslainen oli syntynytkään. Perimätieto otaksui hänen sepittämäkseen Delfoin Apollonin-temppelin seinään piirretyn tunnuslauseen *meden agan* 'ei mitään liikaa'; ja kaikki kreikkalaiset olivat yksimielisiä siitä, että hän kuului seitsemän viisaan joukkoon.

Paras osoitus hänen viisaudestaan oli hänen lainsäädäntönsä kestävä vaikutus. Huolimatta tuhansista muutoksista ja kehitysvaiheista, välillä esiintyneistä diktatuureista ja pinnallisista vallankumouksista Cicero saattoi viittäsataa vuotta myöhemmin sanoa Solonin lakien yhä olevan voimassa Ateenassa. Lainopillisesti katsoen hänen työnsä merkitsee sellaisen hallituksen päättymistä, jonka välikappaleina olivat sattumanvaraiset ja muuttelevaiset käskyt, ja sellaisen hallituksen alkamista, joka hallitsi kirjoitetun, pysyvän oikeuden avulla. Solonilta kysyttäessä mikä teki valtion hyvin järjestetyksi ja hallituksi hän virkkoi: »Kun kansa tottelee hallitsijoita ja hallitsijat tottelevat lakeja.» Hänen lainsäädäntöään Attika saa kiittää siitä, että sen maanviljelijät vapautuivat orjuudesta, ja sen maataomistavan talonpoikaisluokan synnystä, jonka olemassaolo teki Ateenan pienestä sotavoimasta riittävän turvan sen vapaudelle monien sukupolvien ajaksi. Kun Peloponnesoksen sodan lopulla ehdotettiin, että vain vapaat maanomistajat saisivat äänestää, koko Attikassa oli vain viisituhatta täysikasvuista vapaata, jotka eivät täyttäneet tätä ehtoa. Samaan aikaan kauppa ja teollisuus vapautuivat poliittisista vaikeuksista ja rahatalou-

dellisista hankaluuksista. Alkoi niiden voimakas nousu, joka teki Ateenasta Välimeren kaupallisen johtajan. Uusi raha-aristokratia piti suuremmassa kunniassa älyä kuin syntyperää, puhalsi vireätä henkeä tieteeseen ja kasvatukseen ja valmisti sekä aineellisesti että henkisesti maaperän kulta-ajan kulttuurisaavutuksille.

Vuonna 572 Solon vetäytyi yksityiselämään saavutettuaan 66 vuoden iän ja palveltuaan arkonttina 22 vuotta. Velvoitettuaan Ateenan sen virkamiesten vannomalla valalla noudattamaan hänen lakejaan muuttamatta kymmenen vuotta hän matkusti tutkimaan Egyptin ja itämaiden sivistysoloja. Nähtävästi tällöin hän lausui kuuluisan huomautuksen »vanhenen aina oppien uutta». Plutarkhos kertoo hänen Heliopoliissa tutkineen Egyptin historiaa ja filosofiaa pappien johdolla. Sanotaan hänen heiltä kuulleen Atlantiin uponneesta mantereesta, jonka tarinan hän kertoi keskeneräiseksi jääneessä, kaksi vuosisataa myöhemmin Platonin mielikuvitusta tenhonneessa eepoksessa. Egyptistä hän purjehti Kyprokseen ja sääti lakeja eräälle kaupungille, joka hänen kunniakseen otti uuden nimen Solo.[1] Herodotos ja Plutarkhos kuvailevat ihmeteltävän hyvämuistisesti hänen keskusteluaan Sardeessa Lyydian kuninkaan Kroisoksen kanssa: kuinka tämä rikkauden perikuva pukeuduttuaan täyteen loistoonsa kysyi Solonilta, eikö tämä pitänyt häntä onnellisena, ja kuinka Solon rohkeana kuin kreikkalainen vastasi:

> Oi kuningas, jumalat ovat kreikkalaisille antaneet kaikkia muita lahjoja vaatimattoman määrän. Niinpä viisautemmekin on hilpeä ja kotoinen, ei ylevä eikä kuninkaallinen. Huomattuaan ne monet onnettomuudet, jotka kohtaavat kaikensäätyisiä ihmisiä, se kieltää meitä tulemasta röyhkeiksi nykyisen onnemme takia tai ihailemasta kenenkään onnellisuutta, joka voi vielä aikojen kuluessa joutua muutoksen alaiseksi. Sillä epävarma tulevaisuus on vielä edessä, ja se voi tuoda mukanaan minkälaisen kohtalon hyvänsä. Vain häntä, jolle jumalat ovat suoneet onnea loppuun asti, me sanomme onnelliseksi; sen ylistämistä onnelliseksi, joka on vielä keskellä elämää ja sen uhkapeliä, me pidämme yhtä vähän turvallisena ja ratkaisevana kuin sen painijan seppelöimistä ja julistamista voittajaksi, joka vielä on kehässä.

Tässä ihmeteltävässä käsitteen erittelyssä, jota Kreikan näytelmänkirjoittajat sanoivat *hybrikseksi*, — julkeaksi hyvinvoinniksi —, on Plutarkhoksen valikoivan viisauden makua. Voimme vain sanoa sen saaneen sujuvamman muodon kuin Herodotoksen selostus ja kummankin otaksuttavasti kuuluvan kuviteltujen keskustelujen valtakuntaan. Epäilemättä

[1] Diogenes Laërtioksen mukaan tämä tarina pikemminkin tarkoittaa Kilikian Soloita, samaa kaupunkia, joka säilyttämällä muinaiskreikkalaisen puheenparren Aleksanterin päiviin on antanut aiheen sanaan *solesismi* (kielivirhe, kielellinen kömpelyys).

sekä Solonin että Kroisoksen kuolema osoitti tämän saarnan skeptillisyyden oikeutetuksi. Kroisos kukistui Kyyroksen hyökätessä 546, menetti valtaistuimensa ja (kääntääksemme Herodotoksen Danten kielelle) muisteli katkerana kurjuudessaan loistonsa onnellista aikaa ja kreikkalaisen tuimaa varoitusta. Solon taas sai palattuaan Ateenaan kuolemaan nähdä viimeisinä elinvuosinaan valtiosääntönsä kukistumisen, diktatuurin perustamisen ja koko työnsä näennäisen tyhjiin raukeamisen.

4. *Peisistratoksen diktatuuri*

Ne toisilleen vastakkaiset ryhmät, joita Solon oli sukupolven ajan hillinnyt, aloittivat hänen lähdettyään Ateenasta uudelleen vanhan luontaisen poliittisen pelin ja salavehkeilyn. Kuten Ranskan vallankumouksen kiihkeinä päivinä taisteli vallasta kolme puoluetta: satamakaupunkien Solonia suosivien kauppiaiden johtama »rannikko», »tasanko», jota johtivat Solonia vihaavat rikkaat maanomistajat, sekä »vuori», talonpoikien ja kaupunkityöväestön yhtymä, joka yhä taisteli maan uusjaon puolesta. Kuten vuosisataa myöhemmin Perikles, ryhtyi Peisistratos, niin aristokraatti kuin syntymän ja varallisuuden, tapojen ja taipumusten puolesta olikin, rahvaan johtajaksi. Eräässä kansankokouksen istunnossa hän osoitti haavaa, jonka väitti kansan vihollisten häneen iskeneen, ja vaati henkivartiostoa. Solon pani vastalauseen, sillä tuntien pikkuserkkunsa oveluuden hän epäili, että haava oli tämän itsensä aiheuttama ja että henkivartiosto raivaisi tien diktatuuriin. »Ateenan miehet», hän varoitti, »olen viisaampi kuin muutamat teistä ja urhoollisempi kuin toiset teistä: viisaampi kuin ne, jotka eivät älyä Peisistratoksen petollisuutta, ja urhoollisempi kuin ne, jotka havaitsevat sen, mutta pelosta ovat vaiti.» Silti kansankokous päätti, että Peisistratos saisi 50-miehisen henkivartioston. Peisistratos keräsikin neljäsataa miestä viidenkymmenen asemesta, anasti Akropoliin haltuunsa ja julistautui diktaattoriksi. Solon kuulutti ateenalaisille olevansa sitä mieltä, että »jokainen teistä yksinään kulkee ketun askelin, mutta yhdessä te olette hanhia», asetti aseensa ja kilpensä oven ulkopuolelle politiikasta luopumisensa merkiksi ja omisti viimeiset elinpäivänsä runoudelle.

Rannikon ja tasangon varakkaat voimat yhdistyivät tuokioksi ja karkottivat diktaattorin (556). Mutta Peisistratos sopi salaa rannikkopuolueen kanssa ja luultavasti sen salaisella suostumuksella palasi Ateenaan olosuhteissa, jotka näyttivät vahvistavan Solonin arvostelman ateenalaisten kollektiivisesta älykkyydestä. Kookas kaunotar, joka oli pukeutunut kaupungin jumalattaren Athenen varusteisiin ja pukuun ja istui kopeana vaunuissa, johti Peisistratoksen sotajoukon kaupunkiin airuiden julistaessa, että Ateenan suojelusjumalatar omassa persoonassaan palautti

Peisistratoksen valtaan (550). »Kaupungin väestö», kertoo Herodotos, »oli täysin vakuuttunut siitä, että nainen oli todellinen jumalatar, heittäytyi maahan hänen eteensä ja alistui Peisistratoksen valtaan.» Rannikkopuolueen johtajat kääntyivät taas häntä vastaan ja ajoivat hänet toistamiseen maanpakoon (549), mutta 546 Peisistratos palasi jälleen, voitti vastaansa lähetetyt joukot ja tällä kertaa pysyi diktaattorina yhdeksäntoista vuotta. Sinä aikana hänen politiikkansa viisaus melkein hyvitti hänen keinojensa maalauksellisen häikäilemättömyyden.

Peisistratoksen luonne oli harvinainen yhdistelmä kulttuuria ja älyä, hallinnollista voimaa ja henkilökohtaista viehättävyyttä. Hän saattoi taistella häikäilemättä ja auliisti antaa anteeksi. Hän saattoi kulkea aikansa ajattelun virtausten kärjessä ja hallita ilman älymystöläisen horjuvaisuutta päämäärän ja arkuutta toimeenpanon suhteen. Hän oli lempeä tavoiltaan, humaani päätöksissään ja jalomielinen kaikille. »Hänen hallintonsa», sanoo Aristoteles, »oli maltillista ja viittasi pikemminkin valtiomieheen kuin tyranniin.» Hän rankaisi vain harvoin katuvia vihollisia, mutta leppymättömät vastustajat hän ajoi maanpakoon ja jakoi heidän tiluksensa köyhille. Hän paransi armeijaa ja rakennutti laivaston turvaksi ulkoista hyökkäystä vastaan, mutta hän ei syössyt Ateenaa sotaan. Kotona, kaupungissa, jossa luokkaviha oli niin äskettäin häirinnyt rauhaa, hän piti yllä sellaista järjestystä ja tyytyväisyys oli niin yleinen, että oli tapana sanoa hänen palauttaneen Kronoksen kulta-ajan.

Hän tuotti jokaiselle yllätyksen muuttamalla vain vähän Solonin valtiosäännön yksityiskohtia. Augustuksen tavoin hän osasi koristaa ja tukea diktatuuriaan demokraattisilla muodoilla ja myönnytyksillä. Arkontit valittiin tavalliseen tapaan, kansankokous, kansaiset tuomioistuimet, neljänsadan neuvosto ja areiopagi kokoontuivat ja toimivat kuten ennenkin, ellei oteta lukuun sitä, että Peisistratoksen vihjaukset löysivät hyvin suopean kaikupohjan. Kun muuan kansalainen syytti häntä murhasta, hän ilmestyi areiopagin eteen ja tarjoutui tuomittavaksi, mutta kantaja päätti jättää asian sikseen. Vuosi vuodelta väestö — kääntäen verrannollisessa suhteessa varakkuuteen — sopeutui hänen hallitukseensa. Pian se oli ylpeä hänestä, lopulta kiintyi häneen. Todennäköisesti Ateena Solonin jälkeen tarvitsi juuri Peisistratoksen kaltaista miestä, jolla oli riittävästi rautaa veressään takoakseen Ateenan sekasortoisen elämän lujaan ja kestävään muotoon ja aluksi pakon avulla saattaakseen voimaan sen tottumuksen lakiin ja järjestykseen, joka on yhteiskunnalle samaa kuin luuranko eläimelle — sen muoto ja voima, vaikkei luova elämä. Kun sukupolvea myöhemmin diktatuuri poistettiin, tämä tottumus järjestykseen ja Solonin valtiosäännön puitteet jäivät perinnöksi kansanvallalle. Peisistratos ei — vaikkei hän sitä ehkä tiennyt — ollut tullut tuhoamaan lakia, vaan toteuttamaan sitä.

Hänen talouspolitiikkansa jatkoi Solonin alkamaa kansan vapauttamista. Hän ratkaisi maakysymyksen jakamalla köyhille valtion ja karkotettujen aristokraattien maat. Tuhansia vaarallisen toimettomia ateenalaisia juurrutettiin maahan, ja vuosisatoihin emme kuule mistään vakavasta Attikan maalaisväestön tyytymättömyydestä. Hän hankki puutteenalaisille työtä panemalla toimeen laajoja julkisia töitä, rakennuttamalla vesijohto- ja tieverkon sekä pystyttämällä suuria temppeleitä jumalille. Hän edisti hopean kaivamista Laureionissa ja lyötti uutta, omaa rahaa. Näiden hankkeittensa rahoittamiseksi hän määräsi 10 %:n veron kaikille maataloustuotteille; myöhemmin hän näyttää alentaneen sen 5 %:iin. Hän perusti strategisia siirtoloita Dardanelleille ja solmi kauppasopimuksia monien valtioiden kanssa. Hänen hallitessaan kauppa kukoisti, ja koko yhteiskunnan varallisuus, ei ainoastaan muutamien harvojen, lisääntyi. Köyhistä tuli vähemmän köyhiä, mutta rikkaat eivät köyhtyneet. Se varallisuuden keskittyminen harvoihin käsiin, joka oli miltei syössyt kaupungin kansalaissotaan, saatiin hillityksi. Hyvinvoinnin leviäminen ja vaurastumistilaisuuksien lisääntyminen laski Ateenan demokratian taloudellisen perustan.

Peisistratoksen ja hänen poikiensa hallitessa Ateena muuttui fyysillisesti ja henkisesti. Siihen asti se oli ollut toisen luokan kreikkalainen kaupunki, joka varallisuuden ja kulttuurin, elämän ja sielun pirteyden puolesta oli jäljessä Miletoksesta, Efesoksesta, Mytilenestä ja Syrakusasta. Nyt heijastui päivän kilo uusista kivi- ja marmorirakennuksista; Akropoliilla kohoava vanha Athenen temppeli koristettiin doorilaisella pylväshallilla; ja ryhdyttiin rakentamaan Olympian Zeun temppeliä, jonka muhkeat korintholaispylväät vielä raunioinakin kaunistavat Ateenan satamaan johtavaa tietä. Perustamalla panateenalaiset kilpaleikit ja antamalla niille yleishelleenisen luonteen Peisistratos ei vain lisännyt kaupunkinsa mainetta, vaan piristi sitä saattamalla sen näkemään ulkolaisia kasvoja, kilpailua ja tapoja. Hänen hallitessaan *panathenaia*-kisat saivat suuren kansallisen juhlan luonteen, mikä kuvastuu Parthenonin friisin vaikuttavista juhlamenoista. Julkisten töiden ja yksityisen avuliaisuuden avulla Peisistratos houkutteli hoviinsa kuvanveistäjiä, arkkitehtejä ja runoilijoita. Hänen palatsiinsa kerättiin yksi Kreikan vanhimpia kirjastoja. Hänen asettamansa toimikunta antoi *Iliaalle* ja *Odysseia*lle meidän tuntemamme muodon. Hänen johdollaan ja rohkaiseminaan Thespis ja muut nostivat draaman ilveilijäin jäljittelystä taiteeksi, joka oli kypsä odottamaan Ateenan teatterin suuren kolmikon ilmestymistä.

Peisistratoksen »tyrannia» oli osa 6. vuosisadan Kreikan suurissa kauppakaupungeissa yleistä liikehtimistä, jonka tarkoituksena oli syrjäyttää maataomistavan ylimystön feodaalinen valta ja asettaa sen sijalle tilapäisesti köyhien kanssa liittoutuneen keskiluokan poliittinen herruus.[1] Sel-

[1] Sana *tyranni* oli peräisin Lyydiasta, kenties Tyrrhan kaupungista, jonka nimi

laiset diktatuurit synnytti varallisuuden patologinen keskittyminen harvoihin käsiin ja varakkaiden kykenemättömyys sovittelemaan. Köyhät kuten rikkaatkin asettavat, jos heidän on pakko valita, rahan poliittisen vapauden edelle. Ainoa laji poliittista vapautta, joka on kestävää, on se, jota on rajoitettu niin, etteivät rikkaat taitonsa tai oveluutensa avulla pääse riistämään köyhiä eivätkä köyhät väkivallan tai äänioikeuden avulla ryöstämään rikkaita. Sen takia oli tie valtaan Kreikan kaupungeissa mutkaton: oli ahdistettava aristokratiaa, puolustettava köyhiä ja päästävä yhteisymmärrykseen keskiluokan kanssa. Päästyään valtaan diktaattori julisti velat mitättömiksi tai takavarikoi suuret maatilat, verotti rikkaita rahoittaakseen yleisiä töitä tai jakoi muulla tavoin uudelleen liiaksi keskittyneen varallisuuden. Samalla kun hän liitti tällaisin toimenpitein massat itseensä, hän varmistautui liike-elämän tuesta edistämällä kauppaa rahanlyönnin ja kauppasopimusten avulla ja kohottamalla porvariston yhteiskunnallista arvoasemaa. Koska diktatuurien oli pakko luottaa perinnöllisen vallan asemesta kansansuosioon, ne enimmäkseen karttoivat sotia, tukivat uskontoa, pitivät yllä järjestystä, edistivät siveellisyyttä, paransivat naisten asemaa, rohkaisivat taiteita ja tuhlasivat valtion tuloja kaupunkiensa kaunistamiseen. Monessa tapauksessa ne suorittivat tämän kaiken säilyttäen kansanvaltaisen hallituksen muodot ja menettelytavat, niin että kansa diktatuurin alaisenakin oppi vapauden tapoja. Kun diktatuuri oli suorittanut tehtävänsä, aristokratian tuhoamisen, kansa kukisti diktatuurin, ja vain vähäisiä muutoksia tarvittiin, jotta vapaiden miesten demokratia muuttuisi muodosta todellisuudeksi.

5. *Demokratian perustaminen*

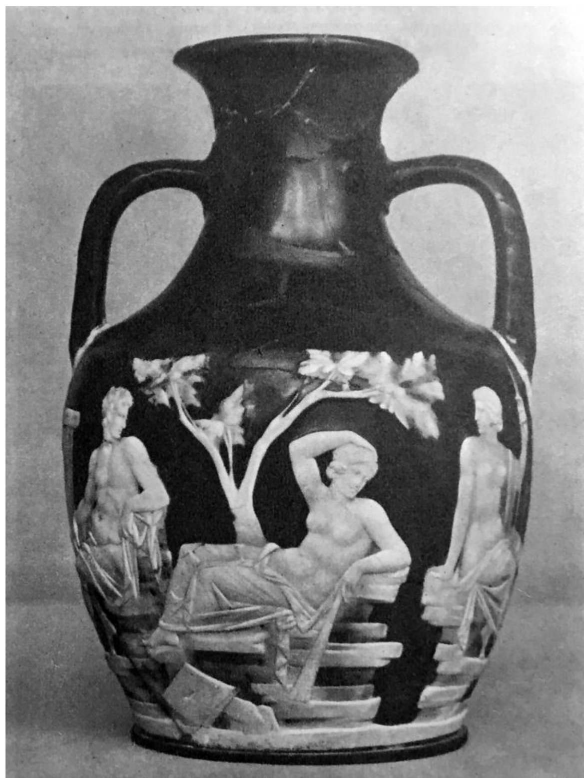
Kuollessaan (527) Peisistratos jätti valtansa pojilleen. Hänen viisautensa oli kestänyt kaikki muut paitsi isänrakkauden koetta. Hippiaasta näytti tulevan hyvä hallitsija, ja hän jatkoikin kolmetoista vuotta isänsä politiikkaa. Hänen nuorempi veljensä Hipparkhos palvoi vaarattomalla, joskin tuhlaavaisella tavalla lempeä ja runoutta; hänen kutsuminaan Simonides ja Anakreon saapuivat Ateenaan. Ateenalaiset eivät aivan suopein silmin nähneet valtion johdon heidän suostumuksettaan siirtyvän nuorille peisistratideille. He alkoivat tajuta diktatuurin antaneen heille kaiken muun paitsi vapauden kannustinta. Ateena oli kuitenkin vauras, ja Hippiaan tyyni hallitus olisi kenties voinut jatkua rauhalliseen loppuun saakka, ellei erääseen aitokreikkalaiseen rakkaustarinaan olisi tullut pahaa solmua.

---

merkitsee linnoitusta; se on todennäköisesti kaukaista sukua englannin sanalle *tower* (kreik. *tyrris* 'torni'). Nähtävästi sitä käytettiin ensi kertaa Lyydian kuninkaasta Gygeestä.

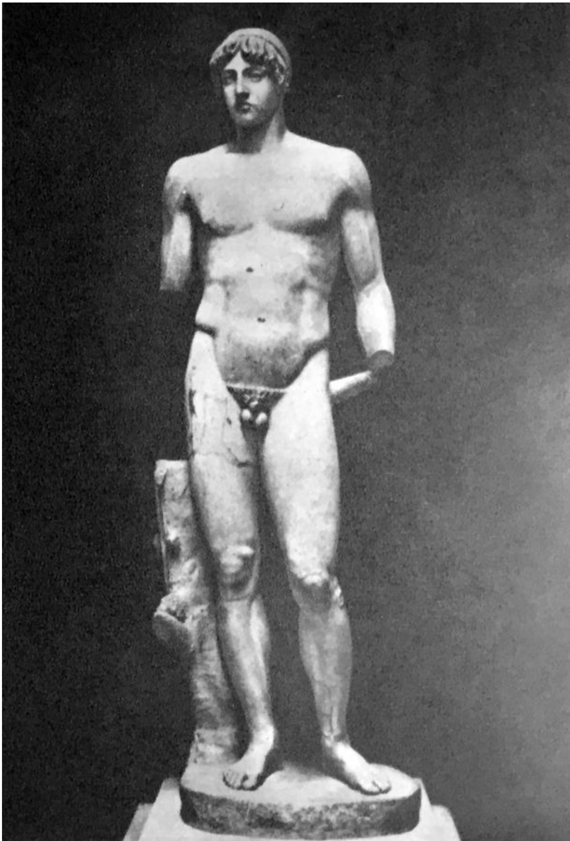
FRANÇOIS-MALJAKKO. Museo Nazionale, Firenze. — Kaivertaja A. François'n 1845 löytämä kreikkalainen, mustakuvioinen maljakko, jonka tekijä on signeerannut nimellään (Ergotimos) ja vuosiluvulla (n. 500 eKr.).

PORTLAND-MALJAKKO. British Museum, Lontoo. — Hellenistisenä aikana valmistettu lasimaljakko, jonka kuviot on kaiverrettu sinisen pohjalasin päällä olevaan valkeaan lasiin. Nimensä maljakko on saanut Portlandin herttuasta, joka osti sen Roomasta.

Kore. Akropolismuseo, Ateena. — Varhaiset kreikkalaiset kuvanveistäjät kuvasivat naisen puettuna, tukka huolellisesti kammattuna, ojentamassa toisella kädellään antimia jumalalle, toisen pidellessä sirosti puvun laskoksia.

Choiseul-Gouffieri'n Apollo. Roomalainen kopio. Akropolis-museo, Ateena. — Toinen kreikkalaisten kuvanveistäjien mieliaihe oli alaston, kevyesti eteenpäin astuva nuorukainen. Näitä kuvia, joista monille on aiheettomasti annettu nimi Apollon, on löydetty useita.

Muuan keski-ikäinen mies, Aristogeiton, oli voittanut nuoren Harmodioksen rakkauden; tämä oli silloin, kertoo Thukydides, »nuoren kauneuden kukassa». Mutta myös Hipparkhos, joka oli yhtä ennakkoluuloton sukupuolen suhteen, tavoitteli nuorukaisen lempeä. Kuultuaan tästä Aristogeiton päätti surmata Hipparkhoksen ja samalla omaksi turvakseen kukistaa tyranniuden. Harmodios ja muitakin liittyi hänen salaliittoonsa (514). He murhasivat Hipparkhoksen, kun tämä järjesti panateenalaista juhlakulkuetta, mutta Hippias pääsi pakoon ja surmautti heidät. Tarinaan kuuluu vielä, että ilonainen Leaina, Harmodioksen rakastajatar, kärsi urheasti kidutuskuulustelun ja kuoli kieltäytyen ilmoittamasta eloon jääneiden salaliittolaisten nimiä; jos on uskominen kreikkalaista perimätietoa, hän puri poikki kielensä ja sylkäisi sen vasten kiduttajiensa kasvoja osoittaakseen, ettei vastaisi heidän kysymyksiinsä.

Vaikka kansa ei näkyvästi tukenut tätä kumousyritystä, Hippias pelästyi siitä niin, että muutti tähänastisen lempeän hallituksensa sorron, vakoilun ja terrorin järjestelmäksi. Ateenalaiset, jotka sukupolven ajan vallinnut varallisuus oli voimistuttanut, saattoivat nyt kustantaa itselleen vapauden ylellisyyden. Mitä ankarammaksi diktatuuri kävi, sitä äänekkäämmin kaikui vapauden vaatimus. Harmodioksesta ja Aristogeitonista, jotka olivat vehkeilleet pikemmin lemmen ja intohimon kuin kansanvallan vuoksi, tuli kansan mielikuvituksessa vapauden marttyyreja.[1] Kaukana Delfoissa havaitsivat Peisistratoksen uudelleen maanpakoon ajamat alkmaionidit hetkensä koittaneen, kokosivat armeijan ja marssivat Ateenaa kohti ilmoittaen aikovansa syöstä Hippiaan vallasta. Samaan aikaan he lahjoivat Delfoin oraakkelin julistamaan kaikille neuvoa kysyville spartalaisille, että Spartan oli kukistettava Ateenan tyrannivalta. Hippias piti menestyksellisesti puoliaan alkmaionidien sotajoukkoa vastaan, mutta kun spartalainen osasto liittyi tähän, hän vetäytyi Areiopagokselle. Turvatakseen lapsensa oman kuolemansa varalta hän lähetti heidät salaa pois Ateenasta, mutta hyökkääjät ottivat heidät vangiksi; Hippias lunasti heidän turvallisuutensa luopumalla vallasta ja menemällä maanpakoon (510). Alkmaionidit, joita johti rohkea Kleisthenes [2], saapuivat riemukulussa Ateenaan. Heidän kintereillään tulivat maanpakoon ajetut aristokraatit valmiina juhlimaan omaisuutensa ja valtansa paluuta.

Seuraavassa vaalissa valittiin aristokratian edustaja Isagoras yliarkontiksi. Kleisthenes, joka oli häviölle joutuneita ehdokkaita, nostatti kansan kapinaan, kukisti Isagoraan ja perusti kansaan nojaavan diktatuurin. Spartalaiset hyökkäsivät taas Ateenan alueelle aikoen palauttaa Isagoraan

---

[1] Ei ole yllättävää kuulla, että he olivat katkeroituneen aristokratian edustajia kuten Brutus ja Cassius Roomassa. Brutuksestakin tuli vallankumoussankari, kun kahdeksantoista vuosisataa oli hämärtänyt hänen historiansa.

[2] Sikyonin diktaattorin Kleistheneen tyttären poika.

valtaan, mutta ateenalaiset tekivät niin jäykkää vastarintaa, että spartalaiset vetäytyivät pois. Alkmaionideihin kuuluva aristokraatti Kleisthenes ryhtyi saattamaan kansanvaltaa voimaan (507).

Hänen ensimmäinen uudistuksensa iski Attikan aristokratian selkärankaan — noihin 4 heimoon ja 360 klaaniin, joiden johdon vuosisatojen traditio oli vakiinnuttanut vanhimpien ja rikkaimpien perheiden käsiin. Kleisthenes poisti tämän sukulaisuuteen perustuvan jaoituksen ja asetti sen tilalle maantieteellisen jaon kymmeneen heimoon, joihin kuului vaihteleva lukumäärä demoksia. Jotta estettäisiin maantieteellisten tai ammatillisten ryhmitysten, sellaisten kuin vanhat vuori-, rannikko- ja tasankopuolueet, muodostuminen, tuli kuhunkin heimoon kuulua yhtä monta demosta eli piirikuntaa kaupungista, rannikolta ja sisämaasta. Vastapainoksi uskonnon vanhalle jaoitukselle suomalle pyhyydelle otettiin käytäntöön uskonnollisia menoja kutakin heimoa ja demosta varten; kukin sai jonkin paikkakunnan muinaisen sankarin suojelusjumalakseen tai -herrakseen. Ulkomaalaissyntyiset vapaat miehet, jotka harvoin olivat päässeet osallisiksi äänioikeudesta niin kauan kuin kansalaisuus määräytyi ylimysvaltaisesti syntyperän mukaan, tulivat nyt automaattisesti asuindemoksensa kansalaisiksi. Äänestäjäluettelo paisui yhdellä iskulla melkein kaksinkertaiseksi, ja demokratia sai uutta tukea ja laajemman perustan.

Kukin kymmenestä uudesta heimosta sai oikeuden nimittää yhden kymmenestä sotapäälliköstä (*strategoi*), jotka nyt asetettiin polemarkin ohella sotajoukon johtoon. Kukin heimo valitsi myös 50 jäsentä uuteen neuvostoon, joka nyt (501) tuli Solonin neljänsadan neuvoston tilalle ja joka ryhtyi käyttämään areiopagin tärkeimpiä valtuuksia. Nämä neuvosherrat valittiin vuoden ajaksi arpomalla, ei äänestämällä, kaikkien kansalaisten joukosta, jotka olivat täyttäneet kolmekymmentä vuotta eivätkä vielä olleet kahta kertaa olleet neuvoston jäseninä. Tässä kansanedustukseen perustuvan hallituksen erikoisessa muodossa syrjäytti uusi arvontakeino sekä aristokraattisen syntyperä- että plutokraattisen varallisuusperiaatteen antaen jokaiselle kansalaiselle yhtäläisen mahdollisuuden ei vain äänestää, vaan olla hallituksen vaikutusvaltaisimman haaran virkamiehenä. Täten valittu neuvosto näet määräsi kaikista kysymyksistä ja esityksistä, jotka alistettiin kansankokouksen hyväksyttäviksi tai hylättäviksi, pidätti itselleen erilaisia tuomiovallan oikeuksia, käytti laajaa hallinnollista valtaa ja valvoi kaikkien virkamiesten toimintaa.

Kansankokousta laajennettiin uusien kansalaisoikeuksien myöntämisellä, joten siinä, jos se olisi kokoontunut täysilukuisena, olisi ollut saapuvilla suunnilleen kolmekymmentätuhatta miestä. Kaikki nämä olivat vaalikelpoisia *heliaiaan* eli tuomioistuimiin; mutta neljännen luokan jäsenet, *thetes*, eivät, kuten eivät Solonin aikanakaan, päässeet henkilökohtaisiin virkoihin. Kansankokouksen valtaa lisäsi *ostrakismos*-laitoksen ottaminen

käytäntöön, mikä tapahtui nähtävästi Kleistheneen toimesta nuoren kansanvallan suojelemiseksi. Kansankokous, jossa oli läsnä vähintään 6 000 jäsentä, saattoi milloin hyvänsä karkottaa kymmeneksi vuodeksi maanpakoon jokaisen valtiolle vaaralliseksi katsomansa henkilön, jos enemmistö niin päätti saviliuskoilla *(ostraka)* toimitetussa salaisessa äänestyksessä. Tällä tavoin voitiin kunnianhimoisia puolueenjohtajia hillitä esiintymään maltillisesti ja varovasti ja selviytyä salavehkeilyjen takia epäillyistä ilman laillisen menettelyn vaatimaa viivytystä. Menetelmän mukaan oli kansankokoukselta kysyttävä: »Onko joukossanne ketään, jota arvelette todella vaaralliseksi valtiolle? Jos on, kuka?» Kansankokous saattoi sitten äänestää kenen hyvänsä kansalaisen — aloitteentekijä mukaan luettuna — maanpakoon karkottamisesta.[1] Tämä maanpako ei aiheuttanut omaisuuden takavarikointia, eikä sitä katsottu häpeälliseksi; se oli vain demokratian tapa »katkaista pisimmät tähät». Kansankokous ei käyttänyt väärin tätä valtaansa. Sinä yhdeksänkymmenen vuoden aikana, joka kului ostrakismoksen käytäntöön ottamisesta siihen, että se joutui pois käytännöstä Ateenassa, sen nojalla karkotettiin Attikasta vain kymmenen henkilöä.

Kerrotaan että yksi näistä oli Kleisthenes itse. Mutta totta puhuen emme tunne hänen myöhäisempää historiaansa; se on hukkunut hänen loistavan työnsä varjoon. Alettuaan täysin epäperustuslaillisella kumouksella hän oli saattanut uhmaten Attikan mahtavimpia perheitä voimaan demokraattisen hallitusmuodon, joka pysyi voimassa, vain vähäisin muutoksin, Ateenan vapauden loppuun asti. Hänen demokratiansa ei ollut täydellinen; se ulottui vain vapaisiin miehiin ja se säilytti vielä lievän varallisuusrajoituksen, mitä tuli pääsyyn henkilökohtaisiin virkoihin.[2] Mutta se antoi kaiken lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovallan kansalaisten muodostamille kansankokoukselle ja tuomioistuimille, kansankokouksen nimittämille ja sille vastuunalaisille virkamiehille sekä neuvostolle, jonka kokoonpanosta kaikki kansalaiset saivat äänestää ja jonka korkeimmasta vallasta ainakin kolmasosa heistä arvan avulla pääsi vähintään yhtenä elinvuotenaan osalliseksi. Maailma ei vielä milloinkaan ollut nähnyt niin vapaamielistä äänioikeutta eikä poliittisen vallan jakaantumista niin moniin käsiin.

Ateenalaiset itse olivat ratki riemuissaan tästä suvereenisuusseikkailusta. He tajusivat ryhtyneensä vaikeaan yritykseen, mutta he kävivät siihen käsiksi urheasti, ylpeinä sekä, aluksi, poikkeuksellista itsehillintää osoittaen. Siitä hetkestä lähtien he tunsivat vapauden kannustavan vaikutuksen toimissaan, puheissaan ja ajatuksissaan, ja siitä hetkestä he alkoivat johtaa koko Kreikkaa kirjallisuuden ja taiteen, jopa valtiotaidon ja sodan-

[1] Samanlainen järjestelmä oli käytännössä Argoksessa, Megarassa ja Syrakusassa.

[2] Amerikan ja Ranskan demokratian varhaisimmissa vaiheissa rajoitti äänioikeutta sensus.

kin alalla. He oppivat uudella tavalla kunnioittamaan lakia, joka perustui heidän omaan harkittuun tahtoonsa, ja ennennäkemättömän kiihkeästi rakastamaan valtiota, joka oli heidän kokonaisuutensa, heidän valtansa ja heidän täyttymyksensä. Kun aikakauden suurin valtakunta päätti tuhota Kreikaksi nimitetyt hajanaiset kaupungit tai pakottaa ne maksamaan veroa suurkuninkaalle, se unohti, että Attikassa sillä oli oleva vastassaan miehiä, jotka omistivat viljelemänsä maan ja hallitsivat valtiota, joka oli heidän yläpuolellaan. Oli onneksi Kreikalle ja Euroopalle, että Kleisthenes saattoi oman ja Solonin työn päätökseen kaksitoista vuotta ennen Marathonin taistelua.

KUUDES LUKU

SUURI MUUTTOLIIKE

I. SYYT JA MENETELMÄT

Kun olemme kuvailleet Spartan ja Ateenan historiaa Marathonin taistelun aattoon saakka, olemme uhranneet ajan yhteyden paikan yhteyden hyväksi. Totta kyllä mannermaan kaupungit ovat vanhempia kuin Aigeian ja Joonian meren kreikkalaiset siirtokunnat ja näistä kaupungeista sai alkunsa moni niistä siirtokunnista, joiden elämää meidän nyt on käytävä kuvaamaan. Mutta usea näistä siirtokunnista kasvoi sekoittavalla tavalla muuttaen tavanmukaisen järjestyksen emäkaupunkiaan suuremmaksi ja kulki sen edellä vaurastumisessa ja taiteen harrastuksessa. Kreikan kulttuurin todellisia luojia eivät olleet ne helleenit, jotka asuivat nykyisin Kreikaksi nimittämässämme maassa, vaan ne, jotka pakenivat doorilaisia valloittajia, taistelivat vimmatusti jalansijasta vieraalla rannikolla ja siellä mykeneläisen muistiperintönsä ja hämmästyttävän tarmonsa turvin loivat taidetta ja tiedettä, filosofiaa ja runoutta. Niiden nojalla he kauan ennen Marathonin taistelua valtasivat paikan läntisen maailman eturintamassa. Emäkaupungit perivät kreikkalaisen sivistyksen lapsiltaan.

Kreikkalaisten historiassa ei ole mitään elinvoimaisempaa kuin heidän nopea leviämisensä kaikkialle Välimeren maailmaan.[1] He olivat olleet paimentolaisia ennen Homerosta, ja koko Balkanin niemimaa oli näyttänyt olevan liikkuvassa tilassa, mutta ne kreikkalaisaallot, jotka hyrskähtivät Aigeian meren saarille ja Aasian länsirannikolle, olivat ennen muuta doorilaisten maahantulon nostattamia. Jokaisesta Hellaan osasta lähti ihmisiä etsimään kotia ja vapautta sieltä, mistä orjuuttajien ja valloittajien koura ei tavoittaisi. Vanhojen valtioiden poliittiset riidat ja sukuvainot edistivät siirtolaisuutta; tappiolle jääneet lähtivät joskus mieluimmin maanpakoon, ja voittajat suosivat kaikin tavoin heidän poistumistaan. Jotkut henkiin jääneistä Troian sodan kreikkalaisista osanottajista jäivät Aasiaan; toiset asettuivat haaksirikkoutuneina tai seikkailunhalusta Aigeian meren saarille; muutamat huomasivat saavuttuaan vaivalloisen matkan jälkeen kotiin toisten vieneen heidän valtaistuimensa tai vaimonsa ja palasivat laivoilleen hankkiakseen uuden kodin ja omaisuuden ulkomailta. Kuten nykyajan Euroopalle koitui siirtolaisuus Kreikan mantereellekin monin

[1] Vrt. Pater: »Koko Kreikan historian kenties loistavin ja nostattavin episodi — varhaisempi siirtolaisuus.»

tavoin siunaukseksi: sen avulla vapauduttiin liikaväestöstä ja seikkailijoista, se toimi maalaisväestön tyytymättömyyden varaläppänä; se loi ulkomaisia markkinoita kotimaan tuotteille ja hankki strategisia varikkoja elintarvikkeiden ja mineraalien tuontia varten. Lopulta se loi kauppaimperiumin, jonka kukoistava tarvikkeiden, taiteiden, keinojen ja ajatusten vaihto teki mahdolliseksi Kreikan monimuotoisen kulttuurin.

Muuttoliikkeellä oli viisi pääsuuntaa — aiolilainen, joonialainen, doorilainen, Mustalle merelle ja Italiaan johtava. Se alkoi ensinnä mannermaan pohjoisissa valtioissa, jotka ensimmäisinä tunsivat pohjoisesta ja lännestä tulevien hyökkäysten paineen. Thessaliasta, Ftiotiista, Boiotiasta ja Aitoliasta solui pitkin 12. ja 11. vuosisataa siirtolaisvirta hitaasti Aigeian meren poikki Troian ympäristöön, minne perustettiin aiolilaisliiton kaksitoista kaupunkia. Toinen virtaus lähti Peloponnesoksesta, mistä tuhannet mykeneläiset ja akhaialaiset pakenivat »palaavia herakleideja». Jotkut heistä asettuivat Attikaan, jotkut Euboiaan. Monet siirtyivät Kykladeille, uskaltautuivat Aigeian meren toiselle puolelle ja perustivat Vähän Aasian länsiosiin Joonian Dodekapoliin kaksitoista kaupunkia. Kolmatta suuntaa seurasivat doorilaiset, jotka tulvivat Peloponnesoksesta Kykladeille, valtasivat Kreetan ja Kyrenen sekä pystyttivät doorilaisen Heksapoliin Rhodossaaren ympäristöön. Neljäs virtaus, jonka lähtöpaikkana oli koko Kreikka, asutti Traakian rannikot ja rakensi satasen kaupunkia Hellespontoksen, Marmara-meren ja Mustan meren rantamille. Viides virtaus suuntautui länteen: aluksi saaristoon, jota kreikkalaiset nimittivät Joonian saariksi, sieltä meren poikki Italiaan ja Sisiliaan sekä lopulta Galliaan ja Espanjaan.

Vain myötämielinen mielikuvitus tai elävä muistikuva omasta asutushistoriastamme voi loihtia silmien eteen ne vaikeudet, jotka voitettiin tämän vuosisatoja kestäneen muuttoliikkeen kuluessa. Oli valtava seikkailu jättää maa, jonka esi-isien haudat olivat pyhittäneet ja jota perintöjumalat varjelivat, ja otaksuttavasti vailla Kreikan jumalien suojelusta lähteä vieraisiin maihin. Sen vuoksi siirtolaiset ottivat mukaansa kourallisen kotivaltionsa multaa sirottaakseen sen vieraalle maaperälle ja veivät juhlallisesti tulta emäkaupungin yhteisalttarilta sytyttääkseen sillä liekin uuden asumapaikkansa julkiseen lieteen. Valittu paikka sijaitsi rannikolla tai sen lähellä, jotta laivat — toinen koti toiselle puolelle kreikkalaisia — saattoivat olla turvapaikkana vihollisen hyökätessä maalta käsin. Vielä parempi oli, jos oli käytettävissä rannikkotasanko suojaavine vuorineen, joista saatiin varustus selkäpuolelle, linnavuori kaupungin puolustukseksi ja kalliokärkiä sataman turvaksi. Kaikkein parasta oli, jos sellainen satama löydettiin jonkin kauppatien varrelta tai joen suulta, minne sisämaan tuotteet saapuivat vientiä tai vaihtoa varten; silloin vaurastuminen oli vain aikakysymys. Hyvät sijaintipaikat oli miltei aina otettu käytäntöön, ja ne täytyi vallata kavaluudella tai väkisin. Kreikkalaisten moraali ei sel-

laisissa asioissa ollut ylevämpi kuin omammekaan. Joissakin tapauksissa valloittajat syöksivät aikaisemmat asukkaat orjuuteen, huomaamatta kohtalon ivaa, mikä piili tässä vapauden pyhiinvaeltajien aikaansaannoksessa. Useammin he kuitenkin ystävystyivät alkuasukkaiden kanssa tuomalla heille danaolaislahjoja, lumoamalla heidät etevämmällä kulttuurillaan, liehittelemällä heidän naisiaan ja omaksumalla heidän jumalansa. Kreikkalaiset siirtolaiset eivät piitanneet rodun puhtaudesta ja löysivät täpötäydestä pantheonistaan aina paikallista jumaluutta niin paljon muistuttavan jumalan, että uskonnollinen samastaminen kävi päinsä. Ennen muuta siirtolaiset tarjosivat kreikkalaisia käsityötuotteita alkuasukkaille, saivat vastineeksi viljaa, karjaa tai mineraaleja ja veivät niitä kaikkialle Välimeren maailmaan, mieluimmin *metropoliiseen*, emäkaupunkiin, mistä uudisasukkaat olivat kotoisin ja jota kohtaan he vuosisatojen ajan säilyttivät tietyn lapsenrakkauden.

Toinen toisensa jälkeen nämä siirtokunnat muotoutuivat, kunnes Kreikka ei enää ollut Homeroksen ajan ahdas niemimaa, vaan Afrikasta Traakiaan ja Gibraltarin salmelta Mustan meren itäkolkkaan asti sirotettujen itsenäisten kaupunkien omituisen löyhä yhteisö. Se oli Kreikan naisten käänteen tekevä aikaansaannos; emme aina tapaa heitä yhtä halukkaina synnyttämään lapsia. Näistä elinvoiman ja älyn toimeliaista keskuksista käsin kreikkalaiset kylvivät kaikkialle etelä-Eurooppaan sen salaperäisen ja vaaranalaisen ylellisyyden siemeniä, jota sanotaan sivistykseksi ja jota ilman elämässä ei olisi mitään kauneutta eikä historialla mitään tarkoitusta.

II. JOONIALAISET KYKLADIT

Kun matkamies purjehtii Peiraeuksesta etelään Attikan rannikkoa pitkin ja ohjaa itään Sunionin temppeliniemekkeen ympäri, hän saapuu pienelle Keos-saarelle, missä, mikäli Straboniin ja Plutarkhokseen luottaen voimme ottaa täydestä uskomattomankin, »muinoin laki näyttää määränneen kuusikymmentä vuotta täyttäneet juomaan katkomyrkkyä, jotta ruoka riittäisi muille» ja missä »ei muistettu tapahtuneen aviorikosta tai naista vietellyn seitsemänsadan vuoden aikana».

Ehkäpä tämä oli syynä siihen, että Keoksen suurin runoilija lähti sieltä maanpakoon keski-ikäiseksi ehdittyään; hänen olisi voinut käydä vaikeaksi kotonaan saavuttaa kreikkalaisen perimätiedon hänelle suoma 87 vuoden ikä. Koko helleeninen maailma tunsi Simonideen kolmikymmenvuotiaana, ja hänen kuollessaan 469 hänet yleisesti tunnustettiin aikansa loistavimmaksi kirjailijaksi. Hänen runoilijan- ja laulajanmaineensa takia diktaattori Hipparkhos kutsui hänet Ateenaan, ja sikäläisessä hovissa hän ystävystyi toisen runoilijan, Anakreonin, kanssa. Hän oli elossa persialaissotien

päättyessä, ja häntä pyydettiin yhä uudelleen ja uudelleen sepittämään hautakirjoituksia sankarivainajien muistomerkkeihin. Vanhuuden päivänsä hän vietti Syrakusan diktaattorin Hieron I:n hovissa, ja hänen maineensa oli silloin niin suuri, että hän 475 solmi rauhan Hieronin ja Akragaan diktaattorin Theronin välillä, kun vihollisuudet olivat juuri alkamaisillaan. Plutarkhos kertoo yhäti iskevässä tutkielmassaan »Tuleeko vanhojen miesten hallita?», että Simonides voitti palkintoja lyyrillisestä runoudesta ja kuorolaulusepityksistä vielä hyvin iäkkääksi asti. Kun hän vihdoin alistui kuolemaan, hänet haudattiin Akragaaseen kuninkaallisin kunnianosoituksin.

Hän oli yhtä suuri persoonallisuus kuin runoilija, ja helleenit soimasivat tai rakastivat häntä hänen paheittensa ja eriskummallisuuksiensa tähden. Hän rakasti intohimoisesti rahaa, ja hänen runottarensa mykistyi, ellei nähnyt kultaa. Hän oli ensimmäinen, joka sepitti runoja maksusta; hänen mielestään runoilijalla näet oli yhtä hyvä oikeus syödä kuin kenellä muulla hyvänsä. Tällainen oli kuitenkin outoa Kreikassa, ja niinpä Aristofanes puki sanoiksi yleisön tunteet lausuessaan, että Simonides »menisi merelle seulassa ansaitakseen rovon». Hän ylpeili siitä, että oli keksinyt mnemoteknillisen järjestelmän (jonka Cicero mielihyvin omaksui); sen pääperiaatteena oli järjestää muistettavat asiat johonkin loogiseen ryhmitykseen ja järjestykseen, niin että jokainen yksikkö luontevasti johtaisi seuraavaan. Hän oli älyniekka, ja hänen terävät sukkeluutensa kiertelivät Kreikan kaupungeissa kuin henkinen raha. Vanhoilla päivillään hän kuitenkin huomautti usein katuneensa sitä, että oli puhunut, mutta ei milloinkaan vaitiolon takia.

On yllättävää tavata niin laajalti ylistetyn ja niin anteliaasti palkitun runoilijan säilyneistä katkelmista sitä haihtumatonta synkkämielisyyttä, jota on imeytynyt niin suuren osaan Homeroksen jälkeistä kreikkalaista kirjallisuutta. Homeroksen omana aikana ihmiset olivat liian toimeliaita ollakseen pessimistejä ja liian väkivaltaisia, jotta olisivat ehtineet ikävystyä.

> Harvat ja kehnot ovat elomme päivät, mutta ikuinen on oleva unemme turpeen alla... Vähäinen on ihmisen voima ja määrättömiä hänen erehdyksensä; murhe seuraa toisen kantapäillä hänen lyhyen elämänsä aikana; kuolema, jota ei kukaan vältä, tavoittaa hänet viimein; se on sekä hyvän että pahan kohtalo... Mikään inhimillinen ei kestä ikuisesti. Oikeassa oli Khioksen runoniekka lausuessaan, että ihmisen elämä on kuin vihreän lehden; mutta harvat, jotka sen kuulevat, pitävät sen mielessään, sillä toivo on vahva nuorten povessa. Kun nuoruus on kukassaan ja ihmisen sydän on kevyt, hän ajattelee joutavia toivoen, ettei milloinkaan tulisi vanhaksi tai kuolisi; ei hän myöskään ajattele sairautta terveenä ollessaan. Houkkioita ovat ne, jotka sellaisia unelmoivat eivätkä tiedä, kuinka lyhyet ovat nuoruutemme ja elomme päivät.

Simonidesta ei lohduta mikään Autuaiden saarten toivo, ja Olympoksen jumalat, kuten kristikunnankin jumaluudet muutamilla nykyajan runoili-

joilla, ovat enemmän runouden välikappaleita kuin pystyvät lohduttamaan sielua. Kun Hieron vaati Simonidesta määrittelemään Jumalan luonnon ja ominaisuudet, tämä vaati päivän valmistautuakseen vastaamaan. Seuraavana päivänä hän pyysi kahta päivää lisää, ja joka kerran kaksinkertaisti ajan, jonka hän tarvitsi ajatellakseen vastausta. Kun Hieron lopulta vaati selitystä, Simonides vastasi asian käyvän vain sitä hämärämmäksi, mitä kauemmin hän sitä aprikoi.

Keoksesta ei ollut kotoisin ainoastaan Simonides, vaan myös hänen sisarenpoikansa ja lyyrillinen seuraajansa Bakkhylides ja aleksandrialaisajan suuri anatomi Erasistratos. Yhtä paljon emme voi sanoa Serifoksesta, Androksesta, Tenoksesta, Mykonoksesta, Sikinoksesta emmekä Ioksesta. Syros-saarella eli Ferekydes (n. 550), jonka kerrottiin opettaneen Pythagorasta ja olleen ensimmäinen proosaa kirjoittava filosofi. Delos-saarella oli kreikkalaisen tarinan mukaan itse Apollon syntynyt. Niin pyhä oli saari hänen pyhäkkönään, että niin hyvin kuoleminen kuin syntyminen oli kielletty sen rajojen sisäpuolella. Ne, jotka olivat synnyttämäisillään tai kuolemaisillaan, toimitettiin kiireesti pois sen rantamilta, ja kaikki tiedossa olevat haudat tyhjennettiin saaren puhdistamiseksi. Täällä ateenalaiset ja heidän joonialaisliittolaisensa säilyttivät persialaisten tappion jälkeen Deloksen liittokunnan aarretta; tänne joonialaiset joka neljäs vuosi kokoontuivat hurskaasti, mutta samalla rattoisasti viettämään komean jumalan juhlaa. Muuan 7. vuosisadan hymni kuvailee »sirovöisiä naisia», myyntikojuissaan hääriviä innokkaita kauppiaita, tien reunoilta pyhää kulkuetta katselevaa kansanpaljoutta, kiinteitä juhlamenoja ja juhlallista uhria temppelissä, yhtä paljon viehkeytensä kuin laulutaitonsa vuoksi valittujen Deloksen ja Ateenan neitojen iloisia tansseja ja kuorohymnejä, urheilu- ja musiikkikilpailuja ja teatterin ulkoilmanäytäntöjä. Ateenalaiset lähettivät vuosittain lähetystön Delokseen Apollonin syntymäpäiväksi, eikä Ateenassa teloitettu ketään rikollista, ennen kuin tämä lähetystö oli palannut. Tästä johtui kirjallisuudelle ja filosofialle niin onnekas pitkä väliaika Sokrateen tuomion ja hänen teloituksensa välillä.

Naksos on Kykladeista suurin, Delos miltei pienin. Edellinen oli kuuluisa viinistään ja marmoristaan, ja se oli kyllin rikas pitämään 6. vuosisadalla yllä omaa laivastoa ja omaa kuvanveistokoulua. Kaakkoon Naksoksesta sijaitsee Amorgos, jörön Semonideen kotipaikka; miesten kirjoittama historia on tarkoin tallettanut hänen epäritarillisen satiirinsa naisia vastaan.[1] Länsipuolella sijaitsee Paros, joka on miltei pelkkää marmoria. Siitä sen kansalaiset rakensivat kotinsa, ja Praksiteles tapasi Paroksesta sitä läpikuultavaa kiveä, jonka hän hakkasi ja kiillotti lämpimän ihmislihan kal-

[1] Semonides vertaa naisia milloin kettuihin, milloin aaseihin, porsaihin ja epävakaiseen mereen sekä vakuuttaa, ettei ainoakaan aviomies ole yhtenäkään päivänä selviytynyt saamatta moitteita vaimoltaan.

taiseksi. Tällä saarella syntyi 8. vuosisadan lopun vaiheilla Arkhilokhos, joka oli orjattaren poika, mutta yksi Kreikan suurimpia lyyrikkoja. Sotaonni johdatti hänet Thasokseen, missä hän taistelussa alkuasukkaitten kanssa havaitsi kantapäänsä arvokkaammiksi kuin kilpensä. Hän turvautui edellisiin ja hylkäsi jälkimmäisen; siten pelastuttuaan hän myöhemmin usein laski hilpeää pilaa paostaan. Palattuaan Parokseen hän rakastui rikkaan Lykambeen tyttäreen Neobulehen. Hän kuvaa tätä kainoksi tytöksi, jonka palmikot valuvat hänen hartioilleen, ja kaipaa, kuten niin monet vuosisadat ovat kaivanneet, »vain koskettaa hänen kättään». Mutta Lykambes, joka ihaili enemmän runoilijan säkeitä kuin hänen tulojaan, teki lopun lemmenseikkailusta, minkä johdosta Arkhilokhos sinkosi häntä, Neobuleta ja tämän sisarta vastaan sellaisen ivasäkeiden kuuron, että kaikki kolme hirttivät itsensä — niin ainakin taru vakuuttaa. Arkhilokhos käänsi myrtyneenä selkänsä Paroksen »viikunoille ja kaloille» ja antautui taas onnensoturiksi. Lopulta hän sai, kantapäiden petettyä hänet, surmansa taistelussa Naksoksen asukkaita vastaan.

Hänen runoistaan havaitsemme hänen käyttäneen karkeata kieltä sekä ystävistä että vihollisista ja olleen pettyneen lempijän tavoin taipuvaisen aviorikokseen. Kuvittelemme hänet innoittuneeksi merirosvoksi, musikaaliseksi bukaneeriksi, joka on karkea proosaa ja hienostunut runokieltä käyttäessään. Hän otti käytäntöön jambisen runomitan, jota jo viljeltiin kansanlauluissa, ja muotoili sen lyhyiksi ja iskeviksi kolmen runojalan säkeiksi. Tämä »jambinen kolmimittasäe» tuli kreikkalaisen murhenäytelmän klassilliseksi välineeksi. Hän kokeili hilpeästi daktyylisillä kuusimitta-, trokeisilla nelimittasäkeillä ja tusinalla muulla runomitalla antaen Kreikan runoudelle ne muodot, joita se oli noudattava loppuun asti. Vain muutamia vajavaisia säkeitä on säilynyt, ja meidän on luotettava muinaisajan arviointiin, että hän oli kaikkein suosituin kreikkalainen runoilija Homeroksen jälkeen. Horatius jäljitteli mielellään hänen vaihtelevaa tekniikkaansa, ja kun suurelta hellenistisen ajan kriitikolta, Aristofanes Byzantionilaiselta, kysyttiin, mistä Arkhilokhoksen runosta hän enimmin piti, hän ilmaisi kahdella sanalla koko Kreikan tunteet vastatessaan: »Pisimmästä».

Aamurupeaman purjehdusmatkan päässä länteen Paroksesta kohoaa hopea- ja kultakaivoksistaan kuuluisa Sifnos. Nämä omisti kansa hallituksen välityksellä. Niistä saatu tulo oli niin runsas, että saari saattoi rakennuttaa Delfoihin Sifnoksen aarteiston ja sen levolliset karyatidit, pystyttää monta muuta muistomerkkiä ja silti joka vuoden päättyessä jakaa melkoisen ylijäämän kansalaisten kesken. Vuonna 524 joukko Samoksen merisissejä hyökkäsi saarelle ja kiskoi sadan talentin — mikä vastaa 600 000 dollaria — veron. Muu Kreikka suhtautui tähän sankarilliseen rosvontyöhön sillä tyyneydellä ja mielenlujuudella, jolla ihmiset ovat tottuneet kestämään ystäviensä onnettomuuksia.

III. DOORILAISTULVA

Doorilaisetkin asuttivat Kykladeja ja taltuttivat sotaisan mielensä kärsivällisesti pengertämään vuorten rinteet, jotta niukka sade saataisiin suostutetuksi kostuttamaan heidän vainioitaan ja viinimäkiään. Melossaarella he ryhtyivät jatkamaan pronssikautisten edeltäjiensä aloittamaa obsidiaanikiven louhintaa ja tekivät saaren niin vauraaksi, että ateenalaiset, kuten saamme nähdä, eivät jättäneet mitään koettamatta saadakseen Melokselta tukea kamppailussa Spartaa vastaan. Täältä löydettiin v. 1820 Meloksen Afrodite, nykyisin läntisen maailman kuuluisin kuvapatsas.[1] Vaeltaen itään ja sitten etelään doorilaiset valloittivat Theran ja Kreetan sekä lähettivät Therasta siirtokunnan edelleen Kyreneen. Jotkut harvat asettuivat Kyprokseen, missä 11. vuosisadalta lähtien pieni Arkadian kreikkalaisten siirtokunta oli taistellut vallasta vanhoja foinikialaisia hallitsijasukuja vastaan. Eräs näitä foinikialaisia pikkukuninkaita oli Pygmalion, jonka taru kertoo siinä määrin ihailleen veistämäänsä norsunluista Afroditen kuvaa, että hän rakastui siihen, pyysi jumalatarta tekemään sen eläväksi ja otti luomuksensa puolisokseen, kun jumalatar täytti hänen pyyntönsä. Raudan keksiminen luultavasti vähensi Kyproksen vasken kysyntää, minkä vuoksi saari jäi syrjään kreikkalaisten tärkeimmältä etenemislinjalta. Metsän kaataminen alkuasukkaiden vaskimalmin sulattamista, foinikialaisten laivoja ja kreikkalaisten vainioita varten muutti Kyproksen hitaasti siksi kuumaksi ja puolittain hedelmättömäksi hylyksi, jollainen se nykyisin on. Saaren taide oli kuten sen väestökin kreikkalaiskaudella egyptiläisen, foinikialaisen ja helleenisen vaikutuksen sekoitusta eikä koskaan päässyt omaperäisen yhtenäisyyden asteelle.[2] Doorilaiset olivat vain vähemmistönä Kyproksen kreikkalaisen väestön keskuudessa, mutta Rhodoksessa, eteläisillä Sporadeilla ja mantereen läheisillä alueilla heistä tuli hallitseva luokka. Rhodos kukoisti Homeroksen ja Marathonin taistelun välisinä vuosisatoina, vaikka kukoistuksen lakipiste saavutettiinkin vasta hellenistisellä ajalla. Eräälle Aasiasta ulkonevalle kallioniemekkeelle doorilaiset uudisasukkaat rakensivat Knidoksen kaupungin; sen satama oli erinomainen rannikkokaupan asemapaikka. Siellä syntyi tähtientutkija Eudoksos, historian (tai tarujen) kirjoittaja Ktesias ja Aleksandrian majakan rakentaja Sostratos. Sieltä löydettiin muinaisen temppelin raunioista British Museumin alakuloinen ja arvokas *Demeter*.

Vastapäätä Knidosta sijaitsee Kos-saari, Hippokrateen kotipaikka, joka kilpaili Knidoksen kanssa Kreikan lääketieteen keskuksen asemasta. Siellä

[1] Tunnettu myös jumalattaren roomalaisen ja saaren italiankielisen nimen mukaan *Venus di Milo*n nimellä.

[2] Vrt. New Yorkin Metropolitan-taidemuseossa olevaa Cesnolan kyprolaisten muinaisesineiden kokoelmaa. Brittiläisten oppineiden 1868 löytämän kaksikielisen savitaulun avulla opittiin tulkitsemaan kyprolainen kirjoitus tavumerkkejä käyttäväksi kreikkalaiseksi murteeksi, mutta tämä tulos ei ole tuonut mitään lisiä yleiseen historiaan.

syntyivät maalari Apelles ja runoilija Theokritos. Hiukan pohjoisempana, mantereen rannikolla, kohosi Halikarnassos, Herodotoksen syntymäpaikka, missä hellenistisellä ajalla pitivät hoviaan Kaarian kuningas Mausolos ja hänen hellä puolisonsa Artemisia. Tämä kaupunki muodosti yhdessä Kosin ja Knidoksen sekä Rhodoksen tärkeimpien kaupunkien (Lindos, Kamiros ja Ialysos) kanssa Vähän Aasian doorilaisen Heksapoliin ('kuusi kaupunkia'). Ne kilpailivat jonkin aikaa, vaikka menestyksettä, Joonian kahdentoista kaupungin kanssa.

IV. JOONIAN DODEKAPOLIS

1. Miletos ja Kreikan filosofian synty

Luoteiseen Kaariasta ulottui noin sadanviidenkymmenen kilometrin pituinen, kolme tai viisi peninkulmaa leveä vuorinen rannikkokaistale, jota muinoin nimitettiin Jooniaksi. Siellä, väittää Herodotos, »ilma ja ilmasto ovat ihanimmat koko maailmassa». Sen kaupungit sijaitsivat enimmäkseen jokien suilla tai niiden teiden päätepisteissä, joita myöten takamaan tuotteita kuljetettiin Välimeren rantaan laivattaviksi kaikkialle.

Eteläisin Joonian kaupunkikaksitoistikosta, Miletos, oli 6. vuosisadalla kreikkalaisen maailman rikkain. Sen paikalla oli asunut kaarialaisia minolaisajalta asti, ja kun joonialaiset noin 1000 saapuivat sinne Attikasta, he tapasivat vanhan, joskin rappiotilaan joutuneen aigeialaisen kulttuurin valmiina toimimaan heidän sivistyksensä eteentyönnettynä lähtökohtana. He eivät tuoneet naisia mukanaan Miletokseen, tappoivatpahan vain miespuoliset alkuasukkaat ja naivat lesket; kulttuurien yhtyminen alkoi veren yhtymisellä. Kuten useimmat Joonian kaupungit, Miletoskin totteli aluksi kuninkaita, jotka johtivat sen miehiä sodassa, sitten maataomistavaa ylimystöä, sitten keskiluokkaa edustavia »tyranneja». Diktaattori Thrasybuloksen aikana, 6. vuosisadan alkupuolella, teollisuus ja kauppa kohosivat korkeimmilleen, ja Miletoksen kasvava varallisuus sai kirjallisuuden, filosofian ja taiteen puhkeamaan kukkaan. Villaa tuotiin sisämaan reheviltä laitumilta, ja kaupungin kutomoissa siitä valmistettiin vaatetta. Ottaen oppia foinikialaisilta ja asteittain parantaen heidän ohjeitaan joonialaiset kauppiaat perustivat siirtoloita kauppa-asemiksi Egyptiin, Italiaan, Marmara-meren ja Mustan meren rannoille. Yksistään Miletoksella oli 80 sellaista siirtolaa, niistä 60 pohjoisessa. Abydoksesta, Kyzikoksesta, Sinopesta, Olbiasta, Trapezoksesta ja Dioskuriaasta Miletos toi pellavia, puutavaroita, hedelmiä ja metalleja maksaen ne käsityöläistensä tuotteilla. Kaupungin rikkaus ja ylellisyys oli sananpartena ja yleisen paheksunnan kohteena koko Kreikassa. Miletoksen kauppiaat, jotka olivat hukkumaisillaan voittoihinsa, lainasivat rahaa yri-

tyksiin joka taholle, itse kaupungillekin. He olivat joonialaisen renessanssin Medicit.

Tässä herätteitä antavassa ympäristössä saivat alkunsa Kreikan kaksi luonteenomaisinta lahjaa maailmalle, tiede ja filosofia. Kaupan solmukohdat ovat aatteiden kohtauspaikkoja, kilpailevien tapojen ja uskomusten hankausaluetta. Erilaisuudesta syntyy yhteenottoja, vertailua, ajattelua; taikauskoiset käsitykset kumoavat toisensa, ja järki herää. Miletoksessa asui, kuten myöhemmin Ateenassa, ihmisiä sadasta valtiosta. Kilpailu kaupan alalla oli tehnyt heistä henkisesti vireitä, pitkäaikainen poissaolo kotoisten alttarien ja perheiden luota oli kirvoittanut heiltä perinteiden kahleet. Miletolaiset itse matkustivat etäisiin kaupunkeihin ja tutkivat avoimin silmin Lyydian, Babylonian, Foinikian ja Egyptin sivistystä. Tällä tavoin muun muassa Egyptin geometria ja Babylonian tähtitiede juurtuivat kreikkalaiseen hengenelämään. Kauppa ja matematiikka, ulkomaankauppa ja maantiede, merenkulku ja tähtitiede kehittyivät käsi kädessä. Varallisuus soi ihmisille joutoaikaa. Oli kehittymässä sivistysaristokratia, jonka piirissä ajatuksenvapautta siedettiin, koska vain pieni vähemmistö osasi lukea. Mikään mahtava papisto, mikään vanha, jumaluuden innoittama pyhä sana ei kahlehtinut ihmisten ajattelua. Homeroksen runotkaan, joista tuli tavallaan kreikkalaisten raamattu, eivät olleet oikein ehtineet kiteytyä täsmälliseen muotoonsa; tuossa lopullisessa muodossa niiden jumalaistarustoon painui joonialaisen skeptillisyyden ja rienaavan hilpeyden leima. Jooniassa esiintyi ensimmäisen kerran maallista ajattelua, ja siellä ensiksi etsittiin järjellisiä ja johdonmukaisia vastauksia maailman ja ihmisen ongelmiin.[1]

Mutta vaikka tämä uusi kasvi oli mutaatio, silläkin oli juuret ja esivanhemmat. Egyptin pappien ja Persian maagien, ehkäpä hindutietäjienkin ikivanha viisaus, kaldealaisten teologinen tiede, Hesiodoksen runollisen olennoiva kosmogonia sekaantuivat Foinikian ja Kreikan kauppiaiden luonnolliseen realismiin ja synnyttivät joonialaisen filosofian. Kreikan uskonto oli itse tasoittanut tien esittämällä Moiran, Kohtalon, sekä jumalien että ihmisten hallitsijaksi. Tässä esiintyi siis se käsitys mielivaltaista henkilökohtaista käskyä korkeammasta laista, joka on olennaisena rajapyykkinä tieteen ja mytologian samoin kuin despotismin ja demokratian välillä. Ihminen tuli vapaaksi havaitessaan olevansa lain alainen. Kreikkalaisten saavutuksen salaisuus ja heidän historiallinen merkityksensä on siinä, että he olivat ensimmäiset, ainakin mikäli me tiedämme, jotka pääsivät tämän tiedon ja tämän havainnon asteelle niin filosofiassa kuin politiikassakin.

Koska elämä kulkee eteenpäin sekä periytymisen että muuntumisen tietä, yhtä paljon vakiinnuttavan tavan kuin kokeellisen uudistuksen voimalla,

[1] Samantapaisia liikkeitä esiintyi kuitenkin myös Intiassa ja Kiinassa samalla 6. vuosisadalla.

saattoi odottaa filosofian uskonnollisen juuren vaikuttavan sen muotoon yhtä paljon kuin se sitä ravitsi, ja siinä säilyikin aivan loppuun asti voimakas teologinen aines. Kaksi virtausta kulkee rinta rinnan Kreikan filosofian historiassa: toinen naturalistinen, toinen mystisistinen. Jälkimmäinen sai alkunsa Pythagoraasta ja johti Parmenideen, Herakleitoksen, Platonin ja Kleantheen kautta Plotinokseen ja Paavaliin; edellisen ensimmäinen näkyvä hahmo oli Thales, josta se siirtyi Anaksimandroksen, Ksenofaneen, Protagoraan, Hippokrateen ja Demokritoksen kautta Epikurokseen ja Lucretiukseen. Silloin tällöin joku suuri henki — Sokrates, Aristoteles, Marcus Aurelius — yhdisti molemmat virtaukset koettaen antaa tunnustuksen elämän kaavoittamattomalle moninaisuudelle. Mutta näissäkin miehissä oli hallitsevana piirteenä kreikkalaiselle ajattelulle luonteenomainen järjen rakkaus ja etsintä.

Thales syntyi noin 640 luultavasti Miletoksessa ja yleisen käsityksen mukaan foinikialaisista vanhemmista; hän sai suuren osan kasvatuksestaan Egyptissä ja lähi-idässä. Näemme hänen ikään kuin olennoivan kulttuurin siirtymistä idästä länteen. Hän näyttää osallistuneen liike-elämään vain sen verran kuin elatuksekseen tarvitsi. Jokainen tuntee hänen menestyksellisen keinottelunsa öljynpusertimilla.[1] Muun ajan hän käytti opiskeluun, johon hän antautui kaiken muun unohtavalla hartaudella, kuten osoittaa kertomus hänen putoamisestaan ojaan tähtiä tarkatessaan. Yksinäisestä elämästään huolimatta hän harrasti kaupunkinsa asioita, oli diktaattori Thrasybuloksen läheinen tuttava ja puolsi Joonian valtioiden yhteistä puolustusliittoa Persiaa ja Lyydiaa vastaan.

Perimätieto on yksimielinen siitä, että hän koteutti matematiikan ja tähtitieteen Kreikkaan. Muinaisina aikoina kerrottiin, että hän oli Egyptissä laskenut pyramidien korkeuden mittaamalla niiden varjon sillä hetkellä, jolloin ihmisen varjo oli hänen mittaisensa. Palattuaan Jooniaan Thales tutki lumoavan loogista geometriaa deduktiivisena tieteenä ja todisti useita Eukleideen myöhemmin keräämiä väittämiä.[2] Samoin kuin nämä väittämät perustivat kreikkalaisen geometrian, hänen tähtitieteelliset tutki-

---

[1] Antakaamme Aristoteleen kertoa: »Sanotaan Thaleen havaittuaan tähtitieteellisen taitonsa avulla, että siinä vuonna saataisiin kosolti öljymarjoja, jo talvella vuokranneen kaikki Miletoksen ja Khioksen öljynpusertimet halpaan hintaan, koska ketään ei ollut tarjoamassa kilpaa hänen kanssaan. Mutta kun tuli öljyn valmistamisen aika ja monet tarvitsivat pusertimia, hän oitis vuokrasi ne heille omilla ehdoillaan. Kokoamalla siten suuren summan rahaa hän sai heidät uskomaan, että filosofien oli helppo rikastua, jos he vain halusivat.»

[2] Että ympyrän halkaisija jakaa sen kahtia; että jokaisen tasakylkisen kolmion kantakulmat ovat »samanlaiset» (so. yhteneväiset); että puoliympyrää vastaava kehäkulma on suora kulma; että kahden suoran leikatessa toisiaan vastakkaiset kulmat ovat yhtä suuret; että jos kahden kolmion kaksi kulmaa ja yksi sivu ovat vastaavasti yhtä suuret, ne ovat itsekin yhtä suuret.

muksensa olivat suuntaa antavina tämän tieteen länsimaiselle muodolle ja irroittivat sen itämaisesta yhteydestä astrologiaan. Hän teki useita vähemmän merkitseviä havaintoja ja ällistytti koko Jooniaa ennustamalla todennäköisesti egyptiläisten luettelojen ja babylonialaisten laskelmien pohjalla aivan oikein auringonpimennyksen toukokuun 28. päiväksi 585. Muulta osaltaan hänen maailmankäsityksensä ei ollut sanottavasti etevämpi egyptiläisten ja juutalaisten senaikaista kosmogoniaa. Hän arveli, että maailma oli puolipallo, joka lepäsi loputtoman vesiavaruuden päällä, ja maa litteä laatta, joka ui tämän puolipallon sisustan litteällä kyljellä. Tästä muistuu mieleemme Goethen huomautus, että ihmisen viat (tai erehdykset) ovat yhteiset hänelle ja hänen ajalleen, mutta hänen hyveensä (tai tietämyksensä) hänen omansa.

Samoin kuin jotkin kreikkalaiset myytit olivat tehneet Okeanoksesta koko luomisen isän, Thales teki vedestä kaiken olevaisen, sen alkumuodon ja lopullisen tarkoituksen, ensimmäisen prinsiipin. Aristoteles arvelee hänen ehkä päätelleen näin »havaittuaan, että kaiken ravinto on kosteaa ja että . . . kaiken siemen on luonteeltaan kosteaa . . . ja että se, mistä kaikki syntyy, on aina sen ensimmäinen prinsiippi». Tai ehkäpä hän uskoi veden olevan kaikkein alkuperäisimmän ja perimmäisen niistä kolmesta olomuodosta — kaasumainen, nestemäinen, kiinteä — joihin jokainen aine teoreettisesti voidaan saattaa. Se mikä hänen ajattelussaan oli merkitsevää, ei ollut kaiken johtaminen vedestä, vaan kaiken johtaminen yhdestä. Hän oli kirjoihin pannun historian ensimmäinen monisti. Aristoteles kuvaa Thaleen käsityksen materialistiseksi, mutta Thales lisää, että jokainen maailman hiukkanen on elävä, että aine ja elämä ovat erottamattomia ja yhtä, että kasveilla ja metalleilla on yhtä lailla kuolematon »sielu» kuin eläimillä ja ihmisillä; elämän voima muuttaa muotoa, mutta ei kuole koskaan. Thaleella oli tapana sanoa, ettei elävällä ja kuolleella ollut olennaista eroa. Kun joku koetti ärsyttää häntä kysymällä, miksi hän sitten antoi elämälle etusijan kuoleman rinnalla, hän vastasi: »Koska niillä ei ole mitään eroa.»

Vanhoilla päivillään hän yhteisestä suostumuksesta sai arvonimen *sofos*, viisas, ja kun Kreikka nimesi seitsemän viisastaan, se asetti Thaleen ensimmäiseksi. Kun häneltä kysyttiin, mikä oli erityisen vaikeaa, hän antoi vastaukseksi kuuluisan mietelauseen: »Tuntea itsensä.» Kun kysyttiin, mikä oli perin helppoa, hän vastasi: »Antaa neuvoja.» Kysymykseen, mikä on Jumala? hän vastasi: »Se, millä ei ole alkua eikä loppua.» Kun häneltä kysyttiin, miten ihmiset voisivat elää hyveellisimmin ja oikeudenmukaisimmin, hän vastasi: »Kun emme itse milloinkaan tee sellaista, mikä meistä on muiden tekemänä moitittavaa.» Hän kuoli, kertoo Diogenes Laërtios, »ollessaan katselemassa voimistelukilpailuja helteen, janon ja heikkouden uuvuttamana, sillä hän oli hyvin iäkäs».

Thales oli, sanoo Strabon, ensimmäinen, joka kirjoitti fysiologiasta, so. luonnon *(fysis)* tieteestä eli asioiden olemuksen ja kehityksen prinsiipistä. Hänen työtään jatkoi tehokkaasti hänen oppilaansa Anaksimandros. Tämä kehitteli filosofian, joka huolimatta siitä, että hän eli 611—549 e.Kr., yllättävästi muistuttaa sitä, jonka Herbert Spencer omaa omintakeisuuttaan vapisten julkaisi 1860 j.Kr. Anaksimandroksen mukaan oli ensimmäinen prinsiippi laaja Epämääräinen-Ääretön *(apeiron)*, rajaton massa, jolla ei ole mitään erityisiä ominaisuuksia, mutta joka luontaisten voimiensa vaikutuksesta kehittyy kaikiksi maailmankaikkeuden erilaisiksi realiteeteiksi.[1] Tämä elävä ja ikuinen, mutta persoonaton ja moraaliton Äärettömyys on Anaksimandroksen järjestelmän ainoa jumala; se on muuttumaton ja ikuinen Yksi erotukseksi olevaisen maailman muuttuvista ja katoavaisista Monista. (Tästä johtuu Elean koulukunnan metafysiikka, jonka mukaan vain ikuinen Yksi on todellinen.) Tästä epämääräisestä Äärettömyydestä syntyy loputtomasti uusia maailmoja, ja siihen ne yhtä loppumattomasti palaavat kehityttyään ja kuoltuaan. Alkuperäisessä Äärettömyydessä on kaikkia vastakohtia — kuumaa ja kylmää, kosteaa ja kuivaa, nestemäistä, kiinteää ja kaasumaista . . . ; kehittyessään nämä potentiaaliset ominaisuudet muuttuvat todellisiksi, ja siten syntyy erilaisia, selvästi eroteltavia olioita; näiden hävitessä vastakkaiset ominaisuudet taas sulautuvat Äärettömyyteen. (Tästä lähteestä ammensivat sekä Herakleitos että Spencer.) Tämän maailmojen syntymisen ja kuolemisen keskellä eri alkuaineet kamppailevat keskenään ja iskevät vihamielisinä vastakkain. Tämän vastakkaisuuden ne saavat maksaa tuhoutumisellaan: »Oliot tuhoutuvat niiksi, mistä ne ovat syntyneet.»

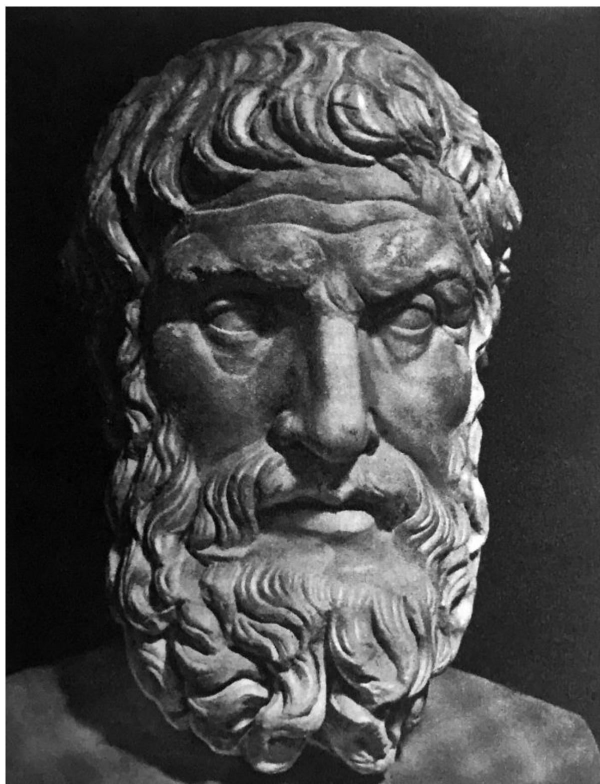
Vaikka Anaksimandroskin saattoi tehdä itsensä syypääksi tähtitieteellisiin eriskummallisuuksiin, mikä on anteeksi annettavaa aikana, jolta puuttui kojeita, hän pääsi pitemmälle kuin Thales otaksuessaan maan vapaasti maailmankaikkeuden keskustaan ripustetuksi lieriöksi, jonka ainoana tukena oli sen yhtä pitkä etäisyys kaikista olioista. Aurinko, kuu ja tähdet kiersivät hänen luulonsa mukaan kehässä maata. Kaikkea tätä havainnollistaakseen Anaksimandros rakensi luultavasti babylonialaisten esikuvien mukaan Spartaan *gnomonin*, aurinkokellon, jonka avulla hän esitti kiertotähtien liikkeitä, ekliptikan kaltevuutta [2] ja päivänseisausten, päiväntasausten ja vuodenaikojen vaihtelua. Miletoslaisen maanmiehensä

[1] Vrt. Spencerin määritelmää kehityksestä, joka olennaisesti on muutosta »epämääräisestä, hajanaisesta homogeenisuudesta selväpiirteiseen, johdonmukaiseen heterogeenisuuteen».

[2] Ekliptika on isoympyrä, jota pitkin auringon näennäinen vuotuinen liike näyttää tapahtuvan. Koska tämän ympyrän taso on myös maan radan taso, ekliptikan kaltevuus on (n. 23 asteen) kulma, jonka maan päiväntasaajan taso ja sen radan taso muodostavat leikatessaan toisensa.

ORFEUS, EURYDIKE JA HERMES. Napolin museo. — Kohokuvaveistoksia, joissa kreikkalaisten kauneuden- ja taiteellisuudentaju ilmenee erityisen selvästi, tekivät useimmiten tuntemattomiksi jääneet käsityöläiset.

EPIKUROS. Vatikaani, Rooma. — Samoksessa 341 eKr. syntynyt filosofi, jonka kehittämää viisaan nautinnon oppia julkisesti paheksuttiin, mutta salassa noudatettiin kautta koko Hellaan.

Perikles. British Museum, Lontoo. — Perikles oli täydellisin Hellaan mies. Hänessä yhtyivät Ateenan loistavimman aikakauden kaikki fyysilliset ja henkiset avut.

Hekataioksen avulla hän perusti maantieteen piirtämällä — nähtävästi messinkitaululle — ensimmäisen tunnetun asutun maailman kartan.[1] Maa oli aikaisimmassa olomuodossaan, sanoi Anaksimandros, nestemäisessä tilassa. Ulkoinen kuumuus kuivatti siitä osan maaksi ja nosti toisen osan höyrynä pilviksi. Näin muodostuneessa ilmakehässä tapahtuvat lämmön muutokset aiheuttivat tuulten liikkeen. Eläviä eliöitä kehittyi vähitellen alkukosteudesta. Maaeläimet olivat ensin kaloja, jotka vasta maan kuivuttua saivat nykyisen hahmonsa. Ihminenkin oli muinoin kala; aikaisimmassa esiintymisvaiheessaan hän ei olisi voinut syntyä nykyisen kaltaisena, sillä hän olisi ollut liian avuton pystyäkseen hankkimaan ruokaa ja olisi tuhoutunut.

Vähemmän merkittävä oli Anaksimandroksen oppilas Anaksimenes, jonka ensimmäinen prinsiippi oli ilma. Kaikki muut alkuaineet on saatu ilmasta joko ohentamisella, jolloin saadaan tuli, tai tiivistämisellä, jolloin muodostuu asteittain tuuli, pilvi, vesi, maa ja kivi. Samoin kuin sielu, joka on ilmaa, yhdistää meitä, samoin maailman ilma eli *pneuma* on sen kaikkialle tunkeutuva henki, henkäys tai jumala. Tämä ajatus oli kestävä kaikki kreikkalaisen filosofian myrskyt ja saava tyyssijan stoalaisuudessa ja kristinuskossa.

Miletoksen loistoaika ei synnyttänyt vain Kreikan varhaisinta filosofiaa, vaan myös sen varhaisimman proosan ja ensimmäisen historiankirjoituksen.[2] Runous tuntuu luonnostaan kuuluvan kansakunnan nuoruuteen, jolloin mielikuvitus on suurempi kuin tieto ja jolloin luja usko muuttaa pellon, metsän, meren ja taivaan luonnonvoimat olennoiksi. Runouden on vaikea välttää animismia ja animismin vaikea välttää runollisuutta. Proosa on mielikuvituksesta ja uskosta vapautuneen tiedon ääni; se on maallisten, maailmallisten, »proosallisten» asioiden kieli; se on kansakunnan kypsyyden tunnus ja sen nuoruuden muistokirjoitus. Tähän asti (n. v:een 600) miltei koko Kreikan kirjallisuus oli ollut runomuotoista; kasvattajat olivat siirtäneet säkeisiin rodun uskomukset ja siveysopin; varhaisimmat filosofitkin, esim. Ksenofanes, Parmenides ja Empedokles, pukivat järjestelmänsä runoasuun. Samoin kuin tiede aluksi oli eräs filosofian muoto, joka ponnisteli vapaaksi yleisestä, spekulatiivisesta, todistamattomasta, filosofiakin aluksi oli eräs runouden muoto, joka pyrki vapautumaan mytologiasta, animismista ja metaforasta.

Sen vuoksi oli todellinen tapaus, kun Ferekydes ja Anaksimandros esittivät oppinsa proosakielellä. Toiset saman ajan miehet, joita kreikkalaiset kutsuivat *logografeiksi* ('järjen kirjoittajat', 'proosakirjoittajat'), alkoivat

[1] Egyptiläiset olivat piirtäneet karttoja vain tietyistä paikkakunnista.

[2] Älykäs lukija liittää aina sanan »tunnettu» sellaisten määreiden kuin »varhaisin» ja »ensimmäinen» jälkeen.

tätä uutta keinoa käyttäen merkitä muistiin valtioidensa historiaa. Kadmos kirjoitti (550) Miletoksen, Eugaion Samoksen, Ksanthos Lyydian kronikan. Vuosisadan loppupuolella Hekataios Miletolainen edisti sekä historiaa että maantiedettä käänteen tekevillä teoksilla *Historiai* ('Tutkimukset') ja *Ges periodos* ('Maan ympäri'). Jälkimmäinen jakoi tunnetun maailman kahteen maanosaan, Eurooppaan ja Aasiaan, johon viimeksi mainittuun Egyptikin luettiin. Jos säilyneet katkelmat (vastoin monien epäilyksiä) ovat aitoja, se antoi erityisen runsaasti tietoja Egyptistä tarjoten Herodotokselle mainion tilaisuuden kirjalliseen näpistelyyn. »Historiat» alkaa skeptillisellä puuskahduksella: »Kirjoitan sitä, minkä katson olevan totta, sillä kreikkalaisten perimätiedot näyttävät minusta olevan monet ja naurettavat.» Hekataios uskoi Homeroksen historiallisuuteen ja nielaisi silmät ummessa monta tarinaa, mutta hän yritti kuitenkin parhaansa mukaan erottaa tosiasiat myyteistä, päästä selville oikeista sukujohdoista ja saada aikaan luotettavan kreikkalaisten historian. Kreikan historiankirjoitus oli jo vanhaa silloin, kun »Historian isä» syntyi.

Hekataios ja muut tänä aikana useimmissa Hellaan kaupungeissa ja siirtokunnissa esiintyneet logografit tarkoittivat *historia*lla[1] kaikkea, mihin asioihin hyvänsä kohdistuvaa tutkimusta; sanaa käytettiin filosofiasta ja luonnontieteestä yhtä hyvin kuin nykyaikaisittain käsitetystä historiankirjoituksesta. Jooniassa käsitteellä oli skeptillisyyden sivumerkitys; se tarkoitti, että ihmetarut jumalista ja puolijumalista oli korvattava maallisluontoisilla tapausten muistiinmerkinnöillä ja syiden ja seurausten järkiperäisellä tulkitsemisella. Hekataios on kehityksen alkupäässä, Herodotos edustaa välivaihetta, Thukydides täydellisyyttä.

Herodotosta edeltäneen kreikkalaisen proosakirjallisuuden niukkuus on läheisessä yhteydessä Miletoksen kukistumisen ja köyhtymisen kanssa, mikä sattui juuri saman sukupolven aikaan kuin proosakirjallisuuden alku. Sisäinen rappio tasoitti historian tavan mukaan valloittajan polun. Rikkauden ja ylellisyyden lisääntyminen saattoi elämännautiskelun muotiin, kun taas stoalainen elämäntapa ja isänmaallisuus leimattiin vanhanaikaiseksi ja naurettavaksi. Kreikkalaisten keskuuteen levisi sananparsi: »Olipa kerran urhoollisiakin miletolaisia.» Kilpailu mammonasta kävi sitä kireämmäksi, mitä enemmän vanha usko menetti kykyään lieventää luokkataistelua vetoamalla voimakkaiden omaantuntoon ja lohduttamalla heikkoja. Rikkaat muodostivat harvainvaltaista diktatuuria tukevan yhteisrintaman kansanvaltaa kannattavia köyhiä vastaan. Köyhät saivat hallitusvallan käsiinsä, ajoivat rikkaat maanpakoon, kokosivat heidän kotiin jääneet lapsensa puimatanterille ja tallauttivat heidät härillä kuoliaaksi. Rikkaat palasivat, anastivat vallan uudelleen, voitelivat demokraattien johtajat piellä ja polttivat heidät elävältä. *De nobis fabula narrabitur.* Kun Kroisos v:n

[1] Sanasta *histor* t. *istor* 'tietäminen'; tämä soinnukkaampi muoto vastaa alkuperäistä muotoa *id-tor* (juuresta *id*, joka tavataan esim. sanassa *eidenai* 'tietää').

560 paikkeilla ryhtyi alistamaan Lyydian valtaan Aasian kreikkalaista rannikkoa Knidoksesta Hellespontokseen asti, Miletos pelasti itsenäisyytensä kieltäytymällä auttamasta sisarvaltioitaan. Mutta 546 Kyyros valloitti Lyydian ja suuremmitta vaikeuksitta liitti Joonian eripuraiset kaupungit Persian imperiumiin. Miletoksen suuruuden aika oli päättynyt. Tiede ja filosofia saavuttavat valtioiden historiassa huippunsa rappeutumisen jo alettua; viisaus on kuoleman airut.

2. *Samoksen Polykrates*

Toisella puolen Miletoksen lahtea, lähellä Maiandros-joen suuta, oli Myoksen vähäinen kaupunki ja sitä kuuluisampi Priene. Siellä eli 6. vuosisadalla Bias, yksi seitsemästä viisaasta. Kuten Hermippos on sanonut, seitsemän viisasta miestä olivat luvultaan seitsemäntoista, sillä eri kreikkalaiset laativat eri luetteloja heistä; useimmiten heiksi luettiin Thales, Solon, Bias, Pittakos Mytileneläinen, Korinthoksen Periandros, spartalainen Khilon ja Rhodoksen Lindoksesta kotoisin oleva Kleobulos. Kreikka piti arvossa viisautta kuten Intia pyhyyttä, renessanssin Italia taiteellista neroutta, kuten nuori Amerikka luonnollisesti kunnioittaa taloudellista yritteliäisyyttä. Kreikan sankarit eivät olleet pyhimyksiä, taiteilijoita tai miljoonikkoja, vaan viisaita, ja sen suurimmassa arvossa pidetyt viisaat eivät olleet teoreetikkoja, vaan miehiä, jotka olivat panneet viisautensa toimimaan maailman keskuudessa. Näiden miesten sanoista tuli kreikkalaisten sananparsia, ja välistä niitä uurrettiin Delfoin Apollonin-temppelin seiniin. Kansa toisti esim. mielellään Biaksen huomautuksia, että onnettomin ihminen on se, joka ei ole oppinut kestämään onnettomuutta, että ihmisten tulisi asettaa elämänsä siten kuin he eläisivät sekä kauan että vähän aikaa ja että »viisautta olisi hellittävä matkavälineenä nuoruudesta vanhuuteen, sillä se on kestävämpää kuin mikään muu omaisuus».

Prienen länsipuolella sijaitsee Samos, joka on joonialaisten saarista toiseksi suurin. Pääkaupunki sijaitsi kaakkoisrannalla, ja kun saavuttiin suojaisaan satamaan ohi Samoksen kuulun laivaston punaisten laivojen, kaupunki kohosi ikään kuin riveinä kukkulaltaan: ensinnä telakat ja myymälät, sitten asunnot, sitten linnoitettu akropolis ja Heran temppeli, ja niiden jälkeen peräkkäisiä huippuja ja harjanteita tuhannenviidensadan metrin korkeuteen. Se oli näky, joka sykähdytti jokaisen samolaisen sielun isänmaallisia kieliä.

Samoksen loistoaika oli 6. vuosisadan kolmannella neljänneksellä, jolloin sitä hallitsi Polykrates. Vilkasliikkeisen sataman tulot tekivät diktaattorille mahdolliseksi lopettaa vaarallisen työttömyyskauden Herodotoksen ihailua herättäneellä rakennusohjelmalla. Suurin näistä yrityksistä oli 1 400 metrin

pituinen tunneli, jota myöten kaupungin vesi johdettiin vuoren halki. Saamme välähdyksen kreikkalaisten matemaattisesta ja teknillisestä taidosta kuullessamme, että vastakkaisista päistä lähtenect työryhmät kohtasivat toisensa keskikohdalla erehtyen sivusuunnassa 18 ja korkeussuunnassa 9 jalkaa.[1]

Samos oli ollut kulttuurikeskus jo kauan ennen Polykrateen aikoja. Siellä oli n. 590 tarunomainen Aisopos raatanut kreikkalaisen Iadmonin fryygialaisena orjana. Epävarma perimätieto kertoo, että Iadmon vapautti hänet, että Aisopos matkusteli laajalti, kohtasi Solonin, eli Kroisoksen hovissa, kavalsi rahat, jotka Kroisos oli uskonut hänelle jaettaviksi Delfoissa, ja sai väkivaltaisen lopun raivostuneiden delfoilaisten käsissä. Hänen satunsa, joissa oli runsaasti käytetty itämaisia lähteitä, tunnettiin hyvin Ateenassa klassillisella ajalla. Plutarkhos kertoo Sokrateen pukeneen ne runomuotoon. Vaikka ne olivat muodoltaan itämaisia, niiden filosofia oli luonteenomaisen kreikkalainen. »Suloisia ovat luonnon kauneus, maa ja meri, tähdet, kuu ja aurinko. Mutta kaikki muu on pelkoa ja tuskaa» — erittäinkin siitä, joka harrastaa kavaltamista. Saatamme vielä tavata hänet Vatikaanista, missä Perikleen aikainen maljakko kuvaa hänet puolikaljuna ja pujopartaisena kuuntelemassa hyödykseen iloista kettua.

Suuri Pythagoras syntyi Samoksessa, mutta hän jätti sen 529 asettuakseen Italian Krotoniin. Anakreon saapui Teos-saarelta laulamaan Polykrateen ylistystä ja kasvattamaan hänen poikaansa. Hovin huomattavin henkilö oli taiteilija Theodoros, Samoksen Leonardo, tuhattaituri ja useimpien alojen mestari. Kreikkalaiset uskoivat, kenties tehdäkseen lopun enemmästä tutkimisesta, hänen keksineen vesivaa'an, kulmaviivoittimen ja sorvin; hän oli taitava jalokivikorujen kaivertaja, metallien, kiven ja puun käsittelijä, kuvanveistäjä ja arkkitehti. Hän osallistui Efesoksen toisen Artemiin-temppelin piirustustöihin, rakensi avaran *skias*in, avohallin, Spartan kansankokouksia varten, oli koteuttamassa Kreikkaan savenmuovailua ja yhdessä Rhoikoksen kanssa toi Egyptistä tai Assyriasta Samokseen taidon valaa onttoja pronssiesineitä. Ennen Theodorosta kreikkalaiset olivat tehneet kömpelöitä pronssisia kuvapatsaita niittaamalla metallilevyjä puiseen alustaan. Nyt heillä oli mahdollisuus tehdä sellaisia mestariteoksia kuin »Delfoin ajomies» ja Myronin »Kiekonheittäjä». Samos niitti mainetta myös savenvalannallaan. Plinius palauttaa tämän seikan mieleemme kertoessaan, että Kybelen papit käyttivät vain samolaisia ruukunsirpaleita riistäessään itseltään miehuutensa.

---

[1] Nykyisin tällaisissa rakennushankkeissa ero supistuu muutamaan tuumaan, jos sitä ollenkaan esiintyy.

3. *Efesoksen Herakleitos*

Kaystroksen lahti erotti Samoksesta Joonian kuuluisimman kaupungin Efesoksen. Sen olivat noin 1000 perustaneet Ateenasta tulleet siirtolaiset, ja se kukoisti hyötymällä sekä Kaystros- että Maiandros-jokien kaupasta. Sen väestössä, uskonnossa ja taiteessa oli itämainen aines voimakkaasti edustettuna. Siellä palvottu Artemis oli aluksi itämainen äitiyden ja hedelmällisyyden jumalatar ja muuttui lopulta taas sellaiseksi. Hänen kuuluisa temppelinsä tuhoutui usein ja kohosi uudelleen miltei yhtä usein. Ensimmäinen temppeli rakennettiin noin 600 kahdesti pystytetyn ja kahdesti tuhotun alttarin paikalle; se oli luultavasti vanhin huomattava joonialaistyylinen rakennus. Toinen temppeli pystytettiin osaksi Kroisoksen lahjoittamin varoin n. 540. Sen olivat suunnitelleet yhdessä efesolainen Paionios, samolainen Theodoros ja eräs pyhäkön omista papeista, Demetrios. Se oli laajin siihen asti rakennetuista kreikkalaisista temppeleistä, ja se luettiin kiistattomasti maailman seitsemän ihmeen joukkoon.[1]

Kaupunki ei ollut maineessa ainoastaan temppelinsä, vaan myös runoilijoidensa, filosofiensa ja upeapukuisten naistensa tähden. Siellä eli jo v:n 690 vaiheilla Kallinos, Kreikan varhaisin tunnettu elegiarunoilija. Häntä paljon etevämpi, mutta vastenmielisempi oli Hipponaks, joka n. v. 550 sepitti niin törkeäaiheisia, hämäräkielisiä, purevan sukkelia ja mitaltaan viimeisteltyjä runoja, että koko Kreikka alkoi puhua hänestä ja koko Efesos vihata häntä. Hän oli lyhyt ja laiha, rampa ja epämuodostunut, joka tavalla epämiellyttävä. Eräässä säilyneessä katkelmassaan hän kertoo naisen tekevän miehen onnelliseksi kahtena päivänä — »sinä, jona hän nai vaimon, ja sinä, jona hän hautaa tämän». Hän oli häikäilemätön satiirikko ja sepitti häväistysrunoja jokaisesta huomattavasta efesolaisesta, halvimmasta rikollisesta temppelin ylipappiin asti. Kun kaksi kuvanveistäjää, Bupalos ja Athenis, asettivat näytteille nokkelan pilakuvan hänestä, hän kävi heidän kimppuunsa niin purevin säkein, että jotkin niistä osoittautuivat kestävämmiksi kuin heidän kivensä ja terävämmiksi kuin ajan hammas. »Pidelkää nuttuani», hän sanoo luonteenomaisesti siloitellussa palasessa, »isken Bupalosta silmään. Olen molempikätinen enkä koskaan erehdy maalistani.» Perimätiedon mukaan Hipponaks teki itsemurhan, mutta ehkäpä tämä oli vain yleinen toivomus.

---

[1] Muut kuusi olivat: Babylonin riippuvat puutarhat, Aleksandrian majakka, Rhodoksen kolossi, Feidiaan veistämä Zeun patsas Olympiassa, Mausoloksen hauta Halikarnassoksessa ja pyramidit. Plinius kuvaa toisen temppelin 130 metriä pitkäksi ja 70 metriä leveäksi; siinä oli 127 kahdenkymmenen metrin korkuista pilaria, joista useita koristivat tai rumensivat kohokuvat. Se tuli täysin valmiiksi 420 yli sadan vuoden rakennustyön jälkeen, mutta tuli tuhosi sen 356.

Efesoksen kuuluisin poika oli Herakleitos Hämärä. Hän syntyi n. 530, kuului ylhäiseen sukuun ja piti kansanvaltaa erehdyksenä. »On paljon pahoja, mutta vähän hyviä», hän sanoi (111[1]) ja »yksi mies on kymmenentuhannen arvoinen, jos hän on paras» (113). Mutta aristokraatitkaan eivät häntä miellyttäneet, eivät myöskään naiset eivätkä oppineet. »Runsas oppi», hän kirjoitti ystävällisen henkilökohtaisesti, »ei kehitä mieltä; jos se niin tekisi, se olisi neuvonut Hesiodosta, Pythagorasta, Ksenofanesta ja Hekataiosta» (16). »Sillä ainoa todellinen viisaus on sen idean tunteminen, joka omalla voimallaan hallitsee kaikkea jokaisessa tilaisuudessa» (19). Niinpä hän kiinalaisen viisaan tavoin muutti vuoristoon ja pohti siellä sitä ideaa, joka selittäisi kaiken. Pitäen arvoansa alentavana esittää johtopäätöksiänsä tavallisille ihmisille tajuttavalla kielellä ja etsien elämän ja puheen hämäryydestä turvaa yksilöllisyyttä vainoavilta puolueilta ja rahvaalta, hän kiteytti katsomuksensa »Luonnosta»-teoksen ytimekkäisiin ja arvoituksellisiin mietelauseisiin; sen hän talletti Artemiin temppeliin jälkimaailman ihmeteltäväksi.

Nykyajan kirjallisuudessa on Herakleitoksen kuvattu perustaneen filosofiansa muuttumisen käsitteen varaan, mutta säilyneet katkelmat tuskin tukevat tätä tulkintaa. Kuten useimmat filosofit hän toivoi löytävänsä Monen takana piilevän Yhden, jonkin mieltä vakaannuttavan ykseyden ja järjestyksen maailman sekasortoisen vaihtelun ja moninaisuuden keskeltä. »Kaikki on yhtä», hän vakuutti yhtä kiihkeästi kuin Parmenides (1); filosofian ongelma kuuluu: mikä tämä yksi on? Herakleitos vastasi: tuli. Ehkäpä häneen oli vaikuttanut persialaisten tulenpalvonta. Todennäköisesti hän, kuten voimme päätellä siitä, että hän samasti »tulen», »sielun» ja »jumalan», käytti käsitettä sekä vertauskuvallisesti että kirjaimellisesti tarkoittaen sillä sekä tarmoa että tulta; säilyneet katkelmat eivät salli päästä tästä varmuuteen. »Tätä maailmaa . . . ei ole luonut jumala eikä ihminen, vaan se on aina ollut, on ja on aina oleva ikuinen Tuli, joka määränsä mukaan syttyy ja sammuu» (20). Kaikki on jokin tulen muoto, joko tulen »alasmenoa», asteittaista tiivistymistä kosteudeksi, vedeksi ja maaksi tai sen »nousua» maasta veden ja kosteuden välivaiheiden kautta tuleksi.[2]

---

[1] Numerot sulkeissa viittaavat Herakleitoksen katkelmiin (numerointi Bywaterin).

[2] Herakleitos mahdollisesti ajatteli sumuhypoteesia: maa on ensiksi tulta (lämpöä tai energiaa), siitä tulee kaasua tai kosteutta, joka syöksyy alas vetenä; tämän kemialliset osaset muodostavat haihtumisen jälkeen kiinteän maan. Vesi ja maa (neste ja kiinteä aine) ovat saman prosessin kaksi vaihetta, yhden todellisuuden kaksi muotoa (25). »Kaikki vaihtuu tuleen ja tuli kaikkeen» (22). Kaikki muutos on »kulkua ylös tai alas», siirtymistä muodosta toiseen — milloin enemmän tai vähemmän tiivistyneeseen — energian eli tulen muotoon. »Polku ylös ja polku alas ovat yksi ja sama» (69); harventuminen ja tiivistyminen ovat ikuisen edes takaisin heilahtelevan muuttumisen toimintoja; kaikki oliot muodostuvat todellisuuden joko alasmenossa ja tiivistymisessä tai nousussa ja ohentumisessa, liikkeessä tulesta pois tai takaisin tuleen. Kaikki ole-

Vaikka Herakleitos havaitsee ikuisessa tulessa lohdullista pysyväisyyttä, häntä häiritsevät sen loputtomat muutokset. Niinpä hänen ajattelunsa toinen kulmakivi on vaihtelun ikuisuus ja kaikkiallisuus. Hän ei löydä mitään staattista maailmankaikkeudesta, ihmisen mielestä eikä sielusta. Mitään ei ole, kaikki tulee joksikin; mikään tila ei pysy hetkeäkään muuttumattomana; kaikki lakkaa olemasta sitä, mitä se oli, ja tulee siksi, mikä se on oleva. Tässä filosofia saavuttaa uuden kohokohdan: Herakleitos ei vain Thaleen tavoin pelkästään kysy, mitä olevainen on, vaan Anaksimandroksen, Lucretiuksen ja Spencerin tavoin miten se on tullut sellaiseksi, millainen se on. Hän huomauttaa Aristoteleen tavoin, että tutkimalla toista kysymystä päästään lähimmäksi ensimmäisen ratkaisua. Säilyneiden mietelauseiden joukossa ei ole kuuluisaa määritelmää »*panta rei, uden menei*» (kaikki virtaa, mikään ei ole kestävää), mutta muinaisajalla se yksimielisesti uskottiin Herakleitoksen lausumaksi. »Et voi kahdesti astua samaan virtaan, sillä toiset vedet juoksevat koko ajan sinua kohti» (41); »me olemme emmekä ole» (81); tässä kuten Hegelillä maailmankaikkeus on avara Muuttuva. Moninaisuus, muuntelu, vaihtelu ovat yhtä todellisia kuin ykseys, yhteneväisyys, olemassaolo; Monet ovat yhtä lailla todellisuus kuin Yksi. Monet *ovat* Yksi; jokainen muutos on siirtyminen tulitilaa kohti tai siitä pois. Yksi *on* Moni, sillä itse tulen sydämessäkin lepattaa uupumaton vaihtelu.

Tässä Herakleitos tulee filosofiansa kolmanteen elementtiin, joka on vastakkaisuuksien ykseys, vastakohtien keskinäinen riippuvaisuus, taistelun sopusointu. »Jumala on päivä ja yö, talvi ja kesä; sota ja rauha, yltäkylläisyys ja puute» (36). »Hyvä ja paha ovat samaa; hyvyys ja pahuus ovat samaa (57, 58)»; »elämä ja kuolema ovat samaa, niin myös valvominen ja nukkuminen, nuoruus ja vanhuus» (78). Kaikki nämä vastakohdat ovat aaltoliikkeen vaiheita, aina muuttuvan tulen liikuntoja; kumpikin vastakkaisparin jäsen on välttämätön toisen tarkoitukselle ja olemassaololle; todellisuus on vastakkaisuuksien jännitystä ja vuorovaikutusta, muuttumista ja vaihtelua, yhteyttä ja sopusointua. »Ei ymmärretä, että se, mikä on ristiriidassa itsensä kanssa, on sopusoinnussa itsensä kanssa. Vastakkaiset jännitykset luovat soinnukkuutta, kuten jousessa ja harpussa» (45). Samoin kuin höllitetyn tai kiristetyn kielen jännitys luo musiikiksi sanottua värähdysten sopusointua, harmoniaa, samoin vastakkaisuuksien vuorottelu ja kiista synnyttää elämän ja vaihtelun olemuksen, tarkoituksen ja harmonian. Kamppailussa, jota eliö käy eliötä, ihminen ihmistä, mies naista, sukupolvi sukupolvea, luokka luokkaa, kansa kansaa, idea ideaa,

---

vainen on saman pohjimmaisen energian erimuotoista ilmenemistä. Spinozan kielellä: Tuli eli energia on ikuinen ja kaikkivaltias substanssi eli perusprinsiippi; tiivistyminen ja ohentuminen (polku alas ja polku ylös) ovat sen attribuutteja; sen »moodeja» eli olomuotoja ovat maailman näkyvät oliot.

usko uskoa vastaan, taistelevat vastakohdat ovat elämän kangaspuiden loimia ja kuteita, luodakseen kokonaisuuden näkymättömän yhteyden ja salatun sopusoinnun. »Erilaisuudet saavat aikaan kauneimman soinnun» (46); jokainen, joka rakastaa, ymmärtää tämän.

Kaikki nämä prinsiipit — tuli, vaihtelu ja vastakohtien jännitys-yhteys sisältyvät Herakleitoksen käsitykseen sielusta ja jumalasta. Hän hymyilee ihmisille, jotka »turhaan koettavat puhdistautua verivelasta tahraamalla itsensä vereen» (130) tai »jotka rukoilevat täkäläisen maailman kuvapatsaita. Se on kuin koettaisi keskustella talojen kanssa; sellaiset ihmiset eivät tiedä mitään jumalien todellisesta luonnosta» (126). Hän ei myönnä henkilökohtaista kuolemattomuutta mahdolliseksi, sillä ihminen on kuten kaikki muukin oikullinen ja muuttelevainen liekki, »joka syttyy ja sammuu kuin kynttilä yössä» (77). Juuri siksi ihminen on tulta; sielu eli elinprinsiippi on osa kaiken ikuista energiaa ja sellaisena se ei koskaan kuole. Kuolema ja syntymä ovat ihmisen erittelevän mielen vaarin ottamia mielivaltaisia pisteitä yleisessä virtauksessa, mutta maailmankaikkeuden puolueettomasta näkökulmasta ne ovat vain muotojen loputtoman vaihtelun vaiheita. Joka hetki kuolee jokin meidän osasemme kokonaisuuden jatkaessa elämäänsä; joka silmänräpäys kuolee joku meistä, mutta Elämä elää edelleen. Kuolema on yhtä hyvin alku kuin loppu; syntymä on yhtä hyvin loppu kuin alku. Sanamme, ajatuksemme ja moraalimmekin ovat ennakkoluuloja, jotka edustavat meidän yksityis- tai ryhmäetujamme. Filosofian tulee katsoa asioita kokonaisuuden valossa. »Jumalalle kaikki on kaunista, hyvää ja oikeata; ihmisten mielestä jokin on väärää, jokin muu oikeaa» (61).

Samoin kuin sielu on elämän loputtomasti muuttelevaisen liekin katoava lieska, samoin Jumala on ikuinen tuli, maailman häviämätön energia. Hän on kaikkia vastakohtia sitova ykseys, kaiken jännityksen harmonia, kaiken taistelun summa ja tarkoitus. Tämä Jumalainen Tuli (kuten elämäkin, sillä nämä kaksi ovat kaikkialla ja sama) muuttaa alituisesti muotoaan, kulkee alituisesti ylös tai alas vaihtelun tikapuita, tuhoaa ja uudistaa alati. Tosiaankin on jonakin etäisenä päivänä »tuli tuomitseva kaiken» (26), hävittävä kaiken ja raivaava tilaa uusille muodoille viimeisessä tuomiossa tai kosmillisessa katastrofissa. Silti kuolemattoman tulen toiminta ei ole vailla järkeä ja järjestystä. Jos me voisimme tajuta maailman kokonaisuutena, näkisimme siinä valtavan persoonattoman viisauden, Logoksen, Järjen tai Sanan (65). Me koettaisimme muovata elämämme sopusointuun tämän luonnon järjestyksen, tämän maailmankaikkeuden lain, tämän viisauden ja järjestetyn energian kanssa, joka on Jumala (91). »On viisasta kuunnella ei minua, vaan Sanaa» (1), etsiä ja noudattaa kokonaisuuden ääretöntä järkeä.

Kun Herakleitos soveltaa etiikkaan ajattelunsa neljä peruskäsitystä —

energian, vaihtelun, vastakkaisuuksien yhteyden ja kokonaisuuden järjen — hän valaisee koko elämää ja kaikkea käytöstä. Suurin hyve on järkeen ja järjestykseen liittyvä energia. Vaihtelu ei ole onnettomuus, vaan siunaus. »Vaihtelusta saa lepoa; on uuvuttavaa aina raataa samoissa asioissa ja aina aloittaa alusta» (72, 73). Vastakohtien keskinäinen välttämättömyys tekee ymmärrettäväksi ja sen vuoksi anteeksiannettavaksi elämän taistelun ja kärsimyksen. »Ihmisille ei ole parhaaksi saada kaikkea mitä he toivovat; sairaus tekee terveyden miellyttäväksi, paha hyvän, nälkä yltäkylläisyyden, raadanta levon» (104). Herakleitos moittii niitä, jotka toivovat taistelun loppuvan maailmasta (43); ilman vastakkaisuuksien jännitystä ei olisi mitään »soinnutusta», ei elävän kankaan kutomista, ei kehitystä. Harmonia ei ole ristiriidan loppu, se on jännitystä, jossa kumpikaan aines ei saavuta lopullista voittoa, vaan molemmat toimivat välttämättömän tarpeellisina (kuten nuoruuden radikalismi ja vanhuuden konservatismi). Taistelu olemassaolosta on välttämätön, jotta paremmat erottautuisivat huonommista ja voisivat synnyttää korkeimpia. »Taistelu on kaiken isä ja kaiken kuningas; muutamat hän on erottanut joukosta jumaliksi, muutamat ihmisiksi; muutamista hän on tehnyt orjia, muutamista vapaita» (44). Loppujen lopuksi »taistelu on oikeutta» (62); yksilöiden, ryhmien, lajien, laitosten ja valtakuntien kilpailu muodostaa luonnon ylioikeuden, jonka tuomiosta ei voida vedota.

Kaiken kaikkiaan Herakleitoksen filosofia, joka nykyisin esiintyy kiteytettynä 130 katkelmaan, on kreikkalaisen ajattelun suurimpia tuotteita. Jumalaisen tulen teoria siirtyi stoalaisuuteen; viimeisen tulituomion ajatus kulkeutui stoalaisuuden välityksellä kristinuskoon; logoksesta, luonnossa vaikuttavasta järjestä, tuli Filonilla ja kristillisessä teologiassa Jumalainen sana, olennoitunut viisaus, jolla tai jonka avulla Jumala luo ja hallitsee kaikkea. Jossakin määrässä se valmisti maaperää uudenajan varhaisemmalle käsitykselle luontoisoikeudesta. Hyveestä kuuliaisuutena luonnolle tuli stoalaisten iskusana; vastakkaisuuksien yhteys kohosi taas kukoistukseen Hegelillä; vaihtelun ajatus pääsi oikeuksiinsa Bergson'in mukana. Käsitys kaikkea määräävästä taistelusta ja kamppailusta ilmestyy jälleen näkyviin Darwinilla, Spencerillä ja Nietzschellä — joka 2 400 vuotta myöhemmin jatkaa Herakleitoksen sotaa demokratiaa vastaan.

Emme tiedä juuri mitään Herakleitoksen elämästä ja hänen kuolemastaankin vain Diogenes Laërtioksen vahvistamattoman tarinan, joka saakoon havainnollistaa sitä proosallista loppua, jonka runous voi saada:

> Ja tultuaan vihdoin täydelliseksi ihmisvihaajaksi hänen oli tapana kuluttaa aikaansa kuljeskelemalla vuoristossa ja syödä ruohoa ja yrttejä. Nämä tottumukset olivat syynä siihen, että hän sairastui vesipöhöön, minkä takia hän palasi kaupunkiin ja tiedusteli arvoitusta käyttäen lääkäreiltä, voisivatko nämä saada aikaan poudan

sadeilman jälkeen. Ja kun he eivät ymmärtäneet häntä, hän sulkeutui navettaan ja peittäytyi lantaan toivoen tämän synnyttämän lämmön haihduttavan veden. Mutta kun tästä ei ollut mitään hyötyä, hän kuoli elettyään seitsemänkymmentä vuotta.

4. *Teoksen Anakreon*

Muutamien kilometrien päässä Efesoksen pohjoispuolella sijaitseva Kolofon oli otaksuttavasti saanut nimensä kukkulasta, jonka rinteiltä se kohosi.[1] Pappisvihaaja Ksenofanes, joka oli syntynyt siellä n. 576, kuvasi kolofonilaiset »upeihin purppuravaatteisiin pukeutuneiksi, ylpeiksi kalliita ja sulotuoksuisia öljyjä tihkuvasta, loisteliaasti käherretystä tukastaan»; turhamaisuuden historia ulottuu kauas taaksepäin. Täällä ja ehkä Smyrnassa lauloi runoilija Mimnermos (610) kansalle, johon jo oli syöpynyt idän raukea pessimismi, alakuloisia oodejaan häipyvästä nuoruudesta ja lemmestä. Hän menetti sydämensä Nannolle, tytölle, joka säesti hänen laulujaan huilun haikealla obligatolla; ja kun tämä hylkäsi hänen rakkautensa (ehkäpä siitä syystä, että nainut runoilija on kuollut runoilija), hän teki hänet kuolemattomaksi sikermällä herkkiä elegisiä säkeitä.

Kuin vesat versottaa kevät, kukkien tenhokas aika,
　kun sädehehkussaan loistava aurinko on,
kiitävän tuokion niin mekin kukkias nautimme, nuoruus.
　Tietoa antimist' ei taivahan valtojen oo.
Viimein tummat nuo manan immet vuottavat: toisen
　lahjana vanhuus on, tuskia tuottava tuo,
toisen kuolema taas. Sulo nuoruus hetkisen kestää,
　siks' kuni helmaan maan aurinko kultia luo.[2]

Kuuluisampi runoilija eli satasen vuotta myöhemmin läheisessä Teoksen kaupungissa. Anakreon vaelteli paljon, mutta Teoksessa hän syntyi (563) ja kuoli (478). Moni hovi halusi hänet luokseen, sillä aikalaisista vain Simonides saattoi kilpailla maineesta hänen kanssaan. Tapaamme hänet liittymästä Traakian Abderaan lähtevään siirtolaisjoukkoon, osallistumasta pariin sotaretkeen, hylkäämästä kilpensä ajan runoilijatapaan, minkä jälkeen hän tyytyy heiluttamaan vain kynäänsä. Sitten näemme hänen viettävän muutamia vuosia Samoksen Polykrateen hovissa, mistä hänet noudettiin juhlallisesti viisikymmenairoisessa sotapurressa Ateenaan koristamaan Hipparkhoksen palatsia; vihdoin hän persialaissotien päätyttyä

---

[1] Kreikan kielen sanasta *kolofon*, 'kukkula'. Koska kaupungin ratsuväki oli kuuluisa »armoniskun» antajana hävinneelle sotajoukolle, sana *kolofon* tuli kreikan kielessä merkitsemään viimeistä iskua tai loppusilausta; se esiintyy myös englannin kielessä kustantajan vertauskuvana, joka alkuaan sijoitettiin kirjan loppuun.

[2] Päivö Oksalan suomennos.

palaa Teokseen, missä hän virkistää elämänsä loppua laululla ja juomisella. Hänen rangaistuksensa hurjisteluistaan oli, että hän eli vanhaksi ja kuoli 85-vuotiaana, kertoman mukaan hänen kurkkuunsa takertuneeseen viinirypäleen siemeneen.

Aleksandrialaisena aikana tunnettiin viisi kirjaa Anakreonin runoja, mutta meille on säilynyt vain hajanaisia säepareja. Hänen aiheinaan olivat viini, naiset ja pojat; hän viljeli kepeitä jambisäkeitä ja hiottua naljailua. Mikään aihe ei hänen moitteettomalla tyylillään ilmaistuna tuntunut epäpuhtaalta, ei mikään hänen säkeittensä herkkyyden takia törkeältä. Anakreonin runoudessa ei ole Hipponaksin rahvaanomaista purevuutta eikä Sapfon väräjävää sisäistä paloa, hän oli hienostuneesti pakinoiva hovirunoilija ja hän suostui rupeamaan Horatiukseksi jokaiselle Augustukselle, joka viehätti hänen mielikuvitustaan ja maksoi hänen viininsä. Athenaios arvelee, että hänen kevytmieliset laulunsa ja epävakaisuutensa lemmenasioissa olivat asennetta; ehkäpä Anakreon salasi uskollisuutensa herättääkseen naisten kiinnostusta ja kätki raittiutensa lisätäkseen mainettaan. Oivallinen tarina kertoo hänen humalapäissään kompastuneen erääseen lapseen ja kiukkuisesti purkaneen sisuaan tähän; vanhempana hän rakastui samaan poikaseen ja osoitti katumustaan hullaantunein ylistyslauluin. Loppuiällään hän ritarillisesti antoi naisille etusijan. »Katso, nyt», sanotaan eräässä somassa katkelmassa, »kultakutrinen Lempi satuttaa minua purppurapallollaan ja kutsuu minua kisailemaan kirjavasandaalisen neidon kanssa. Mutta hän on syntyisin ylväästä Lesboksesta, pitää halpana valkoisia hiuksiani ja etsii saalista muualta.» Myöhemmän ajan älyniekka kirjoitti paljastavan muistokirjoituksen Anakreonin haudalle:

> Viinin lumoava kaitsijatar, Viiniköynnös, kasva pitkäksi ja reheväksi Anakreonin haudalle. Silloin sekoittamattoman nesteen ja ryypyn ystävä, joka yökaudet näppäili poikien lempijän luuttua, yhä voi koristaa haudatun päänsä raskaan oksan upealla tertulla ja ikuisesti tuntea sen kasteen vilvoitusta, jonka ihana tuoksu oli hänen lempeän vanhan suunsa henkäys.

5. *Khios, Smyrna, Fokaia*

Teoksesta lähtien mannermaa taipuu länteen. Lahdelmat ja niemekkeet vaihtelevat, kunnes matkamies kuljettuaan puolitoistapeninkulmaisen salmen yli saapuu Khiokseen. Sen viikuna- ja oliivilehtojen ja Anakreonin ylistämien viiniköynnösten keskellä Homeros ehkä vietti nuoruutensa. Viininvalmistus oli Khioksen tärkeimpiä elinkeinoja, joka tarvitsi palvelukseensa paljon orjia. V. 431 saarella asui 30 000 vapaata ja 100 000 orjaa. Khioksesta tuli orjien vaihtokeskus. Orjakauppiaat lunastivat perheittäin maksukyvyttömiä velallisia velkojilta ja ostivat nuoria poikia

tehdäkseen heistä eunukkeja Lyydian ja Persian palatseihin. Kuudennella vuosisadalla Drimakhos nosti orjatoverinsa kapinaan, voitti kaikki häntä vastaan lähetetyt armeijat, linnoittautui vuoristoon, verotti rikkaita kansalaisia järkiperäisesti rosvoilemalla, tarjosi heille »suojelusta», jos he maksoivat korvausta meidän nykyaikaiseen tapaamme, peloitti heidät kohtelemaan oikeudenmukaisemmin orjiaan ja antoi vapaaehtoisesti katkaista päänsä, jotta hänen ystävänsä voisivat periä siitä luvatun palkinnon; häntä palvottiin vuosisatoja orjien suojelusjumalana. Hänen kohtalonsa on jonkun kynän Spartacuksen arvoinen eepos. Taide ja kirjallisuus kukoistivat Khioksen rikkauden ja orjuuden rinnalla. Siellä oli tyyssijansa homeridien runoilijakillalla ja -sarjalla. Siellä syntyivät näytelmänkirjoittaja Ion ja historioitsija Theopompos, siellä Glaukos perimätiedon mukaan n. 560 keksi raudan uuttamisen taidon, siellä Arkhermos ja hänen poikansa Bupalos ja Athenis valmistivat Kreikan 500-luvun oivallisimmat veistokuvat.

Palatessaan mannermaalle matkamies sivuttaa Erythrain ja Klazomenain — Perikleen opettajan ja ystävän Anaksagoraan syntymäpaikan. Kauempana idässä sijaitsee suojaisan lahden rannalla Smyrna. Aiolilaiset olivat asuttaneet sen jo 1015, mutta siirtolaisuus ja valloitus muuttivat sen joonialaiseksi kaupungiksi. Se oli kuuluisa jo Akhilleuksen päivinä. Lyydian Alyattes ryösti sitä noin 600; sittemmin se on yhä uudelleen hävitetty, viimeksi kreikkalaisten toimesta 1924. Smyrna, joka vanhuuden puolesta kilpailee Damaskoksen kanssa, on kokenut kaikki historian vaiheet.[1] Muinaisen kaupungin jäännökset todistavat siellä vallinneen vilkkaan ja monipuolisen elämän. Maasta on kaivettu esiin *gymnasion*, akropolis, stadion ja teatteri. Valtakadut olivat leveät ja hyvin kivetyt; pääkatu, jota nimitettiin »kultaiseksi», oli kuulu kautta koko Kreikan.

Pohjoisin Joonian kaupungeista oli Fokaia, joka yhä on olemassa Fokia-nimisenä. Hermos-joki salli sen olla miltei välittömässä yhteydessä itse Sardeen kanssa, mikä seikka oli sille tuottoisaksi eduksi kreikkalaisten käydessä kauppaa Lyydian kanssa. Fokaian kauppiaat tekivät pitkiä matkoja löytääkseen markkinapaikkoja. He veivät kreikkalaisen kulttuurin Korsikaan ja perustivat Massalian.

Tällaisia olivat Joonian kaksitoista kaupunkia silmäiltyinä pinnallisesti, ikään kuin tunnin lentomatkalla avaruuden ja ajan halki. Vaikka ne olivatkin liian kateellisia ja kilpailevia keskinäistä puolustusliittoa solmiakseen, niiden kansalaiset kuitenkin myönsivät jonkinlaisen etujen yhteisyyden olevan olemassa. He kokoontuivat aika ajoin Mykalen niemekkeelle Prienen lähelle viettämään yleisjoonialaista juhlaa. Thales pyysi heitä muodostamaan yhteisvaltion siten, että jokainen täysikasvuinen mies olisi ollut sekä oman kaupunkinsa että panjoonialaisen liiton kansalainen. Kau-

[1] Nykyisin se Izmir-nimisenä (tämä nimi samoin kuin *Smyrna* todennäköisesti ovat yhteydessä muinaisen myrrhakaupan kanssa) on Turkin asukasluvultaan toiseksi suurin ja Vähän Aasian suurin kaupunki.

pallinen kilpailu oli kuitenkin liian voimakas ja johti pikemminkin hävityssotiin kuin poliittiseen yhtenäisyyteen. Niinpä persialaisten hyökätessä (546—545) hätäpikaa muodostettu puolustusliitto osoittautui juurettomaksi ja heikoksi; Joonian kaupungit joutuivat suurkuninkaan vallan alaisuuteen. Tämä riippumattomuuden ja kilpailun henki kuitenkin kannusti Joonian kaupunkeja keskinäiseen kilvoitteluun ja vapaudenrakkauteen. Tällaisten olojen vallitessa Joonia kehitti luonnontieteitä, filosofiaa ja historiaa, loi joonialaisen kapiteelin ja kasvatti samaan aikaan niin monta runoilijaa, että Hellas näyttää kuudennella vuosisadalla olleen miltei yhtä hedelmällinen kuin viidennellä. Kun Joonia sortui, sen kaupungit jättivät kulttuurinsa perinnöksi niiden puolesta taistelleelle Ateenalle ja siirsivät sille Kreikan henkisen johtoaseman.

V. LESBOKSEN SAPFO

Joonian Dodekapoliin pohjoispuolella sijaitsivat mannermaan Aioliin kaksitoista kaupunkia. Pohjois-Kreikan aiolilaiset ja akhaialaiset olivat perustaneet ne kohta sen jälkeen, kun Troian kukistuminen oli avannut Vähän Aasian kreikkalaiselle siirtolaisuudelle. Monet näistä kaupungeista olivat pieniä ja niiden historiassa näyttelemä osa vaatimaton, mutta aiolilaisten asuttama Lesbos-saari kilpaili joonialaisten keskusten kanssa varallisuuden, hienostuksen ja kirjallisen nerouden puolesta. Sen tuliperäisen kamaran ansiosta saari oli todellinen hedelmäpuu- ja viinitarha. Sen viidestä kaupungista oli suurin Mytilene, joka kaupankäynnillä oli vaurastunut miltei yhtä rikkaaksi kuin Miletos, Samos ja Efesos. Seitsemännen vuosisadan loppupuolella kauppiasluokan ja köyhien kansalaisten liittoutuma kukisti maataomistavan ylimysluokan ja kohotti urhoollisen ja karkean Pittakoksen diktaattoriksi kymmenen vuoden ajaksi samoin valtuuksin, jotka hänen ystävällään ja kanssaviisaallaan Solonilla oli. Ylimystö juonitteli saadakseen valtansa takaisin, mutta Pittakos teki tyhjiksi heidän hankkeensa ja karkotti heidän johtajansa, niiden joukossa Alkaioksen ja Sapfon, ensin Mytilenestä ja lopuksi koko Lesboksesta.

Alkaios oli kerskaileva hurjapää, joka sotki yhteen politiikan ja runouden ja sai jokaisen muun lyyrikon lyömään kumouksen rumpua. Ollen ylimys syntyperältään hän kävi Pittakoksen kimppuun rajun törkeästi ansaiten siten maanpakolaiskruunun. Hän valoi omat runomuotonsa, joille jälkimaailma antoi nimen »alkaiolaiset». Jokaisen säkeistön kerrotaan olleen melodinen ja viehättävä. Jonkin aikaa hän lauloi sodasta kuvaten kotinsa seinälle ripustettuja voitonmerkkejä ja sotilasvarusteita, mutta kun hänelle itselleen koitti tilaisuus osoittaa sankaruutta, hän heitti pois kilpensä Arkhilokhoksen tavoin ja ylisti runollisesti arvostelukykyään.

Silloin tällöin hän lauloi rakkaudesta, mutta rakkainta hänen kynälleen oli viini, josta Lesbos oli yhtä kuuluisa kuin runoudestaan. *Nun khre methusthen,* hän neuvoo meitä: *nunc bibamus,* nyt juokaamme, kesällä sammuttaaksemme janoamme, syksyllä antaaksemme kuolemalle kirkkaan väriloiston, talvella lämmittääksemme vertamme, keväällä juhliaksemme luonnon ylösnousemusta.

Zeun suuren taivas taas lumikuuron lyö,
jo jäähän jäätyy virtojen vilpas vuo.
— — — —
— — — —
Pois talvi häädä, lietehen tulta tuo!
Täys malja kaada viiniä kiehtovaa.
Viel' alle pääsi uinuvaisen
pehmeä villava pielus heitä![1]

Hänen onnettomuutensa, jonka hän kyllä kärsi kepeän tietämättömänä, oli se, että hänellä oli aikalaisenaan Kreikan kuuluisin nainen. Jo Sapfon omana aikana koko Kreikka kunnioitti häntä. »Eräänä iltana viinin ääressä», kertoo Stobaios, »Solonin veljenpoika Eksekestides lauloi erään Sapfon laulun, josta hänen setänsä piti niin paljon, että pyysi pojan opettamaan sen itselleen, ja kun eräs seuraan kuuluvista kysyi syytä tähän, Solon vastasi: 'Haluan oppia sen ja kuolla!'» Sokrates, joka ehkä toivoi samanlaista suopeutta, sanoi Sapfoa »Kauniiksi» ja Platon kirjoitti hänestä hurmioituneen epigrammin:

Väittävät väärin: yhdeksän runotarten on joukko;
Lesboon Sapfo tuo kymmenes Muusa hän on.

»Sapfo oli ihmeellinen nainen», sanoo Strabon, »sillä koko siltä ajalta, jolta meillä on tietoja, en tunne ainoatakaan naista, joka edes vähäisessä määrässä voisi kilpailla hänen kanssaan runouden alalla.» Samoin kuin muinaisajan ihmiset puhuessaan »runoilijasta» tarkoittivat Homerosta, tiesi koko kreikkalainen maailma, kenestä oli kysymys, kun puhuttiin »runoilijattaresta».

Psapfa, jota nimeä runoilijatar itse käytti omassa pehmeässä aiolilaismurteessaan, syntyi Lesboksen Eresoksessa noin 612, mutta hänen perheensä muutti Mytileneen hänen vielä ollessaan lapsi. V. 593 hän oli niiden vehkeilevien ylimysmielisten joukossa, jotka Pittakos karkotti Pyrrhan kaupunkiin. Jo yhdeksäntoistavuotiaana hän politiikan tai runouden välityksellä oli tullut julkisen elämän henkilöksi. Hän ei ollut kaunottaren maineessa: hän oli pieni ja hento, hänen hiuksensa, silmänsä ja hipiänsä olivat tummemmat kuin kreikkalaisten mielestä oli suotavaa; mutta hänessä oli sirouden, herkkyyden ja hienostuksen suloa ja hänen loistava sielunsa ei teennäisesti salannut hellyyttään. »Sydämeni on kuin lapsen», hän sanoi

[1] Päivö Oksalan suomennos, samoin kaksi seuraavaa Sapfon katkelmaa.

itse. Hänen säkeensä paljastavat meille hänen luonteensa intohimoisuuden; Plutarkhos sanoo liekkien loimahtaneen hänen sanoistaan; eräänlainen aistillisuus täydensi hänen sielunsa innostusta. Hänen lempioppilaansa Atthis kuvailee häntä sahramiin ja purppuraan pukeutuneeksi ja kukkaköynnöksin koristautuneeksi. Hän oli varmasti viehättävä pienikokoisuudessaan, sillä Alkaios, joka yhdessä hänen kanssaan oli karkotettu Pyrrhaan, alkoi pian suostutella häntä lemmen poluille. »Orvokkiseppeleinen, puhdas, sulohymyinen Sapfo, haluaisin sanoa sinulle jotakin, mutta häpeän.» Sapfon vastaus oli selväsanaisempi kuin Alkaioksen ehdotus: »Jos toivomuksesi olisivat ylevät ja vilpittömät, eikä kielesi haluaisi lausua alhaisia sanoja, häpeä ei samentaisi silmiäsi, vaan toisit ilmi kunnialliset toivomuksesi.» Runoilija sepitti Sapfon ylistykseksi oodeja ja serenadeja, mutta emme kuule mistään tuttavallisuudesta heidän välillään.

Ehkäpä heidät erotti Sapfon toinen maanpako. Pittakos, joka pelkäsi hänen kypsyvää kynäänsä, karkotti hänet Sisiliaan, todennäköisesti v. 591, jolloin olisi luullut hänen vielä olleen vaaraton tyttö. Näihin aikoihin hän meni naimisiin Andros-saarelta kotoisin olevan rikkaan kauppiaan kanssa. Muutamia vuosia myöhemmin hän kirjoittaa:

»Onpa mulla kaunis lapsi, tyttö kultakukka,
lemmittyni ainokainen, Kleis nimeltänsä.
Hänt' en vaihtais Kroisoon kultiin, Lesboon lempisaareen.

Hän saattoikin hyvin torjua luotaan Lyydian rikkaudet, sillä hän oli perinyt nuorena kuolleen miehensä omaisuuden. Viiden vuoden maanpakolaisuuden jälkeen hän palasi Lesbokseen, missä hänestä tuli saaren seurapiirien ja älymystön johtaja. Ylellisyyden lumousvoima välkähtää hänen säilyneessä katkelmassaan: »Mutta tietäkää, minä rakastan mukavaa elämää, ja loisto ja kauneus kuuluvat minulla auringon kaipuuseen.» Hän kiintyi syvästi nuorempaan veljeensä Kharaksokseen ja oli sydänjuuria myöten onneton, kun tämä eräällä kauppamatkalla Egyptiin rakastui ilonaiseen Dorikhaan ja sisarensa anelusta huolimatta nai tämän.

Sillä välin Sapfo itsekin oli syttynyt. Toiminnanhaluisena hän oli perustanut koulun, jossa hän opetti nuorille naisille runoutta, musiikkia ja tanssia. Se oli historian ensimmäinen »täysihoitolakoulu». Hän ei kutsunut näitä tyttöjä oppilaiksi, vaan tovereiksi (*hetairai;* tämä sana ei vielä silloin ollut saanut myöhempää sivumerkitystään). Sapfo, jolla ei ollut puolisoa, rakastui näihin tyttöihin toiseen toisensa jälkeen. »Rakkaus», sanotaan eräässä katkelmassa, »on järkyttänyt sieluani kuin vihurituuli, joka pieksee tammipuita.» »Rakastin sinua, Atthis, kauan sitten», kuuluu toinen katkelma, »kun oma tyttöyteni oli vielä kukkeimmillaan ja sinä näytit pieneltä kömpelöltä lapsukaiselta.» Mutta sitten Atthis salli mytileneläisen nuorukaisen ihailla itseään, ja Sapfo toi mustasukkaisuutensa ilmi hillittömän intohimoisessa runossa, jonka Longinos on säilyttänyt jälkimaailmalle:

Sen ma taivasten tasaverraks arvaan
miehen miekkoisen, joka kasvotusten kanssas istuu,
sun suloäänes soinnun
luonasi kuulee,

naurus helkkeen hempeän. Siitä multa
kohta sylkähtää sydän, rinta syttyy.
Sillä silmiis jos minä katsahdankaan,
niin puhe puuttuu,

kieli kangistuu, tulivirta vieno
kautta suonten soutavi kaikkianne,
silmä himmentyy, kohisee ja soipi
korvani silloin.

Kylmä vierähtää hiki, puistatuksiin
ruumis raukee, muotoni ruohon keltaa
kelmeämp' on, poissa jo poskipäiltä
kaikk' elon karva.[1]

Atthiksen vanhemmat ottivat hänet pois koulusta. Eräs Sapfon kirjoittamaksi sanottu katkelma ehkä ilmaisee hänen käsityksensä erosta.

Kuoloon nyt tosiaan mä käyn;
Kyynelvirtoja ystävä itkien
lähti pois täten lausuen:

»Sapfo, lyö kova kohtalo
meitä, en toki sua jätä harkiten».

Hälle näin minä vastasin:
»Lähde onnekas, muista mua,
kun sa näät surun synkeän mieleni.

Jos et muista, ma vannotan:
Ethän unhota, armahin,
kaunis kuin oli onnemme autuas.»[2]

Sitten samassa käsikirjoituksessa seuraa katkera huudahdus: »En koskaan enää näe Atthista ja voisin yhtä hyvin olla haudassa.» Siinä kajahtaa tosiaan rakkauden aito ääni, joka kohoaa vilpittömyyden ja kauneuden korkeuksiin hyvän ja pahan tuolle puolen.

Muinaisuuden myöhemmät oppineet väittelivät siitä, ilmensivätkö nämä runot »lesbolaista rakkautta» vai olivatko ne vain runollisen mielikuvituksen ja olennoimisen tuotteita. Meille riittää se, että ne ovat ensiluokkaista runoutta, tunnetta tulvillaan, vilkkaan mielikuvituksen elävöittämiä, kieleltään ja muodoltaan täydellisiä. Muuan katkelma puhuu »kukkivan kevään askelista», toinen »jäseniä irroittavasta lemmestä, katkeransuloisesta vaivasta»; muuan vertaa saavuttamatonta rakkautta »makeaan omenaan,

[1] O. Mannisen suomennos.
[2] Päivö Oksalan suomennos.

joka punoittaa oksan päässä, oksan, jonka poimijat sivuuttivat, ei, eivät sivuuttaneet, vaan eivät ulottuneet sinne asti». Sapfo kirjoitti muistakin aiheista kuin rakkaudesta ja käytti niissäkin sirpaleissa, jotka ovat säilyneet, puoltasataa eri runomittaa. Hän sävelsi itse laulujensa harppusovitukset. Hänen runonsa koottiin yhdeksäksi kirjaksi, joissa oli noin kaksitoistatuhatta säettä: säilynyt on kuusisataa enimmäkseen hajanaista säettä. V. 1073 j. Kr. Konstantinopolin ja Rooman kirkolliset viranomaiset polttivat Sapfon ja Alkaioksen runot julkisesti. Vuonna 1897 Greenfell ja Hunt löysivät Faijumin Oxyrhynchuksesta paperitahtaasta tehtyjä arkkuja, joiden raaka-aineena oli käytetty vanhojen kirjojen sivuja; ja näiltä sivuilta tavattiin muutamia Sapfon runoja.

Miespuolinen jälkimaailma kosti Sapfolle kertomalla tai keksimällä tarinan hänen kuolemastaan, jonka syynä muka oli se, ettei hänen rakastamansa mies vastannut hänen rakkauteensa. Eräässä Suidaan kohdassa kerrotaan »ilonaisen Sapfon» — tavallisesti samastettu runoilijattaren kanssa — heittäytyneen alas Leukas-saaren kalliolta, kun merenkulkija Faon ei vastannut hänen rakkauteensa. Menandros, Strabon ja muut viittaavat kertomukseen, ja Ovidius toistaa sen lisäten ihastuneena yksityiskohtia, mutta siinä on monia tarumaisia piirteitä, minkä takia se on jätettävä vaappumaan toden ja mielikuvituksen rajalle. Perimätieto kertoo Sapfon myöhemmällä iällään jälleen oppineen rakastamaan miessukua. Egyptistä löydettyjen katkelmien joukossa on liikuttava vastaus kosintaan: »Jos rintani vielä voisivat imettää ja kohtuni kantaa lapsia, silloin kävisin jalkojeni vapisematta jälleen aviovuoteeseen. Mutta nyt ikä on uurtanut monia vakoja hipiääni eikä Rakkaus enää kiirehdi luokseni kivun lahjaa tuoden»; niinpä hän neuvoo kosijaa etsimään nuoremman vaimon. Emme tosiaan tiedä milloin ja miten Sapfo kuoli, tiedämme vain hänen jättäneen jälkeensä elävän intohimon, runouden ja sulouden muiston; tiedämme myös hänen loistaneen Alkaiostakin kirkkaammin aikansa sulosointuisimpana laulajana. Eräässä jäähyväiskatkelmassa hän lempeästi moittii niitä, jotka eivät usko hänen laulunsa lakanneen kajahtamasta.

> Häpäisette runotarten oivia lahjoja, lapseni, sanoessanne: »Seppelöimme sinut, kallis Sapfo, heleän, suloisen lyyryn etevin soittaja.» Ettekö tiedä hipiäni olevan aivan ryppyisen, hiusteni mustuuden vaihtuneen valkeudeksi? . . . Yhtä varmasti kuin tähtinen Yö seuraa ruusuista Aamunkoittoa tuoden pimeyden maan ääriin, yhtä varmasti Kuolema seuraa kaiken elollisen jälkiä ja vihdoin sen saavuttaa.

VI. POHJOINEN IMPERIUM

Lesboksesta pohjoiseen on pieni Tenedos, jonka naisia jotkut muinaisajan matkailijat pitivät Kreikan kauneimpina. Sitten joudumme seuraamaan seikkailunhaluisten helleenien jälkiä pohjoisille Sporadeille: Imbrokseen, Lemnokseen ja Samothrakeen. Miletolaiset perustivat koettaessaan saada valvontaansa Hellespontoksen sen etelärannalle vieläkin olemassa olevan Abydoksen [1] noin 560. Siellä Leandros ja Byron uivat salmen poikki ja Kserkseen armeija marssi Eurooppaan laivasiltaa myöten. Kauempana idässä fokaialaiset asuttivat Epikuroksen syntymäpaikan Lampsakoksen. Propontiissa oli kaksi saariryhmää: Prokonnesos, jonka runsaista marmorilöydöksistä Marmara-meri on saanut nykyisen nimensä, ja Arktonnesos, jonka eteläisimpään kärkeen miletolaiset 757 perustivat Kyzikoksen suuren sataman. Pitkin rannikkoa kohosi toinen kreikkalaiskaupunki toisensa jälkeen: Panormos, Daskylion, Apameia, Kios, Astakos, Khalkedon. Kreikkalaiset kulkivat Bosporoksen halki himoiten metalleja, viljaa ja kaupankäyntitilaisuuksia; sen varrelle he perustivat Khrysopoliin (nykyinen Skutari) ja Nikopoliin, 'voiton kaupungin'. Sitten he raivasivat tiensä pitkin Mustan meren etelärannikkoa sirottaen sinnekin kaupunkeja: Herakleian, Pontikan, Tieonin ja Sinopen — viimeksi mainittua Strabon ylistää gymnasionein, torein ja varjoisin pylväiköin loistavasti koristetuksi. Kyynikko Diogenes ei pitänyt arvolleen alentavana syntyä siellä. Siellä sijaitsivat edelleen Amisos, Oinoe, Tripolis ja Trapezos (Trebizond, Trabzon), jonka luona Ksenofonin kymmenentuhatta kajahduttivat riemuhuudon kaivatun meren nähdessään. Kun kreikkalaisille avautui pääsy tälle alueelle, kenties jo Iasonin, myöhemmin joonialaisten ansiosta, emäkaupungit saivat saman varauloskäytävän liikaväestölleen ja kaupalleen, samat elintarvike-, hopea- ja kultalähteet, mitkä Amerikan löytö soi Euroopalle uuden ajan alussa.

Seuraten Mustan meren itärannikkoa pohjoista kohti Medeian Kolkhiiseen kreikkalaiset perustivat Fasiin ja Dioskuriaan sekä Krimille Theodosian ja Pantikapaionin. Bugin ja Dneprin suun lähelle he perustivat Olbian (nyk. Vernoleninsk), Dnestrin suulle Tyraan kaupungin ja Tonavan rannalle Troismiin. Sitten he kaartaen rannikkoa pitkin etelään rakensivat Istroksen (nyk. Constanta), Tomi'n (missä Ovidius kuoli), Odessoksen (Varna) ja Apollonian (Burgas) kaupungit. Historian arvoille herkkä matkamies kalpenee ajatellessaan näiden kaupunkien ikää, mutta niiden nykyiset asukkaat, joita heidän oman sukupolvensa tehtävät askarruttavat, eivät anna allaan ääneti lepäävien vuosisatojen järkyttää rauhaansa.

Tulemme taas Bosporokselle, minne megaralaiset n. 660 rakensivat Byzantionin, joka äskettäin oli Konstantinopoli, nykyisin Istanbul.[2] Jo ennen Periklestä tästä strategisesta satamasta oli tulemassa se, miksi Napoleon nimitti sitä Tilsitin rauhanneuvotteluissa — Euroopan avain.

[1] Miltei kaikki tässä luvussa mainitut kaupungit ovat vielä olemassa, vaikka niiden nimet ovatkin muuttuneet.

[2] Nimi johtuu luultavasti alkuasukaskuningas Byzaasta.

Kolmannella vuosisadalla e. Kr. Polybios kuvasi sen mereistä asemaa »otollisemmaksi turvallisuuden ja hyvinvoinnin kannalta kuin minkään tuntemamme maailman kaupungin». Byzantion rikastui vaatimalla tullia ohittavilta laivoilta ja viemällä kreikkalaiseen maailmaan etelä-Venäjän (»Skyytian») ja Balkanin viljaa sekä kaloja, joita pyydettiin häpeällisen helposti niiden tungeksiessa ahtaissa salmissa. Kaupungin kaartuva muoto ja kalastuksesta karttunut rikkaus olivat aiheena sen myöhäisempään nimeen »Kultainen sarvi». Perikleen aikana Ateena valvoi Byzantionin valtiollisia oloja, kantoi siellä tullia täyttääkseen aarreaittansa hädän varalta ja säännösteli Mustan meren viljan viennin selittäen sen sotakieltotavaraksi.

Marmara-meren pohjoiselle, Traakian puoleiselle rannikolle kreikkalaiset rakensivat Selymbrian, Perinthoksen (Eregli), Bisanthen, Kallipoliin (Gallipoli) ja Sestoksen kaupungit. Myöhempiä siirtokuntia perustettiin Traakian lounaisrannikolle Afrodisiaaseen, Ainokseen ja Abderaan — viimeksi mainitussa Leukippos ja Demokritos kaavailivat atomistisen materialismin teorian. Traakian rannikon edustalla oli Thasoksen saari, Arkhilokhoksen mukaan »paljas ja ruma kuin aasin selkä meressä». Sen kultakaivokset olivat kuitenkin niin antoisat, että hallitus suoritti kaikki menonsa niiden tuotolla. Makedonian itärannikolle tai sen naapuruuteen kreikkalaiset, etupäässä ateenalaiset kullanetsijät perustivat Neapoliin ja Amfipoliin. Kun Filippos valloitti ne, puhkesi sota, jossa Ateena menetti vapautensa. Muut kreikkalaiset, jotka enimmäkseen olivat kotoisin Khalkiista ja Eretriasta, valloittivat kolmisormisen Khalkidiken niemimaan ja antoivat sille nimen; vuoden 700 paikkeilla heillä oli siellä kolmekymmentä kaupunkia, joista usea oli näyttelevä osaa Kreikan historiassa: Aristoteleen syntymäpaikka Stageiros, Skione, Mende, Potidaia, Akanthos, Kleonai, Torone ja Olynthos — jonka Filippos valloitti 348 ja jonka me tunnemme Demostheneen puheesta. Olynthoksessa äskettäin suoritetuissa kaivauksissa on saatu esiin huomattavan laaja kaupunki, jossa on ollut monta kaksikerroksista ja joitakin 25-huoneisia taloja. Filippoksen aikana Olynthoksessa näyttää olleen 60 000 asukasta. Kun se oli pikkukaupunki, voimme tämän luvun nojalla arvioida miten ylipursuavan hedelmällinen Kreikka ennen Perikleen aikoja oli ja miten määrätietoista sen laajentuminen.

Vihdoin asuttivat joonialaiset siirtolaiset Khalkidiken ja Euboian välillä sijaitsevat saaret Gerontian, Polyaigoksen, Ikoksen, Peparethoksen, Skandilen ja Skyroksen. Itäisen ja pohjoisen imperiumin kiertokulku oli täydellinen. Kreikkalainen yritteliäisyys oli muuttanut Aigeian meren saaret, Vähän Aasian, Hellespontoksen ja Mustan meren rannikot, Makedonian ja Traakian kreikkalaistuneiden kaupunkien toimeliaaksi verkoksi, missä maanviljelys, teollisuus, kauppa, politiikka, kirjallisuus, uskonto, filosofia, luonnontieteet, taide, kaunopuheisuus, saivartelu ja hekuma kukoistivat. Enää oli vain valloitettava toinen Kreikka lännessä ja rakennettava silta muinaisesta Hellaasta nykymaailmaan.

SEITSEMÄS LUKU

KREIKKALAISET LÄNNESSÄ

I. SYBARIITIT

Kaarrettuaan jälleen ohi Sunionin mielikuvituspurtemme ohjaten länteen saapuu Kytheraan, saarelle, jossa Afroditella oli tyyssijansa ja joka sen vuoksi oli Watteaun »Lähdön» määräpaikkana.[1] Siellä Pausanias n. 160 e.Kr. näki »pyhimmän ja vanhimman kreikkalaisten Afroditelle rakentamista temppeleistä», ja siellä Schliemann 1887 kaivoi sen rauniot esiin. Kythera oli eteläisin Kreikan länsirannikkoa paartavista Joonian saarista, jotka olivat saaneet tämän nimen niille asettuneiden joonialaisten siirtolaisten mukaan. Muut olivat: Zakynthos, Kefallenia, Ithaka, Leukas, Paksos ja Korkyra. Schliemann arveli, että Ithaka oli Odysseuksen saari ja etsi turhaan sen maaperästä todistuskappaleita Odysseuksen tarinaan, mutta Dörpfeld uskoi Odysseuksen kodin sijainneen kallioisella Leukassaarella. Strabon kertoo Leukaan muinaisten asukkaitten vuosittain heittäneen saarensa kallioilta Apollonille uhriksi ihmisen, mutta koska he paitsi teologeja olivat ihmisiä, he säälivästi sitoivat tämän voimakkaisiin lintuihin, jotka saattoivat estää hänen putoamisensa. On luultavaa, että taru Sapfon kuolonhypystä on yhteydessä tämän palvontamenon kanssa. Korintholaiset siirtolaiset ottivat haltuunsa Korkyran (Korfun) n. 743; siellä he pian voimistuivat siinä määrin, että he voittivat Korinthoksen laivaston ja itsenäistyivät. Korkyrasta jotkut kreikkalaiset seikkailijat purjehtivat aina Venetsiaan asti. Muutamat perustivat vähäisiä siirtokuntia Dalmatian rannikolle ja Pon laaksoon, toiset vihdoin kuljettuaan kahdeksanpeninkulmaisen möyryävän merensalmen yli saapuivat Italian kantapäähän.

He tapasivat suurenmoisen rantaviivan, joka kaartuili luonnonsatamiksi ja jonka takana oli alkuasukasten miltei kokonaan tyhjäksi jättämä hedelmällinen takamaa. Kreikkalaiset siirtolaiset ottivat haltuunsa tämän rannikkovyöhykkeen siirtomaaekspansion häikäilemättömän lain nojalla, jonka mukaan alkuasukasväestön käyttämättä jättämät luonnonrikkaudet eräänlaisen kemiallisen vetovoiman tavoin houkuttelevat jonkin muun kansan ottamaan ne käytäntöön ja syytämään ne maailman kauppaan ja käyttöön. Brentesiumista (Brindisistä) tulokkaat, jotka etupäässä olivat

[1] Watteaun maalaus »Lähtö Kytheran saarelle» oli tunnuskuvallinen 1700-luvun Ranskan yläluokkien hengelle, joka oli karistanut yltään juuri sen verran teologiaa, että muuttui epikurolaiseksi.

doorilaisia, kulkivat niemimaan kantapään poikki ja perustivat suurehkon kaupungin Taraaseen (roomalaisten Tarentum, nykyinen Taranto).[1] Siellä he viljelivät öljypuita, kasvattivat hevosia, valmistivat saviteoksia, rakensivat laivoja, pyytivät kalaa ja keräsivät simpukoita, joista saatiin purppuraa, kallisarvoisempana pidettyä kuin foinikialaisten valmistama. Samoin kuin useimmissa kreikkalaisissa siirtokunnissa pitivät valtaa ensin maataomistavat ylimykset, sitten se siirtyi keskiluokan rahoittamille diktaattoreille. Diktatuurin keskeyttivät pontevan ja myrskyisän kansanvallan kaudet. Täällä romanttinen Pyrrhos nousi maihin 281 näytelläkseen lännen Aleksanteria.

Tarentumin lahden toiselle puolelle perusti uusi, enimmäkseen akhaialaisten siirtolaisten aalto Sybariin ja Krotonin kaupungit. Näiden sukulaiskaupunkien raivoisa kateus valaisee kreikkalaisten luomistarmoa ja tuhoamiskiihkoa. Itäisen Kreikan ja läntisen Italian välinen kauppa saattoi käyttää kahta reittiä, joista toinen kulki vesitse, toinen maitse. Vesireittiä käyttävät laivat kävivät Krotonissa ja vaihtoivat siellä monenlaisia tavaroita; sitten ne purjehtivat Rhegioniin, maksoivat tullia ja livahtivat varovasti merirosvoja kuhisevien vetten ja Messinan salmen pyörteisten merivirtojen poikki Eleaan ja Kymeen, Italian pohjoisimpaan kreikkalaissiirtolaan. Välttyäkseen näiltä maksuilta ja vaaroilta ja puolentoistasadan kilometrin ylimääräiseltä soutamiselta ja purjehtimiselta, ne kauppiaat, jotka valitsivat toisen reitin, purkivat lastinsa Sybariissa, kuljettivat ne viitisen peninkulmaa poikkimaisin Laokseen ja laivasivat ne uudelleen Poseidoniaan, mistä ne lähetettiin Italian sisämaan markkinoille.

Sybaris, jolla oli strateginen asema tämän kauppareitin varrella, vaurastui, kunnes siinä oli — mikäli voimme uskoa Diodoros Sisilialaista — 300 000 asukasta ja vain harvat Kreikan kaupungit voivat rikkaudessa kilpailla sen kanssa. *Sybariitti* tuli merkitsemään samaa kuin *epikurolainen.* Kaiken ruumiillisen työn suorittivat orjat kansalaisten viettäessä kalleisiin vaatteisiin pukeutuneina mukavaa elämää ylellisissä kodeissaan ja maistellessa kaukomaiden herkkuja.[2] Meluisan työn tekijöitä, esimerkiksi seppiä ja puuseppiä, oli kielletty harjoittamasta ammattiaan kaupungin rajojen sisäpuolella. Muutamat varakkaiden kaupunginosien kadut oli peitetty helteeltä ja sateelta suojaavilla aurinkokatoksilla. Sybariin Alkistheneella oli Aristoteleen kertoman mukaan niin kallisarvoisesta kankaasta ommeltu

[1] Kreikkalaisten läntisten siirtokuntien perinteelliset perustamisvuodet näkyvät kronologisesta taulukosta. Nämä vuosiluvut Thukydides omaksui vanhalta logografilta Antiokhos Syrakusalaiselta. Ne ovat erittäin epävarmat. Mahaffy uskoo Sisilian siirtokuntia myöhäisemmiksi kuin Italian. Thukydideen kronologialla on kuitenkin yhä edelleen paljon kannattajia.

[2] Athenaios kertoo, että kokit ja sokerileipurit, jotka keksivät uusia ruokalajeja tai makeisia, saivat niihin yksinoikeuden vuoden ajaksi. Hän on ehkä erehtynyt luulemaan pilajuttua historiaksi.

vaippa, että Syrakusan Dionysios I myöhemmin myi sen 120 talentista (720 000 dollarista). Kun Sybariin Smyndyrides matkusti Sikyoniin kosimaan Kleisthencen tytärtä, hänellä oli mukanaan tuhat palvelijaa. Sybariin kävi hyvin, kunnes se joutui sotaan naapurinsa Krotonin kanssa kanssa (510). Epäluotettava tieto kertoo sybariittien marssittaneen sotaan 300 000 miestä. Edelleen kerrotaan, että krotonilaiset saattoivat tämän sotajoukon epäjärjestykseen soittamalla säveleitä, joiden mukaan Sybariin asukkaat olivat opettaneet hevosensa tanssimaan. Hevoset tanssivat, sybariitit surmattiin ja heidän kaupunkinsa ryöstettiin ja poltettiin niin tunnontarkasti, että se yhtenä päivänä hävisi historiasta. Kun Herodotos ja muut ateenalaiset 65 vuotta myöhemmin perustivat lähistölle Thurioin uuden siirtolan, he löysivät tuskin jälkeäkään Kreikan muinoin ylpeimmästä yhdyskunnasta.

II. KROTONIN PYTHAGORAS

Krotonin elinikä oli pitempi. Se perustettiin n. 710 e.Kr., ja on vielä nytkin, Crotone-nimisenä, meluisa kauppa- ja teollisuuskaupunki. Se oli ainoa luonnonsatama Taraan ja Sisilian välillä eikä se voinut antaa anteeksi laivoille, jotka purkivat lastinsa Sybariissa. Silti riitti kauppaa, jotta kansalaiset voisivat elellä mukavasti, kun taas terveellinen tappio sodassa, pitkäaikainen taloudellinen lamakausi, raikas ilmasto ja väestön eräänlainen doorilaispuritaaninen henki yhdessä pitivät heidät tarmokkaina varallisuudesta huolimatta. Krotonissa kasvoi Milonin kaltaisia maineikkaita urheilijoita, ja siellä toimi Magna Graecian[1] suurin lääkärikoulu.

Ehkäpä Krotonin maine terveellisenä paikkakuntana houkutteli Pythagoraan sinne. Nimi tarkoittaa Delfoin »pytholaisen oraakkelin puhetorvea»: monet hänen kannattajistaan uskoivat häntä itse Apolloniksi ja muutamat väittivät nähneensä välähdykseltä hänen kultaisen reitensä. Perimätieto arvelee hänen syntyneen Samoksessa n. 580, kertoo hänen tiedonjanoisesta nuoruudestaan ja sanoo hänen matkustelleen kolmekymmentä vuotta. Kiittelyssään niukka Herakleitos sanoo: »Kaikista ihmisistä Pythagoras oli väsymättömin kyselijä.» Kerrotaan hänen käyneen Arabiassa, Syyriassa, Foinikiassa, Kaldeassa, Intiassa ja Galliassa ja palanneen huulillaan matkailijoille erinomaisen sopiva tunnuslause: »Kun matkustelet ulkomailla, älä katso takaisin omille rajoillesi»; ennakkoluulot on hillittävä jokaisessa tulosatamassa. Varmempaa on, että hän kävi Egyptissä, missä hän opiskeli pappien johdolla oppien paljon tähtitiedettä ja geometriaa ja kenties hiukan tolkuttomuuksia. Kun hän Samokseen palattuaan huomasi

[1] Tämän nimen (= Suur-Kreikka) antoivat roomalaiset etelä-Italian kreikkalaisille kaupungeille.

Polykrateen diktatuurin haittaavan omaansa, hän — runsaasti viisikymmenvuotiaana — muutti Krotoniin.

Siellä hän ryhtyi opettajaksi. Hänen vaikuttava olemuksensa ja hänen monipuolinen oppinsa hankkivat hänelle pian satoja oppilaita sitäkin helpommin, kun hän otti kouluunsa yhtä mielellään naisia kuin miehiäkin. Kahtasataa vuotta ennen Platonia hän toi julki sukupuolten yhtäläisten mahdollisuuksien periaatteen eikä vain julistanut sitä, vaan sovelsi käytäntöönkin. Silti hän myönsi niiden tehtävien luontaisen erilaisuuden. Hän opetti naisoppilailleen melkoisesti filosofiaa ja kirjallisuutta, mutta hän toimitti heille myös opetusta äidin ja perheenemännän taidoissa. Sen tähden muinaisaika kunnioitti »pythagoralaisia naisia» jaloimpana naistyyppinä, minkä Kreikka koskaan pystyi kasvattamaan.

Pythagoraan oppilailleen asettamat säännöt muuttivat hänen koulunsa miltei luostariksi. Jäsenet tekivät uskollisuudenlupauksen sekä Mestarille että toisilleen. Muinaisaikaiset perimätiedot kertovat yksimielisesti, että niin kauan kuin oppilaat elivät pythagoralaisyhdyskunnassa, he noudattivat kommunistista omaisuuden yhteisyyttä. He eivät saaneet syödä lihaa, munia eivätkä papuja. Viinin käyttö ei ollut kielletty, mutta veden juontia suosittiin — mikä ohje on nykypäivien ala-Italiassa terveydelle vaarallinen. Ehkäpä liharavinnon kielto johtui uskonnollisesta tabusta, joka liittyi sielunvaellususkomukseen: ihmisten oli varottava syömästä esi-isiään. Otaksuttavasti suotiin silloin tällöin poikkeuksia näiden sääntöjen kirjaimesta. Varsinkin englantilaisten historioitsijoiden on vaikeaa uskoa, että painija Milon, joka oli Pythagoraan kannattajia, olisi voinut varttua Kreikan väkevimmäksi mieheksi ilman naudanlihaa, vaikka vasikka, josta hänen sylissään kasvoi härkä, kylläkin tuli hyvin toimeen ruoholla.[1] Jäseniä oli kielletty tappamasta mitään eläintä, joka ei vahingoita ihmistä, tai tuhoamasta istutettua puuta. Heidän oli pukeuduttava yksinkertaisesti ja käyttäydyttävä vaatimattomasti, »koskaan purskahtamatta nauruun ja silti näyttämättä tylyiltä». He eivät saaneet vannoa jumalien nimeen, sillä »jokaisen tulee elää niin, että hän on luottamuksen arvoinen ilman valaa». He eivät saaneet suorittaa veriuhreja, mutta kyllä harjoittaa hartautta alttareilla, joita veri ei ollut tahrannut. Kunkin päivän päättyessä heidän tuli kysyä itseltään, mitä pahaa olivat tehneet, mitä velvollisuuksia lyöneet laimin, mitä hyvää olivat toimittaneet.

Mikäli Pythagoras ei ollut loistava näyttelijä, hän noudatti näitä sääntöjä ankarammin kuin kukaan oppilas. Varma on, että hän elämäntavoillaan hankki sellaisen kunnioituksen ja arvovallan oppilaittensa parissa, ettei kukaan nurkunut hänen pedagogista diktatuuriaan, ja sanoista *autos efa* — *ipse dixit* — 'hän itse on sanonut niin' tuli lopullinen ratkaisu miltei millä hyvänsä käytöksen tai teorian alalla. Liikuttavan kunnioittavasti

[1] Vrt. luku IX, kappale IV.

kerrotaan, ettei Mestari milloinkaan juonut päivisin viiniä ja että hän enimmäkseen eli leivällä ja hunajalla, jälkiruokanaan vihanneksia, että hänen vaippansa oli aina valkoinen ja tahraton, ettei hänen ollut koskaan kuultu syövän liikaa tai rakastelevan, ettei hän milloinkaan naureskellut, pilaillut tai kertonut juttuja, ettei hän koskaan rangaissut ketään, ei orjaakaan. Ateenalainen Timon sanoi häntä »yleväsanaiseksi silmänkääntäjäksi, jonka puuhana oli ihmisten kalastaminen», mutta hänen uskollisimpia kannattajiaan olivat hänen vaimonsa Theano ja tyttärensä Damo, joilla oli mahdollisuus verrata toisiinsa hänen filosofiaansa ja elämäänsä. Damolle hän Diogenes Laërtioksen mukaan uskoi »Kommentaarinsa» ja velvoitti hänet olemaan ilmaisematta niiden sisällystä kellekään taloon kuulumattomalle. Ja vaikka Damo olisi voinut myydä isänsä tutkimukset suuresta summasta, hän ei tahtonut luopua niistä, sillä hän piti uskollisuutta isänsä käskyille arvokkaampana kuin kultaa; ja näin hän ajatteli, vaikka olikin nainen.

Pääsy pythagoralaisten veljeskuntaan edellytti sekä ruumiin puhdistautumista kieltäymyksen ja itsehillinnän avulla että sielun puhdistautumista tieteellisillä opinnoilla. Uuden oppilaan oli viisi vuotta noudatettava »pythagoralaista vaitioloa», so. arvattavasti kuunneltava opetusta kyselemättä ja väittelemättä. Vasta sitten hänet katsottiin täysiveroiseksi jäseneksi ja hänen oli lupa »nähdä» Pythagoras (opiskella hänen johdollaan?) Opiskelijat jaettiin näin ollen eksoteerisiin eli ulko-oppilaisiin ja esoteerisiin eli sisäjäseniin, joilla oli oikeus päästä osallisiksi itse Mestarin salaviisaudesta. Lukujärjestyksen muodosti neljä ainetta: geometria, aritmetiikka, tähtitiede ja musiikki. Matematiikka oli ensimmäinen aine.[1] Sitä ei opetettu sellaisena käytännöllisenä tieteenä, jollaiseksi egyptiläiset olivat sen tehneet, vaan abstraktisena suureteoriana ja logiikan ihanteellisena harjaantunuttamiskeinona, joka pakotti ajattelun järjestykseen ja selkeyteen ankaran johdonmukaisen päättelyn ja havainnollisen todistelun avulla. Geometria sai nyt lopullisesti aksiooman, teoreeman ja todistuksen muodon. Jokainen väittämiin perustuva askel nosti opiskelijan uudelle tasanteelle, kuten pythagoralaiset sanoivat, josta hän saattoi yhä paremmin nähdä maailman salaisen rakenteen. Kreikkalaisen perimätiedon mukaan Pythagoras keksi itse monta teoreemaa: ennen muuta, että jokaisen kolmion kulmien summa on kaksi suoraa kulmaa ja että hypotenuusan neliö on sama kuin kateettien neliöiden summa. Apollodoros kertoo, että kun Mestari keksi tämän teoreeman, hän uhrasi kiitokseksi hekatombin (sata eläintä), mutta tällainen menettely olisi ollut häpeällisen epäpythagoralaista.

Geometriasta Pythagoras, vastoin nykyistä järjestystä, siirtyi aritme-

[1] Pythagoralaiset näyttävät ensinnä käyttäneen sanaa *mathematike* tarkoittamaan *laskentoa;* ennen heitä sitä oli käytetty puhuttaessa mistä oppimisesta *(mathema)* hyvänsä.

tiikkaan, joka ei ollut käytännöllistä luvunlaskutaitoa, vaan abstraktista numeroteoriaa. Hänen koulunsa näyttää ensimmäisenä ryhmittäneen luvut parillisiin ja parittomiin, jaottomiin ja jaollisiin. Se kehitti verrantoteorian ja sillä sekä »pintojen päälleasettamisella» loi geometrisen algebran. Ehkäpä verrannon tutkiminen johdatti Pythagoraan pelkistämään musiikin luvuiksi. Eräänä päivänä, kun hän kulki sepän pajan ohi, hän tuli kiinnittäneeksi huomiota alasimen äänen näköään säännöllisiin musikaalisiin sävelväleihin. Huomattuaan vasaroiden olevan eripainoisia hän päätteli, että sävelet perustuivat numerollisiin suhteisiin. Suorittaen yhden klassillisen tieteen harvoja kokeita hän otti kaksi yhtä paksua ja yhtä kireää rihmaa ja havaitsi, että jos toinen oli kaksi kertaa niin pitkä kuin toinen, ne hänen nykäistessään soivat oktaavissa; jos toinen oli puolitoista kertaa toisen pituinen, saatiin kvintti *(do, sol)*, jos toinen oli kolmannesta pitempi, saatiin kvartti *(do, fa)*... Täten voitiin jokainen sävelväli matemaattisesti laskea ja ilmaista. Koska kaikki kappaleet liikkuessaan saavat aikaan ääniä, joiden korkeus riippuu kappaleen koosta ja nopeudesta, silloin jokainen kiertotähti radallaan maan ympäri — niin Pythagoras arveli — synnyttää äänen, joka on verrannollinen sen kiertoliikkeen nopeuteen; tämä taas nousee sen mukaan miten etäällä kiertoliike tapahtuu Maasta. Nämä erilaiset sävelet muodostavat »sfäärien musiikin» eli harmonian, jota emme koskaan kuule, koska kuulemme sen koko ajan.

Maailmankaikkeus on Pythagoraan mukaan elävä pallo, jonka keskuksena on Maa. Maakin on pallo, joka kiertotähtien tavoin kiertää lännestä itään. Maa ja koko maailmankaikkeus on jaettu viiteen vyöhykkeeseen: arktiseen, antarktiseen, kesän, talven ja päiväntasaajan. Kuusta näkyy pienempi tai suurempi osa sen mukaan, missä määrin sen aurinkoa kohti kääntynyt puolikas myös on kääntynyt maata kohti. Kuun pimennys johtuu siitä, että Maa tai jokin muu taivaankappale on joutunut Kuun ja Auringon väliin. Pythagoras oli, huomauttaa Diogenes Laërtios, »ensimmäinen, joka sanoi Maata pyöreäksi ja joka antoi maailmalle nimen *kosmos*».

Tehtyään näillä matemaattisilla ja tähtitieteellisillä panoksilla enemmän perustavaa työtä eurooppalaisen tieteen hyväksi kuin kukaan muu Pythagoras siirtyi filosofian alalle. Itse sana on ilmeisesti hänen luomuksensa. Hän hylkäsi käsitteen *sofia* ('viisaus') liian vaateliaana ja kuvasi omaa tiedon etsintäänsä *filosofia*ksi, 'viisaudenrakkaudeksi'. Kuudennella vuosisadalla *filosofi* ja *pythagoralainen* merkitsivät samaa. Kun Thales ja toiset miletolaiset olivat etsineet kaiken alkuprinsiippiä aineesta, Pythagoras etsi sitä muodosta. Keksittyään musiikissa numeroin ilmaistavia säännöllisiä suhteita ja väittämiä ja väitettyään niitä esiintyvän tähtimaailmassa hän aito filosofina yhtenäisyyttä tavoitellen julisti, että sellaisia numeroin ilmaistavia suhteita ja väittämiä esiintyy kaikkialla ja että kaiken olennainen tekijä on luku. Aivan kuten Spinoza järkeili, että on kaksi maail-

maa, toinen tavallisten ihmisten maailma aistimin havaittavine esineineen, toinen filosofin maailma järjellä tajuttavine lakeineen ja vakioineen, ja että vain jälkimmäinen maailma on pysyvästi todellinen,[1] samoin Pythagoras tajusi, että kaiken ainoa perus- ja pysyvä aspekti oli sen osien matemaattinen suhde.[2] Ehkäpä terveys oli ruumiin osien tai alkutekijöiden oikea aritmeettinen suhde tai verranto. Sielu itsekin on ehkä luku.

Tähän pisteeseen ehdittyä Pythagoraan Egyptissä ja lähi-idässä imemä mystisismi pääsi valloilleen. Hän uskoi sielun jakaantuvan kolmeen osaan, tunteeseen, intuitioon ja järkeen. Tunteen keskuksena on sydän, intuition ja järjen aivot. Tunne ja intuitio ovat yhteiset ihmisille ja eläimille,[3] mutta järki kuuluu vain ihmiselle ja on kuolematon. Kuoleman jälkeen sielu joutuu joksikin aikaa Haadeeseen kiirastuleen, sitten se palaa maan päälle ja asettuu uuteen ruumiiseen. Tämän sielunvaellusliikkeen voi lopettaa ainoastaan täysin hyveellinen elämä. Pythagoras huvitti oppilaitaan tai ehkäpä ylensi heidän mieltään kertomalla, että hän eräässä olomuodossaan oli ollut ilonainen, toisessa sankari Euforbos. Hän saattoi aivan selvästi muistaa seikkailunsa Troian piirityksen aikana ja tunsi eräässä Argoksen temppelissä sotisovan, jota hän oli käyttänyt tuossa entisessä elämässään. Kuullessaan kerran koiran vinkuvan sitä lyötäessä hän oitis meni elukkaa auttamaan väittäen sen haukunnassa kuulevansa ystävävainajan äänen. Saamme jälleen välähdyksen siitä aatteiden vaihdosta, joka yhdisti Kreikkaa Afrikkaan ja Aasiaan 6. vuosisadalla, kun otamme huomioon, että tämä sielunvaellusaate samaan aikaan kiehtoi Intian, Kreikan orfilaiskultin ja Italian erään filosofisen koulukunnan mielikuvitusta.

Tunnemme hindulaisen pessimismin kuuman henkäyksen sekaantuvan Pythagoraan etiikassa Platonin kirkkaaseen, selkeään ilmapiiriin. Pythagoralaisen järjestelmän mukaan elämän tarkoitus on vapautua uudestisyntymisestä; menetelmänä on hyve, joka on sielun sopusointua itsensä ja Jumalan kanssa. Joskus tämä sopusointu voidaan saada aikaan keinotekoisesti, ja pythagoralaiset käyttivät kreikkalaisten pappien ja lääkärien tavoin musiikkia hermoston häiriöiden parantamiseen. Useammin sopusointu kuitenkin saavutetaan viisauden avulla, tyynesti mietiskelemällä syvimpiä

---

[1] Katkelmassa »Älyn parantamisesta».

[2] Tiede koettaa pelkistää kaikki ilmiöt kvantitatiivisiin, matemaattisiin ja todistettaviin väittämiin; kemia esittää kaiken merkein ja numeroin, järjestää alkuaineet matemaattisesti jaksoittaiseksi järjestelmäksi ja pelkistää ne atominsisäiseksi elektronimatematiikaksi. Tähtitieteestä tulee taivaallista matematiikkaa, ja fyysikot etsivät matemaattisia kaavoja sähkö-, magnetismi- ja painovoimailmiöille. Jotkut aikamme ajattelijat ovat koettaneet ilmaista itse filosofiankin matemaattisin lausekkein.

[3] Huomautettakoon ohimennen, että Pythagoras, ennättäen hiukan ennen Pasteuria, kielsi itsesynnyn ja opetti, että kaikki eläimet syntyvät toisista eläimistä »siemenen välityksellä».

totuuksia, sillä sellainen viisaus opettaa ihmiselle vaatimattomuutta, kohtuutta ja kultaisen keskitien. Päinvastainen tie, eripuraisuuden, liiallisuuden ja synnin tie, johtaa väistämättömästi murhenäytelmään ja rangaistukseen. Oikeus on »neliö» ja ennemmin tai myöhemmin jokainen vääryys »korotetaan neliöön» vastaavin rangaistuksin. Tässä näemme Platonin ja Aristoteleen moraalifilosofian idun.

Pythagoraan politiikka on kuin Platonin käytäntöön sovellettua filosofiaa ennen sen hahmottumista. Muinaisajan yleisen perimätiedon mukaan Pythagoraan koulu oli kommunistinen aristokratia, jossa miehet ja naiset antoivat varansa yhteiseen kassaan, jossa heitä kasvatettiin yhdessä, harjoitettiin hyveeseen ja ylevään ajatteluun matematiikan, musiikin ja filosofian avulla, jotta voisivat antautua valtion hallitusmiehiksi. Juuri Pythagoraan yritys tehdä piiristään kaupungin hallitus tuotti tuhon hänelle ja hänen kannattajilleen. Hänen oppilaansa ottivat niin aktiivisesti osaa politiikkaan ja asettuivat niin päättävästi aristokraattien puolelle, että Krotonin demokraattinen eli kansanpuolue vimmastuksen puuskassa poltti talon, johon pythagoralaiset olivat kokoontuneet, surmasi useita heistä ja ajoi loput pois kaupungista. Pythagoras itse otettiin erään kertomuksen mukaan vangiksi ja surmattiin, kun hän paetessaan kieltäytyi menemästä papuvainiolle. Toisen kertomuksen mukaan hän pelastui Metapontoniin, missä hän kieltäytyi nauttimasta ruokaa neljänkymmenen päivän ajan ja siten näännytti itsensä nälkään — ehkä pitäen kahdeksankymmenen vuoden ikää riittävänä.

Hänen vaikutuksensa jäi pysyväksi; vielä nytkin hänen nimensä on mahtava. Hänen piirinsä vaikutti kolmisensataa vuotta hajanaisina ryhminä kautta Kreikan. Se synnytti sellaisia oppineita kuin thebalainen Filolaos ja valtiomiehiä kuin Taraan diktaattori ja Platonin ystävä Arkhytas. Wordsworth on kuuluisimmassa oodissaan tietämättään pythagoralainen. Itse Platoniakin kiehtoi Pythagoraan häilyvä olemus. Hän lainaa tältä joka käänteessä: hänen ylenkatseensa demokratiaa kohtaan, hänen innostuksensa filosofi-hallitusmiesten kommunistiseen aristokratiaan, hänen käsityksensä, että hyve on sopusointua, hänen teoriansa sielun luonteesta ja tarkoituksesta, hänen ihastuksensa geometriaan ja hänen taipumuksensa lukumystiikkaan. Kaiken kaikkiaan: Pythagoras oli sekä euroopalaisen tieteen että filosofian perustaja, sikäli kuin me niitä tunnemme, ja siinä on saavutus, josta ken hyvänsä voi ylpeillä.

III. ELEAN KSENOFANES

Länteen Krotonista on muinaisen Lokroin paikka. Aristoteleen mukaan tämän siirtolan perustivat Kreikan mannermaan Lokriista tulleet karkuriorjat, avionrikkojat ja varkaat, mutta ehkäpä Aristoteles vanhan maail-

man miehenä tunsi ylenkatsetta uutta maailmaa kohtaan. Jouduttuaan selkkauksiin huonojen ominaisuuksiensa tähden siirtolaiset pyysivät neuvoa Delfoin oraakkelilta, joka määräsi heidät hankkimaan lakeja itselleen. Ehkäpä Zaleukos oli antanut ohjeita oraakkelille, sillä n. 664 hän laati Lokroille säännökset, jotka hän väitti Athenen sanelleen hänen nukkuessaan. Tämä oli Kreikan historian ensimmäinen kirjoitettu lakikokoelma, vaikkakaan ei ensimmäinen, jonka jumalat olivat antaneet ihmisille. Lokroin asukkaille se oli niin mieluinen, että he vaativat jokaista, joka halusi ehdottaa uutta lakia, puhumaan nuora kaulassa, jotta hänet vähimmällä vaivalla voitaisiin hirttää, jos hänen aloitteensa hylättäisiin.[1]

Kiertäessään Italian varvasta pohjoiseen matkamies saapuu kukoistavaan Reggioon, messenialaisten n. 730 perustamaan Rhegioniin, jonka roomalaiset tunsivat Rhegiumin nimellä. Kun on pujahdettu Messinan salmen — luultavasti sama kuin Odysseuksen »Skylla ja Kharybdis» — läpi, tullaan sinne, missä muinoin Laos kohosi, ja sitten muinaiseen Hyeleen, roomalaisten Veliaan, jonka historia tuntee Elea-nimisenä, koska Platon kirjoitti nimen niin ja koska vain sen filosofeista on jäänyt muisto. Sinne kolofonilainen Ksenofanes saapui n. 510 ja perusti sinne Elean koulukunnan.

Hän oli yhtä ainoalaatuinen persoonallisuus kuin suosikkivihollisensa Pythagoras, pelottoman tarmokas ja häikäilemättömän aloitekykyinen. Hän oli vaeltanut seitsemänseitsemättä vuotta, kuten sanoo, »Hellasta ylös ja alas» tehden huomioita ja hankkien vihollisia kaikkialla. Hän kirjoitti ja lausui filosofisia runoelmia, moitti Homerosta tämän riettaasta pilailusta, nauroi taikauskolle, löysi tyyssijan Eleasta ja itsepäisesti saavutti sadan vuoden iän. »Homeros ja Hesiodos», Ksenofanes lauloi, »ovat kertoneet jumalien tehneen kaikkea sitä, mikä ihmisten kesken on häpeä ja häväistys — varkauksia, aviorikoksia ja petoksia». Mutta itse hän ei suinkaan ollut oikeaoppisuuden tukipylväs.

> Ei koskaan ole ollut eikä ole oleva ainoatakaan miestä, joka varmasti tietäisi jumalten asioista... Kuolevaiset kuvittelevat, että jumalat ovat syntyneet samoin kuin he itse, että heillä on samanlaiset vaatteet, ääni ja hahmo kuin heillä itsellään. Mutta jos härillä ja leijonilla olisi kädet ja ne voisivat maalata ja muotoilla kuvia ihmisten tavoin, ne kuvaisivat jumalat itsensä kaltaisiksi; hevoset tekisivät niistä hevosten, härät härkien kaltaisia. Etiopialaiset kuvaavat jumalansa mustiksi ja tylppänenäisiksi, traakialaiset antavat niille siniset silmät ja punaisen tukan... On olemassa yksi jumala, joka on jumalien ja ihmisten yläpuolella; hän ei muistuta kuolevaisia muodon eikä mielen puolesta. Hänen koko olemuksensa näkee, hänen koko olemuksensa ajattelee, hänen koko olemuksensa kuulee. Näkemättä vaivaa hän mielensä voimalla ohjaa kaikkea.

[1] Kreikkalaiset olivat niin mieltyneet tähän satuun, että he kertoivat samaa Katanen ja Thurioin laeista. Suunnitelma miellytti erityisesti Michel de Montaigne'ia ja olisi kenties vielä nykyäänkin hyödyllinen.

Diogenes Laërtios sanoo Ksenofaneen samastaneen maailmankaikkeuden ja tämän jumalan. Kaikki, ihmisetkin, Ksenofanes opetti, polveutuu luonnollisten lakien mukaisesti maasta tai vedestä. Vesi peitti muinoin miltei koko maan, sillä mereisiä kivettymiä on löydetty kaukaa sisämaasta ja vuorenhuipuilta, ja joskus tulevaisuudessa vesi otaksuttavasti jälleen hautaa koko maan alleen. Mutta kaikki historian vaihdokset ja kaikki olioiden erilaisuus on pinnallinen ilmiö; muotojen kiertokulun ja moninaisuuden takana on muuttumaton ykseys, joka on Jumalan sisin todellisuus. Tästä lähtökohdasta Ksenofaneen oppilas, Parmenides Elealainen, kehitti sen idealistisen filosofian, joka vuorostaan oli muovaava Platonin ja platonistien ajattelua kautta muinaisajan ja Euroopan ajattelua vielä meidän päiviimme asti.

IV. ITALIASTA ESPANJAAN

Kolme peninkulmaa Elean pohjoispuolella kohosi Poseidonian kaupunki, roomalaisten Paestum. Sen olivat perustaneet Sybariista tulleet siirtolaiset Miletoksen kaupan tärkeimmäksi italialaiseksi päätepisteeksi. Nykyisin sinne on mukava ajomatka Napolista Salernon kautta. Äkkiä ilmestyy tien viereen keskelle autiota ketoa kolme temppeliä, jotka hylättyinäkin ovat majesteettiset. Joki, joka on tukkinut oman suunsa vuosisatojen liejulla, on jo kauan sitten muuttanut tämän muinoin terveellisen laakson rämeeksi, ja niinpä on sekin peloton rotu, joka viljelee Vesuviuksen rinteitä, epätoivoisena paennut näiltä malarialakeuksilta. Muinaisista muureista on jäljellä pätkiä, mutta paremmin ovat säilyneet, ikään kuin yksinäisyyden ansiosta, kreikkalaisten muinoin viljan ja meren jumalille vaatimattomasta kalkkikivestä pystyttämät, mutta muodoltaan miltei täydelliset pyhäköt. Vanhin näistä rakennuksista, jota viime aikoina on sanottu »basilikaksi», oli luultavimmin Poseidonin temppeli. Ihmiset, jotka elävät Välimeren kaupan ja antimien varassa, rakensivat sen hänen kunniakseen puolivälissä tuota hämmästyttävää kuudetta vuosisataa, jolloin luotiin suurta taidetta, kirjallisuutta ja filosofiaa Šantungista Italiaan saakka. Sekä sisä- että ulkopylväikkö on säilynyt todistamaan kreikkalaisten intohimosta pylväisiin. Seuraava sukupolvi rakensi pienemmän temppelin, joka myös on doorilaisen yksinkertainen ja vankka. Sitä sanotaan »Cereksen temppeliksi», mutta tuntematonta on, mikä jumala haisteli sen uhrituoksuja. Vielä myöhempi sukupolvi rakensi juuri ennen tai jälkeen persialaissotien suurimman ja sopusuhtaisimman näistä kolmesta temppelistä luultavasti myös Poseidonin kunniaksi. Sopivasti kyllä sen esipylväistöstä aukeaa näköala houkuttelevalle ja petolliselle merelle. Jälleen on miltei kaikki pilareita: ulkopuolella mahtava ja täydellinen doorilainen peristyyli, sisäpuolella kaksikerroksinen pylväsrivi, joka muinoin kannatti kattoa. Näky on Italian vaikuttavimpia. Tuntuu uskomattomalta, että kreikkalaiset rakensivat miltei viisi vuosisataa ennen Kristusta tämän temppelin, joka on säilynyt paremmin kuin mikään roomalai-

nen rakennus. Voimme hiukan kuvitella sen yhteisön kauneutta ja elinvoimaisuutta, jolla oli sekä varoja että makua pystyttääkseen sellaisia uskonnollisen elämän keskuksia. Silloin voimme loihtia silmiemme eteen myös rikkaampien ja suurempien kaupunkien; esimerkiksi Miletoksen, Samoksen, Efesoksen, Krotonin, Sybariin ja Syrakusan, loiston.

Hiukan pohjoisemmaksi nykyistä Napolia perustivat Khalkiista, Eretriasta, Euboian Kymestä ja Graiasta tulleet siirtolaiset noin 750 lännen vanhimman kreikkalaisen kaupungin, suuren Kymen sataman. Kyme rikastui nopeasti ostamalla itä-Kreikan tuotteita ja myymällä niitä keski-Italiaan, se asutti Rhegionin ja piti sitä valvonnassaan. Saatuaan haltuunsa määräämisvallan Messinan salmella se esti niiden kaupunkien laivoja, joilla ei ollut kauppasopimusta sen kanssa, purjehtimasta salmen läpi tai maksatti niillä korkean tullin. Levittäytyen etelään päin kymeläiset perustivat Dikaiarkhian, josta tuli roomalainen Puteoli'n satama (Pozzuoli), sekä Neapoliin, 'Uuden kaupungin', nykyisen Napolin. Näistä siirtokunnista kreikkalaiset aatteet ja jumalat siirtyivät Rooman nuoreen, karkeaan kaupunkiin ja pohjoiseenpäin Etruriaan. Kymessä roomalaiset oppivat tuntemaan useita kreikkalaisia jumalia, varsinkin Apollonin ja Herakleen, ja ostivat arvoansa korkeampaan hintaan kirjakääröt, joissa Kymen sibylla — Apollonin iäkäs papitar — oli ennustanut Rooman tulevaisuuden.

Kuudennen vuosisadan alun vaiheilla Joonian fokaialaiset laskivat maihin Ranskan etelärannikolle, perustivat Massalian (Marseilles) ja kuljettivat Kreikan tuotteita Rhône'ia ja sen syrjäjokia myöten Arles'iin ja Nîmes'iin saakka. He hankkivat ystäviä ja vaimoja alkuasukkaiden keskuudesta, lahjoittivat viiniköynnöksen ja öljypuun Ranskalle ja siinä määrin perehdyttivät etelä-Gallian kreikkalaiseen sivistykseen, että roomalaiset havaitsivat helpoksi levittää siellä sukulaiskulttuuriaan Caesarin aikana. Kulkien rannikkoa itään fokaialaiset perustivat Antipoliin (Antibes), Nikaian (Nizza) ja Monoikoksen (Monaco). He uskaltautuivat länteen päin Espanjaan ja rakensivat Rhodain (Rosas), Emporionin (Ampurias), Hemeroskopionin ja Mainaken (lähellä Malagaa) kaupungit. Espanjassa kreikkalaiset jonkin aikaa menestyivät käyttämällä Tartessoksen hopeakaivoksia, mutta v. 535 karthagolaiset ja etruskilaiset yhdistivät voimansa tuhotakseen fokaialaisten laivaston, ja siitä ajasta alkoi kreikkalaisten valta Välimeren läntisessä altaassa riutua.

V. SISILIA

Emme ole jättäneet aivan viimeiseksi rikkainta kreikkalaisten asuttamaa aluetta. Sisilialle luonto oli antanut sen, mitä se oli kieltänyt Kreikan mannermaalta: näköjään ehtymättömän maakamaran, jota sade ja laava höystivät ja joka tuotti niin runsaasti vehnää ja ohraa, että Sisiliaa arveltiin itse Demeterin jolleikaan syntymäpaikaksi niin ainakin mieluisimmaksi tyys-

sijaksi. Siellä oli hedelmätarhoja, viinimäkiä ja öljypuulehtoja kukkuroillaan hedelmiä, hunaja oli yhtä möyheää kuin Hymettoksella ja kukkia oli läpi vuoden. Heinävillä lakeuksilla laidunnettiin lampaita ja sarvikarjaa, kukkuloilla kasvoi loputtomasti metsää, ja ympäröivissä vesissä lisääntyivät kalat nopeammin, kuin sisilialaiset ehtivät niitä syödä.

Nuoremman kivikauden kulttuuri oli kukoistanut Sisiliassa kolmannella vuosituhannella, pronssikulttuuri toisella. Jo minolaisaikana kauppa oli yhdistänyt saaren Kreetaan ja Kreikkaan. Toisen vuosituhannen loppupuolella kolme siirtolaisaaltoa vyöryi Sisilian rannikolle: sikaanit saapuivat Espanjasta, elymit Vähästä Aasiasta, sikulit Italiasta. Noin 800 foinikialaiset asettuivat länsiosaan Motyaan ja Panormokseen (Palermo). Noin v:sta 735 [1] kreikkalaisia tulvi maahan. He perustivat nopeassa tahdissa Naksoksen, Syrakusan, Leontinoin, Messanan (Messinan), Katanen, Gelan, Himeran, Selinuksen ja Akragaan. Jokaisessa tapauksessa alkuasukkaat karkotettiin asevoimin pois rannikolta. Useimmat vetäytyivät vuoriseen sisämaahan, muutamista tuli tulokkaiden orjia, niin monet solmivat avioliittoja valloittajien kanssa, että Sisilian kreikkalaisten veri, luonne ja moraali saivat alkuasukkaista selvästi havaittavan intohimoisuuden ja aistillisuuden sävyn. Helleenit eivät milloinkaan saaneet saarta kokonaan valloitetuksi. Foinikialaiset ja karthagolaiset säilyttivät valta-asemansa länsirannikolla, ja viisisataa vuotta riehui aika-ajoittainen sota Sisilian omistuksesta kreikkalaisuuden ja seemiläisyyden, Euroopan ja Afrikan välillä. Rooman pidettyä saarta hallussaan kolmetoista vuosisataa taistelu alkoi keskiajalla uudestaan saraseenien ja normannien välillä.

Katane oli maineessa laeistaan, Liparin saaret kommunismistaan, Himera runoilijastaan, Segesta, Selinus ja Akragas temppeleistään, Syrakusa mahtavuudestaan ja rikkaudestaan. Kharondaan runsaasti sukupolvea ennen Solonia Katanelle säätämät lait tulivat esikuvaksi monelle Sisilian ja Italian kaupungille luoden yleistä järjestystä ja sukupuolisiveellisyyttä yhdyskuntiin, joita vanhat tavat ja pyhät ennakkotapaukset eivät suojelleet. Mies sai erota vaimostaan ja vaimo miehestään, sanoi Kharondas, mutta kumpikaan ei saanut ottaa nuorempaa puolisoa kuin eronsaanut. Luonteenomaisesti kreikkalaisen kertomuksen mukaan Kharondas kielsi kansalaisia tulemasta kansankokoukseen aseistettuina. Eräänä päivänä hän kuitenkin itse saapui sellaiseen muistamatta jättää pois miekkaansa. Kun muuan äänestäjä moitti häntä oman lakinsa rikkomisesta, hän vastasi: »Niinpä mieluummin vahvistan sen» sekä surmasi itsensä.

Jos haluamme saada elävän kuvan vaikeuksista, joita väkivaltaisesti perustettujen siirtokuntien elämässä esiintyi, meidän tarvitsee vain tarkastella itä-Sisilian pohjoispuolella olevien Lipari- (so. 'Maineikkaiden') saarten omituista kommunismia. Sinne olivat n. 580 muutamat knidok-

---

[1] Tai ehkä sukupolvea myöhemmin; vrt. sivun 165 alaviittaa.

selaiset seikkailijat perustaneet merirosvojen onnelan. He väijyivät liikennettä Messinan salmessa, toivat saaliin saarellisiin kätköpaikkoihinsa ja jakoivat sen esimerkillisen tasapuolisesti. Maan omisti yhdyskunta, osa väestöstä oli määrätty sitä viljelemään, ja tuotteet jaettiin tasan kaikkien kansalaisten kesken. Aikojen kuluessa kuitenkin individualismi pääsi taas valtaan, maa jaettiin yksityisten omistamiin osuuksiin, ja elämä alkoi kulkea epätasaista latuaan kilpailun merkeissä.

Sisilian pohjoisrannikolla sijaitsi Himera, josta oli tuleva lännen Plataiai. Siellä Stesikhoros, 'Kuorontekijä', valoi aikana, jolloin kreikkalaiset alkoivat väsyä epiikkaan, kuorolyriikan muottiin rodun taruston. Hän antoi Helenelle ja Akhilleuksellekin »nykyaikaisen puvun» ohimenevän uutuuden. Ikään kuin rakentaakseen sillan kuolevan epiikan ja tulevaisuuden romaanin välille Stesikhoros sepitti runopukuisia rakkaustarinoita. Eräässä niistä puhdas, arka neitsyt kuolee vastarakkauden puutteeseen provencelaisten madrigaalien tai Viktorian ajan kaunokirjallisuuden tyyliin. Samalla hän raivasi tien Theokritokselle kirjoittamalla paimenrunoelman lammaspaimen Dafniin kuolemasta; tämän rakkaus Khloehen oli roomalaisajalla Kreikan romaanikirjallisuuden pääaiheena. Stesikhoroksella oli omakin romanttinen tarina, jonka sankaritar ei ollut sen mitättömämpi nainen kuin Helene itse. Menetettyään näkönsä hän arveli onnettomuutensa syyksi sen, että oli kuvaillut Helenen uskottomuutta. Lepyttääkseen tämän (joka nyt oli jumalatar), hän sepitti »palinodin» (toisen laulun), jossa hän vakuutti maailmalle, että Helene oli ryöstetty väkisin, ettei hän ollut koskaan antautunut Parikselle eikä saapunut Troiaan, vaan oli koskemattomana odottanut Egyptissä, kunnes Menelaos tuli häntä pelastamaan. Vanhoilla päivillään runoilija varoitti Himeraa antamasta Akragaan Falariille diktaattorin valtaa.[1] Kun hänen varoitustaan ei toteltu, hän muutti Katanehen, missä hänen monumentaalinen hautansa roomalaisaikana oli eräs Sisilian nähtävyyksiä.

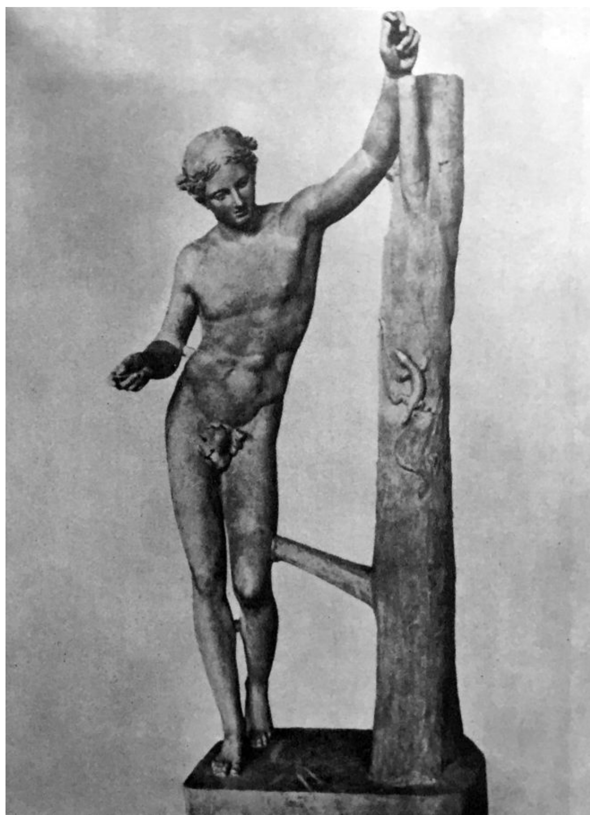
Himeran länsipuolella olevasta Segestasta on nyt jäljellä vain peristyyli, jonka keskentekoiset doorilaiset pylväät aavemaisina kohoavat korkeasta rikkaruohikosta. Nähdäksemme Sisilian arkkitehtuurin korkeimmillaan meidän on mentävä saaren poikki etelän suuriin kaupunkeihin Selinukseen ja Akragaaseen. Traagillisen elämänsä aikana, joka alkoi v. 651 ja josta karthagolaiset tekivät lopun 409, Selinus pystytti äänettömille jumalille seitsemän doorilaista temppeliä, jotka olivat suunnattoman suuria, mutta tökerötekoisia, sivellyt maalatulla laastilla ja koristetut kömpelöillä kohokuvilla. Maanjäristyksen pahahenki tuhosi nämä temppelit meille tuntemattomaan aikaan. Niistä on jäänyt jäljelle tuskin muuta kuin katkenneita pylväitä ja maassa viruvia pylväänpäitä.

Akragas, roomalaisten Agrigentum, oli 6. vuosisadalla Sisilian suurin ja

[1] Hän esitti varoituksensa sadun muodossa. Hevonen, jota hirven tunkeutuminen sen laitumille harmitti, pyysi ihmistä auttamaan tunkeilijan rankaisemisessa. Mies lupasi tehdä sen, jos hevonen sallisi hänen nousta sen selkään keihäs kädessä. Hevonen suostui, hirvi peloitettiin pois, ja hevonen huomasi olevansa ihmisen orja.

DIADUMENOS. Roomalainen kopio Polykleitoksen veistoksesta. Ateenan museo. — Polykleitos piti ihmisruumiin ihanteellisten mittojen mallina kilpakentillä kunnostautuneita atleetteja.

Apollon Sauroktonos. Roomalainen kopio Praksiteleen veistoksesta. Louvre, Pariisi. — Aistillisen kauneuden ja sulouden kuvaamisessa saavutti Praksiteles täydellisyyden. Hänen Afrodite-patsaitaan matkustettiin jokaisesta Välimeren maasta katsomaan ja jotain naisellista on hänen mieskuvissaankin, kuten tähän kuvatussa »Liskontappaja Apollossa».

Afroditen syntymä. »Ludovisin valtaistuimen» kohokuva. Termimuseo, Rooma. — Kun Rooman Villa Ludovisi 1887 revittiin, löytyi sen raunioista marmorilohkare, jonka kolmella sivulla on mitä ihanimmat kohokuvat.

rikkain kaupunki. Voimme nähdä sen kohoavan touhuavien telakoiden ääreltä ja meluisalta markkinatorilta vuorenrinteen asuntokortteleille ja uljaalle akropoliille, jonka pyhäköt miltei kohottivat palvojansa pilvien tasalle. Siellä kuten useimmissa kreikkalaisissa siirtokunnissa syrjäytti etupäässä keskiluokkaa edustava diktatuuri maataomistavan ylimystön. V. 570 Falaris anasti vallan ja saavutti kuolemattomuuden paistamalla vihollisensa vaskisen härän sisässä. Hän oli erityisesti mielistynyt putkikoneistoon, joka sai uhrien tuskanhuudot kuulostamaan eläimen mylvinnältä. Silti kaupunki oli hänelle ja myöhemmälle diktaattorille Theronille kiitollisuuden velassa poliittisesta järjestyksestä ja vakavuudesta, joka salli sen taloudellisesti kehittyä. Akragaan kauppiaista tuli, kuten heidän selinuslaisista, krotonilaisista ja sybarislaisista ammattiveljistään, aikansa amerikkalaisia miljoonikkoja, joita kohtaan vanhan Kreikan pienemmät rahavaltiaat tunsivat salaista kateutta ja sen hyvitykseksi ylenkatsetta. Vanha maailma väitti, että uutta maailmaa kiinnosti koko ja ulkonäkö, mutta että siltä puuttui makua ja taiteellisuutta. Zeun temppeli Akragaassa kieltämättä tavoitteli kookkautta, sillä Polybios sanoo, »ettei mikään Kreikan temppeleistä voittanut sitä suuruuden ja sommittelun puolesta». Emme voi suoranaisesti arvostella sen kauneutta, sillä sodat ja maanjäristykset ovat tuhonneet sen. Sukupolvea myöhemmin, Perikleen aikana, Akragas pystytti mittasuhteiltaan vaatimattomampia rakennuksia. Yksi niistä, Sovun temppeli, on säilynyt miltei täydellisesti, ja Heran temppelistä on jäljellä vaikuttava pylväsrivi. Kumpikin riittää todistamaan, ettei kreikkalainen maku suinkaan ollut ateenalaisten yksinoikeus ja että kauppaa harjoittava länsikin oli oppinut sen, ettei »koko ole kehitystä». — Akragaassa syntyi suuri Empedokles ja kenties hän siellä, eikä Etnan kraaterissa, kuolikin.

Syrakusa alkoi sellaisena kuin se nykyäänkin on — Ortygian kallioniemekkeellä värjöttävänä kylänä. Jo kahdeksannella vuosisadalla Korinthos oli lähettänyt siirtolaisia valtaamaan vanhurskauden ja parempien aseiden avulla pientä niemimaata, joka silloin kenties oli saari. He rakensivat varsinaiseen Sisiliaan johtavan kannaksen tai laajensivat sitä sekä karkottivat useimmat sikulit sisämaahan. He lisääntyivät nopeasti kuten ainakin voimakas kansa antoisalla maaperällä. Aikanaan heidän kaupungistaan tuli Sisilian rikkain. Sen ympärysmitta oli 22 kilometriä ja väkiluku puolisen miljoonaa. N. 495 äänioikeudeton rahvas liitossa orjuutettujen sikulien kanssa kukisti aristokraattiset maanomistajat. Jos saamme uskoa Aristotelesta, uusi demokratia ei pystynyt luomaan järjestynyttä yhteiskuntaa, ja v. 485 Gelan Gelon pystytti diktatuurin valistunut petollisuus ohjelmanaan. Monien ammattiveljiensä tavoin hän oli yhtä pystyvä kuin häikäilemätönkin. Halveksien kaikkia moraalisia sääntöjä ja poliittisia pidäkkeitä hän muutti Ortygian valtansa kukistamattomaksi linnoitukseksi, valloitti Naksoksen, Leontinoin ja Messanan sekä kiskoi veroa koko itä-Sisilialta

tehdäkseen Syrakusan kauneimmaksi Kreikan pääkaupungeista. »Tällä tavoin», Herodotos virkkaa alakuloisesti, »Gelonista tuli suuri kuningas».[1]

VI. KREIKKALAISET AFRIKASSA

Karthagolaisilla oli aihetta huolestua, sillä kreikkalaiset olivat perustaneet kaupunkeja Afrikan pohjoisrannikollekin ja pyrkivät valtaamaan sikäläisenkin kaupan käsiinsä. Jo 630 Theran doorilaiset olivat lähettäneet lukuisan siirtokunnan Kyreneen, joka on puolivälissä Karthagosta Egyptiin. Siellä he autiomaan reunalta tapasivat hedelmällistä maata ja niin runsaasti sadetta, että alkuasukkaat sanoivat seutua paikaksi, jonka kohdalla taivaassa on reikä. Kreikkalaiset käyttivät maata osittain laidunmaana, joka antoi villoja ja vuotia vientiin. He kasvattivat silfium-kasvia, josta saatiin koko Kreikan halukkaasti ostamaa maustetta, myivät Kreikan tuotteita Afrikkaan ja kehittivät käsiteollisuuttaan siinä määrin, että Kyrenen maljakot laskettiin parhaimpiin kuuluviksi. Kaupunki käytti rikkauttaan järkevästi ja koristautui suurilla puistoilla, temppeleillä, kuvapatsailla ja gymnasioneilla. Siellä syntyi ensimmäinen kuuluisa epikurolainen filosofi Aristippos, joka myös laajalti vaellettuaan palasi sinne ja perusti Kyrenen koulukunnan.

Itse Egyptissäkin, joka yleensä oli vihamielinen kaikelle muukalaisasutukselle, kreikkalaiset hankkivat jalansijaa, valloittivatpa lopuksi itse valtakunnankin. Noin 650 miletolaiset perustivat »faktorian» eli kauppaaseman Naukratiihin Niilin suuhaaran Kanopoksen varrelle. Faarao Psammetik I sieti heitä, koska sai heistä oivallisia palkkasotureita ja koska heidän kauppansa hankki rikkaita saaliita hänen tullivirkailijoilleen. Ahmose II myönsi heille laajahkon itsehallinnon. Naukratiista tuli miltei teollisuuskaupunki; siellä valmistettiin savi-, terrakotta- ja fajanssituotteita. Vielä suuremmassa määrässä se kuitenkin oli kauppakeskus, joka tuotti maahan Kreikan öljyä ja viinejä sekä vei maasta Egyptin vehniä, pellavia ja villoja, Afrikan norsunluuta, suitsutusta ja kultaa. Tämän vaihdon yhteydessä Egyptin uskomukset ja palvontamenot, arkkitehtuuri, kuvanveisto ja tiede virtasivat vähitellen Kreikkaan, samalla kun kreikkalaisia sanoja ja tapoja vuorostaan siirtyi Egyptiin valmistamaan maaperää aleksandrialaisen ajan kreikkalaisherruudelle.

---

[1] »Syrakusan Gelonilla», kertoo Lukianos, »oli pahanhajuinen hengitys, mutta itse hän ei pitkään aikaan huomannut sitä, koska kukaan ei tohtinut huomauttaa tyrannille sellaisesta seikasta. Vihdoin eräs muukalaisnainen, jonka kanssa hänellä oli suhde, uskalsi huomauttaa siitä. Silloin Gelon meni vaimonsa luo ja soimasi tätä, ettei ollut, vaikka hänellä oli ollut tilaisuus havaita se, koskaan varoittanut Gelonia. Vaimo puolustautui sanomalla, että koska hän ei koskaan ollut ollut läheisissä tekemisissä kenenkään muun miehen kanssa, hän oli otaksunut kaikkien miesten olevan samanlaisia.» Gelon jäi sanattomaksi.

Jos mielikuvituksessamme astumme Naukratiista Ateenaan purjehtivaan kauppa-alukseen, olemme kiertäneet kautta koko kreikkalaismaailman. Tämän pitkän kiertomatkan suorittaminen oli välttämätöntä voidaksemme nähdä ja tuntea helleenisen sivistyksen laajuuden ja moninaisuuden. Aristoteles kuvasi 158 kreikkalaisen kaupunkivaltion valtiosääntöhistoriaa, mutta niitä oli tuhat muuta. Jokainen kantoi kortensa kaupan, teollisuuden ja ajattelun alalla siihen kekoon, jota me tarkoitamme Kreikalla. Kreikan runous ja proosa, matematiikka ja metafysiikka, puhetaito ja historiankirjoitus syntyivät pikemminkin siirtokunnissa kuin emämaassa. Ilman niitä ja niitä tuhatta vaikutteita omaksuvaa tuntosarvea, joita ne työnsivät vanhaan maailmaan, maailma olisi ehkä jäänyt vaille Kreikan sivistystä, historian arvokkainta tuotetta. Niiden välityksellä Egyptin ja idän kulttuurit siirtyivät Kreikkaan ja Kreikan kulttuuri verkalleen levisi Aasiaan, Afrikkaan ja Eurooppaan.

KAHDEKSAS LUKU

KREIKAN JUMALAT

I. MONIJUMALAISUUDEN ALKUPERÄ

Etsiessämme näiden hajanaisten kaupunkien sivistyksen yhdistäviä aineksia tapaamme niitä viisi tärkeää: yhteisen kielen paikallismurteineen; yhteisen henkisen elämän, vaikka vain suurimmat kirjallisuuden, filosofian ja tieteen edustajat tunnetaan laajalti kunkin kotipaikan valtiollisten rajojen ulkopuolella; yhteisen urheilukiihkon, joka etsii purkautumistilaisuuksia oman kaupungin ja yleiskansallisista kisoista; kauneudenrakkauden, jota ilmaistaan paikkakunnittain kaikille kreikkalaisille yhdyskunnille yhteisin muodoin; ja osittain yhteiset uskonnolliset palvontamenot ja uskomukset. Uskonto erotti kaupunkeja yhtä paljon kuin se niitä yhdisti. Etäisten olympolaisjumalien kohteliaan ja yleisen palvonnan ohella esiintyi Zeusta riippumattomien paikallisten jumaluuksien ja valtojen kiihkeämpiä kultteja. Heimollinen ja valtiollinen separatismi ruokki monijumalaisuutta ja teki yksijumalaisuuden mahdottomaksi. Varhaisina aikoina oli kullakin perheellä oma jumalansa. Hänen kunniakseen pyhä tuli ikuisesti paloi liedessä, ja hänelle uhrattiin ennen jokaista ateriaa ruokaa ja viiniä. Tämä pyhä kanssakäyminen, ruoan jakaminen jumaluuden kanssa, oli kotoisen uskonnon perusmeno. Syntymä, avioliitto ja kuolema pyhitettiin sakramenteiksi ikivanhoin menoin pyhän tulen ääressä, ja täten uskonto valoi salaperäistä runollisuutta ja lujittavaa juhlallisuutta ihmiselämän perustapahtumien ylle. Samoin oli genoksella, fratrialla, heimolla ja kaupungilla kullakin erikoisjumalansa. Ateena palvoi Athenea, Eleusis Demeteriä, Samos Heraa, Efesos Artemista, Poseidonian kaupunki Poseidonia. Kaupungin keskus ja huippu oli sen nimikkojumaluuden pyhäkkö. Osallistuminen jumaluuden palvontamenoihin oli kansalaisuuden merkki, etuoikeus ja välttämätön edellytys. Kun kaupunki marssi sotaan, sen jumalan kuvaa ja tunnuksia kannettiin joukkojen eturivissä eikä mitään tärkeää askelta otettu kysymättä häneltä ennusmerkkien välityksellä annettavaa neuvoa. Vastapalvelukseksi hän taisteli kaupungin puolesta ja näytti joskus ilmestyvän sotilaitten eteen tai heidän peitsiensä yläpuolelle. Kun voitto saavutettiin, sitä ei saanut vain kaupunki kaupungista, vaan jumala jumalasta. Kaupunki piti samoin kuin perhe tai heimokin aina vireillä julkisella alttarilla *prytaneion*issa eli kaupungintalossa pyhää tulta, joka vertauksellisesti kuvasi kaupungin perustajien ja sankarien salaperäisen voimallista ja jatkuvaa elämää. Aika ajoin kansalaiset yhdessä aterioivat tämän tulen

ääressä. Samoin kuin perheen isä samalla oli pappi, samoin kreikkalaisessa kaupungissa korkein virkamies tai arkontti oli valtion ylipappi; jumala pyhitti kaikki hänen valtuutensa ja toimensa. Täten ihminen yliluonnollisten voimien avulla kesytettiin metsästäjästä kansalaiseksi.

Kreikkalaisten uskonnollinen mielikuvitus, jonka paikkakunnallinen itsenäisyys laski irralleen, loi rehevän jumalaistaruston ja monipäisen jumalmaailman. Jok'ikinen maallinen ja taivaallinen esine tai voima, jokainen siunauksellinen tai kammottava ilmiö, jokainen ihmissuvun ominaisuus, paheetkin, olennoitiin jumaluudeksi, tavallisesti ihmishahmoon. Mikään uskonto ei ole ollut niin antropomorfinen kuin kreikkalaisten. Jokaisella taidolla, ammatilla ja taiteella oli jumaluutensa tai, kuten me sanoisimme, suojeluspyhimyksensä, ja lisäksi oli olemassa daimoneja, harpyioita, raivottaria, haltijattaria, gorgoneita, seireenejä ja nymfejä miltei yhtä runsaasti kuin kuolevaisia. Vanhaan kysymykseen — onko uskonto pappien luomaa? — voidaan Kreikan kohdalta vastata. On mahdotonta uskoa, että mikään alkukantaisten jumaluusoppineiden salaliitto olisi voinut saattaa maailmaan sellaisen jumalien ylenpalttisuuden. Oli varmaan otollista omata niin paljon jumaluuksia, niin monta kiehtovaa legendaa, pyhäkköä ja ylevää tai hilpeää juhlaa. Monijumalaisuus on yhtä luonnonmukaista kuin monivaimoisuus ja elää yhtä kauan sopeutuen hyvin kaikkiin maailman ristiriitaisiin virtauksiin. Vielä nytkään eivät Välimeren maiden kristityt palvo niinkään paljon Jumalaa kuin pyhimyksiä. Juuri monijumalaisuus kylvää yksinkertaiseen elämään lohduttavan myytin innoittavaa runollisuutta ja antaa nöyrälle sielulle sen avun ja huojennuksen, jota tämä ei uskalla toivoa saavuttamattoman yleväitä ja etäiseltä Korkeimmalta Olennolta.

Kullakin jumalalla oli myyttinsä tai häneen liittyvä tarina, joka selitti syyn hänen paikkaansa kaupungin elämässä tai hänen kunniakseen vietettyihin menoihin. Nämä myytit, jotka kumpusivat paikkakunnan ja väestön perimätiedosta tai perustuivat rapsodien kekseliäisyyteen ja liioitteluun, muodostuivat Kreikan varhaisaikoina samalla kertaa uskonnoksi ja filosofiaksi, kirjallisuudeksi ja historiaksi. Niistä saatiin koristeaiheet kreikkalaisiin maljakkoihin, ja ne innoittivat taiteilijoita .lukemattomiin maalauksiin, kuvapatsaisiin ja kohokuviin. Filosofian saavutuksista ja niiden harvojen ponnistuksista huolimatta, jotka saarnasivat yksijumalaisuutta, kansa loi aina helleenisen sivistyksen loppuun asti uusia myyttejä, jopa jumaliakin. Myyttejä saatettiin Herakleitoksen tapaan esittää allegorisesti, Platonin tavoin mukailla tai Ksenofaneen tavoin arvostella, mutta kun Pausanias viisisataa vuotta Platonin jälkeen matkaili Kreikassa, hän tapasi kansan keskuudesta elävän uskon samoihin legendoihin, jotka olivat lämmittäneet homerolaisen aikakauden sydämiä. Myyttien ja jumalien luomisprosessi on luonnonmukainen ilmiö ja on nykyisin yhä käynnissä kuten

aina muulloinkin. Jumalilla on syntyväisyys- kuten kuolleisuusprosenttinsa. Jumaluus on energian kaltaista ja sen paljous pysyy kaikista muodon vaihdoksista huolimatta likipitäen muuttumattomana sukupolvesta sukupolveen.

II. JUMALIEN LUETTELO

1. *Alemmat jumalat*

Saamme hiukan järjestystä ja selvyyttä tähän jumalien laumaan, jos keinotekoisesti jaamme heidät seitsemään ryhmään: taivaan jumalat, maan jumalat, hedelmällisyyden jumalat, eläinjumalat, manalan jumalat, esi-isä- tai sankarijumalat sekä Olympoksen jumalat. Kuten Hesiodos sanoo, »kävisi kuolevaiselle vaivalloiseksi luetella ne kaikki nimeltä».

(1). Sikäli kuin voimme saada selville, maahan tunkeutuneiden kreikkalaisten, kuten veedalaisajan hindujen, pääjumala oli alkuaan ylväs ja monimuotoinen taivas itse. Otaksuttavasti tämä taivaanjumala antropomorfismin kehittyessä muuttui Uranokseksi eli Taivaaksi ja sitten »pilviennostajaksi», sadetta antavaksi, ukkosena jyriseväksi Zeuksi. Maassa, jossa oli ylen määrin päivänpaistetta, mutta sadetta niukalti, aurinko, Helios, kuului pikkujumaliin. Agamemnon rukoili häntä, ja spartalaiset uhrasivat hevosia, jotta hän voisi ajaa liekehtivillä vaunuillaan pilvien halki. Rhodolaiset kunnioittivat häntä hellenistisenä aikana pääjumalanaan, heittivät vuosittain mereen neljä hevosta ja vaunut hänen käytettävikseen sekä omistivat hänelle kuuluisan kolossin, ja Anaksagoras oli Perikleen Ateenassakin vähällä menettää henkensä, koska oli väittänyt, ettei aurinko ollut jumala, vaan tulipallo. Mutta yleensä aurinkoa klassillisessa Kreikassa palveltiin vähän, kuuta (Seleneä) vieläkin vähemmän ja kierto- ja kiintotähtiä kaikkein vähimmin.

(2). Maa eikä taivas oli useimpien kreikkalaisten jumalien koti. Ensinnäkin maa itse oli jumalatar Ge eli Gaia, kärsivällinen ja runsaskätinen emo, jonka Uranoksen, taivaan, sade oli hedelmöittänyt. Tuhatkunta alempaa jumaluutta asui maan päällä, sen vesissä tai sitä ympäröivässä ilmassa. Niitä olivat: pyhien puiden, etenkin tammen, henget; jokien, järvien tai meren nereidit, najadit ja okeanidit; jumalat, jotka kumpusivat esiin kaivoina tai lähteinä tai virtasivat juhlallisina kyminä kuten Maiandros ja Sperkheios; tuulten jumalat, esimerkiksi Boreas, Zefyros, Notos ja Euros, sekä niiden valtias Aiolos; suuri jumala Pan, sarvipäinen, sorkkajalkainen, aistillinen, hymyilevä Ravitsija, lammaspaimenten ja laumojen, metsien ja niiden kesyttömän elämän jumala, jonka taikahuilu soi jokaisessa purossa ja notkossa, jonka hätkähdyttävä kiljaus sai huoli-

---

[1] Helioksen poika Faëton ('Loistava') kärtti saada ajaa auringon vaunuja taivaitten halki. Hän ajoi niitä uhkarohkeasti, oli vähällä sytyttää maailman tuleen, mutta salama iski häneen ja hän syöksyi mereen. Ehkäpä kreikkalaiset kertoivat tätä samoin kuin Ikaroksenkin tarinaa opetukseksi nuorisolle.

mattoman paimenen *pan*iikin valtaan ja jonka seuralaisia olivat hilpeät faunit ja satyyrit sekä seileeneiksi nimitetyt vanhat satyyrit, jotka olivat puolittain pukkeja, puolittain Sokrateksia. Kaikkialla luonnossa oli jumalia. Itse ilma oli niin kyllästetty hyvillä tai pahoilla hengillä, että muuan tuntematon runoilija vakuutti: »Ei ole sellaista rakoa, johon saisitte sopimaan viljankorren kärjen.»

(3). Koska luonnon salaperäisin ja väkevin voima on suvunjatkumisen voima, on luonnollista, että kreikkalaiset muiden muinaisten kansojen tavoin palvoivat miehen ja naisen hedelmällisyyden prinsiippiä ja tunnuksia samalla kun he palvoivat maan hedelmällisyyttä. Fallos esiintyy suvunjatkumisen vertauskuvana Demeterin, Dionysoksen, Hermeen, vieläpä siveän Artemiinkin palvontamenoissa. Klassillisen ajan kuvanveisto- ja maalaustaiteessa tämä vertauskuva esiintyy pahennusta herättävän tiheään. Yksinpä suuri *dionysia*-juhlakin, jonka yhteydessä kreikkalaista draamaa esitettiin, aloitettiin fallisella kulkueella, johon Ateenan siirtokunnat hurskaasti lähettivät falloksia. Epäilemättä sellaisissa juhlissa viljeltiin paljon rietasta huumoria, kuten Aristofaneen teoksista voidaan päätellä, mutta kaiken kaikkiaan tuo huumori oli tervettä ja kenties kannusti Erosta ja lisäsi syntyvyysprosenttia.

Tämän hedelmällisyyskultin rahvaanomaisempaa puolta ilmensi hellenistisellä ja roomalaisella ajalla Priapoksen palvonta. Tämä Dionysoksen ja Afroditen rakkauden hedelmä oli Pompejin maljakkomaalarien ja seinänkoristajien suuressa suosiossa. Viehättävämpi suvunjatkamisaiheen muunnelma oli äitiyttä esittävien jumalattarien kunnioittaminen. Arkadia, Argos, Eleusis, Ateena, Efesos ynnä muut paikkakunnat olivat hartaimmin kiintyneet jumalattariin, jotka usein olivat naimattomia. Näistä jumalattarista otaksuttavasti heijastuu avioliittoa vanhempi alkukantainen aika. Zeun nouseminen jumalten isänä hallitsemaan kaikkia jumalia kuvastaa patriarkallisen periaatteen voittoa.[1] Se, että naiset todennäköisesti panivat maanviljelyksen alulle, on ehkä edistänyt suurimman äitijumalattaren, viljan tai viljellyn maan jumalattaren Demeterin, hahmottumista. Eräs Kreikan kauneimmista myyteistä, joka on taitavasti kerrottu muinoin Homeroksen sepittämäksi arvellussa »Demeterin hymnissä», kuvaa miten manalan jumala Pluton ryösti Demeterin tyttären Persefonen tämän poimiessa kukkia ja vei hänet mukanaan Haadeeseen. Sureva äiti etsi tytärtä kaikkialta, löysi hänet vihdoin ja suostutti Plutonin sallimaan Persefonen elää yhdeksän kuukautta maan päällä joka vuosi — soma vertaus maan vuosittaisesta kuolemasta ja uudestisyntymisestä. Koska Eleusiin kansa auttoi valepukuista Demeteriä, kun tämä istui »tien vierellä, sydänjuuria myöten murheisena», hän opetti sille ja Attikalle maanviljelyksen salaisuuden ja lähetti Eleusiin kuninkaan pojan Triptolemoksen opettamaan tuota taitoa ihmiskunnalle. Myytti on olennaisesti sama kuin Isiksen ja Osiriksen Egyptissä, Tammuzin ja Ištarin Babyloniassa, Astarten ja Ado-

[1] Huom. äitijumalattarien puuttuminen sellaisista jyrkästi patriarkallisista yhteiskunnista kuin Juudean, islamin ja protestanttisen kristinuskon.

niksen Syyriassa, Kybelen ja Attiksen Fryygiassa. Äitiyskultti eli klassillisen ajan halki viritäkseen uuteen eloon jumalanäidin Marian palvontana.

(4) Muutamia eläimiä kunnioitettiin Kreikan varhaisina aikoina puolijumalina. Kreikan uskonto oli kuvanveistokaudella liian antropomorfinen, jotta se olisi suvainnut sellaisia eläinjumalakokoelmia, jollaisia tapaamme Egyptistä ja Intiasta, mutta jälkiä vähemmän klassilliselta ajalta näkyy siitä, että jumalat usein esiintyvät eläinseurassa. Sonni oli pyhä väkevyytensä ja siitoskykynsä takia, se oli usein Zeun ja Dionysoksen seuralainen, valepuku tai vertauskuva; kenties se oli niiden edeltäjä jumalana. Samoin »lehmänsilmäinen Hera» ehkä on muinoin ollut pyhä lehmä. Sikakin oli pyhä hedelmällisyytensä takia; se oli lempeän Demeterin seuralainen. Eräässä tämän juhlista, *thesmoforiassa*, näennäisesti uhrattiin sika, mutta mahdollisesti uhrattiin *sialle*. *Diasia*-juhlan uhri oli nimellisesti omistettu Zeulle, mutta todellisuudessa manalan käärmeelle, jolle silloin annettiin hänen nimensä. Olipa käärme pyhä sen otaksutun kuolemattomuuden tähden tai suvunjatkamiskyvyn vertauskuvana, huomaamme sen jumaloimisen jatkuvan halki ajan Kreetan käärmejumalattaresta 400-luvun Ateenaan. Athenen temppelissä Akropoliilla asui pyhä käärme, jolle joka kuukausi tuotiin hunajaleivos lepytysuhriksi. Kreikan taiteessa nähdään käärme usein ympäröimässä Hermeen, Apollonin ja Asklepioksen vartaloa. Feidiaan *Athene Parthenoksen* kilven alla kiemurtelee mahtava käärme; »Farnesen Athene» on puolittain käärmeiden peitossa. Käärme oli usein temppelin tai kodin suojelusjumaluuden vertauskuva tai tälle annettiin käärmeen hahmo. Ehkä sen vuoksi, että käärme luikerteli hautojen vaiheilla, sitä luultiin vainajan sieluksi. Arvellaan, että pytholaisia kisoja ensinnä vietettiin Delfoin kuolleen Pythonkäärmeen kunniaksi.

(5) Kauheimmat jumalista asuivat manalassa. Luolissa, rotkoissa ja muissa alhaisissa asumuksissa oleskelivat ktooniset eli maiset jumalat, joita kreikkalaiset eivät palvoneet päivisin hellien ja ihaillen, vaan öisin kauhunsekaisin torjuntamenoin. Nämä epämääräiset ja ei-inhimilliset voimat olivat Kreikan todelliset *autokhthonoi*, vanhemmat kuin helleenit, ehkäpä vanhemmat mykeneläisiäkin, jotka otaksuttavasti opettivat kreikkalaiset uskomaan niihin. Jos voisimme päästä niiden pohjimmaiseen syntyyn käsiksi, havaitsisimme niiden olevan ihmisten edistyksen ja lisääntymisen metsiin tai maan alle karkottamien eläinten kostonhimoisia henkiä. Korkeimmalla näistä manalan jumaluuksista oli nimenä *Zeus Khthonios*, mutta tässä *Zeus* merkitsee pelkästään *jumalaa*. Hänen toinen nimensä oli *Zeus Meilikhios*, 'Hyvänsuopa jumala', mutta tässä sanat jälleen ovat petollisia ja lepytteleviä, sillä tämä jumala oli kauhea käärme. — Zeun veli oli Haades, hänestä nimensä saaneen manalan valtias. Lepyttääkseen häntä kreikkalaiset sanoivat häntä Plutoniksi, runsauden antajaksi, sillä hänen vallassaan oli siunata kaiken kasvillisuuden juuria tai tuhota ne.[1]

---

[1] Rikkauden jumala Plutos oli Plutonin muoto. Kreikan varhaisaikoina varallisuus esiintyi etupäässä kasvavana tai maahan ruukuissa varastoituna viljana; kummassakin tapauksessa se oli Plutonin suojeluksen alaista.

Vieläkin kaameampi ja peloittavampi oli Hekate, paha henkiolento, joka nousi manalasta ja toi mukanaan onnettomuutta pahalla silmällään kaikille, joiden luona se kävi. Valistumattomammat kreikkalaiset uhrasivat koiranpentuja pitääkseen Hekaten loitolla.

(6) Ennen klassillista aikaa pidettiin vainajia henkinä, jotka saattoivat hyödyttää tai vahingoittaa ihmisiä; heitä lepytettiin uhrein ja rukouksin. He eivät olleet suorastaan jumalia, mutta alkukantalainen kreikkalaissamoin kuin kiinalaisperhekin kunnioitti vainajiaan enemmän kuin mitään jumaluutta. Klassillisena aikana näitä epämääräisiä haamuja pelättiin enemmän kuin kunnioitettiin, ja niitä lepyteltiin torjuntamenoin, esim. *anthesteria*-juhlassa. Sankarien palvonta oli vainajien kunnioittamisen laajentuma. Jumalat saattoivat korottaa suuria, jaloja tai kauniita miehiä tai naisia kuolemattomuuteen, jolloin heistä tuli puolijumalia. Siten Olympian kansa uhrasi vuosittain Hippodameialle. Kassandraa palvottiin Lakonian Leuktrassa, Heleneä Spartassa, Oidipusta Kolonoksessa. Jumala saattoi myös asettua kuolevaisen ruumiiseen ja siirtää häneen jumalan olemuksen; tai jumala saattoi olla kanssakäymisissä kuolevaisen kanssa ja siittää puolijumalan; niinpä Herakles oli Zeun ja Alkmenen poika. Monet kaupungit, ihmisryhmät, jopa ammatitkin johtivat sukunsa jostakin jumalsyntyisestä sankarista; niinpä Kreikan lääkärit pitivät esi-isänään Asklepiosta. Jumala oli alkuaan vainaja, esi-isä tai sankari, hänen temppelinsä hauta. Kirkko on yhä useimmissa maissa pyhien vainajien jäännösten säilytyspaikka. Yleensä kreikkalaisilla ero ihmisten ja jumalien välillä oli vähemmän selvä kuin meillä. Monet heidän jumalistaan olivat muuten paitsi syntyperän puolesta yhtä inhimillisiä kuin meidän pyhimyksemme ja yhtä lähellä palvojiaan. Vaikka heitä sanottiin Kuolemattomiksi, muutamat, kuten Dionysos, saattoivat kuolla.

2. *Olympoksen jumalat*

Kaikki edelliset olivat vähemmän kuuluisia, vaikkei silti ehdottomasti vähemmän kunnioitusta osakseen saaneita Kreikan jumalia. Mistä johtuu, että Homeroksen runoissa kuulemme niistä niin vähän, mutta sitä enemmän olympolaisista? Todennäköisesti siksi, että Olympoksen jumalat tulivat maahan akhaialaisten ja doorilaisten mukana, peittivät alleen mykeneläiset ja ktooniset jumalat sekä voittivat nämä samoin kuin heidän palvojansa oli voitettu. Näemme muutoksen tapahtuvan Dodonessa ja Delfoissa. Edellisessä tapauksessa syrjäytti Zeus, jälkimmäisessä Apollon vanhemman maanjumaluuden Gaian. Kukistettuja jumalia ei pyyhkäisty olemattomiin. Ne jäivät niin sanoaksemme alemmiksi jumaluuksiksi, jotka katkerina piileskelivät maan alla, mutta joita rahvas yhä kunnioitti. Voitokkaat olympolaiset taas vuorenhuipullaan vastaanottivat ylimystön palvonnan. Sen vuoksi Homeros, joka lauloi valioväelle, virkkaa tuskin mitään alemmista jumalista. Homeros, Hesiodos ja kuvanveistäjät auttoivat valtiollisten

valloittajien jälkeläisiä levittämään olympolaisten palvontaa. Väliin pikkujumalia yhdistettiin suuremmiksi hahmoiksi, ne sulautuivat sellaisiin tai niistä tuli niiden seuralaisia ja käskyläisiä, melkeinpä samoin kuin pikkuvaltioita on silloin tällöin yhdistetty suurempiin tai saatettu niistä riippuviksi. Siten satyyrit ja seileenit joutuivat Dionysoksen, merinymfit Poseidonin, vuoriston ja metsän henget Artemiin alaisiksi. Hurjimmat palvontamenot ja myytit häipyivät unohduksiin. Daimonien vallassa olevan maan kaaoksen tilalle tuli puolittain järjestetty jumalien hallitus, jossa heijastui kreikkalaisen maailman valtiollinen vakiintuminen.

Tämän uuden hallitusjärjestelmän etunenässä oli majesteettinen ja patriarkallinen Zeus. Hän ei ajallisesti ollut ensimmäinen, sillä, kuten olemme nähneet, Uranos ja Kronos olivat hänen edeltäjiään, mutta heidät ja titaanit kukistettiin Luciferin sotajoukkojen tavoin.[1] Zeus ja hänen veljensä jakoivat maailman arvalla keskenään: Zeus sai taivaan, Poseidon meren, Haades manalan. Tässä mytologiassa ei ole luomistarua. Maailma oli olemassa ennen jumalia, eivätkä jumalat tee ihmistä mudasta, vaan siittävät hänet keskinäisessä tai kuolevaisten jälkeläistensä kanssa solmitussa liitossa. Kreikkalaisessa jumaluusopissa jumala kirjaimellisesti on isä. Olympolaiset eivät ole kaikkivaltiaita eivätkä kaikkitietäviä. Kukin rajoittaa toisen valtaa, jopa vastustaakin toistaan. Jokainen heistä, etenkin Zeus, voidaan johtaa harhaan. Silti hänen ylivaltiutensa tunnustetaan, ja jumalat kerääntyvät hänen hoviinsa kuin alustalaiset lääninherran ympärille. Vaikka hän väliin kysyy neuvoa heiltä ja joskus myöntyy heidän mielitekoihinsa, hän usein ojentaa heitä. Alkuaan hän on taivaan ja vuoriston jumala, korvaamattoman sateen antaja.[2] Kuten Jahve hän varhaisemmassa vaiheessa on sodan jumala. Hän miettii itsekseen, lopettaako Troian piirityksen vai »tuhon ankaran oiskohan iskevä viel' useampiin», ja valitsee jälkimmäisen ratkaisun. Vähitellen hänestä kehittyy jumalten ja ihmisten tyyni ja mahtava valtias, joka pitkäpartaisena ja arvokkaana istuu Olympoksella. Hän on maailman siveellisen järjestyksen alku ja lähde; hän rankaisee lapsia, jotka eivät kunnioita vanhempiaan, vartioi perheen omaisuutta, pyhittää valat, vainoaa valapattoja ja suojelee rajoja, liesiä, anojia ja vieraita. Vihdoin hän on se majesteettinen tuomari, jollaiseksi Feidias on hänet veistänyt Olympiaan.

Hänen ainoa vikansa on nuorekas herkkyys rakastumiseen. Koska hän

[1] Tämä Zeun ja hänen auttajiensa kamppailu titaaneja vastaan kuvasi kreikkalaisten silmissä symbolisesti sivistyksen ja järjen voittoa barbaarisuudesta ja raa'asta voimasta. Se esiintyy usein taideteosten aiheena.

[2] Nimi *Zeus* on otaksuttavasti samaa alkuperää kuin latinan *dies* 'päivä' ja johtuu ehkä 'loistamista' merkitsevästä indoeurooppalaisesta juuresta *di*. Jupiter on *Zeu-pater* 'Zeus-isä', siitä johtuu genetiivimuoto *Dios*. Nykyisin ovat muinoin Zeulle pyhitetyt olinpaikat ja vuoret ristityt kreikkalaisen kirkon sateen suojeluspyhimyksen Eliaan mukaan tai pyhitetyt hänelle.

ei ole luonut naisia, hän ihailee näitä ihmeellisinä olentoina, jotka itse jumalillekin tarjoavat arvaamattoman kalliita kauneuden ja hellyyden antimia. Niinpä hänen onkin mahdotonta vastustaa heitä. Hesiodos luettelee pitkälti Zeun lemmenseikkailuja ja niiden maineikkaita hedelmiä. Zeun ensimmäinen puoliso on Dione, mutta tämän hän jättää Epeirokseen muuttaessaan Thessalian Olympos-vuorelle. Täällä hänen ensimmäinen vaimonsa on kohtuuden, järjen ja viisauden jumalatar Metis. Pahat kielet kertovat, että Metiin lapset tulevat syöksemään Zeun vallasta, minkä vuoksi tämä nielee vaimonsa, siirtää itseensä tämän ominaisuudet ja tulee itse viisauden jumalaksi. Metis synnyttää Athenen Zeun ruumiissa, ja tämän pää on leikattava auki, jotta Athene pääsisi ulos. Rakkautta kaivaten Zeus ottaa puolisokseen Themiin, joka synnyttää hänelle kaksitoista Tuntia; sitten Eurynomen, joka synnyttää kolme Sulotarta; Mnemosynen, jonka lapsia ovat yhdeksän Runotarta; Leton tullen Apollonin ja Artemiin isäksi; sisarensa Demeterin, joka synnyttää Persefonen. Vihdoin hän tarpeeksi riehuttuaan nai sisarensa Heran, tekee tästä Olympoksen kuningattaren, ja tämä lahjoittaa hänelle Heben, Areen, Hefaistoksen ja Eileithyian. Mutta hän ei viihdy hyvin Heran seurassa. Tämä on yhtä vanha jumala kuin hän itsekin ja monessa valtiossa suuremmassa arvossa. Hera on avioliiton ja äitiyden suojelusjumala, kainosteleva, vakava ja hyveellinen, hän ei hyväksy Zeun seikkailuja ja on sitä paitsi todellinen äkäpussi. Zeus aikoo lyödä häntä, mutta havaitsee mukavammaksi lohduttautua uusilla rakkausseikkailuilla. Hänen ensimmäinen kuolevainen lemmittynsä on Niobe, viimeinen Alkmene, joka on Nioben jälkeläinen kuudennessatoista polvessa.[1] Kreikkalaisten tasapuoliseen tapaan hän rakastaa myös komeaa Ganymedestä ja sieppaa tämän Olympokselle juomanlaskijakseen.

On luonnollista, että niin hedelmällisellä isällä oli joitakuita huomattavia lapsia. Kun Athene täysikasvuisena ja täysin aseistettuna syntyi Zeun päästä, rikastutti hän maailmankirjallisuutta eräällä sen nukkavieruimmaksi kulutetulla vertauksella. Hän oli Ateenan nimikkojumalatar, joka lohdutti sen neitoja ylpeällä impeydellään, viritti sen miehissä sotaista intoa ja oli Perikleelle sen viisauden vertauskuva, joka hänelle Metiin ja Zeun tyttärenä kuului. Kun titaani Pallas yritti mielistellä häntä, hän surmasi tämän ja lisäsi hänen nimensä omaansa varoitukseksi muille kosiskelijoille. Hänelle Ateena pyhitti ihanimman temppelinsä ja loistavimman juhlansa.

Laajemmalti kuin Athenea palvottiin hänen miellyttävää veljeänsä Apollonia, auringon loistavaa jumaluutta, musiikin, runouden ja taiteen

[1] Ollaksemme oikeamielisiä vainajille meidän on lisättävä, että nämä seikkailut ovat todennäköisesti runoilijoiden tai korkeinta jumalaa esi-isäkseen havittelevien heimojen keksimiä.

suojelijaa, kaupunkien perustajaa, lakien säätäjää, parantamisen jumalaa ja Asklepioksen isää, »noutavanuolta» jousimiestä ja sodanjumalaa, joka seurasi Gaiaa ja Foibea[1] Delfoissa Kreikan pyhimpänä oraakkelina. Kasvavan viljan jumalana hänelle uhrattiin kymmenyksiä elonkorjuuaikana, ja niitä palkitakseen hän säteili kultaista lämpöään ja valoaan Deloksesta ja Delfoista maan höystämiseksi. Kaikkialla hänen yhdistettiin järjestyksen, sopusuhtaisuuden ja kauneuden käsitteet. Kun muihin kultteihin oli sekaantunut outoja pelon ja taikauskon aineksia, oli Apollonin palvonnassa ja hänen suurissa, Delfoissa ja Deloksessa vietetyissä juhlissaan hallitsevana loistavan kansan ilo terveyden ja viisauden, järjen ja laulun jumalasta.

Onnellinen oli myös hänen sisarensa Artemis (Diana), metsästyksen neitseellinen jumalatar, joka oli niin uppoutunut eläinten tapoihin ja metsän riemuihin, ettei häneltä liiennyt aikaa miesten lemmelle. Hän oli kesyttömän luonnon, niittyjen, metsien, kukkuloiden ja pyhän oksan jumalatar. Kuten Apollon oli kreikkalaisen nuorukaisen ihanne, Artemis oli kreikkalaisen tytön — voimakas, jäntevä, suloinen, siveä. Hän oli myös lapsivuoteessa olevien naisten suojelijatar, jolta nämä anoivat lievitystä tuskiinsa. Efesoksessa hän oli säilyttänyt aasialaisen äitiyden ja hedelmällisyyden jumalattaren luonteen. Tällä tavoin immen ja äidin käsitteet sekaantuivat hänen palvonnassaan, ja kristillinen kirkko huomasi viisaimmaksi, ajanlaskumme 5. vuosisadalla, liittää tämän kultin jäännökset Mariaan ja muuttaa elokuun puolivälissä vietetyn Artemiin elojuhlan Marian taivaaseenastumisen juhlaksi. Tällä tavoin vanha säilyy uudessa; kaikki muuttuu paitsi olennainen. Historian on kuten elämänkin oltava jatkuvaa tai päätyttävä; luonne ja laitokset voivat muuttua, mutta vain verkalleen, sillä vakava häiriö niiden kehityksessä aiheuttaa kansakunnallisen muistinmenetyksen ja mielenhäiriön.

Läpeensä inhimillinen hahmo tässä pantheonissa oli Olympoksen mestariseppä, rampa Hefaistos, jota roomalaiset nimittivät Vulcanukseksi. Aluksi tämä taivaallinen Quasimodo tuntuu surkealta ja naurettavalta olennolta, mutta lopulta myötätuntomme kallistuu pikemminkin hänen kuin häntä rääkkäävien nokkelien ja häikäilemättömien jumalien puolelle. Ehkäpä hän muinoin, ennen muuttumistaan niin inhimilliseksi, oli ollut tulen ja pajan hypähtelevä henki. Homeroksen jumaltensyntyopin mukaan hän on Zeun ja Heran poika, mutta toiset tarut väittävät, että Hera synnytti Hefaistoksen ilman kenenkään miespuolisen myötävaikutusta, koska häntä harmitti se, että Zeus oli ilman apua saattanut Athenen maailmaan. Koska poika Heran mielestä oli ruma ja heikko, hän heitti sen alas Olympokselta. Hefaistos palasi kuitenkin takaisin ja rakensi jumalille heidän monet asumuksensa. Vaikka hänen äitinsä oli kohdellut häntä niin julmasti, hän osoitti tälle mitä suurinta hellyyttä ja arvonantoa ja puolusti häntä niin

[1] Foiben mukaan hän sai nimen Foibos 'haltioitunut'.

innokkaasti hänen kerran kiistellessään Zeun kanssa, että Olympoksen valtias tarttui hänen jalkaansa ja paiskasi hänet alas vuorelta. Koko päivän Hefaistos putosi putoamistaan; vihdoin hän tömähti Lemnos-saarelle ja loukkasi nilkkansa. Siitä päivin (jo ennen sitä, sanoo Homeros) hän nilkutti surkeasti. Jälleen hän palasi Olympokselle. Kaikuvaan pajaansa hän rakensi mahtavan alasimen ja kaksikymmentä valtavaa paljetta, takoi Akhilleuksen kilven ja sotisovan, itsestään liikkuvia kuvapatsaita sekä muita perin ihmeellisiä esineitä. Kreikkalaiset palvoivat häntä kaiken metallityön, sittemmin kaiken käsityön jumalana ja kuvittelivat tulivuoria hänen maanalaisten pajojensa savutorviksi. Onnettomuudekseen hän meni naimisiin Afroditen kanssa, sillä kauneuden on vaikea olla hyveellinen. Päästyään perille vaimonsa rakkaussuhteesta Areeseen, Hefaistos valmisti ansan, joka putosi rakastavaisten päälle näiden syleillessä. Sitten ontuva jumala saattoi laimeasti kostaa kutsumalla muut jumalat naurusuussa katselemaan lemmen ja sodan sidottuja jumalia. Mutta Apollon virkkoi Hermeelle, kuten Homeros laulaa:

»Hermes, aaluva Zeun, jumal-airut, antaja onnen,
vuoteess' oisiko noin, lujat yllesi pantuna paulat,
kanss' Afroditen kultaisen, sano, mielesi maata?»
Hällepä vastasi näin jumal-airut, tappaja Argon:
»Kunp' ois suotu se vain, jalojous, isovalta Apollo!
Paulat kolmin verroin noin lukemattomat pankaa,
kaikki te katselkaa, jumalattaret kuin jumalatkin:
siltikin nukkuisin kera kultaisen Afroditen!»

Ares (Mars) ei koskaan herättänyt huomiota älyllään tai nokkeluudellaan. Hänen askareensa oli sota, eivätkä edes Afroditen sulot voineet suoda hänelle sitä kiihotusta minkä himokas ja suorasukainen surmaaminen. Homeros sanoo häntä »miesten kiroukseksi» ja kuvaa tyytyväisenä miten Athene kaatoi hänet kumoon kivenheitolla: »ja hervoten sarkaa seitsemän peitti hän kaatuissaan». Hermes (Mercurius) on kiinnostavampi. Alkuaan hän on kivi, ja hänen palvontansa johtuu pyhän kiven kultista. Kehityksen asteet ovat vielä selvästi nähtävissä. Sittemmin hän on haudalle pystytetty kookas paasi tai tässä paadessa asuva *daimon* (henki). Myöhemmin hän on rajakivi tai -jumala, joka samalla vartioi peltoa, ja koska hänen tehtävänsä myös on edistää sen hedelmällisyyttä, tulee falloksesta yksi hänen tunnuskuviaan. Sitten hänestä tulee hermi, pilari, jolla on veistetty pää, veistämätön ruumis ja törröttävä miehenelin; sellainen pystytettiin Ateenassa jokaisen kunnianarvoisen talon eteen. Saamme myöhemmin nähdä, miten näiden hermien särkeminen Syrakusan retkikunnan lähdön aattona koitui lähimmäksi syyksi Alkibiadeen ja Ateenan tuhoon. Edelleen hän on matkamiesten jumala ja airuiden suojelija; jälkimmäisten luonteenomainen sauva on yksi hänen lempitunnuksiaan. Matkamiesten juma-

lana hänestä tulee myös onnen, kaupan, oveluuden ja voiton jumala, niin ollen mittojen ja painojen keksijä ja takaaja, valapattojen, kavaltajien ja varkaiden suojeluspyhimys. Hän on itsekin airut, joka kuljettaa Olympoksen viestejä ja käskyjä jumalilta toisille jumalille tai ihmisille liikkuen siivekkäissä sandaaleissa vinhaan kuin vihuri. Hänen ainainen juoksemisensa pitää hänet solakkana ja siromuotoisena, sopivana Praksiteleen malliksi. Nopsana ja voimakkaana nuorukaisena hän on urheilijoiden suojeluspyhimys, ja hänen häpeämättömän miehisellä kuvallaan on sija jokaisessa *palaistrassa*. Airuena hän on kaunopuheisuuden jumala; taivaallisena tulkkina hän on pitkän *herme*neutikkojen (ajatussisällyksen tulkitsijain) sarjan ensimmäinen. Eräs »homerolaisista» hymneistä kertoo miten hän nuoruudessaan kierteli jänteitä kilpikonnan kuorten ympäri ja tuli siten keksineeksi lyyryn. Vihdoin tuli hänen vuoronsa viihdyttää Afroditea, ja kerrotaan, että heidän jälkeläisensä oli siro hermafrodiitti, joka oli perinyt molempien vanhempien viehätyksen ja saanut heidän nimensä.

Kreikalle oli luonteenomaista, että sillä siveyden, neitseellisyyden ja äitiyden jumalattarien lisäksi oli kauneuden ja lemmen jumalatar. Epäilemättä Afrodite lähi-itäiseltä alkuperältään ja puoli-itämaisessa kodissaan Kyproksessa ensin oli äitijumalatar; aikansa loppuun asti hänet yhdistettiin koko kasvi-, eläin- ja ihmiskunnan jatkumisen ja hedelmällisyyden kanssa. Mutta sitä mukaa kuin sivistys kehittyi ja korkea syntyvyysprosentti kävi turvallisuuden lisääntyessä tarpeettomaksi, esteettisellä tajulla oli tilaisuus nähdä muitakin arvoja naisessa kuin sikiytyvyyskyky ja tehdä Afroditesta sekä kauneuden ihanteen ruumiistuma että kaiken sukupuoltenvälisen nautinnon jumaluus. Kreikkalaiset palvoivat häntä monenmuotoisena: Afrodite Uraniana, taivaallisena siveän ja pyhän rakkauden jumalattarena; Afrodite Pandemoksena, kaikenkaltaisen alhaisen rakkauden rahvaanomaisena jumalattarena; vieläpä Afrodite Kallipygoksena, kaunispakaraisena Venuksena. Ateenan ja Korinthoksen ilonaiset rakensivat temppeleitä hänelle pitäen häntä suojelijanaan. Monissa Kreikan kaupungeissa vietettiin huhtikuun alussa hänen suurta *afrodisia*-juhlaansa; ja silloin kuului sukupuolinen vapaus päiväjärjestykseen jokaisen osanottajan kohdalla. Afrodite oli aistillisen ja intohimoisen etelän lemmenjumalatar, kylmän ja metsästelevän pohjolan lemmenjumalattaren Artemiin vanha kilpailijatar. Mytologia teki ironisuudessa miltei historian vertaisena hänestä ramman Hefaistoksen vaimon, mutta hän lohduttautui Areen, Hermeen, Poseidonin, Dionysoksen ja monen kuolevaisen, esimerkiksi Ankhiseen ja Adoniksen, kanssa.[1] Hänelle Paris antoi palkinnoksi

[1] Adoniksen myytti on muunnelma kasvullisuus-aiheesta, maan vuosittaisesta kuolemasta ja elpymisestä. Tätä kaunista nuorukaista havittelivat omakseen sekä rakkauden jumalatar Afrodite että kuoleman jumalatar Persefone. Ares, joka oli mustasukkainen Adoniksen Afroditelta saaman suosion tähden, muuttautui metsäkarjuksi ja sur-

kultaisen omenan hänen kilpaillessaan kauneudesta Heran ja Athenen kanssa. Mutta kenties hän ei todellisuudessa ollut kaunis, ennen kuin Praksiteles loi hänet uudestaan ja antoi hänelle sen ihanuuden, jonka takia Kreikka soi hänelle kaikki synnit anteeksi.

Zeun aviollisten tai aviottomien lasten lisäksi on Olympoksen ylempiin jumaliin luettava vielä hänen sisarensa, lieden ja sen pyhän tulen jumalatar Hestia (roomalaisten Vesta), ja hänen niskoitteleva veljensä Poseidon. Tämä kreikkalainen Neptunus, joka oli turvassa vetisessä valtakunnassaan, piti itseään täysin Zeun veroisena. Sisämaankin kansakunnat palvoivat häntä, sillä hän ei vallinnut vain merta, vaan myös jokia ja lähteitä. Hän juuri ohjasi salaperäisten maanalaisten virtojen kulkua ja aikaansai vuoksiaaltoja ja maanjäristyksiä. Häntä Kreikan merimiehet rukoilivat, ja hänen lepyttämisekseen he pystyttivät pyhäkköjä vaarallisiin niemekkeisiin.

Alempia jumalia oli Olympoksessakin kosolti, sillä olennoimisella ei ollut loppua. Niitä oli Iris, sateenkaari, joka välistä vei Zeun viestejä; Hebe, nuoruuden jumalatar; Eileithyia, joka auttoi synnyttäviä naisia; Dike eli oikeus; Tykhe, sattuma, ja Eros, lempi, josta Hesiodos tekee maailman luojan ja jota Sapfo sanoi »jäseniä irroittavaksi, katkeransuloiseksi, itsepintaiseksi villipedoksi». Niitä oli edelleen Hymenaios, häälaulu; Hypnos, uni; Oneiros, unelma; Geras, vanhuus; Lethe, unohdus; Thanatos, kuolema, ja muita enemmän kuin voimme nimetä. Niihin kuului yhdeksän taiteilijoita ja runoilijoita innoittavaa runotarta: Kleio edusti historiaa, Euterpe huilunsoiton säestämää lyyrillistä runoutta, Thaleia koomillista näytelmää ja idyllirunoutta, Melpomene murhenäytelmää, Terpsikhore kuorotanssia ja -laulua, Erato rakkausrunoutta ja mimiikkaa, Polyhymnia hymnirunoutta, Urania tähtitiedettä, Kalliope kertomarunoutta. Oli kolme Sulotarta ja niiden kaksitoista seuralaista, Horat (tunnit); oli Nemesis, joka mittasi onnea ja onnettomuutta ihmisille ja syöksi tuhoon kaikki, joiden rikoksena oli *hybris*, röyhkeys myötäkäymisessä. Kauheat Erinnyit, raivottaret, eivät jättäneet mitään vääryyttä kostamatta; kreikkalaiset lepyttelevää eufemismia käyttäen sanoivat niitä Eumenideiksi, 'hyvänsuoviksi'. Vihdoin on mainittava Moirat, kohtalottaret eli arpojat, jotka peruuttamattomasti säätelivät elämän menoa ja muutamien mielestä hallitsivat sekä jumalia että ihmisiä. Tätä käsitystä pitemmälle kreikkalaisten uskonto ei päässyt, vaan se kääntyi tieteen ja lain alalle.

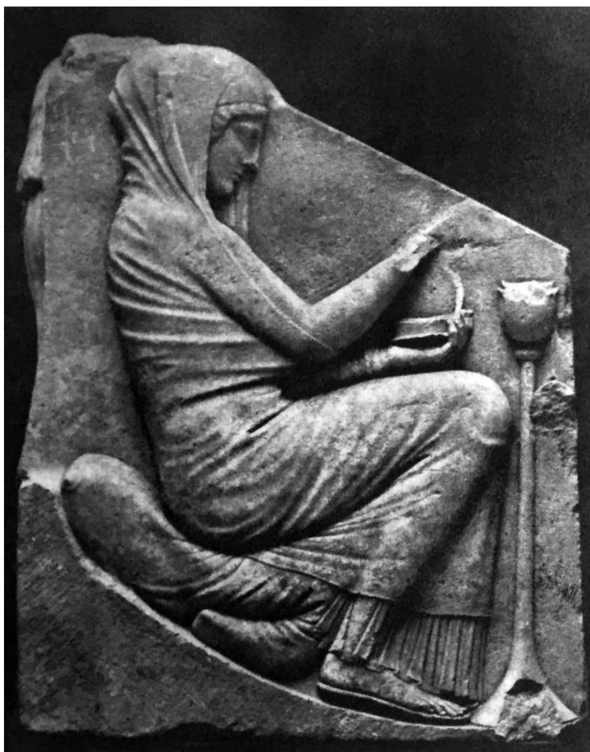
masi nuorukaisen. Vuokko syntyi Adoniksen verestä ja virroittain runoutta Afroditen murheesta. Zeus suostutti jumalattaret jakamaan Adoniksen ajan ja seuran siten, että hän jätti tämän puoleksi vuodeksi Persefonen luo Haadeseen ja palautti hänet puoleksi vuodeksi maiseen elämään ja rakkauteen. Foinikiassa, Kyproksessa ja Ateenassa pojan kuoleman muistoksi vietettiin *adonia*-juhlaa, jolloin naiset kantoivat Herran (sitä hänen nimensä merkitsi) kuvia, itkivät ääneen hänen kuolemaansa ja juhlivat riemuiten hänen ylösnousemustaan.

Olemme jättäneet viimeiseksi häiritsevimmän, suosituimman ja luokiteltavaksi soveltumattomimman Kreikan jumalista. Dionysos pääsi vasta uransa loppupuolella Olympokseen. Traakiassa, joka antoi hänet petollisena lahjana Kreikalle, hän oli ohrasta pannun väkijuoman jumala ja nimeltään Sabazios. Kreikassa hänestä tuli viinin jumala, viinin voimistaja ja suojelija. Hän alkoi hedelmällisyyden jumalattarena, kehittyi päihtymyksen jumalaksi ja päätti päivänsä ihmissuvun puolesta kuolevana jumalanpoikana. Monia hahmoja ja taruja sekaantui hänen myyttiinsä aineksiksi. Kreikkalaiset pitivät häntä Zagreuksena, »sarvekkaana lapsena», jonka Zeulle oli synnyttänyt hänen tyttärensä Persefone. Hän oli isänsä ylimmässä suosiossa ja istui hänen vierellään taivaan valtaistuimella. Kun kateellinen Hera yllytti titaanit surmaamaan hänet, Zeus suojellakseen häntä muutti hänet vuoheksi, sitten sonniksi, mutta hänen ollessaan jälkimmäisessä hahmossa titaanit ottivat hänet kiinni, leikkelivät ruumiin kappaleiksi ja keittivät ne kattilassa. Athene pelasti sydämen ja vei sen Zeulle. Zeun annettua sen Semelelle tämä tuli siitä raskaaksi ja synnytti jumalan, joka tässä toisessa elämässään sai nimen Dionysos.[1]

Dionysoksen kuoleman murehtiminen ja hänen ylösnousemisensa riemukas juhlinta muodostivat kreikkalaisten keskuudessa tavattoman levinneiden palvontamenojen pohjimmaisen sisällyksen. Keväällä, kun kukat olivat puhkeamaisillaan viiniköynnökseen, kreikattaret lähtivät vuorille kohtaamaan vastasyntynyttä jumalaa. He joivat kaksi päivää hillittömästi ja meidän päiviemme vähemmän uskonnollisten Bacchuksen palvojien tavoin pitivät sitä järjettömänä, joka ei tahtonut menettää järkeään. He kulkivat hurjana saattueena, etunenässä mainadeja, Dionysosta mielettömässä hurmiotilassa palvovia naisia, ja kuuntelivat jännittyneinä perin tuttua tarinaa jumalansa kärsimyksistä, kuolemasta ja ylösnousemuksesta. Tanssiessaan ja juodessaan he joutuivat hurmostilaan, jossa kaikki siteet kirposivat. Juhlamenojen huippu ja keskipiste saavutettiin, kun napattiin kiinni pukki, sonni, joskus mies (joissa nähtiin jumala ruumiistuma), revittiin uhri elävältä kappaleiksi Dionysoksen silpomisen muistoksi, juotiin sen verta ja syötiin sen lihaa pyhäksi yhteisateriaksi, jonka aikana kuviteltiin jumalan tulevan osanottajiin ja valtaavan heidän sielunsa. Tässä jumalallisen entusiasmin[2] tilassa he uskoivat itsensä ja juma-

[1] Diodoros Sisilialainen selitti jo v. 50 e. Kr. tämän kasvullisuusmyytiksi. Zagreus, viini, on Zeun, sateen, hedelmöittämän Demeterin, maan, lapsi. Viiniköynnös leikellään (karsitaan) kuten jumalakin, jotta se saisi uutta elämää; rypäleen mehu keitetään, jotta saataisiin viiniä. Joka vuosi viini virkistävän sateen vaikutuksesta virkoaa uudelleen eloon. Herodotos havaitsi niin monta yhtäläisyyttä Dionysoksen ja Osiriksen myyteissä, että hän samasti molemmat jumalat eräässä ensimmäisistä vertailevan uskontotieteen yritelmistä.

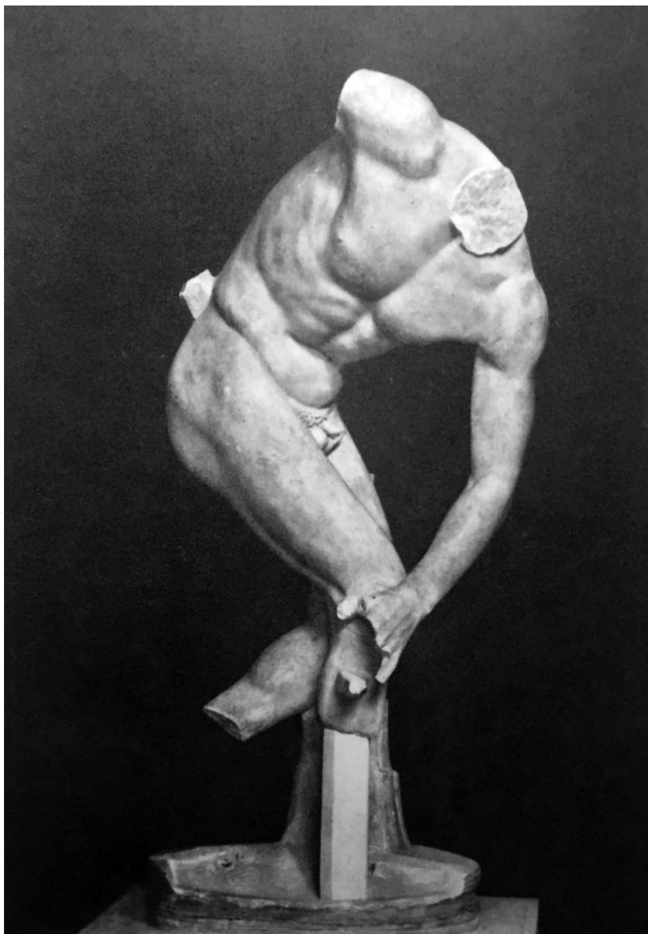
[2] Sanasta *entheos* 'jumala sisäpuolella'; »entusiasmi» merkitsi alkuaan jumalallista haltioitumista.

LAMPUNSYTYTTÄJÄ. »Ludovisin valtaistuimen» sivukuva. Termimuseo, Rooma. — Naisten vaatteiden laskoksen kuvaamisessa kreikkalaiset kuvanveistäjät saavuttivat ihmeellisen herkkyyden ja veistoksellisen rytmikkyyden.

Huilunsoittaja. »Ludovisin valtaistuimen» sivukuva. Termimuseo, Rooma. — Naisen esittäminen alastomana oli varhaisessa kreikkalaisessa taiteessa harvinaista.

KIEKONHEITTÄJÄ. Roomalainen kopio Myronin veistoksesta. Termimuseo, Rooma. — Ihmisruumiin liikkeiden kuvaajana oli Myron antiikin Kreikassa vertaansa vailla. Noin v. 470 hän valoi pronssiin kuuluisimman urheilijankuvansa, Diskoboloksen, heittoa aloittavan kiekonheittäjän.

lan yhtyvän salaperäiseksi ja voitolliseksi liitoksi. He ottivat hänen nimensä, sanoivat itseään hänen erään arvonimensä mukaan bakkhoksiksi ja uskoivat, etteivät milloinkaan kuolisi. Tästä tilastaan he käyttivät myös nimitystä *ekstasis*, millä tarkoitettiin sielujen lähtöä kohtaamaan Dionysosta ja yhtymään häneen. Sen nojalla he tunsivat itsensä vapaiksi lihan taakasta, saivat jumalallisen tietämyksen, saattoivat ennustaa, olivat sanalla sanoen jumalia. Tällaisena tuo Traakiasta tullut intohimoinen kultti pyyhkäisi yli Kreikan kuin jokin keskiajan uskonnollinen kulkutauti ja riisti seudun toisensa jälkeen virallisesti palvotuilta kylmiltä ja raikkailta olympolaisilta sellaiselle uskolle ja sellaisille palvontamenoille, jotka tyydyttivät kiihtymyksen ja laukeamisen janoa, innostuksen ja haltioitumisen, mystillisyyden ja salamyhkäisyyden kaipuuta. Delfoin papit ja Ateenan vallanpitäjät koettivat turhaan torjua tätä kulttia. Ainoa, mitä he saattoivat tehdä, oli hyväksyä Dionysos Olympokseen, kreikkalaistaa ja inhimillistää hänet, järjestää hänen kunniakseen virallisia juhlia ja lieventää hänen kannattajiensa riehunta kukkuloiden mielettömästä viinihurmiosta juhlallisiksi kulkueiksi, suorasukaisiksi lauluiksi ja yleväksi Suuren Dionysoksen draamaksi. Hetkeksi he voittivat Dionysoksen Apollonin puolelle, mutta lopulta Apollon antautui Dionysoksen perilliselle ja voittajalle, Kristukselle.

III. SALAMENOT

Kreikkalaisten uskonnossa oli kolme olennaista ainesta ja vaihetta: ktooninen, olympolainen ja mystillinen. Ensimmäinen oli todennäköisesti pelasgilais-mykeneläistä alkuperää, toinen luultavasti akhaialais-doorilaista, kolmas egyptiläis-aasialaista. Ensimmäinen palvoi maanalaisia, toinen taivaisia, kolmas ylösnousseita jumalia. Ensimmäinen oli suosituin köyhien, toinen varakkaiden, kolmas alemman keskisäädyn keskuudessa. Ensimmäinen oli vallitsevana ennen homerolaista aikaa, toinen silloin, kolmas sen jälkeen. Perikleen valistusajalla oli mysteeri kreikkalaisten uskonnon voimakkain aines. Kreikkalaiset tarkoittivat mysteerillä salaisia juhlamenoja, joiden aikana pyhät vertauskuvat otettiin esille, joissa suoritettiin vertauskuvallisia palvontamenoja ja joihin vain vihityt osallistuivat. Tavallisesti palvontamenot esittivät tai palauttivat mieliin puolittain draamamuodossa jumalan kärsimystä, kuolemaa ja ylösnousemusta, viittasivat taapäin vanhoihin kasvullisuusaiheisiin ja -magiaan sekä lupasivat vihitylle henkilökohtaisen kuolemattomuuden.

Monin paikoin Kreikassa suoritettiin tällaisia salaperäisiä menoja, mutta mikään seutu ei tässä suhteessa voinut kilpailla Eleusiin kanssa. Sikäläiset salamenot polveutuivat akhaialaisia vanhemmalta ajalta ja näyttävät alkuaan olleen syksyinen kyntö- ja kylvöjuhla. Muuan myytti kertoi miten Demeter palkitakseen Attikan väestölle osakseen vaellusaikanaan saamansa hyvyyden pystytti Eleusiihin suurimman temppelinsä, joka Kreikan his-

torian aikana monesti hävitettiin ja rakennettiin uudelleen. Solonin, Peisistratoksen ja Perikleen aikana Ateena otti omakseen Eleusiissa vietetyn Demeterin juhlan, josta tehtiin tavattoman monimutkainen ja komea. Keväisin vietettiin Ateenassa »vähäisemmät salamenot», jolloin vihkimistä tavoittelevat kävivät läpi valmistavan puhdistuksen, so. sukelsivat Ilissoksen veteen. Syksyllä kokelaat ja muut vaelsivat vakavana, mutta onnellisena kulkueena kolmatta peninkulmaa pitkää pyhää tietä Eleusiiseen kantaen päälaellaan maanalaisen jumaluuden Iakkhoksen kuvaa. Kulkue saapui Eleusiiseen soihtujen valossa ja asetti juhlallisesti kuvan temppeliin, minkä jälkeen päivä päätettiin pyhin tanssein ja lauluin.

»Suuremmat salamenot» kestivät neljä päivää kauemmin. Ne, jotka olivat kylpemällä ja paastoamalla puhdistautuneet, saivat nyt osallistua alempiin palvontamenoihin, kun taas ne, jotka olivat edellisenä vuonna suoriutuneet niistä, vietiin Vihkimyssaliin, missä toimitettiin salaiset juhlamenot. *Mystai*, vihityt, päättivät paastonsa pyhällä Demeterin muistoaterialla, johon kuului pyhää jauhon ja veden sekoitusta ja pyhiä leivoksia. Emme tiedä mitä salaisia palvontamenoja silloin suoritettiin, sillä salaisuus säilytettiin tarkoin kautta muinaisuuden ja sen rikkojaa uhkasi kuolemanrangaistus. Hurskas Aiskhyloskin vältti töin tuskin tuomion, koska muutamat hänen säkeensä olisivat saattaneet paljastaa salaisuuden. Juhlamenot olivat joka tapauksessa vertauskuvallinen näytelmä, ja niillä oli osuutta Dionysoksen draaman syntyyn. Hyvin luultavaa on, että aiheena oli Plutonin suorittama Persefonen ryöstö, Demeterin murheellinen vaellus, immen paluu maan pinnalle ja maanviljelyksen ilmoittaminen Attikalle. Juhlamenojen päätöksenä oli Zeuta esittävän papin ja Demeteriä olennoivan papittaren salamyhkäiset häät. Tämä avioliitto kantoi hedelmää taianomaisen nopeasti, sillä kertoman mukaan pian sen jälkeen kuulutettiin juhlallisesti: »Valtiattaremme on synnyttänyt pyhän pojan.» Katkaistu tähkä asetettiin näytteille vertauskuvaksi Demeterin työn hedelmästä, vainioiden sadosta. Sitten palvojat vietiin soihtujen himmeästi valaistessa pimeihin maanalaisiin luoliin, jotka edustivat Haadesta, ja jälleen ylös valoisaan huoneeseen, joka nähtävästi kuvasi autuaiden asuinsijoja. Siellä heille juhlallisen hurmiotilan vallitessa näytettiin tähän asti kätkettyinä pidetyt pyhät esineet, pyhäinjäännökset ja pyhät kuvat. Tässä ilmoituksen hurmiossa he, niin vakuutetaan, tunsivat Jumalan ykseyden ja Jumalan ja sielun yhteyden. Heidät temmattiin pois yksilöllisyyden harhasta, ja he tunsivat sen rauhan, minkä sulautuminen jumaluuteen antaa.

Peisistratoksen aikana Dionysoksen salamenot siirtyivät Eleusiin liturgiaan uskonnollisen tartunnan tietä: Iakkhos-jumala samastettiin Dionysoksen, Persefonen pojan, kanssa, ja Dionysos Zagreuksen taru peitti alleen Demeterin myytin. Mutta salamenojen perusaate pysyi kaikissa muodonvaihdoksissa samana: samoin kuin siemen syntyy uudestaan, samoin voivat kuolleet uudelleen palata elämään, ei vain Haadeen kolkkoon varjomaiseen olotilaan, vaan elämään, joka on täynnä onnea ja rauhaa. Kun miltei koko muu kreikkalaisten uskonto oli haihtunut olemattomiin,

tämä lohdullinen toivo, joka Aleksandriassa oli uudelleen liittynyt egyptiläisten kuolemattomuususkoon, mistä se oli johtunut, antoi kristinuskolle aseen lännen maailman valloittamiseksi.

Seitsemännellä vuosisadalla saapui Hellaaseen Egyptistä, Traakiasta ja Thessaliasta toinen salaperäinen kultti, jolla Kreikan historiassa oli vielä suurempi merkitys kuin Eleusiin salamenoilla. Sen lähteeksi havaitsemme argonautojen aikana eläneen hämärän, mutta lumoavan Orfeuksen, traakialaisen, joka, kuten Diodoros sanoo, »sivistyksen, soitannon ja runouden alalla oli verrattomasti kaikkia tuntemiamme miehiä etevämpi». On hyvin todennäköistä, että Orfeus todella on ollut olemassa, vaikka kaikessa siinä, mitä hänestä tiedämme, on myytin leima. Hänet kuvataan lempeäksi, herkäksi, mietteliääksi ja helläksi, milloin soittoniekaksi, milloin parannusta vaativaksi ja askeettiseksi Dionysoksen papiksi. Hän soitti lyyryään niin ihanasti ja lauloi sen säestyksellä niin soinnukkaasti, että kuulijat miltei alkoivat palvoa häntä jumalana; villieläimet kesyttyivät hänen äänensä kuullessaan, puut ja kalliot lähtivät paikaltaan seuratakseen hänen harppunsa ääntä. Hän meni naimisiin kauniin Eurydiken kanssa ja oli tulla mielipuoleksi, kun kuolema riisti tämän. Hän syöksyi Haadeeseen, lumosi Persefonen lyyryllään ja sai luvan viedä Eurydiken takaisin maan päälle sillä ehdolla, ettei hän katsahtaisi taakseen tätä nähdäkseen, ennen kuin olisi päästy maan pinnalle. Manalan portille saavuttaessa kävi levottomuus siitä, ettei Eurydike ehkä enää seurannutkaan, ylivoimaiseksi; Orfeus katsahti taakseen, mutta sai silloin nähdä vaimonsa jälleen temmattavan manalaan. Traakian naiset, jotka närkästyivät, kun Orfeus ei halunnut etsiä heistä lohdutusta, repivät hänet kappaleiksi hurjassa Dionysoksen palvontajuhlassaan. Zeus sijoitti heidän rikoksensa hyvitykseksi Orfeuksen lyyryn taivaalle tähtikuvioksi. Katkaistu pää, joka yhä lauloi, haudattiin Lesbos-saarelle rotkoon, josta tuli suositun oraakkelin tyyssija. Kerrotaan, että satakielet siellä lauloivat erityisen ihanasti.

Myöhemmin väitettiin, että Orfeus oli jättänyt jälkeensä monta pyhää laulua; ja ehkä niin olikin. Kreikkalaisen perimätiedon mukaan julkaisi muuan Onomakritos-niminen oppinut ne Hipparkhoksen toimesta noin 520, samoin kuin Homeroksen runoelmat oli julkaistu sukupolvea aikaisemmin. Kuudennella vuosisadalla tai jo aikaisemmin näitä hymnejä oli alettu kunnioittaa pyhinä, niitä kun pidettiin jumalallisen ilmoituksen tuotteina, ja ne olivat pohjana salaperäiselle kultille, joka muistutti Dionysoksen kulttia, mutta oli tätä paljon korkeammalla kannalla opin, palvontamenojen ja moraalisen vaikutuksen puolesta. Se perustui olennaisesti uskomukseen jumalanpojan Dionysos Zagreuksen kärsimyksestä, kuolemasta ja ylösnousemuksesta ja vakaumukseen kaikkien ihmisten ylösnousemuksesta ja heidän tulevasta palkitsemisestaan tai rankaisemisestaan. Koska titaanien, jotka olivat surmanneet Dionysoksen, uskottiin olevan ihmisen esi-isiä, oli

koko ihmissuku perisynnin tahraama. Sen rangaistukseksi sielu oli suljettu ruumiiseen kuten vankilaan tai hautaan. Mutta ihmiset saattoivat saada lohdutusta siitä, että titaanit olivat syöneet Dionysoksen ja että niin ollen jokaisella ihmisellä oli sielussaan hiven häviämätöntä jumaluutta. Orfeuksen palvojat söivät salaperäisessä ehtoollisateriassaan raakaa häränlihaa siten vertauskuvallisesti viettääkseen Dionysoksen surmaamisen ja syömisen muistoa ja tullakseen uudelleen osallisiksi jumalallisesta olemuksesta.

Orfilaisen jumaluusopin mukaan sielu kuoleman jälkeen joutuu Haadeeseen manalan jumalien tuomioistuimen eteen. Orfiset hymnit ja palvontamenot opastivat egyptiläisen »Kuolleiden kirjan» tavoin uskovaisia valmistautumaan tätä laajaa ja ratkaisevaa tutkintoa varten. Syyllistä odotti ankara rangaistus. Eräässä opin muodossa se käsitettiin ikuiseksi; tämä käsitys oli myöhemmän jumaluusopin helvettiuskon alkulähteenä. Toinen muoto omaksui sielunvaellusopin: sielu syntyi yhä uudelleen ja uudelleen, sen elämä oli onnellisempaa tai katkerampaa kuin aikaisemmin sen mukaan, kuinka puhdas tai epäpuhdas se oli ollut edellisessä olomuodossaan. Tämä sielunvaelluksen pyörä ei lakannut kiertämästä, ennen kuin täydellinen puhtaus oli saavutettu ja sielu päästetty Autuaiden saarille. Erään kolmannen muunnelman mukaan rangaistus Haadeessa saattoi päättyä, jos ihminen etukäteen suoritti katumusta tai ystävät tekivät samoin hänen kuolemansa jälkeen. Tällä tavoin kehittyi kiirastuli- ja aneoppi. Platon kuvailee miltei Lutherin veroisella suuttumuksella miten Ateenassa kaupiteltiin tällaisia aneita neljännellä vuosisadalla e. Kr.:

Ja kerjäläispapit ja tietäjät kulkevat rikkaiden ovilla ja uskottelevat omistavansa uhreilla ja loitsuilla jumalilta hankkimansa kyvyn, jolla muka voivat huvein ja juhlin sovittaa pahanteon, minkä joko henkilö itse tai jokin hänen esi-isänsä on saattanut tehdä... Tuovatpa esille suuren joukon Musaioksen ja Orfeuksen kirjoja, joiden mukaan suorittavat juhlamenojaan, ja saavat niin hyvin yksityiset kuin valtiotkin uskomaan, että ei ainoastaan vielä elossa oleville, vaan edesmenneillekin on tarjona vapahdus ja puhdistus rikoksista uhrien ja hupaisten kisojen avulla; näitä menoja he sanoivat pyhiinvihkimisiksi, ja ne muka vapahtavat meidät tuonpuoleisista kärsimyksistä, mutta jos laiminlyö ne, meitä odottavat ties mitkä kauhut.

Orfilaisuudessa oli kuitenkin idealistisia virtauksia, jotka saavuttivat huippukohdan kristillisessä moraalissa ja munkkilaisuudessa. Olympoksen jumalien häikäilemättömän kevytmielisyyden tilalle asetettiin tiukka siveyssäännöstö, Orfeuksen lempeä hahmo syrjäytti vähitellen mahtavan Zeun, kuten Kristus oli syöksevä valtaistuimelta Jahven. Synnin ja omantunnon käsitteet ja dualistinen katsomus, että ruumis oli paha ja sielu jumalallinen, ilmaantuivat kreikkalaiseen ajatteluun. Lihan nöyryyttämisestä tuli uskonnon päätavoite, koska se oli sielun vapautumisen edelly-

tys. Orfeuksen vihittyjen veljeskunnalla ei ollut kirkollista järjestysmuotoa, eikä se viettänyt erillistä elämää, mutta jäsenet erottautuivat muista käyttämällä valkoisia vaatteita, karttamalla liharuokaa ja elämällä askeettisesti, mikä ei ollut tavallisen helleenin tapojen mukaista. Monessa suhteessa he edustivat Kreikan historian puritaanista uskonpuhdistusta. Heidän palvontamenonsa saivat yhä enemmän ja enemmän sijaa Olympoksen jumalien julkisessa palvonnassa.

Lahkon vaikutus oli laajalle ulottuva ja kestävä. Ehkäpä juuri siltä pythagoralaiset omaksuivat ruokavalionsa, vaatepartensa ja sielunvaellusteoriansa. Ansaitsee mainita, että vanhimmat säilyneet orfilaiset asiakirjat on löydetty etelä-Italiasta. Vaikka Platon hylkäsi orfilaisuuden suurelta osalta, hän omaksui sen käsityksen ruumiin ja sielun vastakkaisuudesta, sen puritaanisen hengen ja sen kuolemattomuustoivon. Osan stoalaisuuden panteismista ja askeettisuudesta voidaan osoittaa olevan orfilaista alkuperää. Aleksandrian uusplatonilaisilla oli laaja kokoelma orfilaisia kirjoituksia, joiden varaan rakentui suuri osa heidän jumaluusoppiaan ja mystisismiään. Käsitykset helvetistä, kiirastulesta ja taivaasta, ruumiin ja sielun vastakkaisuudesta, jumalanpojan surmasta ja uudestisyntymisestä sekä jumalan ruumiin, veren ja jumalallisen olemuksen sakramentillinen syöminen vaikuttivat välittömästi tai välillisesti kristinuskoon, joka itsessään oli sovituksen ja toivon, mystillisen liiton ja lunastuksen mysteeriuskonto. Orfilaisen kultin perusideat ja palvontamenot elävät ja kukoistavat keskuudessamme vielä nytkin.

IV. PALVONTA

Kreikkalaiset palvontamenot olivat yhtä monenkaltaiset kuin jumaluudet, joiden kunniaksi niitä suoritettiin. Maanalaiset jumalat saivat osakseen synkkiä lepytys- ja sovitusmenoja, Olympoksen jumalia tervehdittiin riemukkaasti ylistäen. Kummankaanlaatuisiin menoihin ei tarvittu kirkonmiestä: isä toimi perheen, korkein virkamies valtion pappina. Kreikkalaisten elämä ei ollut niin maallista kuin on kuvattu, vaan uskonto näytteli kaikkialla tärkeätä osaa ja jokainen hallitus suojeli virallista kulttia, joka katsottiin elintärkeäksi yhteiskunnalliselle järjestykselle ja poliittiselle rauhalle. Mutta sen sijaan että Egyptissä ja lähi-idässä papisto hallitsi valtiota, Kreikassa valtio hallitsi papistoa, otti huostaansa uskonnon johdon ja alensi hengellisen säädyn vähäpätöisiksi temppelien toimihenkilöiksi. Valtion virkamiehet tarkastivat ja hoitivat temppelien omaisuutta, johon kuului kiinteistöjä, rahaa ja orjia. Pappisseminaareja ei ollut, vaan kuka hyvänsä voitiin valita tai nimittää papiksi, kunhan hän vain tunsi jumalansa palvontamenot. Monin paikoin papin toimi vuokrattiin enimmin

tarjoavalle. Ei ollut mitään papillista kastihierarkiaa. Jonkin temppelin tai valtion papeilla ei tavallisesti ollut mitään yhteyttä toisiin pappeihin. Ei ollut kirkkoa, ei oikeaoppisuutta, ei jäykkää uskoa. Uskonto ei ollut tiettyjen uskonkappaleiden tunnustamista, vaan osallistumista virallisiin palvontamenoihin. Jokaisella sai olla oma uskonsa, kunhan hän vain ei julkisesti kieltänyt tai rienannut kaupungin jumalia. Kreikassa olivat kirkko ja valtio yksi ja sama asia.

Palvonnan paikkana saattoi olla kotoinen liesi, kaupungin liesi kaupungintalossa, rotko maanalaista jumaluutta palvottaessa, olympolaisen jumalan temppeli. Temppelin alue oli pyhä ja loukkaamaton; sinne palvojat kokoontuivat, ja sieltä kaikki vainotut, törkeitäkin rikoksia tehneet, saattoivat löytää turvapaikan. Temppeli ei ollut olemassa seurakuntaa, vaan jumalaa varten; sinne, hänen kotiinsa, oli hänen kuvapatsaansa pystytetty, ja sen edessä paloi liekki, jonka ei koskaan sallittu sammua. Usein ihmiset samastivat kuvapatsaan ja jumalan. He pesivät, pukivat ja hoitivat kuvaa huolellisesti, mutta välistä soimasivat sitä laiminlyönneistä. He kertoivat miten kuva eri aikoina oli hikoillut, itkenyt tai sulkenut silmänsä. Temppeleissä kirjoitettiin muistiin jumalan kunniaksi vietetyt juhlat ja häntä palvovan kaupungin tai ihmisryhmän elämän tärkeimmät tapahtumat. Sellainen oli Kreikan historiankirjoituksen lähde ja alkumuoto.

Juhlamenoihin kuului kulkue, lauluja, uhri, rukous ja joskus pyhä ateria. Kulkueeseen saattoi sisältyä taikatemppuja, naamioitumista, kuvaelmia ja draamallisia esityksiä. Useimmissa tapauksissa vakiintunut tapa määräsi juhlamenojen rungon, ja jokainen liike, jokainen hymnien ja rukousten sana, oli merkitty perheen tai valtion pyhänä tallettamaan kirjaan. Harvoin muutettiin tavua, elettä tai poljentoa. Jumala ei kenties olisi hyväksynyt tai ymmärtänyt uutuutta. Jokapäiväinen kieli muuttui, mutta palvontamenojen kieli pysyi samana. Ajan kuluessa palvojat lakkasivat ymmärtämästä käyttämiään sanoja, mutta sen puutteen korvasi muinaisuuden viehätys. Usein juhlamenot elivät kauemmin kuin niiden aiheen muisto. Silloin sepitettiin uusi myytti selitykseksi: myytti tai usko sai muuttua, mutta palvontamenot eivät. Musiikilla oli olennainen osuus, sillä ilman musiikkia uskonnon olisi tukala olla. Musiikki synnyttää yhtä paljon uskontoa kuin uskonto musiikkia. Temppeli- ja kulkuelaulut synnyttivät runouden ja runomitat, jotka myöhemmin somistivat Arkhilokhoksen rehevää maailmallisuutta, Sapfon silmitöntä intohimoa ja Anakreonin julkean paheellista hienostelua.

Kun palvojat olivat tulleet alttarin luo, joka tavallisesti sijaitsi temppelin edessä, he kokivat uhrein ja rukouksin torjua jumalansa vihan tai taivuttaa hänet auttamaan. Yksilöt saattoivat uhrata miltei mitä hyvänsä, millä oli arvoa: kuvapatsaita, kohokuvia, huonekaluja, aseita, kattiloita,

kolmijalkoja, vaatteita, saviastioita. Elleivät jumalat voineet käyttää sellaisia kapineita hyväkseen, papit ainakin voivat. Armeijat saattoivat uhrata osan sotasaaliistaan; niin tekivät Ksenofonin »kymmenentuhatta» perääntymisretkellään. Yhteisöt uhrasivat välistä vainioiden, viinimäkien tai puiden hedelmiä, useammin jumalan ruokahalua herättävän eläimen ja suuren hädän hetkellä ihmisen. Agamemnon uhrasi Ifigeneian saadakseen tuulta. Akhilleus teurasti kaksitoista troialaista nuorukaista Patrokloksen hautaroviolla. Kyproksen ja Leukaan kallioilta syöstiin mereen ihmisuhreja Apollonin tyydyttämiseksi. Dionysokselle uhrattiin ihmisiä Khioksessa ja Tenedoksessa. Themistokleen sanotaan uhranneen persialaisia sotavankeja Dionysokselle Salamiin taistelun aikana. Spartalaiset viettivät Artemis Orthian juhlaa ruoskimalla hänen alttarinsa ääressä nuorukaisia, joskus hengenmenoon saakka. Arkadiassa uhrattiin Zeulle ihmisiä toiselle esikristilliselle vuosisadalle saakka. Massaliassa ruokittiin ruton aikana yhtä köyhistä kansalaisista valtion kustannuksella, hänet puettiin pyhiin vaatteisiin, koristettiin pyhillä oksilla ja heitettiin alas kalliolta, ja samalla rukoiltiin, että hän kärsisi rangaistuksen kansansa kaikista synneistä. Ateenassa oli tapana nälän, ruton tai muun vitsauksen aikana uhrata jumalille joko todellisesti tai rituaalisin jäljittelymenoin yksi tai useampia sijaiskärsijöitä kaupungin puhdistamiseksi; samanlaiset palvontamenot, joko miimilliset tai kirjaimelliset, suoritettiin vuosittain *thargelia*-juhlassa.[1] Aikojen kuluessa ihmisuhri-tapaa lievennettiin siten, että uhrattiin vain tuomittuja rikollisia, joiden aistit huumattiin viinillä. Lopulta se korvattiin eläinuhrilla. Kun boiotialainen sotapäällikkö Pelopidas ennen Leuktran taistelua (371) näki unen, jonka tulkittiin edellyttävän ihmisen uhraamista alttarilla voiton hinnaksi, jotkut hänen neuvonantajansa vaativat sellaisen suorittamista, mutta toiset vastustivat lausuen, »ettei sellainen barbaarinen ja jumalaton palvonta voi miellyttää ikivaltoja, etteivät hirviöt ja gigantit hallinneet maailmaa, vaan jumalien ja kuolevaisten ylin isä ja että on mieletöntä kuvitella minkään jumaluuden tai ikivallan iloitsevan ihmisten teurastamisesta ja uhraamisesta».

Eläinten uhraaminen oli siis huomattava askel ihmiskunnan sivistymisen tiellä. Ne eläimet, jotka joutuivat kärsimään tästä Kreikan edistysaskeleesta, olivat sonni, lammas ja sika. Ennen jokaista taistelua vastakkain seisovat armeijat toimittivat anotun voiton suuruutta vastaavia uhreja. Ennen jokaista Ateenan kansankokousta puhdistettiin kokouspaikka uhraamalla sika. Mutta kansan hurskaus uupui ratkaisevalla hetkellä: vain luut ja hiukan rasvaan peitettyä lihaa joutui jumalille, mutta

[1] Näiden uhrien nimenä oli Ateenassa *farmakoi*, mikä sana alkuaan tarkoitti taikureita; *farmakon* merkitsi loitsua tai taikalausetta, sittemmin parantavaa rohtoa. On kysymyksen alaista, surmattiinko *farmakoi* todellakin, mutta ei ole juuri epäilystäkään siitä, että uhri alkuaan tapahtui kirjaimellisesti.

muun pidättivät papit ja palvojat itselleen. Puolustautuakseen kreikkalaiset kertoivat, että giganttien aikana Prometheus oli käärinyt uhrieläimen syötävät osat nahkaan ja peittänyt luut rasvalla sekä kehoittanut Zeuta valitsemaan mieluisemman osan. Zeus oli »molemmin käsin» valinnut rasvan. Totta kyllä Zeus oli raivostunut huomatessaan joutuneensa petetyksi, mutta hän oli valintansa tehnyt ja siinä hänen oli ikuisesti pysyttävä. Vain maanalaisille jumalille uhrattaessa jumaluudelle luovutettiin kaikki ja koko eläin poltettiin tuhaksi, sillä manalan jumalia pelättiin enemmän kuin Olympoksen. Manalan jumalien uhrin jälkeen ei seurannut yhteisateriaa, koska jumala olisi voinut tulla houkutelluksi osallistumaan juhlaan. Mutta olympolaisille suoritetun uhraustoimituksen jälkeen, johon ei sisältynyt kauhunsekaista lepyttelyä, palvojat söivät riemuiten pyhitetyn uhrieläimen yhdessä jumalan kanssa. He toivoivat, että uhrattaessa lausutut taikasanat olisivat kyllästäneet uhrin jumalan hengellä ja voimalla, mikä nyt salaperäisellä tavalla siirtyisi pyhän aterian nauttijoihin. Samoin vuodatettiin viiniä ensin uhrin päälle ja sitten niin sanoaksemme jumalien keralla juovien palvojien maljoihin. Tämä ajatus yhteiseen uskonnolliseen ateriaan liittyvästä yhteydestä jumalan kanssa oli yhdistävänä siteenä veljeskunnissa *(thiasoi)*, jollaisiksi niin monet Ateenan ammatti- ja sosiaaliset yhteisöt olivat järjestäytyneet.

Eläimiä uhrattiin koko Kreikassa, kunnes kristinusko teki siitä lopun järkevästi korvaamalla eläinuhrit henkisellä ja vertauskuvallisella messuuhrilla. Rukouskin astui jossakin määrin uhrin sijaan; oli älykäs parannus se, joka muutti veriuhrit ylistyslitaniaksi. Tällä lempeämmällä tavalla, kutsuen avukseen maailman salaperäisiä mahteja, ihminen, jota sattuma ja murhenäytelmä joka askelella uhkasivat, lohduttautui ja etsi vahvistusta itselleen.

V. TAIKAUSKO

Kreikan uskonnon ylemmän ja alemman navan, olympolaisten ja maanalaisten jumalien palvonnan, välillä aaltoili magian, taikauskon ja noituuden valtameri. Niiden nerojen, joita tulemme ylistämään, takana ja alapuolella olivat kansan taajat ja yksinkertaiset massat, joille uskonto pikemminkin oli kauhujen labyrintti kuin toivon tikkaat. Keskitason kreikkalainen ei ainoastaan uskonut ihmekertomuksiin, joiden mukaan Theseus nousi kuolleista taistellakseen Marathonin luona ja Dionysos muutti veden viiniksi; sellaisia tarujahan esiintyy kaikilla kansoilla, ja ne ovat osa siitä anteeksiannettavasta runoudesta, jolla mielikuvitus kultaa jokapäiväistä elämää. Voidaan myös sivuuttaa Ateenan into saada haltuunsa Theseuksen luut ja Spartan into saada Oresteen luut palautetuiksi Tegeasta; voihan olla, että näiden jäännösten ihmevoiman virallinen vakuuttelu kuului hallitsemistaitoon. Mutta se, mikä painoi hurskaan kreikkalaisen mieltä, oli

häntä ympäröivä sankka henkijoukko, joka hänen luulonsa mukaan väijyi tilaisuutta vakoillakseen häntä, sekaantuakseen hänen asioihinsa ja vahingoittaakseen häntä. Nämä demonit koettivat aina tunkeutua häneen, ja hänen oli alati oltava varuillaan ja suoritettava taikamenoja karkottaakseen ne luotaan.

Tämä taikausko hipoi tieteen rajaa ja ennakoi jossakin määrin meidän taudinsiementeoriaamme. Kreikkalaiset käsittivät, että jokainen sairaus johtui siitä, että vieras henki oli saanut asianomaisen valtaansa. Jos koskettiin sairaaseen henkilöön, saatiin tartunta hänen epäpuhtaudestaan eli »riivauksestaan». Meidän basillimme ja bakteerimme ovat kreikkalaisten pikkudemonien (*keres*) nykyaikainen muoto. Kuollutta pidettiin »epäpuhtaana», sillä *keres* olivat saaneet hänet kerta kaikkiaan valtaansa. Kun kreikkalainen poistui talosta, jossa oli vainaja, hän pirskotti sitä varten ovenpieleen asetetusta astiasta vettä päälleen ajaakseen luotaan hengen, joka oli asettunut vainajaan. Tämä käsitys ulottui monelle sellaisellekin alalle, jolla oma bakteerikauhumme sitä tuskin soveltaisi. Sukupuolinen kanssakäyminen teki henkilön epäpuhtaaksi, samoin syntymä, synnytys ja miestappo (vaikka sellainen olisi tapahtunut vahingossakin). Hulluus johtui vieraan hengen vaikutuksesta; mielisairas oli »itsensä ulkopuolella». Kaikissa näissä tapauksissa katsottiin erityiset puhdistusmenot välttämättömiksi. Kodit, temppelit, leirit ja kokonaiset kaupungitkin puhdistettiin aika ajoin vedellä, savulla tai tulella, siis suuressa määrin meidän desinfioimismenetelmiämme käyttäen. Jokaisen temppelin ovella oli maljassa puhdasta vettä, jotta palvojat voisivat puhdistautua; tähän kenties sisältyi puhuvaa vertauskuvallisuutta. Pappi oli asiantuntija puhdistautumisen alalla. Hän saattoi karkottaa henkiä kalistelemalla pronssiastioita, loitsuilla, magialla ja rukouksilla. Sopivia menoja käyttäen saatettiin puhdistaa tahallisesta tapostakin. Katumus ei ollut välttämätön tällaisessa tapauksessa; vaadittiin ainoastaan, että päästiin vapaaksi pahoista riivaajahengistä. Uskonto ei ollut niinkään paljon moraalikysymys kuin henkienkäsittelytaitoa. Silti tabujen ja puhdistusmenojen moninaisuus synnytti uskonnollisessa helleenissä mielentilan, joka on yllättävässä määrin sukua puritaanin synnintunnolle. Käsitys, että kreikkalaiset olivat täysin vastaanottamattomia omatunto- ja syntikäsitteille, voi tuskin säilyä Pindarokseen ja Aiskhylokseen tutustumisen jälkeen.

Tähän uskoon, että ihminen oli henkien piirittämä, perustui tuhansia taikauskoisia käsityksiä. Aristoteleen seuraaja Theofrastos on teoksessaan »Luonteista» esittänyt niitä seuraavasti:

> Taikauskoisuus näyttää olevan eräänlaista pelkuruutta, johon yhtyy kunnioitus jumaluutta kohtaan . . . Taikauskoinen ei lähde ulos, ennen kuin hän on pessyt kätensä ja pirskottanut päälleen Yhdeksän lähteen vettä sekä pistänyt suuhunsa temppelilaakeripuun lehden palasen. Jos kissa kulkee hänen tiensä poikki, hän ei jatka matkaansa, ennen kuin joku toinen on mennyt ohi tai hän on heittänyt kolme kiveä kadun poikki. Jos hän havaitsee käärmeen talos-

saan, hän huutaa avukseen Dionysosta, mikäli se on punainen, mutta mikäli se on pyhä käärme, hän oitis rakentaa paikalle pyhäkön. Kun hän sivuuttaa tienristeykseen asetetun sileän kiven, hän voitelee sitä öljyllä pullostaan eikä jatka matkaansa, ennen kuin on polvistunut ja palvonut sitä. Jos hiiri jyrsii hänen jauhosäkkinsä puhki, hän menee taikurin luo kysymään mitä on tehtävä, ja jos neuvo kuuluu: »lähetä säkki suutarille korjattavaksi», hän lyö neuvon laimin ja karkottaa pahan torjuntamenoilla... Jos hän näkee mielipuolen tai kaatumatautisen, hän vapisee ja sylkäisee poveensa.

Yksinkertaiset kreikkalaiset uskoivat ja opettivat lapsensa uskomaan suureen määrään erilaisia kummituksia. Kokonaisten kaupunkien elämä häiriytyi tämän tästä »enteiden» ja kummallisten tapahtumien, kuten epämuotoisten eläinten tai lasten syntymisen, takia. Usko onnettomiin päiviin oli levinnyt niin laajalle, ettei sellaisina päivinä voitu solmia avioliittoja, pitää kokouksia tai oikeuden istuntoja eikä ryhtyä mihinkään toimeen. Aivastus tai kompastuminen saattoi olla syynä siihen, että matka tai muu hanke jätettiin sikseen. Vähäinen vastoinkäyminen saattoi pysäyttää tai kääntää takaisin armeijoita ja tuottaa onnettoman lopun suurelle sodalle. Tietyillä henkilöillä uskottiin olevan tehoisa kyky kirota: suuttunut isä, syrjäytetty kerjäläinen saattoi kirouksellaan tuhota kiroamansa ihmisen elämän. Muutamilla henkilöillä oli maagillisia taitoja. He osasivat sekoittaa lemmenjuomia, mutta myös salaisilla rohdoilla tehdä miehen kykenemättömäksi ja naisen hedelmättömäksi. Platonin mielestä hänen lakinsa eivät olleet täydelliset ilman säännöksiä niitä vastaan, jotka surmaavat tai vahingoittavat taikakeinoin. Noidat eivät ole keskiajan keksintöä: muistettakoon Euripideen Medeiaa ja Theokritoksen Simaithaa. Taikausko on sosiaalisista ilmiöistä pysyvimpiä, se säilyy miltei muuttumattomana vuosisatojen halki ja sivistysmuodosta toiseen eikä ainoastaan perustansa, vaan ilmaisumuotojensakin puolesta.

VI. ORAAKKELIT

Kun maailma oli niin täynnä yliluonnollisia voimia, näyttivät elämän tapahtumat olevan demonien ja jumalien tahdon varassa. Päästäkseen tästä tahdosta selville uteliaat kreikkalaiset kysyivät neuvoa ennustajilta ja oraakkeleilta. Nämä tulkitsivat tulevaisuutta lukemalla tähdistä, selittämällä unia, tutkimalla eläinten sisälmyksiä tai tarkkaamalla lintujen lentoa. Ammattiennustajat pestautuivat perheiden, armeijoiden tai valtioiden palvelukseen. Ennen kuin Nikias lähti sotaretkelle Sisiliaan, hän otti palvelukseensa joukon ennustajia, uhripappeja ja auguureja, ja vaikkeivät hänen kaikki kenraalinsa olleet yhtä hurskaita kuin tämä suuri orjainomistaja, miltei kaikki olivat yhtä taikauskoisia. Esiintyi miehiä ja naisia, jotka väittivät olevansa innoittuneita ja kaukonäkijöitä; erittäin-

kin Jooniassa sibylloiksi (so. 'jumalan tahto') sanotut naiset levittivät ennustuksia, joihin miljoonat kreikkalaiset uskoivat. Sibylla Herofilan sanottiin vaeltaneen Erythraista koko Kreikan läpi Italian Kymeen, missä hänestä tuli kaltaisistaan kuuluisin ja missä hänen kerrotaan eläneen tuhat vuotta. Ateenalla oli kuten Roomallakin kokoelma vanhoja ennustuksia, ja hallituksella oli *prytaneion*issa palveluksessaan niiden tulkitsemisessa taitavia miehiä.

Julkisia oraakkeleja oli monissa temppeleissä kaikkialla Kreikassa, mutta kuuluisin ja arvossapidetyin oli alkuaikoina Zeun oraakkeli Dodonessa ja historiallisella kaudella Apollonin oraakkeli Delfoissa. Tämän oraakkelin puoleen kääntyivät sekä »barbaarit» että helleenit; Roomakin lähetti sanansaattajia kysymään jumalan tahtoa tai sitä lavastamaan. Koska otaksuttiin ennustusmahdin kuuluvan erityisesti intuitiiviselle sukupuolelle, koulutettiin kolme papitarta, joista jokainen oli vähintään viidenkymmenen vuoden ikäinen, loveenlankeamisen avulla tiedustamaan Apollonin mieltä. Temppelin alla olevasta maakuopasta virtasi omituista kaasua, jonka luultiin johtuvan Apollonin siellä surmaaman lohikäärmeen ikuisesta mätänemisestä. Palvelusvuorossa oleva papitar, jota sanottiin *pythia*ksi, asettui korkealle kolmijalkaistuimelle tämän rotkon yläpuolelle, hengitti jumalaista katkua, pureskeli huumaavia laakerinlehtiä, alkoi hourailla ja sai kouristuksia sekä äänteli tässä hurmostilassa sekavia sanoja, joita papit tulkitsivat kansalle. Hyvin usein lopullinen vastaus oli sellainen, että se voitiin tulkita kahdella vastakkaisella tavalla, joten oraakkelin erehtymättömyyden maine säilyi, miten hyvänsä kävikin. On mahdollista, että papit olivat yhtä suuressa määrin marionetteja kuin papittaretkin, välistä he ottivat lahjuksia, ja useimmissa tapauksissa oraakkelin äänen sointu sopi hyvin yhteen Kreikan kulloinkin vaikutusvaltaisimman tekijän toivomusten kanssa. Silti papit, milloin ulkopuolinen valta ei asettanut esteitä, antoivat kreikkalaisille arvokasta maltillisuuden ja poliittisen viisauden opetusta. Vaikka he suvaitsivat ihmisuhreja senkin jälkeen, kun kreikkalaisten moraalinen taju oli noussut niitä vastustamaan, eivätkä esittäneet vastalauseita Olympoksen moraalittomuutta vastaan, he auttoivat lakien voimaansaattamista, edistivät orjien vapauttamista ja ostivat paljon orjia antaakseen heille vapauden. He eivät johtaneet Kreikan ajattelua, mutta eivät estäneet sitä opillisella suvaitsemattomuudella. He antoivat auliisti yliluonnollisen pyhityksen tarpeellisille poliittisille toimenpiteille ja saivat Kreikan hajanaisten kaupunkien välille hiukan moraalista yhteyttä ja kansainvälistä omaatuntoa.

Tämän yhdistävän vaikutuksen seurauksia oli Kreikan vanhin tunnettu liittokunta. Amfiktyoniliitto oli alkuaan niiden kansojen uskonnollinen liitto, jotka asuivat lähellä Thermopylaita sijaitsevan Demeterin pyhäkön ympärillä. Tärkeimmät jäsenvaltiot olivat Thessalia, Magnesia, Ftiotis,

Doris, Fokis, Boiotia, Euboia ja Akhaia. Niiden edustajat kokoontuivat kahdesti vuodessa, keväisin Delfoissa, syksyisin Thermopylaissa. Jäsenvaltiot olivat sitoutuneet olemaan hävittämättä toistensa kaupunkeja, olemaan sallimatta ainoankaan jäsenkaupungin vedensaannin estämistä, olemaan ryöstämättä — tai sallimatta ryöstää Apollonin aarteita Delfoissa ja hyökkäämään jokaisen kansakunnan kimppuun, joka rikkoi näitä sitoumuksia. Tässä on meillä kansainliiton luonnos, mutta tämän luonnoksen täydellistämisen ehkäisivät valtioiden varallisuuden ja mahdin luonnolliset vaihtelut ja ihmisten ja yhteisöjen perinnäinen kilpailukateus. Thessalia hankki vasallivaltioita ja sai siten pysyvästi haltuunsa ylivallan liitossa. Muitakin amfiktyoniliittoja perustettiin. Ateena esimerkiksi kuului Kalaurian amfiktyoniliittoon. Kilpailevat liitot edistivät rauhaa jäsenistönsä piirissä, mutta olivat mahtavia juonittelun ja sodan välineitä toisten ryhmien suhteen.

VII. JUHLAT

Kreikan uskonto ei voinut tehdä loppua sodista, mutta sen onnistui keventää talouselämän arkipäiväistä menoa monilla juhlilla. »Miten monta uhria jumalille!» huudahti Aristofanes, »miten monta temppeliä, kuvapatsasta... pyhää kulkuetta! Jokaisena vuoden hetkenä näemme uskonnollisia juhlia ja seppelöityjä uhreja.» Rikkaat maksoivat kustannukset, valtio hankki jumalaisrahastot *(theorika)*, joista maksettiin väestölle juhlapäivän kunniaksi vietettyjen kilpaleikkien tai näytäntöjen pääsymaksut.

Ateenan kalenteri oli olennaisesti uskonnollinen kalenteri, ja moni kuukausi sai nimensä uskonnollisesta juhlastaan. Ensimmäisessä, *hekatombaion*-kuussa (heinä—elokuu) vietettiin *kronia*-juhlaa (joka vastasi roomalaisten *saturnaliaa)*; silloin isännät ja orjat yhdessä hilpeästi juhlivat. Samassa kuussa oli joka neljäs vuosi *panathenaia*-juhla, jolloin neljän päivän erilaisten kilpailujen ja kisojen jälkeen koko kaupunki juhlallisena ja värikkäänä kulkueena vei Athenen papittarelle pyhän peploksen, upeasti kirjotun vaipan, joka asetettiin kaupungin jumalattaren hartioille. Kuten kaikki tietävät, Feidias valitsi tämän kulkueen Parthenonin friisin aiheeksi. Toisessa, *metageitnion*-kuussa, vietettiin Apollonin kunniaksi vähemmän tärkeää *metageitnia*-juhlaa. Kolmannessa, *boidromion*-kuussa, ateenalaiset lähtivät Eleusiin suuriin mysteerijuhliin. Neljännen, *pyanepsion*-kuun ohjelmaan kuuluivat *pyanepsia-*, *oskoforia-* ja *thesmoforia*-juhlat. Viimeksi mainitussa ateenattaret kunnioittivat omituisin ktoonisin palvontamenoin Demeter Thesmoforosta ('Lainsäätäjää'). He näyttelivät fallisia tunnuskuvia, vaihtoivat rivouksia keskenään ja suorittivat vertauskuvallisen menon Haadeeseen ja paluun sieltä; kaikki tämä nähtävästi oli maagillinen

juhlameno, jonka tarkoituksena oli edistää maan ja ihmisten hedelmällisyyttä. Vain *maimakterion*-kuussa ei ollut mitään juhlaa.

Poseideion-kuussa Ateena vietti *italoaa*, ensimmäisten hedelmien juhlaa, *gamelion*-kuussa *lenaia*-juhlaa Dionysoksen kunniaksi. *Anthesterion*-kuussa oli kolme tärkeää juhlaa: alemmat, valmistavat salamenot, *diasia*, Zeus Meilikhioksen uhrijuhla, ja ennen kaikkea kukkajuhla, *anthesteria*. Tässä kolmipäiväisessä kevätjuhlassa Dionysoksen kunniaksi viini vuoti virtanaan ja jokainen oli enemmän tai vähemmän päihdyksissä. Kilpailtiin viininjuonnissa, ja kadut kaikuivat mellastuksesta. Kuningasarkontin puoliso ajoi vaunuissa Dionysoksen kuvan vieressä, jolle hänet temppelissä naitettiin vertauskuvaksi jumalan ja Ateenan liitosta. Tämän hilpeän rituaalin pohjalla kulki synkkä pelon ja kuolleiden lepyttelyn virtaus. Elävät söivät juhla-aterian esi-isiensä kunniaksi ja jättivät näille astiat täyteen ruokaa ja juomaa. Juhlan lopussa kansa karkotti kuolleiden henget talosta manaussanoin: »Ulos ovesta, sielut! *Anthesteria* on päättynyt!» Näistä sanoista tuli sananparsi, jota käytettiin torjuttaessa kiusallisia kerjäläisiä.[1]

Yhdeksännessä, *elafebolion*-kuussa, vietettiin suurta *dionysia*-juhlaa, jonka Peisistratos oli perustanut 534. Sinä vuonna Thespis pani alulle Ateenan draamataiteen, joka kuului osana juhlan ohjelmaan. Oli maaliskuun loppu, ilmassa oli kevättä, meri oli purjehduskelpoinen, kaupunki oli tulvillaan kauppiaita ja vieraita, jotka kartuttivat juhlamenojen ja näytäntöjen osanottajamäärää. Kaikki liike-elämä sai levätä, tuomioistuimet olivat sulkeneet ovensa, vangit päästettiin vapaiksi, jotta he saisivat ottaa osaa juhlallisuuksiin. Kaikenikäiset, eri säätyluokkiin kuuluvat ateenalaiset ottivat loistavasti pukeutuneina osaa kulkueeseen, joka nouti Dionysoksen patsaan Eleutheraista ja sijoitti sen hänen teatteriinsa. Rikkaat ajoivat vaunuissa, köyhät tallustivat jalan; pitkä eläinjono seurasi jäljessä joutuakseen uhratuksi jumalille. Attikan kaupunkien kuorot ottivat osaa laulu- ja tanssiesityksiin tai -kilpailuihin. — Kymmenennessä, *munykhion*-kuussa, Ateena vietti *munykhia*-juhlaa ja Attika joka viides vuosi Artemiin kunniaksi *brauronia*-juhlaa. *Thargelion*-kuuhun kuului *thargelia*, viljasadon juhla. Kahdennessatoista, *skiroforion*-kuussa, vietettiin *skiroforia*-, *arretoforia*-, *dipolia*- ja *bufonia*-juhlaa. Kaikki nämä juhlat eivät olleet jokavuotisia, mutta nelivuotisjaksonkin puitteissa ne muodostivat miellyttävän vapautuksen päivän huolista.

Muilla valtioilla oli samanlaisia juhlapäiviä, ja maaseudulla vietettiin jokaista kylvöä ja sadonkorjuuta rattoisin juhlallisuuksin. Kaikkia näitä juhlia suuremmat olivat panhelleeniset juhlat, *panegyreis* eli yleiset kokoukset. Sellaisia olivat Mykalen yleisjoonialainen juhla, Apollonin juhla Delossaarella, Delfoin *pythia*-juhla, Korinthoksen Isthmoksen, Nemean ja Eliin Olympian juhlat. Nämä olivat kansainvälisiä urheilujuhlia, mutta pohjimmaltaan uskonnollisia tilaisuuksia. Kreikan onneksi sen uskonto oli kyllin

---

[1] Monissa Euroopan osissa kansa yhä uskoo, että vainajat kerran vuodessa palaavat maan päälle, jolloin niitä täytyy kestitä »kaikkien sielujen päivänä» (s.o kekrinä).

inhimillinen liittyäkseen hilpeästi ja hedelmällisesti taiteeseen, runouteen, musiikkiin ja urheiluun, lopulta siveellisyyteenkin.

VIII. USKONTO JA MORAALI

Ensi näkemältä tuntuu siltä, kuin kreikkalaisten uskonnolla ei olisi ollut suurtakaan vaikutusta siveellisyyteen. Alkuaan se oli pikemminkin magian kuin siveysopin järjestelmä, ja sellaisena se olennaisesti pysyi loppuun asti. Oikeihin palvontamenoihin pantiin enemmän painoa kuin hyvään käytökseen. Jumalat itsekään, liikkuivatpa he Olympoksella tai maan päällä, eivät olleet rehellisyyden, siveyden tai lempeyden esikuvia. Eleusiin salamenoissakin, vaikka niissä yliluonnollisella toivolla oli sijansa, pelastus oli pikemminkin puhdistusmenojen kuin jalon elämän varassa. Purevakielinen Diogenes lausui: »Pataikion-varkaan käy kuolemansa jälkeen paremmin kuin Agesilaoksen tai Epameinondaan, sillä Pataikion on saanut vihkimyksen Eleusiissa.»

Silti kreikkalaisten uskonto tärkeimmissä moraalikysymyksissä tuli joustavasti rodun ja valtion avuksi. Vaikka puhdistusmenot olivat muodoltaan kovin ulkonaiset, ne kuitenkin olivat kannustava moraalihygieeninen vertauskuva. Jumalat tukivat yleensä, joskin epämääräisellä ja häilyvällä tavalla, hyvettä: he paheksuivat ilkeyttä, kostivat ylpeille, suojelivat muukalaista ja avunanojaa ja turvasivat kauhistuksen avulla valojen pyhyyden. Dike muka rankaisi kaikkea vääryyttä ja kaameat eumenidit vainosivat murhaajaa, esimerkiksi Orestesta, kunnes kuolema tai hulluus kohtasi häntä. Ihmiselämän keskeiset toimet ja laitokset, kuten syntymä, avioliitto, perhe, klaani, valtio, saivat uskonnolta sakramentin arvon ja välttivät malttamattoman himon kaaoksen. Vainajien palvonta tai kunnioittaminen sitoi sukupolvet yhteen vakiinnuttavaksi velvoitusten sarjaksi. Perhe ei siten ollut pelkästään pariskunta lapsineen, eikä edes vanhempien, lasten ja lastenlasten patriarkallinen liittymä, vaan pyhä veren ja tulen liitto, joka ulottui kauas menneisyyteen ja tulevaisuuteen ja joka sitoi kuolleet, elävät ja syntymättömät pyhäksi, jokaista valtiota lujemmaksi yhteisöksi. Uskonto ei ainoastaan tehnyt lasten siittämistä juhlalliseksi velvollisuudeksi vainajia kohtaan, vaan rohkaisi sitä sen pelon voimalla, jota lapseton mies tunsi ajatellessaan, ettei olisi ketään hautaamassa häntä tai hoitamassa hänen hautaansa. Niin kauan kuin tällä uskonnolla oli vaikutusvaltaa, Kreikan kansa jatkoi sukuaan voimallisesti, eikä siinä suhteessa ollut eroa paremmilla ja huonommilla aineksilla. Tällä tavoin pidettiin yllä rodun voimaa ja hyviä ominaisuuksia, ja armoton luonnollinen valinta oli apuna. Uskonto ja patriotismi kietoutuivat yhteen tuhansin tehokkain palvontamenoin. Julkisten juhlamenojen eniten kunnioittama

jumala tai jumalatar edusti kaupungin jumaloimista. Jokaiseen lakiin, jokaiseen kansankokouksen tai oikeuden istuntoon, jokaiseen sotajoukon tai hallituksen tärkeään hankkeeseen, jokaiseen kouluun ja yliopistoon, jokaiseen taloudelliseen tai poliittiseen yhteisöön liittyi uskonnollisia juhlamenoja ja jumalien avuksi huutamista. Kaikilla näillä tavoilla yhdyskunta ja rotu käyttivät kreikkalaisten uskontoa puolustukseksi ihmisyksilön luontaista itsekkyyttä vastaan.

Taide, kirjallisuus ja filosofia aluksi voimistivat tätä vaikutusta ja sittemmin heikensivät sitä. Pindaros, Aiskhylos ja Sofokles valoivat omaa siveellistä intoaan ja tietoaan olympolaisuskoon ja Feidias ylevöitti jumalia kauneuden ja majesteettisuuden avulla. Pythagoras ja Platon liittivät filosofian uskontoon ja tukivat kuolemattomuusoppia, koska se edisti siveellisyyttä. Mutta Protagoras epäili, Sokrates jätti huomioon ottamatta, Demokritos kielsi ja Euripides teki naurettaviksi jumalat. Lopulta Kreikan filosofia, tuskin sitä tahtoen, tuhosi uskonnon, joka oli muovannut Kreikan siveellisen elämän.

YHDEKSÄS LUKU

KREIKAN VARHAISEMPI YHTEINEN KULTTUURI

I. VALTION INDIVIDUALISMI

Euroopan kulttuurin kaksi kilpailevaa lakipistettä, muinainen Hellas ja renessanssin Italia eivät kumpikaan nojautuneet kaupunkivaltiota laajempaan poliittiseen organisaatioon. Kreikassa vaikuttivat tähän otaksuttavasti maantieteelliset olosuhteet. Kaikkialla tulivat vuoret tai vedet tielle. Siltoja oli vähän ja tiet kehnoja, ja vaikka meri oli avoin valtatie, se liitti kaupungin lähemmin sen kauppatuttaviin kuin maantieteellisiin naapureihin. Maantiede ei kuitenkaan riitä täysin selittämään kaupunkivaltioilmiötä. Oli yhtä paljon eriseuraisuutta samalla Boiotian tasangolla sijaitsevien Theban ja Plataiain kuin Theban ja Spartan välillä, enemmän vihaa samalla Italian rannikolla sijaitsevien Sybariin ja Krotonin kuin Sybariin ja Syrakusan välillä. Taloudellisten ja poliittisten etujen ero piti kaupungit loitolla toisistaan. Ne taistelivat keskenään kaukomarkkinoista tai viljasta tai muodostivat kilpailevia liittoja meren herruuden saavuttamiseksi. Alkuperän erilaisuus oli yhtenä hajaantumisen syynä. Kreikkalaiset itse katsoivat olevansa samaa rotua, mutta heimojaoitus (aiolilaisiin, joonialaisiin, akhaialaisiin, doorilaisiin) oli selvä ja tunnepitoinen. Sparta ja Ateena inhosivat toisiaan meidän aikamme arvoisella kansatieteellisellä purevuudella. Uskonnolliset eroavaisuudet tehostivat poliittista hajaannusta, joka puolestaan kärjisti niitä. Paikkakunnan ja klaanin omalaatuiset kultit synnyttivät erityisjuhlia ja -kalentereja, selvästi eroavia lakeja ja tapoja, erillisiä tuomioistuimia ja jyrkkiä rajoja, sillä rajapyykit osoittivat yhtä paljon jumalan kuin yhdyskunnan rajoja: *cuius regio, eius religio*. Nämä ja monet muut tekijät synnyttivät yhdessä kreikkalaisen kaupunkivaltion.

Se ei ollut uusi hallinnon muoto. Olemme nähneet kaupunkivaltioita olleen Sumeriassa, Babyloniassa, Foinikiassa ja Kreetassa satoja tai tuhansia vuosia ennen Homerosta tai Periklestä. Historiallisesti kaupunkivaltio on kyläyhteiskunta, joka on päässyt korkeammalle yhteenliittymisen tai kehityksen asteelle: yhteinen kaupankäynti-, kokoontumis- ja tuomitsemispaikka ihmisille, jotka viljelevät samaa takamaata, kuuluvat samaan rotuun ja palvovat samaa jumalaa. Poliittisessa suhteessa se oli kreikkalaisten kannalta paras sovitteluratkaisu inhimillisen yhteiskunnan kahden vihamielisen ja aaltoilevan osatekijän, järjestyksen ja vapauden, välillä.

Pienempi yhteiskunta olisi ollut turvaton, suurempi hirmuvaltainen. Filosofien ihanne oli, että Kreikan muodostaisivat suvereeniset kaupunkivaltiot, jotka yhteistoiminnassaan noudattaisivat Pythagoraan harmonian lakeja. Aristoteles määritteli valtion sellaisten vapaiden miesten yhteisöksi, jotka tunnustivat saman hallituksen ja saattoivat osallistua samaan kansankokoukseen. Hän arveli, että valtio, jossa olisi enemmän kuin kymmenentuhatta kansalaista, olisi mahdottomuus. Kreikan kielessä tarvittiin vain yksi sana — *polis* — sekä *kaupunki*- että *valtio*-käsitettä varten.

Koko maailma tietää, että tämä valtiollinen atomisuus aiheutti Hellaalle monta veljessodan murhenäytelmää. Koska Joonia ei pystynyt järjestämään yhteistä puolustusta, se sortui Persian valtaan. Koska Kreikka ei liittokunnista ja valtioliitoista huolimatta pystynyt muodostamaan yhteisrintamaa, sen ihannoima vapaus lopulta tuhoutui. Mutta silti Kreikkaa ei olisi voinut olla olemassa ilman kaupunkivaltiota. Vain tämä kansalaisyksilöllisyyden taju, tämä riippumattomuuden ylenpalttinen tehostaminen, tämä laitosten, tapojen, taidemuotojen ja jumalien erilaisuus kannusti keinonaan kilpailu Kreikkaa elämään inhimillistä elämää, jonka veroista innon, täyteläisyyden ja itsenäisen luomiskyvyn puolesta mikään muu yhteiskunta ei vielä ollut nähnyt. Onko meidänkään aikanamme, niin paljon kuin meillä on elinvoimaa ja vaihtelua, koneistoja ja voimaa, yhtään samansuuruista yhteisöä, joka vuodattaisi sivistyksen virtaan niin viljalti lahjoja kuin aikoinaan Kreikan sekasortoinen vapaus?

II. KIRJOITUS

Näiden valppaasti eriseuraisten valtioiden elämässä oli kuitenkin yhteisiä tekijöitä. Jo niin varhain kuin 13. vuosisadalla tapaamme saman kielen kaikkialla Kreikan niemimaalla. Se kuului »indoeurooppalaiseen» ryhmään kuten persian ja sanskritin, slaavin ja latinan, saksan ja englannin kieli. Tuhansilla sanoilla, jotka ilmaisevat alkeellisia toimituksia tai esineitä, on yhteinen juuri näissä kielissä, mikä ei ainoastaan todista, että ilmaistut asiat tai esineet ovat vanhempia kuin kieliryhmän hajaantuminen, vaan myös että ne kansat, jotka käyttivät niitä historian aamunkoitossa, olivat sukulaisuussuhteessa tai kanssakäymisissä keskenään. Totta kyllä kreikan kieli oli jakaantunut murteisiin — sellaisia olivat aiolilais-, doorilais-, joonian ja attikan murre — mutta niiden puhujat ymmärsivät toisiaan, ja 400- ja 300-luvulla ne väistyivät yleismurteen, *koine dialektos*, tieltä. Tämä oli pääasiallisesti syntynyt Ateenassa, ja sitä puhuivat miltei kaikki sivistyneet helleenit. Attikan kreikka oli jaloa kieltä, voimakasta, notkeaa ja sointuvaa. Se oli yhtä säännötöntä kuin mikä elinvoimainen kieli tahansa, mutta sillä voitiin helposti ilmaista ilmeikkäitä ajatusryhmiä, herkkiä vivahdus- ja merkityseroja, syvällisiä filosofisia käsitteitä ja jokaisen tyyli-

lajin hienouksia Homeroksen runojen »monityrskyisestä aallokosta» Platonin proosan tyyneen soluntaan asti.[1]

Kreikkalaisen perimätiedon mukaan toivat foinikialaiset kirjoitustaidon Kreikkaan 14. vuosisadalla; emme tunne mitään, mikä olisi ristiriidassa tämän kanssa. Vanhimmat, 8. ja 7. vuosisadalta peräisin olevat piirtokirjoitukset muistuttavat läheisesti 9. vuosisadan moabilaiskiven seemiläisiä kirjainmerkkejä. Nämä piirtokirjoitukset oli seemiläiseen tapaan kirjoitettu oikealta vasemmalle. Kuudennella vuosisadalla piirtokirjoituksia uurrettiin (niin esim. Gortynassa) vuoroin oikealta vasemmalle ja vasemmalta oikealle. Myöhäisimmät piirtokirjoitukset on aina luettava vasemmalta oikealle, ja muutamat kirjainmerkit on vastaavasti käännetty, esim. ꓭ ja ꓱ B:ksi ja E:ksi. Kirjainten seemiläiset nimet omaksuttiin miltei sellaisinaan[2], mutta kreikkalaiset tekivät useita tärkeitä muunlaisia muutoksia. Ennen muuta he lisäsivät ääntiöt, jotka seemiläiset olivat jättäneet pois. Eräitä seemiläisiä kirjaimia, jotka ilmaisivat kerakkeita tai hengähdysääniä, käytettiin esittämään *a*-, *e*-, *i*-, *o*- ja *y*-äännettä. Myöhemmin joonialaiset lisäsivät pitkät ääntiöt *etan* (pitkä *e*) ja *o-megan* (pitkä eli kaksois-*o*). Kymmenen kreikkalaista aakkosjärjestelmää taisteli ylivallasta kaupunkivaltioiden sodan yhteydessä. Kreikassa pääsi voitolle joonialainen järjestelmä, joka siirtyi Itä-Eurooppaan ja elää siellä edelleen. Roomalaiset omaksuivat Khalkiin järjestelmän kymeläisiltä; siitä polveutuvat latinalaiset ja meidän aakkosemme. Khalkiin aakkosista puuttuivat pitkä *e* ja *o*, mutta niissä säilyi, toisin kuin Joonian kirjaimistossa, foinikialaisten *vaw*-kerake (*v*, joka äännettiin hyvin *u*:n tapaan). Siitä syystä ateenalaisten nimitys viinille oli *oinos*, Khalkiin asukkaiden *voinos*, roomalaisten *vinum*. Khalkis säilytti seemiläisen *koppa*- eli *q*-kirjaimen ja välitti sen roomalaisille ynnä meille; Joonia taas katsoen *k*:n riittävän hylkäsi sen. Jooniassa meidän L:mme kuvattiin Λ:ksi, Khalkiissa *L*:ksi; roomalaiset oikaisivat jälkimmäisen muodon ja jättivät sen perinnöksi Euroopalle. Joonialaiset käyttivät *P*:tä meidän *R*:äämme merkitsemään, mutta kreikkalaisessa Italiassa *P*:lle kasvoi häntä ja siitä tuli *R*.

Luultavaa on, että Kreikassa kirjoitusta ensinnä käytettiin kaupallisiin tai uskonnollisiin tarkoituksiin. Ilmeisesti pappien loitsut ja hymnit ovat runouden äiti ja rahtikirjat proosan isä. Kirjoitus jakaantui kahteen muunnokseen; kirjallisuudessa ja piirtokirjoituksissa käytettiin säännönmukaista, jokapäiväisiin tarkoituksiin vinokirjoitusta. Ei ollut painotusmerkkejä, ei sananvälejä, ei välimerkkejä; siirtymistä toiseen aiheeseen merkittiin vaakasuoralla jakoviivalla, jonka nimi oli *paragrafos* 'sivuun kirjoitettu'. Käytännössä oli erilaisia kirjoitusvälineitä: aluksi kirjoitettiin, jos saamme

[1] Emme tiedä miten muinaiskreikkaa äännettiin. Nuo niin kiusalliset korkomerkit olivat vain harvoin käytännössä klassillisen ajan kreikassa; vanhoihin teksteihin ne lisäsi Aristofanes Byzantionilainen kolmannella vuosisadalla e. Kr. Luettaessa kreikkalaista runoutta ei näihin merkkeihin ole kiinnitettävä huomiota.

[2] Vrt. kreikan *alfa*, foinikian *alef* 'härkä'; *beta*, *beth* 'teltta'; *gamma*, *gimel* 'kameli'; *delta*, *daleth* 'ovi'; *e-psilon*, *he* 'ikkuna'; *zeta*, *zain* 'keihäs'; *heta*, *kheth* 'paalutus'; *iota*, *yod* 'käsi' jne.

uskoa Pliniusta, lehdille tai puun kuorelle; piirtokirjoitukset uurrettiin kiveen, pronssiin tai lyijyyn; jokapäiväisen elämän tarpeisiin käytettiin savitauluja kuten Mesopotamiassakin;[1] edelleen käytettiin vahalla peitettyjä puutauluja, joita koulupojat perinnäisesti suosivat. Milloin kirjoituksen oli säilyttävä kauemmin, käytettiin foinikialaisten Egyptistä tuomaa papyrusta ja (hellenistisellä sekä roomalaisella ajalla) vuohen tai lampaan nahasta tai kalvoista valmistettua pergamenttia. Vahatauluille kirjoitettiin metallipiirtimellä, papyrukselle ja pergamentille musteeseen kastetulla ruo'olla. Vahasta kirjoitus pyyhittiin piirtimen tylpällä päällä, muste hävitettiin sienellä. Runoilija Martialis lähetti ystävälleen sienen runojensa kera, että ne voitaisiin yhdellä pyyhkäisyllä hävittää jäljettömiin. Moni arvostelija varmaan suree sitä, ettei tällaista kohteliaisuuden muotoa enää viljellä.

Millään muulla alalla eivät vanhat sanat ole niin tarkoin säilyneet meille kuin kirjoituksen. *Paperi* on tietenkin sama sana kuin *papyros*, ja ainekin on kehityksen nykyvaiheessa jälleen puserrettua kasvikuitua. Rivin nimenä oli *stikhos;* latinan kielessä se oli *versus*, so. 'kääntyminen'. Teksti kirjoitettiin palstoittain 6—9 metriä pitkille paperi- tai pergamenttiliuskoille, jotka käärittiin sauvan ympärille. Sellaisen käärön nimi oli *biblos* samannimisen Foinikian kaupungin mukaan, josta papyrus saapui Kreikkaan. Pienempää kääröä sanottiin *biblion*iksi; meidän Raamattumme alkuperäinen nimi oli *ta biblia* 'kääröt'.[2] Kun käärö oli osa suurempaa teosta, sen nimenä oli *tomos* 'leike'. Käärön ensimmäisen liuskan nimi oli *protokollon* 'ensimmäinen sauvaan liimattu liuska'. Käärön kulmaukset tasoitettiin hohkakivellä ja välistä värjättiin. Jos tekijällä oli varaa tai jos käärö sisälsi tärkeitä asioita, se saatettiin kääriä *diftheraan* (kalvoon) eli *vellum*iin, miksi sitä latinan kielellä sanottiin. Koska suurikokoista kääröä olisi ollut hankalaa käsitellä tai siihen viitata, teokset jaettiin tavallisesti useihin kääröihin; sanaa *biblos* 'kirja' ei käytetty koko teoksesta, vaan kustakin sen kääröstä tai osasta. Kirjoittaja itse suoritti harvoin tämän jaoittelun. Myöhemmät julkaisijat jakoivat Herodotoksen »Historiat» teoksen yhdeksään, Thukydideen »Peloponnesoksen sodan» kahdeksaan, Platonin »Valtion» kymmeneen, *Iliaan* ja *Odysseian* kahteenkymmeneenneljään kirjaan. Koska papyrus oli kallista ja jokainen yksityinen kirja oli kirjoitettava käsin, kirjoja oli klassillisessa maailmassa hyvin niukalti. Oli helpompaa kuin nykyisin päästä oppineen kirjoihin, vaikka yhtä vaikeaa oli olla älykäs. Lukutaito ei ollut yleinen. Suurin osa tietoa periytyi suullisen perimätiedon välityksellä sukupolvelta tai taitajalta seuraavalle. Pääosan kirjallisuutta lukivat ääneen koulitut lausujat henkilöille, jotka oppivat korvakuulolta.[3]

[1] *Grafein* 'kirjoittaa' merkitsi alkuaan 'kaivertaa'.

[2] Latinan kielessä käärön nimi oli *volumen* 'kierretty'.

[3] Vaikka me kirjapainotaidon kehittymisen jälkeen olemme tulleet näkömuistisiksi ja kirjoitettua sanaa harvoin luetaan ääneen, tyylissä ja välimerkkien asettelussa edelleen pidetään silmällä lukijan hengityksen helppoutta ja sanojen rytmistä sointua. Ehkäpä jälkeläisistämme taas tulee kuulomuistisia.

Kreikassa ei ollut lukevaa yleisöä ennen 7. vuosisataa eikä kirjastoja, ennen kuin Polykrates ja Peisistratos perustivat sellaiset kuudennella vuosisadalla. Viidennellä vuosisadalla kuulemme Euripideen ja arkontti Eukleideen yksityiskirjastoista, neljännellä Aristoteleen. Yleisiä kirjastoja ei tiettävästi ollut ennen kuin Aleksandriassa; Ateenassa sellainen oli vasta Hadrianuksen aikana. Ehkäpä Perikleen ajan kreikkalaiset olivat niin eteviä siksi, ettei heidän tarvinnut lukea monta kirjaa eikä yhtään isoa.

III. KIRJALLISUUS

Kirjallisuus uskonnon tavoin sekä hajoitti että yhdisti Kreikan. Runoilijat lauloivat paikallismurteellaan ja käsittelivät usein kotoisia aiheita, mutta koko Hellas kuunteli kaunopuheisimpia ääniä ja kannusti niitä välistä avarampiin aiheisiin. Aika ja ennakkoluulot ovat tuhonneet liian paljon tätä varhaista runoutta, jotta saisimme käsityksen sen rikkaudesta ja ulottuvaisuudesta, sen kehutusta ilmaisun voimasta ja muodon hienostuksesta, mutta mitä pitemmälti liikumme kuudennen vuosisadan Kreikan saarilla ja kaupungeissa, sitä enemmän meitä ihmetyttää Perikleen aikaa vanhemman kirjallisuuden runsaus ja korkeatasoisuus. Lyyrillisessä runoudessa kuvastui aristokraattinen yhteiskunta, jossa tunne, ajatus ja moraali olivat vapaat, niin kauan kuin ne ottivat huomioon hienoston katsantokannan. Tämä sivistynyt ja hienostunut runotyyli alkoi kadota demokratian vallitessa. Siinä esiintyi runsaasti rakenteen ja runomitan vaihtelua, mutta se salli harvoin loppusoinnun kahlita itsensä. Runous oli kreikkalaisten mielestä mielikuvituksen ja rytmin avulla ilmaistua tunnetta.[1]

Lyyrillisten laulajien laulaessa lemmen ja sodan ylistystä vaeltavat runonlaulajat esittivät suurmiesten saleissa eepillisin runomitoin rodun sankaritekoja. Rapsodiseurat[2] loivat vuosisatojen kuluessa sikermän lauluja, joiden aiheena olivat Troian ja Theban piiritykset ynnä soturien kotiinpaluu. Nämä laulajat olivat sosialisoineet laulunsa: jokainen harsi laulunsa kokoon aikaisemmista katkelmista eikä kukaan väittänyt sepittäneensä kokonaista tarinasarjaa. Khioksessa muuan tällainen laulajaryhmä nimitti itseään homerideiksi ja uskotteli polveutuvansa eräästä Homeros-nimisestä runoilijasta, jonka he väittivät sepittäneen heidän kaikkialla itä-Kreikassa esittämänsä eepokset. Ehkäpä tämä sokea laulaja oli vain eponyymi, heimon tai ryhmän kuviteltu esi-isä, kuten Hellen, Doros tai Ion. Kuudennen vuosisadan kreikkalaiset uskoivat Homeroksen sepittäneen ei vain *Iliaan* ja *Odysseian*, vaan kaikki muutkin silloiset eepokset. Homeroksen runoel-

---

[1] Loppusointua esiintyi enimmäkseen vain oraakkelilauseissa ja uskonnollisissa ennustuksissa.

[2] Sanoista *raptein* 'ommella kokoon' ja *oide* 'laulu'.

mat ovat vanhimmat tuntemamme eepokset, mutta juuri niiden korkeatasoisuus, samoin kuin niiden monet viittaukset aikaisempiin runoilijoihin, tuntuu osoittavan, että säilyneet eepokset kuuluvat yksinkertaisista lauluista laajoihin »harsittuihin» runoelmiin johtavan pitkän kehityslinjan loppupäähän. Kuudennella vuosisadalla — mahdollisesti Solonin, mutta todennäköisesti Peisistratoksen aikana — Ateenan hallituksen toimikunta julkaisi edellisten vuosisatojen eepillisestä kirjallisuudesta suoritetun vertailevan valikoinnin perusteella *Iliaan* ja *Odysseian* olennaisesti nykyisessä asussa ja ilmoitti ne Homeroksen sepittämiksi.

Eräs kirjallisuuden ihmeitä on, että alkuperältään niin monenkirjavat runoelmat päätyivät lopulta taiteellisesti niin täysipainoiseen tulokseen. On aivan totta, että *Ilias* sekä kielen että rakenteen puolesta ei läheskään tavoita täydellisyyttä; että siinä on sekoitettu aiolilaisia ja joonialaisia muotoja kuin jonkun monikielisen smyrnalaisen puheessa; että runomitta vaatii milloin toista, milloin toista murretta; että juonta häiritsevät epäjohdonmukaisuudet, suunnitelman ja korostuksen vaihdokset ja luonteenkuvauksen ristiriitaisuudet; että samat sankarit surmataan kaksi tai kolme kertaa tarinan aikana; että alkuperäisen aiheen — Akhilleuksen vihan ja sen seuraukset — keskeyttävät ja hämmentävät sadat sivukohtaukset, jotka ilmeisesti on otettu muista lauluista ja ommeltu jokaiseen eepoksen saumakohtaan. Silti kertomus on kokonaisuutena katsoen yhtenäinen, kieli on voimakasta ja eloisaa, runoelma on kaiken kaikkiaan »suurinta mitä milloinkaan on kaikunut ihmisten huulilta». Sellainen eepos voitiin panna alulle ainoastaan Kreikan toimeliaassa, rehevässä nuoruudessa ja viimeistellä sen päästyä taiteellisen kypsyyden ikään. Sen henkilöt ovat miltei kaikki sotureita tai heidän naisiaan; Nestorin kaltaiset filosofitkin ovat kadehdittavan hyviä tappelijoita. Nämä yksilöt on kuvailtu läheisesti ja myötätuntoisesti. Ehkä kauneinta koko Kreikan kirjallisuudessa on se puolueettomuus, jolla meidän myötätuntomme houkutellaan milloin Hektorin, milloin Akhilleuksen puolelle. Akhilleus, joka teltassaan kantelee äidilleen, ettei hänen onnensa ole hänen puolijumalallisuutensa veroinen ja että Agamemnon on ryöstänyt hänen herkkupalansa, kovaonnisen Briseiksen, on läpeensä epäsankarillinen ja vastenmielinen olento; hän antaa tuhansien kreikkalaisten kaatua itse syöden, murjottaen ja nukkuen laivassaan tai teltassaan, lähettää Patrokloksen ilman apua kuolemaan ja täyttää sitten ilman epämiehekkäällä parkumisella. Kun hän lopulta lähtee taisteluun, häntä ei kannusta isänmaallisuus, vaan mieletön suuttumus ystävän menetyksen takia. Raivotessaan hän unohtaa kaiken säädyllisyyden ja kohtelee raakalaisen julmuudella sekä Lykaonia että Hektoria. Totta puhuen hän on mieleltään kehittymätön, horjuva ja hillitön; kuoleman enteet leijuvat hänen ajatuksissaan. Hän lausuu Lykaonille:

»Kuollos, ystävä, siis sinä myös! Älä ruikuta suotta!
Kuolihan Patrokloskin, vaikk' urohomp' oli paljon.
Katso'os, kuink' olen itse ma sankari sorja ja uljas,
korkea mulla on taatto ja kuoloton kantaja kallis;
vaan mua vartoelee toki kuolo ja mahtava Moira.
Aamu se joutuva on tai ehtoo tai sydänpäivä,
jolloin hengen vie joku multakin kamppaelussa.»

Hän pistää miekkansa vastarintaa tekemättömän Lykaonin kurkkuun, viskaa ruumiin virtaan ja pitää yhden noita mahtipontisia puheita, jotka *Iliaassa* koristavat verilöylyjä ja jotka laskivat perustan helleenien puhetaidolle. Puoli Kreikkaa palvoi vuosisatojen ajan Akhilleusta jumalana; me hyväksymme hänet ja annamme hänelle anteeksi kuin lapselle. Pahimmillaankin hän on runollisen mielen uhkeimpia luomuksia.

Se mikä tempaa meidät mukaansa silloin, kun emme tutki tai käännä *Iliasta*, ei ole ainoastaan nämä erilaiset ja lukuisat luonnekuvat eikä yksinomaan juonen vauhti ja kiihko, vaan runomitan tulviva loisto. Täytyy myöntää, että Homeros sekä torkahtaa että toistaa itseään. Hän viljelee tietoisesti kertosäkeen tavoin tiettyjä määreitä ja säkeitä. Niinpä hän hartaasti kertaa säettä *Emos d'erigeneia fane rhododaktylos Eos* 'Mutta kun huomensynty jo nous rusosorminen Eos'.. Mutta tällaiset rikkeet, mikäli ne rikkeitä ovatkaan, häipyvät kielen loistokkuuden ja lukuisien vertausten varjoon, vertausten, jotka silloin tällöin keskelle sodan pauhinaa tuovat tyynnyttävän tuulahduksen rauhallisilta vainioilta. Esimerkiksi:

»Niinkuin paljous kärpäsien sakopilvinä kiehuin
ainian parvehtii pihatossa ja kiusana karjan,
kun kevätaika on mailla ja kastaa kiuluja maito,
niin tiheäänpä ne järjestyi, hiuskaunot akhaijit.»

tai:

»Kuin kulo riehuva käy suvipoutien paahtaman vuoren
rotkoihin, tulen vallass' on syvä, sankea metsä,
liekkejä tupruttaa joka suuntaan tuulien pyörteet:
noin jumalaimona hän joka paikkaan kerkesi keihäin,
kaataen karkasi päin; verivirtana maa oli musta.»

Odysseia on kaikin puolin niin erilainen, että alusta alkaen tulee epäilleeksi sillä olleen eri tekijän. Jotkut Aleksandrian oppineistakin vihjailivat sellaista, ja tarvittiin Aristarkhoksen koko mestaroiva arvovalta vaimentamaan väittelyä. *Odysseiassa* esiintyy tiettyjä samoja vakiolauseita kuin *Iliaassa* — »päilyväsilmä Athene», »hiuskaunot akhaijit», »viinintumma meri», »rusosorminen Eos». Ne on kenties ammennettu samasta runollisen tradition lähteestä, johon *Iliaan* runoilijat olivat kynänsä kastaneet. Mutta *Odysseiassa* on myös sikermä sanoja, jotka ilmeisesti ovat syntyneet vasta *Iliaan* sepittämisen jälkeen. Myöhemmässä eepoksessa kuulemme usein puhuttavan raudasta, kun taas aikaisempi puhui pronssista. *Odys-*

seiassa mainitaan kirjoitustaito, maan yksityisomistus, vapautetut orjat ja täysi-ikäiseksi julistaminen, mitkä kaikki ovat *Iliaalle* tuntemattomia. Itse jumalatkin ja heidän tehtävänsä ovat erilaiset. Runomitta on sama daktyylinen heksametri kuin kaikissa kreikkalaisissa eepoksissa, mutta tyyli, henki ja sisällys poikkeavat niin suuresti *Iliaasta*, että jos sama runoilija on sepittänyt molemmat, hänen on täytynyt olla monipuolisuuden huippu ja kaikkien tyylilajien mestari. Uusi runoilija on kirjallisempi ja filosofisempi, vähemmän väkivaltainen ja sotaisa kuin vanhempi, itsetietoisempi ja mietiskelevämpi, verkkaisempi ja sivistyneempi, itse asiassa niin leppeä, että Bentley luuli *Odysseian* sepitetyksi erityisesti naisia varten.

On vaikeampi kuin *Iliaan* ollessa kysymyksessä ratkaista, onko meillä tässäkin runoilijoita vai vain yksi runoilija. Saumakohdat tuntuvat, mutta kokoonharsinta näyttää tapahtuneen taidokkaammin kuin vanhemmassa eepoksessa. Juoni, vaikka se poikkeaa syrjään, osoittautuu huomattavan kiinteäksi, milteipä nykyajan kaunokirjailijain arvoiseksi. Alusta pitäen häämöttää lopputulos näkyvissä, jokainen episodi tuo sen lähemmäs, ja tullessaan se liittää kaikki kirjat kokonaisuudeksi. On todennäköistä, että eepos on rakennettu varhaisempien kertomarunojen pohjalle kuten *Iliaskin*, mutta yhdistämistyö on suoritettu paljon täydellisemmin. Saatamme, vaikka suurin varauksin, päätellä, että *Odysseia* on satasen vuotta *Iliasta* nuorempi ja pääasiallisesti yhden miehen työtä.

Luonteenkuvaus on vähemmän voimakasta ja elävää kuin *Iliaassa*. Penelopeia on varjomainen eikä tule kunnolla näkyviin värttinänsä takaa paitsi lopussa, kun epäilys, ehkäpä mielipaha hetkeksi valtaa hänet hänen herransa palatessa. Helene on piirretty selkeämmin vedoin, hän on ainoalaatuinen. Odysseiassa on tuhannen laivan liikkeellesaattaja ja kymmenentuhannen surman aihe yhä »jumalatar naisten joukossa», viehättävä kypsässä keski-iässäänkin, lempeämpi ja tyynempi kuin aikaisemmin, mutta yhtä ylpeä kuin konsanaan ja pitää itsestään selvänä kaikkea kuningattarelle osoitettua huomaavaisuutta. Nausikaa on soma yritys miehen ymmärtää naisia. Tuskin odottaa kreikkalaiselta niin herkkää ja romanttista kuvaa. Telemakhos on hahmoteltu hapuillen, hänessä on hamletmaista epäröintiä, mutta Odysseus on Kreikan runouden täydellisin ja monisärmäisin muotokuva. Kaiken kaikkiaan *Odysseia* on lumoava romaani, sen säkeet viehättäviä, se on täynnä hellää tunnetta ja huimia yllätyksiä. Epäsotaisalle ja vanhenevalle mielelle se on kiinnostavampi kuin majesteettinen ja verinen *Ilias*.

Näistä runoelmista, jotka ovat ainoat säilyneet pitkästä eepossarjasta, tuli Kreikan kirjallisen perinnön kallisarvoisin aines. »Homeros» oli kreikkalaisen kasvatuksen keskeinen osa, helleenien mytologian talletuspaikka, tuhannen draaman ainesaitta, siveydenopetuksen perusta ja — mikä kummallisinta — oikeaoppisen teologian pyhä kirja. Homeros ja Hesiodos,

sanoo Herodotos, todennäköisesti hiukan liioitellen, antoivat Olympoksen jumalille lopullisen ja inhimillisen hahmon ja loivat järjestystä taivaalliseen arvoasteikkoon. Homeroksen jumalissa on monia suurenmoisia piirteitä, ja me pidämme heistä heidän vikojensa tähden, mutta oppineet huomasivat jo kauan sitten heitä kuvanneissa runoilijoissa ilkamoivaa skeptillisyyttä, joka huonosti sopii kansalliseen pyhään kirjaan. Nämä jumalolennot riitelevät keskenään kuin sukulaiset, ovat epäsiveellisiä kuin kirput eivätkä ole vapaita siitä, mikä Aleksanterin mielestä oli kuolevaisen ihmissuvun poltinmerkki — lemmen ja unen tarpeesta. He toimivat muuten kuin ihmiset, paitsi etteivät näe nälkää eivätkä kuole. Yksikään heistä ei vedä vertoja Odysseukselle älykkyyden, Hektorille sankaruuden, Andromakhelle hellyyden tai Nestorille arvokkuuden puolesta. Vain joonialaisen epäilyksen syövyttämä 500-luvun runoilija olisi voinut tehdä jumalista sellaisia farssiolentoja. Historian humoristisia oikkuja on, että näitä eepoksia, joissa olympolaisten päätehtävänä on saada aikaan keventävää komiikkaa, kunnioitettiin koko Hellaassa kunnianarvoisan moraalisuuden ja uskon tukipylväinä. Vihdoin tämä luonnottomuus vaikutti räjähdyksen tavoin: huumori tuhosi uskon, ja ihmissuvun moraalinen kehitys nousi kapinaan jumalien vanhentunutta moraalia vastaan.

IV. URHEILUKILPAILUT

Uskonto ei pystynyt yhdistämään Kreikkaa, mutta urheilu onnistui siinä — aika ajoin. Ihmiset eivät matkustaneet Olympiaan, Delfoihin, Korinthokseen ja Nemeaan niinkään paljon kunnioittaakseen jumalia, joille saatettiin osoittaa kunnioitusta missä tahansa, vaan nähdäkseen omin silmin urheilun valioiden sankarilliset yhteenotot ja koko kreikkalaisen maailman yleiskokouksen. Aleksanteri, joka saattoi katsella Kreikkaa ulkoapäin, piti Olympiaa helleenisen maailman pääkaupunkina.

Urheilu-otsakkeen alta löydämme kreikkalaisten todellisen uskonnon, terveyden, kauneuden ja voiman palvonnan. »Olla terve», lausui Simonides, »on ihmisen suurin onni, lähinnä suurin on olla muodoltaan ja luonteeltaan kaunis; kolmanneksi parasta on omistaa ilman vääryyttä hankittu rikkaus, neljänneksi olla nuoruuden kukoistuksessa ystävien parissa.» »Mainett' ei uroll' uljaampaa ole maill' eläessään», sanotaan *Odysseia*ssa, »kuin mink' ansaitsee käsi vahva ja jaksava jalka.» Ehkäpä olikin välttämätöntä ylimyskansan, joka eli monta vertaa lukuisamman orjaväestön keskellä ja joka usein kutsuttiin aseisiin puolustamaan maataan lukumäärältään voimakkaampia kansoja vastaan, säilyttää hyvä ruumiillinen kunto. Muinaisaikana ratkaisi sodan fyysillinen voima ja taitavuus, ja nämä olivat lopputavoitteena kilpailuilla, jotka täyttivät Hellaan maineensa melulla. Meidän

ei pidä ajatella keskitason helleeniä Aiskhyloksen tai Platonin ihailijaksi ja oppineeksi. Hän oli pikemminkin lajinomaisen britin tai amerikkalaisen tavoin kiinnostunut urheilusta, ja hänen lempiurheilijansa olivat hänen maallisia jumaliaan.

Kreikan urheilukilpailut olivat yksityisluontoisia, paikallisia, valtion sisäisiä tai yleishelleenisiä. Muinaisuuden hajanaiset jäännöksetkin osoittavat urheilun kiinnostavaa laajuutta. Muuan Ateenan museossa säilytetty kohokuva esittää toisessa osassaan paini-, toisessa palloiluottelua. Uiminen, ratsastaminen satulatta, heittoaseiden käyttö tai niiden väistäminen hevosen selästä olivat pikemminkin kaikille kansalaisille yhteisiä taitoja kuin urheilumuotoja. Metsästyksestä tuli urheilu, kun se lakkasi olemasta välttämättömyys. Palloleikkejä oli yhtä monta eri laatua kuin nykyisinkin, ja ne olivat yhtä suuressa suosiossa. Spartassa merkitsi 'palloilija' samaa kuin 'nuorukainen'. *Palaistrassa* oli erityisiä huoneita pallopelejä varten; niiden nimi oli *sfairisteria* ja valmentajien *sfairistai*. Toisessa kohokuvassa nähdään miesten antavan pallon kimmahtaa seinästä tai lattiasta ja palauttavan sen kämmenellään; emme tiedä, tekivätkö pelaajat näin vuorotellen kuten nykyajan käsipallossa. Muuan pallopeli muistutti kanadalaisten *lacrosse*'ia; se oli mailoilla pelattavaa *hockey*ta. Toisella vuosisadalla j.Kr. kirjoittava Pollux kuvaa sitä melkein nykyaikaisin sanakääntein.

> Kahteen yhtä vahvaan joukkueeseen jakaantuneet nuorukaiset asettavat aikaisemmin kunnostamalleen ja mittaamalleen tasaiselle kentälle omenankokoisen nahkapallon. He syöksyvät määrätyistä lähtöasemistaan sitä kohti, kuin se olisi palkinto. Jokaisella on oikeassa kädessään maila *(rhabdon)*..., jonka litteän pään keskiosa on tehty verkon tavoin kierretyistä jännepunoksista. Kumpikin puoli koettaa ensimmäisenä saada pallon työnnetyksi pelikentän vastakkaiseen laitaan.

Sama kirjailija kuvaa peliä, jossa toinen joukkue koettaa heittää pallon toisen joukkueen läpi tai yli, »kunnes toinen puoli työntää toisen sen maalilinjan taa». Antifanes kuvaa eräässä 300-luvun epätäydellisessä katkelmassa »tähteä»:

»Kun hän sai pallon, hän riemuiten viskasi sen toiselle pelaajalle ja väisti toista; hän löi sen pois toiselta ja yllytti toista äänekkäästi huutaen. Ulkopuolelle, pitkä syöttö, hänen ohitseen, yli pään, lyhyt syöttö...»

Tästä yksityisluontoisesta urheilusta kehittyi paikallisia ja satunnaisia urheiluleikkejä kuten esimerkiksi Patrokloksen kaltaisen sankarin kuoleman tai jonkin suuren hankkeen, sellaisen kuin Ksenofonin »kymmenentuhannen» marssi merelle, onnistumisen johdosta. Kaupunkivaltion kisoissa ottelijat edustivat sen piiriin kuuluvia eri seutukuntia ja ryhmiä. Miltei, muttei aivan kansainvälisiä olivat Peisistratoksen 566 perustamat panateenalaiset kisat. Niihin ilmoittautui etupäässä attikalaisia, mutta ulko-

puolisetkin olivat tervetulleita. Tavallisten urheilukilpailujen ohella niihin kuului kilpa-ajoja, soihtujuoksu, soutukilpailu, laulu-, harpun-, lyyryn- ja huilunsoittokilpailuja, tansseja ja lausuntaa, etupäässä Homeroksen runojen esittämistä. Kutakin Attikan kymmentä aluetta edusti 24 terveyden, voiman ja komean näön puolesta valikoitua miestä. Sille joukkueelle, joka parhaiten osoitti »komeaa miehuutta», annettiin palkinto.

Koska urheilu oli välttämätöntä sotaa silmällä pitäen, mutta koska se ilman kilpailuja oli tuomittu kuolemaan, Kreikan kaupungit järjestivät yleishelleenisiä kisoja, jotta kannustin olisi mahdollisimman voimakas. Vanhimmat näistä järjestettiin säännöllisin nelivuotisjaksoin Olympiassa vuodesta 776 alkaen; tämä on Kreikan historian vanhin varma vuosiluku. Alkuaan niihin osallistui vain Eliin asukkaita, mutta jo sata vuotta myöhemmin ilmoittautumisia saapui koko Kreikasta. V. 476 voittajien kotipaikat ulottuivat Sinopesta Massaliaan. Zeun juhlasta tuli kansainvälinen tilaisuus. Aselepo keskeytti kaikki Kreikan sodat juhlakuun ajaksi, ja Eliin asukkaat vaativat korvausta jokaiselta valtiolta, jonka alueella kisoihin matkaavia häirittiin. Makedonian Filippos maksoi nöyrästi sakkoa, kun jotkut hänen soturinsa olivat rosvonneet Olympiaan matkustavalta ateenalaiselta.

Kuvitelkaamme pyhiinvaeltajien ja urheilijoiden lähtevän etäisistä kaupungeista kuukautta aikaisemmin tavatakseen toisensa kisoissa. Ne olivat yhtä paljon markkinat kuin juhla. Tasanko ei ollut ainoastaan vieraita heinäkuun helteeltä suojaavien telttojen, vaan myös myymäkojujen peitossa, missä tuhannet myyntiluvan haltijat asettivat tarjolle kaikkea viineistä ja hedelmistä hevosiin ja kuvanveistoksiin. Taitovoimistelijat ja silmänkääntäjät esittivät temppujaan kansanjoukolle. Jotkut heittelivät palloja ilmaan, toiset esittivät ihmeellisiä vikkelyyden ja taidon näytteitä, söivät tulta tai nielivät miekkoja: huvikkeilla on kuten taikauskon muodoillakin kunnianarvoisa ikä. Kuuluisat puhujat kuten Gorgias, kuuluisat sofistit kuten Hippias, kenties Herodotoksen kaltaiset kuuluisat kirjailijatkin esitelmöivät tai lukivat teoksiaan Zeun temppelin pylväshalleissa. Se oli erityisesti miesten juhla, aviovaimoilla ei näet ollut oikeutta ottaa siihen osaa; heillä oli sen sijaan omat kisansa Heran juhlan yhteydessä. Menandros kiteytti tällaisen näkymän viideksi sanaksi: »kansanjoukko, markkinat, akrobaatteja, huvikkeita, varkaita».

Vain vapaasyntyiset helleenit saivat kilpailla Olympian kisoissa. Atleetit (sanasta *athlos*, kilpailu) valittiin paikkakunnallisissa tai kaupunkivaltion karsintakilpailuissa, minkä jälkeen heitä kymmenen kuukauden ajan ankarasti valmensivat *paidotribai* (kirjaimellisesti: 'nuorten hierojat') ja *gymnastai*, jotka olivat ammattilaisia. Kun kilpailijat saapuivat Olympiaan, sikäläiset virkamiehet tutkivat heitä, ja he vannoivat noudattavansa kaikkia sääntöjä. Väärinkäytöksiä tapahtui harvoin. Kerrotaan Eupoliin lah-

joneen toiset nyrkkeilijät sallimaan hänen voittaa, mutta sellaisiin rikkomuksiin liittyvä rangaistus ja häpeä oli niin suuri, ettei se rohkaissut yrittämään. Kun kaikki oli valmista, urheilijat opastettiin stadionille. Heidän astuessaan sen portista airut kuulutti heidän ja heidän edustamiensa valtioiden nimet. Kaikki kilpailijat, olipa heidän ikänsä ja arvoasemansa mikä hyvänsä, olivat alasti; tilapäisesti sallittiin lannevaatteen käyttö. Stadionista itsestään ei ole jäänyt jäljelle muuta kuin kapeat kivipaadet, joihin juoksijat lähtöviivalla tukivat varpaansa. Stadionin 45 000 katselijaa pysytteli paikallaan koko päivän, vaikka hyönteiset, helle ja jano kiusasivat heitä. Päähineitä ei saanut käyttää, vesi oli kehnoa, ja paikka kuhisi kärpäsiä ja sääskiä kuten nykyisinkin. Vähän väliä suoritettiin uhreja Zeus Kärpästenhäätäjälle.

Tärkeimmät kilpailut yhdistettiin *pentathlon*iksi eli viisiotteluksi. Jotta urheilijoiden monipuolisuutta edistettäisiin, oli jokaisen, joka ilmoittautui yhteen näistä kilpailuista, otettava osaa muihinkin. Voiton saavuttamiseksi täytyi selviytyä ensimmäisenä kolmessa lajissa viidestä. Ensimmäinen oli hyppykilpailu, jossa kilpailija hyppäsi ilman vauhtia käsissään samankaltaiset punnukset, jolloisia meidän aikamme voimistelijat käyttävät. Muinaisajan kirjailijat vakuuttavat muutamien hypänneen yli 15 metriä, mutta eihän tarvitse uskoa kaikkea minkä lukee. Toiseksi kilpailtiin kiekonheitossa, välineenä viitisen kiloa painava metalli- tai kivikiekko; parhaiden heittojen sanotaan singonneen 30 metrin päähän. Kolmanneksi suoritettiin keihään heitto, jossa käytettiin apuna varren keskelle kiinnitettyä nahkasilmukkaa. Ottelun neljäs ja tärkein laji oli stadion-juoksu, so. stadionin pituuden, tavallisesti vajaat kaksisataa metriä, juoksu. Viides laji oli paini. Se oli Kreikassa erittäin suosittu kilpailulaji, sillä itse nimitys *palaistra*kin johtuu siitä, ja sen mestareista kerrottiin monia tarinoita.

Nyrkkeily oli vanha urheilumuoto, joka miltei silmin nähden periytyi minolaisesta Kreetasta ja mykeneläisestä Kreikasta. Nyrkkeilijät harjoittelivat käyttäen viikunansiemenillä, jauhoilla tai hiekalla täytettyä, pään tasalle ripustettua palloa. Kreikan klassillisella ajalla (so. 400- ja 300-luvulla) he käyttivät rasvalla käsitellystä härännahasta tehtyjä »pehmeitä kintaita», jotka ulottuivat melkein kyynärpäähän saakka. Lyödä sai vain päähän, mutta ei ollut kielletty iskemästä maahan sortunutta vastustajaa. Ei ollut eriä eikä lepotaukoja, vaan oteltiin, kunnes jompikumpi nyrkkeilijä antautui tai nujerrettiin. Painoluokitusta ei käytetty, vaan jokainen sai painostaan huolimatta kilpailla. Sen johdosta painavuudesta oli etua, ja siksi Kreikan nyrkkeily rappeutuikin kilpailusta taidossa kilpailuksi lihaksisuudessa.

Aikojen kuluessa, kun raakuus lisääntyi, yhdistettiin paini ja nyrkkeily uudeksi kilpailuksi, »yleisotteluksi» *(pankration)*. Siinä oli lupa tehdä kaikkea muuta paitsi purra ja repiä silmiä, olipa vatsaan potkiminenkin

sallittua. Kolme sankaria, joiden nimet ovat säilyneet meille, saavutti voittonsa katkomalla vastustajansa sormia; ja muuan iski niin rajusti ojennetuilla sormillaan, että hänen voimakkaat ja terävät kyntensä puhkaisivat vastustajan lihan ja raastoivat tämän sisälmykset esiin. Krotonilainen Milon oli miellyttävämpi nyrkkeilysankari. Hänen kerrotaan kasvattaneen voimiaan kantamalla sylissään vasikkaa joka päivä, kunnes se oli täysikasvuinen sonni. Ihmiset pitivät hänestä hänen temppujensa tähden: hän piti granaattiomenaa niin lujasti kourassaan, ettei kukaan saanut sitä häneltä, mutta hedelmä ei silti vahingoittunut; hän saattoi seistä öljytyn kiekon päällä kenenkään voimatta saada häntä siirtymään paikaltaan; hän sitoi köyden otsansa ympäri ja katkaisi sen pidättämällä hengitystään ja pakottamalla siten veren kohoamaan päähän. Lopulta hänen taitonsa tuhosi hänet. »Sillä hän sattui tapaamaan», kertoo Pausanias, »kuivuneen puun, johon oli isketty kiiloja, ja sai päähänsä halkaista puun käsillään. Mutta kiilat lipsahtivat sivuun, hän jäi puun vangiksi ja joutui susien saaliiksi.»

Paitsi viisiottelun juoksua, kuului kisoihin muitakin juoksukilpailuja, kuten neljänsadan kyynärän ja 24 stadionin (n. 4,5 km); kolmannessa kilpailussa oli jokaisella juoksijalla raskas kilpi. Emme tunne näissä kilpailuissa saavutettuja ennätyksiä; stadionin pituus vaihteli eri kaupungeissa, eikä kreikkalaisilla ollut laitteita pienten aikamäärien mittaamiseksi. Kerrotaan erään kreikkalaisen juoksijan voineen jättää jäniksen jälkeensä, toisen juosseen kilpaa hevosen kanssa Koroneiasta Thebaan (kolmisen peninkulmaa) ja voittaneen sen, samoin Feidippideen juosseen Ateenasta Spartaan, 240 kilometriä, kahdessa päivässä ja henkensä hinnalla tuoneen Ateenaan uutisen Marathonin voitosta lähes neljän peninkulman päässä. Mutta Kreikassa ei suoritettu »maratonjuoksuja».

Stadionin alapuolella olevalle tasangolle Olympia rakensi erityisen kilpa-ajoradan. Sekä naiset että miehet saivat osallistua hevosillaan, ja kuten nykyisinkin, joutui palkinto omistajalle eikä ratsastajalle, kun taas hevonen joskus palkittiin veistämällä sen kuva. Kisojen huippukohta olivat kaksi- tai nelivaljaikkojen kilpailut, joihin usein otti osaa kymmenenkin valjaikkoa yhtä haavaa. Kun niiden oli selviydyttävä 23 kierroksesta radan päihin pystytettyjen paalujen ympäri, kilpailujen pääviehätyksenä oli niiden vaarallisuus. Eräässäkin kilpailussa, johon lähti neljäkymmentä valjaikkoa, vain yhdet vaunut pääsivät maaliin. Voimme kuvitella näiden kilpailujen katsojain kiihkeää jännitystä, heidän vuolasta väittelyään suosikeistaan, heidän tunteittensa laukeamista, kun henkiin jääneet kaarsivat viimeistä käännettä.

Viisipäiväisten ponnistusten tauottua voittajat saivat palkintonsa. Jokainen kietoi päänsä ympäri villaisen otsanauhan, ja tuomarit kiinnittivät siihen luonnonvaraisesta laakerista punotun seppeleen, samalla kun airut kuulutti voittajan nimen ja kotikaupungin. Tämä laakeriseppele oli ainoa

palkinto, joka Olympian kisoissa annettiin, mutta se oli Kreikan kiihkeimmin tavoiteltu kunnianosoitus. Niin tärkeitä nämä kilpailut olivat, ettei edes persialaisten hyökkäys keskeyttänyt niitä. Sillä aikaa kun kourallinen helleenejä pidätteli Kserkseen armeijaa Thermopylaissa, tavanmukaiset tuhannet olivat itse taistelupäivänä todistamassa Theageneen *pankration*-voittoa. »Taivas!» huudahti muuan persialainen kenraalilleen, »minkälaisia miehiä vastaan olet johtanut meidät taistelemaan? Miehiä, jotka kamppailevat toisiaan vastaan ei rahan, vaan maineen vuoksi!» Hän tai kertomuksen kreikkalainen keksijä arvosteli liian edullisesti helleenejä — ei vain siinä suhteessa, että kreikkalaisten olisi sinä päivänä pitänyt olla Thermopylaissa eikä Olympiassa. Vaikkakin kisojen suoranainen palkinto oli vähäarvoinen, välillinen ansio oli sitä suurempi. Monet kaupungit myönsivät melkoisia rahasummia kotiin palaaville voittajille, muutamat korottivat heidät kenraaleiksi, ja rahvas palvoi heitä niin avoimesti, että kateelliset filosofit nurkuivat. Voittaja tai hänen suojelijansa palkkasivat Simonideen ja Pindaroksen kaltaisia runoilijoita sepittämään ylistyslauluja hänen kunniakseen, poikakuorot lauloivat niitä hänen kotiintulonsa kunniaksi toimeenpannussa juhlakulkueessa; kuvanveistäjiä tilattiin ikuistamaan hänet pronssiin tai marmoriin, ja joskus hänelle myönnettiin vapaa elatus kaupungintalossa. Voimme päätellä millaisiksi kustannukset tästä nousivat, kun kuulemme, tosin luotettavuudeltaan kysymyksenalaisesta lähteestä, että Milon söi päivittäin nelivuotiaan hiehon ja Theagenes härän.

Kuudennella vuosisadalla oli Kreikan urheilun loisto ja kansansuosio huipussaan. V. 582 amfiktyoniliitto perusti Apollonin kunniaksi Delfoin pytholaiskisat. Samana vuonna alettiin Korinthoksessa Poseidonin kunniaksi järjestää Isthmoksen kisoja. Kuusi vuotta myöhemmin toimeenpantiin Nemeassa ensimmäiset kisat Nemean Zeun kunniaksi, ja kaikista kolmesta tilaisuudesta tuli yleishelleenisiä juhlia. Yhdessä Olympian kisojen kanssa ne muodostivat kehän (*periodos*), ja kreikkalaisen urheilijan kunnianhimon ylin tavoite oli voittaa seppele jokaisessa niistä. Pytholaiskisoissa lisättiin musiikki- ja runouskilpailut fyysillisiin kilpaotteluihin; tällaisia soitannollisia turnajaisia oli itse asiassa Delfoissa vietetty kauan ennen kuin alettiin toimeenpanna urheilukisoja. Niiden alkuna oli hymni sen voiton kunniaksi, jonka Apollon oli saanut Delfoin lohikäärmeestä; v. 582 tulivat lisäksi laulu-, lyyryn- ja huilunsoittokilpailut. Samanlaisia musiikkikilpailuja pantiin toimeen Korinthoksessa, Nemeassa, Deloksessa ja muuallakin. Kreikkalaiset näet uskoivat, että he voivat tiheillä julkisilla kilpailuilla kohottaa sekä esiintyjien taitoa että yleisön makua. Samaa periaatetta sovellettiin miltei jokaisen taiteen alalla: savenvalannan, runouden, kuvanveiston, maalaustaiteen, kuorolaulun, puhetaidon ja draaman. Tällä ja muillakin tavoin urheilukisoilla oli syvälle käyvä vaikutus taiteeseen ja kirjallisuuteen, vieläpä historiankirjoituk-

seenkin. Kreikan myöhemmän historiankirjoituksen tärkein ajanlaskumenetelmä näet perustui nelivuotisiin olympiadeihin, jotka oli nimetty pikajuoksun voittajan mukaan. Moniottelijan ruumiillinen täydellisyys synnytti 6. vuosisadalla sen veistotaiteellisen ihanteen, jonka huippua edustavat Myronin ja Polykleitoksen veistokset. *Palaistran* ja juhlien ottelut ja kisat, joissa esiinnyttiin alastomana, antoivat kuvanveistäjälle verrattoman tilaisuuden tutkia ihmisruumista, sen jokaista luonnollista muotoa ja asentoa. Kansakunta oli tarkoittamattaan mallina sen taiteilijoille. Kreikan urheilu loi yhdessä Kreikan uskonnon kanssa Kreikan taiteen.

V. TAIDE

Kun nyt olemme ehtineet Kreikan sivistyksen täydellisimpiin tuotteisiin, havaitsemme taiteen säilyneen määrän olevan traagillisen vähäisen. Se hävitys, minkä aika, kiihkohurskaus ja henkiset muodinvaihdokset ovat aiheuttaneet Kreikan kirjallisuudelle, on merkityksetöntä verrattuna Kreikan taiteen tuhoon. Vain yksi klassillisen ajan pronssiveistos — *Delfoin ajomies* — ja yksi marmoripatsas — Praksiteleen *Hermes* — on säilynyt meidän päiviimme. Ainoakaan temppeli — Theseionkaan — ei muodoiltaan eikä väreiltään ole sellainen kuin muinaisaikoina. Kreikan tekstiili-, puu-, norsunluu-, hopea- ja kultateokset ovat melkein kaikki joutuneet hukkaan. Käytetty aines oli liian altista tuhoutumiselle tai liian kallisarvoista välttyäkseen vandalismilta ja ajanhampaalta. Meidän on entistettävä laiva harvojen haaksirikosta pelastettujen lankkujen avulla.

Lähteinä, joista Kreikan taide kumpusi, olivat kuvaamisen ja koristelemisen vietti, kreikkalaisten uskonnon antropomorfinen luonne ja heidän urheilunharrastuksensa ja urheiluihanteensa. Kuten muutkin alkukantaiset ihmiset hautasi muinaisajan helleeni veistettyjä tai maalattuja figuureja ihmisuhrien asemesta, kun hän oli vapautunut tavasta uhrata elollisia olentoja vainajien seuraksi ja palvelijoiksi. Myöhemmin hän sijoitti esiisien kuvia kotiinsa tai pyhitti temppelille itsensä tai rakkaittensa kaltaisiksi kuvattuja pienoisveistoksia uskoen niiden maagillisesti hankkivan malleilleen jumaluuden suojeluksen. Minolainen ja mykeneläinen uskonto ja kreikkalaisten manalaiskulttikin olivat liian epämääräisiä ja persoonattomia, väliin liian kaameita ja irvokkaitakin, jotta ne olisivat synnyttäneet esteettisiä muotoja. Olympoksen jumalien ujostelematon inhimillisyys ja usko, että he tarvitsivat temppeleitä maanpäällisiksi olopaikoikseen, sitä vastoin avasivat portit selko selälleen kuvanveistolle, arkkitehtuurille ja sadalle alempiarvoiselle taiteenhaaralle. Ei mikään muu uskonto, ellei ehkä mahdollisesti katolilaisuus, ole niin innostavasti vaikuttanut kirjallisuuteen ja taiteeseen. Miltei jokainen muinaisesta Kreikasta meille säily-

nyt kirja tai näytelmä, veistos, rakennus tai maljakko sivuaa uskontoa aiheen, tarkoituksen tai innoituksen puolesta.

Mutta pelkkä innoitus ei olisi tehnyt Kreikan taiteesta suurta. Tarvittiin oivallista tekniikkaa, jonka perustana olivat sivistykselliset kosketukset muihin maihin sekä ammattitaidon leviäminen ja kehitys. Taide olikin kreikkalaiselle eräs käsityön muoto, ja taiteilija kehittyi niin luontevasti taiturista, ettei Kreikka koskaan tehnyt selvää eroa heidän välillään. Tarvittiin ihmisruumiin tuntemusta ja sen tervettä kehitystä varten suhteellisuuden, symmetrian ja kauneuden normeja. Tarvittiin aistillista, intohimoista kauneudenrakkautta, joka ei paljoksunut mitään ponnistusta, jos sellainen saattoi antaa hetken elävälle sulolle pysyvän muodon. Spartattaret sijoittivat makuuhuoneeseensa Apollonin, Narkissoksen, Hyakinthoksen tai jonkun muun kauniin jumaluuden kuvia, jotta synnyttäisivät kauniita lapsia. Kypselos järjesti naisten kauneuskilpailut jo seitsemännellä vuosisadalla, ja Athenaioksen mukaan näitä kilpailuja jatkui kristilliseen aikaan asti. Muutamin paikoin, kertoo Theofrastos, »kilpailevat naiset keskenään kainoudessa ja hyvässä taloudenpidossa...; he kilpailevat myös kauneudessa, esimerkiksi... Tenedoksessa ja Lesboksessa».

1. *Maljakot*

Soma kreikkalainen taru kertoo, että ensimmäinen malja muovailtiin Helenen povi muottina. Jos se on totta, muotti joutui hukkaan doorilaisten maahantulon aikana, sillä Kreikan varhaishistoriallisen ajan säilyneissä saviteoksissa ei ole mitään Helenestä muistuttavaa. Hyökkäyksen on täytynyt perin pohjin saattaa taide-elämä sekasortoon, köyhdyttää taitoniekat, hajoittaa koulukunnat ja hetkeksi keskeyttää teknillisten taitojen leviäminen. Maahantulon jälkeisen ajan kreikkalaiset maljakot ovat näet aluksi alkukantaisen yksinkertaisia ja kömpelöitä, ikään kuin Kreeta ei milloinkaan olisi kohottanut savenvalantaa taiteeksi.

Doorilaiset valloittajat omaksuivat sen, mitä oli jäänyt jäljelle minolaismykeneläisestä tekniikasta, ja todennäköisesti heidän kehittymätön henkensä synnytti sen geometrisen tyylin, joka oli hallitsevana homerolaista aikaa seuranneessa vanhimmassa kreikkalaisessa savenvalannassa. Kreetan koristelutaiteessa niin rehevinä kukoistaneet kukat, maisemat ja vainiot pyyhkäistiin pois, ja sama ankara henki, joka loi ylevät doorilaiset temppelit, saattoi Kreikan savenvalannan väliaikaisesti perikatoon. Tälle aikakaudelle luonteenomaiset suuret ruukut eivät pyrikään olemaan kauniita; niiden tarkoituksena oli toimia viini-, öljy- tai viljasäiliöinä eikä kiinnostaa keramiikan tuntijan silmää. Koristeina esiintyi melkein yksinomaan toistuvia kolmioita, ympyröitä, ketjuja, ruudukkoja, vinoneliöitä, hakaristejä tai yksinkertaisia yhdensuuntaisia suoria. Ihmisolennotkin olivat geometrisia, torsot kolmion, sääret ja reidet kartion muotoisia.

Tämä laiska koristelutyyli levisi kautta Kreikan. Se määräsi Ateenan Dipylon-maljakkojen[1] muodon; mutta näihin suunnattomiin astioihin (jotka tavallisesti oli tehty vainajia varten) piirreltiin mallin viivojen väliin surijoiden, eläinten ja vaunujen mustia äärikuvia, tosin kylläkin kömpelösti. Kahdeksannen vuosisadan lopulla tuli Kreikan saviastioiden maalaukseen enemmän eloa. Käytettiin kahta väriä pohjaan, suorien viivojen tilalle tuli käyriä, savelle hahmottui palmetteja ja lootuksia, pystyyn kavahtavia hevosia ja ahdistettuja leijonia, koristeellinen itämainen tyyli astui köyhän geometrisen tilalle.

Seurasi touhukkaan kokeilun ajanjakso. Miletos täytti markkinat punaisilla maljakoillaan, Samos alabasterituotteillaan, Lesbos mustilla, Rhodos valkoisilla, Klazomenai harmailla esineillään, ja Naukratis lähetti kauppaan fajanssista ja läpikuultavasta lasista valmistettuja. Erythrai oli maineessa maljakkojensa ohuudesta, Khalkis loistavasta kiillosta, Sikyon ja Korinthos herkullisista »protokorintholaisista» hajustepulloistaan ja huolitellusti maalatuista korvallisista ruukuistaan, sellaisista kuin Rooman Chigi-maljakko. Eräänlainen keraaminen sota vallitsi kilpailevien kaupunkien valajamestarien välillä. Yksi tai toinen heistä sai ostajia jokaisesta Välimeren satamasta sekä Venäjän, Italian ja Gallian sisämaasta. Seitsemännellä vuosisadalla Korinthos näytti pääsevän voitolle, sen tuotteita oli joka maassa ja jokaisen kädessä, sen valajat olivat keksineet uusia kaiverrus- ja värittämismenetelmiä ja pirteästi sommitelleet uusia muotoja. Mutta n. 550 Ateenan liepeillä olevan savenvalajakorttelin Kerameikoksen mestarit kohosivat eturiviin, hylkäsivät itämaisen vaikutuksen ja valtasivat mustakuvioisilla tuotteillaan Mustan meren, Kyproksen, Egyptin, Etrurian ja Espanjan markkinat. Tästä ajankohdasta lähtien parhaat keramiikan taiturit muuttivat Ateenaan tai syntyivät siellä. Muodostui suuri koulukunta ja arvokkaita perinteitä, kun monen sukupolven ajan pojat jatkoivat isän työtä. Hienojen saviteosten valmistuksesta tuli yksi Attikan suuria teollisuudenhaaroja, lopulta sen tunnustettu yksinoikeus.

Maljakot itse kuvaavat silloin tällöin savenvalajan työpajaa, jossa mestari uurastaa kisälleineen tai valppaasti seuraa työn eri asteita: saven ja väriaineiden sekoittamista, muotin valmistamista, pohjavärin maalaamista, kaivertamista, maljan polttamista ja niiden onnea, jotka näkevät kauneuden hahmottuvan käsissään. Tunnemme toistasataa näitä Attikan savenvalajia, mutta aika on murskannut heidän mestariteoksensa, ja he ovat enää vain nimiä. Erääseen maljaan on ylpeästi piirretty *Nikosthenes me poiesen* 'Nikosthenes teki minut'. Häntä suurempi oli Eksekias, jonka majesteettinen amfora nyt on Vatikaanissa; hän oli yksi niitä monia taiteilijoita, joiden työtä edisti peisistratidien suojelus ja näiden aikana vallinnut rauha. Klitiaan ja Ergotimoksen työtä noin v:lta 560 on kuuluisa François'n vaasi, jonka tämänniminen ranskalainen löysi Etruriasta ja nyt säilytetään Firenzen arkeologisessa museossa; se on suuri sekoitusmalja,

[1] Niille on annettu tämä nimi, koska niitä on löydetty pääasiallisesti kaupungin kaksoisportin luota Kerameikoksesta.

jonka ulkopinta on kauttaaltaan Kreikan jumalaistarustosta saatujen henkilöiden ja kohtausten peitossa. Nämä miehet olivat 500-luvulla Attikan mustakuviotyylin huomattavimmat mestarit. Meidän ei ole tarpeen liioitella heidän työnsä oivallisuutta; se ei enempää sommittelun kuin suorituksenkaan puolesta voi kilpailla parhaiden T'ang- tai Sung-dynastian aikaisten kiinalaisten töiden kanssa. Mutta kreikkalaisten tavoite oli toinen kuin itämaalaisten: he eivät etsineet väriä, vaan linjaa, eivät koristeellisuutta, vaan muotoa. Kreikkalaisten maljakkojen henkilöhahmot ovat sovinnaisia, tyyliteltyjä, uskomattoman leveäharteisia ja hoikkasäärisiä, ja koska tätä jatkui kautta klassillisen ajan, meidän on otaksuttava, ettei kreikkalainen savenvalaja koskaan haaveillutkaan realistisesta tarkkuudesta. Hän kirjoitti runoutta eikä proosaa, vetosi enemmän mielikuvitukseen kuin silmään. Hän käytti vain harvoja raaka-aineita ja värejä, otti Kerameikoksen hienoa punaista savea, vaimensi sen värikkyyden keltaisella, kaiversi kuviot huolellisesti ja täytti ääriviivojen välin kiiltävällä mustalla lasitteella. Hän muutti saven monenlaisiksi astioiksi, joissa kauneus ja hyödyllisyys yhtyivät. Niitä olivat *hydria, amfora, oinokhoe, kyliks, krater, lekythos* — so. vesiruukku, kaksikorvaruukku, viinimalja, juomamalja, sekoitusmalja ja voidepullo. Hän suunnitteli ne kokeet, loi ne aiheet ja kehitti teknilliset menetelmät, jotka pronssinvalajat, kuvanveistäjät ja maalarit omaksuivat. Hän teki ensimmäiset lyhentämis-, perspektiivi-, valohämy- ja syvyysvaikutuskokeet ja raivasi tietä kuvanveistolle muovailemalla terrakotasta tuhansittain eriaiheisia ja -muotoisia kuvia. Hän vapautti oman taiteensa doorilaisesta geometriasta ja itämaisesta liioittelusta tehden ihmisvartalon sen keskukseksi ja elämänlähteeksi.

Kuudennen vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä ateenalainen savenvalaja kyllästyi punaisella pohjalla oleviin mustiin kuvioihin, muutti kaavan päinvastaiseksi ja loi punakuviotyylin, joka vallitsi Välimeren markkinoita kaksisataa vuotta. Ihmishahmot olivat edelleen jäykkiä ja kulmikkaita, ruumis esitettiin profiilissa molemmat silmät täysin näkyvissä, mutta nämäkin rajoitukset huomioon ottaen oli sommittelussa ja suorituksessa avarammuutta ja uutta vapautta. Mestari luonnosteli kuviot saveen keveällä piirtimellä, piirsi ne tarkemmin kynällä, täytti taustan mustalla ja lisäsi värilasitteella yksityiskohtia. Jotkut tämänkin tyylin mestarit tulivat pysyvästi kuuluisiksi. Erääseen amforaan on kirjoitettu: »Maalannut Euthymnides, Polliaan poika, paremmin kuin Eufronios konsanaan», se oli tietenkin haaste Eufroniokselle tehdä yhtä hyvä. Silti tätä Eufroniosta yhä pidetään aikansa etevimpänä savenvalajana; jotkut arvelevat hänen työkseen sitä suurta sekoitusmaljaa, jonka ulkopinnalla Herakles painii Antaioksen kanssa. Hänen aikalaiselleen Sosiaalle annetaan kunnia eräästä maineikkaimmasta kreikkalaisesta maljakosta, joka kuvaa Akhilleusta sitomassa Patrokloksen haavoittunutta käsivartta. Siinä on jokainen yksityiskohta suoritettu hellän huolellisesti, ja nuoren soturin äänetön kipu on elänyt halki vuosisatojen. Näille miehille ja toisille, joiden nimiä emme enää tunne, olemme kiitollisuuden velassa sellaisista mestariteok-

sista kuin malja, jonka sisäpinnalla näemme Aamunkoiton murehtivan kuollutta poikaansa, ja New Yorkin Metropolitan-taidemuseossa oleva *hydria*, joka kuvaa kreikkalaista soturia, ehkäpä Akhilleusta, syöksemässä peitsensä kauniiseen, korkeapoviseen amatsoniin. Samanlainen kuin nämä oli se maljakko, jonka edessä John Keats seisoi lumoutuneena päivän, kunnes sen »kesytön hurma» ja »mieletön ajo» synnyttivät hänen aivoissaan oodin, joka oli suurempi kuin mikään kreikkalainen uurna.

2. *Veistotaide*

Kun kreikkalaisia asettui länsi-Aasiaan ja kun Egypti n. 660 avautui helleenien kaupalle, pääsivät lähi-idän ja Egyptin kuvanveistotaiteen muodot ja menetelmät tunkeutumaan Jooniaan ja Euroopan Kreikkaan. N. 580 kaksi kreetalaista kuvanveistäjää, Dipoinos ja Skyllis, otti suorittaakseen töitä Argoksessa ja Sikyonissa. He jättivät jälkeensä veistosten ohella myös oppilaita; tähän aikaan sai alkunsa elinvoimainen kuvanveistäjäkoulukunta Peloponnesoksessa. Tällä taiteella oli monta tarkoitusperää: se ikuisti vainajien muiston aluksi yksinkertaisilla kivipilareilla, sittemmin hermeillä, joissa ainoastaan pää oli veistetty, täysin pyöreiksi veistetyillä hahmoilla tai hautasteelojen kohokuvilla; se valmisti voitollisten urheilijoiden patsaita, ensin tyyppien, sitten yksilöiden; ja kreikkalaisten uskonnon vilkas mielikuvitus innoitti sen luomaan lukemattomia jumalien kuvia.

Kuudennella vuosisadalla taide käytti raaka-aineenaan enimmäkseen puuta. Korinthoksen diktaattorin Kypseloksen arkusta puhuttiin paljon. Pausaniaan mukaan se oli setripuuta, siinä oli kulta- ja norsunluu-upotteita, ja se oli koristettu monimutkaisin veistoksin. Varallisuuden kasvaessa saatettiin puisia patsaita kokonaan tai osaksi silata kallisarvoisilla aineilla. Sellaista menetelmää noudattaen Feidias itse asiassa valmisti Athene Parthenoksen ja Olympian Zeun patsaat, jotka muka olivat kultaa ja norsunluuta. Pronssi kilpaili kiven kanssa kuvanveistäjän raaka-aineen asemasta klassillisen taiteen loppuun asti. Vain harvat muinaisajan pronssiesineet ovat voineet välttyä sulattamishalulta, mutta Delfoin museon ehkä liian papillisen »Ajomiehen» nojalla voimme päätellä miten lähelle täydellisyyttä onttojen pronssiteosten valanta oli kehittynyt siitä, kun Rhoikos ja Theodoros Samolainen koteuttivat sen Hellaaseen. Ateenan kuvanveistoksista kuuluisimman, tyranninsurmaajia Harmodiosta ja Aristogeitonia esittävän ryhmän, valoi Antenor Ateenassa kohta Hippiaan karkotuksen jälkeen. Monia pehmeitä kivilajeja käytettiin ennen kuin Kreikan kuvanveistäjät ryhtyivät vasaralla ja taltalla käsittelemään kovempia, mutta kun he kerran olivat sen taidon oppineet, he miltei tyhjensivät Paroksen ja Naksoksen marmorista. Arkaaisella ajalla (1100—490) veistokset usein maalattiin, mutta ajan lopulla havaittiin, että naisten herkkää hipiää voitiin onnistuneemmin esittää jättämällä kiilloitettu marmori keinotekoista väritystä vaille.

Joonian kreikkalaiset keksivät ensimmäisenä poimuttelun merkityksen veistoksellisena tekijänä. Egyptissä ja lähi-idässä oli vaatetus jätetty jäykäksi, avara kivinen esiliina teki elävän muodon mitättömäksi, mutta Kreikan kuvanveistäjät ottivat kuudennella vuosisadalla käytäntöön laskokset ja käyttivät pukua paljastamaan kauneuden perimmäisen lähteen ja normin, terveen ihmisruumiin. Silti egyptiläis-aasialainen vaikutus pysyi niin voimakkaana, että arkaaisen Kreikan veistotaiteen hahmot enimmäkseen ovat kömpelöitä, sulottomia ja jäykkiä; sääret ovat levossakin jännittyneet, silmät ovat mantelinmuotoiset ja väliin itämaisittain vinot, kasvot ovat stereotyyppiset, liikkumattomat, tunteettomat. Tämän ajan Kreikan veistotaide omaksui egyptiläisen frontaliteettisäännön, jonka mukaan henkilöt kuvattiin vain edestä käsin nähtyinä, ja niin ankaran symmetrisesti, että halkileikkaustaso kulki hituistakaan poikkeamatta oikeaan tai vasempaan nenän, suun, navan ja sukupuolielinten kautta; minkäänlaista levosta tai liikkeestä johtuvaa kallistumista ei sallittu. Ehkäpä tämä ikävä jäykkyys oli sovinnaisuuden syytä: Kreikan urheilukisojen säännöt kielsivät voittajaa pystyttämästä muotokuvapatsastaan, ellei hän ollut voittanut kaikkia viisiottelun lajeja; vain silloin hän kreikkalaisten käsityksen mukaan oli saavuttanut sellaisen sopusointuisen fyysillisen täydellisyyden, joka ansaitsi yksilöllisen ikuistamisen. Tästä syystä ja kenties siitä, että samoin kuin Egyptissäkin, uskonnollinen sovinnaisuus ennen 400-lukua oli vallitsevana jumalien kuvaamisessa, kreikkalainen kuvanveistäjä keskittäytyi muutamiin harvoihin asenteisiin ja tyyppeihin, mutta pyrki niissä mestaruuteen.

Erittäinkin kaksi tyyppiä herätti hänessä harrastusta: nuorukainen, *kuros*, miltei alaston, vasen jalka hiukan edessä, käsivarret sivulla tai osittain ojennettuina, kädet nyrkissä, katse tyyni ja tuima, sekä *kore*, neitonen, huolitellusti kammattu, siveässä asennossa ja puvussa, toinen käsi poimuttamassa hametta, toinen tarjoamassa antimia jumalille. Historia on näihin asti sanonut nuorukaisia »apolloiksi», mutta ne olivat luultavammin urheilijoita tai hautamuistomerkkejä. Tyypin kuuluisin on Tenean, isoin Sunionin »Apollon», vaateliain Spartan lähellä olevan Amyklain »Apollonin valtaistuin». Parhaimpiin kuuluu British Museumin pieni »Strangfordin Apollon», mutta vielä parempi on »Choiseul-Gouffier'n Apollon», roomalainen jäljennös 5. vuosisadan alkupuolelta olevasta alkuteoksesta. Ainakin miessilmää viehättävät enemmän *korai:* niiden vartalot ovat sirot ja solakat, kasvot Mona Lisan hymyn pehmentämät, vaatteitten poimuttelu alkaa vapautua sovinnaisesta jäykkyydestä. Muutamat, kuten Ateenan museossa olevat, kävisivät mestariteoksesta missä muussa maassa tahansa; yksi, jota voimme nimittää »Khioksen neidoksi»,[1] on sellainen Kreikassakin. Niissä aistillinen joonialainen sävy murtautuu »apollojen» egyptiläisen liikkumattomuuden ja doorilaisen jäyhyyden läpi. Khiolainen Arkhermos loi Deloksen »Nikessä» ('Voitto') uuden tyypin, ehkä noudattaen hävinneitä esikuvia. Siitä polveutuivat Paionioksen viehättävä Olympian »Nike»,

[1] Nyt Ateenan kansallismuseon n:o 682.

Samothraken »Siivekäs voitonjumalatar» ja kristillisen taiteen siivekkäät kerubihahmot. Tuntematon kuvanveistäjä hakkasi sarjan istuvia, verhottuja naishahmoja lähellä Miletosta olevaa brankhidien temppeliä varten. Nämä hahmot ovat mahtavia, mutta kömpelöitä, arvokkaita, mutta kankeita, syvällisiä, mutta elottomia.[1]

Kohokuvataide oli niin ikivanha, että soma taru uskalsi kuvailla sen alkuperää. Muuan Korinthoksen neitonen oli piirtänyt seinään sen varjon ääriviivat, jonka hänen lemmittynsä pää loi siihen lampun valossa. Hänen isänsä, savenvalaja Butades, täytti kuvion savella, kovetti ja irroitti tämän sekä muovaili valmiiksi. Näin sai matala kohokuva alkunsa, vakuuttaa Plinius. Tämä taide sai vieläkin suuremman merkityksen kuin kuvanveisto temppelien ja hautojen koristelussa. Jo 420 Aristokles valmisti Aristionin hautareliefin, joka on yksi Ateenan museon monista aarteista.

Koska kohokuvat miltei aina maalattiin, kuvanveisto, reliefitaide ja maalaus olivat yhteistoiminnassa tavallisesti palvellen arkkitehtuuria. Useimmat taiteilijat olivat perehtyneet kaikkiin neljään taidemuotoon. Temppelin listat, friisit, metoopit ja päätykolmioiden tausta tavallisesti väritettiin, kun taas varsinaisen rakenteen kiviosat yleensä saivat säilyttää luonnollisen värinsä. Itsenäisestä maalaustaiteesta on Kreikassa säilynyt vain mitättömiä jäännöksiä, mutta tiedämme runoilijoiden otteista, että jo Anakreonin aikana seinälaudoitusta maalattiin sulaan vahaan sekoitetuilla väreillä. Maalaus kehittyi Kreikassa viimeisenä suurista taiteista, ja viimeisenä se myös kuoli.

Kaiken kaikkiaan ei mikään Kreikan taiteista paitsi arkkitehtuuri kohonnut kuudennella vuosisadalla sille sommittelun rohkeuden ja suorituksen täydellisyyden tasolle kuin saman ajan filosofia ja runous. Ehkäpä aristokratia, joka yhä oli maaseutuinen ja köyhä, ja liikemiesluokka, joka ei vielä ollut ehtinyt rikkauden ohella kehittää hienoa makua, olivat hitaat tarjoamaan taiteilijoille suojelustaan. Silti diktaattorien aikakausi kannusti ja kehitti kaikkia Kreikan taiteita, varsinkin Ateenassa Peisistratoksen ja Hippiaan aika. Tämän ajanjakson lopulla kuvanveiston vanha jäykkyys alkoi pehmetä, frontaaliteettisääntö menetti merkityksensä, sääret alkoivat liikkua, käsivarret irrota kyljistä, kädet avautua, kasvot saada ilmettä ja luonnetta, ruumis taipua erilaisiin asentoihin, jotka paljastivat uusia anatomian ja liikkeen opintoja. Tämä kuvanveiston vallankumous, tämä kiven herääminen eloon, oli Kreikan historian merkkitapauksia; vapautuminen frontaliteetista oli eräs Kreikan huomattavimpia saavutuksia. Egyptin ja itämaiden vaikutus syrjäytettiin, ja Kreikan taide muuttui kreikkalaiseksi taiteeksi.

3. *Arkkitehtuuri*

Rakennustaito toipui hitaasti doorilaisten hyökkäyksen seurauksista, mutta sitten se kohotti doorilaisnimen ansaittua suurempaan kunniaan.

[1] Ne ovat nyt British Museumissa; New Yorkin Metropolitan-museossa on niistä jäljennöksiä. Brankhidit olivat temppelin perinnöllisiä pappeja.

Mykeneläinen *megaron* jätti Agamemnonista Terpandrokseen ulottuvana keskiaikana olennaisimmat piirteensä perinnöksi Kreikalle: pohjakaavion suorakulmaisen muodon, pylväiden käytön sisällä ja ulkona, pylvään pyöreän rungon ja yksinkertaisen neliömäisen kapiteelin, valtapalkiston triglyfit ja metoopit, jotka kaikki säilyivät Kreikan taiteen suurimmassa saavutuksessa, doorilaisessa tyylissä. Mutta kun Mykenen arkkitehtuuri ilmeisesti oli maallinen, palatseille ja kodeille omistettu, klassillinen kreikkalainen arkkitehtuuri oli miltei kokonaan uskonnollinen. Kuninkaan *megaron* muuttui kansalaistemppeliksi sitä mukaa kuin monarkian tähti laski ja uskonto ja kansanvalta yhdistivät kreikkalaiset kunnioittamaan kaupungin jumalan hahmossa kaupungin olennoitumaa.

Varhaisimmat kreikkalaiset temppelit oli rakennettu puusta tai tiilestä, kuten sopikin köyhänä keskiaikana. Kun kivestä tuli temppelinrakennuksen sovinnainen aine, puurakenteesta johtuvat arkkitehtuurin piirteet jäivät elämään. Suorakulmainen *naos* eli varsinainen temppeli, pyöreät pylväät, »valtaorsi»-liitinpalkit, niskahirsien päiden triglyfit ja päätykatto ilmaisivat muodoillaan puusyntyisyytensä. Ensimmäinen joonialainen spiraalikin oli ilmeisesti puupölkylle maalattu kukkakuvio. Kiven käyttö lisääntyi kreikkalaisten varallisuuden kasvaessa ja heidän matkojensa ulottuessa laajemmalle. Muutos oli nopein sen jälkeen, kun Egypti n. 660 oli auennut kreikkalaisille kauppiaille. Ennen 500-lukua oli kalkkikivi uusien tyylien eniten suosima raaka-aine. Marmoria alettiin käyttää v:n 580 paikkeilla aluksi koristeosiin, sitten julkisivuihin ja lopuksi temppeleihin kokonaisuudessaan kivijalasta kattotiiliin saakka.

Kolme arkkitehtuurin »suuntaa» kehittyi Hellaassa: doorilainen, joonialainen ja 300-luvulla korintholainen. Koska temppelin sisäpuoli oli varattu jumalalle ja hänen papeilleen ja koska palvonta suoritettiin ulkosalla, kaikki kolme suuntaa keskittyivät tekemään ulkopuolen vaikuttavan kauniiksi. Ne alkoivat perustasta, joka tavallisesti oli korkealla paikalla, rakentamalla stereobaatin, kaksi- tai kolmikerroksisen alustan, jonka kerrokset muodostivat portaiston. Välittömästi ylimmästä kerroksesta (stylobaatista) kohosivat vailla yksilöllistä jalustaa doorilaiset pylväät, joissa oli matalat, teräväsärmäiset uurteet ja jotka keskeltä silmin nähden laajenivat: tätä kreikkalaiset nimittivät paisunnaksi *(entasis)*. Lisäksi doorilainen pylväs hiukan kapeni yläpäästään siten jäljitellen puuta ja muodostaen onnistuneen vastakohdan minolais-mykeneläiselle tyylille. (Suippenematon pylväs — ja alaspäin kapeneva vielä enemmän — vaikuttaa liian raskaalta ja kömpelöltä, kun taas leveämpi kanta korostaa sitä vakavuuden tuntua, joka kaiken arkkitehtuurin tulisi antaa. Doorilainen pylväs on kuitenkin ehkä liian raskas ja paksu pituuteensa verraten, liian itsepintaisesti voimaan ja tukevuuteen ihastunut.) Doorilaisen pylvään päässä oli yksinkertainen ja mahtava kapiteeli: nauhamainen poikkiuurre, patjamainen ekinus ja ylinnä neliönmuotoinen abakus, joka levitti pylvään tuen liitinpalkin alle.

Samaan aikaan kun doorilaiset kehittivät tätä tyyliään *megaron*in pohjalla ja kenties muuttivat sitä tutustuttuaan Egyptin Der-el-Bahri'n ja

Beni-Hasanin »esidoorilaisiin» pylväistöihin, Joonian kreikkalaiset muuttivat samaa perusmuotoa aasialaisen vaikutuksen alaisina. Joonialaisessa tyylissä kohosi solakka pylväs omasta erikoisjalustastaan. Sekä kannassa että huipussa oli kapea koururengas tai reunus. Se oli tavallisesti korkeampi ja läpimitaltaan pienempi kuin doorilainen. Suippenemista saattoi tuskin huomata; uurteet olivat syviä, puoliympyrään päättyviä, tasaharjaisten särmien toisistaan erottamia. Joonialaisen kapiteelin muodosti kapea ekinus ja vielä kapeampi abakus sekä niiden välissä ne melkein peittävä kaksoiskierukkainen voluutta — siro heettiläisistä, assyrialaisista ja muista itämaisista muodoista polveutuva aines. Nämä piirteet samoin kuin valtapalkiston huoliteltu koristelu eivät kuvaa vain tyyliä, vaan samalla kansaakin. Ne edustavat joonialaista ilmeikkyyttä, joustavuutta, tunteikkuutta, siroutta ja kiintymystä herkkiin yksityiskohtiin, aivan kuten doorilaisessa suunnassa kuvastui doorilaisten ylpeä pidättyvyys, jykevä voima ja karu ankaruus. Kilpailevien kansanryhmien arkkitehtuurityylit erosivat toisistaan aivan kuten niiden kuvanveisto, kirjallisuus, musiikki, tavat ja puvut. Doorilainen arkkitehtuuri on matematiikkaa, joonialainen runoutta. Kumpikin tavoittelee kiven kestävyyttä. Toinen on »pohjoisrotuinen», toinen itämainen; yhdessä ne ovat pohjaltaan harmonisen muodon maskuliininen ja feminiininen johtoaihe.

Kreikan arkkitehtuuri kunnostautui kehittämällä pylvään yhtä paljon kauneudelliseksi tekijäksi kuin rakennetueksi. Ulkopuolisten pylväistöjen päätehtävä oli räystäiden kannattaminen ja sisätemppelin, *naoksen*, vapauttaminen päätykaton painosta. Pylväitten yläpuolella oli valtapalkisto, so. rakennuksen ylärakenne. Siinäkin kuten tukirakenteessa Kreikan arkkitehtuuri pyrki osien selvään erikoistumiseen, mutta silti täsmälliseen yhteyteen. Liitinpalkki — laaja paasi, joka yhdisti kapiteeleja, oli doorilaisessa tyylissä sileä tai siinä oli koruton maalattu lista. Joonialaisessa tyylissä sen muodosti kolme kerrosta, joista kukin oli alempaa pitempi, ja sen päällä oli marmorikarniisi, joka oli jaettu hämmennyttävän monenlaisiin koristevyöhykkeisiin. Koska doorilaisessa tyylissä ruoteet, jotka muodostivat katon puitteet, nojasivat kahteen vaakasuoraan räystäspalkkiin, näiden kolmen hirren päät muodostivat aluksi puisen, sittemmin sitä jäljittelevän kivisen triglyfin eli kolmiuurteisen pinnan. Jokaisen kahden vierekkäisen triglyfin välillä oli avoin aukko, milloin katto oli puuta tai terrakottatiiltä, mutta jos käytettiin läpikuultavia marmoritiiliä, nämä metoopit ('välistäkatsontapaikat') täytettiin marmorilaatoilla, jotka oli koristettu kohokuvin. Joonialaisessa tyylissä saattoi reliefivyö tai friisi kiertää *naoksen* eli *cellan* ulkoseinien yläosaa. Viidennellä vuosisadalla käytettiin usein molempia reliefimuotoja, metooppia ja friisiä, samassa rakennuksessa, kuten esim. Parthenonissa. Etu- ja takaseinän päätykolmiot tarjosivat kuvanveistäjälle hänen loistavimmat tilaisuutensa. Niissä käytettiin korkeareliefiä, ja henkilöt pidennettiin alhaalta päin katselevia silmällä pitäen. Ahtaat kulmaukset *(tympana)* asettivat näppärimmänkin taiturin koetukselle. Itse kattokin saattoi vihdoin olla taideteos heleänvärisine tiilineen, ja koristeellisine, sadetta johtavine, päätyjen kulmista

kohoavine veistoksineen (*akroteria*). Kaiken kaikkiaan oli kreikkalaisessa temppelissä todennäköisesti liikaa kuvanveistoksia pylväiden välissä, seinillä tai rakennuksen sisässä. Myöskin maalari sai antaa panoksensa. Temppeli oli kokonaan tai osaksi maalattu, ja samoin sen patsaat, listat ja kohokuvat. Ehkä annamme nykyisin kreikkalaisille liian suuren arvon, kun aika on kuluttanut maalin heidän temppeleistään ja jumalistaan ja kun rautapitoisuus on antanut marmorille luonnollisia ja arvaamattomia sävyjä, jotka lisäävät kiven loistoa Kreikan kirkkaan taivaan alla. Jonakin päivänä nykyajankin taide kenties tulee kauniiksi.

Molemmat kilpailevat tyylit kohosivat suuruuteen kuudennella ja täydellisyyteen viidennellä vuosisadalla. Ne jakoivat Kreikan maantieteellisesti kahteen erisuureen osaan: joonialainen tyyli oli vallalla Aasiassa ja Aigeian meren saarilla, doorilainen mannermaalla ja lännessä. Joonialaisen tyylin huippusaavutukset 500-luvulla olivat Artemiin temppeli Efesoksessa, Heran temppeli Samoksessa ja brankhidien temppeli lähellä Miletosta, mutta Marathonin taistelua vanhemmasta joonialaisesta arkkitehtuurista on vain raunioita jäljellä. Kuudennen vuosisadan säilyneistä rakennuksista ovat ihanimmat Poseidonian (Paestumin) ja Sisilian vanhemmat temppelit, jotka kaikki ovat doorilaista tyyliä. Delfoin suuresta, vuosien 548 ja 512 välillä rakennetusta temppelistä on jäljellä korintholaisen Spintharoksen suunnittelema pohjakaavio. Maanjäristys tuhosi temppelin 373, se rakennettiin uudelleen saman suunnitelman mukaan ja oli sellaisena vielä pystyssä, kun Pausanias teki kiertomatkansa. Ateenan arkkitehtuuri oli tällä kaudella miltei yksinomaan doorilainen. Peisistratos alkoi n. 530 rakennuttaa siihen tyyliin Olympoksen Zeun jättiläistemppeliä Akropoliin alapuolella olevalle tasangolle. Persialaisten 546 valloitettua Joonian sadat joonialaiset taiteilijat muuttivat Attikaan ja koteuttivat Ateenaan joonialaisen tyylin tai kehittivät sitä edelleen. Vuosisadan lopulla Ateenan arkkitehdit käyttivät kumpaakin tyyliä ja olivat laskeneet teknillisen perustan Perikleen aikaa varten.

4. *Musiikki ja tanssi*

Kreikan kielen sana *musike* merkitsi alkuaan jokaisen muusan minkälaatuista palvontaa hyvänsä. Platonin akatemiaa sanottiin *Museion*iksi — so. paikaksi, joka on omistettu muusoille ja heidän suojelemilleen monille kulttuuririennoille; Aleksandrian *museion* oli kirjallisen ja tieteellisen toiminnan keskus, eräänlainen yliopisto, eikä museoesineiden kokoelma. Nykyisessä ahtaammassa merkityksessään musiikki oli kreikkalaisten keskuudessa ainakin yhtä suuressa suosiossa kuin nykyisin omassa keskuudessamme. Arkadiassa kaikki vapaat miehet opiskelivat musiikkia 30 vuoden ikään asti; jokainen osasi käsitellä jotakin soitinta, ja laulutaidon puutetta pidettiin häpeänä. Lyyrillinen runous on saanut nimensä siitä, että se Kreikassa sepitettiin laulettavaksi lyyryn, harpun tai huilun säestyksellä.

Runoilija sepitti tavallisesti sekä musiikin että sanat ja lauloi omia laulujaan. Oli paljon vaikeampaa olla muinaisessa Kreikassa lyyrillinen runoilija kuin nykyajan runoilijan kirjoittaa säkeitä, joita luetaan ääneti ja yksinäisyydessä. Ennen 500-lukua oli tuskin mitään kreikkalaista kirjallisuutta, joka olisi ollut erillään musiikista. Kasvatus ja tieteet, uskonto ja sota olivat kaikki kietoutuneet musiikkiin: sotaisilla sävelillä oli tärkeä osa sotilaskoulutuksessa, ja miltei kaikki muistin harjaannuttaminen tapahtui säkeiden avulla. Kahdeksannella vuosisadalla Kreikan musiikilla ja sen sadoilla muunnelmilla ja muodoilla oli jo pitkä ikä takanaan.

Soittimet olivat yksinkertaisia. Kuten meidän laajempi soittimistomme ne olivat joko näppäily-, puhallus- tai kielisoittimia. Ensimmäinen ryhmä ei ollut suosittu. Huilua harrastettiin Ateenassa, kunnes Alkibiades, jota hänen opettajansa pullistuneet posket naurattivat, kieltäytyi soittamasta niin naurettavaa soitinta ja sai Ateenan nuorison yhtymään tähän vastustamismuotiin. (Sitä paitsi, ateenalaiset sanoivat, boiotialaiset olivat heitä etevämpiä huilunsoitossa, mikä teki tämän taiteen rahvaanomaiseksi.) Tavallinen huilu, *aulos*, oli ruo'osta tai lävistetystä puusta tehty putki, jossa oli irroitettava suukappale ja 2—7 sormenreikää; niihin saatettiin sävelkorkeuden säätelemiseksi panna irroitettavat tulpat. Muutamat soittajat käyttivät kaksoishuilua, vasemmassa kädessään »miespuolista» eli bassohuilua ja oikeassa »naispuolista» eli diskanttihuilua. Kumpaakin pidettiin suussa poskien ympäri kiertävän nauhan avulla; siten saavutettiin eräänlainen kaksiäänisyys. Kiinnittämällä huiluun venytettävän säkin kreikkalaiset saivat aikaan säkkipillin, yhdistämällä useita eripituisia huiluja *syrinks*in eli Panin huilun. Levittämällä ja avaamalla huilun pään ja sulkemalla sormenreiät he saivat *salpinks*in eli torven. Pausanias kertoo huilunsoiton tavallisesti olleen synkkää; sitä käytettiin aina hautalauluissa ja elegioissa, mutta *auletridai* (Kreikan huilua soittavat geišat) eivät näytä olleen murheellisen mielialan edistäjiä. Kielisoitinten alalla rajoituttiin kielten käsittelyyn sormella tai plektronilla; jousen käyttöä ei tunnettu. Lyyry, *forminks* ja *kithara* olivat pääpiirteiltään samanlaisia; niissä oli pingotettu tallalle neljä tai useampia lampaan suolijänteistä tehtyä kieltä, kaikupohja oli metallia tai kilpikonnan kuorta. Kithara oli pieni harppu, jota käytettiin kertomarunouden säestykseen; lyyry oli kitarrin kaltainen ja säesti lyyrillistä runoutta ja lauluja.

Kreikkalaisilla on monta kummallista kertomusta siitä, miten jumalat — Hermes, Apollon ja Athene — olivat keksineet nämä soittimet, miten Apollon oli kilpaillut lyyryllään Marsyaan (fryygialaisen jumalattaren Kybelen papin) huiluja ja pillejä vastaan, voittanut — Marsyaan mielestä vilpillisesti — auttamalla soitinta äänellään ja kruunannut saavutuksensa nyljettämällä Marsyas-paran elävältä. Sillä tavoin taru kuvasi lyyryn voittoa huilusta. Somempia tarinoita kerrottiin muinaisajan soittonie-

koista, jotka olivat perustaneet soitannon tai kehittäneet sitä: Marsyaan oppilaasta Olympoksesta, joka n. 730 keksi enharmonisen asteikon;[1] Linoksesta, Herakleen opettajasta, joka keksi kreikkalaisen säveltenmerkitsemistavan ja saattoi käytäntöön muutamia »sävellajeja», Dionysoksen traakialaisesta papista Orfeuksesta ja hänen oppilaastaan Musaioksesta, joka sanoi, että »musiikki on kuolevaisille suloista». Näissä kertomuksissa heijastuu se todennäköinen seikka, että Kreikan musiikki on perinyt muotonsa Lyydiasta, Fryygiasta ja Traakiasta.[2]

Laululla oli sijansa miltei jokaisessa helleenien elämän vaiheessa. Dionysosta kunnioitettiin dityrambein, Apollonia paiaanein, kaikkia jumalia hymnein. *Enkomia* ylistivät rikkaita miehiä, *epinikia* urheilijoiden voittoja. Päivällispidoille olivat omistettuja *symposiaka*, juomingeille *skolia*, lemmelle *erotika*, häille *hymenaioi*, murheelle *elegiai*, hautajaisille *threnoi*. Paimenilla oli omat laulunsa *(bukolika)*, samoin sadonkorjaajilla, viinitarhureilla, kehrääjillä ja kutojilla *(lityerses, epilenia, iuloi, elinoi)*. Ja

[1] Asteikko, jossa käytetään neljännesaskelia, esim. E E' F A H H' C E; heittomerkki osoittaa säveltä, joka on neljännestä edellistä korkeampi.

[2] Hellaan musiikki viljeli paljon useampia ja monimutkaisempia asteikkoja kuin me. Meidän diatoninen asteikkomme ei tunne pienempiä erotuksia kuin puoliaskelet, ja kaksitoista puoliaskelta muodostaa meidän oktaavimme. Kreikkalaiset käyttivät neljännesaskelia, ja heillä oli 45 asteikkoa, joissa kussakin 18 nuottia. Nämä asteikot jakaantuivat kolmeen ryhmään: diatonisiin, joiden perustana olivat 4-kielisen lyyryn E D C H; kromaattisiin, perustana E C♯ C H, ja enharmonisiin, perustana E C C♭ b H. Kreikkalaisesta musiikista polveutuu yksinkertaistamisen tietä keskiajan kirkkomusiikki ja sen välityksellä oma musiikkimme.

»Diatonisessa nelisävelikössä» saatiin aikaan seitsemän sävellajia *(harmoniai)* virittämällä kielet siten, että oktaavin puoliäänien paikka muuttui. Tärkeimmät sävellajit olivat doorinen (E F G A H C D E), sotaisa ja vakava, vaikka mollisävyinen, lyydinen (C D E F G A H C), hellä ja vaikeroiva, vaikka duurisävyinen, ja fryyginen (D E F G A H C D), mollisävyinen, riehakkaan intohimoinen ja hurja. On huvittavaa lukea niistä näiden puolisävelten muunnelmien musikaalista, joko parantavaa tai tuhoisaa siveellistä ja terveydellistä vaikutusta koskevista rajuista riidoista, joita kreikkalaiset, etenkin filosofit, kävivät keskenään. Väitetään, että doorinen musiikki teki miehet urheiksi ja arvokkaiksi, lyydinen tunteellisiksi ja heikoiksi, fryyginen kiihtyneiksi ja itsepäisiksi. Platon arveli enimmän musiikin synnyttävän veltostunutta ylellisyyttä ja törkeää moraalittomuutta, minkä vuoksi hän halusi karkottaa kaiken musiikin ihannevaltiostaan. Aristoteles taas tahtoi kaikille nuorukaisille opetettavan doorista musiikkia. Theofrastos puolusti fryygistäkin musiikkia; hän kertoo, että vakaviakin tauteja voidaan tehdä tuskattomiksi, jos fryygisiä säveliä soitetaan kipeän kohdan lähellä.

Kreikkalainen nuottikirjoitus ei käyttänyt soikiota, varrellisia nuottimerkkejä ja viivastoja, vaan aakkosia, joihin saatiin lisämerkkejä kääntämällä ne ylösalaisin tai takaperin, lisäämällä pilkkuja ja täpliä, kunnes merkkejä oli 64. Ne sijoitettiin laulun sanojen yläpuolelle. Meille on lohdutukseksi muiden häviämisestä säilynyt muutama katkelma tällaisia nuotteja. Ne ilmaisevat pikemminkin itämais- kuin eurooppalaistyylisiä melodioita ja sopisivat paremmin hinduille, kiinalaisille tai japanilaisille kuin meidän tylsille, neljännesaskeliin harjaantumattomille korvillemme.

arvella sopii, että silloinkin torikauppiaat ja kerhojen jäsenet, perheenemännät ja kadun naiset lauloivat lauluja, jotka eivät olleet varsin Simonideen veroisia oppineisuudessa; rahvaan musiikki ja säädyllinen musiikki ovat kautta vuosisatojen periytyneet tietyn välimatkan päässä toisistaan.

Kreikkalaisten käsityksen ja käytännön mukaan oli musiikin korkein muoto kuorolaulu. Sille he antoivat sen filosofisen syvyyden, rakenteellisen moniosaisuuden ja tunteen avaruuden, jotka nykyajan musiikissa kuuluvat konserttoon tai sinfoniaan. Mitä hyvänsä juhlaa — sadonkorjuuta, voittoa, häitä, uskonnollista pyhäpäivää — voitiin viettää kuorolauluin. Silloin tällöin kaupungit tai yhteisöt järjestivät suuria kuorolaulukilpailuja. Esitystä valmisteltiin useimmiten jo kauan edeltäpäin: erityinen henkilö sai tehtäväkseen sanojen ja musiikin sepittämisen, joku rikas mies suostutettiin maksamaan kustannukset, ammattilaulajia pestattiin, ja kuoroa harjoitettiin huolellisesti. Kaikki laulajat lauloivat yksiäänisesti, kuten nykyään kreikkalaisessa kirkossa; ei ollut mitään »äänilaulua», lukuun ottamatta sitä, että myöhempinä vuosisatoina säestys kulki viidesosaa laulun ylä- tai alapuolella tai jonkinlaisina vastakkaisliikkeinä; sen lähemmäksi harmoniaa ja kontrapunktia helleenit eivät näytä päässeen.

Tanssi kutoutui korkeimmalla kehitysasteellaan yhdeksi taiteeksi laulun kanssa, aivan kuten monet nykyiset musiikkimuodot ja -termit aikoinaan liittyivät tanssiin.[1] Kreikkalaisten keskuudessa tanssi kilpaili musiikin kanssa vanhemmuudesta ja suosituimmuudesta. Lukianos, joka ei päässyt perille sen maisesta alusta, etsi sen syntyä tähtien säännöllisistä liikkeistä. Homeros kertoo meille sekä Daidaloksen Ariadnelle rakentamasta tanssilavasta että Troian kreikkalaisten piirittäjien joukossa olleesta taitavasta tanssijasta Merioneesta, jota ei koskaan voitu tavoittaa keihäällä, hän kun tanssi taistellessaan. Platon kuvasi *orkhesista* (tanssia) »vaistomaiseksi haluksi ilmentää sanoja koko ruumiin liikkeillä» — mikä määritelmä paremmin sopii tiettyihin nykyajan kieliin. Aristoteles määritteli sattuvammin tanssin »toimintojen, luonteiden ja intohimojen jäljittelyksi asentojen ja rytmillisten liikkeitten avulla». Sokrateskin tanssi ja ylisti tanssia, koska se vaikuttaa terveellisesti jokaiseen ruumiinosaan; hän tarkoitti tietenkin kreikkalaisten tanssia.

Kreikkalaisten tanssi oli näet aivan erilainen kuin meikäläinen. Vaikka sen jotkin muodot saattoivat vaikuttaa eroottisesti kiihottavasti, se toi harvoin miehet ruumiilliseen kosketukseen naisten kanssa. Se oli pikemminkin taiteellista ruumiinliikuntaa kuin kävelevää syleilyä, ja itämaisten tanssien tapaan siinä käytettiin yhtä paljon käsiä ja käsivarsia kuin sääriä ja jalkoja. Oli uskonnollisia tansseja, esim. Dionysoksen palvojien, urheilijoiden tansseja, kuten Spartan *gymnopedia*, alastomien nuorukaisten juhla, sotatansseja, kuten sotilaskoulutuksen osana lapsille opetettu *pyrrhikhe*. Oli arvokas *hyporkhema*, kuorohymni tai -näytelmä, jota esittävistä kahdesta kuorosta toinen lauloi tai tanssi sillä aikaa kun toinen tanssi tai

---

[1] *Runojalka* on peräisin laulua säestäneestä tanssista; *orkesteri* oli kreikkalaisten tanssilava, joka tavallisesti on näyttämön edessä.

lauloi. Jokaista tärkeää elämänmenon vaihetta, jokaista vuoden aikaa tai juhlaa varten oli kansantansseja. Ja kuten jokaisella muullakin alalla, kilpailtiin tanssissakin, tavallisesti kuorolaulun säestyksellä.

Kaikki nämä taiteenhaarat, lyyrillinen runous, laulu, soitinmusiikki ja tanssi, olivat Kreikan varhaishistoriallisella kaudella mitä läheisimmin liittyneet toisiinsa ja muodostivat monessa suhteessa yhden ainoan taiteen. Aikaa myöten, jo 600-luvulla, erikoistuminen ja ammattilaisuus voittivat alaa. Rapsodit hylkäsivät laulun lausunnan hyväksi ja erottivat kertomarunouden musiikista. Arkhilokhos lauloi lyyrillisiä säkeitään ilman säestystä. Hänestä alkoi pitkäaikainen rappeutumiskausi, jonka lopulla runous vajosi äänettömäksi ja paatuneeksi langenneeksi enkeliksi. Kuorotanssi hajosi laulu ttomaksi tanssiksi ja tanssittomaksi lauluksi, koska, kuten Lukianos selittää, »raju ruumiinliikunta salpasi hengityksen, ja laulu kärsi siitä». Samoin esiintyi soittoniekkoja, jotka soittivat laulamatta ja saavuttivat ihailijoiden tunnustuksen neljännessäveltensä täsmällisyydellä ja nopeudella. Kuten nytkin ansaitsivat jotkut kuuluisat muusikot huikeita summia. Harpunsoittaja ja laulaja Amoibeos sai jokaisesta esiintymisestään talentin (6 000 dollaria). Tavalliset soittoniekat elivät epäilemättä kädestä suuhun, sillä muusikkojen kuten muidenkin taiteilijain ammattiin kuuluu jokaisen sukupolven aikana kunnia nähdä nälkää.

Suurimmassa maineessa olivat sellaiset kuin Terpandros, Arion, Alkman ja Stesikhoros, joita olivat taitureja joka alalla. He yhdistivät kuorolaulun, soitinmusiikin ja tanssin monipuoliseksi ja sopusointuiseksi kokonaisuudeksi, joka todennäköisesti oli syvällisemmin kaunista ja miellyttävämpää kuin nykyajan oopperat ja orkesteriesitykset. Kuuluisin näistä mestareista oli Arion. Kreikkalaiset kertoivat, että hänen matkustaessaan Taraasta merimiehet varastivat hänen rahansa ja sitten antoivat hänen valita, tullako puukotetuksi vai hukutetuksi. Laulettuaan viimeisen laulunsa hän sukelsi mereen ja ratsasti delfiinin (ehkä harppunsa) selässä rannalle. Hän järjesti seitsemännen vuosisadan lopulla, etupäässä Korinthoksessa, hetken innoituksen vallassa syntyneiden Dionysoksen ylistyslaulujen päihtyneet laulajat arvokkaaksi ja kouliintuneeksi 50-ääniseksi »kehä»-kuoroksi, joka lauloi säkeistöjä ja vastasäkeistöjä, aarioita ja resitatiiveja meikäläisten oratorioiden tapaan. Aiheena oli tavallisesti Dionysoksen kärsimys ja kuolema, ja jumalan perinteellisten seuralaisten kunniaksi kuoro oli pukeutunut pukkimaisiksi satyyreiksi. Tästä kehittyi sekä asiallisesti että nimen puolesta Kreikan traagillinen teatteri.

5. *Draaman alku*

Kuudes vuosisata, joka jo oli kunnostautunut niin monella alalla, kruunasi saavutuksensa laskemalla draaman perustan. Se oli yksi historian

luomishetkiä. Mikäli tiedämme, eivät ihmiset milloinkaan aikaisemmin olleet päässeet pantomiimista tai palvontamenoista puhuttuun, maalliseen näytelmään.

Komedia kehittyi Aristoteleen mukaan »niistä, jotka kulkivat fallisen kulkueen etunenässä». Joukko ihmisiä, jotka kantoivat pyhiä falloksia ja lauloivat Dionysoksen ylistyslauluja tai hymnejä jollekulle muulle kasvullisuuden jumalalle, muodostivat kreikkalaisen määritelmän mukaan ilonpidon *(komos)*. Sellainen oli voittopuolisesti sukupuolissävyinen, sillä menon huippukohtana oli symbolinen avioliitto, jonka tarkoituksena oli maan maagillinen elvyttäminen. Sen tähden on vanhojen kreikkalaisten huvinäytelmien, aivan kuten useimpien nykyaikaistenkin huvinäytelmien ja romaanien, asianmukaisena päätepisteenä avioliitto ja lasten todennäköinen maailmaantulo. Kreikan koomillinen näytelmä pysyi Menandrokseen asti riettaana, koska se oli alkuperältään avoimesti fallinen. Lapsuusaikanaan se oli suvunjatkamiskyvyn riemullista juhlimista, jonka aikana sukupuoliset pidäkkeet oli osaksi poistettu. Vallitsi yhden päivän moraalinen moratorio; vapaa sana *(parrhasia)* oli silloin erityisen vapaa, ja monet juhlijoista pukeutuivat dionysolaiseen pukkikuosiin, jolloin heidän asuunsa kuului pukinhäntä ja suuri punaisesta nahasta tehty fallos. Tämä puku tuli perinnäiseksi koomillisella näyttämöllä, siitä muodostui pyhä tapa, jota Aristofanes noudatti tunnollisesti. Fallos pysyi tosiaan ilveilijän erottamattomana tunnuksena lännessä aina ajanlaskumme viidennelle vuosisadalle ja idässä Itä-Rooman keisarikunnan viimeiselle vuosisadalle asti. Fallokseen liittyi vanhassa huvinäytelmässä rietas *kordaks*-tanssi.

Omituista kyllä nämä maalaismaiset kasvullisuushurjistelut muuttuivat ensinnä Sisiliassa koomilliseksi draamaksi. N. 560 muuan Susarion Megara Hyblaiasta (lähellä Syrakusaa) kiteytti kulkueiden ilonpidon lyhyiksi, karkeiksi satiiri- ja huvinäytelmiksi. Sisiliasta uusi taiteenhaara siirtyi Peloponnesokseen ja sieltä Attikaan. Kiertelevät näyttelijät tai paikalliset harrastelijat esittivät huvinäytelmiä maakylissä. Kului vuosisata, ennen kuin viranomaiset — Aristoteleen sanontaa lainataksemme — ottivat koomillisen näytelmän niin vakavalta kannalta, että (465) liittivät siihen kuoron virallisissa juhlissa tapahtuvaa esiintymistä varten.

Tragedia — *tragoidia* 'pukinlaulu' — syntyi samalla tavalla pukinpukuisten Dionysoksen juhlijoiden miimillisistä tanssi- ja lauluesityksistä. Nämä satyyrinäytelmät pysyivät Euripideen aikoihin asti dionysolaisen draaman olennaisena osana. Pidettiin selvänä, että jokainen traagillisen trilogian sepittäjä myönnytykseksi vanhalle tavalle neljänneksi näytelmäksi sarjaan kirjoittaisi satyyrinäytelmän Dionysoksen kunniaksi. »Tragedia, joka on kehittynyt satyyrinäytelmästä», lausuu Aristoteles, »kohosi vasta myöhään lyhyiden ilveilyjen ja koomillisen lausunnan tasolta täyteen arvokkuuteensa.» Epäilemättä tragedialla oli muitakin juuria; ehkä se

omaksui yhtä ja toista palvontamenoista ja vainajien lepyttelystä. Mutta sen tärkein alkujuuri olivat miimilliset uskonnolliset menot, kuten ne, jotka Kreotassa kuvasivat Zeun syntymää, Argoksessa ja Samoksessa hänen symbolinen avioliittonsa Heran kanssa, Demeterin ja Persefonen pyhät salamenot Eleusiissa ja ennen kaikkea Peloponnesoksessa ja Attikassa yleinen murehtiminen ja riemuitseminen Dionysoksen kuoleman ja ylösnousemuksen takia. Tällaisien vertauskuvallisten esitysten nimi oli *dromena* 'suoritukset': *drama* on läheistä sukua ja merkitsee, kuten tuleekin, 'toimintaa'. Sikyonissa kunnioittivat traagilliset kuorot aina diktaattori Kleistheneen aikaan asti muinaisen kuninkaan Adrastoksen »kärsimyksiä». Ikariassa, mistä Thespis oli kotoisin, uhrattiin Dionysokselle pukki. Kenties se »pukinlaulu», josta tragedia johtaa nimensä, oli laulu, jota laulettiin päihtyneen jumalan silvotun vertauskuvan tai olennoituman ääressä. Kreikkalainen draama kasvoi kuten omammekin uskonnollisista palvontamenoista.

Tästä johtuu, että ateenalaiset näytelmät, sekä traagilliset että koomilliset, esitettiin osana Dionysoksen juhlaa, hänen pappiensa johdon alaisina hänen mukaansa nimitetyssä teatterissa »dionysolaisten taiteilijoiden» voimin. Dionysoksen patsas tuotiin teatteriin ja sijoitettiin näyttämön eteen, jotta hän saisi nauttia esityksestä. Ennen näytäntöä uhrattiin eläin jumalalle. Teatterilla oli temppelin pyhyys, ja siellä tehdyt rikokset rangaistiin pikemmin pyhäinhäväistyksenä kuin tavallisina rikoksina. Kuten tragedialla oli kunniapaikka kaupungin *dionysia*-juhlan näyttämöllä, koomillinen näytelmä oli etualalla *lenaia*-juhlassa, mutta tämäkin juhla vietettiin Dionysoksen kunniaksi. Ehkäpä aiheena oli alkuaan, kuten messudraamassa, jumalan kärsimys ja kuolema. Vähitellen runoilijoiden sallittiin sen sijaan kuvata kreikkalaisen mytologian sankarin kärsimyksiä ja kuolemaa. Onpa draama varhaisimmissa muodoissaan saattanut olla maagillinen rituaali, jonka tarkoituksena oli torjua pois kuvaamansa murhenäytelmät ja puhdistaa kuulijakunta synneistä muutenkin kuin Aristoteleen kuvaannollisessa merkityksessä, esittämällä nämä sijaisen kestäminä ja loppuneina hänen mukanaan. Osittain juuri tämä uskonnollinen pohja pysytti kreikkalaisen murhenäytelmän kuningatar Elisabetin aikaista korkeammalla tasolla.

Arionin ja muiden miimilliseen toimintaan järjestämästä kuorosta tuli draaman rakenteen peruskivi, ja se pysyi kreikkalaisen murhenäytelmän olennaisena osana Euripideen myöhäisempiin näytelmiin saakka. Varhaisempia näyttelijöitä sanottiin tanssijoiksi, koska he esittivät näytelmänsä pääasiallisesti kuorotanssin tapaan ja olivat tosiaan tanssin opettajia. Tarvittiin vain yksi seikka muuttamaan nämä kuoroesitykset draamaksi, nimittäin näyttelijän asettaminen vuoropuhelussa ja toiminnassa kuoron vastakohdaksi. Tämän ajatuksen sai muuan näistä tanssinopettajista ja

kuoron harjoittajista, Ikariasta kotoisin oleva Thespis. Hänen kotikaupunkinsa sijaitsee lähellä Peloponnesoksen Megaraa, missä Dionysoksen palvontamenot olivat suosiossa, eikä ole kaukana Eleusiista, missä vuosittain esitettiin Demeterin, Persefonen ja Dionysos Zagreuksen draamaa. Epäilemättä sen itsekkyyden yllyttämänä, joka ajaa maailmaa eteenpäin, Thespis erkani kuorosta, antoi itselleen yksilöllisiä säkeitä lausuttavaksi, kehitti vastakohdan ja ristiriidan käsitystä, ja toi varsinaisen draaman historiaan. Hän näytteli erilaisia osia niin todenmukaisesti, että kun hänen seurueensa esiintyi Ateenassa, Solon tyrmistyi tästä hänen mielestään yleisön pettämisestä ja tuomitsi vastasyntyneen taiteenhaaran epämoraalisena; saman syytöksen se on saanut kuulla jokaisella vuosisadalla. Peisistratoksella oli enemmän mielikuvitusta, ja hän edisti Dionysoksen juhlien draamakilpailuja. Vuonna 534 Thespis voitti sellaisen kilpailun. Uusi taidemuoto kehittyi niin nopeasti, että Khoirilos sukupolvea myöhemmin toi näyttämölle 160 näytelmää. Kun Aiskhylos ja Ateena viittäkymmentä vuotta myöhemmin voittajina palasivat Salamiin taistelusta, oli lavastus valmiina Kreikan draamanhistorian suurta aikaa varten.

VI. JÄLKIKATSAUS

Kun luomme silmäyksen tuohon monimuotoiseen sivistykseen, jonka huippuja on edellisillä sivuilla hahmoteltu, alamme ymmärtää minkä puolesta helleenit taistelivat Marathonin luona. Silmäimme eteen nousee Aigeian meren maailma, puuhakkaiden, riidanhaluisten, valppaiden ja kekseliäiden helleenien mehiläiskeko, helleenien, jotka itsepintaisesti pureutuvat jokaiseen satamaan, kehittävät talouselämänsä maanviljelyksestä teollisuus- ja kauppavaltaiseksi ja jotka jo luovat suurta kirjallisuutta, filosofiaa ja taidetta. Tämä uusi kulttuuri kypsyi hämmästyttävän nopeasti ja laajalti. Kuudennella vuosisadalla laskettiin perusta viidennen saavutuksille. Tämä sivistys voitti muutamissa suhteissa Perikleen aikaisen. Sen lyyrillinen ja eepillinen runous oli etevämpi, sitä vilkastutti ja koristi naisten suurempi vapaus ja henkinen toimeliaisuus, ja hallitus oli tietyssä määrässä parempi kuin myöhempänä, kansanvaltaisempana aikana. Mutta demokratiankin peruskivet olivat valmiina. Vuosisadan lopulla diktatuurit olivat opettaneet Hellaalle niin paljon järjestystä, että kreikkalainen vapaus kävi mahdolliseksi.

Itsehallinnon toteuttaminen oli jotakin aivan uutta maailmalle. Mikään suuri yhteiskunta ei vielä ollut rohjennut elää kuninkaitta. Tämä ylpeä yksilöllinen ja kollektiivinen riippumattomuuden tunne kannusti mahtavasti jokaista kreikkalaisten hanketta. Juuri heidän vapautensa innoitti heidät uskomattomiin saavutuksiin taiteiden ja kirjallisuuden, tieteiden

ja filosofian alalla. Totta kyllä suuri osa kansasta kuten jokaisena aikana harrasti ja rakasti taikauskoa, salamenoja ja myyttejä; ihmiset tarvitsevat lohdutusta. Mutta siitä huolimatta Kreikan elämä oli ennen kuulumattoman maallisvoittoista. Politiikka, laki, kirjallisuus ja mietiskely olivat kukin vuorostaan irtaantuneet ja vapautuneet uskonnon vallasta. Filosofia oli alkanut tulkita naturalistisesti maailmaa ja ihmistä, ruumista ja sielua. Siihen asti miltei tuntematon tiede oli esittänyt ensimmäiset rohkeat väitteensä. Eukleideen alkeet oli kiteytetty valmiiseen muotoon. Selvyydestä, järjestyksestä ja ajatuksen rehellisyydestä oli tullut pelastavan vähemmistön ihanne. Lihan ja hengen sankarillinen ponnistus varjeli nämä saavutukset ja niihin sisältyvän lupauksen vieraan despotismin kalmankouralta ja mysteerien pimeydestä. Siten voitettiin Euroopan sivistykselle vapauden pulmallinen etuoikeus.

KYMMENES LUKU

KAMPPAILU VAPAUDESTA

1. MARATHON

»Dareioksen, Kserkseen ja Artakserkseen hallitusaikana», lausuu Herodotos, »Kreikkaa kohtasi enemmän onnettomuuksia kuin kahdenkymmenen edellisen sukupolven aikana.» Kreikan kansa joutui maksamaan hyvitystä kehityksestään; kun se oli levittäytynyt niin laajalle, se ei voinut välttyä ennemmin tai myöhemmin törmäämästä yhteen jonkin mahtavan valtion kanssa. Helleenit olivat käyttäen merta valtatienään avanneet kauppareitin, joka ulottui Espanjan itärannikolta Mustan meren etäisimpiin satamiin. Tämä eurooppalainen, kreikkalais-italialais-sisilialainen vesitie kilpaili yhä enemmän ja enemmän itämaisen, intialais-persialais-foinikialaisen maa- ja vesitien kanssa. Siten sai alkunsa katkera ja taukoamaton kilpailu, joka teki sodan väistämättömäksi, mikäli kaikki ihmisten merkit pitivät paikkansa. Tässä sodassa olivat Laden, Marathonin, Plataiain, Himeran, Mykalen, Eurymedonin, Graneikoksen, Issoksen, Arbelan, Cannaen ja Zaman taistelut pelkkiä välikohtauksia. Eurooppalainen järjestelmä peri voiton itämaisesta osittain siksi, että vesikuljetus on huokeampaa kuin kuljetus maitse, osittain koska on melkein historian laki, että tuima, sotaisa pohjola voittaa mukavuutta harrastavan, taiteellisen etelän.

Vuonna 512 Persian hallitsija Dareios I kulki Bosporoksen yli, tunkeutui Skyytiaan ja marssien länttä kohti valloitti Traakian ja Makedonian. Kun hän palasi pääkaupunkeihinsa, hän oli laajentanut valtakuntansa käsittämään Persian, Afganistanin, pohjois-Intian, Turkestanin, Mesopotamian, pohjois-Arabian, Egyptin, Kyproksen, Palestiinan, Syyrian, Vähän Aasian, Aigeian meren itäalueet, Traakian ja Makedonian. Maailman toistaiseksi suurin imperium oli kurkottautunut liian pitkälle sulkien piiriinsä ja havahduttaen tulevan voittajansa. Vain yksi huomionarvoinen kansakunta oli jäänyt tämän laajan hallitus- ja kauppajärjestelmän ulkopuolelle, nimittäin Kreikka. Vuonna 510 Dareios oli tuskin kuullut puhuttavan siitä, Jooniaa lukuun ottamatta. »Keitä ovat ateenalaiset?» hän kysyi. Noin 506 vallankumouksen kukistama Ateenan diktaattori Hippias pakeni Sardeen persialaisen maaherran luo ja anoi apua saadakseen valtansa takaisin, missä tapauksessa hän tarjoutui hallitsemaan Attikaa Persian vasallina.

Tähän houkutukseen liittyi v. 500 sopivasti sattunut provokaatio. Vähän Aasian kreikkalaiset kaupungit, jotka olivat viitisenkymmentä vuotta kuuluneet Persian valtakuntaan, ajoivat yht'äkkiä maaherransa tiehensä

»Uneksiva Athene.» Akropolismuseo, Ateena. — Tuntemattoman tekijän kohokuva 5. vuosisadalta eKr.

Lapithien ryöstö. Olympian Zeun temppelin länsipäädystä. Olympian museo. — Hevosihmisten, kentaurien, yritys ryöstää lapithien naiset ja sitä seurannut taistelu oli eräs kreikkalaisten kuvanveistäjien mieliaiheita. Se oli luultavasti vertauskuva ihmisen inhimillisten ja eläimellisten voimien välisestä kamppailusta.

ja julistautuivat itsenäisiksi. Miletoksen Aristagoras lähti Spartaan pyytämään apua, mutta epäonnistui tehtävässään. Sen jälkeen hän meni Ateenaan, joka oli monien Joonian kaupunkien emäkaupunki ja esitti asiansa niin hyvin, että ateenalaiset lähettivät 20-aluksisen laivaston tukemaan kansannousua. Sillä välin joonialaiset osoittivat helleeneille ominaista sekasortoista tarmoa. Kukin kapinoiva kaupunki kokosi sotajoukon, mutta piti sen oman käskyvaltansa alaisena. Miletoksen armeija, jota johdettiin pikemmin rohkeasti kuin viisaasti, marssi Sardesta vastaan ja poltti tämän suurkaupungin maan tasalle. Joonian liittokunta muodosti yhteisen laivaston, mutta Samoksen laivue teki salaa sopimuksen persialaisen maaherran kanssa, ja kun Persian laivasto 494 iski Joonian laivaston kanssa yhteen Laden luona eräässä historian suurimmista meritaisteluista, Samoksen viitisenkymmentä alusta purjehtivat matkoihinsa taisteluun ryhtymättä ja monien muiden kaupunkien laivastot seurasivat esimerkkiä. Joonialaiset kärsivät täydellisen tappion, eikä Joonian sivistys koskaan täysin toipunut tästä fyysillisestä ja henkisestä tappiosta. Persialaiset valloittivat piirityksen jälkeen Miletoksen, tappoivat miehet, veivät naiset ja lapset orjuuteen ja ryöstivät kaupungin niin täydellisesti, että Miletos siitä päivin vajosi pikkukaupungiksi. Persian valta palautettiin koko Jooniaan, ja ateenalaisten väliintulosta harmistunut Dareios päätti valloittaa Kreikan. Pieni Ateena, joka oli jalomielisesti auttanut tytärkaupunkejaan, huomasi joutuneensa vastakkain imperiumin kanssa, joka oli kirjaimellisesti sata kertaa sitä suurempi.

Vuonna 491 Datiin komentama 600-laivainen persialainen laivasto purjehti Samoksesta Aigeian meren poikki, pysähtyi matkallaan kukistamaan Kykladit ja tuli Euboian rannikolle 200 000 miestä mukanaan. Euboia alistui lyhyen vastarinnan jälkeen, ja persialaiset purjehtivat lahden yli Attikaan. He leiriytyivät lähelle Marathonia, koska Hippias oli sanonut, että sikäläisellä tasangolla he voisivat käyttää ratsuväkeä, jota heillä oli ylivoimaisesti runsaammin kuin helleeneillä.

Koko Kreikka joutui kuohuksiin uutisista. Persian aseet eivät vielä koskaan olleet kärsineet tappiota, sen laajentumista ei vielä missään ollut pysähdytetty. Kuinka saattaisi niin heikko, hajanainen ja yhteistoimintaan tottumaton kansakunta torjua tämän itämaisen valloitusaallon? Pohjois-Kreikan valtiot olivat haluttomia vastustamaan niin hirmuista mahtia. Sparta ryhtyi epäröiden valmisteluihin, mutta salli taikauskon viivyttää liikekannallepanoa. Pieni Plataiai toimi ripeästi ja lähetti suuren joukon kansalaisiaan rientomarssissa Marathoniin. Ateenassa Miltiades vapautti orjia ja otti heidät vapaiden rinnalle sotajoukkoon, jonka hän johdatti vuorten yli taistelukentälle. Armeijoiden iskiessä yhteen helleenejä oli parisenkymmentätuhatta, persialaisia otaksuttavasti satatuhatta. Persialaiset olivat urheita, mutta he olivat tottuneet yksittäistaisteluun eikä

heitä ollut koulutettu silmällä pitäen kreikkalaisten joukkopuolustusta ja -hyökkäystä. Kreikkalaiset yhdistivät rohkeuteen kurin, ja vaikka he tekivät sen mielettömyyden, että jakoivat komennon kymmenen kenraalin kesken, joista kukin oli päivän kerrallaan ylipäällikkönä, heidät pelasti Aristeideen esimerkki, hän kun luovutti päällikkyytensä Miltiadeelle. Tämän karkean soturin voimakkaan strategian turvin pieni helleenijoukko löi pakoon Persian laumat taistelussa, joka ei ainoastaan ollut yksi historian ratkaisutaisteluja, vaan yksi sen kaikkein uskomattomimpia voittoja. Jos voimme luottaa tällaisessa asiassa kreikkalaisten todistukseen, Marathonin luona kaatui 6 400 persialaista ja vain 192 helleeniä. Taistelun päätyttyä spartalaiset saapuivat, surivat hitauttaan ja ylistivät voittajia.

II. ARISTEIDES JA THEMISTOKLES

Miltiadeen ja Aristeideen myöhemmät elämänvaiheet havainnollistavat kuvaavasti kreikkalaisten luonteen ja heidän historiansa eriskummallista jalouden ja julmuuden, ihanteellisuuden ja kyynillisyyden sekoitusta. Pöyhistyneenä koko Kreikan ylistelystä Miltiades vaati ateenalaisia varustamaan 70-aluksisen laivaston ja antamaan hänelle rajattoman käskyvallan. Kun alukset olivat valmiit, Miltiades purjehti niiden kera Parokseen ja kiristi sen kansalaisilta yleisen verilöylyn uhalla sata talenttia (600 000 dollaria). Ateenalaiset kutsuivat hänet pois ja sakottivat häntä 50 talenttia, mutta hän kuoli pian jälkeenpäin ja hänen poikansa Kimon, Perikleen tuleva kilpailija, maksoi sakon.

Mies, joka oli luovuttanut hänelle paikkansa Marathonissa, selviytyi hengissä maineen salakuopista. Aristeides oli elämältään ja tavoiltaan Ateenan spartalainen. Levollisen, tyynen luonteensa, vaatimattoman yksinkertaisuutensa ja horjumattoman rehellisyytensä takia hän sai liikanimen »Oikeamielinen», ja kun esitettäessä Aiskhyloksen erästä draamaa, kuultiin rivit

Hän tahtoo rehti olla, silt' ei näyttää vain.
Kun mielen pohjaan kylvää hyveen toukomaan,
niin versoo siitä järjen kelpo miettehet.

koko katsomo kääntyi katsomaan Aristeidesta pitäen tätä runoilijan säkeiden elävänä olennoitumana. Kun helleenit valloittivat persialaisten leirin Marathonin luona ja löysivät heidän teltoistaan runsaasti kalleuksia, ne uskottiin Aristeideen huostaan, eikä tämä »ottanut mitään itselleen eikä sallinut toistenkaan niin tehdä». Kun sodan päätyttyä Ateenan liittolaiset suostutettiin antamaan vuosittain avustusta yhteiseen puolustusrahastoon, Deloksen aarteeseen, he valitsivat Aristeideen määrittelemään maksun suuruuden, eikä kukaan nurkunut hänen päätöksistään. Hän oli silti

enemmän ihailtu kuin suosittu. Vaikka hän oli demokratiaa niin suuresti laajentaneen Kleistheneen läheinen ystävä, hän oli sitä mieltä, että kansanvalta nyt oli riittävän suuri ja että kansankokouksen vallan lisääminen johtaisi hallinnon turmeltumiseen ja yleiseen epäjärjestykseen. Hän paljasti rikkomuksia, missä niitä tapasikin, ja hankki itselleen paljon vihollisia. Themistokleen johtamat demokraatit käyttivät Kleistheneen äskettäin voimaan saattamaa ostrakismos-menetelmää päästäkseen hänestä eroon, ja vuonna 482 Ateenan historian ainoa samalla kertaa sekä kuuluisa että rehellinen mies ajettiin uransa huipulta maanpakoon. Koko maailma on kuullut kertomuksen, joka tosin saattaa olla tarua, siitä, kuinka Aristeides kirjoitti *ostrakon*-liuskalle oman nimensä erään kirjoitustaidottoman kansalaisen pyynnöstä; tämä, joka ei tuntenut häntä, kantoi keskinkertaisten ihmisten tavoin kaunaa eteville ja oli kyllästynyt kuulemaan Aristeidesta nimitettävän oikeamieliseksi. Kun Aristeides sai kuulla tuloksen, hän lausui toivomuksen, ettei Ateenan tarvitsisi koskaan muistaa häntä.

Historiankirjoittajan on pakko myöntää, että ateenalaisissa julkisuuden miehissä oli asianmukainen määrä valtiotaitoon välistä liittyvää häikäilemättömyyttä. Themistokles oli kuten myöhemmän ajan Alkibiadeskin kyvykkyyden ruumiistuma. Aina maltillinen Thukydides sanoo: »hänellä on oikeus vaatia meiltä poikkeuksellista ja tavatonta ihailua». Miltiadeen tavoin hän pelasti Ateenan, mutta ei voinut pelastaa itseään. Hän saattoi voittaa suuren valtakunnan, mutta ei hillitä omaa vallanhimoaan. »Hän suhtautui vastahakoisesti ja välinpitämättömästi», kertoo Plutarkhos, »neuvoihin, joita hänelle annettiin tapojen ja käytöksen suhteen tai jonkin miellyttävän taidon opettamiseksi, mutta kaikkeen, mitä hänelle sanottiin oveluuden tai valtiotaidon lisäämiseksi, hän suhtautui tarkkaavammin, kuin hänen ikäiseltään olisi voinut odottaa, luottaen luontaiseen kykyynsä sellaisissa asioissa.» Ateenan kovaksi onneksi sekä Themistokles että Aristeides rakastuivat samaan poikaan, keolaiseen Stesilaokseen, ja heidän kaunansa kesti vielä sen nostattaneen kauneuden kuihduttuakin. Mutta Themistokleen kaukonäköisyys ja tarmo kuitenkin valmistivat ja toteuttivat Salamiin voiton Kreikan historian kohtalokkaimmassa taistelussa. Jo 493 hän oli suunnitellut Ateenalle uuden sataman Peiraeukseen ja pannut alulle sen rakennustyöt. V. 482 hän suostutti ateenalaiset luopumaan Laureionin hopeakaivosten tuoton jako-osuuksista ja käyttämään summan sadan kolmisoudun rakentamiseen. Ilman tätä laivastoa ei Kserksestä olisi voitu vastustaa.

III. KSERKSES

Dareios I kuoli 485, ja häntä seurasi Kserkses I. Sekä isä että poika olivat pystyviä ja sivistyneitä miehiä, ja olisi erehdys kuvitella Kreikan

ja Persian sotaa sivistyksen ja raakalaisuuden kamppailuksi. Kun Dareios oli ennen hyökkäystään Kreikkaan lähettänyt airuita Ateenaan ja Spartaan vaatimaan maata ja vettä alistumisen merkiksi, molemmat kaupungit olivat surmauttaneet airuet. Ennemerkkien huolestuttama Sparta katui tätä kansainvälisen tavan loukkausta ja vetosi kansalaisiinsa, jotta kaksi heistä lähtisi Persiaan ja alistuisi mihin hyvänsä rangaistukseen, jonka suurkuningas määräisi hyvitykseksi. Kaksi vanhoihin, rikkaisiin sukuihin kuuluvaa miestä, Sperthias ja Bulis, ilmoittautui vapaaehtoisesti. He matkasivat Kserkseen hoviin ja tarjoutuivat kuolemaan Dareioksen airuiden surman sovitukseksi. Kserkses vastasi Herodotoksen kertoman mukaan »todellista ylevämielisyyttä osoittaen, ettei hän halunnut menetellä kuten lakedaimonilaiset, jotka tappamalla airuet olivat loukanneet kaikille ihmisille yhteisiä lakeja. Koska hän tuomitsi heidän sellaisen menettelynsä, hän ei itse milloinkaan syyllistyisi sellaiseen.»

Kserkses valmisteli verkkaan, mutta perinpohjaisesti persialaisten toista hyökkäystä Hellaaseen. Neljä vuotta hän keräsi joukkoja ja tarvikkeita kaikista valtakuntansa osista. Kun hän vihdoin 481 lähti liikkeelle, hänen armeijansa oli todennäköisesti suurin historian aikana ennen omaa vuosisataamme kokoontunut. Herodotos arvioi huikeasti liioitellen sen 2 641 000 aseelliseksi mieheksi, ja pioneerien, orjien, kauppiaiden, muonanhankkijain ja ilonaisten luvun yhtä suureksi. Hän kertoo, ehkä veitikka silmäkulmassa, että kokonaiset joet kuivuivat, kun Kserkseen armeija joi niistä. Armeija oli kokoonpanoltaan erittäin kirjava, mikä oli sekä luonnollista että kohtalokasta. Siinä oli persialaisia, meedialaisia, babylonialaisia, afgaaneja, intialaisia, baktrialaisia, sogdianalaisia, sakeja, assyrialaisia, armenialaisia, kolkhilaisia, skyyttejä, paionialaisia, Myysian, Paflagonian, Fryygian, Traakian, Thessalian, Lokriin, Boiotian, Aioliin, Joonian, Lyydian, Kaarian, Kilikian, Kyproksen, Foinikian, Syyrian, Arabian ja Egyptin asukkaita, etiopialaisia, libyalaisia ja monia muita. Siihen kuului jalkaväkeä, ratsuväkeä, sotavaunuja, norsuja sekä kuljetus- ja sotalaivasto, jossa Herodotoksen mukaan oli kaikkiaan 1 207 alusta. Kun kreikkalaisia vakoilijoita saatiin kiinni leirissä ja muuan kenraali määräsi heidät teloitettaviksi, Kserkses kumosi käskyn, säästi miehet, kuljetutti heidät sotajoukon halki ja päästi heidät vapaiksi uskoen, että kunhan he olivat ilmoittaneet Ateenaan ja Spartaan hänen valmistelujensa laajuuden, jäljellä oleva Kreikan osa kiireesti antautuisi.

Keväällä 480 suuri armeija saapui Hellespontokselle, minne egyptiläiset ja foinikialaiset insinöörit olivat rakentaneet sillan, joka kuului muinaisajan eniten ihailtuihin teknillisiin saavutuksiin. Jos taas saamme uskoa Herodotosta, oli 674 kolmisoutua tai viisikymmenairokasta asetettu kahteen riviin poikki salmen, jokainen alus suunnattuna merivirtaa vasten ja raskaan ankkurin paikallaan pitämänä. Sitten rakentajat jännittivät pel-

lava- tai papyrusköysiä kummankin laivarivin yli äyräältä äyräälle, sitoivat köydet kuhunkin laivaan ja kiristivät ne rannalla olevilla keloilla. Puita kaadettiin ja sahattiin lankuiksi ja nämä ladottiin köysille sekä kiinnitettiin niihin ja toinen toiseensa. Lankut peitettiin risukimpuilla, tämä mullalla, ja sekoitus tallattiin, jotta se muistuttaisi tietä. Kummallekin sivulle rakennettiin tarpeeksi korkea vallitus, jotteivät eläimet säikkyisi meren nähdessään. Kuitenkin täytyi monia eläimiä ja muutamia sotilaitakin pakottaa ruoskalla uskaltautumaan sillalle. Se kesti kuormituksen hyvin, ja seitsemän vuorokauden kuluttua koko sotajoukko oli onnellisesti kulkenut sen yli. Muuan seudun alkuasukas, joka oli nähnyt tämän näytelmän, päätteli, että Kserkses on Zeus, ja uteli, miksi jumalien ja ihmisten valtias oli nähnyt niin paljon vaivaa pienen Kreikan valloittamiseksi, kun hän olisi voinut tuhota julkean kansan yhdellä salamaniskulla.

Armeija marssi poikkimaisin Traakian kautta etelään Makedoniaan ja Thessaliaan, kun taas Persian laivasto, joka purjehti lähellä rannikkoa, vältti Aigeian meren myrskyt kulkemalla etelään kaksikilometrisen kanavan läpi, jonka pakolla otettu työvoima oli kaivanut Athos-vuoren kannaksen poikki. Missä hyvänsä armeija söi kahdesti, sanotaan sitä ruokkineen kaupungin joutuneen perikatoon. Thasokselta kului 400 hopeatalenttia (suunnilleen miljoona dollaria), kun se toimi yhden päivän Kserkseen isäntänä. Pohjoiset kreikkalaiset aina Attikan rajaa myöten antautuivat pelosta tai lahjottuina ja sallivat Kserkseen lisätä miljooniaan omilla joukoillaan. Kaikista pohjoisista kaupungeista vain Plataiai ja Thespiai valmistautuivat taisteluun.

IV. SALAMIS

Miten nykyisin saatamme kuvitella eteläkreikkalaisten kauhua ja epätoivoa tämän monikielisen vyöryn lähestyessä? Vastarinta tuntui mielettömältä, sillä uskollisina pysyneet valtiot eivät voineet saada kokoon kymmenettä osaa Kserkseen sotavoimasta. Kerrankin Ateena ja Sparta puhalsivat yhteen hiileen. Valtuutettuja lähetettiin jokaiseen Peloponnesoksen kaupunkiin anomaan joukkoja tai tarvikkeita. Argos eväsi ne ikuiseksi häpeäkseen. Ateena varusti laivaston, joka purjehti pohjoiseen Persian armadaa vastaan, ja Sparta lähetti vähäisen joukon kuningas Leonidaan johdolla pidättelemään Kserksestä Thermopylain solassa. Molemmat laivastot iskivät yhteen Artemisionin luona Euboian pohjoisrannikon edustalla. Kun kreikkalaiset amiraalit näkivät vihollisalusten musertavan ylivoiman, he halusivat vetäytyä pois. Euboialaiset, jotka pelkäsivät persialaisten maihinnousua, lähettivät Themistokleelle, joka komensi ateenalaista osastoa, lahjuksiksi 30 talenttia (180 000 dollaria), jotta hän suostut-

taisi kreikkalaisten päälliköt taistelemaan. Hän onnistui tässä päästämällä muut osallisiksi lahjuksista. Luonteenomaista oveluutta käyttäen Themistokles kirjoitutti merimiehillään rantakallioihin Persian laivaston kreikkalaisille viestejä, joissa näitä rukoiltiin karkaamaan tai ainakin olemaan taistelematta emämaataan vastaan. Hän toivoi, että jos joonialaiset näkisivät nämä sanat, ne vaikuttaisivat heihin, mutta jos Kserkses näkisi ja ymmärtäisi ne, hän ei uskaltaisi käyttää helleenejä taistelussa. Laivastot taistelivat koko päivän, kunnes yö teki lopun ottelusta, ennen kuin kumpikaan puoli pääsi voitolle. Kreikkalaiset vetäytyivät Artemisioniin, persialaiset Afetaihin. Jos otetaan huomioon epätasaiset voimasuhteet, helleenit olivat oikeassa lukiessaan taistelun voitokseen. Kun sanoma Thermopylain tappiosta saapui, Kreikan laivaston säilynyt osa purjehti etelään Salamiin luo toimiakseen Ateenan turvana.

Sillä välin oli Leonidaan joukko historian sankarillisimmasta vastarinnasta huolimatta nujerrettu »Kuumilla porteilla», ei niinkään paljon persialaisten urheuden kuin helleenien petollisuuden takia. Muutamat Trakhiin kreikkalaiset eivät vain kavaltaneet Kserkseelle vuorten yli johtavan kiertotien salaisuutta, vaan opastivat persialaisen osaston sitä kautta spartalaisten selkäpuolelle. Leonidas ja hänen kolmesataa ikämiestään (sillä hän oli valinnut mukaansa vain pojallisia miehiä, jottei mikään spartalaisperhe tuhoutuisi kokonaan) kaatuivat miltei viimeiseen mieheen. Toinen kahdesta henkiin jääneestä spartalaisesta kaatui Plataiain taistelussa, toinen hirttäytyi häpeäänsä kyllästyneenä. Kreikkalaiset historioitsijat vakuuttavat persialaisten menettäneen 20 000, kreikkalaisten 300. Sankarillisten kreikkalaisten haudalle asetettiin kuuluisin kaikista Hellaan muistokirjoituksista:

»Vieras, Spartaan vie tämä viesti: me uinumme tässä,
käskyä noudattain näin Lakedaimonin lain.»

Kun ateenalaiset kuulivat, ettei persialaisten ja Ateenan välillä enää ollut mitään sulkua, kehoitettiin kuulutuksella jokaista ateenalaista pelastamaan perheensä parhaan taitonsa mukaan. Muutamat pakenivat Aiginaan, toiset Salamiiseen, toiset Troizeniin. Osa miehistä liittyi Artemisionista palaavaan laivastoon sen miehistön aukkoja täydentämään. Plutarkhos kuvaa liikuttavasti, miten kaupungin kotieläimet seurasivat isäntiään rannalle ja ääntelivät surusta, kun raskaasti kuormatut alukset lipuivat pois ilman niitä. Muuan Perikleen isälle Ksanthippokselle kuuluva koira syöksyi mereen ja ui rinnan hänen laivansa kanssa Salamiiseen, missä se kuoli uupumukseen. Voimme kuvitella millainen kiihtymys ja kuohunta noina päivinä vallitsi, kun kuulemme, että eräs kansankokouksessa antautumista puoltanut ateenalainen oitis surmattiin ja että joukko naisia ja lapsia meni hänen taloonsa, missä he kivittivät hänen vaimonsa ja lapsensa

kuoliaiksi. Kun Kserkses saapui, hän huomasi kaupungin miltei hylätyksi ja antoi ryöstää ja polttaa sen.

Kohta sen jälkeen Persian 1 200 aluksen vahvuinen laivasto tunkeutui Salamiin lahteen. Sitä vastaan asettui kolmesataa kreikkalaista kolmisoutua, joilla nytkään ei ollut yhtenäistä johtoa. Useimmat amiraalit vastustivat taisteluun antautumista. Themistokles, joka oli päättänyt pakottaa helleenit toimimaan, turvautui juoneen, joka olisi maksanut hänen päänsä, jos persialaiset olisivat voittaneet. Hän lähetti luotettavan orjan Kserkseen luo kertomaan, että kreikkalaiset aikoivat purjehtia pois yön suojassa ja että persialaiset voisivat estää tämän vain saartamalla kreikkalaisen laivaston. Kserkses noudatti neuvoa, ja seuraavana aamuna helleenien oli pakko tapella, koska jokainen pakotie oli tukittu. Kserkses istui juhla-asussa Aigaleos-vuoren juurella Attikan rannikolla vastapäätä Salamista, seurasi taistelun kulkua ja kirjoitutti muistiin erikoisen urheasti taistelleiden miestensä nimet. Helleenien etevämpi taktiikka ja merimiestaito sekä kielten, mielten ja tarpeettomien laivojen itämaalaisten joukossa aiheuttama sekaannus käänsi ratkaisun lopulta Kreikan eduksi. Diodoroksen mukaan hyökkääjät menettivät kaksisataa alusta, puolustajat 40; mutta emme tunne persialaisten toisintoa. Vain harvat kreikkalaiset menetetyissäkään laivoissa saivat surmansa, sillä ollen kaikki taitavia uimareita he uivat rantaan alustensa upotessa. Persian laivaston jätteet pakenivat Hellespontokseen ja ovela Themistokles lähetti jälleen orjansa Kserkseen luo ilmoittamaan, että hän oli suostuttanut kreikkalaiset luopumaan takaa-ajosta. Kserkses jätti Mardonioksen komentoon 300 000 miestä ja marssi nöyryytettynä muiden joukkojensa kanssa takaisin Sardeeseen. Suuri osa armeijasta kuoli ruttoon ja punatautiin matkan aikana.

Samana vuonna kuin Salamiin taistelu — mahdollisesti samana päivänäkin (syyskuun 23:ntena, 480) kuten kreikkalaiset väittävät — Sisilian kreikkalaiset taistelivat karthagolaisia vastaan Himeran luona. Emme tiedä, toimivatko Afrikan foinikialaiset yhteisymmärryksessä niiden kansalaistensa kanssa, jotka tukivat Kserksestä ja muodostivat niin huomattavan osan hänen laivojensa miehistöstä. Oli ehkä vain sattuma, että Kreikkaa vastaan hyökättiin samalla kertaa sekä lännestä että idästä. Tradition mukaan karthagolainen amiraali Hamilkar saapui Panormokseen 3 000 laivaa ja 300 000 sotilasta mukanaan. Sieltä hän eteni piirittämään Himeraa, minkä luona hänet kohtasi Syrakusan Gelon 55 000 miestä mukanaan. Puunilaisten kenraalien tapaan Hamilkar pysytteli syrjästä taistelukentältä uhraten polttouhreja jumalilleen kamppailun raivotessa. Kun tappio kävi ilmeiseksi, hän heittäytyi tuleen. Hänet haudattiin itse paikalle, ja siellä hänen pojanpoikansa Himilkon 70 vuotta myöhemmin kostoksi surmautti 3 000 kreikkalaista vankia.

Vuotta myöhemmin (elokuussa 479) Kreikka lopullisesti vapautettiin

miltei yhtäaikaisilla maa- ja meritaisteluilla. Mardonioksen armeija, joka eleli mukavasti maan kustannuksella, oli leiriytynyt Plataiain lähelle Boiotian tasangolle. Siellä Spartan kuninkaan Pausaniaan komentama kreikkalainen sotavoima, vahvuudeltaan 110 000 miestä, ryhtyi, parisen viikkoa suotuisia enteitä odoteltuaan, sodan suurimpaan maataisteluun. Maahan hyökänneen sotajoukon ei-persialaiset eivät tunteneet minkäänlaista innostusta ja he lähtivätkin pakoon kohta, kun persialainen osasto, joka oli hyökkäyksen kärjessä, alkoi horjua. Helleenien voitto oli niin ylivoimainen, että he (omien historioitsijoidensa mukaan) menettivät vain 159 miestä, jota vastoin persialaisesta sotajoukosta surmattiin 260 000.[1] Samana päivänä, sanovat helleenit, kreikkalainen laivue kohtasi Persian laivaston Mykalen, kaikkien joonialaisten keskuspaikan, edustalla. Persian laivasto tuhottiin, Joonian kaupungit vapautettiin Persian vallasta, ja kreikkalaiset saivat haltuunsa Hellespontoksen ja Bosporoksen herruuden, kuten olivat vallanneet sen 700 vuotta aikaisemmin Troialta.

Kreikan ja Persian sota oli Euroopan historian kohtalokkain yhteentörmäys, sillä se teki Euroopan mahdolliseksi. Siinä voitettiin läntiselle sivistykselle tilaisuus kehittää omaa taloudellista elämää vapaana muukalaisten veronkannosta ja omia poliittisia laitoksiaan vapaana itämaisten kuninkaiden käskyistä. Kreikalle avautui selvä tie sen ensimmäiseen suureen vapauden kokeeseen. Kreikan mieli varjeltui kolmen vuosisadan ajaksi idän veltostuttavalta mystisismiltä, ja kreikkalainen yritteliäisyys sai täysin vapaat kädet merellä. Salamiin taistelusta selviytynyt Ateenan laivasto avasi nyt jokaisen Välimeren sataman Kreikan kaupalle, ja seurannut kaupallinen laajentuminen hankki ne varat, jotka tarvittiin Perikleen Ateenan elämän mukavuuden ja kulttuurin rahoittamiseen. Pienen Hellaan voitto sellaisesta ylivoimasta nostatti sen kansan ylpeyttä ja itsetuntoa. Se tunsi pelkästä kiitollisuudesta olevansa kutsuttu ennen näkemättömiin tekoihin. Vuosisatojen valmistelujen ja uhrien jälkeen Kreikka astui kultakautensa portista sisään.

[1] Nämä Herodotoksen luvut ovat todennäköisesti isänmaallisen mielikuvituksen tuotetta. Plutarkhos kohotti pyrkiessään puolueettomuuteen helleenien menetykset 1360:ksi, ja Diodoros Sisilialainen, vaikka ei yleensä kitsastele numeroilla, pudotti persialaisten menetykset 100 000:ksi, mutta Plutarkhos ja Diodoros olivat myös kreikkalaisia.

KOLMAS KIRJA

KULTA-AIKA
480–399 e.Kr.

KOLMANNEN KIRJAN KRONOLOGINEN TAULUKKO

Huom. Milloin jonkun henkilön yhteydessä ei ole mainittu kaupungin nimeä, hän on ollut ateenalainen.

e. Kr.

478 Thebalainen runoilija Pindaros.
478—467 Hieron I Syrakusan diktaattorina.
478 Rhegionilainen kuvanveistäjä Pythagoras.
477 Deloksen liittokunta perustettiin.
472 Taidemaalari Polygnotos; Aiskhyloksen »Persialaisnaiset».
469 Sokrates syntyi.
468 Kimon voittaa persialaiset Eurymedon-joella; Aiskhyloksen ja Sofokleen ensimmäinen kilpailu.
467 Keolainen runoilija Bakkhylides; Aiskhyloksen »Seitsemän Thebaa vastaan».
464—454 Heloottien kapina; Ithomen piiritys.
463—431 Perikleen valtiollinen toiminta.
462 Efialtes rajoittaa areiopagin valtaa; valamiehet saavat palkkion; Anaksagoras Ateenassa.
461 Kimon ajetaan maanpakoon; Efialtes surmataan.
460 Filosofi Empedokles Akragaslainen; Aiskhyloksen »Kahlehdittu Prometheus».
459—454 Epäonnistunut ateenalainen retki Egyptiin.
458 Aiskyloksen *Oresteia;* »pitkät muurit».
456 Olympian Zeun-temppeli; mendeläinen kuvanveistäjä Paionios.
454 Deloksen aarre siirretään Ateenaan.
450 Elealainen filosofi Zenon; khiolainen matematiikko Hippokrates; Kallimakhos kehittää korinttilaisen tyylin; thebalainen tähtitieteilijä Filolaos.
448 Kalliaan rauha Persian kanssa.
447—431 Parthenon.
445 Abderalainen filosofi Leukippos.
443 Halikarnassolainen historioitsija Herodotos liittyy siirtolaisiin, jotka perustavat Thurioin Italiaan; leontinoilainen sofisti Gorgias.
442 Sofokleen »Antigone»; eleutherailainen kuvanveistäjä Myron.
440 Abderalainen sofisti Protagoras.
438 Feidiaan Athene Parthenos; Euripideen »Alkestis».
437 Propylaiat.
435—434 Sota Korinthoksen ja Korkyran välillä.
433 Ateenan ja Korkyran liitto.
432 Potidaian kapina; Aspasian, Feidiaan ja Anaksagoraan tuomitseminen.
431—404 Peloponnesoksen sota.
431—424 Euripideen »Medeia», »Andromakhe» ja »Hekabe»; Sofokleen »Elektra».
430 Rutto Ateenassa; Perikleen oikeusjuttu.
429 Perikleen kuolema; Kleon vallassa; Sofokleen »Kuningas Oidipus».
428 Mytilenen kapina; Euripideen »Hippolytos»; Anaksagoraan kuolema.
427 Gorgiaan lähetysmatka Ateenaan; sofistit Prodikos ja Hippias.
425 Sfakterian piiritys; Aristofaneen »Akharnalaiset».
424 Brasidas valloittaa Amfipoliin; historioitsija Thukydideen maanpako; Aristofaneen »Ritarit».

423 Aristofaneen »Pilvet»; taidemaalarit Zeuksis Herakleialainen ja Parrhasios Efesolainen.
422 Aristofaneen »Ampiaiset»; Kleonin ja Brasidaan kuolema.
421 Nikiaan rauha; Aristofaneen »Rauha».
420 Kos-saarelainen lääkäri Hippokrates; abderalainen filosofi Demokritos; sikyonilainen kuvanveistäjä Polykleitos.
420—404 Erektheion.
419 Puhuja Lysias.
418 Spartalaisten voitto Mantineian luona; Euripideen »Ion».
416 Meloksen verilöyly; Euripideen »Elektra»(?).
415—413 Ateenalaisten sotaretki Syrakusaan.
415 Hermien tuhoamien; Alkibiadeen epäsuosio; Euripideen »Troialaisnaiset».
414 Syrakusan piiritys; Aristofaneen »Linnut».
413 Ateenalaisten tappio Syrakusan luona; Euripideen »Ifigeneia Tauriissa».
412 Euripideen »Helene» ja »Andromeda».
411 »Neljänsadan» kumous; Aristofaneen »Lysistrate» ja »Thesmoforiozusai».
410 Demokratian paluu valtaan; Alkibiadeen voitto Kyzikoksen luona.
408 Miletolainen runoilija ja muusikko Timotheos; Euripideen »Orestes».
406 Ateenalaisten voitto Arginusain taistelussa; Euripideen ja Sofokleen kuolema; Euripideen »Bakkhai» ja »Ifigeneia Auliissa».
405—367 Dionysios I Syrakusan diktaattorina.
405 Spartan voitto Aigospotamoin taistelussa; Aristofaneen »Sammakot».
404 Peloponnesoksen sota päättyy; »kolmenkymmenen» valta Ateenassa.
403 Demokratia palautetaan.
401 Kyyros II:n tappio Kunaksan luona; Ksenofonin »kymmenentuhannen» paluu; Sofokleen »Oidipus Kolonoksessa».
399 Sokrateen tuomio ja kuolema.

YHDESTOISTA LUKU

PERIKLES JA KANSANVALTAINEN KOKEILU

I. ATEENAN NOUSU

»Perikleen syntymän ja Aristoteleen kuoleman välinen ajanjakso on», kirjoitti Shelley, »epäilemättä sekä itsessään että huomioon ottaen sen vaikutuksen, mikä sillä on ollut sivistyneen ihmiskunnan myöhäisempiin vaiheisiin, maailmanhistorian muistettavin.» Ateena hallitsi tätä ajanjaksoa, koska se oli johtaessaan Kreikan pelastamista hankkinut useimpien Aigeian meren kaupunkien kuuliaisen ystävyyden (ja niiden apuverot). Joonia oli köyhtynyt ja Sparta sekasorrossa demobilisaation, maanjäristyksen ja kapinan takia, samalla kun Themistokleen luoma laivasto asetti kaupan saavutusten rinnalle voittonsa Artemisionin ja Salamiin luona. Sota ei tosin ollut aivan lopussa: Kreikan ja Persian välinen sota jatkui keskeytyksin siitä asti, kun Kyyros valloitti Joonian, siihen hetkeen, jolloin Aleksanteri kukisti Dareios III:n. Persialaiset karkotettiin Jooniasta 478, Mustalta mereltä 478, Traakiasta 475, ja v. 468 ateenalaisen Kimonin johtama kreikkalainen laivasto löi Persian sekä maa- että merivoimat ratkaisevasti Eurymedon-joen suulla.[1] Aasian ja Aigeian meren helleenikaupungit järjestäytyivät 477 Persiaa vastaan puolustautuakseen Deloksen liittokunnaksi, jolla oli yhteinen rahasto Delos-saaren Apollonin temppelissä. Koska Ateena rahojen sijasta antoi laivoja, se saattoi pian merimahtinsa avulla tehokkaasti valvoa liittolaisiaan. Tasavertaisten jäsenten liittokunta muuttui nopeasti Ateenan imperiumiksi.

Tähän imperialistiseen laajentumispolitiikkaan osallistuivat häikäilemättömän Themistokleen ohella kaikki Ateenan merkittävät valtiomiehet, hyveellinen Aristeideskin, samoin kuin myöhemmin moitteeton Perikles. Kukaan ei ollut tehnyt Ateenalle suurempia palveluksia kuin Themistokles eikä kukaan ollut häntä halukkaampi saamaan niistä maksun. Kun kreikkalaiset päälliköt kokoontuivat päättämään ensimmäisestä ja toisesta palkinnosta miehille, jotka oivallisimmin olivat sodan aikana puolustaneet Hellasta, jokainen asetti itsensä ensimmäiseksi ja Themistokleen toiseksi. Hän se määräsi Kreikan historian suunnan saamalla ateenalaiset vakuuttumaan siitä, että tie yliherruuteen ei kulkenut maata, vaan merta pitkin, ja että päämaaliin pääsemiseksi tarvittiin pikemminkin kauppaa kuin

[1] Pamfyliassa, Vähän Aasian eteläosassa.

sotaa. Hän neuvotteli Persian kanssa ja koetti saada vanhan ja uuden imperiumin välisen kamppailun loppumaan, jotta häiritsemätön kauppa Aasian kanssa vaurastuttaisi Ateenaa. Hänen yllyttäminään Ateenan miehet, jopa naiset ja lapsetkin, pystyttivät muurin Ateenan ja toisen Peiraeuksen ja Munykhian satamien ympärille. Hänen johdollaan rakennettiin suuria laitureita, makasiineja ja tavarapörssejä Peiraeukseen merikaupan kaikkia tarpeita silmällä pitäen; Perikles jatkoi hänen työtään. Themistokles tiesi tämän politiikan nostattavan kateutta Spartassa ja kenties johtavan sotaan kilpailevien valtioiden välillä, mutta hänen näkynsä Ateenan tulevaisuudesta ja hänen luottamuksensa Ateenan laivastoon tempasivat hänet mukanaan.

Hänen päämääränsä olivat yhtä suurenmoiset kuin keinonsa halpamaiset. Hän kiristi laivaston avulla veroa Kykladeilta, koska nämä olivat liian pian antautuneet persialaisille ja antaneet joukkonsa Kserkseen käytettäviksi. Hän näyttää ottaneen lahjuksia päästääkseen muutamat kaupungit helpolla. Samanlaisesta hyvityksestä hän järjesti maanpakolaisille tilaisuuden palata, mutta piti joskus, sanoo Timokreon, rahat, vaikkei ollutkaan onnistunut hankkimaan paluulupaa. Kun Aristeides asetettiin huolehtimaan julkisista tuloista, hän havaitsi edeltäjiensä, erittäinkin Themistokleen, kavaltaneen julkisia varoja. N. 471 ateenalaiset, jotka pelkäsivät Themistokleen moraalitonta älykkyyttä, karkottivat hänet ostrakismoksella, ja hän asettui asumaan Argokseen. Pian sen jälkeen spartalaiset löysivät hallitsijansa Pausaniaan salaisesta kirjeenvaihdosta asiakirjoja, jotka ilmeisesti saattoivat huonoon valoon Themistokleen; Pausaniaan he olivat tappaneet nälkään, koska hän oli ryhtynyt petollisiin neuvotteluihin Persian kanssa. Riemuissaan, kun saattoi tuhota pystyvimmän vihollisensa, Sparta saattoi nämä asiakirjat Ateenan tietoon; tämä määräsi oitis Themistokleen otettavaksi kiinni. Hän pakeni Korkyraan, mutta ei saanut sieltä turvapaikkaa, sai lyhyeksi ajan tyyssijan Epeiroksesta ja purjehti sieltä salaa Aasiaan. Siellä hän vaati Kserkseen seuraajalta palkkiota siitä, että oli taivuttanut kreikkalaiset Salamiin taistelun jälkeen olemaan ajamatta Persian laivastoa takaa. Artakserkses I, jota Themistokleen lupaus auttaa häntä Kreikan kukistamisessa houkutteli, teki hänestä neuvonantajansa ja osoitti useiden kaupunkien verot hänen ylläpidokseen. Ennen kuin Themistokles saattoi toteuttaa suunnitelmiaan, joita hän lakkaamatta hautoi, hän 449 kuoli Magnesiassa 65 vuoden ikäisenä, koko Välimeren maailman ihailemana ja inhoamana.

Themistokleen ja Aristeideen jälkeen Ateenan kansanvaltaisen puolueen johto joutui Efialteelle ja harvainvaltaisen eli vanhoillisen puolueen Miltiadeen pojalle Kimonille. Kimonilla oli useimmat Themistokleelta puuttuvat hyveet, mutta ei sitä notkeutta, jota kyky tarvitsee poliittista menestystä varten. Koska hän ei viihtynyt kaupungin salajuonien keskellä, hän

hakeutui laivaston päälliköksi ja voitollaan Eurymedonin luona vakaannutti Kreikan vapauden. Palattuaan juhlittuna sankarina Ateenaan hän menetti tuota pikaa koko kansansuosionsa neuvomalla sopimaan Spartan kanssa. Hän taivutti vastahakoisen kansankokouksen sallimaan hänen viedä ateenalaisen sotajoukon auttamaan spartalaisia, joiden helootit olivat Ithomessa nousseet kapinaan. Spartalaiset suhtautuivat kuitenkin epäluuloisesti lahjoja tuoviinkin ateenalaisiin ja osoittivat sen niin avoimesti Kimonin sotilaille, että nämä suuttuneina palasivat Ateenaan ja Kimon joutui epäsuosioon. V. 461 hänet Perikleen toimesta ajettiin ostrakismoksella maanpakoon. Hänen kukistumisensa masensi siinä määrin harvainvaltaisen puolueen, että hallitus joutui kahden sukupolven ajaksi demokraattien käsiin. Neljää vuotta myöhemmin Perikles, joka katui tekoaan (tai, kuten huhu kertoi, oli rakastunut Kimonin sisareen Elpinikehen), kutsutti hänet takaisin, ja Kimon päätti päivänsä kunniakkaasti laivastoretkellä Kyprokseen.

Demokraattisen puolueen johtajana tähän aikaan oli mies, josta me tiedämme oudon vähän, vaikka hänen toimintansa muodosti Ateenan historian käännekohdan. Efialtes oli köyhä, mutta lahjomaton, eikä hän kestänyt kauan Ateenan poliittisen elämän katkeruuden keskellä. Sota oli voimistanut kansanpuoluetta, sillä sen ahdingossa oli kaikki luokkarajat vapaiden miesten välillä hetkeksi unohdettu, kun taas Salamiin pelastavaa voittoa ei ollut saavuttanut aristokraattien valvonnassa oleva armeija, vaan laivasto, jonka miehistönä olivat köyhät kansalaiset ja joka oli kauppaa harjoittavan keskiluokan valvonnassa. Harvainvaltainen puolue koetti pitää etuoikeuksiaan yllä kohottamalla vanhoillisen areiopagin valtion ylimmäksi elimeksi. Efialtes vastasi hyökkäämällä kiivaasti tämän ikivanhan senaatin kimppuun.[1] Hän syytti useita sen jäseniä väärinkäytöksistä, sai muutamia tuomituksi kuolemaan ja taivutti kansankokouksen miltei kokonaan riistämään areiopagilta sen hallussa vielä olevat oikeudet. Vanhoillinen Aristoteles myöhempänä aikana hyväksyi tämän radikaalisen menettelyn, koska »senaatille kuuluneiden oikeudellisten tehtävien siirto kansalle näyttää olleen eduksi, turmelushan näet helpommin saa valtaa harvoissa kuin monissa». Sen ajan vanhoilliset eivät kuitenkaan suhtautuneet asiaan yhtä tyynesti. Efialtes, joka oli

[1] Grote'in n. 1850 kirjoittama esitys syytöksestä areiopagia vastaan palauttaa mieleen Yhdysvaltojen korkeimpaan oikeuteen v. 1937 kohdistetun arvostelun. »Areiopagi, jolla oli ainoalaatuinen asema jäsentensä elinikäisyyden takia, näyttää harjoittaneen rajoiltaan epämääräistä ja laajaa valvontaa, jonka pitkäaikainen käytäntö oli pyhittänyt. Sitä kohtaan tunnettiin eräänlaista uskonnollista kunnioitusta... Areiopagi valvoi myös kansankokouksen toimintaa pitäen silmällä, ettei mikään tämän toimenpide... loukkaisi voimassa olevia lakeja. Tämä valta oli suunnaton, määrittelemätön eikä perustunut mihinkään kansan muodolliseen valtuutukseen.»

havaittu lahjomattomaksi, sai 461 surmansa erään harvainvallan asiamiehen kädestä, ja kansanvaltaisen puolueen vaarallinen johtoasema siirtyi aristokraatti Perikleelle.

II. PERIKLES

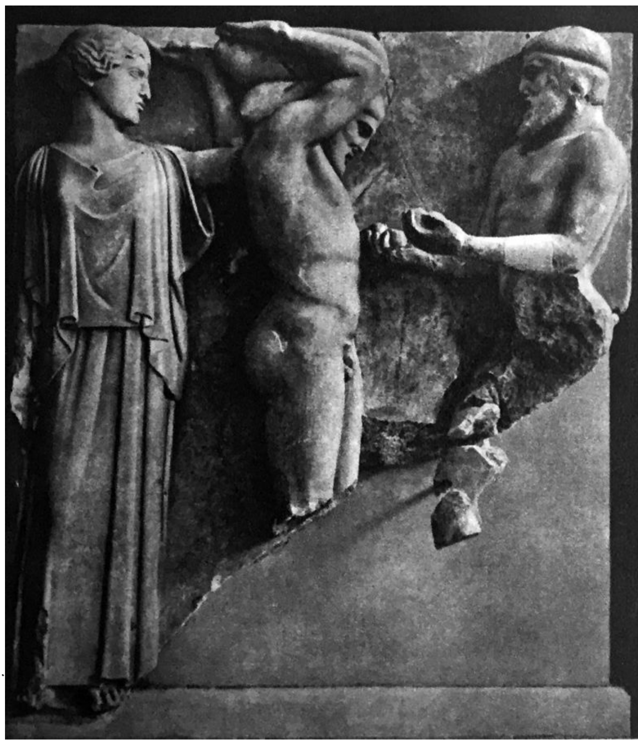
Se mies, joka toimi Ateenan loistavimman aikakauden kaikkien fyysillisten ja henkisten voimien ylipäällikkönä, syntyi kolmisen vuotta ennen Marathonin taistelua. Hänen isänsä Ksanthippos oli taistellut Salamiin luona, johtanut Ateenan laivastoa Mykalen taistelussa ja valloittanut Hellespontoksen takaisin Hellaalle. Perikleen äiti Agariste oli uudistaja Kleistheneen veljen tytär. Hänen kauttaan Perikles siis kuului alkmaionidien vanhaan sukuun. Plutarkhos kertoo: »Kun hänen äitinsä hetki oli lähellä, näki tämä unta, että hänet vietiin leijonan vuoteeseen, ja muutamia päiviä myöhemmin hän synnytti Perikleen, joka muuten oli virheettömästi muodostunut, mutta hänen päänsä oli jokseenkin pitkänomainen ja epäsuhtainen.» Perikleen arvostelijoita huvitti myöhemmin kovasti tämä tosiaankin pitkäkalloinen pää. Aikakauden kuuluisin musiikin opettaja, Damon, opetti hänelle musiikkia, Pythokleides musiikkia ja kirjallisuutta. Hän kuunteli elealaisen Zenonin luentoja Ateenassa, ja hänestä tuli filosofi Anaksagoraan ystävä ja oppilas. Kehitysiässään hän omaksui aikansa nopeasti kasvavan kulttuurin. Kaikki Ateenan sivistyksen langat — taloudelliset, sotilaalliset, kirjalliset, taiteelliset ja filosofiset — yhtyivät hänen mielessään ja politiikassaan. Hän oli, mikäli tiedämme, täydellisin Hellaan synnyttämä mies.

Havaittuaan, ettei ajan henki suosinut harvainvaltaista puoluetta, hän jo nuorena liittyi *demoksen* — so. Ateenan *vapaan* väestön — puolueeseen. Silloin kuten Jeffersonin Amerikassa sanaan »kansa» liittyi tiettyjä omaisuutta koskevia ehtoja. Hän valmistautui huolellisesti kaikkiin poliittisiin toiminpiteisiinsä laiminlyömättä mitään kasvatuksen puolta, puhui harvoin ja lyhyesti sekä rukoili jumalia, ettei koskaan tulisi virkkaneeksi ainoatakaan asiaan kuulumatonta sanaa. Koomilliset runoilijatkin, jotka eivät suosineet häntä, käyttivät hänestä nimitystä »olympolainen», koska Ateena ei koskaan ollut kuullut sellaista jyrisevää ja salamoivaa kaunopuheisuutta. Kaikki kertomukset kuitenkin osoittavat hänen puhuneen intohimottomasti ja vedonneen valistuneisiin mieliin. Hänen vaikutuksensa ei perustunut ainoastaan hänen älykkyyteensä, vaan myös hänen rehellisyyteensä. Hän saattoi harjoittaa lahjomista valtion tarkoitusperien hyväksi, mutta itse hän oli »päivänselvästi vapaa kaikenlaisesta turmeluksesta eikä raha merkinnyt hänelle mitään». Kun Themistokles oli astunut virkaan köyhänä ja jättänyt sen rikkaana, Perikles ei poliittisella

urallaan lainkaan lisännyt isänperintöään, niin vakuutetaan. Tämän ateenalaisen sukupolven ymmärtäväisyyttä todistaa se, että he miltei kolmen vuosikymmenen ajan, 467—428, valitsivat hänet lyhyin väliajoin yhä uudelleen ja uudelleen yhdeksi kymmenestä strategistaan eli sotapäälliköstään. Tämä suhteellisen suuri virka-aseman jatkuvaisuus ei ainoastaan antanut hänelle johtavaa asemaa sotaneuvostossa, vaan salli hänen myös tehdä *strategos autokratorin* toimen mitä vaikutusvaltaisimmaksi hallitusasioissa. Hänen hallitessaan ateenalaiset saivat samalla kertaa nauttia kaikkia demokratian etuoikeuksia ja päästä osallisiksi aristokratian ja diktatuurin edullisista puolista. Se hyvä hallitus ja suopeus sivistysrientoja kohtaan, jotka olivat olleet kaunistukseksi Ateenalle Peisistratoksen aikana, jatkuivat nyt saman yhtenäisen ja älykkään määrätietoisuuden, mutta myös kansalaisten täydellisen ja vapaasti vuosittain uudistetun suostumuksen merkeissä. Historia antoi Perikleessä uuden valaisevan havaintoesimerkin sen periaatteen paikkansa pitävyydestä, että vapaamieliset uudistukset tulevat parhaimmin suoritetuiksi ja niiden pysyvyys on turvatuin silloin, kun johdossa on varovainen ja maltillinen, kansan tukema aristokraatti. Kreikan sivistys oli korkeimmillaan silloin, kun demokratian kasvu antoi sille vaihtelua ja voimaa, mutta aristokratia vielä oli kyllin voimakas pitääkseen siinä yllä järjestystä ja makua.

Perikleen uudistukset lisäsivät huomattavasti kansan oikeuksia. Vaikka *heliaian* valta oli kasvanut Solonin, Kleistheneen ja Efialteen aikana, oli valamiesten palkattomuus aiheuttanut sen, että varakkailla näissä tuomioistuimissa oli hallitseva asema. Perikles otti (451) käytäntöön 2 obolin (34 centin) päiväpalkkion valamiehille ja korotti sen myöhemmin 3 oboliksi. Kummassakin tapauksessa summa vastasi keskitason ateenalaisen puolta päiväansiota. Väitettä, että tämä vaatimaton summa heikensi Ateenan selkärankaa ja turmeli sen moraalia, tuskin tarvitsee ottaa vakavalta kannalta, sillä muutenhan olisi jokainen valtio, joka maksaa palkkaa tuomareilleen tai valamiehilleen, aikoja sitten tuhoutunut. Perikles näyttää myös saaneen aikaan, että sotapalveluksessa oleville maksettiin vähäinen korvaus. Tämän häpeällisen anteliaisuuden huippu oli, että hän suostutti valtion maksamaan jokaiselle kansalaiselle vuosittain kaksi obolia, jotta he voisivat lunastaa pääsylipun virallisten juhlien kilpailuihin ja huvitilaisuuksiin. Tätä hän puolusteli huomauttamalla, etteivät tällaiset tilaisuudet saaneet jäädä ylä- ja keskiluokan ylellisyydeksi, vaan niiden tuli osaltaan ylentää koko valitsijakunnan mieliä. Täytyy kuitenkin myöntää, että Platon, Aristoteles ja Plutarkhos, jotka kaikki olivat vanhoillisia, olivat samaa mieltä näiden almujen vahingollisuudesta ateenalaisten luonteelle.

Jatkaen Efialteen työtä Perikles siirsi kansaisille tuomioistuimille arkonttien ja virkamiesten aikaisemman tuomiovallan. Tästä ajasta lähtien arkontin toimi oli luonteeltaan pikemminkin byrokraattis-hallinnollinen,

HERAKLES JA ATLAS. Olympian Zeun temppelin metoopista. Olympian museo. — Kenties taiteilijalla oli mielessään jokin vertaus, kun hän kuvasi naisen lempeällä kädenliikkeellä auttamaan Heraklesta maailman kannattamisessa.

ATTIKALAINEN STEELA. München. — Steelat eli hautamerkit olivat useimmiten tavallisten käsityöläisten valmistamia.

DELFOIN AJOMIES. Delfoin museo. — Eräs harvoista antiikin ajalta säilyneistä pronssiveistoksista.

eikä siihen liittynyt valtaa määrätä politiikasta, ratkaista oikeusjuttuja tai antaa käskyjä. V. 457 vaalikelpoisuus arkontin toimeen, joka oli ollut varakkaimpien luokkien etuoikeus, ulotettiin kolmanteen *(zeugitai-)* luokkaan. Pian sen jälkeen alin kansalaisluokka, theetit, saavutti ilman laillisia muotoja, pelkästään antamalla sepitettyjä tietoja omaisuudesta, vaalikelpoisuuden samaan virkaan. Theettien merkitys Ateenan puolustuksessa sai toiset luokat katsomaan sormien läpi tätä vilppiä. Muuttaen hetkeksi suunnan päinvastaiseksi Perikles sai kansankokouksen (451) rajoittamaan äänioikeuden koskemaan ateenalaisen isän ja ateenalaisen äidin avioliitossa syntyneitä jälkeläisiä. Kansalaiset eivät saaneet mennä lailliseen avioliittoon ei-kansalaisten kanssa. Tämän toimenpiteen tarkoituksena oli ehkäistä avioliittoja ulkomaalaisten kanssa, vähentää aviotonta syntyväisyyttä ja kenties varata Ateenan oikeuksistaan aroille porvareille kansalaisuuden ja imperiumin aineelliset edut. Perikles itse sai pian syytä katua tätä itsekylläistä lainsäädäntöä.

Koska jokainen vaurautta edistävä hallitusmuoto näyttää hyvältä ja paraskin näyttää pahalta sitä estäessään, Perikles ryhtyi vakiinnutettuaan valtiollisen asemansa taloudellisiin uudistuksiin. Hän koetti vähentää Attikan voimavarojen niukkuudesta aiheutuvaa painetta perustamalla ulkomaille siirtoloita köyhille Ateenan kansalaisille. Antaakseen työtä toimettomille hän teki valtiosta niin suuren työnantajan, ettei Kreikka ennen ollut moista nähnyt: laivastoon liitettiin uusia aluksia, asevarikoita rakennettiin ja Peiraeukseen pystytettiin suuri viljapörssi. Jotta Ateena olisi tehokkaasti suojattu piiritykseltä maan puolelta ja jotta työttömät samalla saisivat lisää työtilaisuuksia, Perikles sai kansankokoukseen myöntämään varoja »pitkien muurien» rakentamista varten. Kolmentoista kilometrin pituisina nämä yhdistivät Ateenan Peiraeukseen ja Faleroniin. Siten kaupunki satamineen muodosti linnoitetun alueen, jonne sodan aikana päästiin vain mereltä — ja siellä taas Ateenan laivasto oli herrana. Muuriton Sparta suhtautui tähän linnoitussuunnitelmaan vihamielisesti. Harvainvaltainen puolue näki tässä vihamielisyydessä mahdollisuuden valtiollisen vallan takaisin anastamiseen, ja sen salaiset asiamiehet houkuttelivat spartalaisia hyökkäämään Attikaan ja harvainvaltaisen kapinan avulla kukistamaan sikäläisen kansanvallan, missä tapauksessa harvainvaltainen puolue sitoutui repimään »pitkät muurit». Spartalaiset suostuivat tähän. Heidän lähettämänsä armeija voitti ateenalaiset Tanagran luona (457), mutta harvainvaltaisten kumouksesta ei tullut mitään. Spartalaiset palasivat tyhjin toimin Peloponnesokseen ja jäivät sapekkaasti odottamaan parempaa tilaisuutta sen kukoistavan kilpailijan nujertamiseksi, joka oli riistämässä heiltä perinnäisen johtoaseman Kreikassa.

Perikles torjui kiusauksen kostaa Spartalle ja omisti sen sijaan tarmonsa Ateenan kaunistamiselle. Hän toivoi voivansa tehdä kaupungista Hellaan

sivistyksen keskuksen ja tahtoi rakentaa persialaisten hävittämät vanhat pyhäköt niin mahtaviksi ja loistaviksi, että jokaisen kansalaisen sielu ylentyisi, ja tätä varten hän laati suunnitelman kaikkien Ateenan taiteilijain neron ja kaikkien työttömien työvoiman käyttämiseksi Akropoliin arkkitehtuurin rohkeassa uusimisessa. »Hänen toivonsa ja tarkoituksensa», kertoo Plutarkhos, »oli, ettei ammattitaidoton työväki... jäisi vaille osuutta julkisista varoista, mutta sen ei kuitenkaan pitänyt saada niitä vain istumisesta toimettomina. Tätä varten hän laati nuo laajat rakennussuunnitelmansa.» Rahoittaakseen hankkeensa hän ehdotti, että Deloksen liittokunnan kokoama aarre siirrettäisiin Deloksesta, missä sitä säilytettiin hyötyä tuottamattomana ja huonosti turvattuna, ja että se osa siitä, jota ei tarvittu yhteiseen puolustukseen, käytettäisiin kaunistamaan Ateenaa, joka Perikleen mielestä oli siunauksellisen valtakunnan laillinen pääkaupunki.

Ateenalaiset, myöskin harvainvaltainen puolue, hyväksyivät täysin Deloksen aarteen siirron Ateenaan, mutta äänestäjät olivat haluttomia käyttämään mitään huomattavaa summaa siitä kaupungin kaunistamiseen — johtuipa tämä sitten jonkinlaisista omantunnon vaivoista tai salaisesta toivosta, että rahat voitaisiin käyttää välittömämmin heidän huvikseen ja hyödykseen. Harvainvaltaisten johtajat vetosivat tähän tunteeseen niin ovelasti, että kansankokouksen äänestyksen lähestyessä Perikleen suunnitelman tappio näytti varmalta. Plutarkhos kertoo soman tarinan siitä, miten teräväpäinen kansanjohtaja sai mielipiteet kääntymään. »'Hyvä on', sanoi Perikles, 'älköön siis näitä rakennuksia pystytettäkö teidän kustannuksellanne, vaan minun, ja piirrettäköön siis niihin minun nimeni.' Kun he kuulivat hänen sanovan näin, he huusivat yhteen ääneen, joko yllättyneinä hänen ylevähenkisyydestään tai kadehtien rakennustyöstä tulevaa mainetta, että hän käyttäisi rahoja... eikä säästäisi kustannuksia, kunnes kaikki olisi valmista.»

Työn edistyessä ja Perikleen erityisesti tukiessa ja avustaessa Feidiasta, Iktinosta ja Mnesiklesta sekä muita taiteilijoita, jotka uurastivat hänen unelmiensa toteuttamiseksi, hän tuki myös kirjallisuutta ja filosofiaa. Kun puolueitten taistelu muissa Kreikan kaupungeissa tänä aikana kulutti suuren osan kansalaisten tarmoa ja kirjallisuus sen tähden riutui, Ateenan varallisuuden kasvun ja demokraattisen vapauden innoittava voima yhdessä älykkään ja hienostuneen johdon kanssa synnytti »kulta-ajan». Kun Perikles, Aspasia, Feidias, Anaksagoras ja Sokrates istuivat katselemassa Euripideen näytelmää Dionysoksen teatterissa, Ateena saattoi omin silmin nähdä Kreikan elämän huippukohdan ja yhtenäisyyden — valtiotaidon, taiteen, tieteen, filosofian, kirjallisuuden, uskonnon ja moraalin, ei erikseen kuten kronikoiden sivuilla, vaan yhteen kutoutuneina kansakunnan historian moniväriseksi kankaaksi.

Perikles oli kiintynyt sekä kuvataiteisiin että filosofiaan, ja hänen olisi kai ollut vaikea sanoa, pitikö hän enemmän Feidiaasta vai Anaksagoraasta. Ehkäpä hän valitsi Aspasian sovitteluratkaisuksi kauneuden ja viisauden välillä. Anaksagorasta kohtaan hän tunsi, niin kerrotaan, »poikkeuksellisen suurta arvonantoa ja ihailua». Platonin mukaan filosofi ohjasi häntä valtiotaitoon. Plutarkhos uskoo, että Perikles pitkäaikaisesta seurustelusta Anaksagoraan kanssa omaksui »ei ainoastaan pyrkimysten ylevyyden ja arvokkuuden puheessa, joka oli paljon yläpuolella rahvaan kaunopuheisuuden alhaisia ja epärehellisiä sukkeluuksia, vaan sen lisäksi myös mielenmaltin ja sellaisen kaikkien liikkeiden juhlallisen tyyneyden, ettei sitä mikään seikka hänen puhuessaan pystynyt häiritsemään». Kun Anaksagoras oli tullut vanhaksi ja Perikles oli uponnut valtion asioihin, valtiomies antoi filosofin hetkeksi häipyä syrjään, mutta myöhemmin Perikles, kuultuaan Anaksagoraan olevan puutteessa, riensi hänen avukseen ja kuunteli nöyrästi filosofin moittivaa huomautusta, että »ne, jotka tarvitsevat lamppua, täyttävät sen öljyllä».

Tuntuu tuskin uskottavalta, mutta tarkemmin ajatellen aivan luonnolliselta, että tämä tuima »olympolainen» oli hyvin herkkä naissulolle. Hänen itsehillintänsä taisteli herkkää tunteellisuutta vastaan, ja viran ponnistukset mahtoivat lisätä hänessä miehen normaalista naisen hellyyden kaipuuta. Hän oli ollut monta vuotta naimisissa kohdatessaan Aspasian. Tämä edusti — eräänä ensimmäisistä — hetairatyyppiä, joka oli näyttelevä niin aktiivista osaa Ateenan elämässä: naista, joka hylkäsi Ateenan naitujen naisten eristetyn elämän ja mieluummin eli laillistamattomassa liitossa, jopa ehkä monienkin miesten kanssa, jos saattoi siten liikkua ja käyttäytyä yhtä vapaasti kuin miehet ja ottaa osaa heidän sivistyksellisiin harrastuksiinsa. Meillä ei ole todistuskappaleita Aspasian kauneudesta, vaikka muinaisajan kirjailijat puhuvatkin hänen »pienestä, kaarevasta jalastaan», »hopeaäänestään» ja kultakutreistaan. Perikleen häikäilemätön valtiollinen vastustaja Aristofanes kuvaa häntä miletolaiseksi ilonaiseksi, joka oli perustanut ylellisen porttolan Megaraan ja oli sitten tuottanut muutamia tytöistään Ateenaan. Tämä suuri huvinäytelmien kirjoittaja vihjaa hienotunteisesti, että Ateenan ja Megaran välinen kiista, joka antoi sysäyksen Peloponnesoksen sotaan, virisi sen johdosta, että Aspasia taivutti Perikleen kostamaan hänen puolestaan megaralaisille, jotka olivat ryöstäneet muutamia hänen liikkeensä henkilökuntaan kuuluvia. Mutta Aristofanes ei ollut historioitsija, ja häneen voidaan luottaa vain silloin, kun hän ei ole mitenkään kiinnostunut asiasta.

Saavuttuaan Ateenaan noin 450 Aspasia perusti puhetaito- ja filosofiakoulun, ja teki rohkeasti propagandaa naisten julkisen esiintymisen ja korkeamman sivistyksen puolesta. Monet hyvien perheiden tyttäret kävivät hänen kouluaan, ja jotkut aviomiehet veivät vaimonsa saamaan häneltä

oppia. Hänen oppitunneillaan kävi miehiäkin, muiden muassa Perikles ja Sokrates, luultavasti myös Anaksagoras, Euripides, Alkibiades ja Feidias. Sokrates sanoi oppineensa häneltä kaunopuheisuutta, ja jotkut vanhanajan juorukellot väittivät valtiomiehen perineen hänet filosofilta. Perikles havaitsi nyt mainioksi asiaksi, että hänen vaimonsa oli kiintynyt toiseen micheen. Hän tarjosi vaimolleen vapauden omansa lunnaiksi, ja vaimo suostui. Hän otti kolmannen aviomiehen, kun taas Perikles toi Aspasian kotiinsa. Hänen oma vuoden 451 lakinsa esti hänet ottamasta Aspasiaa vaimokseen, koska tämä oli miletolaista syntyperää. Heidän lapsensa olisivat olleet aviottomia ja jääneet vaille Ateenan kansalaisoikeuksia. Perikles näyttää rakastaneen Aspasiaa vilpittömästi, suorastaan ylenmääräisen hartaasti; hän ei koskaan lähtenyt kotoaan tai palannut sinne suutelematta Aspasiaa, ja hän testamenttasi omaisuutensa tämän hänelle synnyttämälle pojalle. Siitä ajasta asti hän vältti kaikkea seuraelämää kodin ulkopuolella. Hän meni harvoin muualle kuin *agoraan* tai kaupungintaloon, niin että Ateenan kansa alkoi nurkua hänen eriseuraisuuttaan. Aspasia puolestaan teki kodistaan salongin Ranskan valistusajan malliin. Sinne kokoontuivat Ateenan taide ja tiede, kirjallisuus, filosofia ja valtiotaito saamaan toisiltaan herätteitä. Sokrates ihaili Aspasian kaunopuheisuutta ja väitti hänen sepittäneen sen puheen, jonka Perikles piti Peloponnesoksen sodan ensimmäisiä kaatuneita haudattaessa. Aspasiasta tuli Ateenan kruunaamaton kuningatar, joka määräsi muodin sävyn ja antoi kaupungin naisille kiihottavan esimerkin moraalisesta ja henkisestä vapautumisesta.

Vanhoillisia tämä kuohutti, ja he käyttivät sitä tarkoitusperiensä hyväksi. He syyttivät Periklestä siitä, että hän johti kreikkalaisia sotaan toisia kreikkalaisia, esimerkiksi Aiginan ja Samoksen asukkaita, vastaan. Samoin he väittivät hänen tuhlaavan julkisia varoja, ja vihdoin he hänen hallituskaudellaan kukoistavaa sananvapautta väärin käyttävien vastuuttomien huvinäytelmänkirjoittajien avulla syyttivät hänen muuttavan kotinsa huonomaineiseksi paikaksi ja olevan suhteissa miniäänsä. Kun he eivät uskaltaneet saattaa mitään näistä syytöksistä oikeuden käsiteltäviksi, he kävivät hänen ystäviensä kimppuun. He syyttivät Feidiasta siitä, että hän muka oli kavaltanut osan kultaista ja norsunluista Athenen kuvapatsasta varten myönnetystä kullasta. Heidän onnistuikin nähtävästi saada hänet tuomituksi. He syyttivät Anaksagorasta jumalattomuudesta, ja filosofi pakeni Perikleen neuvoa seuraten maasta. He esittivät samanlaisen syytöksen (*grafe asebeias*) Aspasiaa vastaan, jonka he väittivät esiintyneen epäkunnioittavasti Kreikan jumalia kohtaan. Pilarunoilijat ivasivat häntä armottomasti Deianeirana, joka oli saattanut Perikleen turmioon [1], ja nimittivät häntä kainostelematta jalkavaimoksi. Muuan heistä, Hermip-

[1] Herakleen puoliso Deianeira tuotti hänelle kuoleman antamalla hänelle lahjaksi myrkytetyn vaipan. Vrt. Sofokleen *Trakhiittaret*.

pos, joka epäilemättä ansaitsi leipänsä epärehellisesti, väitti hänen toimivan Perikleen parittajanaisena ja toimittavan hänelle vapaasyntyisiä naisia hänen mielihalujensa tyydyttämiseksi. Aspasian oikeudenkäynnin aikana, joka tapahtui 1 500 valamiehen muodostamassa tuomioistuimessa, Perikles esiintyi hänen puolustusasianajajanaan käyttäen kyyneliä myöten kaiken kaunopuheisuutensa, ja syytös hylättiin. Siitä hetkestä (432) asti Perikleen vaikutus Ateenan kansaan alkoi vähentyä, ja kun kuolema kohtasi hänet kolme vuotta myöhemmin, hän oli jo murtunut mies.

III. ATEENAN DEMOKRATIA

1. *Neuvonpito*

Nämä kummalliset syytteeseenpanot osoittavat, kuinka todellinen se suppea kansanvalta oli, joka toimi Perikleen väitetyn diktatuurin alaisena. Meidän on huolellisesti tutustuttava tähän demokratiaan, sillä se on hallitushistorian merkillisimpiä kokeiluja. Sitä rajoitti ensinnäkin se tosiseikka, että vain pieni vähemmistö väestöstä osasi lukea. Fyysillisessä suhteessa sitä rajoittivat vaikeudet, jotka haittasivat Attikan syrjäisempien kaupunkien asukkaiden pääsyä Ateenaan. Äänioikeus oli vain niillä vapaan ateenalaisen isän ja äidin pojilla, jotka olivat saavuttaneet 22 vuoden iän, ja vain heillä ja heidän perheillään oli kansalaisen oikeudet samoin kuin vain he perheineen välittömästi olivat valtion sotilas- ja verorasituksen alaisia. Attikan koko väestön ollessa 315 000 henkeä kuului tähän tarkoin suljettuun piiriin 43 000 kansalaista. Sen sisäpuolella jakaantui Perikleen päivinä poliittinen valta muodollisesti aivan tasan. Kullekin kansalaiselle kuului *isonomia* ja *isogoria*, samat oikeudet lain edessä ja kansankokouksessa. Ateenalaisten käsityksen mukaan kansalainen on mies, joka ei vain äänestä, vaan joka arvan saneleman vuoronsa mukaan toimii virkamiehenä tai tuomarina. Hänen tulee olla vapaa, valmis ja kykenevä palvelemaan valtiota milloin hyvänsä. Kenelläkään, joka on toisen alainen tai jonka on työskenneltävä elääkseen, ei voi olla aikaa tai kelpoisuutta tällaiseen palvelukseen. Siitä syystä useimmat ateenalaiset pitivät ruumiillisen työn tekijää arvottomana kansalaiseksi, vaikka he inhimillisen epäjohdonmukaisesti hyväksyivät maataomistavan talonpojan. Kaikki Attikan 115 000 orjaa, kaikki naiset, miltei kaikki työläiset, kaikki 28 500 »metoikkia» eli pysyvästi asuvaa ulkomaalaista [1] ja niin muodoin suuri osa kauppiasluokkaa, olivat vailla äänioikeutta.[2]

---

[1] Kreikkalainen sana *metoikoi* merkitsee 'kodista osalliset'.

[2] Luvut A. W. Gomme'in (The Population of Athens in the Fifth and Fourth Centuries B. C., ss. 21, 26, 47) mukaan. Ne ovat hyvin summittaiset. Kokonaislukuun sisältyvät kansalaisten vaimot ja alaikäiset lapset.

Äänestäjät eivät ole ryhmittyneet puolueiksi, vaan ovat jakaantuneet harvainvaltaisen ja kansainvaltaisen suunnan kannattajiin sen mukaan, vastustavatko vai kannattavatko äänioikeuden laajentamista, kansankokouksen ylivaltaa ja valtion toimesta järjestettyä köyhien auttamista varakkaiden kustannuksella. Kummankin suunnan toimivat jäsenet ovat järjestäytyneet kerhoiksi, joiden nimityksenä on *hetaireiai*, toverikunnat. Perikleen ajan Ateenassa on kaikenlaisia kerhoja — uskonnollisia kerhoja, sukuyhdistyksiä, sotilas-, työläis-, näyttelijäkerhoja, valtiollisia kerhoja ja kerhoja, jotka avoimesti tunnustavat tarkoituksenaan olevan syömisen ja juomisen. Mahtavimmat kaikista ovat harvainvaltaiset kerhot, joiden jäsenet ovat vannoneet auttavansa toisiansa poliittisessa elämässä ja lakiasioissa. Heitä yhdistää yhteinen intohimoinen viha alempia äänioikeutettuja vastaan, jotka ovat astuneet maanomistajaylimystön tai varakkaan kauppiasluokan varpaille. Heitä vastassa on se suhteellisen kansanvaltainen puolue, jonka muodostavat pienliikemiehet, palkkatyöläisinä itsensä elättävät kansalaiset sekä Ateenan kauppalaivojen ja sotalaivaston miehistöön kuuluvat. Näitä luokkia harmittaa rikkaiden ylellisyys ja etuoikeudet, ja ne nostavat Ateenan johtopaikoille miehiä sellaisia kuin nahkuri Kleon, lammaskauppias Lysikles, köydenmyyjä Eukrates, harpuntekijä Kleofon ja lamppuseppä Hyperbolos. Perikles pitää ovelasti yhdistämällä demokratian ja aristokratian heitä syrjässä miespolven ajan, mutta hänen kuoltuaan he perivät vallan ja käyttävät sitä perin pohjin edukseen. Solonista roomalaisvalloitukseen asti tämä katkera harvain- ja kansanvaltaisten ainesten ristiriita synnyttää puheita, äänestyksiä, ostrakismosta, salamurhia ja kansalaissotia.

Jokainen äänivaltainen on itseoikeutettu jäsen tärkeimmässä hallituselimessä, *ekklesia*ssa eli kansalliskokouksessa. Tässä vaiheessa ei ole olemassa kansanedustukseen perustuvaa hallitusta. Koska kulku Attikan kukkuloiden yli on hankalaa, ei missään *ekklesia*n kokouksessa ole läsnä enempää kuin murto-osa äänivaltaisista, harvoin enempää kuin kaksi tai kolme tuhatta. Ne kansalaiset, jotka asuvat Ateenassa tai Peiraeuksessa, joutuvat eräänlaisen maantieteellisen sallimuksen tahdosta hallitsevaan asemaan kansankokouksessa. Siten demokraatit pääsevät voitolle vanhoillisista, jotka enimmäkseen asuvat hajallaan Attikan maatiloilla ja talonpoikaisviljelmillä. Kansalliskokous kokoontuu neljästi kuussa, tärkeissä tilaisuuksissa *agora*lla, Dionysoksen teatterissa tai Peiraeuksessa, mutta tavallisesti Pnyks-nimisellä puoliympyränmuotoisella paikalla erään Areiopagoksen länsipuolella olevan kukkulan rinteellä. Jäsenet istuvat penkeillä avotaivaan alla, ja kokous alkaa aamunkoitossa. Jokainen istunto avataan uhraamalla Zeulle porsas. Tapana on lykätä kokous heti, jos sattuu myrsky, maanjäristys tai auringonpimennys, sillä näitä pidetään jumalien epäsuosion merkkeinä. Uusia lakeja voidaan ehdottaa vain kunkin kuukauden

ensimmäisessä istunnossa, ja ehdotuksen tekijää pidetään vastuullisena sen hyväksymisen seurauksista. Jos se johtaa vakaviin epäkohtiin, voi joku muu kansalainen vuoden kuluessa panna hänet syytteeseen laittomuudesta (*grafe paranomon*) ja saada hänet sakotetuksi, rangaistuksi äänioikeuden menettämisellä tai tuomituksi kuolemaan. Tällä tavoin Ateena koetti estää hätäistä lainsäädäntää. Toinen samanlainen keino uuden lakialoitteen kumoamiseksi oli vaatimus, että ennen sen voimaan astumista jonkin tuomioistuimen oli ratkaistava sen valtiosäännönmukaisuus — so. oliko se sopusoinnussa voimassa olevan oikeuden kanssa. Ennen lakiesityksen käsittelyä kansalliskokousta voitiin vaatia alistamaan se viidensadan neuvostolle esitarkastusta varten, jotenkin samoin kuin Amerikan kongressissa lakiesitys ennen täysistuntokäsittelyä lähetetään valiokuntaan, jolla katsotaan olevan erityistä asiantuntemusta puheena olevassa asiassa. Neuvosto ei voi suoraan hylätä ehdotusta, se voi vain antaa siitä lausunnon, suositella tai olla suosittelematta sitä.

Tavallisesti puhetta johtava virkamies avaa kokouksen esittämällä *probuleuman*, lakiehdotuksen, josta on annettu lausunto. Ne, jotka haluavat käyttää puheenvuoroa, saavat esittää sanottavansa ikäjärjestyksessä, mutta keltä hyvänsä voidaan kieltää oikeus puhua kansankokouksessa, jos voidaan näyttää toteen, että hän ei ole maanomistaja tai ole laillisesti naimisissa, on lyönyt laimin velvollisuutensa vanhempiaan kohtaan, loukannut julkista säädyllisyyttä, pakoillut sotilaallisia velvollisuuksiaan, heittänyt pois kilpensä taistelussa tai on valtiolle velkaa veroja tai muuta rahaa, Vain harjaantuneet puhujat käyttävät oikeutta puhua kansankokouksessa, sillä kansankokous on vaivalloinen kuulijakunta. Se nauraa väärälle ääntämiselle, esittää äänekkäästi vastalauseensa, jos puhuja poikkeaa syrjään asiasta, osoittaa hyväksymistään huutamalla, viheltämällä ja taputtamalla käsiään, mutta jos se jyrkästi paheksuu puhujaa, pitää sellaista melua, että hänen täytyy lähteä pois *bemas*ta, puhujalavalta. Kullekin puhujalle suodaan määräaika, jonka kulumisen osoittaa *klepsydra*, vesikello. Äänestäminen tapahtuu käsiä nostamalla, paitsi milloin jokin esitys nimenomaan koskee jotakuta yksityistä, missä tapauksessa äänestys on salainen. Äänestyksessä voidaan vahvistaa, muuttaa tai kumota neuvoston lausunto lakiesityksestä, ja kansankokouksen päätös on lopullinen. Toimeenpanomääräyksiä, jotka on erotettava laeista, voidaan säätää joutuisammin, mutta sellaiset määräykset voidaan yhtä nopeasti kumota eivätkä ne ole osa Ateenan oikeutta.

Arvoltaan korkeampi, mutta vallaltaan heikompi kansankokousta on *bule* eli neuvosto. Oltuaan alkuaan ylähuone se on Perikleen aikana vajonnut *ekklesia*n lainsäädäntövaliokunnaksi. Sen jäsenet valitaan arpomalla kansalaisten luettelosta, viisikymmentä kustakin kymmenestä heimosta. Heidän virka-aikansa kestää vain vuoden, ja 400-luvulla he saavat 5 obolin

päiväpalkkion. Koska neuvoston jäseniä ei voida valita uudelleen, ennen kuin kaikilla muilla vaalikelpoisilla kansalaisilla on ollut mahdollisuus toimia siinä, normaalioloissa jokainen kansalainen pääsee neuvoston jäseneksi ainakin kerran eläissään. Neuvoston kokouspaikkana on *buleuterion*, neuvoston istuntosali, joka sijaitsee *agora*n eteläpuolella. Tavalliset istunnot ovat julkisia. Neuvostolla on sekä lainsäädäntö-, toimeenpano- että neuvonantotehtäviä: se tarkastaa ja antaa uuden sanamuodon kansankokouksen lakiesityksille; se valvoo kaupungin uskonnollisten ja hallintovirkamiesten käytöstä ja tilejä; se valvoo julkisten varojen hoitoa, julkisia yrityksiä ja rakennuksia; se antaa tarvittaessa toimeenpanomääräyksiä ellei kansankokous ole koolla; ja se hoitaa valtion ulkopolitiikkaa, jolloin kansankokouksen kuitenkin on myöhemmin vahvistettava sen toimenpiteet.

Voidakseen suoriutua näistä monenlaisista tehtävistä neuvosto jakaantuu kymmeneen prytaniin eli jaostoon, joista kussakin on 50 jäsentä. Kukin prytani johtaa neuvoston ja kansankokouksen toimintaa 36-päiväisen kuukauden ajan. Joka aamu vuorossa oleva prytani valitsee yhden jäsenistään toimimaan sinä päivänä prytanin ja neuvoston puheenjohtajana. Täten saattaa jokainen kansalainen arvan ja vuoron mukaan päästä tähän valtion korkeimpaan johtoasemaan. Ateenalla on joka vuosi kolmesataa presidenttiä. Arpa määrää viime kädessä mikä prytani ja kuka sen jäsenistä on neuvoston johdossa kunakin kuukautena ja päivänä. Tällä keinolla turmeltuneet ateenalaiset toivoivat voivansa supistaa oikeuslaitoksen lahjottavuuden pienimpään ihmisluonteelle mahdolliseen määrään. Virantoimituksessa oleva prytani valmistaa esittelylistan, kutsuu neuvoston koolle ja antaa sanamuodon päivän kuluessa tehdyille päätöksille. Täten siis, kansankokouksen, neuvoston ja prytanin välityksellä, Ateenan kansanvalta suorittaa lainsäädäntötehtävänsä. Areiopagin valta oli 400-luvulla supistunut murhapoltto-, pahoinpitely-, myrkytys- tai murhajuttujen käsittelyyn. Kreikan oikeus oli hitaasti muuttunut »olotilasta sopimukseksi», yhden miehen oikusta tai harvalukuisen luokan käskystä vapaiden kansalaisten harkituksi sopimukseksi.

2. *Oikeus*

Aikojen alussa kreikkalaiset näyttävät käsittäneen oikeuden pyhäksi tavaksi, joka oli jumaluuden hyväksymä ja ihmisille ilmoittama. *Themis* [1] tarkoitti heidän ajatuksissaan sekä näitä tapoja että jumalatarta, joka Intian Ritan ja Kiinan Taon tai Tienin tavoin olennoi maailman siveellistä järjestystä ja sopusointua. Oikeus oli osa jumaluusoppia, ja Kreikan van-

[1] So. se mikä on »asetettu paikoilleen»; sana johtuu verbistä *ti-themi* 'sijoitan', vrt. engl. *doom*, joka alkuaan tarkoitti lakia, ja ven. *duma*.

himmat omaisuuslait olivat vanhoissa temppelien lakikirjoissa sekaisin liturgisten sääntöjen kanssa. Ehkä yhtä vanhoja kuin tällaiset uskonnolliset lait olivat heimopäälliköiden tai kuninkaiden käskyihin perustuvat säännökset, jotka perustuivat voimaan, mutta aikanaan saivat pyhyyden leiman.

Kreikan oikeushistorian toinen vaihe oli se, jolloin lainsäätäjät *(thesmothetai)* sellaiset kuin Zaleukos, Kharondas, Drakon ja Solon kokosivat ja järjestivät nämä pyhät oikeustavat. Kun he antoivat uusille lakikokoelmilleen kirjoitetun muodon, pyhistä tavoista *(thesmoi)* tuli ihmisten säätämiä lakeja *(nomoi)*.[1] Näissä lakikokoelmissa oikeus vapautui uskonnon holhouksesta ja muuttui aikaa myöten yhä maallisemmaksi. Tekoa tuomittaessa otettiin suuremmassa määrässä huomioon sen tekijän tarkoitus; perheen vastuun tilalle tuli yksilön vastuullisuus, ja yksityiskosto väistyi valtion säännöksiin perustuvan rangaistuksen tieltä.

Kreikan oikeuden kehityksen kolmas askel oli voimassa olevan oikeuden yltyvä kasvu. Kun Perikleen ajan helleeni puhuu Ateenan laista, hän tarkoittaa Drakonin ja Solonin lakikokoelmia sekä kansankokouksen hyväksymiä päätöksiä, sikäli kuin niitä ei ole peruutettu. Jos uusi laki on ristiriidassa entisen kanssa, on jälkimmäinen ensin kumottava, mutta tarkastus on harvoin perinpohjainen, ja usein havaitaan, että kaksi säännöstä on hullunkurisesti ristiriidassa keskenään. Milloin lainsäädännössä ilmenee poikkeuksellisen suurta sekavuutta, valitaan kansantuomioistuinten piiristä arvalla toimikunta, *nomothetai* eli lainlaatijat, ratkaisemaan mitkä lait säilytetään. Sellaisessa tapauksessa asetetaan asianajajia puolustamaan vanhoja lakeja niiden kumoajia vastaan. Näiden nomoteettien valvonnan alaisina piirrettiin Ateenan lait koruttomassa ja selkeässä sanamuodossa Kuninkaanpylväistön kivipaasiin. Sen jälkeen ei millään viranomaisella ollut lupa tuomita kirjoittamattoman oikeuden mukaan.

Ateenan oikeus ei tehnyt eroa siviili- ja rikosoikeuden välillä, paitsi että sen mukaan murhajutut kuuluivat areiopagin käsiteltäviin. Siviiliasioissa oli kantajan asia itse panna toimeen oikeuden päätös; vain jos hän kohtasi vastarintaa, tuli laki hänen avukseen. Murhia tapahtui harvoin, sillä niitä katsottiin yhtä paljon pyhäinhäväistykseksi kuin rikokseksi; verikoston pelko vaikutti silloinkin, kun laki oli tehoton. Tietyissä olosuhteissa sallittiin vielä 400-luvullakin oman käden oikeus; milloin aviomies tapasi äitinsä, vaimonsa, jalkavaimonsa, sisarensa tai tyttärensä luvattomasta lemmenliitosta, hänellä oli oikeus muitta mutkitta surmata miespuolinen rikkoja. Olipa tappo tahallinen tai ei, kaupungin maaperän saastuttamisena se täytyi sovittaa. Puhdistusmenot olivat kiusallisen tarkat ja mutkikkaat. Jos uhri ennen kuolemaansa oli suostunut armahdukseen, ei tappajaa vastaan voitu nostaa syytettä. Areiopagin alapuolella on kolme murhajuttuja käsittelevää tuomioistuinta. Ne jakoivat jutut uhrin säädyn

---

[1] Perikleen Ateenassa annettiin nimitys *thesmothetai* kuudelle alemmalle arkontille, jotka merkitsivät muistiin, tulkitsivat ja saattoivat voimaan lakeja; Aristoteleen aikana he olivat kansantuomioistuinten puheenjohtajina.

ja syntyperän tai teon tahallisuuden tai anteeksiannettavuuden mukaan. Neljäs tuomioistuin toimi rannikolla Freattyksessa; se tuomitsi niitä, jotka jouduttuaan maanpakoon pikaistuksissa tehdyn tapon takia olivat joutuneet uudelleen syytteeseen harkitusta murhasta. Koska he olivat saastaisia ensimmäisen rikoksensa takia, heidän ei sallittu koskettaa Attikan kamaraa, ja heidän puolustuksensa suoritettiin lähelle rantaa ankkuroidusta veneestä käsin.

Omaisuusoikeus on armottoman ankara. Sopimukset saatetaan tiukasti voimaan. Kaikkien valamiesten on vannottava, etteivät he »äänestä yksityisvelkain pyyhkimisen tai ateenalaisille kuuluvien talojen ja tilusten jakamisen puolesta». Joka vuosi pääarkontti antaa virkaansa astuessaan airuen julistaa: »sen mitä jokainen omistaa, hän on omistava edelleen ja sitä rajattomasti hallitseva.» Testamentinteko-oikeus on edelleen hyvin suppea-alainen. Vanha uskonnollinen käsitys, että omaisuus liittyy tiettyyn perheeseen ja on esi-isien henkien suojeluksessa, vaatii, että tilan on automaattisesti periydyttävä pojille, milloin sellaisia on. Perheenisä omistaa maan ainoastaan kuolleen, elävän ja syntymättömän perheen luottamusmiehenä. Spartassa (kuten Englannissa) isänperintö siirtyi jakamattomana vanhimmalle pojalle, mutta Ateenassa se (hyvin samaan tapaan kuin Ranskassa) jaettiin miespuolisten perillisten kesken, jolloin vanhin poika sai hiukan suuremman osuuden kuin toiset veljekset. Jo Hesiodoksen aikana näemme talonpojan harjoittavan lapsirajoitusta gallialaiseen tapaan, jottei hänen tilansa monien poikien kesken jaettuna tyyten tuhoutuisi. Aviomiehen omaisuus ei koskaan joudu leskelle; tälle ei jää muuta kuin hänen myötäjäisensä. Jälkisäädökset olivat Perikleen aikana yhtä monimutkaisia kuin omanammekin ja laaditut hyvin samanlaisia käänteitä käyttäen. Tässä kuten muissakin suhteissa Kreikan lainsäädäntö oli pohjana roomalaiselle oikeudelle, joka vuorostaan on laskenut länsimaisen yhteiskunnan oikeudellisen perustan.

3. *Oikeudenkäyttö*

Oikeudenkäyttöelimet muuttuvat viimeisinä kansanvaltaisiksi. Niinpä olikin Efialteen ja Perikleen uudistuksista suurin areiopagin ja arkonttien tuomiovallan siirtäminen *heliaia*lle. Näiden kansantuomioistuinten perustaminen antoi Ateenalle samat edut, jotka valamiesoikeuksien käyttö on antava nykyajan Euroopalle. *Heliaia*an[1] kuului 6 000 dikastia, valamiestä, jotka vuodeksi kerrallaan valittiin kansalaisten luettelosta. Nämä kuusituhatta jakautuivat kymmeneen dikasteriaan eli jaostoon, joista kuhunkin kuului osapuilleen viisisataa; ylijääneet toimivat lomasijaisina ja muulloin tarvittaessa. Vähäpätöisiä paikkakunnallisia juttuja tuomitsi kolmekymmentä tuomaria, jotka aika ajoin kävivät Attikan eri demoksissa. Koska

[1] *Heliaia* oli oikeastaan tuomioistuinten istuntopaikan nimi, joka johtuu sanasta *helios* 'aurinko'. Istunnot tapahtuivat näet ulkona.

valamiehet eivät saaneet olla virassa kauempaa kuin vuoden kerrallaan ja vaali tapahtui vuoron mukaan, kukin kansalainen joutui keskimäärin joka kolmas vuosi toimimaan valamiehenä. Hänen ei ollut pakko hoitaa tointa, mutta maksamalla kaksi — myöhemmin kolme obolia päivältä saatiin kukin jaosto toimimaan 200—300 valamiehen vahvuisena. Tärkeimmät oikeusjutut, kuten esim. Sokrateen, ratkaistiin välistä suurissa 1 200-jäsenisissä dikasterioissa. Jotta lahjomismahdollisuudet olisivat mahdollisimman vähäiset, määrättiin asianomaista juttua käsittelevä jaosto arvalla vasta viime hetkellä, ja koska useimmat oikeudenkäynnit kestivät vain päivän, ei ole säilynyt paljonkaan tietoja lahjomisesta tuomioistuimissa. Ateenalaisillekin oli vaikeaa hetkessä lahjoa kolmesataa miestä.

Joutuisuudestaan huolimatta Ateenan tuomioistuimet samoin kuin kaltaisensa kaikkialla maailmassa tavallisesti olivat jäljessä aikataulustaan, sillä ateenalaisia vaivasi käräjöimiskiihko. Tämän kuumeen rauhoittamiseksi valittiin 60-vuotiaiden kansalaisten joukosta arvalla julkisia sovintotuomareita. Riitakumppanit alistivat kanteensa ja puolustuksensa heistä yhdelle, joka jälleen valittiin arpomalla viime hetkellä; kumpikin puoli maksoi hänelle vähäisen palkkion. Ellei hän voinut saada heitä sopimaan, hän langetti tuomion, johon liittyi juhlallinen vala. Kumpikin puoli voi siitä vedota tuomioistuimeen, mutta nämä kieltäytyivät tavallisesti käsittelemästä pikkujuttuja, joita ei ollut alistettu sovintotuomarin käsiteltäväksi. Kun juttu otettiin tuomioistuimen käsiteltäväksi, syyte esitettiin tai vahvistettiin valallisesti, todistajat esittivät lausuntonsa ja vannoivat ne oikeiksi, ja kaikki tämä esitettiin valamiehistölle kirjallisesti. Asiakirjat suljettiin sinetöityyn rasiaan, myöhemmin ne avattiin ja tutkittiin, ja arvalla valittu valamiehistö langetti tuomion. Yleistä syyttäjää ei ollut, vaan hallitus luotti siihen, että yksityiset kansalaiset saattoivat oikeudessa syytteeseen kaikki vakaviin rikkomuksiin siveyttä, uskontoa tai valtiota vastaan rikkoneet. Tämän takia syntyi »sykofanttien» luokka. Nämä nostivat sellaisia syytteitä suorastaan elinkeinokseen ja kehittivät ammattinsa eräänlaiseksi kiristystaiteeksi. Neljännellä vuosisadalla he ansaitsivat hyvin saattamalla — tai pikemminkin uhkaamalla saattaa — syytteeseen rikkaita. He luottivat siihen, että kansantuomioistuin oli haluton vapauttamaan niitä, jotka pystyivät maksamaan suuria sakkoja.[1] Tuomioistuinten menot suoritettiin etupäässä tuomittujen maksamilla sakoilla. Kantajia, jotka eivät voineet näyttää syytöksiään toteen, sakotettiin myös, ja elleivät he saaneet enemmän kuin viidenneksen valamiesten äänistä, he saivat raippoja tai joutuivat maksamaan 1 000 drakhman (1 000 dollarin) sakon. Kumpikin asiapuoli toimi tavallisesti omana asianajajanaan; jokai-

[1] Sokrateen varakas ystävä Kriton valitti, että miehen, joka halusi huolehtia omista asioistaan, oli vaikeaa elää Ateenassa. »Juuri nytkin», hän sanoi, »eräät syyttävät minua ei siksi, että olisin tehnyt heille vääryyttä, vaan koska he arvelevat, että mieluummin maksan heille rahaa kuin otan niskoilleni oikeudenkäynnin vaivat.»

sen oli itse henkilökohtaisesti esitettävä asiansa ensimmäisellä kerralla. Mutta oikeudenkäynnin muuttuessa mutkikkaammaksi ja riitapuolien havaittua, että valamiehet olivat jossakin määrin kaunopuheisuudella taivuteltavissa, tuli tavalliseksi palkata lakiin perehtynyt reetori eli puhuja tukemaan kannetta tai puolustusta tai valmistamaan puhetta, jonka hänen asiakkaansa sitten luki tuomioistuimelle. Näistä erikoistuneista puhujapuolustajista kehittyivät asianajajat. Että heitä oli Kreikassa jo varhaisina aikoina, käy ilmi Diogenes Laërtioksen huomautuksesta, että prieneläinen Bias, yksi seitsemästä viisaasta, oli kaunopuheinen asianajaja, joka aina asetti neronsa oikeassa olevan palvelukseen. Muutamat näistä lakimiehistä toimivat tuomioistuimissa tulkitsijoina *(eksegetai)*. Monet valamiehistä eivät näet tunteneet lakia sen paremmin kuin asiapuolet.

Todistukset esitettiin tavallisesti kirjallisesti, mutta todistajien oli astuttava esiin ja vannottava ne oikeiksi, kun *grammateus*, tuomioistuimen sihteeri, luki ne valamiehille. Ristikuulustelu ei ollut käytännössä. Väärien valojen teko oli niin tavallista, että tuomio välistä langetettiin vastoin selvää valaehtoista todistusaineistoa. Naiset ja alaikäiset saivat todistaa ainoastaan murhajutuissa. Orjien todistukset hyväksyttiin ainoastaan, mikäli ne oli saatu heiltä kidutuksen avulla. Pidettiin selviönä, että ilman kidutusta he valehtelisivat. Tämä oli Kreikan oikeudessa raakalaispiirre, jonka Rooman vankilat ja inkvisitio kehittivät vielä räikeämmäksi ja jonka kanssa kenties kilpailevat nykyajan poliisilaitosten salaiset huoneet. Perikleen aikana oli kansalaisten kiduttaminen kiellettyä. Monet orjanomistajat eivät sallineet orjiaan käytettävän todistajina silloinkaan, kun heidän oman asiansa ratkaisu saattoi olla sellaisen todistusaineiston varassa, ja jos orja sai kidutuksesta pysyvän vamman, oli sen aiheuttajan suoritettava hyvitystä.

Rangaistuksina käytettiin ruoskimista, sakkoja, äänioikeuden menetystä, polttomerkillä merkitsemistä, omaisuuden takavarikointia, kuolemaa ja maasta karkottamista, mutta vain harvoin vankeutta. Kreikan oikeuden periaatteisiin kuului, että orjaa oli rangaistava ruumiillisesti, vapaata omaisuuden suhteen. Eräässä maljakkomaalauksessa nähdään käsivarsista ja sääristä ripustettu orja, jota armottomasti suomitaan. Sakot ovat kansalaisten tavallinen rangaistus, ja niitä määrättäessä sovelletaan asteikkoa, joka saattaa kansanvallan alttiiksi syytöksille, että se lihottaa kukkaroaan epäoikeudenmukaisten tuomioiden avulla. Murha, pyhyydenhäväistys, valtiopetos ja jotkin meidän mielestämme vähäpätöiset rikokset rangaistaan sekä kuolemalla että omaisuuden takavarikoinnilla. Todennäköinen kuolemantuomio voidaan tavallisesti kuitenkin ennen oikeudenkäyntiä välttää menemällä vapaaehtoisesti maanpakoon ja luopumalla omaisuudesta. Jos syytetty ei suostu pakenemaan ja jos hän on kansalainen, kuolemanrangaistus pannaan täytäntöön mahdollisimman kivuttomasti käyttämällä katkojuomaa, joka vähitellen tekee ruumiin tunnottomaksi jaloista ylöspäin ja surmaa ehtiessään sydämeen. Orjien kuolemantuomio voidaan panna täytäntöön raa'alla pieksemisellä. Välistä tuomittu syöstään ennen tai jälkeen kuoleman kalliolta *barathron*-nimiseen kuiluun.

Kun murhaaja on tuomittu kuolemaan, panee julkinen teloittaja tuomion täytäntöön uhrin sukulaisten ollessa saapuvilla; se on ikään kuin myönnytys vanhalle kostotavalle ja -hengelle.

Ateenan oikeus ei ole niin valistunut, kuin olisimme voineet odottaa, ja se on vain vähäinen edistysaskel Hammurabin lakiin verrattuna. Sen perusvirhe on, että lailliset oikeudet kuuluvat vain vapaille miehille, joita on tuskin seitsemännes koko väestöstä. Vapaat naiset ja lapsetkin on jätetty osattomiksi kansalaisten ylpeästä *isonomia*sta. Metoikit ja orjat voivat nostaa syytteen ainoastaan heitä suojelevan kansalaisen välityksellä. Sykofanttien kiristys, orjien kiduttamisen yleisyys, mitättömien rikosten rankaiseminen kuolemalla, henkilökohtaiset herjaukset väittelyssä oikeuden edessä, oikeudellisen vastuun hajaantuminen ja heikentyminen, valamiesten herkkyys puhetaidollisten esitysten suhteen, heidän kykenemättömyytensä nykyhetken intohimojen hillitsemiseen menneisyyden tuntemuksen tai tulevaisuuden älykkään arvioinnin avulla — siinä sen oikeusjärjestelmän mustat pilkut, jota koko Kreikka kadehti sen suhteellisen suuren lempeyden ja rehellisyyden takia ja joka oli riittävän luotettava ja käytännöllinen, niin että Ateenan elämä ja omaisuus saivat taloudelliselle toimeliaisuudelle ja moraaliselle kehitykselle niin välttämättömän tehokkaan suojeluksen. Todisteena Ateenan oikeuden hyväksi on se kunnioitus, jota melkein jokainen kansalainen tuntee sitä kohtaan: laki on kansalaiselle hänen kaupunkinsa sielu, sen menestyksen ja voiman ydinsisällys. Paras arvostelu Ateenan oikeudesta on muiden Kreikan valtioiden into omaksua siitä laajoja osia. »Jokainen myöntää», sanoo Isokrates, »että lakimme ovat olleet alkuna hyvin monille ja hyvin suurille siunauksille ihmiskunnalle.» Ensimmäistä kertaa historian aikana hallitsivat lait ihmisiä eivätkä ihmiset lakeja.

Ateenan oikeus oli voimassa koko Ateenan 2 miljoonan asukkaan imperiumissa sen koko olemassaolon ajan, mutta muuten ei Kreikassa milloinkaan päästy yhtenäiseen oikeusjärjestykseen. Kansainvälinen oikeus esiintyi 400-luvun Ateenassa yhtä murheellisessa hahmossa kuin nykymaailmassa. Ulkomaankauppa edellytti kuitenkin joitakin lakisäännöksiä. Demosthenes kertoo kauppasopimusten *(symbola)* hänen aikanaan olleen niin lukuisia, että kauppa-alan kiistoja koskevat lait olivat »kaikkialla samanlaisia». Näillä sopimuksilla perustettiin konsulilaitos, turvattiin välikirjojen täytäntöönpano ja ulotettiin kunkin sopimuspuolen tuomioistuinten langettamien tuomioiden pätevyys koskemaan muita sopimuspuolia. Tällä ei kuitenkaan saatu loppumaan merirosvousta, joka heti alkoi rehottaa, milloin mahtavimman valtion laivasto heikontui tai sen valppaus laimeni. Ikuinen varuillaanolo on sekä järjestyksen että vapauden hinta, ja laittomuus väijyy kuin susi jokaisen järjestyneen valtakunnan liepeillä vaanien heikkoa kohtaa, mistä tunkeutua sisälle. Muutamat Kreikan valtiot pitivät oikeutettuna, että kaupunki järjesti ryöstöretkiä, joiden uhriksi joutuivat muiden kaupunkien asukkaat ja omaisuus; niiden luvattomuuden edellytyksenä oli nimenomainen sopimus niiden kieltämisestä. Uskonnon onnistui saada temppelien loukkaamattomuus tunnustetuksi, mikäli

niitä ei käytetty sotilaallisina tukikohtina. Se suojeli airuita ja panhelleenisiin juhliin matkustavia ja vaati, että ennen vihollisuuksien alkamista oli annettava muodollinen sodanjulistus, samoin, että pyydettäessä oli myönnettävä aselepo kaatuneiden palauttamista ja hautaamista varten. Aseiden myrkyttämistä vältettiin yleisesti. Vangit tavallisesti vaihdettiin tai lunastettiin, jolloin vakiintuneena taksana oli kaksi miinaa, myöhemmin yksi miina (100 dollaria) miestä kohti. Muuten kreikkalaisten sodankäynti oli miltei yhtä julmaa kuin nykyajan kristittyjen. Hurskaiden valojen säestämiä sopimuksia tehtiin runsaasti, mutta ne rikottiin miltei aina. Liitot olivat yleisiä, ja välistä niistä syntyi pysyviä liittokuntia, kuten Delfoin amfiktyoniliitto 6. ja Akhaian ja Aitolian liittokunnat 3. vuosisadalla. Joskus kaksi kaupunkia oli *isopoliteia*-suhteessa: kumpikin antoi toisen vapaille miehille kansalaisoikeudet omassa piirissään. Kansainvälistä välitystä saattoi esiintyä, mutta sen avulla saavutetut ratkaisut hylättiin ja syrjäytettiin yhtä usein kuin niihin alistuttiin. Ulkomaalaisia kohtaan helleenit eivät tunnustaneet mitään moraalisia velvoituksia, laillisia vain silloin, kun oli olemassa nimenomainen sopimus. Muukalaiset olivat *barbaroi* [1] — ei suorastaan »barbaareja», mutta ulkopuolisia — vieraita kieliä puhuvia vieraita ihmisiä. Vain kosmopoliittisen hellenistisen ajan stoalaiset filosofit kohosivat koko ihmiskunnan käsittävän moraalisäännöstön tasolle.

4. *Hallinto*

Ainakin jo 487, kenties aikaisemminkin, arkonttien valitseminen muutettiin arpomalla tapahtuvaksi. Oli keksittävä jokin keino, jolla estää rikkaat pääsemästä virkaan ostamalla tai lurjukset hymyilemällä. Jottei valinta tulisi täysin sattumanvaraiseksi, kaikki arvan suosimat alistettiin ennen virkatehtäviin ryhtymistään neuvoston tai tuomioistuimien johtamaan ankaraan *dokimasia*an eli luonteentutkimukseen. Virantavoittelijan oli osoitettava, että hänen molemmat vanhempansa olivat ateenalaisia, ettei hänessä ollut ruumiillisia vikoja, että hänellä ei ollut takanaan häväistysjuttuja, että hän oli osoittanut hurskasta kunnioitusta vanhemmilleen, suorittanut sotilaalliset velvollisuutensa ja täysin maksanut veronsa. Kuka hyvänsä kansalainen saattoi tässä tilaisuudessa vaatia häneltä selvitystä hänen elämänsä kaikista vaiheista, ja voidaan otaksua, että tieto sellaisesta kuulustelusta peloitti arvottomimmat osallistumasta arpomiseen. Tästä kokeesta selvittyään arkontti vannoi asianmukaisesti täyttävänsä virkatehtävänsä ja vihkivänsä jumalille itsensä kokoisen kultapatsaan, jos

---

[1] Sana on sukua sanskritin *barbara-* ja latinan *balbus*-sanoille, jotka kumpikin merkitsevät 'änkyttävää'. Kreikkalaisilla *barbaros* tarkoitti pikemmin puheen eriskummallisuutta kuin sivistyksen puutetta; *barbarismos* merkitsi vierasvoittoisuutta kielen käytössä — kuten siitä johtuva sivistyssana 'barbarismi'.

ottaisi vastaan lahjoja tai lahjuksia. Se seikka, että sattumalla oli niin suuri osa yhdeksän arkontin nimittämisessä, osoittaa viran merkityksen vähentymistä Solonin päivistä, ja siihen kuuluikin vain hallinnollisia rutiinitehtäviä. *Basileus*-arkontista, jonka nimessä on säilynyt tyhjä kuninkaan arvonimi, on tullut pelkästään kaupungin uskonnollinen virkamies. Arkontin on yhdeksän kertaa vuodessa saatava luottamuslause kansankokoukselta. Hänen toimenpiteistään ja päätöksistään voidaan vedota *bule*hen tai *heliaia*an, ja kuka kansalainen hyvänsä voi panna hänet syytteeseen laittomuuksista. Hänen toimikautensa päättyessä tarkastaa neuvostolle vastuunalainen *logistai*-lautakunta kaikki hänen viralliset tilinsä ja asiakirjansa. Vakavista väärinkäytöksistä voi seurata raskaita rangaistuksia, jopa kuolemakin. Jos arkontin onnistuu välttää nämä kansanvallan lohikäärmeet, hänestä tulee toimivuotensa päätyttyä areiopagin jäsen. Tämä on 400-luvulla kylläkin melkein arvoton kunnia, koska tuo elin on menettänyt lähes kaiken valtansa.

Arkontit ovat vain yksi niistä monista toimikunnista, jotka kansankokouksen, neuvoston ja tuomioistuimien ohjeiden mukaan ja valvomina hoitavat kaupungin asioita. Aristoteles luettelee kaksikymmentäviisi sellaista ryhmää ja arvioi kunnallisvirkamiesten luvun seitsemäksisadaksi. Nämä valitaan miltei kaikki arpomalla vuodeksi kerrallaan, ja koska ei saa kahdesti olla saman toimikunnan jäsenenä, voi jokainen kansalainen laskea pääsevänsä ainakin kerran elämässään kaupungin viran haltijaksi. Ateena ei pitänyt asiantuntijoiden hallitusta hyödyllisenä.

Sotilasvirat olivat suuremmassa arvossa kuin siviilivirat. Vaikkakin sotapäälliköt *(strategoi)*, luvultaan kymmenen, myös valittiin vain vuodeksi kerrallaan ja vaikka heidän toimiaan voitiin milloin hyvänsä tutkia samoin kuin heidät voitiin erottaa, heitä ei kuitenkaan valittu arpomalla, vaan kansankokouksessa avoimella äänestyksellä. Tällöin ei kansansuosio, vaan pystyväisyys oli tienä ylennykseen. Neljännellä vuosisadalla *ekklesia* osoitti arvostelukykyään valitsemalla Fokionin 45 kertaa kenraaliksi, vaikka hän oli Ateenan inhotuin mies eikä suinkaan salannut ylenkatsettaan rahvasta kohtaan. Strategien tehtävät laajenivat sitä mukaa kuin kansainväliset suhteet saivat lisää merkitystä. 400-luvun loppupuolella he eivät ainoastaan johtaneet armeijaa ja laivastoa, vaan kävivät neuvotteluja ulkovaltojen kanssa ja valvoivat kaupungin tuloja ja menoja. Ylipäällikkö *(strategos autokrator)* oli sen vuoksi hallituksen mahtavin mies, ja koska hänet voitiin vuosi vuodelta valita uudelleen, hänessä saattoi henkilöityä se valtion päämäärien jatkuvaisuus, jonka sen valtiomuoto muuten olisi tehnyt mahdottomaksi. Tämän viran avulla Perikles teki Ateenasta sukupolven ajaksi kansanvaltaisen monarkian, minkä nojalla Thukydides saattoi sanoa, että vaikka Ateenan valtio nimellisesti oli kansanvalta, sitä todellisuudessa hallitsi suurin kansalaisista.

Armeija ja valitsijakunta ovat yksi ja sama. Jokaisen kansalaisen on suoritettava sotapalvelusta kuudenteenkymmenenteen ikävuoteen asti, vaadittaessa jokaisessa sodassa. Ateenan elämä ei silti ole militarisoitunutta. Kun kansalainen nuorena on saanut koulutuksensa, esiintyy vähän äkseeraamista, ei kopeilua asepuvulla eikä sotilaiden sekaantumista siviiliväestön asioihin. Sodan aikana armeijaan kuuluu kevytaseista jalkaväkeä, jonka muodostavat etupäässä lingoin ja keihäin aseistautuneet köyhät kansalaiset; raskasaseista jalkaväkeä (hopliitteja), jossa palvelevat varakkaat ovat pystyneet hankkimaan itselleen haarniskan, kilven ja heittokeihään; sekä haarniskaan ja kypärään sonnustautuneiden, peitsellä ja miekalla aseistautuneiden rikkaiden muodostamaa ratsuväkeä. Kreikkalaiset voittavat Aasian kansat sotilaskurin puolesta. He yhdistivät hämmästyttävällä tavalla kuuliaisuuden taistelukentällä voimakkaaseen itsenäisyyteen rauhan toimissa, ja tämä on kenties selityksenä heidän saavutuksilleen. Ennen Epameinondasta ja Filipposta ei heidän keskuudessaan ollut tieteellistä sodankäyntiä eikä selviä strategisia tai taktillisia periaatteita.

Kaupungit olivat tavallisesti muurien ympäröimiä. Puolustus oli — kuten meidänkin aikanamme — hyökkäystä tehokkaampi. Muuten ei ehkä olisi mitään kerrottavaa sivistyksen saavutuksista. Piirittävät sotajoukot käyttivät suuria ketjujen varaan ripustettuja hirsiä, jotka vedettiin taapäin ja syöstiin muuria vastaan. Sen pitemmälle ei piiritystaito ennen Arkhimedesta kehittynyt. Laivastoa pidettiin yllä siten, että joka vuosi valittiin 400 trierarkkia. Nämä olivat rikkaita miehiä, joiden etuoikeutena oli värvätä miehistö, rakentaa valtion hankkimista tarvikkeista kolmisoutu, maksaa sen rakentamisesta ja vesille laskemisesta ja pitää se kunnossa. Tällä tavoin Ateena saattoi pitää yllä laivaston, jossa rauhan aikana oli kuutisenkymmentä alusta.

Armeijan ja laivaston ylläpito aiheutti valtion suurimman menoerän. Tuloja saatiin tie- ja satamamaksuista, 2 %:n tuonti- ja vientitullista, metoikkien 12 drakhman vuotuisesta henkiverosta, vapautettujen ja orjien puolen drakhman verosta, prostituoitujen verosta, myyntiverosta, lupamaksuista, sakoista, takavarikoinneista ja imperiumin apuveroista. Maataloustuotteista maksettu vero, jolla Ateenan menot oli rahoitettu Peisistratoksen aikana, poistettiin demokratian päästyä valtaan, koska sitä pidettiin maanviljelyksen arvoa loukkaavana. Useimmat verot vuokrattiin veronkantomiehille, jotka kantoivat ne valtion puolesta pistäen osan omaan taskuunsa. Melkoisia tuloja saatiin valtion omistamista mineraalilöydöksistä. Hätätilassa kaupunki turvautui progressiiviseen omaisuudenluovutusveroon; sillä tavoin ateenalaiset esim. v. 428 saivat kokoon 200 talenttia (1 200 000 dollaria) Mytilenen piiritystä varten. Oli myös tapana vaatia varakkaita toimittamaan eräitä julkisia tehtäviä *(leiturgiai)*, esim. huolehtimaan lähetystöjen matkoista, kunnostamaan

sota-aluksia tai kustantamaan näytelmiä, musiikkikilpailuja ja urheilukisoja. Jotkut rikkaat miehet suostuivat vapaaehtoisesti tällaisiin »liturgioihin», toiset yleisen mielipiteen painostuksesta. Tästä varakkaille aiheutuvia haittoja lisäsi vielä se, että jokainen »liturgian» tehtäväkseen saanut saattoi pakottaa kenen muun tahansa ottamaan sen suorittaakseen, jos hän saattoi osoittaa, että tämä toinen oli rikkaampi kuin hän itse. Sitä mukaa kuin demokraattinen puolue voimistui, se keksi yhä useampia tilaisuuksia ja verukkeita tämän keinon käyttämiseksi. Sen takia Ateenan rahamiehet, kauppiaat, tehtailijat ja tilanomistajat harjoittivat omaisuuden kätkentää ja jarrutusta, hautoivatpa kumouksellisia suunnitelmiakin.

Jos tällaisia lahjoja ja pakkoveroja ei oteta huomioon, Ateenan kaikki kotimaiset tulot kohosivat Perikleen aikoina noin 400 talenttiin (2 400 000 dollariin) vuodessa. Lisäksi maksoivat alusmaat ja liittolaiset apuveroina 600 talenttia. Nämä tulot käytettiin laatimatta minkäänlaista talousarviota, myöntämättä määrärahoja eri tarkoituksiin. Perikleen hoitaessa säästäväisesti asioita valtionrahasto kasvoi kasvamistaan, vaikka hänen aikanaan menot olivat suuremmat kuin koskaan. Vuonna 440 siinä oli 9700 talenttia (58 200 000 dollaria). Se oli sievoinen summa minkä hyvänsä kaupungin oloissa, ja aivan ainoalaatuinen Kreikassa, missä vain harvalla kaupungilla — Peloponnesoksessa ei ainoallakaan — oli minkäänlaista ylijäämää. Niissä kaupungeissa, joissa sellainen vararahasto oli saatu syntymään, se tavallisesti talletettiin kaupungin jumalan pyhäkköön — Ateenassa vuoden 434 jälkeen Parthenoniin. Valtio katsoi oikeudekseen käyttää sekä tätä ylijäämää että jumalalleen pystyttämiensä patsaiden kultaa. Feidiaan Athene Parthenos -patsaaseen käytettiin kultaa 400 talentin (240 000 dollarin) arvosta, ja se oli kiinnitetty mahdollista irroittamista silmällä pitäen. Kaupunki säilytti pyhäkössä myös *theorikon*-rahastoa, josta suoritettiin kansalaisille vuosittain pääsymaksut pyhiin näytäntöihin ja kisoihin.

Sellainen oli Ateenan kansanvalta — historian suppein ja täydellisin: suppein, mitä tulee sen etuoikeuksista osallisten lukumäärään, täydellisin sen välittömyyden ja tasa-arvoisuuden puolesta, jolla kaikki kansalaiset valvoivat lainsäädäntöä ja hoitivat julkisia asioita. Järjestelmän haitat ilmenivät räikeästi sen historian edistyessä. Jo Aristofaneen näytelmissä niistä pidetään melua. Niinä olivat vastuuton kansankokous, joka toisena päivänä saattoi ennakkotapauksista piittaamatta ja tarkistusta odottamatta äänestää hetkellisen intohimonsa sanelun mukaan ja toisena yhtä intohimoisesti katuen tekoaan rangaista ei itseään, vaan harhaanjohtajiaan; lainsäädäntövallan rajoittaminen niihin, joilla oli tilaisuus olla läsnä *ekklesian* kokouksissa; demagogian ja turmiollisen kyvykkäiden miesten

ostrakismoksen suosiminen; virkojen täyttäminen arpomalla, toimihenkilöiden vaihtaminen vuosittain ja siitä aiheutuva sekasorto hallinnossa, puoluemelskeet, jotka alituisesti häiritsivät valtion johtoa ja hallintoa. Näistä vaarallisista vioista Ateena sai suorittaa täyden maksun Spartalle, Filippokselle, Aleksanterille ja Roomalle.

Mutta jokainen hallitus on epätäydellinen, kiusallinen ja kuolevainen. Meillä ei ole aihetta uskoa, että monarkia tai aristokratia olisi ollut Ateenalle parempi hallitusmuoto tai että ne olisivat voineet pitää sen kauemmin pystyssä. Kenties vain tämä sekasortoinen kansanvalta saattoi kirvoittaa sen energian, joka nosti Ateenan eräälle historian huipuista. Ei koskaan ennemmin tai myöhemmin ole poliittinen elämä kaupunkivaltion piirissä ollut niin kiihkeää ja niin luomisvoimaista. Tämä turmeltunut ja kyvytön kansanvalta oli ainakin opettavainen: kansankokouksen äänestäjä kuunteli Ateenan älykkäimpiä miehiä, tuomioistuimen valamies teroitti ymmärrystään punnitsemalla todistuksia, virkamies kypsyi toimenpiteittensä vastuunalaisuuden ja kokemuksen kautta syvemmin harkitsemaan ja päättämään. »Kaupunki on ihmisen opettaja», sanoi Simonides. Saattaa olla, että ateenalaiset tästä syystä saattoivat pitää arvossa ja siten kutsua esiin Aiskhyloksen ja Euripideen, Sokrateen ja Platonin. Teatterin katsojakunta oli saanut koulutuksensa kansankokouksessa ja tuomioistuimissa, ja se oli valmis ottamaan vastaan parasta. Tämä ylimysvaltainen kansanvalta ei ollut mikään *laissez-faire* -valtio, eikä pelkkä omaisuuden ja järjestyksen vartija. Se rahoitti Kreikan draamataiteen ja rakensi Parthenonin. Se piti itseään vastuullisena kansansa menestyksestä ja kehityksestä ja hankki sille mahdollisuuden *u monon tu zen, alla tu eu zen* — »ei vain elää, vaan myös elää hyvin». Historialla on varaa antaa sille sen kaikki synnit anteeksi.

KAHDESTOISTA LUKU

TYÖ JA VARALLISUUS ATEENASSA

I. MAA JA RAVINTO

Tämän kansanvallan ja tämän kulttuurin perustan muodosti tuotanto ja varallisuuden jakaantuminen. Jotkut ihmiset saattavat hallita valtiota, etsiä totuutta, luoda musiikkia, veistää patsaita, maalata tauluja, kirjoittaa teoksia, opettaa lapsia tai palvella jumalia, koska samalla toiset ihmiset uurastavat kasvattaen viljaa, kutoen kankaita, rakentaen asuntoja, louhien kaivoksissa, valmistaen hyödyllisiä esineitä, kuljettaen hyödykkeitä, vaihtaen niitä tai rahoittaen niiden tuotantoa ja siirtämistä paikasta toiseen. Kaikkialla tämä on perustana.

Kaiken yhteiskunnan tukena on talonpoika, köyhin, mutta välttämättömin kaikista ihmisistä. Attikassa hänellä ainakin on äänioikeus. Vain kansalaisilla on oikeus omistaa maata, ja miltei kaikki talonpojat omistavat viljelemänsä maan. Klaanien valvontavalta maan suhteen on hävinnyt, yksityinen omistusoikeus on pysyvästi voimassa. Kuten nykyajan Ranskassa ja Amerikassa tämä pienten maanomistajien luokka on vakaannuttavana konservatiivisena voimana demokratiassa, missä omistamattomat kaupunkilaiset aina pyrkivät uudistuksiin. Ikivanha sota maaseudun ja kaupungin välillä —niiden välillä, jotka haluavat korkeata hintaa maatalouden ja alhaista teollisuuden tuotteille, ja niiden, jotka haluavat halpoja elintarvikkeiden hintoja ja korkeita palkkoja tai voittoja teollisuuden alalla — on erityisen selvä ja kiihkeä Attikassa. Samalla kun teollisuutta ja kauppaa pidetään rahvaanomaisina ja Ateenan kansalaisen arvoa alentavina, maanviljelystoimia kunnioitetaan kansantalouden, luonteen ja sotilaallisen mahdin peruskivenä. Maaseudun vapaat miehet ovat taipuvaisia halveksimaan kaupunkilaisia, koska nämä muka ovat joko hempeitä loisia tai halpoja orjia.

Maaperä on köyhää: Attikan 630 000 tynnyrinalasta kolmannes on viljelykseen kelpaamatonta, ja muun osankin ovat metsien tuhoaminen, vähäsateisuus ja talvitulvien voimakas syövyttävä vaikutus kuihduttaneet. Attikan talonpojat tekevät — sekä itse että heidän harvat orjansa — kaikkensa korjatakseen jumaliensa pahansuopuuden seuraukset. He keräävät tulvien ylijäämäveden säiliöaltaisiin, perkaavat virtojen uomia pitääkseen tulvat aisoissa, valtaavat takaisin soiden arvokkaan humus-maan, rakentavat tuhansia kastelukanavia johdattaakseen pikkupurojen veden janoisille vainioilleen, siirtävät kärsivällisesti kasveja paikasta toiseen parantaak-

seen niiden kokoa ja laatua sekä jättävät maan joka toinen vuosi kesannoksi, jotta sen kasvuvoima palaisi. He lisäävät maan emäksisyyttä suoloilla, esim. kalkkisälvällä, ja lannoittavat sitä kaliumnitraatilla, tuhalla ja makkilannalla. Ateenan ympärillä sijaitsevia puutarhoja lannoitetaan kaupungin likaviemärivedellä, jonka pääviemäri johtaa Dipylonin ulkopuolella sijaitsevaan säiliöaltaaseen; sieltä se tiilireunaisia kanavia myöten juoksutetaan Kefisos-joen laaksoon. Erilaisia maalajeja sekoitetaan toisiinsa paremman yhteisvaikutuksen aikaansaamiseksi, ja vihantarehua, esim. kukkivia papuja, kynnetään maahan sen voimistamiseksi. Kyntäminen, äestäminen, kylväminen ja istuttaminen suoritetaan syksyn lyhyinä päivinä. Viljankorjuun aika sattuu toukokuuhun, ja sateeton kesä on valmistelujen ja levon kautta. Kaikesta tästä puuhasta huolimatta Attikan vuotuinen viljantuotanto on vain n. 25 000 tonnia, mikä määrä nipin napin riittää elättämään neljänneksen väestöstä. Perikleen Ateena nääntyisi nälkään, ellei viljaa tuotaisi ulkoa, ja tämä seikka on syynä imperialistisiin pyrkimyksiin ja tekee välttämättömäksi voimakkaan laivaston ylläpidon.

Maaseutu pyrkii korvaamaan viljasadon niukkuuden sitä runsaammalla oliivi- ja rypälesadolla. Rinteet on pengerretty ja niille johdettu kastelukanavia. Aasien sallitaan napsia suuhunsa köynnösten pikkuoksia, jotta saataisiin runsaammin hedelmiä. Perikleen aikana peittävät öljypuut laajoja Kreikan alueita, mutta kunnia niiden tuomisesta maahan kuuluu Peisistratokselle ja Solonille. Öljypuu kukkii kuusitoistavuotiaana, mutta vasta nelikymmenvuotiaana se kantaa täyden sadon. Ellei Peisistratos olisi jakanut avustusta sen viljelijöille, se ei kenties olisi koskaan levittänyt oksiaan Attikan maaperän yläpuolelle. Peloponnesoksen sodan aikainen öljypuumetsikköjen tuhoaminen vaikutti osaltaan Ateenan rappeutumiseen. Kreikkalaiset käyttivät öljymarjoja moniin tarkoituksiin: ensimmäisessä puserruksessa saatua öljyä käytettiin ravinnoksi, toisessa saatua voiteluaineena, kolmannessa saatua valaistukseen ja jäännöstä polttoaineena. Öljypuu oli Attikan satoisin viljelyskasvi, ja sen arvo oli niin suuri, että valtio otti oliivien viennin yksinoikeudekseen. Sillä ja viineillä maksettiin se vilja, joka täytyi tuoda maahan.

Viikunoiden vienti oli kokonaan kiellettyä, sillä ne olivat Kreikassa terveyden ja energian päälähteenä. Viikunapuu menestyy hedelmättömälläkin maaperällä; sen joka taholle haarautuvat juuret keräävät maasta kaiken mahdollisen kosteuden, ja sen niukka lehdistö supistaa haihtumisen vähiin. Kreikkalainen isäntämies oli lisäksi oppinut itämailta »kaprifikaation» salaisuuden: hän ripusti luonnonvaraisen hedepuun *(caprificus)* oksia viljellyn emipuun oksille toivoen äkämäpistiäisten kuljettavan siitepölyä emipuun kukkiin, jolloin tähän kasvaisi runsaammin ja makeampia viikunoita.

Nämä maaperän tuotteet — vilja, oliiviöljy, viikunat, rypäleet ja viini

— muodostivat attikalaisten ruokavalion vakio-osan. Karjanhoidon osuus ravinnon hankkimisessa oli mitätön. Hevosia kasvatettiin kilpa-ajoja varten, lampaita villan, vuohia maidon tähden, aaseja, muuleja, lehmiä ja härkiä kuljetuseläimiksi, mutta pääasiallisesti vain sikoja ruoaksi. Mehiläisiä hoidettiin, koska ne hankkivat hunajaa sokerittomaan maailmaan. Liha on ylellisyyttä. Köyhät syövät sitä vain juhlapäivinä, ja Homeroksen ajan sankarilliset pidot ovat pelkkä muisto vain. Kalat ovat sekä jokapäiväistä ruokaa että herkkua. Köyhät ostavat niitä suolattuina ja kuivattuina, rikkaat syövät pidoissaan tuoretta hainlihaa ja ankeriaita. Viljaa käytetään puurona, litteinä leipinä tai leivoksina, joihin usein on pantu hunajaa. Leipää tai leivoksia leivotaan harvoin kotona, tavallisesti ne ostetaan kierteleviltä myyjättäriltä tai kojuista. Edelleen syödään munia ja vihanneksia, etenkin papuja, herneitä, kaaleja, linssejä, salaatteja, sipuleja ja valkosipuleja. Hedelmiä on vähän, appelsiinit ja sitruunat ovat tuntemattomia. Pähkinät ovat yleisiä, ja mausteita käytetään viljalti. Suolaa kerätään merestä patojen avulla; sitä vaihdetaan sisämaahan orjia vastaan. Huokeaa orjaa sanotaan »suolaukseksi», hyvä on »suolansa arvoinen». Miltei kaikessa keittämisessä käytetään oliiviöljyä, joka myös on oivallinen paloöljyn korvike. Voita on Välimeren maissa vaikea säilyttää, ja oliiviöljy syrjäyttää sen. Jälkiruoaksi käytetään hunajaa, makeisia ja juustoa. Juustoleivonnaiset ovat niin mielikuvituksellisia, että niiden salaisuuksille on omistettu monia klassillisia tutkielmia. Vesi on tavallinen juoma, mutta kaikki käyttävät viiniä, sillä mikään sivistysmuoto ei ole havainnut elämää siedettäväksi ilman huumaus- tai piristysaineita. Lunta ja jäätä säilytetään maakuopissa, jotta niillä voitaisiin viilentää viiniä kuumana aikana. Olut tunnetaan, mutta Perikleen aikana sitä halveksitaan. Kreikkalainen syö ylipäänsä kohtuullisesti ja tyytyy kahteen päivittäiseen ateriaan. »On kuitenkin», sanoo Hippokrates, »monta, jotka totuttuaan voivat helposti suoriutua kolmesta täydestä ateriasta päivittäin.»

II. TEOLLISUUS

Maasta saadaan ruoan ohella mineraaleja ja polttoainetta. Valaisemisesta pitävät huolen sirot lamput, soihdut, joissa poltetaan puhdistettua oliiviöljyä tai hartsia, tai kynttilät. Lämpöä saadaan kuivasta puusta tai puuhiilistä, jotka palavat siirrettävissä hiilipannuissa. Puiden kaataminen polttopuuksi ja rakennustarvikkeiksi hävittää metsät ja tekee kukkulat alastomiksi kaupunkien lähistöltä. Jo 400-luvulla tuodaan rakennuksia, huonekaluja ja laivoja varten puuta muualta. Kivihiiltä ei ole.

Kreikkalaiset eivät nostaneet maasta polttoainetta, vaan mineraaleja. Attikan maaperässä on runsaasti marmoria, rautaa, sinkkiä, hopeaa ja lyijyä. Laureionin kaivokset lähellä niemimaan eteläkärkeä olivat Aiskhy-

loksen sanoja käyttääksemme »hopeaa pulppuava lähde» Ateenalle. Ne olivat hallituksen tärkein apulähde. Hallitus, joka pidätti itselleen oikeuden kaikkiin maanalaisiin löydöksiin, vuokrasi kaivokset yksityisille yrittäjille, jotka maksoivat lupamaksuna talentin (6 000 dollaria) ja vuosituotosta kahdennenkymmenennenneljännen osan. Vuonna 483 muuan aarteenetsijä löysi Laureionin ensimmäiset todella antoisat hopeasuonet, minkä takia kaivosalueelle tapahtui suoranainen rynnäkkö. Vain kansalaisten sallittiin vuokrata osuuksia ja vain orjien suorittaa työtä. Hurskas Nikias, jonka taikauskoisuus edisti Ateenan perikatoa, ansaitsi 170 dollaria päivässä lainaamalla tuhat orjaa kaivosten käyttäjille obolin (17 centin) päivittäisestä korvauksesta. Moni ateenalainen hankki omaisuuden tällä tavoin tai lainaamalla rahaa kaivosyrityksiin. Kaivoksissa työskenteli parisenkymmentä tuhatta orjaa, päällysmiehet ja teknikot mukaan luettuina. He raatavat kymmenen tunnin vuoroissa, ja työ jatkuu keskeytymättä yötä päivää. Jos orja pysähtyy lepäämään, hän saa maistaa työnjohtajan ruoskaa; jos hän koettaa karata, hänet kytketään työnsä ääreen rautakahlein; jos hän karkaa ja joutuu kiinni, hänen otsaansa poltetaan merkki kuumalla raudalla. Kaivoskäytävät ovat vain kolme jalkaa korkeat ja kaksi leveät. Orjat käyttävät hakkua, talttaa tai vasaraa polvillaan, vatsallaan tai selällään. Louhittu malmi kuljetetaan pois vasuissa tai säkeissä, jotka kulkevat kädestä käteen, sillä käytävät ovat liian ahtaat kahden miehen helposti sivuuttaa toisensa. Voitto on suunnaton: vuonna 483 hallituksen osuus oli sata talenttia (600 000 dollaria); tämän onnensalliman avulla rakennettiin Ateenalle laivasto ja pelastettiin Hellas Salamiin luona. Muillekin kuin orjille tämä oli samalla yhtä suuri onnettomuus kuin onnikin. Ateenan valtionrahasto joutui riippuvaiseksi kaivoksista, ja kun spartalaiset Peloponnesoksen sodan aikana valtasivat Laureionin, Ateenan koko talouselämä joutui sekasortoon. Kaivossuonten tyhjentyminen 300-luvulla edisti monen muun tekijän kanssa Ateenan rappeutumista. Attikan maaperästä ei näet löydetty muita arvokkaita metalleja.

Rinnan vuorityön kanssa edistyy metallurgia. Laureionin malmi murskataan suurissa huhmarissa orjien käyttämällä raskaalla rautapetkelellä. Sitten se viedään myllyihin, missä se jauhaantuu kovien trakyyttikivien välissä ja lajitellaan seulomalla. Seulan läpäissyt aines lähetetään malminpesimöön, missä säiliöistä päästetään vesisuihkuja kalteville, ohuen, sileän ja kovan sementtikerroksen peittämille suorakulmaisille kivilaatoille; virta juoksee jyrkissä kulmissa, joissa oleviin kuoppiin metallihiukkaset kasaantuvat. Kerätty metalli heitetään pieniin sulatusuuneihin, joihin työntöluukuilla saadaan lisää kuumuutta; uunien pohjalla on reikiä, joista sula metalli valuu. Lyijy erotetaan hopeasta kuumentamalla sula metalli huokoisesta aineesta valmistetuissa koeupokkaissa ja saattamalla se ulkoilman yhteyteen. Tällä yksinkertaisella menetelmällä lyijy muuttuu suomulyijyksi ja hopea erkanee. Sulattaminen ja puhdistaminen suoritettiin taitavasti, sillä Ateenan hopearahat lyötiin 98 %:n hopeasta. Laureionin oli maksettava varallisuudestaan, kuten kaivostyön aina on maksettava metalliteollisuuden puolesta, sillä kasvit ja ihmiset kuihtuivat ja kuo-

livat sulatusuunien huuruissa ja ympäristö joutui pölyn ja autiuden valtaan.

Muut teollisuudet eivät olleet yhtä rasittavia. Attikassa oli nyt monenlaista teollisuutta, tosin mittakaavaltaan vähäistä, mutta huomattavan paljon erikoistunutta. Siellä louhittiin marmoria ja muita kiviä, tehtiin lukemattomia laatuja savenvalajan töitä, parkittiin vuotia suurissa nahkurinverstaissa, jollaisia omistivat Perikleen kilpailija Kleon ja Sokrateen syyttäjä Anytos. Oli vaununtekijöitä, laivanrakentajia, satula- ja valjasseppiä, kengäntekijöitä. Muutamat satulasepät valmistivat ainoastaan suitsia, muutamat suutarit ainoastaan miesten, toiset vain naisten jalkineita. Rakennusalalla esiintyi puuseppiä, valajia, kivenhakkaajia, metallityöläisiä, maalareita, päällystäjiä. Edelleen oli seppiä, miekkaseppiä, kilventekijöitä, lampuntekijöitä, lyyrynvirittäjiä, mylläreitä, leipureita, makkarantekijöitä, kalakauppiaita — kaikkia ammatteja, joita toimelias ja monipuolinen, mutta ei mekaaninen eikä yksitoikkoinen talouselämä tarvitsi. Tavalliset kutomatuotteet valmistettiin edelleen etupäässä kodeissa. Siellä naiset kutoivat ja korjasivat perheen jokapäiväiset pito- ja vuodevaatteet: kuka istui karstojen, kuka rukin, kuka kangaspuiden, kuka kirjontakehyksen ääressä. Tehtaista tai ulkomailta saatiin erikoisvalmisteita: Egyptin, Amorgoksen ja Taraan hienoja pellavakankaita, Syrakusan värjättyjä villakankaita, Korinthoksen huopia, lähi-idän ja Karthagon mattoja, Kyproksen värikkäitä vuodepeitteitä. Neljännen vuosisadan lopulla Kos-saaren naiset oppivat avaamaan silkkimadon koteloita ja kehräämään säikeistä silkkiä. Muutamien kotien naiset saavuttivat sellaisen kätevyyden kutomisessa, että he tuottivat enemmän kuin heidän perheensä tarvitsi. He myivät ylijäämän ensin kuluttajille, sitten välittäjille; he käyttivät apulaisia, vapautettuja tai orjattaria, ja tällä tavoin kehittyi kotiteollisuudesta tehdasjärjestelmään johtava välivaihe.

Tällainen järjestelmä alkoi hahmottua Perikleen aikana. Perikles itse omisti, kuten Alkibiadeskin, tehtaan. Koneita ei ollut lainkaan käytettävissä, mutta orjia voitiin saada yllin kyllin. Koska lihasvoima oli huokeaa, ei mikään ollut kannustamassa koneiden keksimiseen. Ateenan *ergasteria* olivat pikemminkin verstaita kuin tehtaita. Suurimmassa, Kefaloksen kilpitehtaassa, oli 120 työläistä, Timarkhoksen kenkätehtaassa oli kymmenen, Demostheneen huonekaluverstaassa kaksikymmentä, hänen haarniskatehtaassaan kolmekymmentä. Aluksi nämä verstaat tekivät vain tilaustyötä, mutta myöhemmin ne valmistivat tuotteita myytäväksi ja lopulta vientiäkin varten. Niiden toimintaa helpotti lyödyn rahan pääseminen yhä yleisempään käytäntöön ja vaihtokaupan syrjäytyminen. Yhtymiä ei ollut, vaan jokainen tehdas oli itsenäinen yksikkö, jonka omisti yksi tai pari miestä, ja omistaja työskenteli usein orjiensa rinnalla. Patentteja ei tunnettu; ammattitaito periytyi isältä pojalle tai opetettiin kisälleille. Laki vapautti ateenalaisen huolehtimasta vanhemmistaan, elleivät nämä olleet opettaneet hänelle jotakin ammattia. Työpäivä oli pitkä, mutta työn tahti leppoisa, isäntä ja palkolliset työskentelivät aamunkoitosta

hämärään, kesäisin pitäen tauon puolelta päivin. Lomia ei ollut, mutta sen sijaan oli joka vuosi kuutisenkymmentä pyhäpäivää, joina ei työskennelty.

III. KAUPPA JA RAHALIIKE

Kun yksilö, perhe tai kaupunki tuottaa enemmän kuin kuluttaa ja haluaa vaihtaa ylijäämän, syntyy kauppa. Ensimmäisenä vaikeutena on kuljetuksen kalleus, sillä tiet ovat kurjia ja meri on pikemminkin ansa. Teistä oivallisin on Ateenasta Eleusiihin johtava »pyhä tie», mutta sekin onpelkkää liejua ja usein niin kapea, etteivät ajoneuvot voi sivuuttaa toisiaan. Sillat ovat vaarallisia multapengermiä, jotka yhtä usein huuhtoutuvat tulvien mukana pois kuin jäävät käyttökuntoon. Tavallinen vetoeläin on härkä, mutta se on liian filosofinen, jotta siihen luottava kauppamies voisi rikastua. Vaunut ovat heikkorakenteisia ja särkyvät alituisesti tai juuttuvat liejuun. On edullisempaa lastata tavarat muulin selkään, sillä se kulkee aavistuksen verran nopeammin eikä anasta tietä niin leveälti. Kreikassa ei ole postilaitosta, ei hallitustenkaan postia varten. Nämä tyytyvät lähetteihin, ja yksityisen kirjeenvaihdon on odotettava tilaisuutta näiden käyttämiseen. Tärkeät uutiset voidaan tiedottaa tulirovioilla vuorelta vuorelle tai lähettää kirjekyyhkysten matkassa. Siellä täällä teiden varrella on majataloja, mutta ne ovat rosvojen ja syöpäläisten tyyssijoja. Dionysos-jumalakin tiedustelee eräässä Aristofaneen näytelmässä Herakleelta »kuppiloita ja majapaikkoja, joissa on vähiten luteita».

Kuljetus meritse tulee huokeammaksi, erittäinkin mikäli matka tapahtuu vain, kuten useimmiten onkin laita, tyyninä kesäkuukausina. Matkustajat selviytyvät huokealla: 2 drakhmalla (2 dollarilla) perhe voi matkustaa Peiraeuksesta Egyptiin tai Mustalle merelle, mutta alukset eivät huolehdi matkustajien muonasta, koska ne on rakennettu joko tavaroiden kuljetusta tai sotaa tai tarpeen vaatiessa kumpaakin varten. Liikevoimana on etupäässä purjeisiin puhaltava tuuli, mutta jos tuuli on vastainen tai sää on tyyni, saavat orjat soutaa. Pienin aavan meren kauppa-alus oli 30-airoinen *triakontoros*, jossa airot olivat kaikki samalla korkeudella; *pentekontoroksessa* oli 50 airoa. Noin v. 700 korintholaiset laskivat vesille ensimmäisen kolmisoudun. Siinä souti kaksisataa miestä airoja, jotka olivat kolmessa kerroksessa. Viidennellä vuosisadalla nämä alukset, joille pitkä ja korkea parraslava antoi uljaan ulkonäön, olivat kasvaneet 256 tonnin mittaisiksi. Ne kuljettivat kolmattasataa tonnia jyviä ja antoivat puheenainetta Välimeren ranta-asukkaille pyyhältämällä kolmetoista kilometriä tunnissa.

Toisena kaupan ongelmana oli luotettavan vaihtovälineen löytäminen. Jokaisella kaupungilla oli oma paino- ja mittajärjestelmänsä ja oma ra-

hansa. Jokaisella sadasta rajasta oli kaikki arvot epäluuloisesti arvioitava uudelleen, sillä jokainen Kreikan hallitus paitsi Ateenan koetti hyötyä huonontamalla rahaansa. Muuan nimeltä tuntematon kreikkalainen lausuu: »Useimmissa kaupungeissa täytyy kauppiaiden hankkia tavaroita paluulastiksi, sillä he eivät voi saada rahaa, josta heille olisi mitään hyötyä missään muualla.» Muutamat kaupungit lyöttivät rahaa elektronista, kullan ja hopean sekoituksesta, ja kilpailivat siitä, kenen seoksessa olisi mahdollisimman vähän kultaa. Ateenan hallitukset Solonista lähtien edistivät huomattavasti kaupunkinsa kauppaa lyöttämällä luottamuksen arvoista rahaa, jonka tunnuskuvana oli Athenen pöllö. »Pöllöjen vieminen Ateenaan» merkitsi kreikan kielessä samaa kuin »mennä merta edemmäs kalaan». Koska Ateena kaikissa historiansa vaiheissa kieltäytyi huonontamasta hopeadrakhmojaan, näitä »pöllöjä» otettiin mielihyvin vastaan kaikkialla Välimeren maailmassa, ja ne alkoivat syrjäyttää Aigeian meren alueella paikallisen rahan. Tällä asteella kulta on vielä pikemminkin painon mukaan myyty kauppatavara kuin kaupan apuneuvo. Ateenalaiset lyöttivät vain ylen harvoin kultarahaa; hopean ja kullan suhde oli tavallisesti 14 : 1. Pienimmät Ateenan rahat olivat vaskea. Niitä meni 8 oboliin. Tämä oli rauta- tai pronssikolikko, joka oli saanut nimensä siitä, että se muistutti naulaa tai varrasta *(obeliskos)*. Drakhma, so. »kourallinen», oli kuusi obolia. Kaksi drakhmaa oli kultastateeri, sata drakhmaa miina ja kuusikymmentä miinaa yksi talentti. Viidennen vuosisadan alkupuoliskolla voitiin drakhmalla ostaa 36 litraa vehniä kuten dollarilla 20. vuosisadan Amerikassa.[1] Ateenassa ei esiintynyt paperirahaa, ei valtion obligaatioita, ei osakeyhtiöitä eikä osakepörssiä.

Sitä vastoin siellä oli pankkeja. Niiden oli taisteltava ankarasti saadakseen jalansijaa, sillä ne, jotka eivät tarvinneet lainoja, leimasivat koron ottamisen rikokseksi, ja filosofit olivat samaa mieltä heidän kanssaan. Tavallinen 400-luvun ateenalainen on aarteenkätkijä. Jos hänellä on säästöjä, hän mieluummin piilottaa ne kuin uskoo pankin haltuun. Muutamat lainaavat rahaa kiinnityskirjoja vastaan 16 tai 18 prosentin korolla; toiset lainaavat ystävilleen korkoa perimättä, jotkut sijoittavat rahansa temppelien aarrekammioihin. Temppelit toimivat pankkeina lainaten rahaa yksityisille ja valtioille kohtuullista korkoa vastaan. Apollonin temppeli Delfoissa oli tavallaan koko Kreikan kansainvälinen pankki. Yksityishenkilöt eivät lainanneet rahaa hallituksille, mutta joskus valtio antoi lainan toiselle valtiolle. Viidennellä vuosisadalla alkoi pöytänsä *(trapeza)* ääressä istuva rahanvaihtaja ottaa rahaa talletettavakseen ja lainata sitä kauppiaille korkoa vastaan, joka vaihteli vahingonvaaran mukaan 12:sta 30 %:iin.

[1] Tässä teoksessa on oboli laskettu ostovoimaltaan 17 centin, drakhma yhden, talentti 6 000 dollarin arvoiseksi. Nämä arvot ovat kuitenkin vain likimääräisiä, koska hinnat nousivat kautta Kreikan historian; vrt. tämän luvun V jaksoa.

Täten hänestä tuli pankkiiri, vaikka hän muinaisen Kreikan loppuun asti säilyttikin aikaisemman ammattinimityksensä *trapezites* ('pöydän ääressä istuva mies'). Hän omaksui menetelmänsä lähi-idästä, mutta paransi niitä ja siirsi ne edelleen roomalaisille, joilta ne periytyivät nyky-Euroopalle. Jo persialaissotien jälkeen Themistokles talletti 70 talenttia (420 000 dollaria) korintholaisen pankkiirin Filostefanoksen huostaan menetellen hyvin samaan tapaan kuin nykyajan poliittiset seikkailijat varustaessaan itselleen tyyssijoja ulkomaille. Tämä on varhaisin tunnettu maininta maallikoiden temppelien lainaustoiminnan rinnalla harjoittamasta pankkitoiminnasta. Vuosisadan loppupuolella Antisthenes ja Arkhestratos perustivat pankin, josta sittemmin Pasionin johtamana tuli kaikista Hellaan yksityispankeista maineikkain. Trapetsiittien ansiosta raha kiersi vapaammin ja nopeammin ja toimi siis tehokkaammin kuin siihen asti. Heidän toimintansa vaikutti elvyttävästi Ateenan kauppaan ja sen ekspansioon.

Kauppa, ei teollisuus eikä pankkiliike, oli Ateenan talouselämän sielu. Vaikka monet tuottajat edelleen myivätkin suoraan ostajille, yhä useammat heistä tarvitsivat välittäjiksi kauppiaita, joiden tehtävänä oli ostaa ja varastoida hyödykkeitä, kunnes kuluttaja oli valmis ostamaan niitä. Tällä tavoin syntyi vähittäiskauppiasluokka, joka kaupitteli tavaroitaan kaduilla, sotajoukkojen vanavedessä, juhlissa ja markkinoilla tai torilla tahi muualla kaupungissa sijaitsevissa myymälöissä ja kojuissa. Myymälöihin saapuivat vapautetut, metoikit tai orjat tingiskelemään kauppiaiden kanssa ja ostamaan mitä kotona tarvittiin. Ateenan »vapaiden» naisten kiusoista pahimpia oli se, ettei tapa sallinut heidän käydä ostoksilla.

Ulkomaankauppa edistyi vieläkin nopeammin kuin kotimaankauppa, sillä Kreikan valtiot oppivat pian tajuamaan kansainvälisen työnjaon edut ja kukin erikoistui oman tuotteensa valmistamiseen. Kilpiseppä ei esim. enää kulkenut kaupungista kaupunkiin tarvitsijain kutsusta, vaan valmisti kilvet liikkeessään ja lähetti ne myytäväksi klassillisen maailman markkinoille. Yhden vuosisadan aikana Ateena siirtyi kotitaloudesta (jossa jokainen koti valmistaa itse likipitäen kaiken tarvitsemansa) kaupunkitalouteen (jossa jokainen kaupunki valmistaa itse lähes kaiken tarvitsemansa) ja siitä kansainväliseen talouteen (jossa jokainen valtio on riippuvainen tuonnista, jonka maksamiseksi sen on vietävä maasta tuotteitaan). Ateenan laivasto piti kahden sukupolven ajan Aigeian meren puhtaana merirosvoista, ja vuosien 480 ja 430 välillä kauppa kukoisti paremmin kuin milloinkaan myöhemmin ennen merirosvojen tuhoamista Pompeiuksen toimesta v. 67 e. Kr. Peiraeuksen telakat, makasiinit, torit ja pankit helpottivat kauppaa kaikin mahdollisin tavoin. Tästä vilkkaasta satamasta tuli nopeasti idän ja lännen välisen kaupan tärkein jakelu- ja laivauskeskus. »Kaikkia niitä tuotteita, joita on vaikeaa hankkia muualla maailmassa, tätä täällä, tuota tuolla», sanoo Isokrates, »kaikkia niitä saa vaivatta ostaa

Ateenasta». »Kaupunkimme mahtavuus,» sanoo Thukydides, »tuo koko maailman tuotteet satamaamme, niin että ateenalaisille ovat muiden maiden hedelmät yhtä tuttua ylellisyyttä kuin heidän oman maansa». Peiraeuksesta kauppiaat veivät Attikan peltojen ja verstaiden tuottamia viinejä, öljyä, villoja, mineraaleja, marmoria, saviteoksia, aseita, ylellisyysesineitä, kirjoja ja taideteoksia. Peiraeukseen he toivat viljaa Byzantionista, Syyriasta, Egyptistä, Italiasta ja Sisiliasta, hedelmiä ja juustoa Sisiliasta ja Foinikiasta, lihaa Foinikiasta ja Italiasta, kaloja Mustalta mereltä, pähkinöitä Paflagoniasta, vaskea Kyproksesta, tinaa Englannista, rautaa Mustan meren rannikoilta, kultaa Thasoksesta ja Traakiasta, puutavaroita Traakiasta ja Kyproksesta, koruompeluksia lähi-idästä, villoja, pellavakangasta ja värejä Foinikiasta, mausteita Kyrenestä, miekkoja Khalkiista, lasia Egyptistä, tiiliä Korinthoksesta, vuoteita Khioksesta ja Miletoksesta, saappaita ja pronssiesineitä Etruriasta, norsunluuta Etiopiasta, haju- ja voiteluaineita Arabiasta, orjia Lyydiasta, Syyriasta ja Skyytiasta. Siirtokunnat eivät toimineet vain markkina-alueina, vaan myös asiamiehinä, jotka lähettivät Ateenan tuotteita sisämaahan, ja vaikka Joonian kaupungit rappeutuivat 5. vuosisadalla, koska sikäläinen kauppa siirtyi persialaissotien aikana ja jälkeen Propontikseen ja Kaariaan, korvasivat Italia ja Sisilia ne manner-Kreikan tuotannon ylijäämän ja liikaväestön purkaustienä. Voimme arvioida Aigeian meren kaupan laajuuden sen perusteella, että Ateenan imperiumin kaupunkien maksettavaksi v. 413 säädetty 5 %:n tuonti- ja vientivero tuotti 1200 talenttia, mikä siis osoittaa 144 miljoonan dollarin vuotuista liikevaihtoa.

Tähän vaurauteen kätkeytyi vaara, nimittäin Ateenan yhä suureneva riippuvaisuus muualta tuodusta viljasta. Tämän takia se niin itsepäisesti koetti saada valvontaansa Hellespontoksen ja Mustan meren, tarmokkaasti asutti salmille johtavan väylän varrella olevia saaria ja rannikoita ja ryhtyi v. 459 tuhoisaan Egyptin- ja v. 415 samanlaiseen Sisilian-retkeen. Tämä riippuvaisuus sai Ateenan muuttamaan Deloksen liittokunnan imperiumiksi, ja kun spartalaiset v. 405 tuhosivat Ateenan laivaston Hellespontoksessa, oli väistämättömänä tuloksena Ateenan nääntyminen nälkään ja antautuminen. Silti tämä kauppa teki Ateenasta rikkaan ja yhdessä imperiumin apuveron kanssa loi sivistyksellisen kehityksen edellytykset. Kauppiaat, jotka kuljettivat hyödykkeitään kaikkiin Välimeren kolkkiin, palasivat näkemys muuttuneena, valppaina ja avarakatseisina. He toivat mukanaan uusia aatteita ja tapoja, tekivät lopun vanhoista tabuista ja hitaudesta ja syrjäyttivät maalaisaristokratian perheperinteisen vanhoillisuuden kaupallisen sivistyksen yksilöllisen ja edistystä harrastavan hengen tieltä. Ateenassa kohtasivat toisensa itä ja länsi kumpikin työntäen toistaan totutuilta uriltaan. Vanhat myytit menettivät otteensa ihmisten

sieluun, ihmisille tuli enemmän joutoaikaa, tutkimusta tuettiin, tieteet ja filosofia edistyivät. Ateenassa kuohui elämä kiihkeämpänä kuin missään muussa saman ajan kaupungissa.

IV. VAPAAT JA ORJAT

Kuka suoritti kaiken kuvaamamme työn? Maaseudulla sen suorittivat kansalaiset, heidän perheensä ja vapaat palkolliset, Ateenassa osaksi kansalaiset, osaksi vapautetut, heitä enemmän metoikit ja enimmäkseen orjat. Pikkukauppiaat, käsityöläiset, kauppiaat ja pankkiirit olivat miltei yksinomaan peräisin äänioikeudettomasta väestöstä. Porvari halveksi ruumiillista työtä ja koetti sitä mahdollisimman paljon välttää. Pidettiin häpeällisenä työntekoa elatukseksi. Monet helleenit pitivät musiikin, kuvanveiston tai maalaustaiteen ammattimaista harjoittamista tai opettamistakin »halpana toimena».[1] Niinpä suorasukainen Ksenofon, joka tosin oli ritariluokan ylpeä jäsen, lausuu:

> »Sivistyneissä yhteiskunnissa ovat niin sanotut halvat käsityöläisammatit... huonossa huudossa eivätkä syyttä. Nehän turmelevat ruumiin kaikilta, jotka ovat niiden kanssa tekemisissä, sekä työläisiltä että työnjohtajilta, koska heidän täytyy olla istuvassa asennossa tai pimeissä onkaloissa tai kyyristellä päiväkausia sulatusuunin ääressä. Rinta rinnan ruumiin herpaantumisen kanssa rappeutuu silmin nähden sielukin, koska nämä halvat ammatit vaativat harjoittajiensa koko ajan eivätkä suo heille vapaata aikaa uhrattavaksi valtion ja ystävyyden vaatimuksille.»

Yhtä lailla halveksittiin kauppaa. Kreikkalainen ylimys tai filosofi piti sitä vain rahan haalimisena toisten kustannuksella. Sen tarkoituksena ei ollut hyödykkeiden aikaansaaminen, vaan niiden ostaminen huokeasta ja myyminen kalliista hinnasta. Kukaan arvostaan huolehtiva kansalainen ei voi sitä antautua harjoittamaan, vaikka hän voikin huoleti sijoittaa rahojaan siihen ja hyötyä siitä, mikäli muut tekevät työn. Vapaan miehen, sanovat kreikkalaiset, tulee olla vapaa taloudellisista tehtävistä. Hänellä tulee olla orjia tai muita huolehtimassa aineellisista seikoista, jopa mikäli mahdollista hänen omaisuudestaan ja tiluksistaankin. Vain silloin kun hän on noista huolista vapautunut, häneltä liikenee aikaa hallitustehtäviin, sotaan, kirjallisuuteen ja filosofiaan. Kreikkalaisten käsityksen mukaan ei ilman joutilasta kansanluokkaa voi olla mitään maun mittapuuta, taiteen suosintaa, ylipäänsä ei mitään sivistystä. Kukaan, jolla on kiire, ei voi olla tosisivistynyt.

[1] Plutarkhoksen *Perikles*. Zimmern (*The Greek Commonwealth*, s. 272) ja Ferguson (*Greek Imperialism*, s. 61) arvelevat ateenalaisten ylenkatsetta ruumiillista työtä kohtaan liioitellun; vrt. kuitenkin Glotz, *Ancient Greece at Work*, s. 160.

Useimpia niistä toimista, jotka historia liittää keskiluokan nimeen, suorittivat Ateenassa metoikit, vapaat ulkomaalaiset, jotka olivat ottaneet kotipaikakseen Ateenan, vaikka eivät voineetkaan saada kansalaisoikeuksia. Enimmäkseen he olivat ammatinharjoittajia, kauppiaita, urakoitsijoita, tehtailijoita, isännöitsijöitä, käsityöläisiä ja taiteilijoita, jotka vaellusmatkoillaan olivat Ateenasta löytäneet heille äänioikeutta paljon tärkeämpää, nimittäin tilaisuuksia, innoitusta ja vapauden taloudelliseen toimeliaisuuteen. Metoikit omistivat tärkeimmät teollisuusyritykset, kaivoksia lukuun ottamatta. Keraaminen teollisuus oli kokonaan heidän hallussaan, ja missä hyvänsä välittäjä saattoi pureutua tuottajan ja kuluttajan väliin, siellä heitä tavattiin. Laki milloin ahdisti, milloin suojeli heitä. Se verotti heitä yhtä ankarasti kuin kansalaisia, pakotti heidät »liturgioihin» ja suorittamaan sotapalvelusta, vaati melkoisen henkirahan, kielsi omistamasta maata tai avioitumasta kansalaisten kanssa, sulki heidät uskonnollisen yhteisön ulkopuolelle ja kielsi heitä vetoamasta kaupungin tuomioistuimiin. Sitä vastoin se toivotti heidät tervetulleiksi kaupungin talouselämään, antoi arvoa heidän toimeliaisuudelleen ja taidolleen, saattoi voimaan heidän sopimuksensa, antoi heille uskonnonvapauden ja suojeli heidän omaisuuttaan väkivaltaista kumousta vastaan. Muutamat pöyhkeilivät moukkamaisesti rikkauksillaan, mutta muutamat myös harjoittivat melua pitämättä tieteitä, kirjallisuutta ja taiteita, toimivat lakimiehinä tai lääkäreinä tai johtivat puhuja- ja filosofikouluja. Neljännellä vuosisadalla metoikit olivat sekä huvinäytelmien kohteena että niiden tekijöinä, ja kolmannella he määräsivät hellenistisen yhteiskunnan kosmopoliittisen sävyn. He halusivat kiihkeästi kansalaisoikeuksia, mutta he rakastivat Ateenaa ja ylpeilivät siitä. He kantoivat tuskalla ja vaivalla kortensa kekoon rahoittaakseen kaupungin puolustuksen. Juuri he pääasiallisesti pitivät yllä laivastoa, tukivat imperiumia ja huolehtivat Ateenan kaupan yliherruuden jatkumiseta.

Samantapainen alempiarvoisuus valtiollisella alalla ja samanlaiset edut taloudellisella kuin metoikeilla oli vapautetuilla, so. entisillä orjilla. Tosin oli haittoja orjan vapauttamisesta, koska hänen sijaansa täytyi tavallisesti hankkia toinen, mutta vapauttamislupaus kannusti nuorta orjaa taloudelliseen yritteliäisyyteen. Monet kreikkalaiset palkitsivat kuoleman lähestyessä uskollisimpia orjiaan vapauttamalla heidät. Sukulaiset tai ystävät saattoivat lunastaa orjan vapaaksi, kuten Platonille kävi, valtio saattoi suorittamalla omistajalle korvauksen vapauttaa hänet sotapalveluksen suorittamista varten, tai hän saattoi säästää oboleitaan, kunnes voi ostaa itsensä vapaaksi. Metoikkien tavoin vapautetut antautuivat teollisuuden, kaupan tai rahoitustoiminnan palvelukseen. Alimmalla asteella vapautettu teki palkasta samaa työtä kuin orjat, mutta hänestä saattoi myös tulla teollisuusmagnaatti. Mylias johti Demostheneen haarniskatehdasta,

Pasion ja Formion kohosivat Ateenan rikkaimmiksi pankkiireiksi. Vapautettuja otettiin erikoisen mielellään työnjohtajiksi, sillä kukaan ei ollut ankarampi orjille kuin se, joka oli kohonnut orjuudesta eikä ollut koskaan kokenut muuta kuin sortoa.

Näiden kolmen luokan kansalaisten, metoikkien ja vapautettujen, alapuolella elivät Attikan 115 000 orjaa.[1] Heidän joukossaan oli vapaaksi lunastamattomia sotavankeja, orjastusretkien uhreja, heitteelle pantuja lapsia, tuhlareita ja rikollisia. Kreikassa oli vain vähän kreikkalaissyntyisiä orjia. Helleenin mielestä ulkomaalaiset, koska he niin auliisti alistuivat ehdottomasti tottelemaan kuningastaan, olivat luonnostaan orjia, ja sen vuoksi oli hänestä järjellistä, että sellaiset ihmiset palvelivat orjina kreikkalaisia. Mutta hän arasteli tehdä toista kreikkalaista orjaksi ja alentui harvoin sellaiseen. Kreikkalaiset kauppiaat ostivat orjia kuten muutakin tavaraa ja tarjosivat heitä kaupaksi Khioksessa, Deloksessa, Korinthoksessa, Aiginassa, Ateenassa ja missä tahansa saattoivat saada ostajia. Ateenan orjakauppiaat olivat sen metoikeista rikkaimpia. Deloksessa myytiin usein tuhat orjaa yhtenä päivänä. Kimon lähetti Eurymedonin taistelun jälkeen 20 000 vankia orjamarkkinoille. Ateenassa oli varastokeskus, jossa aina oli orjia valmiina tarkastettaviksi alastomina ja kaupattaviksi. Heidän hintansa vaihteli puolesta kymmeneen miinaan (50—1000 dollaria). Heitä ostettiin joko suoranaista tarvetta varten tai sijoituskohteiksi. Ateenan miehet ja naiset havaitsivat edulliseksi ostaa orjia ja vuokrata heitä koteihin, tehtaisiin tai kaivoksiin; tuotto saattoi tällöin nousta 33 %:iin. Köyhimmilläkin kansalaisilla oli orja tai pari. Aiskhines todisteli köyhyyttään valittamalla, että hänen perheellään oli vain seitsemän orjaa. Rikkailla saattoi olla viisikymmentäkin orjaa. Ateenan hallitusta palveli joukoittain orjia kirjureina, käskyläisinä, pikkuvirkamiehinä tai poliiseina. Monet heistä saivat vaatetuksen ja puolen drakhman »päivärahan», ja heidän oli lupa asua missä halusivat.

Maaseudulla oli vähän orjia, etupäässä vain palvelijattaria. Pohjois-Kreikassa ja suurimmassa osassa Peloponnesosta vallitseva maaorjuus teki henkilökohtaisen orjuuden tarpeettomaksi. Korinthoksessa, Megarassa ja Ateenassa orjat tekivät pääosan ruumiillisesta työstä, orjattaret

[1] Luku on Gommen, l.c. Mahdollisesti orjia oli paljon enemmän: Suidas ilmoittaa vedoten erääseen puheeseen, jota on epävarmasti arveltu Hypereideen 338 pitämäksi, pelkästään täysikasvuisten miesorjien luvun 150 000:ksi. Epäluotettavan Athenaioksen mukaan Demetrios Faleronilaisen Attikassa n. 317 toimittama väestönlaskenta antoi tulokseksi 21 000 kansalaista, 10 000 metoikkia ja vapautettua ja 400 000 orjaa. Timaios arvioi n. v. 300 Korinthoksen orjien lukumäärän 460 000:ksi ja Aristoteles n. 340 Aiginan orjien lukumäärän 470 000:ksi. Ehkäpä nämä korkeat luvut johtuvat siitä, että niihin sisältyvät Korinthoksen, Aiginan ja Ateenan orjamarkkinoilla kaupaksi tarjotut orjat.

enimmät kotiaskaret, mutta orjat suorittivat lisäksi suuren osan kaupan, teollisuuden ja luottoliikkeen kirjanpitotyöstä ja osan työnjohdosta. Suurimman osan taitoa vaativasta työstä suorittivat vapaat, vapautetut tai metoikit; ei ollut vielä oppineita orjia kuten myöhemmin hellenistisellä ajalla ja Roomassa. Orjan sallittiin harvoin pitää omat lapsensa elossa, sillä orjan ostaminen oli helpompaa kuin kasvattaminen. Jos orja käyttäytyy huonosti, häntä ruoskitaan; jos hän joutuu todistajaksi, häntä kidutetaan; jos vapaa mies lyö häntä, hän ei saa puolustautua. Mutta jos häntä kohdellaan perin julmasti, hän saattaa paeta temppeliin, ja silloin hänen isäntänsä on myytävä hänet. Missään tapauksessa isäntä ei saa häntä tappaa. Niin kauan kuin hän tekee työtä, hänen asemansa on turvallisempi kuin monen sellaisen, jota muissa sivistysmuodoissa ei kutsuta orjaksi. Jos hän on sairas, iäkäs tai jos hänelle ei löydy sopivaa työtä, hänen isäntänsä ei työnnä häntä yhteiskunnan huollettavaksi, vaan pitää itse edelleen huolta hänestä. Jos hän on uskollinen, häntä kohdellaan kuin uskollista palvelijaa, milteipä kuin perheen jäsentä. Hänen sallitaan usein harjoittaa liiketoimintaa, kunhan hän vain luovuttaa osan ansioistaan omistajalleen. Hänen ei tarvitse maksaa veroja eikä suorittaa sotapalvelusta. Hänen puvussaan ei 400-luvun Ateenassa ole mitään, mikä erottaisi hänet vapaasta. Tosiaan valittikin »Vanha oligarkki», joka n. 425 julkaisi lentokirjasen Ateenan yhteiskunnasta, että orja ei anna kansalaiselle tietä kadulla, että hän puhuu vapaasti ja että hän joka suhteessa menettelee, kuin olisi kansalaisen veroinen. Ateena oli kuuluisa orjien lempeästä kohtelusta, ja yleisesti oltiin sitä mieltä, että orjilla oli parempi kansanvaltaisessa Ateenassa kuin köyhillä vapailla harvainvaltaisissa valtioissa. Orjakapinat olivat, vaikka niitä pelättiin, Attikassa harvinaisia.

Silti orjuus kiusasi ateenalaisten omaatuntoa. Ne filosofit, jotka puolustavat sitä, paljastavat miltei yhtä selvästi kuin ne, jotka sitä paheksuvat, että kansakunnan moraalinen kehitys oli ehtinyt edelle sen laitoksista. Platon tuomitsee sen, että kreikkalaiset pitävät kreikkalaisia orjuudessa, mutta hyväksyy muuten orjuuden sen nojalla, että muutamilla ihmisillä on ala-arvoiset hengenlahjat. Aristoteles pitää orjaa elävänä työkaluna ja arvelee, että orjuus tulee jonkinmuotoisena jatkumaan, kunnes kaikki karkea työ voidaan tehdä itsetoimivilla koneilla. Vaikka keskitason helleeni oli hyväntahtoinen orjilleen, hänen oli mahdotonta käsittää, miten sivistynyt yhteiskunta voisi tulla toimeen ilman orjuutta. Jotta poistettaisiin orjuus, olisi hänen mielestään poistettava Ateena. Radikaalisempiakin mielipiteitä esiintyi. Kyynikkofilosofit tuomitsivat orjuuden suorasukaisesti, heidän seuraajansa, stoalaiset, tuomitsivat sen kohteliaammin käänteIn. Euripides kuohutti yhtä mittaa kuulijoitaan kuvaamalla myötätuntoisesti sodassa saatuja orjia, ja sofisti Alkidamas saarnasi kenenkään häiritsemättä ympäri Kreikkaa Rousseaun oppia miltei Rousseaun sanoin: »Jumala on

lähettänyt kaikki ihmiset vapaina maailmaan, eikä luonto ole tehnyt ketäkään orjaa.» Mutta orjuus kukoisti silti.

V. LUOKKASOTA

Ihmiset riistivät toisia ihmisiä vähemmän Ateenassa ja Thebassa kuin Spartassa tai Roomassa, mutta silti tehokkaasti. Ateenan vapaiden miesten joukossa ei ollut kastoja; pystyvä ja tarmokas mies saattoi saavuttaa kuinka korkean aseman hyvänsä, kansalaisoikeuksia lukuun ottamatta. Tästä osaksi johtui Ateenan elämän kuumeinen hyörinä. Kaivoksia lukuun ottamatta ei ollut tiukkaa luokkaeroa työnantajan ja työntekijän välillä. Oli tavallista, että isäntä työskenteli väkensä rinnalla, ja henkilökohtainen kosketus sai riiston tuntumaan lievemmältä. Miltei kaikkien ammattityöläisten, mihin luokkaan sitten kuuluivatkin, palkka oli drakhma todellista työpäivää kohti; mutta ammattitaitoa vailla olevat voivat joutua tyytymään vain kolmeen oboliin ($^1/_2$ dollaria) päivältä. Kappaletyö alkoi syrjäyttää aikatyötä sitä mukaa kuin tehdasjärjestelmä voitti jalansijaa, ja palkat alkoivat vaihdella enemmän. Urakoitsija saattoi vuokrata orjia heidän omistajaltaan maksamalla korvausta yhdestä neljään oboliin päivältä. Vertaamalla Kreikan hintoja omiimme voimme arvioida näiden palkkojen ostovoiman. Vuonna 414 talo ja tila Attikassa maksoi 1 200 drakhmaa; kuudennella vuosisadalla maksoi *medimnos* (n. 52.5 litraa) ohria drakhman, viidennen lopulla kaksi, neljännellä kolme, Lammas maksoi Solonin aikana yhden, 400-luvun lopulla 10—20 drakhmaa. Ateenassa kuten muuallakin rahan määrä pyrki kasvamaan nopeammin kuin hyödykkeiden ja hinnat nousivat. Neljännen vuosisadan päättyessä hinnat olivat viisi kertaa niin korkeat kuin kuudennen alkaessa. Vuodesta 480 vuoteen 404 ne kaksinkertaistuivat, samoin vuodesta 404 vuoteen 330.

Yksinäinen mies eli mukavasti 120 drakhman (120 dollarin) kuukausituloilla. Tämän nojalla voimme päätellä millaiset olot oli työmiehellä, jonka kuukausitulot olivat 30 drakhmaa ja jolla oli perhe elätettävänään. Totta kyllä valtio tuli hänen avukseen suuren puutteen aikoina ja jakoi viljaa pilkkahinnasta. Mutta hän huomasi, ettei vapauden jumalatar ollut tasa-arvoisuuden jumalattaren ystävätär ja että Ateenan vapaiden lakien vallitessa voimakkaat tulivat yhä voimakkaammiksi, rikkaat rikastuivat rikastumistaan, mutta köyhät pysyivät köyhinä.[1] Individualismi kannustaa pystyvää ja alentaa yksinkertaisen; se lisää rikkautta suurenmoisesti ja keskittää sen vaarallisesti. Ateenassa kuten muissakin valtioissa oveluus sieppaa kaiken minkä voi ja keskinkertaisuus saa tyytyä loppuihin. Maan-

[1] Muinaisen Kreikan suuret rikkaudet olivat tietenkin vaatimattomia nykyajan mittapuun mukaan arvosteltuina. Rikkaimmalla ateenalaisella, Kalliaalla, on sanottu olleen kaksisataa talenttia (1 200 000 dollaria), Nikiaalla sata.

omistaja hyötyy maansa arvon noususta, kauppias tekee parhaansa, sadoista laeista huolimatta, ansaitakseen *corner*-kaupoilla ja yksinoikeuksilla. Keinottelija kääriii taskuunsa korkean korkokannan avulla leijonan osan teollisuuden ja kaupan voitoista. Esiintyy kansanvillitsijöitä, jotka osoittavat köyhille ihmisten omistussuhteiden epätasaisuuden, mutta salaavat heiltä ihmisten taloudellisten kykyjen erilaisuuden. Köyhä tulee joututtuaan kasvoista kasvoihin varallisuuden kanssa tietoiseksi köyhyydestään, hautoo palkitsemattomia ansioitaan ja uneksii täydellisistä valtioista. Kaikissa Kreikan valtioissa on luokan sota toista vastaan katkerampi kuin Kreikan sota Persiaa tai Ateenan Spartaa vastaan.

Attikassa se alkaa rikkaiden nousukasten ja maata omistavan ylimystön yhteentörmäyksellä. Vanhat suvut rakastavat yhä maata ja elävät enimmäkseen tiloillaan. Kun perintöä on monen sukupolven aikana jaettu, ovat tilat yleensä pieniä (rikas Alkibiades omisti ainoastaan seitsemänkymmentä tynnyrinalaa) ja maalaisherrasmies teki useimmiten omakohtaisesti työtä vainiollaan tai ainakin johti töitä tilallaan. Mutta vaikka ylimys ei ollut rikas, hän oli ylpeä. Hän liitti isänsä nimen omaansa aateluuden merkiksi, ja hän vältti mahdollisimman paljon kauppias*bourgeoisie*'ta, joka parhaillaan kahmi rikkauksia Ateenan kaupan kasvaessa. Hänen vaimonsa kuitenkin vaati kaupunkitaloa ja tahtoi päästä nauttimaan pääkaupungin monipuolisesta elämästä ja sen monista mahdollisuuksista, hänen tyttärensä halusivat asua Ateenassa ja siepata verkkoonsa rikkaan aviomiehen, hänen poikansa toivoivat tapaavansa siellä hetairoja ja pitävänsä samanlaisia iloisia juhlia kuin rikkaat nousukkaat. Kun ylimys ei voinut kilpailla ylellisyydessä tehtailijoiden ja kauppiaiden kanssa, hän hyväksyi heidät tai heidän lapsensa vävyikseen ja miniöikseen. Nämä olivat halukkaita kohoamaan ja maksoivat auliisti. Seurauksena oli maasta rikkaiden ja rahasta rikkaiden liitto ja harvainvaltaisen yläluokan syntyminen, luokan, jota köyhät kadehtivat ja vihasivat, jota kansanvallan liiallisuudet ja kohtuuttomuus suututtivat ja joka pelkäsi vallankumousta.

Uusien rikkaiden röyhkeys aiheutti toisen vaiheen luokkasodassa — köyhempien kansalaisten kamppailun rikkaita vastaan. Moni *bourgeoisie*'n jäsen pöyhkeili rikkaudellaan Alkibiadeen tavoin, mutta vain harvat pystyivät sillä tavoin hurmaamaan »halpaa rahvasta» dramaattisella rohkeudella tai olemuksen ja puheen siroudella. Nuoret miehet, jotka olivat tietoisia lahjoistaan, mutta joiden toiveet köyhyys teki tyhjiksi, muunsivat henkilökohtaisen tilaisuuksien ja tilan kaipuunsa yleiseksi vallankumousjulistukseksi. Älymystön jäsenet, jotka kaipasivat uusia aatteita ja sorrettujen kättentaputuksia, kaavailivat näille heidän kumouksensa päämäärät. He eivät vaatineet teollisuuden ja kaupan sosialisoimista, vaan velkojen pyyhkimistä ja maan jakamista uudelleen — kansalaisten kesken. Viidennen vuosisadan Ateenassa radikaalinen liike tarkoitti näet vain

köyhempiä valitsijoita. Se ei uneksinutkaan orjien vapauttamisesta tai metoikkien päästämisestä osallisiksi maan uusjakoon. Johtomiehet puhuivat menneestä kulta-ajasta, jolloin kaikilla oli yhtä paljon omaisuutta, mutta he eivät suinkaan halunneet itseään ymmärrettävän aivan kirjaimellisesti, kun he puhuivat tämän paratiisin palauttamisesta. Heillä on mielessään ylimysvaltainen kommunismi, ei maan ottaminen valtion haltuun, vaan sen jakaminen tasan kansalaisten kesken. He tähdentävät kuinka epätodellinen on äänioikeuden yhtäläisyys taloudellisen tasa-arvoisuuden häviämistään hävitessä, mutta heidän vakaa aikomuksensa on käyttää varattomien kansalaisten poliittista voimaa saadakseen kansankokouksen johdattamaan sakkojen, »liturgiojen», takavarikointien ja yleisten töiden avulla tarvitsevien taskuihin osan rikkaiden kasaantunutta varallisuutta. Ja opastukseksi tulevaisuuden kapinoitsijoille he omaksuvat punaisen värin kumouksensa tunnukseksi.

Tämän uhan edessä rikkaat muodostavat salaisia järjestöjä ja sitoutuvat yhteiseen toimintaan kiihtyneen ja nälkäisen rahvaan »inhottavaa petoa» vastaan, kuten Platon kommunistisista aatteistaan huolimatta sanoi. Myös vapaat työläiset järjestäytyivät ainakin jo Solonin ajoista muurarien, marmorinhakkaajien, puuseppien, norsunluunleikkaajien, savenvalajien, näyttelijöiden jne. killoiksi tai kerhoiksi (*eranoi*, *thiasoi*). Sokrates oli erään kuvanveistäjä*thiasoksen* jäsen.[1] Mutta nämä yhdistykset olivat pikemminkin avustusrenkaita kuin ammattiyhdistyksiä. Ne kokoontuivat synodeiksi tai synagogiksi nimitetyissä paikoissa, järjestivät pitoja ja kilpaleikkejä ja palvoivat suojelusjumaluutta. Ne antoivat avustusta sairaille jäsenilleen, keräsivät rahaa erityisiä hankkeita varten, mutta eivät näytelleet näkyvää osaa Ateenan luokkasodassa. Tätä taistelua käytiin kirjallisuuden ja politiikan alalla. »Vanhan oligarkin» tapaiset lentokirjasten sepittäjät hyökkäsivät demokratian kimppuun tai puolustivat sitä. Huvinäytelmäkirjailijat olivat drakhmojen puolella, koska heidän näytelmänsä tarvitsivat rikkaita miehiä rahoittajikseen, ja tekivät kilvan naurunalaisiksi radikaalien johtajat ja heidän utopiansa. Aristofanes esittelee näytelmässä »Ekklesiazusai» (392) kommunistinaisen Praksagoran, joka puheessaan julistaa:

> Haluan, että jokaisella on osuus kaikesta ja että kaikki omaisuus on yhteistä. Ei ole oleva enää rikkaita eikä köyhiä. Emme enää näe yhden miehen korjaavan satoa laajalta alalta, kun taas toisella on vain sen verran maata, kuin hän tarvitsee tullakseen haudatuksi... Tahdon, että kaikilla on samat elinehdot... Aluksi teen maan, rahan, kaiken yksityisomaisuuden yhteiseksi kaikille. Naiset kuuluvat kaikille miehille yhteisesti.

---

[1] Kreikan kuvanveistäjät ja arkkitehdit muodostivat rakentajien killan, jolla oli omat uskonnolliset salamenonsa ja josta tuli Euroopan vapaamuurarien edeltäjä.

»Mutta kuka», kysyy Blefyros, »tekee työtä?» »Orjat», vastaa kommunisti nainen. Toisessa huvinäytelmässä, »Plutoksessa» (408), Aristofanes antaa Köyhyyden, jota uhataan tuhoamisella, puolustautua sillä, että se on inhimillisen uurastuksen ja yritteliäisyyden välttämätön kannustin:

> Minä olen kaiken onnenne ainoa syy, ja turvallisuutenne on kokonaan minun varassani... Kuka haluaisi takoa rautaa, rakentaa laivoja, ommella, sorvata, leikata nahkaa, leipoa tiiliä, valkaista pellavakangasta, parkita vuotia tai kyntää auralla maata ja koota aittaan Demeterin antimia, jos hän voisi elää joutilaana ja vapaana kaikesta tästä työstä?... Jos teidän järjestelmänne (kommunismi) sovelletaan käytäntöön... te ette voi nukkua vuoteessa, sillä sellaisia ei enää valmisteta, ettekä matolla, sillä kukapa viitsisi niitä kutoa, jos hänellä on kultaa.

Efialteen ja Perikleen uudistukset olivat demokraattisen kumouksen ensimmäiset saavutukset. Perikles oli harkitseva ja maltillinen mies. Hän ei halunnut tuhota rikkaita, vaan turvata heidät ja heidän yrityksensä helpottamalla köyhien elinehtoja. Hänen kuoltuaan (429) demokratia tuli niin äkkijyrkäksi, että harvainvaltainen puolue ryhtyi jälleen vehkeilemään Spartan kanssa. V. 411 ja uudelleen v. 404 rikkaat tekivät vallankumouksen. Koska Ateenassa varallisuus oli suuri ja sitä vuoti alaspäin monille ja koska orjakapinan pelko pani kansalaiset miettimään, luokkasota oli Ateenassa laadultaan lempeämpi ja siinä päästiin pikemmin siedettävään sovitteluratkaisuun kuin muissa Kreikan valtioissa, missä keskiluokka ei ollut riittävän vahva välittäjäksi köyhien ja rikkaiden kiistaan. V. 412 Samoksen radikaalit kaappasivat vallan käsiinsä, teloittivat kaksisataa ylimystä, ajoivat neljäsataa muuta maanpakoon, jakoivat maat ja talot keskenään ja pystyttivät uuden yhteiskunnan, joka oli samanlainen kuin äsken kukistettu. V. 422 Leontinoin rahvas ajoi oligarkian edustajat maanpakoon, mutta pakeni itse pian jälkeenpäin tiehensä. V. 427 Korkyran harvainvaltalaiset murhasivat kuusikymmentä kansanpuolueen johtajaa. Kansanvaltalaiset kaappasivat vallan käsiinsä, sulloivat neljäsataa ylimystä vankilaan, syyttivät viittäkymmentä heistä jonkinlaisen yleisen turvallisuuden valiokunnan edessä ja teloittivat oitis kaikki viisikymmentä. Sen nähtyään useat eloonjääneistä vangeista surmasivat toinen toisensa, toiset itsensä; loput suljettiin muureilla temppeliin, josta he olivat etsineet turvaa, ja näännytettiin nälkään. Thukydides kuvailee kreikkalaista luokkasotaa klassillisella tavalla:

> »Seitsemän päivää korkyralaiset teurastivat niitä kansalaisiaan, joita he pitivät vihollisinaan. Vaikka rikos, josta näitä syytettiin, oli yritys kukistaa kansanvalta, muutamia surmattiin myös henkilökohtaisten vihollisten, toisia velallisten toimesta näiden lainaaman

rahan tähden. Kuolema riehui kaikenlaisissa hahmoissa, ja kuten tällaisina aikoina on tavallista, väkivaltaisuudella ei ollut minkäänlaisia rajoja. Isät tappoivat poikiaan, avunanojia raastettiin alttarin äärestä tai surmattiin niiden viereen... Siten vallankumous eteni kaupungista kaupunkiin ja niissä paikoissa, minne se saapui viimeksi, keksittiin vielä taidokkaampia julmuuksia ja tylympiä kostotoimenpiteitä kuin ne, joista tieto oli saapunut... Korkyra näytti ensimmäisenä esimerkkiä näistä rikoksista... hallittujen kostosta, hallittujen, jotka koskaan eivät olleet herrojensa puolelta kokeneet oikeudenmukaista kohtelua eivätkä mitään muuta kuin sortoa; niiden epäoikeudenmukaisista päätöksistä, jotka tahtoivat päästä eroon köyhyydestään ja jotka ahnaasti himosivat naapuriensa omaisuutta; raa'oista ja armottomista julmuuksista, joihin intohimot syöksivät ihmiset heidän alettuaan taistelun ei luokka-, vaan puoluehengen ajamina... Kaupunkien elämän luisuttua täydellisen sekasorron tilaan ihmisluonto, joka aina kapinoi lakia vastaan ja nyt oli päässyt sen herraksi, riemuiten laski intohimonsa valloilleen, polki oikeudenmukaisuuden jalkoihinsa ja osoitti vihaansa kaikkea etevyyttä kohtaan... Mieletöntä uhkarohkeutta pidettiin uskollisen liittolaisen rohkeutena, varovaista epäröintiä kauniina nimenä pelkuruudelle, maltillisuutta epämiehekkyyden verhona, kykyä katsella asiaa joka puolella arvosteltiin kykenemättömyytenä toimimaan...

Kaikkien näiden onnettomuuksien syynä oli ahneuden ja kunnianhimon synnyttämä vallanhimo... Kaupunkien johtomiehet, joista jokainen antoi mitä kauneimpia lupauksia, toiset kansan valtiollisesta tasa-arvoisuudesta, toiset maltillisesta ylimysvallasta, pyrkivät saavuttamaan etuja itselleen sen yhteishyvän kustannuksella, jota he julistivat harrastavansa. He eivät säikkyneet mitään keinoja kamppaillessaan johtoasemasta ja menivät mitä räikeimpiin kohtuuttomuuksiin. Kumpikaan puolue ei kunnioittanut uskontoa, mutta sitä enemmän suosittiin kauniitten iskulauseitten käyttämistä rikollisten tarkoitusperien hyväksi... Muinaisajan suoruus, joka on jalouden merkki, joutui naurun alaiseksi ja katosi. Yhteiskunta jakautui leireihin, joissa kukaan ei luottanut kumppaniinsa... Maltilliset kansalaiset tuhoutuivat puolueiden välissä, joko sen takia, etteivät halunneet osallistua riitaan, tai koska kateus ei sallinut heidän pelastua... Koko helleeninen maailma vääntelehti kouristuksen vallassa.»

Ateena selvisi näistä melskeistä, koska jokainen ateenalainen sydämessään oli individualisti ja rakasti yksityisomaisuutta ja koska Ateenan hallitus löysi sopivan keskitien sosialismin ja individualismin välille, nimittäin liike-elämän ja varallisuuden lievän säännöstelyn. Valtio ei kavahtanut säännöstelyä: se määräsi rajat myötäjäisille ja hautajaiskustannuksille, se puuttui naisten pukuihin; se verotti ja valvoi kauppaa; se saattoi käytän-

töön rehelliset painot ja mitat ja kunnollisen tavaranlaadun inhimillisen lurjusmaisuuden ja oveluuden sallimissa puitteissa; se rajoitti elintarvikkeiden vientiä ja sääti tiukkoja lakeja hillitäkseen ja estääkseen kauppamiesten metkuja. Se valvoi valppaasti viljakauppaa ja sääti ankaria lakeja, jopa kuolemanrangaistuksen, niitä vastaan, jotka keräsivät varastoja hintojen korottamistarkoituksessa. Kiellettiin ostamasta enempää kuin 50 vakallista vehniä kerrallaan. Valtio kielsi antamasta lainaa laivojen vientilastia vastaan, paitsi jos laiva palatessaan toi viljaa Peiraeukseen; se vaati, että kaikki ateenalaisten omistamiin aluksiin lastattu vilja oli tuotava Peiraeukseen ja samoin kiellettiin viemästä pois maasta enempää kuin kolmannes minkään tuohon satamaan saapuneen laivan viljalastista. Pitämällä viljareserviä valtion omistamissa varastorakennuksissa ja syytämällä sen markkinoille, milloin hinnat nopeasti kohosivat, Ateena saattoi estää leivän hintoja nousemasta määrättömiin, miljoonikkoja syntymästä kansan nälästä ja ateenalaisia nääntymästä puutteeseen. Valtio sääntelí omaisuutta verotuksen ja »liturgiojen» avulla; rikkaat suostuteltiin tai pakotettiin antamaan varoja laivastoa, näytelmätaidetta ja niitä näennäismaksuja varten, joiden avulla köyhät pääsivät seuraamaan näytelmiä ja kilpailuja. Muuten Ateena suojeli kaupan vapautta, yksityistä omistusoikeutta ja hyötymismahdollisuuksia, joita kaikkia pidettiin inhimillisen vapauden välttämättöminä välineinä ja teollisuuden, kaupan ja hyvinvoinnin voimakkaimpina kannustimina.

Tämän sosialistisen säännöstelyn hillitsemän taloudellisen individualismin vallitessa varallisuus kasvoi Ateenassa ja siitä pääsivät osallisiksi niin laajat piirit, ettei radikaalista vallankumousta tapahtunut. Muinaisessa Ateenassa oli yksityinen omistusoikeus turvassa loppuun asti. Niiden kansalaisten luku, joiden tulot riittivät mukavaan elämään, kaksinkertaistui vuosien 480 ja 431 välisenä aikana, verotulot lisääntyivät, julkiset menot kasvoivat, mutta silti oli rahasto täydempi kuin milloinkaan varhemmin Kreikan historian aikana. Ateenan vapauden, yritteliäisyyden, taiteen ja ajattelun taloudellinen perusta kesti järkkymättä kulta-ajan ylellisimmänkin tuhlauksen, mutta ei sotaa, joka koitui koko Kreikan tuhoksi.

KOLMASTOISTA LUKU

ATEENALAISTEN MORAALI JA TAVAT

I. LAPSUUS JA KASVATUS

Pidettiin luonnollisena, että jokaisella Ateenan kansalaisella oli oleva lapsia. Kaikki uskonnon, omistuksen ja valtion voimat paheksuivat yhteisvoimin lapsettomuutta. Milloin jälkeläisiä ei syntynyt, oli lapseksiotto sääntönä; miellyttävistä orpolapsista maksettiin huikeita hintoja. Samaan aikaan laki ja yleinen mielipide hyväksyivät lapsenmurhan lailliseksi varotoimenpiteeksi väestön liikanaista lisääntymistä ja maan köyhdyttävää pirstomista vastaan. Jokaisella isällä oli oikeus panna lapsi heitteelle, joko omaa isyyttään epäillessään tai kun se oli heikko tai epämuodostunut. Orjien lasten sallittiin harvoin elää. Tyttöjä pantiin useammin heitteelle kuin poikia, sillä jokaiselle tyttärelle oli hankittava myötäjäiset ja mennessään naimisiin hän siirtyi kotoaan ja niiden palveluksesta, jotka olivat hänet kasvattaneet, sellaisten palvelukseen, jotka eivät olleet. Heitteelle pantaessa lapsi vietiin suuressa saviastiassa temppelin alueelle tai muuhun paikkaan, mistä se nopeasti voitiin ottaa talteen, jos joku halusi sen omakseen. Vanhempien oikeus lastensa surmaamiseen oli eräänlainen summittainen rodunjalostuskeino. Yhdessä puutteen ja kilpailun aiheuttaman ankaran luonnollisen valinnan kanssa se teki kreikkalaisista voimakkaan ja terveen kansan. Filosofit suosittelivat miltei yksimielisesti perheen rajoittamista. Platon kehoitti panemaan heitteelle kaikki heikot lapset samoin kuin halvoista tai iäkkäistä vanhemmista syntyneet, ja Aristoteles suositteli sikiönlähdetystä lapsenmurhaa parempana. Hippokrateen lääketieteellinen etiikka ei sallinut lääkärin toimittaa lähdetystä, mutta kreikkalaiset kätilöt olivat sellaiseen hyvin perehtyneitä eikä mikään laki estänyt heitä.[1]

Kymmenentenä päivänä syntymästä tai jo ennemmin lapsi otettiin muodollisesti perheen yhteyteen lieden ääressä suoritetuin uskonnollisin juhlamenoin; hänelle annettiin lahjoja ja nimi. Kreikkalaisella oli tavallisesti vain yksi nimi, esim. Sokrates tai Arkhimedes, mutta koska oli tapana antaa vanhimmalle pojalle isänisän nimi, Kreikan historia on hämmentyttävästi tulvillaan Ksenofoneja, Aiskhineita, Thukydideita, Diogeneita ja Zenoneja. Sekaannuksen välttämiseksi saatettiin nimeen lisätä isän nimi tai oma syntymäpaikka, jolloin saatiin esim. Kimon Miltiadeen poika tai Diodorus Siculus (Diodoros Sisilialainen). Ongelma voitiin ratkaista myös käyttämällä näppärää liikanimeä, esim. Kallimedon 'Äyriäinen'.

---

[1] Meillä ei ole todisteita siitä, että kreikkalaiset olisivat käyttäneet hedelmöitymistä ehkäiseviä keinoja.

Kun lapsi on hyväksytty perheeseen, häntä ei enää laillisesti voida panna heitteelle ja häntä kasvatetaan hellästi jokaisena ikäkautena. Themistokles sanoo poikaansa Ateenan todelliseksi hallitsijaksi, sillä häntä itseään, kaupungin vaikutusvaltaisinta miestä, hallitsee hänen vaimonsa ja tätä heidän lapsensa. Moni epigrammi kuvastaa hellää vanhempainrakkautta: »Itkin Theonoeni kuollessa, mutta lapseemme kiintyneet toiveet lievittivät murhettani. Mutta nyt kateellinen Kohtalo on riistänyt minulta pojankin. Voi! Sinutkin, lapseni, kaikki mikä minulle oli jäänyt, otettiin minulta pois. Persefone, kuule isän murhetta ja laske lapsi hänen äitivainajansa povelle.»

Nuoruuden murhenäytelmiä lievensivät monet leikit, joista muutamat tulevat elämään Kreikan muistoakin kauemmin. Erääseen lapsen hautaa varten valmistettuun valkoiseen hajustemaljakkoon on kuvattu pikkupoika, joka vie leikkivaunnunsa mukanaan Haadeeseen. Pienokaisilla oli polttosavisia helistimiä, joissa oli sisällä pikkukiviä, tytöt olivat nukkeineen talosilla, pojat järjestivät suuria taisteluita savisotilaiden ja -kenraalien avulla. Hoitajat keinuttivat lapsia kiikussa tai keinulaudalla, pojat ja tytöt pyörittivät vannetta, lennättivät leijoja, leikkivät hyrrillä, olivat piilosilla ja sokkosilla, vetivät köyttä ja harjoittivat senkin seitsemää hilpeätä kivi-, pähkinä-, lantti- ja pallopeliä. Kulta-ajalla korvasivat marmoripalloja kuivatut pavut, joita ammuskeltiin sormien välistä, tai sileät kivet, joita heitettiin tai työnnettiin ympyrään sysäämään syrjään vastustajan kiviä ja pysähtymään mahdollisimman lähelle keskusta. Kun lapset lähestyivät »järjen ikää», seitsentä tai kahdeksaa vuotta, he ryhtyivät noppasille ja heittelivät nelikulmaisia luunappuloita *(astragali)*, jolloin korkein heitto, 6, laskettiin parhaaksi. Nuorten leikit ovat yhtä vanhoja kuin heidän isiensä synnit.

Ateenassa oli julkisia *gymnasion*eja ja *palaistroja*, ja opettajien toimintaa valvottiin jossakin määrin, mutta julkisia kouluja tai valtion yliopistoja ei ollut, vaan opetus oli yksityishenkilöiden käsissä. Platon puhui valtionkoulujen puolesta, mutta Ateenassa tunnuttiin uskottavan, että kasvatuksenkin alalla kilpailu antaisi parhaat tulokset. Ammatikseen koulumestareina toimivat perustivat omia kouluja, joihin vapaasyntyiset pojat lähetettiin kuusivuotiaina. Nimi *paidagogos* ei tarkoittanut opettajaa, vaan sitä orjaa, jonka tehtävänä oli päivittäin viedä poika kouluun ja noutaa hänet sieltä. Sisäoppilaitoksista ei ole säilynyt tietoja. Koulua käytiin neljäntoista tai kuudentoista vuoden ikään, varakkaiden lapset vielä kauemminkin. Kouluissa ei ollut pulpetteja, vaan ainoastaan penkit. Oppilas piti polvellaan kääröä, josta hän luki, tai kirjoitustarvikkeitaan. Muutamissa kouluissa oli — paljon myöhäisempää muotia ennakoiden — koristuksena Kreikan sankarien tai jumalien patsaita; joissakin harvoissa oli upea kalustus. Opettaja opetti kaikkia aineita ja 'kasvatti, sandaali välineenään, luonnetta yhtä hyvin kuin älyäkin.[1]

[1] Eräässä pompejilaisessa maalauksessa, joka todennäköisesti on jäljitelmä kreikkalaisesta, on kuvattu koululainen, joka nojaa toisen olkapäihin ja jota opettaja suomii kolmannen pitäessä häntä kantapäistä.

Opinto-ohjelmaan kuului kolme jaksoa, kirjoittaminen, musiikki ja voimistelu. Aristoteleen aikana innokkaat uudistajat lisäsivät piirtämisen ja maalaamisen. Kirjoittamiseen kuului myös lukeminen ja aritmetiikka, joka käytti kirjaimia numeroina. Jokainen oppi soittamaan lyyryä; suuri osa opetusaineksesta oli puettu runo- ja sävelasuun. Vieraiden, saati sitten kuolleiden kielten opiskeluun ei haaskattu aikaa, mutta sitä huolellisemmin opetettiin käyttämään oikein äidinkieltä. Voimistelua opetettiin etupäässä *gymnasionilla* ja *palaistrassa*, eikä ketään katsottu riittävän kasvatuksen saaneeksi, joka ei ollut oppinut painimaan, uimaan ja käyttämään jousta ja linkoa.

Tyttöjen kasvatus tapahtui kotona, ja se supistui etupäässä »kotitieteeseen». Spartan ulkopuolella tytöt eivät voimistelleet julkisesti. Äidit tai hoitajattaret opettivat heitä lukemaan, kirjoittamaan ja laskemaan, kehräämään, kutomaan ja kirjomaan, tanssimaan, laulamaan ja käyttämään jotakin soitinta. Jotkut harvat kreikattaret olivat saaneet enemmän kasvatusta, mutta he olivat enimmäkseen hetairoja. Säädylliset naiset eivät saaneet jatko-opetusta, kunnes Aspasia houkutteli muutamia perehtymään retoriikkaan ja filosofiaan. Miesten korkeammasta opetuksesta pitivät huolta ammattipuhujat ja sofistit, jotka antoivat puhetaidon,luonnontieteiden, filosofian ja historian opetusta. Nämä riippumattomat opettajat vuokrasivat luentosaleja läheltä *gymnasionia* tai *palaistraa* ja muodostivat yhdessä eräänlaisen hajanaisen yliopiston esiplatoniseen Ateenaan. Vain varakkaat saattoivat opiskella heidän johdollaan, sillä heidän palkkionsa olivat korkeat, mutta kunnianhimoiset nuorukaiset työskentelivät öisin tehtaissa tai vainioilla voidakseen päivisin kuunnella näiden vaeltavien professorien luentoja.

Kun pojat saavuttivat kuudentoista vuoden iän, he olivat velvolliset kiinnittämään erikoista huomiota ruumiinharjoituksiin, jotka jossakin määrin valmensivat heitä sotaa varten. Heidän urheilulajinsakin välillisesti edistivät sotilaskuntoa: he juoksivat, hyppäsivät, painivat, metsästivät, ajoivat vaunuja ja heittivät keihästä. Kahdeksantoistavuotiaina he saavuttivat toisen ateenalaisen elämän neljästä vaiheesta (*pais, efebos, aner, geron* — lapsi, nuorukainen, mies, vanhus) ja heidät liitettiin Ateenan sotilasnuorison (*efeboi*) riveihin.[1] Heimojen nimittämien kouluttajien johdolla he kaksi vuotta harjaantuivat kansalaisen ja sotilaan velvollisuuksiin. He asuivat ja söivät yhdessä, pitivät komeaa asepukua ja olivat yötä päivää moraalisen valvonnan alaisia. He järjestäytyivät kansanvaltaisesti kaupunkinsa esikuvaa seuraten, kokoontuivat kansankokoukseksi, tekivät päätöksiä ja säätivät lakeja omaa hallitustaan varten. Heillä oli arkontteja, strategeja ja tuomareita. Ensimmäisenä vuonna heitä harjoitettiin uutterasti, ja heille luennoitiin kirjallisuudesta, musiikista, geometriasta ja retoriikasta. Yhdeksäntoistavuotiaina heidät lähetettiin rajavaruskuntiin, ja kahden vuoden ajan he suojasivat kaupunkia ulkoisia hyökkäyksiä ja sisäisiä levottomuuksia vastaan. He vannoivat viidensadan neuvoston

[1] Tätä laitosta ei kuitenkaan vielä ole voitu todeta vuotta 336 vanhemmaksi.

läsnä ollessa juhlallisesti, kädet kurotettuina Agrauloksen temppelin alttaria kohti, Ateenan nuorten miesten valan:

En tuota häpeää pyhille aseille enkä hylkää vierustoveriani, kuka hyvänsä hän olkoonkin. Olen apuna valtion palvontamenoissa ja pyhien velvollisuuksien täyttämisessä, sekä yksinäni että muiden joukossa. Jätän kotivaltioni toisille pienentymättömänä, suurempana ja parempana kuin se minulle uskottiin. Tottelen tuomareita, noudatan säädettyjä lakeja ja muita kansan antamia säännöksiä. En salli kenenkään yrittävän tuhota lakeja, vaan torjun hänet sekä yksinäni että toisten keralla. Pidän kunniassa esi-isien uskoa.

Efebeille osoitettiin teatterissa omat paikat, ja he näyttelivät huomattavaa osaa kaupungin uskonnollisissa kulkueissa. Heitä juuri ehkä ovat Parthenonin friisin uljaat ratsumiehet. Aika ajoin he osoittivat kuntoaan julkisissa kilpailuissa, erittäinkin soihtuviestinjuoksussa Peiraeuksesta Ateenaan. Koko kaupunki saapuu seuraamaan tätä maalauksellista tapahtumaa, ja seitsenkilometrinen taival on väkijoukon reunustama. Juoksu suoritetaan yöllä eikä tietä valaista. Juoksijoista ei näy muuta kuin soihtujen lepattava valo niiden edetessä ja kiitäessä ohi. Kun efebien valmennus päättyy heidän saavutettuaan yhdenkolmatta vuoden iän, he vapautuvat vanhempien holhouksesta, ja heidät otetaan muodollisesti kaupungin täysiarvoisiksi kansalaisiksi.

Tällainen on se — kotona ja kadulla saadun opin täydentämä — kasvatus, jonka tuloksena on Ateenan kansalainen. Siinä on oivallisesti yhdistetty ruumiillinen ja henkinen, moraalinen ja esteettinen valmennus, valvonta nuorella ja vapaus kypsällä iällä. Kukoistuksensa päivinä se kasvatti historian parhaille täysin vertoja vetäviä nuoria miehiä. Perikleen aikojen jälkeen teoria sattoi käytännön varjoon. Filosofit väittelivät kasvatuksen päämäärästä ja menetelmistä, siitä oliko opettajan ensi sijassa pyrittävä kehittämään älyä vai luonnetta, oliko hänen annettava etusija käytännölliselle taitavuudelle vai abstraktiselle tieteelle. Mutta kaikki olivat yksimielisiä kasvatuksen tärkeydestä. Kun Aristippokselta kysyttiin, missä suhteessa kasvatusta saaneet ovat etevämpiä kuin siitä osattomiksi jääneet, hän vastasi: »samoin kuin opetetut hevoset opettamattomiin verrattuina». Aristoteles vastasi samaan kysymykseen: »kuten elävät vainajiin verrattuina». Aristippos lisäsi: »Ellei oppilas mitään muuta hyötyisikään, ei hän ainakaan teatterissa ollessaan ole vain toinen kivi toisen päällä.»

II. ULKOASU

Viidennen vuosisadan Ateenassa kansalaiset olivat keskimittaisia, voimakkaita ja parrakkaita miehiä, eivätkä kaikki yhtä komeita kuin Feidiaan ratsumiehet. Maljakkojen naiset ovat sulokkaita, steelojen arvokkaan viehkeitä, kuvanveistäjien muovailemat verrattoman kauniita. Todellisuudessa ateenattaret, joiden henkistä kehitystä ehkäisi miltei yhtä täydellinen

eristäminen kuin itämailla, kuitenkin parhaassa tapauksessa olivat yhtä sieviä kuin heidän itämaiset sisarensa, mutta eivät sievempiä. Kreikkalaiset ihailivat kauneutta vieläkin enemmän kuin muut kansat, mutta eivät silti itse aina olleet sen ruumiistumia. Kreikattaret, kuten muutkin naiset, löysivät itsestään vikoja ja lisäsivät sen vuoksi varttaan korkeilla korkkikoroilla, täyttivät kuoppia vanulla, poistivat liiallisuudet nyörittämällä ja tukivat rintojaan kankaisilla tuilla.[1]

Kreikkalaisilla oli tavallisesti tumma tukka. Vaaleat hiukset olivat harvinaisia, ja niitä ihailtiin suuresti. Monet naiset ja muutamat miehetkin värjäsivät hiuksensa saadakseen ne vaaleiksi tai kätkeäkseen iän aiheuttaman harmauden. Kumpikin sukupuoli käytti voiteita edistääkseen tukan kasvua ja suojellakseen sitä auringolta. Naiset ja taaskin muutamat miehet lisäsivät voiteisiin tuoksuaineita. Viidennellä vuosisadalla naiset saivat hiuslaitteensa vaihteleviksi sitomalla tukkansa sykerölle alas niskan taa tai antamalla sen valahtaa olkapäille tahi niskan ympärille ja povelle. He sitoivat mielellään hiuksensa heleillä nauhoilla ja koristivat niitä otsalle kiinnitetyllä jalokivellä. Marathonin taistelun jälkeen miehet alkoivat leikata hiuksiaan; Aleksanterin jälkeisinä aikoina he ajoivat viiksensä ja partansa sirpinmuotoisilla partaveitsillä. Kreikkalaiset eivät koskaan käyttäneet pelkkiä viiksiä ilman leukapartaa. Parta leikattiin siististi, usein pujoparraksi. Parturi ei ainoastaan leikkaa hiuksia ja ajele tai leikkaa partaa, vaan hän hoitaa asiakkaan käsiä ja muutenkin huolehtii hänen edustavuudestaan. Kun hän on suorittanut työnsä loppuun, hän aivan nykyaikaisittain ojentaa asiakkaalle kuvastimen. Parturilla on oma liikehuoneisto, joka on paikkakunnan maleksijoiden ja juorukellojen »viinittömien pitojen» (Theofrastoksen sanontaa käyttääksemme) keskus, mutta hän työskentelee usein ulkoilmassa. Lörpöttely kuuluu hänen ammattiinsa, ja kun eräs hänen kaltaisistaan tiedustelee Makedonian kuninkaalta Arkhelaokselta, kuinka tämä haluaa hiuksensa leikattavaksi, kuningas vastaa: »Äänettömästi.» Naisetkin poistavat ihokarvojaan käyttäen partaveitsiä tai arsenikki- ja kalkkipitoisia voideaineita.

Hajuaineita — kukkien ja öljyn sekoituksia — tunnettiin satoja; Sokrates valittaa, että miehet käyttivät niitä liikaa. Jokaisella hienostonaisella oli kokonainen asevarikko kuvastimia, neuloja, hiusneuloja, varmuusneuloja, atuloita, kampoja, hajuvesipulloja, voide- ja värirasioita. Poskia ja huulia punattiin mönjäpuikoilla tai *alkanna*-juurella; silmäkulmia käsiteltiin lampunnoella tai antimonijauheella, silmäluomia mustattiin antimonilla tai kohl-jauheella, silmäripsiä tummennettiin ja siveltiin sitten munanvalkuaisen ja ammoniakkihartsin seoksella. Voiteita ja hauteita käytettiin ryppy-

[1] Plutarkhos kertoo saman tarinan siitä, kuinka Miletoksen naisten itsemurhaepidemia tyrehtyi äkkiä ja täydellisesti sen johdosta, että annettiin asetus, jonka mukaan itsemurhaajattarien ruumiit oli kannettava alastomina torin halki hautauspaikalle.

jen, kesakoiden ja näppylöiden poistamiseen; potilaat, jotka halusivat näyttää kauniilta olematta sellaisia, alistuivat tuntikausia kärsimään epämiellyttäviä laitteita kasvoissaan. Mastiksiöljyä käytettiin ehkäisemään hikoilua, ja ruumiin eri osia voideltiin erilaisilla tuoksuvilla öljyillä: hieno nainen voiteli kasvonsa ja povensa palmuöljyllä, silmäkulmansa ja hiuksensa meiramilla, kaulansa ja polvensa ajuruoho-, käsivartensa minttu-, säärensä ja jalkansa myrhahajusteella. Näitä vietteleviä aseita vastaan miessuku esitti vastalauseensa yhtä menestyksellisesti kuin muinakin aikoina. Eräässä ateenalaisessa huvinäytelmässä moititaan muuatta naista yksityiskohtaisesti: »Jos menet ulos kesällä, kaksi mustaa viirua valuu silmistäsi; hikoilu uurtaa punaisen vaon poskilta kaulaasi, ja kun hiuksesi koskettavat kasvojasi, ne käyvät valkoisiksi lyijyvalkoisesta.» Naiset pysyvät samanlaisina, koska miehetkin pysyvät.

Vettä on niukalti, ja puhtaus etsii sille korvikkeita. Varakkaat kylpevät kerran tai kahdesti joka päivä ja käyttävät saippuaa, jota on saatu sekoittamalla öljypuun öljyä ja emästä tahnaksi; sitten heidät voidellaan tuoksuvilla voiteilla. Hyvinvoivissa talouksissa on kivetty kylpyhuone ja siinä suuri marmoriallas, joka tavallisesti täytetään käsin; joskus vesi johdetaan putkia ja kanavia myöten taloon ja seinän läpi kylpyhuoneeseen, missä se suihkuaa eläimenpään muotoisesta metallitorvesta ja lankeaa vähäiseen suihkuaitaukseen valuen sieltä puutarhaan. Useimmat ihmiset, jotka eivät voi varata vettä peseytymistä varten, voitelevat itsensä öljyllä ja kaapivat sen sitten pois puolikuunmuotoisella sualla kuten Lysippoksen *Apoksyomenos*. Kreikkalainen ei ole turhantarkka puhtauden suhteen. Hänen kannaltaan hygienia ei ole niinkään paljon kotoista siistiytymistä kuin ruokavalion kohtuullisuutta ja toimeliasta ulkoilmaelämää. Hän istuu vain harvoin sisällä huoneissa, olipa kysymys kodista, teatterista, pyhäköstä tai kokoussalista, tekee vain harvoin työtä sisällä tehdas- tai myymälähuoneissa. Hänen näyttämötaiteensa, palvontamenonsa ja hallitustoimensakin tapahtuvat avotaivaan alla, ja yksinkertaisen vaatetuksensa, joka päästää ilman hyväilemään jokaista hänen ruumiinsa osaa, hän voi yhdellä käsivarren heilautuksella heittää sivuun, kun hänen mielensä tekee painiskella tai ottaa aurinkokylpyä.

Kreikkalaisen puvun muodosti pääasiallisesti kaksi neliskulmaista kangaspalaa, jotka oli höllästi kääritty ruumiin ympäri ja jotka vain harvoin oli leikattu asianomaisten mittojen mukaan. Puku vaihteli yksityiskohdiltaan eri kaupungeissa, mutta pysyi samanlaisena sukupolvesta toiseen. Ateenalaisten tärkein vaatekappale oli *khiton*, tunika, ateenattarien *peplos*, vaippa, kumpikin villaa. Sään niin vaatiessa ne voitiin peittää viitalla *(himation)* tai kaavulla *(khlamys)*, jotka samoin kiinnitettiin olkapäiltä. Ne laskeutuivat esteettä luonnollisiin poimuihin, jotka meitä niin miellyttävät kreikkalaisissa kuvapatsaissa. Viidennellä vuosisadalla oli vaat-

teiden tavallinen väri valkoinen. Naiset, rikkaat miehet ja hilpeät nuorukaiset käyttivät kuitenkin värillisiä, jopa purppurankarvaisia ja tummanpunaisia vaatteita ja niissä värillisiä juovia ja kirjailtuja päärmeitä. Naisilla saattoi myös olla uumillaan heleävärinen vyö. Hattuja ei suosittu, koska ne estivät hiuksia kastumasta ja saivat ne siten ennen aikojaan harmaantumaan; pää peitettiin vain matkoilla, taistelussa ja työskenneltäessä kuumassa auringonpaisteessa. Naisilla oli joskus värikäs huivi tai päänauha, työmiehillä välistä pelkkä myssy. Jalkineina käytettiin sandaaleja, varsikenkiä tai saappaita. Ne valmistettiin tavallisesti nahasta, mustasta miehille, värillisestä naisille. Theban naiset, kertoo Dikaiarkhos, »käyttävät matalia purppurakenkiä, joiden pauloitus sallii paljaan jalan näkyä». Useimmat lapset ja työmiehet ovat kokonaan ilman jalkineita, eikä kukaan ota vaivakseen sukkia.

Molemmat sukupuolet mainostavat varallisuuttaan jalokivin. Miehillä oli ainakin yksi sormus; Aristoteleella oli useita. Miehen kävelykepissä saattoi olla hopea- tai kultakahva. Naiset käyttivät rannerenkaita, kaulakoruja, otsaripoja, korvarenkaita, rintasolkia ja ketjuja, jalokivikoristeisia solkia ja joskus jalokivikoristeisia nilkka- tai käsivarsirenkaita. Kuten useimmiten kauppavaltaisissa kulttuurimuodoissa on laita, ihmiset, joille rikkaus oli uutta, eksyivät ylellisyydessä liiallisuuksiin. Sparta julkaisi naistensa tukkalaitteita koskevia rajoitusmääräyksiä, Ateena kielsi naisiaan ottamasta matkoille mukaansa useampia kuin kolme pukua. Naiset hymyilivät näille rajoituksille ja kiersivät niitä ilman asianajajaakin. He tiesivät, että useimpien miesten ja muutamien naisten mielestä vaatteet tekevät naisen, ja heidän menettelynsä tässä asiassa tuo näkyviin viisauden, jota oli kertynyt tuhannen vuosisadan aikana.

III. MORAALI

Viidennen vuosisadan ateenalaiset eivät ole moraalisessa suhteessa esikuvallisia. Älyllinen kehitys oli vieroittanut monet heistä siveellisistä perinteistä ja muuttanut heidät miltei moraalittomiksi yksilöiksi. He olivat hyvässä maineessa oikeudenmukaisuudesta lakiasioissa, mutta he olivat harvoin epäitsekkäitä muita paitsi omia lapsiaan kohtaan. Omatunto häiritsi heitä harvoin, eivätkä he uneksineetkaan sellaista, että lähimmäistä voisi rakastaa kuten itseäänkin. Käytöstavat vaihtelivat luokan mukaan. Platonin vuoropuheluista kuvastuu viehättävän kohteliaisuuden sulostama elämä, mutta Aristofaneen huvinäytelmien henkilöillä ei ole käytöstapoja ensinkään, ja julkisissa puheissa henkilökohtaisia herjauksia katsottiin kaunopuheisuuden huipuksi. Sillä alalla kreikkalaisilla oli paljon oppimista Egyptin, Persian tai Babylonian »barbaareilta», joita aika oli hionut. Ter-

vehtiminen tapahtuu sydämellisesti, mutta koruttomasti. Ateenalaiset eivät kumartaneet toisilleen, sillä kaupungin ylpeät kansalaiset pitivät sellaista monarkialle ominaisena. Kättä puristettiin vain vannottaessa tai jätettäessä juhlallisesti hyvästi. Tavallisesti riitti tervehdykseksi sana *Khaire* ('iloitse'), jota kuten muuallakin seurasi jokin henkevä huomautus ilmasta.

Vieraanvaraisuus oli vähäisempää kuin Homeroksen päivinä, sillä matkustaminen oli nyt hiukan turvallisempaa ja matkustajat saivat ruokaa ja yösijan majataloista; silti se edelleen oli ateenalaisten silmiinpistävä hyve. Vieras otettiin tervetulleena vastaan, vaikkei hänellä olisi ollut suosituksiakaan. Jos hänellä oli kirje yhteiseltä ystävältä, hänelle annettiin vuode ja sija pöydässä, joskus läksiäislahjakin. Kutsutulla vieraalla oli aina oikeus tuoda kutsumaton vieras mukanaan. Tämä helppopääsyisyys synnytti aikanaan loisten, *parasitoi*, luokan; alun perin sanalla tarkoitettiin pappeja, jotka söivät temppelivarastojen »ylijäämäviljan». Varakkaat harjoittivat avokätisesti sekä julkista että yksityistä filantropiaa; sana kuten sen soveltaminen käytäntöönkin on kreikkalaista alkuperää. Armeliaisuutta — *kharis* 'rakkaus' — harrastettiin niin ikään; oli olemassa monia laitoksia muukalaisten, sairaiden, köyhien ja vanhusten huoltoa varten. Hallitus myönsi eläkkeen haavoittuneille sotilaille ja kasvatti sotaorpoja valtion kustannuksella; 300-luvulla se antoi avustusta vammoja saaneille työmiehille. Kovan kuivuuden vallitessa, sota-aikana ja muissa kriisitilanteissa valtio maksoi päivittäin kaksi obolia (34 centiä) puutteenalaisille sen lisäksi, mitä suoritettiin osallistumisesta kansankokoukseen, oikeuden istuntoihin ja näytäntöihin. Tähän liittyi tavanmukaisia häväistysjuttuja. Muuan Lysiaan puhe käsittelee miestä, joka nauttii valtion avustusta, mutta jolla on rikkaita ystäviä, joka ansaitsee rahaa ammatillaan ja joka harjoittaa ratsastusta virkistyksekseen.

Kreikkalainen saattoi myöntää rehellisyyden perivän maan, mutta hän koetti ensin kaikkia muita keinoja. Sofokleen »Filoktetes»-näytelmässä kuoro osoittaa mitä hellimmin myötätuntoaan haavoittunutta ja hylättyä soturia kohtaan, mutta hänen nukahdettuaan neuvoo Neoptolemosta pettämään hänet, varastamaan hänen aseensa ja jättämään hänet oman onnensa nojaan. Jokainen valitti, että Ateenan vähittäiskauppiaat huononsivat tavaroidensa laatua, mittasivat liian niukalti ja antoivat liian vähän takaisin hallituksen tarkastajista perustamatta, muuttivat vaakansa tukipisteen lähemmäksi painojen kuppia ja vaanivat jokaista tilaisuutta; väitettiin esim., että makkaroiden laatua huononnettiin. Muuan huvinäytelmänkirjoittaja nimitti kalakauppiaita »salamurhaajiksi», toinen, lempeämpi runoilija »murtovarkaiksi». Poliitikot eivät olleet sanottavasti parempia. Tuskin ainoakaan ateenalainen julkisuuden mies välttyi joutumasta syytetyksi epärehellisyydestä. Aristeideen kaltainen rehellinen mies oli todellinen sen-

saatio, ollei suorastaan eriskummallisuus. Diogeneskaan ei kulkiessaan lyhty kourassa keskellä päivää löytänyt toista rehellistä. Thukydides sanoo, että ihmiset halusivat mieluummin saada älykkään kuin rehellisen nimen ja pitivät rehellisyyttä yksinkertaisuutena. Oli helppoa löytää helleenien joukosta isänmaan kavaltamiseen valmiita. »Ei milloinkaan», sanoo Pausanias, »Kreikasta puuttunut ihmisiä, joita vaivasi tämä taipumus maanpetokseen». Lahjominen oli suosittu keino kohota poliittisesti, vapautua rangaistuksesta, saavuttaa diplomaattista menestystä. Perikleelle myönnettiin melkoisia summia salaisiin tarkoituksiin, otaksuttavasti kansainvälisten neuvottelujen koneiston rasvaamiseen. Moraali oli yksinomaan heimokuntaista. Ksenofon neuvoo eräässä kasvatusopillisessa tutkielmassaan avoimesti valehtelemaan ja ryöstämään, kun on kysymys oman maan vihollisista. Ateenan vuonna 432 Spartaan lähettämät lähettiläät puolustivat imperiumiaan suorasukaisesti: »Aina on ollut lakina, että heikomman tulee olla väkevämmän alainen... ei kukaan ole vielä sallinut oikeudenmukaisuuden estää kunnianhimoaan, kun hänellä on ollut mahdollisuus voittaa jotakin voiman avulla.» Nämä sanat ja Meloksen ateenalaisten päälliköiden suuhunpantu puhe saattavat tosin olla Thukydideen filosofisen mielikuvituksen, johon tiettyjen sofistien kyynillisyys oli vaikuttanut, tuotetta. Olisi yhtä oikeudenmukaista tuomita helleenejä Gorgiaan, Kallikleen, Thrasymakhoksen ja Thukydideen erikoislaatuisen etiikan perusteella kuin kuvailla nykyajan eurooppalaista Machiavellin, La Rochefoucauld'in, Nietzschen ja Stirnerin loistavien eriskummallisuuksien nojalla — pidättäydymme sanomasta, *kuinka* oikeudenmukaista se olisi. Että tämä suvereeninen suhtautuminen moraaliin oli kreikkalaisen luonteen aktiivinen ainesosa, käy ilmi siitä, että spartalaiset olivat niin valmiit olemaan samaa mieltä ateenalaisten kanssa näistä kiistanalaisista moraalikysymyksistä. Kun lakedaimonilainen Foibidas rauhansopimuksesta huolimatta kaappasi haltuunsa Theban linnan, kysyttiin Spartan kuninkaalta Agesilaokselta, oliko tämä teko hänestä oikeudenmukainen. Kuningas vastasi: »Kysykää vain, onko se hyödyllinen, sillä jokainen toimenpide on oikea, jos se vain on hyödyllinen maalle.» Yhtä mittaa loukataan välirauhaa, juhlallisia lupauksia rikotaan, lähettiläitä murhataan. Kreikkalaiset eivät kuitenkaan ehkä eronneet meistä niinkään paljon menettelyn kuin avomielisyyden puolesta. Suurempi arkatuntoisuutemme tekee sopimattomaksi meidän saarnata sitä mitä teemme.

Tapa ja uskonto hillitsivät vain hyvin vähän kreikkalaista voittajaa sodassa. Kansalaissodissakin oli sääntönä, että valloitettu kaupunki ryöstettiin, haavoittuneet lopetettiin, kaikki sotavangit, joita ei lunastettu vapaiksi, ja kaikki vangiksi saadut aseettomat surmattiin tai raastettiin orjuuteen, talot, hedelmäpuut ja laihot poltettiin, karja tapettiin ja siemenviljakin tuhottiin. Peloponnesoksen sodan alkaessa spartalaiset surmasivat vihol-

lisina kaikki merellä tapaamansa helleenit, olivatpa nämä Ateenan liittolaisia tai puolueettomia. Aigospotamoin taistelussa, joka lopetti sodan, spartalaiset tappoivat kolmetuhatta ateenalaista sotavankia, miltei koko Ateenan harventuneen väestön parhaimmiston. Toisen- tai toisenlainen sota — kaupungin kaupunkia tai luokan toista vastaan — on Hellaassa normaalinen olotila. Siten sama Kreikka, joka oli lyönyt kuningasten kuninkaan, hyökkäsi itsensä kimppuun. Kreikkalaiset kohtasivat kreikkalaisia tuhannella taistelukentällä, ja vuosisadan kuluessa Marathonin taistelusta historian loistavin sivistysmuoto raateli itseään pitkällisessä kansallisessa itsemurhassa.

IV. LUONNE

Se mikä meitä enää viehättää näissä häikäilemättömissä kiistaveikoissa, on se, että he verhoavat syntiensä alastomuuden riemastuttavalla yritteliäisyydellä ja älykkyydellä. Meren läheisyys, kaupan suomat tilaisuudet, talous- ja valtiollisen elämän vapaus muovailevat ateenalaisen luonteen ja ajattelutavan ennen näkemättömän herkäksi ja joustavaksi. Hän on suoranaisessa hengen ja aistien kuumeessa. Mikä ero idän ja Euroopan, etelän uneliaiden seutujen ja näiden välivaltioiden välillä, valtioiden, joiden talvi on riittävän kylmä piristämään, mutta ei tylsistytä, ja kesä tarpeeksi lämmin vapauttaakseen ruumiin ja sielun niitä veltostamatta! Hellaassa oli uskoa elämään ja ihmiseen, elämän intoa, jollaista ei sittemmin nähty ennen renessanssin päiviä.

Tämä innostava ympäristö synnyttää rohkeutta ja äkkipikaisuutta, joka on yhtä kaukana filosofien turhaan saarnaamasta itsehillinnästä *(sofrosyne)* kuin maa taivaasta, ja yhtä kaukana se myös oli siitä olympolaisesta tyyneydestä, jota nuori Winckelmann ja iäkäs Goethe luulivat näkevänsä kiihkeissä ja levottomissa helleeneissä. Kansakunnan ihanteet ovat tavallisesti valepuku, eikä niitä saa pitää historian todistuskappaleina. Rohkeus ja maltillisuus — *andreia* 'miehekkyys' ja Delfoin *meden agan* 'ei mitään liikaa' — olivat kreikkalaisten kilpailevat tunnuslauseet. Edellistä he toteuttivat varsin usein, mutta jälkimmäinen kuului vain talonpojille, filosofeille ja pyhimyksille. Keskitason ateenalainen oli aistillinen ihminen, mutta se seikka ei rasittanut hänen omaatuntoaan. Hänen mielestään aistinautinnot eivät olleet synnillisiä, ja niistä hän löysi valmiin vastauksen pessimismiin, joka synkensi mietiskelyyn käytettyjä hetkiä. Hän rakastaa viiniä, eikä hänestä ole häpeällistä silloin tällöin juopua. Hän rakastaa naisia miltei viattoman fyysillisellä tavalla, antautuu helposti irrallisiin suhteisiin eikä pidä lankeamista hyveen tieltä korvaamattomana onnettomuutena. Silti hän sekoittaa kahteen osaan viiniä kolme osaa vettä ja

pitää toistuvaa humalassaoloa loukkauksena säädyllisyyttä vastaan. Vaikka hän harvoin on kohtuullinen, hän palvoo kohtuullisuutta, ja selkeämmin kuin mikään muu historian kansa hän on hahmotellut itsehillinnän ihanteen.

Ateenalaiset ovat liian loistavia, jotta he olisivat hyveellisiä, ja he halveksivat tyhmyyttä enemmän kuin inhoavat pahetta. He eivät ole ollenkaan järkeviä, emmekä me saa kuvitella, että jokainen heidän naisensa olisi viehättävä Nausikaa tai ylväs Helene tai että miehissä yhtyisi Aiaan rohkeus Nestorin viisauteen. Historia on säilyttänyt muistissa Kreikan nerot ja unohtanut sen tyhmyrit (paitsi Nikiasta). Omakin aikamme voi näyttää suurelta, kun useimmat meistä on unohdettu ja vain huiput välttäneet ajan hämäryyden. Jos jätetään huomiotta ajallinen etäisyys, keskitason ateenalainen on yhtä nokkela kuin itämaalainen, yhtä innostunut uutuuksiin kuin amerikkalainen, loputtoman utelias ja alituisesti liikkeessä, saamaa aina Parmenideen tyyneyttä ja on aina Herakleitoksen meren heittelemä. Millään muulla kansalla ei ole ollut vilkkaampaa mielikuvitusta eikä lipevämpää kieltä. Selkeä ajattelu ja selvä ilmaisu olivat ateenalaisesta jumalallisia asioita. Hän ei malttanut kuunnella oppinutta hämäryyttä, ja hänen mielestään sivistynyt ja älykäs keskustelu oli sivistyksen etevin urheilumuoto. Kreikan elämän ja ajattelun rehevyyden selityksenä on se, että helleenin silmissä ihminen oli kaiken mitta. Sivistynyt ateenalainen ihaili järkeä ja epäili tuskin milloinkaan sen kykyä maailmankaikkeuden kartoittamiseen. Tietämisen ja ymmärtämisen halu oli hänen jaloin intohimonsa, ja se oli yhtä hillitön kuin muutkin. Myöhemmin hän tuli tuntemaan järjen ja inhimillisen ponnistuksen rajan, ja silloin luonnollinen vastavaikutus syöksi hänet pessimismiin, joka kummallisesti eroaa hänen henkensä luonteenomaisesta joustavuudesta. Loistokaudellakin Kreikan syvällisimpien miesten — niitä eivät olleet filosofit, vaan näytelmäkirjailijat — ajatteluun loi synkän varjon ilon häipyvä lyhytaikaisuus ja kuoleman kärsivällinen järkähtämättömyys.

Kuten tiedonhalu synnytti Kreikan tieteen, voitonhalu perusti sen talouselämän ja vallitsi sitä. »Rikkauden halu ottaa ihmiset kokonaan valtaansa», lausuu Platon liioitellen moralistien tapaan, »eikä salli heidän hetkeäkään ajatella muuta kuin yksityisomaisuuttaan; tähän on jokaisen kansalaisen sielu ripustettu.» Ateenalaiset ovat kilpailevia eläimiä ja he kiihottavat toisensa täysin häikäilemättömään keskinäiseen kilpailuun. He ovat ovelia, vetävätpä miltei vertoja seemiläisille kavaluudessa ja juonikkuudessa. He ovat aivan yhtä jäykkäniskaisia kuin Raamatun juutalaiset, yhtä riitaisia, itsepäisiä ja kopeita. He tinkivät katkerasti myydessään ja ostaessaan, väittelevät keskustellessaan jokaikisestä kohdasta ja riitelevät keskenään, elleivät voi käydä sotaa jotakin muuta maata vastaan. He eivät ole tunteellisia, ja Euripideen kyynelöintiä he paheksuvat. He ovat lempeitä eläimille ja julmia ihmisille: he kiduttavat säännöllisesti orjia,

SANDAALIAAN SITOVA NIKE. Nike Apteroksen temppelistä. Ateenan kansallismuseo. — Akropoliin »Siivettömän voitonjumalattaren» temppelin kohokuvat edustavat Kreikan klassillisen kauden jalointa taidetta.

PROPYLAIAT ATEENAN AKROPOLIILLA. — Akropoliin huipulle noustiin leveitä marmoriportaita, jotka johtivat pylväikköjen koristamaan viisiaukkoiseen porttiin. Näiden pylväikköjen mukaan koko rakennus sai nimen Propylaiat eli »Portinedusta».

vaikkei näitä syytetäkään mistään, ja nukkuvat kaikesta päättäen makeasti surmattuaan aseettoman väestön kokonaisesta kaupungista. Silti he ovat anteliaita köyhille ja raajarikoille. Kun kansankokous kuuli, että tyranninmurhaaja Aristogeitonin lapsenlapsi eli puutteessa Lemnos-saarella, se myönsi varoja hänen tuomisekseen Ateenaan ja myötäjäisten ja aviomiehen hankkimiseksi hänelle. Muiden kaupunkien sorretut ja vainotut saivat Ateenassa myötätuntoa ja tyyssijan.

Totta puhuen kreikkalainen ei ajatellut luonteesta samoin käsittein kuin me. Hän ei pyrkinyt saavuttamaan kunnon porvarin hyvää omaatuntoa eikä hänellä ollut ylimyksen kunniantuntoa. Helleenin mielestä elämä oli parasta silloin, kun se oli täyteläisintä, tulvillaan terveyttä, voimaa, kauneutta, intohimoa, rikkautta, seikkailuja ja ajatuksia. Hyve on *arete*, miehekästä — kirjaimellisesti ja alun perin 'sotaista' — etevyyttä (Ares, Mars); aivan samaa kuin roomalaisten *virtus* 'miehekkyys'. Ateenalainen ihannemies oli *kalokagathos:* hän yhdisti kauneuden ja oikeamielisyyden viehättäväksi elämäntaidoksi, joka avoimesti piti yhtä suuressa arvossa kykyä, mainetta, rikkautta ja ystäviä kuin hyvettä ja inhimillisyyttä; sen kuten Goethen mukaan itsekehitys oli tärkeintä. Tähän käsitykseen liittyi turhamaisuutta enemmän kuin meistä on sopivaa. Helleenit eivät koskaan väsyneet ihailemaan itseään ja kehuivat joka hetki etevämmyyttään sotureina, kirjailijoina, taiteilijoina ja ihmisinä. Jos tahdomme ymmärtää kreikkalaisten suhdetta roomalaisiin, meidän on ajateltava ranskalaisten suhdetta englantilaisiin, jos Spartan ja Ateenan hengen eroa, meidän on ajateltava saksalaisia ja ranskalaisia.

Kaikki ateenalaisten ominaisuudet vaikuttivat heidän kaupunkivaltionsa olemukseen. Se oli heidän rohkeutensa ja voimansa, loistavuutensa ja puheliaisuutensa, hillittömyytensä ja voitonhalunsa, turhamaisuutensa ja isänmaallisuutensa, kauneuden ja vapauden palvontansa luomus ja yhteissumma. Heillä oli viljalti intohimoja, mutta niukalti ennakkoluuloja. Silloin tällöin he suvaitsivat uskonnollista suvaitsemattomuutta, ei ajattelun ehkäisijänä, vaan puoluepoliittisena aseena ja moraalisen kokeilun rajoittajana. Muuten he vaativat niin täydellistä vapautta, että sen täytyi tuntua mielikuvitukselliselta sekasorrolta heidän luonaan käyneistä itämaalaisista matkailijoista. Mutta koska he olivat vapaita, koska lopulta jokainen virka oli avoinna jokaiselle kansalaiselle ja koska jokainen oli vuoron perään hallittu ja hallitsija, he uhrasivat valtiolle puolet elämästään. Koti oli heidän makuupaikkansa. He *elivät* torilla, kansankokouksessa, neuvostossa, tuomioistuimissa, suurissa juhlissa, urheilukilpailuissa ja teatterinäytännöissä, jotka ylistivät heidän kaupunkiaan ja sen jumalia. He tunnustivat valtiolle oikeuden ottaa tarvitessaan käyttöönsä heidän persoonansa ja heidän omaisuutensa. He antoivat anteeksi sen liiallisetkin vaatimukset, koska se mahdollisti inhimillisen kehityksen suuremmassa

määrin kuin milloinkaan ennen. He taistelivat vimmatusti sen puolesta, koska se oli heidän vapautensa äiti ja suojelija. »Sitten», kertoo Herodotos, »alkoi Ateenan mahti kasvaa. Ja on päivänselvää sekä tämän että monen muunkin esimerkin nojalla, että vapaus on erinomainen asia; sillä niin kauan kuin ateenalaiset tottelivat diktaattoreja, he eivät olleet hiukkaakaan urheampia kuin naapurinsa, mutta heti kun he pudistivat ikeen niskoiltaan, heistä tuli eittämättä ensimmäiset kaikista.»

V. ELÄMÄ ENNEN AVIOLIITTOA

Samoin kuin aakkosten, mittojen, painojen, rahan, vaateparren, musiikin, astronomian ja salakulttien puolesta klassillisen ajan Ateena vaikuttaa moraalin puolesta enemmän itämaiselta kuin eurooppalaiselta. Kumpikin sukupuoli on avoimesti kiinnostunut rakkauden fyysillisestä puolesta. Lemmenjuomilla, joita innokkaat naiset valmistivat välinpitämättömille miehille, oli muukin kuin pelkästään platoninen tarkoitus. Naisen säädyllisyyden edellytyksenä oli siveys ennen avioliittoa, mutta nuorten naimattomien miesten haluilla oli efebikauden jälkeen vähän moraalisia pidäkkeitä. Vaikka suuret juhlat olivatkin alkuperältään uskonnollisia, ne toimivat ihmissuvun luontaisen irstaisuuden varaläppinä. Sellaisissa tilaisuuksissa harjoitettu sukupuolinen hurjastelu annettiin anteeksi, koska uskottiin, että yksiavioisuudessa voitiin helpommin pysyä vuoden muina aikoina. Ateenassa ei nuorten miesten satunnaista seurustelua ilonaisten kanssa pidetty mitenkään häpeällisenä. Aviomiehetkin saattoivat suosia näitä kärsimättä sen ankarampaa siveellistä rangaistusta kuin nuhteet kotona ja hiukan kolhiintunut maine kaupungilla. Ateena hyväksyi virallisesti prostituution ja peri erityisen veron siihen antautuneilta.

Kun ura oli niin avoin neroudelle, ilonaisen ammatti sai Ateenassa, kuten useimmissa muissakin Kreikan kaupungeissa, runsaasti harjoittajia, joilla kullakin oli erikoisalansa. Vähimmässä arvossa pidetyt, *pornai*, asuivat etupäässä Peiraeuksen yleisissä porttoloissa, jotka yleisö mukavasti tunsi niiden merkkinä olevasta Priapoksen fallos-tunnuksesta. Maksamalla obolin asiakas pääsi näihin taloihin, joissa tytöt, niin keveissä pukimissa, että heillä oli nimenä *gynai* ('alastomat'), sallivat ostajien tutkia heitä kuin tarhassa olevia koiria. Mies saattoi sopia mistä ajasta hyvänsä ja talon emännän suostumuksella viedä tytön asumaan luokseen viikoksi, kuukaudeksi tai vuodeksi. Välistä tyttö tällä tavoin vuokrattiin kahdelle tai useammalle miehelle, ja hän jakoi aikansa heidän keskensä heidän varojensa mukaisessa suhteessa. Enemmän kuin näihin tyttöihin ateenalaiset olivat mieltyneet auletrideihin (huilunsoittajattariin), jotka Japanin geišojen tapaan ovat läsnä miesten pidoissa, huolehtivat musiikista ja hilpeydestä, suorittavat taiteellisia tai riettaita tansseja ja sitten asianmukaisen suostuttelun jälkeen liittyvät vieraiden seuraan ja viettävät yön heidän kanssaan. Jotkut harvat vanhat ilonaiset voivat viivyttää puutteeseen sortumista perus-

tamalla kouluja tällaisia huilutyttöjä varten ja opettamalla heille keinotekoista kaunistamista, henkilökohtaista hienostusta, soitantoa ja armastelutaitoa. Perimätieto siirtää kallisarvoisen perinnön tavoin toiselta ilonaisten sukupolvelta toiselle taidon herättää rakkautta harkitulla näytteillepanolla, pitää sitä yllä kainolla kieltäytymisellä ja tehdä sen kannattavaksi. Silti on muutamilla auletrideilla, jos voimme ottaa täydestä Lukianoksen myöhempää aikakautta koskevat sanat, hellä sydän, ja he voivat tuntea todellista kiintymystä, jopa Camillan tavoin saattaa itsensä lemmittyjensä tähden perikatoon. Rehellinen ilonainen on ikivanha ja ylen kunnian arvoinen aihe.

Kreikan ilonaisten ylimmän luokan muodostavat *hetairai* — sana merkitsee kirjaimellisesti 'toverit'. Toisin kuin useimmiten itämaista sukuperää olevat *pornai* hetairat olivat tavallisesti kansalaisluokkaan kuuluvia naisia, jotka olivat eksyneet säädyllisyyden polulta tai paenneet Ateenan neidoilta ja vaimoilta vaadittua eristymistä. He elivät itsenäistä elämää ja ottivat kotonaan vastaan luokseen houkuttelemiaan miehiä. Vaikka he enimmäkseen olivat tummaverikköitä, he värjäsivät hiuksensa keltaisiksi, koska uskoivat ateenalaisten suosivan vaaleaverikköitä. Luultavasti lain siihen määrääminä he käyttivät kukikkaita vaatteita. Lueskelemalla tai kuuntelemalla luentoja muutamat saavuttivat kohtalaisen sivistyksen ja pystyivät huvittamaan sivistyneitä suosijoitaan oppineella keskustelulla. Thais, Diotima, Thargelia ja Leontion olivat kuten Aspasiakin kuuluisia väittelytaidostaan filosofian alalla ja joskus hiotusta kirjoitustyylistään. Monet olivat maineessa älykkyydestään, ja Ateenan kirjallisuuteen kuuluu myös antologia hetairojen epigrammeja. Vaikka kaikki ilonaiset olivat osattomia kansalaisoikeuksista eikä heillä ollut lupa astua mihinkään muuhun kuin oman jumalattarensa, Afrodite Pandemoksen, temppeliin, hetairain harvalukuisella parhaimmistolla oli korkea asema Ateenan miehisessä seurapiirissä. Kukaan ei hävennyt heidän seuraansa, vaan filosofitkin kilpailivat heidän suosiostaan, ja muuan historioitsija merkitsee heidän vaiheensa aikakirjoihin yhtä tunnollisesti kuin Plutarkhos.

Täten monet heistä saavuttivat tietyn muodollisen kuolemattomuuden. Heitä oli Klepsydra, joka oli saanut nimensä, koska hän otti ja hylkäsi rakastajia tuntilasin mukaan; Thargelia, joka aikansa Mata Harina vakoili persialaisten hyväksi ja pyrki makaamaan mahdollisimman monen Ateenan valtiomiehen kanssa: Theoris, joka sulostutti Sofokleen vanhuudenpäiviä, ja Arkhippe, joka oli hänen seuraajattarensa kirjailijan yhdeksännen vuosikymmenen vaiheilla; Arkheanassa, joka viihdytti Platonia; Danae ja Leontion, jotka opettivat Epikurokselle nautinnon filosofiaa; Themistonoe, joka pysyi ammatissaan, kunnes oli kadottanut viimeisen hampaansa ja viimeisen hiuskiehkuransa; liikenainen Gnathaina, joka käytettyään paljon aikaa tyttärensä valmentamiseen vaati tuhat drakhmaa (1 000 dollaria) oikeudesta viettää yö tämän nuoren naisen kanssa. Frynen kauneus oli 300-luvulla yleisenä puheenaineena Ateenassa, koska hän julkisuudessa esiintyi yksinomaan täydellisesti hunnutettuna, mutta Eleusiin juhlamenoissa ja *poseidonia*-juhlassa riisuutui kaikkien nähden, päästi

hiuksensa valloilleen ja meni mereen uimaan. Jonkin aikaa hän oli Praksiteleen lemmitty ja innoittaja ja oli hänen Afrodite-patsaittensa mallina; myös Apelleelle hän oli Afrodite Anadyomenen esikuvana. Fryne saavutti lemmensuhteillaan sellaisia rikkauksia, että hän tarjoutui rakentamaan uudelleen Theban muurit, mikäli thebalaiset piirrättäisivät niihin hänen nimensä; tätä he härkäpäisesti kieltäytyivät tekemästä. Ehkäpä hän oli vaatinut liian suuren palkkion Eutheiaalta, koska tämä kostoksi nosti häntä vastaan syytöksen jumalattomuudesta. Mutta eräs tuomareista oli hänen asiakkaitaan ja puhuja Hypereides hänen harras lempijänsä. Hypereides ei puolustanut häntä vain kaunopuheisuudella, vaan myös avaamalla hänen tunikansa ja paljastamalla hänen povensa tuomioistuimelle. Tuomarit näkivät hänen kauneutensa ja vapauttivat hänet syytteestä.

Athenaios kertoo, että korinthotar Lais »näyttää olleen kauneuden puolesta etevämpi jokaista tunnettua naista». Yhtä monta kaupunkia kiisteli kunniasta olla hänen synnyinpaikkansa kuin vaati Homerosta kansalaisekseen. Kuvanveistäjät ja taidemaalarit pyysivät häntä mallikseen, mutta hän kainosteli. Suuri Myron sai vanhoilla päivillään hänet taipumaan. Kun Lais riisuutui, Myron unohti valkoiset hapsensa ja partansa ja tarjosi hänelle yhdestä yöstä koko omaisuutensa. Lais hymähti, kohautti pyöreitä olkapäitään ja jätti taiteilijan kuvapatsasta vaille. Seuraavana aamuna Myron, jonka suonissa uusi nuoruus kuohui, leikkautti partansa ja hiuksensa, puki ylleen tulipunaisen vaipan ja kultaisen vyön, ripusti kultaisen ketjun kaulaansa ja pujotti sormuksia kaikkiin sormiinsa, punasi poskensa ja kaatoi hajuvettä vaatteilleen ja iholleen. Hän meni tapaamaan Laista ja vakuutti rakastavansa tätä. »Ystäväparkani», vastasi nainen, joka tunsi hänet muodonvaihdoksesta huolimatta, »tahdot minulta samaa, minkä eilen eväsin isältäsi.» Hän kokosi suuren omaisuuden, mutta ei kieltänyt itseltään komeita rakastajia, vaikka nämä olisivat olleet köyhiä. Hän palautti ruman Demostheneen hyveen tielle vaatimalla häneltä yhdestä illasta kymmenentuhatta drakhmaa, ja varakkaalta Aristippokselta hän ansaitsi summia, jotka herättivät pahennusta tämän palvelijassa, mutta pennittömälle Diogeneelle hän antautui roposesta, koska hän mielellään näki filosofeja jalkojensa juuressa. Hän tuhlasi anteliaasti varansa temppelien, julkisten rakennusten ja ystävien hyväksi joutuen lopulta kaltaistensa tavoin samaan köyhyyteen kuin nuoruudessaan. Hän harjoitti ammattiaan kärsivällisesti loppuun asti, ja kun hän kuoli, hänelle pystytettiin komea hautamuistomerkki, koska hän oli suurin kreikkalaisten tuntema valloittaja.

VI. KREIKKALAINEN YSTÄVYYS

Kummallisempi kuin tämä prostituution ja filosofian eriskummallinen liitto oli sukupuolisen inversion saama rauhallinen hyväksyminen. Hetairoiden pahimmat kilpailijat olivat Ateenan pojat; taskujensa pohjia myöten siveellisesti järkyttyneet ilonaiset eivät milloinkaan väsyneet moitti-

maan homoseksuaalisen rakkauden moraalittomuutta. Kauppiaat toivat maahan sieviä poikia myytäväksi enimmän tarjoavalle, joka ensin käytti heitä lemmittyinä, sitten orjina; vain mitätön vähemmistö miesten joukossa piti sopimattomana, että kaupungin hempeät nuoret ylimykset kiihdyttivät ja viihdyttivät vanhenevien miesten haluja. Tässä suhteessa Sparta oli yhtä huoleton kuin Ateenakin; kun Alkman haluaa lausua kohteliaisuuksia tytöille hän sanoo näitä »naispuolisiksi poikalemmityikseen». Ateenan laki riisti äänioikeuden niiltä, jotka ottivat suosionosoituksia toisilta miehiltä, mutta yleinen mielipide sieti leikkisän suopeasti tällaisia suhteita. Spartassa ja Kreetassa niitä ei pidetty häpeällisinä; Thebassa ne hyväksyttiin sotilaallisen organisaation ja urheuden arvokkaana edistäjänä. Ateenan hellimmin muistelemat sankarit olivat Harmodios ja Aristogeiton, tyranninsurmaajat ja homoseksuaalinen rakkauspari. Alkibiades, joka kerskaili miesihailijoistaan, nautti aikanaan suurinta kansansuosiota Ateenassa. Vielä Aristoteleen aikana »kreikkalaiset rakastavaiset» vannoivat uskollisuutta Herakleen toverin Iolaoksen haudalla, ja Aristippos kuvaa sotapäällikön ja järkevän maailmanmiehen Ksenofonin rakastuneeksi nuoreen Kleiniakseen. Kreikkalaisen miehen kiintymykseen poikaan tai pojan toiseen poikaan liittyivät kaikki romanttisen rakkauden oireet, intohimo, hartaus, hurmio, mustasukkaisuus, serenadit, murjotus, vaikerointi ja unettomuus. Kun Platon »Faidroksessa» puhuu rakkaudesta, hän tarkoittaa homoseksuaalista rakkautta, ja »Pitojen» väittelijät ovat samaa mieltä siitä, että kahden miehen välinen rakkaus on jalompaa ja henkisempää kuin miehen ja naisen välinen. Samanlaista inversiota esiintyi naisten, satunnaisesti jaloimpienkin keskuudessa, esim. Sapfossa, tavallisena ilonaisissa. Auletridit rakastivat toisiaan intohimoisemmin kuin suosijoitaan, ja porttolat olivat lesbolaisen lemmen ansareita...

Miten tällaisen luonnottomuuden suosiminen Kreikassa on selitettävä? Aristoteles pitää sen syynä liikakansoituksen pelkoa, ja tämä selitys voi osittain pitää paikkansa. Ilmeisesti kuitenkin on yhteyttä toiselta puolen sillä, että Ateenassa rehotti sekä homoseksuaalisuus että prostituutio, ja toiselta puolen naisten eristetyllä asemalla. Kuusivuotiaiksi ehdittyään Perikleen Ateenassa pojat otettiin *gynaikeion*ista, missä säädylliset naiset viettivät elämänsä, ja kasvatettiin pääasiallisten toisten poikien tai miesten seurassa. Heidän miltei sukupuolettoman kehityskautensa aikana heillä oli vähän tai ei ollenkaan tilaisuutta oppia tuntemaan naissukupuolen viehätystä. Elämä Spartan yhteisruokaloissa, Ateenan torilla, *gymnasion*issa ja *palaistra*ssa samoin kuin efebikausi näyttivät nuorukaiselle vain mieshahmoja. Taidekaan ei ennen Praksiteleen aikoja julistanut naisen fyysillistä kauneutta. Aviomiehet saivat harvoin henkistä seuraa kotonaan. Kun naiset jäivät vaille varsinaista opetusta, syntyi sukupuolien välille juopa, ja miehet etsivät muualta sitä viehätystä, jota he eivät olleet sallineet vaimojensa hankkia. Ateenan kansalaisen koti ei ollut hänen linnansa, vaan makuupaikka. Aamusta iltaan hän useimmiten oli kaupungilla, ja hän seurusteli harvoin muiden säädyllisten naisten kuin vaimonsa ja tytärtensä kanssa. Kreikan yhteiskunta oli yksisukupuolinen, ja siitä

puuttui renessanssiajan Italialle ja valistusajan Ranskalle ominainen naishengen ja -sulon kuohunta, viehätys ja innoitus.

VII. RAKKAUS JA AVIOLIITTO

Kreikkalaiset tunsivat romanttisen rakkauden, mutta se johti harvoin avioliittoon. Homeroksella sitä esiintyy harvoin; Agamemnon ja Akhilleus ajattelevat Khryseistä ja Briseistä, jopa masentavaa Kassandraakin suorasukaisesti fyysillisen halun kohteena. Nausikaa kuitenkin varoittaa liiallisesta yleistämisestä, ja yhtä vanhat tarut kuin Homeros kertovat Herakleesta ja Iolesta, Orfeuksesta ja Eurydikestä. Lyyrilliset runoilijat taas puhuvat vuolaasti lemmestä, joka useimmiten esiintyy lemmekkäänä ruokahaluna. Harvinaisia poikkeuksia ovat tarinat sellaiset kuin Stesikhoroksen kertoma lempensä takia kuolevasta neidosta; mutta kun Pythagoraan vaimo Theano kuvailee rakkautta »kaipaavan sielun sairaudeksi», kuulemme siinä romanttisen lemmen aidon äänen. Hienostuksen kasvaessa ja runouden syrjäyttäessä kiihkon, esiintyy hellää tunnetta useammin, ja sivistyksen mukana pitenevä halun ja täyttymyksen välinen odotusaika antaa mielikuvitukselle tilaisuuden kaunistaa toiveiden kohteen. Aiskhylos käsittelee sukupuolten suhdetta vielä Homeroksen tapaan, mutta Sofokleella »Rakkaus hallitsee mielensä mukaan jumalia» [1], ja moni Euripideen katkelma julistaa Eroksen mahtia. Myöhemmät näytelmäkirjailijat kuvailivat usein mielettömästi tyttöön rakastunutta nuorukaista. Aristoteles viittaa romanttisen palvonnan todelliseen laatuun huomauttaessaan, että »rakastavaiset katsovat rakastetun silmiin, missä kainous asuu».

Klassillisessa Kreikassa tällainen johti pikemminkin irrallisiin suhteisiin kuin avioliittoon. Helleenit pitivät romanttista rakkautta »riivauksen» tai hulluuden muotona ja olisivat hymyilleet sille, joka olisi suositellut sitä sopivaksi oppaaksi avioliittokumppanin vaalissa. Normaalisesti avioliiton järjestivät vanhemmat kuten klassillisessa Ranskassa aina tai ammattinaittajat, huomioon ei otettu rakkautta, vaan myötäjäiset. Isän velvollisuutena oli hankkia tyttärelle avio-osuus rahaa, vaatteita, koruja, ehkä

---

[1] Vrt. *Antigone*, 781 seurr.:

Oi Rakkaus sortumaton,
joka karkaat kaikkien päälle!
Leposuojanas öisin on
suloimmen hyllyvä poski.
Sinä liitelet kauas aaltojen taa,
sun valtaas tuntevi linna ja maa.
Jumalatkin paulaas kietoilet —
kuink' karttaa vois sua ihmiset!
Sun tenhomas yltyy raivoon.

(Kaarlo Forsmanin suomennos.)

orjiakin. Tämä pysyi aina vaimon omaisuutena ja palautui hänelle, jos hän ja mies erosivat — mikä tietenkään ei houkutellut miestä avioeroon. Myötäjäisittä tytöllä oli pienet mahdollisuudet päästä naimisiin, minkä vuoksi sukulaiset usein yhdessä hankkivat sellaiset, ellei isä voinut. Homeroksen päivinä niin tavallinen vaimon ostaminen on Perikleen Kreikassa täten muuttunut vastakohdakseen. Kuten Euripideen Medeia valittaa, vaimon tosiaan täytyi ostaa herransa. Näin ollen helleeni ei mennyt naimisiin rakkaudesta eikä myöskään siksi, että hän olisi nauttinut avioliitosta (hän päinvastoin alinomaa jaaritteli sen koettelemuksista), vaan jatkaakseen omaa ja valtion olemassaoloa asianmukaisin myötäjäisin varustetun vaimon ja lasten avulla, jotka torjuisivat sen vaaran, että hänen sielunsa jäisi vaalintaa vaille. Tästäkin myönteisestä puolesta huolimatta hän karttaa avioitumista mahdollisimman kauan. Lain kirjain kieltää häntä jäämästä naimattomaksi, mutta Perikleen aikana ei lakia aina sovellettu, ja hänen jälkeensä vanhojenpoikien lukumäärä kohosi kohoamistaan, kunnes siitä tuli eräs Ateenan perusongelmia. Oli niin monta tapaa pitää hauskaa Kreikassa! Ne miehet, jotka taipuivat, solmivat avioliiton myöhään, tavallisesti lähes kolmenkymmenen ikäisinä, ja halusivat silloin juuri ja juuri viisitoista vuotta täyttäneen morsiamen. Muuan Euripideen henkilö lausuu: »On paha, jos nuorukainen ja nuori vaimo naitetaan, sillä miehen voima pysyy, mutta kauneus kaikkoaa nopeasti naisesta.»

Kun valinta on suoritettu ja myötäjäisistä sovittu, tapahtuvat juhlalliset kihlajaiset tytön isän kotona. Todistajat ovat välttämättömät, mutta tytön oma läsnäolo ei. Ilman tällaista muodollista kihlausta mikään avioliitto ei Ateenan oikeuden mukaan ole pätevä. Sitä pidetään mutkikkaiden avioliittomenojen ensimmäisenä toimituksena. Toisena seuraa muutaman päivän päästä juhla tytön kotona. Ennen kuin sulhanen ja morsian saapuvat sinne, he kumpikin kotonaan suorittavat kylpien puhdistautumisseremonian. Juhlassa kummankin perheen miehet istuvat huoneen toisella, naiset toisella puolella, syödään hääkakkua, ja viini valuu virtanaan. Sitten sulhanen saattaa hunnutetun, valkoisiin pukeutuneen morsiamensa, jonka kasvoja hän kenties ei vielä ole nähnytkään, vaunuihin ja vie hänet isänsä taloon keskellä ystävien ja huilua soittavien tyttöjen kulkuetta. Nämä valaisevat tietä soihduin ja laulavat häähymniä. Perille päästessään hän kantaa tytön kynnyksen yli, mikä on naisenryöstön vertauskuva. Nuorukaisen vanhemmat toivottavat tytön tervetulleeksi, ja hänet otetaan uskonnollisin seremonioin perheen piiriin ja kulttiyhteyteen. Yksikään pappi ei kuitenkaan osallistu millään tavoin rituaaliin. Vieraat saattavat sitten nuoren parin sen huoneeseen laulaen *epithalamionia*, makuuhuonelaulua, ja viipyvät hälisten ovella, kunnes sulhanen ilmoittaa avioliiton tulleen täydelliseksi.

Mies voi vaimonsa ohella pitää jalkavaimoa. »Meillä on», sanoo Demosthenes, »ilonaisia huviamme varten, jalkavaimoja ruumiimme joka-

päiväistä terveyttä varten ja vaimoja synnyttämään meille laillisia perillisiä ja olemaan kotiemme uskollisia vartijoita.» Tässä on klassillisen ajan helleenien käsitys naisesta kiteytetty yhteen säpsähdyttävään lauseeseen. Drakonin lait sallivat jalkavaimojen pidon, ja kun Sisilian sotaretki (415) oli harventanut kansalaisten rivejä siinä määrin, etteivät monet tytöt voineet löytää aviomiestä, laki nimenomaan salli kaksinnaimisen. Sokrates ja Euripides kuuluivat niihin, jotka täyttivät tämän isänmaallisen velvollisuuden. Vaimo alistui tavallisesti jalkavaimojärjestelmään itämaisen kärsivällisesti. Hän tiesi, että »toisesta vaimosta» tulisi tämän sulojen kuihduttua todellisuudessa talousorjatar, ja että vain ensimmäisen vaimon jälkeläiset olivat laillisia aviolapsia. Aviorikos aiheutti avioeron ainoastaan, jos sen oli tehnyt vaimo. Aviomiehen sanottiin siinä tapauksessa »saaneen sarvet» *(keroesses)*, ja tapa vaati häntä lähettämään vaimonsa pois. Lain mukaan odotti aviorikoksen tehnyttä naista ja miestä, joka teki aviorikoksen toisen miehen vaimon kanssa, kuolemanrangaistus, mutta kreikkalaiset suhtautuivat liian suvaitsevaisesti lihan himoihin pannakseen tätä lakia täytäntöön. Loukatun aviomiehen annettiin tavallisesti itse mielensä ja kykynsä mukaan selvittää välinsä avionrikkojan kanssa. Väliin hän tappoi tämän *in flagranti delicto*, väliin lähetti orjan pieksämään häntä, väliin tyytyi rahahyvitykseen.

Miehen oli helppoa saada avioero; hän saattoi milloin hyvänsä hylätä vaimonsa sitä tarkemmin perustelematta. Hedelmättömyys katsottiin riittäväksi perusteeksi miehen eroon, koska avioliiton tarkoituksena oli lasten saaminen. Jos mies oli hedelmätön, laki salli ja yleinen mielipide suositteli, että joku sukulainen kutsuttiin hänen avukseen. Sellaisesta liitosta syntynyttä lasta pidettiin aviomiehen lapsena, ja hänen oli huolehdittava tämän sielusta. Vaimo ei saanut mielensä mukaan hylätä miestään, mutta hänellä oli oikeus anoa arkonteilta eroa puolisonsa julmuuden tai hurjastelun nojalla. Avioero voitiin saada myös molemminpuolisen suostumuksen nojalla; tämä puettiin tavallisesti arkontille osoitetun julistuksen muotoon. Puolisoiden erotessa, myös silloin, kun aviomies oli tehnyt aviorikoksen, lapset jäivät isän huostaan. Kaiken kaikkiaan olivat Ateenan sukupuolien välisiä suhteita koskevat tavat ja lait kokonaan miesten sanelemia ja niissä kuvastui Egyptin, Kreetan ja homerolaisen ajan yhteiskuntiin verrattuna itämaishenkinen taantumus.

VIII. NAINEN

Yhtä yllättävä kuin Ateenan sivistyksen mikä muu piirre tahansa on se tosiasia, että se oli loistava ilman naisten innoittavaa myötävaikutusta. Sankariaika oli naisten avulla kohonnut loistavaksi, diktaattorien aika

säteillyt lyyrillistä hehkua, mutta sitten aviovaimot miltei käden käänteessä katosivat Hellaan historiasta ikään kuin kumotakseen otaksuman sivistystason ja naisten aseman korrelaatiosuhteesta. Herodotoksella nainen esiintyy kaikkialla; Thukydideellä hän on näkymätön. Amorgoksen Semonideesta Lukianokseen asti Kreikan kirjallisuus vatkuttaa tympäisevällä tavalla naisten vikoja, ja loppuvaiheessa lempeä Plutarkhoskin kertaa Thukydideen sanat: »Säädyllisen naisen nimikin olisi hänen itsensä tavoin suljettava kodin piiriin.» Doorilaisten keskuudessa ei naisia tällä tavoin eristetty. Tapa on otaksuttavasti levinnyt lähi-idästä Jooniaan ja sieltä Attikaan; se on osa Aasian perinteitä. Ehkäpä äidinpuolisen perimysoikeuden lakkaaminen, keskisäädyn nousu ja kaupallisen elämänkatsomuksen valtaanpääsy edistävät muutosta: miehet alkavat arvostella naisia näiden tuottaman hyödyn mukaan ja havaitsevat heidät erikoisen käyttökelpoisiksi kotona. Kreikkalaisen avioliiton itämainen luonne liittyy tähän attikalaiseen haaremisysteemiin; nuorikko eristetään sukulaisistaan, siirtyy miltei palvelijaksi toiseen kotiin ja palvoo uusia jumalia. Hän ei voi tehdä sopimuksia eikä lainata rahaa paitsi mitättömiä summia; hän ei ole oikeuskelpoinen; ja Solon sääti, ettei mikään naisen vaikutuksen alaisena suoritettu teko ole oikeudellisesti pätevä. Vaimo ei miehensä kuollessa peri hänen omaisuuttaan. Naisen lain kannalta alistettuun asemaan liittyi fysiologinen erehdyskin, sillä aivan kuten alkukantainen tietämättömyys miehen osuudesta suvunjatkamisessa pyrkii liioittelemaan naisen merkitystä, samoin liioittelee miehen merkitystä klassillisessa Kreikassa suosittu teoria, jonka mukaan vain mies jatkaa sukua, kun taas nainen on pelkästään lapsen kantaja ja hoitaja. Miehen korkeampi ikä vaimoon verrattuna edistää tämän alistamista; mies voi ollen avioliittoa solmittaessa kaksi kertaa niin vanha kuin vaimonsa jossakin määrin muovailla tämän mielen oman filosofiansa mukaiseksi. Mies tuntee epäilemättä omalle sukupuolelleen Ateenassa sallitut vapaudet niin hyvin, ettei halua päästää vaimoaan tai tytärtään omiin valtoihinsa. Mieluummin hän on vapaa näiden eristämisen hinnalla. Vaimo saa asianmukaisesti hunnutettuna ja saateltuna käydä sukulaisten ja tuttavien luona sekä osallistua uskonnollisiin juhlamenoihin, mutta muuten hänen tulee pysytellä kotona eikä hän saa näyttäytyä ikkunassa. Suurimman osan elämästään hän viettää naisten suojissa talon takaosassa, minne yksikään miespuolinen vieras ei saa jalallaan astua; hän ei myöskään ole läsnä, kun aviomiehellä on miesvieraita.

Kodissaan häntä kunnioitetaan ja totellaan kaikissa asioissa, jotka eivät ole ristiriidassa puolison patriarkallisen arvovallan kanssa. Hän hoitaa emännyyttä tai valvoo taloudenpitoa, keittää, karttaa ja kehrää, valmistaa perheen pito- ja vuodevaatteet. Hänen kasvatuksensa supistuu miltei yksinomaan kotitaloudessa tarvittaviin taitoihin, sillä ateenalaiset uskovat Euripideen tavoin älyn olevan vahingoksi naiselle. Tästä johtuu, että

Ateenan säädylliset naiset ovat kainompia, miesten silmissä »lumoavampia» kuin heidän spartalaiset sisarensa, mutta samalla mielenkiinnottomampia ja vähemmän kypsiä, eivätkä he pysty tovereiksi aviomiehilleen, joiden mielen vapaa ja monipuolinen elämä on täyttänyt ja hionut. Kuudennen vuosisadan kreikattarien panos Kreikan kirjallisuudessa oli huomattava, Perikleen ajan ateenattarien olematon.

Aikakauden lopulla virisi eräänlainen naisten vapausliike. Euripides puolusti heidän sukupuoltaan uljailla puheilla ja pelokkailla vihjauksilla, Aristofanes teki heistä pilkkaa hillittömän riettaasti. Naiset iskivät asian ytimeen alkamalla kilpailla hetairoiden kanssa siten, että tekivät itsensä niin viehättäviksi, kuin kemian edistyminen salli. »Mitä järkevää me naiset pystymme tekemään?» kysyy Aristofaneen »Lysistraten» Kalonike. »Emmehän tee muuta kuin istuskelemme maaleinemme, huulipuikkoinemme, läpikuultavine hameinemme ja muine sellaisinemme.» Vuodesta 411 lähtien naisosat saivat tärkeämmän sijan Ateenan draamataiteessa, ja niissä kuvastuu naisten yhä yleisempi pako heidän pakollisesta eristyksestään.

Kaikesta huolimatta naisten tosiasiallinen vaikutus miehiin yhä jatkui, joten he todellisuudessa eivät läheskään aina olleet alistetussa asemassa. Miehen suurempi kiihko antoi Kreikassa kuten muuallakin naiselle aseen käteen. »Sir», lausui Samuel Johnson, »luonto on antanut naiselle niin paljon valtaa, ettei laki pysty myöntämään hänelle lisää.» Välistä tätä luontaista yliherruutta korostavat huomattavan suuret myötäjäiset, kielevyys tai miehen ylenmääräinen kiintymys, useammin kuitenkin siihen on syynä kauneus, onnistuneiden lasten synnyttäminen tai kasvattaminen taikka sielujen hidas yhteensulautuminen yhteisten kokemusten ja tehtävien upokkaassa. Aikakaudelta, joka saattoi kuvata Antigonen, Alkestiin, Ifigeneian ja Andromakhen kaltaisia lempeitä luonteita tai Hekaben, Kassandran ja Medeian veroisia sankarittaria, eivät naisen ylevimmät ja syvimmät ominaisuudet voineet jäädä huomaamatta. Tavallinen ateenalainen rakasti vaimoaan eikä aina pyrkinyt salaamaankaan sitä. Hautasteeloista käy yllättävällä tavalla ilmi puolisojen keskinäinen rakkaus ja vanhempien kiintymys lapsiinsa kodin piirissä. »Kreikkalaiselle antologialle» antavat eloa rakkaussäkeet, mutta siinä on myös monta rakkaalle elämänkumppanille omistettua liikuttavaa säettä. »Tämän kiven alle», sanotaan eräässä epitafissa, »Marathonis laski Nikopoliin ja valeli marmoriarkkua kyynelillään. Mutta mitä se auttoi? Mitä on jäljellä miehellä, jonka vaimo on mennyt pois ja joka on jäänyt yksin maan päälle?»

IX. KOTI

Kreikkalaisen perheen, kuten indoeurooppalaisen yleensäkin, muodostivat isä, äiti, välistä »toinen vaimo», naimattomat tyttäret, pojat, orjat.

Se oli kaiken aikaa kreikkalaisen sivistyksen voimakkain laitos, sillä se oli sekä maanviljelyksen että teollisuuden alalla taloudellisen tuotannon yksikkö ja väline. Attikassa isän valta oli laaja, mutta silti paljon suppeampi kuin Roomassa. Hän saattoi panna vastasyntyneen lapsen heitteelle, myydä alaikäisten poikiensa ja naimattomien tytärtensä työvoiman, naittaa tyttärensä ja tietyin edellytyksin nimetä leskelleen uuden aviomiehen. Mutta hän ei Ateenan lain mukaan voinut myydä lapsiaan, ja jokainen pojista vapautuu naimisiin mennessään isän holhouksesta, perustaa oman kodin ja muuttuu *genoksen* itsenäiseksi jäseneksi.

Kreikkalainen koti ei ole vaatelias. Ulkoapäin se on harvoin muuta kuin vankka sileä kivimuuri, jossa on ahdas oviaukko, kumpikin mykkänä todistajana kreikkalaisten elämän turvattomuudesta. Rakennusaineena on välistä stukko, tavallisesti kuitenkin auringossa kuivattu tiili. Kaupungissa talot ahtautuvat kapeiden katujen varsille. Ne ovat usein kaksikerroksisia, silloin tällöin monen perheen vuokrakasarmeja, mutta miltei jokaisella *kansalaisella* on oma talonsa. Ateenan asumukset olivat pieniä, kunnes Alkibiades saattoi suurellisuuden muotiin. Demokraattinen tabu, jota tehosti aristokraattien varovaisuus, kielsi komeilemisen, eikä suurimman osan elämästään ulkosalla viettävä ateenalainen tuntenut kotiaan kohtaan sellaista harrastusta ja kiintymystä, jollaista se saa osakseen kylmemmissä vyöhykkeissä. Rikkaassa talossa saattoi kadun puolella olla pylväskuisti, mutta tämä oli aivan poikkeuksellista. Ikkunat olivat ylellisyyttä, ja niitä oli vain yläkerroksessa; niissä ei ollut ruutuja, mutta ne saatettiin sulkea luukuilla tai ristikoilla suojaksi päivänpaisteelta. Ulkoovi oli tavallisesti kaksipuolinen, ja puoliskot kääntyivät kynnykseen ja kamanaan upotettujen pystysuorien tappien ympäri. Monen varakkaan talon ovessa oli metallinen kolkutin, usein leijonan suussa olevan renkaan muotoinen. Eteiskäytävä johti, paitsi köyhien asunnoissa, aulaan *(aule)*, katottomaan pihaan, joka tavallisesti oli kivetty. Pihaa saattoi ympäröidä pylväikkö, sen keskellä saattoi olla alttari ja vesiallas tai jompikumpi, nekin kenties pylväin somistettuina ja mosaiikkipermannoin varustettuina. Valoa ja ilmaa talo sai etupäässä pihasta, sillä sinne antoivat miltei kaikki huoneet. Päästäkseen huoneesta toiseen täytyi tavallisesti mennä pylväikköön tai pihalle. Pihan ja pylväikön varjossa ja rauhassa elettiin suuri osa perheen elämää ja suoritettiin monet sen töistä.

Kaupungissa on vähän puutarhoja, ja ne on ahdettu pienille alueille pihoihin tai talojen taakse. Maalla puutarhoja on enemmän, ja ne ovat isompia, mutta kesäsateiden niukkuus ja keinokastelun kalleus tekevät puutarhanhoidon attikalaisille ylellisyydeksi. Keskinkertainen helleeni ei tuntenut rousseaulaista kaipuuta luontoon. Hänen vuorensa olivat yhä liian kiusallisia ollakseen kauniita; sen sijaan hänen runoilijansa kaiuttivat monia ylistyslauluja merelle sen vaarallisuudesta huolimatta. Helleeni ei ollut luonnon ihailija, mutta hänen animistista mielikuvitustaan se innoitti; hän kansoitti maansa metsät ja virrat jumalilla ja hengillä. Hänen silmissään luonto ei ollut maisema, vaan Valhalla. Hän nimitti vuoret ja joet niissä asuvien jumaluuksien mukaan ja maalaamatta luontoa sellaise-

naan hän piirsi tai veisti symbolisia kuvia jumaluuksista, jotka hänen runollisessa jumaluusopissaan sitä elävöittivät. Vasta sitten kun Aleksanterin sotajoukot toivat palatessaan persialaisten tapoja ja kultaa, kreikkalaiset rakensivat huvipuutarhoja eli »paratiiseja». Kukkia rakastettiin silti Kreikassa yhtä paljon kuin muuallakin; niitä saatiin puutarhoista ja kukkakauppiailta ympäri vuoden. Kukanmyyjättäret kaupustelivat ruusuja, orvokkeja, hyasintteja, narsisseja, kurjenmiekkoja, myrttejä, sireenejä, krokuksia ja vuokkoja talosta taloon. Naiset käyttivät kukkia hiuksissaan, keikarit korvan takana, ja juhlissa saattoivat molemmat sukupuolet esiintyä kukkaköynnös havaijilaisten *lein* tapaan kaulassaan.

Talon sisustus oli koruton. Köyhillä lattia oli kovaksi poljettua savea. Tulojen noustessa se saatettiin peittää laastilla tai kivetä joko littein kivin tai pyöreillä pikkukivillä ja sementillä, kuten lähi-idässä on ollut tapana ikimuistoisista ajoista. Päällimmäisenä saattoi olla ruokomattoja tai ryijyjä. Tiiliseinät olivat laastilla sivellyt ja valkaistut. Lämmittäminen oli tarpeen vain kolmena vuoden kuukautena, ja se suoritettiin hiilipannun avulla. Savu sai etsiä tiensä ovesta pihalle. Koristelua esiintyi äärimmäisen niukalti, mutta 400-luvun lopulla rikkaiden taloissa saattoi olla pylväshalleja, seinät peitetyt marmorilla tai maalatut marmoria jäljitellen, seinissä maalauksia ja verhoja, katossa arabeskeja. Tavallisissa kodeissa oli niukalti huonekaluja: muutamia tuoleja ja arkkuja, jokin pöytä, vuode. Pielukset korvasivat tuolien päällyksen, mutta varakkaiden istuimet saattoivat olla sirosti veistoksin ja hopea-, kilpikonnan- tai norsunluu-upotuksin koristellut. Arkut toimivat sekä säilytyspaikkoina että istuimina. Pöydät olivat pieniä ja usein kolmijalkaisia, mistä johtuu niiden nimitys *trapezai*. Ne tuotiin sisään ja vietiin pois samalla kuin ruokakin; niitä tuskin käytettiinkään muuhun tarkoitukseen. Kirjoittaminen suoritettiin polven varassa. Leposohvia ja vuoteita koristeltiin mielellään; niissä oli usein upotuksia tai ne oli taidokkaasti veistoksin koristeltu. Vuoteen poikki pingotetut nahkahihnat toimivat joustimina; siinä oli patjoja, pieluksia ja kirjottuja peittoja sekä tavallisesti korkeampi pääntuki. Lamput ripustettiin kattoon, asetettiin telineille, tai ne esiintyivät siromuotoisen soihdun hahmossa.

Keittiön varusteisiin kuului hyvin monenlaisia rauta-, pronssi- ja saviastioita. Lasi oli harvinaista ylellisyyttä, sitä kun ei Kreikassa valmistettu. Keittäminen suoritettiin avotulella. Uunit ovat hellenistisen ajan uudistus. Ateenalaisten ja spartalaisten ruoka oli yksinkertaista, toisin kuin boiotialaisten, korintholaisten tai sisilialaisten, mutta kun odotettiin arvossapidettyjä vieraita, oli tapana palkata ammattikeittäjä; tämä oli aina mies. Keittotaito oli korkealla kehitysasteella monine teksteineen ja sankareineen. Muutamat kreikkalaiset kokit tunnettiin yhtä laajalti kuin Olympian kisojen vereksin voittaja. Syömistä yksinään pidettiin barbaarisena, ja pöytätapoja katsottiin sivistysasteen indeksiksi. Naiset ja pojat söivät istuen pienten pöytien ääressä, miehet loikoivat leposohvilla, kaksi kullakin. Perhe söi yhdessä yksin ollessaan. Vieraiden saapuessa perheen naiset vetäytyivät *gynaikeion*iin. Palvelijat riisuivat vierailta sandaalit ja pesivät

heidän jalkansa ennen heidän asettumistaan loikomaan sekä ojensivat heille käsienpesuvettä; joskus he voitelivat vieraiden pään hyvänhajuisella öljyllä. Haarukoita tai veitsiä ei käytetty, mutta kylläkin lusikoita; kiinteä ruoka syötiin sormien avulla. Aterian aikana sormet puhdistettiin leivän tähteillä tai muruilla, sen päätyttyä vedellä. Ennen jälkiruokaa palvelijat täyttivät jokaisen vieraan pikarin sekoitusmaljasta *(krater)*, jossa viiniä oli miedonnettu vedellä. Lautaset olivat savea; hopeaista pöytäkalustoa esiintyi 400-luvun päättyessä. Herkkusuita ilmestyi neljännellä vuosisadalla joukoittain; muuan Pithyllos teetti koteloita sormiaan ja kieltään varten voidakseen syödä ruokaa niin kuumana kuin halusi. Oli joitakin harvoja kasvissyöjiä, jotka saivat vierailtaan osakseen tavanmukaisia pilapuheita ja valituksia. Muuan päivällisvieras pakeni kasvissyöjien juhlasta peläten saavansa heiniä jälkiruoakseen.

Juominen oli yhtä tärkeää kuin syöminen. *Deipnon*ia, päivällistä, seurasi *symposion*, juomakemut. Sekä Spartassa että Ateenassa oli juomakerhoja, joiden jäsenet kiintyivät toisiinsa siinä määrin, että sellaisista järjestöistä tuli mahtavia poliittisia välineitä. Pitojen järjestys oli monimutkainen, ja sellaiset filosofit kuin Ksenokrates ja Aristoteles pitivät suotavana niitä koskevien sääntöjen laatimisen. Permanto, jolle syötäväksi kelpaamaton osa ruoasta oli viskattu, lakaistiin aterian jälkeen; tarjottiin hajuvesiä ja runsaasti viiniä. Vieraat saattoivat sitten tanssia, ei pareittain eivätkä toisen sukupuolen kera (tavallisesti kutsuttiinkin vain miesvieraita), vaan ryhminä, pelata jotakin peliä, esim. *kortabos*ta [1], kilvoitella runoin, sukkeluuksin tai arvoituksin tai katsella ammattilaisten esityksiä. Tällaisia taitureita oli Ksenofonin *Symposion*in naisakrobaatti, joka heittelee yhtä aikaa kahtatoista vannetta ja sitten suorittaa kuperkeikkoja vanteen läpi, »jota joka puolelta piirittävät paljastetut miekat.» Ehkä ilmestyy huilunsoittajattaria, jotka soittavat, laulavat, tanssivat ja rakastelevat sopimuksen mukaan. Sivistyneet ateenalaiset pitävät arvossa silloin tällöin keskustelu-*symposion*ia, jota arvanheitolla puheenjohtajaksi valittu symposiarkki johtaa hyvää järjestystä vaatien. Vieraat varovat hajaantumasta pieniksi ryhmiksi, mikä tavallisesti johtaa jutteluun. He pitävät keskustelun yleisenä ja kuuntelevat niin kohteliaina, kuin vilkas luonto sallii, kutakin vuorostaan. Sellainen hienostunut keskustelu, jota Platon tarjoaa, on epäilemättä hänen loistavan mielikuvituksensa tuotetta, mutta voidaan otaksua Ateenassa esiintyneen yhtä vilkasta ja kenties syvällisempääkin keskustelua. Joka tapauksessa Ateenan yhteiskunta on ollut Platonin innoittajana ja antanut hänelle taustan. Tällaisessa älyn vapauden kiihottavassa ilmapiirissä ateenalaisen mieli muovautui.

X. VANHUUS

Elämää rakastavat helleenit pelkäsivät ja surivat vanhuutta määrättömästi. Mutta heidänkin keskuudessaan siinä oli lohdullisia piirteitä, sillä

[1] Siinä pyrittiin häiläyttämään maljasta nestettä niin, että se osui johonkin tietyn matkan päähän asetettuun pieneen esineeseen.

kun raihnainen ruumis loppuun kuluneen rahan tavoin palasi rahapajaan, se saattoi lohduttautua sillä, että oli ennen tuhoaan saanut nähdä uuden raikkaan elämän, jonka avulla se petti kuolevaisuuden. Totta kyllä Kreikan historia tietää itsekkäästä välinpitämättömyydestä tai törkeästä julkeudesta vanhuksia kohtaan. Ateenan yhteiskunta kaupallisena, individualistisena ja uudistushaluisena oli taipuvainen tylyyteen vanhuutta kohtaan. Kunnioitus vuosia kohtaan on ominaista Spartan kaltaiselle uskonnolliselle ja konservatiiviselle yhteiskunnalle, kun taas demokratia kirvottaessaan vapauden keralla kaikki siteet korostaa nuoruutta ja suosii uutta vanhan kustannuksella. Ateenan historia kertoo useista tapauksista, jolloin lapset ottivat haltuunsa vanhempiensa omaisuuden ilman todisteita näiden vähämielisyydestä, mutta Sofokles pelastui sellaisesta toimenpiteestä pelkästään lukemalla tuomioistuimelle otteita uusimmasta näytelmästään. Ateenan lain mukaan poikien on avustettava raihnaisia tai iäkkäitä vanhempiaan; ja yleinen mielipide, joka aina on pelokkaampi kuin laki, iloitsee havaitessaan nuorten käytöksessä vanhuksia kohtaan vaatimattomuutta ja arvonantoa. Platon pitää itsestään selvänä, että hyvin kasvatettu nuorukainen pysyy vanhempien ihmisten seurassa vaiti, kunnes häntä kehoitetaan puhumaan. Kirjallisuudessa on monta kuvausta vaatimattomista nuorukaisista, esim. Platonin varhaisemmissa dialogeissa ja Ksenofonin *Symposionissa*, ja monta liikuttavaa kertomusta lapsen kiintymyksestä, esim. Oresteen kiintymyksestä Agamemnoniin ja Antigonen Oidipukseen.

Kuoleman tullessa ryhdytään kaikkiin mahdollisiin varotoimenpiteisiin, jotta vainajan sielu välttäisi kaikki kärsimykset. Ruumis on poltettava tai haudattava, muuten sielu harhailee lepoa saamatta ympäri ja kostaa jälkeläisille heidän laiminlyöntinsä. Se voi esimerkiksi ilmestyä haamuna ja aiheuttaa tauteja tai tuhon kasveille ja ihmisille. Polttaminen oli suositumpaa sankariaikana, hautaaminen klassillisena. Hautaaminen oli mykeneläistapa, joka periytyi kristikunnalle, ruumiinpoltto nähtävästi saapui Kreikkaan akhaialaisten ja doorilaisten mukana; näiden paimentolaistavat tekivät mahdottomaksi hautojen asianmukaisen hoidon. Toinen tai toinen oli niin välttämätöntä ateenalaisten keskuudessa, että Arginusain voitokkaat sotapäälliköt teloitettiin, koska he olivat sallineet ankaran myrskyn estää itsensä etsimästä ja hautaamasta vainajiaan.

Kreikkalaisten hautaustavat jatkoivat menneisyyttä tulevaisuuteen. Ruumis pestiin, voideltiin hyvänhajuisilla voiteilla, seppelöitiin ja puettiin parhaisiin vaatteisiin, jotka perhe saattoi hankkia. Hampaiden väliin työnnettiin oboli, jolla oli maksettava lauttaraha Kharonille, myytilliselle lautturille, joka kuljettaa vainajia Styksin yli Haadekseen.[1] Ruumis laskettiin savi- tai puuarkkuun; jo helleenit tunsivat sanonnan »toinen jalka haudassa». Surumenot olivat tarkoin määrätyt. Käytettiin mustia vaatteita, ja hiukset leikattiin kokonaan tai osittain antimiksi vainajalle. Kolmantena päivänä ruumista kuljetettiin paareilla kulkueessa pitkin katuja; naiset itkivät ja löivät rintojaan, ja tilaisuuteen saatettiin palkata ammatti-

[1] Kreikkalaisilla oli tapana pitää vaihtorahoja suussaan.

itkijöitä ja kuolinlaulun laulajia. Umpeen luodun haudan turpeisiin kaadettiin viiniä sammuttamaan vainajan sielun janoa, ja eläimiä voitiin uhrata sen ruoaksi. Murehtijat laskivat kukka- tai sypressiseppeleitä kummulle ja palasivat sitten vainajan kotiin viettämään peijaisjuhlaa. Koska uskottiin vainajan sielun olevan läsnä tässä juhlassa, vaati pyhä tapa, ettei »muuta kuin hyvää» saanut vainajasta puhua; tämä on ikivanhan sananparren ja kenties myös meidän hautakirjoitustemme ainaisen ylistelyn alkulähde. Lapset kävivät aika ajoin esi-isiensä haudoilla tarjoamassa heille ruokaa ja juomaa. Plataiain taistelun jälkeen, jossa oli kaatunut monen Kreikan kaupungin miehiä, plataiailaiset sitoutuivat antamaan kaikille vainajille vuotuisen aterian, ja vielä kuutta vuosisataa myöhemmin, Plutarkhoksen aikana, tämä lupaus täytettiin.

Kuoleman jälkeen sielu eroaa ruumiista ja elää aineettomana varjona Haadeessa. Homeroksen mukaan vain niiden henget, jotka olivat tehneet tavattomia tai jumalattomuutta osoittavia rikoksia, kärsivät siellä rangaistusta; kaikki muut, sekä pyhimykset että syntiset, harhailivat loputtomasti Plutonin synkässä valtakunnassa. Kreikan historian kuluessa virisi Kreikan köyhemmän väestön keskuudessa ajatus, että Haades oli syntien sovituspaikka. Aiskhylos kuvaa Zeun vainajien tuomariksi, joka siellä rankaisee syyllisiä, mutta sanallakaan ei mainita hyvien palkitsemisesta. Vain harvoin kuulemme puhuttavan Autuaiden saarista tai Elysionin kentistä, muutamien harvojen sankarisielujen ikuisen autuuden taivaasta. Ajatus, että synkkä kohtalo odottaa miltei kaikkia vainajia, synkistää Kreikan kirjallisuutta ja tekee helleenien elämän vähemmän valoisaksi ja hilpeäksi kuin on sopivaa sellaisen auringon alla.

NELJÄSTOISTA LUKU

PERIKLEEN AJAN TAIDE

I. ELÄMÄNKORISTAMINEN

»On kaunista», sanoo eräs Ksenofonin *Oikonomikoksen* henkilöitä:

> nähdä jalkineet asetetuiksi riviin laatunsa mukaan; kaunista nähdä vaatekappaleet ja vuodepeitteet lajitelluiksi tarkoituksensa mukaan; kaunista nähdä lasimaljakot ja pöytäastiat siten lajiteltuina; onpa älyttömien ja pilkkakirveiden ivasta huolimatta kaunista sekin, kun keittoastiat on järjestetty mielevästi ja symmetrisesti. Niin, poikkeuksetta kaikki esineet näyttävät symmetrian vuoksi kauniimmilta silloin, kun ne on asetettu järjestykseen. Kaikki tarve-esineet näyttävät silloin muodostavan kuoron. Keskus, jonka ne yhdessä muodostavat, luo kauneutta, jota tehostaa ryhmän toisten esineiden etäisyys.»

Nämä rivit, jotka on kirjoittanut sotapäällikkö, todistavat Hellaan esteettisen tajun laajuutta, koruttomuutta ja voimakkuutta. Muodon ja rytmin, täsmällisyyden ja selkeyden, suhteellisuuden ja järjestyksen taju on Kreikan kulttuurin keskeinen tosiasia. Sillä on paikkansa jokaisen kulhon ja maljan, jokaisen kuvapatsaan ja maalauksen, jokaisen temppelin ja haudan, jokaisen runon ja draaman muodossa ja koristelussa, jokaisessa Kreikan tieteen ja filosofian luomuksessa. Kreikan taide on ilmi tuotua järkeä: Kreikan maalaustaide on viivan logiikkaa; Kreikan veistotaide symmetrian palvontaa; Kreikan arkkitehtuuri marmorin geometriaa. Perikleen ajan taiteessa ei ole mitään tunnekylläistä liiallisuutta, ei mitään muodon eriskummaisuuden tavoittelua, ei pyrkimystä uutuusvaikutuksiin luonnottomuuden ja tavallisuudesta poikkeamisen avulla [1]; päämääränä ei ole umpimähkäisesti kuvata asiaankuulumatonta todellisuutta, vaan pusertaa esiin kuvattavan valaiseva ydinolemus ja kuvata ihmisten ihannoituja ominaisuuksia. Varallisuuden, kauneuden ja tiedon tavoittelu piti ateenalaiset siinä määrin kahleissaan, ettei heiltä riittänyt aikaa hyvyydelle. »Vannon kautta kaikkien jumalien», vakuuttaa muuan Ksenofonin pitovieraista, »etten antaisi Persian kuninkaan vallalle etusijaa kauneuden rinnalla.»

Kuvittelivatpa hempeämpien aikojen romantikot mitä hyvänsä, helleeni ei ollut veltto esteetikko, ei taiteesta taiteen vuoksi salamyhkäisesti mumi-

[1] Thukydides panee Perikleen sanomaan: »*Filokalumen met' euteleias*, rakastamme kauneutta ilman liiallisuutta.»

Erekhtheionin karyatidihalli. Akropoliilla Ateenassa. — Akropoliilla olevaan Erekhtheionin temppeliin kuuluu pieni porttihalli, jossa kannattavien pylväiden tilalla on neitofiguureja. Nimen »karyatidit» antoi niille roomalainen arkkitehti Vitruvius Karyain Artemiin papitarten mukaan.

PARTHENONIN LÄNSIPÄÄTY. Ateenan Akropoliilla. — Iktinos ja Kallikrates nimisten arkkitehtien vv. 447—432 eKr. rakentama Athene Parthenoksen temppeli. Temppelissä säilytettiin Feidiaan tekemää kulta-norsunluista Athenen patsasta, ja se on kuuluisa myös muista kuvanveistoksistaan, joista osa on Englannissa. Temppeli vahingoittui pahoin 1687 venetsialaisten pommittaessa Ateenaa.

seva hurmahenki. Hänen silmissään taide oli osa elämää ja elämisen taito kaikista taitoista suurin. Hänen terve hyötymoraalinsa sai hänet katsomaan karsaasti kaikkea käyttökelvotonta kauneutta. Hyödyllinen, kaunis ja hyvä liittyivät hänen ajattelussaan miltei yhtä kiinteästi toisiinsa kuin Sokrateen filosofiassa.[1] Hänen mielestään taide ensi sijassa oli elämän menon kaunistamista: hän halusi, että hänen patansa ja kattilansa, lamppunsa, arkkunsa, pöytänsä, vuoteensa ja istuimensa olisivat samalla kertaa sekä käyttökelpoisia ja kauniita, mutta eivät siroja vahvuuden kustannuksella. Kun hänellä oli elävä »valtiotaju», hän samasti itsensä ja kaupunkinsa mahdin ja maineen, ja hän pani tuhansia taitureita työhön kaunistamaan sen julkisia paikkoja, ylentämään sen juhlien tunnelmaa ja ikuistamaan sen historiaa. Ennen muuta hän halusi kunnioittaa tai lepyttää sen jumalia, ilmaista kiitollisuuttaan niille henkensä pelastumisesta tai voiton saavuttamisesta. Hän uhrasi votiivikuvia, tuhlasi varojaan temppeleihinsä ja palkkasi kuvanveistäjiä ikuistamaan jumalansa tai vainajansa kiveen. Sitenpä Hellaan taide ei kuulunut museoon, missä ihmiset olisivat esteettisen omantunnon joskus harvoin kolkuttaessa voineet sitä tarkastella, vaan se oli kansan todellisen harrastuksen ja toiminnan kohteena. Sen »apollot» eivät olleet taidekokoelman kuolleita marmoripatsaita, vaan suosittujen jumaluuksien kuvia; sen temppelit eivät olleet pystyssä pelkästään matkailijoiden uteliaisuuden tyydyttämistä varten, vaan ne olivat elävien jumalien koteja. Tässä yhteiskunnassa taiteilija ei ollut työkammion maksukyvytön erakko, jonka työskentelyn kieli oli vierasta tavalliselle kansalaiselle, vaan hän oli taituri, joka yhdessä kaikenarvoisten työmiesten kanssa uurasti julkisessa ja ymmärrettävässä tehtävässä. Ateena keräsi koko kreikkalaismaailmasta yhteen suuremman määrän taiteilijoita, filosofeja ja runoilijoita kuin mikään muu kaupunki renessanssin Roomaa lukuun ottamatta. Nämä miehet, joita kannusti tulinen kilpailuhenki ja jotka työskentelivät valistuneen valtiotaidon ohjaamina, toteuttivat melkoiselta osalta Perikleen unelman.

Taide alkaa kodista ja asianomaisesta itsestään. Ihmiset maalaavat itseään, ennen kuin he maalaavat tauluja, ja koristavat ruumistaan, ennen kuin alkavat rakentaa asuntoja. Korujen käyttö ja kosmetiikka ovat yhtä vanhoja kuin historia. Helleeni oli taituri jalokivien hiomisessa ja kaivertamisessa. Hän käytti yksinkertaisia pronssivälineitä — tavallisia ja putkiporia, pyörää ja kiilloitukseen smirgelijauheen ja öljyn sekoitusta —, mutta hänen työnsä oli niin herkkää ja täsmällistä, että sen yksityiskohtien suorittamiseen tarvittiin todennäköisesti, niiden havaitsemiseen varmasti suurennuslaitetta. Rahat eivät olleet erityisen sirotekoisia Ateenassa, jonka rahapajaa hallitsi tuima pöllö. Elis oli tässä suhteessa edellä koko muusta mannermaasta, ja viidennen vuosisadan lopulla Syrakusa lyötti kymmen-

[1] Stendhal sanoo: »Muinaisajan ihmisistä kaunis oli vain hyödyllisen korkeampi aste.»

drakhmoja, joita mikään numismaattisen taiteen myöhempi tuote ei ole voittanut. Metallityön alalla pysyivät Khalkiin mestarit johdossa. Jokainen Välimeren kaupunki tavoitteli heidän rauta-, vaski- ja hopeateoksiaan. Kreikkalaisten peilit olivat miellyttävämpiä kuin kuvastimet luonnostaan voivat olla, sillä vaikka kiilloitettu pronssi ei heijastimena ollutkaan ylen selkeä, kuvastimet itse olivat muodoiltaan vaihtelevia ja houkuttelevia; niiden kehykset olivat usein taidokasta kaiverrustyötä ja sommitellut sankarien, kauniiden naisten tai jumalien muotoisiksi.

Savenvalajat harrastivat jatkuvasti 500-luvun muotoja ja menetelmiä, perinteellistä naljailuaan ja kilpailuaan. Välistä he polttivat maljakkoon poikalempeä ilmaisevan sanan. Feidiaskin noudatti tätä tapaa, kun hän Zeus-patsaansa sormeen uursi sanat »Pantarkes on kaunis». Viidennen vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla punakuviotyyli pääsi korkeimpiin saavutuksiinsa (Akhilleusta ja Penthesileiaa esittävä maljakko, Vatikaanin Aisoposta ja kettua kuvaava malja ja Berliinin museossa säilytetty »Orfeus traakialaisten luona»). Vieläkin kauniimpia olivat vuosisadan keskivälin valkoiset voidepullot (*lekythoi*); nämä solakat pullot oli omistettu vainajille ja haudattiin tavallisesti heidän kerallaan, tai ne heitettiin roviolle, jotta niiden tuoksuva öljy sekaantuisi liekkeihin. Maljakkomaalarit uskaltautuivat yksilöllisille teille ja polttivat väliin saveen aiheita, jotka olisivat hätkähdyttäneet arkaaisen ajan vakavia mestareita. Eräs malja sallii Ateenan nuorukaisten häpeämättä syleillä ilonaisia, toinen kuvaa pidoista palaavia miehiä antamassa ylen, muutamat muut harjoittavat sukupuolivalistusta parhaan kykynsä mukaan. Perikleen ajan vaasimaalauksen mestarit, Brygos, Sotades ja Meidias, hylkäsivät vanhat myytit ja valitsivat aiheikseen kohtauksia oman aikansa elämästä. Heitä ilahdutti ennen muuta naisen viehkeä liikunta ja lapsen luonnollinen leikki. He olivat uskollisempia mallilleen kuin edeltäjänsä: he kuvasivat ruumiin joko profiilista tai kolmelta neljännesosaltaan nähtynä, saivat ilmi valot ja varjot käyttämällä ohutta tai paksua lasitusliuosta, muovailivat kuvattavien hahmoja saadakseen niille ääriviivoja ja syvyyttä ja naisenpuvun laskoksia. Korinthos ja Sisilian Gela olivat tällä kaudella myös oivallisen vaasimaalauksen keskuksia, mutta kukaan ei epäillyt ateenalaisten ylivoimaisuutta. Muiden savenvalajien kilpailu ei kukistanut Kerameikoksen taiteilijoita, vaan kilpailevan koristelutaiteen nousu. Maljakkomaalarit koettivat torjua hyökkäyksen jäljittelemällä seinämaalarien aiheita ja tyyliä, mutta aikakauden maku kääntyi heitä vastaan, ja vähitellen savenvalanta alistui neljännen vuosisadan kuluessa olemaan yhä enemmän ja enemmän teollisuutta, yhä vähemmän ja vähemmän taidetta.

II. MAALAUSTAITEEN NOUSU

Kreikan maalaustaiteen historiassa voidaan erottaa neljä häilyvärajaista vaihetta. Kuudennella vuosisadalla se oli pääasiallisesti keraamista, vaasien koristamiseen omistautunutta, viidennellä pääasiallisesti arkkitekto-

nista, julkisia rakennuksia ja kuvapatsaita värein elävöittävää, neljännellä se empii kodin ja yksilön välillä, koristelee asuntoja ja maalaa muotokuvia, hellenistisellä ajalla se kohdistuu pääasiallisesti yksilöön ja työskentelee tilauksesta yksityisiä ostajia varten. Kreikan maalaustaide oli alkuaan piirustuksen vesa, ja se pysyikin loppuun saakka piirustus- ja sommitteluvaltaisena. Kehityksensä aikana se tunsi kolme menetelmää: freskon, maalaamisen kostealle laastille, temperan, maalaamisen kostealle kankaalle tai laudoille värein, joihin oli sekoitettu munanvalkuaista, sekä enkaustisen menetelmän, jossa värit sekoitettiin sulan vahan kanssa; lähemmäksi öljymaalausta antiikki ei päässyt. Plinius, jonka herkkäuskoisuus joskus on miltei yhtä suuri kuin Herodotoksen, vakuuttaa, että maalaustaide oli jo kahdeksannella vuosisadalla päässyt niin pitkälle, että Lyydian kuningas Kandaules maksoi Bularkhoksen maalauksesta sen painon kultaa; alku on kuitenkin aina hämärän peitossa. Voimme päätellä kreikkalaisten arvostaneen maalaustaidetta sen nojalla, että Plinius uhraa sille enemmän tilaa kuin veistotaiteelle, ja ilmeistä on, että arvostelijat väittelivät yhtä paljon klassillisen ja hellenistisen ajan suurista maalauksista kuin arkkitehtien ja kuvanveistäjien etevimmistä luomuksista ja että kansa piti niitä yhtä suuressa arvossa.

Thasolainen Polygnotos oli 400-luvun Kreikassa yhtä kuuluisa kuin Iktinos tai Feidias. Tapaamme hänet Ateenasta vuoden 472 paikkeilla. Ehkäpä rikas Kimon toimitti hänelle tilauksia useiden julkisten rakennusten seinien koristamisesta maalauksin.[1] *Stoaan*, joka sen johdosta sai määreen *poikile* ('maalattu pylvässuojama') ja joka kolme vuosisataa myöhemmin antoi nimensä Zenonin filosofialle, Polygnotos kuvasi Troian ryöstön — ei voitonyön verilöylyä, vaan seuraavan aamun synkän hiljaisuuden, kun ympäröivä tuho oli taltuttanut voittajien kiihkon ja voitetut viruivat elottomina maassa. Dioskuurien temppelin seiniin hän maalasi »Leukippoksen tytärten ryöstön» ja loi ennakkotapauksen taiteelleen kuvaamalla naiset läpikuultaviin vaatteisiin verhottuina. Amfiktyonineuvosto ei siitä loukkaantunut; se kutsui Polygnotoksen Delfoihin, missä hän knidolaisten kokoushuoneiston eteisaulaan maalasi »Odysseuksen Haadeessa» ja toisen »Troian hävityksen». Nämä kaikki olivat laajoja freskoja, joista miltei kokonaan puuttui maisema ja tausta, mutta jotka olivat niin tulvillaan henkilöitä, että tarvittiin monta apulaista täyttämään väreillä mestarin huolellisesti piirtämät ääriviivat. Delfoin seinämaalaus kuvasi Menelaoksen miehistöä nostamassa purjeita paluumatkaa varten Kreikkaan; Helene istui keskellä, ja vaikka kuvassa oli monta muutakin naista, kaikki näyttivät tuijottavan hänen kauneuttaan. Nurkassa seisoi Andromakhe, Astyanaks povellaan, toisessa piikanen oli pelokkaana tarrautunut alttariin, ja etäällä hevonen piehtaroi hietavalla äyräällä. Tässä meillä oli, puolta

[1] Vastapalvelukseksi hän liehitteli Kimonin sisarta Elpiniketä ja maalasi tämän Laodikeksi Troian naisten joukkoon.

vuosisataa ennen Euripidestä, koko »Troiattarien» murhenäytelmä. Polygnotos kieltäytyi ottamasta maksua näistä maalauksista; hän lahjoitti ne Ateenalle ja Delfoille anteliaana voimansa tunnossa. Koko Hellas osoitti hänelle suosiotaan: Ateena myönsi hänelle kansalaisoikeuden, ja amfiktyonineuvosto huolehti siitä, että jokaisella Kreikan paikkakunnalla, minne hän saapui, hänen ylläpitonsa kustannettiin (mitä Sokrates oli omalta kohdaltaan toivonut) yleisistä varoista. Mutta hänen töistään on säilynyt vain vähän väriä eräällä Delfoin seinällä muistuttamaan meille, että taiteilijan kuolemattomuus on vain tuokio geologisessa aikataulussa.

N. 470 Delfoi ja Korinthos liittivät pytholais- ja Isthmoksen kisoihin joka neljäs vuosi tapahtuvan maalauskilpailun. Taide oli jo päässyt niin pitkälle, että Panainos, Feidiaan veli (tai veljenpoika), pystyi Marathonin taistelua esittävässä maalauksessaan kuvaamaan ateenalaiset ja persialaiset sotapäälliköt siten, että heidät saattoi tuntea. Mutta kaikki henkilöt kuvattiin yhä samaan tasoon ja samankokoisiksi. Etäisyyttä ei osoitettu koon asteittaisella supistamisella eikä valon ja varjon avulla, vaan peittämällä etäämpänä olevien henkilöiden alapuolta useammilla maapohjaa esittävillä käyräviivoilla. N. 440 tehtiin tärkeä edistysaskel. Agatharkhos, joka toimi Aiskhyloksen ja Sofokleen näytelmien lavastajana, huomasi yhteyden valon ja varjon sekä etäisyyden välillä. Hän kirjoitti tutkielman perspektiivistä keinona luonnollisuusvaikutelman synnyttämiseen teatterissa. Anaksagoras ja Demokritos tutkivat ajatusta tieteellisesti, ja vuosisadan lopulla Apollodoros sai nimen *skiagrafos* ('varjomaalari'), koska hän käytti maalauksissaan valoa ja varjoa. Sen takia Plinius sanoo hänen olleen »ensimmäisen, joka maalasi esineitä sellaisina, kuin ne todella ovat».

Kreikan maalaustaiteilijat eivät koskaan täysin määrin käyttäneet hyväkseen näitä keksintöjä. Aivan kuten Solon rypisti kulmiaan teatteritaiteelle, koska se oli silmänlumetta, näyttävät taiteilijat pitäneen epäkunniallisena tai arvoaan alentavana saamista tasopinnan näyttämään kolmiulotteiselta. Kuitenkin Apollodoroksen oppilas Zeuksis juuri perspektiivin ja valohämyn avulla nousi 400-luvun maalaustaiteen johtavaksi hahmoksi. Hän saapui (Mustan meren?) Herakleiasta Ateenaan n. 424, ja sodan pauhatessakin hänen tuloaan pidettiin merkkitapauksena. Hän oli »luonne», rohkea ja itserakas, ja hän maalasi pöyhkeilevällä siveltimellä. Olympian kisoissa hän liikuskeli ruudukkaassa tunikassa, johon hänen nimensä oli kullalla kirjottu. Siihen hänellä oli varaa, koska hän jo oli maalauksillaan hankkinut »suuren rikkauden». Mutta työssään hän oli tunnollinen kuin suuri taiteilija ainakin, ja kun Agatharkhos kehui nopeilla työsuorituksillaan, Zeuksis virkkoi tyynesti: »Minä tarvitsen pitkän ajan.» Hän lahjoitti monia mestariteoksiaan väittäen, ettei mikään hinta voinut niitä täysin korvata. Kaupungit ja kuninkaat olivat onnellisia niitä saadessaan.

Omassa sukupolvessaan hänellä oli vain yksi kilpailija, efesolainen Parrha-

sios, joka oli miltei hänen veroisensa ja aivan yhtä turhamainen. Parrhasios piti päässään kultaseppelettä, sanoi itseään »maalaajien ruhtinaaksi» ja väitti, että hänessä taide oli saavuttanut täydellisyyden. Hän oli aina hilpeän hyväntuulinen ja lauloi maalatessaan. Juorut väittivät hänen ostaneen orjan ja kiduttaneen tätä tutkiakseen tuskaisia kasvonilmeitä Prometheuksen kuvaa varten, mutta taiteilijoistahan kerrotaan niin monenlaisia juttuja. Zeuksiin tavoin hän oli realisti. Hänen »Juoksijansa» on kuvattu niin todenmukaiseksi, että katsojat odottivat hien tippuvan kuvasta ja urheilijan lyyhistyvän uupumuksesta maahan. Hän maalasi suunnattoman Ateenan kansaa esittävän seinämaalauksen ja esitti ateenalaiset leppymättöminä ja armeliaina, kopeina ja nöyrinä, rajuina ja arkoina, oikullisina ja jalomielisinä. Ja niin rehellisesti hän suoritti työnsä, että kerrotaan Ateenan kansan ensimmäistä kertaa oivaltaneen luonteensa monisärmäisyyden ja ristiriitaisuuden.

Ankara kilpailukateus sai hänet julkisesti kilpailemaan Zeuksiin kanssa. Jälkimmäinen maalasi rypäletertun niin luonnonmukaisesti, että linnut koettivat syödä sen. Tuomarit olivat ihastuksissaan maalauksesta, ja Zeuksis, joka varmasti uskoi voittaneensa, kehoitti Parrhasiosta vetämään syrjään verhon, joka peitti efesolaisen maalauksen. Mutta verho osoittautuikin kuuluvan itse kuvaan, ja Zeuksis, joka näin oli itsekin tullut petetyksi, myönsi jalomielisesti hävinneensä kilpailun. Siitä hänen maineensa ei kärsinyt. Krotonissa hän suostui maalaamaan Helenen kuvan Lakinionin Heran temppeliä varten asettaen ehdoksi, että kaupungin viiden viehättävimmän naisen oli alasti oltava hänelle mallina, jotta hän voisi ottaa kunkin kauneimman piirteen ja yhdistää ne kauneuden toiseen jumalattareen. Hänen siveltimensä herätti Penelopeiankin uuteen elämään, mutta itse hän piti enemmän eräästä urheilijan muotokuvasta ja kirjoitti sen alle, että ihmisten tulisi olemaan helpompaa arvostella häntä kuin olla hänen veroisiansa. Koko Hellas riemuitsi hänen itserakkaudestaan ja puhui hänestä yhtä paljon kuin kenestä näytelmäkirjailijasta, valtiomiehestä tai sotapäälliköstä tahansa. Vain kilpanyrkkeilijät voittivat hänet maineessa.

III. VEISTOTAITEEN MESTARIT

1. *Menetelmät*

Kaikesta huolimatta maalaustaide pysyi hiukan vieraana kreikkalaiselle hengelle, joka rakasti enemmän muotoa kuin väriä ja jonka vaikutuksesta — mikäli voimme pelkän kuulopuheen mukaan päätellä — klassillisen ajan maalaustaidekin oli pikemmin veistoksellista viiva- ja sommittelutyötä kuin elämän värikkyyden aistikylläistä vangitsemista. Hel-

leeni rakasti enemmän kuvanveistoa: hän täytti kotinsa, temppelinsä ja hautapaikkansa polttosaviveistoksilla, palvoi jumaliaan kivikuvin ja merkitsi vainajiensa leposijan steelakohokuvin, jotka ovat Kreikan taiteen tavallisimpia ja liikuttavimpia tuotteita. Steelataitelijat olivat tavallisia työmiehiä, jotka tekivät työnsä koneellisesti ja toistivat tuhansia kertoja tutun aiheen: elävät tyyninä, ristityin käsin eroamassa vainajista. Mutta itse aihe oli niin ylevä, että se sieti toistamisen, sillä siinä näkyy klassillinen itsehillintä parhaimmillaan ja se osoittaa romantikollekin, että tunteen kieli on tehokkain, kun sen ääni on matala. Nämä paadet kuvaavat vainajan useimmiten jossakin luonteenomaisessa askareessa. Lapsi leikkii vanteella, tyttö kantaa ruukkua, soturi ylpeilee sotisovastaan, nuori nainen ihailee korujaan, poika lukee kirjaa hänen koiransa maatessa tyytyväisenä, mutta valppaana istuimen alla. Steeloissa on kuolema kuvattu luonnolliseksi ja sen vuoksi anteeksiannettavaksi.

Vähemmän yksiviivaisia ja laadussaan oivallisimpia ovat tämän ajan veistoskohokuvat. Eräässä niistä Orfeus vitkastellen jättää hyvästi Eurydikelle, jota Hermes vaatii lähtemään manalaan; toisessa Demeter antaa Triptolemokselle kultaisen jyvän, jolla hän perustaa Kreikan maanviljelyksen: siinä on jonkin verran väriä vielä tallella kivessä antamassa aavistuksen Kreikan kulta-ajan kohokuvan lämmöstä ja loistosta. Vielä kauniimpi on »Afroditen syntymä», jonka tuntematon, otaksuttavasti joonialaisen koulutuksen saanut kuvanveistäjä on hakannut »Ludovisin valtaistuimen» [1] toiseen sivuun. Kaksi jumalatarta kohottaa Afroditeta merestä; hänen ohuet, märät vaatteensa ovat tarttuneet kiinni vartaloon ja paljastavat sen loisteliaan kypsyyden. Pää on puoliaasialainen, mutta palvelevien jumalatarten puvun laskostelussa ja heidän asentonsa pehmeässä sulokkuudessa ilmenee herkkätunteisen kreikkalaisen silmän ja käden vaikutus. »Valtaistuimen» toisella sivulla alaston tyttö soittaa kaksoishuilua. Kolmannella puolella panee hunnutettu nainen lamppuaan kuntoon illaksi; hänen kasvonsa ja vaatekappaleensa ovat kenties vielä lähempänä täydellisyyttä kuin keskiosan kuvien.

Viidennen vuosisadan kuvanveistäjän edistyminen edeltäjiin verraten on silmäänpistävä. Frontaliteetista on luovuttu, lyhentäminen syventää perspektiiviä, hiljaisuus väistyy liikkeen, jäykkyys eloisuuden tieltä. Todellinen taiteen vallankumous tapahtuu, kun Kreikan veistotaide murtaa vanhat sovinnaissäännöt ja kuvaa toimivaa ihmistä. Vain harvoin aikaisemmin Egyptissä, lähi-idässä tai Marathonin aikoja vanhemmassa Kreikassa esiintyi pyöröveistoksissa toimintaa. Tämä kehitys johtui suurelta osalta Kreikan elämän Salamiin taistelun jälkeen puhjenneesta uudesta

[1] Se on marmorilohkare, joka löydettiin 1887, kun Rooman Villa Ludovisi revittiin. Alkuperäinen esine on Rooman Museo delle Termessä, New Yorkin Metropolitan-taidemuseossa on hyvä jäljennös.

elinvoimaisuudesta ja kuohunnasta, enemmän kuitenkin mestarin ja oppipojan monien sukupolvien aikana harjoittamasta kärsivällisestä liikkeen anatomian tutkimisesta. »Ettekö juuri käyttämällä elävää mallia», kysyy Sokrates, kuvanveistäjä ja filosofi, »saa kuvapatsaitanne näyttämään eläviltä? ... Ja kun erilaiset asentomme aiheuttavat ruumiimme lihaksissa liikettä ylöspäin tai alaspäin, niin että muutamat supistuvat, muutamat venyvät, toiset kiristyvät ja toiset höltyvät, ettekö juuri ilmentämällä näitä ponnistuksia saa teoksianne todenmukaisemmiksi?» Perikleen ajan kuvanveistäjä oli kiinnostunut jokaisesta ruumiin seikasta, vatsasta yhtä paljon kuin kasvoista, kimmoisan lihan ihmeellisestä leikistä liikkuvan luuston yllä, lihasten, jänteiden ja suonien pullistumisesta, käsien, korvien ja jalkojen rakenteen ja toiminnan loputtomista ihmeistä. Raajojen kuvaamisen vaikeus kiehtoi häntä. Hänellä ei usein ollut malleja työhuoneessaan, vaan hän tyytyi enimmäkseen seuraamaan painihallin tai urheilukentän alastomia miehiä ja heidän toimiaan sekä naisia, kun he juhlallisesti astelivat uskonnollisissa kulkueissa tai olivat luontevasti uppoutuneet kotiaskareihinsa. Tämä eikä kainous oli syynä, että hän keskitti anatomiset tutkimuksensa miehiin, ja naisten muotokuvissa korvasi anatomiset yksityiskohdat puvun hienouksilla — kylläkin tehden puvun niin läpinäkyväksi kuin uskalsi. Väsyneenä Egyptin ja arkaaisen Hellaan jäykkiin helmoihin hän mielellään kuvasi naisten hameet tuulessa hulmuamassa, sillä tällöin hän jälleen pääsi käsiksi elämään ja liikkeeseen.

Hän käytti miltei kaikkea käsiinsä saamaansa raaka-ainetta: puuta, norsunluuta, luuta, terrakottaa, kalkkikiveä, marmoria, hopeaa ja kultaa. Joskus, esim. Feidiaan »kryselefantiinisissa» patsaissa, käytettiin kultaa vaatekappaleisiin ja norsunluuta ihoa kuvaamaan. Peloponnesoksen kuvanveistäjät suosivat pronssia, koska sen tummat värisävyt sopivat mainosti kuvaamaan auringon paahtamien alastomien miesten ruskeita ruumiita; kun he eivät tunteneet ihmissuvun ahneutta, he uneksivat sitä kestävämmäksi kuin kivi. Jooniassa ja Attikassa annettiin etusija marmorille. Sen vaikeus kannusti kuvanveistäjää, sen lujuus salli sitä huoleti muokata taltalla, sen kuultava sileys näytti määrätyltä esittämään naishipiän ruusuista väriä ja herkkää kudosta. Ateenan lähistöltä kuvanveistäjä löysi Pentelikon-vuoren marmorin ja havaitsi miten sen rauta-aines kypsyi ajan ja ilman vaikutuksesta kiven läpi hehkuvaksi kultasuoneksi. Osoittaen sitä itsepintaista kärsivällisyyttä, joka on puolet nerosta, hän vähitellen veisti lohkareet eläviksi patsaiksi. Viidennen vuosisadan kuvanveistäjä käytti pronssia käsitellessään onttovalantamenetelmää, joka perustui »vahanhukkaukseen» *(cire perdu)*. Kuvanveistäjä teki kipsi- tai savimallin, verhosi sen ohuella vahakerroksella, peitti kaiken kipsi- tai savimuotilla, johon oli puhkaistu monta reikää ja työnsi veistoksen sulatusuuniin; sen kuumuus sulatti vahan, joka valui pois rei'istä. Sitten kuvanveistäjä kaatoi sulaa

pronssia muottiin, kunnes metalli täytti kaiken aikaisemmin vahan hallussa olleen tilan, jäähdytti veistoksen, poisti ulomman muotin, hioi ja kiilloitti, lakkasi, maalasi tai kultasi pronssin lopulliseen asuun. Jos hän oli marmorin suosija, hän alkoi muodottomasta lohkareesta, käyttämättä minkäänlaista pistejärjestelmää apunaan.[1] Hän työskenteli vapaalta kädeltä ja luotti useimmiten enemmän itseensä kuin kojeisiin. Isku iskulta hän poisti tarpeettoman, kunnes hänen suunnitelmansa täydellisyys muotoutui ja, Aristotelesta lainataksemme, aine sai muodon.

Kuvanveistäjän aihepiiri ulottui jumalista eläimiin, mutta fyysillinen täydellisyys oli hänen ehdoton vaatimuksensa. Hän heitti armotta syrjään raihnaat raukat, kirjatoukat, epämuodostumat, vanhat naiset ja miehet. Hän suoriutui hyvin hevosista, mutta keskinkertaisesti muista eläimistä. Paremmin hän suoriutui naisista, ja muutamat nimettömien tekijöiden mestariteoksista, esim. Ateenan museon nuori nainen, joka miettivästi kannattaa hametta povellaan, henkivät tyyntä viehkeyttä, joka ei antaudu sanoin kuvattavaksi. Parhaiten hän menestyy kuvatessaan urheilijoita, sillä heitä hän ihailee rajattomasti ja heitä hän voi tarkkailla esteettömästi. Silloin tällöin hän liioittelee heidän erinomaisuuttaan ja kuvaa heidän vatsansa uskomattomien lihasten peittoon. Tästä viasta huolimatta hän on valanut sellaisia pronssiteoksia kuin merestä läheltä Antikytheraa löydetty, jolle on annettu vuoroin »Efebin», vuoroin Medusan käärmekutrista päätä pidelleen Perseuksen nimi. Välistä hän tavoittaa nuorukaisen tai tytön hartaana suorittamasta jotakin tavallista, välitöntä askaretta, esim. pojan vetämästä oasta jalastaan.[2] Mutta kotimaan jumalaistarusto on edelleen tärkein innoittaja. Filosofian ja uskonnon peloittava yhteenotto, joka hallitsee viidennen vuosisadan ajattelua, ei vielä ilmene monumenteissa. Siellä jumalat edelleen ovat ylivaltiaita, ja jos he ovat kuolemaisillaan, heidät on ylevästi muunnettu taiteen runoudeksi. Uskooko kuvanveistäjä, joka valaa pronssiin Artemisionin mahtavan Zeun,[3] todella kuvaavansa Maailman Lakia? Tietääkö taiteilija veistäessään Delfoin museon lempeää ja surullista Dionysosta sekavan ymmärryksensä sokkeloissa, että filosofian nuolet ovat kaataneet Dionysoksen ja että Dionysoksen seuraajan, Kristuksen, perinnäiset piirteet jo ennakkonäkemyksellisesti esiintyvät tässä päässä?

---

[1] Menetelmä, jota käytettiin ilmaisemaan kuinka paljon kivenhakkaajan oli kussakin paikassa lohkaistava kivestä, ennen kuin taiteilija otti sen käsiteltäväkseen. Menetelmä otettiin käytäntöön hellenistisessä Kreikassa.

[2] Roomassa, Capitolium-museossa; luultavasti jäljennös 400-luvun kreikkalaisesta alkuperäisveistoksesta.

[3] Ateenan museossa; jäljennös Metropolitan-taidemuseossa.

2. *Koulukunnat*

Kun Kreikan veistotaide pääsi niin pitkälle viidennellä vuosisadalla, se johtui osaksi siitä, että jokainen kuvanveistäjä kuului johonkin koulukuntaan ja että hänellä oli paikka pitkässä rivissä mestareita ja oppilaita, jotka pitivät yllä ammattitaitoa, hillitsivät riippumattomien yksilöiden liiallisuuksia, rohkaisivat heidän erikoiskykyjään, antoivat heille vankan tekniikkaan ja menneisyyden saavutuksiin nojaavan perustan ja muovailivat heistä tämän nerouden ja ohjauksen vuorovaikutuksen avulla suurempia taiteilijoita kuin usein kehittyy eristyneistä ja ohjaamattomista neroista. Suuret taiteilijat ovat useammin tradition huippu kuin sen kukistajia, ja vaikka kapinoitsijat ovat taiteen luonnonhistorian välttämättömiä muunnoksia, heidän uusi linjansa pystyy luomaan ylivoimaisia persoonallisuuksia vasta sitten, kun perinnöllisyys on sen vakaannuttanut ja aika hillinnyt.

Viisi koulukuntaa, nimittäin Rhegionin, Sikyonin, Argoksen, Aiginan ja Attikan, suoritti tätä tehtävää Perikleen ajan Kreikassa. Noin 496 toinen Samoksen Pythagoras asettui Rhegioniin, valoi »Filokteteen», joka pani hänen maineensa kiirimään kautta Välimeren maailman, ja sai kuvapatsaittensa kasvot ilmaisemaan niin selvästi intohimoa, tuskaa ja ikää, että kaikki Hellaan kuvanveistäjät tyrmistyivät, kunnes vihdoin hellenistisen ajan miehet päättivät ruveta häntä jäljittelemään. Sikyonissa jatkoivat Kanakhos ja hänen veljensä Aristokles kreetalaisten Dipoinoksen ja Skylliin sata vuotta aikaisemmin aloittamaa työtä. Kallon ja Onatas hankkivat mainetta Aiginalle pronssinkäsittelytaidollaan; ehkäpä juuri he loivat Aiginan päätykolmiot. Argoksessa Ageladas järjesti kuvanveistotekniikan opetuksen koulukunnaksi, jonka huippuna oli Polykleitos.

Sikyonista tullut Polykleitos saavutti suosiota Argoksessa luomalla sen Heran temppeliin (n. 422) kultaisen ja norsunluisen patsaan äitijumalattaresta, jonka edelle aikalaiset asettivat ainoastaan Feidiaan »kryselefantiiniset» jättiläisveistokset.[1] Efesoksessa hän kilpaili Feidiaan, Kresilaan ja Fradmonin kanssa amatsonipatsaan veistämisessä Artemiin temppeliin. Taiteilijat saivat itse olla tuomareina; tarina kertoo, että jokainen julisti oman työnsä parhaaksi, Polykleitoksen työn lähinnä parhaaksi, ja että sikyonilainen siten sai palkinnon.[2] Mutta Polykleitos rakasti enemmän urheilijoita kuin naisia tai jumalia. Kuuluisassa *Diadumenoksessa* (josta paras säilynyt jäljennös on Ateenan museossa) hän on valinnut kuvattavakseen hetken, jolloin voittaja sitoo päänsä ympärille verkon, jonka ylä-

---

[1] British Museumin jalo Junon pää, jota arvellaan Polykleitoksen työn jäljennökseksi, on kenties kaikua sen majesteettisuudesta.

[2] Vatikaanin »Amatsoni» on kenties roomalainen jäljennös tästä työstä.

puolelle tuomarit tulevat kiinnittämään laakerisеppeleen. Rinnan ja vatsan lihakset ovat epäuskottavan voimakkaat, mutta ruumis on eloisasti toisen jalan varassa ja piirteet ovat todellinen klassillisen säännöllisyyden määritelmä. Säännöllisyys oli Polykleitoksen fetišši. Hänen elämänsä päämääränä oli löytää ja säätää kaanon eli sääntö kuvapatsaan jokaisen osan oikeita mittasuhteita varten. Hän oli kuvanveiston Pythagoras, joka etsi symmetrian ja muodon jumalallista matematiikkaa. Hän arveli, että täydellisen ruumiin jokaisen osan mittasuhteiden tuli olla tietyssä suhteessa muiden osien, esim. etusormen, mittasuhteisiin. Polykleitoksen kaanoni vaati pyöreätä päätä, leveitä hartioita, tanakkaa keskiruumista, leveitä lanteita ja lyhyitä sääriä, joten lopputulos ilmaisi pikemmin voimaa kuin siroutta. Kuvanveistäjä oli niin ihastunut kaanoniinsa, että hän kirjoitti sitä selvittelevän tutkielman ja muovaili patsaan sen havainnollistamiseksi. Tämä oli otaksuttavasti se *Doryforos* eli »Keihäänkantaja», josta Napolin museossa on roomalainen jäljennös. Siinä tapaamme taas lyhytkalloisen pään, mahtavat hartiat, lyhyen ruhon, nivusseudun poimuttuneet lihakset. British Museumin »Westmacottin efebi» on miellyttävämpi, siinä kun pojalla on lihasten ohella myös tunteita, ja hän näyttää vajonneen sävyisästi mietiskelemään jotakin muuta kuin omaa väkevyyttään. Näiden veistosten välityksellä Polykleitoksen kaanonista tuli joksikin aikaa laki Peloponnesoksen kuvanveistäjille; Feidiaskaan ei jäänyt sen vaikutuksesta vapaaksi, ja se oli vallassa, kunnes Praksiteles kukisti sen kilpailevalla kaanonilla, joka asetti ihanteeksi kookkaan, solakan ja siron vartalon. Tämä kaanon säilytti valtansa halki roomalaisajan ja sai jalansijan kristityn Euroopan veistotaiteessa.

Peloponnesoksen ja Attikan koulukunnan välittäjänä oli Myron. Hän oli syntynyt Eleutheraissa, asui Ateenassa ja opiskeli (Pliniuksen mukaan) jonkin aikaa Ageladaan johdolla oppien siten yhdistämään Peloponnesoksen miehisyyden joonialaiseen sirouteen. Se, mikä hänessä oli uutta kaikkiin koulukuntiin verrattuna, oli liike. Hän ei Polykleitoksen tavoin nähnyt urheilijaa ennen ottelua tai sen jälkeen, vaan itse ottelussa. Hän siirsi näkemyksensä pronssiin niin loisteliaasti, että kukaan historian tuntema kuvanveistäjä ei ole kohonnut hänen vertaisekseen miesruumiin liikkeen kuvaajana. N. 470 hän valoi kuuluisimman urheilijanpatsaansa, *Diskoboloksen* ('Kiekonheittäjän').[1] Miesruumiin ihme on siinä täydellisimmillään: kaikkia toimintaan osallistuvia lihaksia, jänteitä ja luita on huolellisesti tutkittu; sääret, käsivarret ja vartalo ovat kaarella singotakseen kiekon mahdollisimman voimakkaasti; kasvot eivät ole ponnistuksen vääristämät,

[1] Museo delle Termessä on roomalaisen taiteilijan tekemän oivallisen marmorijäljennöksen torso. Münchenin Antiquariumissa on myöhäinen pronssijäljennös, Metropolitan-taidemuseossa jäljennös, joka on tehty Vatikaanissa olevan torson ja Palazzo Lancelotti'ssa olevan pään mukaan.

vaan säteilevät tyyntä itseluottamusta; pää ei ole raskas eikä raakamainen, vaan sellainen kuin jalosukuisella, hienostuneella miehellä, joka pystyisi kirjoittamaan kirjoja, jos alentuisi sellaiseen. Tämä mestariteos oli vain yksi Myronin saavutuksia. Hänen aikalaisensa antoivat sille arvoa, mutta asettivat vieläkin korkeammalle hänen veistoksensa »Athene ja Marsyas»[1] ja »Ladas». Edellisen Athene on viehättävämpi kuin aihe sallisi; ei kukaan voisi arvata, että tämä hilpeä neitonen tyynesti katselee tappiolle joutuneen huilunsoittajan nylkemistä. Myronin Marsyas on säädyttömästä, mutta kaunopuheisesta asennosta tavattu George Bernard Shaw; hän on soittanut viimeisen soittonsa ja on kuoleman kynnyksellä, mutta hän ei aio kuolla pitämättä puhetta. Ladas oli urheilija, joka menehtyi voiton hetkellä. Myron kuvasi hänet niin realistisesti, että muuan vanha helleeni kuvapatsaan nähdessään huudahti: »Sellaisena kuin olit eläessäsi, oi Ladas, läähättävän sielusi erotessa ruumiista, sellaisena on Myron sinut valanut pronssiin, painaen kaikkialle ruumiiseesi kiihkeän halusi saavuttaa voiton seppele.» Myronin »Hiehosta» helleenit sanoivat, että se pystyi kaikkeen paitsi ammumaan.

Attikan eli Ateenan koulukunta lisäsi peloponnesolaisten ja Myronin saavutuksiin sen, mitä nainen antaa miehelle — kauneuden, hellyyden, herkkyyden ja sulokkuuden —, ja koska se tällöin yhä säilytti miehisen voimakkuuden, se kohosi korkeuksiin, jollaisiin veistotaide kenties ei enää milloinkaan pääse. Kalamis oli vielä hiukan arkaaissävyinen, eivätkä Nesiotes ja Kritios valaessaan toisen »Tyranninsurmaajat»-ryhmän vapautuneet 500-luvun jäykästä yksinkertaisuudesta. Lukianos varoittaa puhujia käyttäytymästä sellaisten elottomien olentojen tavoin. Mutta kun Traakian Mendestä peräisin oleva ja Ateenassa veistotaidetta opiskellut Paionios loi messenialaisille »Niken (Voitonjumalattaren)», hänen työnsä sulokkuus ja viehkeys jäi voittamattomaksi, kunnes Praksiteles ilmestyi, eikä Praksiteleskaan pystynyt häntä etevämmin kuvaamaan laskosten aaltoilua tai liikkeen hurmaa.[2]

3. *Feidias*

Vuodesta 447 vuoteen 438 Feidias ja hänen apulaisensa uurastivat Parthenonin kuvapatsaita ja kohokuvia veistäen. Kuten Platon ensin oli näytelmänkirjoittaja ja sitten dramaattinen filosofi, Feidias oli ensin

---

[1] Metropolitan-taidemuseossa on hyvä jäljennös Lateraanissa olevasta jäljennöksestä.

[2] »Nike» koottiin saksalaisten 1890 Olympiassa esiin kaivamista sirpaleista; se on nyt Olympian museossa. — Miltei yhtä kaunis on »Nereidit» eli »Merenneidot», jotka löydettiin päättöminä Lyykian Ksanthoksessa sijaitsevan muistomerkin raunioista ja joita nyt säilytetään British Museumissa. Kreikkalainen henki oli tunkeutunut ei-kreikkalaiseenkin Aasiaan.

maalaaja ja sitten kuvanveistäjä, jossa asui maalaajan henki. Hän oli maalaajan poika ja opiskeli jonkin aikaa Polygnotoksen johdolla. Tältä hän otaksuttavasti oppi sommittelutaitoa ja taidon ryhmitellä kokonaisvaikutusta silmällä pitäen, ehkäpä myös sen »suuren tyylin», joka nosti hänet Kreikan suurimmaksi kuvanveistäjäksi. Mutta maalaaminen ei tuottanut hänelle tyydytystä; hän tarvitsi enemmän ulottuvaisuutta. Hän ryhtyi kuvanveistäjäksi ja kenties tutki Ageladaan pronssitekniikkaa. Kärsivällisesti hän valmistui mestariksi taiteensa jokaisen haaran alalla.

Hän oli jo vanha mies, kun hän n. 438 muotoili *Athene Parthenoksen*, sillä hän on kuvannut itsensä sen kilpeen iäkkääksi, kaljupäiseksi ja murheen murtamaksi. Ei kukaan otaksunut, että hän olisi omin käsin hakannut Parthenonin metooppien, friisien ja päätykolmioiden sadat figuurit. Riitti, kun hän valvoi kaikkia Perikleen rakennustöitä ja sommitteli veistoskoristelun. Oppilaat, ennen muita Alkamenes, saivat panna suunnitelmat täytäntöön. Itse hän kuitenkin loi kolme kaupungin jumalattaren patsasta Akropoliille. Yhden olivat tilanneet Lemnoksen ateenalaiset siirtolaiset. Se oli pronssia, hiukan luonnollista kokoa suurempi ja niin herkästi muotoiltu, että kreikkalaiset arvostelijat pitivät tätä »Lemnolaisten Athenea» kauneimpana kaikista Feidiaan töistä.[1] Toinen oli *Athene Promakhos*, valtava pronssipatsas, joka kuvasi jumalatarta kaupunkinsa sotaisana puolustajana; sen paikka oli Propylaiojen ja Erektheionin välillä, ja se kohosi jalustaltaan seitsemänkymmenen jalan korkeuteen toimien majakkana merimiehille ja varoituksena vihollisille.[2] Maineikkain kaikista kolmesta, *Athene Parthenos*, seisoi 38 jalan korkuisena Parthenonin sisällä viisauden ja siveyden neitseellistä jumalatarta olennoiden. Feidias halusi tehdä tämän taiteensa huippusaavutuksen marmorista, mutta kansa ei tyytynyt mihinkään muuhun kuin kultaan ja norsunluuhun. Taiteilija käytti norsunluuta kuvatessaan ruumiin näkyviä osia ja vaatetukseen 44 talenttia (1153 kg) kultaa. Lisäksi hän koristeli kuvaa kalleilla metalleilla ja kaiversi kypärään, sandaaleihin ja kilpeen taidokkaita kohokuvia. Patsas sijoitettiin siten, että Athenen juhlapäivänä aurinko paistoi temppelin suurista ovista suoraan »Neitsyen» loistavaan vaatetukseen ja kalpeihin kasvoihin.[3]

Työn saattaminen loppuun ei tuonut onnea Feidiaalle, sillä osa hänelle patsasta varten myönnettyä kultaa ja norsunluuta katosi selvittämättö-

[1] Alkuperäinen teos on tuhoutunut eikä ainoatakaan aitoperäistä jäljennöstä ole säilynyt.

[2] Se vietiin Konstantinopoliin n. 330 j.Kr., ja näyttää tuhoutuneen eräässä sikäläisessä mellakassa 1203.

[3] Mikäli voimme päätellä Ateenan museossa säilytetyistä »Lenormantin» ja »Varvakionin» jäljennöksistä, ei *Athene Parthenos* olisi meitä suurestikaan miellyttänyt. Ensin mainitussa on tanakka ruumis ja paisuneet kasvot, ja jälkimmäisen povella matelee pyhiä käärmeitä.

mällä tavalla hänen työkammiostaan. Perikleen vihamiehet eivät jättäneet käyttämättä tätä tilaisuutta. He syyttivät Feidiasta varkaudesta ja saivat hänet tuomituksi.[1] Mutta Olympian asukkaat ryhtyivät välittämään ja maksoivat hänen puolestaan takauksen, 40 (?) talenttia, asettaen ehdoksi, että hän tulisi Olympiaan ja tekisi sikäläiseen Zeun temppeliin »kryselefantiinisen» patsaan; he uskoivat mielellään kultaa ja norsunluuta hänen huostaansa. Hänelle ja hänen apulaisilleen rakennettiin oma työpaja lähelle temppelin aluetta, ja hänen veljensä Panainos sai tehtäväkseen koristella patsaan valtaistuimen ja temppelin seinät maalauksilla. Feidias oli hurmautunut suurikokoisuudesta, ja hän teki istuvasta Zeustaan kuusikymmentä jalkaa korkean, niin että kun se sijoitettiin temppeliin, arvostelijat valittelivat, että jumala rikkoisi katon, jos hän saisi päähänsä nousta pystyyn. Ukkosenjumalan »tummille kulmille» ja »ambrosiaisille kutreille» Feidias sijoitti kultaisen öljypuunlehtiseppeleen, oikeaan käteen pienen voitonjumalattaren patsaan, joka sekin oli kultaa ja norsunluuta, vasempaan käteen valtikan, johon oli upotettu kalliita kiviä, ja jalkaan täysipitoista kultaa olevat sandaalit. Ruumista verhosi kultavaippa, johon oli kaiverrettu kukkia. Valtaistuin oli tehty kullasta, eebenpuusta ja norsunluusta; sen juurella oli pienempiä patsaita, jotka esittivät voitonjumalatarta, Apollonia, Artemista, Niobea ja sfinksin ryöstämiä thebalaispoikia. Lopullisen vaikutelman tehokkuutta osoittaa sen synnyttämä taru: kun Feidias oli saanut työnsä päätökseen, hän kertoman mukaan rukoili taivaalta hyväksymisen merkkiä. Silloin salama iski kiveykseen patsaan jalustan viereen — tämä merkki, kuten useimmat taivaalliset viestit, voitiin tulkita monella tavalla.[2] Teos luettiin maailman seitsemän ihmeen joukkoon, ja kaikki, joilla vain oli varoja, vaelsivat kunnioittamaan ja omin silmin ihailemaan olennoitunutta jumalaa. Kreikan roomalainen valloittaja Aemilius Paullus joutui kauhistuksen valtaan nähdessään jättiläispatsaan; hän myönsi todellisuuden ylittäneen hänen odotuksensa. Dion Khrysostomos sanoi sitä maailman ihanimmaksi kuvaksi ja lisäsi, kuten Beethoven lausui Beethovenin musiikista: »Jos se, jonka mieli on raskas, joka on tyhjentänyt elämän onnettomuuksien ja murheen maljan ja jonka luo makea uni ei enää saavu, joutuisi seisomaan tämän kuvan eteen, hän unohtaisi kaikki surut ja huolet, jotka ihmistä saattavat kohdata.» »Patsaan kauneus», sanoo Quintilianus, »suorastaan lisäsi uskontoa; teoksen majesteettisuus oli jumalan majesteettisuuden veroinen.»

Feidiaan loppuvuosista ei ole kiistattomia tietoja. Muuan kertomus sanoo hänen palanneen Ateenaan ja kuolleen vankilassa, toinen jättää hänet Eliiseen, mutta sanoo Eliin asukkaiden teloittaneen hänet 432; kumpi-

[1] N. 438. Aikamäärä, kuten yleensäkin Feidiaan loppuvuosien tapahtumien keskinäinen järjestys, epävarma.

[2] Tästä Zeun patsaasta on jäljellä vain jalustan sirpaleita.

kaan loppuratkaisu ei ole sanottavasti toista parompi. Hänen oppilaansa jatkoivat hänen työtään ja todistivat hänet menestykselliseksi opettajaksi tulemalla miltei hänen veroisikseen. Hänen suosikkinsa Agorakritos veisti kuuluisan »Nemesiksen», Alkamenes loi »Puutarhojen Afroditen», jonka Lukianos arvioi veistotaiteen etevimpiin mestariteoksiin kuuluvaksi.[1] Feidiaan koulukunta katosi näyttämöltä viidennen vuosisadan päättyessä, mutta se kehitti melkoisesti Kreikan veistotaidetta. Feidiaan ja hänen opetuslastensa ansiosta taide oli saavuttanut miltei täydellisyyden asteen samalla hetkellä, jolloin Peloponnesoksen sota puhkesi Ateenan perikadon alkusoitoksi. Tekniikan herruus oli saavutettu, anatomian salaisuudet selvitetty, elämää, liikettä ja suloa oli vuodatettu kiveen ja pronssiin. Mutta Feidiaan luonteenomainen saavutus oli *klassillisen* tyylin, Winckelmannin »suuren tyylin», luominen ja lopullinen ilmaiseminen, tyylin, jossa voima ja kauneus, tunne ja pidättyväisyys, liikunta ja lepo, ruumis ja sielu sulautuivat sopusointuisesti yhteen. Viidensadan vuoden ponnistusten jälkeen ainakin ihanteena tajuttiin se kuuluisa »tyyni levollisuus», jota vilkas mielikuvitus on ollut helleeneistä löytävinään. Katsellessaan Feidiaan luomuksia kiihkeät ja meluisat ateenalaiset saattoivat nähdä, miten lähellä jumalia ihmiset hetken olivat olleet, joskin vain luovassa veistotaiteessa.

IV. RAKENTAJAT

1. Arkkitehtuurin edistyminen

Viidennen vuosisadan kuluessa doorilainen tyyli vakiinnutti valta-asemansa Hellaassa. Kaikista tänä vauraana aikana rakennetuista Kreikan temppeleistä on säilynyt vain muutamia harvoja joonialaistyylisiä pyhäkköjä, joista mainittavimmat ovat Erekhtheion ja Akropoliilla oleva Nike Apteroksen temppeli. Attika pysyi uskollisena doorilaiselle tyylille, myöntyen joonialaisen tyylin vaatimuksiin vain sikäli, että käytti sitä Propylaiojen sisäpylväissä ja sijoitti Theseionia ja Parthenonia kiertämään friisin. Kenties myös pyrkimys pidentää ja hoikentaa doorilaista pylvästä paljastaa joonialaisen tyylin vaikutusta. Vähässä Aasiassa kreikkalaisiin tarttui itämaalaisten rakkautta siroihin koristeisiin, ja he ilmensivät sitä joonialaisen valtapalkiston taidokkaalla monimutkaisuudella ja luomalla uuden, koristeellisemman korintholaisen tyylin. N. 430 — kertoo Vitruvius — joonialainen kuvanveistäjä Kallimakhos kiinnitti huomiota uhrilahjavasuun, jonka joku lastenhoitaja oli jättänyt emäntänsä haudalle ja peittänyt tiilellä; akanthuskasvi oli noussut vasun ja tiilen ympärille, ja kuvanveistäjä, jota yhdistelmän luontevuus miellytti, muutti paraillaan Korinthoksessa rakentamansa joonialaisen temppelin kapiteelit lisäämällä kie-

[1] Louvre'in »Laskosverhoinen Venus» saattaa olla jäljennös tästä patsaasta.

rukkoihin akanthuksenlehtiä. Taru on otaksuttavasti myytti, ja lastenhoitajan vasulla lienee ollut pienempi osuus korintholaisen tyylin syntyyn kuin Egyptin palmu- ja papyruskapiteeleilla. Uusi tyyli saavutti hitaasti jalansijaa klassillisessa Kreikassa. Iktinos käytti sitä Figaleian joonialaisen temppelin pihan yhdessä erillisessä pylväässä, ja 300-luvun lopulla sitä käytettiin kuoromesenaatti Lysikrateen muistomerkissä. Vasta keisariajan hienostuneet roomalaiset kehittivät tämän tyylin täydellisyyden asteelle.

Koko helleeninen maailma rakensi tänä aikana temppeleitä. Kaupungit olivat syöksemäisillään itseensä vararikkoon kilpaillessaan, millä olisi kauneimmat kuvapatsaat ja isoimmat pyhäköt. Jooniassa kohosi Samoksen ja Efesoksen jykevien 500-luvun rakennusten rinnalle Magnesiaan, Teokseen ja Prieneen uusi joonialainen temppeli. Troaan Assokseen kreikkalaiset uudisasukkaat pystyttivät miltei arkaaisen doorilaistyylisen Athenen pyhäkön. Hellaan toisessa laidassa Kroton rakensi n. 480 Heralle laajan doorilaistyylisen asumuksen; se oli pystyssä vuoteen 1600, jolloin muuan piispa arveli voivansa käyttää sen kiviä hyödyllisemmin. Viidenneltä vuosisadalta ovat peräisin Poseidonian (Paestumin), Segestan, Selinuksen ja Akragaan temppeleistä suurimmat ja Epidauroksen Asklepioksen temppeli. Gelon I:n Syrakusaan rakennuttamasta temppelistä, joka on osittain säilynyt sen johdosta, että se muutettiin kristilliseksi kirkoksi, ovat vielä pylväät pystyssä. Peloponnesoksen Bassaissa, lähellä Figaleiaa, Iktinos loi Apollonin temppelin, joka oudosti eroaa hänen toisesta mestariteoksestaan, Parthenonista. Sen doorilaisen *peripteroksen* sisäpuolella oli pieni *naos* ja laaja avopiha, jota ympäröi joonialainen pylväikkö, ja pitkin tämän pihan sisäpuolta, pitkin joonialaisten pylväiden sisäsyrjiä kiersi friisi, joka oli miltei yhtä siro kuin Parthenonin, mutta sen lisäksi oli helposti nähtävissä.[1]

Eliiläinen arkkitehti Libon pystytti sukupolvea ennen Parthenonia sen kanssa kilpailevan doorilaistyylisen Zeun temppelin Olympiaan. Sen kummassakin päässä oli kuusi, kummallakin sivulla kolmetoista pylvästä. Ne olivat kenties liian tanakat ollakseen kauniita ja tehdyt sopimattomasta aineesta, karkeasta, stukkopäällysteisestä kalkkikivestä; katto oli kuitenkin Pentelikonin marmoria. Pausaniaan mukaan Paionios ja Alkamenes veistivät päätykolmioon mahtavia figuureja.[2] Itäpäädyssä kuvattiin Pelopsin ja Oinomaoksen vaunukilpaa, läntisessä lapithien ja kentaurien taistelua. Kreikan taruston lapithit olivat Thessaliassa asuva vuoristoheimo. Kun heidän kuninkaansa Peirithoos otti puolisokseen Eliin Pisan kuninkaan Oinomaoksen tyttären Hippodameian, hän kutsui kentaurit häihin. Kentaurit asuivat Pelionin vuorilla. Kreikan taide kuvasi heidät puolittain ihmisiksi, puolittain hevosiksi, kenties korostaakseen heidän taltuttamatonta metsäläisyyttään tai siitä syystä, että kentaurit olivat niin erinomaisia ratsastajia, että mies ja hänen ratsunsa näyttivät olevan yksi eläin. Juh-

[1] Säilynyt on 38 pylvästä, *naoksen* seinät ja osa sisäpylväikköä. Friisin sirpaleita on British Museumissa.

[2] Nykyisin Olympian museossa.

lassa nämä ratsumiehet humaltuivat ja koettivat ryöstää lapithinaiset. Lapithit taistelivat urheasti naistensa puolesta ja voittivat. (Kreikan taide ei milloinkaan väsynyt tähän taruun, jota se ehkä käytti vertauskuvallisesti esittääkseen korven puhdistamista pedoista ja taistelua ihmisen inhimillisen ja eläimellisen puolen välillä.) Itäisen päätykolmion figuurit ovat arkaaisen jäykät ja elottomat; läntisen figuurit näyttävät tuskin olevan samalta kaudelta, sillä vaikka jotkut niistä ovat kömpelöitä ja hiuslaitteet ovat vanhanaikaisia, niissä on eloa ja toimintaa, ja veistoksellinen ryhmittely osoittaa kypsyyttä. Morsian on säpsähdyttävän kaunis, ei hauraan solakka, vaan täyteläinen ja viehkeä nainen, täysin riittävä selitys sotaan. Parrakas kentauri on laskenut toisen kätensä hänen povelleen ja kietonut toisen hänen vyötärölleen; hänet ollaan juuri ryöstämäisillään omista häistään, ja kuitenkin taiteilija on kuvannut hänen piirteensä niin tyynen levollisiksi, että voisi epäillä taiteilijan lukeneen Lessingiä tai Winckelmannia; tai kenties nainen, kuten kaikki sisarensa, ei ole tunteeton sille palvonnalle, joka ilmenee himona. Vähemmän kunnianhimoisia ja jykevämpiä, mutta herkemmin viimeisteltyjä ovat temppelin säilyneet metoopit, jotka kuvaavat tiettyjä Herakleen voimannäytteitä; se, jossa Herakles kannattaa Atlaan puolesta maata, on täydellinen mestariteos. Siinä Herakles ei ole luonnoton jättiläinen, jonka kylkiluita verhoavat kalliomaiset lihakset, vaan pelkästään täysin ja sopusointuisesti kehittynyt mies. Hänen edessään on Atlas, jonka pää koristaisi Platoninkin hartioita, vasemmalla yksi Atlaan tyttäriä, täydellisenä terveen naisellisuuden luonnollisessa kauneudessa. Kenties taiteilijalla oli mielessään jokin vertaus, kun hän kuvasi hänet lempeästi auttamassa väkevää miestä kannattamaan maailman painoa. Spesialisti havaitsee joitakin virheitä näiden puoleksi tuhoutuneiden metooppien suorituksessa ja yksityiskohdissa, mutta amatööritarkkailijan mielestä morsian, Herakles ja Atlaan tytär ovat yhtä lähellä täydellisyyttä kuin mikä historian kohokuva hyvänsä.

2. *Ateenan jälleenrakentaminen*

Attika on 400-luvulla edellä koko muusta Kreikasta rakennustaiteen loiston ja yltäkylläisyyden puolesta. Siellä doorilainen tyyli, joka muualla kallistui pulleaan pyylevyyteen, sai joonialaista siroutta ja sulokkuutta; väri liittyi viivaan, ornamentti symmetriaan. Sunionin vaaralliselle niemekkeelle rakensivat merenkulkijat Poseidonin pyhäkön, josta yksitoista pylvästä on jäljellä. Eleusiissa Iktinos sommitteli Demeterille tilavan temppelin, ja Perikles suostutti Ateenan myöntämään varoja, jotta tästä rakennuksesta tulisi Eleusiin juhlallisuuksien arvoinen. Ateenassa Pentelikonin ja Paroksen oivallisen marmorin läheisyys antoi taiteilijalle tueksi maailman parhaan rakennusmateriaalin. Kansanvalta on harvoin ennen meikäläisiä taloudellisen romahduksen kausia voinut tai halunnut niin tuhlaamalla käyttää varoja julkisiin rakennustöihin. Parthenon maksoi 700

JUMALATTARIA Parthenonin itäpäädystä. British Museum, Lontoo. — Parthenonin päätykolmioissa oli esitettynä Athenen syntyminen ja Athenen ja Poseidonin taistelu.

Ratsastajia Parthenonin friisistä. Akropolismuseo, Ateena. — Parthenonin friisikuvien aiheena oli ateenalaisten panathenaia-juhlakulkue. Metoopeissa oli esitettynä amatsonien ja kentaurien taistelu.

talenttia (4 200 000 dollaria), Athene Parthenos (joka kuitenkin oli samalla sekä kultatalletus että patsas) 6 000 000 dollaria, epätäydellisiksi jääneet Propylaiat 2 400 000 dollaria, pienemmät Perikleen rakennukset Ateenassa ja Peiraeuksessa yhteensä 18 000 000 dollaria, veistokset ja muu koristelu 16 200 000 dollaria. Kuutenatoista vuotena (447—431) Ateenan kaupunki siis myönsi 57 600 000 dollaria julkisiin rakennuksiin, kuvanveistoksiin ja maalauksiin. Tällaisen summan jakaantuminen taiteilijoiden ja käsityöläisten, päällysmiesten ja orjien kesken edisti huomattavasti Ateenan vaurautta Perikleen aikana.

Mielikuvitus voi hämärästi hahmotella tämän urhean taiteellisen seikkailun taustan. Palatessaan Salamiista ateenalaiset havaitsivat persialaisten valloittajien miltei täydellisesti hävittäneen heidän kaupunkinsa. Jokainen vähänkin arvokas rakennus oli poltettu poroksi. Jos sellainen onnettomuus ei tuhoa kansalaisia, se vahvistaa heitä. »Jumalan tuomio» raivaa pois monta silmänkiusaa ja sopimatonta asumusta; sattuma suorittaa sellaista, mitä ihmisten itsepäisyys ei koskaan sallisi, ja jos ruokaa on saatavissa kriisin ajaksi, ihmisten työ ja nero luo entistä ehomman kaupungin. Juuri persialaissodan jälkeen ateenalaisilla oli runsaasti sekä työvoimaa että neroutta, ja voiton henki kaksinkertaisti heidän tahtonsa suurta yritystä toteutettaessa. Yhden sukupolven aikana Ateena rakennettiin ennalleen, ja sinne kohosi uusi neuvostontalo, uusi *prytaneion*, uusia koteja, uusia pylväshalleja, uusia puolustusmuureja, uusia telakoita ja makasiineja uuteen satamaan. N. 446 antiikin etevin kaupunginsuunnittelija Hippodamos Miletolainen laati uuden Peiraeuksen asemakaavan ja aloitti uuden suunnan korvaamalla vanhan sokkeloisten ja mutkikkaiden kujien sekamelskan leveillä, suorilla kaduilla, jotka leikkasivat toisensa suorakulmaisesti. Puolisentoista kilometriä Akropoliista luoteeseen tuntemattomat taiteilijat pystyttivät pienemmän Parthenonin, joka tunnetaan Theseionin, Theseuksen temppelin, nimellä.[1] Kuvanveistäjät täyttivät päätykolmiot veistoksilla ja metoopit kohokuvilla sekä panivat friisin kiertämään kummankin päädyn sisempien pylväiden yläpuolella. Maalaajat värittivät listat, triglyfit, metoopit ja friisin ja maalasivat heleitä seinämaalauksia temppelin sisustaan, jota marmoritiilien läpi paistava aurinko himmeästi valaisi.[2]

Perikleen rakentajien paras taito varattiin Akropolista, kaupungin hallituksen ja uskon ikivanhaa tyyssijaa, varten. Themistokles aloitti sen

[1] Nimi on erehdys, koska tämä 425 rakennettu temppeli ei ole voinut olla se Theseion, johon Kimon 469 toi Theseuksen otaksutut luut, mutta aika pyhittää sekä erehdyksen että varkauden, ja perinnäistä nimitystä käytetään yleisesti täysin varman puutteessa.

[2] Theseion on kaikista Kreikan rakennuksista parhaiten säilynyt, mutta sittenkin siitä ovat poissa marmoritiilet, seinämaalaukset, sisustan kuvapatsaat, päätykolmion veistokset ja miltei koko ulkopuolinen väritys. Metoopit ovat niin pahoin vaurioituneet, ettei niiden kohokuvia juuri voi erottaa.

jälleenrakentamisen ja suunnitteli sata jalkaa pitkän temppelin, joka kokonsa vuoksi sai nimen *Hekatompedon*. Hänen kukistuttuaan työ jäi kesken. Harvainvaltainen puolue vastusti sitä väittäen, että jottei Ateenalle koituisi onnettomuutta, jokainen Athenen asunto oli rakennettava persialaisten hävittämän Athene Poliaan ('Kaupungin Athenen') vanhan temppelin sijalle. Perikles, joka ei perustanut taikauskosta, valitsi Hekatompedonin paikan Parthenonia varten ja jatkoi suunnitelmiaan, vaikka papit panivatkin viimeiseen saakka vastaan. Akropoliin lounaisrinteelle hänen taiteilijansa pystyttivät Odeionin ('Musiikkisalin'), jonka kartiomainen kupu oli ainoa laatuaan Ateenassa. Vanhoilliset pilkkakirveet saivat siitä aiheen sanoa Perikleen kartiomaista päätä hänen odeionikseen eli musiikkisalikseen. Odeion rakennettiin etupäässä puusta, eikä se kauankaan kestänyt ajan hammasta. Siinä tapahtuivat musiikkiesitykset, ja siellä harjoitettiin *dionysia*-juhlan draamoja, siellä myös vuosittain pidettiin Perikleen perustamat laulu- ja soittokilpailut. Tämä monipuolinen valtiomies esiintyi usein itse tuomarina näissä kilpailuissa.

Tie Akropoliin huipulle kulki klassillisena aikana mutkitellen tasanteelta toiselle; sitä reunustivat patsaat ja votiivilahjat. Lähellä huippua olivat majesteettisen leveät marmoriaskelmaiset portaat, kummallakin sivulla törmäkkeet. Eteläiselle törmäkkeelle Kallikrates pystytti pienoiskokoisen, Athenelle Nike Apteroksena ('Siivettömänä Voittona') omistetun joonialaisen temppelin.[1] Sirot kohokuvat (joista osa Ateenan museossa) koristivat ulkopuolista pilariaitausta; niiden figuurit kuvasivat siivekkäitä voitonjumalattaria tuomassa Ateenaan kaukomaiden sotasaalista. Nämä *Nikai* on tehty Feidiaan ylevimpään tyyliin; ne ovat vähemmän voimakkaita kuin Parthenonin jykevät jumalattaret, mutta vielä sulavaliikkeisempiä, ja niiden puvun laskostelu on herkempi ja luonnollisempi. Sandaalejaan sitova »Voitto» ansaitsee nimensä, sillä se on Kreikan taiteen suurimpia riemuvoittoja.

Akropoliin porrasaskelmain huipulle Mnesikles rakensi Mykenen pylonien vertaisella taidokkuudella viisiaukkoisen portin; jokaisen aukon edessä oli doorilainen pylväskäytävä. Näiden pylväikköjen mukaan koko rakennus aikanaan sai nimen Propylaiat eli »Portinedusta». Kussakin pylväskäytävässä oli triglyfi- ja metooppifriisi ja niitä kattoi päätykolmio. Sisäänkäytävässä oli doorilaiseen rakennelmaan rohkeasti sisällytetty joonialainen pilaristo. Pohjoissiiven sisäpuoli oli koristeltu Polygnotoksen ja mui-

[1] Niken patsaat tehtiin usein siivettömiksi, jottei voitonjumalatar voisi hylätä kaupunkia. Turkkilaiset repivät temppelin v. 1687 linnoitusta rakentaessaan. Lordi Elgin pelasti joitakin friisin kappaleita ja lähetti ne British Museumiin. Vuonna 1835 temppelin kivet koottiin jälleen paikoilleen; ennallistettu rakennus pystytettiin entiselle paikalleen, ja terrakottavaloksia asetettiin pahoin vaurioituneen friisin puuttuvien osien tilalle.

den maalauksin, ja siinä säilytettiin polttosavisia tai marmorisia votiivitauluja (*pinakes*); siitä johtui sen nimi *Pinakotheka* ('Taulusali'). Pieni eteläinen siipirakennus jäi keskeneräiseksi; sota tai reaktio Periklestä vastaan keskeytti työn ja jätti kömpelön kokonaisuuden kauniita osia portiksi Parthenoniin.

Näiden porttien sisäpuolella oli vasemmalla oudon itämainen Erekhtheion. Senkin yllätti sota, ja siitä oli vasta puolet valmiina, kun Aigospotamoin tappio syöksi Ateenan sekasortoon ja köyhyyteen. Rakennustyö aloitettiin Perikleen kuoltua vanhoillisten yllytyksestä. Nämä pelkäsivät, että muinaisajan sankarit Erekhtheus ja Kekrops, vanhan pyhäkön Athene ja paikan pyhät käärmeet rankaisisivat Ateenaa, koska Parthenon oli rakennettu toiselle paikalle. Rakennuksen erilaiset tarkoitukset määräsivät sen piirustukset ja tuhosivat sen yhtenäisyyden. Yksi siipi oli omistettu Athene Poliaalle, ja siinä säilytettiin hänen vanhaa kuvaansa, toinen Erekhtheukselle ja Poseidonille. *Naos* ei ollut yhdistävän pylväshallin ympäröimä, vaan siinä oli kolme erillistä esipylväistöä. Pohjoista ja itäistä porttiholvia kannattivat solakat joonialaiset pylväät, jotka kauneudessa vetivät vertoja kaikille kaltaisilleen.[1] Pohjoisessa porttiholvissa oli marmorikukkareunakkeella koristettu täydellisen kaunis valtaovi. *Naoksessa* sijaitsi Athenen alkeellinen puukuva, jonka hurskaat uskoivat pudonneen taivaasta; siellä oli myös suuri lamppu, josta tuli ei koskaan sammunut ja jonka Kallimakhos, aikansa Cellini, oli takonut kullasta ja kaunistanut akanthuksenlehdin kuten korintholaiset kapiteelinsa. Eteläinen porttiholvi oli kuuluisa Neitojen eli Karyatidien halli.[2] Nämä kärsivälliset naiset polveutuivat otaksuttavasti Itämaiden vasunkantajista. Muuan Vähän Aasian Tralleen varhainen karyatidi paljastaa muodon itämaisen, otaksuttavasti assyrialaisen, alkuperän. Laskostelu on loistavaa, ja polven luonnollinen taipuminen antaa vaikutelman levosta, mutta nämäkään tanakat naiset eivät tunnu tarpeeksi vankoilta herättääkseen sen saman lujan ja luotettavan tuen tunnun, jonka paras arkkitehtuuri antaa. Luultavaa on, että Feidias olisi kieltänyt tällaisen maun harha-askelen.

---

[1] Nämä pylväät olivat pikemminkin kuin Parthenonin pylväät esikuvana myöhemmälle arkkitehtuurille. Kukin pylväs liittyi stylobaattiin kolmiosaisen, koururenkaiden jakaman »attikalaisen kannan» välityksellä. Pylvään yläpää muuttui kierukkakapiteeliksi kukkanauhuksen välityksellä. Valtapalkistossa oli runsaasti koristeltu reunake, mustakivinen friisi ja karniisin alla kohokuvasarja. Reunakkeen munasauva- ja kuusamakoristeet on kaiverrettu yhtä huolellisesti kuin veistokuvat; taiteilijoille maksettiin yhtä paljon jalasta sellaista reunaketta kuin friisin figuurista.

[2] Tämän nimityksen antoi figuureille roomalainen arkkitehti Vitruvius Lakonian Karyain Artemiin papitarten mukaan. Ateenalaiset käyttivät yksinkertaisempaa nimitystä *korai* 'neidot'.

3. *Parthenon*

Vuonna 447 alkoi Iktinos Kallikrateen auttamana ja Perikleen ja Feidiaan ylivalvonnan alaisena rakentaa uutta Athene Parthenoksen temppeliä. Rakennuksen länsipäähän hän sijoitti jumalattaren neitsytpapitarten huoneen, *ton parthenon*. Ajan mukana tämä osan nimi eräänlaisen arkkitektonisen metaforan ansiosta tuli merkitsemään kokonaisuutta. Iktinos valitsi materiaalikseen rautaraesuonisen, valkoisen Pentelikonin marmorin. Muurilaastia ei lainkaan käytetty, vaan lohkareet hakattiin niin täsmällisesti ja hiottiin niin tarkasti, että kukin kivi tarttui seuraavaan, kuin molemmat olisivat yhtä. Pylväiden rummut puhkaistiin, jotta ohut öljypuinen tela voisi ne yhdistää ja jotta jokaista rumpua voitiin kiertää alla olevan päällä, kunnes kohtauspinnat olivat hankautuneet niin sileiksi, että liitoskohta oli miltei näkymätön.

Tyyli oli puhtaasti doorilainen ja klassillisen yksinkertainen. Pohjapiirros oli suorakulmainen, sillä kreikkalaiset eivät harrastaneet ympyrä- tai kartiomuotoja. Sen vuoksi ei Kreikan arkkitehtuurissa esiinny holveja, vaikka Kreikan arkkitehdit epäilemättä ovat tunteneet ne. Mittasuhteet olivat vaatimattomat: 228 × 65 jalkaa. Todennäköisesti noudatettiin rakennuksen jokaisessa osassa Polykleitoksen kaanonin kaltaista suhdejärjestelmää, ja kaikki mitat olivat tietyssä suhteessa pylvään halkaisijaan. Poseidoniassa pylvään korkeus oli neljä kertaa halkaisija, täällä viisi. Uusi muoto sulatti onnistuneesti yhteen spartalaisen vankkuuden ja attikalaisen sirouden. Pylväät paksunivat hiukan ($^3/_4$ tuumaa) jalustasta keskikohtaan mentäessä, suippenivat yläpäästään ja kallistuivat rakennuksen keskustaa kohti; nurkkapylväät olivat aavistuksen verran muita paksummat. Jokainen pylväänkannan ja valtapalkiston vaakasuora viiva kaartui ylöspäin keskustaa kohti, niin että henkilö, joka oli minkä hyvänsä näennäisesti suoran viivan toisessa päässä, ei voinut nähdä viivan etäisempää päätä. Metoopit eivät olleet aivan neliömäiset, mutta ne oli suunniteltu siten, että ne näyttivät neliömäisiltä alhaalta katsoen. Kaikki nämä kaarteet olivat nokkelia keinoja, joilla tehtiin tehottomiksi optiset näköharhat ja estettiin pylväänkannan viivojen laskeutuminen keskeltä, pylväiden suippeneminen alhaalta ylös sekä nurkkapylväiden ohentuminen ja kallistuminen ulospäin. Tällainen sovittelu vaati huomattavan suurta matematiikan ja optiikan tuntemusta ja oli vain yksi niitä teknillisiä erikoisuuksia, jotka tekivät temppelistä tieteen ja taiteen täydellisen liiton. Parthenonissa oli, kuten nykyajan fysiikassa, jokainen suora käyrä, ja, kuten maalaustaiteessa, jokainen osa nokkelasti sommitellen tähdätty keskusta kohti. Tuloksena oli sellainen notkeus ja sulokkuus, että kivet näyttivät saavan elämän ja vapauden.

Sileän liitinpalkin yläpuolella oli vuorotteleva triglyfi- ja metooppisarja. Metoopeissa, joita oli 92, oli kohokuvia, joissa jälleen kuvattiin »sivistyksen» taistelua »raakalaisuutta» vastaan, kreikkalaisten ja troialaisten, kreikkalaisten ja amatsonien, lapithien ja kentaurien, giganttien ja jumalien taisteluja. Nämä laatat ovat selvästi monien taidoltaan eriarvoisten miesten työtä. Ne eivät ole cellan friisin veroisia, joskin muutamat kentaurinpäät ovat kuin kiven Rembrandtin työtä. Päätykolmioissa oli yliluonnollista kokoa olevia patsasryhmiä. Itäisessä päätykolmiossa, sisäänkäytävän yläpuolella, katsoja sai nähdä Athenen syntyvän Zeun päästä. Siellä oli mahtava nojaava »Theseus»,[1] jättiläinen, joka kykeni mietiskelemään filosofisesti ja lepäämään sivistyneesti, ja oivallinen Iris-figuuri, naispuolinen Hermes, jonka puku on ruumiinmyötäinen, mutta silti tuulessa hulmuava. Feidias näet piti kelvottomana tuulta, joka ei pannut yhtään pukua epäjärjestykseen. Siellä oli myös majesteettinen »Hebe», nuoruuden jumalatar, joka täytti Olympoksen jumalien maljat nektarilla, ja kolme vaikuttavaa »Kohtalotarta». Vasemmassa nurkassa julisti neljä hevosta — silmät säkenöiden, sieraimet korskuen, suu vaahdossa — päivän koittoa, kun taas oikeassa nurkassa kuu ajoi vaunujaan laskua kohti; nämä kahdeksan ovat kuvanveiston historian parhaat hevoset. Läntisessä päätykolmiossa Athene kiisteli Poseidonin kanssa Attikan herruudesta. Sielläkin oli hevosia ikään kuin hyvitykseksi ihmisen kaksijakoisesta luonnottomuudesta ja nojaavia figuureja, jotka epätodellisen suurenmoisesti kuvasivat Attikan vaatimattomia virtoja. Mieshahmot ovat kenties liian lihaksikkaita ja naiset liian uhkeita, mutta kuvapatsaita on harvoin ryhmitelty niin luonnollisesti ja niin taitavasti sovitettu päätykolmion kutistuvan tilan mukaan. Hiukan liioitellen sanoi Canova: »Kaikki muut patsaat ovat kiveä, nämä ovat lihaa ja verta.»

Friisin naiset ja miehet ovat silti viehättävämpiä. Tämä kuuluin kaikista kohokuvista kiersi 158 metrin pituisena pitkin cellan ulkoseinän yläosaa, pylväshallin sisällä. Siinä otaksuttavasti kuvataan Attikan nuorukaisia ja neitoja osoittamassa kunnioitusta ja tuomassa lahjoja Athenelle *panathenaia*-kisojen juhlapäivänä. Osa kulkuetta liikkuu länsi- ja pohjoissivuja pitkin, toinen eteläsivua. Ne tapaavat toisensa itäsivulla jumalattaren edessä, joka ylpeänä tarjoaa Zeulle ja muille Olympoksen jumalille kaupunkinsa kestiystävyyden ja osan saaliistaan. Komeat ritarit ratsastavat viehättävän arvokkaina vielä komeampien ratsujen selässä; arvohenkilöt ajavat vaunuissa rahvaan tyytyessä kulkemaan jalkaisin; sievät tytöt ja rauhalliset vanhukset kantavat öljypuun oksia ja leivostarjottimia; palvelusmiehet kantavat olallaan ruukkuja, joissa on pyhä viiniä; muhkeat naiset ojentavat jumalattarelle *peploksen*, jota ovat kutoneet ja kirjoneet häntä varten tätä pyhää päivää odottaen; uhrieläimet kulkevat

[1] Parthenonin figuurien nimet ovat enimmäkseen arvauksenvaraisia.

eteenpäin härkämäisen kärsivällisinä tai kiukkuisina, kohtalonsa aavistaen; ylhäiset neidot tuovat rituaali- ja uhrausvälineitä; ja soittoniekat esittävät huiluillaan kuolemattomia ja äänettömiä laulunpätkiä. Ihmisiä tai eläimiä on harvoin kunnioitettu niin uutteralla taiteella. Kuvanveistäjät pystyivät, vaikka heillä oli käytettävänään vain kahden tuuman ja neljänneksen reliefi, varjostamalla ja muovailemalla saamaan aikaan sellaisen syvyystunnun, että jokin hevonen tai ratsastaja näyttää olevan toisen takana, vaikkei lähempi ole sen enempää koholla taustasta kuin muutkaan. Oli kenties erehdys sijoittaa tämä merkillinen kohokuva niin ylös, että ihmisten oli vaikea siihen syventyä ja täysin tajuta sen suurenmoisuus. Feidias puolustautui, epäilemättä veitikka silmäkulmassaan, lausumalla, että jumalat saattoivat nähdä sen, mutta hänen sitä luodessaan jumalat tekivät kuolemaa.

Friisin istuvien jumalien alapuolella oli ovi sisempään temppeliin. Se oli suhteellisen pieni, ja paljon tilaa tarvitsivat molemmat kaksikerroksiset doorilaiset pilaririvit, jotka tukivat kattoa ja jakoivat *naoksen* leveään keski- ja kahteen sivulaivaan. Länsipäässä Athene Parthenos häikäisi palvojiaan pukunsa kultaloisteella ja peloitti heitä peitsellään, kilvellään ja käärmeillään. Hänen takanaan oli »neitsytkammio», jota koristi neljä joonialaispylvästä. Katon marmoritiilet olivat sen verran läpikuultavia, että laivaan tihkui hiukan valoa, mutta ne torjuivat silti kuumuuden. Hurskaus, samoin kuin rakkauskin, kaihtaa aurinkoa. Karniisit oli huolellisen yksityiskohtaisesti koristeltu, niiden yläpuolella oli terrakottaisia akrosterioneja ja kattokouruja johtamassa vettä pois. Monet temppelin osat olivat maalattuja, ei hillityin värein, vaan helein keltaisin, sinisin ja punaisin sävyin. Marmori siveltiin maito- ja sahramiliuoksella. Triglyfit ja osa reunakkeita olivat sinisiä, friisin tausta oli sininen, metooppien punainen ja jokainen niiden figuuri oli värillinen. Kansa, joka elää Välimeren taivaan alla, voi sietää ja nautinnokseen katsella heleämpiä värisävyjä kuin ne, jotka sopivat pohjois-Euroopan pilviseen ilmakehään. Nykyisin, kun sen värit ovat kadonneet, Parthenon on kauneimmillaan yöllä, jolloin silmä jokaisen pylväsaukon läpi tapaa vaihtelevia taivasnäkymiä, aina palvonnan arvoisen kuun tai nukkuvan kaupungin valot tuikkimassa kilpaa tähtien kanssa.[1]

---

[1] Sen takia, että Parthenon muutettiin kristilliseksi kirkoksi, se Erekhtheionin ja Theseionin tavoin säilyi eheänä; sen nimeä ei tarvinnut paljonkaan muuttaa, olihan se jo ennestään neitsyelle omistettu. Turkkilaiset valloittivat sen 1456 ja muuttivat sen moskeijaksi. Kun venetsialaiset 1687 piirittivät Ateenaa, turkkilaiset varastoivat temppeliin tykistönsä päivittäisen ruutiannoksen. Venetsialaisten päällikkö sai tietää siitä ja käski tykkimiestensä tulittaa Parthenonia. Ammus puhkaisi katon, räjähdytti ruudin ja raunioitti puolet rakennusta. Valloitettuaan kaupungin Morosini koetti myös ottaa päätykolmioiden patsaat, mutta hänen työmiehensä pudottivat ja rikkoivat figuurit ottaessaan niitä alas. V. 1800 Britannian Turkin-lähettiläs, lordi Elgin, sai luvan siirtää osan veistoksista British Museumiin, missä ne muka olivat paremmassa turvassa sään

Kreikan taide oli suurin Kreikan saavutuksista, sillä vaikka ahnas aika on nielaissut sen mestariteokset toisen toisensa jälkeen, niiden muoto ja henki on pysynyt elossa voiden opastaa ja innoittaa monia taiteita, monia sukupolvia ja monia maita. Siinä oli vikoja kuten kaikessa ihmistyössä. Kuvanveisto oli liian fyysillistä ja tavoitti harvoin sielun; se saa meidät useammin ihailemaan täydellisyyttään kuin tuntemaan sen elävän. Arkkitehtuurilla oli ahtaat muodon ja tyylin rajat, ja se takertui vuosituhanneksi mykeneläisen *megaronin* yksinkertaiseen suorakaiteeseen. Se ei päässyt juuri minkäänlaisiin saavutuksiin maallisella työsaralla, se kävi käsiksi vain helppoihin rakenneongelmiin ja karttoi sellaisia vaikeita tehtäviä kuin kaari ja holvi, jotka olisivat voineet antaa sille avarammat mahdollisuudet. Se kannatti kattojaan kömpelöllä sisään ja päälletysten sijoitettujen pylväsrivien keinolla. Se täytti temppelin sisustan patsailla, jotka olivat suhteettoman suuria rakennuksen kokoon katsoen ja joiden koristelu oli vailla meidän klassilliselta tyyliltä odottamaamme koruttomuutta ja hillintää.[1] Mutta mitkään viat eivät paina paljoa sen tosiasian rinnalla, että Kreikan taide loi klassillisen tyylin. Tämän tyylin ydinkohdat — mikäli meidän sallitaan luoda loppukatsaus tämän luvun sisällykseen — ovat järjestys ja muoto: pidättyväisyys sommittelussa, ilmaisussa ja koristelussa, osien suhteellisuus ja kokonaisuuden yhtenäisyys, järjen ylivalta, mutta ei tunteen tuho, levollinen täydellisyys, joka tyytyy koruttomuuteen, ja ylevyys, joka ei ole velassa koolle. Minkään muun paitsi goottilaisen tyylin vaikutus ei ole ollut yhtä suuri. Tosiasiallisesti Kreikan veistotaide on yhä ihanteena, ja aivan eilispäivään asti kreikkalainen pylväs hallitsi arkkitehtuuria soveliaampien muotojen haitaksi. On hyvä, että vapaudumme kreikkalaisuudesta; täydellisyyskin käy painostavaksi, ellei siinä tapahdu muutoksia. Mutta vielä kauan senkin jälkeen, kun vapautuminen on täydellinen, me löydämme opastusta ja innoitusta siitä taiteesta, jossa järki oli saanut elävän muodon, ja siitä klassillisesta tyylistä, joka oli Hellaan luonteenomaisin lahja ihmiskunnalle.

ja sodan tuhoilta kuin Ateenassa. Hänen saaliiseensa kuului 12 patsasta, 15 metooppia ja 56 friisin kappaletta. Museon kuvanveiston asiantuntija vastusti niiden ostamista; vasta kymmenen vuoden neuvottelujen jälkeen museo suostui maksamaan niistä 175 000 puntaa, vähemmän kuin puolet siitä, mitä lordi Elgin oli käyttänyt niiden talteen ottoon ja kuljetukseen. Vähää myöhemmin, Kreikan vapaussodan (1821—1830) aikana, Akropolista pommitettiin kahdesti ja suuri osa Erekhtheionia tuhoutui. Muutamat Parthenonin metoopit ovat vielä paikallaan, joitakin friisin kappaleita on Ateenan museossa, toisia Louvre'issa. Tennesseen Nashvillen kansalaiset ovat rakennuttaneet Parthenonin jäljennöksen saman kokoiseksi kuin alkuperäinen, samoista aineista ja, siinä määrin kuin tietämyksemme on sallinut, samaa väritystä ja koristelua käyttäen. Metropolitan-taidemuseossa on pieni, arvailunvarainen ennallistus sisustasta.

[1] Voitaisiin myös huomauttaa Akropoliin rakennusten tai Olympian temppelialueen sijainnin järjestyksettömyydestä, mutta on vaikea sanoa, johtuuko tämä epäjärjestys maun puutteesta vai onko se historiallisen sattuman aiheuttama.

VIIDESTOISTA LUKU

TIEDON EDISTYSASKELEET

Perikleen Hellaan sivistyksellinen aktiivisuus pukeutui pääasiallisesti kolmeen muotoon — taiteen, draaman ja filosofian. Ensimmäisellä alalla oli uskonto innoittajana, toisella taistelukenttänä, kolmannella uhrina. Koska uskonnollisen yhteisön järjestäytyminen edellyttää yhteistä ja vakiintunutta uskoa, jokainen uskonto joutuu ennen pitkää vastakkain sen maallisen ajattelun vuolaan ja oikullisen virran kanssa, jota me luottavaisesti kutsumme tiedon edistykseksi. Ateenassa tämä ristiriita ei aina ollut selvästi nähtävissä eikä se välittömästi vaikuttanut kansan massoihin. Luonnontieteilijät ja filosofit tekivät työtään nimenomaan hyökkäämättä kansanuskon kimppuun, vieläpä usein lauhduttivat kiistaa käyttämällä vanhoja uskonnollisia käsitteitä uusien uskomustensa symboleina tai allegorioina. Vain silloin tällöin, kuten Anaksagoraan, Aspasian, Diagoras Melolaisen, Euripideen ja Sokrateen oikeusjuttujen aikana, taistelu kärjistyi avoimeksi kamppailuksi elämästä ja kuolemasta. Mutta sitä käytiin alati. Se oli Perikleen ajan Hellaassa tärkeänä johtoaiheena, jolla oli monta perussäveltä, muunnelmaa ja muotoa. Mitä selvimmin se kaikui sofistien skeptillisissä esitelmissä ja Demokritoksen materialismissa, hämärämmin Aiskhyloksen hurskaudessa, Euripideen kerettiläisissä mielipiteissä, jopa vanhoillisen Aristofaneen herjaavassa ilkamoinnissakin, ja se kertautui väkivaltaisella tavalla Sokrateen oikeusjutussa ja kuolemassa. Tämän johtoaiheen ympärillä liikkui Perikleen Ateenan henkinen elämä.

I. MATEMAATIKOT

Puhdas tiede oli 400-luvun Hellaassa edelleen filosofian palkkapiika, ja sitä harjoittivat ja edistivät miehet, jotka olivat pikemmin filosofeja kuin tiedemiehiä. Kreikkalaisten mielestä korkeampi matematiikka ei ollut käytännön, vaan logiikan väline, jota käytettiin enemmän abstraktisen maailman älylliseen rakentamiseen kuin fyysillisen ympäristön valloitukseen.

Kansantajuinen aritmetiikka oli ennen Perikleen aikaa miltei alkeellisen kömpelöä.[1] Pystysuora piirto merkitsi ykköstä, kaksi 2:ta, kolme 3:a ja neljä 4:ää, 5, 10, 100, 1 000 ja 10 000 ilmaistiin vastaavan kreikkalaisen lukusanan — *pente, deka, hekaton, khilioi, myrioi* — alkukirjaimella. Kreikan matematiikka ei koskaan käyttänyt nollan symbolia. Kuten

[1] Myöhäisemmästä (mahdollisesti Perikleen ajan) aritmeettisesta merkitsemistavasta vrt. XXVIII luku, 1. kappale, alh.

omammekin se paljasti itämaisen syntyperänsä omaksumalla egyptiläisiltä kymmenjärjestelmän ja babylonialaisilta tähti- ja maantieteen alalla kaksitoista- eli kuusikymmenjärjestelmän, jota vielä käytetään kelloissa, maapalloissa ja kartoissa. Kansa käytti luultavasti helmitaulua apunaan yksinkertaisemmissa laskutoimituksissa. Murtoluvut tuottivat suurta kiusaa kreikkalaisille: voidakseen operoida monimutkaisilla murtoluvuilla he muuttivat ne rykelmäksi murtolukuja, joilla kaikilla oli 1 osoittajana; niinpä $\frac{23}{32}$ hajoitettiin yhdistelmäksi $\frac{1}{2} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32}$.

Kreikkalaisten algebrasta meillä ei ole tietoja esikristilliseltä ajalta. Geometria sen sijaan oli filosofien suosima tutkimuskohde, jälleen vähemmän käytännöllisen arvonsa kuin teoreettisen mielenkiintonsa, deduktiivisen logiikkansa viehätyksen, sille ominaisen vaikeaselitteisyyden ja selkeyden yhdistelmän, sen mahtavan ajatuksellisen arkkitehtuurin vuoksi. Näitä matemaattisia metafyysikkoja lumosi varsinkin kolme ongelmaa: ympyrän neliöiminen, kulman jakaminen kolmeen osaan ja kuution kaksinkertaistaminen. Ensimmäisen ongelman kansanomaisuus käy ilmi Aristofaneen »Linnuista», missä tähtitieteilijä Meton astuu näyttämölle viivoittimin ja harpein aseistettuna ja ryhtyy näyttämään, kuinka ympyrästä tehdään neliö, so. miten löydetään neliö, jonka pinta-ala on sama kuin annetun ympyrän. Ehkä tällaiset ongelmat johtivat myöhemmät pythagoralaiset muodostamaan opin irrationaalisista luvuista ja yhteismitattomista suureista.[1] Pythagoralaiset myös paraabeli-, hyperbeli- ja ellipsitutkimuksillaan raivasivat tietä Apollonios Pergeläisen käänteen tekevälle teokselle kartioleikkauksista. N. 440 Hippokrates Khiolainen (eri mies kuin lääkäri) julkaisi ensimmäisen tunnetun geometrian oppikirjan ja ratkaisi »kuun» neliöimisen.[2] N. 420 Hippias Eliiläinen suoritti kulman kolmiajaon *quadratrix*-käyrää käyttäen. N. 410 abderalainen Demokritos julisti, että »eivät egyptiläisetkään ole voittaneet minua viivojen piirtämisessä tietyin edellytyksin», ja hän melkein hankki anteeksiannon kerskumiselleen kirjoittamalla neljä teosta geometriasta ja keksimällä kartion ja pyramidin pinta-alan kaavat. Kaiken kaikkiaan kreikkalaiset olivat yhtä erinomaisia geometrian kuin kehnoja aritmetiikan alalla. Geometria tunkeutui heidän taiteeseensakin vaikuttaen moniin keramiikan ja arkkitehtuurin koristeaiheisiin ja määräten Parthenonin mitta- ja kaarevuussuhteet.

II. ANAKSAGORAS

Uskonnon ja tieteen välisestä kamppailusta johtui, että Ateenan laki Perikleen ajan loistavimmillaan ollessa kielsi tähtitieteen tutkimisen.

[1] Irrationaaliluvut ovat sellaisia, joita ei voida ilmaista sen paremmin kokonais- kuin murtoluvuillakaan, esim. $\sqrt{2}$. Yhteismitattomia suureet ovat, jos ei löydy kolmatta suuretta, joka sisältyy tasan kumpaankin edellisistä, esim. neliön lävistäjä ja sivu tai ympyrän kehä ja säde.

[2] Kaksi kuunsirpin muotoista kuviota, joita annetun suorakulmaisen kolmion sivut halkaisijoina piirretyt puoliympyrät rajoittavat.

Akragaassa Empedokles esitti ajatuksen, että valo tarvitsee aikaa siirtyessään pisteestä toiseen. Eleassa Parmenides väitti Maan pallonmuotoiseksi, jakoi taivaankappaleemme viiteen vyöhykkeeseen ja huomasi, että kuu aina kääntää valoisan puolensa aurinkoon päin. Thebassa pythagoralainen Filolaos hylkäsi opin, että Maa oli maailmankaikkeuden keskus, ja alensi sen yhdeksi monista »keskustulen» ympäri kiertävistä planeetoista. Filolaoksen oppilas Leukippos selitti tähtien saaneen alkunsa »yleisen kiertoliikkeen eteenpäin ajaman» aineen kasaantumisesta ja valkohehkuisesta palamisesta. Abderassa Leukippoksen oppilas Demokritos, joka oli tutkinut babylonialaisten perimätietoa, kuvasi Linnunradan paljoudeksi pieniä tähtiä ja määritteli tähtimaailman historian lukemattomien maailmojen ajoittaiseksi yhteentörmäykseksi ja tuhoksi. Khioksessa Oinopides sai selville ekliptikan kallistuman. Miltei kaikkialla kreikkalaisissa siirtokunnissa esiintyi 400-luvulla tieteellistä edistystä, joka oli sitä ansiokkaampaa, kun aikakaudella ei juuri lainkaan tunnettu tieteellisiä kojeita.

Mutta kun Anaksagoras yritti Ateenassa tehdä samaa, hän huomasi kansan ja kansankokouksen mielialan yhtä vihamieliseksi vapaalle tutkimukselle, kuin Perikleen ystävyys sitä rohkaisi. Hän oli saapunut Klazomenaista n. 480 kaksikymmenvuotiaana. Anaksimenes oli saanut hänet siinä määrin kiinnostumaan tähdistä, että kun joku kysyi häneltä elämän tarkoitusta, hän vastasi: »Auringon, kuun ja taivaan tutkiminen.» Hän laiminlöi perintönsä hoidon kartoittaessaan maata ja taivasta ja sortui köyhyyteen sillä aikaa, kun Ateenan älymystö julisti hänen teoksensa »Luonnosta» vuosisadan etevimmäksi tieteelliseksi teokseksi.

Teos kehitti edelleen joonialaisen koulukunnan perinteitä ja ajattelua. Maailmankaikkeus oli, Anaksagoras opetti, alkuaan erilaisten siementen *(spermata)* kaaos, joka oli »järjen» *(nus)* kyllästämä; tämä oli tietyssä määrin fyysillinen ja sukua meidän omalle elämän ja liikkeen lähteellemme. Ja samoin kuin järki antaa käskyjä toimenpiteidemme kaaokselle, samoin maailmanjärki antoi käskyjä alkukaaoksen siemenille pannen ne kiertoliikkeeseen[1] ja johtaen niitä orgaanisiksi muodoiksi kehittymistä kohti. Tämä kiertoliike lajitteli siemenet neljäksi alkuaineeksi — tuli, ilma, vesi ja maa — ja jakoi maailman kahteen pyörivään kerrokseen, ulompaan »avaruuden» ja sisempään »ilman» kerrokseen. »Tämän rajun pyörimisliikkeen johdosta ympäröivä tulinen avaruus repi irti kiviä maasta ja sytytti ne tähdiksi.» Aurinko ja tähdet ovat hehkuvia kalliomassoja: »Aurinko on punahehkuinen, Peloponnesosta monin verroin suurempi massa.» Pyörimisliikkeen lakatessa ulkokerroksen kivet putoavat Maahan meteoreina. Kuu on valkohehkuinen kiinteä kappale, jonka pinnalla on tasankoja, vuoria ja rotkoja. Se saa valonsa Auringolta ja on kaikista

[1] Tämä on se »Pyörre», jota Aristofanes »Pilvissään» niin tehokkaasti ivaa Sokrateen Zeun korvikkeena.

taivaankappaleista lähinnä maata. »Kuun pimennys tapahtuu, kun Maa joutuu sen ja Auringon väliin..., Auringon pimennys johtuu Kuun väliintulosta.» Muut taivaankappaleet ovat luultavasti asuttuja kuten Maakin; niissä »on muodostunut ihmisiä ja muita elollisia eläimiä; ihmiset asuvat kaupungeissa ja viljelevät vainioita kuten mekin». Kiertotähtemme sisemmästä, kaasuisesta kerroksesta peräkkäiset tiivistymiset synnyttivät pilvet, veden, maan ja kivet. Tuulet aiheutuvat auringonlämmön aiheuttamasta ilmakehän ohentumisesta, »ukkosen saa aikaan pilvien yhteentörmäys ja salaman niiden kitka». Aineen paljous on muuttumaton, mutta muodot syntyvät ja katoavat; aikanaan vuorista tulee meri. Maailman erilaiset muodot ja esineet syntyvät homogeenisten osien lisääntyvässä määrässä lopullisista kasaantumisista yhteen *(homoiomeria)*. Kaikki eliöt syntyivät alkuaan maasta, kosteudesta ja lämmöstä, sittemmin toisistaan. Ihminen on päässyt kehityksessään edelle toisista eläimistä, koska hänen pysty asentonsa on vapauttanut hänen kätensä tarttumaan esineisiin.

Tällaiset saavutukset — meteorologian perustan laskeminen, pimennysten oikea selitys, kiertotähtien synnyn järjellinen hypoteesi, Kuun lainavalon keksiminen ja kehitysopillinen käsitys eläinten ja ihmisten elämästä — tekivät Anaksagoraasta oman aikansa sekä Kopernikuksen että Darwinin. Ateenalaiset olisivat saattaneet suoda hänelle anteeksi nämä paljastukset, ellei hän olisi työntänyt esiin *nus*iaan selittäessään luonnon ja historian tapahtumia. He kenties epäilivät, että tämä *nus* oli, kuten Euripideen *deus ex machina*, juoni oppineen nahan pelastamiseksi. Aristoteles panee merkille, että Anaksagoras etsi kaikkeen luonnollista selitystä. Kun Perikleelle tuotiin oinas, jolla oli vain yksi sarvi keskellä otsaa ja kun ennustaja tulkitsi tämän yliluonnolliseksi enteeksi, Anaksagoras halkaisutti elukan kallon ja osoitti, että sen aivot olivat, täyttämättä pääkallon molempia puolia, kasvaneet ylös keskiosaa kohti ja siten saaneet aikaan yksinäisen sarven. Hän ärsytti yksinkertaisia antamalla luonnollisen selityksen meteoreille ja alensi myytilliset olennot henkilöidyiksi abstraktioiksi.

Jonkin aikaa ateenalaiset suhtautuivat häneen hyväntuulisesti tyytyen vain antamaan hänelle pilkkanimen *Nus*. Mutta kun ei keksitty muuta keinoa Perikleen aseman heikentämiseksi, tämän demagoginen kilpailija Kleon pani vireille syytteen jumalattomuudesta Anaksagorasta vastaan, koska tämä oli kuvannut Auringon (jota kansa yhä piti jumalana) palavaksi kivimassaksi, ja ajoi tätä juttua niin leppymättömästi, että filosofi tuomittiin syylliseksi, vaikka Perikles urheasti puolusti häntä (n. 434, toisen tiedon mukaan 450). Koska Anaksagoras ei lainkaan pitänyt katkon mausta, hän pakeni Lampsakokseen Hellespontoksen rannalle, missä elätti itseään opettamalla filosofiaa.[1] Kun hänelle tuotiin tieto, että

[1] Toisen tarinan mukaan hänet Ateenassa pantiin vankeuteen ja hän oli parhaillaan odottamassa kohtalokasta maljaa, kun Perikles järjesti hänelle pakenemistilaisuuden.

ateenalaiset olivat tuominneet hänet kuolemaan, hän virkkoi: »Luonto on jo aikaa sitten tuominnut sekä heidät että minut.» Hän kuoli muutamaa vuotta myöhemmin 73-vuotiaana.

Ateenalaisten takapajuisuus tähtitieteen alalla vaikutti heidän kalenteriinsa. Yleistä kreikkalaista kalenteria ei ollut, vaan jokaisella valtiolla oli omansa. Jokin neljästä mahdollisesta uudenvuoden päivästä oli käytännössä jossakin Kreikassa, ja kuukaudennimetkin vaihtelivat rajojen yli siirryttäessä. Attikan kalenteri laski kuukaudet kuun ja vuodet auringon mukaan. Koska kaksitoista lunaarista kuukautta on vain 360 päivää, lisättiin joka toinen vuosi kolmastoista kuukausi, jotta kalenteri olisi sopusoinnussa auringon ja vuodenaikojen kanssa. Koska vuosi tämän johdosta tuli kymmenen päivää liika pitkäksi, Solon otti käytäntöön tavan, että joka toinen kuukausi oli 29:n, joka toinen 30 päivän pituinen; ne jakautuivat kolmeen 10- (tarvittaessa 9-)päiväiseen viikkoon *(dekades)*, mutta koska näinkin jäi 4 päivän ylijäämä, kreikkalaiset pudottivat joka kahdeksas vuosi yhden kuukauden pois. Tällä uskomattoman mutkikkaalla tavalla he vihdoin päätyivät 365 $^1/_4$-päiväiseen vuoteen.[1]

Sillä välin maantieteen alalla otettiin vaatimattomia edistysaskeleita. Anaksagoras löysi oikean selityksen Niilin vuotuisille tulville, jotka johtuvat Etiopian keväisistä sulamisvesistä ja sateista. Kreikkalaiset geologit selittivät Gibraltarin salmen syntyneen maanjäristyksen aiheuttamana halkeamana ja Aigeian meren saarten meren alenemisen tuloksena. Lyydialainen Ksanthos otaksui n. 496, että Välimeri ja Punainen meri olivat aikaisemmin olleet toistensa yhteydessä Suezin luona, ja Aiskhylos pani merkille aikalaistensa luulon, että voimakas maanjäristys oli repäissyt Sisilian erilleen Italiasta. Kaarialainen Skylaks (521—485) tutki koko Välimeren ja Mustan meren rannikkoa. Kukaan helleeni ei näytä uskaltautuneen niin uskaliaalle löytöretkelle kuin se, jonka karthagolainen Hanno 60-aluksisine laivastoineen teki Gibraltarin salmen kautta n. 4 000 kilometrin päähän Afrikan länsirannikolle (n. 490). Välimeren maailmaa kuvaavat kartat olivat tavallisia Ateenassa viidennen vuosisadan lopulla. Mikäli tiedämme, ei fysiikassa tapahtunut edistystä, vaikkakin Parthenonin kaarevuussuhteet osoittavat melkoista valo-opin tuntemusta. N. 450 pythagoralaiset saattoivat julkisuuteen kreikkalaisten tieteellisistä hypoteeseistä kestävimmän — opin aineen koostumisesta atomeista. Empedokles ja eräät muut kehittivät teorian ihmisen kehittymisestä alemmista elämän muodoista ja kuvasivat hänen hidasta edistymistään villistä tilasta sivistykseen.

III. HIPPOKRATES

Perikleen ajan Hellaan tieteen historian merkittävin tapahtuma oli järkiperäisen lääketieteen nousu. Vielä viidennellä vuosisadallakin Hellaan

[1] Herodotos huomauttaa egyptiläisten ajanlaskun etevämmyydestä. Egyptistä helleenit lainasivat *gnomon*in, aurinkokellon, ja Aasiasta *klepsydran*, vesikellon, ajanmittausvälineikseen.

lääketiede oli varsin läheisessä yhteydessä uskontoon, ja Asklepioksen temppelien papit harjoittivat yhä tautien parantamista. Tässä temppeliterapiassa käytettiin puoskarinlääkkeitä yhdessä vaikuttavien palvontamenojen ja loitsujen kanssa, jotka tehosivat potilaan mielikuvitukseen ja päästivät sen valloilleen; mahdollista on, että myös hypnoosia ja jonkinlaisia huumausaineita käytettiin. Maallinen lääketiede kilpaili tämän kirkollisen kanssa. Vaikka molemmat johtivat alkuperänsä Asklepioksesta, hänen maalliset jälkeläisensä hylkäsivät uskonnolliset apukeinot, eivät uskotelleet suorittavansa ihmeparannuksia ja vähitellen saattoivat lääketieteen järkiperäiselle kannalle.

Kreikan 400-luvun maallinen lääketiede hahmottui neljäksi suureksi koulukunnaksi, nimittäin Vähän Aasian Kos-saaren ja Knidoksen, Italian Krotonin ja Sisilian. Akragaassa Empedokles, puoleksi filosofi, puoleksi ihmeidentekijä, kilpaili lääkärin maineesta järkiperäisen ammattimiehen Akronin kanssa. Jo niin varhain kuin 520 esiintyi lääkäri Demokedes, joka syntyi Krotonissa, toimi lääkärinä Aiginassa, Ateenassa, Samoksessa ja Susassa, paransi Dareioksen ja kuningatar Atossan ja palasi viettämään viimeiset elinpäivänsä kotikaupungissaan. Krotonissa myös Pythagoraan koulukunta tuotti Hellaan kuuluisimmat lääkärit ennen Hippokratesta. Alkmaionia on sanottu Kreikan lääketieteen todelliseksi isäksi, mutta hän on ilmeisesti vain myöhäinen nimi pitkässä maallikkolääkärien sarjassa, jonka alku peittyy historian taivaanrannan taa. Viidennen vuosisadan alkupuolella hän julkaisi teoksen »Luonnosta» (*peri fyseos*) — nimi oli sama, jota Kreikassa tavallisesti käytettiin yleisistä luonnontieteen yleisesityksistä. Mikäli tiedetään, hän oli ensimmäinen helleeni, joka sai selville silmähermon ja Eustachion torven, leikkeli eläimiä, selitti unen fysiologian, havaitsi, että aivot ovat ajattelun keskuselin ja määritteli terveyden pythagoralaisittain ruumiin osien sopusoinnuksi. Knidoksen hallitseva hahmo oli Euryfron, joka sepitti lääketieteellisen yleiskatsauksen (tunnettu nimellä »Knidoksen oppilauseita»), selvitti keuhkopussintulehduksen keuhkosairaudeksi, johti monet sairaudet umpitaudista ja saavutti mainetta lapsenpäästäjänä. Katkera sota riehui Kos-saaren ja Knidoksen koulukuntien välillä, sillä knidolaiset vastustivat Hippokrateen taipumusta »prognoosin» tekemiseen yleisen patologian nojalla ja vaativat kunkin taudin huolellista luokittelua ja sen käsittelemistä erityismenetelmin. Lopulta jonkinlaisen filosofisen oikeudenmukaisuuden toimesta monet knidolaisten kirjoitukset otettiin hippokratelaisiin kokoelmiin.

Sellaisena kuin Suidas on Hippokrateen kuvannut luonnosmaisessa elämäkerrassaan, tämä on päätään pitempi aikansa muita lääkäreitä. Hän syntyi Kos-saarella samana vuonna kuin Demokritos. Vaikka molempien kodit sijaitsivat kaukana toisistaan, heistä tuli hyvät ystävät, ja kenties »nauravalla filosofilla» on ollut jokin osuus lääketieteen maallistamisessa.

Hippokrates oli lääkärin poika, hän kasvoi ja työskenteli niiden tuhansien invalidien ja matkailijoiden parissa, jotka saapuivat juomaan Kos-saaren kuumien lähteiden vettä. Hänen opettajansa, selymbrialainen Herodikos, totutti hänet luottamaan enemmän ruokavalioon ja ruumiinliikuntoon kuin rohtoihin. Hippokrates saavutti sellaisen maineen, että hänellä oli potilainaan hallitsijoita, kuten Makedonian Perdikkas ja Persian Artakserkses I, ja v. 430 Ateena kutsui hänet koettamaan lopettaa suurta ruttoa. Hänen ystävänsä Demokritos saattoi hänet häpeään elämällä vuosisadan täyteen, kun taas suuri lääkäri kuoli 83 vuoden ikäisenä.

Lääketieteellisessä kirjallisuudessa ei ole mitään sekalaisempaa kuin se kokoelma tutkimuksia, jonka tekijäksi vanhoista ajoista asti on uskottu Hippokratesta. Siinä on käsikirjoja lääkäreille, neuvoja maallikoille, luentoja ylioppilaille, selontekoja tutkimuksista ja huomioista, kliinisiä kuvauksia kiintoisista sairaustapauksista ja lääketieteen tieteellisistä tai filosofisista puolista kiinnostuneiden sofistien esseitä. Kliiniset kuvaukset, joita on 42, ovat ainoat laatuaan seuraaviin seitsemääntoistasataan vuoteen, ja ne todistavat korkeaa rehellisyyden tasoa tunnustaessaan, että kuudessakymmenessä tapauksessa sadasta sairaus tai hoitotapa osoittautui kohtalokkaaksi. Kaikista näistä kirjoitelmista tunnustetaan yleisesti vain neljä Hippokrateen sepittämiksi, nimittäin »Aforismit», »Prognoosit», »Hoito äkillisissä taudeissa» ja monografia pään haavoista; muu osa *Corpus Hippocraticum*ia on monen eri 5., 4., 3. tai 2. vuosisadalla eläneen kirjoittajan työtä. Tässä kokoelmassa on runsaasti hölynpölyä, mutta todennäköisesti ei enempää kuin minkä tulevaisuus tulee löytämään nykyajan tutkielmista ja historioista. Suuri osa aineksesta on katkelmallista ja esiintyy irrallisina aforismeina, jotka silloin tällöin hipovat Herakleitoksen hämäryyttä. »Aforismeissa» on kuuluisa huomautus: »Taide on pitkä, aika kiitää pois.»

Hippokrateen ja hänen seuraajiensa historiallisena tehtävänä oli lääketieteen vapauttaminen sekä uskonnosta että filosofiasta. Tilapäisesti, esim. äkillisten tautien hoitoa koskevassa tutkimuksessa, neuvotaan ottamaan rukous avuksi, mutta läpikäyvänä sävynä kokoelmassa on päättäväinen luottamus järjelliseen terapiaan. Tutkielma »Pyhästä taudista» käy suoraan sen teorian kimppuun, että taudit ovat jumalien aiheuttamia. Kaikilla vaivoilla, sanoo tekijä, on luonnollinen syynsä. Poikkeusta ei tee kaatumatautikaan, jonka kansa tulkitsi pahanhengen riivaukseksi: »Ihmiset uskovat jatkuvasti sen alkuperältään jumalalliseksi, koska eivät pysty ymmärtämään sitä... Puoskarit ja petkuttajat, jotka eivät osaa sitä mitenkään parantaa, ovat piiloutuneet ja suojautuneet taikauskon turviin ja sanovat tätä tautia pyhäksi, jottei vain heidän täydellinen tietämättömyytensä paljastuisi.» Hippokrateen mieli oli lajinomainen Perikleen ajan hengelle: hänellä oli rikas mielikuvitus, mutta hän oli realisti, hän vihasi

salamyhkäisyyttä ja oli kyllästynyt myytteihin, tunnusti uskonnon arvon, mutta ponnisteli ymmärtääkseen maailmaa järjen pohjalla. Tässä pyrkimyksessä lääketieteen vapauttamiseen voidaan havaita sofistien vaikutusta, ja filosofia vaikuttikin tosiaan niin mahtavasti kreikkalaisten terapiaan, että tieteen oli taisteltava sekä filosofisia että teologisia esteitä vastaan. Hippokrates korosti sitä, etteivät filosofiset teoriat kuulu lääketieteeseen ja että hoidon on perustuttava huolelliseen havaintojen tekoon ja erilaisten tapausten ja tosiasioiden täsmälliseen muistiin merkitsemiseen. Hän ei täysin oivaltanut kokeilun arvoa, mutta hän uskoi päättävästi kokemuksen opastukseen.

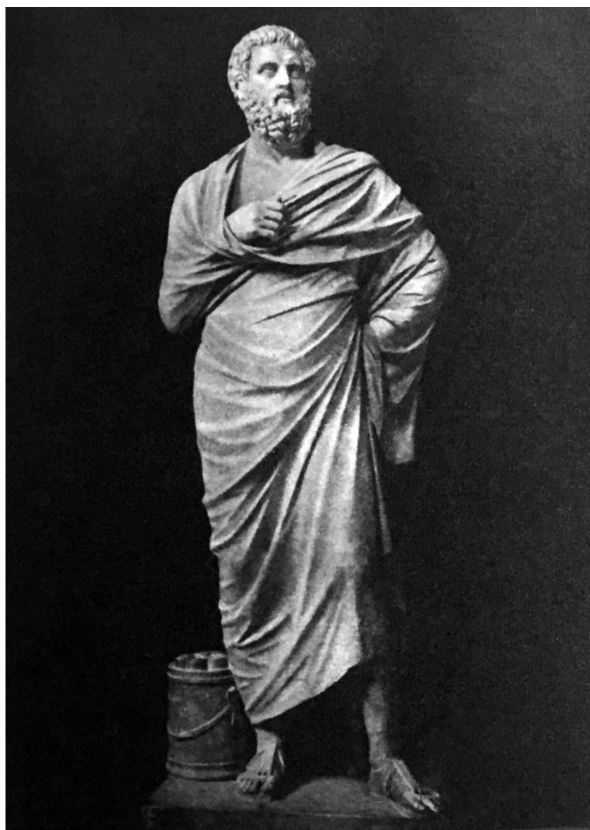
Hippokrateen lääketieteen synnynnäinen filosofiatartunta ilmenee muinoin kuuluisassa »huumoriopissa». Ruumis on Hippokrateen mukaan koostunut verestä, limasta, keltaisesta ja mustasta sapesta. Ihminen on täysin terve, jos näiden ainesten suhde hänen ruumiissaan on oikea ja ne ovat oikein sekaantuneet keskenään; jonkin »huumorin» (nesteen) puute tai ylenmääräisyys aiheuttaa kipuja, samoin sen eristyminen muista. Tämä teoria sai kannattajia kauemmin kuin mikään muu antiikin lääketieteellisistä hypoteeseista. Siitä luovuttiin vasta viime vuosisadalla, ja ehkäpä se vieläkin elää nykyaikaiseksi hormoni- tai sisäeriteopiksi muuttuneena. Koska »nesteiden» käytöksen katsottiin riippuvan ilmastosta ja ruokavaliosta ja koska Kreikan yleisimmät sairaudet olivat vilustuminen, keuhkokuume ja malaria, Hippokrates (?) kirjoitti lyhyen esityksen »Ilmoista, vesistä ja paikoista» ja niiden suhteesta terveyteen. »Voi huoleti asettua alttiiksi kylmälle», siinä opetetaan, »paitsi syömisen tai ruumiinharjoitusten jälkeen ... Ruumiille ei ole hyväksi, ettei sitä aseteta talvipakkasen vaikutuksen alaiseksi.» Tieteellinen lääkäri tutkii, minne hän asettuukin, tuulien ja vuodenaikojen, vedensaannin ja maaperän laadun vaikutusta paikkakunnan väestöön.

Hippokrateen lääketieteen heikoin kohta oli diagnoosin teko. Ilmeisestikään ei valtimoa koeteltu, kuumetta arvosteltiin pelkän kosketuksen perusteella ja kuuntelu tapahtui ilman kojeita. Tarttuviksi ymmärrettiin syyhy, silmätulehdus ja keuhkotauti. *Corpus* sisältää erinomaisia kliinisiä kuvauksia kaatumataudista, tarttuvasta sikotaudista, lapsivuodeverenmyrkytyksestä ynnä jokapäiväisestä, tertiaanisesta ja kvartaanisesta kuumeesta. Kokoelmassa ei mainita rokkoa, tuhkarokkoa, kurkkumätää, tulirokkoa eikä syfilistä, eikä ainakaan selvästi lavantautia. Äkillisiä tauteja koskevissa tutkimuksissa on pyrkimystä estohoitoon, niissä kun suositellaan »esidiagnoosia» — yritystä taudin ensimmäisten oireiden selvittämiseksi ja niiden tukahduttamiseksi alkuunsa. Hippokrates harrasti erityisen innokkaasti »prognoosia»: hän uskoi hyvän lääkärin pystyvän kokemuksen nojalla ennustamaan erilaisten ruumiin tilojen seuraukset ja sairauden ensi vaiheista saakka sen kulun. Useimmissa taudeissa esiin-

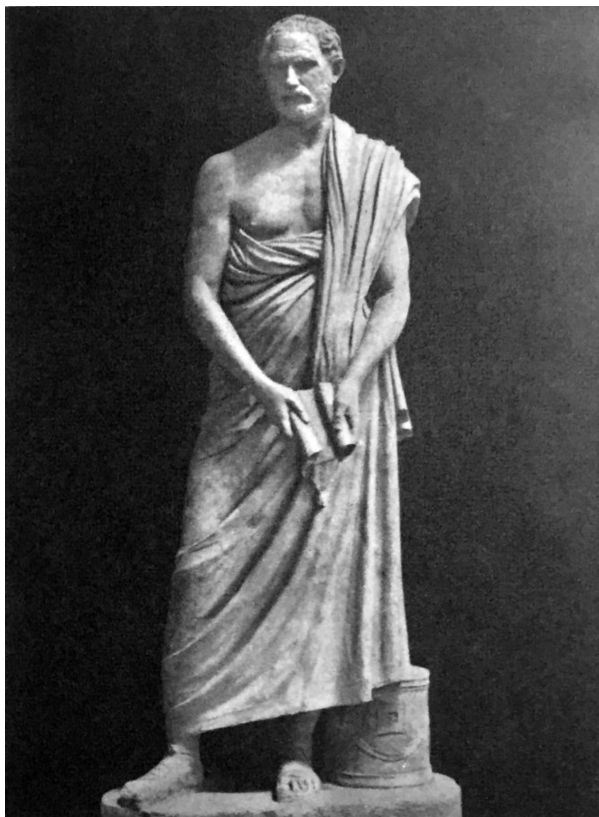
tyy kriisi, joka lopettaa joko taudin tai potilaan. Hippokrateen teorialle oli luonteenomaista miltei pythagoralainen kriisipäivän arvioiminen. Jos tämän kriisin aikana ruumiin luonnollinen lämpö voittaa tautiaineen ja poistaa sen, potilas tervehtyy. Jokaisessa hoidossa on luonto, so. ruumiin voimat ja rakenne, tärkein parantaja; lääkäri voi vain poistaa tätä luonnollista puolustusta ja toipumista haittaavat esteet tai heikentää niiden vaikutusta. Sen takia hippokratelaisessa hoidossa käytettiin vähän lääkkeitä, ja se luotti etupäässä raittiiseen ilmaan, oksetusaineisiin, peräpuikkoihin, peräruiskeisiin, kuppaukseen, suoneniskuun, lämpimiin hauteisiin, voiteisiin, hierontaan ja vesiparannukseen. Kreikkalaisten farmakopea oli turvallisen lyhyt ja sisälsi etupäässä ulostuslääkkeitä. Ihotauteja hoidettiin rikkikylvyillä ja delfiininmaksaöljyllä. »Eläkää terveellistä elämää», Hippokrates neuvoi, »niin ei ole todennäköistä, että sairastutte, paitsi kulkutautiin tai tapaturmaisesti. Jos sairastutte, on toipumisenne varminta noudattaessanne oikeaa hoitoa.» Paastoamista määrättiin usein, mikäli potilaan voimat sallivat, sillä »mitä enemmän ruokimme sairaita ruumiita, sitä suurempaa vahinkoa teemme niille». Yleensä »pitäisi syödä vain yksi ateria päivässä, mikäli vatsa ei ole erityisen kuiva».

Anatomia ja fysiologia edistyivät Kreikassa hitaasti; edistyksestä saatiin suureksi osaksi kiittää ennustajien suorittamaa eläinten sisälmysten tutkimista. Hippokrateen kokoelmaan kuuluva kirjanen »Sydämestä» kuvailee sydämen kammioita, suuria verisuonia ja niiden läppiä. Kyprolainen Syennesis ja kreetalainen Diogenes kuvasivat suonistoa, ja Diogenes tunsi valtimon merkityksen. Empedokles huomasi, että sydän on suoniston keskus ja kuvasi sen elimeksi, joka saa *pneuman* eli elinhengen (hapen?) kulkemaan verisuonia pitkin kaikkiin ruumiin osiin. *Corpus* selittää Alkmaionin mukaisesti aivot tietoisuuden ja ajattelun tyyssijaksi: »Niiden avulla me ajattelemme, näemme, kuulemme ja erotamme ruman kauniista, pahan hyvästä.»

Kirurgia oli vielä etupäässä etevien yleislääkärien toiminnan erikoistumaton osa; sotajoukoilla oli kuitenkin palveluksessaan välskäreitä. Hippokratinen kirjallisuus kuvaa trepanaatioita, ja sen menetelmät olkapään tai leuan nyrjähdysten käsittelemiseksi ovat täysin »nykyaikaiset», ellei oteta lukuun anestesiaa. Eräs votiivitaulu Ateenan Asklepioksen temppelissä kuvaa kokoontaitettavaa koteloa, joka sisältää erimuotoisia lääkärin veitsiä. Epidauroksen pikku museossa on meille säilynyt ikivanhoja pihtejä, koetinpuikkoja, leikkuuveitsiä, katetreja ja lääkärin peilejä, jotka ovat olennaisesti nykyisin käytettyjen kaltaisia; muutamat sikäläiset kuvapatsaat ovat ilmeisesti malleja, jotka havainnollistavat menetelmiä lonkan nyrjähdysten parantamiseksi. Hippokratelainen tutkielma »Lääkäristä» neuvoo yksityiskohtaisesti, miten leikkaushuone on kunnostettava, miten luonnollinen ja keinotekoinen valo järjestettävä, ja koskettelee käsien

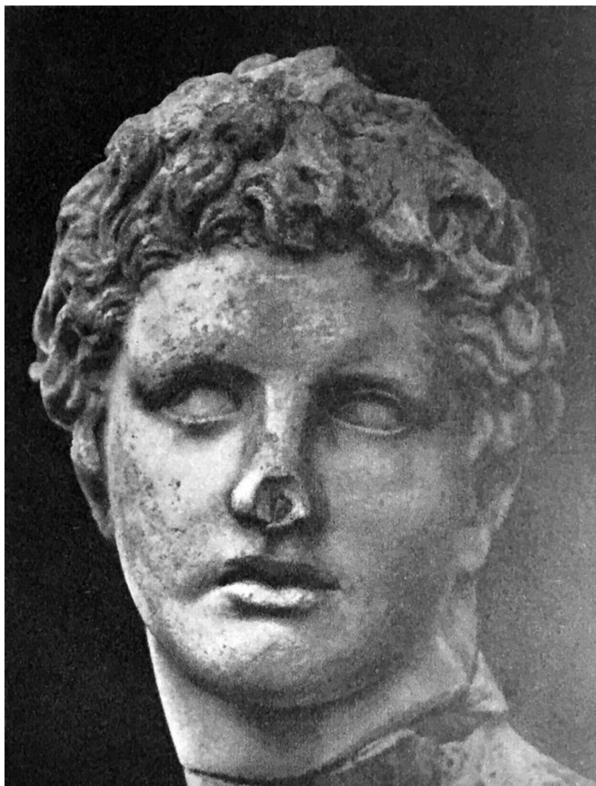
SOFOKLES. Lateraanimuseo, Rooma. — Kolmenkymmenen vuoden ajan Sofokles hallitsi Ateenan näyttämöitä täydellisemmin kuin Perikles valtiota.

DEMOSTHENES. Vatikaani, Rooma. — Demosthenes harjoitti puhetaitoaan kirjoittamalla puheita riitajuttujen molemmille asianosaisille ja pitämällä puheita myrskyävälle merelle.

TYTÖN PÄÄ. Berliini. — Praksiteleen tyyppiin palautuva kreikkalainen marmorityö.

MELEAGROKSEN PÄÄ. Roomalainen kopio Skopaan teoksesta. Villa Medici, Rooma. — Skopas edustaa intohimoisen voimakasta ja yksilöllistä taiteilijatyyppiä. Muutamat säilyneet, hänen tekemikseen oletetut taistelijoiden päät antavat hyvän käsityksen hänen dramaattisesta taiteestaan.

puhtautta, instrumenttien hoitoa ja käyttöä, potilaan asentoa, haavojen sitomista jne.

Nämä ja muut otteet todistavat selvästi Kreikan lääketieteen Hippokrateen aikana ottaneen suuria sekä teknillisiä että sosiaalisia edistysaskeleita. Tähän asti Hellaan lääkärit olivat muutelleet kaupungista kaupunkiin sen mukaan kuin heitä tarvittiin, kuten oman aikansa sofistit tai meidän aikamme saarnamiehet. Nyt he asettuivat vakinaisesti asumaan, avasivat »parantamispaikkoja» *(iatreia)* ja hoitivat potilaita siellä tai näiden kotona. Naislääkäreitä oli runsaasti; heitä käytettiin tavallisesti hoitamaan oman sukupuolensa tauteja. Muutamat heistä kirjoittivat arvovaltaisia tutkielmia hipiän ja hiusten hoidosta. Valtio ei velvoittanut lääkäreiksi aikovia suorittamaan julkista tutkintoa, mutta se vaati riittävät todisteet siitä, että he olivat olleet laillistetun lääkärin oppilaina. Kaupunkien hallitukset yhdistivät sosialisoidun ja yksityisen lääketieteen ottamalla palvelukseensa lääkäreitä huolehtimaan yleisesti terveydenhoidosta ja antamaan lääkärinapua köyhille. Parhaat valtionlääkärit, esim. Demokedes, saivat palkkaa kaksi talenttia (12 000 dollaria) vuodessa. Oli tietenkin runsaasti puoskareita ja, kuten aina, loppumaton varasto kaikkitietäviä harrastelijoita. Ammatti kärsi silloin, kuten jokaisen sukupolven aikana, epärehellisen tai kykenemättömän vähemmistönsä takia; ja helleenit kostivat muiden kansojen tavoin lääketieteen epävarmuuden sukkeluuksilla, joita on miltei yhtä tyhjentymättömästi kuin niitä, joilla avioliitolle kostetaan.

Hippokrates nosti ammatin korkeampaan asemaan korostamalla lääketieteellistä etiikkaa. Hän oli yhtä paljon opettaja kuin käytännön lääkäri; ja kuuluisa vala, jonka laatijaksi häntä on arveltu, on kenties ollut tarkoitettu varmistamaan oppilaan kuuliaisuutta opettajalleen.[1]

Hippokrateen vala

Vannon Apollon Lääkärin, Asklepioksen, Hygieian, Panakeian ja kaikkien jumalien ja jumalatarten kautta, ottaen heidät todistajikseni, että täytän kykyni ja käsitykseni mukaan tämän valan ja ja tämän sopimuksen. Pidän opettajaani tässä taidossa vanhempieni vertaisena; otan hänet elatuskumppanikseni; kun hän on rahan tarpeessa, jaan omani hänen kanssaan. Pidän hänen perhettään omina veljinäni ja opetan heille tämän taidon, jos he niin haluavat, vaatimatta palkkiota tai välikirjaa; ilmoitan ohjeet, suulliset neuvot ja kaiken muun opetuksen pojilleni, opettajani pojille ja niille väli-

[1] On katsottu valan olevan pikemmin peräisin Hippokrateen koulukunnalta kuin mestarilta itseltään, mutta Erotianos, joka kirjoitti 1. vuosisadalla e. Kr., sanoo sitä Hippokrateen sepittämäksi.

kirjan tehneille oppilaille, jotka ovat vannoneet lääkärinvalan, mutten kenellekään muulle. Käytän hoitomenetelmiä auttaakseni sairaita parhaan kykyni ja ymmärrykseni mukaan, mutta en koskaan vahingoittaakseni tai tehdäkseni väärin. En määrää myrkkyä kenellekään, jos minua pyydetään niin tekemään, enkä ehdota sellaista hoitoa. Samaten en anna naiselle emärengasta aiheuttaakseni keskenmenoa. Pidän elämäni ja taitoni puhtaana ja pyhänä. En käytä veistä edes niihin, jotka kärsivät kivivaivasta, vaan annan tilaa niille, jotka ovat sen alan taitajia. Mihin taloon astunkin sisälle, teen sen auttaakseni sairaita. Vältän kaikkea tahallista vääryyttä ja pahuutta, erittäinkin ruumiiden, olivatpa ne miesten tai naisten, orjien tai vapaiden, häpäisemistä. Ja mitä ikinä kuulen tai näen ammattiani harjoittaessani, samoin kuin sen ulkopuolella seurustellessani ihmisten kanssa, jos se on sellaista, jonka ei pidä tulla julkisuuteen, en sitä ilmaise, vaan pidän sellaiset asiat pyhänä salaisuutena. Jos minä täytän tämän valan enkä sitä riko, tulkoon minulle ikuinen maine kaikkien ihmisten parissa elämäni ja taitoni tähden, mutta jos sen rikon ja olen valapatto, käyköön minulle päinvastoin.

Hippokrates lisää, että lääkärin tulee pitää ulkoasunsa miellyttävänä, itsensä puhtaana ja vaatteensa siisteinä. Hänen on aina pysyttävä tyynenä, ja hänen on herätettävä käytöksellään luottamusta potilaassa.

Hänen täytyy pitää tarkoin vaaria itsestään ... ja sanoa vain se, mikä on ehdottoman välttämätöntä ... Kun käyt sairaan huoneeseen, pidä mielessäsi käytöstapasi, varovaisuutesi, pukeutumistapasi, ratkaiseva lausunto, puheen lyhyys, maltti, tahdikkuus ... itsehillintä, epäjärjestyksen asettaminen, valmius sen tekemiseen, mikä on tehtävä ... Vaadin, että et ole liian tyly, vaan huolellisesti otat huomioon potilaasi yltäkylläisyyden tai varat. Tee joskus palveluksiasi ilmaiseksi, ja jos sinulla on tilaisuus auttaa rahapulassa olevaa muukalaista, anna hänelle täysi apusi. Sillä missä on ihmisrakkautta, siellä on myös rakkautta ammattiin.

Jos lääkäri tämän lisäksi opiskelee ja käytännössä soveltaa filosofiaa, hänestä tulee ammattinsa ihanne, sillä »lääkäri, joka rakastaa viisautta, on jumalan veroinen».

Kreikan lääketiede ei osoita mitään olennaista edistystä siihen tietämykseen verrattuna, joka Egyptin lääkäreillä ja kirurgeilla oli tuhat vuotta ennen lääketieteen eri Isiä. Mitä erikoistumiseen tulee, Kreikka näyttää jääneen Egyptistä jälkeen kehityksessä. Toisaalta meidän täytyy myöntää suuri arvo kreikkalaisille, sillä vasta ajanlaskumme yhdeksännellätoista vuosisadalla tehtiin olennaisia parannuksia heidän käytännölliseen tai teoreettiseen lääketieteeseensä. Yleensä Kreikan tiede pääsi niin

pitkälle, kuin oli mahdollista ilman havainto- ja tarkkuuskojeita ja ilman kokeilumenetelmiä. Se olisi menestynyt paremmin, ellei uskonto olisi sitä ahdistanut ja filosofia masentanut. Samaan aikaan kun monet nuoret ateenalaiset innokkaasti ryhtyivät tutkimaan tähtitiedettä ja vertailevaa anatomiaa, valonarka lainsäädäntö ja Anaksagorasta, Aspasiaa ja Sokratesta kohdannut vaino sai tieteen edistyksen pysähtymään, kun taas Sokrateen ja sofistien kuuluisa »kääntyminen» ulkoisesta sisäiseen maailmaan, fysiikasta etiikkaan, suuntasi kreikkalaisten ajatukset luonnon ja kehityksen ongelmista metafyysisiin ja moraalisiin. Tiede polki paikoillaan sata vuotta, koska Hellas oli filosofian lumoissa.

KUUDESTOISTA LUKU

FILOSOFIAN JA USKONNON YHTEENTÖRMÄYS

I. IDEALISTIT

Perikleen aika muistutti omaamme ajattelunsa monivivahteisuuden ja epäjärjestyksen puolesta ja siinä, että se uhmasi jokaista perinnäistä arvonmittaa ja uskomusta. Mutta mikään aikakausi ei ole voinut sitä voittaa filosofisten aatteiden runsauden ja suuruuden tai sen voiman ja ylitsevuotavan innostuksen puolesta, jolla niistä väiteltiin. Jokaisesta nykyistä maailmaa kuohuttavasta kysymyksestä keskusteltiin muinaisessa Ateenassa niin avoimesti ja kiihkeästi, että koko Kreikka sen nuorisoa lukuun ottamatta joutui levottomuuden valtaan. Monet kaupungit, etenkin Sparta, kielsivät filosofisten ongelmien julkisen käsittelyn »sen kateuden ja kiistan ja hyödyttömän väittelyn takia, jota ne synnyttivät», kertoo Athenaios. Mutta Perikleen Ateenassa filosofian »kallis ilo» tempasi sivistyneistön mielikuvituksen valtoihinsa. Rikkaat avasivat sille kotinsa ja salonkinsa Ranskan valistusajan tapaan. Filosofeista tuli seuraelämän sankareita, ja älykkäille väitteille taputettiin käsiä kuin tuimille iskuille Olympian kisoissa. Kun v. 432 sanasota muuttui todelliseksi sodaksi, ateenalaisten henkinen kiihtymys kärjistyi kuumeeksi, joka tuhosi kaiken terveen arvostelukyvyn ja ajattelun. Kuume laski joksikin aikaa Sokrateen marttyyrikuoleman jälkeen tai karkkosi Ateenasta muihin Hellaan keskuksiin. Itse Platonkin, joka oli kokenut sen huipun ja kriisin, väsyi kuudessakymmenessä vuodessa uuteen leikkiin ja lausui kadehtivansa Egyptiä sen loukkaamattoman oikeaoppisuuden ja ajattelun levollisen vakavuuden tähden. Vasta renessanssin aikana esiintyi jälleen samanlaista innostusta.

Platon oli Parmenideesta alkaneen kehityksen lakipiste. Jos Parmenides oli Kant, Platon oli Hegel, ja vaikka jälkimmäinen oli hanakka tuomitsemaan, hän ei milloinkaan lakannut kunnioittamasta metafyysistä isäänsä. Pienessä Elean kaupungissa Italian länsirannikolla sai 450 vuotta ennen Kristusta alkunsa se Euroopan filosofinen idealismi, joka jokaisen myöhemmän vuosisadan aikana oli itsepintaisesti kamppaileva materialismia vastaan.[1] Tiedon salaperäinen ongelma, ero *numenonin* ja *fainomenonin*,

[1] Intialaiset olivat tähän ongelmaan kiinnittäneet huomiota ja kauan aikaisemmin. He pysyivät Parmenideen kannalla loppuun saakka. Ehkä *Upanišadien* antisensationismi oli Joonian tai Pythagoraan välityksellä tunkeutunut Parmenideen ulottuville.

näkymättömän todellisuuden ja epätodellisen näkyvän maailman välillä heitettiin eurooppalaisen ajattelun kattilaan, missä se kiehui tai kihisi halki Kreikan ja keskiajan, kunnes se Kantin aikana jälleen räjähti filosofiseksi vallankumoukseksi.

Kuten Hume »herätti» Kantin, samoin Ksenofanes johdatti Parmenideen filosofiaan. Jälkimmäinen oli kenties eräs niitä monia, joiden mieltä kuohutti Ksenofaneen julistus, että jumalat olivat myyttejä ja että oli vain yksi todellisuus, joka oli sekä maailma että Jumala. Parmenides opiskeli myös yhdessä pythagoralaisten kanssa ja sai heiltä intohimoisen harrastuksen tähtitieteeseen. Hän ei kuitenkaan jäänyt eksyksiin tähtien joukkoon. Useimpien Kreikan filosofien tavoin häntä kiinnosti elävä elämä ja valtio. Elea antoi hänelle tehtäväksi kirjoittaa sille lait ja oli suoritukseen niin tyytyväinen, että viranomaiset määrättiin vast'edes tuomitsemaan kaikki jutut Parmenideen lakien mukaan. Kenties virkistyäkseen elämän aherruksen lomassa hän sepitti filosofisen runoelman »Luonnosta», josta on jäljellä n. 160 säettä, kyllin paljon saadakseen meidät pahoittelemaan, ettei Parmenides kirjoittanut proosaa. Runoilija ilmoittaa veitikka silmäkulmassa jumalattaren ilmoittaneen hänelle, että kaikki olevainen on yhtä, että liike, muutos ja kehitys ovat pinnallisen, epäluotettavan, ristiriitaisen aistimisen luomia epätodellisia harhakuvia, että näiden näennäisyyksien takana on muuttumaton, homogeeninen, jakamaton, liikkumaton ykseys, joka on ainoa Oleva, ainoa Totuus, ainoa Jumala. Herakleitos sanoi: *Panta rei*, kaikki muuttuu, Parmenides sanoo: *Hen ta panta*, kaikki on yhtä, mikään ei koskaan muutu. Ajoittain hän Ksenofaneen tavoin sanoo tätä Yhtä maailmankaikkeudeksi ja kuvaa sen pallonmuotoiseksi ja äärelliseksi, toisin ajoin hän idealistisen näkemyksen vallassa samastaa Olevan ja Ajattelun ja runoilee: »Yhtä ovat ajattelu ja oleminen», ikään kuin sanoakseen, että olevainen on olemassa vain sikäli, kuin me olemme siitä tietoisia. Alku ja loppu, syntymä ja kuolema, muotoutuminen ja tuho ovat kaikki vain muotoja. Ainoa Todellinen ei koskaan ala eikä koskaan lopu, ei ole Tulemista, on vain Oleminen. Liikekin on epätodellista, se edellyttää jonkin siirtymistä sieltä, missä se on, sinne, missä ei ole mitään, siis tyhjään paikkaan, mutta tyhjä paikka, olemattomuus, on mahdottomuus; tyhjyyttä ei ole; Ykseys täyttää maailman jokaisen sopen ja kolon ja on ikuisessa levossa.[1]

Ihmiset eivät ymmärrettävästi kuunnelleet tällaista maltillisina, ja Parmenideen »Levosta» tuli ilmeisesti tuhannen metafyysisen hyökkäyksen maalitaulu. Parmenideen nokkelan kannattajan, Zenon Elealaisen,

---

[1] Mekin puhumme miltei Parmenideen tavoin pöydästä, kuin se olisi levossa, vaikka se, kuten meille vakuutetaan, on koostunut mitä kiihkeäliikkeisimmistä »elektroneista». Parmenides katseli maailmaa samoin silmin kuin me pöytää; elektronin suhde pöytään on sama kuin meidän maailmaan.

merkitys oli se, että hän koetti osoittaa moneuden ja liikkeen ideat ainakin teoreettisesti yhtä mahdottomiksi kuin Parmenideen liikkumaton Ykseys. Harjaantuakseen saivartelussa ja nuoruudenpäiviensä huviksi Zenon julkaisi teoksen paradokseja, joista yhdeksän on säilynyt meidän päiviimme ja joista kolme riittäköön näytteeksi. *Ensinnä*, sanoi Zenon, jokaisen kappaleen tulee päästäkseen pisteeseen A ensin tulla keskivälissä olevaan pisteeseen B; B:hen päästäkseen sen on ensin tultava puolivälissä olevaan pisteeseen C, ja niin edespäin äärettömiin. Koska tämän äärettömän liikesarjan suorittamiseen tarvitaan ääretön aika, mikään kappale ei siis voi äärellisessä ajassa liikkua mihinkään pisteeseen. *Toiseksi* — tämä on edellisen paradoksin muunnelma —, nopsajalkainen Akhilleus ei milloinkaan saa hidasta kilpikonnaa kiinni, sillä aina kun Akhilleus pääsee paikkaan, jossa kilpikonna oli, tämä on liikkunut siitä pisteestä eteenpäin. *Kolmanneksi* on lentävä nuoli todellisuudessa lepotilassa, sillä jokaisella sen lennon hetkellä se on vain yhdessä avaruuden pisteessä, toisin sanoen on liikkumaton. Vaikka sen liike olisikin aistein havaittavissa, se on loogisesti ja metafyysisesti epätodellinen.[1]

Zenon saapui Ateenaan n. 450, ehkä Parmenideen mukana, ja herätti vaikutukselle alttiissa kaupungissa kiihtynyttä huomiota, kun hän taitavasti pelkisti minkälaatuisen filosofisen teorian hyvänsä mahdottomiin johtopäätöksiin. Timon Fliolainen kuvailee »mahtavan Zenonin kaksiteräistä kieltä, joka pystyi väittämään vääräksi kaiken, mitä toinen sanoo». Tämä Sokrateen edeltäjä paarmana oli (ottaen huomioon, että kaikki tällaiset iskusanat ovat vain epävarmoja, koska tietämättömyytemme menneisyydestä on suuri) logiikan isä, kuten Parmenides oli Euroopan metafysiikan isä. Sokrates, joka tuomitsi Zenonin dialektisen metodin, jäljitteli kuitenkin sitä niin innokkaasti, että ihmisten täytyi tappaa hänet saadakseen säilyttää mielenrauhansa. Zenonin vaikutus skeptillisiin sofisteihin oli ratkaisevan tärkeä, ja hänen skeptisisminsä kohosi lopulta täyteen kukoistukseen Pyrrhonin ja Karneadeen ajattelussa. Vanhoilla päivillään, kun Zenonista oli tullut »hyvin viisas ja oppinut» mies, hän valitti, että filosofit olivat liian vakavalta kannalta ottaneet hänen nuoruutensa hullutteluη. Hänen viimeinen kujeensa koitui hänelle kohtalokkaammaksi: hän yhtyi salaliittoon tyranni Nearkheen kukistamiseksi, mutta epäonnistui yrityksessään, hänet vangittiin ja kidutuksen jälkeen surmattiin. Hän kesti kärsimyksensä urheasti, ikään kuin jo niin varhain liittääkseen nimensä stoalaisen filosofian yhteyteen.

---

[1] Väittely näistä paradokseista on jatkunut Platonista Bertrand Russelliin asti, ja se jatkunee niin kauan, kuin sanat ja käsitteet sekoitetaan keskenään. Ongelma kumoutuu sen takia, että »ääretön» on käsite eikä pelkkä sana, joka osoittaa kyvyttömyyttä tajuta ehdotonta loppua, ja että aika, avaruus ja liike ovat katkonaisia, so. koostuneet erillisistä pisteistä tai osasista.

II. MATERIALISTIT

Samoin kuin Parmenideen liikkeen ja muutoksen eittäminen oli Herakleitoksen vuolaan ja epävakaisen metafysiikan vastavaikutusta, samoin hänen monisminsa oli myöhempien pythagoralaisten atomismiin kohdistuva vastaisku. Nämä olivat näet kehittäneet perustajansa numeroteorian opiksi, että kaikki oliot koostuvat luvuista, jotka ovat jakamattomia yksikköjä. Kun thebalainen Filolaos lisäsi, että »kaikki olevainen tapahtuu pakon ja sopusoinnun avulla», oli tie tasoitettu kreikkalaisen filosofian atomistiselle koulukunnalle.

N. 435 miletolainen Leukippos saapui Eleaan ja opiskeli siellä Zenonin johdolla. Siellä hän kenties kuuli pythagoralaisten lukuatomismista, sillä Zenon oli kohdistanut muutamat nokkelimmista paradokseistaan tätä paljousoppia vastaan. Leukippos valitsi pysyväksi asuinpaikakseen Abderan kukoistavan joonialaisen siirtokunnan Traakiassa. Hänen suoranaisista opetuksistaan on säilynyt vain katkelma: »Mitään ei tapahdu ilman syytä, vaan kaikki tapahtuu syystä ja on välttämätöntä.» Ehkä vastaukseksi Zenonille ja Parmenideelle hän kehitti tyhjyyden käsitteen, jonka avulla hän toivoi voivansa tehdä liikkeen teoreettisesti mahdolliseksi yhtä hyvin, kuin se oli aistein havaittavissa. Maailmankaikkeus on, väitti Leukippos, koostunut atomeista ja avaruudesta eikä mistään muusta. Pyörteen heittelemät atomit järjestyvät pakosta olioiden alkumuodoiksi, jolloin samankaltaiset tarttuvat samankaltaisiin. Täten syntyivät kierto- ja kiintotähdet. Kaikki olevainen, ihmissielukin, on koostunut atomeista.

Demokritos oli Leukippoksen oppilas tai hänen liittolaisensa atomistisen filosofian kehittämisessä valmiiksi materialistiseksi järjestelmäksi. Hänen isänsä oli varakas ja arvossa pidetty Abderan asukas. Demokritoksen kerrotaan perineen sadan talentin (600 000 dollarin) omaisuuden, jonka hän suurimmaksi osaksi kulutti matkusteluun. Vahvistusta kaipaavat tarinat sanovat hänen matkustelleen aina Egyptissä ja Etiopiassa, Babyloniassa, Persiassa ja Intiassa saakka. Itse hän lausuu: »Olen matkannut laajemmassa osassa maailmaa kuin muut aikalaiseni etsimässä etäisimpiä asioita ja olen nähnyt useimmat ilmanalat ja maat ja kuunnellut useimpia filosofeja.»[1] Boiotian Thebaan hän pysähtyi niin pitkäksi aikaa, että imi itseensä Filolaoksen lukuatomismin. Kulutettuaan rahansa loppuun hän ryhtyi filosofiksi, vietti yksinkertaista elämää, opiskeli ja mietiskeli. »Tahtoisin mieluummin keksiä yhden ainoan (geometrisen) todistuksen kuin päästä Persian valtaistuimelle», hän virkkoi. Hän oli melkoisen vaatimaton, sillä hän karttoi väittelyä ja keskustelua, ei perustanut koulukuntaa ja oleskeli Ateenassa tekemättä tuttavuutta ainoankaan sikäläisen

[1] »Viisaalle kunnon miehelle», hän kirjoittaa, »on koko maailma isänmaa.»

filosofin kanssa. Diogenes Laërtios luettelee pitkän sarjan hänen tutkimuksiaan matematiikan, fysiikan, tähtitieteen, merenkulun, maantieteen, anatomian, fysiologian, psykologian, psykoterapian, lääketieteen, filosofian, musiikin ja taiteen alalta. Thrasyllos sanoi häntä filosofian *pentathlokseksi*, muutamat aikalaiset jopa »viisaudeksi» (*sofia*). Hänen monipuolisuutensa oli yhtä suuri kuin Aristoteleen, hänen tyylinsä yhtä ylistetty kuin Platonin. Francis Bacon sanoi hyvällä syyllä häntä suurimmaksi antiikin filosofeista.

Hän aloitti Parmenideen tavoin arvostelemalla aisteja. Kun on kysymyksessä käytännölliset tarkoitukset, me voimme niihin luottaa, mutta kohta kun alamme eritellä niiden todistusta, havaitsemme kuorivamme ulkoisesta maailmasta kerros kerrokselta värin, lämmön, tuoksun, maun, makeuden, katkeruuden ja äänen, jonka aistit ovat sivelleet sen päälle. Nämä »toissijaiset ominaisuudet» ovat meissä itsessämme tai havaitsemisprosessissa, mutta ei objektiivisessa oliossa. Korvattomassa maailmassa ei kaatuva metsä aiheuttaisi melua eikä valtameri pauhaisi koskaan, olipa se miten raivoisa tahansa. »Yhteisen sopimuksen (*nomos*) johdosta makea on makeaa, katkera katkeraa, kuuma kuumaa, ja kylmä kylmää ja väri väriä, mutta todellisuudessa on vain atomeja ja tyhjyys.» Sen vuoksi aistien antama tieto on vain hämärää, luulomaista; todellista tietoa saadaan vain tutkimalla ja ajattelemalla. »Totisesti, emme tiedä mitään. Totuus on haudattu syvälle... Emme tiedä mitään varmaa, ainoastaan ne muutokset, joita ruumiissamme saavat aikaan sitä vastaan törmäävät voimat.» Kaikki aistihavainnot johtuvat aistittavasta esineestä irtautuvista atomeista, jotka putoavat meidän aistimiimme. Kaikki aistit ovat kosketuksen muotoja.

Atomit, joista maailma on koostunut, eroavat muodon, koon ja painon puolesta; ne pyrkivät kaikki alaspäin; siitä johtuvassa kiertoliikkeessä samanlaiset atomit yhtyvät kaltaisiinsa synnyttäen kierto- ja kiintotähtiä. Ei mikään *nus*, äly, ohjaa atomeja, Empedokleen »rakkaus» tai »viha» ei lajittele niitä, vaan kaikkea hallitsee välttämättömyys — luontaisten syiden luonnollinen toiminta... Ei ole sattumaa; sattuma on vain tietämättömyytemme verhoamiseksi keksitty kuvitelma. Aineen määrä pysyy aina samana; mitään ei synny eikä tuhoudu; vain atomien yhdistelmät ovat muuttuvaisia. Muotoja on sen sijaan lukematon määrä. Jopa maailmojakin on todennäköisesti »äärettömän» monta, ja ne syntyvät ja katoavat katkeamattomana sarjana. Orgaaniset eliöt ovat alkuaan syntyneet kosteasta maasta. Ihminen on kokonaisuudessaan koostunut atomeista. Sielun muodostavat pienet, sileät ja pyöreät atomit, jotka ovat tulen atomien kaltaisia. Mieli, sielu, elinlämpö, elinprinsiippi ovat kaikki sama asia. Ne eivät ole pelkästään ihmisille tai eläimille ominaisia, vaan ovat hajaantuneet kaikkialle maailmaan. Ihmisellä ja eläimillä ovat ne sielul-

liset atomit, joiden avulla ajattelumme tapahtuu, jakaantuneet kaikkialle ruumiiseen.[1]

Ne hienot atomit, joista sielu on koostunut, ovat ruumiin jaloin ja ihmeellisin osa. Viisas mies harjoittaa ajattelua, vapautuu intohimosta, taikauskosta ja pelosta ja etsii mietiskelystä ja ymmärryksestä sitä vaatimatonta onnea, joka on ihmiselämässä saavutettavissa. Onni ei johdu ulkonaisesta tavarasta; ihmisen »tulee tottua olemaan vailla nautintonsa lähteitä». »Sivistys on enemmän kuin rikkaus... Mikään valta ja mikään aarre eivät voi vetää vertoja tietomme laajuudelle.» Onni on oikullinen, ja aistilliset nautinnot suovat vain lyhyen tyydytyksen; kestävämmän tyydytyksen saa hankkimalla sielun tyyneyden ja rauhan *(ataraksia)*, hilpeyden *(euthymia)*, maltillisuuden *(metriotes)* ja tietyn elämän järjestelmällisyyden ja symmetrian *(biu symmetria)*. Eläimiltä on paljon oppimista: »kehräämistä hämähäkiltä, rakentamista pääskyseltä, laulua satakieleltä ja joutsenelta», mutta »ruumiin voima on ainoastaan kuormaeläinten jaloutta, luonteen voima on ihmisen jalous». Siten Demokritos Viktorian ajan englantilaisten harhaoppisten tavoin liitti pahennusta herättäneeseen metafysiikkaan mitä säädyllisimmän etiikan. »Hyvät teot tulee tehdä ei pakosta, vaan vakaumuksesta, ei palkinnon toivossa, vaan niiden itsensä tähden... Ihmisen tulisi pahoin tehdessään hävetä enemmän itsensä kuin maailman edessä.»

Demokritos havainnollisti omia ohjeitaan ja ehkä osoitti neuvonsa oikeiksi elämällä sadanyhdeksän, toiset sanovat vain yhdeksänkymmenen ikäiseksi. Diogenes Laërtios kertoo, että kun Demokritos esitti julkisesti tärkeintä teostaan, *Megas diakosmos* ('Suuri maailma'), Abderan kaupunki maksoi hänelle sata talenttia (600 000 dollaria), mutta ehkäpä Abderassa vallitsi inflaatio. Kun joku urkki hänen pitkäikäisyytensä salaisuutta, hän vastasi syövänsä joka päivä hunajaa ja voitelevansa ruumistaan öljyllä. Lopulta hän kyllin kauan elettyään supisti joka päivä ruoka-annostaan, sillä hän oli päättänyt vähitellen näännyttää itsensä nälkään. »Hän oli ylen vanha», sanoo Diogenes,

> ja näytti olevan kuoleman partaalla. Hänen sisarensa valitti, että hän kuolisi thesmoforia-juhlan aikana, mikä estäisi sisarta suorittamasta velvollisuuttaan jumalatarta kohtaan. Silloin Demokritos pyysi häntä olemaan hyvällä mielellä ja tuomaan hänelle kuumia kakkuja (tai vähän hunajaa) joka päivä. Ja työntämällä niitä sieraimiinsa hän piti itsensä elossa juhlan yli, mutta kun kolme päivää oli kulunut juhlasta, hän kuoli aivan tuskattomasti, kuten Hipparkhos vakuuttaa, satayhdeksän vuotta elettyään.

[1] Lucretius sanoo »suuren Demokritoksen» kehitelleen eräänlaista psyykillis-fyysillistä parallellismia, hän kun »väitti, että ruumiin ja sielun atomit ovat sijoittuneet vierekkäin parijärjestykseen ja siten pitävät ruumista koossa».

Hänen kotikaupunkinsa toimitti hänelle julkiset hautajaiset, ja Timon Ateenalainen ylisti häntä. Hän ei perustanut mitään koulukuntaa, mutta hän laati tieteen kuuluisimman hypoteesin ja rakensi filosofisen järjestelmän, joka on elänyt kauemmin kuin kaikki sitä vastaan hyökänneet muut järjestelmät ja herää uuteen eloon jokaisen uuden sukupolven mukana.

III. EMPEDOKLES

Idealismi loukkaa aisteja, materialismi sielua. Edellinen selittää kaiken, paitsi maailmaa, jälkimmäinen kaiken, paitsi elämää. Näiden puolitotuuksien sulattamiseksi yhteen oli tarpeen löytää jokin dynaaminen prinsiippi, joka olisi välittäjänä rakenteen ja kasvamisen, olevaisen ja ajattelun välillä. Anaksagoras etsi sellaista prinsiippiä kosmillisesta sielusta, Empedokles luontaisista voimista, jotka edistivät kehitystä.

Tämä Akragaan Leonardo oli syntynyt samana vuonna, jona Marathonin luona taisteltiin, rikkaasta suvusta, jonka intohimoinen kilpa-ajojen harrastus ei ennustanut tulevaisuutta filosofian alalla. Hän opiskeli jonkin aikaa pythagoralaisten parissa, mutta ajattelemattomuudessaan paljasti joitakin heidän salaoppejaan ja joutui sen vuoksi karkotetuksi heidän yhteydestään. Hän otti sielunvaellusopin sydämen asiakseen ja julisti runollisen myötätuntoisesti olleensa »menneinä aikoina nuorukainen, neitonen ja kukkapensas, lintu ja myös kala, joka ääneti ui meren syvyydessä». Hän tuomitsi lihansyönnin kannibalismina, sillä eivätkö eläimet olleet inhimillisten olentojen reinkarnaatioita? Hän uskoi, että kaikki ihmiset olivat muinoin olleet jumalia, mutta olivat menettäneet paikkansa taivaassa jonkin epäpuhtaan tai väkivaltaisen teon takia, ja hän tunsi varmasti omassa sielussaan syntymänedellisen jumalallisuuden merkkejä. »Mistä kunnian, mistä mitattoman autuuden korkeuksista olenkaan vajonnut harhailemaan kuolevaisten parissa maan pinnalla!» Vakuuttuneena jumalallisesta alkuperästään hän käytti kultasandaaleja, pukeutui purppuravaatteisiin ja kruunasi ohimonsa laakeriseppeleellä. Hän oli, kuten hän vaatimattomasti selitti maanmiehilleen, Apollonin suosikki; vain ystävilleen hän tunnusti olevansa jumala. Hän väitti omaavansa yliluonnollisia voimia, suoritti maagillisia menoja ja koetti loitsuilla saada toisen maailman paljastamaan ihmisten kohtalon salaisuudet. Hän lupasi parantaa tauteja sanojensa taikavoimalla ja paransikin niin monta, että rahvas puolittain uskoi hänen väitteitään. Hän olikin oppinut lääkäri, joka antoi lääketieteelle monta hedelmällistä herätettä, ja taitava lääketieteellisessä psykologiassa. Hän oli loistava puhuja, hän »keksi», sanoo Aristoteles, retoriikan periaatteet ja opetti ne Gorgiaalle, joka kaupitteli niitä Ateenassa. Hän oli insinööri, joka vapautti Selinuksen rutosta kuivattamalla soita ja muuttamalla

virtojen juoksua. Hän oli rohkea valtiomies, joka, vaikka itsekin oli ylimys, johti kansan vallankumousta ahdasmielistä ylimysvaltaa vastaan, kieltäytyi diktatuurista ja pystytti uudenaikaisen kansanvallan. Hän oli myös runoilija ja kirjoitti teoksissaan »Luonnosta» ja »Puhdistautumisesta» niin oivallisia säkeitä, että Aristoteles ja Cicero antoivat hänelle korkean sijan runoilijoiden joukossa, ja Lucretius imarteli häntä jäljittelemällä. »Kun hän saapui Olympian kisoihin», kertoo Diogenes Laërtios, »hän oli yleisen huomion kohteena eikä ketään muuta mainittu hänen rinnallaan». Ehkäpä hän loppujen lopuksi olikin jumala.

Säilyneet 470 säettä antavat vain sattumanvaraisia viitteitä hänen filosofiastaan. Hän oli eklektikko ja näki jotakin viisasta jokaisessa järjestelmässä. Hän paheksui Parmenideen täydellistä aistien hylkäämistä ja ylisti jokaista aistia »valtatienä ymmärrykseen». Aistihavainnot johtuvat siitä, että esineen hiukkasia putoaa aistimien huokosiin (*poroi*); sen vuoksi valo tarvitsee aikaa tullakseen auringosta meille. Yön aiheuttaa se, että maa imee itseensä auringon säteet. Kaikki olevainen on koostunut neljästä alkuaineesta, nimittäin ilmasta, tulesta, vedestä ja maasta. Näihin vaikuttaa kaksi perusvoimaa, vetovoima ja torjuntavoima, Rakkaus ja Viha. Alkuaineiden loputtomasti yhtyessä ja erotessa näiden voimien vaikutuksesta syntyy ajallinen ja aineellinen maailma. Kun Rakkaus eli pyrkimys yhtymiseen on vallitsevana, aine kehittyy kasveiksi, ja eliöt kehittyvät yhä korkeammanmuotoisiksi. Samoin kuin sielunvaellusoppi kutoo kaikki sielut yhdeksi elämäkerraksi, ei luonnossakaan ole tarkkaa rajaa kahden suvun tai lajin välillä. Esim. »Hiukset ja lehdet ja linnun sulat ja suomut, joita muodostuu jäykkiin jäseniin, ovat samaa.» Luonto synnyttää kaikenlaatuisia elimiä ja muotoja; Rakkaus yhdistää niitä, joskus eriskummallisuuksiksi, jotka tuhoutuvat huonon mukaantumiskykynsä takia, joskus eliöiksi, jotka pystyvät jatkamaan sukuaan ja täyttämään säilymisen edellytykset. Kaikki korkeammat muodot kehittyvät alemmista. Molemmilla sukupuolilla on ensin yhteinen ruumis. Sitten ne erkanevat, ja kumpikin kaipaa takaisin toisensa yhteyteen.[1] Tätä kehitysprosessia vastaa hajaantumisprosessi, jonka avulla Viha eli hajoitusvoima repii Rakkauden rakentamaa monimutkaista rakennusta. Eliöt ja kasvit taantuvat hitaasti yhä alkeellisempiin muotoihin, kunnes kaikki olevainen on taas sulautunut muodottomaksi alkumassaksi. Tämä kehityksen ja rappeutumisen vuorottelu jatkuu loppumattomasti, kussakin osassa ja kokonaisuudessa. Yhdistämis- ja erottamisvoima, Rakkaus ja Viha, Hyvä ja Paha, taistelevat ja pitävät toisiaan tasapainossa maailmankaikkeudellisen elämän ja kuoleman rytmillisen vaihtelun puitteissa. Niin vanha on Herbert Spencerin filosofia.

Jumalan paikka tässä prosessissa ei ole selvä, sillä Empedokleen tuo-

[1] Platon kenties näpisti tämän ajatuksen »Pitojensa» Aristofaneen puheeseen.

tannossa on vaikeaa erottaa tosiasiaa vertauskuvasta, filosofiaa runoudesta. Välistä hän samastaa jumaluuden ja kosmisen sfäärin, välistä jumaluuden ja kaiken elämän elämän tai kaiken mielen mielen, mutta hän tietää, ettei hän koskaan pysty muodostamaan täsmällistä käsitystä perimmäisestä ja alkuperäisestä luomisvoimasta. »Emme voi tuoda Jumalaa niin lähelle, että yltäisimme häneen silmillämme ja voisimme koskettaa häntä käsillämme... Sillä hänellä ei ole ruumiiseen liittyvää ihmispäätä, hänen olkapäistään ei ulkone kahta käsivartta, hänellä ei ole käsiä eikä jalkoja eikä karvan peittämiä osia. Ei, hän on ainoastaan henki, pyhä ja kielin kertomaton henki, joka salamoi nopein ajatuksin maailmankaikkeuden halki.» Ja Empedokles lopettaa vanhuksen viisain ja väsynein sanoin:

> Heikot ja vähäiset ovat ihmisten jäseniin juurrutetut voimat; monet vaivat kohtaavat heitä ja tylsyttävät ajatuksen terävyyttä; lyhyt on sen elämän mitta, jonka halki he uurastavat. Sitten heidät viedään pois. Kuin savu he haihtuvat ilmaan, ja se mitä he uneksivat tietävänsä on vain se vähä, mihin kukin on kompastunut vaeltaessaan maailmassa. Sittenkin he jokainen kerskuvat oppineensa tietämään kaiken. Turhamaiset houkkiot! Sillä kokonaisuutta ei yksikään silmä ole nähnyt tai korva kuullut, eikä sitä ihmisen ymmärrys voi tajuta.

Viimeisinä elinvuosinaan hänestä tuli yhä selvemmin saarnaaja ja profeetta, joka oli uponnut sielunvaellusteoriaansa ja joka rukoili kanssaihmisiään puhdistamaan pois heidät taivaasta karkottaneen synnin. Buddhan, Pythagoraan ja Schopenhauerin viisauden yhdistelijänä hän kehoitti ihmiskuntaa karttamaan avioliittoa, lasten siittämistä ja papuja. Kun ateenalaiset 415 piirittivät Syrakusaa, Empedokles auttoi sen puolustuksessa parhaan kykynsä mukaan ja herätti siten suuttumusta Akragaassa, joka vihasi Syrakusaa niinkuin vain läheinen sukulainen voi. Karkotettuna synnyinkaupungistaan hän vaelsi manner-Kreikkaan ja kuoli muutamien kertoman mukaan Megarassa. Mutta Diogenes Laërtios kertoo Hippobotoksen mukaisesti, että Empedokles herätettyään henkiin kuolleeksi uskotun naisen nousi kesken pelastuksen kunniaksi vietettyjen pitojen, katosi ja häipyi iäksi ihmisten ilmoilta. Taru kertoo hänen hypänneen Etnan tuliseen kitaan, jotta hän voisi kuolla jättämättä jälkeä itsestään ja siten osoittaa todeksi jumalallisuuteensa. Alkutuli kuitenkin petti hänet sinkoamalla hänen pronssisandaalinsa kuolevaisuuden painaviksi vertauskuviksi kraaterin reunalle.

IV. SOFISTIT

Niitä, jotka samastavat Hellaan ja Ateenan, nuhtelee se tosiseikka, ettei kukaan Hellaan suurista ajattelijoista ennen Sokratesta kuulunut tuohon

kaupunkiin ja hänen jälkeisistään vain Platon. Anaksagoraan ja Sokrateen kohtalo osoittaa, että uskonnollinen konservatismi oli Ateenassa voimakkaampi kuin siirtokunnissa, missä maantieteellinen ero oli katkaissut joitakin perinteiden siteitä. Ateena olisi ehkä pysynytkin typeryyteen asti valonarkana ja suvaitsemattomana, ellei sinne olisi kasvanut kosmopoliittista kauppiasluokkaa ja ellei sofisteja olisi saapunut Ateenaan.

Väittelyt kansankokouksessa, oikeudenkäynnit *heliaian* edessä ja yhä lisääntyvä tarve ajatella ainakin näennäisen loogisesti ja puhua selkeästi ja suostuttelevasti yhdessä loistavan yhteiskunnan rikkauden ja uteliaisuuden kanssa synnyttivät halun vaatia sellaista, mikä Ateenassa oli ennen Periklestä täysin tuntematonta: järjestettyä kirjallisuuden, puhetaidon, luonnontieteiden, filosofian ja valtiotaidon opetusta. Tätä vaatimusta ei ensiksi täyttänyt yliopistojen perustaminen, vaan vaeltavat oppineet, jotka vuokrasivat luentosaleja, pitivät siellä oppikurssejaan ja sitten siirtyivät toiseen kaupunkiin niitä kertaamaan. Jotkut näistä miehistä, mm. Protagoras, nimittivät itseään viisauden opettajiksi *(sofistai)*. Sana sai saman merkityksen kuin meillä »yliopiston professori» eikä siihen liittynyt halventavaa sävyä, ennen kuin uskonnon ja filosofian kamppailu johti vanhoillisten hyökkäyksiin sofisteja vastaan ja näistä muutamien rahanahneus ärsytti Platonin mustaamaan heidän nimityksensä niillä syytöksillä lahjomiselle alttiista viisastelusta, joka nyt on siihen tarttunut. Suuri yleisö tunsi kenties jo alusta alkaen epämääräistä vastenmielisyyttä näitä opettajia kohtaan, koska vain varakkaat saattoivat kustantaa itselleen heidän kallista logiikan ja retoriikan opetustaan ja koska nämä siten pääsivät etuilemaan oikeusjuttujaan tuomittaessa. Totta on, että kuuluisat sofistit, kuten useimmat taitavat minkä alan ammattimiehet tahansa ottivat niin suuren maksun, kuin vain voivat suojelijoistaan saada irti; sellainen on hinnan laki kaikkialla. Kerrotaan, että Protagoras ja Gorgias vaativat 10 000 drakhmaa (yhtä monta dollaria) yhden ainoan oppilaan kasvattamisesta. Vähemmän etevät sofistit kuitenkin tyytyivät järkevän kohtuullisiin palkkioihin; niinpä kautta koko Hellaan kuuluisa Prodikos vaati luentojensa pääsymaksuksi 1—50 drakhmaa.

Kuuluisin kaikista sofisteista, Protagoras, syntyi Abderassa sukupolvea ennen Demokritosta. Elinaikanaan hän oli heistä kahdesta tunnetumpi ja hänen vaikutuksensa oli suurempi. Saatamme päätellä hänen maineensa sen kuohuvan innostuksen mukaan, jota hänen käyntinsä Ateenassa aiheuttivat.[1] Platonkin, joka harvoin tietoisesti puhui hyvää sofisteista, piti häntä arvossa ja kuvasi hänet jaloluonteiseksi mieheksi. Siinä Platonin vuorokeskustelussa, joka on saanut nimensä Protagoraan mukaan, tämä tekee paljon edullisemman vaikutuksen kuin järkeilevä nuori Sokrates. Sokrates puhuu kuin sofisti, mutta Protagoras esiintyy kuin herrasmies ja

[1] Ne tapahtuivat luultavasti 451—445, 432, 422 ja 415.

filosofi, ei milloinkaan kadota malttiaan, kadehdi toisen lahjakkuutta, ota kiistaa liian vakavalta kannalta eikä puhu vain puhuakseen. Hän myöntää pyrkivänsä opettamaan oppilaille järkevyyttä yksityisissä ja yleisissä asioissa, kodin ja perheen järjestyksellistä johtamista, retoriikkaa eli tehoavaa puhetaitoa sekä kykyä käsittää ja johtaa valtion asioita. Hän puolustaa korkeita palkkioitaan sanomalla, että hänellä on tapana, milloin oppilas paljoksuu vaadittua summaa, tyytyä mihin summaan hyvänsä, jonka oppilas pyhäkössä juhlallisesti vakuuttaa oikeudenmukaiseksi; aika uhkarohkea menettely opettajalta, joka epäili jumalien olemassaoloa! Diogenes Laërtios syyttää häntä »ensimmäiseksi, joka aseisti kiistelijät sofismin aseella», mikä syytös olisi miellyttänyt Sokratesta, mutta Diogenes lisää, että Protagoras myös »oli ensimmäinen, joka keksi niin sanotut sokraattiset todistusperusteet» — mikä väite taas ei olisi Sokratesta miellyttänyt.

Yksi hänen monista mainioista saavutuksistaan oli Euroopan kieliopin ja kielitieteen perustaminen. Hän käsitteli sanojen oikeaa käyttöä, sanoo Platon, ja oli ensimmäinen, joka erotti nominien kolme sukua ja tietyt verbien tapa- ja aikamuodot. Mutta hänen päämerkityksensä on se, että hänestä — pikemminkin kuin Sokrateesta — alkaa subjektiivinen filosofia. Toisin kuin joonialaisia häntä kiinnosti enemmän ajattelu kuin oliot, so. koko aistimis-, havaitsemis-, käsittämis- ja ilmaisemisprosessi. Toisin kuin Parmenides, joka kokonaan eitti aistihavainnon kyvyn johtaa totuuteen, Protagoras Locken tavoin hyväksyi sen ainoaksi tiedon välineeksi ja kieltäytyi tunnustamasta mitään transcendentaalista, yliaistillista todellisuutta. Ehdotonta totuutta ei ole olemassa, Protagoras väitti, vaan ainoastaan sellaisia totuuksia, jotka pitävät paikkansa annettujen ihmisten suhteen annetuissa olosuhteissa: täysin vastakkaiset väitteet voivat olla yhtä tosia, jos on kysymyksessä eri henkilöt tai eri ajat. Kaikki totuus, hyvyys ja kauneus on suhteellista ja subjektiivista. »Ihminen on kaiken mitta — sen, mikä on sitä mikä se on, ja sen, mikä ei ole sitä mitä se ei ole.» Historioitsijan silmissä koko maailma alkaa järkkyä, kun Protagoras tuo julki tämän yksinkertaisen ihmisvaltaisuuden ja relatiivisuuden periaatteen. Kaikki vakiintuneet totuudet ja pyhät periaatteet rakoilevat. Individualismi on saanut äänen ja oman filosofian, ja yhteiskuntajärjestyksen yliluonnollinen perustus uhkaa hajota olemattomiin.

Tämän kuuluisan julistuksen kauaskantoinen skeptillisyys olisi kenties jäänyt teoreettiseksi ja vaarattomaksi, ellei Protagoras olisi sitä kerran soveltanut teologiaan. Euripideen, tuon vihatun vapaa-ajattelijan, kotiin oli kokoontunut joukko mainioita miehiä, ja Protagoras luki heille tutkielman, jonka ensimmäinen lause pani Ateenan kuohuksiin. »Mitä jumaliin tulee, en tiedä, onko heitä vai ei, ja millaisia he ovat. Monet seikat estävät tietämistämme: aine on hämärä, ja lyhyt on kuolevaisen elämämme mitta.»

Kauhistuneena tästä huonoentoisestä johdannosta Ateenan kansalliskokous karkotti Protagoraan kaupungista, määräsi kaikki ateenalaiset luovuttamaan jokaisen hallussaan olevan kappaleen hänen teoksiaan ja poltatti kirjat kauppatorilla. Protagoras pakeni Sisiliaan ja tarinan mukaan hukkui matkalla.

Leontinoilainen Gorgias jatkoi tätä epäilyn vallankumousta, mutta oli kyllin älykäs viettääkseen suurimman osan elämäänsä Ateenan ulkopuolella. Hänen elämänuransa oli Hellaalle lajinomainen filosofian ja valtiotaidon liitto. Hän oli syntynyt noin 483, opiskeli filosofiaa ja retoriikkaa Empedokleen johdolla ja saavutti Sisiliassa niin suuren maineen puhujana ja puhetaidon opettajana, että Leontinoi lähetti hänet lähettiläänään Ateenaan. Vuoden 408 Olympian kisoissa hän sai valtavan määrän kuulijoita vetoamalla puheessaan taisteleviin kreikkalaisiin, että he tekisivät keskenään rauhan voidakseen yhtyneinä ja luottavaisina vastustaa Persian uudelleen kasvanutta valtaa. Matkustellen kaupungista kaupunkiin hän esitti katsantokantaansa puhetaidolla, joka oli tyyliltään niin sievistelevän koristeltua, niin symmetrisen antiteettistä idean ja ilmaisun suhteen, niin hienostuneesti runouden ja proosan välillä väikkyvää, ettei hänen ollut vaikeaa löytää opiskelijoita, jotka tarjosivat hänelle sata miinaa oppikurssista. Hänen kirjansa »Luonnosta» pyrki näyttämään toteen kolme yllättävää väitettä: 1) Mitään ei ole olemassa; 2) Jos jotakin olisi olemassa, sitä ei voitaisi tietää; 3) Jos jotakin olisi tiedettävissä, tietoa siitä ei voitaisi välittää toiselta henkilöltä toiselle.[1] Mitään muuta Gorgiaan kirjoituksista ei ole säilynyt. Nautittuaan vieraanvaraisuutta ja palkkaa monelta valtiolta hän asettui asumaan Thessaliaan ja ymmärsi kuluttaa enimmän osan suurta omaisuuttaan ennen kuolemaansa. Hän eli kaikkien lähteittemme mukaan ainakin sadanviiden vuoden ikäiseksi, ja muuan vanha kirjailija kertoo, että »vaikka Gorgias saavutti 108 vuoden iän, vanhuus ei heikentänyt hänen ruumistaan, vaan hän oli elämänsä loppuun asti hyvässä kunnossa ja hänen aistinsa olivat kuin nuorukaisen».

Jos sofistit yhdessä muodostivat hajanaisen yliopiston, oli Eliin Hippias yksinään kokonainen yliopisto. Hän oli sellaisen maailman lajinomainen monitieteilijä, jossa tietämys ei vielä ollut niin laaja, että se olisi selvästi ollut yhden miehen tavoittamattomissa. Hän opetti tähtitiedettä ja matematiikkaa ja antoi omia lisiään geometriaan; hän oli runoilija, musiikkimies ja puhuja; hän luennoi kirjallisuudesta, moraalista ja politiikasta; hän oli

---

[1] Nämä väitteet, joiden tarkoituksena oli saattaa Parmenideen transcendentalismi huonoon huutoon, tarkoittivat: 1) Mitään ei ole olemassa aistien ulkopuolella; 2) Jos jotakin olisi olemassa aistien ulkopuolella, sitä ei voitaisi tietää, koska kaikki tieto saapuu aistien välityksellä; 3) Jos kuitenkin jotakin yliaistillista voitaisiin tiedostaa, tietoa ei voitaisi välittää toisille, koska kaikki kanssakäyminen tapahtuu aistien välityksellä.

historioitsija ja laski Kreikan kronologian perustan laatimalla luettelon Olympian kisojen voittajista; hän toimi Eliin lähettiläänä muissa valtioissa, ja hän taisi niin monta ammattia, että valmisti omin käsin kaikki vaatteensa ja koristeensa. Hänen filosofinen tuotantonsa oli niukka, mutta tärkeä: hän moitti kaupunkielämän rappeutuvaa keinotekoisuutta, asetti lain ja luonnon toistensa vastakohdiksi ja sanoi lakia ihmissuvun tyranniksi. Keolainen Prodikos jatkoi Protagoraan kielioppityötä, määritteli sanaluokat ja herätti vanhoissa ihmisissä mielihyvää sadulla, jossa hän pani Herakleen valitsemaan vaivalloisen Hyveen ja hylkäämään mukavan Paheen. Muut sofistit eivät olleet yhtä hurskaita: ateenalainen Antifon seurasi Demokritosta materialismin ja ateismin poluille ja määritteli oikeuden tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia silmällä pitäen. Khalkedonilainen Thrasymakhos samasti (jos saamme uskoa Platonia) oikeuden ja voiman ja huomautti, että roistojen menestys panee epäilemään jumalien olemassaoloa.

Kaiken kaikkiaan on sofistit luettava Hellaan historian tärkeimpien tekijöiden joukkoon. He antoivat Euroopalle kieliopin ja logiikan, he kehittivät dialektiikkaa, erittelivät erilaisia todistusperusteita ja opettivat ihmisiä paljastamaan ja tekemään virhepäätelmiä. Heidän innoittamanaan ja opastamanaan järkeily kohosi kreikkalaisten hallitsevaksi intohimoksi. Soveltamalla logiikkaa kieleen he edistivät ajatuksen selkeyttä ja täsmällisyyttä ja helpottivat tiedon tarkkaa siirtoa ihmisten kesken. Heidän välityksellään proosasta tuli kirjallisuuden muoto ja runoudesta filosofian kulkuneuvo. He erittelivät kaikkea. He kieltäytyivät pitämästä arvossa perinteitä, mikäli niitä ei tukenut aistien todistus tai järjen logiikka, ja heillä oli ratkaiseva osuus rationalistisessa liikkeessä, joka lopuksi mursi sivistyneistön keskuudessa Hellaan vanhan uskon. Platon lausuu, että hänen aikansa »yleinen mielipide» johti »maailman, kaikki eläimet ja kasvit... ja elottoman aineen... jostakin käsittämättömästä ja itsestään aiheutuvasta syystä». Lysias kertoo ateistiseurasta, joka oli ristinyt itsensä Paholaisen kerhoksi (*kakodaimoniotai*) ja tarkoituksellisesti kokoontui aterioimaan pyhinä paastopäivinä. Pindaros uskoi viidennen vuosisadan kynnyksellä hurskaasti Delfoin oraakkelin lauseita, Aiskhylos puolusti niitä poliittisilla näkökohdilla, Herodotos arvosteli niitä arkaillen 450:n paikkeilla, Thukydides hylkäsi ne vuosisadan lopulla avoimesti. Euthyfron valitti, että kun hän puhui kansankokouksessa oraakkelilauseista, kansa nauroi hänelle kuin vanhalle höperölle.

Sofistit eivät ansaitse moitetta eivätkä kiitosta kaikesta tästä. Paljon siitä liikkui ilmassa lisääntyneen varallisuuden, joutilaisuuden, matkustelun, tutkimuksen ja mietiskelyn luonnollisena seurauksena. Samoin oli heidän osuutensa siveellisyyden jäytämisessä pikemmin edistävää kuin

aiheuttavaa. Varallisuus tekee itsessään, ilman filosofian apua, lopun stoalaisuudesta ja puritaanisuudesta. Mutta näissä puitteissa sofistit tarkoittamattaan jouduttivat rapautumista. Useimmat heistä olivat, ellei oteta lukuun niin täysin inhimillistä rahanahneutta, jaloja ja elämäntavoiltaan moitteettomia miehiä, mutta he eivät siirtäneet oppilaisiinsa niitä perinteitä ja sitä viisautta, joka oli kasvattanut heidät kohtalaisen hyveellisiksi huolimatta siitä, että he olivat keksineet siveellisyyden maallisen alkuperän ja maantieteellisen muuttuvaisuuden, ja pitänyt heidät sellaisina. Heidän siirtokuntalainen syntyperänsä lienee saanut heidät aliarvioimaan sitä merkitystä, joka tavalla on pakon tai lain rauhallisena korvikkeena siveellisyyden ja järjestyksen ylläpitämisessä. Moraalin ja ihmisarvon määritteleminen tietolausekkein, kuten Protagoras teki sukupolvea ennen Sokratesta, kannusti voimakkaasti ajattelua, mutta se järkytti luonnetta, tiedon korostaminen kohotti helleenien sivistystasoa, mutta se ei kehittänyt älykkyyttä yhtä nopeasti kuin se vapautti älyn. Tiedon suhteellisuuden julistaminen ei tehnyt ihmisiä vaatimattomiksi, kuten sen olisi pitänyt, vaan sai jokaisen ihmisen pitämään itseään kaiken mittana. Jokainen nokkela nuorukainen saattoi nyt pitää itseään pätevänä tuomitsemaan kansansa siveellisyyssäännöstöä, hylkäämään sen, ellei voinut sitä ymmärtää ja hyväksyä, ja sitten vapaasti selittämään halujaan vapautuneen sielun hyveiksi. »Luonnon» ja »sovinnaisen» välillä tehty ero ja vähemmän tärkeiden sofistien innokkaasti esittämä väite, että kaikki se, minkä »Luonto» salli, oli hyvää tavasta tai laista riippumatta, uursi perustan kreikkalaisten siveellisyyden vanhojen tukipylväiden alta ja sai monet kokeilemaan uusia elämäntapoja. Vanhukset murehtivat kotoisen yksinkertaisuuden ja uskollisuuden katoamista ja nautinnon tai rikkauden tavoittelua, joka ei tahtonut tietää mitään uskonnon pidäkkeistä. Platon ja Thukydides kertovat ajattelijoista ja julkisuuden miehistä, jotka hylkäsivät moraalin taikauskona eivätkä tunnustaneet muuta oikeutta kuin voiman. Tämä häikäilemätön individualismi muutti sofistien logiikan ja retoriikan lainvääristelyn ja poliittisen demagogian välikappaleeksi; samoin se alensi heidän avaran kosmopoliittisuutensa varovaiseksi haluttomuudeksi, kun isänmaan puolustaminen oli kysymyksessä, tai ennakkoluulottomaksi valmiudeksi sen myymiseen enimmin tarjoavalle. Uskonnollismielinen maalaisrahvas ja vanhoilliset ylimykset alkoivat yhtyä kaupungin tavallisiin kansalaisiin siinä, että filosofiasta oli tullut vaara valtiolle.

Muutamat filosofitkin liittyivät hyökkäykseen sofisteja vastaan. Sokrates tuomitsi heidät (kuten Aristofanes myöhemmin Sokrateen), koska he kiilloittivat virheen logiikalla ja tekivät sen miellyttäväksi retoriikallaan, ja hän ylenkatsoi heitä, koska he perivät palkkiota. Hän puolusteli tietämättömyyttään kieliopista sillä, ettei hänellä ollut varaa Prodikoksen 50 drakhman kurssiin, vaan ainoastaan yhden drakhman kurssiin, jossa annet-

tiin vain alkeet. Eräänä tylynä hetkenä hän käytti armotonta ja paljastavaa vertausta:

Uskomme, Antifon, että voidaan käyttää kauneutta tai viisautta sekä kunniallisesti että epäkunniallisesti. Jos näet joku myy kauneutensa rahasta kelle hyvänsä halukkaalle ostajalle, häntä sanotaan miesportoksi, mutta jos joku ystävystyy henkilön kanssa, jonka hän tietää kunnialliseksi ja arvokkaaksi ihailijaksi, pidämme häntä ymmärtäväisenä. Samoin niitä, jotka myyvät viisauttaan rahasta kelle hyvänsä ostajalle, sanotaan sofisteiksi, toisin sanoen viisauden portoiksi, mutta se, joka ystävystyy ansiokkaaksi tietämänsä henkilön kanssa ja opettaa hänelle kaiken tuntemansa hyvän, hänen katsomme toimivan kuten ainakin hyvän ja kunniallisen kansalaisen.

Platonilla oli varaa olla samaa mieltä, sillä hän oli rikas. Isokrates aloitti uransa puheella sofisteja vastaan, kohosi menestykselliseksi retoriikan opettajaksi ja laskutti tuhat drakhmaa (1 000 dollaria) oppikurssista. Aristoteles jatkoi hyökkäystä; hän määritteli sofistin henkilöksi, joka vain »koettaa rikastua näennäisellä viisaudellaan», ja syytti Protagorasta siitä, että tämä »lupasi saada mustan näyttämään valkoiselta». Murhenäytelmä oli sitä traagillisempi, kun molemmat puolet olivat oikeassa. Moite palkkioiden takia oli epäoikeudenmukainen, sillä paitsi valtion avustusta ei ollut mitään muuta keinoa korkeamman opetuksen rahoittamiseksi. Kun sofistit arvostelivat perinteitä ja moraalia, se ei suinkaan tapahtunut pahassa tarkoituksessa; he luulivat vapauttavansa orjia. He olivat aikansa älymystö, joka oli sen älyn vapauteen kohdistuvan intohimon vallassa. Kuten Ranskan valistusajan ensyklopedistit he pyyhkäisivät kuolleen menneisyyden pois suurenmoisen lennokkaasti, mutta he eivät eläneet tarpeeksi kauan tai ajatelleet tarpeeksi pitkälle perustaakseen uusia laitoksia niiden tilalle, jotka irti päästetty järki tuhosi. Jokaisessa sivistysmuodossa koittaa aika, jolloin vanhat tavat on tarkistettava, jotta yhteiskunta voisi sopeutua vastustamattomiin taloudellisiin muutoksiin. Sofistit olivat tämän tarkistamisen välikappaleita, mutta he eivät pystyneet tuottamaan sopeutumiseen tarvittavaa valtiotaitoa. Heidän hyväkseen on kuitenkin laskettava, että he voimakkaasti kannustivat tiedonjanoa ja tekivät ajattelun muodikkaaksi. Jokaisesta kreikkalaismaailman sopesta he toivat uusia aatteita ja haasteita Ateenaan ja kohottivat tämän filosofiseen tietoisuuteen ja kypsyyteen. Ilman heitä ei olisi voinut olla Sokratesta, ei Platonia eikä Aristotelesta.

V. SOKRATES

1. Seilenoksen naamari

On miellyttävää olla vastatusten henkilön kanssa, joka on niin ilmeisen tosi kuin Sokrates. Mutta jos tarkastelemme niitä kahta lähdettä, joihin tietomme Sokrateesta nojautuu, havaitsemme, että toinen niistä, Platon, on mielikuvitusta uhkuvien draamojen sepittäjä, kun taas toinen, Ksenofon, kirjoittaa historiallisia romaaneja, ja ettei kummankaan sepitettä voida hyväksyä historiaksi. »Sanotaan», kirjoittaa Diogenes Laërtios», että kun Sokrates oli kuullut Platonin lukevan 'Lysistä', hän huudahti: 'Oi Herakles! Miten monta valhetta tuo nuori mies onkaan minusta kertonut!' Sillä Platon oli pannut Sokrateen suuhun varsin paljon sellaista, jota tämä ei koskaan ollut sanonut.» Platon ei väitäkään, että hän olisi pysynyt pelkästään tosiasioissa. Luultavasti ei hänen päähänsä pälkähtänytkään, että tulevaisuuden voisi olla vaikeaa erottaa, mikä hänen teoksissaan on elämäkertaa, mikä mielikuvitusta. Mutta hän piirtää niin johdonmukaisen kuvan mestaristaan »Vuoropuheluissaan», alkaen Sokrateen nuorekkaasta arkuudesta »Parmenideessa» ja hänen puheliaasta julkeudestaan »Protagoraassa» »Faidonin» hillittyyn hurskauteen ja resignaatioon, että ellei Sokrates ollut sellainen, silloin Platon on koko kirjallisuudenhistorian suurimpia luonteenkuvaajia. Aristoteles hyväksyy aidosti sokratelaisiksi ne käsitykset, jotka »Protagoraassa» on pantu Sokrateen suuhun. Äskettäin löydetyt katkelmat »Alkibiades»-näytelmästä, jonka kirjoittaja oli Aiskhines Sfettolainen, Sokrateen henkilökohtainen oppilas, tuntuvat vahvistavan Platonin aikaisempien vuoropuhelujen antamaa käsitystä ja tarinaa filosofin kiintymyksestä Alkibiadeeseen. Toiselta puolen Aristoteles laskee Ksenofonin teokset »Muistelmia Sokrateesta» ja »Pidot» romaanituotteiksi, kuvitelluiksi keskusteluiksi, joissa Sokrateesta useimmiten tulee Ksenofonin omien aatteiden äänitorvi.[1] Jos Ksenofon oli Sokrates-Goethen rehellinen Eckermann, voimme vain todeta hänen huolellisesti keränneen mestarin vaarattomimmat latteudet; on mahdotonta, että niin hyveellinen mies olisi mullistanut kokonaista sivistysmuotoa. Muut muinaisajan kirjailijat eivät tehneet iäkkäästä viisaasta sellaista pyhimystä. Tarakselainen Aristoksenos kertoi n. 318 isänsä, joka väitti tunteneensa Sokrateen, todistaneen, että filosofi oli sivistystä saamaton, »tietämätön ja irstas» henkilö, ja leikillinen runoilija Eupolis herjasi kilvan kilpailijansa Aristofaneen kanssa »suurta paarmaa». Vaikka kiistan rikkihappo jätetäänkin huomiotta, on selvää, että Sokrates oli mies, jota sekä rakastettiin että vihattiin enemmän kuin ketään muuta hänen aikalaistaan.

[1] Niinpä »Muistelmien» III kirjassa Sokrates on pantu esitelmöimään strategian periaatteista.

Hänen isänsä oli kuvanveistäjä, ja hänen itsensäkin sanotaan veistäneen Hermeen kuvan ja kolme Akropoliin lähellä seissyttä »Sulotarta». Hänen äitinsä oli kätilö. Oli pysyvänä sukkeluutena, että hän vain jatkoi äitinsä ammattia, nimittäin ideoiden maailmassa auttamalla toisia synnyttämään käsityksiään. Erään tradition mukaan hän oli orjan poika, mutta se on epäuskottavaa, sillä hän taisteli hopliittina (mikä oli mahdollista vain kansalaisille), peri isältään talon, ja hänellä oli seitsemänkymmenen miinan (7 000 dollarin) omaisuus, jonka hänen ystävänsä Kriton oli sijoittanut hänen puolestaan; muuten hänet kuvataan köyhäksi. Hän uhrasi paljon huomiota ruumiinharjoituksiin ja oli tavallisesti hyvässä fyysillisessä kunnossa. Hän niitti mainetta sotilaana Peloponnesoksen sodan aikana: 432 hän taisteli Potidaian, 424 Delionin, 422 Amfipoliin luona. Potidaiassa hän pelasti nuoren Alkibiadeen sekä hengen että aseet ja luopui nuorukaisen hyväksi vaatimuksestaan urhoollisuuspalkintoon. Delionissa hän viimeisenä ateenalaisena väistyi spartalaisten tieltä ja näyttää pelastuneen tuijottamalla vihollisiin niin vihaisesti, että spartalaisetkin kauhistuivat. Kerrotaan hänen näiden sotaretkien aikana voittaneen kaikki muut kestävyyden ja rohkeuden puolesta, sekä kärsineen valittamatta nälkää, ponnistuksia ja vilua. Milloin hän alentui olemaan kotona, hän toimi kivenhakkaajana ja kuvanveistäjänä. Matkustus ei häntä huvittanut, ja hän kävi harvoin kaupungin ja sen sataman ulkopuolella. Hän nai Ksanthippen, joka moitti häntä, koska hän löi perheensä laimin. Hän myönsi valitukset aiheellisiksi ja puolusti ritarillisesti vaimoaan pojalleen ja ystävilleen. Avioliitto häiritsi häntä niin vähän, että hän näyttää ottaneen lisävaimon, kun miesten sotakuolleisuus aiheutti monivaimoisuuden väliaikaisen laillistamisen.

Koko maailma tuntee Sokrateen kasvot. Rooman Museo delle Termessä säilytetystä rintakuvasta voidaan päätellä, etteivät ne olleet lajinomaisesti kreikkalaiset. Kasvojen leveys, litteä, leveä nenä, paksut huulet ja valtava parta tuntuvat viittaavan pikemminkin Solonin arolaisystävään Anakharsiiseen tai Tolstoihin, nykyajan skyyttalaiseen. »Sanon», väittää Alkibiades juuri rakkautaan vakuuttaessaan, »että Sokrates on täsmälleen niiden Seilenoksen naamarien kaltainen, joita saa nähdä istumassa kuvanveistäjien myymälässä pilli ja huilu suullaan; ne on tehty keskeltä avattaviksi, ja niissä on jumalankuvia sisällä. Sanon myös, että hän on satyyri Marsyaan kaltainen. Ethän kiellä, Sokrates, että sinulla on satyyrin naama?» Sokrates ei tehnyt vastaväitteitä; tehdäkseen asian pahemmaksi hän tunnustaa, että hänellä on suhteettoman suuri vatsa ja toivoo saavansa sen supistumaan tanssimalla.

Platon ja Ksenofon ovat yksimielisiä kuvatessaan hänen tapojaan ja luonnettaan. Hän tyytyi yhteen ainoaan yksinkertaiseen ja nukkavieruun vaippaan kautta vuoden ja käveli mieluimmin paljain jaloin kuin kengissä

tai sandaaleissa. Hän oli uskomattoman vapaa ihmisiä kiihdyttävästä ansaitsemiskuumeesta. Nähdessään torilla myytäväksi tarjotut lukemattomat tavarat, hän huomautti: »Miten monta esinettä tuossa onkaan, joita en tarvitse!» Hän tunsi itsensä rikkaaksi köyhyydessään. Hän osasi juoda herrasmiehen tavoin eikä tarvinnut arkaa askeettisuutta pitämään itseään pystyssä.[1] Hän ei ollut erakko, vaan piti hyvästä seurasta ja salli rikkaiden silloin tällöin kestitä itseään, mutta hän ei nöyristellyt heille, saattoi vallan hyvin tulla heittäkin toimeen ja torjui suurmiesten ja kuninkaiden lahjat ja kutsut. Kaiken huomioon ottaen hän oli onnellinen mies: hän eli tekemättä työtä, luki, mutta ei kirjoittanut, opetti piintymättä kaavamaisuuteen, joi joutumatta päihdyksiin ja kuoli ennen vanhenemista miltei kivuttomasti.

Hänen moraalinsa oli erinomainen sen ajan moraaliksi, mutta tyydyttäisi tuskin kaikkia niitä kelpo ihmisiä, jotka häntä ylistävät. Hän »syttyi tuleen» nähdessään Kharmideen, mutta hillitsi itsensä kysymällä, oliko tällä somalla pojalla myös »jalo sielu». Platon sanoo Sokrateen ja Alkibiadeen olleen rakkaussuhteessa ja kuvaa, miten filosofi »metsästeli kauniita nuorukaisia». Vaikka vanhus näyttää tyytyneen useimmiten vain platoniseen rakkauteen, hän ei kuitenkaan pitänyt itseään liian hyvänä neuvomaan homoseksuelleja henkilöitä ja hetairoita, miten houkutella lempijöitä luokseen. Hän lupasi ritarillisesti apuaan kurtisaani Theodotalle, joka palkkioksi kehoitti häntä usein käymään luonaan. Hänen hyväntuulisuutensa ja lempeytensä olivat niin horjumattomat, että niiden, jotka pystyivät sulattamaan hänen poliittisen kantansa, oli helppo sopeutua hänen moraaliinsa. Kun hän oli kuollut, Ksenofon sanoi häntä »niin oikeamieliseksi, ettei hän mitättömimmässäkään asiassa tehnyt kenellekään vääryyttä... niin kohtuulliseksi, ettei hän milloinkaan asettanut nautintoa hyveen edelle; niin viisaaksi, ettei hän milloinkaan erehtynyt hyvän ja pahan välillä... niin hyväksi ihmisluonteiden arvostelijaksi ja niin taitavaksi kehoittamaan heitä hyveeseen ja kunniaan, että hän näytti olevan sellainen, jollaisia parhaat ja onnellisimmat ihmiset ovat».

2. *Paarman muotokuva*

Ollen luonteeltaan utelias ja kiistanhaluinen Sokrates ryhtyi opiskelemaan filosofiaa. Jonkin aikaa hän oli hänen nuoruudessaan Ateenaan

---

[1] »Mitä juomiseen tulee», antaa Ksenofon Sokrateen lausua, »viini totisesti 'kostuttaa sielun' ja uinuttaa murheemme uneen... Mutta epäilen, että ihmisten ruumiiden laita on sama kuin kasvien... Kun Jumala suo kasveille tulvimalla vettä, ne eivät pysy pystyssä eivätkä tuulet voi puhaltaa niiden läpi, mutta kun ne juovat vain tarpeekseen, ne kasvavat suoriksi ja kookkaiksi ja kantavat täyden ja runsaan hedelmäsadon.»

tulvivien sofistien lumoissa. Ei ole mitään todisteita siitä, että Platon olisi omasta päästään keksinyt tämän tosiasian ja kuvauksensa Sokrateen tapaamisesta Parmenideen, Protagoraan, Gorgiaan, Prodikoksen, Hippiaan ja Thrasymakhoksen kanssa. On luultavaa, että Sokrates tapasi Zenonin, kun tämä kävi Ateenassa n. 450, ja että Zenonin dialektiikka silloin tarttui häneen lähtemättömästi. Otaksuttavasti hän tunsi Anaksagoraan opin, jollei ehkä häntä henkilökohtaisesti, sillä miletolainen Arkhelaos, joka oli Anaksagoraan oppilas, opetti jonkin aikaa Sokratesta. Arkhelaos oli alkuaan fyysikko ja muuttui sitten moraalin tutkijaksi. Hän selitti moraalin alkua ja perustaa rationalistisesti, ja kenties juuri hän sai Sokrateen suuntautumaan luonnontieteiden asemasta etiikkaan. Täten Sokrates päätyi filosofiaan ja siitä lähtien löysi »suurimman onnensa päivittäisestä keskustelusta hyveestä, itsensä ja muiden tutkistelusta, sillä tutkiskelematon elämä ei ole ihmisen arvoista».[1] Niinpä hän harhaili ihmisten uskomusten parissa, hätyytti heitä kysymyksillä, vaati täsmällisiä vastauksia ja johdonmukaisia mielipiteitä ja oli kauhuna kaikille, jotka eivät pystyneet ajattelemaan selkeästi. Haadeessakin hän aikoi olla paarma ja »ottaa selville, kuka on viisas ja kuka on olevinaan viisas, vaikka ei olekaan». Hän varjeli itseään samanlaiselta ristikuulustelulta julistamalla, ettei hän tiennyt mitään; hän muka tiesi kaikki kysymykset, mutta ei yhtään vastausta, ja hän sanoi itseään vaatimattomasti »harrastelijafilosofiksi». Hän tarkoitti sillä otaksuttavasti, ettei ollut varma mistään muusta kuin ihmisen erehtyväisyydestä ja ettei hänellä ollut mitään jäykkää ja kiinteää dogmija prinsiippijärjestelmää. Kun Delfoin oraakkeli Khairefonin muka tekemään kysymykseen »Onko olemassa ketään Sokratesta viisaampaa?» muka vastasi: »Ei ketään», Sokrates piti vastausta hänen julkisesti tunnustamansa tietämättömyyden ansiona.

Siitä hetkestä lähtien hän asetti itselleen tehtäväksi selkeiden ideoiden muodostamisen. Hän lausui tahtovansa »pitää itselleen aika ajoin luentoja ihmiskuntaa koskevista asioista, harkiten mikä oli hurskasta, mikä jumalatonta, mikä oikeudenmukaista, mikä väärää, mikä tervejärkisyyttä, mikä pelkuruutta, millainen oli hallituksen luonne ja millaisia taitavan ihmisten hallitsijan ominaisuudet; sekä kosketellen muita asioita . . . joista hän ajatteli, että tietämättömiä voitiin oikeudenmukaisesti arvostella yhtä kehnoiksi kuin orjat». Jokaisen epäselvän käsitteen, helppohintaisen yleistyksen tai salaisen ennakkoluulon kohdatessaan hän tiukkasi: »Mikä se on?» ja vaati täsmällisen määritelmän. Hän otti tavakseen nousta varhain ja mennä torille, *gymnasion*eihin, *palaistroihin* tai käsityöläisten verstaisiin ja antautua keskusteluun kenen hyvänsä kanssa, joka näytti tarjoavan piristävää älykkyyttä tai hupaisaa typeryyttä. »Eikö tie Ateenaan ole tehty keskustelemista varten?» hän kysyi. Hänen menetelmänsä oli yksin-

[1] *De aneksetastos bios u biotos anthropo.* Platon, »Apologia», 37.

kertainen: hän vaati määrittelemään jonkin huomattavan idean. Sitten hän tutki määritelmää tavallisesti paljastaen sen epätäydelliseksi, ristiriitaiseksi tai järjettömäksi. Kysymällä yhä uudelleen ja uudelleen hän johti toista täydellisempää ja oikeampaa määritelmää kohti, jota hän ei kuitenkaan milloinkaan antanut. Välistä hän eteni yleiskäsitettä kohti tai hylkäsi sellaisen tutkimalla pitkän sarjan erikoistapauksia; siten hän koteutti induktiomenetelmän kreikkalaiseen logiikkaan. Joskus hän kuuluisaa Sokrateen ivaa viljellen paljasti sen määritelmän tai mielipiteen naurettavat seuraamukset, jonka hän halusi kumota. Hän rakasti intohimoisesti järjestettyä ajattelua ja luokitteli mielellään asiat niiden suvun, lajin ja erikoisominaisuuksien mukaan siten raivaten tietä Aristoteleen määrittelymetodille ja Platonin ideateorialle. Hän kuvasi mielellään dialektiikan taidoksi erottaa asiat huolellisesti toisistaan. Logiikan uuvuttavat erämaat hän höysti huumorilla, joka ei tullut pitkäikäiseksi filosofian historiassa.

Hänen vastustajansa moittivat sitä, että hän repi, muttei rakentanut mitään, että hän hylkäsi jokaisen vastauksen, mutta ei antanut mitään itse, ja että tulokset tuhosivat moraalin ja lamaannuttivat ajattelun. Monessa tapauksessa ideat, joita hän oli ryhtynyt selventämään, jäivät entistä hämärämmiksi. Jos joku päättäväinen henkilö, kuten Kritias, koetti kysellä häneltä, hän muutti vastauksensa toiseksi kysymykseksi ja sai heti yliotteen takaisin. »Protagoras»-vuoropuhelussa hän tarjoutuu kysymisen asemesta vastaamaan, mutta tämä hyvä päätös kestää vain hetken, minkä takia Protagoras, itse vanha tekijä logiikan leikissä, rauhallisesti luopuu väittelemästä. Hippias on raivoissaan Sokrateen vältteleväisyyden tähden: »Kautta Zeun!» hän huudahtaa, »et saa kuulla (vastaustani), ennen kuin itse sanot mikä sinun mielestäsi on oikeudenmukaista; sillä eipä riitä se, että naurat muille, kysellessäsi jokaiselta ja kumotessasi hänen puheitaan, mutta itse olet haluton selittämään syytä kenellekään tai lausumaan mielipidettäsi mistään asiasta». Tällaisiin herjauksiin Sokrates vastasi, että hän oli vain kätilö kuten äitinsäkin. »Moite, joka usein kohdistetaan minuun, että minä nimittäin kyselen muilta enkä älyä itse vastata heille, on täysin oikeutettu. Syynä menettelyyni on, että jumalat pakottavat minut toimimaan kätilönä, mutta estävät minua synnyttämästä» — oikein hänen ystävänsä Euripideen arvoinen *deus ex machina*.

Hän muistutti monessa suhteessa sofisteja, ja ateenalaiset käyttivätkin tätä nimitystä hänestä empimättä ja useimmiten myös tarkoittamatta sitä moitteeksi. Hän oli tosiaan usein sofisti sanan nykyaikaisessa merkityksessä: hän viljeli runsaasti ovelia metkuja ja kujeellista todistelua, muutti kavalasti käsitteiden laajuutta tai merkitystä, hukutti ongelman epämääräisiin analogioihin, saivarteli kuin koulupoika ja oli aikamoinen suunpieksijä. Ateenalaisten pitäisi oikeastaan saada anteeksi se, että juottivat

hänelle katkoa, sillä ei ole sen pahempaa vitsausta kuin tietoinen loogikko. Neljässä kohdassa hän erosi sofisteista: hän halveksi retoriikkaa, hän halusi lujittaa siveellisyyttä, hän ei välttänyt opettavansa muuta kuin ideoiden tarkastelun taitoa ja hän kieltäytyi ottamasta maksua opetuksestaan, vaikkakin hän kyllä nähtävästi otti vastaan tilapäistä avustusta rikkailta ystäviltään. Hänen ärsyttävistä vioistaan huolimatta hänen oppilaansa rakastivat häntä syvästi. »Ehkäpä», hän sanoo eräälle heistä, »minä pystyn auttamaan sinua kunnian ja hyveen tavoittelussa, koska olen taipuvainen molemminpuoliseen rakkauteen, sillä aina kun miellyn ihmisiin, antaudun kiihkeästi ja koko sielustani heitä rakastamaan ja saamaan heiltä vastarakkautta. Minä olen murheissani heidän poissaolostaan ja he minun, minä kaipaan heidän seuraansa, kuten he kaipaavat minun seuraani.»

Aristofaneen »Pilvissä» kerrotaan Sokrateen oppilaiden muodostaneen koulukunnan, joka säännöllisesti kokoontui sovittuun paikkaan, ja muuan Ksenofonin kohta tukee jonkin verran tätä käsitystä. Tavallisesti hänen kuitenkin kerrotaan opettaneen milloin ja missä tapasi oppilaan tai kuuntelijan. Hänen kannattajillaan ei kuitenkaan ollut mitään yhteistä oppia. Päinvastoin he olivat keskenään niin erimielisiä, että heistä tuli mitä erilaisimpien filosofisten koulukuntien ja teoreettisten suuntien, platonismin, kyynillisyyden, stoalaisuuden, epikurolaisuuden, skeptisismin, johtajia. Heitä oli ylpeä ja nöyrä Antisthenes, joka omaksui mestarilta elämän ja tarpeiden yksinkertaisuuden opin ja perusti kyynillisen koulukunnan. Hän oli ehkä saapuvilla Sokrateen lausuessa Antifonille: »Tunnut ajattelevan, että ylellisyys ja yltäkylläisyys on onnea, mutta minä arvelen, että se, joka ei tarvitse mitään, muistuttaa jumalia ja että se, joka tarvitsee mahdollisimman vähän, pääsee lähimmäs jumalia.» Heitä oli Aristippos, joka Sokrateen levollisesta toteamuksesta, että nautinto oli hyvä asia, johti opin, jota hän myöhemmin kehitti Kyrenessä ja jota Epikuros julisti Ateenassa. Megaralainen Eukleides huipensi Sokrateen dialektiikan skeptisismiksi, joka kielsi kaiken todellisen tiedon olemassaolon. Nuori Faidon oli joutunut orjuuteen, mistä Kriton Sokrateen käskystä lunasti vapaaksi hänet; Sokrates rakasti nuorukaista ja »teki hänestä filosofin». Levoton Ksenofon jätti filosofian sotilasuran tähden, mutta hän todisti silti, »ettei mikään ollut antoisampaa kuin olla Sokrateen seurassa ja keskustella hänen kanssaan joka tilaisuudessa ja mistä aineesta hyvänsä». Platonin vilkkaaseen mielikuvitukseen viisas teki niin pysyvän vaikutuksen, että molempien sielut ovat ikuisesti kietoutuneet toisiinsa filosofian historiassa. Rikas Kriton »oli mitä hellimmin kiintynyt Sokrateeseen ja piti huolta siitä, ettei häneltä koskaan mitään puuttunut». Loistava nuori Alkibiades saattoi uskottomuudellaan opettajansa huonoon maineeseen ja vaaraan, mutta alussa hän rakasti tätä luonteenomaisen huolettomasti. Hän on sanonut:

Kun kuulemme jotakuta toista, vaikka hyvääkin puhujaa, hänen sanoillaan ei ole kerrassaan minkäänlaista tehoa sinuun verraten, mutta sinun sanojesi murutkin, Sokrates, vaikka toisilta kuultuinakin ja epätäydellisesti selostettuina, hämmästyttävät ja ottavat valtaansa jokaisen miehen, naisen ja lapsen sielun, joka pääsee niitä kuulemaan... Tiedän, että ellen ummistaisi korviani häneltä ja pakenisi seireenin ääntä, hän pidättäisi minut luonaan, kunnes vanhenisin hänen jalkainsa juuressa istuessani. ... Olen tuntenut sydämessäni tai sielussani ... tuon suurimman tuskan, joka vilpittömässä nuoruudessa viiltää kipeämmin kuin käärmeen hammas, filosofian tuskan... Ja sinä, Faidros, sinä, Agathon, te Eryksimakhos, Pausanias, Aristodemos ja Aristofanes, Sokrates itsekin, tarpeetonta sanoakin, kaikki te olette kokeneet samaa mieletöntä filosofian intohimoa.

Oligarkkijohtaja Kritias oli mielissään Sokrateen demokratianvastaisista letkauksista ja edisti hänen huonoon maineeseen joutumistaan kirjoittamalla näytelmän, jossa hän kuvasi jumalat ovelien valtiomiesten keksinnöksi; nämä muka käyttivät jumalia yövartijoina peloittelemaan ihmisiä siivoon käytökseen. Oppilaisiin kuului edelleen kansanvaltaisen puoluepomon Anytoksen poika, joka mieluummin kuunteli Sokratesta kuin hoiti varsinaisia askareitaan, nahkakauppaa. Anytos valitti, että Sokrates oli pannut pojan pään pyörälle skeptisismillään ja ettei poika enää kunnioittanut vanhempiaan eikä jumalia. Sitä paitsi Anytos paheksui Sokrateen demokratiaan kohdistamaa arvostelua.[1] »Sokrates», Anytos sanoi, »luulen sinut liian kärkkääksi puhumaan pahaa ihmisistä, ja jos neuvoni kelpaa sinulle, ole varovaisempi. Ehkä ei ole yhtään kaupunkia, missä ei olisi helpompi aiheuttaa ihmisille vahinkoa kuin tehdä heille hyvää, ja ainakin Ateenan laita on niin.» Anytos odotteli aikaansa.

3. *Sokrateen filosofia*

Sokrateen metodin takana piili väistelevä, hapuileva, systeemitön filosofia, joka kuitenkin oli niin todellinen, että sen puolesta kuoltiin. Ensi näkemältä ei mitään Sokrateen filosofiaa ole olemassakaan, mikä kuitenkin suurelta osalta johtuu siitä, että Sokrates Protagoraan relativismin pauloissa ollen ei esittänyt jyrkkiä dogmeja ja oli varma vain omasta tietämättömyydestään.

Vaikka Sokrates tuomittiinkin jumalattomuudesta, hän kuitenkin ainakin ulkonaisesti palvoi kaupunkinsa jumalia, osallistui sen uskonnollisiin juhlamenoihin eikä tiettävästi koskaan sanallakaan rienannut. Hän väitti kaikissa tärkeissä kielteisissä ratkaisuissaan tottelevansa sisäistä *daimo-*

[1] On mahdollista että Anytos, kuten Plutarkhos ja Athenaios väittävät, oli rakastunut Alkibiadeeseen, joka hylkäsi hänet Sokrateen tähden.

nionia, jota hän kuvasi taivaan antamaksi merkiksi. Tämä henki oli kenties sekin Sokrateen ironisuuden tuote, mutta jos niin on, hän piti sitä tavattoman tarmokkaasti elossa, ja se on vain yksi laji Sokrateen monia vetoamisia oraakkeleihin ja uniin jumalien viesteinä. Hän väitti, että maailmassa oli liian monta esimerkkiä hämmästyttävästä mukaantumisesta ja ilmeisestä suunnitelmallisuudesta, jotta maailma olisi saanut alkunsa sattumasta tai jostakin käsittämättömästä syystä. Kuolemattomuudesta hän ei ollut yhtä varma. »Faidonissa» hän puolustaa sitä sitkeästi, mutta »Apologiassa» hän lausuu: »Jos väittäisin olevani viisaampi kuin muut, se tapahtuisi sen takia, etten luule omaavani riittävää tietoa toisesta maailmasta, josta todella en tiedä mitään.» »Kratyloksessa» hän suhtautuu jumaliin yhtä agnostikkomaisesti: »Jumalista me emme tiedä mitään.» Hän neuvoi seuralaisiaan olemaan kiistelemättä sellaisista asioista; kuten Kung Fu-tse, hän kysyi heiltä, olivatko he niin hyvin perillä ihmisten asioista, että olivat valmiit sekaantumaan taivaallisiin. Parasta kaikesta oli hänen mielestään tunnustaa tietämättömyytemme ja noudattaa Delfoin oraakkelin neuvoa, kun tämä kysyttäessä, miten jumalia oli palvottava, vastasi: »Maanne lakien mukaan.»

Hän sovelsi tätä skeptillisyyttään vielä ankarammin luonnontieteisiin. Niitä piti opiskella vain sen verran, kuin käytännöllisessä elämässä tarvittiin. Muu oli tutkimaton sokkelo, ja jokainen ratkaistu salaisuus nosti näkyviin uuden vieläkin salaperäisemmän salaisuuden. Sokrates oli nuoruudessaan tutkinut tieteitä Arkhelaoksen johdolla, mutta kypsään ikään ehdittyään hän hylkäsi ne enemmän tai vähemmän totuuspitoisena myyttinä. Häntä eivät enää kiinnostaneet tosiasiat ja syntyjuuret, vaan arvot ja tarkoitukset. »Hän keskusteli», sanoo Ksenofon, »aina ihmisiä koskevista asioista». Sofistit olivat myös »kääntyneet» luonnontieteistä ihmiseen ja alkaneet tutkia aistimista, havaintoa ja tietoa. Sokrates eteni pitemmälle ja tutki ihmisluonnetta ja ihmisen tarkoitusta. »Sanohan, Euthydemos, oletko milloinkaan käynyt Delfoissa?» »Kyllä, kahdesti.» »Ja huomasitko, että temppelin seinään oli kirjoitettu: 'Tunne itsesi!'» »Huomasin.» »Entä eikö se herättänyt sinussa mitään ajatuksia vai koetitko sitä seuraten tutkia itseäsi päästäksesi selville, minkälainen luonteesi on?»

Filosofia ei näin ollen Sokrateelle ollut teologiaa, metafysiikkaa eikä fysiikkaa, vaan etiikkaa ja politiikkaa, jonka johdantona ja välineenä oli logiikka. Kun hänen esiintymisensä sattui sofistien aikakauden loppuvaiheeseen, hän ymmärsi, että sofistit olivat saaneet aikaan erään jokaisen kulttuurimuodon historian kriitillisimmän tilanteen, sen, jossa moraalin yliluonnollinen perusta järkkyy. Palaamatta kauhistuneena oikeaoppisuuden turviin hän asetti itselleen etiikan syvällisimmän kysymyksen: onko luontoisetiikka mahdollinen? Voiko filosofia luomalla tehokkaan maallisen moraalisäännöstön pelastaa sivistyksen, jonka sen ajatuksenvapaus

uhkaa tuhota? Kun Sokrates »Euthyfronissa» väittää, ettei hyvä ole hyvää siksi, että jumalat sen hyväksyvät, vaan että jumalat hyväksyvät sen, koska se on hyvää, hän suosittelee filosofista vallankumousta. Kaukana siitä, että hänen hyvä-käsityksensä olisi teologinen, se on siinä määrin maallinen, että se on miltei hyötymoraalin kyllästämä. Hyvä ei hänen mielestään ole mitään yleistä ja abstraktista, vaan tapauksellista ja käytännöllistä, »johonkin kelpaavaa». Hyvyys ja kauneus ovat hyödyllisen ja edullisuuden muotoja. Lantakorikin on kaunis, jos se on tarkoitukseensa sopiva. Koska (Sokrateen mielestä) mikään muu ei ole niin hyödyllistä kuin tieto, tieto on korkein hyve ja kaikki pahe on tietämättömyyttä; »hyve» *(arete)* tosin tässä merkitsee pikemminkin oivallisuutta kuin synnittömyyttä. Ilman tarpeellista tietoa ei voida toimia oikein; se, jolla on tarpeellinen tieto, ei voi välttyä toimimasta oikein. Ihmiset eivät koskaan tee sellaista, minkä he tietävät vääräksi, so. epäviisaaksi ja heille itselleen vahingolliseksi. Korkein hyvä on onnellisuus, korkein keino sen saavuttamiseen tieto tai ymmärrys.

Jos tieto on korkeinta maailmassa, silloin aristokratia on, niin Sokrates järkeilee, paras hallitusmuoto ja demokratia mielettömyyttä. »Onhan mieletöntä», sanoo Ksenofonin Sokrates, »valita virkamiehiä arpomalla, sillä eihän kukaan unissaankaan valitse arpomalla luotsia, muuraria, huilunsoittajaa eikä yleensä mitään ammattimiestä, vaikka sellaisten miesten erehdykset ovat paljon vaarattomampia kuin ne, jotka aiheuttavat sekasortoa valtiollisella alalla». Hän tuomitsi ateenalaisten puolueiden ja kiistojen katkeruuden: »Niiden takia olen alituisesti mitä pahimman pelon vallassa, että tapahtuu niin suuri onnettomuus, ettei valtio voi sitä kestää.» Hänen arvelunsa mukaan Ateenaa ei voinut pelastaa mikään muu, kuin että sitä pääsisivät hallitsemaan pystyvät ja monitietoiset miehet, mutta heitä ei voitu nimetä äänestämällä sen paremmin kuin sopivia luotseja, muusikkoja, lääkäreitä tai puuseppiä. Vallan tai rikkauden ei myöskään pitänyt vaikuttaa valtion virkamiesten valintaan. Tyrannia ja plutokratia eivät ole demokratiaa parempia. Järjellinen väliratkaisu on aristokratia, jossa vain henkisiltä ominaisiltaan sopivat ja tarpeellisen koulutuksen saaneet voivat saada virkoja. Vaikka Sokrates näin arvostelikin Ateenan kansanvaltaa, hän tunnusti sen edut ja antoi arvoa sen suomalle vapaudelle ja kehitysmahdollisuuksille. Hän nauroi muutamien seuralaistensa halulle saarnata »paluuta luontoon» ja suhtautui Antistheneeseen ja kyynikkoihin samoin kuin Voltaire myöhemmin Rousseauhon. Sivistys oli kaikkine vikoineenkin hänen mielestään kallisarvoinen asia, jota ei saanut hylätä alkukantaisen yksinkertaisuuden hyväksi.

Ateenalaisten enemmistö suhtautui kuitenkin häneen ärtyneen epäluuloisesti. Oikeaoppisen uskonnon kannattajat pitivät häntä kaikista sofisteista vaarallisimpana, sillä vaikka hän suhtautui huomaavaisesti vanhaan

uskontoon, hän hylkäsi tradition, tahtoi alistaa jokaisen säännön järjen punnittavaksi, perusti siveellisyyden enemmän ihmisen omantunnon kuin yhteiskunnallisen hyödyn tai taivaan muuttumattomien käskyjen varaan ja päätyi skeptisismiin, joka jätti järjen jokaista tapaa ja uskomusta jäytävän sekasorron tilaan. Aristofaneen kaltaiset menneisyyden ylistäjät syyttivät häntä, samoin kuin Protagorasta ja Euripidesta, ajan uskonnottomuudesta, nuorten vanhoille osoittamasta kunnioituksen puutteesta, sivistyneistön moraalin löyhtymisestä ja Ateenan elämälle tuhoisasta sekasortoisesta individualismista. Sokrates tosin kieltäytyi tukemasta harvainvaltalaisten puoluetta, mutta monet sen johtajista olivat hänen oppilaitaan tai ystäviään. Kun eräs heistä, Kritias, toimeenpani varakkaiden vallankumouksen ja häikäilemättömän terrorin, Anytoksen ja Meletoksen kaltaiset demokraatit leimasivat Sokrateen harvainvaltaisen taantumuksen henkiseksi lähteeksi ja päättivät raivata hänet pois Ateenan valtiollisesta elämästä.

Siinä he onnistuivat, mutta he eivät voineet tehdä tyhjäksi hänen suunnatonta vaikutustaan. Hänen Zenonilta omaksumansa dialektiikka siirtyi Platonin välityksellä Aristoteleelle, joka kehitti siitä niin täydellisen logiikan järjestelmän, että se pysyi muuttamattomana tuhatyhdeksänsataa vuotta. Tieteelle hänen vaikutuksensa oli vahingoksi: opiskelijat kääntyivät poisl uonnontieteellisestä tutkimuksesta, ja oppi ulkopuolisesta tarkoituksesta ei mitenkään rohkaissut tieteelliseen erittelyyn. Sokrateen individualistinen ja intellektualistinen etiikka kenties jossakin määrin edisti ateenalaisten moraalin rappeutumista, mutta sen vaatimuksesta, että omaatuntoa oli toteltava enemmän kuin lakia, tuli yksi kristinuskon tärkeimpiä opinkappaleita. Hänen oppilaansa välittivät hänen herätteitä antavat ajatuksensa seuraavien kahden vuosisadan tärkeimpiin filosofisiin katsomuksiin, joista ne muodostivat olennaisen osan. Voimakkaimmin edisti hänen vaikutustaan hänen esimerkillinen elämänsä ja luonteensa. Hänestä tuli Kreikan historian marttyyri ja pyhimys, ja jokainen sukupolvi, joka etsi yksinkertaisen elämän ja urhean ajattelun esikuvaa, ruokki ihanteitaan hänen muistollaan. »Ajatellessani tuon miehen viisautta ja luonteen jaloutta», sanoi Ksenofon, »on minun mahdotonta unohtaa häntä tai muistaessani hänet olla ylistämättä häntä. Ja jos niistä, jotka pyrkivät hyveeseen, joku on milloinkaan tavannut avuliaamman henkilön kuin Sokrates, arvioinpa sen miehen ansaitsevan tulla sanotuksi vallan autuaaksi.»

SEITSEMÄSTOISTA LUKU

KULTA-AJAN KIRJALLISUUS

I. PINDAROS

Tavallisesti aikakauden filosofia on seuraavan aikakauden kirjallisuutta: ne aatteet ja kysymykset, joista yksi sukupolvi ottelee tutkimuksen ja ajattelun kentillä, ovat seuraavalle näytelmän, romaanin ja runouden taustana. Mutta Hellaassa kirjallisuus ei vitkastellut filosofian jäljessä. Runoilijat olivat itse filosofeja, ajattelivat itse puolestaan ja olivat aikansa henkistä kärkijoukkoa. Sama vanhoillisuuden ja radikalismin ristiriita, joka kuohutti Kreikan uskontoa, tiedettä ja filosofiaa, ilmensi itseään myös runoudessa ja draamassa, jopa historiankirjoituksessakin. Koska syvällinen mietiskely sai tuekseen loistavan taiteellisen muodon, kulta-ajan kirjallisuus kohosi huipuille, jotka vasta Shakespeare'in ja Montaigne'in aika saattoi jälleen tavoittaa.

Toiselta puolen tämä ajattelun taakka, toiselta puolen kuninkaallisten tai aristokraattisten suojelijoiden sortuminen oli syynä siihen, että viides vuosisata oli kuudetta köyhempi itsenäisen lyyrillisen runouden puolesta. Pindaros oli molempien aikakausien yhdistäjä, sillä hän oli perinyt lyyrillisen muodon, mutta täytti sen dramaattisella loisteliaisuudella. Hänen jälkeensä runous mursi perinnäiset rajansa ja dionysolaisessa draamassa yhtyi musiikin, uskonnon ja tanssin kanssa luomaan kulta-ajan loistolle ja tuliselle intohimoisuudelle suurenmoisemman ilmaisukeinon.

Pindaros polveytyi thebalaisesta perheestä, joka johti juurensa alkukantaisiin aikoihin ja laski omikseen monta hänen runoudessaan ikuistettua muinaisajan sankaria. Hänen setänsä, taitava huilunsoittaja, jätti perinnöksi Pindarokselle runsaasti musiikinrakkauttaan ja jonkin verran taitoaankin. Vanhemmat lähettivät pojan täydentämään musiikkiopintojaan Ateenaan, missä Lasos ja Agathokles opettivat hänelle kuorosävellystä. Jo ennen kahdettakymmenettä ikävuottaan — so. 502 — hän palasi Thebaan ja opiskeli yhdessä runoilijatar Korinnan kanssa. Hän kilpaili Korinnaa vastaan viidesti ja hävisi joka kerran, mutta Korinna oli hyvin kaunis, ja tuomarit olivat miehiä. Pindaros nimitti häntä imisäksi, Simonidesta varikseksi ja itseään kotkaksi. Tästä likinäköisyydestä huolimatta hänen maineensa nousi niin korkealle, että hänen maanmiehensä pian sepittivät tarinan, jonka mukaan nuoren runoilijan nukkuessa kedolla mehiläiset olivat asettuneet hänen huulilleen ja jättäneet sinne hunajansa. Pian häntä pyydettiin kirjoittamaan oodeja ruhtinaiden ja rikkaiden kunniaksi, jotka palkitsivat hänet anteliaasti. Hän vieraili Rhodoksen, Tenedoksen, Korinthoksen ja Ateenan ylhäisissä perheissä ja eli jonkin aikaa Makedonian kuninkaan Aleksanteri I:n, Akragaan Theronin ja Syrakusan Hieron

I:n hovilaulajana. Tavallisesti hän sai lauluistaan maksun etukäteen, aivan kuin nykyään jokin kaupunki tilaa säveltäjän laatimaan sen kunniaksi kuoro- ja tanssisävellyksen ja itse johtamaan esitystä. Kun Pindaros palasi neljännelläviidettä ikävuodellaan Thebaan, hänet tunnustettiin Boiotian suurimmaksi lahjaksi Hellaalle.

Hän työskenteli uutterasti, sävelsi musiikin kutakin runoaan varten ja usein harjoitti kuoron sitä laulamaan. Hän kirjoitti hymnejä ja paiaaneja jumalille, dityrambeja Dionysoksen juhlaan, neitojen lauluja *(parthenaia)*, kuuluisien miesten ylistyslauluja *(enkomia)*, juomalauluja *(skolia)*, itkuvirsiä *(threnoi)* ja voittolauluja *(epinikia)* panhelleenisten kisojen voittajille. Näistä on säilynyt vain neljäkymmentäviisi oodia; niillä on nimensä niiden kisojen mukaan, joissa niiden sankarit saavuttivat voittonsa. Oodeista puolestaan ovat ainoastaan sanat säilyneet, sävellyksestä ei mitään. Koettaessamme arvostella niitä olemme samassa asemassa kuin tulevaisuuden historiankirjoittaja, jolla on edessään Wagnerin libretot, mutta ei lainkaan partituureja, joka sen vuoksi lukee hänet pikemmin runoilijoiden kuin säveltäjien joukkoon ja joka määrää hänen asemansa niiden sanojen mukaan, jotka palvelivat hänen sävelsointujaan. Myös kuvittelemalla kiinalaisen oppineen, joka ei tunne Kristus-kertomusta, jonakin iltana lukevan kömpelönä käännöksenä kymmentä Bachin koraalia, joista puuttuu musiikki ja rituaali, voimme päätellä miten helppoa on olla oikeudenmukainen Pindarosta kohtaan. Kun häntä nykyisin oodi oodilta luetaan hiljaisessa työkammiossa, hän on klassillisen maailman verrattomasti ikävystyttävin etuvartija.

Vain musiikkiin vertailemalla voidaan näiden runojen rakenne selittää. Pindaroksen, samoin kuin Simonideen ja Bakkhylideen, oli yhtä mahdotonta voittolaulussaan poiketa muodon vaatimuksista kuin nyky-Euroopassa rikkoa sinfoniojen ja sonaattien vakiintunutta muotoa vastaan. Ensin tuli aiheen toteaminen — oli mainittava voittaneen urheilijan tai vaunukilvassa voittaneiden hevosten jalosukuisen omistajan nimi ja vaiheet. Yleensä Pindaros ylistää »miehen viisautta ja kauneutta ja hänen maineensa loistoa». Todellisuudessa hän ei tuntenut suurta kiinnostusta muodollista aihettaan kohtaan. Hän lauloi juoksijoiden, ilonaisten ja kuninkaiden ylistykseksi ja otti mielihyvin suojelijakseen käteisellä maksavan tyrannin, jos tilaisuus suosi hänen rikasta mielikuvitustaan ja ylpeän monimutkaista runouttaan. Hän oli uskollinen Theban kansalainen eikä enempää oikean hengen vallassa kuin Delfoin oraakkeli puolustaessaan Theban puolueettomuutta persialaissotien aikana, mutta myöhemmin hän häpesi erehdystään ja vaivautui ylistämään Hellaan puolustuksen johtajaa »maineikkaaksi Ateenaksi, rikkaaksi, orvokkiseppeleiseksi, laulun arvoiseksi, Hellaan suojaksi, jumalien suojelemaksi kaupungiksi». Ateenalaisten kerrotaan antaneen hänelle 10 000 drakhmaa niistä dityrambeista eli kulkuelauluista, joissa nämä säkeet esiintyivät. Epäluotettavampi tarina kertoo thebalaisten sakottaneen häntä tästä verhotusta moitteesta ja ateenalaisten maksaneen sakon.

Toinen osa Pindaroksen oodista oli valittu ote Kreikan jumalaistarus-

tosta. Siinä suhteessa Pindaros oli masentavan antelias. Korinna valittikin, että hän »kylvi pikemmin pussista kuin kourastansa». Hänellä oli korkeat käsitykset jumalista, ja hän kunnioitti heitä parhaimpiin asiakkaisiinsa kuuluvina. Hän oli Delfoin papiston suosikkirunoilija. Elinpäivinään hän sai siltä monta etuoikeutta, ja hänen kuoltuaan hänen henkensä kutsuttiin — skottilaisen anteliaasti! — ottamaan osansa ensimmäisistä Apollonin pyhäkölle uhratuista hedelmistä. Hän oli oikeaoppisen uskon viimeinen puolustaja. Hurskas Aiskhyloskin vaikuttaa hurjalta kerettiläiseltä häneen verrattuna. »Kahlehditun Prometheuksen» jumalanpilkka olisi kauhistuttanut Pindarosta. Välistä hän kohoaa aivan monoteistiseen käsitykseen Zeusta, joka on »Kaikkeus, kaikkivaltainen ja kaikkinäkyvä». Hän on mysteerijuhlien ystävä ja orfilaisten paratiisiuskon kannattaja. Hän julistaa yksilön sielun jumalallista alkuperää ja päämäärää ja on ensimmäisiä, jotka ovat kuvanneet viimeistä tuomiota, taivasta ja helvettiä. »Heti kuoleman jälkeen lainrikkojien henget kärsivät rangaistuksen, ja tässä Zeun valtakunnassa tehdyt synnit tuomitsee Yksi, jonka tuomio on ankara ja väistämätön.»

Pindaroksen oodin kolmas ja loppuosa oli tavallisesti siveellinen neuvo. Älkäämme odottako häneltä älykästä filosofiaa. Pindaros ei ollut ateenalainen eikä luultavasti koskaan ollut nähnyt sofistia tai lukenut sellaisen kirjoituksia. Hänen älynsä keskittyi hänen taiteeseensa, eikä omaperäistä ajattelua varten liiennyt mitään. Hänelle riitti, kun hän kehoitti voittollisia urheilijoita tai ruhtinaita säilyttämään malttinsa menestyksen keskelläkin, osoittamaan kunnioitusta jumalille, kanssaihmisilleen ja omalle paremmalle minälleen. Silloin tällöin hän sekoitti kiitokseen moitetta, uskalsipa varoittaa Hieronia ahneudesta, mutta hän ei myöskään pelännyt virkkaa suopeata sanaa tuosta eniten parjatusta ja rakastetusta hyödykkeestä, rahasta. Hän inhosi Sisilian vallankumouksellisia ja varoitti heitä miltei Kung Fu-tsen sanoin: »Heikonkin on helppoa järkyttää kaupungin perustuksia, mutta tukalaa ja raskasta panna ne taas takaisin paikoilleen.» Hän hyväksyi sen maltillisen demokratian, joka Ateenassa oli vallassa Salamiin taistelun jälkeen, mutta hän uskoi vilpittömästi, että aristokratia oli vähiten vahingollinen kaikista hallitusmuodoista. Hän arveli kyvyn olevan pikemmin veren perintöä kuin kasvatuksella saavutettavissa ja sen esiintyvän useimmiten perheissä, jotka sitä ovat ennenkin osoittaneet. Vain jalo veri voi valmistaa miestä niitä erikoisia tekoja varten, jotka kohottavat ja osoittavat oikeutetuksi ihmiselämän. »Yhden päivän olennot! Mitä me olemme ja mitä emme? Varjon unelma on ihminen, mutta jos jumalat suovat loistettaan, hän joutuu kuin sädekehään ja hänen elämänsä on ihanaa.»

Ken hurskahan tietä astuu,
hälle päivin ja öin
kimmeltävi aurinko, ja väistyvät
kaikk' ankeat eestä elon. Raadantaan
ei kättähän käännä hän,
merta haaksin halo ei

hän silt' elatust' etsien.
Jumalten suosikkien
luon' onnen perivät
kunnokkaat kulkijat;
ei kyynelly koskaan
katseensa. Rikkojatpa taas
lyö turma talttumaton.[1]

Pindaros ei ollut suosittu elinaikanaan, ja hän on vielä muutamia vuosisatoja nauttiva niiden kirjailijoiden elottomasta kuolemattomuudesta, joita kaikki ylistävät, mutta kukaan ei lue. Maailman liikkuessa eteenpäin hän vaati sitä pysymään paikallaan, ja se jätti hänet niin kauas taakseen, että vaikka hän oli nuorempi kuin Aiskhylos, hän vaikuttaa vanhemmalta kuin Alkman. Hän kirjoitti yhtä tiivistä, sekavaa ja mutkittelevaa runoutta kuin Tacituksen proosa käyttäen keinotekoista ja tahallisen vanhahtavaa murretta. Hänen runomittansa olivat niin mutkikkaat, että vain harvat runoilijat (huomattavana poikkeuksena Dryden) ovat halunneet niitä jäljitellä, ja niin vaihtelevat, että vain kahdella viidettäviidestä oodista on sama runomuoto. Ajatuskulkunsa lapsekkuudesta huolimatta hän on niin hämärä, että kielimiehet ovat käyttäneet koko elinikänsä selvitellessään hänen saksalaisen raskaita lauserakenteitaan ainoastaan löytääkseen niiden takaa sointuvien tyhjänpäiväisyyksien aarteiston. Jos muutamat uteliaat oppineet vieläkin haluavat lukea hänen runojaan näistä vioista, hänen kalseasta muodollisuudestaan, mahtipontisesta kuvakielestään ja ikävystyttävästä jumalaistarustostaan huolimatta, se johtuu siitä, että hänen kerrontansa on vauhdikasta ja eloisaa, hänen mutkaton moraalinsa vilpitöntä ja kielen loisto antaa mitättömimmillekin aiheille häipyvää suuruutta.

Hän eli kahdeksankymmenvuotiaaksi säilyen Thebassa rauhassa ateenalaisen ajattelun pyörteiltä. »Kallis on ihmiselle», hän lauloi, »hänen oma kotikaupunkinsa, toverinsa ja sukulaisensa; siellä hän on tyytyväinen. Mutta houkkiot kaipaavat etäisiä asioita.» Kerrotaan, että hän kymmenen päivää ennen kuolemaansa kysytti Ammonin oraakkelilta: »Mikä on ihmiselle parasta?» Egyptiläinen oraakkeli vastasi kreikkalaisen tavoin: »Kuolema.» Ateena pystytti hänelle yleisillä varoilla patsaan, ja rhodolaiset kaiverruttivat hänen seitsemännen olympialaisen oodinsa, jossa heidän saartaan ylistettiin, kultakirjaimin temppelin seinään. Kun Aleksanteri
335 käski polttaa kapinallisen Theban poroksi, hän määräsi, että sotilaiden oli jätettävä vahingottomaksi talo, jossa Pindaros oli elänyt ja kuollut.

II. DIONYSOKSEN TEATTERI

Suidaan *Leksikon*issa kerrotaan, että kun muuatta Pratinaan näytelmää esitettiin n. v. 500, katsojien puupenkit luhistuivat aiheuttaen loukkaantumisia ja sellaisen pelästyksen, että ateenalaiset rakensivat Akropoliin

[1] Suom. V. Arti.

etelärinteelle kiviteatterin, jonka he pyhittivät Dionysos-jumalalle.[1] Seuraavien kahden vuosisadan aikana pystytettiin samanlaisia teattereita Eretriaan, Epidaurokseen, Argokseen, Mantineiaan, Delfoihin, Tauromenioniin (Taorminaan), Syrakusaan ja muualle pirstoutuneeseen kreikkalaismaailmaan. Mutta Dionysoksen näyttämöllä tapahtuivat tärkeimpien murhe- ja huvinäytelmien kantaesitykset, ja siellä taisteltiin katkerin vaihe siinä vanhan teologian ja uuden filosofian sodassa, jonka ympärille Perikleen ajan henkinen historia on kietoutunut laajaksi ajattelu- ja muutosprosessiksi.

Suuri teatteri oli tietenkin katoton. Siinä oli viisitoistatuhatta istuinta, joiden rivit viuhkamaisena puoliympyränä nousivat Parthenonia kohti ja antoivat Hymettos-vuorelle ja merelle päin. Kun draaman henkilöt vetoavat maahan ja taivaaseen, aurinkoon, tähtiin ja valtamereen, he kääntyvät sellaisen todellisuuden puoleen, jonka useimmat katsojat kuunnellessaan puhetta tai laulua voivat itse nähdä tai tuntea. Istuimissa, jotka alkuaan olivat puuta, sittemmin kiveä, ei ollut selkänojaa. Monet ihmiset toivat mukanaan pieluksen, mutta he seurasivat viittä näytöstä päivässä tiettävästi ilman muuta tukea selkärangalleen kuin takana istuvien epämukavat polvet. Ensimmäisissä riveissä oli muutamia harvoja selkänojallisia istuimia Dionysoksen ylipappeja ja kaupungin virkamiehiä varten.[2] Katsojien jalkojen juuressa oli *orkhestra* eli tanssilava kuoroa varten. Sen takana oli pieni puurakennus, *skene*, joka toimi milloin palatsina, milloin temppelinä tai yksityistalona ja otaksuttavasti myös näyttelijäin tyyssijana heidän ollessaan poissa näyttämöltä.[3] Käytännössä oli yksinkertaista, juonen vaatimaa kalustoa: alttareita, huonekaluja jne. Aristofaneen »Lintuja» näyteltäessä lavastukseen ja puvustoon tehtiin tärkeitä lisäyksiä[4]. Samolainen Agatharkhos maalasi taustan siten, että syntyi syvyysvaikutelma. Useita mekaanisia laitteita käytettiin saamaan aikaan vaihtelua toimintaan tai näyttämön vaihdoksissa. *Skenen* sisällä tapahtunutta toimintaa kuvaamaan saatettiin käyttää puista lavaa *(ekkyklema)*, joka työnnettiin esiin

[1] Se ei ollut sama kuin matkailijoille nykyisin näytelty Dionysoksen teatteri; säilynyt rakennus on rakennettu n. 338 rahaministeri Lykurgoksen johdolla. Eräiden sen osien on arvailtu palautuvan vuoteen 421; toiset näyttävät tulleen lisätyiksi ensimmäisellä ja kolmannella vuosisadalla j.Kr.

[2] Nämä ja muut huomautukset näyttämöstä perustuvat otaksumaan, että Lykurgoksen teatteri oli rakennettu saman yleissuunnitelman mukaan kuin edeltäjänsä.

[3] On epävarmaa, tapahtuiko toiminta *skenen* katolla vai sen edessä olevalla *proskenionilla*. Kenties toiminta siirtyi toiselta tasolle toiselta juonen paikanvaihdosten mukaan.

[4] Roomalaisaikana käytettiin väliverhoa, joka laskettiin näyttämön edessä olevaan rakoon ja nostettiin toisesta päästä. Säilyneet 400-luvun näytelmät eivät kuitenkaan kerro mitään sellaisesta. Niissä ilmeisesti turvauduttiin kuoron esityksiin, kun tahdottiin ilmaista »näytösten» väliaikoja.

ja jolle oli asetettu ihmishahmoja kuvaelmaksi solittämään tapahtumia. Lavalla saattoi esim. olla ruumis ja verisiä aseitaan pitelevia murhaajia; väkivaltaisuuksien suoranainen esittäminen näyttämöllä oli vastoin Kreikan draamataiteen perinteitä. *Proskenionin* kummallakin puolella oli suuri, kolmisivuinen, pysty ja navan varassa liikkuva särmiö; särmiöiden kullekin sivulle oli maalattu erilainen näyttämökuva. Kiertämällä näitä *periaktoi* voitiin tausta hetkessä vaihtaa. Vielä merkillisempi laite oli *mekhane* 'kone', väkipyörien ja punnusten avulla toimiva nostokurki, joka oli sijoitettu *skenen* vasempaan yläosaan ja jota käytettiin laskemaan jumalia tai sankareita taivaasta näyttämölle, nostamaan heidät takaisin taivaaseen tai esittämään heitä ilmassa leijailevina. Euripides varsinkin harrasti tätä laitetta toimittaakseen maahan jumalan — roomalaisittain *deus ex machina* —, joka hurskaasti selvittää hänen agnostisten näytelmiensä solmun.

Ateenan murhenäytelmä ei ollut maallisluontoinen eikä jatkuva toimitus, vaan se kuului osana Dionysoksen juhlan jokavuotiseen viettoon.[1] Monista arkontille tarjotuista näytelmistä valittiin jokin harva esitettäväksi. Kukin Attikan kymmenestä heimosta eli demoksesta valitsi jonkin rikkaan jäsenensä khoregiksi, so. kuoronjohtajaksi. Hänen etuoikeutenaan oli maksaa laulajien, tanssijoiden ja näyttelijöiden harjoituskustannukset ja muut esityksestä aiheutuvat menot. Joskus khoregi käytti kokonaisen omaisuuden lavastukseen, pukuihin ja »neroihin»; sillä tavoin voitti jokainen Nikiaan rahoittama näytelmä palkinnot. Toiset khoregit olivat taloudellisempia ja vuokrasivat käytettyjä pukuja teatteripukujen kauppiailta. Kuoron varsinaisen harjoittamisen suoritti tavallisesti näytelmänkirjoittaja itse.

Kuoro on monessa suhteessa tärkein ja eniten kustannuksia vaativa esityksen osa. Usein se antoi nimensä draamalle, ja etupäässä sen välityksellä runoilija toi ilmi uskonnolliset ja filosofiset käsityksensä. Kreikan teatterin historia on kuoron häviöön päättyvää kamppailua teatterin ylivallasta: ensin kuoro on kaikki, Thespiin ja Aiskhyloksen aikana sen osuus pienenee näyttelijäin luvun kasvaessa, kolmannella vuosisadalla se häviää kokonaan. Kuoroon ei tavallisesti kuulunut ammattilaulajia, vaan heimon keskuudesta valittuja amatöörejä. Kaikki olivat miehiä, ja heidän lukumääränsä oli Aiskhyloksen jälkeisinä aikoina viisitoista. He sekä tanssivat että lauloivat ja liikkuivat arvokkaana kulkueena pitkällä ja kapealla näyttämöllä tulkiten liikkeen runoudella näytelmän sanoja ja tunnelmia.

Musiikin osuus oli kreikkalaisessa draamassa niin huomattava, että vain toiminta ja runous olivat sitä tärkeämpiä. Tavallisesti sama henkilö sävelsi

[1] Näytelmiä esitettiin myös alemmassa *dionysia*- eli *lenaia*-juhlassa Peiraeuksessa ja eri aikoina Attikan kaupunkien paikallisnäyttämöillä.

musiikin, joka kirjoitti sanatkin. Suurin osa vuorosanoista esitettiin puhuen tai lausuen, osa laulettiin resitatiivisesti, mutta pääosiin kuului lyyrillisiä kohtia, jotka oli laulettava sooloina, kaksin- tai kolminlauluina, yksiäänisesti tai vaihdellen kuoron kanssa. Laulaminen oli yksinkertaista, ilman »ääniä» tai harmoniaa. Säestyksenä oli tavallisesti vain yksi huilu, ja se seurasi nuotti nuotilta ääniä; siten kuulijakunta saattoi seurata sanoja eikä runo hukkunut lauluun. Näitä näytelmiä ei voida arvostella pelkän lukemisen perusteella, sillä helleenien silmissä sanat olivat vain osa monimutkaisesta taidemuodosta, jossa runous, musiikki, näytteleminen ja tanssi kutoutuivat syvälliseksi ja tehoavaksi kokonaisuudeksi.[1]

Silti näytelmä oli pääasia, ja palkinto annettiin enemmän draaman kuin musiikin, enemmän näyttelemisen kuin näytelmän vuoksi. Hyvä näyttelijä saattoi hankkia keskinkertaiselle kappaleelle menestyksen. Näyttelijät olivat aina miehiä. Heitä ei halveksittu kuten Roomassa, vaan kunnioitettiin suuresti. He olivat vapaat sotapalveluksesta ja saivat vapaasti kulkea linjojen läpi sodan aikana. Näyttelijän nimi oli *hypokrites*, millä tarkoitettiin 'vastaajaa', so. henkilöä, joka vastasi kuorolle; vasta myöhemmin näyttelijän asema toisen henkilön esittäjänä antoi sanalle 'teeskentelijän' merkityksen. Näyttelijät olivat järjestäytyneet voimakkaaksi Dionysoksen taiteilijain liitoksi tai killaksi, jolla oli jäseniä kaikkialla Kreikassa. Näyttelijäseurueet vaelsivat kaupungista toiseen, sepittivät omat näytöskappaleensa ja niiden musiikin, valmistivat omat pukunsa ja pystyttivät omat näyttämönsä. Kuten kaikkina aikoina kuuluisien näyttelijöiden tulot olivat suuret, toisluokkaisten surkean pienet, ja kaikkien moraali sellainen, kuin voi olettaa miehiltä, jotka liikkuivat paikasta toiseen, elivät milloin ylellisyydessä, milloin kurjuudessa ja olivat liian herkkähermoisia osatakseen viettää rauhallista ja normaalista elämää.

Sekä tragedioissa että komedioissa näyttelijät käyttivät naamareita, joihin oli sovitettu kaikuva vaskinen suuosa. Kreikkalaisen teatterin akustiikka oli huomattavan hyvä, samoin oli jokaiselta istuimelta erinomainen näköala, mutta silti oli hyvä vahvistaa näyttelijän ääntä ja auttaa kaukaisen katselijan silmää helposti erottamaan eri henkilöt. Kaikki taidokas äänenkäyttö ja ilmekieli oli tästä syystä mahdotonta. Kun todellisia henkilöitä esitettiin näyttämöllä, esimerkiksi *Ekklesiazusaissa* Euripidesta ja »Pilvissä» Sokratesta, naamarit jäljittelivät, kylläkin vahvasti karikoiden,

[1] Musiikilla oli yhä keskeinen osa kulttuurissa klassillisella kaudella (480—323) Viidennen vuosisadan säveltäjien suuri nimi oli miletolainen Timotheos. Hän sepitti *nomos*-lauluja, joissa musiikki oli sanoja hallitsevammassa asemassa tulkiten juonta ja toimintaa. Hänen yrityksensä laajentaa kreikkalainen lyyry yksitoistakieliseksi ja ylen monimutkaiset ja yksityiskohtaiset kokeilunsa saivat Ateenan vanhoilliset semmoiseen vimmaan, että Timotheoksen kerrotaan aikoneen riistää hengen itseltään. Euripides ryhtyi lohduttamaan häntä, työskenteli yhdessä hänen kanssaan ja oikein ennusti, että koko Hellas olisi kohta hänen jalkojensa juuressa.

heidän todellisia piirteitään. Ne olivat draamaan periytyneet uskonnollisista esityksistä, joissa niitä usein oli käytetty kauhun tai humoristisen vaikutelman herättämiseksi. Huvinäytelmässä ne jatkoivat perinnettä ja olivat niin irvokkaita ja mielettömiä kuin kreikkalaisten mielikuvitus suinkin pystyi keksimään. Samoin kuin näyttelijän ääntä vahvistettiin ja hänen kasvojaan laajennettiin naamarin avulla, samoin hänen kokoaan suurennettiin täytteitä käyttämällä ja pituutta lisättiin pään jatkeella *(onkos)* ja paksupohjaisilla jalkineilla *(kothornoi)*. Kaiken kaikkiaan muinaisajan näyttelijä oli, kuten Lukianos sanoo, »kaamea ja kammottava näky».

Katsomo oli yhtä kiinnostava kuin näytelmä. Teatteriin pääsivät kaikensäätyiset miehet ja naiset, ja vuoden 420 jälkeen kaikki kansalaiset, joilla itsellään ei ollut kahta obolia pääsymaksuksi, saivat ne valtiolta. Naiset istuivat erillään miehistä, ja ilonaisilla oli oma paikkansa. Tapa vaati, että naiset kevytkenkäisiä lukuunottamatta pysyivät poissa huvinäytelmistä. Katsomo esiintyi vilkkaasti, sen tavat eivät olleet huonommat eivätkä paremmat kuin muiden maiden vastaavien väenkokousten. Näytännön aikana syötiin pähkinöitä ja hedelmiä sekä juotiin viiniä. Aristoteles ehdotti, että näytelmän epäonnistumista mitattaisiin sen ruokamäärän mukaan, joka oli tullut syödyksi esityksen aikana. Riideltiin istuimista, taputettiin käsiä ja huudettiin suosikeille, vihellettiin ja muristiin tyytymättömyyden merkiksi. Jos katsojat oikein tahtoivat osoittaa suuttumustaan, he potkivat alapuolellaan olevia penkkejä, ja jos he vihastuivat, he saattoivat karkottaa näyttelijän näyttämöltä oliiveilla, viikunoilla tai kivillä. Aiskhines oli vähällä tulla kivitetyksi näytelmänsä herättämässä suuttumuksessa; Aiskhylos oltiin tappamaisillaan, koska katsomo luuli hänen paljastaneen Eleusiin mysteerien salaisuuksia. Muuan musiikkimies, joka oli lainannut kiviä talon rakentamista varten, lupasi korvaukseksi antaa ne, jotka hän arveli saavansa kerätä seuraavan esityksen jälkeen. Näyttelijät palkkasivat välistä taputtajia hukuttamaan suosionosoituksiin pelätyt vihellykset, ja koomillisten osien esittäjät heittelivät pähkinöitä ihmisjoukkoon ostaakseen lahjuksin rauhan. Katsojat saattoivat tahallisella melulla estää näytännön jatkamisen ja pakottaa ottamaan seuraavan kappaleen esitettäväksi. Täten saatettiin pitkä ohjelma supistaa siedettävän mittaiseksi.

Ateenan *dionysia*-juhlan näytännöt kestivät kolme päivää, ja kunakin päivänä esitettiin viisi näytelmää, nimittäin yhden runoilijan kolme tragediaa ja satyyrinäytelmä sekä toisen kirjoittama huvinäytelmä. Esitykset alkoivat varhain aamulla ja jatkuivat pimeän tuloon asti. Vain poikkeustapauksessa esitettiin jokin näytelmä toistamiseen Dionysoksen teatterissa; ne, jotka olivat jääneet näytännöstä osattomiksi, saivat katsella kappaletta jonkin muun Kreikan kaupungin teatterissa tai mitättömämmissä puit-

toissa esitettynä jollakin Attikan maalaisnäyttämöllä. Vuosien 480 ja 380 välillä esitettiin Ateenassa parisen tuhatta uutta draamaa. Varhaisempina aikoina oli parhaan traagillisen trilogian palkintona vuohi, parhaan huvinäytelmän viikunavasu ja viiniruukku, mutta kulta-ajalla murhenäytelmän kolme palkintoa ja huvinäytelmän ainoa muuttuivat valtion myöntämiksi rahasummiksi. Tuomarit, luvultaan kymmenen, valitaan arpomalla itse teatterissa ensimmäisenä kilpailuaamuna neuvoston laatimasta pitkästä luettelosta. Kunkin näytelmän päätyttyä tuomarit kirjoittavat tauluun ehdokkaansa ensimmäistä, toista ja kolmatta palkintoa varten. Taulut pannaan uurnaan, josta eräs arkonteista vetää umpimähkään viisi esiin. Nämä viisi yhdessä ratkaisevat, kun taas viisi muuta hävitetään lukematta; sen vuoksi ei kukaan etukäteen tiedä, ketkä tulevat toimimaan tuomareina ja ketkä tuomareista todella tuomitsevat. Näistä varotoimenpiteistä huolimatta esiintyi jonkin verran lahjomista ja tuomarien peloittelua. Platon valittaa, että tuomarit peläten väkijoukkoa miltei aina tekevät päätöksensä suosionosoitusten mukaan, ja lausuu, että tämä »*theatrokratia*» on alentavaa sekä kirjailijoille että katsojille. Kilpailun päätyttyä voittanut runoilija ja hänen khoreginsa kruunataan murattiseppeleellä; välistä voittajat pystyttivät muistomerkin voittonsa ikuistamiseksi; sellainen oli esim. Lysikrateen muistomerkki. Kuninkaatkin kilpailivat tästä seppeleestä.

Teatterin koko ja juhlan perinteet määräävät huomattavalta osalta kreikkalaisen draaman luonteen. Koska kasvojen ilmeillä ja äänensävyillä ei voitu tulkita vivahduksia, syvälliset luonteenkuvaukset ovat Dionysoksen teatterissa harvinaisuuksia. Kreikkalainen draama kuvaa kohtaloa tai ihmisen kamppailua jumalien kanssa, Elisabetin aikainen toimintaa tai ihmisten kamppailua toisten ihmisten kanssa, nykyaikainen luonnetta tai ihmisen kamppailua itsensä kanssa. Ateenalainen katsomo tietää etukäteen kunkin näytelmän henkilön kohtalon ja jokaisen tapahtuman kulun, sillä vielä viidennellä vuosisadallakin uskonnollinen tapa oli niin voimakas, että dionysolainen draama ei etsinyt aiheitaan muualta kuin muinaisten helleenien tunnustetuista myytillisistä kertomuksista ja legendoista.[1] Mitään jännitystä ja yllätystä ei sen vuoksi koettu, vaan sen sijaan se huvi, mikä asiain ennakolta tietämisestä ja tuntemisesta on. Toinen näytelmäkirjailija toisensa jälkeen kertoi katsomolle saman tarinan; erilaista oli vain runous, musiikki, tulkinta ja filosofia. Ennen Euripidesta oli

[1] Myöhemmän ajan historiaa käsiteltiin muutamissa harvoissa näytelmistä; ainoa, joka on säilynyt, on Aiskhyloksen »Persialaisnaiset». N. 493 Frynikhos toi julkisuuteen »Miletoksen kukistumisen», mutta ateenalaiset järkyttyivät siinä määrin katsellessaan miten persialaiset valloittivat heidän tytärkaupunkinsa, että he sakottivat Frynikhosta tuhat drakhmaa hänen uudistuksestaan ja kielsivät enää esittämästä näytelmää. On joitakin viitteitä siitä, että Themistokles oli salaa järjestänyt esityksen kiihottaakseen ateenalaiset aktiiviseen taisteluun persialaisia vastaan.

filosofiakin suurelta osalta tradition kahleissa: Aiskhyloksen ja Sofokleen koko tuotannossa on johtoaiheena kateellisten jumalien tai persoonattoman kohtalon rangaistus julkeasta omahyväisyydestä ja kopeasta ylvästelystä *(hybris)*, ja toistuvana siveellisenä opetuksena on omantunnon, kunnian ja kohtuullisen maltillisuuden *(aidos)* viisauden teroittaminen. Tämä filosofian yhdistyminen runouden, toiminnan, soiton, laulun ja tanssin kanssa ei tehnyt Kreikan draamasta ainoastaan uutta kirjallisuudenhistoriallista muotoa, vaan sellaisen muodon, joka miltei alkuasteellaan kohosi sittemmin koskaan saavuttamattomaan suuruuteen.

III. AISKHYLOS

Ei kuitenkaan aivan alkuasteella, sillä kuten monet kykenevät esivanhemmat ja historialliset edeltäjät raivaavat tietä nerolle, samoin esiintyi Thespiin ja Aiskhyloksen välissä vähäpätöisiä näytelmäseppoja, joiden nimet tässä voidaan kaikella kunnioituksella unohtaa. Ehkäpä Persian hyökkäyksen menestyksellinen torjuminen antoi Ateenalle sen ylpeyden ja innoituksen, joka oli tarpeen suurta draaman aikakautta varten, kun taas kaupan ja imperiumin kasaama rikkaus teki mahdolliseksi kalliit dionysolaiset dityrambilaulu- ja kuoronäytelmäkilpailut. Aiskhylosta henkilökohtaisesti siivitti sekä ylpeys että innoitus. Monien muiden viidennen vuosisadan kreikkalaisten kirjailijoiden tavoin hän eli niin kuin kirjoitti ja osasi yhtä hyvin toimia kuin puhua. V. 499, kaksikymmentäkuusivuotiaana, hän sepitti ensimmäisen näytelmänsä; v. 490 hän kahden veljensä keralla taisteli Marathonin luona niin urheasti, että Ateena tilasi heidän urotöitään ikuistavan maalauksen; v. 484 hän voitti Dionysoksen juhlien ensimmäisen palkinnon; v. 480 hän taisteli Artemisionin ja Salamiin, 479 Plataiain luona; 476 ja 470 hän vieraili Syrakusassa ja sai kunnianosoituksia osakseen Hieron I:n hovissa; 468 hän, sukupolven ajan hallittuaan Ateenan kirjallisuutta, menetti ensimmäisen draamapalkinnon nuorelle Sofokleelle; 467 hän valtasi ensimmäisen sijan takaisin näytelmällään »Seitsemän Thebaa vastaan»; 458 hän voitti viimeisen ja suurimman voittonsa »Oresteia»-trilogiallaan; 456 hän kävi taas Sisiliassa, siellä hän samana vuonna kuoli.

Tarvittiin sellaisen tarmon omaava mies valamaan Hellaan draama klassillisen muotoon. Aiskhylos lisäsi toisen näyttelijän sen ainoan rinnalle, jonka Thespis oli siirtänyt kuorosta esiin ja siten suoritti loppuun Dionysoksen laulun muuttamisen oratoriosta näytelmäksi.[1] Hän kirjoitti 70

---

[1] Vaikka Aiskhyloksen näytelmissä esiintyi ainoastaan kaksi näyttelijää, näytelmän henkilöiden lukua rajoitti vain se, ettei näyttämöllä voinut yhtä aikaa olla useampia kuin kaksi näyttelijää. Kuoron johtaja yksilöllistyi joskus kolmanneksi näyttelijäksi. Sivuosien esittäjiä, kuten palvelijoita ja sotamiehiä yms., ei laskettu näyttelijöiksi.

(toisten mukaan 90) draamaa, joista seitsemän on säilynyt. Viimeksi mainituista on kolme aikaisinta vähäpätöisiä,[1] kuuluisin on »Kahlehdittu Prometheus», suurin trilogia »Oresteia».

»Kahlehdittu Prometheus» on myös saattanut olla trilogian osa, vaikkei kukaan muinaisajan kirjailija niin väitäkään. Kerrotaan Aiskhyloksen kirjoittaneen »Prometheus tulentuoja» nimisen satyyrinäytelmän, mutta se sepitettiin kokonaan erillisenä »Kahlehditusta Prometheuksesta». »Kahleettomasta Prometheuksesta» on säilynyt katkelmia; ne ovat miltei käsittämättömiä, mutta innokkaat tiedemiehet vakuuttavat, että jos teksti olisi täysin säilynyt, havaitsisimme Aiskhyloksen antavan tyydyttävän vastauksen kaikkiin kerettiläisyyksiin, joita säilyneessä näytelmässä on pantu sankarin suuhun. Siltikin on merkille pantavaa, että ateenalaiset kuulijat ovat uskonnollisessa juhlassa voineet sietää titaanin rienausta. Näytelmän alussa Prometheus esiintyy Hefaistoksen kahlehtimana Kaukasuksen kallioon, mikä on tapahtunut Zeun käskystä, koska Prometheus oli opettanut ihmisille tulenteon taidon. Hefaistos lausuu:

Themiin, tuon suoramielen, poika ylväs sä!
Pakosta sun mä kytken vaskikahlehin
nyt kallioon tään seudun uppo-aution,
miss' ihmisäänt' et kuule, ihmishahmoa
et ikään nää, miss' aina päivä paahtava
sun elinvoimaas jäytää; sulle mieluisaa
on että tähtiyöhyt valon varjoaa,
vaan värjyt, kunnes koi taas kaihtaa huurtehen,
ja taukoomatta uuden tuskan tunnet näin.
Pelastajaasi viel' ei ole syntynyt.
Sadonpa moisen tuottaa ihmisrakkautes.

— — —

Ei hevin helly mieli Zeun;
jokainen uusi valtias on ankara.[2]

Riippuessaan avuttomana jyrkänteellä Prometheus sinkoaa haasteen Olympokselle ja luettelee ylpeästi toimenpiteet, joilla hän oli tuonut sivistystä ihmisille, jotka siihen asti

Kuin muurahaiset, lakkaamatta-laahaajat,
maakuopissa he asui, luoliss' synkeissä.
Ei tunteneet he talven-tulon enteitä,
ei keväimenkään kukkean, ei satoisan

[1] »Turvanhakijat» kuuluu alkukantaiseen tyyppiin, jossa kuorolla on hallitseva asema. »Persialaisnaiset» on myös kuorovoittoinen, ja se kuvailee eloisasti Salamiin taistelua; »Seitsemän Thebaa vastaan» oli kolmas näytelmä trilogiassa, joka kuvaili kuningas Laioksen ja hänen kuningattarensa Iokasten tarinaa, heidän poikansa Oidipuksen isänmurhaa ja sukurutsausta ja Oidipuksen poikien kiistaa Theban valtaistuimesta.

[2] Tämä ja muut otteet Aiskhyloksen näytelmistä V. Artin suomentamat.

suven, vaan vailla mieltä oli toimet, työt,
mä kunnes heille neuvoin nousut tähtien
ja niiden vaivoin valkenevat taipaleet,
ja laskutaidon, viisaudest' oivimman,
ja muistin, joka äiti ompi tieteiden.
Elikot villit ikehen alle taivutin.

— — —

Ei ennen mua oivaltanut yksikään
aluksin käydä merta aavaa kyntämään.
Mä koito, joka ihmisille kaiken tuon
oon keksinyt, nyt keinoa en itse nää,
kuin yltäni tään hädän voisin hälventää.

Koko maa suree hänen kohtaloaan. »Meren aallot itkevät törmätessään yhteen, syvyyksistä kuuluu voihketta ja kuoleman manalaisesta valtakunnasta valitushuutoja.» Kaikki kansakunnat esittävät surunvalittelunsa tälle poliittiselle vangille ja kehoittavat häntä muistamaan, että kärsimys kohtaa kaikkia: »Murhe vaeltaa maan päällä ja istahtaa vuoron perään jokaisen jalkojen juureen.» Mutta ne eivät tee mitään vapauttaakseen häntä. Okeanos neuvoo häntä taipumaan, »koska se joka hallitsee, hallitsee julmuuden avulla eikä oikeudenmukaisesti», ja okeanidien, meren tytärten, kuoro kysyy, ansaitseeko ihmiskunta, että sen puolesta alistutaan moisiin kärsimyksiin. »Ei, rakkaamme, turha oli kärsimyksesi . . . Etkö nähnyt millainen ihmissuku on, kuinka vähän sillä on tarmoa ja sisua, noilla kahlehdituilla uneksijoilla?» Silti he ihailevat häntä niin suuresti, että kun Zeus uhkaa syöstä hänet alas Tartarokseen, he jäävät hänen luokseen ja uhmaavat hänen kanssaan salamaa, joka sinkoaa hänet ja heidät manalaan. Mutta koska Prometheus on jumala, ei hänelle ole suotu kuoleman kirvoitusta kärsimyksistä. Trilogian kadonneessa loppuosassa hänet nostetaan Tartaroksesta jälleen kahlehdittavaksi kallioon, ja Zeus käskee korppikotkan nokkia pois titaanin sydämen. Sydän kasvaa yöllä yhtä nopeasti, kuin korppikotka järsii sitä päivällä. Siten Prometheus kärsii kolmentoista miespolven ajan. Sitten hyväsydäminen Herakles surmaa korppikotkan ja suostuttaa Zeun vapauttamaan Prometheuksen. Titaani katuu, tekee rauhan kaikkivaltiaan kanssa ja pujottaa sormeensa välttämättömyyden rautasormuksen.

Tässä koruttomassa ja voimakkaassa draamassa Aiskhylos käsittelee kreikkalaisen draaman johtoaihetta, ihmistahdon kamppailua vääjäämätöntä kohtaloa vastaan, ja Kreikan 400-luvun elämän johtoaihetta, kapinoitsevan ajatuksen ja perinteellisen uskon ristiriitaa. Hänen loppupäätelmänsä on vanhoillinen, mutta hän ymmärtää kapinoitsijaa ja suo tälle kaiken myötätuntonsa. Emme Euripideellakaan tapaa niin arvostelevaa suhtautumista Olympokseen. Meillä on tässä toinen »Kadonnut paratiisi», jossa runoilijan hurskaudesta huolimatta langennut enkeli on tarinan

sankari. On luultavaa, että Milton usein muisteli Aiskhyloksen titaania sepittäessään Saatanan tenhoavia puheita. Goethe piti suuresti tästä näytelmästä ja ylimielisessä nuoruudessaan piti Prometheusta äänitorvenaan. Byron käytti miltei aina häntä omankuvansa mallina, ja Shelley, joka alati oli epäsovussa kohtalon kanssa, herätti tarinan uuteen eloon sepittämällä »Vapautuneen Prometheuksen», jonka kapinoitsija ei koskaan taivu. Legendaan kätkeytyy lukuisia allegorioita: kärsimys on tiedon puun hedelmä; tulevaisuuden tunteminen on samaa kuin oman sydämensä pureskeleminen; vapauttaja naulitaan aina ristiin; ja loppujen lopuksi on alistuttava rajoihin, *man muss entsagen*, on toteutettava päämäärä asiain luonnon mukaan. Johtoaihe on ylevä, ja yhdessä Aiskhyloksen majesteettisen kielen kanssa se tekee Prometheuksesta »suurtyylisen» tragedian. Milloinkaan ei tiedon ja taikauskon, valistuksen ja valonarkuuden, nerouden ja dogmaattisuuden sotaa ole kuvattu voimakkaammin tai ylevämmin symboli- ja ilmaisukeinoin. »Kreikan murhenäytelmänkirjoittajien muut tuotteet», sanoi Schlegel, »ovat murhenäytelmiä, mutta tämä on Murhenäytelmä itse.»

Silti *Oresteia* on vielä suurempi. Sitä pidetään yksimielisesti Kreikan, kenties kaikenkin draamataiteen ihanimpana saavutuksena. Se esitettiin 458, luultavasti kaksi vuotta »Kahlehditun Prometheuksen» jälkeen ja kaksi vuotta ennen tekijän kuolemaa. Johtoaiheena on väkivallan kohtalokas syntyminen väkivallasta ja julkean kopeuden ja kohtuuttomuuden väistämätön rangaistus sukupolvesta sukupolveen. Me sanomme sitä taruksi, mutta kreikkalaiset, kenties syystä, historiaksi. Tarinaa, jonka on kertonut jokainen Kreikan suurista näytelmänkirjoittajista, voitaisiin kutsua Tantaloksen lasten tarinaksi, sillä tuo rikkaudestaan niin rajattoman kopea Fryygian kuningas oli ensimmäinen pitkässä rikoksentekijäin sarjassa ja veti päälleen raivotarten vihan varastamalla jumalien nektarin ja ambrosian ja antamalla pojalleen Pelopsille jumalien ruokaa. Kaikkina aikoina jotkut ihmiset keräävät enemmän rikkautta kuin ihmisille sopii, ja hemmottelevat sen avulla lapsiaan. Olemme nähneet, miten Pelops kierolla tavalla hankki itselleen Elin valtaistuimen, surmasi rikostoverinsa ja nai pettämänsä ja surmaamansa kuninkaan tyttären. Hänen ja Hippodameian poikia olivat Thyestes ja Atreus. Thyestes vietteli Atreuksen puolison Aeropen. Kostaakseen Atreus syötti pidoissa veljelleen tämän lapset. Tämän johdosta Aigisthos, Thyesteen ja hänen tyttärensä poika, vannoi kostoa Atreukselle ja hänen suvulleen. Atreuksella oli kaksi poikaa, Agamemnon ja Menelaos. Agamemnon otti puolisokseen Klytaimnestran, ja heillä oli kaksi tytärtä, Ifigeneia ja Elektra, sekä poika Orestes. Kun tuulettomuus esti Agamemnonin laivoja purjehtimasta Auliista Troiaan, hän Klytaimnestran kauhuksi uhrasi Ifigeneian saadakseen tuulet puhaltamaan. Agamemnonin piirittäessä Troiaa Aigisthos liehitteli hänen katke-

roitunutta puolisoaan, vietteli tämän ja yhdessä hänen kanssaan punoi juonia kuninkaan pään menoksi. Tämä tarinan vaihe on Aiskhyloksen »Agamemnonin», trilogian ensimmäisen näytelmän, lähtökohtana.

Argokseen on saapunut viesti, että sota on loppunut ja ylväs Agamemnon, »teräspukuinen, jonka vihaa sotajoukot vapisevat», on noustuaan maihin Peloponnesoksen rannikolla lähestymässä Mykeneä. Vanhusten kuoro ilmestyy kuninkaanlinnan eteen ja palauttaa enteellisessä laulussaan muistiin' Ifigeneian uhraamisen:

Pakosta kaunon kun kaula taipui,
niin miehen rintaan jo syöksi toinen
viluinen vihuri, saastainen,
ja viehti uusiin se hirmutöihin.
Näät käyvät röyhkeiksi ihmislapset,
kun aatos sokeaks saa;
siinä syy ompi turmain.
Hän tyttärens' uhrata sois,
jott' onnekkain entehin alkais retki,
kostava naisen-ryöstön.

— — —

Siteillä nyt suljetaan koidon suu,
ja yltähän keltavaippa vaipuu,
ja surkean luopi hän silmäyksen pyöveleihin kahteen.
Hän kaunis on, taulun lainen, haastella
hän soisi, kuin ennen hän
sai juhlistaa taaton vieraspöytää
ain' äänellään, hurskahat laulelot helkyttäin,
kun juotihin kolmas malja armaan
vuoks isän voittoretken.

Agamemnonin airut saapuu ilmoittamaan kuninkaan tulosta. Aiskhyloksen herkkä mielikuvitus tapaa sattuvasti yksinkertaisen sotamiehen riemun, kun hän pitkän poissaolon jälkeen laskee jalkansa kotimaan kamaralle. »Nyt», sanoo airut, »olen valmis kuolemaan, jos Jumala niin suo.» Hän kuvaa kuorolle sodan kauhuja ja saastaisuutta, sadetta, joka panee kosteuden syöpymään luihin asti, tukassa kihiseviä syöpäläisiä, Ilionin kesän hellittämätöntä paahdetta ja talvea, joka oli niin kylmä, että linnut putosivat kuolleina maahan. Klytaimnestra tulee palatsista synkkänä, hermostuneena, mutta kuitenkin kopeana ja määrää, että upeita verhoja on asetettava Agamemnonin tielle. Kuningas saapuu kuninkaallisissa vaunuissa joukkojensa saattamana, pystypäin ja ylpeänä voitostaan. Hänen takanaan tulevat toiset vaunut, jotka kuljettavat kaunista, tummaa Kassandraa, Troian prinsessaa ja ennustajatarta, Agamemnonin himon myrtynyttä orjaa, joka katkerin, synkin sanoin ennustaa kuninkaalle rangaistusta ja itselleen kuolemaa. Klytaimnestra luettelee ovelin kääntein kuninkaalle vuodet, joiden aikana hän on odottanut tätä palaavaksi.

»Sillä totisesti ovat tähtesi kyynelteni pulppuavat lähteet juosseet kuiviin eikä ole enää pisaraakaan jäljellä. Mutta silmistäni, jotka ovat riutuneet paljosta valvomisesta, voit nähdä kuinka murehdin, kun viestit voitostasi yhä viipyivät, ja levottomasta unestani kavahdin pystyyn hyttysen siipien vienosti suhistessakin, sillä lyhyinä levon hetkinä uneksin sinusta pitkiä murheellisia tarinoita.» Agamemnon epäilee hänen vilpittömyyttään ja moittii nyrpeästi siitä, että kirjailtuja verhoja on tuhlaavaisesti heitetty hevosten tallattaviksi, mutta hän seuraa Klytaimnestraa palatsiin, ja Kassandra tulee jäljestä alistuvaisena. Kiihkeän tauon aikana kuoro kajahuttaa pahoja aavistuksia henkivän laulun. Silloin kuuluu sisältä parahdus, jota kohti draaman jokainen rivi on viitannut, Aigisthoksen ja Klytaimnestran surmaaman Agamemnonin kuolinhuuto. Valtaovet avautuvat. Klytaimnestra näyttäytyy kirves kädessä ja verta kulmillaan, riemuitsevana seisoen Kassandran ja kuninkaan ruumiiden ääressä. Kuoro esittää loppulaulun:

Oi, tule, tuskaton tuoni, jo kohta luo,
taudin runtelematta,
mun untua antaos sä hiljaa
ainahiseksi, kun mennyt multa
eloni turva armas on,
mi naisen vuoks kohtalot synkät sai,
jopa kohtasi kuoleman.

Trilogian toinen näytelmä, *Khoeforoi*, 'Juomauhrin kantajat', on saanut nimensä naiskuorosta, joka tuo uhrilahjoja kuninkaan haudalle. Klytaimnestra on lähettänyt nuoren poikansa Oresteen etäiseen Fokiiseen kasvatettavaksi siellä ja toivoo hänen unohtavan isänsä kuoleman. Mutta siellä vanhukset opettavat hänelle koston lakia: »Vuodatettu pisara vaatii uutta verta.» Noina pimeinä aikoina valtio jätti vainajan suvun tehtäväksi murhan rankaisemisen, ja ihmiset uskoivat, ettei surmatun sielu saanut rauhaa, ennen kuin hänen puolestaan oli kostettu. Orestes, jota ajatus, että hänen tehtävänsä oli surmata äitinsä ja Aigisthos, painaa ja kauhistaa, saapuu salaa Argokseen toverinsa Pyladeen kera, etsii isänsä haudan ja laskee sille suortuvan hiuksistaan. Kuullessaan juomauhrin tuojien saapuvan nuorukaiset vetäytyvät syrjään ja kuuntelevat lumoutuneina, kun Elektra, Oresteen katkeroitunut sisar, saapuu naisten mukana ja manaa haudan ääressä seisoen Agamemnonin henkeä nostamaan Oresteen kostajakseen. Orestes ilmaisee itsensä, ja Elektra vuodattaa katkerasta sydämestään nuorukaisen vilpittömään mieleen ajatuksen, että hänen on surmattava heidän äitinsä. Kauppiaan valepuvussa nuorukaiset menevät palatsiin, jossa Klytaimnestran vieraanvaraisuus hellyttää heitä, mutta kun Orestes koettelee häntä kertomalla, että hänen Fokiiseen lähettämänsä poika on kuollut, hän joutuu kuohuksiin havaitessaan Klytaimnestran

murheen takaa salaista iloa. Klytaimnestra kutsuu Aigisthoksen kuulemaan uutista, ettei heidän pelkäämäänsä kostajaa enää ole olemassa. Orestes surmaa Aigisthoksen, ajaa äitinsä palatsiin ja tulee hetkeä myöhemmin ulos jo puolittain mielettömänä tiedosta, että on surmannut äitinsä.

Niin kauan kuin mä järjissäni vielä oon,
mä ystävillein ilmoitan, ett' äitini
mä surmasin.

Kolmannessa näytelmässä runoilija on antanut pojan hurjille kuvitelmille konkreettisen hahmon. Häntä vainoavat erinnyit, raivottaret, joiden tehtävänä on rikosten rankaiseminen, ja näytelmä on saanut nimensä heidän eufemistisesta, lepyttelevästä nimityksestään eumenidit, 'hyvänsuovat'. Orestes on kaikkien karttama hylkiö; minne hän meneekin, seuraavat raivottaret hänen kintereillään mustina haamuina huutaen hänen vertaan. Hän heittäytyy Delfoin Apollonin alttarille, ja Apollon lohduttaa häntä, mutta Klytaimnestran haamu nousee maasta ja vannottaa raivottaria edelleen vainoamaan hänen poikaansa. Orestes menee Ateenaan, polvistuu Athenen pyhäkön eteen ja rukoilee jumalattarelta vapautusta. Athene kuulee hänen rukouksensa ja julistaa hänen tulleen »täydelliseksi kärsimysten kautta». Kun raivottaret väittävät vastaan, hän kehoittaa heitä viemään asian areiopagin eteen. Loppukohtaus kuvaa tätä omituista oikeudenkäyntiä, joka symbolisoi lain astumista verikoston sijaan. Athene, kaupungin jumalatar, johtaa puhetta, raivottaret esittävät syytöksensä Orestesta vastaan, ja Apollon puolustaa tätä. Tuomioistuimen äänet menevät tasan, jolloin Athene antaa ratkaisevan äänen Oresteen hyväksi ja julistaa hänet vapaaksi. Sitten hän juhlallisesti asettaa areiopagineuvoston tästä lähtien Attikan ylimmäksi tuomioistuimeksi. Nopeasti tuomitsemalla murhaajat se vapauttaa maan riidoista ja johtaa viisautensa avulla valtion ohi kaikkia kansoja väijyvien vaarojen. Kauniissa puheessa jumalatar lepyttää pettyneet raivottaret ja saa näiden mielen siinä määrin kääntymään, että heidän johtajansa sanoo: »Tänään on syntynyt uusi järjestys.»

Iliaan ja *Odysseian* jälkeen *Oresteia* on Kreikan kirjallisuuden suurin saavutus. Siinä on sommittelun laajuutta, ajatuksen ja suorituksen yhteyttä, voimakasta draamallista kehitystä, luonteiden ymmärtämistä ja tyylin loistoa siinä määrin, että kaikkia niitä yhdessä tapaa jälleen vasta Shakespeare'illä. Trilogia on yhtä kiinteärakenteinen kuin hyvin sommiteltu kolminäytöksinen draama; jokainen osa ennakoi seuraavaa ja vaatii sen loogisen väistämättömästi täydennykseen. Näytelmän seuratessa toistaan johtoaiheen kammottavuus kasvaa, kunnes alamme hämärästi tajuta miten syvästi tämä tarina on mahtanut järkyttää helleenejä. Totta kyllä puhetta on liikaa neljän murhankin osalta, lyriikka on usein hämärää,

metaforat liioiteltuja, kieli joskus raskasta, karkeaa ja pingottunutta. Silti kuorolaulut ovat etevimmät laadussaan, uhkuvat ylevyyttä ja hellyyttä, julistavat kaunopuheisesti uutta anteeksiannon uskontoa ja häipyvän poliittisen järjestelmän hyveitä.

Oresteia on näet yhtä vanhoillinen kuin *Prometheus* oli radikaalinen, vaikka niitä näyttää toisistaan erottaneen vain kahden vuoden aika. V. 462 Efialtes riisti areiopagilta sen vallan, v. 461 hänet murhattiin, v. 458 Aiskhylos toi julkisuuteen *Oresteian* Ateenan hallituselimistä viisaimmaksi ylistämänsä areiopagin puolustukseksi. Runoilija oli nyt iäkäs ja pystyi helpommin ymmärtämään vanhoja kuin nuoria. Kuten Aristofanes hän kaipasi Marathonin miesten hyveitä. Athenaios koettaa uskotella, että Aiskhylos oli juomari; mutta *Oresteiassa* hän on puritaani, joka koturneissa saarnaa synnistä, rangaistuksesta ja kärsimyksen synnyttämästä viisaudesta. *Hybriksen* ja *nemesiksen* laki on samalla oppia karmasta eli perisynnistä; jokainen paha teko tulee ilmi ja saa rangaistuksen tässä tai jossakin toisessa elämässä. Tällä tavoin Kreikan ajattelu koetti sovittaa yhteen pahan ja Jumalan: kaikki kärsimys johtuu synnistä, jo kuolleen sukupolvenkin synnistä. *Prometheuksen* kirjoittaja ei ollut naiivi pietisti; hänen näytelmänsä, *Oresteiakin*, ovat täpö täynnä kerettiläisyyttä. Häntä syytettiin rituaalisalaisuuksien paljastamisesta, ja hän pelastui vain siten, että hänen veljensä Ameinias paljasti kansankokouksen edessä hänen Salamiin taistelussa saamansa haavat. Mutta Aiskhyloksen varma vakaumus oli, että siveellisyys tarvitsi yliluonnollisen pyhityksen voidakseen pitää puoliaan epäsosiaalisia vaikuttimia vastaan. Hän toivoi, että

Ylähältäpä kuulevi Foibos, Pan
tai Zeus-isä, kuin kotikumppanit
valittaa pesän lintujen lailla, ja hän
pahan tehneisiin
on syöksevä koston nuolet.

Tällä hän tarkoitti omantunnon ja hyvityksen raivottaria. Sen tähden hän käyttää juhlallisen kunnioittavaa kieltä uskonnosta puhuessaan ja ponnistelee päästäkseen monijumalisuuden ohi yhden jumalan käsitykseen.

Zeus, hän minkälainen lieneekin,
nimekseen jos hän tuntee tuon,
niin mä hälle lausun näin:
kaltaistaan mä tiedä en,
kunne vain mä katsonkin,
huoleni kaikki ja haikeutein mä jos mielin
luottavaisna luovuttaa.

Hän samastaa Zeun ja olevaisuuden henkilöityneen luonnon, maailman lain eli järjen. »Laki, joka on Kohtalo, ja Isä ja Kaikkisisältävä ovat täällä kaikki yhtyneet yhdeksi.»

Nämä mestariteoksen loppurivit olivat kenties hänen viimeiset sanansa runoilijana. Kahta vuotta *Oresteian* jälkeen tapaamme hänet taas Sisiliasta. Muutamat luulevat, etteivät katsojat, koska olivat radikaalisempia kuin tuomarit, pitäneet trilogiasta, mutta tämä on tuskin sopusoinnussa sen tosiasian kanssa, että ateenalaiset päättivät muutamia vuosia myöhemmin, aivan vastoin yleistä tapaa, että hänen näytelmänsä esitettäisiin uudelleen Dionysoksen teatterissa ja että jokaiselle, joka olisi valmis järjestämään esityksen, kustannettaisiin kuoro. Monet järjestivätkin esityksiä, ja Aiskhylos voitti palkintoja vielä kuolemansa jälkeenkin. Vanha tarina kertoo, että hän sai surmansa Sisiliassa siten, että kotka, joka luuli hänen kaljua päätään kiveksi, pudotti siihen kilpikonnan. Sinne hänet haudattiin, ja hänen oma sepittämänsä hautakirjoitus, kummallisen vaitelias hänen näytelmistään, mutta inhimillisen ylpeä hänen arvistaan lausuu:

Tämän kiven alla lepää Aiskhylos.
Hänen urheudestaan kertoa voi Marathonin lehto
tai pitkätukka Persian mies, sen joka hyvin tuntee.

IV. SOFOKLES

V. 468 Aiskhylos menetti ensimmäisen palkinnon murhenäytelmästä seitsenkolmattavuotiaalle tulokkaalle, jonka nimi merkitsee »Viisas ja kunnioitettu». Sofokles oli onnekkain ihmisistä ja kenties synkin kaikista pessimisteistä. Hän oli kotoisin Ateenan esikaupungista Kolonoksesta ja oli miekkatehtailijan poika, joten persialais- ja Peloponnesoksen sodat, jotka köyhdyttivät miltei kaikki ateenalaiset, antoivat runoilijalle sievoiset tulot. Rikkauden lisäksi hänellä oli nerokkuutta, kauneutta ja hyvä terveys. Hän voitti palkinnon sekä painissa että musiikissa, mikä yhdistelmä olisi ollut Platonin mieleen. Hänen taitonsa palloilijana ja huilunsoittajana salli hänen esiintyä julkisesti kummallakin alalla, ja Salamiin taistelun jälkeen hänet valittiin johtamaan Ateenan alastomia nuorukaisia voitontanssissa ja -laulussa. Myöhempinäkin ikävuosinaan hän oli komean näköinen. Lateraanin museossa oleva patsas kuvaa hänet iäkkääksi, parrakkaaksi ja pyyleväksi, mutta yhä kookkaaksi ja voimakkaaksi. Hän kasvoi mieheksi Ateenan onnellisimpana aikana, hän oli Perikleen ystävä ja toimi hänen hallitusaikanaan korkeissa viroissa. V. 443 hän oli imperiumin rahastonhoitaja, 440 hän oli yksi Ateenan joukkojen kenraaleista Perikleen sotaretkellä Samokseen. Lisättäköön kuitenkin, että Perikles antoi enemmän arvoa hänen runoudelleen kuin strategialleen. Ateenalaisten kärsittyä tappion Syrakusassa hänet valittiin turvallisuuskomitean jäseneksi; ja sellaisena hän äänesti vuoden 411 harvainvaltaisen hallitusmuodon

puolesta. Hänen luonteensa oli enemmän kansan mieleen kuin hänen poliittinen toimintansa. Hän oli sydämellinen, sukkela, vaatimaton, huvinhaluinen, ja hänessä oli viehättävyyttä, joka sovitti kaikki hänen erehdyksensä. Hän piti rahasta ja pojista, mutta vanhoilla päivillään hän suosi ilonaisia. Hän oli hyvin hurskas ja toimi tilapäisesti papin tehtävissä.

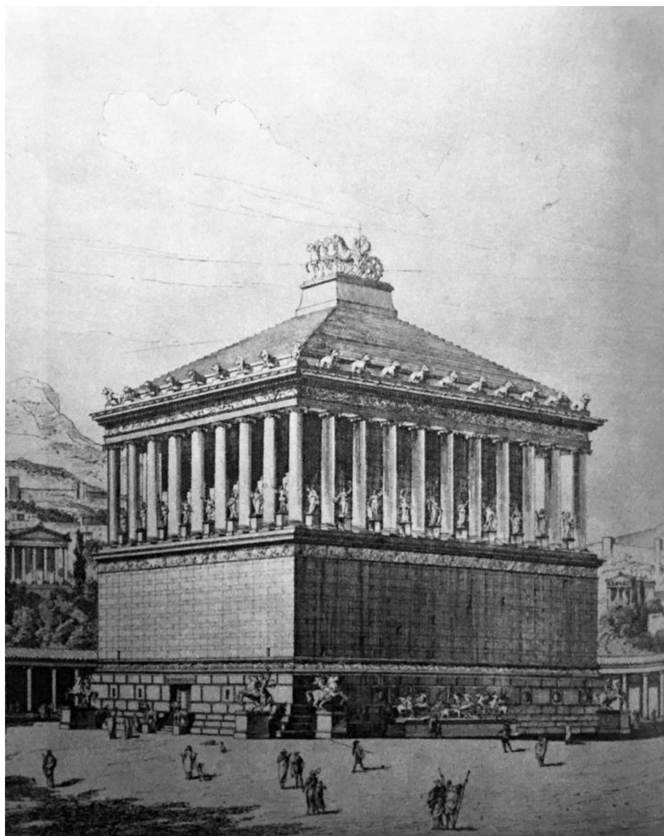
Hän on kirjoittanut 113 näytelmää, joista on säilynyt vain seitsemän. Emme tiedä, missä järjestyksessä ne esitettiin. Kahdeksantoista kertaa hän voitti ensimmäisen palkinnon Dionysoksen, kahdesti *lenaia*-juhlassa. Ensimmäisen palkintonsa hän sai viisikolmatta-, viimeisen viisiyhdeksättävuotiaana. Kolmenkymmenen vuoden ajan hän hallitsi Ateenan näyttämöä täydellisemmin kuin Perikles samaan aikaan Ateenaa. Hän lisäsi näyttelijäin luvun kolmeksi ja näytteli itsekin, kunnes menetti äänensä. Hän (ja hänen jälkeensä Euripides) hylkäsi Aiskhyloksen trilogiamuodon ja kilpaili mieluummin kolmella itsenäisellä näytelmällä. Aiskhylosta kiinnostivat kosmiset aiheet, jotka peittivät varjoonsa hänen draamansa henkilöt, Sofoklesta kiinnostivat luonteet, ja hän oli melkein nykyajan ihminen psykologisessa terävyydessään. »Trakhiittaret» on pinnallisesti katsoen sensaatiota tavoitteleva melodraama. Deianeira, joka on mustasukkainen miehelleen Herakleelle ja tämän rakkaudelle Ioleta kohtaan, lähettää hänelle tietämättään myrkytetyn vaipan ja tappaa itsensä, kun se tuhoaa Herakleen. Sofoklesta ei tässä kiinnosta Herakleen rangaistus, mikä olisi Aiskhyloksesta näyttänyt keskeiseltä, eikä rakkauden intohimo, joka olisi vetänyt Euripidesta puoleensa, vaan sen sijaan mustasukkaisuuden psykologia. Samoin ei »Aiaassa» omisteta huomiota sankarin urotöille, vaan kirjailijaa tenhoaa hulluksi tulevan miehen tutkiminen. »Filokteteessa» on tuskin ensinkään toimintaa, vaan sen sijaan loukatun vilpittömyyden ja diplomaattisen epärehellisyyden avomielistä erittelyä. »Elektrassa» juoni on yhtä koruton kuin vanha. Aiskhyloksen lumosivat siihen liittyvät siveelliset ongelmat, mutta Sofokles miltei syrjäyttää ne rientäessään psykoanalyyttisen häikäilemättömästi selvittelemään nuoren naisen vihaa äitiään kohtaan. Näytelmä on antanut nimensä aikanaan laajasti pohditulle neuroosille, kuten »Kuningas Oidipus» toiselle.

Oidipus Tyrannos on kreikkalaisista draamoista kuuluisin. Sen alkukohtaus on vaikuttava: kirjava joukko miehiä, naisia, poikia, tyttöjä ja lapsia istuu Theban kuninkaanlinnan edessä käsissään laakeri- ja öljypuun oksia merkiksi siitä, että he ovat anojia. Kaupunkia on kohdannut rutto, ja kansa on kokoontunut pyytämään, että kuningas Oidipus toimittaisi jumalia lepyttävän uhrin. Oraakkeli julistaa, että rutto poistuu Thebasta samalla kertaa kuin edellisen kuninkaan Laioksen tuntematon murhaaja. Oidipus sinkauttaa ankaran kirouksen murhaajan yli, olipa tämä kuka tahansa, koska hänen rikoksensa on tuottanut sellaista kurjuutta The-

balle. Tässä on erinomainen esimerkki Horatiuksen suosittelemasta menettelystä, syöksymisestä *in medias res* ja selityksen jättämisestä tuonnemmaksi. Mutta katsomo tietenkin tunsi juonen, sillä Laioksen, Oidipuksen ja sfinksin tarina oli osa kreikkalaisten folklorea. Perimätieto kertoi Laioksen ja hänen lastensa tulleen kirotuiksi, koska hän oli koteuttanut erään luonnottoman paheen Hellaaseen. Tämän synnin seuraukset, jotka tuhosivat sukupolven toisensa jälkeen, olivat kreikkalaisessa murhenäytelmässä lajinomainen johtoaihe. Muuan oraakkeli ennusti, että Laios ja hänen kuningattarensa Iokaste saisivat pojan, joka tappaisi isänsä ja naisi äitinsä. Kerrankin maailmanhistorian aikana molemmat vanhemmat toivoivat tytärtä esikoisekseen. Mutta syntyikin poika, joka ennustuksen kumoamiseksi vietiin vuoristoon ja pantiin heitteille. Sieltä löysi hänet muuan lammaspaimen, antoi hänelle paisuneiden jalkojen tähden nimen Oidipus ja luovutti hänet Korinthoksen kuningasparille, joka kasvatti häntä poikanaan. Mieheksi tultuaan Oidipus sai oraakkelilta kuulla, että hänen kohtalonsa oli isän tappaminen ja äidin naiminen. Luullen, että Korinthoksen kuningas ja kuningatar olivat hänen vanhempansa, hän pakeni kaupungista ja lähti kulkemaan Thebaan päin. Matkalla hän tapasi vanhan miehen, joutui riitaan hänen kanssaan ja surmasi hänet tietämättä, että vanhus oli hänen isänsä. Lähestyessään Thebaa hän kohtasi sfinksin, olennon, jolla oli naisen kasvot, leijonan häntä ja linnun siivet. Sfinksi asetti Oidipuksen arvattavaksi kuuluisan arvoituksensa: »Mikä se on, jolla on neljä jalkaa, kolme jalkaa ja kaksi jalkaa?» Sfinksi tuhosi kaikki, jotka eivät pystyneet vastaamaan oikein, ja kauhistuneet thebalaiset, jotka halusivat saada valtatien vapaaksi moisesta hirviöstä, olivat luvanneet ottaa seuraavaksi kuninkaakseen kenet hyvänsä, joka ratkaisisi arvoituksen, sillä sfinksi oli luvannut tehdä itsemurhan, jos joku vastaisi siihen oikein. Oidipus vastasi: »Ihminen, sillä lapsena hän ryömii neljällä jalalla, aikaihmisenä kulkee kahdella, ja vanhuksena lisää kepin.» Se oli kömpelö vastaus, mutta sfinksi hyväksyi sen ja tunnollisesti teki lopun itsestään. Thebalaiset tervehtivät Oidipusta pelastajanaan, ja kun Laios ei palannut, he tekivät tulokkaasta kuninkaan. Maan tapaa totellen Oidipus nai kuningattaren, joka synnytti hänelle neljä lasta, Antigonen, Polyneikeen, Eteokleen ja Ismenen. Sofokleen näytelmän toisessa näytöksessä, joka on koko Kreikan draamataiteen voimakkain, vanha ylipappi, jonka Oidipus on määrännyt paljastamaan, mikäli voi, Laioksen murhaajan, nimeää Oidipuksen itsensä. Mikään ei voisi olla traagillisempaa kuin kuninkaan vastahakoinen ja kauhistunut oivaltaminen, että hän on isänsä surmaaja ja äitinsä puoliso. Iokaste kieltäytyy uskomasta ja selittää kaiken freudilaiseksi uneksi. »Monen miehen kohtalona on ollut unissaan kuvitella olevansa äitinsä vuodekumppani», hän vakuuttaa Oidipukselle, »mutta sen on helpompi elämässä, joka pitää tällaista mitättömänä asiana.» Mutta kun

TANAGRA-VEISTOS. — Boiotiassa oleva Tanagran kaupunki on antanut nimensä pienille savifiguureille, joita siellä 4. vuosisadalla eKr. valmistettiin massoittain kauppatavaraksi.

HALIKARNASSOKSEN MAUSOLEION. Adlerin rekonstruktio. — Kun Persian satraappi Mausolos kuoli v. 353, hänen puolisonsa rakennutti hänelle hautamuistomerkin, jonka suunnitteluun ja koristamiseen ottivat osaa Kreikan parhaat arkkitehdit ja kuvanveistäjät.

Oidipuksen henkilöllisyys on tullut täysin selvitetyksi, Iokaste hirttää itsensä, ja Oidipus puhkaisee hulluna katumuksesta silmänsä ja lähtee Thebasta maanpakoon, vain Antigone apunaan.

Näytelmässä »Oidipus Kolonoksessa», sattumanvaraisen trilogian[1] toisessa näytelmässä, entinen kuningas on valkotukkainen hylkiö, joka nojaa tyttärensä käsivarteen ja kulkee kaupungista toiseen leipäänsä kerjäten. Matkoillaan hän saapuu varjoisaan Kolonokseen, ja Sofokles käyttää tilaisuutta hyväkseen virittääkseen kotikylälleen ja sen uskollisille oliivilehdoille vaikeasti käännettävissä olevan laulun, jolla on arvosija Kreikan runoudessa:

Vieras, ratsuri-kuulun maan
oivimpaan oot seutuhun sä tullut.
Kumpuin valkeamultaisten
keskeen liitävät mielellään
lauluineen satakieliset;
entää nuo joka oksalle,
köynnöksistä murattien
siimeisiin jumallehtojen...

— — —

Taivaan kastehen kostuttain
kaunoisin kehin ain' narsissit kukkii...

— — —

Siell' ihmeelliset kasvit näät; konsanaan mä kuullut
en maill' Aasian, en Doorian laajan
löydettävän noita;
ne vaurastuu tarhureita vailla,
vihollisparvet peljättäin,
ja loistollaan kaunistaa ne maan tään,
suo heelmät sinivihreet suloks lasten.
Sen kukkasiin eivät taiat koske,
ei halloista ne huoli tylyn syksyn;
vartijanaan näet valppahat
Zeun silmät ovat ylhimmän,
Pallaankin siniheljät.[2]

Oraakkeli on ennustanut Oidipuksen kuolevan eumenidien pyhäkössä, ja kun vanhus nyt kuulee olevansa Kolonoksen pyhässä lehdossa, hän, jolle elämällä ei ole ollut mitään tarjottavana, haluaa mielellään kuolla täällä. Ateenan kuninkaalle Theseukselle hän kaukonäkijän tavoin luettelee ne voimat, jotka jäytivät Kreikkaa: maakamaran köyhtymisen, uskonnon, siveellisyyden ja ihmisten rappeutumisen:

Yksin taivaisiin
ei vanhuus koske, vaihtumus, ei kuolema;
muut kaikki kaataa aika kaikkivaltias.

[1] »Kuningas Oidipus», »Oidipus Kolonoksessa» ja »Antigone» sepitettiin kukin erikseen.
[2] Sofokleen runot V. Artin suomentamat, ellei toisin ole mainittu.

Pois raukee voima hengen, kunto ruumihin,
ja uskollisuus ehtyy, luulot ahdistaa;
ei lemmen tuuli liioin liitä ystävää
ain' ystävään, ei kaupunkia kaupunkiin.

Sitten Oidipus luullen kuulevansa jumaluuden kutsun heittää hellät jäähyväiset Antigonelle ja Ismenelle sekä vain Theseuksen saattamana astuu sankkaan lehtoon.

Lähtivät he noin.
Kun hetken päästä käännyimme, niin näimme jo
kadonneeks miehen, katsoimme jos kunnepäin;
kuningas Theseus käsillänsä silmiään
vain varjosti, kuin hirmunäyn kohdaten.

— — —

Min laisen sai hän päiväin pään, sen kertoa
voi Theseus vain, eipä toinen yksikään.

— — —

Vei hänet ehkä sanantuoja taivainen,
tai armiaasti aukes hälle syli maan.
Vaan voihkimatta, tuskatonna täältä hän
erota sai, ja kummemmin kuin konsanaan
viel' ihminen.

Sarjan viimeinen, mutta nähtävästi ensin sepitetty näytelmä kuvaa uskollista Antigoneta ja hänen kuolemaansa. Kuultuaan, että hänen veljensä Polyneikes ja Eteokles taistelevat kuningaskunnan omistamisesta, hän rientää takaisin Thebaan toivoen saavansa rauhan aikaan. Mutta hänestä ei piitata, ja veljekset kaatuvat taistelussa. Eteokleen liittolainen Kreon anastaa valtaistuimen ja rangaistakseen Polyneikestä hänen kapinansa takia kieltää hautaamasta häntä. Antigone, joka kreikkalaisten tavoin uskoo vainajan hengen kärsivän tuskia, niin kauan kuin hänen ruumiinsa on hautaamatta, loukkaa käskyä ja hautaa Polyneikeen. Kuoro laulaa erään Sofokleen maineikkaimpia oodeja:

Monta on ihmett'; ihminen
ihmeisin toki kaikist' on.
Tummat halkovi aavat hän,
lounaismyrskyjä uhmaten,
vaikk' aallot meuruavat
kuinka vyöryis vaahtopäin.
Ja äiti-maankin, vanhimman
tään jumaloista, mi on iät antinen,
viiltävi hän, vakoaa, hevot ohjaten,
aurallaan ain' uudestaan.

Lintujen liudat liitävät
pauloin vangita voipi hän;
villit metsien karjatkin,
uijat veen syvän saavuttaa

hän keinoin kekseliäin,
verkonsilmät solmien.
Hän vuorten riistan rientäväisen
kiehtovi viekkaudella, ja jouhevan
saa hevon päitsihin, hän iestyttävi
metsän härjän uhmapään.

Ja syttävin lausehin voi
hän ohjata kansojakin;
hän torjuvi heltehet, härmät häätää,
ja pakkaset, satehen säät;
niin, keinot hän kaikkehen oivaltaa.
Mik' ikänä eess' on, aina hän
on neuvokas; kuolemaa
vaikk' ei torjutuksi saa,
hän taudin vaivat vaimentaa
taidollansa.

Kreon tuomitsee Antigonen elävänä haudattavaksi. Hänen poikansa Haimon nousee vastustamaan kaameaa tuomiota ja vannoo, kun hänen vetoomuksensa torjutaan, ettei isä koskaan saa nähdä hänen kasvojaan. Hetkeksi saa rakkaus sananvuoron Sofokleen murhenäytelmässä, ja runoilija virittää Erokselle hymnin, jota antiikin maailma kauan muisteli:

Oi lempi, kuin myrskyten viet
sä voiton, kun väijynyt oot
neidon kukkean poskipäillä!
Sä lainehet liidät, metsät,
käyt laitumen laumojen luo.
Taivahiset ei sun
tieltäs väistyä voi,
ihminen ei;
saaliiks kun kenet saavutat,
hän haavehen valtaan vaipuu.

Haimon katoaa, ja häntä etsittäessä Kreon käskee sotilaidensa avata luolan, johon Antigone on haudattu. He löytävät Antigonen kuolleena ja hänen viereltään Haimonin, joka on päättänyt kuolla.

Ja hautaholvin taustassa me näimme nyt
tuon koidon neidon hirttyneenä riippuvan,
ja käärinliina kiersi hänen kaulaansa.
Ja sulhon näimme polvillansa armastaan
syleilevän; hän itki kullan kuolemaa
ja taaton turmatyötä, tytön suistajaa.
Kreonpa nähden tuon nyt riensi voihkien
sisälle pojan luo ja huusi nyyhkyttäin:
»Sua onnetonta! Mitä oot sä tehnytkään?
Mit' aattelit? Mik' onnen-isku järkes vei?

Laps parka! Pyydän polvillain: sä tule pois!»
Vaan tuikeasti tuijottain ja inhoa
ilmaisten katsein, vastaamatta poika vain
kaks-teräkalvall' iski, mutt' ei osunut
isäänsä, pois mi riensi, mutta itselleen
vihastuin kurja kalvan syöksi rintaansa,
välihin kylkiluiden; käsin voipuvin
syleili sitten armast', yhä tajuissaan,
ja huoahtain tään kelmeälle poskelle
soi hurmehensa pisaroina vihmoa.
Näin lepäs kaksi vainajata vierekkäin;
he kartanossa kuolon häänsä viettää saa.

Näiden näytelmien, jotka voitollisesti selviytyvät ajasta ja käännösvaikeuksista, hallitsevia ominaisuuksia ovat tyylin kauneus ja teknillinen mestaruus. Niissä tapaamme luonteenomaisesti »klassillisen» ilmaisumuodon, hiotun, tyynen ja kuulaan, voimakkaan, mutta hillityn, arvokkaan, mutta viehättävän, Feidiaan voiman ja Praksiteleen sulavan herkkyyden. Rakenne on myös klassillinen: jokainen säe on tärkeä ja johtaa kohti hetkeä, jossa toiminta kohoaa huippuunsa ja merkitykseensä. Jokainen näytelmä on kuin temppeli, jonka jokainen osa on huolellisesti ja yksityiskohtaisesti viimeistelty, mutta jolla on oma alistettu paikkansa kokonaisuudessa. Ainoana poikkeuksena on »Filoktetes», jossa veltosti tyydytään vakavissaan selvittämään sotkuinen juoni *deus ex machina*n (josta Euripides teki pilaa) avulla. Kuten Aiskhyloksella draama etenee kohti jotakin huipentuvaa julkeutta, *hybris*tä kohti (sellainen on esimerkiksi Oidipuksen tuntemattomaan murhaajaan sinkoama katkera kirous), pyörähtää jonkin *anagnorisiksen* (äkillisen tuntemisen), jonkin *peripeteia*n (onnen kääntymisen) ympäri ja kallistuu vääjäämättömän rangaistuksen *nemesis*tä kohti. Kun Aristoteles tahtoi antaa esimerkin draaman rakenteen täydellisyydestä, hän aina viittasi »Kuningas Oidipukseen», ja molemmat Oidipusta koskevat näytelmät ovatkin hyviä havaintoesimerkkejä Aristoteleen määritelmästä, jonka mukaan tragedia oli säälin ja kauhun puhdistamista niiden objektiivisen esittämisen avulla. Luonteet on piirretty selvemmin kuin Aiskhyloksella, joskaan ei niin realistisesti kuin Euripideella. »Kuvaan ihmisiä sellaisina, kuin heidän tulisi olla, Euripides kuvaa heitä sellaisina kuin ovat», Sofokles lausui ikään kuin sanoakseen, että draamaan kuuluu jokin määrä ihannoimista ja ettei taide saa olla valokuvaamista. Mutta Euripideen vaikutus näkyy vuoropuhelun väittelymäisyydestä ja ajoittaisesta tunteeseen vetoamisesta. Niinpä Oidipus epäkuninkaallisesti torailee Teiresiaan kanssa ja sokaistuneena hapuilee liikuttavasti tunnustellakseen tytärtensä kasvoja. Aiskhylos olisi samaa tilannetta mietiskellessään unohtanut tyttäret ja ajatellut jotakin ikuista lakia.

Sofokleskin on filosofi ja julistaja, mutta hänen neuvonsa nojaavat vähemmän kuin Aiskhyloksen antamat jumalien säädöksiin. Sofistien henki on hipaissut häntä, ja vaikka hän säilyttää onnellisen oikeaoppisuuden, hän paljastuu mieheksi, joka olisi voinut olla Euripides, ellei olisi ollut niin onnekas. Mutta hänessä on liian paljon runoilijan tunteikkuutta, jotta hän voisi puolustaa kärsimystä, joka niin usein ansiotta kohtaa ihmisiä. Hyllos sanoo Herakleen vääntelehtiessä tuskissaan:

Meit' ei voi moittia ensinkään,
jumalainpa mieli on säälimätön;
se tästäkin teille nyt ilmenee.
He lapsia siittävät, taattoja on,
vaan tyyninä koitoja katselevat.

Hän antaa Iokasten nauraa oraakkeleille, vaikka hänen näytelmänsä naristen kääntyvät niiden varassa. Kreon soimaa profeettoja »rahanahneeksi joukoksi», ja Filoktetes sinkoaa vanhan kysymyksen: »Miten voi puolustaa Taivaan teitä, kun huomaa Taivaan epäoikeudenmukaiseksi?» Sofokles vastaa rohkaisevasti, että vaikka siveellinen maailmanjärjestys saattaneekin olla liian syvällinen käsitettäväksi, se kuitenkin on olemassa, ja oikeus perii lopulta voiton. Aiskhyloksen esikuvan mukaisesti hän samastaa Zeun ja tämän moraalisen järjestyksen, ja hän pääsee vieläkin lähemmäs yksijumalaisuutta. Kuten oikea Viktorian ajan mies hän on epävarma teologian, mutta varma moraalisen uskonsa suhteen. Hänestä on ylin viisaus löytää laki, joka on Zeus, maailman siveellinen suunnanosoitin, ja seurata sitä.

Kunp' ainiaan Moiran arpa
hurskautta puhdast' olla sois
puheeni, työni, joille johdoks säätty
ylhät on lait! Korkeuden
ne lapsina syntyi, vain Olympos niitten
on suur' isä; luonut ei
niit' ihminen, lapsi maan,
niit' unhon yöhön uuvuta ei.[1]

Tässä meillä on Sofokleen kynä, mutta Aiskhyloksen ääni, usko taistelemassa viimeisissä ampumahaudoissa epäuskoa vastaan. Tämän hurskauden ja alistumisen keskeltä me näemme katuvan ja alistuneen Jobin, mutta säkeiden välistä tapaamme Euripideen enteitä.

Solonin tavoin Sofokles arvioi siunatuimmaksi sen ihmisen, joka ei koskaan ole syntynyt, ja lähinnä onnellisimmaksi sen, joka kuolee lapsena. Muuan nykyaikainen pessimisti on ilokseen kääntänyt kuoron Oidipuksen kuollessa laulamat synkät säkeet, joista heijastuu korkean iän mukanaan tuoma kyllästyminen maailmaan ja Peloponnesoksen sodan katkera velisurmaisuus.

[1] O. Mannisen suomennos.

Hän ken sois elonvuottensa
kohtuuden yli karttuvan,
nurjaks nähdähän mieleltään,
houkkioks arvata aivan voidaan.
Pitkä ilta se tuopi vain
huolta huolihin yhtenään;
onnekkuuttapa harvoin saa
nähdä, jos kuhun katsonee.
Näin käy sen, ken ei aikanaan
juhlapöydäst' elämän astu.

— — —

Oivin heill' osa ompihan,
jotk' ei syntyä tänne saa;
onnekkaat lähinn' ompi nuo,
jotk' elon joutuen jättää voivat.
Lapsuus kun suloleikkeineen
kerran haipunut ompi taa,
taistoon kun elon astutaan,
tuskain tulva jo vartoaa:
torat ja riidat, kamppailut,
katehen-katseet, satimet surman;
lopuksi vanhuksena jurona jäät sä yksin
odottamaan vain päiväis päätä,
kohlusi kukkuroituu.

Jokainen viisasteleva juorukello tietää, että Sofokles sai vanhuudenpäiviinsä lohdutusta hetaira Theoriilta ja että tämä synnytti hänelle lapsen. Hänen aviosyntyinen poikansa Iofon, joka kenties pelkäsi runoilijan jättävän omaisuutensa perinnöksi Theoriin lapselle, haastatti isänsä oikeuteen vastaamaan kykenemättömyydestä hoitaa raha-asioitaan. Osoittaakseen olevansa täysissä sielun voimissa Sofokles luki valamiehille eräitä kuorolauluja näytelmästä, jota hän parhaillaan sepitti (se oli arvattavasti »Oidipus Kolonoksessa»). Silloin tuomarit eivät ainoastaan vapauttaneet häntä syytteestä, vaan saattoivat hänet kotiin. Hän oli syntynyt monta vuotta ennen Euripidesta ja ehti pukeutua surupukuun tämän tähden, ennen kuin itsekin kuoli samana vuonna (406). Taru kertoo, että spartalaisten piirittäessä Ateenaa draamataiteen jumala Dionysos ilmestyi Lysandrokselle ja hankki turvaluvan Sofokleen ystäville, jotka halusivat haudata hänet hänen isiensä viereen Dekeleiaan. Kreikkalaiset osoittivat hänelle samanlaista kunnioitusta kuin jumalille, ja runoilija Simmias sepitti hänen muistokseen leppeän epitafin:

Oksat kietoukoot muratin yhä hellinä ylle
haudan, miss' Sofokles löys levon ainahisen!
Kalpean-vihreet sen kiharat saa marmorin kattaa,
taempana hehkuttaa ruususet purppurataan.

Viinin riippukohot rypäleet myös runsahin tertuin,
lehvät leppeät sen paatehen painukohot!
Palkan tään periköön sulo viisaus laulujen suomal
Muusat, Hellaan maa nuo omaks ottanut on.

V. EURIPIDES

1. *Näytelmät*

Samoin kuin Giotto aukoi Italian taiteen ensimmäisen epätasaisen polun, Rafaelin tyyni henki taltutti sen teknilliseen täydellisyyteen ja Michelangelo kiusatun neronsa tuotteilla täydensi kehityksen, samoin kuin Bach uskomattoman tarmokkaasti raivasi leveän tien nykyaikaiseen musiikkiin, Mozart melodisella koruttomuudella saattoi sen muodon täydelliseksi ja Beethoven täydensi kehitystä tasapainottomilla suurtöillään, samoin Aiskhylos karkeilla säkeillään ja ankaralla filosofiallaan avasi tien ja antoi muodot Kreikan draamalle, Sofokles punnitulla musiikillaan ja tyynellä viisaudellaan muotoili taidetta edelleen ja Euripides täydensi kehityksen teoksillaan, jotka uhkuvat intohimoista tunnetta ja melskeistä epäilystä. Aiskhylos oli miltei heprealaisittain kiihkeä julistaja, Sofokles »klassillinen» taiteilija, joka tarrautui murtuneeseen uskoon, Euripides romanttinen julistaja, joka ei koskaan voinut kirjoittaa mallikelpoista näytelmää, koska filosofia hämmennytti hänet. He olivat Hellaan Jesaja, Job ja Saarnaaja.

Euripides oli syntynyt Salamiin taistelun vuotena — jotkut sanovat päivänä —, luultavasti itse saarella, jonne hänen vanhempansa kertoman mukaan olivat paenneet maahan hyökänneitä meedialaisia. Hänen isänsä oli kohtalaisen varakas ja huomattava mies attikalaisessa Fylan kaupungissa; hänen äitinsä oli ylhäistä sukua, vaikka vihamielinen Aristofanes väittää hänen pitäneen sekatavarakauppaa ja kaupitelleen kaduilla kukkia ja hedelmiä. Myöhemmällä iällään Euripides asui Salamiissa, jonka kukkuloiden autiutta ja erilaisia merinäkymiä hän rakasti. Platon halusi tulla näytelmänkirjoittajaksi, mutta hänestä tuli filosofi; Euripides halusi tulla filosofiksi, mutta hänestä tuli näytelmänkirjoittaja. Hän »opiskeli Anaksagoraan kauttaaltaan», sanoo Strabon; hän opiskeli jonkin aikaa Prodikoksen johdolla ja oli niin läheisessä kanssakäymisessä Sokrateen kanssa, että jotkut epäilivät filosofilla olleen osuutta runoilijan näytelmiin. Koko sofistinen suunta kuului hänen kasvatukseensa, ja hänen välityksellään se otti haltuunsa Dionysoksen näyttämön. Hänestä tuli Kreikan valistusajan Voltaire, joka palvoi järkeä keskelle jumaluuden kunniaksi lavastettuja draamoja sirotetuin repivin pistosanoin.

Dionysoksen teatterin luettelot ilmoittavat hänen sepittäneen viisikahdeksatta näytelmää. Ensimmäinen oli »Peliaan tyttäret» (455), vii-

meinen »Bakkhai» (406). Säilynyt on kahdeksantoista ja lisäksi joukko katkelmia muista.[1] Niiden aiheena ovat taas muinaisten kreikkalaisten tarut, mutta säkeiden välistä soinnahtaa ensin arasti, sitten rohkeasti epäilyn ja vastustusmielen sävel. »Ion»-näytelmässä on joonialaisten heimojen otaksuttu kantaisä joutunut arkaluontoisen pulman eteen: Apollonin oraakkeli julistaa, että Ksuthos on hänen isänsä, mutta Ion havaitsee olevansa Apollonin poika, Apollonin, joka oli vietellyt hänen äitinsä ja sitten houkutellut Ksuthoksen ottamaan tämän huostaansa. Voiko ylevä jumala valehdella? Ion kysyy. »Herakleessa» ja »Alkestiissa» kuvataan Zeun ja Alkmenen mahtava poika hyvänsävyiseksi juomariksi, jolla on Gargantuan ruokahalu ja Ludvig XVI:n aivot. »Alkestiissa» toistetaan vastenmielinen kertomus siitä, kuinka jumalat antaakseen Thessalian Ferain kuninkaan Admetoksen elää kauemmin vaativat jotakuta muuta luovuttamaan henkensä hänen puolestaan. Hänen vaimonsa lupautuu uhriksi ja jättää hänelle sadan säkeen mittaiset jäähyväiset, joita hän ylevän kärsivällisesti kuuntelee. Alkestis viedään pois kuolemaan, mutta Herakles tulee esiin kaappijuopottelunsa ja juomakestien lomasta, väittelee Kuoleman kanssa, peloittelee tätä, niin että se laskee Alkestiin vapaaksi, ja tuo hänet takaisin elämään. On mahdotonta otaksua muuta, kuin että näytelmällä on ovelasti koetettu tehdä tarina naurunalaiseksi.[2]

»Hippolytoksessa» sovelletaan näppärämmin ja viehättävämmin samaa mahdottomuuksiin kärjistämisen menetelmää. Sen komea sankari on nuori metsästäjä, joka vannoo olevansa aina uskollinen metsästyksen neitsytjumalattarelle Artemiille, kaihtavansa aina naisia ja etsivänsä suurimman ilonsa metsistä. Afrodite, joka on närkästynyt tästä loukkaavasta naimattomuudesta, sytyttää Theuseuksen puolison Faidran sydämeen mielettömän intohimon Theseuksen ja amatsoni Antiopen poikaa Hippolytosta kohtaan. Tässä kohtaamme säilyneen kirjallisuuden ensimmäisen lemmentragedian, ja alussa tapaamme kaikki kuumeisen lemmenkriisin oireet: Faidra, jonka Hippolytos torjuu luotaan, riutuu ja kuihtuu kuoleman partaalle. Hänen hoitajattarensa, josta äkkiä tulee filosofi, pohtii hamletmaisen skeptillisesti haudantakaista elämää:

> Elon kurja on tie, sairautt' yhtä!
> Kuin tehtävä ois, kuin tehtävä ei?

[1] Tärkeimmät ilmestyivät osapuilleen seuraavassa järjestyksessä: »Alkestis» 438, »Medeia» 431, »Hippolytos» 428, »Andromakhe» 427, »Hekabe» n. 425, »Elektra» n. 416, »Troialaisnaiset» 415, »Ifigeneia Tauriissa» n. 413, »Orestes» 408, »Ifigeneia Auliissa» 406, »Bakkhai» 406.

[2] Se esitettiin 438 neljäntenä Euripideen näytelmäsarjassa ja oli kenties tarkoitettu pikemminkin puolivakavaksi satyyrinäytelmäksi kuin puolikoomilliseksi murhenäytelmäksi. Browning on »Balaustionin seikkailussa» ylevän herkkäuskoisesti käsittänyt näytelmän täysin vakavasti tarkoitetuksi.

Sua taivahan valkeus vaalii nyt,
vaan sairasvuode jo vartoaa
oess' uksesi taas.
»Ulkosalle mielin!» näin aina hoit,
taas kohta jo kammiohos palasit.
Noin miel'-alat muuttuu, kyllyt kaikkeen.
Saamaas et tyydy, vaan aina ehompaa
on muka muu.[1]

Hoitajatar vie Hippolytokselle viestin, että tämä on tervetullut Faidran vuoteeseen, mutta nuorukainen, joka tietää, että Faidra on hänen isänsä vaimo, kauhistuu. Hänen sanansa ovat yksi niitä kohtia, joilla Euripides hankki itselleen naisvihaajan maineen:

Oi Zeus, miks ootkaan moisen turmaan kiehtojan,
naissuvun, luonut tänne alle auringon?
On säilyminen ihmisheimon, mutta ei
ois naista tuohon tarvittava kuitenkaan.

Faidra kuolee, ja hänen puolisonsa löytää hänen kädestään kirjelipun, jossa sanotaan, että Hippolytos on vietellyt hänet. Theseus manaa raivoissaan Poseidonia surmaamaan Hippolytoksen. Nuorukainen vakuuttaa viattomuuttaan, mutta häntä ei uskota. Theseus karkottaa hänet maasta, ja kun hänen vaununsa kiitävät pitkin meren rantaa, aalloista nousee merihirviö, joka vainoaa häntä; hänen hevosensa pillastuvat, kaatavat vaunut ja raastavat ohjaksiin sotkeutuneen Hippolytoksen (so. 'hevosten raastaman') louhikkoon surkeaan surmaan.

»Medeiassa» Euripides hetkeksi unohtaa sotansa jumalia vastaan ja muovaa argonautojen tarun mitä voimakkaimmaksi näytelmäksi. Iasonin saapuessa Kolkhiiseen prinsessa Medeia rakastuu häneen, auttaa häntä hankkimaan kultaisen taljan ja suojatakseen häntä pettää isäänsä ja surmaa veljensä. Iason vannoo hänelle ikuista rakkautta ja vie hänet mukanaan Iolkokseen. Siellä miltei villin asteella oleva Medeia myrkyttää kuningas Peliaan ollakseen varma Peliaan Iasonille lupaamasta valtaistuimesta. Koska Thessalian laki kieltää menemästä naimisiin ulkomaalaisen kanssa, Iason elää Medeian kanssa vapaassa suhteessa, ja heillä on kaksi lasta. Mutta ajan mukana Iason väsyy Medeian barbaariseen kiihkeyteen, kaipaa laillista vaimoa ja perillistä ja aikoo ottaa puolisokseen Korinthoksen kuninkaan Kreonin tyttären. Kreon hyväksyy tarjouksen, ja Medeia ajetaan maanpakoon. Kärsimäänsä vääryyttä hautova Medeia lausuu eräät monista Euripideen naisten puolustukseksi kirjoittamista kuuluisista säkeistä:

Me kaikesta, mik' elää, tuntee, tajuaa,
me naiset suku onnettomin olemme.
Sill' ensin aartein kukkuraisin puoliso
on pakko ostaa, olentomme valtias.

[1] Euripideen runot V. Artin suomentamat, ellei toisin ole mainittu.

Se — sinänsä jo vaikein vaiva, kurjuus — on
viel' arvanheitto hirveä, mies kelpoko
vai kunnotonko osuu...

— — —

Eess' uudet tavat, joit' ei koti neuvonut,
kuin tietäjätär tietköön itsestään, kuink' on
nyt parhain elää kanssa vuodekumppanin.
Jos onnistuu, jos onnellisna puoliso
iestä kantaa avion, ei väkisin,
heill' onni on; jos ei, niin ennen kuolema!
Mies, ellei viihdy kotona, koht' ulos käy,
sydämen kiusat unohtaa kanss' ystävän.
Me saamme vain yht' ainoaa, me katsoa.
Kotona meill' on muka olo vaaraton,
mies keihäin kentäll' ottelee! Kuin päättömät
he päättelevät! Ennen kannan kolmesti
ma taiston kilpeä kuin kerran synnytän.

(Suom. O. Manninen)

Sitten seuraa kauhistava kertomus hänen kostostaan. Teeskennellen sovintoa hän lähettää kilpailijattarelleen joukon kallisarvoisia vaippoja. Korinthoksen prinsessa pukee yhden ylleen ja palaa kuoliaaksi, samoin Kreon yrittäessään häntä pelastaa. Medeia tappaa omat lapsensa Iasonin nähden ja purjehtii niiden ruumiit mukanaan pois. Kuoron loppulaulussa on filosofinen sävy:

Olympon Zeus monet kohtalot ohjaa,
moni on jumalsallima yllätys. Ei
niin käy, kuin luullaan, tien jumal' aukoo
sen tulla, mit' arvaa ihminen ei.
Näin päättyvi tään tarun juoni.

(Suom. O. Manninen)

Muut näytelmät käsittelevät enimmäkseen Troian sotaan liittyviä aiheita. »Helene» noudattaa Stesikhoroksen ja Herodotoksen paranneltua muunnelmaa: Spartan kuningatar ei karkaa Pariin kanssa Troiaan, vaan hänet viedään vastoin tahtoaan Egyptiin, missä hän siveästi odottaa herraansa. Euripides vihjaisee, että tarinassa Helenen olosta Troiassa on koko Kreikkaa vedetty nenästä. Näytelmässä »Ifigeneia Auliissa» hän vuodattaa vanhaan tarinaan Agamemnonin uhrista viljalti tunnetta, mikä on uutta Kreikan draamataiteessa, ja kauhistelee Lucretiuksen tavoin rikoksia, joihin muinainen uskonto johti ihmisiä. Aiskhylos ja Sofokles ovat myös kirjoittaneet samasta aiheesta, mutta tämän uuden aikaansaannoksen loistokkuus sai heidän näytelmänsä pian unohtumaan. Klytaimnestran ja hänen tyttärensä tulo esitetään aito euripidesmaisen herkästi. Orestes, »vielä sanaton pienokainen», on läsnä todistamassa taikauskoista murhaa, joka on saneleva hänenkin kohtalonsa suunnan. Tyttö on ujo ja onnellinen juostessaan tervehtimään kuningasta:

Ifigeneia. Kuin onnekas oon, taatto, kun sun kohdata
taas vihdoin saan, ja vasten rintaas heittyä!
Kuin kasvojas oon kaivannut! Et suuttune...

— — —

Iloitsen nähden sun — miks muotos murheinen?
Agamemnon. Huolt' ain' on eessä kuninkaiden, päällikköin.
I. Suo hetki mulle, huolet luotas hälvennä!
A. Sua aattelenhan yksin, muut' en ensinkään.
I. Ja kasvoillasi kyyneleitä silti nään.
A. Meit' ero pitkä odottaa, mun lapseni.
I. En tiedä, taatto, minkään mua uhkaavan.
A. Kuin liikuttaa mua lausehes tuo aatteikas!
I. Jos mieluummin sen suot, niin tyhjää pakisen.

Kun Akhilleus saapuu, Ifigeneia huomaa, ettei tämä tiedä mitään heidän väitetystä avioliitostaan, mutta sitä vastoin hän kuulee, että armeija odottaa kärsimättömästi hänen uhraamistaan. Hän heittäytyy Agamemnonin jalkoihin ja rukoilee henkensä puolesta.

Mä ensimmäinen olin, sua taatoksi
mi kutsui, mua tyttärekses kutsuit sä;
mua polvellasi keinutit, mua hyväillen.
Monesti lausuit: »Tokkohan sun, lapseni,
kodissa oivass' onnellisna kerran nään
kukoistavan, kuin tyttärellein kuuluvi?»
Ja silloin minä painuin vasten poskeas,
jota nyt rukoillen mä kosketan,
ja virkoin: »Kun sä vanhenet, niin saankohan
sun tervetulleeks majahain mä toivottaa,
sua hoivaella, vaivas pyytäin palkita?»
Mun sydämessäin elää vielä lause tuo;
sä unhotit sen, mielit minut surmata.

Klytaimnestra soimaa Agamemnonia, koska tämä on myöntynyt julmiin palvontamenoihin, ja sinkoaa uhkauksen, johon sisältyy monta näytelmää: »Älä pakota minua muuttumaan petturiksi sinua kohtaan.» Hän suosii Akhilleuksen yritystä tytön pelastamiseksi, mutta mielensä muuttanut Ifigeneia kieltäytyy pakenemasta.

Kuule, äiti, mitä oon mä mielessäni päättänyt!
Kuolla tahdon, mutta tuolle tielle oon mä astuva
kaunihisti, kunnialla, mietteet halvat hyljäten.

— — —

Katso, koko suuri Hellas silmät mua kohti luo.
Minä laivat lähtöön autan, Troialle tuon turmion,
naisia ei meidän maasta mainiosta vasta-ees
kenkään riistä, kun sen tautta muukalaiset murretaan,
kun Heleenan ryöstön kostoks sortua saa Troian maa.
Turvan, hoivan tään mä tuotan kuolemallain. Ihanaa
on se, sillä vapahtajaks Kreikan mua mainitaan.

Kun sotilaat saapuvat, hän kieltää heitä koskemasta häneen ja nousee vapaaehtoisesti uhriroviolle.

»Hekabessa» sota on päättynyt, Troia on valloitettu, ja voittajat jakavat saalista. Kuningas Priamoksen leski Hekabe lähettää nuorimman poikansa Polydoroksen kulta-aarre mukanaan Priamoksen ystävän, Traakian kuninkaan Polymnestorin, luo. Mutta kullanhimoinen Polymnestor surmaa pojan ja heittää hänen ruumiinsa mereen. Aallot paiskaavat sen Ilionin rannoille, ja se tuodaan Hekabelle. Sillä välin on Akhilleuksen varjo estänyt tuulia kuljettamasta kreikkalaisten laivastoa kotiin, ennen kuin hänelle on uhrattu Priamoksen tyttäristä kaunein, Polyksena. Kreikkalainen airut Talthybios saapuu noutamaan tyttöä Hekabelta. Nähdessään äskeisen kuningattaren viruvan maassa hajalla hapsin ja sekapäisenä hän lausuu muutamia Euripideen epäilystä ilmentäviä säkeitä:

Oi Zeus, kuin lienee? Tokko ihmiskohtalot
sua kiinnostaa, vai turhaanko tuot' aatellaan
ja korkeampiin olentoihin uskotaan?
Vain sattumako maailmata hallitsee?

Draamasikermän seuraavana näytöksenä on näytelmä »Troialaisnaiset». Se esitettiin 415, kohta sen jälkeen, kun ateenalaiset olivat hävittäneet Meloksen (416) ja miltei sen retkikunnan lähdön aattona, jonka tarkoituksena oli valloittaa Sisilia Ateenan imperiumille. Tällä hetkellä Euripides, jota Meloksen verilöyly ja Syrakusaan suunnitellun hyökkäyksen raaka imperialismi kuohutti, uskalsi esittää voimakkaan vetoomuksen rauhan hyväksi, urhean kuvauksen voitosta voitettujen näkökannalta katsoen, »antiikin kirjallisuuden voimakkaimman syytöksen sotaa vastaan». Hän alkaa siitä, mihin Homeros lopettaa, Troian valloituksen päättymisestä. Troialaiset viruvat vainajina yleisen teurastuksen jälkeen, ja heidän surusta mielettömät naisensa viedään rauniokaupungista voittajiensa jalkavaimoiksi. Hekabe astuu näyttämölle tytärtensä Andromakhen ja Kassandran kera. Polyksena on jo uhrattu, ja Talthybios saapuu noutamaan Kassandran Agamemnonin telttaan. Hekabe lankeaa murheissaan maahan. Andromakhe koettaa lohduttaa häntä, mutta hänkin murtuu, kun hän painaa pienen prinssi Astyanaksin povelleen ja ajattelee hänen kuollutta isäänsä:

Andromakhe. Mut minä, konsa tähdännyt oon kunniaan,
osuen oikein, onneen en oo osunut.
Mä kartanossa Hektorin oon pyrkinyt
hyveitä naisen kaikin tavoin täyttämään.
Sill' ensinnäkin nainen, olkoon kunnokas
tai kunnoton hän, mainehen jo kalton saa,
jos kotonansa ei hän viihdy mielellään.
Haluni haihtain siivosti mä sinne jäin.
Ei kynnyksestään koskaan saaneet astua

suupaltit naiset; perinnöksi oikean
sain oivalluksen, neuvoja en kaivannut.
Mä lempeästi puolisooni silmäten,
vait jääden tiesin, milloin tuli kannallain
mun pysyä tai miehen tahtoon taipua.

— — —

Sanovat, että nainen miehen lempeä
jos vieroksuu, hän yhdess' yössä mielistyy.
Halveksin naista, joka leskeks jäätyään
kesyyntyy toiseen, lemmen hälle lahjoittaa.
Hepokin, kun se kumppanistaan erilleen
on valjastettu, allapäin vain astelee.

— — —

Oi armas Hektor, olit miesi mieleisein,
niin urhea ja ylväs, vauras, älykäs.
Kodista taaton minut sait sä puhtaana,
ja neitsyyteni uhriks sulle luovutin.
Nyt tuoni tuhos sun, mä itse matkata
saan Kreikkaan sodan saalihina, orjuuteen.

Hekabe, joka uneksii etäisestä kostosta, kehoittaa Andromakheta suhtautumaan ystävällisesti uuteen herraansa, jotta tämä sallisi hänen kasvattaa Astyanaksia ja jotta Astyanaks joskus palauttaisi entiselleen Priamoksen suvun ja Troian loiston. Mutta kreikkalaiset ovat ajatelleet tätäkin, ja Talthybios saapuu ilmoittamaan, että Astyanaksin on kuoltava: »Heidän tahtonsa on, että poikasi syöstään Troian korkealta muurilta surmaan.» Hän riistää lapsen äidin sylistä, ja Andromakhe heittää sitä viimeistä kertaa sylissään pidellessään sille hysteeriset jäähyväiset:

Oi rakas, oi mun liian rakas lapseni,
sun surmaa vihamies, ja äitis yksin jää!
Ol' isäs liian urhokas, se turmas toi.

— — —

Et sääliä saa heiltä.

— — —

Mä sua, armas, aikoinani tuuditin
käsilläni, ihos tuoksun tunsin. Turhaanpa
mä rinnoillani olen sua ruokkinut,
ja turhaan tähtes huolta, vaivaa nähnyt oon.
Oi, viime kerran vielä halaa äitiäs!
Sä vaivu vasten rintaani, ja kaulallein
kätesi kietoin suukkonen sä mulle suo!
Helleenit, laisiks barbaareinhan heitytte!
Min vuoksi lapsen syyttömän te surmaatte?

— — — —

Siis hänet viekää, laahatkaa ja viskatkaa
petojen raastaa, koska kerran turmaamme
näin taivas tahtoo, kuolosta en lastani
voi pelastaa!

Hän alkaa houria ja pyörtyy; sotilaat kantavat hänet pois. Menelaos ilmestyy näyttämölle ja käskee sotilaitaan tuomaan Helenen hänen luokseen. Hän on vannonut tappavansa tämän, ja Hekabe löytää lohdutusta ajatuksesta, että rangaistus on vihdoinkin kohtaava Helenetä.

Sua ylistän, jos vaimosi sä surmautat.
Vaan hänet nähden viehkeyttään varo'os,
mi miehet valtaa, kaupungitkin kukistaa!

Helene saapuu järkkymättömänä ja pelottomana, ylpeänä kauneutensa tunnossa.

Hekabe. Ain' upeasti hälle noin
sä koristauduit, vaikka saman taivaan näit
kuin mieheskin, sä halpamainen hylkiö!
Sun nöyränä ja ryysyiss' oishan tultava,
vilusta värjyin, hapsin hajan raastetuin,
jos kuntoa ois sydämessäs enemmän
kuin julkeutta, moiset tuhot tehtyäs.

— — —

Hän kuolkoon, esimerkiksi muille naisille!
Niin käyköön kaikkein, jotka pettää puolison!

— — —

Menelaos. Rauhoitu, vanhus!

— — —

Soturit, hänet viekää laivan komeroon!
Hän siellä saakoon muiden myötä matkustaa!

— — —

Hekabe. On sananparsi; vanha rakkaus ruostu ei.

Helenen ja Menelaoksen poistuessa Talthybios saapuu kantaen surmatun Astyanaksin ruumista.

Talthybios. Andromakhe liikutti
mun kyyneliin, kun synnyinmaastaan itkien
hän lähti ja kun puolisonsa haudalla
hän haasteli ja pyysi saada lapsensa
myös sinne peittää.

— — —

Hän jättämään tuon pyys
sun käsiis, jotta seppelöisit ruumiinsa
ja verhoisit sen. (*Hekabe ottaa ruumiin.*)

— — —

Hekabe. Oi rakas lapsi, kuin sait kovan kuoleman

— — —

Nuo käsivarret, yhtäläiset muodoltaan
kuin isälläänkin, hervonneina riippuu nyt.
Suu kulta, joka kerskuin lupas suuria,
ei sanaans' ole täyttänyt! Kun vuoteellein
sun laskin, lausuit: »Sulle monet suortuvat

pyhitän, isoäiti, seurass' ystäväin
sun hautaan saatan, nimet annan armahat.»
Et mua, vaan mä, vanhus, orpo, koditon,
sun saatan hautaan, julman surman saanehen.
Voi! Hyväilysi, huoltamises, kaikki sun
lupaamas tyhjään raukes! Mitä voisikaan
runooja muistoks kirjoittaa sun haudalles?
»Tään poian Argos pelosta on surmannut.»
Ne sanat tuovat Hellaan maalle häpeää.

— — —

Kuin houkkia on ihmiset, kun vakaaksi
he onnettaren uskoo, vaikk' on kaltainen
hän kevytmielen ihmisen, mi hyppelee
ees, taa. Ei kestä täällä onni yhdenkään.
(Verhoaa ruumiin käärinliinoihin.)

Kuoro. Täss' sulle tuodaan rippeet fryygiläisien
korujen, jotka isoäitis sulle soi
häälahjaksi; ne käytä kauneiks vainajan!

»Elektrassa» on vanha taruaihe edistynyt pitkälle. Agamemnon on kuollut, Orestes on Fokiissa, ja Elektran on hänen äitinsä naittanut talonpojalle, jonka koruton uskollisuus ja kunnioitus vaimon kuninkaallista syntyperää kohtaan pysyvät elossa tämän myrtyneestä välinpitämättömyydestä huolimatta. Elektran miettiessä, löytääkö Orestes häntä milloinkaan, Orestes saapuu hänen luokseen. Itse Apollon on käskenyt häntä (Euripides korostaa tätä seikkaa) kostamaan Agamemnonin kuoleman. Elektra yllyttää häntä: ellei Orestes tapa murhaajia, hän itse tekee sen. Poika löytää Aigisthoksen, tappaa hänet ja käy sitten äitinsä kimppuun. Klytaimnestra on alistunut, vanheneva nainen, harmaahapsinen ja raihnas, rikostensa muiston vainoama, ja hän sekä pelkää että rakastaa lapsiaan, jotka vihaavat häntä. Hän pyytää, mutta ei rukoile armoa, ja on puolittain tyytyväinen syntiensä sovitukseen. Surmaamisen jälkeen Orestes on kauhun vallassa.

Tule ja äidin ruumis kääri liinoihin,
ja sido haava hurmeinen!
Sylissäs kannoit murhaajaa!

Euripides on antanut draaman loppunäytökselle nimen »Ifigeneia Tauriissa», so. Ifigeneia taurialaisten luona. Käy ilmi, että Artemis on vaihtanut Auliin roviolle asetetun Agamemnonin tyttären tilalle kauriin, siepannut tytön liekeistä ja tehnyt hänestä papittaren pyhäkköönsä Krimin puolivillien taurialaisten luo. Taurialaisilla on tapana uhrata jumalattarelle jokainen heidän rannoilleen astuva kutsumaton vieras, ja Ifigeneia joutuu onnettomana ja murheellisena suorittamaan uhritoimituksen. Kahdeksantoista eron vuotta Kreikasta ja hänen rakkaistaan on himmentänyt hänen mielensä. Apollonin oraakkeli on luvannut Oresteelle mielen-

rauhan, jos hän anastaa taurialaisilta Artemiin pyhän kuvan ja tuo sen Attikaan. Orestes ja Pylades lähtevät purjehtimaan ja saapuvat Tauriiseen. Sen asukkaat ottavat riemumielin heidät vastaan meren lahjoina Artemiille ja rientävät viemään heidät teurastettaviksi hänen alttarillaan. Uupunut Orestes suistuu epileptisen kohtauksen saaneena Ifigeneian jalkoihin, ja vaikka tämä ei tunnekaan häntä, hän joutuu säälin valtaan nähdessään kaksi kukkeimmassa nuoruudessa olevaa toverusta silmätysten kuoleman kanssa.

Ifigeneia. Ei sanoa saata eeltäpäin,
ken moista kokee. Taivahisten päätökset
jää hämärään, ei kenkään arvaa iskuja,
kun kohtalot käy tutkimatta kulkuaan.
Mist', onnettomat muukalaiset, oottekaan?

— — —

Te veljeksiä liette samast' äidistä?
Orestes. Vain ystäviä: meill' on eri vanhemmat.

— — —

Mull' oispa sisko, sulkemaan mun silmäni!
If. Mies koito, ken sä lienetkin, tuo toivosi
on turha; kaukomaassahan hän asustaa.
Vaan sulle, koska Argosta sä myöskin oot,
mä kaiken avun annan, minkä suinkin voin.
Sun viime sijas sorjaksi mä somistan,
ja vaalealla öljyllä sun valelen,
ja mettä, jota mehiläiset ruskeat
kedoilta kerää, tulehen mä vuodatan.

Hän lupaa säästää heidät, jos he vievät Argokseen viestin, jonka hän käskee heitä painamaan muistiinsa.

If. Orestes saakoon, poika Agamemnonin,
tään viestin: »Viel' Ifigeneia, Auliissa
mi uhrattiin ja kuolleeks luultiin, eloss' on.»
Or. Miss' on hän? Onko manan mailta noussut siis?
If. Hän eessäs seisoo; vaan mua ällös keskeytä!
Vie, veljyt, minut Argoon ennen kuoloain!

Orestes tahtoo sulkea hänet syliinsä, mutta käskyläiset kieltävät sen; ei kukaan saa kajota Artemiin papittareen. Hän ilmoittaa olevansa Orestes, mutta Ifigeneia ei voi uskoa sitä. Hän vakuuttaa tämän palauttamalla hänen mieleensä Elektran heille kertomat tarinat.

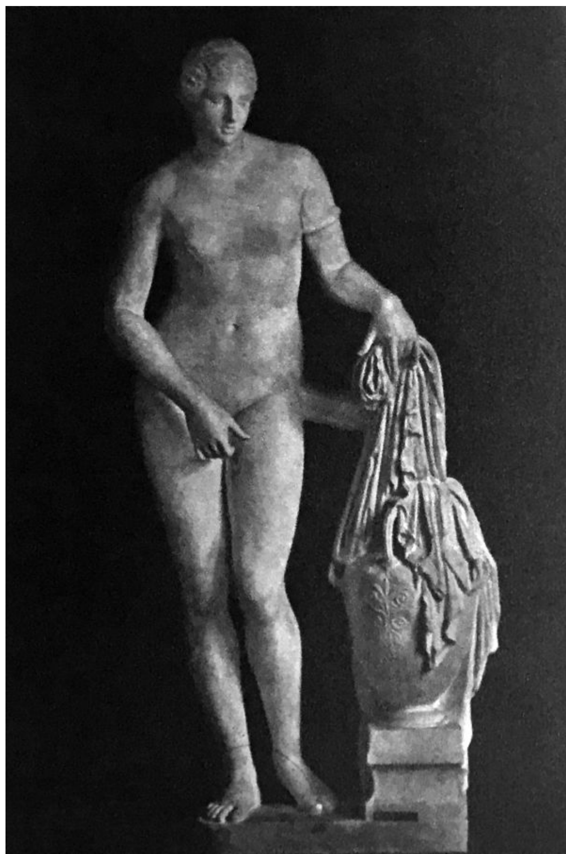
If. Laps' olin hento, syliss' istuin hoitajan,
kun kodistain ma lähdin silloin, luota sun.

— — —

Oi synnyinmaa, Mykene, kotiliesi, min
kykloopit sytti!

HELLEENIEN JA AMATSONIEN TAISTELU. Kohokuva Halikarnassoksen Mausoleionista. — British Museum, Lontoo.

KNIDOKSEN AFRODITE. Roomalainen kopio. Vatikaani, Rooma. — Praksiteleen veistämä Afroditen kuva, jonka mallina on ollut aikansa kuuluisin kaunotar Fryne.

PAIONIOKSEN NIKE. Olympian museo. — Traakialaisen Paionioksen veistämä »Voitonjumalatar», joka veistoksena voitti kaikki edeltäjänsä.

Sua kiitän siit' ett' eloss' on hän, varttunut.
Sä oothan mulle veljen suonut, ystävän,
kotimme valkeuden!

He tarjoutuivat pelastamaan hänet, ja hän vuorostaan auttaa heitä anastamaan Artemiin kuvan. Hänen oveluutensa avulla he pääsevät turvallisesti laivaansa ja vievät kuvapatsaan Brauroniin. Siellä Ifigeneiasta tulee papitar, ja siellä häntä kuolemansa jälkeen palvotaan jumalattarena. Orestes vapautuu raivotarten kynsistä ja viettää muutamia rauhallisia vuosia. Jumalien jano on tyydytetty, ja »Tantaloksen lasten» draama on päättynyt.

2. *Näytelmänkirjoittaja*

Meidän täytyy yhtyä Aristoteleen kantaan, että draaman tekniikan kannalta nämä näytelmät eivät saavuta Aiskhyloksen ja Sofokleen tasoa. »Medeia», »Hippolytos» ja »Bakkhai» ovat hyvin suunniteltuja, mutta nekään eivät rakenteen eheyden puolesta voi kilpailla *Oresteian* eikä monisäikeisen yhtenäisyyden puolesta »Kuningas Oidipuksen» kanssa. Sen sijaan että Euripides kävisi heti käsiksi toimintaan ja selittäisi esivaiheet vähitellen ja luontevasti juonen kehittyessä, hän käyttää sellaista keinotekoista apuneuvoa kuin opettavainen prologi ja, mikä pahempaa, panee sen joskus jonkun jumalan suuhun. Näyttämättä meille välittömästi toimintaa, mikä olisi draaman tehtävä, hän aivan liian usein tuo airuen kuvailemaan toimintaa, myös silloin kun siihen ei liity mitään väkivaltaista. Tekemättä kuoroa toiminnan osaksi hän muuttaa sen filosofiseksi syrjästäkatsojaksi tai käyttää sitä keskeyttämään juonen kehityksen aina ihanalla, mutta usein asiaan kuulumattomalla lyriikalla. Tuomatta aatteita esiin toiminnan avulla hän usein syrjäyttää toiminnan aatteiden hyväksi ja muuttaa näyttämön mietiskely-, retoriikka- ja väittelyopistoksi. Hänen näytelmänsä ovat liian usein yhteensattuman ja »jälleentuntemisen» varassa — joskin nämä on järjestetty hyvin ja esitetty draamallisesti. Hänen useimmat näytelmänsä (kuten jotakin harvat hänen edeltäjiensä) loppuvat *deus ex machinan*, nostokurjen tuoman jumalan, väliintuloon. Tämä temppu on anteeksi annettavissa ainoastaan jos otaksutaan, että Euripideen mielestä näytelmä todellisuudessa loppui jo ennen jumaluuden ilmestymistä ja jumala tuotiin näyttämölle vain suomaan oikeauskoiselle katsojalle hyveellinen loppu näytelmään, joka muuten olisi ollut rienausta. Tällaisten esi- ja jälkinäytösten avulla suuri humanisti hankki itselleen etuoikeuden kerettiläisten mielipiteittensä esittämiseen näyttämöllä.

Kuten muoto on raaka-ainekin nerouden ja taituruuden sekoitusta. Euripides on ennen kaikkea tunteikas, kuten jokaisen runoilijan tuleekin olla. Hän elää kiihkeästi ihmissuvun ongelmat ja ilmentää niitä intohimoi-

sesti. Hän on traagillisin ja inhimillisin kaikista draamankirjoittajista. Mutta hänen tunteensa on liian usein hempeämielistä. Hänen »lämmin kyynelsateensa» kirpoaa liian helposti, hän ei jätä käyttämättä ainoatakaan tilaisuutta esittää äidin hyvästijättöä lapsilleen ja puristaa joka tilanteesta esiin kaiken mahdollisen paatoksen. Nuo kohtaukset ovat aina liikuttavia, ja joskus ne on kuvattu niin väkevästi, ettei sellaista ole tragediassa aikaisemmin eikä myöhemmin nähty, mutta ne rappeutuvat silloin tällöin melodraamaksi ja ovat ylen määrin kauheita ja väkivaltaisia, kuten esimerkiksi »Medeian» loppukohtaukset. Euripides on Hellaan Byron, Shelley ja Hugo, lihaksi tullut romantiikka.

Hän on paljon etevämpi luonteenkuvaaja kuin kilpailijansa. Hänellä syrjäyttää psykologinen erittely sallimuksen toiminnan vielä suuremmassa määrässä kuin Sofokleella. Hän ei koskaan väsy tutkimaan ihmisten käytöksen moraalia ja vaikuttimia. Hän tutkii monenlaisia ihmisiä Elektran talonpoikaisesta aviomiehestä Hellaan ja Troian kuninkaisiin saakka. Kukaan muu näytelmänkirjoittaja ei ole kuvannut niin monenlaisia naistyyppejä eikä hahmotellut heitä niin myötätuntoisesti. Jokainen paheen ja hyveen vivahdus kiinnostaa häntä ja saa realistisen kuvauksen osakseen. Aiskhylos ja Sofokles olivat liiaksi uppoutuneet yleiseen ja ikuiseen nähdäkseen selvästi sen, mikä on ajallista ja yksityiskohtaista. He loivat syvällisiä tyyppejä, mutta Euripides luo eläviä yksilöitä. Kumpikaan noista vanhemmista miehistä ei esimerkiksi käsittänyt Elektraa niin elävästi. Euripideen näytelmissä syrjäytyy ristiriitaan kohtalon kanssa sisältyvä draama yhä enemmän ja enemmän tilanteeseen ja luonteeseen sisältyvän draaman tieltä, ja ne valmistavat Filemonin ja Menandroksen tapakomedialle mahdollisuuden vallata Kreikan näyttämön seuraavilla vuosisadoilla.

3. *Filosofi*

Olisi kuitenkin typerää arvioida Euripidesta etupäässä näytelmäseppona. Hänen keskeisenä harrastuksenaan ei ollut draaman tekniikka, vaan filosofinen tutkistelu ja poliittinen uudistus. Hän on sofistien poika, valistuksen runoilija, sen radikaalisen nuoren polven edustaja, joka nauroi vanhoille myyteille, leikitteli sosialismilla ja vaati uutta yhteiskunnallista järjestystä, jossa ihmiset saisivat vähemmän riistää toisiaan, miehet naisia ja valtio kaikkia. Tällaisille kapinallisille sieluille Euripides kirjoittaa; heitä varten hän on lisännyt skeptilliset pistosanansa ja soluttanut tuhansia kerettiläisyyksiä näennäisesti uskonnollisten näytelmien säkeiden väliin. Hän peittää jälkensä hurskailla katkelmilla ja isänmaallisilla oodeilla; hän esittää pyhän myytin niin kirjaimellisesti, että sen mielettömyys käy päivänselväksi, mutta hänen oma oikeaoppisuutensa ei kuitenkaan voi joutua

kysymyksenalaiseksi: hän antaa epäilykselle vallitsevan sijan näytelmiensä runko-osassa, mutta luovuttaa ensimmäiset ja viimeiset sanat jumalille. Hänen nokkeluutensa ja loisteliaisuutensa on samoin kuin muutamien Ranskan valistusajan miesten osaksi sen pakkotilanteen ansiota, jossa hän on, kun hänen pitää samalla kertaa puhua suunsa puhtaaksi ja pelastaa nahkansa.

Hänen johtoaiheensa on sama kuin Lucretiuksen:

Tantum religio potuit suadere malorum

— niin suuret ovat rikokset, joihin uskonto on ihmisiä johdattanut: oraakkelit lisäävät väkivaltaisuuksia uusilla väkivaltaisuuksilla, myytit ylistävät epäsiveellisyyttä jumalien antamin esimerkein ja vuodattavat yliluonnollisen pyhityksen epärehellisyyden, aviorikoksen, varkauden, ihmisuhrien ja sodan ylle. Hän kuvaa ennustajaa »mieheksi, joka puhuu harvoin totta, mutta usein valehtelee»; hän sanoo tulevaisuuden etsimistä lintujen sisälmyksistä »silkaksi hulluudeksi»; hän hyökkää koko oraakkeli- ja ennustuskoneistoa vastaan. Ennen muuta häntä närkästyttävät jumalaistarujen epämoraaliset seuraamukset:

Ei jumaloita varmaankaan
oo taivaass' enää: vääryys voittaa oikeuden.
Myös taivaisethan liittyy lempeen kiellettyyn,
ja isänsä he ylivoimin vangitsee
ja kahlii; silti asuu he Olympossaan,
ja sietää siellä syyllisyyden-tuntoaan.
— — —
Tarua on, ett' atrioivat taivaiset
talossa Tantalon ja lapsen lihaa söi.
Tää kansa, joka itse kärkäs murhiin on,
paheensa siirtää jumaloille, arvelen,
sill' eihän kellään taivaisella niitä lie.

Joitakin tällaisia kohtia miedontavat hymnit Dionysokselle tai hurskaat panteistiset psalmit, mutta joskus joku henkilö ulottaa Euripideen epäilyn koskemaan kaikkia jumalia:

Sanooko joku, jumaloit' ett' ylhääll' on?
Ei ole heitä, ei! Äl' anna houkkien,
taruihin tyhjiin uskojain, sua eksyttää!
Sanoistain älä huoli, tosiseikkoja
vain tarkastele! Nääthän, kuinka kuninkaat
yhäti surmaa, ryöstää, rikkoo valojaan,
maat petoksella valtaa; silti oivemman
he onnen saa kuin hurskaat rauhan raatajat.

Hän aloittaa kadonneen »Melanippensa» hätkähdyttävillä parisäkeillä:

Oi Zeus — jos ompi Zeus,
min kuulopuheista mä tunnen vain —

Kerrotaan katsomon nousseen seisomaan osoittaakseen paheksumistaan. Ja Euripides päättelee:

Ei jumaliin, joit' älykkäiksi aatellaan,
käy luottaa; on he laiset haamuin haihtuvain.
On tiensä sekasortoiset kuin ihmisten,
ja murhetta ja huolta tuo ne yksistään.
Mies mielevä, mi luottaa sanaan pappien,
käy turmioon, tuon tietää kyllä kokeneet.

Hän arvelee, että ihmisten kohtalot johtuvat luonnollisista syistä tai sokeasta sattumasta, mutta etteivät ne ole mielekkäiden yliluonnollisten olentojen työtä. Hän esittää järjellisiä selityksiä kuvitelluille ihmeille. Alkestis ei esimerkiksi todellisuudessa kuollut, vaan lähetettiin haudattavaksi, vaikka oli vielä elossa; Herakles tavoitti hänet, ennen kuin hän oli ehtinyt kuolla. Tietenkään hän ei selvästi sano mitä itse uskoo, ehkäpä siksi, ettei tunne todistusaineistoa riittäväksi, että sen varaan voisi rakentaa selvän uskon. Hänen luonteenomaisimmat lausumansa ilmentävät kuitenkin sitä epämääräistä panteismia, joka parallaan syrjäytti monijumalaisuuden Kreikan sivistyneistön keskuudesta.

Käsittämätön, sä, min yllä, keskessä
Maa leijailee, ken lienetkin sä ikään, Zeus,
liet ihmisjärki taikka laki luonnon vain,
sua rukoilen, sä, ihmisten mi kohtalot
kaikk' ohjaat hiljaa, huomaamatta oikeaan.

Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus esiintyy hänen lauluissaan toissijaisena johtoaiheena. Kuten kaikki myötätuntoiset sielut hän kaipaa aikaa, jolloin väkevät ovat ritarillisempia heikoille ja jolloin kurjuus ja kiista loppuvat. Keskellä sotaakin ja sen painostusta isänmaalliseen sotaisuuteen hän esittää sodan onnettomuuksia ja kauhuja armottoman realistisesti.

Kuin houkkia he, jotka polttaa kaupungit,
ja templit raastaa, vainajien kammiot
soraksi suistaa, itse sitten tuhon saa!

Hänen sydäntään vihloo, kun hän näkee ateenalaisten ja spartalaisten taistelevan puolen vuosisataa toisiaan vastaan, orjuuttavan toisiaan ja menettävän kaatuneina parhaat miehensä, ja hän liittää erääseen myöhäisemmistä näytelmistään liikuttavan vetoomuksen rauhalle:

Oi Rauha, sinä ammennat kuin syvästä lähteestä; ei ole sinun ihanuutesi vertaista, ei edes siunattujen jumalien parissa. Sydämeni ikävöi, sillä sinä viivyt; minä vanhenen, mutta sinä et saavu. Peittääkö uupumus silmäni, ennen kuin näen kukoistuksesi ja kauneutesi? Kun taas kuullaan tanssijoiden suloisia lauluja ja seppeleenkanta-

jien jalkojen töminää, ovatko harmaat hapset ja murhe silloin minut kokonaan murtaneet? Oi sinä pyhä, palaa kaupunkiimme; vihan liekin sammuttaja, älä viivy meistä etäällä. Kiista ja katkeruus kaikkoavat, jos sinä olet luonamme; hulluus ja miekan terä pakenevat oviltamme.

Hän on miltei ainoa aikansa suurista kirjailijoista, joka rohkenee käydä orjuuden kimppuun. Peloponnesoksen sodan aikana kävi ilmeiseksi, etteivät useimmat orjat olleet orjia luonnostaan, vaan kohtalon oikusta. Euripides ei tunnusta olevan synnynnäistä aristokratiaa; ympäristö tekee miehen, pikemmin kuin perinnöllisyys. Orjat esiintyvät hänen näytelmissään tärkeissä osissa ja esittävät usein kauneimpia säkeitä. Naisiin hän suhtautuu runoilijan mielikuvituksella ja myötätunnolla. Hän tuntee heikomman sukupuolen viat ja paljastaa ne niin realistisesti, että Aristofanes saattoi sanoa häntä naisvihaajaksi, mutta hän ajoi naisten asiaa ja tuki heidän alkavaa vapautumisliikettään enemmän kuin kukaan muu antiikin näytelmäkirjailija. Muutamat hänen näytelmistään ovat miltei nykyaikaisia Ibsenin jälkeisen ajan tuotteita selvitellessään sukupuolisia, jopa sukupuolisen luonnottomuudenkin ongelmia. Hän kuvaa miehiä realistisesti, mutta naisia ritarillisesti. Kauhistuttava Medeia saa häneltä enemmän sääliä osakseen kuin sankarillinen, mutta petollinen Iason. Hän on ensimmäinen näytelmäkirjailija, joka rakentaa näytelmän rakkauden varaan. Tuhannet nuoret kreikkalaiset laususkelivat kadonneen »Andromedan» kuuluisaa oodia Erokselle:

Oi lempi, maisten, taivaistenkin taittaja,
äl' ilmaise, kuin ihanaa on ihanuus,
jos lempijöitä koitoja, joit' ohjailet
kuin mielit, murheen tielt' et auta onnehen.

Euripides on tietenkin pessimisti, sillä jokainen romantikko muuttuu pessimistiksi, kun todellisuus ja romantiikka törmäävät yhteen. »Elämä», sanoi Horace Walpole, »on komediaa niistä, jotka ajattelevat, tragediaa niistä, jotka tuntevat». »Kauan sitten», sanoo runoilijamme,

Mä ihmiseloa katsellen näin harmajaa
vain varjoa. Ja varmaksi mä virkan myös,
ett' ihmiset, jotk' älyniekoiks arvataan,
nuoret nerot, kaiken valtataidon tuntijat,
kipeimmin kärsii. Siitä aiast' asti kuin
on eloa ollut, onnekkaaks ken kuultu lie?

Hän kummastelee ihmisten ahneutta ja julmuutta, pahan neuvokkuutta ja kuoleman rietasta umpimähkäisyyttä. »Alkestiin» alussa Kuolema sanoo: »Eikö tehtäväni ole ottaa haltuuni tuomitut?» — mihin Apollon vastaa: »Ei, ainoastaan toimittaa pois ne, jotka ovat kypsyneet täyteen vanhuu-

teen.» Kun kuolema saapuu täysin eletyn elämän jälkeen, se on luonnollinen eikä loukkaa meitä. »Emme saa vaikeroida kohtaloamme, että jokainen sukupolvi toisensa jälkeen kukoistaa, kuihtuu ja siirtyy pois kuten toisiaan vuosi vuodelta seuraavat sadot. Se on luonnon järjestys, emmekä saa murehtia mitään minkä lait ovat tehneet väistämättömäksi.» Hänen johtopäätöksensä on stoalainen: »Kestä kuin mies äläkä nureksi.» Silloin tällöin hän Anaksimenes esikuvanaan ja stoalaisia ennakoiden lohduttautuu ajatuksella, että ihmisen henki on osa jumalallista *pneumaa* ja säilyy kuoleman jälkeen Maailmansielussa.

Ken tietää, tokko kuolema on elämää,
vai kuolemaako elämä? On varmaa vain,
ett' elo murheet tuo, mut viime henkäys
ne karkottaa, kaikk' ainiaaks vie karmaudet.

4. *Maanpakolainen*

Se kuva, jonka miehestä saamme näiden näytelmien nojalla, muistuttaa riittävästi Louvre'in istuvaa kuvapatsasta ja Napolin rintakuvia voidaksemme uskoa niiden olevan aitoperäisten kreikkalaisten alkuteosten uskollisia jäljennöksiä. Parrakkaat kasvot ovat kauniit, mutta mietiskelyn uurtamat ja herkän melankolian pehmentämät. Hänen ystävänsä olivat hänen vihollistensa kanssa yhtä mieltä siitä, että hän oli raskasmielinen, miltei juro, vieroi rattoisuutta ja naurua ja vietti viimeiset elinvuotensa erakkona saarellaan. Hänellä oli kolme poikaa, joiden lapsuusikä soi hänelle jonkin verran onnellisuutta. Hän löysi lohdutusta kirjoista ja oli, mikäli tiedetään, ensimmäinen kreikkalainen yksityishenkilö, joka kokosi huomattavan kirjaston.[1] Hänellä oli ennomaisia ystäviä, muiden muassa Protagoras ja Sokrates. Jälkimmäinen, joka ei piitannut muista draamoista, vakuutti, että hän olisi saadakseen nähdä Euripideen näytelmän kävellyt Peiraeukseen — mikä pyylevälle filosofille ei olisi ollut mikään leikin asia. Nuori, henkisesti vapautunut sukupolvi kunnioitti häntä johtajanaan. Hänellä oli kuitenkin enemmän vihollisia kuin kellään muulla kreikkalaisella kirjailijalla. Palkintotuomarit, jotka kenties katsoivat olevansa velvolliset puolustamaan uskontoa ja siveellisyyttä hänen skeptillisyytensä nuolilta, myönsivät hänelle voiton ainoastaan viisi kertaa. Sittenkin

[1] Kuten olemme nähneet, oli Kreikassa jo ollut kuninkaallisia tai valtion kirjastoja; Egyptissä juontavat sellaiset kokoelmat alkunsa ainakin neljännen dynastian ajoilta saakka. Kreikkalaisen kirjaston muodostivat arkun lokeroihin järjestetyt kääryt. Julkaiseminen merkitsi sitä, että kirjailija oli sallinut tehdä jäljennöksiä käsikirjoituksestaan ja panna jäljennöksiä liikkeeseen; sen jälkeen saatiin tehdä uusia jäljennöksiä ilman lupaa. Suosituista teoksista tehtiin joukoittain ja huokealla jäljennöksiä. Platon kertoo »Apologiassaan», että Anaksagoraan tutkielmaa »Luonnosta» sai ostaa yhdellä drakhmalla. Euripideen aikana tuli Ateenasta Kreikan kirjakaupan keskus.

basileus-arkontti oli vapaamielinen laskiessaan niinkin monta Euripideen näytelmää uskonnolliselle näyttämölle. Joka alan vanhoillismieliset pitivät näytelmäkirjailijaa yhtä vastuunalaisena kuin Sokratesta epäuskon leviämisestä Ateenan nuorison keskuudessa. Aristofanes alkoi sodan häntä vastaan »Akharnalaisissa», piirsi hänestä riemullisen irvikuvan näytelmässä *Thesmoforiazusai* ja jatkoi hyökkäystä »Sammakoissa», vuotta runoilijan kuoleman jälkeen. Silti kerrotaan murhe- ja huvinäytelmänkirjoittajan olleen loppuun asti hyvissä väleissä keskenään. Mitä katsojiin tulee, he moittivat hänen kerettiläisyyttään, mutta tungeksivat näytelmien esityksissä. Kun »Hippolytoksen» 612. säkeessä nuori metsästäjä lausui: »Kieleni on vannonut, mutta ajatukseni on vapaa», kansanjoukko esitti niin äänekkään vastalauseen sen mielestä niin törkeän epämoraalista väitettä vastaan, että Euripideen oli noustava istuimeltaan ja rauhoitettava sitä vakuuttamalla, että Hippolytos saisi kokea ylösrakentavat kärsimykset ennen tarinan päättymistä — sellaisen lupauksenhan saattoi huoleti antaa miltei kenen hyvänsä kreikkalaisen murhenäytelmän henkilön suhteen.

N. 410 Euripides asetettiin syytteeseen jumalattomuudesta, ja pian sen jälkeen Hygiainon nosti häntä vastaan toisen oikeusjutun, joka koski suurta osaa runoilijan omaisuudesta ja jossa muuan »Hippolytoksen» säe vedettiin todistuskappaleeksi Euripideen epärehellisyydestä. Kumpikin syyte hylättiin, mutta se yleisen suuttumuksen aalto, joka nousi »Troialaisnaisten» esityksen jälkeen, sai Euripideen tuntemaan, että hänellä oli tuskin ainoatakaan ystävää Ateenassa. Sanotaan, että hänen vaimonsakin kääntyi häntä vastaan, koska hän ei voinut yhtyä kaupungissa vallitsevaan sotainnostukseen. V. 408, kaksikahdeksattavuotiaana, hän myöntyi kuningas Arkhelaoksen kutsuun saapua vierailulle Makedonian pääkaupunkiin. Tämän Fredrik Suuren ei tarvinnut pelätä kansansa oikeaoppisuuden vuoksi, ja hänen suojelemanaan Euripides löysi Pellasta rauhaa ja virkistystä. Siellä hän kirjoitti miltei idyllimäisen näytelmänsä »Ifigeneia Auliissa» ja syvällisen uskonnollisen näytelmän »Bakkhai». Kahdeksantoista kuukautta tulonsa jälkeen hän kuoli, hurskaiden kreikkalaisten väittämän mukaan kuninkaan koirien kappaleiksi raastamana.

Vuotta myöhemmin hänen poikansa esitytti molemmat draamat Ateenan *dionysia*-juhlassa, ja tuomarit antoivat niille ensimmäisen palkinnon. Nykyajankin oppineet ovat luulleet, että »Bakkhai» oli Euripideen anteeksipyyntö Kreikan uskonnolle. Silti näytelmä on saattanut olla tarkoitettu kirpeän allegorisesti kuvaamaan Euripideen Ateenan yleisöltä osakseen saamaa kohtelua. Siinä kerrotaan kuinka Theban kuningas Pentheus joutui Dionysoksen hurmosjuhlia viettävän, hänen oman äitinsä Agaven johtaman naislauman raatelemaksi, koska hän oli paheksunut heidän hurjaa taikauskoaan ja häirinnyt heidän riehuntaansa. Se ei ollut keksitty aihe; kertomus kuului uskonnolliseen perimätietoon. Eläimen tai miehen, joka

uskalsi olla läsnä juhlamenoissa, silpominen ja uhraaminen kuului Dionysoksen palvontamenoihin. Tämä voimakas draama liitti etsiessään juonensa Dionysoksen legendasta Kreikan tragedian huipun sen syntyvaiheisiin. Näytelmä sepitettiin Makedonian vuoristossa, jota se kuvaa mahtavan lyyrillisesti, ja kenties se oli tarkoitus esittää Pellassa, missä Bakkhoskultti oli erityisen voimakas. Euripides painautuu yllättävän terävästi uskonnollisen hurmostilan psykologiaan ja panee bakkanttien suuhun intohimoista hartautta uhkuvia psalmeja. Vanha runoilija on tosiaan saattanut tulla rationalismin rajoille ja ylittää ne sekä oivaltaa järjen vajavaisuuden ja naisten ja miesten tunnetarpeiden sitkeyden. Tarinan Dionysoksen uskonnolle tuottama kunnia on epäiltävää laatua; sen aiheena ovat jälleen onnettomuudet, joita taikausko aiheuttaa.

Dionysos-jumala vierailee Thebassa Bakkhoksen, oman henkilöitymänsä, valeasussa ja saarnaa Dionysoksen palvontaa. Kadmoksen tyttäret suhtautuvat torjuvasti sanomaan, mutta hän hypnotisoi heidät hurskaaseen hurmostilaan, ja he lähtevät vuorille palvomaan häntä hurjin tanssein. He pukeutuvat eläinten nahkoihin, vyöttävät itsensä käärmeillä, seppelöivät itsensä muratilla ja imettävät sudenpentuja ja hirvenvasoja. Theban kuningas vastustaa tätä kulttia pitäen sitä järjen, siveellisyyden ja järjestyksen vastaisena, ja heitättää vankilaan sen julistajan, joka kärsii rangaistuksensa kristityn lempeydellä. Mutta julistajassa oleva jumala vaatii oikeutensa, murtautuu vankilasta ja ihmeellisen kykynsä avulla hypnotisoi nuoren hallitsijan. Hänen vaikutuksensa alaisena Pentheus pukeutuu naiseksi, kiipeää vuorille ja liittyy hurjistelijoihin. Naiset huomaavat, että hän on mies, ja repivät hänet jäsen jäseneltä kappaleiksi. Hänen oma äitinsä, joka on mielettömänä »riivaantumisesta», kantaa Pentheuksen irroitettua päätä kädessään, kuvittelee sitä leijonan pääksi ja laulaa voittolauluja. Kun hän tulee järkiinsä ja näkee, että se on hänen poikansa pää, hän kauhistuu kulttia, joka oli päihdyttänyt hänet. Kun Dionysos sanoo: »Teit pilkkaa minusta olemalla jumala, tämä on palkkasi», hän vastaa: »Pitääkö jumalan olla kuin kopea ihminen raivoissaan?» Viimeinen opetus on sama kuin ensimmäinen; viimeisessä näytelmässäänkin runoilija pysyi Euripideena.

Kuolemansa jälkeen hän tuli suosituksi Ateenassakin. Aatteet, joiden puolesta hän oli taistellut, kohosivat hallitseviksi seuraavilla vuosisadoilla, ja hellenistinen aika kunnioitti häntä ja Sokratesta suurimpina henkisinä herättäjinä. Hän oli käsitellyt enemmän eläviä ongelmia kuin kuolleita muinaistaruja, ja kesti kauan ennen kuin antiikin maailma unohti hänet. Hänen edeltäjiensä näytelmät häipyivät unhoon, mutta hänen omiaan esitettiin uudelleen joka vuosi kaikkialla, missä kreikkalaisia näyttämöitä oli. Kun se Syrakusan retki, jonka epäonnistumista oli ennustettu »Troialaisnaisissa», päättyi katastrofiin (415) ja ateenalaiset vangit lähetettiin

elävältä haudattaviksi kahleorjiksi Sisilian louhimoihin, myönnettiin Plutarkhoksen kertoman mukaan niille vapaus, jotka osasivat lausua otteita Euripideen näytelmistä. Uusi komedia piti hänen draamojaan esikuvinaan ja kehittyi niiden pohjalta; eräs sen etevimmistä edustajista, Filemon, lausui: »Jos varmasti tietäisin, että kuolleilla on tajunta, hirttäisin itseni nähdäkseni Euripideen.» Skeptillisyyden, liberalismin ja humanitarismin herääminen uuteen eloon 1700- ja 1800-luvulla teki Euripideesta melkein nykyaikaisen hahmon, nykyaikaisemman kuin Shakespeare. Kaiken kaikkiaan vain Shakespeare on hänen veroisensa; Goethe meni vieläkin pitemmälle. »Ovatko kaikki maailman kansat Euripideen jälkeen», hän kysyi Eckermannilta, »synnyttäneet näytelmäkirjailijaa, joka olisi arvollinen ojentamaan hänelle tohvelit?» Vain yhden.

VI. ARISTOFANES

1. *Aristofanes ja sota*

Kreikkalainen tragedia on synkkäsävyisempi kuin Elisabetin aikainen, koska se harvoin käyttää hyväkseen sitä koomillisuuden huojennusta, joka sovittamalla tragiikan keskelle huumoria saa katselijan paremmin sietämään tragediaa. Kreikkalainen näytelmäkirjailija halusi pitää murhenäytelmänsä koko ajan ylevällä tasolla, ja hän sysäsi komedian »satyyrinäytelmään», joka oli merkityksetön, mutta salli katsomon kiihottuneiden tunteiden laueta huumoriin ja helpotukseen. Aikojen kuluessa koomillinen näytelmä julistautui riippumattomaksi tragediasta, ja Dionysoksen juhlissa myönnettiin sille yksi päivä, jolloin ohjelma käsitti kolme tai neljä eri tekijöiden sepittämää huvinäytelmää, jotka näyteltiin peräkkäin ja jotka kilpailivat omasta palkinnostaan.

Huvinäytelmä samoin kuin puhetaitokin puhkesi ensimmäiseen kukoistukseensa Sisiliassa. Syrakusaan saapui n. 484 Kos-saarelta filosofi, lääkäri, runoilija ja näytelmäkirjailija Epikharmos. Hän käsitteli Pythagorasta, Herakleitosta ja rationalismia viidessäneljättä näytelmässä, joista on säilynyt vain satunnaisia lainauksia. Kaksitoista vuotta Epikharmoksen Syrakusaan saapumisen jälkeen Ateenan arkontti myönsi komedialle ensimmäistä kertaa kuoron. Uusi taide kehittyi nopeasti demokratian ja vapauden ilmapiirissä, ja siitä tuli Ateenassa siveellisen satiirin pääase. Komediassa sallittu kielenkäytön vallattomuus oli Dionysoksen fallisen kulkueen perintöä. Tämän vapauden väärinkäyttö aiheutti 440 lain, jolla kiellettiin huvinäytelmissä tekemästä henkilökohtaisia hyökkäyksiä, mutta kielto kumottiin kolmea vuotta myöhemmin, ja Peloponnesoksen sodan riehuessakin oli arvostelun ja solvaamisen vapaus täydellinen. Kreikassa oli kome-

dialla sama asema poliittisen arvostelun välineenä kuin vapaalla sanomalehdistöllä nykyajan kansanvalloissa.

Tunnetaan monia Aristofanesta aikaisempia huvinäytelmän kirjoittajia, ja tämä antiikin Rabelais saattoi alentuakin ylistämään joitakuita heistä sitten kun hänen ja heidän välistensä taisteluiden savu oli hälvennyt. Kratinos oli Kimonin äänitorvi, ja hän kävi raivoisaa sotaa Periklestä vastaan nimitellen tätä »sipulipäiseksi isä kaikkivaltiaaksi»; laupias aika on säästänyt meiltä pakon lukea häntä. Toinen edelläkävijä oli Ferekrates, joka n. 420 »Villeissä» ivasi niitä ateenalaisia, jotka väittivät inhoavansa sivistystä ja kaipaavansa »takaisin luontoon»; niin vanhoja ovat nuoruutemme uljaat uudistukset. Aristofaneen kyvykkäin kilpailija oli Eupolis. He olivat aluksi yhteistyössä, riitautuivat ja erosivat, minkä jälkeen he kumpikin ivasivat voimallisesti toisiaan, mutta kumpikin ahdistivat demokraattista puoluetta. Jos komedia kautta koko 400-luvun oli kansanvallalle vihamielinen, se johtui osaksi siitä, että runoilijat pitävät rahasta ja aristokratia oli rikas, mutta pääasiassa siitä, että kreikkalaisen huvinäytelmän tehtävänä oli huvittaa arvostelemalla oloja, ja demokraattinen puolue oli vallassa. Koska demokratian johtaja Perikles suosi uusia aatteita, kuten naisten emansipaatiota ja rationalistista filosofiaa, huvinäytelmäsepot kävivät ihmeteltävän yksimielisesti kaikkien radikaalisuuden ilmenemismuotojen kimppuun ja vaativat palaamista »Marathonin miesten» tapoihin ja oletettuun moraaliin. Aristofaneesta tuli tämän vastavaikutuksen äänitorvi, samoin kuin Sokrates ja Euripides olivat uusien aatteiden esitaistelijoita. Uskonnon ja filosofian ristiriita otti valtaansa koomillisen näyttämön.

Aristofaneella oli jonkin verran aihettakin pitää aristokratiasta, sillä hän oli syntyisin sivistyneestä ja varakkaasta perheestä ja näyttää omistaneen maata Aiginassa. Hänen nimensäkin oli aateluuden todistuskirja, sillä se merkitsee »parhaalta näyttävää». Syntyneenä n. 450 hän oli nuoruutensa keväimessä, kun Ateena ja Sparta aloittivat sen sodan, josta tuli hänen näytelmiensä katkera johtoaihe. Spartalaisten hyökkäys Attikaan pakotti hänet jättämään maatilansa ja asettumaan Ateenaan. Hän inhosi kaupunkielämää, ja häntä närkästytti vaatimus, että hänen äkkiä olisi ryhdyttävä vihaamaan megaralaisia, korintholaisia ja spartalaisia. Hän paheksui sotaa, jossa kreikkalaiset tappoivat kreikkalaisia, ja näytelmässä toisen jälkeen vaati rauhaa.

Perikleen kuoltua 429 ylin valta Ateenassa siirtyi rikkaan nahkurin Kleonin käsiin. Hän edusti niitä kauppaetuja, jotka halusivat Spartan »tyrmäystä», so. että sen mahdollisuudet kilpailla Kreikan herruudesta oli täydellisesti tuhottava. Hävinneessä näytelmässä »Babylonialaiset» (446) Aristofanes teki Kleonin ja hänen politiikkansa niin kirpeän naurun alaiseksi, että pyylevä *strategos* syytti häntä valtiopetoksesta ja sai hänet

sakotetuksi. Kahta vuotta myöhemmin Aristofanes kosti tuomalla näyttämölle »Ritarit». Sen päähenkilö oli Demos (so. kansa); hänen hovimestarinsa nimi oli Nahkuri; jokainen tajusi läpinäkyvän allegorian, myös Kleon, joka oli katsomossa. Satiiri oli niin purevaa, ettei yksikään näyttelijä uskaltanut poliittista vainoa peläten näytellä Nahkurin osaa, minkä takia Aristofanes itse otti sen näytelläkseen. Nikias (oligarkkisen puolueen taikauskoinen johtaja) ilmoittaa oraakkelin ennustaneen, että Demoksen talon seuraava valtias on oleva makkarakauppias. Sellainen kaupustelija tulee esiin, ja orjat tervehtivät häntä »kunniakkaan Ateenamme tulevana päällikkönä». »Olkaa ystävällisiä», sanoo makkarakauppias, »ja päästäkää minut huuhtomaan suoliani... tehän teette pilaa minusta.» Mutta muuan Demosthenes vakuuttaa hänelle, että hänellä on juuri ne ominaisuudet, joita tarvitaan kansan hallitsemiseen — eikö hän muka ole lurjus ja aivan oppimaton? Nahkuri pelkää, että hänet pannaan viralta, ja kehuu palveluksiaan ja uskollisuuttaan Demosta kohtaan. Porttoja lukuun ottamatta ei kukaan ole tehnyt niin paljon Demoksen hyväksi, hän inttää. Sitten seuraa Aristofaneelle luonteenomainen karkean hullunkurinen kohtaus: Makkarakauppias kurittaa Nahkuria elukansisälmyksillä ja valmentautuu kansankokouksessa suoritettavaan puhetaidolliseen väittelyyn syömällä valkosipulia. Seuraa imartelukilpailu, jotta nähtäisiin kumpi ehdokkaista pystyy vuolaammin ylistämään Demosta ja »paremmin olemaan Demoksen ja hänen vatsansa arvoinen». Kilpaveikot hankkivat joukon herkkuja ja asettavat ne Demoksen eteen kuin vadillisen vaalisyöttejä. Makkarakauppias ehdottaa, että heidän rehellisyytensä toteamiseksi kummankin ehdokkaan arkku tutkittaisiin. Nahkurin arkusta löydetään kasoittain meheviä herkkuja, muiden muassa jykevä kaakku, josta hän oli leikannut vain kapean viipaleen Demokselle (vihjaus yleisesti tunnettuun syytökseen, että Kleon oli pimittänyt valtion varoja). Nahkuri erotetaan, ja Makkarakauppiaasta tulee Demoksen talon valtias.

»Ampiaisissa» jatketaan demokratianvastaista satiiria leppeämmin ja laimeammin; kuoron muodostavat joutilaat kansalaiset, jotka esiintyvät ampiaisiksi pukeutuneina. He haluavat ansaita yhden tai pari obolia päivässä toimimalla valamiehinä, jolloin he kuuntelemalla sykofantteja ja maksattamalla huimaavia sakkoja voivat järjestää rikkaiden varat valtion kirstuihin ja köyhien taskuihin. Aristofaneen varhaisempien näytelmien päätarkoitus oli kuitenkin sodan tekeminen naurettavaksi ja rauhan edistäminen. »Akharnalaisten» (425) sankari on Dikaiopolis ('Rehellinen kansalainen'), maamies, joka valittaa, että sotajoukot ovat hävittäneet hänen maansa, joten hän ei enää voi elää pusertamalla viiniä viinitarhoistaan. Hän ei näe sodassa mitään järkeä, ja on päivänselvää, ettei hänellä itsellään ole mitään selvittämätöntä spartalaisten kanssa. Väsyttyään odottamaan, kunnes kenraalit tai poliitikot tekevät rauhan, hän solmii henkilökohtaisen

sopimuksen lakedaimonilaisten kanssa, ja kun sotakiihkoisten naapurien kuoro soimaa häntä, hän vastaa:

Tiedän sentään: spartalaiset, joille kiukkuilemme niin,
eivät kaikkiin kiusoihimme syypäät ole yksinään.
Kuoronjohtaja. Eikö kaikkiin, senkin lurjus? Uskallatko paiskata
moista meille vasten naamaa? Kyllä me sun vietävän —![1]

Hän suostuu siihen, että he saavat tappaa hänet, ellei hän voi todistaa, että Ateenassa on yhtä suuri syy sotaan kuin Spartassa. Hänen päänsä lasketaan mestauspölkylle, ja hän alkaa järkeilynsä. Äkkiä astuu esiin ateenalainen sotapäällikkö, lyötynä, rehentelevänä ja herjaavana. Kuoro tuntee häntä kohtaan inhoa ja vapauttaa Dikaiopoliin, joka saavuttaa kaikkien suosion myymällä »rauha»-nimistä viiniä. Näytelmä oli melkoisen rohkea ja mahdollinen ainoastaan kansan keskuudessa, joka oli tottunut kuuntelemaan toistakin puolta. Käyttäen hyväkseen *parabasista* (syrjähyppäystä, jonka tapa salli komedian kirjoittajan tehdä halutessaan kuoron tai näytelmän henkilön välityksellä kääntyä katsomon puoleen) Aristofanes selvitteli tehtäväänsä koomillisena paarmana ateenalaisten keskuudessa:

Siit' alkaen kun runoniekka on tää sanat laatinut lausua kuoron,
viel' astunut ei näkymölle hän oo kehumaan, mikä taituri on hän.

— — —

Toki väittää voi: monenlaistapa on hän oivaa tuottanut teille.
Hän on keksinyt näät, miten vieraat teit' ylen huiputtaa, lorut laskein.
Kovin kärkkähät ootte te suut levällään näet kuuntelemaan imarrusta,
kun vierahan maan sanansaattajill' on halu taas hyvin huijata teitä.
Teit' »orvokin-seppelisiks» kehas kerta he; kun sana lähti se lentoon,
vuoks kunnian tuon ain' istuessanne te korkeeks puon kohotitte.
Mut kiittelemään joku yltyen jos tokas: »Uljas on, vauras Ateena!»
hän sai mitä vain, pani teidät kuin sardiinit säilöhön öljyyn.
Tätä torjumahan runoniekka kun nous, avun tuottipa teille hän aimon.

»Rauha»-näytelmässä runoilija riemuitsee: Kleon oli kuollut, ja Nikias oli solmimaisillaan Ateenan puolesta sopimuksen, jossa sitouduttiin pitämään yllä rauhaa ja ystävyyttä Spartan kanssa viisikymmentä vuotta. Muutamia vuosia myöhemmin vihollisuudet kuitenkin alkoivat uudelleen, ja vuonna 411 Aristofanes menetettyään toivonsa Ateenan kansalaisten suhteen vetosi Kreikan naisiin verenvuodatuksen lopettamiseksi. »Lysistraten» alkaessa ovat Ateenan naiset, miestensä vielä nukkuessa, kokoontuneet aamunkoitossa neuvonpitoon Akropoliin lähelle. He päättävät evätä lemmen nautinnot puolisoiltaan, kunnes nämä pääsevät sovintoon vihollisen kanssa, ja lähettävät lähetystön esittämään Spartan naisille, että nämä yhtyisivät uuteen sotaretkeen rauhan puolesta. Miehet, jotka vihdoinkin

[1] Aristofanen katkelmat V. Artin suomentamat.

ovat havahtuneet, kutsuvat naisia kotiin. Kun nämä kieltäytyvät, miehet piirittävät heitä, mutta heidät torjutaan kuuman veden ja sanaryöppyjen avulla. Lysistrate (»Armeijoiden hajoittaja») lukee miehille lakia:

Sodan aikana teiltä me siedettiin mitä vain, vait kaikkea kärsein.

— — —

Mepä kuunneltiin toki hiljakseen, avosilmin tarkaten teitä;
useastipa selväks saimme me, kuin isot seikat kierohon veitte,
ja kun tiedustimme me suu hymyten, sydän vaikkakin huolt' oli täynnä,
mitä rauhast' ootte nyt päättänehet, kokountunut kun oli kansa,
mitä pylväisiin taas naulatahan? »Älä sorkil» mies muris vastaan.
»Tuki suusl»

— — —

Ja kun taas kysäsimme me: »Miks asiain noin väärään vääntyä suotte?»
jo hän kimpaantui, mulautti ja noin nimes: »Vain varo, tai sinut peittoon!»

Miesten johtaja vastaa, että naisten on pysyttävä syrjässä julkisista asioista, koska he eivät pysty hoitamaan valtionrahastoa. (Väittelyn aikana jotkut naiset hiipivät miestensä luo mutisten aito aristofanesmaisia puolusteluja.) Lysistrate vastaa: »Miksi eivät? Vaimothan ovat aika päiviä hoidelleet miestensä kukkaroita, suureksi eduksi molemmille.» Hän väittelee niin nasevasti, että miehet vihdoin suostuvat kutsumaan koolle sotaa käyvien valtioiden konferenssin. Valtuutettujen kokoonnuttua Lysistrate huolehtii siitä, että he saavat niin paljon viiniä, kuin jaksavat juoda. Pian he ovat hyvällä tuulella, ja kauan viipynyt sopimus solmitaan. Kuoro päättää näytelmän ylistyslaululla rauhalle.

2. *Aristofanes ja radikaalit*

Aristofaneen mielestä oli Ateenan julkisen elämän rikkinäisyyteen kaksi perussyytä: demokratia ja uskonnottomuus. Hän oli yhtä mieltä Sokrateen kanssa siitä, että kansan suvereenisuus oli muuttunut poliitikkojen suvereenisuudeksi, mutta hän oli varma siitä, että Sokrateen, Anaksagoraan ja sofistien skeptisismi oli osaltaan höllentänyt moraalisia siteitä, jotka muinoin olivat olleet yhteiskunnallisen järjestyksen ja henkilökohtaisen kunnon turva. »Pilvissä» hän teki raikuvaa pilaa uudesta filosofiasta. Vanhanaikainen herrasmies Strepsiades, joka etsii perustetta millä päästä eroon veloistaan, kuulee riemukseen, että Sokrates on perustanut ajatusmyymälän, missä asiakas saa oppia näyttämään toteen mitä hyvänsä, perätöntäkin. Hän saapuu perille »Hyvin Pontevien Ajattelijoiden Kouluun». Keskellä luokkahuonetta istuu Sokrates katosta riippuvassa korissa mietteisiinsä vaipuneena ja muutamat oppilaat ovat kumarruksissa kasvot maassa kiinni.

Strepsiades. Miks tuijottaa he maata pyllyt pystyssä?
Oppilas. He ongelmia Manan mielii selvittää.
S. Miks takapuolet sitten tähyy taivaaseen?
O. Ne tähtitiedett' ominpäinsä harrastaa.
(Strepsiades pyytää opetusta Sokrateelta.)
Sokrates. Jumalten keiden kautta vannot? Jumalat
ei meidän maass' oo käypää rahaa.
Strepsiades. Mitkäs on?
Lie jumalanne rautaa kuin Bysantissa
on rahat?

Sokr. Jumaloitapa yksin on pilvet, muu kaikk' on vain puuta ja heinää.
Str. Sanohan toki, eikös palvominen ylivaltias Zeut' ole sentään?
Sokr. Mitä Zeuta? Sä tyhjäähän loruat! Ei Zeut' ole, tiedä se!
Str. Kuinka?
Kukas sitten synnyttää satehet? Selitäpäs mulle se ensin!
Sokr. Nuo pilvethän! Minun helppo se on todeks näyttää syin sitovaisin.
Sanos, ootko sä nähnyt milloinkaan satavan, jos puuttuvat pilvet?
Jos Zeus olis, puuhais hän satehen, vaikk' oisivat nuo tipotiessään.

Str. Mut kerro, ken ukkosen nostattaa! Vapisen mä sen pauhua aina.
Sokr. Samat pilvet myös, ne kun kimmastuu.
Str. Epäuskoja rohkea ootpa!
Sokr. Ne kun täynn' ovat vettä ja vaahtoavat, niin siitä ne riehautuuhan,
vesi pinnistääpi ne painumahan, ja kun toinen töyttivi toistaan
koko taakkoineen, nehän halkeavat, melun, meurun nostaen tuiman.
Str. Vaan kenpä ne niin saa riehaumaan? Kai Zeus?
Sokr. Ei maar, hyvä veikko!
Vain eetterin pyörteet.
Str. Noistapa nyt ens' kertaa vasta mä kuulen.
Ei Zeut' ole, herrana kaikkeuden sijastaan ovat eetterin pyörteet!
Mut syynpä sä unhotit selvittää, miks ukkonen noin jyliseepi.

— — —

Sokr. Oma itsesi tuon todistaahan.
Jos vatsasi täyteen ahtanut oot papukeittoa, niin kapinoi se,
sotahuudon nostavi kiukkuisen, papatust' alat äkkiä kuulla.

Toisessa kohtauksessa Strepsiadeen poika Feidippides tapaa olennoituina Oikean Väitteen ja Väärän Väitteen. Ensimmäinen käskee häntä jäljittelemään Marathonin miesten stoalaisia hyveitä, mutta toinen saarnaa hänelle uutta moraalia. Mitä ovat ihmiset, kysyy Väärä Väite, koskaan voittaneet oikeamielisyyden, hyveen ja kohtuullisuuden avulla? Yhtä rehellistä menestynyttä ja arvossapidettyä miestä kohti voidaan aina luetella kymmenen epärehellistä menestynyttä ja arvossapidettyä. Katso itse jumalia: he valehtelivat, varastivat, murhasivat ja tekivät huorin; ja heitä kunnioittavat kaikki helleenit. Kun Oikea Väite epäilee sitä, että kaikki parhaiten menestyneet ihmiset olisivat olleet epärehellisiä, Väärä Väite kysyy häneltä:

Väärä Väite. Sanohan, mitä nuo lakimiehet on!
Oikea Väite. He on roskaa.
V. Yht' olen mieltä.
Mitäs on nykypäivien traagikot?
O. Hekin roskaa.
V. Totta! Ja kansan-
johtajat miksi sä arvostat?
O. Myös roskaa.
V. Nyt käsitätkö
puhuneesi sä itsekin roskaa?
(Osoittaa katsomon yleisöä.)
Mitäs katsomoss' on enin?
O. Katsotaan!
(Tarkastelee yleisöä.)
V. Kuin näyttää?
O. Suur' enemmistö,
jumalain voin vannoa kautta,
on roskaa.

Feidippides osoittautuu niin pystyväksi Väärän Väitteen oppilaaksi, että hän lyö isäänsä ja perustelee sitä sillä, että on kyllin vahva ja että se tuottaa hänelle huvia. »Ja sitä paitsi», hän kysyy, »etkö lyönyt minua, kun olin poika?» Strepsiades pyytää armoa Zeun nimessä, mutta Feidippides ilmoittaa hänelle, ettei Zeuta enää ole olemassa, koska hänen tilallaan nyt on »Pyörre». Raivostunut isä juoksee kadulle ja vaatii kaikkia kunnon kansalaisia hävittämään uuden filosofian. Ajatusmyymälä poltetaan, ja Sokrates pääsee hädin tuskin hengissä pakoon.

Emme tiedä mikä osuus tällä huvinäytelmällä oli Sokrateen kohtaloon. Se esitettiin 423, neljäkolmatta vuotta ennen kuuluisaa oikeudenkäyntiä. Sen hyväntuulinen satiiri ei näytä loukanneen filosofia. Hänen kerrotaan seisseen pystyssä koko esityksen ajan, jotta hänen vihollisillaan olisi parempi maalitaulu. Platon sanoo Sokrateen ja Aristofaneen olleen ystäviä näytännön jälkeen. Itse hän suositteli kappaletta Syrakusan Dionysios I:lle hupaisena hullutteluna ja pysyi Aristofaneen ystävänä mestarinsa kuoleman jälkeenkin. Niistä kolmesta, jotka 399 syyttivät Sokratesta yksi, Meletos, oli vasta lapsi, kun näytelmä esitettiin, ja toinen, Anytos, oli hyvissä väleissä Sokrateen kanssa näytännön jälkeen. Luultavasti näytelmä kirjana myöhemmin aiheutti filosofille enemmän harmia kuin sen kantaesitys. Sokrates itse viittaa Platonin kertomuksessa hänen puolustautumisestaan näytelmään sanoen sitä yhdeksi pääsyistä siihen huonoon käsitykseen, joka sai valamiehet hänen suhteensa ennakkoluuloisiksi.

Ateenassa oli toinenkin maalitaulu, johon Aristofanes laukoi satiirinsa nuolia ja silloin leppymättömän vihamielisesti. Hän suhtautui epäluuloisesti sofistien skeptillisyyteen, valtion perustaa jäytävään moraaliseen, taloudelliseen ja poliittiseen individualismiin, tunteelliseen feminismiin, joka

villitsi naisia, ja orjaväestöä kuohuttavaan sosialismiin. Kaikki nämä epäkohdat hän havaitsi selvimpänä Euripideessa, ja hän tahtoi sen vuoksi naurun avulla tehdä mitättömäksi suuren draamakirjailijan vaikutuksen Kreikan henkiseen elämään.

Hän aloitti 411 näytelmällä, jonka nimi oli *Thesmoforiazusai* niiden naisten mukaan, jotka omassa keskuudessaan, ilman miessukupuolen läsnäoloa, viettivät Demeterin ja Persefonen juhlaa. Kokoontuneet palvojattaret pohtivat Euripideen uusimpia letkauksia heidän sukupuoltaan vastaan ja hautovat kostoa. Euripides saa vihiä hankkeesta ja houkuttelee appiukkonsa Mnesilokhoksen pukeutumaan naiseksi ja menemään kokoukseen häntä puolustamaan. Ensimmäinen valittaja väittää, että murhenäytelmänkirjoittaja on riistänyt häneltä leivän: hän valmisti ennen seppeleitä temppeleitä varten, mutta kun Euripides on osoittanut, ettei jumalia ole olemassa, temppelitoiminta on joutunut perikatoon. Mnesilokhos puolustaa Euripidesta väittämällä, että pahinkin, mitä hän on naisista sanonut, on silmin ja korvin todettavissa todeksi ja on lievää verrattuna siihen, mitä naiset itse tietävät vioistaan. Naiset epäilevät, ettei tämä heidän sukupuolensa panettelija olekaan nainen, he repivät Mnesilokhoksen valepuvun, ja hän pelastuu silpomiselta vain sieppaamalla lapsen erään naisen sylistä ja uhkaamalla tappaa sen, jos häneen kosketaan. Kun he kuitenkin käyvät hänen kimppuunsa, hän riisuu lapsen ja huomaa, että se onkin nahkainen viinisäkki, joka on verhottu valeasuun valmisteveron kantajan pettämiseksi. Hän uhkaa yhtä kaikki leikata siltä kurkun, mistä omistaja on kovin huolissaan. »Säästä lemmikkiäni!» hän rukoilee, »tai ainakin tuo malja, ja jos sen täytyy kuolla, kootkaamme sen veri talteen!» Mnesilokhos ratkaisee ongelman juomalla viinin ja sillä välin kutsumalla Euripideen apuun. Euripides esiintyy erilaisina näytelmiensä henkilöinä — milloin Menelaoksena, milloin Perseuksena, milloin Ekhona — ja lopulta järjestää Mnesilokhokselle tilaisuuden pelastua.

»Sammakot» (405) uudistaa hyökkäyksen Euripideen kuolemasta huolimatta. Draaman jumala Dionysos on tyytymätön Ateenan elossa oleviin näytelmäkirjailijoihin ja laskeutuu Haadeeseen noutamaan Euripideen takaisin. Kun hänet lautataan manalaan, tervehtii häntä sammakkokuoro kurnuttavalla kuorolaululla, jota nuoret ateenalaiset varmasti hokivat ainakin kuukauden päivät. Aristofanes tekee ohimennen reippaasti pilaa Dionysoksesta ja parodioi rohkeasti Eleusiin salamenoja. Kun jumala saapuu Haadeeseen, hän tapaa Euripideen koettamassa syöstä Aiskhylosta näytelmäkirjailijoiden kuninkaan valtaistuimelta. Aiskhylos syyttää Euripidesta skeptillisyyden ja vaarallisen viisastelun levittämisestä sekä Ateenan nuorukaisten ja neitosten turmelemisesta. Hän väittää kuulleensa hienostuneiden naisten surmanneen itsensä häpeissään siitä, että olivat joutuneet kuulemaan Euripideen riettauksia. Vaaka tuodaan sisään, ja

Knidoksen Demeter. British Museum, Lontoo. — Viljan jumalattareksi nimitetty tuntemattoman tekijän marmorityö, joka yhtä hyvin saattaa olla yksityisen henkilön hautakuva.

PRAKSITELEEN HERMES. Olympian museo. — Tämä patsas, jonka tiedettiin olleen Olympian Heran temppelin uhrilahjojen joukossa, löytyi määrätietoisten kaivausten tuloksena 1877, tosin pahoin särkyneenä.

kumpikin runoilija heittää vaakakuppeihin säkeitään. Yksi mahtava Aiskhyloksen säe (tässä satiiri osuu vanhempaankin runoilijaan) kallistaa vaakaa saman verran kuin tusina Euripideen säkeitä. Vihdoin Aiskhylos ehdottaa, että nuorempi näytelmäkirjailija asettuisi toiseen vaakakuppiin vaimoineen, lapsineen ja tavaroineen päivineen, jolloin hän takaa löytävänsä parisäkeen, joka painaa enemmän kuin ne kaikki yhteensä. Loppujen lopuksi suuri epäilijä häviää kilpailuun, ja Aiskhylos tuodaan voittajana takaisin Ateenaan[1]. Tämä ensimmäinen tunnettu kirjallinen ja kriitillinen essee sai tuomareilta ensimmäisen palkinnon, ja yleisöä se miellytti niin suuresti, että se muutamaa päivää myöhemmin esitettiin toistamiseen.

Keskinkertaisessa näytelmässä *Ekklesiazusai* ('Kansankokousnaiset', 393) Aristofanes kohdisti ivanaurunsa radikaaliseen liikkeeseen yleensä. Ateenan naiset pukeutuvat miehiksi, täyttävät kansankokouksen, äänestävät nurin miehensä, veljensä ja poikansa sekä valitsevat itsensä valtion johtoon. Heidän johtajansa on raju suffragetti Praksagora, joka sättii sukupuoltaan hölmöksi, kun se antaa miesten kaltaisten tomppelien hallita itseään, ja ehdottaa varallisuuden jaettavaksi tasan kaikkien *kansalaisten* kesken; orjat jäisivät edelleen vapaiksi kullan saastutuksesta. Taistelu utopioja vastaan saa sirommat muodot Aristofaneen mestariteoksessa »Linnut» (414). Kaksi Ateenan oloihin kyllästynyttä kansalaista kiipeää lintujen tyyssijoille toivoen tapaavansa sieltä ihanteellisen elämän. He rakentavat lintujen avulla taivaan ja maan välille ihannekaupungin, *Nefelokokkygian* eli 'Pilvikäkelän'. Linnut esittivät ihmiskunnalle kuorolaulun, joka on yhtä täydellinen lyyrillisessä suhteessa kuin mikään traagillisten runoilijoiden sepittämä:

Suku ihmisien, sinä sokkona vain haparoit, syyslehtinä liehut!
suku voimaton oot, savipatsahien, veretönten haamujen lainen.
Teill' ei ole siipiä ees, madot maan, kuvatuksia oottehan unten!
Yläilmaisten ikikiitäjien luo nouskoot hartahat katseet!
Meit' ei ikä lyö, ja me aatellaan vain suurta, mi säilyvi aina.

Linnut aikovat estää kaiken kanssakäymisen jumalien ja ihmisten välillä. Uhrien ei sallita nousta taivaaseen. Pian niin, uudistajat arvelevat, vanhat jumalat nääntyvät nälkään ja linnut saavat ylivallan. Keksitään uusia linnunhahmoisia jumalia, ja ihmishahmoiset pannaan viralta. Vihdoin saapuu Olympoksesta lähetystö hieromaan aselepoa, lintujen johtaja suostuu ottamaan puolisokseen Zeun palvelustytön, ja näytelmä päättyy onnellisesti avioliittoon.

3. *Taiteilija ja ajattelija*

Aristofanes on vaikeasti luokiteltava sekoitus kauneutta, viisautta ja saastaa. Kun hän on sillä päällä, hän voi kirjoittaa puhtainta ja kuulainta,

[1] Mahdollisesti viittaus siihen, että Aiskhyloksen näytelmiä esitettiin uudelleen.

jokaiselle kääntäjälle ylivoimaista kreikkalaista lyriikkaa. Hänen vuoropuhelunsa on elämää itseään tai ehkäpä vieläkin vuolaampaa, kirpeämpää, kuin elämä rohkenee olla. Hän kuuluu samaan ryhmään kuin Rabelais, Shakespeare ja Dickens tyylinsä rehevän elinvoimaisuuden puolesta, ja kuten heidän hänenkin henkilönsä valaisevat meille selvemmin ajan henkeä ja tapoja kuin kaikki historiateokset yhteensä. Ei kukaan, joka ei ole lukenut Aristofanesta, voi tuntea ateenalaisia. Hänen juonensa ovat naurettavia, ja ne on kyhätty kokoon huolettomasti ja miltei *ex tempore*. Joskus pääaihe on ammennettu tyhjiin ennen kuin näytelmä on puolivälissäkään, ja loppupuoli hoippuu karkean hulluttelun kainalosauvojen varassa. Huumori on yleensä matalatasoista; se särähtelee ja natisee helppohintaisine sukkeluuksineen, venyy traagillisen pitkäpiimäiseksi ja pyörii aivan liian usein ruoansulatuksen, suvunjatkamisen ja ulostamisen ympärillä. »Akharnalaisissa» puhutaan henkilöstä, joka keventää itseään kahdeksan kuukautta yhtä mittaa; »Pilvissä» on sekaisin inhimillisen törkyisyyden huippusaavutuksia ja ylevintä filosofiaa; joka toisella sivulla puhutaan takapuolista, puhkusta, povista, sukupuolirauhasista ja -yhdynnästä, pederastiasta tai itsesaastutuksesta; niistä tapaa ihan kaikkea. Aristofanes väittää vanhan kilpailijansa Kratinoksen likaavan öisin vuoteensa. Hän on muinaisajan runoilijoista nykyaikaisin, sillä mikään ei ole niin ajasta riippumatonta kuin rivous. Jos tutustumme häneen kenen hyvänsä muun kreikkalaisen kirjailijan, varsinkin Euripideen jälkeen, hän vaikuttaa masentavan karkealta, ja on vaikeaa käsittää, että sama yleisö nauttii kummankin teoksista.

Mikäli olemme kunnon vanhoillisia, me voimme sulattaa kaiken tämän sen takia, että Aristofanes ahdisti radikaalisuutta kaikilla aloilla ja tuki hartaasti jokaista vanhaa hyvettä ja pahetta. Hän on kaikista tuntemistamme kreikkalaisista kirjailijoista epämoraalisin, mutta hän toivoo hyvittävänsä sen hyökkäämällä epämoraalisuuden kimppuun. Hän on aina rikkaiden puolella, mutta hän moittii pelkuruutta. Hän valehtelee armottomasti Euripideesta sekä tämän eläessä että kuoltua, mutta hän hyökkää epärehellisyyden kimppuun. Hän kuvaa Ateenan naiset uskomattoman ruokottomiksi, mutta hän syyttää Euripidesta heidän halventamisestaan. Hän laskee niin karkeaa pilaa jumalista,[1] että hän hurskaan Sokrateen rinnalla vaikuttaa hilpeältä jumalankieltäjältä, mutta hän on kokonaan uskonnon puolella ja syyttää filosofeja jumalien arvovallan horjuttamisesta. Kuitenkin tarvittiin todellista rohkeutta mahtavan Kleonin ivaamiseen ja Demoksen vikojen kuvaamiseen silmästä silmää Demoksen kanssa. Ilman selkeää oivallusta Aristofanes ei olisi tajunnut sofistisesta skeptillisyydestä epikurolaiseen individualismiin suuntautuvassa uskonnollis-moraalisessa virtauksessa piilevää perusvaaraa Ateenan elämälle.

[1] Hän kertoo mm. muutamien jumalien pitävän porttoloita taivaassa.

Ateenan olisi kenties käynyt paremmin, jos se olisi ottanut vaarin muutamista hänen neuvoistaan, hillinnyt imperialismiaan, tehnyt ajoissa rauhan Spartan kanssa ja miedontanut aristokraattien vallalla Perikleen jälkeisen demokratian sekasortoa ja turmelusta.

Aristofanes epäonnistui, koska hän ei ottanut omia neuvojaan niin vakavalta kannalta, että olisi noudattanut niitä itse. Hänen ylenmääräinen pornografiansa ja herjauksensa aiheuttivat osaltaan sen, että laki kielsi henkilökohtaiset letkaukset, ja vaikka tämä laki pian kumottiinkin, vanha, poliittista arvostelua harrastava komedia kuoli jo ennen Aristofaneen omaa kuolemaa, joka tapahtui 385. Sen tilalle tuli keskimmäinen, tapa- ja romanttinen komedia, jota jo hänen myöhäisemmät näytelmänsä edustavat. Mutta liiallisuuksiensa ja karkeutensa mukana Kreikan koomillinen näytelmätaide menetti myös elinvoimaisuutensa. Filemon ja Menandros ilmestyivät, katosivat ja unohtuivat, mutta Aristofanes eli ohi kaikkien moraalisten ja kirjallisten muutosten, ja yksitoista hänen kahdestaviidettä näytelmästään on säilynyt täydellisinä meidän aikaamme asti. Vielä nytkin, vaikka ymmärtäminen ja kääntäminen tuottaa vaikeuksia, Aristofanes elää, ja jos pitelemme nenäämme, saamme hänen lukemisestaan epäpyhää riemua.

VII. HISTORIOITSIJAT

Näinä draamarunouden loistopäivinä ei proosakaan jäänyt kokonaan unohduksiin. Puhetaito, jolle kansanvalta ja käräjöiminen antoivat virikettä, muodostui Hellaassa suoranaiseksi intohimoksi. Jo niin varhain kuin 466 syrakusalainen Koraks kirjoitti tutkielman *Tekhne Logon* ('Sanataide') oppaaksi kansalaisille, jotka halusivat puhua kansankokouksessa tai valaoikeudessa. Siinä esiintyy jo perinnäinen jako johdantoon, kertomukseen, todisteluun, lisähuomautuksiin ja loppulauseeseen. Gorgias toi puhetaidon Ateenaan, ja Antifon käytti Gorgiaan korutyyliä harvainvallan asiaa ajavissa propagandapuheissaan ja -kirjasissaan. Lysias kehitti kreikkalaisen puhetaidon luonnollisemmaksi ja eloisammaksi, mutta vain Themistokleen ja Perikleen kaltaiset suuret valtiomiehet kohosivat julkisissa puheissaan kaiken havaittavan keinotekoisuuden yläpuolelle siten osoittaen koruttoman puheen tehokkuuden. Tämän uuden aseen hioivat teräväksi sofistit, ja heidän oppilaansa käyttivät sitä niin perusteellisesti hyväkseen, että harvainvaltainen puolue kaapattuaan vallan 404 kielsi koko retoriikan opetuksen.

Perikleen ajan proosakirjallisuus pääsi suurimpiin saavutuksiinsa historian alalla. Eräässä merkityksessä voidaan sanoa 400-luvun löytäneen menneisyyden ja tietoisesti koettaneen sijoittaa ihmisen aikaperspektiiviin. Herodotoksen historiankirjoituksessa on vielä kaikki nuoruuden vie-

hätys ja voima. Viittäkymmentä vuotta myöhemmin se Thukydideella on jo saavuttanut kypsyyden asteen, jota mikään myöhempi aikakausi ei ole ylittänyt. Se mikä näitä kahta historioitsijaa erottaa ja luonnehtii, on sofistien filosofia. Herodotos oli mutkattomampi, ehkä sydämellisempi, varmasti hilpeämpi henki. Hän oli syntynyt Halikarnassoksessa n. 484 perheestä, jonka asema oli niin huomattava, että se oli mukana poliittisissa juonitteluissa. Enonsa seikkailujen takia hänet ajettiin maanpakoon kahdenneljättä ikäisenä. Tällöin alkoivat ne laajat matkat, jotka antoivat taustan hänen historiateokselleen. Hän kulki Foinikian kautta Egyptiin, kävi etelässä aina Elefantinessa asti, samosi länteen Kyreneen, itään Susaan ja pohjoiseen Mustan meren kreikkalaisiin kaupunkeihin. Kaikkialla missä hän liikkui, hän teki huomioita ja tiedusteli tutkijan silmin ja uteliaana kuin lapsi. Kun hän n. 447 asettui asumaan Ateenaan, hänellä oli runsas varasto muistiinpanoja Välimeren valtioiden maantieteestä, historiasta ja tavoista. Näiden muistiinpanojen avulla ja hiukan näpistellen Hekataiokselta ja muilta edeltäjiltään hän sepitti historiallisista teoksista kuuluisimman, joka käsittelee Egyptin, lähi-idän ja Kreikan elämää ja historiaa niiden taruajasta persialaissotien päättymiseen saakka. Vanha tarina kertoo, että hän luki osia kirjastaan julkisesti Ateenassa ja Olympiassa ja että ateenalaisia siinä määrin miellytti hänen kuvauksensa sodasta ja heidän siinä suorittamistaan urotöistä, että he myönsivät hänelle kaksitoista talenttia (60 000 dollaria). Jokaisen historioitsijan mielestä tämä on liian ihanaa ollakseen totta.

Johdannossa selitetään kirjan tarkoitus mahtipontisesti:

> Halikarnassolainen Herodotos tarjoaa tässä esityksen tutkimuksistaan, jotteivät ihmisten toimet aikojen kuluessa hälvenisi eivätkä ne suuret ja ihmeelliset teot, joita osaksi helleenit, osaksi barbaarit ovat suorittaneet, jäisi maineettomiksi, ja ennen kaikkea, jotta selviäisi, mistä syystä he ovat joutuneet sotiin toistensa kanssa. (Edv. Reinin suomennos.)

Koska kaikki Välimeren itäosan kansat sisältyvät kuvauksen piiriin, teos on eräällä rajoitetulla tavalla »maailmanhistoria», alaltaan paljon avarampi kuin Thukydideen suppea aihe. Esitys saa tekijän olematta siitä tietoinen kiinteyttä barbaarien despotismin ja helleenien demokratian vastakohdasta ja se etenee, tosin ontuvin askelin ja hämäännyttävin syrjähyppäyksin, kohti ennakoitua, eepillistä loppua Salamiin luona. Tarkoituksena on kertoa »ihmeellisistä teoista ja sodista», ja tosiaan esitys välistä johdattaa mielen Gibbonin valitettavan väärinkäsityksen, että historia ei ole »paljon muuta kuin ihmiskunnan rikosten, tyhmyyksien ja onnettomuuksien luettelo». Silti Herodotos, vaikka hän puhuukin vain aivan satunnaisesti kirjallisuudesta, tieteestä, filosofiasta ja taiteesta, on mahduttanut

teokseensa tuhansia kiinnostavia huomioita kuvaamiensa yhteiskuntien puvuista, tavoista, moraalista ja uskomuksista. Hän kertoo miten Egyptin kissat hyppäävät tuleen, kuinka Tonavan rantojen asukkaat tulevat päihdyksiin lemuista, miten Babylonin muurit rakennettiin, miten massageetit syövät vanhempiaan ja miten Pedasoksessa Athenen papittarelle kasvoi muhkea parta. Hän ei esittele ainoastaan kuninkaita ja kuningattaria, vaan kaikensäätyisiä ihmisiä, ja naiset, jotka Thukydides on kokonaan sulkenut pois, antavat hänen sivuilleen eloa häväistysjutuillaan, kauneudellaan, julmuudellaan ja sulollaan.

Kuten Strabon sanoo, »Herodotoksessa on paljon hölynpölyä»; mutta hän kuten Aristoteles on ottanut laajan työmaan, ja hänellä on paljon mahdollisuuksia iskeä harhaan. Hänen tietämättömyytensä on yhtä suuri kuin hänen oppinsa, hänen herkkäuskoisuutensa yhtä suuri kuin hänen viisautensa. Hän luulee, että etiopialaisten siemen on mustaa, uskoo taruun, että lakedaimonilaiset voittivat taisteluita, koska he olivat tuoneet Oresteen luut Spartaan, ja mainitsee uskomattomia lukuja Kserkseen armeijan koosta, persialaisten menetyksistä ja helleenien voitoista, jotka saavutettiin miltei ilman haavoja. Hänen selostuksensa on isänmaallinen, muttei epäoikeudenmukainen. Hän panee kummankin puolen suuhun mitä valtioviisaimpia väitteitä,[1] antaa tunnustusta hyökkääjien urhoollisuudelle ja todistaa persialaisten kunnian ja ritarillisuuden puolesta. Suurimmat erehdyksensä hän tekee, milloin hän joutuu luottamaan ulkomaisiin kertojiin. Niinpä hän luulee, että Nebukadrezzar oli nainen, että Alpit ovat joki ja että Kheops eli Rameses III:n jälkeen. Mutta käsitellessään asioita, joita hänellä itsellään on mahdollisuus huomioida, hän on luotettavampi, ja hänen väitteistään tulee yhä useampi vahvistetuksi sitä mukaa kuin tietomme lisääntyvät.

Hän nielaisee monta taikauskoista väitettä, kertoo monia ihmeitä, toistaa hurskaasti oraakkelilauseita ja hämärryttää sivunsa enteillä ja tunnusmerkeillä. Hän ilmoittaa Semelen, Herakleen ja Dionysoksen aikamäärät ja esittää kreikkalaisena Bossuet'na koko historian draamana jumalallisesta kaitselmuksesta, joka palkitsee ihmisten hyveet ja rankaisee heidän syntejään, rikoksiaan ja julkeaa menestystään. Mutta hänellä on rationalistisiakin hetkiä — hän oli kenties viime vuosinaan kuunnellut sofisteja. Hän esittää ajatuksen, että Homeros ja Hesiodos antoivat nimen ja hahmon Olympoksen jumalille, että tapa määrää ihmisten uskon ja ettei toinen ihminen tiedä jumalista enempää kuin toinenkaan. Tunnustettuaan kaitselmuksen ihmisten kohtaloiden lopulliseksi tuomariksi hän sysää sen syrjään ja etsii luonnollisia syitä. Hän vertailee Dionysoksen ja Osiriksen myyttejä ja samastaa ne tiedemiehen tavoin. Hän hymyilee suopeasti

[1] Vrt. mielikuvituksellista, mutta oivallista keskustelua monarkiasta, aristokratiasta ja demokratiasta (III, 80—82).

muutamille tarinoille jumalien väliintulosta ja tarjoaa mahdollisen luonnollisen selityksen, ja hän paljastaa veitikka silmäkulmassa tavallisen menetelmänsä lausuessaan: »Olen velvollinen kertomaan mitä kerrotaan, mutta en velvollinen siihen uskomaan, ja koskekoon tämä jokaista tämän historian kertomusta.» Hän on ensimmäinen kreikkalainen historioitsija, jonka teokset ovat säilyneet meidän aikoihimme asti, ja sen nojalla annettakoon anteeksi se, että Cicero on sanonut häntä Historian isäksi. Lukianos, kuten useimmat antiikin ihmiset, asetti hänet Thukydideen yläpuolelle.

Silti on Herodotoksen ja Thukydideen ajatustavan välillä melkein yhtä suuri ero kuin nuorukaisiällä ja kypsällä iällä. Thukydides on eräs Kreikan valistusajan ilmiöitä, sofistien jälkeläinen kuten Gibbon oli Bayle'in ja Voltaire'in henkinen veljenpoika. Hänen isänsä oli rikas ateenalainen, joka omisti kultakaivoksia Traakiassa, hänen äitinsä hyvää sukua oleva traakiatar. Hän sai kaiken Ateenan annettavissa olevan kasvatuksen ja kasvoi skeptillisyyden hengessä. Peloponnesoksen sodan puhjettua hän teki siitä päivittäin muistiinpanoja. V. 430 hän sairasti ruttoa. V. 424, jolloin hän oli 36- tai 40-vuotias, hänet valittiin toiseksi Traakiaan tehtävän meriretken päälliköistä. Koska hän ei ehtinyt ajoissa joukoillaan vapauttaa Amfipolista piirityksestä, ateenalaiset ajoivat hänet maanpakoon. Hän kulutti seuraavat kaksikymmentä elinvuottaan matkoilla, varsinkin Peloponnesoksessa. Tämä suoranainen kosketus vihollisen kanssa on osaksi syynä siihen vaikuttavaan puolueettomuuteen, joka on hänen kirjansa ansiopuolia. Vuoden 404 harvainvaltainen vallankumous teki lopun hänen maanpaostaan, ja hän palasi Ateenaan. Hän kuoli, muutamien väittämän mukaan murhattuna, v. 396 tai hiukan aikaisemmin. Hänen »Peloponnesoksen sodan historiansa» jäi kesken.

Hän alkaa sen koruttomasti:

> Ateenalainen Thukydides on kirjoittanut peloponnesolaisten ja ateenalaisten välisen sodan historiaa siitä hetkestä alkaen, jolloin se puhkesi, koska hän uskoi, että siitä kehkeytyisi tärkeä sota, enemmän kuvaamisen arvoinen kuin mikään edellinen.

Hän aloittaa johdantoesityksensä siitä, mihin Herodotos lopetti, persialaissotien päättymisestä. On sääli, ettei Kreikan suurimpien historioitsijoiden henki havainnut Kreikan elämässä arvokkaampaa kuvattavaa kuin sen sodat. Herodotos kirjoitti osittain huvittaakseen sivistynyttä lukijaa. Thukydides kirjoittaa antaakseen tietoaineistoa tuleville historioitsijoille ja opastaakseen tulevia valtiomiehiä ennakkotapauksin. Herodotoksen tyyli, johon Homeroksen harhaileva epiikka on vaikuttanut, on vailla kiinteyttä ja välinpitämätöntä, mutta Thukydides kirjoittaa kuin sellainen, joka on kuunnellut filosofeja, puhujia ja näytelmäkirjailijoita, ja hänen

tyylinsä on usein mutkikasta ja hämärää, koska se pyrkii olemaan samalla kertaa lyhyttä, täsmällistä ja syvällistä. Sitä pilaavat välistä gorgiasmainen retoriikka ja koristelu, mutta joskus se on yhtä täsmällistä ja eloisaa kuin Tacituksen, ja dramaattisissa kohdissa se saavuttaa yhtä kiihkeän voiman kuin konsanaan Euripides. Mitkään näytelmäkirjailijain sivut eivät vie voittoa niistä, joissa kuvaillaan retkeä Syrakusaan, Nikiaan epäröintiä ja tappiota seuranneita kauhuja. Herodotos harhaili paikasta ja ajasta toiseen, mutta Thukydides ahtaa esityksensä aikakausien ja vuosien jäykkiin puitteisiin vahingoksi kerronnan jatkuvuudelle. Herodotos kirjoitti pikemmin henkilöistä kuin kehityskuluista vaistoten, että kehityskulku tapahtuu henkilöiden välityksellä. Vaikka Thukydides tunnusti poikkeuksellisten yksilöiden merkityksen historialle ja silloin tällöin kevensi esitystään piirtämällä kuvan Perikleestä, Alkibiadeesta tai Nikiaasta, hän kuitenkin kallistuu enemmän objektiiviseen kerrontaan ja syiden, kehityksen ja seurausten pohdiskeluun. Herodotos kirjoitti etäisistä tapahtumista, joista hänellä enimmäkseen oli käytettävänään toisen tai kolmannen käden lähteitä, mutta Thukydides puhuu usein silminnäkijänä tai silminnäkijäin kanssa keskustelleena tai alkuperäisten asiakirjojen lukijana; monessa tapauksessa hän ilmoittaa mitkä asiakirjat ovat kysymyksessä. Hän pyrkii tietoisesti tarkkuuteen; hänen maantieteelliset tietonsakin on yksityiskohtia myöten tarkistettu. Vain harvoin hän arvostelee ihmisiä tai tapahtumia moraalin kannalta. Hän antaa ylimyksellisen ylenkatseensa Ateenan kansanvaltaa kohtaan saada yliotteen kuvaillessaan Kleonia, mutta enimmäkseen hän pysyttelee sivussa, esittää tosiasiat puolueettomasti ja kuvaa Thukydideen lyhytaikaista sotilasuraa, kuin ei milloinkaan olisi tuntenut koko miestä, vielä vähemmän ollut tämä itse. Hän on tieteellisen historiallisen metodin isä ja on ylpeä työskentelynsä huolellisuusta ja uutteruudesta. »Kaiken kaikkiaan», hän sanoo, hiukan Herodotosta letkauttaen,

> uskon, että voidaan huoletta luottaa niihin johtopäätöksiin, joita olen tehnyt esitettyjen todistuskappaleiden nojalla. Niitä eivät varmastikaan kumoa taiteensa hurmassa liioittelevien runoilijoiden laulut tai sellaisten kronikoitsijoiden sepitelmät, jotka ovat miellyttäviä totuuden kustannuksella. Heidän käsittelemistään aiheista ei enää ole olemassa todistusaineistoa, ja aika on riistänyt niiltä miltei kaiken historiallisen arvon siirtämällä ne tarujen maailmaan. Jättäen ne syrjään me voimme olla varmassa uskossa, että olemme laatineet esityksemme mitä varmimpien tosiasioiden nojalla ja päässeet niin täsmällisiin johtopäätöksiin, kuin niin vanhoissa asioissa voidaan toivoa... Pelkään, että kaiken runollisuuden puute historiastani jonkin verran vähentää kiinnostusta sitä kohtaan, mutta olen tyytyväinen, jos sen arvostelevat hyödylliseksi ne, jotka toivovat tarkkoja tietoja menneisyydestä tulevaisuuden

tulkitsemisen auttamiseksi, tulevaisuuden, joka mitä ihmisten oloihin tulee, pakostakin muistuttaa menneisyyttä, ellei se heijasta sitä. Sillä loppujen lopuksi en ole kirjoittanut tätä teosta hetken suosiota tavoittelevaksi kyhäelmäksi, vaan se on tarkoitettu kaikkien aikojen omaisuudeksi.

Eräässä suhteessa hän kuitenkin antaa mielenkiintoisuudelle etusijan tarkkuuden vahingoksi: hänellä on miltei intohimoinen halu panna henkilönsä pitämään loistavia puheita. Hän myöntää avoimesti, että useimmat näistä puheista ovat tekaistuja, mutta ne auttavat häntä esittelemään ja elävöittämään henkilöitä, aatteita ja tapahtumia. Hän väittää, että jokainen puhe asiallisen ytimensä puolesta vastaa aikanaan pidettyä todellista puhetta. Jos tämä on totta, ovat kaikki Hellaan valtiomiehet ja sotapäälliköt opiskelleet puhetaitoa Gorgiaan, filosofiaa sofistien ja etiikkaa Thrasymakhoksen johdolla. Kaikkien puheiden tyyli on sama, ne ovat yhtä nokkelia, yhtä realistisia hengeltään; lakoninen lakonialainen on yhtä monisanainen kuin konsanaan sofistien opettama ateenalainen. Mitä epädiplomaattisimpia väitteitä on pantu diplomaattien suuhun,[1] ja sotapäälliköt käyttävät mitä sovinnollisinta ja rehellisintä kieltä. Perikleen »hautauspuhe» on oivallinen esitys ateenalaisten hyveistä ja tuottaa kunniaa sen kirjoittaneen maanpakolaisen kynälle, mutta Perikles saavutti kuuluisuutta pikemmin puheensa koruttomuudella kuin retorisuudella, ja Plutarkhos tärvelee romantiikan kertomalla, ettei Perikles jättänyt jälkeensä mitään kirjoitettua ja että hänen puheistaan on säilynyt tuskin mitään.

Thukydideen virheet vastaavat hänen ansioitaan. Hän on ankara kuin traakialainen, ja häneltä puuttuu ateenalaisen hengen eloisuutta ja sukkeluutta; hänen teoksessaan ei ole lainkaan huumoria. Hän on niin uppoutunut »tähän sotaan, jonka historioitsija Thukydides on» (usein toistuva ylpeä sanonta), että hän näkee vain valtiolliset ja sotilaalliset tapahtumat. Hän täyttää sivut yksityiskohtaisilla sotakuvauksilla, mutta ei mainitse yhtään taiteilijaa tai taideteosta. Hän etsii uutterasti syitä, mutta tunkeutuu harvoin poliittisten tekijöiden ohi tapahtumien kulkua määrääviin taloudellisiin tekijöihin. Vaikka hän kirjoittaa tuleville sukupolville, hän ei kerro meille mitään Kreikan valtioiden valtiosäännöistä, kaupunkien elämästä tai yhteiskunnan laitoksista. Hän suhtautuu yhtä hylkivästi naisiin kuin jumaliin; hän ei halua heitä kertomukseensa, ja hän antaa ritarillisen Perikleen, joka pani uransa alttiiksi naisten vapauden asiaa ajavan kurtisaanin tähden, sanoa: »Naisen suurin kunnia on, että miehet niin harvoin kuin mahdollista puhuvat hänestä, olipa kysymys moitteesta tai kiitoksesta.» Vaikka hän elää keskellä kulttuurin historian suurinta aikaa, hän eksyy sotilaallisten voittojen ja tappioiden järjettömän vaihtelun pariin

[1] Esim. Alkibiadeen puhe Spartassa (VI, 89—92).

ja jättää kuvaamatta ateenalaisten voimakkaan hengenelämän. Hän pysyy sotapäällikkönä, vaikka hänestä on tullut historiankirjoittaja.

Silti me olemme hänelle kiitolliset emmekä saa kovin paljon nurkua sitä, ettei hän kirjoittanut sellaisesta, mitä hän ei ottanut kirjoittaakseen. Hänellä ainakin tapaamme historiallisen metodin, kunnioitusta totuutta kohtaan, terävää huomiokykyä, arvostelun puolueettomuutta, häipyvää kielen loistoa ja tyylin tenhoa, hengen terävyyttä ja syvällisyyttä, hengen, jonka häikäilemätön realismi on vahvistuslääkettä luonnostaan romanttisille sieluillemme. Hän ei kerro legendoista, myyteistä eikä ihmeistä. Hän hyväksyy sankaritarut, mutta koettaa selittää ne naturalistisesti. Mitä jumaliin tulee, hän on tuhoisan vaitelias: heillä ei ole sijaa hänen historiateoksessaan. Hän suhtautuu kirpeän ivallisesti oraakkeleihin ja heidän turvalliseen kaksimielisyyteensä ja ylenkatseellisesti typerään Nikiaaseen, joka luottaa enemmän oraakkeleihin kuin tietoon. Hän ei tunnusta mitään ohjaavaa kaitselmusta, ei mitään jumalallista suunnitelmaa, ei edes »edistystä». Hän näkee elämässä ja historiassa murhenäytelmän, joka on samalla kertaa alhainen ja jalo, jolle suuret miehet silloin tällöin antavat loistoa, mutta joka aina sortuu taikauskoon ja sotaan. Hän on ratkaissut uskonnon ja filosofian ristiriidan omalta kohdaltaan, ja filosofia on perinyt voiton.

Plutarkhos ja Athenaios mainitsevat satoja kreikkalaisia historioitsijoita. Kultakauden aikaisista ovat Herodotosta ja Thukydidestä lukuun ottamatta miltei kaikki peittyneet ajan pölyyn, ja myöhemmiltä historioitsijoilta on säilynyt vain katkelmia. Asia on aivan samoin kuin muiden Kreikan kirjallisuuden alojen. *Dionysia*-juhlassa palkittiin satoja murhenäytelmänkirjoittajia, mutta vain kolmen näytelmiä on säilynyt ja niitäkin harvoja; monista huvinäytelmänkirjoittajista yhden teoksia, suurista filosofeista kahden. Kaiken kaikkiaan on Kreikan 400-luvun hyväksi arvostellusta kirjallisuudesta säilynyt vain kahdeskymmenesosa, aikaisemmilta ja myöhemmiltä vuosisadoilta vieläkin vähemmän. Suurin osa säilyneestä on peräisin Ateenasta. Muut kaupungit olivat myös hedelmällisiä, kuten voimme päätellä niiden Ateenaan lähettämien filosofien nojalla, mutta niiden kulttuurin nielaisi pian ulkoa- ja alhaaltapäin vyöryvä raakalaisuus, ja niiden käsikirjoitukset tuhoutuivat vallankumousten ja sotien sekasorrossa.

Mutta sittenkin perintö on rikas, ellei määrän (vaikka kukapa on kaiken imenyt itseensä?), niin varmasti muodon puolesta. Muoto ja järjestys ovat olennaisinta klassillisessa tyylissä sekä kirjallisuuden että taiteen alalla: tyypillinen kreikkalainen kirjailija ei enempää kuin kreikkalainen taiteilijakaan tyytynyt pelkkään ilmaisuun, vaan halusi antaa raaka-aineelleen muodon ja kauneuden. Hän karsii aiheensa lyhyeksi, järjestelee sen uudelleen selkeäksi, muuttaa sen yhtä haavaa monimutkaiseksi ja

yksinkertaiseksi. Hän on aina suora ja harvoin hämärä; hän kaihtaa liioittelua ja ennakkoluuloisuutta, ja silloinkin kun hän on romanttinen tunteiltaan, hän koettaa olla looginen ajatuksiltaan. Tämä ainainen pyrkimys alistaa mielikuvitus järjen alle on kreikkalaisen hengen ja kreikkalaisen runoudenkin vallitseva ominaisuus. Sen vuoksi Kreikan kirjallisuus on »nykyaikaista». Meidän on vaikeaa ymmärtää Dantea tai Miltonia, mutta Euripides ja Thukydides ovat meille henkisesti sukua ja kuuluvat meidän aikaamme. Ja syynä siihen on se, että vaikka myytit vaihtelevatkin, järki pysyy samana, ja järjen elämä tekee sen rakastajista veljiä kaikkina aikoina ja kaikkialla.

KAHDEKSASTOISTA LUKU

KREIKAN ITSEMURHA

I. KREIKKALAINEN MAAILMA PERIKLEEN AIKANA

Luokaamme silmäys Attikan ulkopuoliseen kreikkalaismaailmaan, ennen kuin käymme seuraamaan Peloponnesoksen sodan murheellista näytelmää. Tietomme oloista, jotka tällä kaudella vallitsivat näissä muissa valtioissa, ovat niin hajanaiset, että voimme vain otaksua, voimatta sitä näyttää toteen, että ne suuremmassa tai pienemmässä määrässä pääsivät osallisiksi kultakauden kulttuurikukoistuksesta.

Vuonna 459 Perikles, joka kiihkeästi halusi saada Egyptin viljan valvontaansa, lähetti suuren laivaston karkottamaan persialaisia Egyptistä. Retki epäonnistui, ja sen jälkeen Perikles omaksui Themistokleen politiikan; maailma oli valloitettava pikemmin kaupan kuin sodan avulla. Kautta 400-luvun Egypti ja Kypros pysyivät Persian vallassa. Rhodos jäi itsenäiseksi, ja sen kolmen kaupungin sulautuminen yhdeksi 408 teki sille mahdolliseksi kohota hellenistisellä ajalla erääksi Välimeren rikkaimmista kauppakeskuksista. Aasian kreikkalaiset kaupungit säilyttivät Mykalessa 479 saavutetun riippumattomuutensa, kunnes Ateenan imperiumin tuho jätti ne jälleen suurkuninkaan veronkantajain turvattomiksi uhreiksi. Traakian ja Hellespontoksen, Propontiin ja Mustan meren kreikkalaissiirtolat kukoistivat Ateenan herruuden alaisina, mutta Peloponnesoksen sota syöksi ne köyhyyteen. Arkhelaoksen hallitessa Makedonia kohosi raakalaisuuden tilastaan yhdeksi kreikkalaismaailman valtatekijöitä. Siellä rakennettiin oivallisia teitä, karaistuneista vuoristolaisista muodostettiin hyväkurinen armeija, uusi komea pääkaupunki rakennettiin Pellaan, ja monet Kreikan nerot, esim. Timotheos, Zeuksis ja Euripides, olivat tervetulleita vieraita hovissa. Boiotia synnytti tällä aikakaudella Pindaroksen ja antoi Hellaalle Boiotian liiton perustamisella esimerkin siitä, miten itsenäiset valtiot voivat elää rauhassa keskenään ja harjoittaa yhteistoimintaa: tämä opetus kaikui kuuroille korville.

Italian kreikkalaiskaupungit kärsivät alituisista sodista ja Ateenan ylivoimaisuudesta merikaupan alalla. Vuonna 443 Perikles lähetti joukon eri valtioista koottuja helleenejä perustamaan lähelle Sybariin entistä paikkaa Thurioin uuden siirtolan, panhelleenisen yhteenkuuluvaisuuden kokeilukentän. Protagoras laati tälle kaupungille lain, arkkitehti Hippodamos suunnitteli kadut seuraavina vuosisatoina laajalti jäljiteltyä suorakulmaista asemakaavaa käyttäen. Muutamassa vuodessa siirtolaiset jakaantuivat puolueisiin kotipaikkansa mukaan, ja useimmat ateenalaiset, heidän joukossaan luultavasti Herodotos, palasivat Ateenaan.

Sisilia, joka aina pysyi melskeisenä, mutta myös hedelmällisenä, edistyi

jatkuvasti varallisuuden ja kulttuurin puolesta. Selinus ja Akragas rakennuttivat jykeviä temppeleitä, ja Theronin hallitessa Akragas rikastui siinä määrin, että Empedokles huomautti: »Akragaan asukkaat harrastavat ylellisyyttä sillä tavoin, kuin aikoisivat kuolla huomenna, mutta he sisustavat asuntonsa, ikään kuin aikoisivat elää ikuisesti.» Gelon I, joka kuoli 478, jätti Syrakusalle perinnöksi hallintojärjestelmän, joka oli miltei yhtä tehokas kuin Napoleonin nykyiselle Ranskalle jättämä. Hänen veljensä ja seuraajansa Hieron I:n hallitessa kaupungista tuli niin hyvin kaupan ja varallisuuden kuin kirjallisuuden, tieteen ja taiteen keskus. Sielläkin ylellisyys kohosi pyörryttäväksi: syrakusalaisten pitojen ylellisyys oli sananpartena, ja »korintholaistyttöjä» oli kaupungissa niin vilisemällä, että miestä, joka nukkui kotonaan, pidettiin pyhimyksenä. Kansalaiset olivat vireitä ja teräväkielisiä. He nauttivat tuhokseen asti hyvästä puhetaidosta ja täyttivät suurenmoisen ulkoilmanäyttämönsä kuunnellakseen Epikharmoksen huvi- ja Aiskhyloksen murhenäytelmiä.[1] Hieron oli samalla kertaa pahantuulinen ja hyväntahtoinen tyranni, julma vihollisilleen ja antelias ystävilleen. Hän avasi hovinsa ja kukkaronsa Simonideelle, Pindarokselle ja Aiskhylokselle, ja teki heidän avullaan Syrakusasta hetkeksi Kreikan älyllisen pääkaupungin.

Mutta ihminen ei voi elää vain taiteesta. Syrakusalaiset janosivat vapauden viiniä. Hieronin kuoltua he kukistivat hänen veljensä ja perustivat rajoitetun kansanvallan. Saaren muutkin kreikkalaiskaupungit rohkaistuivat ja karkottivat diktaattorit. Kauppiassääty kukisti maanomistajaylimystön ja perusti kauppavaltaisen demokratian, jonka perustana oli häikäilemätön orjuus. Kuutisenkymmentä vuotta myöhemmin sota lopetti tämän vapauden välinäytöksen, kuten se oli Gelon I:n aikana tehnyt lopun edellisestä. V. 409 karthagolaiset, jotka kolmen sukupolven aikana olivat hautoneet Hamilkarin Himeran luona kärsimän tappion muistoa, hyökkäsivät 1 500 laivan ja 20 000 miehen voimalla Hamilkarin pojanpojan Hannibalin johtamina Sisiliaan. Hannibal alkoi piirittää Selinusta, josta sotaisuus oli karissut vaurauden kasvaessa ja joka oli lyönyt laimin puolustuslaitteensa. Yllätyksen uhriksi joutunut kaupunki pyysi apua Akragaalta ja Syrakusalta, joiden mukavuutta rakastavat kansalaiset suhtautuivat pyyntöön spartalaisen verkkaisesti. Selinus valloitettiin, kaikki henkiin jääneet surmattiin ja silvottiin, ja kaupunki liitettiin Karthagon imperiumiin. Hannibal eteni Himeraan, valtasi sen helposti ja antoi kiduttaa kuoliaaksi kolmetuhatta vankia isoisänsä varjon lepyttämiseksi. Rutto harvensi hänen joukkoaan ja kaatoi Hannibalin itsensäkin Akragasta piiritettäessä, mutta hänen seuraajansa lepytti Karthagon jumalat polttamalla oman poikansa elävältä uhriksi. Karthagolaiset valtasivat Akragaan, Gelan ja Kamarinan ja marssivat Syrakusaa kohti. Kauhistuneet syrakusalaiset, joiden pidot jäivät kesken, antoivat kyvykkäimmälle kenraalilleen, Dionysiokselle, rajattoman vallan. Dionysios teki kuitenkin rauhan karthago-

[1] Teatteri rakennettiin todennäköisesti Hieron I:n (478—467) ja uusittiin Hieron II:n (270—216) aikana. Se on suureksi osaksi säilynyt, ja omalla vuosisadallamme siinä on näytelty monta vanhaa kreikkalaista draamaa.

laisten kanssa, luovutti heille koko etelä-Sisilian ja käytti joukkojaan perustaakseen toisen diktatuurin (405). Se ei ollut pelkkää petosta. Dionysios oivalsi vastarinnan hyödyttömäksi, luovutti kaiken muun paitsi armeijaansa ja kaupunkiansa ja päätti vahvistaa molempia, kunnes hän Gelonin tavoin voisi karkottaa vieraat tulokkaat Sisiliasta.

II. KUINKA SUURI SOTA ALKOI

Aivan kuten yksinkertainen sielu kuvittelee jumaluuden ihmisen muotoiseksi, samoin tavallinen kansalainen ehdottomasti arvioi sodan syyt henkilökohtaisiksi — usein on luultuna syynä yksi ainoa henkilö. Aristofaneskin, kuten muutamat hänen aikansa huhusepät, oli sitä mieltä, että Perikles sai aikaan Peloponnesoksen sodan hyökkäämällä Megaran kimppuun, koska Megara oli loukannut Aspasiaa.

Todennäköistä on, että Perikles, joka ei ollut kaihtanut Aiginan valloittamista, oli uneksinut täydentävänsä Ateenan valvonnan Kreikan kaupan alalla ottamalla valtaansa sekä Megaran että Korinthoksen, jonka asema Hellaassa oli sama kuin Istanbulin itäisellä Välimerellä nykyisin — se oli puolen mannermaan kaupan ovi ja avain. Mutta sodan perussyynä oli Ateenan imperiumin kasvu ja Ateenan kasvava valvonta Aigeian meren kaupallisessa ja valtiollisessa elämässä. Ateenalaiset sallivat vapaasti harjoittaa siellä kauppaa rauhan aikana, mutta vain imperiumin suostumuksella; ilman Ateenan lupaa ei yksikään alus saanut purjehtia noilla vesillä. Ateenan asiamiehet määräsivät, minne kukin pohjolan viljasatamista lähtevä alus sai purjehtia. Nälkää näkevän Methonen oli pyydettävä Ateenalta lupa saadakseen tuoda hiukan viljaa. Ateena puolusti tätä herruuttaan, koska se oli välttämätön ja elintärkeä. Kaupunki oli riippuvainen elintarvikkeiden tuonnista, ja se tahtoi valvoa niitä reittejä, joita pitkin nuo elintarvikkeet saapuivat. Toimimalla kansainvälisten kauppateiden poliisina Ateena suuresti edisti Aigeian alueen rauhaa ja vaurautta, mutta mitä enemmän sen alaisten kaupunkien ylpeys ja rikkaus kasvoivat, sitä kiusallisemmalta Ateenan menettely niistä tuntui. Varoja, joita ne olivat koonneet käytettäväksi puolustautumiseen Persiaa vastaan, käytettiin Ateenan kaunistamiseen, jopa Ateenan muita helleenejä vastaan käymien sotien rahoittamiseenkin. Veromäärä oli aika ajoin noussut, kunnes se 432 oli n. 460 talenttia (2 300 000 dollaria) vuodessa. Ateena pidätti omille tuomioistuimilleen oikeuden tutkia liittokunnan piirissä esiintyviä juttuja, joihin oli sekaantunut Ateenan kansalaisia tai jotka koskivat raskaita rikoksia. Jos jokin kaupunki koetti vastustella, se kukistettiin väkivalloin. Perikles kukisti nopeasti ja tehokkaasti Aiginan (457), Euboian (446) ja Samoksen (440) kapinan. Jos saamme uskoa Thukydidestä, myönsivät Ateenan kan-

sanvaltaisen puolueen johtajat, vaikka he pitivät vapautta sisäpoliittisena epäjumalana, avoimesti, että vapaiden kaupunkien liittokunnasta oli tullut pakolla hallittu imperium. »Teidän pitää muistaa», sanoo Thukydideen Kleon kansankokoukselle (317) »että imperiuminne on vastahakoisiin ja aina teitä vastaan juonitteleviin alamaisiin kohdistettua despotismia. He eivät tottele teitä palkaksi hyvyydestä, jota osoitatte heille omaksi vahingoksenne, vaan vain sikäli kuin olette heidän herrojaan. He eivät rakasta teitä, vaan heitä pidetään väkisin kurissa.» Vapauden palvonnan ja imperialistisen despotismin luonnollinen ristiriita ja Hellaan valtioiden individualismi tekivät yhdessä lopun kulta-ajasta.

Miltei jokainen Hellaan valtio vastusti Ateenan politiikkaa. Boiotia torjui Koroneian taistelussa (447) Ateenan yrityksen sen liittämiseksi imperiumiin. Muutamat alistetut kaupungit ja toiset, jotka pelkäsivät joutuvansa alistetuiksi, vetosivat Spartaan Ateenan mahdin pysähdyttämiseksi. Spartalaiset eivät erityisemmin halunneet sotaa, sillä he tunsivat Ateenan laivaston voiman ja urheuden, mutta vanha doorilais-joonialaisen rotuvastenmielisyys tempasi heidät valtaansa. Ateenalaisten tapa perustaa jokaiseen kaupunkiin imperiumista riippuvia demokratioita tuntui Spartan maanomistajaoligarkeista uhalta kaikkea aristokraattista hallitusta vastaan. Toistaiseksi spartalaiset tyytyivät tukemaan jokaisen kaupungin yläluokkaa ja hitaasti takomaan yhteisrintamaa Ateenaa vastaan.

Perikles, jota viholliset ympäröivät rajojen sekä sisä- että ulkopuolella, työskenteli rauhan hyväksi ja valmistautui sotaa varten. Hänen laskelmiensa mukaan armeija saattoi suojella Attikaa tai ainakin Ateenan muurien sisäpuolelle kokoontunutta Attikan koko väestöä, ja laivasto pitää auki reitit, joita pitkin Mustan meren ja Egyptin vilja saapuisi Ateenan muurien suojaamaan satamaan. Hänen johtopäätöksensä oli, ettei todellisia myönnytyksiä voinut tehdä vaarantamatta elintarvikehuoltoa. Hänestä tuntui, kuten Englannista nykyisin, että oli valittavana joko imperium tai nälkäkuolema. Silti hän lähetti sanansaattajia kaikkiin Kreikan valtioihin ja kutsui ne yleishelleeniseen konferenssiin neuvottelemaan niiden ongelmien rauhanomaisesta ratkaisusta, jotka uhkasivat johtaa sotaan. Sparta kieltäytyi osallistumasta, sen mielestä kutsuun suostuminen olisi voitu tulkita alistumiseksi Ateenan hegemoniaan, ja sen salaisten vihjausten johdosta niin monet muutkin valtiot torjuivat kutsun, että suunnitelma raukesi. Samaan aikaan, lausuu Thukydides historian kulkua oivallisesti valottavin sanoin: »Peloponnesos ja Ateena olivat kumpikin tulvillaan nuorukaisia, jotka kokemattomuudessaan kiihkeästi halusivat tarttua aseisiin.»

Kun perussyyt olivat olemassa, sodan puhkeamiseen tarvittiin vain jokin ärsyttävä välikohtaus. Vuonna 435 Korinthoksen siirtokunta Korkyra julistautui itsenäiseksi ja liittyi kohta Ateenan liittokuntaan saadakseen siltä suojelusta. Korinthos lähetti laivaston saarta kukistamaan, ja Ateena,

johon Korkyran voitokkaat demokraatit vetosivat, toisen näitä auttamaan. Korkyran ja Ateenan laivastot taistelivat ratkaisematta Megaran ja Korinthoksen laivastoja vastaan. V. 432 koetti Potidaian kaupunki Khalkidiken niemimaalla, jonka asukkaat olivat syntyperältään korintholaisia, mutta Ateenalle veronalaisia, pudistaa ateenalaisen ikeen niskoiltaan. Perikles lähetti sotajoukon sitä piirittämään, mutta Potidaia piti puoliaan kaksi vuotta suureksi vahingoksi Ateenan sotilasmahdille ja arvovallalle. Kun Megara edelleen auttoi Korinthosta, Perikles määräsi, ettei mitään Megaran tuotteita saanut tuoda Attikan ja imperiumin markkinoille. Megara ja Korinthos vetosivat Spartaan, joka esitti, että Ateena peruuttaisi megaralaisia koskevan määräyksen. Perikles suostui tähän ehdolla, että Sparta sallisi muiden valtioiden käydä kauppaa Lakonian kanssa. Sparta kieltäytyi ja vaati sen sijaan rauhan ennakkoehdoksi, että Ateena tunnustaisi kaikki Kreikan valtiot täysin itsenäisiksi, so. luopuisi imperiumistaan. Perikles suostutti ateenalaiset hylkäämään tämän vaatimuksen, jolloin Sparta julisti sodan.

III. RUTOSTA RAUHAAN

Miltei koko Hellas liittyi toiselle tai toiselle puolelle. Kaikki Peloponnesoksen valtiot, paitsi Argos, tukivat Spartaa, samoin Korinthos, Megara, Boiotia, Lokris ja Fokis. Ateena sai alussa laimeaa apua Joonian ja Mustan meren kaupungeilta sekä Aigeian meren saarilta. Kuten oman aikamme maailmansota, kamppailun ensi vaihe oli taistelua merivallan ja maavallan välillä. Ateenan laivasto autioitti Peloponnesoksen rannikkokaupunkeja, kun taas Spartan armeija hyökkäsi Attikaan, anasti sadon ja tuhosi itse maakamaran. Perikles kutsui Attikan väestön Ateenan muurien sisäpuolelle, esti joukkonsa ryhtymästä taisteluun niiden ulkopuolella ja neuvoi tuohtuneita ateenalaisia odottamaan, kunnes laivasto voittaisi sodan.

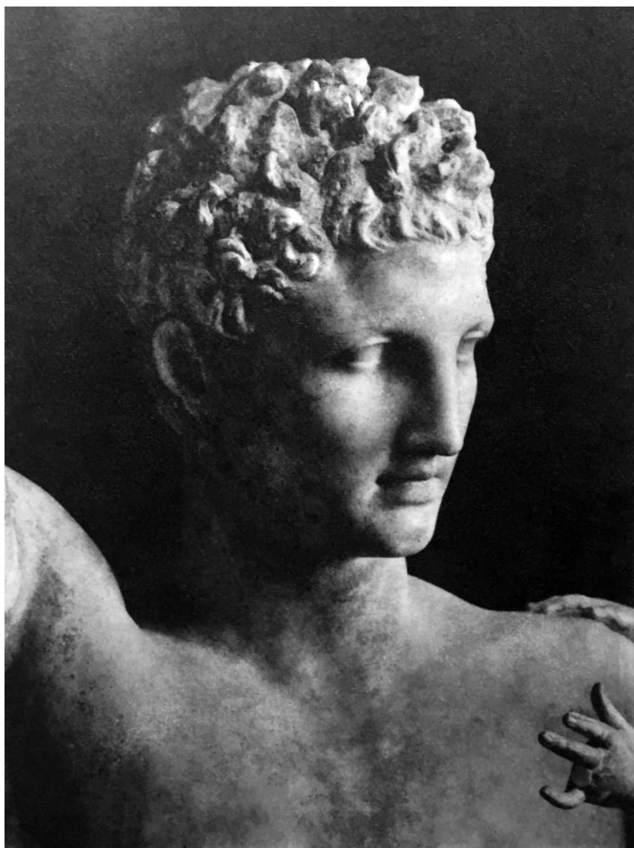
Hänen laskelmansa olivat strategisesti terveet, mutta niissä oli jätetty huomiotta eräs tekijä, joka miltei ratkaisi kamppailun. Väen kasaantuminen Ateenaan aiheutti »ruton» — otaksuttavasti malarian —, joka raivosi lähes kolme vuotta surmaten neljäsosan sotilaista ja suuren määrän siviiliväestöä.[1] Kansa, jonka kulkutaudin ja sodan yhtyneet kärsimykset saattoivat suunniltaan, syytti Periklestä kummastakin. Kleon ja muut syyttivät häntä julkisten varojen väärinkäyttämisestä. Koska hän ilmeisesti oli käyttänyt valtion varoja Spartan kuninkaiden lahjomiseen rauhan hyväksi, hän ei voinut antaa tyydyttävää selitystä. Hänet julistettiin syylliseksi, pantiin viralta ja tuomittiin suunnattomaan 50 talentin (300 000 dollarin) sakkoon. Suunnilleen samoihin aikoihin (429) hänen sisarensa

[1] Vrt. Lucretiuksen voimakasta kuvausta tästä taudista (*De Rerum Natura*, VI, 1138—1286).

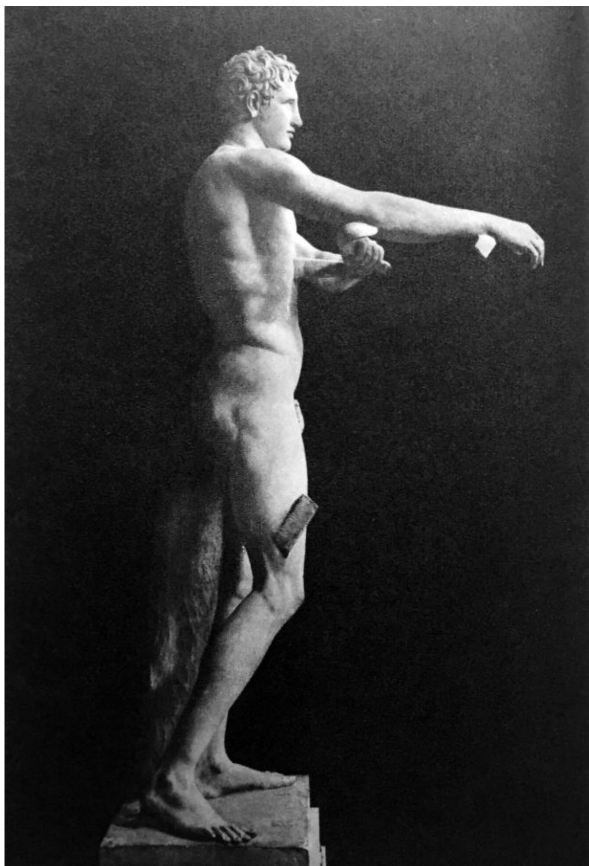
ja hänen kaksi avioliitossa syntynyttä poikaansa kuolivat ruttoon. Kun ateenalaiset eivät löytäneet toista johtajaa hänen tilalleen, he kutsuivat hänet uudelleen valtaan (429); osoittaakseen hänelle arvonantoaan ja myötätuntoaan hänen menetystensä johdosta he kumosivat lain, jonka hän itse oli säätänyt, ja myönsivät Aspasian hänelle synnyttämälle pojalle kansalaisoikeuden. Mutta vanheneva valtiomies oli itsekin saanut tartunnan. Hän heikkeni heikkemistään ja kuoli muutamia kuukausia valtaanpaluunsa jälkeen. Hänen johdossaan Ateena oli saavuttanut kaarensa lakipisteen, mutta koska sinne oli noustu osaksi vastahakoisen liittokunnan varallisuuden, osaksi miltei kaikkialla vihamielisyyttä herättävän vallankäytön avulla, kulta-ajan perusta oli mätä, ja se oli tuomittu tuhoutumaan heti, kun Ateenan valtiotaito epäonnistuisi rauhan strategiassa.

Ateena olisi ehkä kuitenkin, kuten Thukydides vihjaa, selviytynyt voittajana, jos se olisi loppuun asti noudattanut Perikleen vitkastelupolitiikkaa. Hänen seuraajansa olivat kuitenkin liian malttamattomia noudattaakseen politiikkaa, joka vaati ylpeää itsehillintää. Demokraattisen puolueen uudet johtajat olivat kauppiaita kuten nahkakauppias Kleon, köydenmyyjä Eukrates ja lampuntekijä Hyperbolos, ja nämä miehet vaativat aktiivista sodankäyntiä niin maalla kuin merellä. Kleon oli heistä kyvykkäin, kaunopuheisin, häikäilemättömin ja epärehellisin. Plutarkhos sanoo häntä »ensimmäiseksi ateenalaiseksi puhujaksi, joka heitti pois vaippansa ja löi reiteensä kääntyessään kansan puoleen». Aristoteles sanoo hänen tarkoituksellisesti esiintyneen puhujalavalla työmiehen puvussa. Hän oli ensimmäinen pitkää demagogien sarjaa, joka hallitsi Ateenaa Perikleen kuolemasta Ateenan itsenäisyyden menetykseen (Khaironeian taistelussa 338) asti.

Kleonin kyky joutui koetukselle, kun Ateenan laivasto saartoi spartalaisen sotajoukon Sfakterian saarelle, joka on lähellä Messenian Pylosta. Kukaan amiraali ei näyttänyt pystyvän linnoitusta valtaamaan, mutta kun kansankokous uskoi piirityksen johdon Kleonille (puolittain toivoen tämän kaatuvan taistelussa), hän yllätti kaikki suorittamalla hyökkäyksen niin taitavasti ja rohkeasti, että lakedaimonilaisten täytyi antautua, mitä ei koskaan ennen ollut tapahtunut. Nöyrtynyt Sparta tarjosi rauhaa ja liittoa korvaukseksi vangeista, mutta Kleon sai puhetaidollaan kansankokouksen hylkäämään tarjouksen ja jatkamaan sotaa. Hän lujitti otteensa rahvaaseen ajamalla helposti läpi lakiesityksen, ettei ateenalaisten enää tarvinnut maksaa veroa sodankäyntiä varten, vaan että tämä rahoitettaisiin korottamalla imperiumin alaisten kaupunkien veroa (424). Näissä kaupungeissa, kuten Ateenassakin, Kleon pyrki kiristämään rikkailta niin paljon rahaa kuin suinkin. Kun Mytilenen yläluokka nousi kapinaan, kukisti kansanvallan ja julisti Lesboksen riippumattomaksi Ateenasta (429), Kleon ehdotti, että kaikki kapinallisen kaupungin täysikäiset miehet oli tapettava. Kan-

PRAKSITELEEN HERMEEN PÄÄ. Olympian museo. — Hermes patsas antaa erinomaisen kuvan Praksiteleen marmorinkäsittelytaidosta. Ihailija toisensa jälkeen on ylistänyt sen »marmori-ihon» elävyyttä ja lämpöä.

Apoksyomenos. Roomalainen kopio Lysippoksen teoksesta. Vatikaani, Rooma. — Lysippos oli itseoppinut kuvanveistäjä, joka käytti mallinaan vain luontoa. Hänen tunnetuin teoksensa esittää urheilijaa, joka kilpailun tai harjoituksen jälkeen kaapii ihostaan öljyä ja pölyä.

sankokous — kenties vain nipin napin päätösvaltaisena — hyväksyi ehdotuksen ja lähetti laivan viemään käskyn tästä Pakheelle, kapinan kukistaneelle ateenalaiselle sotapäällikölle. Kun sana tästä häikäilemättömästä määräyksestä levisi Ateenassa, vakavammat kansalaiset kutsuivat kansankokouksen uuteen istuntoon, kumosivat määräyksen ja lähettivät matkaan toisen laivan, joka tavoitti Pakheen juuri parhaiksi estääkseen verilöylyn. Pakhes lähetti Ateenaan tuhat kapinan johtajaa, jotka Kleonin ehdotuksesta ja ajan tavan mukaan kaikki teloitettiin.

Kleon maksoi virheensä kaatumalla taistelussa spartalaista sotaurhoa Brasidasta vastaan, joka valloitti mannermaan pohjoisosassa sijaitsevat Ateenan alamais- tai liittolaiskaupungit toisen toisensa jälkeen. Samalla sotaretkellä Thukydides menetti päällikkyytensä laivastossa ja talonsa Ateenassa, koska oli tullut liian myöhään Traakian kultakaivoksia hallitsevan Amfipoliin avuksi. Kun Brasidas oli kaatunut samalla sotaretkellä ja Sparta siten jäänyt vaille johtajaa heloottien kapinan uhatessa, se taas tarjosi rauhaa, ja Ateena, kerrankin kuullen oligarkkisen puolueen johtajan neuvoa, allekirjoitti Nikiaan rauhan (421). Kilpailevat kaupungit eivät ainoastaan julistaneet sotaa päättyneeksi, vaan solmivat liiton viideksikymmeneksi vuodeksi, ja Ateena sitoutui auttamaan Spartaa, jos helootit nousisivat kapinaan.

IV. ALKIBIADES

Kolme seikkaa muutti tämän sitoumuksen puolen vuosisadan ystävyydestä kuuden vuoden lyhyeksi välirauhaksi: rauhan turmeltuminen diplomaattien »kylmäksi sodaksi», Alkibiadeen nousu vihollisuuksien uudistamista suosivan puolueen johtajaksi ja Ateenan yritys valloittaa Sisilian doorilaiset siirtokunnat. Spartan liittolaiset kieltäytyivät allekirjoittamasta sopimusta. Ne luopuivat Spartasta sen heikontumisen tähden ja liittyivät Ateenaan. Alkibiades säilytti muodollisesti rauhan Spartan kanssa, mutta yllytti ne Spartaa vastaan sotaan. Sparta voitti yhtyneet vastustajansa Mantineian luona (418), ja Kreikka siirtyi jälleen ärtyneen välirauhan tilaan.

Sitten Ateena lähetti laivaston doorilaiselle Melos-saarelle vaatimaan sitä vasallivaltiona liittymään Ateenan imperiumiin. Thukydideen mukaan (joka tällöin luultavasti puhuu enemmän sofistisena filosofina tai kostonhaluisena maanpakolaisena kuin historioitsijana) Ateenan lähettiläät eivät perustelleet toimenpidettään muulla tavoin kuin sillä, että voima on oikeutta. »Jumalista me uskomme ja ihmisistä tiedämme, että he luonnon pakosta hallitsevat milloin vain voivat. Emmekä me ole ensimmäiset tämän lain laatijat tai soveltajat. Se oli olemassa ennen meitä ja jää olemaan meidän jälkeemme ikuisesti. Me vain käytämme sitä hyväksemme tietäen,

että te ja kuka muu hyvänsä tekisi samoin kuin me, jos teillä ja heillä olisi sama valta kuin meillä.» Meloksen asukkaat kieltäytyivät antautumasta ja julistivat luottavansa jumaliin. Myöhemmin, kun Ateenan laivasto sai niin paljon apua, että vastustus oli mahdotonta, he antautuivat voittajiensa armoille. Ateenalaiset surmasivat kaikki käsiinsä joutuneet täysikäiset miehet, myivät naiset ja lapset orjiksi ja luovuttivat saaren viidellesadalle ateenalaiselle siirtolaiselle. Ateena riemuitsi valloituksesta ja valmistautui todellisuuden murhenäytelmällä havainnollistamaan näytelmäkirjailijoidensa aihetta, että kostava *nemesis* rankaisee ylimielistä menestystä.

Alkibiades oli yksi niitä, jotka kansankokouksessa puolustivat Meloksen miespuolisen väestön tuomitsemista kuolemaan. Hänen tukensa riitti tavallisesti ajamaan läpi minkä tahansa ehdotuksen, sillä hän oli nyt Ateenan kuuluisin mies, jota ihailtiin hänen kaunopuheisuutensa, hänen ulkomuotonsa, monipuolisen neroutensa, jopa vikojensa ja rikostensakin tähden. Hänen isänsä, rikas Kleinias, oli kaatunut Koroneian taistelussa, hänen äitinsä, joka oli alkmaionideja ja Perikleen läheinen sukulainen, oli suostuttanut valtiomiehen kasvattamaan Alkibiadeen omassa kodissaan. Poika oli vaivalloinen, mutta älykäs ja urhoollinen. Kaksikymmenvuotiaana hän taisteli Sokrateen rinnalla Potidaian, kuudenkolmatta ikäisenä Delionin luona (424). Filosofi näyttää lämpimästi kiintyneen nuorukaisen ja kehoittaneen häntä hyveeseen, kertoo Plutarkhos, sanoin, jotka »niin tehosivat Alkibiadeeseen, että kyynelet valuivat hänen silmistään ja saivat hänen sielunsa kuohuksiin pohjia myöten. Mutta joskus hän antautui imartelijoiden pauloihin, kun nämä lupailivat hänelle monenlaisia huvituksia, ja hylkäsi Sokrateen, joka silloin ajoi häntä takaa, kuin hän olisi ollut karannut orja.»

Nuoren miehen kujeet ja sukkeluudet tulivat tyrmistyneen ja ihastuneen Ateenan jokapäiväiseksi puheenaineeksi. Kun Perikles moitti hänen julkeaa itsevarmuuttaan sanoen itsekin nuorena puhuneensa nokkelasti, Alkibiades vastasi: »Sääli, etten tuntenut sinua, kun aivosi olivat parhaimmillaan.» Pelkästään vastatakseen mellastajakumppaniensa haasteeseen hän julkisesti löi kasvoihin erästä Ateenan rikkainta ja mahtavinta miestä, Hipponikosta. Seuraavana aamuna hän astui pelästyneen ylimyksen taloon, paljasti ruumiinsa ja pyysi Hipponikosta ruoskimaan häntä rangaistukseksi. Tämä teki vanhukseen niin valtavan vaikutuksen, että hän naittoi nuorukaiselle tyttärensä Hippareten ja antoi tälle kymmenen talenttia myötäjäisiksi. Alkibiades suostutti hänet kaksinkertaistamaan summan ja tuhlasi sen etupäässä omiin tarpeisiinsa. Hänen ylellisyytensä saavutti Ateenassa ennen näkemättömät mittasuhteet. Hän täytti kotinsa kalleilla huonekaluilla ja palkkasi taiteilijoita koristamaan seiniä maalauksin. Hän piti yllä hevossiittolaa ja voitti useasti Olympian vaunuajot. Kerran hänen ratsunsa toivat ensimmäisen, toisen ja neljännen palkinnon samassa kil-

pailussa, minkä jälkeen hän kestitsi koko kansankokousta. Hän varusti kolmisoutuja ja huolehti kuorojen kustannuksista, ja kun valtio pyysi kansalaisia avustamaan sodankäyntiä, Alkibiadeen lahjoitukset olivat kaikkia muita suuremmat. Tuntematta minkäänlaisia omantunnon, sovinnaisuuden tai pelon estoja hän mellasteli kautta nuoruutensa ja varhaismiehuutensa niin elinvoimaisesti, että koko Ateena näytti iloitsevan hänen onnellisuudestaan. Hän sammalsi vähän, mutta niin viehättävästi, että kaikki muodikkaat nuoret miehet alkoivat sammaltaa. Hän käytti uudella tavalla leikattuja jalkineita, ja oitis kaupungin koko kultainen nuoriso käytti »Alkibiadeen jalkineita». Hän rikkoi sataa lakia vastaan ja loukkasi sataa miestä, mutta ei kukaan uskaltanut saattaa häntä tuomioistuimen eteen. Hänen suosionsa hetairain parissa oli niin suuri, että hän oli kaiverruttanut kultaiseen kilpeensä Eroksen ja ukonnuolen, ikään kuin mainostaakseen lemmenvoittojaan. Hänen vaimonsa kesti aluksi hänen uskottomuuttaan kärsivällisesti, mutta palasi sitten isänsä kotiin ja hankkiutui vaatimaan avioeroa, mutta kun hän saapui arkontin eteen, Alkibiades sieppasi hänet syliinsä ja kantoi hänet markkinatorin läpi kotiinsa kenenkään uskaltamatta vastustaa. Vaimo myönsi hänelle sen jälkeen täydellisen vapauden ja tyytyi hänen rakkautensa murusiin, mutta hänen varhainen kuolemansa viittaa puolison huikentelevaisuuden murtamaan sydämeen.

Alettuaan harrastaa politiikkaa Perikleen kuoleman jälkeen, hän tapasi vain yhden kilpailijan, rikkaan ja hurskaan Nikiaan. Nikias suosi aristokratiaa ja rauhaa. Sen vuoksi Alkibiades asettui suosimaan kauppiassäätyä ja saarnasi ateenalaisten ylpeyttä sukoilevaa imperialismia. Nikiaan rauha oli jo sen vuoksi hänen silmissään sietämätön, että sillä oli hänen kilpailijansa nimi. Vuonna 420 hänet valittiin yhdeksi kymmenestä sotapäälliköstä, ja hän aloitti kunnianhimoisen juonittelunsa, joka syöksi Ateenan takaisin sotaan. Kun kansankokous osoitti hänelle suosiotaan, ihmisvihaaja Timon iloitsi ennustaen suuria onnettomuuksia.

V. SISILIAN SEIKKAILU

Alkibiadeen mielikuvitus koitui Perikleen työn tuhoksi. Ateena oli toipunut rutosta ja sodasta, ja kauppa kasasi taas sinne Aigeian meren rikkauksia. Mutta jokaisen olion lakina on itsensä kehittäminen; mikään kunnianhimo, mikään imperium ei koskaan ole tyytyväinen. Alkibiades haaveksi uuden valtakunnan muodostamisesta Ateenalle Italian ja Sisilian rikkaista kaupungeista. Sieltä Ateena saisi viljaa, raaka-aineita ja ihmisiä, siellä se voisi valvoa Peloponnesoksen ulkomaista ruoka-aittaa, siellä se voisi nostaa kaksinkertaiseksi veron, joka teki siitä Kreikan suurimman kaupungin. Vain Syrakusa saattoi kilpailla sen kanssa, ja sitä ajatusta Ateenan

oli vaikea sietää. Jos se voisi valloittaa Syrakusan, koko Välimeren länsiosa putoaisi sen helmaan, ja Ateena kohoaisi loistoon, jollaista ei Perikleskään ollut kuvitellut.

Vuonna 427 oli Sisilia mannermaan esimerkin mukaan jakaantunut vastakkaisiin leireihin. Toista johti doorilainen Syrakusa, toista joonialainen Leontinoi. Leontinoi lähetti Gorgiaan Ateenaan pyytämään apua, mutta Ateena oli silloin liian heikko vastatakseen myöntävästi. V. 416 Segesta lähetti lähettiläitä Ateenaan ilmoittamaan, että Syrakusa aikoi orjuuttaa koko Sisilian, panna saarella voimaan doorilaisen hallituksen ja lähettää Spartalle muonaa ja rahaa, jos suuri sota alkaisi uudelleen. Alkibiades kävi hanakasti kiinni tähän tilaisuuteen. Hän selitti, että Sisilian kreikkalaisten parissa, kunkin kaupungin sisälläkin, vallitsi toivoton hajaannus; että oli yksinkertainen asia liittää koko saari Ateenan imperiumiin, siihen tarvittiin vain hitunen rohkeutta, että imperiumin oli joko kasvettava edelleen tai rappeuduttava ja että pieni sota silloin tällöin oli välttämätöntä koulutusta valtiasrodulle. Nikias vannotti kansankokousta olemaan kuuntelematta miestä, jonka henkilökohtainen hillittömyys houkutteli häntä mielettömiin laajentumissuunnitelmiin, mutta Alkibiades saavutti voiton kaunopuheisuutensa ja nyttemmin vaarallisessa määrässä moraalisista estoista vapautuneen kansan mielikuvituksen ansiosta. Kansankokous julisti sodan Syrakusalle, myönsi varoja suurta laivastoa varten ja ikään kuin tappion varmistamiseksi jakoi päällikkyyden Alkibiadeen ja Nikiaan kesken.

Valmisteluja suoritettiin luonteenomaisen sotakiihkon vallitessa, ja laivaston lähtöä odotettiin kuin suurta isänmaallista juhlaa. Mutta vähää ennen määräpäivää omituinen tapaus saattoi kuohuksiin kaupungin, joka oli menettänyt paljon hurskauttaan, mutta ei lainkaan taikauskoisuuttaan. Jotkut tuntemattomat henkilöt olivat yön pimeydessä murskanneet nenät, korvat ja fallokset Hermes-jumalan patsailta, joita oli julkisten rakennusten ja monen yksityisasunnon edessä hedelmällisyyden tunnuksina ja kodin vartijoina. Kiihtynyt rikostutkija esitti muukalaisten ja orjien epäluotettavia todistuksia siitä, että kolttosen oli suorittanut juopunut seurue Alkibiadeen ystäviä hänen itsensä johtamana. Nuori sotapäällikkö vakuutti viattomuuttaan ja vaati, että asia tutkittaisiin heti, jotta hänet voitaisiin tuomita tai julistaa syyttömäksi ennen laivaston lähtöä, mutta hänen vihamiehensä, jotka aavistivat hänen vapautuvan syytteestä, onnistuivat lykkäämään oikeudenkäynnin. Ja niin suuri laivasto 415 nosti purjeensa, päällikköinään arka pasifisti, joka vihasi sotaa, ja uhkarohkea militaristi, jonka johtajaneron teki tyhjäksi päällikkyyden jakaminen ja miehistön pelko, että hän oli vetänyt päälleen jumalien vihan.

Laivaston lähdöstä oli kulunut muutamia päiviä, kun esitettiin uusia todistuksia, tosin yhtä epäluotettavia kuin aikaisemmatkin, siitä, että

Alkibiades ja hänen ystävänsä olivat riettaalla tavalla jäljitelleet Eleusiin salamenoja. Raivostuneen rahvaan vaatimuksesta kansankokous lähetti nopean kaleerin *Salaminian* noutamaan Alkibiadesta tuomittavaksi. Alkibiades alistui käskyyn ja nousi *Salaminiaan*, mutta kun alus pysähtyi Thurioissa, hän meni salaa maihin ja livahti pakoon. Ateenan ällistynyt kansankokous tuomitsi hänet maanpakolaisuuteen, hänen koko omaisuutensa takavarikoitavaksi ja hänet itsensä tapettavaksi, milloin vain ateenalaiset saisivat hänet käsiinsä. Katkeroituneena siitä, että tuomio, jota hän piti vääränä, oli tuhonnut hänen suunnitelmansa imperiumin ja oman maineensa luomiseksi, Alkibiades etsi turvaa Peloponnesoksesta. Hän meni Spartan kansalliskokoukseen ja lupasi auttaa Spartaa kukistamaan Ateenan ja pystyttämään sinne ylimysvaltaisen hallituksen. Thukydides panee hänen suuhunsa seuraavat sanat: »Mitä kansanvaltaan tulee, tietävät järkevät meikäläiset, mitä se on, ja minä itse ehkä parhaiten, koska minulla on eniten syytä valitukseen sen takia, mutta ilmeisestä mielettömyydestähän ei voi mitään uutta lausua.» Hän neuvoi spartalaisia lähettämään laivaston Syrakusan avuksi ja sotajoukon valloittamaan Dekeleiaa, muuatta Attikan kaupunkia, jonka haltuunotto antaisi Spartalle sotilaallisen herruuden koko Ateenan ulkopuolisessa Attikassa. Laureionin hopeakaivokset lakkaisivat rahoittamasta Ateenan vastarintaa, ja alamaiskaupungit lopettaisivat veron maksun Ateenalle, kun näkisivät ennakolta sen häviön. Sparta noudatti hänen neuvoaan.

Hänen päätöksensä voimaa osoitti se, että hän, vaikka oli niin tottunut ylellisyyteen, täydellisesti omaksui spartalaisten elintavat. Hänestä tuli kohtuullinen ja hillitty, hän söi kehnoa ruokaa, pukeutui karkeaan tunikaan, ei käyttänyt kenkiä, kylpi Eurotaassa kesin talvin ja noudatti uskollisesti kaikkia lakedaimonilaisten lakeja ja tapoja. Sittenkin hänen komea ulkonäkönsä ja henkilökohtainen lumousvoimansa tuhosivat hänen suunnitelmansa. Kuningatar rakastui häneen, synnytti hänelle pojan ja kuiskaili ylpeänä ystävättärilleen, että Alkibiades oli sen isä. Alkibiades puolustelihe uskotuilleen, ettei hän ollut voinut jättää käyttämättä tilaisuutta saada sukunsa hallitsemaan Lakoniaa. Kuningas Agis, joka oli ollut poissa sotajoukon mukana, palasi kotiin, ja Alkibiades sai sopivasti komennuksen Aasiaan purjehtivaan spartalaiseen laivueeseen. Kuningas kieltäytyi tunnustamasta lasta omakseen ja lähetti salaa käskyn, että Alkibiades oli murhattava, mutta jälkimmäisen ystävät varoittivat häntä, hän pääsi pakoon ja astui Sardeessa persialaisen maaherran Tissaferneen palvelukseen.

Sotanäyttämön toisella laidalla Nikias kohtasi vastarintaa, jonka ainoastaan Alkibiadeen strateginen ja juonittelutaito olisi voinut kukistaa. Miltei koko Sisilia nousi auttamaan Syrakusaa. V. 414 Gylippoksen johtama spartalainen laivasto sulki yhdessä Sisilian laivaston kanssa Ateenan laivat Syrakusan satamaan ja esti niiltä kaiken muonansaannin. Viimeinen

pakoonpääsymahdollisuus menetettiin kuunpimennyksen takia, joka peloitti Nikiaan ja monet hänen sotamiehistään odottamaan jumalille otollisempaa tilaisuutta. Seuraavana päivänä he huomasivat olevansa saarroksissa ja heidän oli pakko taistella. He kärsivät tappion ensin merellä ja sitten maalla. Nikias taisteli urheasti, vaikka oli sairas ja raihnainen, mutta antautui lopuksi syrakusalaisten armoille. Hänet surmattiin heti, ja henkiin jääneet ateenalaiset, jotka melkein kaikki olivat kansalaisia, lähetettiin kuolemaan pakkotyössä Sisilian kivilouhimoissa. Siellä he saivat maistaa niiden miesten kohtaloa, jotka sukupolvi sukupolvelta olivat raataneet Laureionin kaivoksissa.

VI. SPARTAN VOITTO

Tappio murti ateenalaisten rohkeuden. Miltei puolet kansalaisista oli nyt orjuudessa tai vainajina, puolet kansalaisten vaimoista oli leskenä ja lapset orpoja. Perikleen valtionrahastoon kokoamat varat oli miltei kokonaan käytetty, vuoden kuluttua ei olisi ropoakaan jäljellä. Alamaiskaupungit arvelivat Ateenan kohta kukistuvan eivätkä enää suostuneet maksamaan veroa. Useimmat liittolaiset hylkäsivät sen, monet siirtyivät Spartan puolelle. Vuonna 413 Sparta julisti sodan väittäen, että ateenalaiset olivat useita kertoja rikkoneet »viidenkymmenen vuoden» rauhan. Lakedaimonilaiset valloittivat ja linnoittivat Dekeleian. Muonan tuonti Euboiasta ja hopean Laureionista tyrehtyi. Laureionin orjat nousivat kapinaan ja siirtyivät kaksikymmentuhantisena joukkona spartalaisten puolelle. Syrakusa lähetti sotajoukon liittymään hyökkääjiin, ja Persian kuningas, joka huomasi saaneensa tilaisuuden Marathonin ja Salamiin kostamiseen, toimitti rahaa Spartan kasvavaa laivastoa varten. Sparta solmi vastapalveluksi häpeällisen sopimuksen, jonka mukaan sen oli autettava Persiaa saamaan takaisin herruus Joonian kreikkalaiskaupungeissa.

Todistaa ateenalaisten rohkeutta ja Ateenan demokratian elinvoimaisuutta, että Ateena jaksoi vielä kymmenen vuotta torjua vihollisiaan. Hallitus järjestettiin taloudelliseksi, verotuksen ja omaisuudenluovutuksen avulla rakennettiin uusi laivasto, ja vuoden kuluttua Syrakusan luona kärsitystä tappiosta Ateena oli valmis uhmaamaan Spartan uutta merenvaltiutta. Juuri kun sen voittaminen takaisin näytti varmalta, oligarkkinen puolue, joka ei koskaan ollut kannattanut sotaa, vaan joka suorastaan toivoi Spartan voittoa Ateenan aristokraattisen järjestelmän herättämiseksi henkiin, järjesti kapinan, otti haltuunsa hallituselimet ja asetti nelisatajäsenisen korkeimman neuvoston (411). Kansankokous, jonka monen demokraattijohtajan murhaaminen oli saattanut pelon valtaan, päätti itse hajaantua. Rikkaat tukivat kapinaa pitäen sitä ainoana keinona sen-

luokkasodan kukistamiseksi, joka hämmensi Ateenan ja Spartan välisen sodan linjat — hyvin samaan tapaan keskiluokan taistelu ylimystöä vastaan yhdisti Amerikan vallankumouksen aikana Englannin ja Amerikan liberaalit. Valtaan päästyään harvainvaltalaiset lähettivät valtuutettuja solmimaan rauhan Spartan kanssa ja tekivät salaisia valmisteluja spartalaisen sotajoukon päästämiseksi Ateenaan. Sitten maltillisten aristokraattien muodostaman keskustapuolueen johtaja Theramenes toimeenpani vastavallankumouksen, syöksi vallasta nelisen kuukautta hallinneen neljänsadan neuvoston ja asetti sen sijaan viidentuhannen neuvoston (411). Hetken aikaa ateenalaiset saivat nauttia siitä kansan- ja ylimysvallan yhdistelmästä, joka Thukydideen ja Aristoteleen (jotka kumpikin olivat ylimyksiä) mielestä oli paras ja rehellisin Ateenan hallitus Solonin päivien jälkeen. Mutta sekä ensimmäinen että toinen vallankumous olivat unohtaneet, että Ateenan leipä ja elämä olivat sen laivaston varassa, vaikka tämän miehistöltä, eräitä päälliköitä lukuun ottamatta, kumpikin vallankumous oli riistänyt äänioikeuden. Kiihtyneinä uutisista merisotilaat ilmoittivat aikovansa piirittää Ateenaa, ellei demokratiaa saatettaisi jälleen voimaan. Harvainvaltalaiset toivoivat apua Spartan armeijalta, mutta spartalaiset hidastelivat tapansa mukaan. Uusi hallitus pötki pakoon, ja voitokkaat kansanvaltalaiset saattoivat vanhan valtiosäännön taas voimaan (411).

Alkibiades oli salaa tukenut oligarkkista vallankumousta toivoen sen helpottavan hänen paluutaan Ateenaan. Uudelleen valtaan päässeet demokraatit, jotka kenties eivät tienneet näistä juonista, mutta tiesivät kuinka kehnosti Ateenan oli käynyt Alkibiadeen karkotuksen jälkeen, kutsuivat hänet kotiin luvaten armahduksen. Lykäten riemullisen paluunsa Ateenaan hän ryhtyi johtamaan laivasto-osastoa Samoksen luona ja toimi niin ripeästi ja menestyksellisesti, että Ateenalle koetti lyhyt onnen aika. Viiletettyään Hellespontoksen läpi hän kohtasi ja täydelleen tuhosi spartalaisen laivaston Kyzikoksen luona (410). Vuoden kestäneen piirityksen jälkeen hän valloitti Khalkedonin ja Byzantionin ja sai siten uudelleen Ateenan valvontaan Bosporoksen huoltotien. Hän purjehti takaisin etelään, kohtasi toisen spartalaisen laivueen Androksen lähistöllä ja voitti sen helposti. Kun hän 407 palasi Ateenaan, hänet otettiin vastaan yksimielisin suosionosoituksin: hänen syntinsä unohdettiin, vain hänen neroutensa ja Ateenan epätoivoinen pystyvän sotapäällikön tarve muistettiin. Mutta juhliessaan hänen voittojaan Ateena jätti lähettämättä hänelle rahaa miehistön palkan maksua varten. Taas Alkibiadeen moraalinen häikäilemättömyys kukisti hänet. Hän jätti pääosan aluksistaan Notioniin (lähelle Efesosta) erään Antiokhoksen komentoon ja kielsi jyrkästi tätä poistumasta satamasta ja missään olosuhteissa antautumasta taisteluun. Itse hän lähti pieni joukko mukanaan Kaariaan keräämään varoja miehilleen kaikkea

muuta kuin laillisin keinoin. Maineenjanoinen Antiokhos purjehti satamasta merelle ja haastoi taisteluun Lysandroksen komentaman spartalaisen laivueen. Lysandros otti haasteen vastaan, surmasi Antiokhoksen lähitaistelussa ja upotti tai valtasi useimmat ateenalaiset laivat (407). Kun tieto tästä onnettomuudesta saapui Ateenaan, kansankokous toimi luonteenomaisen hätäisesti. Se luki Alkibiadeelle viaksi, että hän oli jättänyt laivastonsa, ja erotti hänet päällikkyydestä. Alkibiades, joka nyt pelkäsi sekä Spartaa että Ateenaa, pakeni Bithyniaan.

Epätoivon partaalle joutuneet ateenalaiset määräsivät, että Akropoliin patsaiden ja uhrilahjojen kulta ja hopea oli sulatettava uuden, 150 kolmisoutua käsittävän laivaston rakennuttamiseksi. Orjille luvattiin vapaus ja muukalaisille kansalaisoikeus, jos he taistelisivat kaupungin puolesta. Uusi armada löi spartalaisen laivasto-osaston Arginusai-saarten luona Lesboksen eteläpuolella 406, ja vielä kerran voitonsanoma kuohutti ateenalaisten mieliä. Mutta kansankokous joutui raivon valtaan kuullessaan, että strategit[1] olivat antaneet vihollisten upottamien kahdenkymmenenviiden aluksen miehistön hukkua myrskyssä. Yltiöpäät väittivät, että näiden sielut kunniallisen hautauksen puutteessa vaeltaisivat maan päällä. He syyttivät eloon jääneitä pelastusyrityksen laiminlyönnistä ja vaativat, että kahdeksan voitokasta sotapäällikköä (niiden joudossa Aspasian Perikleelle synnyttämä poika) teloitettaisiin. Sokrates, joka sattui sinä päivänä olemaan päivystävän prytanin jäsen, kieltäytyi asettamasta ehdotusta äänestykseen, mutta se käsiteltiin ja hyväksyttiin hänen vastalauseistaan huolimatta. Tuomio pantiin täytäntöön yhtä äkkipikaisesti kuin se oli julistettu. Muutamaa päivää myöhemmin kansankokous katui ja tuomitsi kuolemaan ne, jotka olivat suostuttaneet sen teloittamaan sotapäälliköt. Sillä välin tappion heikentämät spartalaiset taas tarjosivat rauhaa, mutta juopuneen Kleofonin puhetaidon huumaama kansankokous hylkäsi tarjouksen.

Ateenan laivasto, jota nyt komensivat ala-arvoiset päälliköt, purjehtivat pohjoiseen kohdatakseen Lysandroksen spartalaiset Marmara-merellä. Alkibiades näki piilopaikastaan vuoristosta, että Ateenan alukset olivat asettuneet vaaralliseen strategiseen asemaan Aigospotamoin luo lähelle Lampsakosta. Hän vaaransi henkensä ratsastaessaan rantaan neuvomaan Ateenan amiraaleja etsimään turvatumman paikan, mutta nämä eivät luottaneet hänen neuvoonsa ja huomauttivat hänelle, ettei hänellä enää ollut päällikkyyttä. Seuraavana päivänä tapahtui ratkaiseva taistelu. Kahdeksaa lukuun ottamatta Ateenan 208 laivaa upotettiin tai vallattiin, ja Lysandros käski teloittaa 3 000 ateenalaista vankia. Saatuaan tietää Lysandroksen määränneen hänet murhattavaksi Alkibiades pakeni Fryygiaan persialaisen sotapäällikön Farnabazoksen luo, joka antoi hänen

[1] *Strategos* tarkoitti sekä maavoimien että laivaston komentajia.

käytettäväkseen linnan ja kurtisaanin. Persian kuningas antoi kuitenkin Lysandroksen yllyttämänä Farnabazokselle käskyn tappaa vieraansa. Kaksi murhaajaa piiritti Alkibiadesta hänen linnassaan ja pisti sen tuleen. Hän karkasi ulos alastomana ja hurjistuneena haluten taistella henkensä edestä, mutta ennen kuin hänen miekallaan ylti hyökkääjiin, nämä ehtivät lävistää hänet nuolillaan ja keihäillään. Alkibiades, Kreikan sotahistorian suurin nero ja traagillisimmin epäonnistunut mies, kuoli 46 vuoden ikäisenä.

Lysandros, joka nyt oli Aigeian meren kiistämätön valtias, purjehti kaupungista kaupunkiin, kukisti kansanvallan ja asetti valtaan Spartalle kuuliaisen harvainvaltaisen hallituksen. Hän tunkeutui Peiraeukseen vastarintaa kohtaamatta ja saattoi Ateenan saarron alaiseksi. Ateenalaiset tekivät vastarintaa totunnaisen urheasti, mutta kolmessa kuukaudessa heidän muonavarastonsa hupenivat ja kadut olivat tulvillaan kuolleita ja kuolevia. Lysandros saneli Ateenalle raskaat, mutta kuitenkin lempeät ehdot. Hän sanoi, ettei tahtonut hävittää kaupunkia, joka menneinä aikoina oli niin kunniakkaasti toiminut Hellaan hyväksi, eikä tehdä sen asukkaita orjiksi, mutta hän vaati, että pitkät muurit oli revittävä maan tasalle, että maanpakoon ajetut harvainvaltalaiset oli kutsuttava takaisin, että kaikki Ateenan alukset paitsi kahdeksaa oli luovutettava ja että Ateenan oli sitouduttava antamaan Spartalle aktiivista apua jokaisessa uudessa sodassa. Ateena pani vastalauseensa ja antautui.

Lysandroksen tukemina Kritiaan ja Therameneen johtamat kotiin palanneet harvainvaltalaiset kaappasivat hallituksen käsiinsä ja asettivat kolmenkymmenen neuvoston hallitsemaan Ateenaa. Nämä kreikkalaiset Bourbonit eivät olleet oppineet mitään. He takavarikoivat monen rikkaan kauppiaan omaisuuden ja vieroittivat nämä siten itsestään, he ryöstivät temppelit, myivät kolmesta talentista Peiraeuksen telakat, jotka olivat maksaneet tuhat, ajoivat maanpakoon viisituhatta ja teloittivat tuhatviisisataa demokraattia. He murhauttivat kaikki ateenalaiset, jotka olivat heille valtiollisista tai henkilökohtaisista syistä vastenmielisiä, he tekivät lopun opetus-, kokoontumis- ja puhevapaudesta, ja Kritias itse, vaikka oli ollut Sokrateen oppilas, kielsi tätä jatkamasta julkisia luentojaan. Koettaen saattaa filosofin huonoon valoon muka heidän kannattajanaan kolmenkymmenen neuvoston jäsenet määräsivät hänet ja neljä muuta vangitsemaan demokraatti Leonin. Toiset tottelivat, mutta Sokrates kieltäytyi.

Kaikki demokratian synnit unohtuivat oligarkkien rikosten kasvamistaan kasvaessa. Päivästä päivään kasvoi niiden luku, jotka tahtoivat tehdä lopun tästä verisestä hirmuvallasta; heihin kuului varakkaitakin. Kun tuhat aseellista demokraattia Thrasybuloksen johdossa lähestyi Peiraeusta, neuvosto sai tuskin ketään muuta kuin omat lähimmät kannattajansa

taistelemaan puolestaan. Kritias muodosti pienen sotajoukon, lähti sen kera taisteluun, kärsi tappion ja kaatui. Thrasybulos marssi Ateenaan ja palautti kansanvallan (403). Hänen ohjaamanaan kansankokous käyttäytyi poikkeuksellisen maltillisesti. Se tuomitsi kuolemaan ainoastaan ylimmät henkiin jääneistä vallankumouksen johtajista ja salli heidän välttää tuomion menemällä maanpakoon. Muille oligarkian kannattajille julistettiin yleinen armahdus, ja Spartalle maksettiin takaisin eforien kolmenkymmenen neuvostolle lainaamat sata talenttia. Nämä inhimillisyyttä ja valtiotaitoa osoittavat toimenpiteet soivat vihdoinkin Ateenalle rauhan, jota se ei ollut kokonaiseen sukupolveen kokenut.

VII. SOKRATEEN KUOLEMA

Omituista kyllä ainoa julmuus, johon palautettu kansanvalta teki itsensä syypääksi, kohdistui vanhaan filosofiin, jonka seitsemänkymmenen ikävuoden olisi pitänyt olla riittävänä osoituksena hänen täydellisestä vaarattomuudestaan valtiolle. Mutta voittaneen puolueen johtajien joukossa oli sama Anytos, joka monta vuotta aikaisemmin oli uhannut kostaa väittelynolauksensa ja poikansa »turmelemisen». Anytos oli kelpo mies: hän oli urheasti taistellut Thrasybuloksen joukoissa, oli pelastanut sotilaittensa vangitsemien oligarkkien hengen, oli myötävaikuttanut armahduksen antamiseen ja oli antanut niiden, joille hänen kolmenkymmenen neuvoston toimesta takavarikoitu omaisuutensa oli myyty, häiritsemättä hallita sitä. Mutta hänen jalomielisyytensä loppui Sokrateen kohdalla. Hän ei voinut unohtaa, että kun hän itse oli joutunut maanpakoon, hänen poikansa oli jäänyt Ateenaan Sokrateen luo ja että pojasta oli tullut juomari. Anytos ei ottanut leppyäkseen, vaikka Sokrates oli kieltäytynyt tottelemasta kolmenkymmenen neuvostoa, olipa (jos saamme uskoa Ksenofonia) moittinut Kritiasta huonoksi hallitusmieheksi. Anytoksen käsityksen mukaan Sokrates vaikutti turmiollisemmin kuin yksikään sofisti sekä moraaliin että politiikkaan, koska hän jäyti siveellisyyttä ylläpitävän uskonnon perustuksia ja koska häneni tsepintainen arvostelunsa heikensi sivistyneiden ateenalaisten luottamusta kansanvaltaisiin laitoksiin. Verinen hirmuvaltias Kritias oli ollut Sokrateen oppilaita, moraaliton ja petollinen Alkibiades hänen lemmikkinsä, hänen varhaisemp· suosikkinsa Kharmides oli ollut Kritiasta kannattava sotapäällikkö ja vast'ikään kaatunut taistellen demokratiaa vastaan.[1] Anytoksen mielestä Sokrateen oli lähdettävä Ateenasta tai kuoltava.

[1] Kritias ja Alkibiades olivat hylänneet Sokrateen holhouksen jo hänen opettajauransa alussa, koska he eivät sietäneet hänen vaatimaansa pidättyväisyyttä.

Syyte, jonka Anytos, Meletos ja Lykon esittivät 399, kuului: »Sokrates on rikkonut valtiota vastaan, koska hän ei tunnusta valtion tunnustamia jumalia, vaan on asettanut sijaan uusia henkiolentoja (Sokrateen *daimonion*); hän on myös tehnyt rikoksen turmelemalla nuorisoa.»[1] Oikeusjuttu käsiteltiin kansantuomioistuimen, *dikasterionin* edessä, johon kuului noin viisisataa jäsentä, etupäässä sivistymättömiä rahvaanmiehiä. Emme voi tietää, kuinka tarkoin Platon ja Ksenofon ovat kuvanneet Sokrateen puolustusta. Tiedämme Platonin ollen läsnä oikeudenkäynnissä ja hänen kertomuksensa Sokrateen »apologiasta» pitävän monessa kohdin yhtä Ksenofonin selostuksen kanssa. Platon kertoo Sokrateen vakuuttaneen uskovansa valtion jumaliin, kuun ja auringon jumaluuteenkin. »Te sanotte ensin, etten usko jumaliin, ja sitten taas, että uskon puolijumaliin... Yhtä hyvin voisitte väittää, että on olemassa muuleja, ja kieltää hevosten ja aasien olemassaolon.» Sitten hän alakuloisesti viittasi Aristofaneen satiirin seuraamuksiin:

> Minua on moni mies jo ammoisista ajoista syyttänyt, ja heidän väärät syytöksensä ovat jatkuneet vuosikausia. Pelkäänkin heitä enemmän kuin Anytosta ja hänen kumppanejaan... He näet aloittivat jo silloin, kun olitte lapsia, ja saivat valtaansa mielenne petollisilla sanoillaan kertomalla eräästä Sokrateesta, viisaasta miehestä, joka mietiskeli yläilmojen asioita ja kaiveli maata jalkojenne alta ja muutti mustan valkoiseksi. Näitä syyttäjiä minä pelkään, sillä he ovat panneet tämän huhun liikkeelle ja heidän kuulijansa kuvittelevat liiankin herkäst, että tällaiset mietiskelijät eivät usko jumalia olevan olemassa. Heitä on monta, ja heidän syytöksensä ovat vanhoja, ja he esittivät ne silloin, kun mielenne olivat herkkiä — kun olitte lapsia tai kenties nuorukaisia —, ja asia tuomittiin yksipuolisesti, sillä ei kukaan ollut vastaamassa. Ja pahinta kaikesta on, etten tunne enkä voi mainita heidän nimiään, paitsi sattumalta erään huvinäytelmänkirjoittajan... Sellainen on syytöksen laatu, ja samaa olette itse nähneet Aristofaneen komediassa.

Hän väittää, että on jumalallinen kutsumustehtävä opettaa elämään oikein ja yksinkertaisesti ja etteivät uhkaukset voi saada häntä siitä luopumaan:

> Oi Ateenan miehet, käyttäytyisinpä todella kummallisesti, jos minä, joka silloin kun minua käskivät sotapäälliköt, joita olitte

[1] Croiset uskoo, että syytteen todellisena syynä oli Attikan talonpoikien vihamielisyys kaikkia kohtaan, jotka asettivat valtion jumalat epäilyksen alaisiksi. Karjan tärkeimpiä ostajia olivat hurskaat uskovaiset, jotka ostivat uhrielukoita; uskonnollisuuden väheneminen olisi supistanut menekkiä. Tämän tulkinnan mukaan Aristofanes oli näiden talonpoikien äänitorvi, koska heille esitettiin hänen näytelmänsä, jos ne Ateenassa saavuttivat menestystä.

valinneet komentamaan minua Potidaian, Amfipoliin ja Delionin luona, jäin määrätylle paikalleni kuten muutkin miehet uhmaamaan kuolemaa — jos, sanon, nyt kun tajuan ja käsitän Jumalan käskevän minua täyttämään filosofin tehtävää, tutkimaan itseäni ja muita ihmisiä, luopuisin paikaltani kuolemanpelon tähden... Jos te sanotte minulle: Sokrates, tällä kertaa päästämme sinut, mutta vain ehdolla, ettet enää tällä tavoin tutki ja mietiskele... silloin minä vastaan: Ateenan miehet, kunnioitan ja rakastan teitä, mutta tottelen Jumalaa enemmän kuin teitä, ja niin kauan kuin elän ja kykenen, en luovu filosofian harjoittamisesta ja opettamisesta, vaan kehoitan jokaista, jonka tapaan, omalla tavallani ja saan hänet vakuuttumaan sanomalla: Oi ystäväni, miksi sinä, suuren, mahtavan ja viisaan Ateenan kaupungin kansalainen, pidät niin tärkeänä rahan, kunnian ja maineen kasaamista ja niin vähäarvoisena viisautta ja totuutta? Senpä vuoksi, ateenalaiset, sanon teille, tehkää kuten Anytos tahtoo, vapauttakaa minut tai olkaa vapauttamatta, mutta mitä teettekin, tietäkää, etten aio muuttaa tapojani, en sittenkään, vaikka minun täytyisi kuolla monta kertaa.

Tuomarit näyttävät keskeyttäneen hänet tässä kohden ja käskeneen häntä luopumaan julkeudestaan, jolta se heistä tuntui, mutta hän jatkoi vielä kopeammin.

Tahdon teidän tietävän, että jos tapatte minun kaltaiseni miehen, vahingoitatte itseänne enemmän kuin minua... Sillä jos tapatte minut, ette helposti löydä toista kaltaistani, minun, joka, jos minun on lupa käyttää niin naurettavaa vertausta, olen eräänlainen paarma, jonka Jumala on antanut valtiolle, ja valtio on kuin iso ja ylväs hevonen, joka on hidas liikkeiltään juuri suuren kokonsa takia ja tarvitsee piristämistä... Ja koska ette helposti löydä toista kaltaistani, neuvon teitä säästämään minut.

Hänet julistettiin syylliseksi vähäisellä kuudenkymmenen äänen enemmistöllä, ja on mahdollista, että hänet olisi vapautettu, jos hän olisi ollut sovinnollisempi. Hänelle myönnettiin etuoikeus nimetä toinen vaihtoehtoinen rangaistus kuin kuolema. Aluksi hän kieltäytyi tätäkään myönnytystä tekemästä, mutta Platonin ja toisten ystävien kehoituksesta, jotka allekirjoittivat takauksen hänen puolestaan, hän tarjoutui maksamaan 30 miinan (3 000 dollarin) sakon. Valamiehistön toisessa äänestyksessä hänet tuomittiin kahdeksaakymmentä ääntä suuremmalla enemmistöllä.

Hänellä oli vielä mahdollisuus päästä pakoon vankilasta. Mikäli Platonia on uskominen, Kriton ja muut ystävät olivat valmistelleet pakoa lahjusten avulla, ja todennäköisesti Anytos oli toivonut tällaista välitysratkaisua. Mutta Sokrates pysyi omana itsenään loppuun asti. Hän tunsi, että hänellä oli vain enää muutama vuosi elinaikaa ja että »hän jätti vain rasittavimman

osan elämästä, jolloin kaikki tuntevat hengenvoimiensa heikkenevän». Hyväksymättä Kritonin ehdotusta hän tarkasteli sitä siveelliseltä kannalta, keskusteli siitä dialektisesti ja jatkoi loogista älynleikkiä loppuun asti. Hänen oppilaansa kävivät hänen kopissaan joka päivä oikeudenkäynnin ja teloituksen välisen kuukauden aikana, ja hän näyttää tyynesti keskustelleen heidän kanssaan viime tuntiinsa saakka. Platon kuvaa hänet silittämässä nuoren Faidonin hiuksia ja päätä ja virkkamassa: »Luulenpa, Faidon, että huomenna nämä kauniit kutrit katkaistaan» — murheen merkiksi. Ksanthippe saapui itkien, heidän nuorin lapsensa sylissään. Sokrates lohdutti häntä ja pyysi Kritonia huolehtimaan hänen saattamisestaan kotiin. »Kuolet syyttömänä», huudahti eräs kiihkeä oppilas. Sokrates vastasi: »Tahtoisitko sitten minun kuolevan syyllisenä?»

Diodoros kertoo, että Sokrateen kuoltua ateenalaiset katuivat menettelyään ja surmasivat hänen syyttäjänsä. Suidas väittää, että Meletos kivitettiin julkisesti kuoliaaksi. Plutarkhoksen kertomus on erilainen: syyttäjät tulivat niin vihatuiksi, ettei kukaan kansalainen tahtonut sytyttää heille tulta, vastata heidän kysymyksiinsä tai kylpeä samassa vedessä kuin he. Epätoivoissaan he vihdoin hirttivät itsensä. Diogenes Laërtioksen mukaan Meletos teloitettiin, Anytos ajettiin maanpakoon ja Sokrateen muistoksi pystytettiin Ateenaan pronssipatsas. Emme tiedä, ovatko nämä tarinat tosia.[1]

Kulta-aika päättyi Sokrateen kuolemaan. Ateena oli voivuksissa sekä fyysillisesti että henkisesti. Vain pitkällisen sodan ja toivottoman kärsimyksen aikaansaama luonteen raa'istuminen voi selittää Meloksen häikäilemättömän kohtelun, Mytilenen armottoman tuomion, Arginusain sotapäälliköiden teloittamisen ja Sokrateen uhraamisen kuolevan uskon alttarilla. Ateenan elämän koko perusta oli luhistunut: spartalaiset olivat ryöstöretkillään raiskanneet Attikan maakamarankin, hitaasti kasvavat öljypuut oli poltettu maan tasalle; Ateenan laivasto oli hävitetty, kaupan ja elintarvikkeiden tuonnin valvonta oli menetetty; valtion rahasto oli tyhjä ja yksityisten omaisuus oli verotuksella hävitetty miltei jäljettömiin; kaksi kolmannesta kansalaisista oli saanut surmansa. Persialaisten hyökkäyksistä Hellaalle koitunutta vahinkoa ei voitu verratakaan Peloponnesoksen sodan aiheuttamaan ihmishenkien ja omaisuuden tuhoon. Salamiin ja Plataiain jälkeen Hellas oli köyhä, mutta uhkui rohkeutta ja ylpeyttä. Nyt Hellas taas oli köyhä, ja Ateenan henkeen oli isketty haava, joka näytti liian syvältä, jotta se voisi parantua.

Kaksi seikkaa piti sitä pystyssä: demokratian palauttaminen maltillis-

[1] Grote epäilee niitä, ja Platonin ja Ksenofonin yritykset puolustaa Sokrateen mainetta osoittavat ne epäilyttäviksi. Kuitenkin näihin kertomuksiin muinaisajan ihmiset, mm. Tertullianus ja Augustinus yleisesti uskoivat, ja ne sopivat ihmeteltävän hyvin ateenalaisten tapoihin.

ten ja arvostelukykyisten miesten johtamana ja tietoisuus siitä, että Ateena viimeisinä kuutenakymmenenä vuotena, sodan kestäessäkin, oli luonut taidetta ja kirjallisuutta, joka voitti kaiken, mitä mikään ihmisten muistama aika oli samoilla aloilla tuottanut. Anaksagoras oli ajettu maanpakoon ja Sokrates surmattu, mutta heidän herättävä vaikutuksensa riitti tekemään Ateenan siitä lähtien sen itsensä uhallakin Kreikan ajattelun keskukseksi ja huipuksi. Entiset hapuilevat mietiskely-yritykset kypsyivät nyt suuriksi järjestelmiksi, jotka järkyttivät Eurooppaa seuraavina vuosisatoina, ja kuljeksivien sofistien sattumanvaraisen korkeamman opetuksen tilalle kohosivat maailmanhistorian ensimmäiset yliopistot — yliopistot, jotka tekivät Ateenasta »Hellaan koulun», joksi Thukydides oli sitä ennenaikaisesti nimittänyt. Verenvuodatuksen raivotessakaan eivät taiteen perinteet kokonaan rappeutuneet. Vielä monta vuosisataa Hellaan kuvanveistäjät ja arkkitehdit veistivät ja rakensivat koko Välimeren maailmalle. Ateena kohosi tappionsa kurjuudesta ällistyttävän miehuullisesti uuteen varallisuuteen, kulttuuriin ja mahtiin, ja sen elämän syksy oli antelias.

NELJÄS KIRJA

KREIKAN VAPAUDEN RAPPEUTUMINEN JA TUHO

399–322 e. Kr.

KRONOLOGINEN TAULUKKO NELJÄNTEEN KIRJAAN

399—360 Agesilaos Spartan kuninkaana.
397 Sota Syrakusan ja Karthagon välillä.
396 Filosofit Aristippos Kyreneläinen ja Antisthenes Ateenalainen.
395 Ateena rakentaa pitkät muurit uudelleen.
394 Koroneian ja Knidoksen taistelut.
? 393 Platonin *Apologia;* Ksenofonin »Muistelmat»; Aristofaneen *Ekklesiazusai.*
391—387 Dionysios alistaa etelä-Italian valtaansa.
391 Isokrates avaa koulunsa.
390 Euagoras kreikkalaistaa Kyproksen.
387 Antalkidaan eli kuninkaan rauha; Platon käy tarakselaisen matemaatikon Arkhytaan ja Dionysios I:n luona.
386 Platon perustaa Akatemian.
383 Spartalaiset miehittävät Theban Kadmeian.
380 Isokrateen *Panegyrikos.*
379 Pelopidas ja Melon vapauttavat Theban.
378—354 Ateenan toinen imperium.
375 Matemaatikko Theaitetos.
372 Filosofi Diogenes Sinopelainen.
371 Epameinondaan voitto Leuktran luona.
370 Embryologian tutkija Diokles Euboialainen; tähtitieteilijä Eudoksos Knidolainen.
367—357 Dionysios II Syrakusan diktaattorina; Dion suunnittelee uudistuksia.
367 Platon käy Dionysios II:n luona.
362 Epameinondaan voitto ja kuolema Mantineian luona.
361 Platonin kolmas käynti Syrakusassa.
360 Ateenalainen kuvanveistäjä Praksiteles ja parolainen kuvanveistäjä Skopas; kymeläinen historiankirjoittaja Eforos ja khiolainen historiankirjoittaja Theopompos.
359 Filippos II tulee Makedonian hallitsijaksi.
357—346 Sota Ateenan ja Makedonian välillä.
357—346 Dionysios II maanpaossa.
356—346 Toinen pyhä sota.
356 Aleksanteri Suuren syntymä; Efesoksen toisen temppelin murhapoltto; Isokrateen teos »Rauhasta».
355 Isokrateen »Areiopagitikos».
354 Dionin murha.
353—349 Halikarnassoksen Mausoleion.
351 Demostheneen ensimmäinen puhe Filipposta vastaan.
349 Filippos ahdistaa Olynthosta; Demostheneen ensimmäinen ja toinen olyntholaispuhe.
348 Pontolainen tähtitieteilijä Herakleides; Speusippos tulee Platonin jälkeen Akatemian johtajaksi.
346 Demostheneen »Rauhasta»; Isokrateen »Kirje Filippokselle».
344 Timoleon pelastaa Syrakusan; Demostheneen toinen puhe Filipposta vastaan.
343 Aiskhineen oikeudenkäynti ja vapauttaminen.

342—338 Aristoteles Aleksanterin opettajana.
340 Timoleon voittaa karthagolaiset.
338 Filippos voittaa ateenalaiset Khaironeian luona; Isokrateen kuolema.
336 Filippoksen murha; Aleksanteri ja Dareios nousevat valtaistuimelle.
335 Aleksanteri poltattaa Theban ja aloittaa Persian sotaretken.
334 Aristoteles perustaa Lykeionin; Graneikoksen taistelu; Lysikrateen muistomerkki.
333 Issoksen taistelu.
332 Tyroksen piiritys ja valloitus; Jerusalemin antautuminen; Aleksandrian perustaminen.
331 Gaugamelan (Arbelan) taistelu; Aleksanteri Babylonissa ja Susassa.
330 Sikyonilainen maalari Apelles; argolainen kuvanveistäjä Lysippos; Aiskhineen »Ktesifonia vastaan»; Demostheneen »Seppeleestä».
329—328 Aleksanteri tunkeutuu keski-Aasiaan.
327 Kleitoksen ja Kallistheneen kuolema.
327—325 Aleksanteri Intiassa.
325 Nearkhoksen retki.
324 Demosthenes ajetaan maanpakoon.
323 Aleksanterin kuolema; Lamian sota.
322 Aristoteleen, Demostheneen ja Diogeneen kuolema.

YHDEKSÄSTOISTA LUKU

FILIPPOS

I. SPARTAN IMPERIUM

Sparta anasti nyt hetkiseksi Kreikan merten herruuden ja esitti maailman nähtäväksi uuden traagillisen esimerkin siitä, miten kopeus tekee tyhjäksi menestyksen. Antamatta Ateenan entisille alamaiskaupungeille lupaamaansa vapautta se kantoi niiltä vuosittain tuhat talenttia (6 000 000 dollaria) veroa ja asetti jokaiseen ylimysvaltaisen hallituksen, jota valvoi lakedaimonilainen harmosti (maaherra) ja tuki spartalainen varuskunta. Nämä hallitukset, jotka olivat vastuussa ainoastaan etäällä asuville eforeille, olivat niin turmeltuneita ja hirmuvaltaisia, että uutta imperiumia vihattiin pian katkerammin kuin vanhaa.

Spartassa itsessään rahan ja lahjojen tulva sorretuista kaupungeista ja nöyristeleviltä oligarkeilta vahvisti niitä sisäisiä voimia, jotka jo kauan olivat edistäneet rappeutumista. Neljännellä vuosisadalla hallitseva kasti oppi yhdistämään yksityisen ylellisyyden julkiseen yksinkertaisuuteen, ja eforitkin noudattivat enää vain näön vuoksi Lykurgoksen sääntöjä. Suuri osa maaomaisuudesta oli myötäjäisinä tai testamentin kautta joutunut naisten haltuun, ja siten kertynyt varallisuus soi spartattarille, joiden ei tarvinnut hoitaa poikalapsiaan, tilaisuuden heidän nimelleen tuiki sopimattomaan helppoon elämään ja moraalin löyhtymiseen. Muutamien tilojen toistuva jakautuminen oli köyhdyttänyt monet perheet siinä määrin, etteivät he enää voineet maksaa osuuttaan yhteisistä aterioista ja menettivät siten kansalaisoikeutensa. Samalla oli naimiskauppojen ja testamenttien kautta muodostunut suuromistusta, jonka ansiosta harvojen jäljelle jääneiden »tasavertaisten» käsiin oli kerääntynyt ärsyttävän runsaasti rikkautta.[1] Aristoteles kirjoittaa: »Muutamilla spartalaisilla on laajat tilukset, toisilla on tuskin mitään; kaikki maa on muutamien harvojen käsissä.» Äänioikeutensa menettäneet kansalaiset, sitä vailla olevat perioikit ja katkeroituneet heloottit muodostivat liian levottoman ja vihamielisen väestön, että hallitus olisi voinut suorittaa pitkäaikaisia tai suurisuuntaisia sotilaallisia toimenpiteitä, jollaisia imperiumin ylläpito olisi vaatinut.

Sillä välin Persian sisällissota vaikutti Hellaankin kohtaloihin. V. 401 Kyyros nuorempi nousi kapinaan veljeään Artakserkses II:ta vastaan, suostutti Spartan avukseen ja värväsi palvelukseensa tuhansittain kreikka-

[1] »Tasavertaisia» *(homoioi)* oli 480 kahdeksantuhatta, 371 kaksituhatta, 341 seitsemänsataa.

laisia ja muita palkkasotureita, jotka olivat jääneet toimettomiksi Aasiaan, kun Peloponnesoksen sota äkkiä päättyi. Veljekset iskivät yhteen Kunaksan luona, Eufratin ja Tigriin välimaan kapeimmalla kohdalla. Kyyros voitettiin ja kaatui. Hänen armeijansa tuhottiin tai otettiin vangiksi, lukuun ottamatta kahtatoistatuhatta kreikkalaista, joiden nopeaälyisyys ja -jalkaisuus salli heidän pelastua Babylonian sisäosiin. Jouduttuaan kuninkaan sotavoimien takaa-ajamiksi kreikkalaiset valitsivat karkean kansanvaltaisella tavallaan kolme sotapäällikköä johtamaan heidät turvaan. Yksi näistä oli Ksenofon, aikoinaan Sokrateen oppilas, tällä haavaa nuori seikkailijasoturi, joka oli jäävä jälkimaailman muistoon ennen kaikkea *Anabasis* ('Nousu')-teoksensa takia, jossa hän myöhemmin kuvaili viehättävän koruttomasti »kymmenentuhannen» pitkää paluumatkaa Tigris-virran rantaa ylös ja poikki Kurdistanin ja Armenian vuorten Mustalle merelle. Se oli eräs ihmiskunnan historian suuria seikkailuja. Joudumme hämmästyksen valtaan lukiessamme näiden helleenien lannistumattomasta rohkeudesta heidän raivatessaan itselleen tietä taistellen päivästä päivään viiden kuukauden ajan ja marssiessaan jalan neljättäsataa peninkulmaa halki vihollismaan, poikki kuumien, hedelmättömien tasankojen ja läpi vaarallisten, kahdeksan jalan syvyiseen lumeen peittyneiden vuorisolien, armeijojen ja sissijoukkojen ahdistaessa edestä, takaa ja kummaltakin sivulta, vihamielisten alkuasukkaiden koettaessa kaikin mahdollisin juonin surmata heidät, johtaa heidät harhaan tai sulkea heidän tiensä. Lukiessamme tätä kiehtovaa kertomusta, josta nuoruudessamme, sitä pakosta kääntäessämme, saimme niin kylliksemme, tajuamme, että armeijan tärkein ase on muona ja että sotapäällikön taitoon kuuluu yhtä paljon kyky huolehtia tarvikkeista kuin voiton saavuttaminen. Näistä helleeneistä kuoli useampi viluun ja nälkään kuin taistelussa, vaikka taisteluja oli yhtä monta kuin päiviäkin. Kun henkiin jääneet 8 600 miestä saivat Mustan meren näkyviinsä Trapezoksen (Trebizondin) luona, heidän riemunsa oli kuvaamaton.

> Heti kun etujoukko pääsi vuorelle, nousi kova huuto. Kuultuaan sen Ksenofon ja jälkijoukko luulivat toisten vihollisten hyökkäävän edestäpäin, sillä vihollisia seurasi heitä takanapäin ... He riensivät eteenpäin avuksi, mutta hetken kuluttua he kuulivat sotilaiden huutavan: meri! meri! ja antavan sanan kulkea. Silloin koko jälkijoukkokin pyrähti juoksuun, ja kuormaeläimet alkoivat kiitää eteenpäin ... Ja kun kaikki olivat päässeet huipulle, he totisesti kyynelet silmissä alkoivat syleillä toisiaan sekä ylipäälliköitä ja upseerejansa.

Sillä meri oli kreikkalainen meri ja Trapezos kreikkalainen kaupunki. He olivat nyt turvassa ja saattoivat levätä pelkäämättä kuoleman yllättävän yöllä. Sanoma heidän urotöistään kiiri ylpeästi kautta vanhan Hellaan ja rohkaisi kahta sukupolvea myöhemmin Filipposta uskomaan, että

harjaantunut kreikkalainen sotajoukko pystyisi voittamaan monta kertaa suuremman persialaisen armeijan. Ksenofon viitoitti tietämättään tien Aleksanterille.

Kenties oli saman vaikutelman saanut jo Agesilaoskin, joka 399 oli noussut Spartan valtaistuimelle. Persia olisi voitu suostuttaa unohtamaan Spartan apu Kyyrokselle, mutta Spartan kuninkaista kyvykkäimmän mielestä sota Persiaa vastaan tuntui vain kiinnostavalta seikkailulta, ja hän ryhtyi pienen sotajoukon etunenässä vapauttamaan koko kreikkalaista Aasiaa Persian herruudesta.[1] Kun Artakserkses II sai kuulla, että Agesilaos oli helposti voittanut kaikki häntä vastaan lähetetyt persialaiset joukot, hän toimitti sanansaattajia mukanaan runsaasti kultaa Ateenaan ja Thebaan lahjomaan nämä kaupungit sotaan Spartaa vastaan. Hanke onnistui helposti, ja yhdeksänvuotisen rauhan jälkeen Ateenan ja Spartan kiista puhkesi uudelleen. Agesilaos kutsuttiin Aasiasta torjumaan Ateenan ja Theban yhtyneitä sotavoimia, jotka hän töin tuskin voitti Koroneian luona, mutta samassa kuussa Ateenan ja Persian yhtyneet laivastot, joita johti Konon, tuhosivat Spartan laivaston Knidoksen lähellä ja tekivät siten lopun Spartan lyhyestä merenvaltiudesta. Ateena riemuitsi ja ryhtyi Persian myöntämillä varoilla tarmokkaasti rakentamaan uudelleen pitkiä muurejaan. Sparta puolustautui antamalla lähettiläänsä Antalkidaan tarjota Aasian kreikkalaiset kaupungit suurkuninkaalle, jos Persia pakottaisi mannermaan kreikkalaiset rauhaan, joka turvaisi Spartan. Suurkuningas suostui tarjoukseen, lopetti Theban ja Ateenan avustamisen rahalla ja pakotti kaikki sotaakäyvät solmimaan Sardeessa (387) »Antalkidaan rauhan» eli »kuninkaan rauhan». Lemnos, Imbros ja Skyros luovutettiin Ateenalle, ja suuremmille Kreikan valtioille myönnettiin itsehallinto, mutta kaikki Aasian kreikkalaiset kaupungit sekä Kypros julistettiin Persian kuninkaan omaisuudeksi. Ateena allekirjoitti pannen vastalauseensa, sillä se tunsi rauhan Kreikan historian häpeällisimmäksi tapaukseksi. Sukupolven ajaksi oli kaikki Marathonin hedelmät menetetty. Mannermaan kreikkalaiset valtiot olivat nimellisesti itsenäisiä, mutta tosiasiallisesti Persian valta oli nielaissut ne. Koko Hellas piti Spartaa petturina ja odotti kiihkeästi, että jokin kansakunta tuhoaisi sen.

II. EPAMEINONDAS

Ikään kuin voimistaakseen tätä tunnetta Sparta otti oikeudekseen tulkita ja soveltaa »kuninkaan rauhaa» Kreikan valtioiden keskuudessa. Heikentääkseen Thebaa se väitti, että Boiotian liitto oli rauhansopimuksen itse-

[1] »Missä suhteessa», hän kysyi, »'suurkuningas' on suurempi minua, ellei hän ole suurempi ja hillitse itseään paremmin?»

hallintopykälän vastainen, ja vaati sitä sen vuoksi hajoitettavaksi. Tällä verukkeella Spartan armeija pystytti useaan Boiotian kaupunkiin Spartalle suopean harvainvaltaisen hallituksen, jota muutamissa tapauksissa tuki spartalainen varuskunta. Kun Theba esitti vastalauseen, lakedaimonilainen sotajoukko valtasi sen keskuslinnan, Kadmeian, ja asetti Spartalle kuuliaisen harvainvaltaisen hallituksen. Kriisi nostatti Thebassa ennen näkemättömän sankarillisuuden puuskan. Pelopidas surmasi kuuden toverin kera Theban neljä lakonialaismielistä diktaattoria ja palautti Theban vapauden. Liittokunta järjestettiin uudelleen, ja se nimesi Pelopidaan johtajakseen (boiotarkiksi). Pelopidas kutsui avukseen ystävänsä ja lemmittynsä Epameinondaan, ja tämä koulutti sotajoukon, joka hänen johdossaan syöksi Spartan sen entiseen eristettyyn asemaan.

Epameinondas polveutui maineikkaasta, mutta köyhtyneestä suvusta, joka ylpeänä johti juurensa Kadmoksen tuhat vuotta aikaisemmin kylvämistä lohikäärmeen hampaista. Hän oli tyyniluontoinen mies, josta sanottiin, ettei kukaan puhunut vähemmän eikä tiennyt enemmän. Hänen vaatimattomuutensa ja rehellisyytensä, hänen miltei askeettinen elämänsä, hänen kiintymyksensä ystäviinsä, hänen järkevyytensä neuvotteluissa, hänen rohkeutensa ja itsehillintänsä sodassa tekivät hänet rakkaaksi kaikille thebalaisille, vaikka hän alistikin heidät sotilaskurin alaisiksi. Hän ei rakastanut sotaa, mutta hän oli vakuuttunut siitä, ettei mikään kansakunta, joka oli menettänyt sotaisan henkensä ja sotilaalliset tavat, voinut säilyttää vapauttaan. Tultuaan yhä uudelleen valituksi boiotarkiksi hän varoitti niitä, jotka kannattivat hänen ehdokkuuttaan: »Miettikää vielä kerta, sillä jos minusta tehdään sotapäällikkö, teidän on pakko palvella minun armeijassani.» Hänen komennossaan veltoista thebalaisista koulutettiin kelpo sotilaita; Pelopidas vieläpä muodosti kaupungin niin lukuisista »kreikkalaisista rakastavaisista» »pyhän joukon», johon kuului kolme sataa hopliittia ja jonka jokaisen jäsenen oli vannottava seisovansa taistelussa ystävänsä rinnalla kuolemaan saakka.

Kun kuningas Kleombrotoksen johtama kymmentuhantinen spartalainen armeija tunkeutui Boiotiaan, Epameinondas kohtasi sen kuudentuhannen miehen keralla Leuktran luona lähellä Plataiaita ja saavutti voiton, jolla oli suuri vaikutus Kreikan valtiolliseen historiaan ja Euroopan sotataitoon. Hän oli ensimmäinen helleeni, joka huolellisesti tutki taktiikkaa; hän otti joka taistelussa huomioon ylivoiman ja keskitti parhaat soturinsa toiselle siivelle hyökkäykseen muiden saadessa käskyn toimia puolustuksellisesti; siten voitiin keskustassa etenevä vihollinen saattaa epäjärjestykseen hyökkäämällä sen vasempaan sivustaan. Leuktran voiton jälkeen Epameinondas ja Pelopidas marssivat Peloponnesokseen, vapauttivat Messenian sen vuosisataisesta Spartan vasalliudesta ja perustivat Megalopoliin kaupungin kaikkien arkadialaisten linnoitukseksi. Theban armeija tunkeutui Lako-

niaankin, minne vihollinen ei ollut saapunut satoihin vuosiin. Sparta ei koskaan toipunut tällä sotaretkellä kärsimistään tappioista. »Se ei voinut kestää yhtään ainoaa tappiota», sanoo Aristoteles, »vaan joutui perikatoon kansalaistensa vähälukuisuuden takia.»

Talven tullessa thebalaiset vetäytyivät Boiotiaan. Epameinondas, joka aito kreikkalaiseen tapaan kurkotti liian korkealle, alkoi uneksia Theban imperiumista, joka tulisi Ateenan ja Spartan johdon tilalle ja tekisi Hellaan yhtenäiseksi. Hänen suunnitelmansa aiheuttivat sodan Ateenaa vastaan, ja Sparta teki hyvitystä toivoen liiton Ateenan kanssa. Armeijat iskivät yhteen Mantineian luona 362. Epameinondas saavutti voiton, mutta kaatui Ksenofonin pojan Grylloksen kädestä. Theban lyhyt hegemoniakausi ei tuottanut pysyvää hyötyä Hellaalle. Se vapautti Kreikan Spartan hirmuvallasta, mutta ei sen paremmin kuin edeltäjänsäkään pystynyt luomaan kiinteää yhteyttä Boiotian ulkopuolelle. Sen synnyttämät ristiriidat jättivät Kreikan valtiot sekasortoisen heikkouden tilaan, jollaisina Filippos tapasi ne laskeutuessaan alas pohjoisilta vuoriltaan.

III. ATEENAN TOINEN IMPERIUM

Ateena teki viimeisen yrityksen takoakseen Kreikan yhtenäiseksi. Uudelleen rakennettujen muuriensa ja laivastonsa, rahansa luotettavuuden, vanhojen finanssi- ja kauppasuhteittensa turvin se vähitellen valtasi takaisin kauppaherruutensa Aigeian merellä. Sen entiset alamaiset ja liittolaiset olivat oppineet kuluneen puolen vuosisadan sodista, että tarvittiin enemmän turvallisuutta, kuin mitä yksityisten valtioiden suvereenisuus saattoi hankkia, ja 378 niiden enemmistö jälleen muodosti Ateenan johtaman liiton. Vuoden 370 paikkeilla Ateena taas oli itä-Välimeren mahtavin valtio.

Teollisuus ja kauppa olivat nyt sen talouselämän ytimenä. Attikan maakamara ei milloinkaan ollut ollut suopea tavalliselle maanviljelykselle; kärsivällisellä työllä se oli saatu kantamaan öljypuun ja viiniköynnöksen hedelmiä, mutta spartalaiset olivat tuhonneet hedelmätarhat, ja vain harva talonpoika suostui odottamaan puolen vuosisadan ajan uusien öljytarhojen satoa. Useimmat sotaa edeltäneen ajan talonpojat olivat kuolleet, monet henkiin jääneistä olivat liian masentuneita palatakseen tuhotuille tiloilleen ja myivät ne halpaan hintaan muualla asuville omistajille, joilla oli varaa sijoittaa rahojaan pitkäksi aikaa. Tällä tavoin ja velkaantuneiden talonpoikien tultua karkotetuiksi tiloiltaan Attikan maa joutui muutamien harvojen perheiden haltuun, jotka viljelyttivät monia suuria tiloja orjilla. Laureionin kaivokset avattiin jälleen; uusia uhreja työnnettiin kaivoskuiluihin ja uusia rikkauksia luotiin hopeamalmista ja ihmisverestä. Ksenofon hahmotteli nerokkaan suunnitelman, jonka mukaan Ateena saisi

rahastonsa uudelleen täyttymään ostamalla 10 000 orjaa ja vuokraamalla ne Laureionin urakoitsijoille. Hopeaa kaivettiin sellaisia määriä, että metallinsaanti pääsi edelle tavaroiden tuotannosta, hinnat nousivat nopeammin kuin palkat ja köyhät joutuivat kantamaan muutoksen aiheuttaman rasituksen.

Teollisuus kukoisti. Pentelikonin kivenhakkaamoihin ja Kerameikoksen savenvalimoihin tulvi tilauksia kaikkialta Aigeian meren maailmasta. Ansaittiin kokonaisia omaisuuksia ostamalla huokealla kotimaan käsityöläisten tai pikkutehtaiden tuotteita ja myymällä ne kalliista kotimarkkinoille tai ulkomaille. Kaupan kasvu ja rahaomaisuuden kasaantuminen maaomaisuuden tilalle moninkertaisti nopeasti Ateenan pankkiirien luvun. He ottivat rahaa tai arvoesineitä säilyttääkseen, mutta ilmeisesti eivät maksaneet ollenkaan korkoa talletuksista. Huomattuaan pian, ettei normaalioloissa kaikkia talletuksia nostettu yhdellä kertaa, pankkiirit alkoivat lainata varoja huomattavaa korkoa vastaan, aluksi toimittaen rahaa eikä luottoa. He toimivat asiakkaidensa takausmiehinä ja perivät rahaa heidän laskuunsa; he lainasivat rahaa, kun vakuudeksi tarjottiin maata tai arvokkaita hyödykkeitä, ja auttoivat tavaroiden laivaamisen rahoittamisessa. Heidän avullaan, mutta vielä useammin lainaamalla yksityishenkilöiltä, kauppias vuokrasi laivan, kuljetti tavaransa ulkomaisille markkinoille ja osti sieltä paluulastin, joka saavuttuaan Peiraeukseen pysyi lainanantajien omaisuutena, kunnes laina oli maksettu takaisin. Neljännellä vuosisadalla kehittyi todellinen luottojärjestelmä. Pankkiirit eivät enää antaneet käteislainoja, vaan kreditiivejä, maksumääräyksiä tai šekkejä. Varat saattoivat nyt siirtyä asiakkaalta toiselle vain pankkiirin merkinnöillä kirjoihinsa. Liikemiehet tai pankkiirit laskivat liikkeelle kauppalainavelkakirjoja, ja jokaiseen suureen perintöön kuului joukko sellaisia sitoumuksia. Muutamilla pankkiireilla, kuten entisellä orjalla Pasionilla, oli niin laajat liikesuhteet, ja he olivat viisaalla rehellisyydellä saavuttaneet niin laajan luotettavuuden maineen, että heidän sitoumuksiaan pidettiin arvossa koko kreikkalaismaailmassa. Pasionin pankissa oli monta osastoa ja virkailijaa, enimmäkseen orjia; sillä oli monimutkainen kirjanpito, johon jokainen liiketoimi merkittiin niin huolellisesti, että tuomioistuimet tavallisesti pitivät näitä tilejä kiistattomina todistuksina. Pankkien vararikot eivät olleet harvinaisia; kuulemme »paniikeista», jotka saivat pankin toisensa jälkeen sulkemaan ovensa. Huomattavimpiinkin pankkeihin kohdistettiin vakavia syytöksiä väärinkäytöksistä, ja kansa suhtautui pankkiireihin samoin kateuden, ihailun ja vastenmielisyyden tuntein, joita köyhät kaikkina aikoina ovat kohdistaneet rikkaisiin.

Siirtyminen kiinteästä irtaimeen omaisuuteen aiheutti kuumeisen kamppailun rahasta, ja kreikan kielen oli keksittävä sana *pleoneksia* kuvaamaan tätä kyltymätöntä ruokahalua ja toinen sana, *khrematistike*, uutteraa rik-

kauden tavoittelua varten. Hyödykkeet, palvelukset ja henkilöt arvioitiin yhä lisääntyvässä määrässä rahaa ja omaisuutta silmällä pitäen. Omaisuuksia luotiin ja menetettiin nopeammin kuin koskaan ennen, ja niitä tuhlattiin ylelliseen loisteliaisuuteen, joka olisi herättänyt pahennusta Perikleen Ateenassa. Rikkaat nousukkaat *(neoplutoi)* rakennuttivat upeita taloja, verhosivat naisensa kallein vaattein ja jalokivin, hemmottelivat heidät pilalle lukuisilla palvelijoilla ja katsoivat periaatteelliseksi velvollisuudekseen kestitä vieraitaan ainoastaan kalleilla juomilla ja ruokalajeilla.

Tämän rikkauden keskellä köyhyys lisääntyi, sillä sama vaihdon vapaus, joka salli nokkelien ansaita rahaa, sai tyhmät menettämään sen entistä joutuisammin. Uuden kauppavaltaisen talousjärjestelmän aikana köyhät olivat *suhteellisesti* köyhempiä kuin maaorjuudessa ollessaan. Maaseudulla talonpojat saivat raataa muuttaessaan hikensä siemaukseksi öljyä tai viiniä; kaupungeissa piti orjien kilpailu vapaiden työmiesten palkat alhaisina. Satojen kansalaisten ylläpito oli niiden palkkioiden varassa, joita maksettiin osallistumisesta kansankokouksen tai tuomioistuinten istuntoihin. Temppelien tai valtion täytyi ruokkia tuhansia. Omaisuutta vailla oli valitsijakunnasta — koko väestöstä puhumattakaan — v. 431 noin neljäkymmentäviisi sadasta; v. 355 prosenttiluku oli noussut viiteenkymmeneenseitsemään. Keskiluokka, joka oli yhteisvoimallaan ja mahdillaan pitänyt yllä tasapainoa ylimystön ja rahvaan välillä, oli kadottanut suuren osan varallisuuttaan eikä enää voinut toimia välittäjänä rikkaiden ja köyhien, piintyneen vanhoillisuuden ja haihattelevan radikalismin välillä. Ateenan yhteiskunta jakaantui Platonin »kahteen kaupunkiin»: »toinen rikkaiden, toinen köyhien kaupunki, molemmat sodassa keskenään.»

Köyhät laativat suunnitelmia köyhdyttääkseen rikkaat lainsäädännön tai vallankumouksen avulla, rikkaat järjestäytyivät puolustautuakseen köyhiä vastaan. Aristoteleen kertoman mukaan muutamien oligarkkikerhojen jäsenet tekivät juhlallisen valan: »Tahdon olla kansan (so. rahvaan) vastustaja ja neuvostossa tehdä mahdollisimman paljon pahaa.» »Rikkaat ovat tulleet niin epäyhteiskunnallisiksi», kirjoitti Isokrates n. 366, »että ne, joilla on omaisuutta, mieluummin heittävät omaisuutensa mereen kuin auttavat tarvitsevia, kun taas köyhät iloitsevat vähemmän aarteen löytämisestä kuin tilaisuudesta anastaa rikkailta heidän omaisuutensa.»

Tämän ristiriidan aikana yhä useammat älymystöön kuuluvat asettuivat köyhien puolelle. He ylenkatsoivat kauppiaita ja pankkiireja, joiden rikkaus näytti olevan kääntäen verrannollinen heidän kulttuuriinsa ja makuunsa. Jopa Platonin kaltaiset varakkaat miehetkin alkoivat leikitellä kommunistisilla aatteilla. Perikles oli käyttänyt siirtolaisuutta luokkasodan paineen varaventtiilinä, mutta kun Dionysios valvoi länttä ja Makedonia laajensi parhaillaan valtaansa pohjoisessa, Ateenan kävi yhä vaikeammaksi valloittaa ja asuttaa uusia maita. Lopulta köyhemmät kansalaiset

saavuttivat määräämisvallan kansankokouksessa ja alkoivat tehdä päätöksiä rikkaiden omaisuuden siirtämisestä valtion kassaan uudelleen jaettavaksi tarvitseville ja äänestäjille valtion yritysten ja palkkioiden välityksellä. Poliitikot hieroivat älynystyröitään keksiäkseen uusia julkisten tulojen lähteitä. He kaksinkertaistivat välilliset verot, tuonti- ja vientitullit ja kiinteistön siirrosta maksetun sadannesveron; he jatkoivat sota-ajan ylimääräisten verojen perimistä rauhan aikana; he vaativat »vapaaehtoisia» apuveroja ja asettivat rikkaiden maksettaviksi yhä uusia ja uusia »liturgioja», julkisten hankkeiden kustantamista yksityisten varoilla; he turvautuivat vähän väliä takavarikoimiseen ja omaisuuden pakkoluovuttamiseen; ja he laajensivat tulo- ja omaisuusveron piiriä koskemaan alempia tulomääriä. Jokainen, joka oli joutunut liturgiavelvolliseksi, oli oikeutettu sälyttämään liturgian toiselle, jos hän saattoi näyttää toteen, että toinen oli häntä varakkaampi eikä ollut kahteen vuoteen suorittanut liturgiaa. Jotta verojen kanto kävisi helpommaksi, veronmaksajat ryhmitettiin sataan *symmoriaan* (yhteisvastuulliseen verokuntaan). Kunkin ryhmän rikkaimpien jäsenten oli verovuoden alussa maksettava koko ryhmältä vaadittu vuotuinen vero; he saivat vuoden kuluessa parhaan taitonsa mukaan kerätä ryhmän muilta jäseniltä näiden osuuden. Tuloksena tästä verotuksesta oli yleinen tulojen ja omaisuuden salaaminen. Kaikki ihmiset yrittivät vapautua maksamasta veroja menetelmin, jotka olivat yhtä nerokkaita kuin verottajienkin. V. 355 määrättiin Androtion johtamaan poliisiosastoa, jonka tehtävänä oli etsiä salattuja tuloja, periä verojäämiä ja vangita veropakoilijoita. Toimitettiin kotitarkastuksia, takavarikoitiin tavaroita, heitettiin ihmisiä tyrmään. Mutta varallisuus pysyi yhä piilossa tai suli kokoon. Isokrates, rikas vanhus, valitti 353 raivoissaan siitä, että hänen niskaansa oli sälytetty liturgia: »Lapsuudessani varallisuutta pidettiin niin turvattuna ja niin ihailtavana asiana, että miltei jokainen teeskenteli omistavansa enemmän, kuin hänellä todella oli... Nykyisin miehen täytyy olla valmis puolustautumaan syytöstä vastaan, että hän on rikas, ikään kuin olisi tehnyt rikoksista pahimman.» Muissa kaupungeissa ei omaisuuden hajoittamisprosessi tapahtunut yhtä laillisin muodoin: Mytilenen velalliset toimittivat verilöylyn velkojiensa keskuudessa ja puolustautuivat selittämällä olleensa nälissään. Argoksen demokraatit hyökkäsivät 370 äkkiä rikkaiden kimppuun, surmasivat heistä 1 200 ja takavarikoivat heidän omaisuutensa. Yleensä toisilleen vihamielisten valtioiden rahamiesperheet solmivat salaisesti keskinäisiä avunantosopimuksia rahvaan kapinoita vastaan. Keskiluokka alkoi suhtautua epäluuloisesti demokratiaan ja pitää sitä kateuden valtaanpääsynä, ja köyhät alkoivat epäillä sitä, koska varallisuuden ammottava epätasaisuus lamaannutti äänioikeuden näennäisen yhtäläisyyden. Luokkasodan yltyvä katkeruus teki Kreikasta sekä sisäisesti että kansainvälisesti rikkinäisen,

kun Filippos syöksyi vuoriltaan sen kimppuun, ja monet Kreikan kaupunkien rikkaat miehet tervehtivät mielihyvin hänen saapumistaan pitäen sitä parempana vaihtoehtona kuin vallankumousta.

Moraalinen sekasorto seurasi ylellisyyden kasvua ja henkistä valistusta. Massat hellivät taikauskoaan ja tarrautuivat myytteihinsä. Olympoksen jumalat tekivät kuolemaa, mutta uusia oli syntymässä; eksoottisia jumaluuksia sellaisia kuin Isis ja Ammon, Atts ja Bendis, Kybele ja Adonis tuotiin maahan Egyptistä tai Aasiasta, ja orfilaisuuden leviäminen toi Dionysokselle uusia hartaita palvojia joka päivä. Ateenan nouseva, puolittain muukalaisperäinen *bourgeoisie*, joka oli paremmin perehtynyt käytännöllisiin laskelmiin kuin mystillisiin tunnelmiin, ei paljoakaan perustanut perinnäisestä uskonnosta. Kaupungin suojelusjumalat saivat siltä osakseen vain muodollista kunnioitusta, mutta eivät pystyneet enää herättämään siveellistä arkailua tai kiintymystä valtioon.[1] Filosofia ponnisteli löytääkseen kansalaislojaalisuudesta ja luontoisetiikasta jonkinlaista korviketta jumalten käskyille ja valvovalle jumaluudelle, mutta vain harvat kansalaiset halusivat elää yhtä yksinkertaisesti kuin Sokrates tai yhtä ylevämielisesti kuin Aristoteleen »suurisieluinen mies».

Valtion uskonnon menettäessä otteensa sivistyneisiin kansalaisiin yksilö vapautui yhä enemmän ja enemmän vanhoista moraalisista pidäkkeistä — poika vanhempien arvovallasta, mies avioliiton, nainen äitiyden, kansalainen poliittisen vastuun siteistä. Epäilemättä Aristofanes liioittelee tätä kehitystä, ja vaikka Platon, Ksenofon ja Isokrates ovat samaa mieltä hänen kanssaan, he olivat vanhoillisia, joiden voidaan uskoa vavisseen kaikkien kasvavan sukupolven tekojen tähden. Sodankäyntitavat jalostuivat neljännellä vuosisadalla, ja valistusajan humanitaarisuuden aalto seurasi Euripideen ja Sokrateen opetuksia ja Agesilaoksen esimerkkiä. Mutta sukupuoli- ja valtiollinen moraali laski laskemistaan. Vanhojenpoikien ja ilonaisten luku nousi muodinmukaisen yhteisymmärryksen vallitessa, ja vapaat suhteet voittivat alaa avioliiton kustannuksella. »Eikö jalkavaimo ole haluttavampi kuin vaimo?» kysyy 300-luvun huvinäytelmän henkilö. »Toisella on puolellaan laki, joka pakottaa sinut pitämään hänet, olipa hän miten epämiellyttävä tahansa: toinen tietää, että hänen täytyy käyttäytyä hyvin voidakseen pitää miehestä kiinni tai sitten etsiä toinen.» Niinpä Praksiteles ja hänen jälkeensä Hypereides eli yhdessä Frynen, Aristippos Laiksen, Stilpon Nikareten, Lysias Metaneiran, synkkä Isokrates Lagiskionin kanssa. »Nuoret miehet», sanoo Theopompos moralistin tavoin liioitellen, »kuluttivat kaiken aikansa huilutyttöjen ja ilonaisten parissa;

[1] »Kun nykyään tietty osa ihmisistä», sanoo Platon (»Lait», 948), »ei ollenkaan usko jumalien olemassaoloon ... pitäisi järjellisen lainsäädännön poistaa kummankin asiapuolen vala.»

hiukan vanhemmat antautuivat uhkapeliin ja irstauteen, ja koko kansa tuhlasi enemmän julkisiin pitoihin ja huvituksiin kuin valtion hyvinvoinnille välttämättömiin tarpeisiin.»

Perheen jäsenmäärän vapaaehtoinen rajoittaminen joko hedelmöitymisen estämisen, lähdettämisen tai lapsenmurhan avulla kuului päiväjärjestykseen. Aristoteles mainitsee, että muutamat naiset välttivät hedelmöitymisen »voitelemalla sen osan kohtua, johon siemen lankeaa, setriöljyllä, lyijyvoiteella tai oliiviöljyn sekaisella suitsukkeella.»[1] Vanhat suvut olivat kuolemaisillaan sukupuuttoon. Ne elivät, sanoi Isokrates, ainoastaan haudoissaan. Alemmat luokat lisääntyivät, mutta Attikan kansalaisluokan pääluku oli pudonnut vuoden 431 kolmestaviidettä tuhannesta vuoden 400 kahteenkolmatta ja vuoden 313 yhteenkolmatta tuhanteen. Sotapalvelusta suorittavien kansalaisten luku supistui vastaavasti, osaksi sodan rotua huonontavan verenhukan, osaksi niiden luvun vähenemisen, joilla oli omaisuutta, osaksi sotapalvelushaluttomuuden takia. Mukava kotielämä, liiketoimet ja opilliset harrastukset olivat tulleet Perikleen ajan ruumiinharjoitusten, sotilaskurin ja valtion toimissa kulutetun elämän tilalle. Urheilu oli ammattilaistunut; kansalaiset, jotka kuudennella vuosisadalla olivat täyttäneet *palaistran* ja *gymnasionin*, tyytyivät nyt ponnistelemaan sijaisten välityksellä ja katselemaan ammattilaisten suorituksia. Nuoret miehet saivat efebeinä joitakin sotataidon alkeita, mutta täysi-ikäiset keksivät satoja keinoja välttääkseen sotapalveluksen. Sota itsekin oli teknillisesti monimutkaistuneena muuttunut ammattimiesten työksi ja vaati erikoiskoulutusta saaneiden miesten koko ajan. Kansalaissotilaat oli korvattava palkkasotureilla, mikä ennusti sitä, että Kreikan johto oli pian siirtyvä valtiomiehiltä sotilaille. Platonin puhuessa filosofikuninkaista kasvoi hänen nenänsä edessä sotilaskuninkaita. Kreikkalaiset palkkasoturit värväytyivät puolueettomasti kreikkalaisten tai »barbaaristen» sotapäällikköjen joukkoihin ja taistelivat yhtä usein Hellasta vastaan kuin sen puolesta. Ne persialaiset armeijat, jotka asettuivat Aleksanteria vastaan, olivat täynnä kreikkalaisia. Sotilaat eivät enää vuodattaneet vertaan isänmaan, vaan parhaan löytämänsä maksajan puolesta.

Jos jätämme laskuista pois sellaiset loistavat poikkeukset kuin Eukleideen arkonttikausi (403) ja Lykurgoksen raha-asiain hoito (338—326), jatkui Perikleen kuolemaa seurannut poliittinen rämettyminen ja sekasorto kautta koko neljännen vuosisadan. Lain mukaan lahjominen rangaistiin kuolemalla, mutta Isokrates kertoo sitä palkitun ylenemisellä sotilas- tai poliittisella uralla. Persia saattoi vaivatta lahjoa kreikkalaisia politiikkoja aloittamaan sodan toisia Kreikan valtioita tai Makedoniaa vastaan; lopulta

[1] Oliiviöljyn samanlaisesta käytöstä omana aikanamme vrt. *Himes*, Medical History of Contraception, 80.

Demostheneskin antoi havaintoesimerkin aikansa moraalista. Hän oli jaloimpia jäseniä eräässä Ateenan kehnoimmassa ihmisryhmässä, reetoreissa eli palkkapuhujissa, joista tällä vuosisadalla tuli ammattilakimiehiä ja -poliitikkoja. Muutamat heistä, esimerkiksi Lykurgos, olivat kohtuullisen rehellisiä, muutamat, esimerkiksi Hypereides, urheita, mutta useimmat eivät olleet sen parempia, kuin oli pakko olla. Jos saamme uskoa Aristotelesta, moni oli erikoistunut testamenttien mitättömäksi tekemiseen. Useat ansaitsivat suuren omaisuuden poliittisella opportunismilla ja häikäilemättömällä demagogialla. Reetorit jakaantuivat puolueisiin ja täyttivät ilman taistelullaan. Kukin puolue asetti komiteoita, keksi iskusanoja, nimitti asiamiehiä ja keräsi varoja. Ne, jotka maksoivat viulut, myönsivät avoimesti haluavansa saada kaksinkertaisen korvauksen. Sitä mukaa kuin poliittinen kiihko kasvoi, isänmaallisuus riutui riutumistaan. Puoluekiista nieli yleisön tarmon ja antaumuksen jättäen kaupungille tuskin mitään. Kleistheneen valtiosääntö sekä kaupan ja filosofian individualismi olivat heikentäneet perhettä ja vapauttaneet yksilön. Nyt vapaa yksilö ikään kuin kostaakseen perheen puolesta kääntyi valtiota vastaan ja tuhosi sen.

V. 400 tai niihin aikoihin voitolliset demokraatit saattoivat voimaan periaatteen, että valtio maksoi palkkiota osanotosta kansankokoukseen; tarkoituksena oli varmistaa köyhempien kansalaisten osanotto *ekklesian* kokouksiin ja siten estää se joutumasta varakkaiden luokkien määräämisvaltaan. Alussa jokainen kansalainen sai obolin (17 centiä) päivässä. Elinkustannusten kohotessa palkkio nostettiin kahteen, sittemmin kolmeen oboliin, ja Aristoteleen aikana se oli jo drakhma (so. dollari) päivässä. Se oli kohtuullinen järjestely, sillä neljännen vuosisadan loppupuolella tavallinen kansalainen ansaitsi puolitoista drakhmaa päivässä, eikä voitu odottaa hänen jättävän työtään ilman jotakin korvausta. Tällä tavoin köyhät pian pääsivät enemmistöksi kansankokouksessa, kun taas varakkaat pitäen voittoa mahdottomana yhä useammin pysyivät kotona. Ei ollut mitään hyötyä siitä, että valtiosääntöä 403 tarkistettiin ja lakien säätäminen uskottiin viidelle lainsäätäjälle (*nomothetai*), jotka valittiin arpomallavalittujen valamiesten joukosta. Tämä uusi elin kallistui myös rahvaan puolelle, ja sen puuttuminen asioihin alensi vanhoillisemman neuvoston arvovaltaa. Kenties oli osanottopalkkioiden vaikutusta, että kansalliskokouksen älyllinen taso näyttää laskeneen neljännellä vuosisadalla; lähteinämme ovat tosin ennakkoluuloiset taantumukselliset kuten Aristofanes ja Platon. Isokrateen mielestä Ateenan vihollisten olisi pitänyt maksaa kansankokoukselle, että se kokoontuisi usein, koska se teki niin paljon erehdyksiä.

Nämä erehdykset maksoivat Ateenalle sekä sen imperiumin että vapauden. Sama rikkauden ja vallan himo, joka oli uurtanut ensimmäisen liittokunnan perustuksia, kukisti nyt toisenkin. Spartan kärsittyä tappion

Leuktran luona Ateena tunsi jälleen voivansa laajentua. Rakentaessaan uutta imperiumia se oli sitoutunut olemaan sallimatta Ateenan alamaisten anastaa maata Attikan ulkopuolella. Nyt se valloitti Samoksen, Traakian Khersonesoksen sekä Makedonian ja Traakian rannikolla sijaitsevat Pydnan, Potidaian ja Methonen kaupungit ja asutti ne Ateenan kansalaisilla. Liittolaisvaltiot panivat vastalauseensa, ja monet niistä erosivat liittokunnasta. Samoja painostus- ja rankaisumenetelmiä, joita menestyksettä oli käytetty viidennellä vuosisadalla, käytettiin jälleen ja taas menestyksettä. V. 357 Khios, Kos, Rhodos ja Byzantion julistivat »yhteiskunnallisen» kapinasodan. Kun kaksi Ateenan parhaista sotapäälliköistä, Timotheos ja Ifikrates, arvioivat epäviisaaksi ryhtyä kesken myrskyn taisteluun Hellespontoksessa olevaa kapinallislaivastoa vastaan, kansankokous pani heidät syytteeseen pelkuruudesta. Timotheos määrättiin maksamaan mahdottoman suuri sadan talentin sakko; hän pakeni. Ifikrates vapautettiin, mutta hän ei enää koskaan palvellut Ateenaa. Kapinalliset torjuivat kaikki yritykset heidän kukistamisekseen, ja 355 Ateena allekirjoitti rauhansopimuksen, jossa se tunnusti heidän itsenäisyytensä. Suuri kaupunki jäi ilman liittolaisia, ilman johtajia, ilman varoja ja ilman ystäviä.

Ehkäpä syvällisemmätkin tekijät vaikuttivat Ateenan heikentymiseen. Ajattelu vaarantaa jokaista sivistysmuotoa, jonka kaunistuksena se on. Kansakunnan historian varhaisvaiheissa esiintyy vähän ajattelua: toiminta kukoistaa; ihmiset ovat suoria, estottomia, avoimesti tappelunhaluisia ja seksuaalisia. Sivistyksen kehittyessä tavat, laitokset, lait ja moraalisäännöt hillitsevät yhä enemmän ja enemmän luontaisten vaikuttimien toimintaa, toiminta väistyy ajattelun, suoritus mielikuvituksen, suoruus nokkeluuden, avomielisyys peittelyn, julmuus myötätunnon, usko epäilyn tieltä. Eläimille ja alkukantaisille ihmisille yhteinen luonne katoaa; käyttäytyminen muuttuu hajanaiseksi ja epäröiväksi, tietoiseksi ja laskelmoivaksi; taistelunhalu muuttuu taipumukseksi loputtomaan väittelyyn. Vain harvat kansakunnat ovat kohonneet älylliseen hienostukseen ja esteettiseen tunteikkuuteen uhraamatta siinä määrin miehekkyyttään ja yhtenäisyyttään, että niiden varallisuus on vastustamattomana kiusauksena rahattomille raakalaisille. Jokaisen Rooman ympärillä vaanivat gallialaiset, jokaisen Ateenan vaiheilla joku makedonialainen.

IV. SYRAKUSAN NOUSU

Vaikka Syrakusa oli saanut osakseen täyden annoksen poliittista levottomuutta, se kautta neljännen vuosisadan oli yksi Kreikan rikkaimpia ja mahtavimpia kaupunkeja. Häikäilemätön, petollinen ja turhamainen Dionysios I oli aikansa pystyvin hallintomies. Muuttamalla Ortygian saa-

ren linnoitetuksi asuinpaikakseen ja varustamalla muureilla sitä mantereeseen yhdistävän pengertien hän oli varustanut asemansa miltei kukistamattomaksi, ja kaksinkertaistamalla sotilaidensa palkan ja johtamalla heidät helppoihin voittoihin hän oli kiinnittänyt heidät itseensä henkilökohtaisen uskollisuuden sitein, minkä ansiosta hän pysyi valtaistuimella 38 vuotta. Saatuaan hallituksensa vakiintumaan hän muutti aikaisemman ankaran menettelynsä sovittelevan lempeyden politiikaksi ja jonkinlaiseksi tasapuoliseksi despotismiksi.[1] Hän antoi valittuja maa-alueita upseereilleen ja ystävilleen ja (sotilaallisista syistä) luovutti miltei kaikki Ortygiassa ja pengertien äärellä olevat asunnot sotilailleen. Kaiken muun Syrakusassa ja sen ympäristössä olevan maan hän jakoi tasan väestön, sekä vapaiden että orjien, kesken. Hänen johdossaan Syrakusa kukoisti, vaikka hän verottikin kansaa miltei yhtä ankarasti kuin kansankokous ateenalaisia. Kun naiset alkoivat koristaa itseään liikaa, Dionysios julisti, että Demeter oli ilmestynyt hänelle hänen nukkuessaan ja pyytänyt häntä määräämään kaikki naisten korut talletettaviksi temppeliinsä. Hän totteli jumalatarta, ja suurin osa naisista totteli häntä. Pian sen jälkeen hän »lainasi» korut Demeteriltä rahoittaakseen sotaretkiään.

Kaikkien hänen suunnitelmiensa takana oli päätös karkottaa karthagolaiset Sisiliasta. Kadehtien Hannibalia, joka oli voinut käyttää Selinuksen piirityksessä muurinmurtimia, Dionysios keräsi palvelukseensa länsi-Kreikan parhaat koneenrakentajat ja insinöörit ja pani heidät kehittämään taisteluvälineitä. Nämä miehet keksivät monen muun hyökkäys- ja puolustuslaitteen ohella katapultin *(katapeltes)*, jolla singottiin raskaita kiviä ja muita samantapaisia ammuksia. Se ja muut sotilaalliset uudistukset kulkeutuivat Sisiliasta Kreikkaan, ja Makedonian Filippos omaksui ne. Palkkasotureja kutsuttiin palvelukseen, ja Syrakusan asesepät valmistivat ennen kuulumattomia määriä aseita ja kilpiä kunkin sotilasryhmän tapoja ja taitoja silmällä pitäen. Kreikkalaisten maataistelut oli tähän asti käynyt jalkaväki. Dionysios järjesti suuren ratsuväkiarmeijan ja oli siinäkin suhteessa suunnan viitoittajana Filippokselle ja Aleksanterille. Samaan aikaan hän myönsi anteliaasti varoja kahdensadan laivan, enimmäkseen neli- tai viisisoutujen, rakentamiseen. Niin nopealiikkeistä ja voimakasta laivastoa Hellas ei ollut ennen nähnyt.[2]

[1] Kun hän tuomitsi pythagoralaisen Fintiaan (väärin: Pythiaan) kuolemaan salavehkeilystä, Fintias pyysi lupaa mennä päiväksi kotiinsa järjestämään asioitaan. Hänen ystävänsä Damon (ei Perikleen ja Sokrateen musiikinopettaja) tarjoutui panttivangiksi ja tarjoutui kuolemaan, ellei Fintias palaisi. Fintias palasi, ja Dionysios, joka oli yhtä yllättynyt kuin Napoleon tavatessaan vilpitöntä ystävyyttä, antoi anteeksi hänelle pyytäen itse päästä osalliseksi niin lujasta toveruudesta.

[2] Kaksisoudussa oli kaksi airokantta tai -riviä; kolmi-, neli- tai viisisouduissa ei todennäköisesti ollut kolmea, neljää tai viittä airoriviä, vaan vastaava määrä miehiä kullakin penkillä käyttelemässä yhtä monta airoa, jotka työnnettiin ulos samasta airoportista.

Vuonna 397 kaikki oli valmista, ja Dionysios lähetti lähetystön Karthagoon vaatimaan kaikkien Sisilian kreikkalaiskaupunkien vapauttamista Karthagon vallasta. Ottaen jo ennakolta huomioon epäävän vastauksen hän kehoitti näitä kaupunkeja karkottamaan vieraan hallituksen. Sen ne tekivätkin, ja Hannibalin verilöylyjen sydämistyttäminä ne surmasivat kaikki käsiinsä joutuneet karthagolaiset sellaisin kidutuksin, joita kreikkalaiset harvoin käyttivät. Dionysios, joka toivoi voivansa myydä vangit orjiksi, koetti parhaansa mukaan ehkäistä teurastusta. Karthago laivasi Sisiliaan Himilkonin johtaman suuren armeijan, ja sota jatkui vuosien 397, 392, 383 ja 368 taukoja lukuun ottamatta. Lopulta Karthago valtasi takaisin kaiken, minkä Dionysios oli siltä anastanut, ja verenvuodatuksen jälkeen tilanne jäi entiselleen.

Joko vallanhimosta tai vaistoten, että vain yhtenäinen Sisilia saattoi tehdä lopun Karthagon vallasta, Dionysios oli sillä välin kääntänyt aseensa saaren kreikkalaisia kaupunkeja vastaan. Kukistettuaan ne hän siirtyi Italiaan, valloitti Rhegionin ja otti valtaansa koko lounais-Italian. Hän hyökkäsi Etruriaan ja ryösti sikäläisestä Agyllan temppelistä tuhat talenttia; hän aikoi rosvota Delfoissa olevan Apollonin pyhäkönkin, mutta aika ei riittänyt. Kreikalla oli samana vuonna (387) syytä murehtia vapauden sortumista lännessä ja sen myymistä idässä Persian kuninkaalle »kuninkaan rauhan» solmimisella. Kolme vuotta aikaisemmin Brennus oli gallialaisineen voittosaatossa saapunut Rooman porteille. Kaikkialla kreikkalaismaailmaa ympäröivät barbaarit voimistuivat. Dionysioksen hävitystyöt etelä-Italiassa tasoittivat tietä sikäläisten kreikkalaisasutusten joutumiselle ensin ympäristön alkuasukkaiden, sitten puolibarbaaristen roomalaisten valtaan. Seuraavissa Olympian kisoissa puhuja Lysias kehoitti Kreikkaa nousemaan uutta tyrannia vastaan. Kansanjoukko hätyytti Dionysioksen lähetystön telttoja ja kieltäytyi kuulemasta hänen runojaan.

Sama hirmuvaltias, joka valloitettuaan Rhegionin tarjosi sen asukkaille vapauden, jos he toisivat hänelle lunnaiksi miltei koko vuosien kuluessa kerätyn omaisuutensa, ja sitten aarteiden luovutuksen jälkeen myi heidät orjiksi, oli hienosti sivistynyt mies ja yhtä ylpeä kynästään kuin miekastaan. Kun runoilija Filoksenos, jota diktaattori oli vaatinut lausumaan mielipiteensä kuninkaan säkeistä, oli selittänyt ne arvottomiksi, Dionysios tuomitsi hänet kivilouhimoihin. Seuraavana päivänä kuningas katui, päästätti Filoksenoksen vapaaksi ja järjesti pidot hänen kunniakseen. Mutta kun Dionysios luki lisää runojaan ja pyysi Filoksenosta arvostelemaan niitä, runoilija pyysi käskyläisiä viemään hänet takaisin louhimoihin. Masentavasta arvostelusta huolimatta Dionysios suosi kirjallisuutta ja kuvataiteita. Hän suvaitsi jonkin aikaa pitää vieraanaan Platonia, joka silloin (387) matkusteli Sisiliassa. Diogenes Laërtioksen muistiin merkitsemän, laajalti levinneen perimätiedon mukaan filosofi tuomitsi diktatuurin. »Puhut», sanoi Dionysios, »kuin vanha houkkio». »Sinä», Platon vastasi, »puhut kuin

tyranni». Kerrotaan Dionysioksen myyneen filosofin orjuuteen, mistä Kyrenen Annikeris hänet kuitenkin pian lunasti vapaaksi.

Diktaattorin elämänlankaa ei katkaissut kukaan hänen pelkäämistään salamurhaajista, vaan hänen oma runoutensa. V. 467 hänen murhenäytelmänsä »Hektorin lunnaat» sai ensimmäisen palkinnon Ateenan *lenaia*-juhlassa. Siitä mielissään diktaattori juhli ystäviensä keralla, joi paljon viiniä, sairastui kuumeeseen ja heitti henkensä.

Sorrettu kaupunki, joka oli sietänyt häntä, koska toisena vaihtoehtona oli joutuminen Karthagon orjuuteen, tunnusti monin toivein hänen poikansa hänen seuraajakseen. Dionysios II oli tällöin viisikolmattavuotias, heikko sekä ruumiin että sielun voimiltaan, ja ovelat syrakusalaiset arvelivat sen vuoksi saavansa hänestä lempeän ja velton hallitsijan. Hänellä oli pystyvinä neuvonantajinaan setänsä Dion ja historioitsija Filistios. Dion oli varakas mies, mutta samalla kirjallisuuden ja filosofian ystävä ynnä Platonin harras oppilas. Hänestä tuli Akatemian jäsen, ja hän eli sekä kotona että ulkomailla filosofin yksinkertaista elämää. Hänen mieleensä juolahti, että uuden diktaattorin helposti muovailtavissa oleva nuoruus tarjosi tilaisuuden, joskaan ei Platonin hänelle kuvaileman Utopian, ainakin sellaisen perustuslaillisen hallitusmuodon voimaan saattamiseen, joka pystyisi yhdistämään koko Sisilian ja karkottamaan karthagolaiset. Dionin ehdotuksesta Dionysios II kutsui Platonin hoviinsa ja alistui hänen kasvatettavakseen.

Nuori itsevaltias koetti epäilemättä panna parastaan ja salasi opettajaltaan sen taipumuksen juoppouteen ja irstaisuuteen, joka oli saanut hänen isänsä ennustamaan dynastian kuolevan pojan mukana. Nuorukaisen näennäisen alttiuden pettämänä Platon johdatti häntä filosofiaan vaikeinta, nimittäin matematiikan ja hyveen, tietä. Hallitsijalle sanottiin, kuten Kung Fu-tse sanoi Lun herttualle, että hallituksen ensimmäinen periaate on hyvä esimerkki, että hänen parantaakseen kansaansa on itse kehitettävä älykkyyden ja hyvän tahdon esikuvaksi. Koko hovi ryhtyi opiskelemaan geometriaa ja katseli diplomaattisen kunnioituksen ja kammon vallassa hiekkaan piirreltyjä kuvioita. Mutta Filistios, joka oli syrjäytynyt Platonin tähden kohotessa, kuiskasi diktaattorille, että kaikki tämä oli vain ateenalaisten juonta. Nämä eivät olleet kyenneet valloittamaan Syrakusaa laivaston ja armeijan voimalla, mutta tahtoivat nyt saada sen haltuunsa yhden miehen avulla. Päästyään kaavojensa ja dialogiensa avulla valloittamattoman linnan herraksi Platon muka syöksisi Dionysioksen vallasta ja nostaisi Dionin valtaistuimelle. Nämä salakuiskeet tarjosivat Dionysiokselle mainion verukkeen vapautumiseen geometriasta. Hän karkotti Dionin maasta, takavarikoi hänen omaisuutensa ja antoi Dionin vaimon hovimiehelle, jota nainen kammosi. Vaikka diktaattori vakuutteli

kiintymystään, Platon poistui Syrakusasta ja liittyi Ateenassa Dionin seuraan. Kuutta vuotta myöhemmin hän kuninkaan kutsusta palasi ja anoi silloin Dionille lupaa palata. Kuningas epäsi, ja Platon vetäytyi akatemiansa pariin.

V. 357 Dion, jolla oli vähän rahaa, mutta paljon ystäviä, värväsi manner-Hellaassa kahdeksansadan miehen sotajoukon ja purjehti Syrakusaan. Astuttuaan salaisesti maihin hän huomasi, että kansa oli halukas häntä auttamaan. Yksi taistelu — jossa hänen oma urhoollisuutensa hänen viidestäkymmenestä ikävuodestaan huolimatta ratkaisi tuloksen — riitti niin täydellisesti saattamaan Dionysioksen armeijan tappiolle, että pelästynyt nuorukainen pakeni Italiaan. Tällöin Syrakusan kansalliskokous, jonka Dion oli kutsunut kokoon, aitokreikkalaisen malttamattomasti riisti Dionilta päällikkyyden, ettei hän tekeytyisi diktaattoriksi. Dion asettui kaikessa rauhassa asumaan Leontinoihin, mutta Dionysioksen joukot, joille tapahtumien käänne oli mieleen, hyökkäsivät äkkiä kansanpuolueen armeijan kimppuun ja löivät sen. Dionin erottajat kutsuivat hänet kiireesti palaamaan ja ottamaan päällikkyyden. Hän tuli, voitti jälleen, antoi anteeksi äskeisille vastustajilleen ja julisti, että järjestyksen palauttamiseksi tarvittiin väliaikainen diktatuuri. Ystäviensä neuvosta huolimatta hän kieltäytyi ottamasta henkivartiostoa lausuen »olevansa mieluummin valmis kuolemaan kuin elämään aina varuillaan sekä ystäviä että vihollisia vastaan». Sen sijaan hän säilytti rikkauden ja mahtavuuden keskellä totunnaiset vaatimattomat elintapansa. Sillä vaikka, kuten Plutarkhos kirjoittaa,

> kaikki nyt on käynyt hänen toivomustensa mukaan, hän ei halunnut nauttia mitään etuja onnestaan . . . Hän tyytyi hyvin kohtuulliseen ja niukkaan elatukseen, ja tosiaan ihmettelivät kaikki ihmiset, että vaikka ei vain Sisilia ja Karthago, vaan koko Hellas arvioi hänen olevan menestyksen huipulla eikä katsonut ketään elävää miestä häntä suuremmaksi eikä ketään sotapäällikköä urheuden ja menestyksen puolesta mainiommaksi, niin mitä vartiointiin, palveluskuntaan ja ravintoon tulee, hän näytti pikemmin elävän Platonin kanssa Akatemian piirissä kuin palkkasoturien ja heidän päällikköjensä keskellä, jotka keskellä ponnistuksia ja vaaroja viihdyttävät itseään syömällä ja juomalla kyllikseen ja huvittelemalla ylenpalttisesti joka päivä.

Jos saamme uskoa Platonia, Dionin tarkoituksena oli pystyttää perustuslaillinen monarkia, uudistaa syrakusalaisten elämä ja tavat Spartan esikuvan mukaan, rakentaa uudelleen ja yhdistää Sisilian orjuutetut tai autiot kreikkalaiskaupungit ja sitten karkottaa karthagolaiset saarelta. Syrakusalaiset olivat kuitenkin ihastuneet demokratiaan eivätkä piitanneet hyveestä enempää kuin kumpikaan Dionysios. Muuan Dionin ystävä murhasi hänet. Seurauksena oli sekasorto. Dionysios riensi kotiin, anasti

uudelleen Ortygian ja hallitusvallan sekä hallitsi katkeran julmasti kuten vallasta syösty, mutta palannut despootti ainakin.

Yksilön kohtalo on välistä ansioton, mutta kansakunnan harvoin. Syrakusalaiset pyysivät apua emäkaupungiltaan Korinthokselta. Pyyntö saapui hetkellä, jolloin muuan miltei tarumaisen jalo korintholainen odotti kutsua sankaruuteen. Timoleon oli aristokraatti, joka rakasti siinä määrin vapautta, että kun hänen veljensä Timofanes pyrki Korinthoksen tyranniksi, hän surmasi tämän. Äitinsä kiroamana ja tekoaan hautoen tyranninsurmaaja vetäytyi metsän pimentoihin ja vältti ihmisten seuraa. Kuultuaan Syrakusan hädästä hän kuitenkin tuli esiin pakopaikastaan, keräsi pienen vapaaehtoisjoukon, purjehti Sisiliaan ja liikehti pienellä joukollaan niin taitavasti, että kuninkaallinen armeija antautui saatuaan lyhyen aikaa kokea hänen sodanjohtotaitoaan ja ehtimättä surmata häneltä yhtään miestä. Timoleon antoi nöyryytetylle tyrannille sen verran rahaa, että hän pääsi Korinthokseen, missä hän vietti loppuikänsä opettamalla ja joskus kerjäten leipäänsä. Timoleon uudisti demokratian, revitytti linnoituslaitteet, jotka olivat tehneet Ortygiasta tyranniuden tukikohdan, torjui maahan hyökänneet karthagolaiset, palautti kreikkalaiskaupunkien demokratian ja vapauden ja teki Sisiliasta sukupolven ajaksi niin rauhallisen ja hyvinvoivan, että sinne saapui uusia siirtolaisia kaikkialta kreikkalaismaailmasta. Sitten hän kieltäytyen julkisista viroista vetäytyi yksityiselämään, mutta koska saaren demokratiat pitivät arvossa hänen viisauttaan ja rehellisyyttään, ne kysyivät hänen neuvoaan kaikista tärkeistä asioista ja mielellään seurasivat hänen neuvoaan. Kun kaksi »sykofanttia» oli syyttänyt häntä rikoksesta, hän kiitollisen kansan vastalauseista huolimatta vaati tulla lain mukaan puolueettomasti tuomituksi ja ylisti jumalia siitä, että puhevapaus ja tasa-arvoisuus lain edessä oli palautettu Sisiliaan. Hänen kuollessaan (337) koko Hellas luki hänet suurimpien poikiensa joukkoon.

V. MAKEDONIAN MAHTAVUUDEN KASVU

Samaan aikaan kun Timoleon toimitti kansanvallalle Sisiliassa viimeisen hengähdystauon, Filippos kävi tuhoamaan sitä mannermaalla. Filippoksen noustessa valtaistuimelle (359) Makedonia oli huolimatta Arkhelaoksen suopeamielisyydestä kulttuuria kohtaan edelleen suurimmaksi osaksi raakalaismaata ja sen asukkaat rohkeita, mutta oppimattomia vuoristolaisia. Tosiaan se ei koko olemassaolonsa aikana, vaikka kreikan kieli olikin siellä virallisena kielenä, tuottanut yhtään kirjailijaa, taiteilijaa, tiedemiestä tai ajattelijaa.

Filippos vietti kolme vuotta Epameinondaan sukulaisten parissa Thebassa ja omaksui silloin hiukan kulttuuria ja runsaasti sotilaallisia ideoita.

Hänellä oli kaikkia muita paitsi sivistykseen liittyviä hyveitä. Hänellä oli voimakas urheilijan ruumis ja tahto, hän oli muhkea eläin, joka silloin tällöin yritti olla ateenalainen herrasmies. Kuuluisan poikansa tavoin hän oli rajuluontoinen ja antelias, rakasti taistelua yhtä paljon kuin poikansa ja väkeviä juomia enemmänkin. Hän piti pojista, mutta naisista enemmän ja otti niin monta vaimoa kuin ehti. Hetken aikaa hän koetti elää yksiavioisuudessa hurjan ja kauniin molossiprinsessan Olympiaan kanssa, joka synnytti hänelle Aleksanterin, mutta sittemmin hänen mielitekonsa saivat ylivallan, ja Olympias hautoi kostoa. Eniten hän piti vankoista miehistä, jotka saattoivat koko päivän panna henkensä alttiiksi ja puoli yötä pelata ja mässätä hänen kanssaan. Hän oli kirjaimellisesti (ennen Aleksanteria) urhoollisista urhoollisin ja jätti joka taistelukentälle kappaleen itsestään. »Mikä mies!» huudahti hänen pahin vihollisensa Demosthenes. »Vallan ja mahdin takia hän on antanut puhkaista toisen silmänsä, ruhjoa olkapäänsä, rampauttaa toisen käsivartensa ja säärensä.» Hän oli ovela ja älykäs, osasi kärsivällisesti odottaa tilaisuutta ja eteni päättävästi vaikein keinoin etäistä epämäärää kohti. Diplomaattina hän oli sävyisä ja petollinen: hän rikkoi lupauksensa huolettomasti ja oli aina valmis tekemään uuden; hänen mielestään moraalilla ja hallitustoimilla ei ollut mitään yhteistä; valheet ja lahjominen olivat vain verilöylyn inhimillisempi vastine. Hän oli kuitenkin lempeä voittaessaan ja tavallisesti soi voitetuille helleeneille paremmat ehdot kuin nämä soivat toisilleen. Kaikki, jotka tapasivat hänet — paitsi itsepintainen Demosthenes —, pitivät hänestä ja lukivat hänet aikakauden voimakkaimpiin ja kiinnostavimpiin luonteisiin kuuluvaksi.

Hänen hallituksensa oli ylimysvaltainen monarkia, jossa kuninkaan valta oli hänen käsivartensa ja henkisten kykyjensä etevämmyyden sekä ylimysten tottelemisalttiuden varassa. »Kuninkaan tovereina» oli kahdeksansataa läänitysherraa. He olivat suurtilallisia, jotka halveksivat kaupunkilaiselämää, kansanjoukkoja ja kirjoja, mutta kun kuningas heidän suostumuksellaan julisti sodan, he tulivat tiluksiltaan mainiossa ruumiillisessa kunnossa ja mielettömän rohkeina. Armeijassa he palvelivat ratsuväkenä; he istuivat Makedonian ja Traakian kestävien hevosten selässä, ja Filippos oli harjoittanut heidät taistelemaan sulkeisjärjestyksessä siten, että taktiikkaa saatettiin heti muuttaa komentajan käskystä. Heidän ohellaan oli jalkaväkenä karkeita metsästäjiä ja talonpoikia, jotka oli järjestetty »falangeihin», kuuteentoista riviin sotilaita, jotka ojensivat keihäänsä edellisten rivien miesten pään yli tai lepuuttivat niitä heidän olkapäillään, niin että falangi oli kuin rautamuuri. Keihäs oli 21 jalkaa pitkä ja painavampi takaa, joten se kannettaessa ulkoni 15 jalkaa eteenpäin. Kun kukin sotilasrivi marssi kolmea jalkaa seuraavan edellä, viiden ensimmäisen rivin keihäät törröttivät falangin etupuolella, ja kolmen ensimmäisen rivin keihäät ulottuivat pitemmälle kuin lähimmän kreikkalaisen hopliitin kuu-

den jalan mittainen heittokeihäs. Singottuaan keihäänsä makedonialainen soturi taisteli lyhyellä miekalla ja suojeli itseään pronssikypärällä, rautapaidalla, säärivaruksilla ja koveällä kilvellä. Falangin takana seurasi rykmentti vanhanaikaisia jousimiehiä, jotka ampuivat nuolensa peitsimiesten pään yli, ja heitä piirityskuormasto katapultteineen ja muurinmurtimineen. Päättäväisesti ja kärsivällisesti — ollen Aleksanterille samaa kuin Fredrik Wilhelm Fredrik Suurelle — Filippos koulutti kymmentuhantisen armeijansa voimakkaimmaksi sodankäyntivälineeksi, minkä Eurooppa siihen asti oli nähnyt.

Tämän sotavoiman avulla hän halusi yhdistää Kreikan johtoonsa, sitten koko Hellaan avulla mennä Hellespontoksen yli ja karkottaa persialaiset kreikkalaisesta Aasiasta. Jokaisella askeleella tätä päämäärää kohti hän törmäsi helleenien vapaudenrakkautta vastaan, ja koettaessaan murtaa heidän vastarintansa hän miltei unohti päämäärän keinojen vuoksi. Hänen ensimmäinen siirtonsa aiheutti ristiriidan Ateenan kanssa, sillä hän koetti saada valtaansa Ateenan Makedonian ja Traakian rannikolta hankkimat kaupungit. Nämä kaupungit eivät ainoastaan sulkeneet hänen tietään Aasiaan, vaan niillä oli hallussaan rikkaita kultakaivoksia, ja ne kävivät verotettavaksi soveltuvaa kauppaa. Ateenan ollessa sitoutuneena »yhteiskunnalliseen sotaan», joka teki lopun sen toisesta imperiumista, Filippos anasti Amfipoliin (357), Pydnan ja Potidaian (356) ja kuittasi Ateenan vastalauseet antamalla kohteliaasti tunnustusta Ateenan kirjallisuudelle ja taiteelle. V. 355 hän valloitti Methonen, jota piirittäessään menetti toisen silmänsä, v. 347 pitkällisen juonittelun ja sotaretken jälkeen Olynthoksen. Hänellä oli valvonnassaan Aigeian meren koko Euroopan puoleinen pohjoisranta ja tuhannen talentin vuositulot Traakian kaivoksista, joten hän saattoi kohdistaa huomionsa Kreikan tuen hankimiseen.

Rahoittaakseen sotaretkensä hän oli myynyt tuhansittain vankeja, niiden joukossa paljon ateenalaisia, orjiksi ja menettänyt helleenien myötämielisyyden. Hänen onnekseen kreikkalaiset näinä vuosina näännyttivät itsensä toisessa »pyhässä sodassa» (356—346), jonka aiheena oli fokislaisten suorittama Delfoin aarteen ryöstö. Spartalaiset ja ateenalaiset taistelivat fokislaisten puolella, amfiktyoniliitto (Boiotia, Lokris, Doris ja Thessalia) heitä vastaan. Joutuessaan häviölle amfiktyoniliitto pyysi apua Filippokselta. Hän näki hetkensä koettaneen, pyyhälsi nopeasti avoimien solien kautta ja nujersi fokislaiset, minkä jälkeen hänet otettiin Delfoin amfiktyoniliiton jäseneksi, huudettiin pyhäkön suojelijaksi ja kutsuttiin olemaan kaikkien helleenien esimiehenä pytholaisissa kisoissa. Hän loi silmänsä Peloponnesoksen riitaisiin valtioihin ja havaitsi voivansa saada ne kaikki, heikentynyttä Spartaa lukuun ottamatta, hyväksymään hänet sellaisen kreikkalaisen liittokunnan johtajaksi, joka vapauttaisi kaikki idän ja lännen kreikkalaiset. Mutta Ateena, joka vihdoinkin kuunteli Demosthe-

nesta, ei Filippoksessa nähnyt vapauttajaa, vaan orjuuttajan ja päätti taistella kaupunkivaltion mustasukkaisen itsenäisyyden ja sen vapaan demokratian turvaamisen puolesta, joka oli tehnyt siitä maailman valon.

VI. DEMOSTHENES

Vatikaanissa oleva suuren puhujan kuvapatsas on hellenistisen realismin mestariteoksia. Sillä on huolien uurtamat kasvot, ikään kuin jokainen Filippoksen edistysaskel olisi kyntänyt uuden vaon hänen kulmiinsa. Ruumis on laiha ja rasittunut; katse on miehen, joka on vetoamaisillaan viimeisen kerran menetetyksi tajuamansa asian puolesta; silmät paljastavat, että elämä on ollut vailla lepoa, ja ennustavat katkeraa kuolemaa.

Demostheneen isä oli miekkojen ja vuoteenkehysten suurtuottaja, joka jätti hänelle perinnöksi noin neljäntoista talentin (84 000 dollarin) arvoisen liikkeen. Kolme täytäntöönpanijaa piti huolta pojan omaisuudesta ja tuhlasi sitä niin anteliaasti omaksi hyväkseen, että hänen päästyään kaksikymmenvuotiaaksi (363) oli haastettava holhoojansa oikeuteen pelastaakseen perintönsä rippeet. Hän käytti pääosan niistä varustaakseen Ateenan sotalaivastoon kolmisoudun ja ryhtyi sitten ansaitsemaan leipäänsä kirjoittelemalla puheita käräjäriitojen asianosaisille. Hän osasi sepitellä paremmin kuin puhua, sillä hänen ruumiinrakenteensa oli heikko ja hänellä oli puhevika. Plutarkhos kertoo hänen välistä valmistaneen puheita kummallekin vastapuolelle. Päästäkseen puheviastaan hän suu täynnä pikkukiviä piti puheita merelle tai lausui ääneen juostessaan ylämäkeen. Hän työskenteli ankarasti ainoana huvikkeenaan ilonaiset ja pojat. »Mitä Demostheneelle voi tehdä?» valitti hänen sihteerinsä. »Kaikki, mitä hän on ajatellut koko vuoden aikana, joutuu sekasortoon yhtenä yönä naisen takia.» Monivuotisten ponnistusten jälkeen hänestä tuli eräs Ateenan rikkaimpia asianajajia, joka hallitsi oikeudenkäynnin teknilliset hienoudet, osasi puhua vakuuttavasti ja oli moraaliltaan joustava. Hän puolusti pankkiiri Formionia täsmälleen samanlaisia syytöksiä vastaan, jotka hän itse oli kohdistanut holhoojiinsa, vaati yksityishenkilöiltä melkoisia palkkioita toimenpiteistään uusien lakien aikaansaamiseksi eikä koskaan vastannut ammattitoverinsa Hypereideen syytöksiin, että hän otti vastaan rahoja Persian kuninkaalta yllyttääkseen sotaa Filipposta vastaan. Hänen ollessaan uransa huipulla hänen omaisuutensa oli kymmenen kertaa niin suuri kuin se, jonka hänen isänsä oli hänelle jättänyt.

Kuitenkin hän oli kyllin rehellinen kärsiäkseen ja kuollakseen sen katsantokannan puolesta, jonka puolustamisesta hänelle maksettiin. Hän paheksui Ateenan riippuvaisuutta palkkajoukoista ja ehdotti, että ne kansalaiset, jotka saivat rahaa *theorikon*-rahastosta, ansaitsisivat sen palvele-

malla armeijassa. Hän jopa uskalsi ehdottaa, ettei tätä rahastoa käytettäisi pääsyn järjestämiseksi kansalaisille uskonnollisiin juhliin ja näytelmiin, vaan paremman puolustuslaitoksen aikaan saamiseksi.[1] Hän väitti, että ateenalaiset olivat rappeutuneita velttiöitä, jotka olivat menettäneet esivanhempiensa sotilashyveet. Hän ei suostunut tunnustamaan, että kaupunkivaltio oli menettänyt voimansa puolueriitojen ja sodan kautta ja että Kreikan yhtenäisyys oli ajan vaatimus. Tämä yhtenäisyys oli, niin hän varoittaen julisti, vain iskusana, jolla koetettiin verhota Kreikan orjuuttaminen yhden miehen alaiseksi. Hän paljasti Filippoksen kunnianhimoiset pyyteet ensimmäisistä oireista lähtien ja rukoili ateenalaisia taistelemaan säilyttääkseen pohjoiset liittolaisensa ja siirtokuntansa.

Demostheneen, Hypereideen ja sotapuolueen vastustajia olivat Aiskhines, Fokion ja rauhanpuolue. On hyvin todennäköistä, että kumpikin puoli otti lahjuksia, toinen Persialta, toinen Filippokselta, mutta oli vilpittömästi oman sanahelinänsä lumoissa. Fokion tunnustettiin yleisesti aikansa rehellisimmäksi valtiomieheksi; hän oli stoalainen ennen Zenonia, Platonin akatemian filosofinen kasvatti, puhuja, joka siinä määrin halveksi kansankokousta, että sen osoittaessa suosiotaan kysyi ystäviltään: »Olenko tietämättäni sanonut jotakin kunnotonta?» Hänet valittiin viisiviidettä kertaa strategiksi, joten hän runsain mitoin löi Perikleen ennätyksen. Hän toimi ansiokkaasti päällikkönä monessa sodassa, mutta käytti suurimman osan elämäänsä puhumiseen rauhan puolesta. Hänen liittolaisensa Aiskhines ei ollut stoalainen, vaan mies, joka oli noussut katkerasta köyhyydestä sievoisille tuloille. Nuorena hän oli toiminut opettajana ja näyttelijänä, minkä ansiosta hänestä tuli sulavasanainen puhuja. Sanotaan hänen olleen ensimmäinen kreikkalainen, joka piti onnistuneita extempore-puheita; hänen kilpailijansa valmistivat puheensa etukäteen. Taisteltuaan Fokionin alaisena useissa otteluissa hän omaksui tämän politiikan, että oli tehtävä myönnytyksiä Filippokselle eikä sodittava tätä vastaan, ja kun Filippos maksoi hänelle hänen vaivoistaan, hänen innostuksensa rauhaan kohosi mieltä ylentäväksi hartaudeksi.

Demosthenes syytti kaksi kertaa Aiskhinesta Makedonian kullan vastaan ottamisesta, mutta ei kummallakaan kertaa voinut saada häntä tuomituksi. Lopulta Demostheneen sotaisa kaunopuheisuus ja Filippoksen työntyminen etelää kohti kuitenkin saivat ateenalaiset väliaikaisesti luopumaan *theorikon*-rahaston varojen jakelusta ja käyttämään sitä sotatarkoituksiin. V. 338 järjestettiin hätäisesti sotajoukko. Se marssi pohjoiseen

[1] *Theorikon* (so. näytäntö-)rahastosta suoritettiin nyt pääsymaksuja niin moniin juhliin, että suuri osa kansalaisista miltei köyhtyi sen takia. »Ateenan tasavalta», sanoo Glotz, »oli muuttunut keskinäiseksi avustusyhdistykseksi, jossa yhden luokan täytyi avustaa toista.» Kansankokous oli selittänyt hengenrikokseksi tämän rahaston ehdottamisen käytettäväksi muihin tarkoituksiin.

ja kohtasi Filippoksen falangit Boiotian Khaironeian luona. Sparta kieltäytyi auttamasta, mutta Theba, joka tunsi Filippoksen sormet kurkussaan, lähetti »pyhän joukkonsa» taistelemaan ateenalaisten rinnalla. Jokainen sen kolmestasadasta jäsenestä kaatui taistelukentällä. Ateenalaiset taistelivat miltei yhtä urhoollisesti, mutta he olivat odottaneet liian kauan eivätkä he olleet riittävästi varustettuja niin uutta armeijaa kohtaamaan kuin Makedonian. He horjahtivat ja pakenivat päälle tunkevan peitsimeren edestä, ja Demosthenes pakeni heidän mukanaan. Filippoksen kahdeksantoistavuotias poika Aleksanteri johti huolettoman urheasti Makedonian ratsuväkeä ja niitti kunniaa tänä kolkkona päivänä.

Filippos oli diplomaattisen jalomielinen voittaja. Hän surmautti muutamia Theban makedonialaisvastaisia johtomiehiä ja muodosti sinne puoluelaisistaan harvainvaltaisen hallituksen, mutta hän vapautti kaksituhatta ateenalaista vankiaan ja lähetti lumoavan Aleksanterin ja harkitsevan Antipatroksen tarjoamaan rauhaa ehtona, että Ateena tunnustaisi hänet kaikkien yhteistä vihollista vastaan taistelevien kreikkalaisten sotavoimien ylipäälliköksi. Ateena, joka oli pelännyt ankarampia ehtoja, ei ainoastaan suostunut, vaan hyväksyi päätöslauselmia, jotka uhkuivat kohteliaisuuksia uudelle Agamemnonille. Filippos kutsui Korinthokseen Kreikan valtioiden *synedrionin* (kokouksen), muodosti ne (Spartaa lukuun ottamatta) valtioliitoksi Boiotian liittokunta esikuvana ja hahmotteli suunnitelmansa Aasian vapauttamiseksi. Hänet valittiin yksimielisesti hankkeen johtajaksi. Jokainen valtio sitoutui toimittamaan hänelle miehiä ja aseita ja lupasi, ettei kukaan helleeni taistelisi häntä vastaan. Sellaiset uhraukset olivat vähäinen hinta hänen pysyttämisestään loitolla.

Khaironeian taistelun merkitys oli äärettömän suuri. Se yhteys, jota Kreikka itse ei ollut pystynyt luomaan, oli nyt saavutettu, mutta vain puolimuukalaisen miekan terällä. Peloponnesoksen sota oli näyttänyt, ettei Ateena pystynyt organisoimaan Hellasta, jälkivuodet olivat osoittaneet, ettei Sparta siihen pystynyt, ja Thebankin hegemonia oli vuorostaan epäonnistunut. Sotajoukkojen ja luokkien taistelu oli uuvuttanut kaupunkivaltiot ja tehnyt ne puolustuskyvyttömiksi. Onnekseen ne näissä olosuhteissa tapasivat kohtuullisen voittajan, joka aikoi vetäytyä pois voittonsa näyttämöltä ja jättää kukistetuille runsaasti vapautta. Filippos ja hänen jälkeensä Aleksanteri tosiaan valppaasti suojelivat liittoutuneiden valtioiden itsehallintoa estääkseen mitään niistä nielaisemasta toisia ja siten kasvamasta niin voimakkaaksi, että Makedonia syrjäytyisi. Yhden suuren vapauden Filippos kuitenkin riisti, oikeuden tehdä vallankumouksia. Hän oli avoimesti vanhoillinen ja piti vankkaa omistusoikeutta yritteliäisyyden välttämättömänä kiihokkeena ja hallituksen tarpeellisena tukipatsaana. Hän suostutti Korinthoksen synodin sisällyttämään liittosopimukseen määräyksen kaikkia valtiosäännön muutoksia, yhteiskunnalli-

sia mullistuksia ja valtiollisia vainoja vastaan. Hän tuki vaikutusvallallaan jokaisessa valtiossa omistavaa luokkaa ja teki lopun takavarikonluontoisesta verottamisesta.

Hän oli laatinut suunnitelmansa hyvin, paitsi Olympiaan osalta. Hänen kohtaloaan eivät viime kädessä määränneet hänen voittonsa taistelukentällä, vaan huonot välit puolisoon. Tämä ei kauhistuttanut häntä vain rajuudellaan, vaan myös osallistumisella Dionysoksen hurjimpiin palvontamenoihin. Eräänä yönä Filippos löysi käärmeen Olympiaan vuoteesta eikä rauhoittunut kuullessaan, että se oli jumala. Mikä pahempaa, Olympias ilmoitti, ettei hän ollut Aleksanterin todellinen isä, vaan että hääyönä Olympiaaseen oli iskenyt salama ja sytyttänyt hänet tuleen: suuri jumala Zeus-Ammon oli siten siittänyt loistavan prinssin. Näin monenlaisten kilpailijoiden masentamana Filippos käänsi huomionsa toisiin naisiin, ja Olympias aloitti kostonsa paljastamalla Aleksanterille hänen jumalallisen syntyperänsä salaisuuden. Muuan Filippoksen sotapäälliköistä, Attalos, kärjisti tilannetta esittämällä maljan Filippoksen toisesta avioliitosta odotetulle lapselle, josta saataisiin valtaistuimen »laillinen» (so. täysin makedonialainen) perijä. Aleksanteri heitti pikarin hänen päähänsä ja huusi: »Olenko minä sitten äpärä?» Filippos tempasi miekkansa kurittaakseen poikaansa, mutta oli niin juovuksissa, ettei voinut pysyä pystyssä. Aleksanteri nauroi hänelle: »Siinä on mies», hän sanoi, »joka aikoo samota Euroopasta Aasiaan, mutta ei voi horjumatta siirtyä leposohvalta toiselle.» Muutamaa kuukautta myöhemmin muuan Filippoksen upseeri, Pausanias, joka oli pyytänyt Filippokselta hyvitystä Attalokselta kärsimästään loukkauksesta, mutta ei ollut sellaista saanut, murhasi kuninkaan (336). Aleksanteri, jota armeija jumaloi ja Olympias[1] tuki, otti haltuunsa valtaistuimen, kukisti kaiken vastustuksen ja valmistautui valloittamaan maailman.

[1] Hänen epäiltiin yllyttäneen Pausaniasta.

KAHDESKYMMENES LUKU

KIRJALLISUUS JA TAIDE NELJÄNNELLÄ VUOSISADALLA

I. PUHUJAT

Kautta koko tämän sekasorron kirjallisuudessa heijastui Hellaan mieskuntoisuuden mailleenmeno. Lyyrillinen runous ei enää ollut luovien yksilöiden intohimoista ilmaisua, vaan salonkiälymystön kohteliasta näpertelyä, koululäksyjen oppinutta kaikua. Miletolainen Timotheos kirjoitti eepoksen, mutta sellainen ei ollut väittelynhaluisen ajan makuun, ja se saavutti yhtä vähän suosiota kuin hänen varhaisempi musiikkinsa. Näytelmiä esitettiin yhä, mutta vaatimattomammissa puitteissa eikä yhtä juhlavasti. Valtionrahaston köyhtyminen ja varakkaiden yksityishenkilöiden isänmaallisuuden heikentyminen riistivät kuorolta osan loistoa ja merkitystä. Näytelmäkirjailijat tyytyivät yhä enemmän ja enemmän irrallisiin musiikkinumeroihin näytelmään elimellisesti liittyvien kuoroesitysten asemesta. Khoregin nimi hävisi ensin yleisön tietoisuudesta, sitten runoilijan, vain näyttelijän nimi pysyi. Draama oli yhä vähemmän ja vähemmän runoelma, yhä enemmän ja enemmän teatteriesitys. Se oli suurten näyttelijöiden ja pienten kirjailijoiden aikaa. Kreikkalainen tragedia oli rakentanut uskonnon ja jumalaistaruston varaan. Se edellytti kuulijoilta tiettyä uskoa ja kunnioitusta, ja jumalien vallan painuessa mailleen se tietenkin kuihtui pois.

Komedia kukoisti sitä mukaa kuin tragedia riutui, ja siihen tarttui jonkin verran Euripideen näyttämön sukkeluutta, hienostusta ja sisällystä. Keskimmäinen huvinäytelmä (400—323) menetti halun tai uskalluksen harjoittaa poliittista satiiria juuri silloin, kun politiikka eniten olisi tarvinnut »avomielistä ystävää». Kenties sellainen satiiri oli kiellettyä tai yleisö kyllästynyt politiikkaan nyt, kun Ateenaa hallitsivat toisluokkaiset miehet. Neljännen vuosisadan helleenin yleinen vetäytyminen julkisuudesta yksityiselämään siirsi hänen harrastuksensa valtion asioista kodin ja sydämen asioihin. Tapakomedia syntyi; rakkaus alkoi vallita näyttämöä, vaikkei suinkaan aina hyveellisyytensä ansiosta; puolimaailman naiset liikkuivat näyttämön palkeilla kalamuijien, kokkien ja pöllämystyneiden filosofien parissa — päähenkilöiden ja kirjailijan maineen kuitenkin lopuksi pelasti avioliitto. Nämä näytelmät eivät olleet yhtä rahvaanomaisia ja karkean hulluttelevia kuin Aristofaneen, mutta niitä ei myöskään elävöittänyt

hänen rehevyytensä ja mielikuvituksensa. Me tunnemme yhdeksänneljättä keskimmäisen komedian runoilijaa nimeltä, mutta ei ainoatakaan heidän teostaan ole säilynyt. Katkelmien nojalla voimme kuitenkin päätellä, etteivät he kirjoittaneet ikuisuutta varten. Thurioilainen Aleksis kirjoitti 245 näytelmää, Antifanes 260. He takoivat niin kauan kuin rauta oli kuumaa ja kuolivat sen jäähdyttyä.

Aika oli puhujien vuosisataa. Teollisuuden ja kaupan nousu edisti ihmisten realismia ja käytännöllisyyttä. Koulut, joissa ennen oli opetettu Homeroksen runoja, valmensivat nyt oppilaitaan puhujiksi. Isaios, Lykurgos, Hypereides, Demades, Deinarkhos, Aiskhines ja Demosthenes olivat puhuja-politiikkoja, poliittisten puolueiden johtomiehiä, *Advokatenrepublikin* valtiaita, kuten saksalaiset sanoisivat. Samanlaisia miehiä ilmaantui Syrakusan kansanvaltaisten välivaiheiden aikana, mutta harvainvaltaiset valtiot eivät heitä suvainneet. Ateenan puhujilla oli selkeä ja voimakas kieli, he kaihtoivat koristeellista puhetapaa, saattoivat silloin tällöin kohota isänmaalliseen lennokkuuteen ja olivat niin epärehellisiä väittelijöitä ja herjaavapuheisia, ettei sellaista suvaittaisi edes nykyajan vaalitaistelussa. Ateenan kansankokouksen ja kansantuomioistuimien kirjava kokoomus sekä madalsi että elvytti Kreikan puhetaitoa ja sen välityksellä Kreikan kirjallisuutta. Ateenan kansalainen nautti puhetaidollisista haukkumaryöpyistä miltei yhtä paljon kuin kilpataistelusta. Kun oli odotettavissa Demostheneen kaltaisten sanan soturien kaksintaistelu, saapui ihmisiä etäisistä kylistä ja ulkomailta heitä kuuntelemaan. Usein vedottiin ylpeyteen ja ennakkoluuloon. Platon, joka vihasi puhetaitoa kansanvallan surmaksi koituvana myrkkynä, määritteli retoriikan taidoksi hallita ihmisiä vetoamalla heidän tunteisiinsa ja intohimoihinsa.

Demostheneskaan ei voimastaan ja hermostuneesta kiihkeydestään, usein toistuvasta kohoamisestaan isänmaalliseen innostukseen, tulisista henkilökohtaisista hyökkäyksistään, älykkäästä ja vapauttavasta kerronnan ja väittelyn vaihtelusta, kielensä huolellisesta rytmikkyydestä ja puheensa musertavasta vuolaudesta huolimatta täysin tee suuren miehen vaikutusta. Hänen käsityksensä mukaan puhetaidon salaisuutena oli näytteleminen *(hypokrisis)*, ja hän uskoi itse tähän niin syvästi, että kärsivällisesti opetteli puheensa ulkoa ja harjoitteli niitä kuvastimen edessä. Hän kaivoi itselleen luolan ja eli siinä kuukausimääriä harjoitellen salaa: tällaisina kausina hän ajoi parran toiselta puolelta kasvojaan pidättääkseen itsensä poistumasta piilopaikastaan. Puhujalavalla hän väänteli ruumistaan, kieppui edes takaisin, laski käden otsalleen ikään kuin miettiäkseen ja usein korotti äänensä kiljahdukseksi. Kaikki tämä, kertoo Plutarkhos, »miellytti tavattomasti rahvasta, mutta sivistyneet ihmiset, esimerkiksi Demetrios Faleronilainen, pitivät sitä ala-arvoisena, nöyryyttävänä ja

epämiehekkäänä». Meitä huvittaa Demostheneen näytteleminen, ällistyttää hänen itserakkautensa, hämmennyttävät hänen syrjähyppynsä ja kauhistuttaa hänen epämiellyttävä törkeytensä. Hänessä on niukalti sukkeluutta tai filosofiaa. Vain hänen isänmaallisuutensa ja hänen epätoivoisen vapaudenrakkautensa ilmeinen vilpittömyys on sovittavana vastapainona.

Kreikan puhetaidon historiallinen huippukohta sattuu vuoteen 330. Kuutta vuotta aikaisemmin Ktesifon oli saanut neuvoston alustavan hyväksymisen ehdotukselleen, että Demostheneelle myönnettäisiin seppele tunnustukseksi ei vain hänen valtiomiesansioistaan, vaan myös monista rahalahjoistaan valtiolle. Estääkseen kilpailijaansa saamasta tätä kunnianosoitusta Aiskhines syytti Ktesifonia muodollisesti pätevin perustein valtiosäännönvastaisen ehdotuksen tekemisestä. Ktesifonin juttu, jota oli yhtä mittaa lykätty, joutui lopulta viisisatamiehisen valamiehistön käsiteltäväksi. Se oli tietenkin *cause célèbre*. Jokainen, jolla vain oli mahdollisuuksia, saapui kaukaakin sitä kuulemaan; taistelihan Ateenan suurin puhuja hyvän maineensa ja poliittisen uransa puolesta. Aiskhines ei tuhlannut paljoa aikaa Ktesifoniin, vaan kävi Demostheneen luonteen ja uran kimppuun. Tämä vastasi samalla mitalla kuuluisassa puheessaan »Seppeleestä». Jokainen näiden kahden puheen lause väräjää vieläkin kiihkosta ja polttavasta vihasta, ikään kuin kaksi vihollista seisoisi taistelukentällä vastakkain. Tietäen hyökkäyksen puolustusta paremmaksi Demosthenes väitti, että Filippos oli valinnut puhujista epärehellisimmän ateenalaiseksi äänitorvekseen. Sitten hän piirsi syövyttävällä hapolla muotokuvan Aiskhineesta:

> Minun täytyy teille sanoa, kuka tämä mies on, joka niin lipevästi syytää herjauksia . . . ja millaista sukuperää. Hyvekö? Sinä luopio! — mitä tekemistä sinulla tai perheelläsi on hyveen kanssa? . . . Missä sait oikeuden puhua kasvatuksesta? . . . Kerronko, että isäsi oli orja, joka piti alkeiskoulua Theseuksen temppelin lähellä, ja että hänellä oli kahleet jalassa ja puurengas kaulassaan tai että äitisi vietti päivänvalohäitä ulkorakennuksessa? . . . Autoit isääsi kouluraadannassa, jauhoit mustetta, pesit istuimia, lakaisit huonetta, toimit rengin töissä . . . Päästyäsi pitäjän luetteloihin — ei kukaan tiedä miten sen järjestit, mutta jääköön se sikseen — valitsit oikein herrasmiehen puuhan, rupesit pikkuvirkamiesten kirjuriksi ja asiapojaksi. Tehtyäsi kaikki ne rikkomukset, joista muita moitit, sinut erotettiin siitä toimesta . . . Ryhdyit noiden kuuluisien näyttelijöiden, Simyloksen ja Sokrateen, jotka paremmin tunnetaan »murisijoiden» nimellä, palvelukseen. Näyttelit pieniä osia heidän johdossaan, poimit haltuusi viikunat, rypäleet ja öljymarjat, ja näiden ammuksien avulla elelit mukavammin kuin kaikilla niillä tappeluilla, joita suoritit henkesi puolesta. Ei näet ollut mitään välirauhaa sodassa sinun ja katselijoittesi välillä.

Vertaa siis, Aiskhines, omaasi ja minun elämääni. Sinä opetit lukemista, minä kävin koulua. Sinä tanssit, minä olin khoregi... Sinä olit julkinen kirjuri, minä julkinen puhuja. Sinä olit kolmannen luokan näyttelijä, minä näytännön katselija. Sinä epäonnistuit osassasi, ja minä vihelsin sinulle.

Se oli voimallinen puhe, ei suinkaan esikuvallinen säädyllisyyden tai kohteliaisuuden puolesta, mutta niin intohimoisen tenhoava, että valaoikeus vapautti Ktesifonin viidellä äänellä yhtä vastaan. Seuraavana vuonna kansankokous myönsi Demostheneelle kiistanalaisen seppeleen. Kun Aiskhines ei voinut maksaa sakkoa, joka oli automaattinen seuraus niin epäonnistuneen syytöksen ajamisesta, hän pakeni Rhodokseen, jossa nipin napin ansaitsi leipänsä retoriikkaa opettamalla. Vanha perimätieto kertoo Demostheneen lähettäneen hänelle rahaa hänen köyhyytensä lieventämiseksi.

II. ISOKRATES

Tämä puhujien kaksintaistelu saavutti suurta ylistystä, ja siihen syventyi hartaasti jokainen sukupolvi. Mutta totta puhuen se edustaa Ateenan poliittisen elämän miltei alinta vaihetta. Emme havaitse mitään ylevää tässä kadunkulman solvauskilpailussa, tässä kahden ulkomaisen kullan salanauttijan alhaisessa riidassa julkisesta ylistyksestä. Isokrates on hiukan miellyttävämpi. Hänen mukanaan kulkeutui neljännelle vuosisadalle hiukan viidennen suuruutta. Hän oli syntynyt 436 ja kuoli 338, yhtä aikaa Kreikan vapauden kanssa. Hänen isänsä oli ansainnut omaisuuden huiluntekijänä. Poika sai kaiken mahdollisen opetuksen, jopa hänet lähetettiin Thessaliaan opiskelemaan retoriikkaa Gorgiaan johdolla. Peloponnesoksen sota ja Alkibiadeen esimerkki saattoivat huiluteollisuuden perikatoon ja tuhosivat perheen varallisuuden. Isokrateen oli ansaittava elatuksensa kynällään. Hän alkoi kirjoittamalla puheita toisille ja aikoi tulla puhujaksi. Mutta ujous ja äänen heikkous sekä voimakas inho poliittisen taistelun raakuutta kohtaan kiusasivat häntä. Hän inhosi kansanvillitsijöitä, jotka pitivät kansankokousta vallassaan, ja vetäytyi joksikin aikaa opettajan rauhalliseen elämään.

Vuonna 391 hän perusti Ateenan menestyvimmän retoriikkaopiston. Hänen luokseen saapui opiskelijoita koko kreikkalaismaailmasta. Ehkäpä heidän syntyperänsä ja katsomustensa erilaisuus edisti hänen panhelleenisen filosofiansa muovautumista. Hänen mielestään kaikki muut opettajat olivat väärillä jäljillä. Lentokirjasessa »Sofisteja vastaan» hän tuomitsi sekä ne, jotka lupasivat muuttaa kolmen tai neljän miinan palkkiosta kenen hyvänsä pölkkypään oppineeksi asiantuntijaksi, että ne, jotka Platonin tavoin toivoivat voivansa luonnontieteiden ja metafysiikan avulla valmentaa ihmisiä hallitusmiehiksi. Itse puolestaan hän myönsi voivansa saavuttaa tuloksia ainoastaan jos oppilaalla oli jonkin verran luontaisia lahjoja. Hän ei halunnut opettaa luonnontieteitä tai metafysiikkaa, sillä

ne olivat hänen mielestään ratkaisemattomien salaisuuksien toivotonta utelemista. Silti hän nimitti filosofiaksi sitä opetusta, mitä hän antoi koulussaan. Lukusuunnitelman keskeisenä osana oli kirjoittamisen ja puhumisen taito, mutta niitä opetettiin kirjallisuuden ja politiikan yhteydessä. Isokrates tarjosi siis, kuten me sanoisimme, humanistisen kurssin vastakohdaksi Platonin akatemian matemaattiselle kurssille. Puhetaito oli tavoitteena, koska se oli tärkein keino päästä eteenpäin julkisessa elämässä; Ateenan valtiotahan hallittiin väittelemällä. Niinpä Isokrates opetti oppilailleen sanojen käyttöä: kuinka ne oli järjestettävä selkeimmin, rytmillisesti, mutta ei runomitallisesti. Äänenkäytön oli oltava hiottua, mutta ei teennäistä, äänen ja ajatuksen siirtymien luontevia [1], lauseiden tasapainoisia ja jaksojen huipentuvia. Sellainen proosa miellytti hänen uskonsa mukaan hienostunutta korvaa yhtä paljon kuin runous. Tämä opisto kasvatti monta Demostheneen ajan johtajaa: sotapäällikkö Timotheoksen, historioitsijat Eforoksen ja Theopompoksen, puhujat Isaioksen, Lykurgoksen, Hypereideen ja Aiskhineen, Platonin seuraajan Speusippoksen ja muutamien kertoman mukaan itse Aristoteleen.

Isokrates ei tyytynyt suurmiesten kasvattamiseen; hän tahtoi itsekin näytellä jotakin osaa aikansa elämässä. Kun hänestä ei voinut tulla puhujaa tai valtiomiestä, hän ryhtyi kirjoittamaan lentokirjoja. Hän kääntyi pitkissä puheissa Ateenan yleisön, Filippoksen kaltaisten valtiomiesten, tai panhelleenisiin kisoihin kokoontuneiden helleenien puoleen. Esittämättä niitä itse hän julkaisi ne ja tuli siten tietämättään keksineeksi esseen kirjallisuusmuotona. Hänen puheistaan, jotka kuuluvat Kreikan muinaisuuden kiinnostavimpiin jäännöksiin, on säilynyt yhdeksänkolmatta. Jo ensimmäinen hänen suurista julkilausumistaan, *Panegyrikos*,[2] koskettelee hänen koko ajatusmaailmansa johtoaatetta, joka myös oli hänen vanhan opettajansa Gorgiaan johtoaate. Se oli kehoitus Kreikalle unohtaa pikkuvaltiollisuutensa ja yhtyä yhdeksi valtioksi. Isokrates oli ylpeä ateenalaisuudestaan: »Niin suuresti on kaupunkimme edellä muuta ihmiskuntaa ajatuksen ja puhetaidon puolesta, että sen kasvateista on tullut koko maailman opettajia.» Mutta hän oli vielä ylpeämpi kreikkalaisuudestaan. Hänen silmissään, samoin kuin hellenistisen ajan, helleenisyys ei merkinnyt kuulumista tiettyyn rotuun, vaan osallisuutta tietystä kulttuurista, ja tämä kulttuuri oli hänen mielestään parasta mitä milloinkaan oli luotu. Mutta tätä kulttuuria ympäröivät joka taholla »barbaarit», Italiassa, Sisiliassa, Afrikassa, Aasiassa ja nykyisellä Balkanin niemimaalla. Häntä masensi, kun hänen täytyi nähdä barbaarien voimistumistaan voimistuvan ja Persian lujittavan valtaansa Jooniassa, samalla kun Kreikan valtiot raatelivat toisiaan.

Sillä niin monet kuin ovatkin ne onnettomuudet, jotka ovat ominaiset ihmisluonnolle, me itse olemme keksineet enemmän, kuin

[1] Isokrates ja hänen jälkeensä useimmat kreikkalaiset kirjailijat pitivät virheenä, jos ääntiöön päättyvää sanaa seuraava sana aloitettiin ääntiöllä.

[2] Nimi johtuu siitä, että se oli osoitettu sadansien Olympian kisojen yleisölle, eräänlaiselle kreikkalaisten yleiskokoukselle (*panegyris*).

mitä luonto sälyttää päällemme, ryhtymällä sotiin ja puoluekiistoihin keskuudessamme... Näitä onnettomuuksia vastaan ei vielä kukaan ole esittänyt vastalausettaan. Ihmisiä ei hävetä itkeä runoilijoiden sepittämien onnettomuuksien tähden, mutta he suhtautuvat itsekylläisesti niihin moniin todellisiin kärsimyksiin, jotka sota aiheuttaa, ja kaukana siitä, että he tuntisivat sääliä, he päinvastoin iloitsevat enemmän toisten onnettomuudesta kuin omasta myötäkäymisestään.

Jos kreikkalaisten oli pakko taistella, niin mikseivät he taistelleet todellista vihollista vastaan? Miksei persialaisia työnnetty takaisin heidän omalle ylängölleen? Pieni kreikkalainen osasto, ennusti Isokrates, voisi lyödä suuren persialaisen armeijan. Sellainen pyhä sota vihdoinkin yhtenäistäisi Hellaan, ja valittavana oli vain kaksi mahdollisuutta, Kreikan yhtenäisyys tai barbaarisuuden voitto.

Kahta vuotta tämän vetoomuksen julkaisemisen jälkeen (378) Isokrates siirtyi teoriasta käytäntöön, kierteli Aigeian meren seutuja entisen oppilaansa Timotheoksen keralla ja oli mukana sommittelemassa Ateenan toisen liittokunnan sopimusehtoja. Tämän uuden yhtenäisyyden toivonkipinän syttyminen ja sammuminen oli jälleen uusi pettymys hänen pitkässä elämässään. Urheassa ja voimallisessa lentokirjasessa »Rauhasta» hän tuomitsi Ateenan, koska se jälleen muutti valtioliiton imperiumiksi, ja vaati sitä solmimaan rauhansopimuksen, joka turvaisi jokaisen Kreikan valtion Ateenan ahdistelulta. »Se mitä me sanomme imperiumiksi, on itse asiassa onnettomuus, sillä pelkällä luonteellaan se turmelee kaikki, jotka joutuvat sen kanssa tekemisiin.» Hän väitti, että imperialismi oli saattanut Ateenan kansanvallan turmioon opettamalla kansalaiset elämään ulkomaisten apuverojen varassa. Kun he olivat menettäneet ne, he nyt halusivat elää valtionavun varassa ja nostivat korkeimpiin asemiin ne, jotka lupasivat eniten.

> Pohtiessanne valtion asioita ette milloinkaan luota todella älykkäisiin miehiin ettekä suvaitse heitä, vaan sen sijaan suositte kaikkein turmeltuneimpia eteenne tulevia puhujia... Te annatte etusijan juopuneille raittiiden rinnalla, älyttömille viisaiden rinnalla ja niille, jotka jakelevat valtion varoja, ennen niitä, jotka omalla kustannuksellaan suorittavat valtiolle palveluksia.

Seuraavassa puheessaan, *Areiopagitikoksessa*, hän kohteli kansanvaltaa leppeämmin. »Istumme puodeissamme moittien nykyistä järjestelmää», lausutaan eräässä aina ajankohtaisena pysyvässä kohdassa, »mutta ymmärrämme kyllä, että kehnotkin kansanvallat ovat vastuussa harvemmista onnettomuuksista kuin harvainvallat.» Eikö Sparta ollut ollut huonompi Kreikan valtias kuin Ateena? — ja: »Emmekö me kaikki ole kolmenkymmenen neuvoston mielettömyyden takia tulleet vielä innokkaammiksi kansanvallan puoltajiksi kuin ne, jotka valloittivat Fylen (so. Thrasybulos, Anytos ja muut vuoden 404 kansanvallan palauttajat)?» Mutta Ateena oli syössyt itsensä perikatoon vapauden ja tasa-arvoisuuden periaatteen

väärinkäyttämisellä, »opettamalla kansalaisensa sellaisiksi, että he pitivät röyhkeyttä kansanvaltana, laittomuutta vapautena, hävytöntä puhetta tasa-arvoisuutena ja lupaa tehdä mielensä mukaan onnena». Kaikki ihmiset eivät ole tasa-arvoisia eikä heillä tule olla yhtäläisiä oikeuksia virkoihin. Arpomisjärjestelmä oli Isokrateen mielestä kohtalokkaasti madaltanut Ateenan valtiomiesten tasoa. Nykyistä »roskaväen hallitusta» parempi oli Solonin ja Kleistheneen »timokratia», sillä sen vallitessa oli rakastettavalla tietämättömyydellä ja kaunopuheisella lahjottavuudella vähemmän mahdollisuuksia päästä johtoasemiin, kyvykkäät miehet nousivat luonnostaan huipuille, ja areiopagista, johon he siirtyivät virka-aikansa päätyttyä, tuli automaattisesti valtion kypsästi harkitsevat aivot.

Kun Ateena 346 teki sopimuksen Filippoksen kanssa, osoitti silloin 90-vuotias Isokrates Makedonian kuninkaalle avoimen kirjeen. Hän aavisti ennakolta, että Filippos kohoaisi Kreikan herraksi, ja rukoili häntä olemaan käyttämättä valtaansa tyrannina ja sen sijaan yhdistämään itsehallintoa nauttivat Kreikan valtiot sotaan Kreikan vapauttamiseksi »kuninkaan rauhasta» ja Joonian vapauttamiseksi Persian herruudesta. Sotapuolue moitti kirjettä, jossa muka antauduttiin itsevaltiuden edessä, ja Isokrates lakkasi seitsemäksi vuodeksi kirjoittamasta. Hän korotti äänensä vielä kerran, 339, osoittaen kirjasensa panateenalaisiin kisoihin kokoontuville helleeneille. *Panathenaios* on heikko ja pitkäveteinen toisinto *Panegyriksestä*. Kynä vapisee vanhuksen kädessä, mutta silti se on hämmästyttävä miehen suoritukseksi, jolta vuosisadasta uupui vain kolme vuotta. Sitten seurasi Khaironeian taistelu 338; Ateena voitettiin, mutta Isokrateen unelma Kreikan yhtymisestä oli toteutumaisillaan. Myöhäinen perimätieto väittää, että hän kuullessaan uutisen unohtaen Filippoksen ja Kreikan yhtymisen ajatteli vain synnyinkaupunkinsa nöyryytystä ja sen kunnianpäivien päättymistä sekä että hän havaittuaan yhdeksänkymmenenkahdeksan vuoden ikäisenä eläneensä tarpeeksi kauan kuoli vapaaehtoisesti nälkään. Emme tiedä, onko tämä totta, mutta Aristoteles kertoo, että viiden päivän kuluttua Khaironeian taistelusta Isokrates oli vainaja.

III. KSENOFON

Saattaa epäillä, vaikuttiko »kaunopuheinen vanhus» sanottavasti aikansa valtiomiehiin, mutta hänen vaikutuksensa kirjallisuuteen oli pikainen ja kestävä.[1] Se tuntui ensin historioitsijoissa. Ksenofon ja muut jäljittelivät hänen luonnospiirrostaan Euagoraasta,[2] ja elämäkertakirjallisuudesta tuli suosittu muoto Kreikan kirjallisuutta; huippunsa se saavutti Plutarkhoksen juoruilevissa mestariteoksissa. Eräälle oppilaistaan, kymeläiselle Eforokselle, Isokrates antoi tehtäväksi kirjoittaa Kreikan — ei jonkin sen valtion,

[1] Cicero, Milton, Massillon, Jeremy Taylor ja Edmund Burke pitivät proosatyylissä esikuvanaan Isokrateen tasapainoisia lauseita ja pitkiä lausejaksoja.

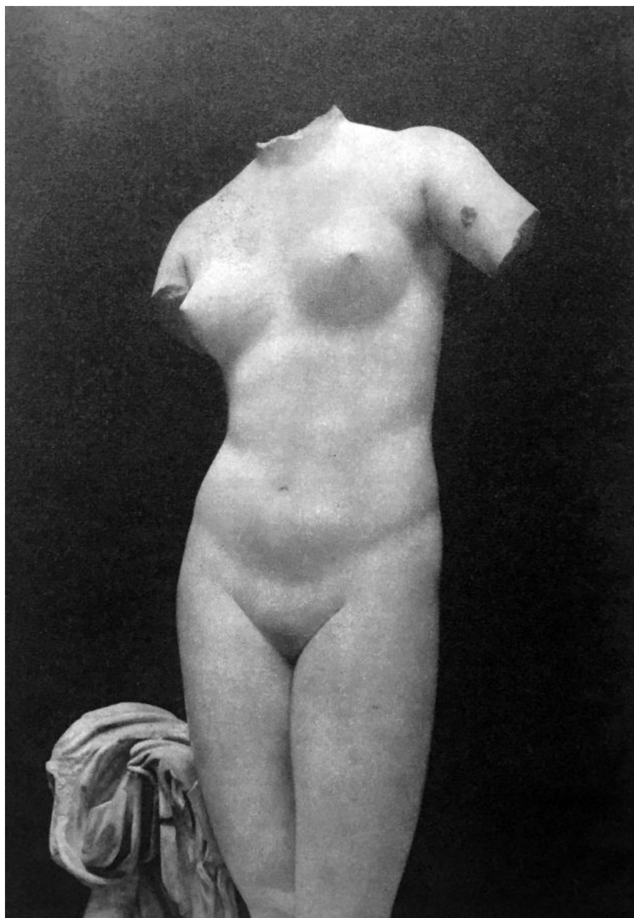
[2] Valistunut diktaattori, joka koteutti Kreikan kulttuurin Kyprokseen (410—387).

vaan koko Hellaan historian yleisesityksen. Eforos suoriutui tehtävästään niin hyvin, että aikalaiset asettivat hänen »Yleisen historiansa» Herodotoksen teoksen rinnalle. Toiselle oppilaalleen, khiolaiselle Theopompokselle, Isokrates uskoi oman ajan tapausten kuvaamisen. Theopompos käsitteli niitä eloisissa ja kaunopuheisissa teoksissa *Hellenika* ja *Filippika*, joita aikalaiset suuresti kiittivät. N. 340 messanalainen Dikaiarkhos kirjoitti Kreikan sivistyksen historian, jonka nimenä oli *Bios Hellados* ('Kreikan elämä'). Niin vanha on nykyinen yrityksemme.

Ksenofon oli hyvin vaatimaton ja ulkomuodoltaan niin komea kuin kuvitella saattaa. Kerrotaan, että Sokrates kohtasi hänet ahtaassa kujassa, sulki häneltä tien panemalla sauvansa poikittain ja kysyi häneltä, missä kaikenlaisia tarpeellisia kapineita oli myytävänä. Ja kun Ksenofon oli vastannut, hän taas uteli, missä ihmisistä tehtiin hyviä ja hyveellisiä. Ja kun Ksenofon ei sitä tientiennyt, Sokrates sanoi: »Seuraa siis minua ja opi.» Ja siitä hetkestä lähtien Ksenofonista tuli Sokrateen oppilas.

Hän oli eräs Sokrateen käytännöllisimpiä oppilaita. Hän piti opettajansa tenhoavasta väittelytaidosta ja rakasti häntä kuin filosofista pyhimystä, mutta hän nautti yhtä paljon toiminnasta kuin ajattelusta, ja hänestä tuli onnensoturi, sillä välin kuin muutamat muut oppilaat »mittailivat ilmaa», kuten Aristoteles ylenkatseellisesti sanoi. Noin kolmikymmenvuotiaana hän meni Kyyros nuoremman palvelukseen, taisteli Kunaksan luona ja johti »kymmenentuhatta» turvaan. Byzantionissa hän liittyi Persiaa vastaan taisteleviin spartalaisiin, otti vangiksi rikkaan meedialaisen, sai tästä runsaat lunnaat ja eli niillä lopun ikäänsä. Hänestä tuli Spartan kuninkaan Agesilaoksen ystävä ja ihailija; hän kirjoitti Agesilaoksesta palvovan elämäkerran. Palattuaan Kreikkaan Agesilaoksen mukana sen jälkeen, kun Ateena oli julistanut sodan Spartalle, hän pysyi mieluummin uskollisena Agesilaokselle kuin kotikaupungilleen. Sen johdosta ateenalaiset julistivat hänet maanpakolaiseksi ja takavarikoivat hänen omaisuutensa. Hän taisteli lakedaimonilaisten puolella Koroneian luona ja sai palkkioksi tilan silloin Spartan vallan alaisesta Eliin Skilluksesta. Siellä hän eleli kaksikymmentä vuotta maalaisherrasmiehenä, viljeli maata, metsästeli, kirjoitteli ja kasvatti poikansa ankarasti spartalaisittain.

Hänen maastakarkotustaan saamme kiittää niistä erilaisista teoksista, jotka ovat nostaneet hänet aikansa kirjailijoiden eturiviin. Hän kirjoitti mitä mieleen juolahti, koirien kouluttamisesta, hevosten hoidosta, vaimon kasvattamisesta, prinssien opettamisesta, taisteluista Agesilaoksen rinnalla ja Ateenan tulojen lisäämisestä. *Anabasiksessa* hän kertoo sellaisen miehen raikkaalla tyylillä, joka on itse nähnyt tai tehnyt sen mitä kuvaa, jännittävän (mutta täysin tarkistamattoman) tarinan »kymmenentuhannen» pitkästä vaelluksesta merelle. *Hellenikassa* hän jatkoi Kreikan his-

Kyrenen Afrodite. Termimuseo, Rooma. — Eräs hellenistisen kauden parhaista naiskuvista, jonka aiheena on ilmeisesti ollut täydellisessä kauneudessaan meren vaahdosta nouseva Afrodite.

PERGAMONIN ZEUN ALTTARI. Rekonstruktio. Berliinin museo. — Pergamonin Zeun alttarin jalustaa kiersi yli 40 m:n pituinen kohokuvafriisi, joka oli aikanaan yhtä kuuluisa kuin Parthenonin friisit.

toriaa siitä, mihin Thukydides oli lopettanut, Mantineian taisteluun, jossa hänen oma poikansa Gryllos kärsi sankarikuoleman sitä ennen surmattuaan Epameinondaan. Kirja on synkkä kronikka, joka kuvaa historiaa loputtomana taisteluketjuna, voittojen ja tappioiden mielettömänä ja umpimähkäisenä vuorotteluna. Tyyli on elävä, luonnepiirrokset eloisia, mutta tosiasiat on harkiten valikoitu osoittamaan spartalaisuuden ylivoimaisuutta. Taikausko, joka oli kadonnut historiankirjoituksesta Thukydideen aikana, palaa Ksenofonin mukana, joka vetoaa yliluonnollisiin voimiin tapausten kulun selitykseksi. Yhtä vilpittömästi tai vilpillisesti »Muistiinpanot» muuttavat Sokrateen itse täydellisyydeksi, oikeaoppiseksi uskonnon, etiikan, sukupuolettoman lemmen ja yleensä kaiken muun puolesta paitsi hänen kansanvaltaa kohtaan tuntemansa ylenkatseen, joka erityisesti miellytti maasta karkotettua ja spartalaismielistä Ksenofonia. Vielä epäluotettavampi on »Pidot», joissa kuvattujen keskustelujen vihjataan tapahtuneen Ksenofonin lapsuuden aikana.

Oikonomikoksessa Ksenofon sen sijaan puhuu omalla suullaan ja niin avoimen vanhoillisesti, että tahtomattammekin viehätymme. Kun Sokrateelta pyydetään maanviljelystä koskevia neuvoja, hän vaatimattomasti tunnustaa tietämättömyytensä, mutta kehoittaa noudattamaan rikkaan maanomistajan Iskhomakhoksen neuvoja ja esimerkkiä. Tämä jälkimmäinen pukee sanoiksi ritari Ksenofonin ylenkatseen kaikkia muita ammatteja paitsi maanviljelystä ja sotaa kohtaan. Hän ei selvittele vain menestyksellisen maanviljelyksen salaisuuksia, vaan myös tapaa, millä on hoideltava omaisuutta ja vaimoa. Sivuilla, jotka hetken ajan kilpailevat viehättävyydessä Platonin kanssa, Iskhomakhos kuvaa miten hän opetti — puolta nuoremmalle vaimolleen — kodinhoitoa, kapineiden pitämistä paikallaan, palvelijoiden kohtelemista lempeästi, muttei tuttavallisesti, ja hyvän nimen hankkimista ei keinotekoisen kauneuden avulla, vaan uskollisesti täyttämällä vaimon, äidin ja ystävän velvollisuudet. Iskhomakhos-Ksenofonin silmissä avioliitto on yhtä paljon taloudellinen kuin ruumiillinen liitto, joka rappeutuu, jos äänetön osakas joutuu tekemään kaiken työn. Ehkäpä se aulius, jolla nuorikko suostuu kaikkeen tähän, on vain sellaisen kenraalin hurskas toivomus, joka ei saavuttanut voittoja kodin taistelutantereella. Saattaisimme kuitenkin uskoa kaiken muun paitsi kertomusta, miten Iskhomakhos vain hetkisen todistelemalla suostutti vaimonsa luopumaan ihojauheesta ja -maalista.

Selostettuaan taitoa olla avioliitossa Ksenofon kuvaa *Kyrupaideiassa* ('Kyyroksen kasvatus') ajatuksiaan kasvatuksesta ja hallituksesta; se on ikään kuin vastaus Platonin teokseen »Valtiosta». Nokkelasti käyttäen filosofian hyväksi tekaistua elämäkertaa hän esittää tuulesta temmatun kuvauksen Kyyros Suuren kasvatuksesta, urasta ja hallinnosta. Hän tekee kertomuksesta dramaattisen henkilökohtaisen, elävöittää sitä vuoropuhe-

lulla ja koristaa sen vanhimmalla säilyneellä romanttisella rakkaustarinalla. Hän sivuuttaa miltei kokonaan kasvatuksen kulttuuripuolen ja keskittyy tekemään pojasta terveen, taitavan ja kunniallisen miehen. Nuorukainen oppii miehekkäitä urheiluja, sotataitoa, taidon totella ääneti ja vihdoin tehokkaasti ja vakuuttavasti käskeä alaisia. Ksenofonin mielestä on paras hallitusmuoto valistunut monarkia, jota tukee ja pitää aisoissa maanviljelystä ja sotatoimia harrastava ylimystö. Hän ihailee Persian lakeja, koska ne sekä palkitsevat hyviä että rankaisevat pahoja tekoja, ja osoittaa individualistisille helleeneille Persian esimerkin nojalla, että on mahdollista yhdistää monia kaupunkeja ja valtioita sisäistä rauhaa ja järjestystä nauttivaksi valtakunnaksi. Ksenofon aloitti Filippoksen tavoin valloitusnäyin, mutta lopetti Aleksanterin tavoin sen kansan lumoissa, jonka aikoi voittaa.

Hän on erinomainen kertoja, mutta keskinkertainen filosofi. Kaikessa muussa paitsi sota-asioissa hän on harrastelija. Hän pohtii sataa aihetta, mutta aina sotapäällikön näkökulmasta. Hän liioittelee järjestyksen etuja, mutta ei virka sanaakaan vapaudesta. Siitä voimme päätellä miten pitkälle sekasorto oli kehittynyt Ateenassa. Jos antiikki asetti hänet Herodotoksen ja Thukydideen rinnalle, sen on täytynyt olla hänen tyylinsä ansiosta; siinä yhdistyvät attikalaisen puhtauden raikas sulo, Ciceron »hunajaa makeammaksi» sanoman proosan sopusuhtainen sujuvuus, persoonallisuuden inhimillinen kosketus ja kielen läpikuultava koruttomuus. Lukijan on helppo niin selkeän välineen avulla tajuta kirjoittajan ajatuksenjuoksu. Ksenofonin ja Platonin suhde Thukydideeseen ja Sokrateeseen on sama kuin Apelleen ja Praksiteleen Polygnotokseen ja Feidiaaseen — taituruuden ja sirouden huipentuminen luovan omaperäisyyden ja voiman aikakauden jälkeen.

IV. APELLES

Neljännen vuosisadan etevimmät aikaansaannokset eivät kuulu kirjallisuuden, vaan filosofian ja kuvataiteiden alaan. Taiteen samoin kuin politiikankin alalla yksilö vapautui temppelin, valtion, perinteiden ja koulun holhouksesta. Isänmaallis-uskonnollisen hartauden väistyessä yksilöön kohdistuvan uskollisuuden tieltä arkkitehtuurin puitteet supistuivat vaatimattomammiksi, ja se sai yhä maallisemman luonteen. Suuret kuorotanssit ja -laulut antoivat tilaa ammattilaisten yksilöllisille suorituksille. Maalaus- ja veistotaide koristivat yhä julkisia rakennuksia kuvaamalla jumalia tai yleviä ihmistyyppejä, mutta samaan aikaan ne antautuivat kuvaamaan eläviä ihmisiä ja palvelemaan heitä, mikä oli uudelle aikakaudelle luonteenomaista. Milloin kaupungit vielä saattoivat kaupunkeina suojella taiteita, se oli mahdollista siksi, ettei sota ollut niihin, esimerkiksi Knidokseen, Halikarnassokseen ja Efesokseen, iskenyt syviä haavoja, tai

siksi, että ne, kuten Syrakusa, luontaisten rikkauksien ja järjestyneen hallituksen avulla olivat nopeasti toipuneet.

Mannermaalla arkkitehtuuri polki paikallaan. V. 338 Lykurgos rakennutti uudelleen Dionysoksen teatterin, stadionin ja Lykeionin, ja hänen toimikautenaan Filon rakensi vaikuttavan asevarikon Peiraeukseen. Sitä mukaa kuin pyrkimys herkkään hienostukseen voimistui, doorilainen tyyli menetti suosiotaan eikä sen ankara koruttomuus tavannut vastakaikua ihmisten sieluista. Joonialaisen tyylin suosio sitä vastoin kasvoi, ja siitä tuli arkkitehtuurin alalla Praksiteleen sirouden ja Platonin viehättävyyden rinnakkaisilmiö. Samoihin aikoihin korintholainen tyyli saavutti vaatimattomia voittoja (»Tuulien torni», Lysikrateen muistomerkki). Skopas rakensi Arkadian Tegeaan Athenen temppelin, jossa kaikki kolme tyyliä ovat edustettuina (yksi pylväistö on doorilainen, toinen joonialainen, kolmas korintholainen), ja kaunisti sen oman miehekkään kätensä luomilla veistoksilla.

Laajempi ja kuuluisampi oli kolmas Artemiin temppeli Efesoksessa. Toinen temppeli oli palanut Aleksanterin syntymäpäivänä 356. Tavallisesti lempeä Plutarkhos sanoo, että magnesialainen Hegesias sai tästä yhteensattumasta »aiheen kompaan, joka oli niin viileä, että se olisi voinut lopettaa koko tulipalon». Uutta ryhdyttiin kohta rakentamaan, ja se valmistui vuosisadan lopulla. Aleksanteri tarjoutui suorittamaan kaikki työstä aiheutuneet kustannukset, jos hänen lahjoituksestaan mainittaisiin rakennuksessa, mutta Efesoksen ylpeät kreikkalaiset torjuivat tarjouksen sillä aseista riisuvalla (tai mahdollisesti satiirisella) perusteella, »ettei ole sopivaa jumalan rakentaa temppeliä toiselle». Aleksanterin suosikkiarkkitehti Deinokrates silti laati temppelin piirustukset ja teki siitä Hellaan suurimman. Eri kuvanveistäjät, heidän joukossaan kaikkialla häärivä Skopas, koristivat matala-kohokuvilla kuusineljättä pilaria. Yksi veistetty pilarin pää on tallella British Museumissa, missä se pelkällä laskostelullaan osoittaa Kreikan veistotaiteen yhä olevan lähellä käyränsä lakipistettä. Figuurien päät eivät ole liikkumattomia ja tyypiltään idealisoituja, vaan niiden yksilölliset kasvot uhkuvat tunnetta ja luonnetta — siten ennakoiden hellenististä realismia.

Mennäksemme koon suhteen toiseen äärimmäisyyteen neljäs vuosisata kunnostautui pienten terrakottaveistosten alalla. Boiotian Tanagra on antanut nimensä pienille auringossa poltetuille ja lasittamattomille savifiguureille. Ne on luonnosteltu yleistyypeittäin, mutta sitten muotoiltu ja maalattu käsin tuhansiksi erilaisiksi hahmoiksi, jotka uhkuvat arkielämän värikkyyttä ja moninaisuutta. Kuten aikaisempinakin vuosisatoina maalaustaide kutsuttiin muiden taiteiden avuksi, mutta nyt se sai itsenäisen aseman ja arvon, ja sen mestarit saivat tilauksia kaikkialta kreikkalaismaailmasta. Amfipoliin Pamfilos, joka oli Apelleen opettaja, kieltäytyi ottamasta oppilaita lyhyemmäksi ajaksi kuin kahdeksitoista vuodeksi ja otti 6 000 dollarin maksun kurssilta. Lokriin Elateian diktaattori Mnason maksoi thebalaiselle Aristeideelle kymmenen miinaa kustakin erään taistelukohtauksen sadasta henkilöstä, joten maalaus tuli maksamaan 100 000

dollaria, ja sama intomielinen taiteenystävä antoi Asklepiodorokselle 360 000 dollaria kahtatoista Olympoksen pääjumalaa esittävästä maalauksesta. Lucullus maksoi 12 000 dollaria sen muotokuvan jäljennöksestä, jonka sikyonilainen Pausias oli maalannut Menandroksen rakastajattaresta Glykerasta. Apelleen maalaukset, sanoo Plinius, maksoivat summia, jotka olivat verrattavissa kokonaisten kaupunkien rahastoihin.

»Kos-saarelainen Apelles», sanoo sama intomielinen harrastelija, »voitti kaikki muut ennen tai jälkeen eläneet maalarit. Hän edisti maalaustaidetta yksinään enemmän kuin kaikki muut yhteensä.» Apelleen on täytynyt olla aikanaan ylivoimaisesti etevin, koska hänellä oli varaa sellaiseenkin ylellisyyteen kuin toisten taiteilijoiden kehuminen. Kuultuaan, että hänen etevin kilpailijansa, Protogenes, eli köyhyydessä, Apelles purjehti Rhodokseen häntä tapaamaan. Protogenes, joka ei tiennyt siitä, ei Apelleen saapuessa ollut työhuoneessaan. Vanha naispalvelija tiedusteli Apelleelta, kenet hän saisi ilmoittaa isännän palatessa. Apelles vastasi vain tarttumalla siveltimeen ja hahmottelemalla yhdellä vetäisyllä tavattoman hienon äärikuvan. Protogeneen palattua vanha nainen pahoitteli, ettei voinut sanoa poistuneen kävijän nimeä, mutta kun Protogenes huomasi äärikuvan ja pani merkille sen herkkyyden, hän huudahti: »Vain Apelles on voinut piirtää tuon viivan.» Sitten hän piirsi vielä taidokkaamman viivan Apelleen viivan sisäpuolelle ja käski vanhusta näyttämään sen muukalaiselle, jos tämä palaisi. Apelles tuli, ihmetteli Protogeneen taitavuutta, mutta piirsi sitten molempien viivojen väliin kolmannen, joka oli niin hento ja siro, että Protogenes sen nähtyään myönsi itsensä voitetuksi ja syöksyi satamaan estääkseen Apelleen lähtemästä ja toivottaakseen hänet tervetulleeksi. Maalausta säilytettiin mestarityönä sukupolvesta sukupolveen, kunnes Julius Caesar osti sen ja se tuhoutui hänen Palatinus-kukkulalla sijainneen palatsinsa palossa. Haluten havahduttaa kreikkalaismaailman tajuamaan Protogeneen arvon Apelles tiedusteli, mitä hän tahtoi muutamista maalauksistaan. Protogenes mainitsi vaatimattoman summan, mutta Apelles tarjosi hänelle viisikymmentä talenttia (300 000 dollaria) ja pani sitten liikkeelle huhun, että hän aikoi myydä ne omina teoksinaan. Rhodolaiset, jotka nyt hoksasivat antaa taiteilijalleen suuremman arvon, maksoivat Protogeneelle enemmän kuin Apelles oli tarjonnut, ja säilyttivät maalauksia kaupungin aarteiden joukossa.

Sillä välin oli Apelles saavuttanut kiitosta koko kreikkalaismaailmassa maalaamalla merestä nousevan Afroditen (*Afrodite Anadyomene*). Aleksanteri kutsui hänet luokseen ja oli monen muotokuvan mallina. Nuori valloittaja ei ollut tyytyväinen tapaan, millä hänen ratsunsa Bukefalos oli kuvattu eräässä näistä maalauksista ja tuotatti elukan maalauksen viereen vertailtavaksi. Bukefalos hirnahti katsahtaessaan tauluun, jolloin Apelles huomautti: »Teidän Majesteettinne hevonen näyttää ymmärtävän maalaus-

taiteesta enemmän kuin te itse.» Kun kuningas toisella kertaa esitelmöi taiteesta Apelleen työhuoneessa, taiteilija pyysi häntä puhumaan jostakin muusta, etteivät värejä jauhavat poikaset nauraisi hänelle. Aleksanteri suhtautui asiaan hyväntuulisesti, ja kun hän antoi taiteilijalle tehtäväksi suosikkijalkavaimonsa maalaamisen ja Apelles rakastui tähän, kuningas lähetti naisen hänelle lahjaksi. — Saatuaan maalauksensa valmiiksi Apelles peitti ne ohuella vernissakerroksella, joka säilytti värit, pehmensi niiden räikeyttä, mutta silti teki ne entistä eloisammiksi. Hän teki työtä viimeiseen asti, ja kuolema saapui hänen jälleen kuvatessaan ikuista Afroditeta.

V. PRAKSITELES

Aikakauden veistotaiteen mestarisaavutus oli Halikarnassoksen kuninkaan Mausoloksen suuri hautarakennus. Mausolos oli nimellisesti Persian satraappi, mutta oli ulottanut henkilökohtaisen mahtinsa Kaariaan ja osiin Jooniaa ja Lyykiaa. Runsaita tulojaan hän oli käyttänyt rakentaakseen laivaston ja kaunistaakseen pääkaupunkiaan. Kun hän kuoli (353), hänen hellä sisarpuolisonsa Artemisia järjesti kuuluisan puhekilpailun hänen kunniakseen ja kutsui Kreikan etevimmät taiteilijat yhdessä rakentamaan hautaa, joka olisi Mausoloksen arvoinen muistomerkki. Artemisia oli kuningatar luonteeltaan samoin kuin avioliiton ansiosta, ja kun rhodolaiset käyttäen hyväkseen kuninkaan kuolemaa tunkeutuivat Kaariaan, hän etevällä strategialla voitti heidät, valtasi heidän laivastonsa ja pakotti nopeasti rikkaat kauppamiehet rauhaan. Mutta hänen murheensa Mausoloksen kuoleman johdosta vei hänen voimansa, ja hän kuoli kaksi vuotta miehensä jälkeen ehtimättä nähdä sen muistomerkin valmistumista, joka oli lisäävä uuden sanan jokaiseen länsimaiseen kieleen. Skopas, Leokhares, Bryaksis ja Timotheos rakensivat verkalleen suorakulmaisen hautarakennuksen valkoisista marmoripaasista tiiliperustalle, peittivät sen pyramidinmuotoisella katolla ja koristivat sen kuudellaneljättä pylväällä sekä lukemattomilla veisto- ja kohokuvilla. Englantilaiset löysivät 1857 Halikarnassoksen raunioista Mausoloksen veistokuvan, jossa hänet esitetään tyynenä ja voimakkaana.[1] Vielä täydellisempää taituruutta osoittaa friisi[1], joka jälleen kuvaa helleenien ja amatsonien taistelua. Sen miehet, naiset ja hevoset kuuluvat matalareliefitaiteen mestariteoksiin. Amatsonit eivät ole sotaa varten luotuja, mieheviä naisia, vaan heistä uhkuu hekumallista kauneutta, jonka olisi pitänyt houkutella kreikkalaisia johonkin leppeämpään kuin sota. Mausoleion ja Efesoksen kolmas temppeli saivat sijan maailman seitsemän ihmeen joukossa.

Veistotaide saavutti monessa katsannossa huippunsa. Siltä puuttui uskonnon suoma innoitus, ja voimassa se jäi jälkeen Parthenonin päätykol-

[1] Nykyään British Museumissa.

mioista, mutta se sai uutta innoitusta naisellisesta suloudesta eikä ole milloinkaan ennen tai jälkeen ollut viehkeämpi. Viides vuosisata oli veistänyt alastomia miehiä ja verhottuja naisia, mutta neljäs antoi etusijan alastomille naisille ja pukeissa oleville miehille. Viides vuosisata oli harrastanut ihannoituja tyyppejä valaen tai veistäen ihmiskunnan tuskaisen hyörinän tunteettomaan lepoasenteeseen. Neljäs vuosisata koetti ikuistaa kiveen jotakin inhimillisestä yksilöllisyydestä ja tunteesta. Miespatsaissa pää ja kasvot nousivat etualalle vartalon kustannuksella; luonteen kuvaus voitti lihasten palvonnan; oli muotiasia, että jokainen, jolla oli varaa, hakkautti muotokuvansa kiveen. Ruumis vapautui jäykästä, suorasta asennostaan ja nojautui luontevasti sauvaan tai puuhun, ja pinta muovailtiin valon ja varjon leikittelyä silmällä pitäen. Totuudellisuutta tavoitellen peitti sikyonilainen Lysistratos, nähtävästi ensimmäisenä kreikkalaisena, mallin kasvot kipsimuotilla ja teki ensin sen mukaan luonnoksen.

Täydellisyyteen pääsi aistillisen kauneuden ja sulon kuvaamisessa Praksiteles. Kaikki tietävät hänen tavoitelleen Frynen suosiota ja ikuistaneen hänen ihanuutensa, mutta kukaan ei tiedä milloin hän syntyi ja kuoli. Sekä hänen isänsä että poikansa olivat kuvanveistäjiä ja kumpikin nimeltään Kefisodotos, joten kuvittelemme hänen edustavan sitkeän taiteilijaperinteen huippukohtaa. Hän veisti sekä pronssiin että marmoriin, ja hänen maineensa oli niin suuri, että toistakymmentä kaupunkia koetti kilvan kiinnittää hänet palvelukseensa. V. 360 Kos tilasi häneltä Afrodite-veistoksen. Hän valmisti sen Fryne mallinaan, mutta jumalattaren täydellinen alastomuus herätti pahennusta tilaajissa. Praksiteles lepytti heidät veistämällä toisen, vaatteisiin verhoutuneen Afroditen, kun taas Knidos osti ensimmäisen. Bithynian kuningas Nikomedes lupasi maksaa kaupungin suuren velan, jos saisi patsaan, mutta knidolaiset antoivat kuolemattomuudelle etusijan. Matkailijoita saapui jokaisesta Välimeren kolkasta katselemaan patsasta, jonka arvostelijat julistivat ihanimmaksi minkä Kreikka oli tuottanut, ja juorut kertoivat, että moni mies oli mielettömästi rakastunut sen nähdessään.[1]

Samoin kuin Knidos saavutti mainetta Afrodite-patsaalla, samoin pieni Thespiai Boiotiassa, Frynen synnyinkaupunki, houkutteli luokseen matkailijoita, koska Fryne oli sille lahjoittanut Praksiteleen veistämän marmorisen Eroksen. Fryne oli näet pyytänyt Praksitelesta rakkautensa vakuudeksi antamaan hänelle kauneimman teoksistaan. Praksiteles olisi antanut Frynen valita, mutta tämä, joka toivoi saavansa ilmi taiteilijan oman käsityksen, syöksyi eräänä päivänä tämän luo ilmoittamaan, että hänen työpajansa oli tulessa. Silloin Praksiteles huudahti: »Olen hukassa, jos 'Satyyri' ja 'Eros' palavat.» Fryne valitsi »Eroksen» ja antoi sen koti-

[1] Vatikaanissa oleva roomalainen jäljennös on yhdenmukainen veistosta esittävien rahojen kanssa, joita on löydetty Knidoksesta.

kaupungilleen.[1] Eroksesta, joka Hesiodoksella oli luomisvoiman jumala, tuli Praksiteleella siro, haaveellinen nuorukainen, joka symbolisoi rakkauden kykyä saada sielu valtoihinsa. Se ei vielä ollut kehittynyt hellenistisen ja roomalaisen taiteen ilkikuriseksi ja hilpeäksi Cupidoksi.

Voidaan otaksua, että Rooman Capitolium-museon »Satyyri», jonka tunnemme Hawthorne'in *Marble Faun* teoksesta, on sen veistoksen jäljennös, jota Praksiteles piti »Erosta» parempana. Satyyri on kuvattu sopusuhtaiseksi ja onnelliseksi pojaksi, jonka ainoa elukkamainen piirre on pitkät, suipot korvat. Hän nojaa veltosti puunrunkoon ja on ristinyt jalkansa päällekkäin. Harvoin on marmorista siinä määrin huokunut joutilaan hyvänolon tuntua; koko poikaiän suloinen huolettomuus heijastuu rentoutuneista jäsenistä ja luottavaisesta katseesta. Jäsenet ovat kenties liian pyöreät ja pehmeät; Praksiteles oli liian kauan seurannut silmillään Frynetä pystyäkseen enää veistämään miehiä. *Apollon Sauroktonos* (»Liskontappaja-Apollon») on niin naisellinen, että olemme kahden vaiheilla, eikö hän kuulukin hellenistisessä veistotaiteessa niin runsaslukuisiin hermafrodiitteihin.

Pausanias huomauttaa valitettavan suppeasanaisesti, että Olympian Heraionin patsaiden joukossa oli »Praksiteleen veistämä kivinen, Dionysospienokaista kantava Hermes».

Paikalla v. 1877 kaivauksia suorittavat saksalaiset saivat vaivansa palkituiksi löytäessään tämän veistoksen vuosisatojen rikkakerrostumien ja saven alta. Kuvaukset, valokuvat ja valokset eivät pysty antamaan oikeata kuvaa teoksesta. Vain se, joka seisoo sen edessä Olympian pienoisessa museossa ja varkain pyyhkäisee sen pintaa sormillaan, voi täysin tajuta sen marmorilihan sileyden ja elävyyden. Jumalien sanansaattajalle oli annettu tehtäväksi pelastaa Dionysos-lapsi mustasukkaisen Heran vihalta ja viedä hänet luonnotarten luo heidän salaa kasvatettavakseen. Hermes pysähtyy matkalla, nojaa puuhun ja pitelee rypäleterttua poikasen edessä. Lapsi on tehty kömpelösti, aivan kuin taiteilijan innoitus olisi tyrehtynyt iäkkäämmän jumalan valmistuessa. Hermeen oikea käsivarsi on kadonnut, ja sääret on täytynyt osittain ennallistaa, mutta muu osa on ilmeisesti samanlainen kuin veistäjän käsistä lähtiessään. Kiinteät jäsenet ja leveä rinta osoittavat tervettä ruumiillista kehitystä. Pää on itsessään mestariteos ylimyksellisen sopusuhtaisuutensa, piirteiden puhtauden ja hiusten kiharaisuuden ansiosta, ja oikea jalka on täydellinen, mikä veistotaiteessa on harvinaista. Antiikin aikana tätä teosta pidettiin vähäpätöisenä, minkä nojalla voidaan päätellä miten rikas aikakauden taide oli.

Toisessa Pausaniaan katkelmassa kuvataan Praksiteleen Mantineiaan veistämää marmoriryhmää. Kaivauksissa on löytynyt vain sen jalustaosa, joka on kannattanut kolmea runotarta; ne ovat luultavammin oppilaiden

[1] Nero kuljetutti sen Roomaan, missä se tuhoutui vuoden 64 tulipalossa. Vatikaanissa oleva Centocellen Cupido voi olla sen jäljennös.

kuin mestarin itsensä työtä. Kun lasketaan yhteen säilyneissä kreikkalaisissa teoksissa esiintyvät maininnat Praksiteleen patsaista, saadaan yhteensä neljisenkymmentä suurempaa teosta; ne olivat epäilemättä vain osa hänen runsaasta tuotannostaan. Siinä mikä on säilynyt me kaipaamme Feidiaan ylevyyttä ja voimaa, arvokkuutta ja hartautta; jumalat ovat väistyneet syrjään Frynen tieltä, ja yksityishenkilöiden lempi on syrjäyttänyt suuret kansalliset kysymykset. Mutta ei yksikään kuvanveistäjä ole vienyt voittoa Praksiteleen tekniikan varmuudesta, hänen miltei ihmeenomaisesta kyvystään vuodattaa kovaan kiveen lepoa ja suloa, herkintä tunnetta, aisti-iloa ja metsän riemua. Feidias oli doorilainen, Praksiteles joonialainen. Jälkimmäinen on uusi enne siitä Euroopan sivistyksellisestä valloituksesta, joka oli seuraava Aleksanterin voittoja.

IV. SKOPAS JA LYSIPPOS

Jos Feidias oli Milton ja Praksiteles Keats, oli Skopas Byron. Emme tiedä hänestä mitään paitsi teosten välityksellä, jotka ovat jokaisen ihmisen todellinen elämäkerta, mutta hänen teoksistaankaan emme varmasti tunne yhtään. Hänen omakseen arveltujen patsaiden tai sellaisista tehtyjen jäljennösten tanakat ja taistelunhaluiset päät luonnehtivat hänet intohimoisen voimakkaaksi ja yksilölliseksi taiteilijaksi. Tegeassa hän, kuten olemme nähneet, toimi sekä arkkitehtinä että kuvanveistäjänä osoittaen sellaista voimaa ja monipuolisuutta, ettei moiseen kukaan muu pystynyt Feidiaan ja Michelangelon välisinä vuosisatoina. Kaivauksissa on löytynyt vain muutamia päätykolmion kappaleita, joista mainittavimmat kaksi pahoin vahingoittunutta päätä. Ne ovat lyhyt- ja pyöreäkalloisia ja katse on synkeän tuijottava, mitkä piirteet ovat Skopaalle luonteenomaisia. Niiden keralla löytyi ruhjoutunut ja miehevä Atalante-figuuri. Näitä muistuttaa omituisesti Rooman Villa Medicissä oleva Meleagroksen pää täyteläisine poskineen, aistillisine huulineen, syvämietteisine silmineen, hiukan törröttävine nenänpäällisine otsakyhmyineen ja puolittain epäjärjestyksessä olevine kiharine hiuksineen. Se on kenties roomalainen jäljennös Kalydonin metsäkarjun ajoa kuvaavaan ryhmään kuuluneesta Skopaan Meleagroksesta. New Yorkin Metropolitan-museossa oleva toinen pää on miltei varmasti Skopaan veistämä tai hänen veistoksestaan kopioitu. Jurona ja voimakkaana, mutta kuitenkin komeana ja älykkäänä se on antiikin veistotaiteen ytimekkäimpiä säilymiä.

Pausanias kertoo Skopaan Eliissä valaneen »vaskisen pukin selässä istuvan vaskisen Afrodite Pandemoksen patsaan». Sikyonissa hän veisti marmorisen Herakleen patsaan, jonka mukaan Lontoon Lansdowne House'issa oleva roomalainen jäljennös ehkä on tehty. Ruumis edustaa vajoamista takaisin Polykleitoksen tyyliteltyyn lihaskuvaukseen; pää on pieni ja pyöreä kuten tavallisesti, kasvot miltei yhtä hienotekoiset kuin Praksiteleella. Skopas viipyi Megarassa, Argoksessa, Thebassa ja Ateenassa niin

kauan, että ehti veistää patsaita, jotka Pausanias näki siellä viittäsataa vuotta myöhemmin, ja hän oli kenties mukana rakentamassa Epidauroksen pyhäkköä uudelleen. Matkustettuaan Aigeian meren toiselle puolelle hän veisti Knidokseen Athenen ja Dionysoksen patsaat ja oli huomattavimpia Mausoleionin kuvanveistäjistä. Pohjoiseen siirryttyään hän veisti yhden Efesoksen temppelin pylvään reliefin. Pergamonissa hänen työtään oli jättiläiskokoinen istuva Ares, Troas-maakunnan Khrysaan hän veisti Apollon Smintheuksen säikyttämään hiiriä vainioilta. Hän lisäsi Samothraken mainetta Afroditen patsaalla, ja etäisessä Byzantionissa hän veisti bakkantin patsaan, josta Dresdenin Albertinumin »Raivoava mainadi» kenties on kopio. Tämä marmorinen pienoisveistos on, vaikka se onkin vain kahdeksantoista tuuman mittainen, suuren mestarin arvoinen: voimakashahmoinen, suurenmoinen puvun laskostelun, ainoalaatuinen asenteen puolesta, kiukkua säkenöivä ja kaunis joka puolelta. Plinius mainitsee monia muita Skopaan patsaita, joita hänen aikanaan oli Rooman palatseissa: Apollonin, josta Vatikaanin *Apollo Citharoedus* todennäköisesti on jäljennetty; ryhmän, johon kuuluivat Poseidon, Thetis, Akhilleus ja nereidit, »ihmeteltävän taituruudennäytteen», sanoo Plinius, »vaikka sen suorittamiseen olisi kulunut koko ihmisikä»; ja »alastoman Afroditen, joka olisi pystynyt tekemään kuuluisaksi minkä kaupungin tahansa».

Kaiken kaikkiaan nämä teokset, mikäli arviointi on mahdollinen harvojen ja olettamuksenvaraisten säilymien varassa, viittaavat siihen, että Skopaalle on myönnettävä arvosija hyvin läheltä Praksitelesta. Hänessä oli omaperäisyyttä, joka ei eksynyt liiallisuuksiin, raakuudesta vapaata voimaa ja mielijohteiden, tunteiden ja mielialojen draamallista kuvausta, jota ei vääristä keinotekoinen tulisuus. Praksiteles rakasti kauneutta, Skopasta kiinnosti luonne. Praksiteles halusi ilmentää naisellisuuden suloa ja herkkyyttä, nuoruuden uhkuvaa terveyttä ja hilpeyttä. Skopas valitsi kuvattavikseen elon tuskat ja murhenäytelmät ylevöiden ne taiteellisella esityksellä. Jos me tuntisimme enemmän hänen teoksiaan, emme kenties asettaisi hänen edelleen muita kuin Feidiaan.

Sikyonilainen Lysippos alkoi uransa halpana vaskenvalajana. Hän halusi hartaasti tulla taiteilijaksi, mutta hänellä ei ollut varaa kuunnella opetusta, hän rohkaistui kuitenkin, kun kuuli maalari Eupompoksen julistavan, että hän omasta puolestaan tahtoi jäljitellä itse luontoa eikä ketään taiteilijaa. Sen jälkeen Lysippos ryhtyi tutkimaan elollisia olentoja. Hän hahmotteli uuden kuvanveistokaanonin Polykleitoksen ankaroiden sääntöjen tilalle; siinä hän teki sääret pitemmiksi ja pään lyhyemmäksi, antoi jäsenille kolmannen ulottuvaisuuden ja vartalolle enemmän eloisuutta ja luontevuutta. Hänen *Apoksyomenoksensa* on *Diadumenoksen* harhaileva poika. Polykleitoksen urheilija kietoi verkon hiuksiinsa, Lysippoksen urheilija poistaa öljyä ja pölyä käsivarrestaan pronssikaapimella ja on sirompi ja sulokkaampi. Miellyttävämpi ja eloisampi on Delfoin museon marmorikopiosta päätellen nuoren thessalialaisen ylimyksen Agiaan muotokuva. Kerran vapauduttuaan Lysippos lähti uusille urille, hylkäsi tyypin yksilön,

sovinnaisen impressionistisen hyväksi,[1] ja miltei perusti Kreikan muotokuvanveiston. Filippos keskeytti sotansa ja lemmenseikkailunsa istuakseen Lysippoksen mallina, ja Aleksanteri oli niin tyytyväinen taiteilijan hänestä tekemiin rintakuviin, että nimitti hänet viralliseksi kuninkaalliseksi kuvanveistäjäksi, samoin kuin hän oli antanut Apelleelle yksinoikeuden maalata kuviaan ja Pyrgoteleelle kaivertaa niitä jalokiviin.

Neljännen vuosisadan säilyneistä veistoksista ovat eräät oivallisimmat tuntemattomien tekijöiden aikaansaannoksia: Marathonin läheltä merestä löydetty pronssinen nuorukaispatsas, neljänneltä vuosisadalta olevan »Androksen Hermeen» ikivanha kopio ja Tegeasta löydetty siveä, mietiväinen, herkkä »Hygieia»,[2] jotka kaikki kolme ovat Ateenan museossa; samoin Bostonin museossa oleva, Khioksesta peräisin oleva »Tytön pää». Mikäli voimme päätellä, kuuluvat tähän aikakauteen useimmat niistä niobidipatsaista, jotka Augustuksen aikana tuotiin Roomaan Vähästä Aasiasta ja jotka nyt ovat hajallaan Euroopan museoissa. Ja kenties kuuluvat tähän aikaan myös Praksiteleen perinteen hengessä veistettyjen kolmen Afroditen alkuteokset: Napolin museon epäröivä »Capuan Venus», Vatikaanin »Kyyristyvä Venus» ja Louvre'in siveä »Arles'in Venus». Näitä etevämpi kypsän kauneuden ja syvän tyyneyden puolesta on Knidoksesta 1858 löydetty »Istuva Demeter», joka nyt on British Museumin ylevimpiä patsaita. Sen aihe on epävarma; kenties se on vain kaunein meille säilynyt hautakuva, kenties se kuvaa viljan jumalatarta *mater dolorosana*, joka vaieten murehtii Persefonen ryöstöä. Tunne on esitetty klassillisen hillitysti; äidin koko hellyys ja hiljainen alistuminen ilmenevät vain kasvoista ja silmistä. Tämä ja Hermes, mutta eivät nuo mielistelevät Afroditet, ovat neljännen vuosisadan veistotaiteen elävät mestariteokset.

---

[1] Muut taiteilijat, kuuluu muuan Lysippoksen ajatelma, joka olisi miellyttänyt Manet'ta, tekivät ihmisistä sellaisia, kuin he olivat, kun taas hän teki heistä sellaisia miltä he näyttivät.

[2] Tämä ihastuttava pää, jota on käytetty teoksemme symbolina ja ensimmäisenä kuvana, varastettiin Tegean pienestä museosta. Yhdeksän vuoden etsinnän jälkeen Ateenan kansallismuseon rakastettava intendentti Alexandre Philadelpheus löysi sen eräästä Arkadian kylästä vilja-aitasta. Sekä aihe että aikakausi ovat epävarmat, mutta Praksitelesta muistuttava tyyli näyttää viittaavan neljänteen vuosisataan. Herra Philadelpheus pitää sitä »kansallismuseon helmenä».

YHDESKOLMATTA LUKU

FILOSOFIAN LOISTOAIKA

I. LUONNONTIETEILIJÄT

Viidennen vuosisadan rohkeihin edistysaskeliin ja kolmannen kumouksellisiin aikaansaannoksiin verrattuna luonnontieteet polkivat paikallaan neljännellä ja tyytyivät etupäässä vain merkitsemään muistiin entisiä saavutuksia. Ksenokrates kirjoitti geometrian, Theofrastos luonnonfilosofian, Menon lääketieteen, Eudemos aritmetiikan, geometrian ja tähtitieteen historian. Koska uskonnon, moraalin ja politiikan ongelmat tuntuivat olevan tärkeämpiä kuin luonnon, ihmiset Sokrateen mukana kääntyivät aineellisen maailman objektiivisesta tutkimisesta sielun ja valtion tarkastelemiseen.

Platon rakasti matematiikkaa ja antoi sen imeytyä syvälle filosofiaansa, omisti sille akatemiansa ja Syrakusassa luopui miltei kuningaskunnasta sen hyväksi. Mutta aritmetiikka oli hänen silmissään puolimystillistä lukuteoriaa; geometria ei ollut maanmittaamista, vaan puhtaan järjen tiedettä, portti jumaluuden sieluun. Plutarkhos kertoo Platonin syvästi närkästyneen Eudoksokseen ja Arkhytaaseen, koska he suorittivat mekaanisia kokeita, sellainen kun oli vain »pelkkää geometrian hyvän puolen turmelemista ja tuhoamista, geometrian, joka näin häpeällisesti käänsi selkänsä puhtaan älyn aineettomille kohteille ja palasi takaisin aistimiseen ja avun pyytämiseen . . . aineelta». Tällä tavoin, Plutarkhos jatkaa, »mekaniikka erosi geometriasta ja filosofien hylkäämänä tai laimin lyömänä muuttui sotatieteeksi». Omalla abstraktisella tavallaan Platon teki silti suuria palveluksia matematiikalle. Hän määritteli uudelleen pisteen viivan aluksi, sai selville kaavan sellaisten neliöiden laskemiseksi, jotka ovat kahden neliön summa, ja keksi matemaattisen analyysin tai kehitti sitä edelleen, so. olettamuksen todistamisen oikeaksi tai vääräksi tutkimalla sen omaksumisesta johtuvia tuloksia; *reductio ad absurdum* on eräs tämän menetelmän muotoja. Se valta-asema, joka matematiikalla oli Akatemian opetusohjelmassa, auttoi tiedettä ainakin kouluttamalla sellaisia luovia oppilaita kuin knidolainen Eudoksos ja pontolainen Herakleides.

Platonin ystävä Arkhytas, joka sitä paitsi valittiin seitsemän kertaa Taraan strategiksi ja kirjoitti useita tutkielmia Pythagoraan filosofiasta, kehitti musiikkimatematiikkaa, kahdensi kuution ja kirjoitti ensimmäisen tunnetun tutkimuksen mekaniikan alalta. Antiikki antoi hänelle kunnian kolmesta käänteentekevästä keksinnöstä: väkipyörästä, ruuvista ja kalistimesta. Kaksi ensimmäistä muodostivat koneteollisuuden perustan, kolmas, sanoo vakava Aristoteles, »antoi lapsille jotakin hommaamista ja esti siten heitä rikkomasta talon tavaroita». Samalla aikakaudella Deinostratos

suoritti »ympyrän neliöimisen» *quadratrix*-käyrän avulla. Hänen veljensä, Platonin oppilas Menaikhmos, perusti kartioleikkausgeometrian,[1] kaksinkertaisti kuution, laati kaavat viiden tavallisen kappaleen teoreettista rakentamista varten,[2] esitti irrationaalilukujen teorian ja oli maailmankuulun iskulauseen isä. »Oi kuningas», hän sanoi Aleksanterille, »maan poikki matkustettaessa on käytettävissä sekä kuninkaallisia että tavallisten kansalaisten teitä, mutta geometriassa on vain yksi tie kaikille»[3].

Neljännen vuosisadan luonnontieteelliseen tutkimuksen suuri nimi oli Eudoksos; hän auttoi Praksitelesta hankkimaan Knidokselle sijan historiassa. Hän syntyi siellä n. 408 ja alkoi kolmenkolmatta ikäisenä opiskella lääketiedettä Filistionin johdolla Lokroissa, geometriaa Arkhytaan johdolla Taraassa ja filosofiaa Platonin johdolla Ateenassa. Hän oli köyhä ja asui huokealla Peiraeuksessa, mistä jokaisena opetuspäivänä käveli akatemiaan. Oleskeltuaan välillä Knidoksessa hän matkusti Egyptiin ja opiskeli kuusitoista kuukautta tähtitiedettä Heliopoliin pappien johdolla. Sitten tapaamme hänet Propontiin Kyzikoksessa luennoimassa matematiikkaa. Neljänkymmenen ikäisenä hän oppilaineen siirtyi Ateenaan, avasi siellä luonnontieteellis-filosofisen opiston ja kilpaili jonkin aikaa itse Platonin kanssa. Vihdoin hän palasi Knidokseen, perusti tähtitornin ja sai tehtäväkseen laatia kaupungille uudet lait.

Hänen panoksensa geometriaan oli perustavaa laatua. Hän keksi geometrisen verrantoteorian[4] ja useimmat väittämät, jotka Eukleideen viides kirja on välittänyt meille, ja hän keksi ekshaustiomenetelmän, jonka avulla kävi mahdolliseksi laskea ympyrän pinta-ala ja pallon, pyramidin ja kartion tilavuus. Ilman näitä esitöitä Arkhimedeen olisi ollut mahdotonta selviytyä. Päähuomionsa Eudoksos kuitenkin kiinnitti tähtitieteeseen. Hänen tiedemieshengestään antaa käsityksen hänen huomautuksensa, että hän olisi antanut mielellään polttaa itsensä Faethonin lailla, jos siten olisi oppinut tuntemaan auringon olemuksen, koon ja muodon. Käsitteeseen »astrologia» sisältyi silloin myös se, mitä me sanomme tähtitieteeksi, mutta Eudoksos neuvoi oppilaitaan hylkäämään kaldealaisten teorian, että ihmisen kohtalo voitaisiin ennustaa siitä asemasta, jossa tähdet olivat olleet hänen syntymähetkellään. Hän halusi määrätä kiinteät lait kaikille taivaallisille liikunnoille, ja *Fainomena*-teoksessaan, jota muinaisaika piti

[1] Kreikkalaiset määrittelivät kartioleikkaukset kuvioiksi — ellipsiksi, paraabeliksi tai hyperbeliksi —, jotka on saatu leikkaamalla terävä-, suora- tai tylppäkulmainen kartio elementin kanssa kohtisuoralla tasolla. Nykyajan matemaatikot lisäävät ympyrän ja toisiaan leikkaavat viivat.

[2] Ne olivat tetraedri (pyramidi), heksaedri (kuutio), oktaedri, dodekaedri ja ikosaedri — neljän, kuuden, kahdeksan, kahdentoista tai kahdenkymmenen säännöllisen monikulmion rajoittamat kuperat särmiöt.

[3] Kuninkaallisilla teillä eli kuninkaan valtateillä tarkoitettiin tavallisesti Persian suuria valtateitä. Tarinan kertovat myös Eukleides ja Ptolemaios I.

[4] Eräs hänen mieliongelmiaan oli »kultaisen leikkauksen» löytäminen, so. viivan jakaminen siten, että koko viivan suhde pitempään osaan tuli samaksi kuin pitemmän lyhyempään.

etevimpänä tähtitiedettä käsittelevänä kirjana, hän laski tieteellisen säännönnustuksen perustan.

Hänen kuuluisin teoriansa oli loistava erehdys. Hän otaksui, että maailmankaikkeus on koostunut seitsemästäkolmatta läpikuultavasta ja sen vuoksi läpinäkymättömästä pallosta, jotka kiertävät eri suuntiin ja erilaista vauhtia keskuksena olevan Maan ympäri, ja että taivaankappaleet ovat kiinni näiden samankeskisten pallojen kuoressa. Nykyisin tämä systeemi vaikuttaa mielikuvituksellisellta, mutta se oli ensimmäisiä yrityksiä tieteellisesti selittää taivaallisia toimintoja. Sen mukaisesti Eudoksos laski huomattavan tarkasti (jos rohkenemme ottaa nykyisen »tietomme» näistä asioista mittapuuksi) kiertotähtien synodiset ja zodiakaaliset kiertoajat.[1] Teoria elvytti enemmän kuin mikään muu antiikin aikainen tähtitieteen tutkimusta.

Syrakusalainen Ekfantos kirjoitti n. 390: »Maa liikkuu oman keskuksensa ympäri itäiseen suuntaan.» Pontolainen Herakleides, eräs antiikin suuria monitietäjiä, kuuluisien kielioppia, musiikkia, runoutta, retoriikkaa, geometriaa, logiikkaa ja etiikkaa käsittelevien teosten kirjoittaja, omaksui tämän ajatuksen tai kehitteli sitä itsenäisesti. Hänen mielestään voitiin, sen sijaan että koko maailmankaikkeus olisi liikkunut Maan ympäri, ilmiöt selittää otaksumalla Maan itsensä päivittäin kiertävän akselinsa ympäri. Venus ja Merkurius, sanoi Herakleides, kiertävät Auringon ympäri. Kenties Herakleides jonakin loistavana hetkenään ennakoi Aristarkhosta ja Kopernikusta, sillä eräässä Geminoksen (n. 70 e.Kr.) katkelmassa sanotaan: »Pontolainen Herakleides sanoi, että vaikka otaksuttaisiinkin Maan liikkuvan tietyllä tavalla ja Auringon pysyvän tietyllä tavalla levossa, voidaan näennäinen epäsäännöllisyys Auringon suhteen varjella.» Emme luultavasti koskaan saa tietää, mitä Herakleides oikein tarkoitti.

Sillä välin otettiin luonnontieteiden alalla vaatimattomia edistysaskeleita. Messanalainen Dikaiarkhos, Hellaan elämäkerran kirjoittaja, mittaili vuorien korkeutta, arvioi maapallon ympärimitan noin kolmeksikymmeneksituhanneksi mailiksi ja pani merkille Auringon vaikutuksen vuoroveteen. V. 325 purjehti Aleksanterin kenraali Nearkhos Induksen suulta Aasian etelärannikkoa pitkin Eufratille. Hänen lokikirjansa, josta osia on säilynyt Arrianoksen *Indica*ssa, oli eräs muinaisajan maantieteen klassillisia teoksia. Geodesia — maan pinnan, kohoumien ja painumien, asentojen

[1] Taivaankappaleen synodinen kiertoaika on aika kahden sellaisen hetken välillä, joina taivaankappale maasta katsottuna on samassa asemassa auringon suhteen, zodiakaalinen kiertoaika on aika kahden hetken välillä, joina taivaankappale on samassa kohdassa linnunradan kahdentoista merkin mukaan jaetuksi kuviteltua taivasta. Eudoksos laski Saturnuksen synodiseksi kiertoajaksi 390 päivää (me 378), Jupiterin 390 (399), Marsin 260 (780), Merkuriuksen 110 (eräässä käsikirjoituksessa 116, joka on sama kuin meidän lukumme), Venuksen 570 (584). Eudoksoksen laskemat zodiakaaliset kiertoajat ovat vastaavasti: Saturnuksen 30 vuotta (meillä 29 vuotta 166 päivää), Jupiterin 12 vuotta (11 vuotta 315 päivää), Marsin 2 vuotta (1 vuosi 322 päivää), Merkuriuksen ja Venuksen 1 vuosi (1 vuosi).

ja tilavuuksien mittaus — oli jo saanut oman nimen (*geodaisia*) erotukseksi geometriasta. Italian Lokroista kotoisin oleva Filistion harjoitti vuosisadan alussa eläinten leikkelyä ja sanoi sydäntä elämän tärkeimmäksi säätelijäksi, sielun eli *pneuman* tyyssijaksi. Diokles, joka oli kotoisin Euboian Karystoksesta, leikkasi eläinten kohtuja, kuvasi 27—40 päivän ikäisiä ihmisalkioita, edisti anatomiaa, embryologiaa, naistentauti- ja lapsenpäästöoppia ja kumosi Kreikassa yleisen harhaluulon selittämällä, että kumpikin sukupuoli »siemenellään» edesauttoi alkion syntymistä. Eräs toinen Aspasia oli neljännellä vuosisadalla yksi Ateenan kuuluisimpia lääkäreitä, joka niitti suurta mainetta naistentautien parantajana, kirurgina ja muillakin lääketieteen aloilla. Ja jottei lääketiede olisi alentanut kuolleisuusprosenttia nopeammin kuin elatusmahdollisuudet lisääntyivät, julkaisi arkadialainen Aineias Taktikos n. 360, Filippoksen ja Aleksanterin aikana, Kreikan ensimmäisen klassillisen sotatieteellisen teoksen.

II. SOKRATESLAISET KOULUKUNNAT

1. Aristippos

Luonnontieteellisiltä saavutuksiltaan vähäpätöinen 300-luku oli filosofian kulta-aikaa. Aikaisimmat ajattelijat olivat esittäneet epämääräisiä kosmologioita, sofistit olivat suhtautuneet epäillen kaikkeen muuhun paitsi retoriikkaan, Sokrates oli esittänyt tuhat kysymystä, mutta ei ollut vastannut ainoaankaan. Nyt kaikki kahden vuosisadan aikana kylvetyt siemenet versoivat suuriksi metafyysisen, eetillisen ja poliittisen mietiskelyn järjestelmiksi. Ateena, joka oli liian köyhä kustantaakseen valtion lääkintälaitosta, perusti silti yksityisiä yliopistoja, jotka tekivät sen, kuten Isokrates sanoi, »Hellaan kouluksi», Kreikan älylliseksi pääkaupungiksi ja riidanratkojaksi. Filosofit, jotka olivat heikentäneet vanhan uskonnon asemaa, koettivat löytää luonnosta ja järjestä sille korvikkeita pönkittämään moraalia ja antamaan opastusta elämää varten.

He tutkivat ensin Sokrateen aukomia polkuja. Samalla kun sofistit enimmäkseen vajosivat opettamaan retoriikkaa ja katosivat luokkana, tuli Sokrateen oppilaista toisistaan jyrkästi eroavien filosofisten käsitysten myrskykeskuksia. Megaralainen Eukleides, joka oli usein matkustanut Ateenaan kuuntelemaan Sokratesta, saattoi kotikaupunkinsa »väittelyn raivoon», kuten Timon Ateenalainen sitä kuvaili, ja kehitti Zenonin ja Sokrateen dialektiikan eristiikaksi, väittelytaidoksi, joka asetti kysymyksen alaiseksi jokaisen johtopäätöksen ja seuraavalla vuosisadalla kehittyi Pyrrhonin ja Karneadeen skeptillisyydeksi. Eukleideen kuoleman jälkeen hänen loistavalahjainen oppilaansa Stilpon kehitti megaralaisen koulukunnan yhä lähemmäs kyynikkojen katsantokantaa: koska jokainen filosofia voidaan kumota, ei viisaus piile metafyysisessä mietiskelyssä, vaan sellai-

sessa yksinkertaisessa elämässä, joka vapauttaa yksilön riippuvaisuudesta hyvinvoinnin ulkonaisista tekijöistä. Kun Demetrios Poliorketes Megaran ryöstön jälkeen kysyi Stilponilta, paljonko tämä oli menettänyt, filosofi vastasi, ettei hän koskaan ollut omistanut muuta kuin tietoa eikä sitä kukaan ollut häneltä riistänyt. Myöhemmällä iällään hän luki oppilaidensa joukkoon stoalaisen filosofian perustajan, joten Megaran koulukunnan voidaan sanoa alkaneen yhdestä Zenonista ja päättyneen toiseen.

Hieno Aristippos matkusteli Sokrateen kuoleman jälkeen eri kaupungeissa, oleskeli jonkin aikaa Ksenofonin luona Skilluksessa, mutta kauemmin Laiksen luona Korinthoksessa, ja asettui sitten kotikaupunkiinsa Kyreneen Afrikan pohjoisrannikolle, missä perusti filosofisen koulun. Puoli-itämaisen kaupungin yläluokan rikkaus ja ylellisyys oli vaikuttanut hänen tapoihinsa, ja hän hyväksyi mestarinsa opeista varsinkin sen, jonka mukaan onnellisuus oli parasta. Komeavartaloisena, hienotapaisena ja sukkelasuisena hän menestyi kaikkialla. Jouduttuaan pennittömänä haaksirikkoisena Rhodokseen, hän meni sikäläiseen *gymnasion*iin, puhui ihmisille ja tenhosi nämä siinä määrin, että he pitivät hänestä ja hänen seuralaisistaan kaikin tavoin huolta. Tämän johdosta hän huomautti, että vanhempien pitäisi varustaa lapsensa senkaltaisella rikkaudella, että se haaksirikonkin jälkeen voisi uida maihin yhdessä omistajansa kanssa.

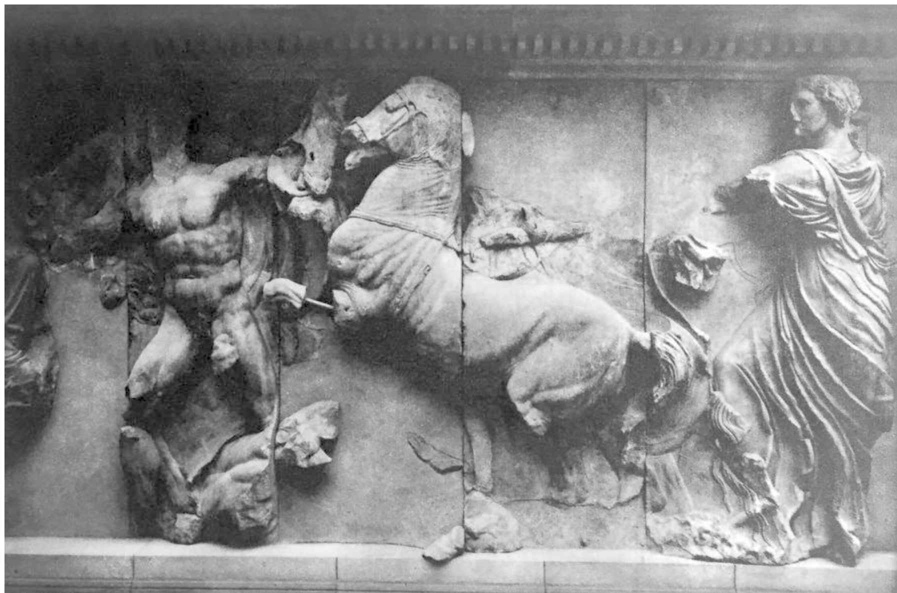
Hänen filosofiansa oli yksinkertaista ja selkeää. Kaiken mitä teemme, sanoi Aristippos, teemme nautinnon toivossa tai kipua peläten — myös silloin kun köyhdytämme itsemme ystäviemme hyväksi tai uhraamme henkemme kenraalimme puolesta. Sen vuoksi on nautinto lopullinen päämäärä, ja kaikkea muuta, myös filosofiaa ja hyvettä, on arvosteltava sen mukaan, miten ne pystyvät tuottamaan meille nautintoa. Tietämyksemme on epävarma, välittömästi ja luotettavasti tunnemme vain omat tunteemme. Niin ollen viisaus ei ole abstraktisen totuuden, vaan miellyttävien aistimusten tavoittelua. Voimakkaimmat nautinnot eivät ole älyllisiä tai moraalisia, vaan fyysillisiä tai aistillisia. Sen vuoksi viisas etsii ennen kaikkea fyysillisiä nautintoja. Hän ei myöskään uhraa sitä, mikä hänellä nyt on, jonkin otaksutun tulevan hyödyn hyväksi; vain nykyisyys on olemassa ja nykyisyys on todennäköisesti yhtä hyvä kuin tulevaisuus, ellei parempi. Elämisen taidon salaisuutena on nautinnon hetkien poimiminen niiden kiitäessä ohi ja hetken antimien paras mahdollinen hyväksikäyttö. Filosofiasta on se hyöty, ettei se johda meitä pois nautinnoista, vaan opastaa meidät niitä valitsemaan ja käyttämään miellyttävimmällä tavalla. Ei pidättyvä askeetti ole nautintojen herra, vaan ennemminkin se, joka olematta nautintojen orja saa niistä ilonsa ja voi järkevästi tehdä eron vaarallisten ja vaarattomien nautintojen välillä. Siksi viisas osoittaa älykästä kunnioitusta yleistä mielipidettä ja lakeja kohtaan, mutta koettaa mikäli mahdollista pyrkiä siihen, »ettei ole kenenkään herra eikä orja».

Jos ihmiselle on ansioksi se, että hän elää oppinsa mukaan, Aristippos ansaitsee kunnioitusta. Hän kesti köyhyyttä ja rikkautta yhtä arvokkaasti, muttei suinkaan väittänyt pitävänsä yhtä paljon molemmista. Hän vaati maksua opetuksestaan eikä empinyt imarrella tyranneja saavuttaakseen päämääränsä. Hän hymyili kärsivällisesti, kun Dionysios I sylkäisi hänen päälleen. »Kalastajan», hän sanoi, »täytyy sietää enemmänkin kosteutta, jos tahtoo saada pienenkin kalan.» Kun muuan ystävä moitti häntä polvistumisesta Dionysioksen edessä, hän vastasi, ettei ollut hänen vikansa, »jos kuninkaalla oli korvansa jaloissaan», ja kun Dionysios kysyi häneltä, miksi filosofit parveilevat rikkaiden ovilla, mutta rikkaat eivät viihdy filosofien seurassa, hän vastasi: »Koska edelliset tietävät, mitä he tarvitsevat, mutta jälkimmäiset eivät.» Silti hän halveksi niitä, jotka tavoittelevat rikkautta sen itsensä vuoksi. Kun rikas fryygialainen Simos näytteli hänelle komeaa, marmorilattiaista taloa, Aristippos sylkäisi häntä naamaan, ja kun Simos suuttui, Aristippos puolustihe selittämällä, ettei hän kaiken marmorin keskeltä löytänyt »sopivampaa paikkaa mihin sylkeä». Ansaittuaan rahaa hän tuhlasi sen hyvään ruokaan, hyviin vaatteisiin, hyvään asuntoon ja (hänen mielestään) hyviin naisiin. Kun häntä moitittiin siitä, että hän eli yhdessä ilonaisen kanssa, hän vastasi, ettei häntä haitannut asua talossa tai purjehtia laivassa, jota toiset miehet olivat aikaisemmin käyttäneet. Kun hänen rakastajattarensa sanoi olevansa raskaana hänelle, hän tokaisi: »Et voi sen varmemmin väittää, että on kysymys minusta, kuin kuljettuasi tiheikön läpi sanoa, mikä oka sinua on raapaissut.»

Ihmiset pitivät hänestä hänen rehellisyydestään huolimatta, sillä hän oli miellyttävä tavoiltaan, hienostunut (vaikka Simos oli eri mieltä) ja hyväsydäminen. Epäilemättä hänen karkea hedonisminsa osittain johtui siitä riemusta, jota hän tunsi herättäessään pahennusta kaupungin kunnianarvoisissa syntisissä. Hän ilmaisi todellisen luonteensa kunnioittamalla Sokratesta, rakastamalla filosofiaa [1] ja tunnustamalla, että vaikuttavinta elämässä on nähdä hyveellinen mies vakaasti kulkemassa tietään kehnojen ihmisten joukossa. Ennen kuolemaansa (356) hän lausui, että paras perintö, minkä hän jätti tyttärelleen Aretelle, oli se, että oli opettanut tämän »olemaan panematta arvoa millekään, mitä ilman voi olla» — eriskummallinen antautuminen Diogeneelle. Arete seurasi häntä Kyrenen koulukunnan johtajana, kirjoitti neljäkymmentä kirjaa, antoi opetusta monelle etevälle oppilaalle ja sai kotikaupungiltaan kunniakkaan jälkimaininnan »Hellaan valo».

---

[1] Ne jotka jättävät filosofian pois kasvatuksestaan, Aristippos sanoi, »ovat kuin Penelopeian kosijat; he huomaavat helpommaksi voittaa palvelijattarien suosion kuin päästä naimisiin emännän kanssa».

PARGAMONIN ZEUN ALTTARIN FRIISIÄ. Berliinin valtionmuseo. — Friisin veistokuvat esittävät jumalien ja giganttien välistä taistelua, ja niissä oli voimaa ja rajuutta melkein liiallisuuteen asti. Mutta yksityiskohdissaan teos vielä edustaa Kreikan kuvanveistotaiteen parhaita perinteitä.

ALEKSANTERIN TAISTELU. Napolin museo. — Pompejista löydetty permantomosaiikki, jonka valmistamiseen on tarvittu 1 500 000 pientä väritettyä kiveä. Teos kärsi suuria vaurioita Pompejin tuhossa.

2. *Diogenes*

Antisthenes yhtyi tämän filosofian johtopäätöksiin, muttei argumentteihin, ja nojaten samaan Sokrateeseen kehitti askeettisen elämänteorian. Kyynillisen koulukunnan perustaja oli Ateenan kansalaisen ja traakialaisen orjattaren poika. Hän taisteli urhoollisesti Tanagran luona 426, opiskeli jonkin aikaa Gorgiaan ja Prodikoksen johdolla ja perusti sitten oman koulun, mutta kuultuaan Sokrateen esitelmöivän hän lähti oppilaineen päivineen kuuntelemaan iäkkäämmän miehen viisautta. Kuten Eudoksos hän asui Peiraeuksessa ja käveli miltei joka päivä Ateenaan, seitsemän, kahdeksan kilometriä edes ja takaisin. Ehkäpä hän oli läsnä, kun Sokrates (tai Platon) keskusteli erään myöntyväisen puhekumppanin kanssa nautinnon ongelmasta.

Sokr.: Oletko sitä mieltä, että filosofin tulee harrastaa syömisen ja juomisen nautintoja?
Simmias: En suinkaan.
Sokr.: Entä mitä sanot lemmen nautinnoista — pitääkö hänen harrastaa niitä.
Simm.: Eihän toki.
Sokr.: Ja perustaako hän mitään muista tavoista hemmotella ruumista, esimerkiksi kalliiden vaatteiden, sandaalien tai muiden somisteluvälineiden hankkimisesta? Eikö hän pikemminkin päinvastoin halveksi kaikkea sellaista mitä luonto ei vaadi?
Simm.: Sanoisin, että todellinen filosofi halveksii sellaista.

Tässä meillä on kyynikkojen filosofian ydin: kaikki lihallinen on supistettava vähimpään mahdolliseen, jotta sielu pääsisi mahdollisimman vapaaksi. Antisthenes omaksui tämän opin kirjaimellisesti, ja hänestä tuli kreikkalainen fransiskaani, tosin ilman teologiaa. Aristippoksen tunnuslause oli: »Minä omistan, mutta minua ei omisteta», Antistheneen: »En omista, jottei minua omistettaisi.» Hän ei omistanut mitään, ja hänen vaippansa oli niin rääsyinen, että Sokrates kiusoitteli häntä: »Antisthenes, turhamaisuus loistaa vaippasi rei'istä.» Tätä lukuun ottamatta hänen ainoa heikkoutensa oli kirjojen kirjoittaminen. Niitä häneltä jäi kymmenen, joista yksi oli filosofian historia. Sokrateen kuoltua Antisthenes jatkoi hänen työtään opettajana. Hän valitsi luennoimiskeskuksekseen Kynosarges- ('koirahai'-)*gymnasion*in, koska sitä ylläpidettiin alhaissyntyisille, muukalaisille ja aviottomina syntyneille. Nimitys »kyynillinen» tarttui koulukuntaan pikemmin paikasta kuin käsityskannasta. Antisthenes pukeutui työmiehen tavoin, ei ottanut maksua opetuksestaan ja opetti mieluimmin köyhiä. Antistheneen kieli tai hänen nuijansa karkottivat pois jokaisen, joka oli haluton kestämään köyhyyttä ja puutetta.

Hän kieltäytyi ensin ottamasta Diogenesta oppilaakseen, mutta Diogenes oli itsepäinen, kesti kärsivällisesti solvaukset, kunnes hänet hyväksyttiin, ja teki opettajansa opin kuuluisaksi kautta Hellaan soveltamalla sitä elämässään täydellisesti. Antisthenes oli sukuperältään ollut puoleksi orja. Diogenes oli vararikon tehnyt sinopelainen pankkiiri. Diogenes oli kerjännyt, koska hän oli todella puutteessa, ja oli varsin tyytyväinen kuullessaan, että kerjääminen oli osa hyvettä ja viisautta. Hän omaksui kerjäläisen puvun, pussin ja sauvan, ja asettui joksikin aikaa asumaan Ateenassa olevan Kybelen temppelin pihassa viruvaan tynnyriin tai nassakkaan. Hän kadehti eläinten yksinkertaista elämää ja koetti jäljitellä sitä: hän nukkui paljaalla maalla, söi mitä ja missä sattui, ja (niin vakuutetaan) tyydytti luonnolliset tarpeensa ja suoritti lemmen toimitukset kaikkien nähden. Nähdessään lapsen juovan kourastaan hän heitti pois juomamaljansa. Välistä hän kuljetti kynttilää tai lyhtyä sanoen etsivänsä ihmistä. Hän ei tehnyt kenellekään pahaa, mutta kieltäytyi tunnustamasta lakeja ja kauan ennen stoalaisia sanoi itseään maailmankansalaiseksi (*kosmopolites*). Hän matkusteli kiirettä pitämättä, ja kuulemme hänen jonkin aikaa asuneen Syrakusassa. Eräällä matkallaan hän joutui merirosvojen vangiksi, ja nämä myivät hänet korintholaiselle Kseniadeelle. Kun isäntä kysyi Diogeneelta, mitä tämä osasi, hän vastasi: »Hallita ihmisiä.» Kseniades teki hänestä poikiensa opettajan ja taloutensa hoitajan, ja Diogenes hoiti kumpaakin tehtävää niin hyvin, että hänen herransa sanoi häntä »hyväksi hengeksi» ja noudatti hänen neuvoaan monissa asioissa. Diogenes vietti yksinkertaista elämäänsä edelleen niin johdonmukaisesti, että hänestä tuli lähinnä Aleksanteria Kreikan kuuluisin mies.

Hänessä oli jossakin määrin asenteellisuutta, ja hän oli ilmeisesti mielissään kuuluisuudestaan. Hän oli mainio väittelijä, ja hänen kaimansa ilmoittaa, ettei hän milloinkaan jäänyt väittelyssä häviölle. Hän sanoi puheenvapautta tärkeimmäksi yhteiskunnalliseksi eduksi ja käytti sitä runsain mitoin; hänen huumorinsa oli karkeaa ja nokkeluutensa pettämätön. Muuatta naista, joka kumartui pyhän kuvan edessä maahan asti, hän moitti sanoen: »Etkö pelkää ottaa noin säädytöntä asentoa, kun joku jumala voi olla takanasi, joka paikkahan on heitä täynnä?» Kun hän näki ilonaisen pojan heittävän kiven väkijoukkoon, hän varoitti: »Pidä varasi, ettet osu isääsi.» Hän inhosi naisia ja halveksi miehiä, jotka käyttäytyivät naisten tavoin. Kun muuan upeapukuinen ja hajuvesin valeltu korintholainen kysyi häneltä jotakin, hän sanoi: »En vastaa sinulle, ennen kuin olet sanonut, oletko poika vai tyttö.» Kaikki tuntevat kertomuksen siitä, miten Aleksanteri tapasi Diogeneen Korinthoksessa makaamasta päivänpaisteessa. »Minä olen Aleksanteri, suuri kuningas», sanoi hallitsija. »Minä olen Diogenes, koira», vastasi filosofi. »Pyydä minulta mikä suosionosoitus tahansa», sanoi kuningas. »Väistyhän syrjään auringon tieltä», vastasi

Diogenes. »Ellen olisi Aleksanteri», sanoi nuori soturi, »tahtoisin olla Diogenes». Meille ei kerrota, että filosofi olisi vastannut kohteliaisuuteen samalla mitalla. Väitetään molempien kuolleen samana päivänä v. 323: Aleksanterin Babylonissa kolmannellaneljättä ikävuodellaan, Diogeneen Korinthoksessa yli yhdeksänkymmenen ikäisenä. Korintholaiset pystyttivät marmorisen koiran hänen haudalleen, ja Sinope, joka oli ajanut hänet maanpakoon, kohotti muistomerkin hänen kunniakseen.

Mikään ei voinut olla selkeämpää kuin kyynillinen filosofia. Se viipyi logiikan parissa vain sen verran, että ehti hylätä haihatteluna ideateorian, jolla Platon eksytti Ateenan älymystöä. Myöskin metafysiikka oli kyynikkojen mielestä turhaa touhua. Ei pidä tutkia luontoa maailman selittämiseksi, mikä on mahdotonta, vaan jotta oppisimme luonnosta viisautta oppaaksi elämää varten. Ainoa todellinen filosofia on etiikka. Elämän tarkoitus on onnellisuus, mutta sitä ei saavuteta etsimällä nautintoja, vaan viettämällä yksinkertaista ja luonnollista elämää mahdollisimman paljon riippumattomana ulkopuolisesta avusta. Sillä vaikka nautinto on luvallista, jos se on ihmisen omien ponnistusten ja työn tulos eikä sitä seuraa katumus, se kuitenkin niin usein väistää meitä sitä tavoitellessamme tai tuottaa pettymyksen, kun se on käsissä, että sitä pikemminkin on sanottava onnettomuudeksi kuin onneksi. Kohtuullinen ja hyveellinen elämä on ainoa tie pysyvään tyydytykseen; rikkaus hävittää rauhan, ja kateellinen himo syövyttää sielun kuin ruoste. Orjuus on epäoikeudenmukaista, mutta yhdentekevää; viisas voi yhtä helposti olla onnellinen kahleissa kuin vapaana; vain sisäisellä vapaudella on merkitystä. Jumalat, Diogenes sanoi, ovat antaneet ihmisille helpon olon, mutta ihmiset ovat ahnehtimalla ylellisyyttä vaikeuttaneet sitä. Kyynikot eivät silti sanottavasti uskoneet jumaliin. Kun muuan pappi luetteli Antistheneelle, mitä kaikkea hyvää hyveellinen ihminen saa kuoltuaan nauttia, tämä kysyi: »Mikset sitten itse kuole?» Diogenes hymyili salamenoille ja huomautti niiden uhrilahjojen johdosta, joita haaksirikosta pelastuneet olivat antaneet Samothrakessa: »Noita uhrilahjoja olisi paljon enemmän, jos niitä pelastuneiden sijasta olisivat antaneet hukkuneet.» Kyynikkojen mielestä oli uskonnossa kaikki muu taikauskoa paitsi hyveen harjoittaminen. Hyve on tunnustettava omaksi palkinnokseen eikä se saa olla jumalien olemassaolon tai oikeudenmukaisuuden varassa. Hyveellinen on se, joka syö, omistaa ja kaipaa niin vähän kuin mahdollista, juo vain vettä eikä tee kenellekään pahaa. Kun Diogeneelta kysyttiin, miten oli puolustauduttava vihamiestä vastaan, hän vastasi: »Osoittautumalla kunnialliseksi ja vilpittömäksi.» Vain sukupuolihimo tuntui kyynikoista järjelliseltä. He karttoivat avioliittoa, koska se oli ulkopuolinen side, mutta suosivat porttoja. Diogenes suositteli vapaata rakkautta ja naisten yhteisyyttä, ja Antisthenes, joka pyrki itsenäisyyteen joka asiassa, valitti, ettei hän voinut tyydyttää näl-

käänsä samanlaisessa yksinäisyydessä kuin viihdyttää himoaan. Tunnustettuaan sukupuolihimon yhtä normaaliseksi ja luonnolliseksi kuin nälän kyynikot sanoivat, etteivät he voineet käsittää, miksi ihmiset häpesivät tyydyttää toista nälkäänsä yhtä julkisesti kuin toista. Kuolemankin suhteen ihmisen tuli olla riippumaton ja valita itse paikka ja aika; itsemurha oli luvallinen. Jotkut sanovatkin Diogeneen surmanneen itsensä pidättämällä hengitystään.

Kyynillinen filosofia oli osa siitä »takaisin luontoon»-liikkeestä, joka pääsi valtaan 400-luvun Ateenassa ja oli vastavaikutusta kiusallisen monimutkaiselle sivistykselle. Ihmiset eivät luonnostaan ole sivistyneitä, vaan sietävät järjestetyn elämän pidäkkeitä vain rangaistuksen tai yksinäisyyden pelosta. Diogenes oli jotenkin samassa suhteessa Sokrateeseen kuin Rousseau Voltaire'iin: hänen mielestään sivistys oli erehdys ja Prometheus oli hyvin ansainnut tulla naulituksi ristiin, koska oli tuonut sen ihmiskunnalle. Kyynikot ihannoivat stoalaisten ja Rousseaun tavoin »luonnonkansoja»; Diogenes koetti syödä raakaa lihaa, koska keittäminen on luonnotonta. Paras yhteiskunta oli hänen mielestään se, joka ei tuntenut taitotemppuja eikä lakeja.

Kreikkalaiset hymyilivät kyynikoille ja sietivät heitä kuten keskiajan yhteiskunta sieti pyhimyksiään. Diogeneen jälkeen kyynikoista tuli uskonnoton munkkikunta. He tekivät köyhyydestä säännön, elivät almuista, miedonsivat selibaattinsa löysillä suhteilla ja perustivat filosofiakouluja. Heillä ei ollut koteja, vaan he nukkuivat ja opettivat kaduilla tai temppelien porttikäytävissä. Diogeneen oppilaat Stilpon ja Krates välittivät kyynikkojen opin hellenistiselle ajalle, jossa se muodosti stoalaisuuden perustan. Koulukunta sellaisenaan hävisi näyttämöltä kolmannen vuosisadan lopulla, mutta sen vaikutus säilyi kreikkalaisessa traditiossa voimakkaana ja ilmestyi kenties uudelleen esille Juudean essealaisissa ja Egyptin varhaiskristillisissä munkeissa. Tiede ei vielä voi sanoa missä määrin näihin liikkeisiin vaikuttivat Intian samanlaiset lahkot tai missä määrin nämä puolestaan saivat niiltä vaikutteita. Oman aikamme »takaisin luontoon»-intoilijat ovat näiden muinaisten Itämaiden ja Kreikan naisten ja miesten henkisiä jälkeläisiä, jotka kyllästyneinä luonnottomiin ja ahdistaviin rajoituksiin kuvittelivat voivansa muuttua ja elää eläinten parissa. Kaikessa täyteläisessä elämässä on hiven tätä kaupunkilaisten kuvittelua.

III. PLATON

1. Opettaja

Kyynikkojen ihanne vaikutti Platoniinkin. »Valtion» toisessa kirjassa hän kuvailee mieltymyksellä ja myötätuntoisesti kommunistista ja natura-

listista Utopiaa. Hän hylkää sen ja jatkaa kuvaamalla »toiseksi parasta» valtiota, mutta kun hän käy hahmottelemaan filosofikuninkaitaan, valloittaa Kreikan historian säihkyvimmän mielikuvituksen kyynikkojen unelma miehistä, jotka elivät vailla omaisuutta ja vaimoa, viettivät yksinkertaista elämää ja omistivat aikansa filosofialle. Platonin kaavailema kommunistinen ylimystö oli rikkaan konservatiivin loistava yritys sovittaa yhteen ylenkatseensa demokratiaa kohtaan ja aikansa radikaalinen idealismi.

Platon polveutui niin ikivanhasta suvusta, että saattoi äidin puolelta johtaa sen Soloniin ja isän puolelta Ateenan ensimmäisiin kuninkaisiin, jopa merenjumala Poseidoniinkin. Hänen äitinsä oli Kharmideen sisar ja Kritiaan serkku, joten demokratian vastustaminen oli hänellä miltei veressä. Aristokleeksi, 'parhaaksi ja maineikkaaksi', ristitty nuorukainen kunnostautui melkein joka alalla: hän menestyi loistavasti musiikin, matematiikan, retoriikan ja runouden opinnoissaan; hän hurmasi kauniilla näöllään naiset ja epäilemättä miehetkin; hän paini Isthmoksen kisoissa ja sai vankkuudestaan lisänimen *Platon*, 'leveä'; hän oli mukana kolmessa taistelussa ja sai palkinnon urhoollisuudesta. Hän sepitti epigrammeja, rakkaussäkeitä ja traagillisen tetralogian, ja hän ei tiennyt, ruvetako runoilijaksi vai poliitikoksi, kun joutui kaksikymmenvuotiaana Sokrateen lumousvoiman pauloihin. Hänen oli täytynyt tuntea »Suuri paarma» jo aikaisemmin, koska tämä oli kauan ollut hänen enonsa Kharmideen ystävä, mutta nyt hän saattoi seurata Sokrateen opetusta. Hän riemuitsi nähdessään vanhuksen viskovan ideoita ilmaan kuin akrobaatti ja seivästävän niitä kysymystensä piikkeihin. Hän poltti runonsa, unohti Euripideen, urheilijat ja naiset seuratakseen mestariaan kuin hypnoottisen lumouksen vallassa. Kenties hän teki muistiinpanoja joka päivä vaistoten herkän taiteilijan tavoin tämän irvokkaan ja rakastettavan Seilenoksen draamalliset mahdollisuudet.

Platonin ollessa kolmenkolmattavuotias seurasivat toisiaan hänen omien sukulaistensa johtama vuoden 404 vanhoillinen vallankumous, oligarkkien terrorin kiihkeät päivät ja Sokrateen rohkea kolmenkymmenen neuvoston uhmaaminen, Kritiaan ja Kharmideen kuolema, demokratian palauttaminen sekä Sokrateen tuomio ja kuolema. Koko maailma näytti luhistuvan ennen huolettoman nuorukaisen ympärillä, ja hän pakeni Ateenasta kuin kummituskaupungista. Hän sai jonkin verran mielenrauhaa Eukleideen kodissa Megarassa ja sittemmin Kyrenessä, ehkäpä Aristippoksen seurassa; sieltä hän näyttää menneen Egyptiin ja tutkineen pappien matemaattista ja historiallista perimätietoa. N. 395 hän palasi Ateenaan ja taisteli vuotta myöhemmin kotikaupunkinsa puolesta Korinthoksen luona. N. 387 hän lähti taas matkoille, tutustui Pythagoraan filosofiaan Arkhytaan opastamana Taraassa ja Timaioksen johdolla Lokroissa, siirtyi Sisiliaan nähdäksseen

Etnan, solmi ystävyysliiton syrakusalaisen Dionin kanssa, esiteltiin Dionysios I:lle, myytiin orjaksi ja oli taas turvassa kotona Ateenassa 386. Niillä 3 000 drakhmalla, jotka oli koottu korvaukseksi hänen vapaaksilunastajalleen ja joita Annikeris kieltäytyi ottamasta vastaan, Platonin ystävät ostivat hänelle kaupungin laitamalta metsikön, joka oli saanut nimensä paikallisen jumalan Akademoksen mukaan ja sinne Platon perusti yliopiston, josta tuli Kreikan henkinen keskus yhdeksänsadan vuoden ajaksi.[1]

Akatemia oli uskonnollinen veljeskunta eli *thiasos*, joka oli pyhitetty runotarten palvonnalle. Opiskelijat eivät maksaneet opetuksestaan, mutta koska he enimmäkseen olivat yläluokan perheistä, voitiin toivoa, että heidän vanhempansa muistaisivat laitosta melkoisilla lahjoituksilla. Suidas kertoo, että »rikkaat aika ajoin testamenteissaan lahjoittivat koulun opettajille varoja, jotta he voivat viettää elämänsä filosofian parissa». Kerrotaan Dionysios II:n antaneen Platonille 80 talenttia (480 000 dollaria), mikä kenties selittää filosofisen kärsivällisen suhtautumisen kuninkaaseen. Aikakauden komediarunoilija ivasi ylioppilaita heidän teennäisen esiintymisensä ja hienostelevan pukeutumisensa takia — he käyttivät hienoja päähineitä ja keppejä sekä lyhyttä vaippaa eli akateemista kaapua; niin vanhoja ovat Etonin tavat ja oppineisuuden mustat vaatteet. Naisilla oli pääsy opiskelijakuntaan, sillä Platon pysyi siinä suhteessa radikaalina, että hän oli kiihkeä naisasian kannattaja. Tärkeimmät oppiaineet olivat matematiikka ja filosofia. Portilla oli varoittava kirjoitus »*Medeis ageometretos eisito* ('Älköön kukaan geometriaa taitamaton astuko tänne'); ehkäpä pääsyvaatimuksiin kuului melkoinen määrä matematiikan tuntemusta. Useimmista matematiikan 300-luvulla ottamista edistysaskeleista kuuluu kunnia miehille, jotka olivat opiskelleet akatemiassa. Matematiikan kurssiin kuului aritmetiikkaa (lukuteoriaa), geometrian jatko-opetusta, »sferiikkaa» (tähtitiedettä), »musiikkia» (johon luultavasti sisältyi historiaa ja kirjallisuutta), lainoppia ja filosofiaa. Moraali- ja valtiofilosofia tulivat viimeiseksi, jos Platon seuraa neuvoa, jonka hän — puoleksi puhdistaen Anytoksen ja Meletoksen — panee Sokrateen suuhun:

> *Sokr:* Tiedäthän, että on tiettyjä oikeutta ja hyvää koskevia periaatteita, jotka meille opetettiin lapsuudessamme, ja niiden isällisen vallan alaisina olemme kasvaneet miehiksi, kunnioittaen ja totellen niitä.
>
> *Glaukon:* Se on totta.
>
> *Sokr:* On myös päinvastaisia ohjeita ja nautintotottumuksia, jotka imartelevat ja houkuttelevat sieluamme, mutta ne eivät vaikuta

[1] Se ei ollut ensimmäinen yliopisto: Pythagoraan koulu Krotonissa oli jo 520 tarjonnut monenlaisia oppikursseja opiskelijayhteisölle, ja Isokrateen koulu oli akatemiaa kahdeksan vuotta vanhempi.

niihin, joilla on hiukan tajua siitä, mikä on oikein, ja jotka edelleen pitävät kunniassa isiensä ohjeita ja noudattavat niitä.

Gl: Totta.

Sokr: Jos ihminen nyt on siis tässä asemassa, ja kysyvä henki tiedustelee, mikä on oikein ja kunniallista, ja hän vastaa kuten laki neuvoo, ja sitten väittelijät kumoavat lainsäätäjän sanan, ja hän häätyy uskomaan, ettei mikään ole enemmän oikeaa kuin väärää, oikeudenmukaisempaa ja parempaa kuin päinvastoin, ja täten käy kaikkien hänen vakiintuneiden käsitystensä, luuletko hänen enää pitävän kunniassa ja noudattavan niitä?

Gl: Se on mahdotonta.

Sokr: Ja jos hän lakkaa pitämästä niitä kunnianarvoisina ja luonnollisina kuten aikaisemmin eikä löydä totuutta, voidaanko otaksua, että hän pyrkisi viettämään muunlaista elämää kuin sellaista, joka sukoilee hänen himojaan?

Gl: Ei voida.

Sokr: Muuttuuko hän siis lakien noudattajasta lakia vierovaksi?

Gl: Epäilemättä...

Sokr: Sen vuoksi on oltava erittäin varovaisia perehdytettäessä kolmikymmenvuotiaita kansalaisia dialektiikkaan... Heidän ei tule saada maistaa tätä kallista riemua liian varhain. Sitä tulee erityisesti välttää, sillä kuten lienet huomannut, väittelevät nuoret miehet, ensin makuun päästyään, huvin vuoksi ja kinaavat ja kumoavat toisten väitteitä jäljitellen niitä, jotka kumoavat heidän väitteitään. He ovat kuin koiranpenikoita, joiden ilona on repiä ja tempoa kaikkea lähelleen tulevaa.

Gl: Niin, se on heille suuri ilo.

Sokr: Ja kun he ovat saavuttaneet monta voittoa ja kärsineet monta tappiota, he nopeasti ja rajusti luopuvat uskomasta kaikkeen mihin olivat ennen uskoneet, ja tästä johtuu... että filosofia on muun maailman keskuudessa huonossa huudossa.

Gl: Se on aivan totta.

Sokr: Mutta kun ihminen alkaa vanheta, hän ei enää lankea tällaiseen mielettömyyteen. Hän seuraa totuutta etsivän ajattelijan esimerkkiä eikä eristikon, joka väittelee huvikseen; ja hänen luonteensa suurempi harkinta lisää eikä vähennä yrityksen arvoa.

Platon ja hänen apulaisensa opettivat luennoimalla, vuoropuheluin ja asettamalla oppilaittensa ratkaistavaksi ongelmia. Eräs ongelmista oli löytää »ne yhdenmukaiset ja säännölliset liikkeet, joiden nojalla voidaan kiertotähtien näennäinen liike selittää». Eudoksos ja Herakleides kenties saivat joitakin virikkeitä näistä tehtävistä. Luennot olivat tieteellisiä ja tuottivat välistä pettymyksen niille, jotka olivat toivoneet käytännöllistä hyötyä, mutta ne tekivät syvän vaikutuksen sellaisiin oppilaisiin kuin Aristoteles, Demosthenes, Lykurgos, Hypereides ja Ksenokrates, ja he jul-

kaisivat usein tekemänsä muistiinpanot. Antifanes sanoi humoristisesti, että samoin kuin eräässä pohjanperien kaupungissa sanat jäätyivät puhuttaessa ja kuuluivat vasta kesällä, kun ne sulivat, samoin Platonin nuoret oppilaat ymmärsivät hänen sanansa vasta vanhoilla päivillään.

2. *Taiteilija*

Platon itse tunnusti, ettei hän koskaan ollut kirjoittanut mitään tieteellisiä tutkielmia, ja Aristoteles sanoo Akatemian opetusta Platonin »kirjoittamattomaksi opiksi».

On tuntematonta, miten suuressa määrin se poikkesi vuoropuheluiden opetuksesta.[1] Luultavaa on, että nämä alkuaan sepitettiin virkistykseksi ja puolihumoristisessa hengessä.

On historian leikkisää ivaa, että ne filosofiset teokset, joita Euroopan ja Amerikan yliopistoissa nykyään eniten tutkitaan ja kunnioitetaan, sepitettiin yrityksenä tehdä filosofia maallikolle ymmärrettävämmäksi saattamalla se yhteyteen ihmisen persoonallisuuden kanssa. Zenon Elealainen ja useat muut olivat käyttäneet tätä menetelmää, ja ateenalainen suutari Simon oli julkaissut dialogimuotoisen selostuksen Sokrateen hänen verstaassaan käymistä keskusteluista. Platon piti vuoropuhelua kirjallisena keinona, ei historiallisena esityksenä. Hän ei väittänytkään, että hänen esityksensä kolme- tai viisikymmentä vuotta varhaisemmista keskusteluista olisivat sanatarkat, eikä hän pitänyt väliä edes viittaustensa johdonmukaisuudesta. Gorgias ja Sokrates ällistyivät kuullessaan sanat, jotka nuori draamakirjailija-filosofi oli pistänyt heidän suuhunsa. Dialogit kirjoitettiin kukin erikseen ja nähtävästi pitkin väliajoin. Emme saa tyrmistyä muistihairahdusten, vielä vähemmän katsantokannan muutosten takia. Mitään yhdistävää kokonaisuussuunnitelmaa ei ole, paitsi ilmeisesti kehittyvän hengen alituinen koskaan saavuttamattoman totuuden etsintä.[2]

Vuoropuheluiden rakenne on taidokas, mutta silti kömpelö. Ne elävöittävät ideoiden draaman ja sommittelevat yhtenäisen ja sydämellisen muotokuvan Sokrateesta, mutta ne ovat harvoin yhtenäisiä ja johdonmukaisia,

---

[1] Muutamat Aristoteleen kohdat viittaavat siihen, että Platon, varsinkin hänen ideateoriansa, on tulkittava toisin kuin teemme dialogien nojalla.

[2] Vuoropuheluita, joita on kuusineljättä, ei voida ajoittaa eikä pätevästi ryhmitellä. Ne saatetaan mielivaltaisesti jakaa 1) varhaisimpaan ryhmään (mm. Apologia, Kriton, Lysis, Ion, Kharmides, Kratylos, Euthyfron ja Euthydemos), 2) keskimmäiseen ryhmään (mm. Gorgias, Protagoras, Faidon, Pidot, Faidros ja Valtio) sekä 3) myöhäiseen ryhmään (mm. Parmenides, Theaitetos, Sofistes, Politikos, Filebos, Timaios ja Nomoi). Ensimmäisen ryhmän Platon kirjoitti todennäköisesti ennen neljänneljättä vuoden, toisen ennen neljänkymmenen vuoden ikää, viimeiset kuusikymmentä täytettyään; väliajan hän uhrasi Akatemialle.

poikkeavat tuhkatiheään asiasta toiseen ja ovat usein muodoltaan kömpelön välillisiä, niissä kun yksi henkilö selostaa toisten keskusteluja. Sokrates sanoo, että »hänellä on surkean huono muisti», ja toistaa sitten ystävälleen sana sanalta neljäkuudetta sivua pitkälti keskustelun, joka hänellä oli nuoruudessaan Protagoraan kanssa. Useimpia dialogeja haittaa se, että niissä ei ole pontevaa puhetoveria, joka pystyisi sanomaan Sokrateelle muuta kuin »kyllä» tai muuta vastaavaa. Mutta nämä virheet häipyvät mitättömiksi kielen selkeän loistokkuuden, tilanteen, ilmaisun ja idean huumorin, monenlaisten, inhimillisesti tajuttujen luonteiden elävän maailman ja niiden monien välähdysten rinnalla, joita annetaan syvällisestä ja ylevästä sielusta. Voimme päätellä arvon, minkä muinaisuuden ihmiset tietämättään antoivat näille dialogeille, sen nojalla, että ne ovat täydellisin tuote, mikä keneltäkään Hellaan kirjailijalta on säilynyt. Niiden muoto oikeuttaa ne yhtä korkealle sijalle kirjallisuuden aikakirjoissa kuin sisällys ajattelun historiassa.

Aikaisemmat dialogit ovat mainioita esimerkkejä siitä nuorekkaasta »eristiikasta», joka tuomittiin hiukan ylempänä toistetussa otteessa, mutta sen sovittavat niiden viehättävät kuvaukset Ateenan nuorisosta. »Pidot» ovat laadussaan mestariteos ja samalla paras johdatus Platoniin. Sen dramaattinen lavastus (»Kuvitelkaa», sanoo Agathon palvelijoilleen, »että te olette isäntiämme ja minä seuralaisineni teidän vieraitanne»), sen eloisa kuva Aristofaneesta, joka »nikottelee syötyään liikaa», vilkas välikohtaus, jonka juopunut ja sopimattomasti esiintyvä Alkibiades aiheuttaa, ja ennen kaikkea Sokrateen kuvan armottoman realismin ja hänen rakkausihanteensa ylevän idealismin taitava yhdistäminen, — nämä ominaisuudet tekevät »Pidoista» yhden suorasanaisen kirjallisuuden huippukohtia. »Faidon» on hillitympi ja kauniimpi; siinä todistelu, vaikka se on heikkoa, on rehellistä ja antaa vastustajillekin mahdollisuuden tuoda esiin kantansa; tyyli on sujuvampaa: ylevä tyyneys perii voiton tragiikasta, ja Sokrateen kuolema käy yhtä levollisesti kuin virran häipyminen näkyvistä mutkan taa. Osa »Faidroksen» vuoropuhelua tapahtuu Ilissos-joen rannalla, missä Sokrates ja känen oppilaansa vilvoittavat jalkojaan vedessä. Dialogeista suurin on tietenkin »Valtio», jossa Platonin filosofiaa on täyteläisimmin esitelty ja jonka alkuosat ovat persoonallisuuksien ja aatteiden dramaattista yhteentörmäystä. »Parmenides» on maailmankirjallisuuden surkein näyte tyhjänpäiväisestä viisastelusta ja filosofian historian urhein esimerkki ajattelijasta, joka kumoamattomasti kumoaa oman lempioppinsa, ideateorian. Myöhäisissä dialogeissa Platonin taiteellisuus laskee, Sokrates häipyy näkyvistä, metafysiikka menettää runollisuutensa, politiikka nuorekkaat ihanteensa. »Laeissa» *(Nomoi)* Ateenan monipuolisen kulttuurin väsynyt perillinen vihdoin antautuu Spartan houkutuksen valtaan ja hylkää vapauden, runouden, taiteen ja itse filosofiankin.

3. *Metafyysikko*

Platonilla ei ole mitään järjestelmää, ja jos tässä järjestyksen vuoksi onkin hänen aatteensa ryhmitelty logiikan, metafysiikan, etiikan, estetiikan ja politiikan klassillisten nimekkeiden alle, on kuitenkin muistettava, että Platon itse oli aivan liian tulinen runoilija sulloakseen ajatuksensa ahtaisiin puitteisiin. Koska hän on runoilija, aiheuttaa logiikka hänelle suurimman vaivan; hän harhailee etsien määritelmiä ja eksyy vaarallisiin analogioihin; »silloin me jouduimme labyrinttiin ja kun luulimme päässeemme päähän asti, tulimmekin ulos lähtökohdasta, ja meillä oli yhä yhtä paljon nähtävää kuin ennen». Hän päättelee: »En ole varma, onko sellaista tieteen tiedettä (kuin logiikka) ollenkaan olemassa.» Silti hän pääsee alkuun. Hän tutkii kielen luonnetta ja johtaa sen jäljittelevistä äänistä. Hän pohtii analyysia ja synteesiä, analogioita ja virhepäätelmiä; hän hyväksyy induktion, mutta antaa etusijan deduktiolle. Hän luo kansantajuisissa dialogeissaankin oppisanoja, joista on hyötyä myöhemmälle filosofialle, ja nimeää viisi niistä kymmenestä »kategoriasta», jotka osittain rakentavat Aristoteleen maineen. Hän hylkää sofistien käsityksen, että aistit ovat totuuden paras koetinkivi. Jos niin olisi, hän järkeilee, olisi kenen hyvänsä ihmisen, nukkuvan, mielipuolen tai paviaanin kuvaus maailmasta yhtä hyvä kuin mikä muu tahansa.

Kaikki se, minkä »aistien alhaiso» meille antaa, on vain Herakleitoksen alituista liikettä. Jos olisimme pelkästään aistihavaintojen varassa, emme tietäisi totuudesta yhtään mitään. Tieto on mahdollinen ideoiden, yleistettyjen kuvien ja kaavojen avulla, jotka järjestävät aistimusten sekasorron ajatusjärjestelmäksi. Jos olisimme tietoisia ainoastaan yksityisistä seikoista, olisi ajattelu mahdotonta. Me opimme ajattelemaan ryhmittämällä oliot luokiksi niiden samankaltaisuuden mukaan ja ilmaisemalla koko luokkaa yhteisellä nimisanalla. *Ihminen* tekee mahdolliseksi ajatella kaikkia ihmisiä, *pöytä* kaikkia pöytiä, *valo* jokaista valoa, joka konsanaan on säteillyt maan tai meren yllä. Nämä ideat (*ideai, eida*) eivät ole aistein havaittavia, mutta ajattelun kannalta todellisia, sillä ne jäävät olemaan ja pysyvät muuttumattomina senkin jälkeen, kun niiden edustamat aistimin havaittavat esineet ovat tuhoutuneet. Ihmiset syntyvät ja kuolevat, mutta ihminen pysyy. Jokainen yksityinen kolmio on vain epätäydellinen kolmio, joka ennemmin tai myöhemmin katoaa ja sen vuoksi on suhteellisen epätodellinen, mutta kolmio — kaikkien kolmioiden perusmuoto — on täydellinen ja pysyvä. Kaikki matemaattiset muodot ovat ideoita, ikuisia ja täydellisiä.[1] Kaikki mitä geometria sanoo kolmioista, ympyröistä,

[1] Myöhemmällä iällään Platon koetti todistaa oikeaksi Pythagoraan käänteisen väitteen, että kaikki ideat ovat matemaattisia muotoja.

neliöistä, kuutioista ja palloista pysyisi totena ja sen vuoksi »todellisena», vaikkei sellaisia kuvioita fyysillisessä maailmassa koskaan olisi ollut eikä tulisi koskaan olemaankaan. Abstraktiot ovat myös tässä merkityksessä reaalisia; yksityiset hyveelliset teot ovat lyhytikäisiä, mutta hyve jää elämään ajattelun pysyvänä todellisuutena ja ajattelun välineenä. Samoin ovat kauneus, koko, yhtäläisyys ja muut sellaiset yhtä todellisia ihmismielelle kuin kauniit, kookkaat tai yhtäläiset oliot ovat todellisia aisteille. Yksityiset teot ja oliot ovat sitä mitä ne ovat sen johdosta, että ne ovat osallisia täydellisistä muodoista eli ideoista ja suuremmassa tai pienemmässä määrässä toteuttavat niitä. Tieteen ja filosofian maailma ei ole koostunut yksityisistä olioista, vaan ideoista.[1] Historia on erotukseksi biografiasta *ihmisen* historiaa; biologia ei ole erityisten eliöiden, vaan *elämän* tiedettä; matematiikka ei ole konkreettisten asioiden tutkimista, vaan lukumäärän, suhteen ja muodon tutkimista, joka tapahtuu riippumatta olioista, mutta silti pitää paikkansa kaikkien olioiden suhteen. Filosofia on ideoiden tiedettä.

Platonin koko metafysiikka pyörii ideateorian ympärillä. Jumala, Ensimmäinen Liikkumaton Liikkeellepanija eli Maailman Sielu, panee kaikki oliot liikkeelle ja käskee niitä ikuisten lakien ja kaavojen mukaisesti, toisin sanoen niiden täydellisten ja muuttumattomien ideoiden, jotka muodostavat, kuten uusplatonilaiset olisivat sanoneet, *logoksen*, jumalallisen viisauden eli Jumalan mielen. Korkein ideoista on hyvän idea. Välistä Platon samastaa sen ja itse Jumalan, mutta tavallisemmin se on luomisen johtava väline, ylin muoto, joka vetää puoleensa kaikki oliot. Tiedon ylevin tavoite on tämä hyvän käsittäminen, luomisprosessia ohjaavan ihanteen näkeminen. Liikunta ja luominen eivät ole mekaanisia ilmiöitä; ne vaativat maailmassa samoin kuin meissä itsessämmekin sielun tai elämänprinsiipin alkuvoimakseen.

Todellista on vain se, jolla on voimaa; aine ei siis ole pohjimmaltaan todel-

[1] Vrt. Carrelin lausetta: »Nykyajan tiedemiehille ovat, kuten Platonillekin, ideat ainoa realiteetti.» Vrt. Spinoza: »En syiden ja todellisten kokonaisuuksien sarjalla tarkoita yksityisten muuttuvien olioiden sarjaa, vaan pikemminkin kiinteiden, ikuisten olioiden sarjaa. Olisihan inhimilliselle heikkoudelle mahdotonta seurailla yksityisten muuttuvien olioiden sarjaa, ei vain siksi, että niiden luku tekee kaiken laskemisen mahdottomaksi, vaan myös . . . koska erillisten olioiden olemassaolo ei ole missään yhteydessä niiden olemuksen kanssa eikä ole ikuinen totuus.» (Jotta kolmiogeometria pitäisi paikkansa, ei ole tarpeen, että olisi olemassa mitään yksityistä kolmiota.) »Ei kuitenkaan ole välttämätöntä, että käsittäisimme yksityisten muuttuvien olioiden sarjan, sillä niiden ydinolemus . . . on löydettävissä vain kiinteistä, ikuisista olioista ja noihin olioihin piirretyistä laeista, jotka ovat ne todelliset lait, joiden mukaan kaikki yksityiset oliot on tehty ja järjestetty.» Huomattakoon, että Platonin ideateoriassa Herakleitos ja Parmenides on sovitettu; Herakleitos on oikeassa, ja virtaus on olemassa aistien maailmassa, Parmenides on oikeassa, ja muuttumaton ykseys on olemassa ideoiden maailmassa.

lista *(to me on)*, se on vain toimettomuuden prinsiippi, joka odottaa, että Jumala tai sielu antaisi sille johonkin ideaan perustuvan oman muodon ja olemuksen. Sielu on ihmisen itsetoimiva voima ja osa kaikkeuden itsetoimivaa sielua. Se on puhdasta elinvoimaa, ruumiitonta ja ikuista. Se oli olemassa ennen ruumista ja on tuonut entisistä inkarnaatioistaan monta muistoa, joita niiden herättyä uuteen eloon erheellisesti luullaan uudeksi tiedoksi. Kaikki matemaattiset tiedot esimerkiksi ovat tällä tavoin synnynnäisiä; opetus vain palauttaa jälleen muistiin asiat, jotka sielu tunsi monta elämää sitten. Kuoleman jälkeen sielu eli elämänprinsiippi siirtyy toisiin eliöihin, jotka ovat korkeampia tai alhaisempia niiden ansioiden mukaan, mitä sillä on ollut edellisissä inkarnaatioissa. Syntinen sielu joutuu ehkä kiirastuleen tai helvettiin ja hyveellinen sielu pääsee Autuaiden saarille. Sitten kun sielu eri ilmenemismuodoissa on puhdistunut kaikesta pahuudesta, se vapautuu pakosta ruumiistua ja nousee paratiisiin, missä vallitsee ikuinen autuus.[1]

4. *Moralisti*

Platon tietää, että monet hänen lukijoistaan ovat skeptikkoja, ja hän koettaa jonkin aikaa löytää luontoisetiikan, joka yllyttäisi ihmisiä oikeamielisyyteen ilman turvautumista taivaaseen, kiirastuleen ja helvettiin. Keskimmäisen kauden dialogeissa siirrytään yhä enemmän ja enemmän metafysiikasta moraaliin ja politiikkaan: »Verrattomasti suurin ja jaloin laji viisautta on se, joka koskee valtioiden ja perheiden järjestystä.» Etiikan ongelmana on yksilön nautinnon ja yhteiskunnan hyödyn näennäinen ristiriita. Platon käsittelee ongelmaa puolueettomasti ja panee Kalliaan suuhun voimakkaamman todisteen itsekkyyden puolesta kuin kukaan moraalittomuuden puoltaja on koskaan keksinyt. Hän tunnustaa monet nautinnot hyviksi; tarvitaan älyä, jotta voitaisiin erottaa toisistaan hyvät ja vahingolliset nautinnot; ja pelosta, että äly tulisi liian myöhään, on nuoriin juurrutettava tottumus kohtuullisuuteen, kultaisen keskitien taju.

Sielulla eli elämänprinsiipillä on kolme tasoa tai osaa, halu, tahto ja ajatus. Kullakin osalla on oma hyveensä — malttavaisuus, rohkeus ja viisaus, — mihin on lisättävä hurskaus ja oikeudenmukaisuus, niiden velvollisuuksien täyttäminen, joita ihmisellä on vanhempia ja jumalia kohtaan. Oikeudenmukaisuus voidaan määritellä kokonaisuuden osien, luonteen ainesten tai valtion kansalaisten yhteistoiminnaksi, jossa kukin osa suorittaa kunnollisesti sille paraiten soveltuvaa tehtävää. Hyvä ei ole pelkkää järkeä eikä pelkkää nautintoa, vaan niiden oikeassa suhteessa tapahtuvaa

[1] On vaikea sanoa miten suuri osa tästä hindulais-pythagoralais-orfilaisesta opista oli suojaväritystä. Platon esittää sen puolittain leikillisessä sävyssä, ikään kuin se olisi vain hyödyllinen myytti, säädyllisyyden runollinen apukeino.

sekoittumista, jonka tuloksena on järjellinen elämä. Ylin hyvä on ikuisten lakien ja muotojen puhdasta tietoa. Moraalisessa suhteessa »ylin hyvä on . . . sielun voima tai kyky, jos sellainen on olemassa, rakastaa totuutta ja tehdä kaikki totuuden tähden». Se, joka sillä tavoin rakastaa totuutta, ei halua kostaa pahaa pahalla. Hän pitää parempana kärsiä vääryyttä kuin tehdä väärin; hän »matkustaa kauas maiden ja merien taa etsimään lahjomattomia miehiä, joiden tuttavuus on arvaamattoman kallisarvoinen . . . Filosofian todelliset opetuslapset pidättyvät kaikista lihan himoista, ja kun filosofia tarjoaa heille puhdistuksen ja lunastuksen pahasta, he tuntevat, etteivät saa vastustaa sen vaikutusta; sen puoleen he kallistuvat, ja minne se johdattaa, sinne he seuraavat.»

Platon oli polttanut runonsa ja menettänyt uskonsa jumaliin, mutta hän pysyi silti runoilijana ja palvojana. Hänen hyvä-käsitteensä oli esteettisen tunteen ja askeettisen hurskauden kyllästämä. Filosofia ja uskonto sulautuivat hänessä yhteen, etiikka ja estetiikka liukenivat toisiinsa. Vanhetessaan hän ei enää pystynyt näkemään kauneutta hyvyyden ja totuuden ulkopuolella. Ihannevaltiostaan hän olisi tahtonut pyyhkiä pois kaiken taiteen ja runouden, joka hallituksen mielestä saattoi tuntua epämoraaliselta tai epäisänmaalliselta; kaikki retoriikka ja kaikki ei-uskonnollisaiheinen näytelmätaide oli oleva kiellettyä; yksinpä Homeroskin, epämoraalisen teologian viekoitteleva kuvaaja, olisi mennyt samaa tietä. Doorilainen ja fryygialainen musiikki olisi ollut luvallista; mutta ei olisi saanut olla monimutkaisia soittimia, ei taitureita aikaansaamassa »eläimellistä melua» esityksillään eikä radikaalisia uutuuksia.

> Uudenlaisen musiikin tuomista maahan on kartettava vaarana koko valtiolle, sillä musiikkisuunnan muutos ei koskaan tapahdu aiheuttamatta häiriöitä kaikkein tärkeimmille valtiollisille laitoksille . . . Uusi suunta, joka vähitellen voittaa jalansijaa, hiipii hiljaa tapoihin ja tottumuksiin, ja niistä käsin se . . . hyökkää lakien ja valtiosääntöjen kimppuun, esiintyen mitä julkeimmin, kunnes se lopulta mullistaa kaikki.

Kauneuden, kuten hyveenkin, olemukseen kuuluu tarkoituksenmukaisuus, symmetria ja järjestys. Taideteoksen tulisi olla elävä olento, jonka päätä, vartaloa ja jäseniä elävöittää ja yhdistää yksi idea. Todellinen kauneus on intohimoisen puritaanimme vakaumuksen mukaan pikemmin älyllistä kuin fyysillistä. Geometrian kuviot ovat »ikuisia ja absoluuttisesti kauniita», lait, joiden mukaan taivaat on luotu, ovat tähtiä kauniimmat. Rakkaus on kauneuden tavoittelua, ja siinä on kolme astetta sen mukaan, onko se ruumiin, sielun vai totuuden rakkautta. Ruumiillinen, miehen ja naisen välinen rakkaus on luvallista, koska se on suvunjatkamisen, siis eräänlaisen kuolemattomuuden, väline. Se on kuitenkin alkeellinen ja

filosofille arvoton rakkauden muoto. Kahden miehen tai kahden naisen keskinäinen fyysillinen rakkaus on luonnotonta, ja se täytyy tukahduttaa, koska se ehkäisee suvunjatkamista. Se voidaan tehdä ylevöimällä se toiseen, henkiseen rakkauden asteeseen: vanhempi mies rakastaa nuorempaa, koska tämän miellyttävä ulkonäkö on puhtaan ja ikuisen kauneuden vertauskuva ja mieleenpalauttaja, ja nuorempi rakastaa vanhempaa, koska tämän viisaus avaa tien ymmärrykseen ja kunniaan. Mutta rakkauden korkein muoto on »hyvän ikuisen omistamisen rakkaus», se joka etsii täydellisten ja ikuisten ideoiden absoluuttista kauneutta. Tämä eikä naisen ja miehen ei-ruumiillinen rakkaus on »platonista rakkautta». Siinä Platonissa piilevä runoilija ja filosofi sukeltavat intohimoiseen ymmärtämisen haluun, miltei mystillisesti kaivaten maailman lain, rakenteen, elämän ja päämäärän autuaaksitekevää näkemystä.

> Eihän näet, Adeimantos, sillä miehellä, jonka ajatukset todentotta ovat olevaisiin suuntautuneet, ole edes aikaa luoda katsettaan alaspäin ihmisten puuhailuun ja riidellen heidän kanssaan tulla kateutta ja häijyyttä täyteen, vaan hän näkee ja katselee semmoista, mikä on säännönmukaista ja aina pysyy samanlaisena, ei tee toisille vääryyttä eikä saa toisten puolelta vääryyttä kokea, vaan jossa kaikki on hyvin järjestettyä ja järjenmukaista; tämän hän ottaa esikuvakseen ja sen kaltaiseksi mikäli mahdollista pyrkii.

5. *Maailmanparantaja*

Silti Platonia kiinnostivat ihmisten asiat. Hänellä oli myös yhteiskunnallisia näkyjä, ja hän uneksi yhteiskunnasta, jossa ei olisi turmelusta, köyhyyttä, hirmuvaltaa eikä sotaa. Häntä kauhisti Ateenan puoluekiistojen katkeruus, »aina toistuva vaino ja viha, vihamielisyys ja epäluulo». Aito aatelismiehenä hän ylenkatsoi rahavaltaisia oligarkkeja, »liikemiehiä, jotka ... eivät edes ole näkevinään niitä, jotka he jo ovat saattaneet perikatoon, pistävät piikillään, se on rahallaan, jokaista muuta, joka ei ole varuillaan heitä vastaan, ja korjaavat takaisin pääomansa moninkertaisena: sillä tavoin he saavat valtion täyteen kuhnureita ja köyhiä». »Ja sitten demokratia pääsee valtaan, kun köyhät ovat voittaneet vastustajansa, surmanneet muutamia ja karkottaneet toisia maanpakoon, samalla kun he jäännökselle jakavat vapauden ja mahdin tasan.» Demokraatit osoittautuvat yhtä kehnoiksi kuin plutokraatit: he käyttävät valtaansa äänestääkseen apurahoja kansalle ja virkoja itselleen. He imartelevat ja hemmottelevat väkijoukkoja, kunnes vapaus muuttuu anarkiaksi, kaikkialle tunkeutuva sivistymättömyys alentaa mittapuut ja esteetön julkeus ja väärinkäytökset raaistavat tavat. Samoin kuin mieletön rikkauden tavoittelu tuhoaa oligarkian, samoin vapauden kasvannaiset tuhoavat demokratian.

Sokrates: Sellaisessa valtiossa anarkia kasvaa ja tunkeutuu yksityiskoteihin, vieläpä lopulta eläinten pariinkin ja tartuttaa ne... Isä tottuu laskeutumaan poikiensa tasolle... ja poika pitämään itseään isänsä veroisena eikä häpeä tai pelkää vanhempiansa... Opettaja pelkää ja imartelee oppilaitaan, ja oppilaat halveksivat opettajiaan ja kaitsijoitaan... Nuoret ja vanhat ovat yhdenarvoisia, nuori mies on vanhan veroinen ja valmis kilpailemaan hänen kanssaan sanoissa tai teoissa; ja vanhukset... jäljittelevät nuoria. Enkä saa unohtaa mainita siitä vapaudesta ja tasa-arvoisuudesta, joka vallitsee sukupuolien keskinäisissä suhteissa... Totisesti, hevoset ja aasit oppivat kulkemaan yhtä arvokkaina ja mahtavina kuin vapaat miehet... kaikki on suorastaan pakahtumaisillaan vapaudesta...

Adeimantos: Mutta mikä on seuraava askel?

Sokr: Jonkin seikan liiallisuus aiheuttaa usein vastavaikutuksen päinvastaiseen suuntaan. Liiallisesta vapaudesta ei sen paremmin valtion kuin yksityisen kohdalla näy olevan muita seurauksia kuin orjuus... ja äärimmäisestä vapaudesta kehittyy mitä raskain tyrannivalta.

Kun vapaus muuttuu mielivallaksi, on diktatuuri lähellä. Rikkaat, jotka pelkäävät demokratian iskevän heistä suonta, vehkeilevät sen pään menoksi, tai joku yritteliäs yksilö kaappaa vallan, lupaa köyhille mitä hyvänsä, ympäröi itsensä henkilökohtaisella sotajoukolla, tappaa ensin vihollisensa ja sitten ystävänsä, »kunnes on suorittanut valtiossa vatsanpuhdistuksen», sekä panee pystyyn diktatuurin. Tällaisessa äärimmäisyyksien ristiaallokossa on malttia ja keskinäistä ymmärtämystä julistava filosofi kuin »villipetojen joukkoon eksynyt mies». Jos hän on viisas, hän »vetäytyy muurin suojaan, kunnes vihuri ja myrsky ovat pyyhkäisseet ohi».

Jotkut oppineet etsivät sellaisessa kriisissä turvaa menneisyydestä ja kirjoittavat historiaa. Platon etsi turvaa tulevaisuudesta ja kaavaili ihannevaltion. Ensin, hän kuvitteli, on löydettävä kelpo kuningas, joka sallii tehdä kokeita kansallaan. Sitten on lähetettävä pois kaikki täysikasvuiset paitsi niitä, joita tarvitaan pitämään yllä järjestystä ja opettamaan nuoria; vanhojen tavat näet turmelisivat nuorison menneisyyden kuvaksi. Kaikki nuoret pääsevät säädystä tai sukupuolesta riippumatta osallisiksi kahdenkymmenen vuoden kasvatuksesta. Siihen kuuluu myös myyttien opetusta — ei vanhan uskonnon epämoraalisten myyttien, vaan uusien, jotka taltuttavat sielut tottelevaisiksi vanhempia ja valtiota kohtaan.[1] Kaksikymmenvuotiaina kaikki alistetaan ruumiillisiin, henkisiin ja moraalisiin kokeisiin. Ne, jotka niissä epäonnistuvat, muodostavat meikäläisen valtion talouselämää yllä pitävät luokat — liikemiehet, työmiehet, maanviljelijät. Heillä saa olla yksityisomaisuutta ja kykyjensä mukaan

[1] Platon siis päättelee luontoisetiikan riittämättömäksi.

enemmän tai vähemmän varoja (tietyissä puitteissa), mutta orjia ei ole. Ensimmäisistä kokeista selvinneitä koulutetaan ja opetetaan vielä kymmenen vuotta, ja kolmikymmenvuotiaina heidät pannaan uudelleen koetukselle. Niistä, jotka silloin epäonnistuvat, tulee sotilaita. Heillä ei saa olla yksityisomaisuutta, eivätkä he saa harjoittaa liiketoimintaa, vaan heidän tulee elää kommunistista sotilaselämää. Toisenkin kokeen läpäisseet ryhtyvät nyt (mitä kukaan ei ole aikaisemmin saanut tehdä) opiskelemaan »jumalallisen filosofian» kaikkia haaroja matematiikasta ja logiikasta politiikkaan ja lakiin asti. Viidenneljättä ikäisinä heidät sitten pää täynnä teoreettista tietämystä heitetään käytännölliseen elämään ansaitsemaan leipänsä ja raivaamaan uransa. Ne, jotka elävät viidenkymmenen ikäisiksi, pääsevät ilman vaalia vartija- eli hallitsevan luokan jäseniksi.

Heillä tulee olemaan kaikki valta, mutta he eivät omista mitään. Lakeja ei ole lainkaan, vaan filosofikuninkaat ratkaisevat kaikki oikeuskysymykset antamatta ennakkotapausten sitoa viisauttaan. Jotteivät he käyttäisi väärin valtaansa, heillä ei saa olla maaomaisuutta, ei rahaa, ei perhettä, ei omaa vaimoa. Rahvaalla tulee olla rahan, sotilailla miekan mahti hallussaan. Kommunismi ei ole demokraattista, vaan aristokraattista. Tavallinen sielu ei siihen pysty; ainoastaan sotilaat ja filosofit voivat sitä kestää. Mitä avioliittoon tulee, säännöstelevät vartijat sitä kaikkien luokkien kohdalla rodunjalostuksellisena sakramenttina: »Parhaimpien miesten tulee yhtyä parhaimpiin naisiin niin usein kuin suinkin mahdollista ja huonoimpien taas huonoimpien kanssa, ja edellisten sikiöt on elätettävä, mutta jälkimmäisten ei, sillä tämä on ainoa keino pitää lauma mahdollisimman hyvälaatuisena.» Valtio kasvattaa kaikki lapset ja antaa kaikille saman kasvatuksen ja sen suomat mahdollisuudet; luokat eivät saa olla perinnöllisiä. Tytöillä tulee olla samat mahdollisuudet kuin pojilla, eikä mikään valtion virka saa olla naisilta suljettu heidän sukupuolensa vuoksi. Tällaisen individualismin, kommunismin, eugeniikan, feminismin ja aristokratian yhdistelmän avulla Platon luulee voitavan luoda yhteiskunnan, jossa filosofin olisi ilo elää. Ja hänen johtopäätöksensä on: »Elleivät filosofit ole kuninkaita tai ellei maallisilla kuninkailla ja ruhtinailla ole filosofian henkeä ja mahtia... ei onnettomuus lakkaa kohtaamasta kaupunkeja ja ihmissukua.»

6. *Lainsäätäjä*

Hän luuli löytäneensä sellaisen ruhtinaan, nimittäin Dionysios II:n. Kuten Voltaire hän ajatteli, että monarkia oli siinä suhteessa demokratiaa edullisempi, että uudistajan tarvitsi saada taivutetuksi puolelleen vain yksi mies. Paremman valtion saamiseksi aikaan on hankittava »nuori, kohtuullinen, nopeaälyinen, hyvämuistinen, rohkea, yleväluonteinen...

hyväonninen diktaattori. Hänen hyvän onnensa tulee ilmetä siten, että hän on suuren lainsäätäjän aikalainen ja että jokin onnellinen sattuma tuo heidät yhteen.» Kuten olemme nähneet, sattuma oli onneton.

Vuotten alkaessa painaa hänen hartioitaan Platon, joka yhä halusi päästä säätämään lakeja, hahmotteli kolmanneksi parhaan valtion. Tämän uuden kaupungin paikka, Platon sanoo, on valittava sisämaasta, jotteivat ulkomaiset ideat syövyttäisi sen uskontoa, ulkomaankauppa sen rauhaa ja ulkomainen ylellisyys sen itseriittoista yksinkertaisuutta. Vapaiden kansalaisten luku on rajoitettava helposti jaoiteltavaan määrään 5040; lisäksi tulevat perheet ja orjat. Kansalaiset valitsevat 360 vartijaa, jotka jakaantuvat kolmenkymmenen miehen ryhmiin; jokainen niistä hallitsee valtiota kuukauden ajan. Nämä 360 valitsevat 26-henkisen yöneuvoston, joka kokoontuu öisin ja säätää kaikki tärkeimmät lait. Neuvoston jäsenet jakavat maan yhtäläisiin, jakamattomiin ja luovuttamattomiin kappaleisiin kansalaisperheiden kesken. Vartijoiden »tulee estää sateita tekemästä vahinkoa hyödyn asemesta... pitää tulvia kurissa padoin ja kaivannoin ja antaa kastelukanavien toimittaa runsaasti vettä kuivillekin paikoille». Jotta ei pääsisi syntymään suuria varallisuuseroja, kaupan on supistuttava vähimmäismääräänsä. Kansa ei saa omistaa kultaa tai hopeaa eikä rahaa saa lainata korkoa vastaan. On estettävä ihmisiä elämästä sijoitusten varassa ja yllytettävä heitä elämään toimivina maanviljelijöinä. Jokaisen, joka ansaitsee enemmän kuin neljä kertaa yhden maaosuuden arvon, on luovutettava ylijäämä valtiolle. Testamenttausoikeudella on tiukat rajansa. Naisilla tulee olla samat sivistykselliset ja poliittiset mahdollisuudet kuin miehillä. Miesten on mentävä naimisiin kolmenkymmenen ja viidenneljättä ikävuoden välillä tai maksettava raskas vuotuinen sakko, ja he saavat siittää lapsia vain kymmenen vuoden aikana. Kansan moraalin varjelemiseksi säännöstellään väkijuomien käyttö ja muut julkiset huvitukset.

Jotta tähän päästäisiin rauhanomaisesti, on valtion täydellisesti valvottava kasvatusta, julkaisutoimintaa ja muita yleisen mielipiteen ja luonteen muovailukeinoja. Opetusministeri on oleva valtion korkein virkamies. Arvovalta korvaa vapauden kasvatuksen alalla, sillä lasten äly on liian kehittymätön, jotta me saisimme jättää heidät ohjaamaan omaa elämäänsä. Kirjallisuus, tiede ja taide ovat sensuurin valvonnassa; ne eivät saa ilmentää aatteita, joita neuvostonjäsenet pitävät vahingollisina yleiselle moraalille ja pieteetille. Koska kuuliaisuus vanhempia ja lakeja kohtaan voidaan turvata vain yliluonnollisen pyhityksen avulla, on valtion asia määrätä, mitä jumalia on palveltava, millä tavoin ja milloin. Jokainen kansalainen, joka epäilee tätä valtionuskontoa, heitetään tyrmään, ja jos hän on itsepintainen, hänet surmataan.

Pitkä elämä ei aina ole siunaukseksi. Platonille olisi ollut parempi, jos hän

olisi kuollut ennen tämän Sokrateen-vastaisen syytöskirjoituksen, tämän kaikkien tulevien inkvisitioiden esipuheen sepittämistä. Hänen puolustukseksen voidaan sanoa, että hän rakasti oikeutta enemmän kuin totuutta, että hän pyrki poistamaan köyhyyden ja sodan, että hän saattoi suorittaa tämän vain antamalla valtion tiukasti valvoa yksilöitä ja että tätä varten tarvittiin joko voimakeinoja tai uskontoa. Hän ajatteli, että Ateenan moraalin ja poliittisen elämän rappeutunut joonialainen löyhyys voitiin parantaa ainoastaan Spartan lakien doorilaisella kurilla. Kautta Platonin koko ajattelun kulkee punaisena lankana vapauden väärinkäytön pelko ja käsitys, että filosofia on kansan poliisi ja taiteiden säännöstelijä. »Lait» on kuolevan, aikansa eläneen Ateenan antautuminen Spartalle, joka oli ollut kuollut Lykurgoksen ajoista asti. Kun Ateenan kuuluisin filosofi sanoi niin vähän vapauden puolesta, oli Kreikka kypsä alistumaan kuninkaan valtaan.

Tehdessämme yhteenvedon Platonin ajattelusta me hämmästymme huomatessamme, miten täydellisesti hän ennakoi kristillisen keskiajan filosofiaa, teologiaa ja organisaatiota sekä nykyaikaista fascistista valtiota. Ideateoriasta tuli skolastikkojen »realismi», »yleiskäsitteiden» objektiivinen todellisuus. Platon ei ainoastaan ole *prä-existent christlich,* jollaiseksi Nietzsche häntä sanoi, vaan esikristillinen puritaani. Hän ei luottanut ihmisen luontoon, joka on paha, ja uskoi perisynnin tahranneen sielun. Hän jakaa sen ruumiin ja sielun yhteyden, joka oli ollut 500- ja 400-luvun Kreikan sivistyksen ihanne, pahaan ruumiiseen ja jumalalliseen henkeen. Kristityn askeetin tavoin hän sanoo ruumista sielun haudaksi. Hän omaksuu Pythagoraalta ja orfismista itämaisen uskon sielunvaellukseen, karmaan, syntiin, puhdistukseen ja »lunastukseen»; viimeisissä teoksissa on sama toisen maailman äänensävy kuin kääntyneellä ja katuvalla Augustinuksella. Ellei Platon olisi kirjoittanut niin moitteetonta proosaa, voitaisiin miltei sanoa, ettei hän ollut helleeni.

Hän on ja pysyy Kreikan ajattelijoista miellyttävimpänä, koska hänellä oli kansansa miellyttävät viat. Hän oli niin herkkä, että saattoi Danten tavoin nähdä täydellistä ja ikuista kauneutta epätäydellisen ja ajallisen muodon takaa. Hän oli askeetti, koska hänen täytyi joka hetki hillitä vuolasta ja kiihkeää temperamenttia. Hän oli runoilija, jonka mielikuvituksella ei ollut rajoja, jota jokainen päähänpisto houkutteli, jota ideoiden tragedia ja komedia kiehtoi ja Ateenan vapaan henkisen elämän älyllinen kiihko yllytti. Mutta hänen kohtalonsa oli olla yhtä paljon loogikko kuin runoilija, muinaisajan loistavin järkeilijä, nokkelampi kuin Zenon Elealainen tai Aristoteles, rakastaa filosofiaa enemmän kuin ketään naista tai miestä sekä lopulta Dostojevskin suurinkvisiittorin tavoin päätyä kaiken vapaan ajattelun tukahduttamiseen, vakaumukseen, että filosofia oli tuhottava, jotta ihmiset voisivat elää. Hän olisi itse ollut ihannevaltioidensa ensimmäinen uhri.

IV. ARISTOTELES

1. *Vaellusvuodet*

Platonin kuoltua Aristoteles rakensi hänelle alttarin ja osoitti hänelle miltei jumalille kuuluvaa kunnioitusta, sillä hän oli rakastanut Platonia, vaikkei voinut pitää hänestä. Hän oli tullut Ateenaan kotikaupungistaan Stageiroksesta, joka oli pieni kreikkalainen siirtola Traakiassa. Hänen isänsä oli ollut Filippoksen isän Amyntas II:n hovilääkäri ja oli (ellei Galenos ole erehtynyt) opettanut pojalle jonkin verran anatomiaa, ennen kuin lähetti tämän Platonin luo. Ajatuksen historian kaksi kilpailevaa virtausta, lääketieteellinen ja mystillinen, iskivät yhteen molempien filosofien kohdatessa toisensa. Aristoteles olisi ehkä kehittänyt täydellisesti tieteellisen katsomuksen, ellei hän olisi niin kauan (muutamien mukaan kaksikymmentä vuotta) kuunnellut Platonia. Lääkärin poika taisteli hänessä puritaanin oppilaan kanssa kummankaan pääsemättä voitolle. Aristoteles ei koskaan päässyt täyteen selvyyteen. Hän keräsi tieteellisiä havaintoja riittävästi kokonaista tietosanakirjaa varten ja koetti sitten valaa ne siihen Platonin muottiin, jossa hänen tieteellinen katsomuksensa oli muovailtu. Hän kumosi Platonin joka käänteessä, koska hän lainasi häneltä joka sivulla.

Hän oli tunnollinen opiskelija, johon opettajan silmä pian kiintyi. Kun Platon luennoi akatemiassa tutkielmaansa sielusta, Aristoteles oli Diogenes Laërtioksen mukaan »ainoa, joka istui loppuun, kun kaikki muut nousivat ja menivät tiehensä». Platonin kuoleman jälkeen (347) Aristoteles meni Hermeiaan hoviin. Tämä oli opiskellut yhdessä hänen kanssaan Akatemiassa ja oli kohonnut orjuudesta Vähän Aasian sisämaassa olevien Atarneoksen ja Assoksen diktaattoriksi. Aristoteles otti puolisokseen Hermeiaan tyttären Pythiaan (344) ja aikoi asettua asumaan Assokseen, kun persialaiset murhauttivat Hermeiaan epäillen hänen aikovan tukea Filippoksen suunniteltua retkeä Aasiaan. Aristoteles pakeni Pythiaan kera läheiseen Lesbokseen ja tutki jonkin aikaa saaren luonnonhistoriaa. Pythias kuoli synnytettyään hänelle tyttären. Myöhemmin Aristoteles nai hetaira Herpylliin tai eli hänen kanssaan yhdessä; mutta hän vaali aina hellästi Pythiaan muistoa ja kuollessaan pyysi, että hänen luunsa haudattaisiin tämän viereen. Hän ei ollut aivan sellainen tunteeton kirjatoukka, kuin hänen teostensa nojalla voisi kuvitella. V. 343 kutsui Filippos, joka todennäköisesti oli tuntenut hänet nuorukaisena Amyntaan hovissa, hänet ottamaan huostaansa silloin kesyttömän kolmetoistavuotiaan Aleksanterin kasvatuksen. Aristoteles saapui Pellaan ja uurasti työssään neljä vuotta. V. 340 Filippos antoi hänen tehtäväkseen johtaa Stageiroksen rakentamista ja asuttamista uudelleen — kaupunki oli hävitetty sodassa Olynthosta

vastaan — sekä laatia sille lakikirjan. Hän suoriutui tästä kaikesta kaupungin täydeksi tyydytykseksi, ja tämä vietti vuosittain juhlaa sen muistoksi, että hän oli perustanut sen uudelleen.

V. 334 hän palasi Ateenaan ja — luultavasti Aleksanterilta saamiensa varojen turvin — avasi retoriikka- ja filosofiaopiston. Hän valitsi sen tyyssijaksi Ateenan *gymnasioneista* upeimman, ryhmän paimenten jumalalle Apollon Lykeiokselle omistettuja rakennuksia, joita ympäröivät varjoisat puistot ja katetut kävelykujat. Aamuisin hän luennoi varsinaisille ylioppilaille tieteellisistä kysymyksistä, iltapäivisin suuremmalle yleisölle luultavasti retoriikasta, etiikasta, runoudesta ja politiikasta. Hän kokosi sinne laajan kirjaston sekä perusti eläintarhan ja luonnontieteellisen museon. Koulua ruvettiin kutsumaan *Lykeioniksi*, sen piiriä peripateetikoiksi ja sen filosofiaa peripateettiseksi; jälkimmäiset nimitykset aiheutuivat niistä katetuista kävelykujista *(peripatoi)*, joilla Aristoteles mielellään oppilaineen kuljeskeli luennoidessaan. Lykeionin, jonka oppilaat kuuluivat enimmäkseen keskiluokkaan, Akatemian, joka sai oppilaansa pääasiallisesti ylimystön keskuudesta, ja Isokrateen oppilaitoksen, jonka oppilaat olivat enimmäkseen siirtokuntien helleenejä, välillä virisi kateellinen kilpailu. Se lieveni aikaa myöten, kun Isokrates keskittyi etupäässä retoriikkaan, Akatemia matematiikkaan, metafysiikkaan ja politiikkaan ja Lykeion luonnontieteisiin. Aristoteles pani oppilaansa keräämään ja järjestelemään tietoja joka alalta: barbaarien tapoja, Kreikan kaupunkien valtiosääntöjä, pytholaiskisojen ja Ateenan *dionysia*-juhlien voittajien kronologiaa, eläinten elimiä ja tapoja, kasvien ominaisuuksia ja leviämistä, luonnontieteiden ja filosofian historiaa. Näistä tutkimuksista tuli tosiasia-aarteisto, johon hän nojasi, joskus liian luottavaisesti, monet ja monenlaiset tutkimuksensa.

Maallikoita varten hän kirjoitti noin seitsemänkolmatta kansantajuista dialogia, joita Cicero ja Quintilianus pitivät Platonin vuoropuheluiden veroisina. Muinaisaika tunsi hänet pääasiallisesti niiden ansiosta. Nämä dialogit tuhoutuivat barbaarien valloittaessa Rooman. Meille on säilynyt suuri joukko erittäin abstraktisia ja uskomattoman ikävystyttäviä oppikirjoja, joita antiikin oppineet harvoin mainitsevat ja jotka ilmeisesti on hänen kahtenatoista viimeisenä elinvuotenaan koottu hänen tai hänen oppilaidensa tekemistä luentomuistiinpanoista. Näitä käsikirjoja ei tunnettu Lykeionin ulkopuolella, ennen kuin rhodolainen Andronikos julkaisi ne ensimmäisellä vuosisadalla e.Kr. Säilynyt on neljäkymmentä, mutta Diogenes Laërtios mainitsee 360 muuta; luultavasti ne olivat lyhyitä erikoistutkimuksia. Näistä oppineisuuden tuhkajätteistä meidän on etsittävä sitä elävää ajatusta, joka sai Aristoteleen jälkipolvet antamaan hänelle »Filosofin» arvonimen. Emme saa odottaa tapaavamme Platonin loistokkuutta tai Diogeneen sukkeluutta, vaan ainoastaan runsaan tietoaarteen

ja sellaista vanhoillista viisautta, joka sopi kuninkaiden ystävälle ja suojatille.[1]

2. *Luonnontutkija*

Aristotelesta on perinteellisesti opittu pitämään ensi sijassa filosofina. Se on ehkä erehdys. Tarkastakaamme häntä, jollei muuten, niin vaihteen vuoksi, ensi sijassa luonnontutkijana.

Hänen uteliasta mieltään kiinnosti aluksi järkeilyn prosessi ja tekniikka. Niin terävästi hän eritteli niitä, että hänen *Organon*insa ('Väline', nimi annettiin hänen kuolemansa jälkeen hänen logiikkaa koskeville tutkielmilleen) pysyi kaksituhatta vuotta logiikan oppikirjana. Hän haluaa ajatella selkeästi, vaikka hän on siinä onnistunut harvoin, mitä hänen säilyneisiin teoksiinsa tulee. Hän käyttää puolet ajasta oppisanojen määrittelyyn ja luulee sitten ratkaisseensa ongelman. Itse määritelmän hän määrittelee olevan esineen tai idean yksilöimistä nimeämällä suku tai luokka, johon se kuuluu (»ihminen on *eläin*») ja se erikoisominaisuus, joka erottaa sen kaikista muista saman luokan jäsenistä (»ihminen on *järjellinen* eläin»). Hänen metodiselle menettelytavalleen on luonteenomaista, että hän ryhmitteli kymmeneen »kategoriaan» ne perusnäkökohdat, joiden valossa kaikkea voidaan tarkastaa: olemus, paljous, laatu, suhde, paikka, aika, asema, omistus, aktiivisuus, passiivisuus — luokittelu, josta jotkut kirjailijat ovat havainneet olevan apua, kun on pitänyt avartaa herpaantunutta ajattelua.

Aristoteles ei tunnusta muuta tiedon lähdettä kuin aistit. Arvostelmat ovat yleistettyjä ideoita, jotka eivät ole itsestään olemassa, vaan koostuneet monista samanlaisiin objekteihin kohdistuneista havainnoista; ne ovat käsitteitä, ei olioita. Aristoteles kiteytti jyrkästi kaiken logiikan aksiomina vastakohdan prinsiipin: »Sama määre ei voi yhtä aikaa olla ja olla olematta samaan olioon samassa suhteessa.» Hän paljasti ne eri virhepäätelmät, joihin sofistit sortuvat tai viekoittelevat meidät. Hän moitti edel-

---

[1] Säilyneistä tutkimuksista merkittävimmät voidaan ryhmitellä kuuden nimekkeen alle:

I. *Logiikkaa:* »Kategoriat», »Tulkinta», »Ensimmäiset analyysit», »Myöhemmät analyysit», »Todisteet», »Sofistien järkeilyt».

II. *Luonnontieteitä:* 1. *Fysiikkaa:* »Fysiikka», »Mekaniikka», »Taivaasta», »Meteorogia».
2. *Biologiaa:* »Eläinten historia», »Eläinten osista», »Eläinten liikkeestä», »Eläinten vaelluksista», »Eläinten suvunjatkamisesta».
3. *Psykologiaa:* »Sielusta», »Pieniä kirjoitelmia luonnosta».

III. »Metafysiikka».

IV. *Estetiikkaa:* »Retoriikkaa», »Runousoppi».

V. *Etiikkaa:* »Nikomakhoksen etiikka», »Eudemoksen etiikka».

VI. *Politiikkaa:* »Politiikka», »Ateenan valtiolaitoksesta».

täjiään siitä, että he olivat rakentaneet maailmankaikkeuden tai sitä koskevat teoriansa mielikuvituksensa pohjalla suorittamatta kärsivällisesti havaintoja ja kokeita. Hän piti deduktiivisen päättelyn ihanteena syllogismia, väitekolmikkoa, jonka kolmas väite on toisten välttämätön seuraus, mutta hän myönsi, että syllogismin, jotta vältettäisiin väitteen olettaminen todistetuksi, täytyy edellyttää laaja induktio, joka tekee sen ylälauseen todennäköiseksi. Vaikka hän filosofisissa tutkielmissaan liiankin usein eksyy deduktiiviseen päättelyyn, hän ylistää induktiota, kokoaa luonnontieteellisiin teoksiinsa massoittain erikoishavaintoja ja silloin tällöin selostaa omia tai toisten kokeiluja.[1] Kaikkine erehdyksineen hän on luonnontieteellisen metodin isä ja ensimmäinen tunnettu tieteellisen yhteistyön organisoija.

Hän käy käsiksi tieteeseen siitä, mihin Demokritos lopetti, ja uskaltautuu joka alalle. Heikoin hän on matematiikan ja fysiikan alalla ja tyytyy tutkimaan niiden alkeita. »Fysiikassaan» hän ei pyri uusiin keksintöihin, vaan selkeästi määrittelemään käytetyt oppisanat: aineen, liikkeen, tilan, ajan, jatkuvuuden, äärettömän, muutoksen, lopun. Liike ja tila ovat yhtäjaksoisia. Ne eivät, kuten Zenon oletti, ole koostuneet pienistä jakamattomista hetkistä tai osasista. »Ääretön» on olemassa potentiaalisesti, mutta ei todellisuudessa. Hän vaistoaa, vaikka ei tee mitään niiden ratkaisemiseksi, ne ongelmat, jotka innostivat Newtonia: inertian, painovoiman, liikkeen, nopeuden. Hänellä oli jonkinlainen käsitys voimien suunnikkaasta, ja hän tunsi vipusäännön: »Siirtävä paino siirtää helpommin (esinettä), mitä kauempana se on tukipisteestä.»

Hän väitti, että taivaankappaleet, nimenomaan Maa, ovat pallonmuotoisia, sillä vain Maan pallonmuotoisuudella voidaan selittää Kuun muoto, kun se joutuu pimennetyksi Maan tullessa sen ja Auringon väliin. Hänellä oli ihmeteltävän hyvä käsitys geologian kulusta. Hän sanoo, että aika ajoin, mutta huomaamattomasti, maa tulee meren ja meri maan tilalle. Lukemattomat kansakunnat ja sivistykset ovat ilmestyneet ja kadonneet joko äkillisessä luonnonmullistuksessa tai hitaasti: »Luultavasti jokainen taide ja filosofinen katsomus on monta kertaa kehittynyt huippuunsa.» Lämpö on geologisten ja ilmatieteellisten muutosten tärkein syy. Aristoteles uskaltautuu selittämään pilviä, sumua, kastetta, huurretta, sadetta, lunta, rakeita, tuulta, ukkosta, salamaa, sateenkaarta ja meteoreja. Hänen teoriansa ovat usein eriskummallisia, mutta meteorologiaa käsittelevän pienen tutkielman käänteentekevä merkitys piilee siinä, ettei se vetoa yli-

[1] Esim. tutkielmassa »Eläinten suvunjatkamisesta» (IV, 6.1) hän mainitsee, että nuorten lintujen silmät, jotka on kokeilutarkoituksessa puhkaistu, kasvavat uudelleen, ja hän kumoaa teorian, että oikeanpuoleinen kives antaisi mies-, vasemmanpuoleinen naispuolisia jälkeläisiä, osoittamalla, että miehellä, jolta oli poistettu oikeanpuoleinen kives, oli sen jälkeen sekä poika- että tyttölapsia.

luonnollisiin voimiin, vaan pyrkii selvittämään sään näennäiset oikut luonnollisilla, tietyssä seuraamussuhteessa ja tietyllä säännönmukaisuudella vaikuttavilla syillä. Luonnontiede ei voinut päästä pitemmälle, ennen kuin keksimiskyky hankki sille suuremman liikkumatilan sallivia ja täsmällisempiä havainto- ja mittauskojeita.

Aristoteles viihtyy parhaiten biologian parissa. Sen alalla hän tekee laajimmat ja runsaimmat havaintonsa, mutta myös useimmat erehdyksensä. Hänen pääsaavutuksensa on aikaisempien keksintöjen kiteyttäminen lopulliseen muotoon ja tämän keskeisen tieteen varsinainen perustaminen. Hän keräsi oppilaittensa avulla tietoja Aigeian meren seutujen eläimistöstä ja kasvistosta ja sai aikaan ensimmäiset tieteelliset eläin- ja kasvikokoelmat. Jos saamme uskoa Pliniusta, määräsi Aleksanteri metsästäjänsä, metsänvartijansa, kalastajansa ja muut hankkimaan Aristoteleelle mitä otuksia ja tietoja hän vain halusi. Filosofi puolustelee kiinnostustaan alhaisiin asioihin sanoen: »Kaikissa luonnon esineissä piilee jotakin ihmeellistä, ja jos joku ylenkatsoo alempien eläinten tutkimista, hänen täytyy ylenkatsoa itseäänkin.»

Hän jakaa eläinkunnan verellisiin *(enaima)* ja verettömiin *(anaima)*, jotka suurin piirtein vastaavat meidän »selkärankaisiamme» ja »selkärangattomiamme». Verettömät eläimet hän jakaa edelleen kuorieläimiin, äyriäisiin, nilviäisiin ja hyönteisiin, verelliset kaloihin, vaihtolämpöisiin, lintuihin ja nisäkkäisiin. Hänen tutkimussarkansa on mitä laajin ja monipuolisin. Se käsittää ruoansulatus-, ulostus-, liikkumis-, sukupuoli- ja puolustuselimet ynnä aistimet; erilaiset kalat, linnut, matelijat, apinat ja sadat muut ryhmät sekä niiden tavat; niiden kiima-ajat, lisääntymis- ja poikastenkasvatustavat; puberteetin, kuukautiset, siittämisen, raskauden, keskenmenot, perinnöllisyyden, kaksoset; eläinten asuinpaikat ja muuttoliikkeet, niiden loiset ja taudit, nukkumis- ja talvehtimistavat... Hän kuvailee oivallisella tavalla mehiläisen elämää. Hänellä on kukkuramitalla eriskummallisia satunnaisia havaintoja, kuten että härän veri maksoittuu nopeammin kuin useimpien muiden eläinten, että muutamista uroseläimistä, etenkin pukeista, on joskus saatu maitoa, että »hevonen on ihmisen jälkeen irstain eläin, mitä kumpaankin sukupuoleen tulee.» [1]

Aristoteles oli erityisesti kiinnostunut eläinten sukupuolielinten rakenteesta ja suvunjatkamistavoista. Hän ihmetteli niiden keinojen lukuisuutta, joilla luonto saa lajit jatkumaan »säilyttäen tyypin, kun se ei voi säilyttää yksilöä». Hänen tätä alaa koskeva teoksensa ei löytänyt vertaistaan ennen viime vuosisataa. Eläinten elämässä on kaksi polttopistettä, syöminen ja

---

[1] »Eläinten historiassa» olevat viittaukset osoittavat, että Aristoteles suunnitteli anatomisia piirroksia sisältävää teosta ja että muutamat niistä oli jäljennetty Lykeionin seinille; tekstissä käytetään nykyaikaisittain kirjaimia viittaamassa eri elimiin tai piirrosten kohtiin.

lisääntyminen. »Naaraalla on elin, jota on pidettävä munasarjana, sillä se sisältää sen, mikä ensin on jakaantumaton muna ja josta jakaantumisen kautta tulee monta munaa.»[1] Naispuolinen aines antaa alkiolle raaka-ainetta ja ravintoa, miespuolinen tarmoa ja liikuntaa; naispuolinen aines on passiivinen, miespuolinen aktiivinen. Aristoteles hylkää Empedokleen ja Demokritoksen mielipiteen, että alkion sukupuolen ratkaisee kohdun lämpömäärä tai toisen sukupuoliaineksen ylivoimaisuus, ja esittää sitten uudistetut teoriat ominaan: »Aina kuin muodostava (urospuolinen) prinsiippi jää alakynteen eikä lämmön riittämättömyyden takia voi asianmukaisesti kehittää raaka-ainetta ja muovailla sitä oman muotonsa mukaiseksi, silloin raaka-aine muuttuu . . . naaraspuoliseksi.» »Joskus», hän lisää, »naiset synnyttävät kolme tai neljäkin lasta, erittäinkin tietyissä osissa maailmaa. Suurin määrä, mikä yhdellä kertaa on synnytetty, on viisi, ja sellainen ilmiö on todettu monta kertaa. Oli kerran nainen, joka synnytti kaksikymmentä lasta neljässä synnytyksessä, ja useimmat lapsista kasvoivat suuriksi.»

Aristoteles ennakoi monia 1800-luvun biologisia teorioita. Hän uskoo, että alkion elimet ja ominaispiirteet koostuvat pienistä osasista (Darwinin »pangenesiksen» »gemmulat»), jotka siirtyvät täysikasvuisen kaikista ruumiinosista sukupuolielementteihin. Kuten von Baer hän opetti, että alkiossa ilmestyvät suvulle ominaiset tunnusmerkit ensin, lajille ominaiset toiseksi ja yksilölliset kolmanneksi. Hän tuo julki periaatteen, jonka keksimisestä Herbert Spencer ylpeili, että eliöiden hedelmällisyys on kääntäen verrannollinen niiden kehityksen monimutkaisuuteen. Hänen kuvauksensa kananpoika-alkiosta on hänen parhaimpia esityksiään:

> Tehkääpä huviksenne seuraava koe. Ottakaa kaksikymmentä munaa tai useampia ja antakaa kahden tai useamman kanan hautoa ne. Sitten ottakaa jokaisena päivänä toisesta alkaen munankuorten puhkaisemiseen asti yksi muna, rikkokaa se ja tutkikaa sitä . . . Tavallisella kanalla alkio tulee ensin näkyviin kolmen päivän kuluttua . . . Sydän näyttää veripilkulta, joka lyö ja liikkuu, kuin se eläisi, ja siitä lähtee kaksi kiemurtelevaa verisuonta, ja munanruskuaista ympäröi kalvo, jossa on suonitiehyistä tulevia verisiä säikeitä . . . Kun muna on kymmenen päivän ikäinen, on kananpoika kaikkine osineen selvästi näkyvissä.

Aristoteles uskoi ihmisalkion kehittyvän samalla tavalla kuin kananpojan. »Samoin lapsi on äitinsä kohdussa . . . sillä linnun olemusta voidaan verrata ihmisen olemukseen.» Hänen teoriansa analogisista elimistä opettaa hänet näkemään eläinmaailman yhtenäisenä: »Ihmisen kynsi vastaa eläimen

---

[1] Aristoteles ei osannut tehdä eroa munasarjojen ja emän välillä, mutta vasta Stensenin 1669 ilmestynyt teos oikaisi hänen kuvauksensa.

kynttä, käsi äyriäisen saksia, höyhen kalansuomua.» Hetkittäin hän pääsee lähelle kehitysoppia:

> Luonto etenee vähitellen elottomista olioista elolliseen elämään sillä tavoin, että on mahdotonta määrätä tarkkaa rajaviivaa... Siten tulevat elottomien esineiden jälkeen ylenevässä asteikossa ensin kasvit, jotka ovat suhteellisen elottomia eläimiin, mutta eläviä aineellisiin esineisiin verrattuna. Kasvien joukossa on havaittavissa yhtäjaksoinen ylenevä sarja eläimiä kohti. Meressä on tiettyjä olioita, joista on mahdotonta sanoa, ovatko ne eläimiä vai kasveja... Pesusieni on joka suhteessa kasvin kaltainen... Muutamilla eläimillä on juuret, ja ne tuhoutuvat, jos ne irroitetaan alustastaan.. Mitä tuntemiskykyyn tulee, muutamat eläimet eivät osoita siitä minkäänlaisia merkkejä, muutamat ilmaisevat sen epäselvästi. ...Kautta koko eläinkunnan on niin ikään asteittaista erilaistumista.

Aristoteles pitää apinaa ihmisen ja muiden eläviä sikiöitä synnyttävien eläinten välimuotona. Hän hylkää Empedokleen teorian luonnollisesta valinnasta satunnaisten muutosten tietä. Kehityksessä ei ole mitään satunnaisuutta, vaan kehityksen linjat määräytyvät sen perinnäisen pyrkimyksen mukaan, joka ajaa kutakin muotoa, lajia ja sukua kehittämään itseään luontonsa täydellisimpään toteuttamiseen. Kaikessa on suunnitelmallisuutta, mutta se on vähemmän ulkopuolista ohjausta kuin sisäistä pakkoa eli *entelekheiaa* [1], joka vie jokaista oliota luonnollista täyttymystään kohti.

Näihin loistaviin ajatuksiin liittyy (kuten saattaa odottaa kolmenkolmatta vuosisadan jälkiviisauden valossa) niin lukuisia ja joskus niin törkeitä erehdyksiä, että meillä on aihetta uskoa Aristoteleen eläintieteellisten teosten joutuneen kärsimään hänen omien ja hänen oppilaittensa muistiinpanojen sekaantumisesta keskenään. »Eläinten historia» on erehdysten kultakaivos. Saamme kuulla, että hiiret kuolevat, jos juovat kesällä; että norsut kärsivät vain kahdesta vaivasta, nimittäin katarrista ja puhkuisuudesta; että kaikki eläimet ihmistä lukuun ottamatta saavat vesikauhun, jos hullu koira puree niitä; että ankeriaat syntyvät itsestään; että vain ihmisillä on sydämentykytystä; että ruskuaiset keräytyvät keskelle, jos useita munia ravistetaan yhdessä; että munat uivat pinnalla väkevässä suolavedessä. Aristoteles tuntee eläinten sisäelimet paremmin kuin ihmisen, sillä ei hän eikä Hippokrates näytä rikkoneen uskonnollista tabua harjoittamalla ruumiinleikkausta. Hän luulee, että ihmisellä on vain kahdeksan kylkiluuta, että naisilla on vähemmän hampaita kuin miehillä, että sydän on ylempänä kuin keuhkot, että sydän (eikä aivot) on aistimisen keskus [2], että aivojen toiminta (kirjaimellisesti) viilentää verta. Vihdoin

[1] Sanoista *ekho* 'minulla on', *telos* 'tarkoitus', *en* 'sisällä'.
[2] Hänet johti harhaan aivokudoksen tunnottomuus välittömälle kiihotukselle.

hän (tai joku mahtipontinen sijainen) kehittelee tarkoituksenmukaisuusteorian niin syvälliseksi, että arvostelukykyistä lukijaa hymyilyttää. »On selvää, että kasvit on luotu eläinten, eläimet ihmisten tähden.» »Luonto on luonut pakarat lepäämistä varten, koska seisominen ei väsytä nelijalkaisia, mutta ihminen tarvitsee istuinta.» Tästä viimeisestäkin lauseesta paljastuu oppinut, sillä Aristoteles pitää selvänä, että ihminen on eläin, ja etsii luonnollisia syitä eläinten ja ihmisen anatomisiin eroavaisuuksiin. Kaiken kaikkiaan on »Eläinten historia» Aristoteleen paras teos ja suurin tieteellinen aikaansaannos, mihin Kreikka neljännellä vuosisadalla pystyi. Biologia sai kaksi vuosituhatta odottaa toista sen vertaista.

3. *Filosofi*

Kun Aristoteles ryhtyy tutkimaan ihmistä, hän joko vilpittömästä hurskaudesta tai varovaisesta kunnioituksesta ihmisten mielipiteitä kohtaan muuttuu vähemmän tiedemieheksi ja enemmän metafyysikoksi. Hän määrittelee sielun (*psykhe*) eli elämänprinsiipin »eliön primääriseksi *entelekheia*ksi», so. eliön luontaiseksi ja tarkoitetuksi muodoksi, sen kasvun kutsumukseksi ja suunnaksi. Sielua ei ole lisätty ruumiiseen eikä se ole mitään ruumiissa olevaa, vaan se elää yhtäaikaisesti ruumiin kanssa; se on itse ruumis sen »itseruokinnan, itsekasvun ja itsetuhoutumisen» kykyinä; se on eliön toimintojen summa, samassa suhteessa ruumiiseen kuin näkökyky silmään. Tämä toiminnallinen aspekti on kuitenkin pohjimmainen: toiminnat määräävät rakenteen, halut muovaavat elimet, sielu rakentaa ruumiin: »Kaikki luonnon oliot ovat sielun elimiä.»[1]

Sielussa on kolme astetta: ravitseva, aistiva ja rationaalinen. Kasveilla on samoin kuin eläimillä ja ihmisillä ravitseva sielu, kyky ruokkia itseään ja kasvaa sisältä. Eläimillä ja ihmisillä on myös aistiva sielu, kyky tehdä aistinhavaintoja. Korkeimmilla eläimillä ja ihmisillä on »passiivinen rationaalinen» sielu, joka käsittää älyn yksinkertaisemmat muodot, mutta vain ihmisellä on »aktiivinen rationaalinen» sielu, kyky yleistää ja luoda. Tällainen sielu on maailmankaikkeuden luovan ja järjellisen voiman, toisin sanoen jumaluuden, emanaatio eikä sellaisena voi kuolla. Tämä kuolemattomuus on kuitenkin persoonatonta. Eloon jää voima, ei persoonallisuus. Yksilö on kerrallinen ja kuolevainen ravitsevien, aistivien ja rationaalisten kykyjen yhdistelmä. Kuolemattomuuden hän saavuttaa vain suhteellisesti, suvun jatkamisen, ja persoonattomasti, kuoleman välityksellä![2]

[1] »Sielu on», lisää Aristoteles eräässä säpsähdyttävän idealistisessa sivuhuomautuksessa, »tavallaan kaikki mitä on olemassa; sillä kaikki oliot ovat joko havaintoja tai ajatuksia». Tehtyään tällaisen kumarruksen Berkeleylle hän kumartaa Hume'illekin: »Mieli on yksi ja yhtäjaksoinen samassa merkityksessä kuin ajatteleminen; ja ajatteleminen on samaa kuin sen osana olevat ajatukset.»

[2] Aristoteleen tästä kysymyksestä esittämät ristiriitaiset lausunnot voidaan tulkita toisinkin. Tässä on esikuvana ollut Cambridge Ancient History, VI, 345, Grote'in Aristotle, II, 233 ja Rohde'in Psyche, 493.

Aivan samoin kuin sielu on ruumiin »muoto», on Jumala maailman »muoto» eli *entelekheia*, sen luontainen luonto, toiminta ja tarkoitus.[1] Kaikki syyt palautuvat »perimmäiseen syyhyn», kaikki liikunnot »ensimmäiseen liikuttajaan». Täytyy otaksua, että on olemassa jokin alku maailmassa tavattaville liikunnoille ja voimalle, ja tämä lähde on Jumala. Kuten Jumala on kaiken liikunnon alkulähde ja loppusumma, hän on myös luonnon kaikkien pyrkimysten lähde ja summa. Hän on sekä lopullinen että ensimmäinen syy. Havaitsemme kaikkialla olioiden liikettä, jolla on tietty tarkoituksensa: etuhampaat kasvavat teräviksi ruoan leikkaamista varten, poskihampaat litteiksi sen jauhamista varten; silmäluomet voidaan sulkea silmän suojaksi, silmäterä laajenee pimeässä päästääkseen enemmän valoa sisään; puu työntää juurensa maahan, versonsa aurinkoa kohti. Samoin kuin puu hakeutuu perinnäisen luontonsa, voimansa ja tarkoitusperänsä takia valoa kohti, samoin maailmaa kuljettavat sen perinnäinen luonto, voima ja tarkoitus, jotka ovat Jumala. Jumala ei ole aineellisen maailman luoja, vaan sen tarmoa antava muoto; hän ei liikuta sitä takaapäin, vaan sisäisenä suuntana tai päämääränä, kuten se, mitä rakastetaan, panee rakastavan liikkeelle. Perimmältään, Aristoteles sanoo, Jumala on puhdasta ajattelua, rationaalinen sielu, joka tutkiskelee itseään niissä ikuisissa muodoissa, jotka muodostavat samalla kertaa maailman ydinolemuksen ja Jumalan.

Taiteen metafysiikan tarkoitus on vangita olioiden olennainen muoto. Se on elämän matkimista ja kuvaamista, mutta ei mekaanista jäljentämistä. Se mitä se jäljittelee, on aineen sielu, ei ruumis tai aine itse. Tämä välitön tajuaminen ja ydinsisällyksen kuvastaminen voi tehdä rumankin esineen kuvauksesta kauniin. Kauneus on osien yhteyttä, yhteistoimintaa ja symmetriaa kokonaisuudessa. Draamassa tämä yhteys on etupäässä toiminnan yhteyttä. Juonen on rajoituttava pääasiassa yhteen toimintasarjaan ja sallittava toisten toimintojen esiintyä vain sikäli, kuin ne edistävät tai valaisevat keskuskertomusta. Jotta teos olisi korkeata luokkaa, toiminnan on oltava ylevää tai herooista. »Tragedia», sanotaan Aristoteleen kuuluisassa määritelmässä, »on sellaisen toiminnan kuvaamista, joka on herooista ja täydellistä sekä tietyssä määrässä suurenmoista, käyttäen kaikenlaisin koristein rikastettua kieltä... Se kuvaa toimivia ihmisiä eikä käytä ker-

---

[1] Aristoteleen samoin kuin Platoninkin mielestä on kaiken olennainen aspekti »muoto» *(eidos)*, ei aine, joka muodostetaan. Aine ei ole »todellinen olio», vaan negatiivinen ja passiivinen aihe (»potentialiteetti»), joka vasta muodon liikkeelle panemana ja hallitsemana tulee todelliseksi.

Aristoteleen mukaan on jokaisella seuraamuksella neljä syytä: aineellinen (muodostava aines), vaikuttava (tekijä tai hänen toimintansa), muodollinen (olion luonto) ja finaalinen (päämäärä). Hän havainnollistaa väitettä seuraavalla esimerkillä: »Mikä on ihmisen aineellinen syy? Kuukautiset (so. munasolun muodostuminen). Mikä on vaikuttava syy? Siemen (so. siittämistoimitus). Mikä on muodollinen syy? Luonto (so. asianosaisten). Mikä on finaalinen syy? Tavoiteltu päämäärä.

rontaa; säälin ja pelon avulla se tuo kevennystä näihin ja samanlaisiin tunteisiin.» Kuohuttamalla syvimpiä tunteitamme ja sitten jännitystä laukaisevan loppuratkaisun avulla tyynnyttämällä niitä traagillinen draama tarjoaa käytettäväksemme vaarattoman, mutta kuitenkin syvähenkisen tavan ilmentää tunteita, jotka muuten saattaisivat kukkuroituneina johtaa väkivaltaan tai neuroosiin. Se tuo eteemme tuskia ja murheita, jotka ovat kauheammat kuin meidän kärsimämme, ja lähettää meidät kotiin vapautuneina ja puhdistuneina. Ylipäänsä tuottaa kaiken todellisen taiteen katseleminen nautintoa, ja sellaisen tarkastelun arvoisten teosten tuottaminen on sivistyksen tunnusmerkki. Sillä »luonto ei vaadi ainoastaan, että olisimme sopivassa työssä, vaan että voisimme käyttää joutoaikamme kunniallisella tavalla».

Millaista siis on »hyvä elämä»? Aristoteles vastaa avomielisesti ja vilpittömästi, että se on onnellista elämää. Hän asettaakin siveysopillisissa teoksissaan [1] päämääräkseen tutkia ei Platonin tavoin miten ihmiset tehdään hyviksi, vaan miten heidät tehdään onnellisiksi. Kaikkea muuta paitsi onnellisuutta tavoitellaan jonkin muun asian vuoksi; vain onnellisuutta tavoitellaan oman itsensä tähden. Kestävää onnea varten tarvitaan tiettyjä seikkoja: hyvä sukuperä, hyvä terveys, hyvä ulkomuoto, hyvä onni, hyvä maine, hyviä ystäviä, runsaasti rahaa ja hyvyyttä. »Kukaan täysin ruma ihminen ei voi olla onnellinen.» »Mitä niihin tulee, jotka väittävät sen olevan onnellisen, jota kidutetaan pyörässä tai jota on kohdannut joukko suuria onnettomuuksia, kunhan hän vain on hyvä, he puhuvat mielettömiä.» Filosofille harvinaisen suorasukaisesti Aristoteles kertaa Simonideen vastauksen Hieronin puolisolle, joka oli kysynyt, onko parempi olla viisas vai rikas. »Rikas, sillä näemmehän viisaiden kuluttavan aikansa rikkaitten ovilla.» Mutta rikkaus on pelkästään välikappale. Itsessään se ei tyydytä muita kuin kurjia, ja koska se on suhteellista, se harvoin tyydyttää ihmistä pitkää aikaa. Onnellisuuden salaisuutena on toiminta, tarmon käyttäminen ihmisen luonnon ja olosuhteiden mukaisesti. Hyve on käytännöllistä viisautta, oman edun älykästä arviointia. Tavallisesti se on kahden äärimmäisyyden välinen kultainen keskitie. Tarvitaan älyä, jotta voitaisiin löytää keskitie, ja itsehillintää (*enkrateia*, sisäinen voima) sillä pysymiseen. »Sitä, joka on suuttunut siihen, mihin hänen tulee», sanoo Aristoteleelle kuvaava mietelause, »oikealla tavalla ja hetkellä sekä sitä paitsi sopivan kauan, sitä ylistetään.» Hyve ei ole tietty toimi, vaan *tottumus* tehdä oikein. Ensi alussa se on juurrutettava kurin avulla, koska nuoret eivät pysty arvioimaan oikein näitä asioita; aikaa myöten siitä,

[1] »Nikomakhoksen etiikka» (saanut nimensä toimittajastaan, Aristoteleen pojasta Nikomakhoksesta) ja »Politiikka» olivat alun perin sama kirja. Kreikkalaiset julkaisijat käyttivät monikkomuotoja *ta ethika* ja *ta politika* osoittaakseen, että käsittelyn alaisena oli useita eri moraalisia ja poliittisia probleemeja.

mikä oli pakon seurausta, tulee tottumus, »toinen luonto», joka on miltei yhtä mieluinen kuin halu.

Vaikka Aristoteles alussa sanoo onnen löytyvän toiminnasta, hän lopettaa toteamalla, että paras elämä on ajatellen vietetty. Ajattelu näet on ihmisen erityinen tunnusmerkki ja etevämmyyden osoitin, ja »ihmisen oikea työ on sielun työskentely järjen mukaisesti». »Onnekkain ihmisistä on se, jossa vauraus yhtyy oppineisuuteen, tutkimusintoon tai mietiskelyyn; sellainen ihminen pääsee lähimmäs sitä elämää, jota jumalat viettävät. Ne, jotka toivovat itsenäistä nautintoa, etsikööt sitä filosofiasta, sillä kaikki muut nautinnot edellyttävät ihmisten apua.»

4. *Valtiomies*

Etiikka on yksilön onnen, politiikka kollektiivisen onnen tiede. Valtion tehtävänä on organisoida yhteiskunta siten, että mahdollisimman moni saa mahdollisimman paljon onnea. »Valtio on niiden kansalaisten yhteisö, jotka riittävät toteuttamaan kaikki elämän tarkoitukset.» Se on luonnon aikaansaannos, sillä »ihminen on luonnostaan yhteiskunnallinen eläin», toisin sanoen hänen vaistonsa ajaa häntä liittymään yhteen toisten kanssa. »Valtio on luonnostaan vanhempi kuin perhe ja yksilö»: se ihminen, jonka me tunnemme, on syntynyt jo organisoidussa yhteiskunnassa, joka muovaa hänet kuvansa mukaan.

Koottuaan ja tutkittuaan oppilaidensa kera 158 kreikkalaista valtiosääntöä [1] Aristoteles jakoi ne kolmeen ryhmään: monarkiat, aristokratiat ja timokratiat eli voiman, syntyperän ja etevämmyyden oikeudella hallitut valtiot. Kukin näistä muodoista voi olla hyvä riippuen ajasta, paikasta ja olosuhteista. »Vaikka jokin hallitusmuoto voi olla toista parempi», sanotaan mietelauseessa, joka jokaisen amerikkalaisen tulisi painaa mieleensä, »ei kuitenkaan ole mitään syytä, joka estäisi jonkin toisen olemasta parempi erityisissä olosuhteissa.» Jokainen hallitusmuoto on hyvä, mikäli hallitusvalta etsii enemmän kaikkien kuin omaa etuansa; päinvastaisessa tapauksessa jokainen on huono. Jokaisella tyypillä on sen vuoksi turmeltunut rinnakkaismuoto, jolloin se ei enää ole hallitus hallittujen, vaan hallitsevien hyväksi. Silloin monarkia sortuu despotiaksi, aristokratia oligarkiaksi, timokratia demokratiaksi, rahvaan hallitukseksi. Jos hallitsija on kelvollinen ja pystyvä, monarkia on hallitusmuodoista paras. Aristokraattinen hallitus voi olla jonkin aikaa siunauksellinen, mutta aristokratioilla on taipumus huonontua. »Nykyisin tavataan jaloa luonnetta harvoin jalosukuisten keskuudesta, joista useimmat eivät kelpaa mihinkään . . . Suurilahjaiset perheet rappeutuvat usein raivopäiksi, kuten esimerkiksi

[1] Vain yksi näistä tutkimuksista on säilynyt, nimittäin v. 1891 löydetty *Athenaion Politeia*. Se on ihmeteltävän ansiokas Ateenan valtiosäännön historia.

Alkibiadeen ja vanhemman Dionysioksen jälkeläiset; vakavat perheet rappeutuvat usein houkkioiksi ja tylsimyksiksi, kuten Kimonin, Perikleen ja Sokrateen jälkeläiset.»

Demokratia — jolla Aristoteles tässä tarkoittaa *demoksen*, rahvaan hallitusta — on aivan yhtä vaarallinen kuin oligarkia, sillä se perustuu köyhien vallasta taisteltaessa saavuttamaan tilapäiseen voittoon rikkaista ja johtaa itsemurhaiseen sekasortoon. Demokratia on paras, kun vallassa ovat maata omistavat talonpojat, huonoin, kun sitä hallitsee kaupungin käsityöläis- ja kamasaksaroskaväki. On totta, että »monet arvostelevat useita asioita paremmin kuin yksi ainoa henkilö ja että he lukumääränsä takia ovat vähemmän alttiit turmeltumiselle, samoin kuin vesi paljoutensa takia.» Hallitseminen vaatii kuitenkin erityistä kykyä ja tietoja, ja »se, joka elää käsityöläisen tai palvelijan elämää, ei mitenkään voi kohota eteväksi» — so. saavuttaa oivallista luonnetta, kasvatusta ja arvostelukykyä. Ihmiset on luotu eriarvoisiksi: »Tasa-arvoisuus on oikeudenmukaista, mutta vain tasa-arvoisten kesken.» Ylemmät säädyt tekevät yhtä herkästi kapinan, jos luonnoton tasa-arvoisuus saatetaan voimaan, kuin alemmat säädyt, jos eriarvoisuus on luonnottoman jyrkkä.[1] Kun alemmat luokat pitävät valtaa demokratiassa, verotetaan rikkaita varojen hankkimiseksi köyhille. »Köyhät ottavat sen ja haluavat taas samoja antimia, sillä antaminen on kuin veden kaatamista seulaan.» Viisaat vanhoilliset eivät kuitenkaan anna kansan nääntyä nälkään. »Demokratiassa tulee todellisen isänmaanystävän huolehtia siitä, ettei enemmistö ole liian köyhä . . . Hänen tulee pyrkiä siihen, että heillä on aina yltä kyllin, ja koska tämä on eduksi rikkaillekin, pitäisi julkisten varojen ylijäämä jakaa köyhien kesken sellaisina erinä, että jokainen voisi ostaa itselleen peltotilkun.»

Täten annettuaan miltei yhtä paljon kuin otettuaan Aristoteles esittää muutamia vaatimattomia ehdotuksia ei ihannevaltion, vaan kohtuullisesti paremman yhteiskunnan aikaan saamiseksi.

> Ryhdymme tutkimaan mikä hallitusmuoto ja elämäntapa on yleensä paras yhteisöille. Emme pidä silmällä tavalliselle väelle saavuttamattomissa olevaa ylintä hyveellisyyttä, emme sitä kasvatusta, jonka ainoastaan kaikki luonnon ja onnen antimet voivat hankkia, emmekä mielikuvituksellisia suunnitelmia, joita voidaan tehdä huvin vuoksi, vaan sitä elämäntapaa, jonka suurin osa ihmiskuntaa voi omaksua, ja sellaista hallitusmuotoa, jonka useimmat kaupungit voivat saattaa voimaan . . .
>
> Sen joka tahtoo perustaa hallituksen omaisuuden yhteisyyden varaan, tulee kysyä neuvoa monien vuosien kokemukselta, joka

[1] Aristoteles pitää orjuuttakin oikeudenmukaisena: samoin kuin on oikein, että henki hallitsee ruumista, on oikein, että älyllisesti etevät hallitsevat niitä, jotka ovat eteviä ainoastaan voimiltaan.

> kyllä selvin sanoin antaa hänen tietää, onko sellainen suunnitelma hyödyllinen, sillä miltei kaikki asiat on jo keksitty. ... Siitä, mikä on monille yhteistä, pidetään huonoin huoli, sillä kaikki ihmiset pitävät tärkeämpänä omaansa kuin sitä, mikä heillä on yhteisenä muiden kanssa. ... On välttämätöntä aloittaa omaksumalla yleisen halun periaate, so. sen osan valtion jäsenistä, joka haluaa pitää yllä uutta valtiosääntöä, tulee olla voimakkaampi kuin sen osan, joka ei halua ... On siis selvää, että niiden valtioiden edellytykset ovat parhaat, joissa keskiluokka on suurempi ja peloittavampi kuin joko rikkaat tai köyhät ... Aina kun keskiluokan lukumäärä on ollut liian pieni, monilukuisemmat, olivatpa sitten rikkaita tai köyhiä, ovat kukistaneet sen ja ovat anastaneet julkisen vallan ... Pääsevätpä rikkaat voitolle köyhistä tai köyhät rikkaista, ei kummassakaan tapauksessa tuloksena ole vapaa valtio.

Ylä- tai alaluokan ahdasmielisen diktatuurin välttämiseksi Aristoteles suosittelee »sekavaltiosääntöä» eli »timokratiaa», eräänlaista aristokratian ja demokratian yhdistelmää, jossa äänioikeus on vain maanomistajilla ja voimakas keskiluokka toimii hammasrattaana ja vallan napana. »Maa pitäisi jakaa kahteen osaan, joista toinen kuuluisi koko yhdyskunnalle, toinen yksityisille.» Kaikki kansalaiset omistavat maata. Heidän tulee »syödä julkisissa pöydissä ja tietyssä seurassa, ja vain heillä on ääni- ja aseenkanto-oikeus. He muodostavat pienen vähemmistön — enintään kymmenentuhatta. »Kukaan heistä ei saa harjoittaa käsityötä tai elää kaupankäynnistä, sillä ne ovat epäjaloja ammatteja ja tuhoavat etevyyden.» Mutta »he eivät myöskään saa olla maamiehiä ... maamiesten tulee olla erityinen kansanluokka» — varmaankin orjia. Kansalaiset valitsevat virkamiehet ja vaativat jokaiselta tilinteon toimikauden päätyttyä. »Asianmukaisesti säädettyjen lakien tulee mahdollisimman tarkoin määrätä kaikkien tapausten ratkaisuista ja jättää mahdollisimman vähän tuomarien harkinnan varaan ...» »Parempi on, että laki hallitsee kuin yksilö ... Se, joka uskoo ylimmän vallan kenelle miehelle tahansa, antaa sen villipedolle, sillä sellaiseksi hänen himonsa hänet välistä tekevät. Intohimo vaikuttaa vallassaolijoihin, kaikkein parhaimpiinkin ihmisiin; mutta laki on himotonta järkeä.» Näin rakennettu valtio säännöstelee omaisuutta, teollisuutta, avioliittoa, perhettä, kasvatusta, moraalia, musiikkia, kirjallisuutta ja taidetta. »On vieläkin tärkeämpää valvoa, ettei väkiluvun kasvu ylitä tiettyä määrää ... Jos tämä lyödään laimin, tehdään kansalaiset tietyssä määrässä köyhemmiksi.» »Ei mitään vajavaista tai raajarikkoista kasvateta suureksi.» Tältä terveeltä perustalta tulee kasvamaan kukoistava sivistys ja turvallisuus. »Koska korkein hyve on älykkyys, ei valtion ensimmäinen velvollisuus ole kouluttaa kansalaisia eteviksi sotureiksi, vaan kasvattaa heitä käyttämään rauhaa oikein.»

On tarpeetonta langettaa tuomiota Aristoteleen elämäntyöstä. Tiettävästi ei kukaan ennen häntä ole kohottanut niin mahtavaa ajattelun rakennusta. Kun miehen työsarka on laaja, voidaan hänelle antaa anteeksi monta erehdystä, jos tulos auttaa meitä paremmin tajuamaan elämää. Aristoteleen viat — tai niidennidosten, jotka ehkä erheellisesti lasketaan hänen kynänsä viimeistellyiksi tuotteiksi — ovat niin ilmeiset, ettei niitä tarvitse seikkaperäisesti selostaa. Hän on loogikko, mutta voi järkeilyssään pahoin hairahtua. Hän laatii retoriikan ja runousopin sääntöjä, mutta hänen omat kirjansa ovat sekasortoinen viidakko, eikä mielikuvituksen kipinäkään anna eloa niiden pölyisille lehdille. Mutta jos me tunkeudumme tämän monisanaisuuden läpi, tapaamme kosolti viisautta ja henkistä uutteruutta, joka on aukonut monta latua hengen maassa. Hän ei suorastaan ollut biologian, valtiosääntöhistorian tai kirjallisuuskritiikin isä — alku on aina tuntematon —, mutta hän teki enemmän niiden hyväksi kuin kukaan tuntemamme antiikin mies. Hänelle ovat luonnontieteet ja filosofia kiitollisuuden velassa monista oppisanoista, jotka latinalaisessa asussaan ovat helpottaneet oppineiden kanssakäymistä ja ajattelua: prinsiippi, maksiimi, kategoria, energia, motiivi jne... Hän oli, kuten Pater on sanonut, »ensimmäinen kouluoppinut», ja hänen aatteittensa hedelmällisyyttä ja hänen tietojensa syvyyttä todistaa pitkäaikainen valta-asema filosofian metodin ja spekulaation alalla. Hänen tutkimuksensa etiikasta ja politiikasta voittavat jokaisen kilpailijan kuuluisuuden ja vaikutuksen puolesta. Vielä sittenkin, kun kaikki vähennykset on tehty, hän yhä on »niiden mestari, jotka tietävät», rohkaiseva todistuskappale ihmisälyn kimmoisasta laajuudesta ja lohdullinen innoittaja niille, jotka ponnistelevat liittääkseen ihmisen tiedonsirpaleet yhteen oikeaan perspektiiviin.

KAHDESKOLMATTA LUKU

ALEKSANTERI

I. VALLOITTAJAN SIELU

Aristoteleen intellektuaalinen ura hänen jätettyään kuninkaallisen oppilaansa ja Aleksanterin sotilasura olivat rinnakkaisilmiöitä; kummankin elämä ilmensi valloitusta ja synteesiä. Ehkäpä filosofi oli valanut nuorukaisen mieleen tuota ykseyden intoa, joka loi jonkinlaista suuruuden hohdetta Aleksanterin voittoihin. Luultavampaa silti on, että päätös oli isän kunnianhimon perintöä, jonka äidin veri kuohutti intohimoksi. Ymmärtääksemme Aleksanteria meidän täytyy aina muistaa, että hänen suonissaan velloi Filippoksen juopunut voima ja Olympiaan barbaarinen kiihko. Sitä paitsi Olympias väitti olevansa Akhilleuksen jälkeläinen. Sen vuoksi *Ilias* aivan erikoisesti veti puoleensa Aleksanteria. Mennessään Hellespontoksen yli hän mielestään kulki Akhilleuksen jäljissä; kun hän valloitti Vähän Aasian, hän täydensi esi-isänsä Troian luona aloittaman työn. Kaikilla sotaretkillään hän kuljetti mukanaan Aristoteleen reunamuistutuksilla varustettua *Iliaan* kappaletta. Usein hän yöksi asetti sen päänalusensa alle tikarin viereen, ikään kuin päämäärän ja välikappaleen vertauskuviksi.

Synkkä molossi Leonidas johti pojan ruumiinharjoituksia. Lysimakhos opetti häntä lukemaan, Aristoteles koetti kasvattaa hänen henkeään. Filippos halusi Aleksanterin opiskelevan filosofiaa, »jottet sinä tekisi monia sellaisia tekoja, jollaisia minä valitettavasti olen tehnyt». Aristoteles teki Aleksanterista jossakin määrin helleenin. Aleksanteri ihaili koko ikänsä Kreikan kirjallisuutta ja kadehti Kreikan sivistystä. Kahdelle kreikkalaiselle, jotka istuivat hänen vierellään Kleitoksen tappoon päättyneissä hurjissa juomingeissa, hän lausui: »Ettekö tunne olevanne kuin puolijumalia villien joukossa istuessanne näiden makedonialaisten parissa?»

Ruumiillisessa suhteessa Aleksanteri oli nuorukaisen ihanne. Hän oli etevä jokaisessa urheilulajissa: nopea juoksija, erinomainen ratsastaja, loistava miekkailija, harjaantunut jousimies, peloton metsästäjä. Hänen ystävänsä kehoittivat häntä osallistumaan Olympian juoksukilpailuihin; hän vastasi olevansa valmis, jos vastustajat olisivat kuninkaita. Aleksanteri taltutti jättiläishevosen Bukefaloksen, mikä ei ollut onnistunut kenellekään muulle. Silloin Filippos Plutarkhoksen mukaan osoitti suosiotaan profeetallisin sanoin: »Poikani, Makedonia on sinulle liian pieni, etsi itsellesi laajempi, arvoisesi valtakunta.» Marssittaessakin hänen kesytön tar-

monsa purkautui siten, että hän ammuskeli nuolilla sopiviin maaleihin tai heittäytyi maahan ja kiipesi jälleen vaunuihin niiden kiitäessä täyttä vauhtia. Taistelujen lomassa hän metsästeli ja kävi yksinään ja jalan minkä eläimen kimppuun hyvänsä. Kerran oteltuaan leijonan kanssa hän oli mielissään, kun sanottiin hänen taistelleen kuin olisi ollut ratkaistava, kumpi oli oleva kuningas. Hän piti ankarasta työstä ja vaarallisista hankkeista eikä voinut sietää lepoa. Hän nauroi muutamille sotapäälliköilleen, joilla oli niin monta palvelijaa, etteivät keksineet itselleen mitään tehtävää. »Minusta on ihmeellistä», hän sanoi heille, »että te, vaikka olette niin kokeneita miehiä, ette tiedä niiden, jotka tekevät työtä, nukkuvan paremmin kuin ne, joiden puolesta toiset työskentelevät. Ettekö vielä ole oppineet, että voittojemme jälkeen on tärkeintä välttää kukistamiemme paheita ja heikkouksia?» Häntä suututti uneen käytetty aika, ja hänellä oli tapana sanoa, että etupäässä »uni ja suvunjatkamistoimitus saivat hänet tuntemaan olevansa kuolevainen». Hän oli kohtuullinen ruoan ja viime vuosiaan lukuunottamatta juoman suhteen, vaikka hän mielellään viipyikin ystävien seurassa viinimaljan ääressä. Hän ylenkatsoi rasvaisia ruokia ja torjui luotaan hänelle tarjotut etevät kokit sanoen, että yömarssi antoi hänelle hyvän ruokahalun aamiaista ja kevyt aamiainen päivällistä varten. Ehkä juuri näiden tapojen ansiosta hänen hipiänsä oli huomattavan heleä ja hänen ruumiinsa ja hengityksensä, kuten Plutarkhos sanoo, »niin tuoksuvat, että hänen käyttämänsä vaatteet tulivat hyvänhajuisiksi». Vaikka ottaisimmekin huomioon, että maalarit, veistäjät ja kaivertajat imartelivat häntä kuvatessaan, tiedämme aikalaisten kuvauksista, että hän oli komeampi kuin kukaan aikaisempi kuningas ja että hänellä oli ilmeikkäät piirteet, lempeät siniset silmät ja rehevä kastanjanruskea tukka. Hän suosi parranajotavan koteutumista Eurooppaan, koska poskiparta tarjosi vihollisellе liian sopivan tarttumakohteen. Tässä pikkuseikassa kenties piilee hänen suurin historiallinen merkityksensä.

Hän oli erittäin tiedonhaluinen nuorukainen, mutta joutui liian aikaisin kantamaan vastuuta, jotta olisi ehtinyt henkisesti kypsyä. Kuten monet muut toiminnan miehet, hän suri sitä, ettei voinut samalla olla ajattelija. »Hän janosi», kertoo Plutarkhos, »rajusti oppia, ja hänen janonsa yltyi ajan mukana... Hän rakasti kaikenlaista lukemista ja tietoa», ja marssittuaan tai taisteltuaan koko päivän hän mitä suurimmalla mielihyvällä valvoi puoli yötä keskustellen oppineiden ja tiedemiesten kanssa. Omasta puolestani», hän kirjoitti Aristoteleelle, »voittaisin mieluummin muut sen tietämisessä, mikä on erinomaista, kuin valtani ja mahtini laajuuden puolesta». Mahdollisesti Aristoteleen kehoituksesta hän lähetti retkikunnan etsimään Niilin lähteitä, ja hän myönsi anteliaasti varoja erilaisia tieteellisiä tutkimuksia varten. Voidaan epäillä, olisiko hän kauemmin eläessään saavuttanut Caesarin selkeää älyä tai Napoleonin joustavaa ym-

märrystä. Hän nousi valtaistuimelle kaksikymmenvuotiaana, ja sen jälkeen sodankäynti ja hallintotehtävät vaativat hänen koko aikansa, joten hänen kasvatuksensa jäi riittämättömäksi loppuun saakka. Hän saattoi puhua loistavasti, mutta eksyessään pois politiikasta ja sodasta teki sadoittain erehdyksiä. Kaikista sotaretkistään huolimatta hän ei näytä koskaan saavuttaneen sellaista maantieteen tuntemusta, kuin hänen oman aikansa tiede olisi voinut hänelle antaa. Ajoittain hän nousi dogmien yläpuolelle, mutta pysyi kuolemaansa saakka taikauskon orjana. Hän uskoi vakaasti ennustajiin ja astrologeihin, joita hänen hovinsa oli tulvillaan. Ennen Arbelan taistelua hän suoritti koko yön maagillisia menoja taikuri Aristandroksen kanssa ja uhrasi pelon jumalalle. Hän kävi ihmisiä ja petoja vastaan rohkeuden hurmiossa, mutta enteet ja ihmeet säikyttivät hänet helposti jopa muuttamaan tärkeitä suunnitelmiakin. Hän saattoi johtaa tuhansia miehiä, kukistaa ja hallita miljoonia, mutta ei hillitä itseään. Hän ei koskaan oppinut tuntemaan omia vikojaan ja puutteitaan, vaan salli ylistyksen turmella ja hävittää arvostelukykynsä. Hän eli jännityksen ja maineen kiihkossa ja rakasti sotaa siinä määrin, ettei hänen mielensä koskaan tuntenut tunninkaan lepoa.

Hänen siveellinen luonteensa vaappui samanlaisten ristiriitojen välillä. Hän oli pohjaltaan tunteellinen ja tunteikas, hänellä oli, kuten kerrotaan, »riutuvat silmät», runous ja musiikki saivat hänet joskus suunniltaan liikutuksesta; nuoruudessaan hän soitti antaumuksella harppua. Kun Filippos kiusoitteli häntä tästä, hän hylkäsi soittimen, ja sen jälkeen hän, ikään kuin voittaakseen itsensä, kieltäytyi kuulemasta muita kuin sotaisia säveleitä. Sukupuolisessa suhteessa hän oli melkein hyveellinen, mikä ei kuitenkaan johtunut periaatteesta, vaan muista askareista. Hänen lakkaamaton toimeliaisuutensa, pitkät marssit ja taajat taistelut, monimutkaiset suunnitelmat ja hallintotaakka kuluttivat hänen voimansa ja jättivät hänelle niukalti aikaa rakkauden mielitekoihin. Hän otti monta vaimoa, mutta se tapahtui poliittisista syistä. Hän oli ritarillinen naisille, mutta piti kenraaliensa seuraa parempana. Kerran hänen adjutanttinsa toivat myöhään yöllä hänen telttaansa kaunottaren. Aleksanteri kysyi: »Miksi tähän aikaan?» »Minun täytyi odottaa», vastasi nainen, »saadakseni mieheni vuoteeseen.» Aleksanteri lähetti naisen pois ja soimasi palvelijoitaan sanoen, että heidän takiaan hän oli ollut vähällä joutua avionrikkojaksi. Hänessä oli monta homoseksuaalista piirrettä, ja hän rakasti Hefaistionia mielettömästi, mutta kun taraslainen Theodoros tarjosi hänelle ostettavaksi tavattoman kaunista poikaa, hän ajoi miehen ulos ja pyysi ystäviään sanomaan, miten hän oli osoittanut sellaista sielun halpamaisuutta, että joku julkeni tehdä moisen tarjouksen hänelle. Hänen ystävyydessään oli sellaista hellyyttä ja huolenpitoa kuin useimpien ihmisten rakkaudessa. Ei kukaan tuntemamme valtiomies, sotapäälliköistä puhumattakaan, ole

ollut vilpittömän luottavaisempi ja lämminsydämisempi, avomielisemmin ilmaissut kiintymystään ja tarkoitusperiään eikä ollut jalomielisempi pelkille tuttavilleen ja vihollisilleenkin. Plutarkhos huomauttaa, »miten vähäpätöisistä seikoista hän sai aiheen kirjoittaa kirjeitä ystävilleen». Hän sai ystävällisyydellään sotamiehet kiintymään itseensä. Hän pani heidän henkensä vaaraan, mutta ei harkitsemattomasti, ja hän näytti kärsivän kaikista heidän haavoistaan. Kuten Caesar antoi anteeksi Brutukselle ja Cicerolle ja Napoleon Fouchélle ja Talleyrand'ille Aleksanteri antoi anteeksi rahastonhoitaja Harpalokselle, joka oli kavaltanut hänen varansa ja oli palannut rukoilemaan armoa. Kaikkien ihmeeksi nuori valloittaja nimitti hänet uudelleen rahastonhoitajaksi, nähtävästi suotuisin seurauksin. Kun Aleksanteri v. 333 sairastui Tarsoksessa, hänen lääkärinsä Filippos tarjosi hänelle puhdistavan juoman. Samalla hetkellä tuotiin kuninkaalle Parmenionin kirje, jossa ilmoitettiin, että Filippos oli ottanut Dareiokselta lahjuksia myrkyttääkseen Aleksanterin. Aleksanteri ojensi kirjeen Filippokselle ja tämän sitä lukiessa kaatoi juoman kurkkuunsa — ilman huonoja seurauksia. Hänen jalomielisyytensä maine oli avuksi sodassa. Monet viholliset antautuivat vangiksi ja kaupungit avasivat porttinsa, koska eivät pelänneet ryöstöä. — Kuitenkin hänessä oli molossilaisen naarastiikerin verta, ja hänen katkerana kohtalonaan oli joutua tuhoon satunnaisten julmuuden puuskien takia. Kun hän oli piirityksen jälkeen vallannut Gazan rynnäköllä, hän raivostuneena pitkällisen vastarinnan takia käski lävistää urhoollisen komentajan Batiin jalat ja pujottaa niiden läpi vaskirenkaita; sitten hän Akhilleuksen muiston juovuttamana laahautti kuollutta persialaista täyttä vauhtia kiitävien kuninkaallisten vaunujen jäljessä ympäri kaupungin. Kun hän tyynnyttääkseen hermojaan yhä enemmän ja enemmän turvautui väkijuomiin, hän viime vuosinaan kärsi yhä useammin ja useammin sokean raivon purkauksista, joita seurasivat rajun katumuksen puuskat.

Kunnianhimo hallitsi kaikkia muita hänen ominaisuuksiaan. Nuorukaisena häntä vimmastuttivat Filippoksen voitot: »Isäni», hän valitti ystävilleen, »suorittaa kaiken valmiiksi, ennen kuin me ehdimme mukaan, eikä jätä minulle ja teille mitään tilaisuutta suuriin ja merkittäviin tekoihin». Intohimoisesti tahtoessaan suorittaa jotakin hän ryhtyi mihin tehtävään ja uhmasi millaista vaaraa hyvänsä. Khaironeian luona hän ryntäsi ensimmäisenä Theban »pyhän joukon» kimppuun; Graneikoksen luona hän päästi täysin valloilleen sen, mitä itse sanoi »vaaran kohtaamisen kiihkoksi». Siitäkin tuli hillitön intohimo; taistelun näkeminen ja melske päihdyttivät hänet. Hän unohti sotapäällikön velvollisuudet ja syöksyi päätä pahkaa kiivaimpaan otteluun. Hänen sotilaittensa, jotka pelkäsivät menettävänsä hänet, täytyi tuon tuostakin rukoilla häntä siirtymään taemmas. Hän ei ollut suuri sotapäällikkö, vaan urhea soturi, jonka itsepäinen sisukkuus

ja poikamainen piittaamattomuus mahdottomuuksista johtivat ennen näkemättömiin voittoihin. Hänen osuuttaan oli innoitus. Todennäköisesti hänen pystyvät alijohtajansa vastasivat organisaatiosta, koulutuksesta, taktiikasta ja strategiasta. Hän johti joukkojaan loistavan mielikuvituksensa, synnynnäisen puhetaitonsa ja sen auliuden avulla, jolla hän jakoi niiden kärsimykset ja vaivat. Hänen pystyvyyttään hallintomieheksi ei voi asettaa kysymykseen: hän hallitsi lempein ja lujin käsin valloittamiaan avaroita alueita; hän noudatti rehellisesti sopimuksia, joita oli solminut sotapäällikköjen ja kaupunkien kanssa, eikä hän sallinut käskynhaltijoidensa sortaa alamaisiaan. Sotaretkiensä jännityksen ja sekasorron keskelläkin hän ajatustensa keskipisteenä oli se suuri päämäärä, jota hänen kuolemansakaan ei voinut tehdä tyhjäksi: koko itäisen Välimeren maailman yhdistäminen kulttuurikokonaisuudeksi, jota hallitsisi ja kohottaisi Kreikan paisuva sivistys.

II. MAINEEN POLUT

Noustessaan valtaistuimelle Aleksanteri huomasi olevansa liitoksistaan natisevan valtakunnan hallitsija. Traakian ja Illyrian pohjoiset heimot kapinoivat; Aitolia, Akarnania, Fokis, Elis ja Argolis sanoutuivat irti uskollisuudestaan; ambrakialaiset karkottivat makedonialaisen varuskunnan; Artakserkses III kerskui, että hän oli Filippoksen murhan alkuunpanija ja ettei Persian nyt tarvinnut pelätä mitään valtaistuimelle nousseen epäkypsän kaksikymmenvuotiaan nulikan taholta. Kun ilosanoma Filippoksen kuolemasta saapui Ateenaan, Demosthenes pukeutui juhla-asuun, painoi päähänsä kukkaseppeleen ja ehdotti kansankokoukselle, että murhaaja Pausaniaalle annettaisiin kunniaseppele tunnustukseksi. Makedoniassa itsessään vehkeili toistakymmentä puoluetta nuoren kuninkaan henkeä vastaan.

Aleksanteri nousi tilanteen herraksi osoittaen päättävää tarmoa, joka teki lopun kaikesta sisäisestä vastustuksesta ja määräsi hänen uransa tahdin. Otettuaan vangiksi ja teloitettuaan kotimaiset salaliittolaisjohtajat hän marssi etelään (336) ja ehti muutamassa päivässä Theban edustalle. Kreikan valtiot kiirehtivät jälleen tunnustamaan alamaisuuttaan: Ateena lähetti vuolaan anteeksipyynnön, myönsi hänelle kaksi seppelettä ja jumalalle kuuluvat kunnianosoitukset. Leppyneenä Aleksanteri julisti kaikki Kreikan diktatuurit kumotuiksi ja määräsi, että jokainen kaupunki sai elää vapaana ja omien lakiensa mukaan. Amfiktyoniliitto vahvisti hänelle samat oikeudet ja kunnia-aseman, jotka se oli myöntänyt Filippokselle. Korinthokseen kokoontunut kongressi, jossa olivat edustettuina kaikki Kreikan valtiot paitsi Sparta, julisti hänet kreikkalaisten ylipäälliköksi ja lupasi miehiä ja tarvikkeita Aasian sotaretkeä varten. Aleksanteri palasi

Pellaan, palautti järjestyksen pääkaupunkiin ja marssi sitten kukistamaan pohjoisia barbaariheimoja (335). Napoleonin vertaisena nopeudessa hän eteni joukkoineen aina nykyisen Bukarestin seuduille saakka ja pystytti lippunsa Tonavan pohjoisrannalle. Sitten hän kuultuaan illyrialaisten etenevän Makedoniaa kohti marssitti joukkonsa neljättäsataa kilometriä nykyisen Serbian halki, hyökkäsi yllättäen maahantunkijoiden kimppuun selästä päin, voitti heidät ja ajoi rippeet takaisin niiden omille vuorille.

Mutta sillä välin oli Ateenan saanut kuohuksiin huhu, että Aleksanteri oli saanut surmansa taistellessaan Tonavan varrella. Demosthenes saarnasi vapaussotaa ja otti hyvällä omallatunnolla Persialta suuria summia edistääkseen suunnitelmiaan. Hänen yllytyksestään Theba nousi kapinaan, surmasi Aleksanterin jättämät makedonialaiset virkamiehet ja piiritti Kadmeian makedonialaista varusväkeä. Ateena lähetti apua Theballe ja kehoitti Hellasta ja Persiaa yhtymään liittoon Makedoniaa vastaan. Aleksanteri raivostui menettelystä, joka hänen mielestään ei ollut vapauden rakkautta, vaan mitä törkeintä kiittämättömyyttä ja petosta. Hän marssitti uupuneet joukkonsa jälleen Kreikkaan, ehti kolmessatoista päivässä Thebaan ja löi vastaansa lähetetyt joukot. Hän antoi puolustuksettomaksi jääneen kaupungin kohtalon sen vanhojen vihollisten, Plataiain, Orkhomenoksen, Thespiain ja Fokiin, ratkaistavaksi. Nämä päättivät, että Theba oli poltettava maan tasalle ja sen asukkaat myytävä orjiksi. Toivoen antavansa opetuksen muille kapinallisille Aleksanteri allekirjoitti määräyksen, mutta käski, että voittajien oli säästettävä Pindaroksen kotitalo sekä pappien, papittarien ja kaikkien niiden thebalaisten henki, jotka saattoivat osoittaa vastustaneensa kapinaa. Myöhemmin hän häpesi tätä julmaa kostoa, ja »varmasti suostui vähääkään vastustelematta mihin hyvänsä, mitä joku thebalainen häneltä anoi». Hän hyvitti menettelynsä osittain kohtelemalla lempeästi Ateenaa, jolle hän antoi anteeksi edellisenä vuonna tehdyn sopimuksen rikkomisen eikä antanut pontta vaatimukselleen Demostheneen ja muiden makedonialaisvastaisten johtajien luovuttamisesta. Elämänsä loppuun asti hän säilytti kunnioittavan asenteensa ja kiintymyksensä Ateenaa kohtaan: hän vihki Akropoliin pyhäköille monia Aasiassa ottamiaan sotasaalisesineitä, palautti Ateenaan Kserkseen anastamat tyranninmurhaajien patsaat ja huomautti vaivalloisen sotaretken jälkeen: »Oi ateenalaiset, saatatteko uskoa minkälaisiin vaaroihin antaudun saadakseni teiltä ylistystä?»

Sen jälkeen kun kaikki Kreikan valtiot Spartaa lukuun ottamatta olivat jälleen tunnustaneet alamaisuutensa, Aleksanteri palasi Makedoniaan ja ryhtyi valmisteluihin Aasiaan hyökkäämistä varten. Hän havaitsi että hänen valtionrahastonsa oli miltei tyhjä ja että Filippos oli jättänyt perinnöksi 500 talentin (3 000 000 dollarin) vaillingin. Hän lainasi 800 talenttia ja ryhtyi voittamaan ei maailmaa, vaan velkaansa. Hän oli toivonut voi-

vansa käydä Persiaa vastaan koko Hellaan esitaistelijana, mutta hän tiesi, että puoli Kreikkaa rukoili hänen pikaisen kuolemansa puolesta. Kerrottiin, että persialaiset saattoivat panna liikkeelle miljoonan miestä; Aleksanterin siirtoarmeijan vahvuus ei ylittänyt kolmeakymmentätuhatta jalka- ja viittätuhatta ratsumiestä. Silti uusi Akhilleus ryhtyi, jätettyään Antipatroksen 12 000 miehen kera suojelemaan Makedoniaa ja vartioimaan Kreikkaa, kuninkaiden historian uhkarohkeimpaan ja romanttisimpaan yritykseen. Hänellä oli vielä yksitoista vuotta elinaikaa, mutta hän ei enää koskaan ollut näkevä kotiaan tai Eurooppaa. Sillä aikaa kun hänen sotajoukkonsa kulki Hellespontoksen yli Lesboksesta Abydokseen, hän itse nousi maihin Sigeionin niemessä kulkeakseen tietä, jota myöten uskoi Agamemnonin samonneen Troiaa kohti. Joka askeleella hän lausui seuralaisilleen otteita *Iliaasta*, jonka hän osasi miltei ulkoa. Hän kaadatti öljyä Akhilleuksen luullulle hautakummulle, peitti sen seppelein ja juoksi muinaisuuden tavan mukaan alasti sen ympäri. »Onnellinen Akhilleus», hän huudahti, »jolla eläissään oli niin uskollinen ystävä ja kuoltuaan niin mainio runoilija hänen tekojaan ylistämässä!» Hän teki pyhän lupauksen saattaa onnelliseen päätökseen sen pitkällisen kamppailun Aasian ja Euroopan välillä, joka oli alkanut Troian luona.

Tarkoituksemme kannalta ei ole tarpeen kerrata hänen voittojensa tarinaa. Hän kohtasi ensimmäisen persialaisen sotajoukon Graneikos-joen partaalla ja voitti sen. Sillä kertaa Kleitos pelasti Aleksanterin hengen lyömällä käden poikki persialaiselta, joka oli iskemäisillään Aleksanteria takaapäin: haaveksiva historiantutkija voisi sellaisten tapahtumien varaan rakentaa sattumavaltaisen historiantulkinnan. Annettuaan miestensä levätä hän marssi Jooniaan ja tarjosi kreikkalaiskaupungeille kansanvaltaista itsehallintoa hänen suojelusherruudessaan. Useimmat avasivat vastustelematta porttinsa. Issoksen luona hän kohtasi Dareios III:n johtaman persialaisten päävoiman, 600 000 miestä. Jälleen hän voitti käyttämällä ratsuväkeä hyökkäykseen, jalkaväkeä puolustukseen. Dareios pakeni jättäen aarteensa ja perheensä jäsenet jälkeensä; edelliset otettiin vastaan kiitollisin mielin, jälkimmäisiä kohdeltiin ritarillisesti. Saatuaan taistelutta haltuunsa Damaskoksen ja Sidonin Aleksanteri ryhtyi piirittämään Tyrosta, jonka satamassa oli suuri, Persian palkoissa oleva foinikialainen laivasto. Vanha kaupunki teki niin kauan vastarintaa, että kun Aleksanteri vihdoin valloitti sen, hän menetti malttinsa ja salli miestensä surmata 8 000 tyrolaista ja myydä 30 000 orjiksi. Jerusalem antautui sovinnolla, ja sitä kohdeltiin hyvin; Gaza taisteli, kunnes kaupungin jokainen mies virui kuolleena ja jokainen nainen oli raiskattu.

Makedonialaiset jatkoivat voitollista marssiaan Sinain erämaan halki Egyptiin, missä Aleksanteri, joka osoitti tahdikasta kunnioitusta maan jumalia kohtaan, otettiin vastaan taivaan lähettämänä vapauttajana.

Tietäen uskonnon politiikkaa väkevämmäksi hän samosi toisen erämaan halki Siuahin keitaalle osoittamaan kunnioitustaan Ammon-jumalalle — omalle isälleen, jos Olympiasta sopi uskoa. Taipuisat papit kruunasivat hänet faaraoksi ikivanhoin juhlamenoin ja tasoittivat siten tien Ptolemaios-dynastialle. Palattuaan suistomaahan Aleksanteri joko itse keksi tai hyväksyi ajatuksen uuden pääkaupungin rakentamisesta Niilin jonkin suuhaaran äärelle. Kenties olivat läheisen Naukratiin kreikkalaiset kauppiaat sitä ehdotelleet toivoen siten saavansa sopivamman varastopaikan kreikkalaisten Egyptin kanssa käymälle kaupalle, jonka nyt voitiin otaksua laajentuvan. Hän hahmotteli Aleksandrian muurien piirin, tärkeimpien katujen kulkusuunnan ynnä egyptiläisten ja kreikkalaisten jumalien temppelien tulevat paikat. Muut yksityiskohdat hän jätti arkkitehtinsä Deinokrateen huostaan.[1]

Marssittuaan takaisin Aasiaan Aleksanteri kohtasi Dareioksen monikielisen armeijan Gaugamelan luona lähellä Arbelaa. Vihollisen lukuisuus teki hänet alakuloiseksi, sillä hän tiesi, että yksi tappio tekisi tyhjäksi kaikki hänen voittonsa. Hänen sotilaansa lohduttivat häntä: »Ole iloisella mielellä, kuningas. Älä pelkää vihollisten suurta lukumäärää, sillä he eivät pysty vastustamaan edes meihin piintynyttä vuohen hajuakaan.» Aleksanteri käytti yön tiedustelemalla maastoa, jossa aikoi käydä taisteluun, ja uhraamalla jumalille. Hänen voittonsa oli ratkaiseva. Dareioksen kurittomat sotajoukot eivät pystyneet työntämään falangeja tieltään eivätkä osanneet puolustautua makedonialaisen ratsuväen nopeilta ja yllättäviltä päällekarkauksilta. Ne hajaantuivat ja pakenivat; Dareios ei suinkaan viimeisenä poistunut kentältä. Dareioksen kenraalit murhasivat hänet pelkuruuden tähden, ja sillä aikaa Babylon alistui Aleksanterin valtaan, joka otti haltuunsa sen aarteet ja jakoi osan niistä sotilailleen, mutta lumosi kaupungin osoittamalla kuuliaisuutta sen jumalille ja määräämälle sen pyhäköt rakennettaviksi entiselleen. Saman vuoden (331) lopulla hän ehti Susaan, jonka väestö yhä muistellen Elamin muinaista loistoa tervehti häntä vapauttajana. Hän suojeli kaupunkia ryöstöltä, mutta ilahdutti joukkojaan jakelemalla niille osan Dareioksen holveista löytämistään 50 000 talentista. Plataiain asukkaille hän lähetti melkoisen rahasumman, koska he olivat niin urheasti taistelleet persialaisia vastaan 480, ja hän näyttää maksaneen Aasian kreikkalaiskaupungeille takaisin »lahjoitukset», jotka hän oli hankkinut niiltä sotaretkensä alussa. Ja ylpeästi hän julisti koko maailman helleeneille, että he nyt olivat täysin vapaat Persian vallasta.

Tuskin levähdettyään Susassa hän sydäntalvella marssi vuorten yli valloittamaan Persepolista ja liikkui niin nopeasti, että hän oli Dareioksen

[1] Deinokrates oli saavuttanut Aleksanterin suosion luvatessaan veistää 1 800 metriä korkean Athos-vuoren Aleksanterin patsaaksi, joka seisoisi vyötäröä myöten vedessä ja pitäisi toisessa kädessään kaupunkia, toisessa satamaa. Hanketta ei koskaan toteutettu.

palatsissa, ennen kuin persialaiset ehtivät piilottaa kuninkaan aarteita. Täällä hänen arvostelukykynsä taas hylkäsi hänet, ja hän poltatti loistavan kaupungin poroksi. Hänen soturinsa ryöstivät talot, tekivät väkivaltaa naisille ja tappoivat miehet. He olivat kenties joutuneet mielettömän raivon valtaan nähdessään kaupunkia lähestyessään kahdeksansataa kreikkalaista, joilta persialaiset eri syistä olivat silponeet käsivarret, sääret tai korvat tai puhkaisseet silmät. Aleksanteri heltyi kyyneliin heidät nähdessään, antoi heille maata ja määräsi alustalaisia heitä palvelemaan.

Yhä edelleen kyltymättömänä hän yritti nyt samaa, missä Kyyros Suuri oli epäonnistunut, Persian itärajalla samoilevien heimojen kukistamista. Ehkäpä hän puutteellisessa maantieteen tuntemuksessaan uskoi salaperäisen idän takaa löytävänsä valtameren luonnolliseksi rajaksi valloittamalleen valtakunnalle. Saavuttuaan Sogdianaan hän tuli kylään, jossa asui brankhidien jälkeläisiä. Koska brankhidit olivat 480 luovuttaneet Kserkseelle heidän lähellä Miletosta sijainneen temppelinsä aarteet, Aleksanteri sen ajatuksen huumaamana, että hän kosti ryöstön uhriksi joutuneen jumalan puolesta, määräsi kaikki asukkaat, naiset ja lapsetkin, tapettaviksi siten kostaen isien synnit viidenteen polveen. Hänen sotaretkensä Sogdianaan, Arianaan ja Baktriaan vaativat paljon verta, mutta antoivat vähän saalista. Hän sai muutamia voittoja, löysi hiukan kultaa ja jätti kaikkialle jälkeensä vihollisia. Lähellä Bukharaa hänen miehensä ottivat vangiksi Dareioksen surmaajan Bessoksen. Aleksanteri ryhtyi äkkiä suurkuninkaan kostajaksi, pieksätti Bessoksen miltei hengiltä, leikkautti häneltä nenän ja korvat ja sitten lähetti hänet Ekbatanaan, missä hänet teloitettiin siten, että käsivarret sidottiin toiseen, sääret toiseen köysillä yhteen vedettyyn puuhun, jotka köysien katkaisemisen jälkeen tempasivat ruumiin kappaleiksi. Mitä kauemmas Aleksanteri eteni Kreikasta, sitä enemmän hänestä tuli barbaari-, sitä vähemmän kreikkalainen kuningas.

Vuonna 327 hän marssi Himalajan yli Intiaan. Turhamaisuus ja uteliaisuus houkuttelivat yhteisvoimin hänet niin kaukaisille seuduille. Hänen kenraalinsa neuvoivat häntä luopumaan hankkeesta, ja sotajoukko seurasi napisten. Kuljettuaan Induksen poikki hän voitti kuningas Poroksen ja julisti aikovansa edetä Ganges-virralle saakka. Hänen sotilaansa kuitenkin kieltäytyivät jatkamasta pitemmälle. Hän suostutteli heitä ja murjotti, kuten ainakin Akhilleuksen jälkeläinen, kolme päivää teltassaan, mutta he olivat saaneet kyllikseen. Hän kääntyi alakuloisena takaisin ja suuntasi vastahakoisesti matkansa länttä kohti. Raivatessaan tietä vihollisheimojen halki hän osoitti sellaista henkilökohtaista urheutta, että sotilaat itkivät, kun eivät kyenneet toteuttamaan hänen kaikkia unelmiaan. Hän oli ensimmäinen, joka kiipesi mallilaisten muurin yli. Kun hän ja kaksi muuta olivat hypänneet alas kaupunkiin, tikkaat särkyivät, ja he olivat yksinään

keskellä vihollisia. Aleksanteri taisteli, kunnes sortui haavojonsa uuvuttamana maahan. Sillä välin sotajoukko oli tunkeutunut kaupunkiin, ja soturi toisensa jälkeen uhrasi henkensä maassa viruvaa kuningasta suojellessaan. Taistelun päätyttyä Aleksanteri kannettiin telttaansa ja sotavanhukset suutelivat hänen vaatteitaan hänen kulkiessaan ohi. Kolmen toipilaskuukauden jälkeen hän alkoi uudestaan marssia pitkin Induksen vartta ja saapui lopulta Intian valtamerelle. Hän lähetti osan joukoistaan meritse Nearkhoksen johdossa, ja tämä selviytyi taitavasti pitkästä matkasta tuntemattomilla vesillä. Aleksanteri itse johdatti loput armeijastaan luoteista kohti Intian rannikkoa pitkin ja Gedrosian (Belutšistanin) erämaan halki, missä hänen miehensä kokivat yhtä raskaita kärsimyksiä kuin Napoleonin armeija palatessaan Moskovasta. Kuumuus tappoi tuhansia, jano vielä useampia. Löydettiin vähän vettä, ja se tuotiin Aleksanterille, mutta tämä antoi sen tahallaan vuotaa maahan. Kun hänen joukkonsa rippeet pääsivät Susaan, oli kymmenisentuhatta miestä kuollut ja Aleksanteri oli puolittain mielisairas.

III. JUMALAN KUOLEMA

Aleksanteri oli nyt ollut Aasiassa yhdeksän vuotta ja muuttanut voitoillaan maanosaa vähemmän, kuin se oli muuttanut hänen tapojaan. Aristoteles oli neuvonut häntä kohtelemaan helleenejä vapaina, »barbaareja» orjina. Mutta hän oli yllätyksekseen tavannut Persian ylimyksistä hienostusta ja herrasmiehen tapoja, jollaisia ei usein nähty Kreikan melskeisissä kansanvalloissa. Hän ihaili tapaa, jolla suurkuninkaat olivat järjestäneet valtakuntansa, ja ihmetteli, miten hänen karkeat makedonialaisensa voisivat korvata sellaisia hallitusmiehiä. Hän teki sen johtopäätöksen, että hänen valloituksensa voisivat jäädä jossakin määrin pysyviksi vain, jos hän taivuttaisi Persian ylimykset alistumaan johtoonsa ja käyttäisi heitä hallintotehtävissä. Yhä enemmän ja enemmän ihastuneena uusiin alamaisiinsa hän hylkäsi ajatuksen hallita heitä makedonialaisena ja kaavaili itsensä kreikkalais-persialaiseksi keisariksi, jonka valtakunnassa kreikkalaiset ja persialaiset olisivat tasa-arvoisia ja sovinnossa yhdistäisivät kulttuurinsa ja verensä. Euroopan ja Aasian pitkällinen kiista päättyisi hääjuhlaan.

Tuhannet hänen soturinsa olivat jo naineet alkuasukasnaisia tai elivät yhdessä sellaisten kanssa. Eikö hänen tulisi tehdä samoin, naida Dareioksen tytär ja yhdistää kansakunnat sovintoon siittämällä kuningas, jonka suonissa juoksisi molempien hallitsijasukujen veri? Hän oli jo nainut baktrialaisprinsessa Roxanen, mutta tämä este voitiin jättää huomiotta. Hän ilmaisi suunnitelmansa upseereilleen ja ehdotti, että hekin ottaisivat

puolisoikseen persiattaria. Heitä hymyilytti hänen toivonsa molempien kansakuntien yhdistämisestä, mutta he olivat kauan olleet poissa kotoa ja persiattaret olivat ihania. Niinpä Susassa vietetyssä suuressa hääjuhlassa (324) Aleksanteri otti puolisokseen Dareios III:n tyttären Stateiran ja Artakserkses III:n tyttären Parysatiin täten liittyen Persian kuningassuvun kumpaankin haaraan; kahdeksankymmentä hänen upseereistaan otti persialaisen vaimon. Tuhansia samanlaisia avioliittoja solmittiin pian jälkeenpäin sotamiesten ja persialaisnaisten kesken. Aleksanteri antoi kullekin upseerille melkoisen huomenlahjan ja maksoi avioituvien sotamiesten velat, jotka (mikäli Arrianokseen voidaan luottaa) kohosivat 20 000 talenttiin. Edistääkseen kansojen liittoa hän antoi kreikkalaisille siirtolaisille maata Mesopotamiassa ja Persiassa, millä tavoin hän pienensi muutamien Kreikan valtioiden väestöpainetta ja lievensi luokkasotaa. Näin syntyivät helleniläistyneet Aasian kaupungit, jotka olivat niin tärkeänä osana seleukidien valtakunnassa. Samaan aikaan hän valitutti 30 000 persialaista nuorukaista, antoi kasvattaa heidät kreikkalaiseen tapaan ja opetti heille helleenien sotataidon.

On mahdollista, että hänen vaimoillaan oli jotakin osuutta siihen, että hän niin nopeasti otaksui itämaisia tapoja; ehkä se johtui vaatimattomuuden puutteesta tai oli osa hänen suunnitelmaansa. »Persiassa», kertoo Plutarkhos, »hän ensiksi pukeutui barbaarien (so. muukalaisten) pukuun ehkäpä arvellen siten helpottavansa persialaisten sivistämistä, mikään ei näet helpommin suostuttele ihmisiä kuin heidän tapojensa omaksuminen .... Hän ei kuitenkaan noudattanut meedialaisten vaatepartta ... vaan valiten keskitien persialaisen ja makedonialaisen kuosin välillä sommitteli pukunsa sellaiseksi, ettei se ollut yhtä liehuva kuin edellisten ja kuitenkin juhlavampi ja loisteliaampi kuin jälkimmäisten.» Hänen sotilaansa katsoivat tämän muutoksen osoittavan, että itä oli valloittanut Aleksanterin. He tunsivat menettäneensä hänet ja kaipasivat murheisina niitä huolenpidon ja kiintymyksen osoituksia, joita hän aikaisemmin oli niin runsaasti jaellut heille. Persialaiset osoittivat hänelle kaikkea mahdollista kuuliaisuutta ja imartelivat häntä hänen suureksi mielihyväkseen. Makedonialaiset, jotka itämainen ylellisyys oli veltostanut, nurkuivat hänen heille sälyttämiensä tehtävien takia, unohtivat hänen hyvänsuopaisuutensa, mutisivat karkaamisesta, jopa vehkeilivät hänen henkeäänkin vastaan. Hän alkoi antaa etusijan persialaisten ylimysten seuralle.

Hänen luopumuksensa tai diplomatiansa huippu oli se, että hän julistautui jumalaksi. V. 324 hän lähetti sanan kaikille Kreikan valtioille (lukuun ottamatta Makedoniaa, missä loukkaus Filipposta kohtaan olisi saattanut herättää suuttumusta), että hän tästä lähtien halusi tulla julkisesti tunnustetuksi Zeus-Ammonin pojaksi. Useimmat valtiot taipuivat pitäen kaikkea pelkkänä muodollisuutena; itsepäiset spartalaisetkin myön-

tyivät sanoen: »Olkoon Aleksanteri jumala, jos niin tahtoo.» Ei pidetty niin merkillisenä, että ihmisestä tuli jumala kreikkalaisten käsitteelle antamassa merkityksessä. Ihmisyyden ja jumaluuden välinen kuilu ei ollut niin leveä kuin sittemmin nykyajan teologiassa. Monet kreikkalaiset, esimerkiksi Hippodameia, Oidipus, Akhilleus, Ifigeneia ja Helene, olivat harpanneet sen yli. Egyptiläiset olivat aina ajatelleet faaraonsa jumaliksi: jos Aleksanteri olisi laiminlyönyt vaatia samaa arvoasemaa, niin rohkea ennakkotapausten loukkaaminen olisi kenties hämmentänyt egyptiläisiä. Siuahin, Didyman ja Babylonin papit, joilla katsottiin olevan erityisen syvälliset tiedot tällä alalla, olivat kaikki vakuuttaneet hänen olevan jumalallista syntyperää. On aivan epätodennäköistä, että Aleksanteri itse (toisin kuin Grote arvelee) todella uskoi olevansa jumala muuta kuin aivan vertauskuvallisessa merkityksessä. Totta on, että hän korotettuaan itsensä jumalaksi muuttui yhä ärtyisämmäksi ja julkeammaksi, että hän istui kultaistuimella, pukeutui pyhiin vaatekappaleisiin ja välistä koristi päänsä Ammonin sarvilla. Mutta milloin hän ei maailman silmissä näytellyt jumalaa, hän hymyili omille kunnianosoituksilleen. Kun hän haavoittui nuolesta, hän huomautti muutamille ystäville: »Katsokaa, tämä on verta eikä sellaista jumalhurmetta, jota vuotaa kuolottomien haavoista.» Ettei hän ollut ottanut perin vakavalta kannalta äitinsä kertomusta ukonnuolesta, käy ilmi hänen raivoisasta suuttumuksestaan, kun Attalos vihjaili hänen syntyperästään, ja hänen huomautuksestaan, että unen tarve erottaa ihmiset jumalista. Olympiaskin nauroi kuullessaan, että Aleksanteri oli virallisesti pyhittänyt hänen tarunsa. »Milloin», hän kysyi, »Aleksanteri lakkaa panettelemasta minua Heralle?» Jumaluudestaan huolimatta Aleksanteri edelleen uhrasi jumalille — mikä oli kuulumatonta jumaluuden teoksi. Plutarkhos ja Arrianos, jotka helleeneinä pystyivät arvostelemaan asiaa, pitivät selvänä, että Aleksanteri korotti itsensä jumalaksi voidakseen helpommin hallita taikauskoista ja kokoonpanoltaan kirjavaa väestöä. Epäilemättä hän tunsi, että kahden toisilleen vihamielisen maailman yhdistäminen sujuisi helpommin sen kunnioituksen ansiosta, jolla rahvas suhtautuisi häneen, jos ylemmät luokat tunnustaisivat hänen jumaluutensa. Ehkäpä hän tosiaan arveli saavansa valtakuntaansa hajoittavan uskonnollisen rikkinäisyyden loppumaan tekemällä omasta persoonastaan pyhän myytin ja yhdistävän yhteisen uskonnon.[1]

Makedonialaiset upseerit eivät voineet ymmärtää Aleksanterin politiik-

[1] Lukianos esittää ikivanhan käsityksensä eräässä »Vainajien vuoropuheluistaan»: *Filippos:* Et voi kieltää, että olet poikani, Aleksanteri. Jos olisit ollut Ammonin poika, et olisi kuollut. *Aleksanteri:* Tiesin koko ajan, että olit isäni. Hyväksyin oraakkelin väitteen vain, koska pidin sitä hyvänä politiikkana... Kun barbaarit luulivat olevansa tekemisissä jumalan kanssa, he lopettivat taistelemisen, ja niin heidän voittamisensa kävi helposti päinsä.»

kaa. Kreikkalainen henki oli kohottanut heidät henkisen vapautumisen, mutta ei filosofisen suvaitsevuuden asteelle. Heidän mielestään oli nöyryyttävää heittäytyä kuninkaan jalkoihin, kuten nyt vaadittiin. Eräs hänen urheimmista upseereistaan, hänen pystyvimmän ja suosituimman kenraalinsa Parmenionin poika Filotas, alkoi punoa salaliittoa uuden jumalan surmaamiseksi. Aleksanteri sai siitä vihiä, pidätytti Filotaan ja kiristi häneltä kiduttamalla tunnustuksen, joka leimasi hänen oman isänsä syylliseksi. Filotas pakotettiin toistamaan tunnustuksensa sotamiesten kuullen, ja nämä oitis kivittivät hänet kuoliaaksi, kuten tapa tällaisissa tapauksissa vaati. Parmenion mestattiin lähetetyn käskynviejän toimesta syylliseksi epäiltynä ja joka tapauksessa otaksuttuna vihollisena. Tästä hetkestä loppuun saakka Aleksanterin ja hänen armeijansa suhteet kiristymistään kiristyivät. Joukot kävivät yhä tyytymättömämmiksi, kuningas yhä epäluuloisemmaksi, ankarammaksi ja yksinäisemmäksi.

Hänen korkean asemansa yksinäisyys ja huolten kasvava taakka saivat hänet etsimään unohdusta ylenmääräisestä viinin käytöstä. Eräissä pidoissa Samarkandissa tuli Kleitos, joka oli pelastanut hänen henkensä Graneikosvirralla, viinin vaikutuksesta niin avosuiseksi, että väitti Aleksanterin voittojen olevan enemmän hänen sotilaidensa kuin hänen itsensä ansiota ja Filippoksen saaneen paljon enemmän aikaan. Aleksanteri, joka oli yhtä päihdyksissä, nousi iskeäkseen häntä, mutta Ptolemaios, Lagoksen poika, (josta pian tuli Egyptin hallitsija) toimitti Kleitoksen kiireesti pois. Kleitoksella oli kuitenkin enemmänkin sanottavaa; hän pujahti Ptolemaioksen käsistä ja palasi lopettamaan sanaryöppynsä. Aleksanteri sinkosi häneen keihään, joka tappoi hänet. Katumuksen valtaamana kuningas sulkeutui kolmeksi päiväksi omaan seuraansa, kieltäytyi syömästä, joutui hysterian valtaan ja koetti päättää päivänsä. Pian sen jälkeen hovipoika Hermolaos, jota Aleksanteri oli epäoikeudenmukaisesti loukannut, muodosti uuden salaliiton. Poika otettiin kiinni ja häntä kidutettiin, jolloin hän tunnusti ja paljasti Aristoteleen sisarenpojan Kallistheneen osalliseksi hankkeeseen. Viimeksi mainittu, joka seurasi sotajoukkoa virallisena historioitsijana, oli jo saanut kuninkaan suuttumaan itseensä, koska hän oli kieltäytynyt heittäytymästä maahan tämän edessä, avoimesti moittinut hänen itämaisia tapojaan ja kerskaillut, että Aleksanteri tunnettaisiin jälkimaailman silmissä ainoastaan historiankirjoittaja Kallistheneen välityksellä. Aleksanteri heitätti hänet vankeuteen, missä hän seitsemää kuukautta myöhemmin kuoli.[1] Tämä välikohtaus teki lopun Aristoteleen, joka oli monta vuotta saanut panna henkensä vaaraan puolustaakseen Aleksanterin asiaa Ateenassa, ja Aleksanterin ystävyydestä.

[1] Hänen kuolemastaan ja syyllisyydestään on ristiriitaisia kertomuksia. Hän jätti jälkeensä kolme pääteosta: *Hellenikan*, joka käsittelee Kreikan historiaa vv. 387—337, pyhän sodan historian ja Aleksanterin historian.

Vihdoin armeijan tyytymättömyys puhkesi ilmikapinaksi. Kun kuningas ilmoitti, että hän aikoi palauttaa Makedoniaan vanhimmat sotilaat, kunkin runsaasti palkittuna ansioistaan, hän sai tyrmistykseksecn kuulla monen mutisevan toivovansa, että heidät kotiutettaisiin kaikki, koska hän jumalana ei tarvinnut ihmisiä toteuttamaan suunnitelmiaan. Hän käski teloittaa mellakoitsijoiden johtajat ja piti sitten joukoille sydämellisen puheen, jossa hän palautti heidän mieleensä kaiken, mitä he olivat tehneet hänen hyväkseen ja hän heidän hyväkseen, sekä kysyi, kuka heistä voisi näyttää useampia arpia kuin hän, jonka ruumiissa oli jokaisen sodassa käytetyn aseen jälkiä. Lopuksi hän antoi kaikille luvan palata kotiin: »Menkää takaisin ja kertokaa, että hylkäsitte kuninkaanne ja jätitte hänet voitettujen muukalaisten suojelukseen.» (Tämän puheen aitous on kysymyksenalainen.) Sitten hän vetäytyi huoneisiinsa eikä päästänyt ketään näkyviinsä. Hänen sotilaansa heittäytyivät katuvaisina palatsin eteen maahan sanoen, etteivät poistuisi, ennen kuin hän olisi antanut heille anteeksi ja ottanut heidät takaisin armeijaansa. Kun hän vihdoin tuli näkyviin, he puhkesivat kyyneliin ja tahtoivat suudella häntä, ja kun sovinto oli tehty, he palasivat leiriinsä kiitoslaulua kiljuen.

Tämän kiintymyksen näytteen sokaisemana Aleksanteri uneksi uusista sotaretkistä ja voitoista. Hän suunnitteli tuntemattoman Arabian kukistamista, lähetti retkikunnan tutkimaan Kaspian seutuja ja ajatteli valloittaa Euroopan Herakleen patsaita myöten. Mutta rasitukset ja juopottelu olivat jäytäneet hänen voimakasta ruumistaan samoin kuin upseerien salaliitot ja sotamiesten kapinointi hänen mieltään. Armeijan ollessa Ekbatanassa hänen rakkain ystävänsä, Hefaistion, sairastui ja kuoli. Aleksanteri oli rakastanut häntä niin suuresti, että kun Dareioksen kuningatar voittajan telttaan astuessaan oli ensin tervehtinyt Hefaistionia luullen häntä Aleksanteriksi, nuori kuningas sanoi armollisesti: »Hefaistion on myös Aleksanteri», — ikään kuin sanoakseen, että hän ja Hefaistion olivat yksi mies. Molemmat asuivat usein samassa teltassa ja joivat samasta maljasta; taistelussa he ottelivat vierekkäin. Nyt kuningas tuntien, että puolet hänestä oli repäisty pois, antautui hillittömän surun valtaan. Hän virui tuntikausia ruumiin päällä ja itki; hän leikkautti hiuksensa murheen merkiksi ja oli päiväkausia syömättä. Hän tuomitsi kuolemaan lääkärin, joka oli poistunut sairaan nuorukaisen luota kilpaleikkien takia. Hän määräsi, että Hefaistionin muistoksi oli pystytettävä jättiläiskokoinen hautakumpu, jonka kerrotaan maksaneen 10 000 talenttia, ja antoi tiedustella oraakkelilta, oliko luvallista palvoa Hefaistionia jumalana. Seuraavalla sotaretkellä surmattiin hänen käskystään kokonainen heimo uhriksi Hefaistionin hengelle. Ajatus, ettei Akhilleus ollut elänyt kauan Patrokloksen jälkeen, vainosi häntä kuin kuolemantuomio.

Palattuaan Babyloniin hän vajosi yhä syvemmälle juopotteluun. Eräänä

yönä hän mässätessään upseeriensa kanssa ehdotti juomakilpailua. Promakhos särpi sisäänsä kaksitoista neljännestä viiniä ja voitti palkinnon, yhden talentin, mutta kolmen päivän kuluttua hän oli vainaja. Aleksanteri tyhjensi pikarin, joka veti kuusi neljännestä. Seuraavana yönä hän taas joi paljon; ilma viileni äkkiä, hän sairastui kuumeeseen ja joutui vuoteeseen. Kuume riehui kymmenen päivää, minä aikana Aleksanteri edelleen antoi käskyjä armeijalleen ja laivastolleen. Yhdentenätoista päivänä hän kuoli kolmannellaneljättä ikävuodellaan (323). Kenraalien kysymykseen, kenelle hän jätti valtakuntansa, hän vastasi: »Voimakkaimmalle.»

Kuten useimmat suurmiehet hän ei ollut löytänyt arvoistaan seuraajaa, ja hänen työnsä kirposi keskeneräisenä hänen käsistään. Sittenkin hänen aikaansaannoksensa ei ollut vain suunnaton, vaan myös paljon pysyväisempi kuin tavallisesti on otaksuttu. Historiallisen välttämättömyyden asiamiehenä toimien hän teki lopun kaupunkivaltioiden aikakaudesta ja uhraamalla melkoisen määrän paikallista vapautta loi suuremman vakiintuneen järjestyksen systeemin kuin Eurooppa toistaiseksi oli tuntenut. Hänen käsityksensä hallituksesta, jonka mukaan itsevaltius käytti uskontoa hyväkseen säilyttääkseen rauhan eri kansojen välillä, pysyi Euroopassa vallitsevana nykyajan nationalismin ja demokratian nousuun saakka. Hän kukisti kreikkalaisia ja »barbaareja» erottavan raja-aidan ja suoritti esityöt hellenistisen ajan kosmopoliittisuutta varten. Hän avasi lähi-idän kreikkalaiselle siirtolaisuudelle ja perusti kreikkalaisia siirtokuntia niin kauas itään kuin Baktriaan asti. Hän yhdisti itäisen Välimeren suureksi vapauttavan ja herätteitä antavan kaupan verkoksi. Hän toi Kreikan kirjallisuuden, filosofian ja taiteen Aasiaan ja kuoli, ennen kuin ehti havaita valmistaneensa tien idän uskonnolliselle voitolle lännestä. Aasian koston alkua oli, että hän omaksui itämaisen puvun ja itämaiset tavat.

Oli hyvä, että hän kuoli menestyksensä huipulla ollessaan; seuraavat vuodet olisivat miltei varmasti tuottaneet hänelle pettymyksiä. Ehkä hän olisi, jos olisi saanut elää, syventynyt kärsimysten ja tappioiden kautta ja oppinut rakastamaan valtiotaitoa enemmän kuin sotaa, niinkuin oli jo alkanut oppia. Mutta hän oli ryhtynyt liian suureen tehtävään. Ponnistus, jota hänen paisuneen valtakuntansa koossapito ja sen kaikkien osien valvonta vaati, oli todennäköisesti saattamassa hänen loistavan ymmärryksensä sekasortoon. Tarmo on vain puolet neroudesta; uutteruus on toinen puoli, mutta Aleksanteri oli pelkkää tarmoa. Kaipaamme hänessä, vaikkei meillä ole oikeutta sitä vaatia, Caesarin tyyntä kypsyyttä ja Augustuksen ovelaa viisautta. Ihailemme häntä kuten ihailemme Napoleonia, koska hän seisoi yksin puolta maailmaa vastassa ja koska hän rohkaisee meitä ajatuksella, että yksilön sielussa piilee uskomaton voima. Tunnemme luonnollista myötätuntoa häntä kohtaan, hänen taikauskostaan ja julmuuksistaan huolimatta, koska tiedämme, että hän ainakin oli jalomielinen ja hellä-

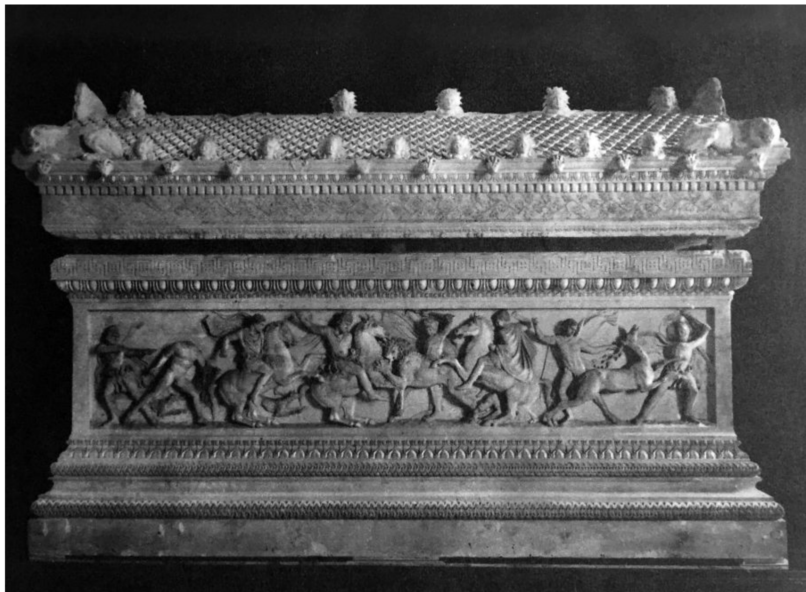
sydäminen nuorukainen, samoin kuin verrattoman pystyvä ja urhea, että hän taisteli verensä hurjistavaa raakalaisperintöä vastaan ja että hänellä kaikkien taistelujen ja kaiken verenvuodatuksen keskellä oli silmiensä edessä unelma Ateenan valon levittämisestä avarampaan maailmaan.

IV. AIKAKAUDEN LOPPU

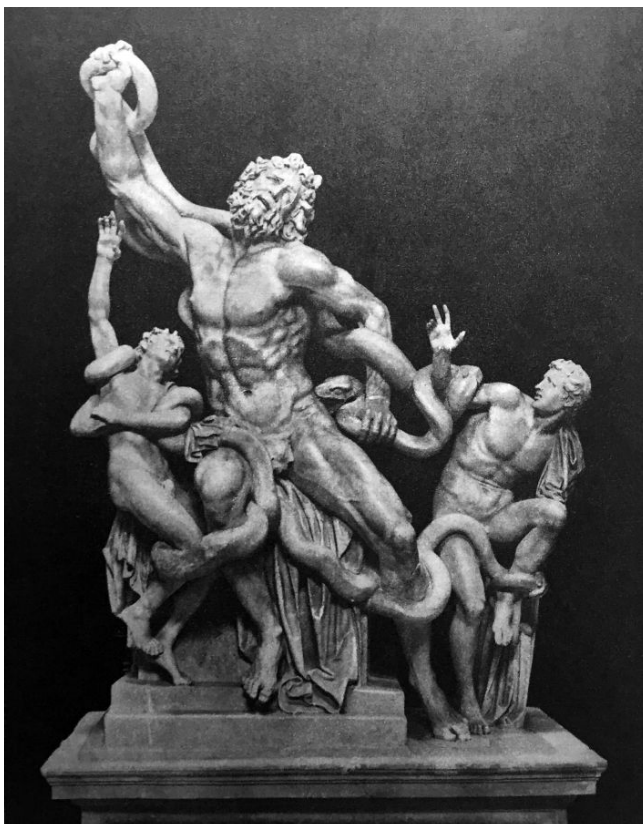
Kun tieto hänen kuolemastaan saapui Kreikkaan, puhkesi kaikkialla kapinoita Makedonian valtaa vastaan. Ateenassa olevat thebalaiset pakolaiset muodostivat isänmaanystävien sotajoukon ja piirittivät Kadmeian makedonialaisen varuskunnan. Ateenassa itsessään, missä moni oli rukoillut Aleksanterin kuolemaa, makedonialaisvastaisen puolueen miehet koristautuivat seppelein ja juhlivat sen miehen loppua, jolle he olivat osoittaneet jumalallista kunnioitusta — laulaen, sanoo Plutarkhos, »riemullisia voittolauluja, ikään kuin olisivat oman urheutensa voimalla kukistaneet hänet».

Demosthenes oli tuokion ajan kunnian kukkuloilla. Hänellä oli ollut tukalat ajat Aleksanterin ollessa sotaretkillään: hänet oli tuomittu suurten lahjusten ottamisesta Harpalokselta ja heitetty tyrmään; sieltä hänen sallittiin päästä pakoon, minkä jälkeen hän oli viettänyt yhdeksän kuukautta kiduttavassa maanpakolaisuudessa Troizenissa. Nyt hänet kutsuttiin kotiin ja lähetettiin Peloponnesokseen hankkimaan Ateenalle liittolaisia vapaussotaa varten. Yhdistynyt sotajoukko marssi pohjoiseen, mutta kohtasi Antipatroksen Krannonin luona, ja lyötiin perin pohjin. Vanha soturi, jolta puuttui Aleksanterin tunteellisuus Ateenan kulttuuria kohtaan, asetti kaupungin täytettäväksi mitä raskaimmat vaatimukset. Sen oli maksettava sotakustannukset, otettava vastaan makedonialainen varuskunta, luovuttava kansanvaltaisesta valtiosäännöstään ja tuomioistuimistaan, riistettävä äänioikeus kaikilta kansalaisilta (12 000:lta 21 000:sta), joilla oli omaisuutta vähemmän kuin 2 000 drakhman arvosta, ja karkotettava heidät siirtoloihin sekä luovutettava Demosthenes, Hypereides ja kaksi muuta Makedonian vastustajien johtomiestä. Demosthenes pakeni Kalauriaan ja etsi turvapaikan pyhäköstä. Makedonialaisten takaa-ajajien ympäröimänä hän tyhjensi myrkkypullon ja kuoli, ennen kuin ehti laahautua pois temppelin pihasta.

Sama traagillinen vuosi oli myös Aristoteleen kuoleman todistajana. Hän oli jo kauan ollut ateenalaisten epäsuosiossa; Akatemia ja Isokrateen koulukunta kaihtoivat häntä arvostelijana ja kilpailijana, kun taas isänmaanystävät pitivät häntä makedonialaismielisen puolueen johtajana. Aleksanterin kuolemaa käytettiin hyväksi esittämällä Aristotelesta vastaan syytös jumalattomuudesta. Kerettiläisiä otteita hä-

»ALEKSANTERIN SARKOFAGI.» Istanbulin museo. — Sidonilaisten kuvanveistäjien tuntemattomalle arvohenkilölle valmistama sarkofagi. Kivessä säilyneet värin jätteet ovat esimerkkinä Kreikan maalaustaiteen veistotaiteelle antamasta avusta.

LAOKOON. Vatikaani, Rooma. — Hellenistisen ajan kuuluisin kuvanveistos. Löytyi Tituksen kylpylän raunioista jo vuonna 1506. Michelangelo koetti entistää keskushenkilön kadonneen oikean käsivarren, mutta ei ollut tyytyväinen työhönsä. Nykyisessä asussaan patsas on italialaisen barokkitaiteilijan Berninin täydentämä.

nen kirjoistaan esitettiin todistukseksi, ja häntä syytettiin, että hän oli osoittanut jumalille kuuluvaa kunnioitusta diktaattori Hermeiaalle, joka entisenä orjana ei ollut voinut olla jumala. Aristoteles lähti rauhallisesti pois kaupungista lausuen, ettei hän tahtonut antaa Ateenalle tilaisuutta toistamiseen rikkoa filosofiaa vastaan. Hän asettui äitinsä sukulaisten kotiin Khalkiiseen ja jätti Lykeionin Theofrastoksen huostaan. Ateenalaiset langettivat hänelle kuolemantuomion, mutta he eivät voineet eikä heidän tarvinnutkaan panna sitä täytäntöön. Sillä joko hänen pakonsa takia huonomman käänteen saaneen vatsataudin murtamana tai, kuten muutamat sanovat, myrkkyä otettuaan hän kuoli muutamaa kuukautta Ateenasta lähtönsä jälkeen, kolmannellaseitsemättä ikävuodellaan. Hänen testamentissaan pidettiin esikuvallisella tavalla huolta hänen toisesta vaimostaan, perheestään ja orjistaan.

Kreikan demokratian kuolema oli sekä väkivaltainen että luonnollinen. Tuhon päätekijä oli järjestelmän elimellinen sekasorto: Makedonian miekka antoi vain armoniskun. Kaupunkivaltio oli osoittautunut kykenemättömäksi ratkaisemaan hallitsemisen ongelmia. Se ei pystynyt huolehtimaan sisäisestä järjestyksestä eikä ulkoisesta puolustuksesta. Vaikka Gorgias, Isokrates ja Platon olivat vaatineet, että jokin määrä doorilaista kuria tuotaisiin taltuttamaan joonialaista vapautta, se ei ollut keksinyt mitään keinoa paikallisen itsehallinnon ja kansallisen lujuuden ja voiman yhdistämiseksi; sen vapaudenrakkaus oli harvoin asettanut salpaa sen imperialistisille intohimoille. Luokkasota oli kärjistynyt hillittömän katkeraksi ja muuttanut demokratian kiistaksi lainsäädännöllisestä saalistamisesta. Aikoinaan arvokas kansankokous oli rappeutunut kaikkea etevämmyyttä vihaavaksi roskajoukoksi, joka ei alistunut mihinkään pidäkkeisiin, oli häikäilemätön heikoille, mutta nöyristeli mahtaville, äänesti itselleen kaikenlaisia etuja ja verotti omaisuutta niin ankarasti, että kaikki yritteliäisyys, uutteruus ja säästäväisyys sammui. Filippos, Aleksanteri ja Antipatros eivät tuhonneet Kreikan vapautta, vaan se oli itse tuhonnut itsensä. Se järjestys, jonka he takoivat, säilytti vuosisadoiksi eteenpäin ja levitti Egyptiin ja itään sivistyksen, joka muuten kenties olisi kuollut omaan hirmuvaltaiseen anarkiaansa.

Mutta olisiko monarkia tai oligarkia silti suoriutunut paremmin? Kolmikymmenmiehet olivat valtansa harvoina kuukausina suorittaneet enemmän julmuuksia ja anastuksia kuin kansanvalta koko edellisen vuosisadan aikana. Ja samaan aikaan kun demokratia synnytti sekasortoa Ateenassa, monarkia synnytti sekasortoa Makedoniassa, missä kirjallisuus, tiede, filosofia tai taide ei millään tavoin luonut sovituksen hohdetta tusinalle vallanperimyssotia, sadalle salamurhalle ja tuhannelle vapauden rajoitukselle. Kreikkalaisen valtion pienuus ja heikkous oli ollut siunaukseksi yksilölle,

ainakin hänen sielulleen, jollei ruumiilleen. Niin paljon kuin vapaus olikin tullut maksamaan, se oli synnyttänyt kreikkalaisen hengen saavutukset. Individualismi tuhoaa lopulta yhteisön, mutta sitä ennen se vaikuttaa elvyttävästi persoonallisuuteen, kannustaen henkisiin löytöretkeilyihin ja taiteelliseen luomistyöhön. Kreikan demokratia oli turmeltunut ja kykenemätön, ja sen täytyi kuolla. Mutta sen kuoltua ihmiset tajusivat, kuinka ihania sen loistopäivät olivat olleet. Kaikki myöhemmät antiikin vuosisadat näkivät Perikleen ja Platonin vuosisadoissa Kreikan ja koko historian lakipisteen.

VIIDES KIRJA

HELLENISTINEN HAJAANNUS
322–146 e.Kr.

KRONOLOGINEN TAULUKKO VIIDENTEEN KIRJAAN

e. Kr.

348—339 Speusippos Akatemian johtajana.
339—314 Ksenokrates Akatemian johtajana.
323—285 Ptolemaios I (Soter) perustaa Egyptin Ptolemaios-dynastian.
323 Juudea tehdään Syyrian satraappikunnaksi.
322—288 Theofrastos Lykeionin johtajana.
321 Aleksanterin valtakunnan jako; Menandroksen ensimmäinen näytelmä.
320 Ptolemaios I valloittaa Jerusalemin; filosofit Pyrrhon Elisläinen ja Krates Thebalainen.
319 Filemon ja uusi huvinäytelmä.
318 Taraslainen musiikkiteoreetikko Aristoksenos.
317—307 Demetrios Faleronilainen Ateenan valtiaana.
316 Kassandros tulee Makedonian kuninkaaksi.
315—301 Antigonos I (Kyklooppi) Makedonian kuninkaana.
314 Antigonos I julistaa Kreikan vapaaksi; Zenon saapuu Ateenaan.
314—270 Polemon Akatemian johtajana.
312—198 Juudea Ptolemaiosten valtakunnan osana.
312—280 Seleukos I (Nikator) perustaa seleukidien valtakunnan.
311 Hamilkar tunkeutuu Sisiliaan.
310 Syrakusan diktaattori Agathokles hyökkää Afrikkaan.
307 Laki filosofeja vastaan.
307—287 Demetrios Poliorketes Makedonian kuninkaana.
306 Epikuros avaa koulunsa Ateenassa.
306—302 Kassandros ja Demetrios Poliorketes taistelevat Kreikan herruudesta.
305 Tauromenionilainen historiankirjoittaja Timaios.
301 Zenon avaa koulunsa pylväskäytävän *(stoan)* juurella: Seleukos I perustaa Antiokheian; Lysimakhos voittaa Antigonoksen Ipsoksen luona.
300 Aleksandrialainen matematiikko Eukleides: rationalistinen filosofi Euhemeros.
295—272 Pyrrhos molossien kuninkaana.
290 Rhodoksen kuvanveistokoulu.
288—270 Straton Lykeionin johtajana.
285—246 Ptolemaios II Filadelfos; Aleksandrian museo ja kirjasto.
285 Zenodotos Aleksandrian kirjaston johtajaksi; khalkedonilainen anatomi Herofilos.
283—239 Antigonos II Gonatas Makedonian kuninkaana.
280 Samolainen tähtitieteilijä Aristarkhos; Akhaian liiton nousu; Pyrrhos auttaa Tarentumia roomalaisia vastaan.
280—262 Antiokhos I Soter seleukidien valtakunnan hallitsijana.
280—279 Gallialaiset hyökkäävät Makedoniaan ja Kreikkaan.
279 Pyrrhos hyökkää Sisiliaan.
278 Rhodoksen kolossi.
277 Gallialaiset tunkeutuvat Vähään Aasiaan.
275 Soloilainen runoilija Aratos.
271 Fliuksen Timon, satiirikko.

270 Aleksandrialainen runoilija Kallimakhos, kos-saarelainen runoilija Theokritos, babylonialainen historiankirjoittaja Berosos.
270—269 Ateenalainen Krates Akatemian johtajana.
270—216 Hieron II Syrakusan diktaattorina.
269—241 Arkesilaos keskimmäisen akatemian johtajana.
266—261 Khremonideen sota.
261 Antigonos II valloittaa Ateenan.
261—247 Antigonos II Theos seleukidivaltakunnan hallitsijana.
261—232 Kleanthes stoalaisten johtajana.
260 Kos-saarelainen runoilija Herondas.
258 Keoksen Erasistratos, fysiologi.
257—180 Byzantionilainen filologi Aristofanes.
251 Aratos vapauttaa kotikaupunkinsa Sikyonin.
250 Arsakes perustaa Parthian kuningaskunnan; Laokoon-ryhmä; egyptiläinen historiankirjoittaja Manethos; khalkislainen runoilija Lykofron.
247 Syrakusalainen luonnontieteilijä Arkhimedes.
247—226 Seleukos II Kallinikos.
246—221 Ptolemaios III (Euergetes I).
243 Aratos johtaa Akhaian liittoa Makedoniaa vastaan.
242 Agis IV yrittää toimeen panna uudistuksia Spartassa.
240 Rhodolainen runoilija Apollonios.
239—229 Demetrios II Makedonian kuninkaana.
235—197 Attalos I perustaa Pergamonin kuningaskunnan.
235—195 Eratosthenes Aleksandrian kirjaston esimiehenä.
232—207 Khrysippos stoalaisten johtajana.
229 Aratos vapauttaa Ateenan.
229—221 Antigonos III Doson, Makedonian kuningas.
226—224 Kleomenes III:n uudistukset Spartassa.
226—223 Seleukos III Soter.
225 Tuhoisa maanjäristys Rhodoksessa.
221 Antigonos III voittaa Kleomenes III:n Sellasian luona.
221—179 Filippos V Makedonian kuninkaana.
221—203 Ptolemaios IV Filopator.
220 Pergeläinen matemaatikko Apollonios.
217 Ptolemaios IV voittaa Antiokhos III:n Rafian luona.
215 Filippos V:n ja Hannibalin liitto.
214—205 Ensimmäinen Rooman—Makedonian sota.
212 Marcellus valloittaa Syrakusan; Arkhimedeen kuolema.
210 Sisilia joutuu Rooman provinssiksi.
208 Filosofi Zenon Tarsolainen.
207 Nabiin vallankumous Spartassa.
205 Egypti joutuu Rooman suojelusvaltioksi.
203—181 Ptolemaios V Epifanes.
200—197 Toinen Rooman—Makedonian sota.
200 Seleukeialainen filosofi Diogenes.
197 Kynoskefalain taistelu.
197—160 Eumenes II ja Pergamonin kukoistusaika.
196 Flamininus julistaa Kreikan vapaaksi; Pergamonin kirjasto perustetaan.
195—180 Aristofanes Byzantionilainen Aleksandrian kirjaston esimiehenä.
190 »Farnesen härkä.»

189 Roomalaiset voittavat Antiokhos III:n Magnesian luona.
188 Filopoimen kumoaa Lykurgoksen valtiosäännön Spartassa.
187—175 Seleukos IV Filopator.
181—145 Ptolemaios VI Filometor.
180 Pergamonin suuri alttari; Aristarkhos Samothrakelainen Aleksandrian kirjaston esimieheksi.
179—168 Perseus Makedonian kuninkaana.
175—163 Antiokhos IV Epifanes seleukidivaltakunnan hallitsijana.
175—138 Mithradates I Parthian kuninkaana.
174 Antiokhos IV rakentaa Olympieionin uudelleen.
173 Karneades uuden akatemian johtajana.
171—168 Kolmas Rooman—Makedonian sota.
168 Aemilius Paullus voittaa Perseuksen Pydnan luona; Antiokhos IV ryöstää Jerusalemin temppelin aarteet.
167 Akhaialaiset, mm. historiankirjoittaja Polybios, viedään maanpakoon.
166 Makkabealaisten ensimmäinen kapina; Danielin kirja.
165 Juudas Makkabealainen uudistaa jumalanpalveluksen Jerusalemin temppelissä.
163—162 Antiokhos V Eupator seleukidivaltakunnan hallitsijana.
162—150 Demetrios I Soter seleukidivaltakunnan hallitsijana.
161 Juudas Makkabealainen solmii sopimuksen Rooman kanssa.
160 Juudas Makkabealaisen tappio ja kuolema.
160—139 Attalos II Pergamonin kuninkaana.
157 Juudeasta tulee itsenäinen pappisvaltio.
155 Karneades Roomassa.
150—145 Aleksandros Balas seleukidivaltakunnan hallitsijana.
150 Tähtitieteilijät Hipparkhos Nikaialainen ja Seleukos Seleukeialainen; smyrnalainen runoilija Moskhos.
146 Mummius ryöstää Korinthoksen; Kreikasta ja Makedoniasta tulee Rooman provinssi.

KOLMASKOLMATTA LUKU

KREIKKA JA MAKEDONIA

I. KAMPPAILU VALLASTA

Historiankirjoittajat jakavat menneisyyden aikakausiin, vuosiin ja tapahtumiin, kuten ajattelu jakaa maailman yhteisöihin, yksilöihin ja asioihin, mutta kuten luontokin historia tuntee vain jatkuvaisuutta kaiken muutoksen keskellä: *historia non facit saltus,* historia ei tee hyppäyksiä. Hellenistinen Kreikka ei tuntenut Aleksanterin kuolemaa »aikakauden lopuksi», vaan se piti häntä »nykyajan» alkuna ja enemmän elinvoimaisen nuoruuden vertauskuvana kuin rappion osatekijänä. Se oli varma siitä, että nyt oli tultu runsaimman kypsyyden vaiheeseen ja että sen johtajat olivat yhtä suurenmoisia kuin kukaan menneisyydessä verratonta nuorta kuningasta itseään lukuun ottamatta. Monessa suhteessa se oli oikeassa. Kreikan sivistys ei kuollut Kreikan vapauden kanssa. Päinvastoin se valloitti uusia alueita ja levisi kolmelle eri taholle, kun liikennettä, siirtolaisuutta ja kauppaa ehkäisseet rajat laajojen valtakuntien muodostuessa katosivat. Yhä yritteliäinä ja valppaina kreikkalaiset siirtyivät sadointuhansin Aasiaan ja Egyptiin, Epeirokseen ja Makedoniaan. Ei ainoastaan Joonia puhjennut uuteen kukoistukseen, vaan helleenien veri, kieli ja kulttuuri tunkeutui Vähän Aasian sisäosiin, Foinikiaan ja Palestiinaan, Syyrian ja Babylonian halki, Eufratin ja Tigriin poikki aina Baktriaan ja Intiaankin saakka. Milloinkaan ei Hellaan henki ollut rohkeampi ja innokkaampi; milloinkaan eivät Kreikan kirjallisuus ja taide olleet saavuttaneet sellaista voittoa.

Tämä on ehkä syynä siihen, että historiankirjoittajilla on tapana päättää Kreikan historiansa Aleksanteriin. Hänen jälkeensä kreikkalaismaailman laajuus ja monimuotoisuus tekee mahdottomaksi yhtenäisen näkemyksen ja yhtämittaisen kuvauksen. Ei ollut vain kolmea suurta monarkiaa (Makedonia, Seleukeia ja Egypti), oli myös sata kreikkalaista kaupunkivaltiota, joissa kaikilla itsenäisyyden asteilla oli edustajansa, oli täydellinen liittojen ja liittokuntien labyrintti, oli puolikreikkalaisia valtioita kuten Epeiros, Juudea, Pergamon, Byzantion, Bithynia, Kappadokia, Galatia ja Baktria, ja lännessä olivat kreikkalainen Italia ja Sisilia, joita vanheneva Karthago ja nuorekas Rooma kilvan tavoittelivat. Aleksanterin juuretonta valtakuntaa koossa pitävät kielelliset, liikenteelliset, tapojen ja uskonnon siteet olivat liian höllät, jotta se olisi voinut pysyä pystyssä hänen kuoltuaan. Hän ei ollut jättänyt jälkeensä yhtä vahvaa miestä, vaan useampia,

joista kukaan ei voinut tyytyä vähempään kuin yksinvaltiuteen. Uuden valtakunnan koko ja osien erilaisuus häivyttivät kaikki ajatuksetkin kansanvallasta. Kreikkalaisten käsityksen mukainen itsehallinto edellytti kaupunkivaltiota, jonka kansalaiset saattoivat aika ajoin saapua yhteiselle kokouspaikalle. Eivätkö kansanvaltaisen Ateenan filosofit sitä paitsi olleet tuominneet demokratiaa tietämättömyyden, kateuden ja sekasorron riemuvoittona. Aleksanterin seuraajat — joille sen vuoksi annettiin nimitys *diadokhoi* — olivat makedonialaisia feodaaliherroja, jotka vanhastaan olivat tottuneet hallitsemaan miekan avulla; heidän tietoisuuteensa ei mahtunut muunlaista kansanvaltaa kuin tilapäinen neuvon pyytäminen alijohtajilta. Muutamien pienempien aseellisten yhteenottojen jälkeen, joissa vähäpätöisemmät kilpailijat raivattiin pois, he jakoivat (321) valtakunnan viiteen osaan. Antipatros otti Makedonian ja Kreikan, Lysimakhos Traakian, Antigonos Vähän Aasian, Seleukos Babylonian ja Ptolemaios Egyptin. He eivät vaivaantuneet kutsumaan koolle Kreikan valtioiden synodia antamaan siunausta asiain tilalle. Tästä hetkestä asti monarkia oli hallitsevana Euroopassa Ranskan vallankumoukseen asti, ellei oteta lukuun joitakin satunnaisia välinäytöksiä Kreikassa ja Rooman aristokraattista tasavaltaa.

Demokratian perusprinsiippinä on vapaus, joka houkuttelee sekasortoon: monarkian perusprinsiippinä on valta, joka houkuttelee tyranniaan, vallankumoukseen ja sotaan. Filippoksesta Perseukseen, Khaironeiasta Pydnaan asti (338—168) kaupunkivaltioiden ulkoiset ja sisäiset sodat saivat täydennyksekseen kuningaskuntien ulkoiset ja sisäiset sodat, sillä hallitsemiseen liittyvät tulot houkuttelivat satoja kenraaleja ottelemaan valtaistuimista. Väkivalta oli yhtä yleistä, *condottieri* yhtä monilukuisia ja loistavia hellenistisessä Kreikassa kuin renessanssin Italiassa. Antipatroksen kuoltua Ateena nousi taas kapinaan. Vanha Fokion, joka oli hallinnut kaupunkia Antipatroksen nimessä niin oikeudenmukaisesti kuin suinkin mahdollista, surmattiin. Antipatroksen poika Kassandros valloitti kaupungin takaisin Makedonialle (318), laajensi äänioikeuden tuhannen drakhman omistajiin ulottuvaksi ja jätti sijaishallitsijakseen filosofin, oppineen ja harrastelijan Demetrios Faleronilaisen, jonka aikana Ateena sai kymmenen vuotta nauttia rauhaa ja hyvinvointia. Sillä välin uneksi Antigonos I Kyklooppi koko Aleksanterin valtakunnan yhdistämisestä yhden silmänsä valvontaan. Hänen liittoutuneet vastustajansa voittivat hänet Ipsoksen luona (301), ja hän menetti Vähän Aasian Seleukos I:lle. Hänen poikansa Demetrios Poliorketes ('Kaupunkien valloittaja') vapautti Kreikan Makedonian vallasta, antoi Ateenalle vielä kaksitoista demokratian vuotta, majaili kiitollisen kaupungin vieraana Parthenonissa, toi sinne ilonaisia asuinkumppaneikseen, saattoi muutamia nuoria miehiä lemmekkäällä lähentelyllään epätoivoon,[1] sai loistavan merivoiton Ptolemaios

[1] Damokles, jota Demetrios etsitti kaikkialta, tappoi itsensä ollessaan joutumaisil-

I:stä Kyproksen lähellä (308), piiritti Rhodosta kuusi vuotta uudenlaisia piirityskojeita käyttäen, mutta menestyksettä, tekeytyi Makedonian kuninkaaksi (294), teki lopun Ateenan vapaudesta asettamalla sinne varuskunnan, sekaantui aina uusiin sotiin, kärsi tappion Seleukosta vastaan, joutui tämän vangiksi ja joi itsensä kuoliaaksi.

Neljää vuotta myöhemmin (279) joukko kelttejä eli »gallialaisia» samosi käyttäen hyväkseen sekasortoa, johon kamppailu vallasta oli syössyt itäiset Välimeren maat, Brennuksen[1] johdossa Makedonian kautta Kreikkaan. Brennus, kertoo Pausanias, »huomautti Kreikan heikkoudesta, sen kaupunkien suunnattomasta rikkaudesta, temppelien uhrilahjoista, suurista kulta- ja hopeamääristä». Samaan aikaan puhkesi Makedoniassa Apollodoroksen johtama vallankumous; osa armeijaa liittyi kumouksellisiin ja auttoi suuttuneita köyhiä kostamaan rikkaille ryöstämällä näiden omaisuuden. Gallialaiset, joita epäilemättä opasti joku kreikkalainen, tunkeutuivat etelään Thermopylain lähistön salaisia solia myöten, tappoivat ja ryöstivät kaikkialla ja etenivät aina Delfoin rikkaan temppelin luo. Kun kreikkalainen sotajoukko ja myrsky, jonka helleenit uskoivat Apollonin lähettäneen pyhäkkönsä puolustukseksi, torjuivat heidät sieltä, Brennus perääntyi ja tappoi itsensä häpeissään. Eloon jääneet gallialaiset samosivat Vähään Aasiaan.

> He surmasivat kaikki miehet, kertoo Pausanias, ja samoin vanhat naiset ja rintalapset: he joivat verta ja söivät lihavien lasten lihaa. Rohkeat naiset ja kukoistavat neidot surmasivat itsensä... ne, jotka jäivät eloon, saivat kärsiä kaikenlaista väkivaltaa... Jotkut syöksyivät gallialaisten miekkoihin ja vapaaehtoisesti etsivät kuolemaa; toiset kuolivat ravinnon tai unen puutteesta, kun armottomat raakalaiset raiskasivat heidät vuoron perään ja tyydyttivät himojaan, olivatpa he kuolleita tai kuolemaisillaan.[2]

Kärsittyään vuosikausia tällaisista hävityksistä Aasian kreikkalaiset saivat lunnaita maksamalla tulokkaat vetäytymään Fryygian pohjoisosiin, missä heidän asutuksensa saivat Galatian nimen, Traakiaan ja Balkanin niemimaalle. Kahden sukupolven ajan gallialaiset kiristivät lunnasveroa Seleukos I:ltä sekä Aasian rannikon ja Mustan meren kreikkalaiskaupungeilta: yksistään Byzantion maksoi heille 240 000 dollaria vuosittain.[3] Samoin kuin Rooman keisarit ja sotapäälliköt kolmannella vuosisadalla j.Kr. saivat torjua barbaarien hyökkäyksiä, samoin Pergamonin,

laan vangiksi, syöksymällä kiehuvaan vesikattilaan. Ei ole arvosteltava ateenalaisten hyveellisyyttä tämän yhden esimerkin nojalla.

[1] Ei sama Brennus, joka oli tunkeutunut Italiaan 390.

[2] Meillä ei ole gallialaista toisintoa näistä tapahtumista eikä mitään »barbaarien» kertomuksia kreikkalaisten sotaretkistä Aasiaan, Italiaan tai Sisiliaan.

[3] Seuraavilla sivuilla on hellenistisellä ajalla tapahtuneen hintojen nousun takia talentti arvioitu 3 000 dollariksi Yhdysvaltojen vuoden 1939 rahaa.

Seleukeian ja Makedonian kuninkaat ja sotapäälliköt käyttivät paljon voimavaroja ja tarmoa kolmannella vuosisadalla e.Kr. työntääkseen takaisin kelttiläistulvan toistuvia aaltoja. Koko historiansa ajan muinaisajan sivistys eli raakalaisuuden meren partaalla, meren, joka yhtä mittaa uhkasi ahmaista sen aaltoihinsa. Aina valmiiden kansalaisten stoalainen rohkeus oli taannoin torjunut vaaran, mutta kreikkalaisten stoalaisuus oli kuoleman kielissä juuri sinä hetkenä, jolloin stoalaisuus sai klassillisen hahmonsa ja nimensä.

Demetrios Poliorketeen poika Antigonos II, jolla nykyisin tuntemattomista syistä oli lisänimi Gonatas, karkotti gallialaiset Makedoniasta, kukisti Apollodoroksen kapinan ja hallitsi Makedoniaa taitavasti ja maltillisesti kahdeksanneljättä vuotta (277—239). Hän oli kirjallisuuden, tieteiden ja filosofian aulis suosija, kutsutti hoviinsa Soloin Aratoksen kaltaisia runoilijoita ja solmi elinikäisen ystävyyden stoalaisen Zenonin kanssa. Hän oli ensimmäinen siinä hyvin katkonaisessa filosofikuninkaiden sarjassa, joka päättyi Marcus Aureliukseen. Kuitenkin Ateena juuri hänen hallitusaikanaan teki viimeisen yrityksen vapauden puolesta. V. 267 pääsi Zenonin nuoren oppilaan Khremonideen johtama kansallismielinen puolue valtaan. Se turvautui Egyptin apuun, karkotti makedonialaiset joukot ja julisti Ateenan vapaaksi. Antigonos saapui aikanaan ja valtasi kaupungin takaisin (262), mutta kohteli sitä filosofiaa ja vanhuutta kunnioittavan miehen tavoin. Hän sijoitti varuskuntia Peiraeukseen, Salamiiseen ja Sunioniin sekä kielsi Ateenaa solmimasta liittoa tai käymästä sotaa, mutta muuten hän antoi kaupungille täydellisen vapauden.

Muut Kreikan valtiot ratkaisivat toisin vapauden ja järjestyksen yhteensovittamisen ongelman. N. 279 alkoi pieni Aitolia, jossa kuten Makedoniassakin asui puolivillejä ja kukistamattomia vuoristolaisia, järjestää pohjois-Kreikan kaupunkeja, etenkin Delfoin amfiktyoniliittoon kuuluvia, Aitolian liitoksi, ja suunnilleen samoihin aikoihin Patrain, Dymen, Pellenen ym. kaupunkien muodostama Akhaian liitto hankki jäsenikseen monia Peloponnesoksen kaupunkeja. Kummankin liiton osakaupungit pidättivät itselleen kaiken paikallishallituksen, mutta uskoivat asevoimansa ja ulkomaiset suhteensa liittoneuvoston ja strategin huostaan; jälkimmäisen valitsivat ne kansalaiset, jotka saattoivat olla saapuvilla Akhaian Aigionissa tai Aitolian Thermoksessa pidetyssä vuotuisessa kokouksessa. Kumpikin liitto ylläpiti rauhaa ja saattoi voimaan yhteiset mitat, painot ja rahajärjestelmän koko alueellaan. Tämä yhteistoiminnallinen saavutus kohottaa kolmannen vuosisadan eräissä suhteissa Perikleen aikakautta valtiollisesti etevämmäksi.

Sikyonilainen Aratos muutti Akhaian liiton ensi luokan vallaksi. Kaksikymmenvuotiaana tämä uusi Themistokles vapautti Sikyonin diktaattorista tekemällä kourallinen miehiä mukanaan öisen hyökkäyksen. Kauno-

puheisuuden ja neuvotteluoveluuden avulla hän suostutti koko Peloponnesoksen, Spartaa ja Elistä lukuun ottamatta, yhtymään liittoon, joka valitsi hänet strategikseen kymmenen vuotta peräkkäin (245—235). Muutama sata miestä mukanaan hän tunkeutui salaa Korinthokseen, kiipesi miltei luoksepääsemättömän Akrokorinthoksen muurien yli, karkotti makedonialaiset joukot ja antoi kaupungille takaisin sen vapauden. Jatkettuaan matkaa Peiraeukseen hän sai lahjomalla makedonialaisen varuskunnan antautumaan ja julisti Ateenan vapaaksi. Siitä hetkestä roomalaisvalloitukseen asti Ateena sai nauttia ainoalaatuista itsehallintoa: se oli sotilaallisesti voimaton, mutta hellenistiset valtiot jättivät sen rauhaan, koska sen yliopistot olivat tehneet siitä kreikkalaismaailman henkisen pääkaupungin. Ateena suuntasi huomionsa filosofiaan ja katosi hyvillä mielin valtiollisesta historiasta.

Molempien liittojen näin päästyä valtansa huipulle ne alkoivat heikentää itseään sotimalla keskenään, samalla kun niiden sisällä riehui luokkataistelu. V. 220 Aitolian liitto kävi Spartan ja Eliin tukemana katkeraa »yhteiskunnallista sotaa» Akhaian liittoa ja Makedoniaa vastaan. Vapauden puolustaja Aratos oli samalla varallisuuden suojelija; liitto suojeli jokaisessa kaupungissa omistavaa puoluetta. Köyhät kansalaiset valittivat, ettei heillä ollut varaa matkustaa liiton etäisiin kokouksiin ja että he niin ollen itse asiassa olivat menettäneet äänioikeutensa. He suhtautuivat epäilevästi vapauteen, joka tarkoitti täysin vapaiden käsien myöntämistä älykkäille ja voimakkaille tyhmien ja heikkojen riistämiseen; he alkoivat yhä enemmän ja enemmän kallistaa korviaan villitsijöille, jotka vaativat maan uusjakoa. Kuten edellisellä vuosisadalla rikkaat he nyt alkoivat suosia Makedoniaa omaa hallitustaan vastaan.

Makedonian saattoi kuitenkin turmioon Antigonos III:n rehellisyys. Hän oli ottanut käsiinsä vallan poikapuolensa Filippoksen sijaishallitsijana ja oli luvannut luovuttaa valtaistuimen Filippoksen tullessa täysi-ikäiseksi. Kyynilliset aikalaiset olivat antaneet hänelle nimen »Doson» ('Lupaaja'), ilmeisesti pitäen selviönä, että hän valehteli. Hän piti kuitenkin sanansa, ja 221 Filippos V aloitti sotien ja juonittelujen täyttämän pitkän hallituskautensa. Hän oli rohkea ja pystyvä, mutta häikäilemätön ja kavala mies. Hän vietteli Aratoksen miniän, myrkytti Aratoksen, surmasi oman poikansa, koska epäili tätä salavehkeilystä, ja tarjosi pidoissaan myrkytettyä viiniä niille, jotka olivat hänen suunnitelmiensa tiellä. Hän laajensi ja vaurastutti Makedoniaa, joka hänen kuollessaan oli väkirikkaampi ja kukoistavampi kuin milloinkaan edellisten puolentoista vuosisadan aikana. Mutta 215 hän pelätessään Rooman kasvavaa mahtia teki historiallisen erehdyksen liittymällä Hannibaliin ja Karthagoon. Vuotta myöhemmin Rooma julisti sodan Makedonialle ja aloitti Kreikan valloittamisen.

II. KAMPPAILU RIKKAUDESTA

Athenaios, joka on yhtä luotettava kuin mikä huhujenlevittäjä hyvänsä, kertoo, että Demetrios Faleronilainen noin 310 pani Ateenassa toimeen väestönlaskennan, joka antoi tulokseksi 21 000 kansalaista, 10 000 metoikkia ja 400 000 orjaa. Viimeksi mainittu luku tuntuu uskomattomalta, mutta emme tunne mitään, mikä kumoaisi sen. On hyvin todennäköistä, että maaseudun orjien lukumäärä oli noussut. Tilat olivat suurentuneet, ja niitä hoitivat yhä enenevässä määrässä tilan ulkopuolella asuvan omistajan laskuun orjavoudin komentamat orjat. Tämän järjestelmän aikana maanviljelys kehittyi tieteellisemmäksi; Varro tunsi viisikymmentä kreikkalaista maanviljelysopasta. Mutta erosio ja metsien tuhoaminen olivat jo suuresti uuvuttaneet maakamaraa. Jo 300-luvulla Platon oli tuonut ilmi käsityksen, että sade ja tulvat olivat aikojen kuluessa vieneet mukanaan paljon Attikan viljelyskelpoista maata; hän lausui kuvaannollisesti, että jäljelle jääneet kukkulat olivat luuranko, josta liha oli huuhdeltu pois. Monet Attikan alueet olivat 200-luvulla niin tarkoin menettäneet ylimmän maakerroksen, että niiden ikivanhat maatalot hylättiin. Kreikan metsät hävisivät häviämistään, ja puutavaraa oli samoin kuin elintarvikkeitakin tuotava ulkomailta. Laureionin kaivokset olivat tyhjentymässä; ne oli miltei hylätty. Hopeaa voitiin saada Espanjasta huokeammalla, kun taas Traakian kultakaivokset, joista Ateena muinoin oli ammentanut rikkautta, täyttivät nyt Makedonian valtionrahastoa ja sallivat sen lyödä kaunista rahaa.

Samalla kun maakylissä kuivui miehekkään ja omavaraisen kansalaiskunnan lähde, teollisuus ja luokkasota edistyivät kaupungeissa. Pienten tehtaiden ja niissä työskentelevien orjien luku kasvoi Ateenassa samoin kuin kaikissa suurissa hellenistisen maailman kaupungeissa. Orjakauppiaat seurasivat sotajoukkoja, ostivat sotavankeja, joita ei lunastettu vapaiksi ja myivät ne kolmeen tai neljään miinaan (150—200 dollariin) päätä kohti Deloksen ja Rhodoksen suurilla orjamarkkinoilla. Jonkin verran moraalisia tai taloudellisia arveluita esiintyi tämän ikivanhan laitoksen suhteen. Filosofian sivutuotteena kehittyi ihmisystävällinen tunne; ajan kosmopoliittinen henki ei piitannut rotueroista; ja tilapäinen palkkatyövoima, joka voitiin viskata julkisen huollon varaan heti, kun se lakkasi tuottamasta voittoa yksityisyritteliäisyydelle, oli monessa tapauksessa huokeampaa kuin orjatyövoima, jonka ylläpidosta täytyi pysyvästi huolehtia. Aikakauden loppupuolella kävi orjien vapauttaminen huomattavasti yleisemmäksi.

Kauppa riutui vanhoissa, mutta kukoisti uusissa kaupungeissa. Aasian ja Egyptin kreikkalaiset satamat kasvoivat Peiraeuksen kustannuksella:

mannermaalla hellenistisen kaupan paisuva virta sivusi Khalkista ja Korinthosta. Näiden strategisesti hyvin sijoittuneiden ja oivallisesti varustautuneiden keskusten samoin kuin Antiokheian, Seleukeian, Rhodoksen, Aleksandrian ja Syrakusan kautta virtasi vilkas kauppiasvirta, joka levitti kaikkialle kosmopoliittista ja epäilevää maailmankatsomusta. Pankkiirit, joiden luku moninkertaistui, eivät lainanneet vain kauppiaille ja tilanomistajille, vaan myös kaupungeille ja hallituksille. Muutamilla kaupungeilla kuten Deloksella ja Byzantionilla oli yleisiä tai kansallisiapankkeja, joissa hallituksen varoja talletettiin ja joita valtion virkamiehet hoitivat. V. 324 Antimenes Rhodolainen järjesti ensimmäisen tunnetun vakuutusjärjestelmän: hän korvasi orjien omistajille 8 % vakuutusmaksua vastaan orjien paosta aiheutuneen vahingon. Kun Persian kootut aarteet joutuivat rahaliikkeeseen ja pääoma alkoi vilkkaammin kiertää, korkokanta aleni kymmeneksi prosentiksi kolmannella ja seitsemäksi toisella vuosisadalla. Keinottelua harjoitettiin laajalti, mutta se ei ollut järjestäytynyttä. Jotkut keinottelijat koettivat nostaa hintoja supistamalla tuotantoa; oli sen ajatuksen puoltajia, että supistamalla satoa oli maanviljelysväestön ostokyky saatava pysymään korkeana. Yleensä hinnat olivat korkeat, mikä taas oli Aleksanterin maailman rahaliikkeeseen syöksemien akhaimenidien aarteiden syytä. Samaan aikaan ja osaksi samasta syystäkin kauppa kuitenkin kävi helpommaksi, tuotanto elpyi ja hinnat laskivat vähitellen normaalitasolle. Rikkaiden rikkaus kasvoi suuremmaksi kuin koskaan ennen Kreikan historian aikana. Kodeista tuli palatseja, huonekalut ja ajopelit kävivät yhä kallisarvoisemmiksi, palvelijain luku kasvoi. Päivälliset muodostuivat orgioiksi, ja naisista tuli heidän aviomiestensä varallisuuden näyteikkunoita.

Palkat kohosivat hitaasti, mutta laskivat nopeasti hintojen mukana. Niiden varassa saattoi elää vain yksinäinen ihminen, ja ne edistivät naimattomuutta, köyhtymistä ja asukasluvun alenemista. Niiden ansiosta supistui vapaan työläisen ja orjan taloudellinen ero supistumistaan. Työnsaanti oli epäsäännöllistä, ja tuhannet miehet lähtivät mannermaan kaupungeista taistellakseen palkkasotureina ulkomailla tai kätkeäkseen köyhyytensä maaseudun yksinäisyyteen. Ateenan hallitus auttoi hädänalaisia viljalahjoilla, ja rikkaat myönsivät heidän viihdytyksekseen ilmaisia pääsylippuja juhliin ja kilpailuihin. Varakkaat supistivat palkkoja, mutta antoivat auliisti rahaa hyväntekeväisyyteen. He antoivat usein kotikaupungilleen korottoman lainan, pelastivat sen vararikosta suuren lahjan avulla, rakennuttivat omilla varoillaan julkisia rakennuksia, tekivät lahjoituksia yliopistoille tai temppeleille tahi maksoivat avokätisesti heidän piirteitään ikuistavista kuvapatsaista ja anteliaisuuttaan ylistävistä runoista. Köyhät muodostivat keskinäisiä avunantoyhdistyksiä, mutta ne pystyivät hyvin vähän taistelemaan rikkaiden valtaa ja oveluutta, talon-

poikien vanhoillisuutta ja sitä auliutta vastaan, jolla muuten kateelliset hallitukset antoivat toisilleen aseapua kapinoiden kukistamiseksi. Kun rikkauksien kokoamista tai nääntymistä nälkään rajoitti vain ihmisten epätasainen kyvykkyys siinä suhteessa, varallisuus kasaantui taas kuten Solonin päivinä mitä suurimmassa määrin yksiin käsiin. Köyhät kallistivat mielellään korvansa sosialistiselle julistukselle. Heidän edustajansa vaativat velkojen pyyhkimistä, maan uusjakoa ja suurten omaisuuksien takavarikoimista; rohkeimmat ehdottivat silloin tällöin orjien vapauttamista.

Uskonnollisuuden sammuessa tuli sen korvikkeeksi maailmanparannushaaveita: stoalainen Zenon kuvaili »Tasavalta» teoksessaan ihanteellista kommunismia (n. 300) ja hänen oppilaansa Iambolos (n. 250) innoitti kreikkalaisia kapinoitsijoita romanttisella tarinalla Intian valtameressä sijaitsevasta Autuaiden saaresta (ehkä Ceylon). Siellä olivat hänen kertomuksensa mukaan kaikki ihmiset tasa-arvoisia ei vain oikeuksien, vaan myös kyvyn ja älyn puolesta; kaikki tekivät samaa työtä ja jakoivat tuotteet tasan; kaikki osallistuivat tasa-arvoisina vuoron perään hallitustehtäviin; rikkaus ja köyhyys olivat yhtä tuntemattomia kuin luokkasotakin; luonto tuotti itsestään yltä kyllin hedelmiä, ja ihmisten kesken vallitsi sopusointu ja rakkaus.

Muutamat hallitukset kansallistivat tiettyjä teollisuuden haaroja: Priene suolakaivokset, Miletos kangastehtaat, Rhodos ja Knidos savenvalimot, mutta hallitukset maksoivat yhtä alhaisia palkkoja kuin yksityiset työnantajatkin ja puristivat orjistaan niin paljon hyötyä kuin mahdollista. Juopa rikkaiden ja köyhien välillä laajeni; luokkataistelu katkeroitui katkeroitumistaan. Jokaisessa kaupungissa, olipa se vanha tai nuori, esiintyi luokkien keskinäistä vihaa, kapinoita, verilöylyjä, kuristustoimenpiteitä, maastakarkotuksia, omaisuuden ja ihmishenkien tuhoamista. Kun toinen puolue pääsi voitolle, se ajoi toisen maanpakoon ja takavarikoi sen omaisuuden; kun maanpakolaiset palasivat, he kostivat samalla mitalla ja surmasivat vihollisensa. Voidaan helposti kuvitella, miten luja taloudellinen järjestelmä sellaisten mielettömyyksien ja häiriöiden alaisena oli. Muutamat vanhat kreikkalaiset kaupungit kärsivät luokkataistelun riehunnassa sellaista hävitystä, että teollisuus ja ihmiset pakenivat pois, kadut kasvoivat ruohoa ja olivat karjan laitumena. Polybios kuvasi n. 150 e.Kr. rikkaan konservatiivin näkökulmasta tiettyjä kaikille ajoille yhteisiä sodan vaiheita seuraavasti:

> Kun he (radikaalien johtajat) ovat saaneet rahvaan halukkaaksi tavoittelemaan lahjuksia, on demokratia menettänyt hyveensä ja muuttunut väkivallan ja voimakkaan käden hallitukseksi. Sillä rahvas, joka on tottunut elämään toisten kustannuksella ja toivomaan elatusta naapurien omaisuudesta, päästää heti, kun se on

saanut riittävän kunnianhimoisen ja uskaliaan johtajan,... väkivallan ylimmäksi valtiaaksi. Sitten seuraa melskeisiä kokouksia, verilöylyjä, karkotuksia ja maan jakamista uudelleen.

Sota ja luokkasota heikensivät manner-Kreikan siinä määrin, että Rooma sai sen helposti haltuunsa. Voittajien tyly häikäilemättömyys, jonka ilmenemistapoja olivat sadon, viini- ja puutarhojen tuhoaminen, maatalojen hävittäminen, vankien myyminen orjiksi, autioitti paikkakunnan toisensa jälkeen ja jätti viimeisen vihollisen haltuun vain tyhjän kuoren. Maa, jota taistelut, erosio, metsien haaskaaminen ja köyhtyneiden alustalaisten tai orjien välinpitämätön maanviljelys olivat siinä määrin hävittäneet, ei voinut kilpailla Oronteen, Eufratin, Tigriin ja Niilin tulvalietetasankojen kanssa. Pohjoiset kaupungit eivät enää sijainneet suurten kauppareittien varrella; ne olivat menettäneet laivastonsa eivätkä voineet enää valvoa viljansaannin alkulähteitä ja kulkuväyliä, joita Ateena ja Sparta olivat hallinneet mahtinsa päivinä. Mahtikeskukset, jopa kirjallisen ja taiteellisen luomistyönkin keskukset siirtyivät takaisin Aasiaan ja Egyptiin, missä Kreikka tuhatkunnan vuotta aikaisemmin oli nöyränä käynyt kirjoitustaidon ja taiteiden opissa.

III. RAPPIOAJAN MORAALI

Kaupunkivaltion epäonnistuminen joudutti oikeaoppisen uskonnon sortumista. Kaupungin jumalat olivat osoittautuneet kykenemättömiksi sitä puolustamaan ja siten menettäneet oikeuden olla uskon kohteena. Väestöön oli sekaantunut muukalaisia kauppiaita, joilla ei ollut osuutta kaupungin kansalaisrientoihin tai uskonnolliseen elämään ja joiden huvittunut skeptillisyys levisi kansalaisten keskuuteen. Ikivanhojen paikallisjumalien mytologia säilyi talonpoikien ja yksinkertaisen kaupunkirahvaan parissa sekä julkisissa palvontamenoissa; sivistyneistö ammensi siitä runouden ja taiteen aiheita, puoliksi vapautuneet ahdistivat sitä kiihkeästi, yläluokka tuki sitä järjestyksen auttajana ja hylki avointa ateismia huonoa makua osoittavana. Suurten valtioiden muodostuminen synnytti eräänlaisen jumalien yhteisön ja edisti epämääräistä monoteismia, kun taas filosofit koettivat muokata kirjallisesti sivistyneitä varten panteismin sellaiseksi, ettei se olisi liian sovittamattomasti ristiriidassa oikeaoppisen uskon kanssa. N. 300 Sisilian Messanasta kotoisin oleva Euhemeros julkaisi teoksen *Hiera Anagrafa* ('Pyhät kirjoitukset' tai 'Muistiinpanot'), jossa hän väitti jumalien olevan joko henkilöityjä luonnonvoimia tai useimmiten inhimillisiä sankareita, jotka kansan mielikuvitus tai kiitollisuus heidän hyvistä töistään oli korottanut jumaliksi, myyttien olevan allegorioita ja uskonnollisten juhlamenojen alkuaan olevan menoja vaina-

jien muiston kunnioittamiseksi. Niinpä Zeus oli valloittaja, joka oli kuollut Kreetassa, Afrodite prostituution keksijä ja suojelijatar, ja taru Kronoksesta, joka söi lapsiaan, oli vain tapa ilmaista, että ihmissyöntiä oli muinoin esiintynyt maailmassa. Kirja edisti voimakkaasti ateismia 200-luvun Kreikassa.[1]

Skeptillisyys on kuitenkin epämukavaa. Se jättää sydämen ja mielikuvituksen tyhjiksi, ja tyhjiö vetää pian luokseen jonkin uuden, rohkaisevan uskon. Filosofian ja Aleksanterin voitot raivasivat tietä uusille kulteille. Kolmannella vuosisadalla saattoivat eksoottiset uskonnot, jotka miltei aina lupasivat taivaan ja uhkasivat helvetillä, Ateenassa sellaista häiriötä aikaan, että Epikuros, kuten Lucretius Roomassa ensimmäisellä vuosisadalla, tunsi tarvetta moittia uskontoa mielenrauhan ja elämänilon viholliseksi. Uudet temppelit omistettiin jopa Ateenassakin tavallisesti Isikselle, Serapikselle, Bendikselle, Adonikselle tai jollekulle muulle muukalaiselle jumalalle. Eleusiin mysteerioilla oli kukoistusaikansa, ja niitä jäljiteltiin Egyptissä, Italiassa, Sisiliassa ja Kreetassa. Dionysos Eleutherios — 'Vapahtaja' — pysyi suosiossa, kunnes sulautui Kristukseen; orfilaisuus sai uusia kannattajia uudistaessaan kosketuksensa itämaisiin uskomuksiin, joista se oli saanut alkunsa. Vanha uskonto oli ollut ylimysvaltainen ja torjunut luotaan muukalaiset ja orjat, mutta uudet itämaiset kultit olivat avoinna kaikille miehille ja naisille, olivatpa nämä muukalaisia, orjia tai vapaita, ja tarjosivat kaikille luokille ikuisen elämän lupauksen.

Taikausko levisi samaan aikaan, jolloin tiede saavutti huippunsa. Theofrastoksen kuvaus taikauskoisesta miehestä paljastaa, kuinka hauras oli kulttuurin kalvo valistuksen ja filosofian pääkaupungissakin. Seitsenluku oli sanomattoman pyhä; kiertotähtiä oli seitsemän, viikon päiviä seitsemän, ihmeitä seitsemän, ihmisen ikäkausia seitsemän, taivaita ja helvetin portteja seitsemän. Astrologia sai uutta verta kaupankäynnistä Babylonian kanssa. Ihmisten mielestä oli selviö, että tähdet olivat jumalia, jotka yksityiskohtia myöten säätelivät yksilöiden ja valtioiden kohtaloa. Luonteen, jopa ajatuksetkin, määräsi tähti, jonka merkeissä asianomainen oli syntynyt; luonne saattoi siten olla joviaalinen (rehevän hyväntuulinen), merkuriaalinen (vilkas ja häilähtelevä) tai saturniininen (äreä ja synkkä). Juutalaisetkin, jotka olivat kaikista kansoista vähimmän taikauskoiset, toivottivat onnea sanoen »*Mazzol-tov*», 'olkoon kiertotähtesi suosiollinen'. Tähtitiede taisteli henkensä edestä astrologiaa vastaan, mutta sortui vihdoin toisella esikristillisellä vuosisadalla. Koko hellenistinen maailma palvoi Tykhetä, suurta onnellista sattumaa.

Vain itsepintainen mielikuvitus tai havaintojen teon lahja voi auttaa meitä tajuamaan mitä kansakunnalle merkitsee sen perinnäisen uskonnon

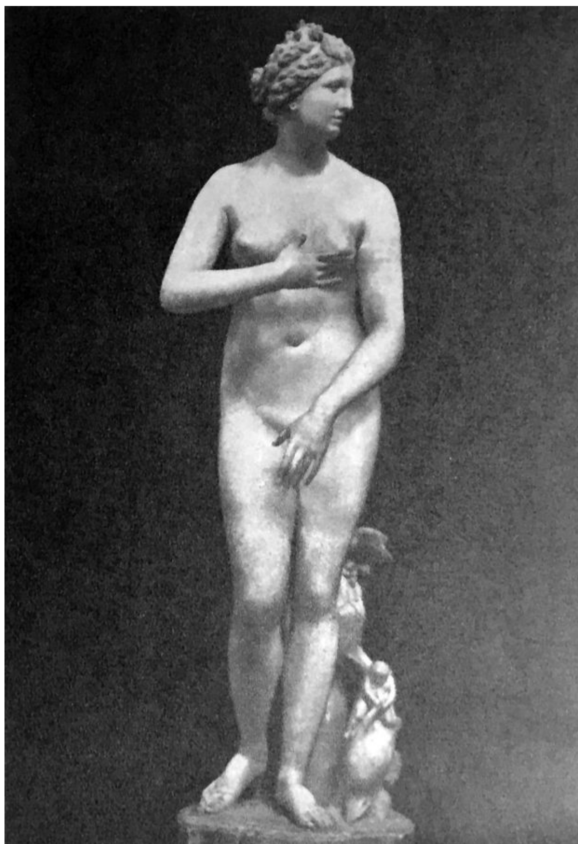
[1] Se ehkä kuvasti ja edisti hellenistisellä ajalla yleistä kuninkaiden korottamista jumaliksi.

Farnesen härkä. Roomalainen kopio. Napolin museo. — Caracallan kylpylästä 1500-luvulla löydetty pronssiryhmä, joka esittää kuinka kaksi nuorukaista sitoo Dirke-nimisen viehättävän neidon villin härän sarviin, koska hän oli loukannut heidän äitiään.

Meloksen Afrodite. Louvre, Pariisi. — Antiikin naisihanteen ja veistotaidon täydellisimpänä ilmaisuna pidetty hellenistinen veistos, joka löydettiin 1820 Melos-saarelta.

MEDICILÄINEN VENUS. Uffizi-galleria, Firenze. — Monet hellenistisen kauden rakkaudenjumalattaria esittävät veistokset olivat tunnettujen maallisten kaunottarien kuvia.

kuolema. Kreikan klassillinen sivistys oli rakentunut kaupunkivaltiota kohtaan tunnetun isänmaallisen kiintymyksen varaan, ja yliaistillinen usko oli mahtavasti lujittanut klassillista moraalia, vaikka tämän juuret olivatkin enemmän kansan tavoissa kuin uskonnossa. Mutta nyt oli sekä usko että isänmaallisuus sammunut sivistyneistä helleeneistä; valtakunnat olivat pyyhkäisseet olemattomiin kaupunkien rajat, ja tiedon lisääntyminen oli maallistanut moraalin, avioliiton, sukulaisuussuhteet ja lain. Jonkin aikaa Perikleen valistus auttoi siveellisyyttä, kuten nykyisessä Euroopassa: ihmisystävällinen katsantotapa kehittyi ja synnytti tosin tehotonta mielialaa sotaa vastaan; sovittelu ihmisten ja kaupunkien välillä kävi yleisemmäksi. Tavat hienostuivat, väittely oli säädyllisempää; kohteliaisuus valui, kuten omana keskiaikanamme, alempiin kerroksiin kuningashoveista, missä se oli läheisessä suhteessa henkilökohtaiseen turvallisuuteen ja hallitsijan arvovaltaan. Roomalaisten saapuessa kreikkalaisia hämmästyttivät heidän raa'at tapansa ja kömpelö käytöksensä. Elämä oli hienostuneempaa. Naisten asema oli vapaampi; he innoittivat miehetkin aikaisemmin harvinaiseen hienostukseen. Miehet ajoivat nyt partansa, varsinkin Byzantionissa ja Rhodoksessa, missä laki kielsi sen naisekkuutena. Mutta huvien etsintä vaati yläluokan täysikasvuisten jäsenten koko ajan. Vanha etiikan ja moraalin ongelma, yksilön luontaisen epikurolaisuuden ja valtion välttämättömän stoalaisuuden sovittaminen yhteen ei löytänyt ratkaisua enempää uskonnon, valtiotaidon kuin filosofiankaan taholta.

Kasvatus levisi laajalle, mutta ei syvälle. Kuten aina älyvoittoisina aikoina se korosti tietoa enemmän kuin luonnetta; tuloksena oli massoittain puolisivistyneitä ihmisiä, jotka irtautuneina työn ja maan juurista harhailivat tyytymättöminä kuin valtiolaivan liikkumaan joutunut lasti. Muutamat kaupungit, esimerkiksi Rhodos ja Miletos, perustivat julkisia, so. hallituksen tukemia kouluja. Teoksessa ja Khioksessa poikia ja tyttöjä kasvatettiin yhdessä, jommoista puolueettomuutta vain Sparta oli tähän asti osoittanut. *Gymnasion*ista kehittyi korkeakoulu, jossa oli luokkahuoneita, lukusali ja kirjasto. *Palaistra* vietti kukoistuskautta ja saavutti suosiota idässä, mutta urheilukilpailut olivat rappeutuneet ammattilaisten otteluiksi. Niistä oli etualalla nyrkkeily, jossa voimaa pidettiin suurempana ansiona kuin taitoa. Helleeneistä, jotka muinoin olivat urheilijain kansakunta, tuli nyt katselijoiden kansakunta, joka mieluummin näki kuin teki.

Sukupuolimoraali löyhtyi vielä Perikleen ajan tasoltakin. Homoseksualismi pysyi jatkuvasti suosiossa. Nuorukainen Delfis »on rakastunut», sanoo Theokritoksen Simaitha, »mutta en voi sanoa, naiseenko vai mieheen». Kurtisaanit hallitsivat yhä. Demetrios Poliorketes maksatti ateenalaisilla 250 talentin (750 000 dollarin) veron ja antoi sen rakastajattarelleen La-

mialle, joka muka tarvitsi saippuaa; kiukustuneet ateenalaiset saivat siitä aiheen ihmetellä naikkosen likaisuutta. Alastomien naisten tanssiesitykset kuuluivat hyviin tapoihin, ja niitä suoritettiin erään Makedonian kuninkaan läsnä ollessa. Menandroksen näytelmien mukaan ateenalaisten elämä on arkipäiväisyyttä, viettelemistä ja aviorikoksia.

Kreikan naiset ottivat aktiivisesti osaa ajan kulttuuririentoihin ja olivat mukana luomassa kirjallisuutta, tieteitä, filosofiaa ja taiteita. Smyrnalainen Aristodama esitti runojaan kaikkialla Kreikassa ja niitti paljon kunniaa. Muutamat filosofit, esimerkiksi Epikuros, ottivat epäröimättä naisia kouluihinsa. Kirjallisuus alkoi panna enemmän painoa naisen fyysilliselle viehätykselle kuin hänen arvolleen ja sulolleen äitinä. Naiskauneuden kirjallinen palvonta sai tällä kaudella alkunsa rinta rinnan romanttista rakkautta kuvaavan runouden ja kaunokirjallisuuden kanssa. Naisten osittaiseen emansipaatioon liittyi kapina rajatonta äitiyttä vastaan. Perheen suuruuden rajoittamisesta tuli ajan silmäänpistävin sosiaalinen ilmiö. Lähdettämistä rangaistiin ainoastaan, jos nainen ryhtyi siihen vastoin aviomiehensä tahtoa tai viettelijänsä yllytyksestä. Lapsen synnyttyä se usein pantiin heitteille. Vanhoissa Kreikan kaupungeissa vain yksi perhe sadasta kasvatti useampia kuin yhden tyttären. »Rikaskin mies», sanoo Poseidippos, »panee aina tyttären heitteille.» Sisaren omistaminen oli harvinaista. Perheet, joissa oli vain yksi tai ei yhtään lasta, olivat lukuisat. Piirtokirjoitukset sallivat meidän päästä selville yhdeksänkahdeksatta n. v. 200 eläneen miletolaisen perheen hedelmällisyydestä: kahdellaneljättä oli yksi lapsi, yhdelläkolmatta kaksi; yhteensä niillä oli 118 poikaa ja 28 tytärtä. Eretriassa oli vain yhdellä kahdestatoista perheestä kaksi poikaa; tuskin ainoallakaan oli kahta tytärtä. Filosofit hyväksyivät lapsenmurhan, koska se vähensi väestöpainetta, mutta kun alemmat kansanluokat omaksuivat tämän menettelyn laajassa mitassa, kuolleisuus tavoitti syntyväisyyden. Uskonnolla, joka aikaisemmin oli pelon voimalla tehnyt ihmiset hedelmällisiksi, koska he eivät halunneet sielujensa jäävän vaalijoitta kuoleman jälkeen, ei enää ollut voimaa voittaa mukavuus- ja kustannuslaskelmointia. Siirtokunnissa maahanmuutto korvasi vanhat perheet. Attikassa ja Peloponnesoksessa maahanmuutto supistui mitättömiin ja väestö väheni. Makedoniassa Filippos kielsi perheen rajoittamisen ja kolmessa vuosikymmenessä nosti maan ihmismäärää viidelläkymmenellä prosentilla. Tästä voidaan päätellä, miten laajalle puoliprimitiivisessä Makedoniassakin rajoitusmenettely oli levinnyt. »Meidän aikanamme», kirjoitti Polybios n. 150,

> koko Hellas on kärsinyt alhaisesta syntyväisyydestä ja yleisestä väestön vähentymisestä, minkä johdosta kaupungit ovat autioituneet ja vainiot lakanneet antamasta satoa . . . Koska ihmiset olivat tulleet niin ylellisiksi, ahnaiksi ja välinpitämättömiksi, etteivät he

halunneet mennä naimisiin tai, jos menivät naimisiin, kasvattaa heille syntyneitä lapsia tai enintään yhden tai kaksi niistä, jättääkseen nämä yltäkylläisyyteen ja opettaakseen nämä tuhlaamaan omaisuuttaan, niin epäkohta huomaamatta, mutta nopeasti paheni. Sillä olihan selvää, että milloin yhdestä tai kahdesta lapsesta toisen vei sota ja toisen tauti, talo jäi tyhjilleen... ja siten kaupungit vähitellen vaipuivat voimattomuuteen ja heikkouteen.

IV. SPARTAN VALLANKUMOUS

Samoihin aikoihin aiheutti varallisuuden keskittyminen harvoihin käsiin, joka kaikkialla Hellaassa kärjisti ikuista luokkataistelua, Spartassa kaksi yritystä panna toimeen kumouksellisia uudistuksia. Vuoristomuurien eristämänä Sparta oli säilyttänyt itsenäisyytensä, torjunut takaisin makedonialaiset ja urheasti lyönyt Pyrrhoksen suunnattoman armeijan (272). Mutta voimakkaiden ahneus aiheutti sisältäpäin sen tuhon, mitä vihollisen sotajoukot eivät olleet voineet ulkoapäin tuoda mukanaan. Lykurgoksen lakien määräykset, ettei perhe saanut luovuttaa maaomaisuuttaan myymällä tai jakamalla sitä testamentilla, oli kumottu.[1] Spartalaisten imperiumistaan tai sodasta hankkimat rikkaudet oli käytetty maaomaisuuden ostamiseen. Vuoden 224 paikkeilla Lakonian 700 000 tynnyrinalaa olivat sadan perheen hallussa, ja vain seitsemänsataa miestä oli säilyttänyt kansalaisoikeutensa. Hekään eivät enää syöneet yhdessä, sillä köyhillä ei enää ollut varaa osuutensa maksamiseen ja rikkaat juhlivat mieluummin yksityisesti. Suuri osa aikaisemmin äänioikeutetuista perheistä oli vajonnut köyhyyteen, ja heidän vaatimuksenaan oli velkojen pyyhkiminen sekä maan uusjako.

Monarkialle on luettava ansioksi, että aloite tämän asiaintilan muuttamiseksi lähti Spartan kuninkaista. V. 242 Agis IV ja Leonidas nousivat parivaltaistuimelle. Vakuuttuneena siitä, että Lykurgos oli tarkoittanut maan jaettavaksi tasan kaikkien vapaiden miesten kesken, Agis ehdotti, että se jaettaisiin uudelleen, että kaikki velat pyyhittäisiin ja että Lykurgoksen puolikommunismi saatettaisiin uudelleen voimaan. Ne maanomistajat, joiden tiloja rasitti kiinnitys, kannattivat velkojen pyyhkimistä, mutta kun siihen oli päätetty ryhtyä, he vastustivat kiivaasti Agiin muita uudistuksia. Leonidaan yllytyksestä Agis murhattiin samoin kuin hänen äitinsä ja isoäitinsä, jotka kumpikin olivat tarjoutuneet luovuttamaan suuret tilansa jaettaviksi kansan kesken. Leonidaan tytär Khilonis oli naimisissa Agiin kannattajan Kleombrotoksen kanssa. Kun Leonidas ajettiin maanpakoon ja Kleombrotos anasti hänen valtaistuimensa, Khilonis

[1] Ehkä siksi, että jälkimmäinen määräys aiheutti lapsiluvun rajoitusta, kuten nyky-Ranskassa.

lähti voitokkaan puolisonsa luota jakaakseen isänsä maanpaon; kun Leonidas pääsi takaisin valtaan ja karkotti Kleombrotoksen maasta, Khilonis lähti maanpakoon puolisonsa kanssa.

Saadakseen perheeseensä Agiin lesken suuren omaisuuden Leonidas pakotti tämän menemään naimisiin poikansa Kleomeneen kanssa. Mutta Kleomenes rakastui vaimoonsa ja omaksui tältä kuningasvainajan aatteet. Päästyään Kleomenes III:na valtaistuimelle hän päätti toteuttaa Agiin uudistussuunnitelmat. Voitettuaan puolelleen armeijan sodassa osoittamallaan urhoollisuudella ja kansan yksinkertaisilla elintavoillaan hän poisti harvainvaltaisen eforilaitoksen sillä perusteella, ettei Lykurgos ollut sitä vahvistanut. Hän surmasi 14 vastarintamiestä, karkotti 80 maasta, pyyhki kaikki velat, jakoi maan vapaan väestön kesken ja palautti Lykurgoksen kurin. Tyytymättä saavutuksiinsa hän kävi valloittamaan Peloponnesosta vallankumoukselleen. Köyhälistö tervehti häntä kaikkialla vapahtajana, ja monet kaupungit antautuivat mielellään hänelle. Hän valtasi Argoksen, Pellenen, Fliuksen, Epidauroksen, Hermionen, Troizenin ja lopulta rikkaan Korinthoksenkin. Hänen ohjelmansa aiheutti käymistä laajemmaltikin: Boiotiassa lakattiin maksamasta velkoja ja valtio pakkoluovutti varoja köyhien tyynnyttämiseksi; Megalopoliissa filosofi Kerkidas kehoitti rikkaita auttamaan hädänalaisia, ennen kuin vallankumous tuhoaisi kaiken rikkauden. Kun Kleomenes tunkeutui Akhaiaan ja voitti Aratoksen, Kreikan koko yläluokka vapisi omaisuutensa puolesta. Aratos pyysi Makedonialta apua. Antigonos Doson marssi etelään, löi Kleomeneen Sellasian luona (221) ja palautti Lakedaimoniin harvainvaltaisen hallitusjärjestelmän. Kleomenes pakeni Egyptiin, koetti menestyksettä saada apua Ptolemaios III:lta, yritti niin ikään menestyksettä nostattaa aleksandrialaiset vallankumoukseen ja surmasi itsensä.

Luokkataistelu jatkui. Sukupolvea Kleomeneen jälkeen Spartan kansa kukisti hallituksen ja pystytti vallankumouksellisen diktatuurin. Filopoimen, joka Aratoksen jälkeen oli tullut Akhaian liiton johtajaksi, samosi Lakoniaan ja palautti omistavan luokan valtaan. Heti Filopoimenin poistuttua kansa nousi taas kapinaan ja asetti Nabiin diktaattoriksi (207). Nabis oli seemiläisrotuinen syyrialainen, joka oli joutunut sotavangiksi ja myyty orjaksi Megalopoliiseen. Kärsien siitä, ettei voinut käyttää kykyjään, hän oli kostanut järjestämällä heloottikapinan. Nyt hän antoi Spartan kansalaisoikeudet kaikille vapaille miehille ja yhdellä sanalla vapautti kaikki helootit. Kun rikkaat estelivät hänen toimiaan, hän takavarikoi heidän omaisuutensa ja katkaisutti heidän päänsä. Sanomat hänen toimenpiteistään levisivät ulkomaille, ja hän saattoi helposti köyhempien luokkien avulla valloittaa Argoksen, Messenian, Eliin ja osan Arkadiaa. Kaikkialla hän otti suurtilat valtion haltuun, jakoi maan uudelleen ja pyyhki velat. Kun Akhaian liitto ei pystynyt kukistamaan häntä, se pyysi Rooman

avukseen. Flamininus saapuikin, mutta Nabis teki niin päättäväistä vastarintaa, että roomalaiset suostuivat välirauhaan; Nabiin oli vapautettava vangitut rikkaat, mutta hän sai säilyttää valtansa. Tällä ratkaisevalla hetkellä eräs Aitolian liiton asiamies murhasi Nabiin (192). Neljää vuotta myöhemmin Filopoimen taas marssi Lakoniaan, saattoi harvainvaltaisen järjestelmän voimaan, poisti Lykurgoksen järjestyksen ja myi kolmetuhatta Nabiin kannattajaa orjiksi. Vallankumouksesta oli tehty loppu, mutta niin Spartastakin. Se jäi tosin olemaan, mutta ei näytellyt enää mitään osaa Kreikan historiassa.

V. RHODOKSEN NOUSU

Puoluekiistojen väkivaltaisuutta kammoten kauppa ja pääoma väestöliikkeen mukana siirtyivät mannermaalta pois ja etsivät uusia tyyssijoja Aigeian meren rannoilta. Delos, jonka Apollon muinoin oli tehnyt rikkaaksi, kukoisti toisella vuosisadalla vapaasatamana, jota roomalaiset suojelivat ja ateenalaiset hoitivat. Pieni saari oli tulvillaan vieraita kauppiaita, toimistoja, palatseja, hökkeleitä ja eksoottisten uskontojen temppeleitä.

Rhodoksen loistoaika oli kolmannella vuosisadalla, jolloin se yleisesti tunnustettiin Hellaan sivistyneimmäksi ja kauneimmaksi kaupungiksi. Strabon kuvaa suuren sataman »niin paljon kaikkia muita etevämmäksi satamien, teiden, muurien ja laitteiden puolesta, etten voi sanoa mitään muuta kaupunkia sen veroiseksi tai edes lähes sen veroiseksi». Sijaiten tärkeässä Välimeren risteyskohdassa, jonka asema salli sen hyötyä Aleksanterin valloitusten aiheuttamasta Euroopan, Egyptin ja Aasian välisen kaupan laajentumisesta, Rhodoksen avara satama korvasi Peiraeuksen ja Tyroksen tavaroiden uudelleenlaivauspaikkana ja Välimeren itäosien kaupan rahoituksen ja järjestelyn selvitystoimistona. Sen kauppiaat hankkivat itselleen hyödyllisen rehellisyyden, pankit ja hallitus vakavuuden maineen petollisen ja epävakaisen maailman keskellä. Sen mahtava laivasto, jonka miehistönä oli omia kansalaisia, puhdisti Aigeian meren merirosvoista, takasi kaikkien kansakuntien kauppa-aluksille yhtäläisen turvallisuuden ja saattoi voimaan niin taitavasti laaditun ja niin yleisesti tunnustetun merilain, että se hallitsi Välimeren kauppaa vuosisatoja ja siirtyi Rooman, Konstantinopolin ja Venetsian merilakeihin.

Vapauduttuaan Makedonian vallasta tekemällä sankarillisesti vastarintaa Demetrios Poliorketeelle (305) Rhodos selviytyi ajan poliittisista myrskyistä viisaan puolueettomuuden avulla tai käymällä sotaa ainoastaan estääkseen hyökkäyshaluisen valtion kasvua tai suojatakseen merten vapautta. Se yhdisti monta Aigeian meren kaupunkia »saariliitoksi» ja käytti johtoasemaansa niin oikeudenmukaisesti, ettei kukaan asettanut kysymyksen alaiseksi sen oikeutta johtoon. Sen hallitus — samanlainen demokratiaan perustuva aristokratia kuin Rooman tasavallassa — hoiti Lindoksen, Kamiroksen, Ialysoksen ja Rhodoksen kaupunkien yhteishallintoa taitavasti ja

suhteellisen oikeudenmukaisesti, myönsi muukalaisille suurempia oikeuksia kuin Ateena koskaan oli antanut metoikeilleen, suojeli suurta orjaväestöään niin hyvin, että uskalsi vaaran uhatessa aseistaa sen, ja velvoitti kaupungin rikkaat pitämään huolta köyhistä. Kaupunki maksoi menonsa kahden prosentin tuonti- ja vientitullilla. Se lainasi auliisti rahaa ahdingossa oleville kaupungeille, joskus korottakin.

Kun maanjäristys 225 raunioitti Rhodoksen, tuli koko kreikkalaismaailma sen avuksi, sillä jokainen tajusi, että sen katoaminen Aigeian mereltä aiheuttaisi sekasorron kaupan ja rahaliikkeen alalla. Hieron II lähetti sata kultatalenttia (300 000 dollaria) ja antoi uudelleen rakennettuun kaupunkiin pystyttää veistosryhmän, joka esittää Syrakusan väestöä seppelöimässä Rhodoksen väestöä. Ptolemaios III lähetti kolmesataa talenttia [1] hopeaa, Antigonos III kolmetuhatta ja sitä paitsi suuret määrät puutavaraa ja pikeä rakennustöitä varten; hänen kuningattarensa Khryseis antoi kolmetuhatta talenttia lyijyä ja 150 000 vakallista viljaa. Seleukos III lähetti 300 000 vakallista viljaa ja kymmenen täysin varustettua viisisoutua. »Kävisi vaikeaksi luetella», sanoo Polybios, »kaikki kaupungit, jotka kukin antoivat varojensa mukaisen osuuden.» Se oli valoisa välinäytös valtiollisen historian synkissä vuosikirjoissa, yksi niitä harvoja hetkiä, jolloin koko kreikkalaismaailma oli ajatuksissaan ja toimissaan yksimielinen.

---

[1] Kreikkalainen talentti painomittana vastaa n. 26 kiloa.

NELJÄSKOLMATTA LUKU

HELLENISMI JA ITÄ

I. SELEUKIDIEN VALTAKUNTA

Siirtyessämme mannermaalta Aigeian meren poikki Aasian ja Egyptin kreikkalaisiin siirtokuntiin me tapaamme yllätykseksemme nuorta, verevää elämää ja tajuamme, ettei hellenistinen aika nähnyt kreikkalaisen sivistyksen rappeutumista, vaan sen leviämisen yhä laajemmalle. Peloponnesoksen sodan päättämisestä lähtien oli kreikkalaisia sotilaita ja siirtolaisia virrannut Aasiaan. Aleksanterin valloitukset, jotka aukoivat uusia teitä ja uusia tilaisuuksia helleenien yritteliäisyydelle, saivat tämän virran entisestään paisumaan.

Seleukos, jolla oli lisänimenä *Nikator* ('Voittaja') herätti Aleksanterin kenraalien parvessa huomiota rohkeudellaan, mielikuvituksellaan ja empimättömällä anteliaisuudellaan. Oli hänelle luonteenomaista, että hän antoi toisen vaimonsa, kauniin Stratoniken, pojalleen Demetriokselle saatuaan kuulla pojan riutuvan rakkaudesta äitipuoleensa. Antigonos I, jota ei tyydyttänyt Babylonian joutuminen Seleukokselle, ryhtyi valloittamaan itselleen koko lähi-itää. Seleukos ja Ptolemaios I voittivat hänet Gazan luona. Tästä hetkestä Seleukoksen suku laski seleukidien valtakunnan ja uuden aikakauden alun; tämä ajanlasku säilyi länsi-Aasiassa Muhammediin asti. Seleukos yhdisti valtikkansa alle Elamin, Sumerian, Persian, Babylonian, Assyrian, Syyrian ja Foinikian vanhat kuningaskunnat ja sivistysmuodot, joksikin aikaa Vähän Aasian ja Palestiinankin. Seleukeiaan ja Antiokheiaan hän rakennutti rikkaammat ja väekkäämmät pääkaupungit, kuin milloinkaan oli nähty manner-Kreikassa. Seleukeian paikan hän valitsi ikivanhan Babylonin ja tulevan Bagdadin läheltä, miltei Eufratin ja Tigriin yhtymäkohdasta. Sen sijainti oli omiaan houkuttelemaan Mesopotamian, Persian lahden ja niiden takaisten seutujen kauppaa. Puolen vuosisadan kuluttua siinä asui 600 000 henkeä — kirjava aasialaismassa, jota hallitsi kreikkalainen vähemmistö.[1] Antiokheialla oli samanlainen asema Orontes-virran varrella. Se ei ollut niin etäällä suulta, että se olisi ollut merialusten saavuttamattomissa, mutta tarpeeksi syvällä sisämaassa ollakseen turvassa laivastohyökkäykseltä, nauttiakseen jokilaakson hedelmällisten vainioiden antimista ja vetääkseen puoleensa pohjois-Mesopotamian ja Syyrian Välimeren-kaupan. Sinne asettuivat myöhemmät seleukidi-

[1] Sen paikalta professori Leroy Waterman 1931 kaivoi esiin tauluja, joista kävi ilmi, että eräs Seleukeian rikkaimpia kansalaisia oli viisikolmatta vuotta pakoillut verojen maksamista.

hallitsijat asumaan; Antiokhos IV:n aikana siitä tuli seleukidi-Aasian varakkain kaupunki, jota somistivat temppelit, pylväshallit, teatterit, *gymnasionit*, *palaistrat*, kukkatarhat, puistokadut ja ihanat puistot. Dafnen puisto oli kautta Kreikan kuuluisa laakeri- ja sypressipuistaan, lähteistään ja puroistaan.

Seleukos I murhattiin 281 viidenneljättä vuoden siunauksellisen ja suositun hallituksen jälkeen. Hänen kuolemastaan lähtien valtakunta alkoi hajaantua, kun sitä raatelivat maantieteelliset ja rodulliset eroavaisuudet, hurjat valtaistuinriidat ja barbaarien hyökkäykset joka taholta. Antiokhos I Soter (Pelastaja) taisteli urheasti gallialaisia vastaan. Antiokhos II Theos (Jumala) eli ainaisen päihtymyksen vallassa ikään kuin havainnollistaakseen millaista uhkapeliä perinnöllinen monarkia on. Hänen vaimonsa Laodike pani alulle sen salajuonten ketjun, joka repi hajalle kuningasperheen ja vihdoin saattoi sen perikatoon. Antiokhos III oli pystyvä ja sivistynyt mies. Hänen Louvre'issa oleva rintakuvansa näyttää meille kreikkalais-makedonialaisen miehen, jossa yhtyvät makedonialaisen rohkeus ja kreikkalaisen älykkyys. Hän valtasi uupumatta sotaa käyden takaisin suurimman osan siitä, mitä valtakunta oli menettänyt Seleukos I:n päivien jälkeen. Hän perusti kirjaston Antiokheiaan ja suosi sitä kirjallista suuntaa, jonka etevin edustaja oli gazalainen Meleagros toisen vuosisadan lopulla. Hän säilytti kreikkalaisten kaupunkien itsehallinnon perinteen ja kirjoitti kaupungeille, että »jos hän määräisi jotakin lainvastaista, niiden ei pitänyt ottaa sitä huomioon, vaan otaksua hänen toimineen tietämättömyydestä». Hänet syöksi perikatoon kunnianhimo, mielikuvitus ja lemmen jano. Ptolemaios IV voitti hänet 217 Rafian luona, ja hän menetti Foinikian, Syyrian ja Palestiinan. Hän lohduttautui voitokkaalla sotaretkellä Baktriaan ja Intiaan (208); sen kestäessä hän toisti Aleksanterin urotyöt. Hannibalin houkuteltua hänet auttamaan tätä Roomaa vastaan hän nousi sotajoukko mukanaan maihin Euboiassa, rakastui viisikymmenvuotiaana sievään Khalkiin neitoseen, kosiskeli tätä säädyllisesti, meni hänen kanssaan naimisiin, unohti sodan ja kulutti talven nauttimalla onnestaan. Roomalaiset voittivat hänet Thermopylain luona, karkottivat hänet Vähään Aasiaan ja nujersivat hänet Magnesian luona. Rauhattomana hän aloitti uuden idän sotaretken ja kuoli sen aikana (187) hallittuaan kuusineljättä vuotta.

Hänen poikansa Seleukos IV rakasti rauhaa, hallitsi valtakuntaa taloudellisesti ja viisaasti ja sai surmansa salamurhaajan kädestä 175. Hänen nuorempi veljensä toimi tällöin arkonttina Ateenassa, minne hän oli lähtenyt opiskelemaan filosofiaa. Kuultuaan Seleukoksen kuolemasta hän järjesti armeijan, marssi Antiokheiaan, kukisti murhaajan ja nousi valtaistuimelle (175). Antiokhos IV oli sukunsa sekä kiintoisin että epävakaisin, merkillinen älyn, mielettömyyden ja viehätyskyvyn yhdistelmä. Hän hallitsi kuningaskuntaansa taitavasti, tuhansista epäoikeudenmukaisista ja järjettömistä teoista huolimatta. Hän salli valtuutettujensa käyttää väärin valtaansa ja antoi rakastajattarensa hallittavaksi kolme kaupunkia. Hän oli jalomielinen ja julma, miten milloinkin sattui, antoi anteeksi tai tuomitsi usein pelkän oikun mukaan, yllätti yksinkertaisia ihmisiä kalleilla lahjoilla

tai heitteli innoissaan kuin lapsi kolikoita katurahvaan keskuuteen. Hän rakasti viiniä, naisia ja taiteita; hän joi määrättömästi ja nousi valtaistuimeltaan kesken pitojen tanssiakseen alastomana ohjelmansuorittajien kanssa tai mässätäkseen tyhjäntoimittajien seurassa. Hän oli boheemi, jonka vallanhaaveet olivat käyneet toteen. Hän halveksi hovin juhlallisuutta ja koreutta, teki vallattomia kepposia hoviherroilleen ja pukeutui valeasuun nauttiakseen nimettömyyden ylellisyydestä. Hän sekaantui huvikseen kansan joukkoon ja kuunteli mitä kuninkaasta sanottiin. Hän vaelteli mielellään käsityöläisten myymälöiden vaiheilla, seurasi ja tutki kaivertajien ja jalokiviseppien työtä ja keskusteli heidän kanssaan heidän taiteensa teknillisistä yksityiskohdista. Hän oli Kreikan taiteen, kirjallisuuden ja ajattelun vilpitön ihailija. Hän teki Antiokheiasta vuosisadan ajaksi kreikkalaismaailman taidekeskuksen; hän maksoi avokätisesti taiteilijoille, jotta he veistäisivät patsaita ja rakentaisivat temppeleitä toisiin Hellaan kaupunkeihin; hän koristutti uudelleen Deloksessa olevan Apollonin temppelin, rakennutti teatterin Tegeaan ja rahoitti Ateenan Olympieionin viimeistelytyöt. Vietettyään Roomassa neljätoista vaikutukselle altista vuotta hän oli saanut tasavaltaisen tartunnan, ja häntä huvitti ikään kuin Augustusta ennakoiden pukea monarkin valtansa tasavaltaisen vapauden kaapuun, mitä hän myös piti hyvänä politiikkana. Hänen kaiken roomalaisen ihailustaan oli tärkeimpänä tuloksena gladiaattorileikkien tuonti pääkaupunkiin Antiokheiaan. Kansa oli harmissaan tuosta raa'asta urheilusta, mutta Antiokhos voitti sen suosion tuhlaavaisilla ja upeilla näytännöillä. Kun antiokheialaiset tottuivat teurastukseen, hän piti heidän rappeutumistaan henkilökohtaisena voittonaan. Hänelle oli luonteenomaista, että hän aloitti stoalaisten kiihkeänä kannattajana ja päätti päivänsä epikurolaisten huolettomana käännynnäisenä. Hän nautti omista ominaisuuksistaan niin innokkaasti, että leimautti rahoihinsa kirjoituksen Antiokhos Theos Epifanes 'Näkyväksi tullut jumala'. Hänen mielikuvituksensa sai hänen kurottamaan liian korkealle, ja hän koetti 169 valloittaa Egyptin. Hän oli onnistumaisillaan, kun Rooma, joka itsekin tavoitteli Egyptiä herkkupalakseen, käski hänen poistua Afrikan maaperältä. Antiokhos pyysi harkinta-aikaa, mutta Rooman lähettiläs Popilius piirsi hänen ympärilleen kehän hiekkaan ja kehoitti häntä päättämään ennen kuin astuisi sen yli. Antiokhos myöntyi, vaikka raivosikin, ryösti Jerusalemin temppelin täyttääkseen taas rahastonsa, etsi isänsä tavoin mainetta sotaretkeltä idän heimoja vastaan ja kuoli matkalla Persiassa kaatumatautiin, hulluuteen tai muuhun tautiin.

II. SELEUKIDIAJAN SIVISTYS

Seleukidivaltakunnan historiallisena tehtävänä oli antaa lähi-idälle se taloudellinen turvallisuus ja järjestys, josta Persia oli huolehtinut ennen Aleksanteria ja jonka Rooma oli palauttava Caesarin jälkeen. Sodista, vallankumouksista, ryöstöistä ja ihmissuvulle luonteenomaisesta epärehel-

lisyydestä huolimatta tehtävä täytettiin. Makedonialaisvalloitus mursi maahan tuhat valtiollista ja kielellistä sulkua. Länsi ja itä saivat tilaisuuden runsaampaan taloudelliseen vaihtoon. Tuloksena oli kreikkalaisen Aasian loistava henkiin herääminen. Hajaannuksen ja eripuraisuuden, maakamaran köyhtymisen ja kauppareittien toisaalle siirtymisen edistäessä manner-Hellaan sortumista seleukidien valtakunnan suhteellisen suuri yhtenäisyys ja rauhallisuus suosivat maanviljelystä, kauppaa ja teollisuutta. Aasian kreikkalaiskaupungeilla ei enää ollut tilaisuutta vallankumouksiin tai valtiollisiin kokeiluihin. Kuninkaat saattoivat voimaan sopusoinnun, *homonoian*, ja kansa palvoi sitä kirjaimellisesti jumalana. Efesos, Miletos, Smyrna ja muut vanhat kaupungit puhkesivat uudelleen kukkaan.

Tigriin, Eufratin, Jordanin, Oronteen, Maiandroksen, Halyksen ja Oksuksen laaksot olivat siihen aikaan hedelmällisempiä kuin nykyihmisen mielikuvitus voi tajutakaan, sitä kun ahdistaa niiden autiomaiden ja kallioaavikkojen kuva, jotka peittävät niin suuren osan lähi-itää kahdentuhannen vuoden erosion, metsän tuhoamisen ja leväperäisen torppariviljelyksen jälkeen. Valtion valvonnassa oleva kanavalaitos piti huolen maaperän kastelemisesta. Maa oli joko kuninkaan, hänen ylimystensä, kaupunkien, temppelien tai yksityisten henkilöiden omaa. Kaikissa näissä tapauksissa suorittivat työn orjat, jotka siirtyivät maan mukana ostajalle tai perijälle. Hallitus piti maaperän rikkauksia kansallisomaisuutena, mutta ei tehnyt paljoakaan niiden hyväksi käyttämiseksi. Kauppa oli hyvin erikoistunutta, ja kaupungeilla oli samoin omat erikoisharrastuksensa. Miletos oli touhukas kutomateollisuuskeskus, Antiokheia muutti muualta tuodun raaka-aineen valmiiksi hyödykkeiksi. Muutamissa suurissa tehtaissa, joissa työvoimana oli orjia, valmistettiin vaatimattomassa määrässä yleisille markkinoille tarkoitettuja tuotteita. Kotoinen kulutus laahusti kuitenkin tuotannon jäljessä. Kansa oli niin köyhää, ettei suurisuuntainen teollisuus päässyt toimimaan vastaavien kotimarkkinoiden puutteessa.

Kauppa oli hellenistisen talouselämän sydän. Sillä ansaittiin suuria omaisuuksia, se oli aiheena suurten kaupunkien rakentamiseen, ja se antoi leivän suhteellisesti yhä suuremmalle osalle lisääntyvää väestöä. Rahasuoritukset korvasivat nyt miltei kokonaan vaihtokaupan, jota oli jatkunut vielä neljäsataa vuotta Kroisoksen rahojen jälkeenkin. Egypti, Rhodos, Seleukeia ja Pergamon lyöttivät rahaa, joka oli riittävän vakava-arvoista ja yhtäläistä, jotta siitä oli hyötyä kansainväliselle kaupalle. Pankkiirit huolehtivat julkisesta ja yksityisten luotosta. Laivat olivat suurempia, kulkivat 4—6 solmun tuntinopeudella ja purjehtimalla suoraan ulapan poikki saivat matkat lyhenemään. Seleukidit laajensivat ja paransivat suuria valtateitä, jotka olivat osa idän Persialta saamaa perintöä. Sisämaasta tulevat karavaanitiet yhtyivät Seleukeiassa, josta taas haarautui teitä Damaskokseen, Berytokseen (Beirutiin) ja Antiokheiaan. Kaupan rikastuttamina ja sitä vuorostaan rikastuttaen kohosi tiheästi asuttuja keskuksia noille paikoille ja Babyloniin, Tyrokseen, Tarsokseen, Ksanthokseen, Rhodokseen, Halikarnassokseen, Miletokseen, Efesokseen, Smyrnaan, Pergamoniin, Byzantioniin, Kyzikokseen, Apameiaan, Herakleiaan, Ami-

sokseen, Sinopeen, Pantikapaioniin, Olbiaan, Lysimakheiaan, Abydokseen, Thessalonikeen (Salonikiin), Khalkiiseen, Delokseen, Korinthokseen, Ambrakiaan, Epidamnokseen (Durazzoon), Taraaseen, Neapoliiseen (Napoliin), Roomaan, Massaliaan, Emporioniin, Panormukseen (Palermoon), Syrakusaan, Utikaan, Karthagoon, Kyreneen ja Aleksandriaan. Toimeliaan kaupan verkko liitti yhteen Karthagon ja Rooman hallitseman Espanjan, Hamilkarin Karthagon, Hieron II:n Syrakusan, Scipioiden Rooman, Antigonoksen jälkeläisten Makedonian, liittokuntien Kreikan, Ptolemaiosten Egyptin, seleukidien lähi-idän, Maurya-suvun Intian ja Han-dynastian Kiinan. Kiinasta tulevat kauppatiet kulkivat Turkestanin, Baktrian ja Persian halki tai Aral-järveä, Kaspian ja Mustaa merta pitkin. Intian tiet kulkivat Afganistanin ja Persian halki Seleukeiaan, Arabian ja Petran kautta Jerusalemiin ja Damaskokseen tai Intian valtameren poikki Adanaan (Adeniin), sitten Punaista merta pitkin Arsinoëen (Sueziin) ja sieltä Aleksandriaan. Saadakseen valvontaansa nämä viimeksi mainitut kauppatiet seleukidit ja Ptolemaiokset kävivät noita »Syyrian sotia», jotka lopulta heikensivät molempia siinä määrin, että ne sortuivat Rooman vasalleiksi.

Seleukidien monarkia oli aasialaisten perinteiden mukaisesti rajaton; mikään edustajakokous ei sen valtaa supistanut. Hovimenot olivat itämaisia, niihin kuului kamariherroja ja nauhuksia, eunukkeja ja virkapukuja, suitsutusta ja musiikkia. Vain kieli ja alusvaatteet pysyivät kreikkalaisina. Ylimykset eivät olleet puoli-itsenäisiä päällikköjä kuten Makedoniassa tai keskiajan Euroopassa, vaan kuninkaan nimittämiä hallintomiehiä tai upseereja. Tämä monarkian rakenne periytyi Persialta seleukidien ja sassanidien välityksellä Diocletianuksen Roomalle ja Konstantinus Suuren Byzantionille. Tietäen, että heidän mahtinsa vieraassa maassa oli kreikkalaisen väestön uskollisuuden varassa, seleukidihallitsijat uutterasti rakensivat uudelleen vanhoja kreikkalaisia kaupunkeja ja perustivat uusia. Seleukos I perusti yhdeksän Seleukeiaa, kuusi Antiokheiaa, viisi Laodikeiaa, kolme Apameiaa ja yhden Stratoniken. Hänen seuraajansa jäljittelivät häntä parhaimman, joskin vähäisemmän kykynsä mukaan. Kaupunkeja syntyi ja kasvoi kuin Amerikassa 1800-luvulla.

Niiden välityksellä länsi-Aasia nopeaa vauhtia pinnallisesti helleeniläistyi. Tämä kehitys oli tietenkin vanha. Se oli alkanut suurina siirtolaisuusvuosina, ja hellenistinen *diaspora* oli osaltaan Joonian renessanssia, Kreikan sivistyksen paluuta muinaiseen aasialaiseen kotiinsa. Jo ennen Aleksanteria kreikkalaisia oli ollut korkeina virkamiehinä Persian valtakunnassa, ja kreikkalaiset kauppiaat olivat hallinneet lähi-idän läntisiä kauppareittejä. Nyt kun tarjoutui lukemattomia tilaisuuksia poliittisella, kaupallisella ja taiteen alalla, virtasi manner-Kreikasta, Suur-Kreikasta ja Sisiliasta joukoittain seikkailijoita, uudisasukkaita, kirjureita, sotureita, kauppiaita, oppineita ja ilonaisia siirtolaisina itään. Kreikkalaiset kuvanveistäjät valmistivat patsaita, kaivertajat rahoja Foinikian, Lyykian, Kaarian, Kilikian ja Baktrian kuninkaille. Kreikkalaiset tanssijattaret tulivat muotiin Aasian

satamissa. Sukupuolisiveettömyyteen tarttui kreikkalaista hienostusta; *palaistrat* ja *gymnasionit* herättivät muutamissa itämaalaisissa heille oudon innostuksen urheiluun ja kylpyihin. Kaupungit hankkivat uusia vesisäiliöitä ja rakensivat viemäreitä; valtakadut kivettiin ja siivottiin. Koulut, kirjastot ja teatterit virittivät harrastusta lukemista ja kirjallisuutta kohtaan. Lukiolaiset (*efeboi*) ja ylioppilaat kuljeskelivat kaduilla ja tekivät vanhoja kepposiaan toisilleen ja yleisölle. Ketään ei pidetty sivistyneenä, ellei hän osannut kreikan kieltä ja voinut nauttia Menandroksen ja Euripideen näytelmistä. Tämä lähi-idän peittäminen Kreikan sivistyksellä on muuan vanhan ajan historian säpsähdyttäviä ilmiöitä. Niin nopeaa ja kauaskantoista uudistusta ei Aasiassa vielä ollut koettu. Tiedämme aivan liian vähän sen yksityiskohdista ja tuloksista. Tietomme seleukidien Aasian kirjallisuudesta, filosofiasta ja tieteestä ovat niukat. Tunnemme muutamia hahmoja, jotka ovat korkeinta suuruusluokkaa: stoalaisen Zenonin, tähtitieteilijä Seleukoksen ja roomalaisajalla runoilija Meleagroksen ja monitieteilijä Poseidippoksen, mutta emme voi olla varmoja siitä, ettei ollut monta muutakin. Ajan kulttuuri oli kukoistava, vaihteleva, hienostunut ja innostunut. Sen taide oli yhtä hedelmällinen kuin minkä tahansa edellisen ajan. Mikäli saatamme tietää, ei kulttuuri koskaan ennen ollut saavuttanut niin laajaa vaikutusalaa ja monisäikeïstä yhtenäisyyttä niin monissa erilaisissa ympäristöissä. Sadan vuoden ajan länsi-Aasia kuului Eurooppaan. Tie oli raivattu *pax romanan* ja kristinuskon yleismaailmallista synteesiä varten.

Mutta itää ei ollut valloitettu. Se oli liian syvästi ja vanhasti oma itsensä, jotta se olisi luopunut sielustaan. Kansan suuret massat puhuivat jatkuvasti omaa kieltään, noudattivat totunnaisia tapojaan ja palvelivat esi-isiensä jumalia. Välimeren rannikoilta etäännyttäessä kreikkalainen silaus oheni ohenemistaan. Sellaiset kreikkalaiskeskukset kuin Tigriin varrella oleva Seleukeia olivat helleenisaaria itämaalaismeressä. Aleksanterin uneksimaa rotujen ja kulttuurien sulautumista yhteen ei tapahtunut. Kreikkalaiset ja kreikkalainen sivistys uivat pinnalla, monenkirjavat aasialaiset kansat ja kulttuurit velloivat pohjalla. Kreikkalaisen älyn ominaisuudet eivät saaneet sijaa itämaalaisessa sielunelämässä. Helleenien tarmokkuus ja uutuuksien suosinta, maailmanmielinen innostus ja intohimoinen täydellisyyden tavoittelu, ilmeikkyys ja individualismi eivät pystyneet muuttamaan itämaalaisten luonnetta. Päinvastoin idän ajattelu- ja tuntemistapa aikaa myöten imeytyi alhaalta käsin hallitseviin kreikkalaisiin ja heidän välityksellään virtasi länteen muuttamaan »pakanamaailmaa». Babylonissa pääsivät kärsivällinen seemiläinen kauppias ja temppelipankkiiri voitolle vilkkaasta helleenistä, turvasivat nuolenpääkirjoituksen arvoaseman ja työnsivät kreikan kielen liike-elämässä toiselle sijalle. Astrologia ja alkemia rappeuttivat kreikkalaisen tähtitieteen ja fysiikan. Itä-

mainen monarkia osoittautui Hellaan demokratiaa voimakkaammaksi ja löi lopulta leimansa lännen valtiolliseen elämään. Kreikkalaisista kuninkaista ja Rooman keisareista tuli jumalia idän malliin, ja aasialainen teoria kuninkaiden jumalallisesta oikeudesta periytyi Rooman ja Konstantinopolin välityksellä uuden ajan Eurooppaan. Zenonin välityksellä itä solutti kvietisminsä ja fatalisminsa kreikkalaiseen filosofiaan. Satoja kanavia myöten se valutti mystisismiään ja hurskauttaan tyhjiöön, joka oli muodostunut helleenien vanhan uskonnon tuhoutuessa. Kreikkalaiset hyväksyivät auliisti idän jumalat katsoen ne olennaisesti samoiksi kuin omansa, mutta koska kreikkalaisilta puuttui todellinen usko ja aasialaisilla se oli, itämainen jumala jäi eloon kreikkalaisen kuollessa. Efesolaisten Artemiista tuli taas itäinen, kaksitoistapovinen äitijumalatar. Babylonian, Foinikian ja Syyrian kultit lumosivat omikseen suuret joukot helleeniläisiä tulokkaita. Kreikkalaiset tarjosivat idälle filosofiaa, itä Kreikalle uskontoa. Uskonto voitti, koska filosofia oli harvojen ylellisyyttä, uskonto monien lohdutus. Uskon ja epäuskon, mystisismin ja naturalismin, uskonnon ja tieteen rytmillisessä historiallisessa vaihtelussa uskonto pääsi uudelleen valtaan, koska se ymmärsi ihmisen salaisen avuttomuuden ja yksinäisyyden ja antoi hänelle innoitusta ja runoutta. Illuusionsa menettänyt, riistetty, sotaväsymyksen vallassa oleva maailma iloitsi voidessaan taas uskoa ja toivoa. Aleksanterin valloitusretken vähimmin odotettu ja syvällisin seuraus oli Euroopan sielun itämaistuminen.

III. PERGAMON

Kreikkalaisten asteittainen aasialaistuminen jäyti seleukidien valtaa. Itsenäisiä kuningaskuntia syntyi hellenistisen maailman reunalle. Jo niin varhain kuin 280 Armenia, Kappadokia, Pontos ja Bithynia perustivat omat monarkiansa, ja Mustan meren kreikkalaiskaupungit joutuivat pian aasialaisten valtaan. Baktria ja Sogdiana irtautuivat vuoden 250 paikkeilla. V. 247 tappoi iraanilaisen paimentolaisheimon parnien päällikkö Arsakes Persian seleukidimaaherran ja perusti Parthian kuningaskunnan, josta tuli vuosisadoiksi Rooman vitsaus. Filetairos, jonka huostaan Lysimakhos oli uskonut 9 000 talenttia rahaa ja Vähän Aasian Pergamonin linnavuoren, anasti 282 rahat ja julistautui itsenäiseksi. Hänen veljenpoikansa Eumenes I liitti valtapiiriinsä Pitanen ja Atarneuksen ja teki Pergamonista täysin itsenäisen monarkian (262). Attalos I saavutti kreikkalaisen Aasian kiitollisuuden ajamalla pakoon gallialaiset, jotka olivat tunkeutuneet hänen kaupunkinsa muureille saakka (230). Hänen vanhin poikansa, Eumenes II, hallitsi yhtä taitavasti, mutta tyrmistytti Hellasta kutsumalla Rooman avukseen Antiokhos III:ta vastaan. Lyötyään Antio-

khoksen Magnesian luona roomalaiset luovuttivat Eumeneelle miltei koko Vähän Aasian. Hänen veljensä ja seuraajansa Attalos II ei uskonut, että hänen poikansa pystyisivät turvaamaan Pergamonin vapauden, ja testamenttasi kuollessaan (139) kuningaskuntansa Roomalle.

Pieni valtio teki voitavansa hyvittääkseen petokseen perustuvan syntynsä ja kasvunsa. Se kilpaili Aleksandrian kanssa taiteen ja opin keskuksena. Rikkauksia, joita saatiin kaivoksista, viinitarhoista ja viljavainioista, villatavaroiden, pergamentin ja hajusteiden valmistuksesta, tiiliteollisuudesta ja pohjois-Aigeian kaupan herruudesta, ei käytetty vain voimakkaan armeijan ja laivaston ylläpitämiseen, vaan myös kirjallisuuden ja taiteen edistämiseen. Pergamonin kuninkaat uskoivat, että valtion ja yksityinen liiketoiminta saattoivat hedelmällisesti kilpailla ja yhdessä ehkäistä saamattomuutta ja ahneutta. Kuningas viljelytti orjilla laajoja maa-alueita, ja hänellä oli, vaikkeikään yksinoikeuksin, useita tehtaita, louhoksia ja kaivoksia. Tämän ainoalaatuisen järjestelmän vallitessa rikkaus lisääntyi ja moninkertaistui. Pergamonista tuli muhkea pääkaupunki, joka oli kuuluisa Zeun alttaristaan, ylellisistä palatseistaan, kirjastostaan ja teatteristaan, *palaistroista*an ja kylpylöistään. Julkiset pesuhuoneetkin pitivät yllä kansalaisten ylpeyttä kaupungeistaan. Kirjaston voitti nidosten lukumäärän ja siellä työskentelevien oppineiden maineen puolesta ainoastaan Aleksandrian kirjasto, ja *pinakotheka* sisälsi suuren taulukokoelman, josta yleisö sai nauttia. Puolen vuosisadan ajan Pergamon oli helleenisen sivistyksen kaunein kukkanen.

Seleukoksen suku oli sillä välin luisumassa tuhoa kohti. Itsenäisten kuningaskuntien syntyminen rajoitti sen mahdin miltei vain Mesopotamiaan ja Syyriaan. Parthia, Pergamon, Egypti ja Rooma työskentelivät kärsivällisesti dynastian heikentämiseksi tukemalla kruununtavoittelijoita joka kerta, kun valtaistuin tuli vapaaksi, sekä lietsomalla puolueriitoja ja kansalaissotaa. V. 153, juuri kun Demetrios I oli jälleen kohottamaisillaan seleukidivaltion voimakkaaksi, Rooma keräsi palkkasotureita joka taholta tukemaan erään smyrnalaisen epäoikeutettuja vaatimuksia kruunuun. Pergamon ja Egypti kannattivat hyökkäystä. Demetrios taisteli ja kaatui sankarillisesti, ja seleukidien valtakunta joutui arvottoman Aleksandros Balaan, omien rakastajattariensa ja Rooman marionetin, käsiin.

IV. HELLENISMI JA JUUTALAISET

Juudean historia hellenistisenä aikana kiertyy kahden ristiriidan ympärille. Toinen oli seleukidien Aasian ja Ptolemaiosten Egyptin kamppailu Palestiinasta, toinen helleenisten elämäntapojen sisäinen kamppailu. Edellinen ristiriita on hengetöntä historiaa ja voidaan kuitata lyhyesti. Matthew

Arnold uskoi, että jälkimmäinen ristiriita on eräs inhimillisen tunteen ja ajattelun pysyviä halkeamia. Aleksanterin perinnön ensimmäisessä jaossa oli Palestiina (so. Samarian eteläpuolinen osa Palestiinaa) annettu Ptolemaiokselle. Seleukidit eivät koskaan tunnustaneet tätä ratkaisua. He näkivät joutuneensa eristetyiksi Välimerestä ja himoitsivat rikkauksia, joita Jerusalemin ja Damaskoksen kautta kulkeva kauppa voisi tuottaa. Seuranneissa sodissa Ptolemaios I pääsi voitolle, ja Juudea pysyi Ptolemaiosten vallassa toista vuosisataa (312—198). Se maksoi vuosittain veroa 8 000 talenttia, mutta tästä taakasta huolimatta maa vaurastui. Juudean annettiin pitää melkoinen määrä itsehallintoa, jonka etunenässä olivat Jerusalemin ylipappi ja suuri neuvosto. Tämä *gerusia* eli vanhinten neuvosto, jonka Esra ja Nehemia olivat perustaneet kaksi vuosisataa aikaisemmin, muodostui sekä senaatiksi että korkeimmaksi oikeudeksi. Sen jäsenet, seitsemänkymmentä tai enemmänkin, valittiin johtavien perheiden päämiesten ja maan etevimpien oppineiden *(soferim)* joukosta. Sen määräykset, *dibre soferim*, kiteyttivät oikeaoppisen juutalaisuuden ihanteen hellenistiseltä ajalta meidän päiviimme saakka.

Juutalaisuuden perustana oli uskonto: valvovan ja tukevan jumaluuden idea hallitsi juutalaisen elämän jokaista vaihetta ja hetkeä. *Gerusia* määräsi tiukasti ja yksityiskohtaisesti moraalista ja tavoista. Huvikkeita ja leikkejä oli vähän. Avioituminen ei-juutalaisten kanssa oli kielletty, samoin naimattomuus ja lapsenmurha. Siitä johtui, että juutalaiset lisääntyivät nopeasti ja huolehtivat kaikista lapsistaan. Sodista ja nälänhädistä huolimatta heidän lukunsa kasvoi kautta koko vanhan ajan, kunnes Caesarin aikana Rooman valtakunnassa oli seitsemisen miljoonaa juutalaista. Ennen makkabealaisten aikaa oli väestön pääosan elinkeinona maanviljelys. Juutalaiset eivät vielä olleet kauppiaiden kansakunta. Vielä niin myöhään kuin ensimmäisellä vuosisadalla j.Kr. Josefus kirjoitti: »Emme ole kauppiaskansa.» Sen ajan suuret kauppiaskansat olivat foinikialaiset, arabit ja kreikkalaiset. Orjuutta oli Juudeassa kuten kaikkialla muuallakin, mutta luokkasota oli suhteellisen lempeää. Taide oli kehittymätöntä, vain musiikki kukoisti. Huilua, rumpua, symbaalia, »oinaan sarvea» eli torvea, lyyryä ja harppua käytettiin säestämään yksinlaulua, kansanlauluja tai juhlallisia hengellisiä vuorolauluja. Juutalaisten uskonto ylenkatsoi helleenisen rituaalin myönnytyksiä rahvaan mielikuvitukselle. Se ei halunnut olla missään tekemisissä kuvien, oraakkelien tai linnunsisälmysten kanssa. Se oli vähemmän antropomorfinen ja taikauskoinen, värikäs ja hilpeä kuin helleenien uskonto. Uhmaten helleenisten kulttien naiivia monijumalaisuutta rabbiinit veisasivat samaa sointuvaa kertosäettä, joka yhä kaikuu jokaisessa juutalaisessa synagogassa: »*Šama Jisrael, Adonaj elohenu, Adonaj ekhad* — Kuule, oi Israel: Herra on jumalamme, Herra on yksi.»

Tämän yksinkertaisen, puritaanisen elämän keskelle kreikkalaiset toivat kaikki hienostuneen, epikurolaisen sivistyksen huvitukset ja kiusaukset. Juudeaa ympäröivät renkaana kreikkalaiset asutukset ja kaupungit: Samaria, Neapolis (Sikem), Gaza, Askalon, Azotos (Ašdod), Joppa (Jaffa), Apollonia, Doris, Sykamina, Polis (Haifa) ja Akkon (Akre). Heti Jordanin toisella puolen sijaitsi kymmenen keskenään liittoutunutta kreikkalaista kaupunkia: Damaskos, Gadara, Gerasa, Dion, Filadelfia, Pella, Rafia, Hippon, Skythopolis ja Kanetha. Kaikissa niissä oli kreikkalaisia laitoksia: kreikkalaisten jumalien ja jumalattarien temppeleitä, kouluja ja akatemioita, *gymnasion*eja, *palaistroja* ja alastomien urheilijoiden kilpailuja. Sellaisista kaupungeista samoin kuin Aleksandriasta, Antiokheiasta, Deloksesta ja Rhodoksesta saapui Jerusalemiin helleenejä ja juutalaisia, jotka toivat mukanaan tiedettä ja filosofiaa, taidetta ja kirjallisuutta, kauneutta ja nautintoa, laulua ja tanssia, juomista ja juhlimista, urheilua, ilonaisia ja sieviä poikia harrastavan hellenismin tartuntaa, hilpeätä ja kaiken moraalin kysymyksenalaiseksi asettavaa viisastelua sekä hienostunutta skeptillisyyttä, joka jäyti kaiken yliluonnollisen uskon perustaa. Miten saattoi juutalainen nuoriso vastustaa tällaista houkutusta iloiseen elämään, näin helppoa vapautumista tuhansista kiusallisista pidäkkeistä? Nuoret juutalaiset älyniekat alkoivat pilkata pappeja saitureiksi ja hurskaita uskovaisia houkkioiksi, jotka antoivat vanhuuden saapua heidän koskaan tuntematta elämän riemuja, nautintoja ja ihanuutta. Rikkaat juutalaiset olivat myös voitettavissa, sillä heillä oli varaa antaa perään kiusaukselle. Ne juutalaiset, jotka tavoittelivat kreikkalaisten virkamiesten antamia nimityksiä, pitivät hyvänä politiikkana sitä, että puhuivat kreikan kieltä, elivät kreikkalaiseen tapaan, jopa sanoivat jonkin hyvän sanan kreikkalaisille jumalillekin.

Kolme voimaa puolusti juutalaisia tältä mahtavalta hyökkäykseltä heidän sekä älyään että aistejaan vastaan: Antiokhos IV:n aikainen vaino, Rooman suojelus sekä jumalallista alkuperää olevaksi uskotun lain mahti ja arvovalta. Kuten tartuntaa vastaan ryhmittyvät veren vasta-aineet järjestyivät uskonnollisemmat juutalaiset lahkoksi, jonka nimi oli *khasidim* ('hurskaat'). Alussa (n. 300) he vain lupasivat pidättyä viinistä tietyksi ajaksi. Myöhemmin johdatti sodan väistämätön psykologinen vaikutus heidät äärimmäiseen puritanismiin. He rypistivät otsaansa kaikelle fyysilliselle nautinnolle pitäen sitä antautumisena saatanalle ja kreikkalaisille. Kreikkalaiset kummastelivat heitä ja lukivat heidät samaan luokkaan niiden omituisten »gymnosofistien» eli alastomien askeettifilosofien kanssa, joita Aleksanterin armeija oli kohdannut Intiassa. Tavalliset juutalaisetkin koettivat hillitä *khasidim*-lahkon ankaraa uskonnollisuutta ja etsivät jotakin keskitietä. Kenties olisi voitukin päästä sovitteluratkaisuun, ellei

Antiokhos Epifanes olisi koettanut miekan voimalla pakottaa Juudeaa omaksumaan helleenisyyden.

V. 198 Antiokhos III voitti Ptolemaios V:n ja liitti Juudean seleukidien valtakuntaan. Egyptin ikeeseen tuskastuneet juutalaiset auttoivat Antiokhosta ja tervehtivät häntä vapauttajana, kun hän valloitti Jerusalemin. Mutta hänen seuraajansa Antiokhos IV piti Juudeaa tulolähteenä. Hän suunnitteli suuria sotaretkiä ja tarvitsi varoja. Hän määräsi juutalaiset maksamaan verona kolmanneksen viljasadosta ja puolet puiden hedelmistä. Välittämättä viran tavanomaisesta perittävyydestä hän määräsi ylipapiksi liehakoivan Jasonin, joka edusti Jerusalemin kreikkalaismielistä puoluetta ja halusi saattaa kreikkalaiset laitokset voimaan Juudeassa. Antiokhos kuunteli häntä mielellään, sillä häntä huolestutti kreikkalaisen Aasian itämaisten kulttien moninaisuus ja sitkeähenkisyys. Hän haaveili yhdistävänsä monikielisen valtakuntansa yhden lain ja yhden uskon avulla. Kun Jason ei tarpeeksi kiirehtinyt näissä asioissa, Antiokhos nimitti hänen sijaansa Menelaoksen, joka antoi hänelle runsaammat lupaukset ja lihavammat lahjukset. Menelaoksen aikana samastettiin Jahve ja Zeus, temppelin astiat myytiin varojen hankkimiseksi ja muutamissa juutalaisissa yhdyskunnissa suoritettiin uhreja kreikkalaisille jumalille. Jerusalemissa avattiin *gymnasion*, ja juutalaiset nuorukaiset, jopa papitkin, osallistuivat alastomina urheilukilpailuihin. Muutamat nuoret juutalaiset menivät kreikkalaisuusinnossaan niin pitkälle, että alistuivat leikkaukseen korjatakseen sen fysiologisen vajavaisuuden, joka olisi saattanut paljastaa heidän rotunsa.

Tällaisen kehityksen kuohuttamana ja tuntien uskontonsa olemassaolon olevan vaarassa juutalaisten enemmistö omaksui »hurskaiden» katsantokannan ja siirtyi heidän puolelleen. Kun Popilius oli 168 karkottanut Antiokhoksen Egyptistä, saapui viesti siitä Jerusalemiin siten muuntuneena, että Antiokhos muka oli saanut surmansa. Riemastuneet juutalaiset panivat viralta hänen asettamansa virkamiehet, surmasivat kreikkalaismielisten johtajat ja puhdistivat temppelin siitä, mikä heidän mielestään oli pakanain iljetystä. Antiokhos, joka ei ollut vainaja, vaan nöyryytetty, rahaton ja varma siitä, että juutalaiset olivat asettaneet esteitä hänen Egyptin-sotaretkelleen ja että he vehkeilivät Juudean palauttamiseksi Ptolemaiosten valtaan, marssi Jerusalemiin, surmautti sekä mies- että naispuolisia juutalaisia tuhansittain, häpäisi ja ryösti temppelin, anasti sen kultaisen alttarin, astiat ja aarteet kuninkaalliseen aarreaittaan, palautti Menelaoksen valtaan ja antoi määräyksiä kaikkien juutalaisten pakollisesta helleeniläistämisestä (167). Hän käski, että temppeli oli vihittävä Zeun pyhäköksi, että kreikkalainen alttari oli rakennettava vanhan päälle ja että tavallisten uhrien sijasta oli uhrattava sika. Hän kielsi viettämästä sabattia tai juutalaisten juhlapäiviä ja sääti kuolemanrangaistuksen ympäri-

leikkaamisesta. Vanha uskonto ja sen menot kiellettiin koko Juudeassa, ja kreikkalainen rituaali määrättiin noudatettavaksi kuolemanrangaistuksen uhalla. Jokainen juutalainen, joka kieltäytyi syömästä sianlihaa tai jolta löydettiin Mooseksen lait, oli heitettävä tyrmään tai tapettava, ja lakikirja oli poltettava missä hyvänsä se löydettiinkin. Jerusalem itse poltettiin, sen muurit revittiin, ja sen juutalainen väestö myytiin orjiksi. Muukalaista väestöä tuotiin asuttamaan sen paikkaa. Sionin vuorelle rakennettiin uusi linnoitus, ja siihen sijoitettiin linnue hallitsemaan kaupunkia kuninkaan nimessä. Näyttää siltä, että Antiokhos aika ajoin aikoi julistautua jumalaksi ja vaatia palvontaa.

Vaino kiihtyi mitä kauemmin sitä jatkui. Jokaisessa yhteiskunnassa on vähemmistö, joka vaistomaisesti iloitsee saadessaan vainota; sellainen on kirvoitusta sivistyksen kahleista. Kun Antiokhoksen asiamiehet olivat tehneet lopun kaikista juutalaisuuden näkyvistä merkeistä Jerusalemissa, he samosivat kuin koetteleva tuli pikkukaupunkeihin ja kyliin. Kaikkialla he antoivat väestön valita kuoleman ja mm. uhrisian syönnin sisältäviin kreikkalaisiin palvontamenoihin osallistumisen välillä. Kaikki synagogat ja juutalaiset koulut suljettiin. Ne, jotka kieltäytyivät tekemästä työtä sabattina, julistettiin lainsuojattomiksi kapinoitsijoiksi. *Bakkhanalia*-juhlan päivänä juutalaiset pakotettiin koristautumaan muratilla kuten kreikkalaiset, osallistumaan kulkueisiin ja laulamaan hurjia lauluja Dionysoksen kunniaksi. Monet juutalaiset mukautuivat vaatimuksiin toivoen myrskyn menevän ohi. Monet toiset pakenivat luoliin ja vuoriston piilopaikkoihin, elivät tähkistä, joita salaa poimivat pelloilta, ja noudattivat päättävästi juutalaista elämänmenoa. »Hurskaat» kiertelivät heidän parissaan saarnaten rohkeutta ja vastarintaa. Muuan kuninkaan joukkojen osasto löysi muutamia luolia, joissa asui tuhansia juutalaisia, miehiä, naisia ja lapsia, ja käski heidän tulla ulos. Juutalaiset kieltäytyivät. Koska oli sabatti, he eivät tahtoneet liikuttaa kiviä, joilla olisi voitu sulkea luolien pääsyaukot. Sotilaat kävivät heidän kimppuunsa tulella ja miekalla, surmasivat monta pakolaista ja tukehduttivat loput häkään. Naiset, jotka olivat ympärileikanneet vastasyntyneet poikalapsensa, syöstiin lapsineen kaupunginmuurilta. Vanhan uskonnon voima oli kreikkalaisille yllätys, eivätkä he vuosisatoihin olleet kokeneet sellaisia uskollisuutta aatteelle. Marttyyritarinat kulkivat suusta suuhun, täyttivät kokonaisia nidoksia, kuten esim. ensimmäisen ja toisen makkabealaiskirjan, ja niistä sai kristinusko esikuvan marttyyreilleen ja marttyyrihistorialleen. Sulautumisvaarassa olleen juutalaisuuden uskonnollinen ja kansallinen tietoisuus kasvoi, ja se eristäytyi muista suojellakseen itseään.

Noina päivinä Jerusalemista paenneiden juutalaisten joukossa olivat Mattatias, Aaronin sukukuntaa olevaa hasmonien sukua, ja hänen viisi poikaansa Johannan Gaddis, Simon, Juudas, Eleasar ja Joonatan. Antio-

khoksen asiamies saapui Modeiniin, minne nämä kuusi olivat paenneet, ja vaati asukkaita hylkäämään Mooseksen lain sekä uhraamaan Zeulle. Iäkäs Mattatias astui esiin poikineen ja sanoi: »Vaikka kaikki kansat, jotka ovat kuninkaan valtakunnan alueella, tottelevat häntä, luopuen kukin isiensä jumalanpalveluksesta ja alistuen hänen käskyihinsä, niin minä, minun poikani ja veljeni, me tahdomme vaeltaa isiemme liitossa.» Erään juutalaisen lähestyessä alttaria suorittamaan vaadittua uhria Mattatias tappoi hänet ja samoin kuninkaan lähetin. Sitten hän sanoi kansalle: »Jokainen, joka kiivailee lain puolesta ja tahtoo pitää liiton voimassa, lähteköön ja seuratkoon minua.» Monet kyläläisistä vetäytyivät hänen ja hänen poikiensa keralla Efraimin vuoristoon, missä heihin liittyi pieni joukko kapinallisia ja henkiin jääneet »hurskaat».

Mattatias kuoli pian sen jälkeen määrättyään joukkonsa päälliköksi poikansa Juudaan, jota sanottiin Makkabiksi.[1] Juudas oli yhtä rohkea kuin hurskas soturi. Ennen jokaista taistelua hän rukoili kuin pyhimys, mutta taistelun hetkellä hän oli »niinkuin nuori leijona, joka ärjyy saalista». Pieni armeija »eli vuorilla eläinten tavoin syöden ruohoa». Silloin tällöin se laskeutui alas johonkin lähistön kylään, tappoi luopiot, kumosi pakanoiden alttarit ja »ympärileikkasivat väkisin kaikki vielä ympärileikkaamattomat poikalapset». Kun tästä ilmoitettiin Antiokhokselle, hän lähetti Syyrian kreikkalaisista muodostetun sotajoukon tuhoamaan makkabealaiset. Juudas kohtasi vastustajansa Emmauksen solassa, ja vaikka kreikkalaiset olivat hyvin aseistettuja ja harjaantuneita palkkasotureita ja hänen oma armeijansa kehnoissa aseissa ja ryysyinen, juutalaiset saavuttivat täydellisen voiton (166). Antiokhos lähetti suuremman armeijan, jonka päällikkö oli niin varma voitostaan, että hän toi mukanaan orjakauppiaita ostamaan ne juutalaiset, jotka hän aikoi ottaa vangiksi, ja asetti kaupunkeihin nähtäviksi haluamansa hinnat. Juudas voitti nämä joukot Mispan luona niin ratkaisevasti, että Jerusalem joutui vastarinnatta hänen haltuunsa. Hän poistatti kaikki pakanalliset alttarit ja koristukset temppelistä, puhdistutti ja antoi vihkiä sen uudelleen sekä saattoi voimaan vanhan jumalanpalveluksen palanneiden oikeaoppisten juutalaisten osoittaessa myrskyisästi suosiotaan.[2]

Kun varakuningas Lysias saapui uusi armeija mukanaan valloittamaan pääkaupunkia, saapui — tällä kertaa todenmukainen — tieto Antiokhoksen kuolemasta (163). Haluten saada vapaat kädet muualla Lysias tarjosi juutalaisille täyden uskonnonvapauden ehdolla, että he riisuisivat aseensa. »Hurskaat» suostuivat, mutta makkabealaiset kieltäytyivät. Juudas julisti, että Juudean täytyi saada sekä uskonnollinen että valtiollinen

[1] Tavallisesti, joskin epävarmasti tulkittu merkitsevän 'vasaraa'.

[2] Tämän jälleenvihkimisen vuosipäivää *(hanukkah)* vietetään vieläkin miltei jokaisessa juutalaisessa kodissa.

vapaus, jotta se olisi turvattu vastaisilta vainoilta. Vallan huumaamina makkabealaiset ryhtyivät itse vuorostaan vainoamaan. He ahdistivat kostonhimoisesti kreikkalaismielistä puoluetta ei vain Jerusalemissa, vaan rajakaupungeissakin. V. 161 Juudas voitti Nikanorin Adasan luona, ja vahvisti asemaansa tekemällä liiton Rooman kanssa, mutta samana vuonna hän kaatui Elasan luona taistellessaan suurta ylivoimaa vastaan. Hänen veljensä Joonatan jatkoi urheasti sotaa, mutta sai itsekin surmansa Akkonin luona (143). Ainoa eloon jäänyt veli, Simon, jota Rooma tuki, pakotti Demetrios II:n 142 tunnustamaan Juudean itsenäiseksi. Simon asetettiin kansan päätöksellä sekä ylipapiksi että sotapäälliköksi, ja kun nämä virat tehtiin perinnöllisiksi hänen suvussaan, hänestä tuli hasmonien dynastian perustaja. Hänen hallituskautensa ensimmäinen vuosi katsottiin uuden aikakauden aluksi, ja lyömällä omaa rahaa juutalainen valtio kuulutti maailmalle sankarillista uudestisyntymistään.

VIIDESKOLMATTA LUKU

EGYPTI JA LÄNSI

I. KUNINKAAT

Aleksanterin perinnön pienin, mutta lihavin kappale joutui jaossa hänen taitavimmalle ja älykkäimmälle kenraalilleen. Luonteenomaista uskollisuutta osoittaen, kenties myös hankkiakseen silminnähtävän pyhityksen arvovallalleen, Ptolemaios, Lagoksen poika, toi kuningasvainajan ruumiin Memfikseen ja hautautti sen kultaisessa ruumisarkussa.[1] Hän toi myös mukanaan Aleksanterin tilapäisen rakastajattaren Thaiksen, nai hänet, ja heillä oli kaksi poikaa. Hän oli suoraluontoinen, karkea sotilas, joka pystyi sekä jalomielisyyteen että realistiseen ajatteluun. Toisten Aleksanterin seuraajien käyttäessä puolet elämäänsä sotimiseen ja uneksiessa jakamattomasta yliherruudesta, Ptolemaios antautui lujittamaan asemaansa vieraan maan hallitsijana ja edistämään Egyptin maanviljelystä, kauppaa ja teollisuutta. Hän rakensi suuren laivaston ja teki Egyptin yhtä suojatuksi laivastohyökkäyksiltä, kuin luonto oli tehnyt sen miltei luoksepääsemättömäksi maan puolelta. Hän auttoi Rhodosta ja Kreikan liittokuntia puolustamaan itsenäisyyttään Makedoniaa vastaan ja sai siten lisänimen *Soter* ('Pelastaja'). Vasta kun hän kahdeksantoista vuoden ponnistelulla oli saanut lujan järjestyksen uuden valtakuntansa poliittiseen ja taloudelliseen elämään, hän otti itselleen kuninkaan nimen (305). Hänen ja hänen seuraajiensa toimesta kreikkalainen Egypti juurrutti valtansa Kyreneen, Kreetaan, Kykladeille, Kyprokseen, Syyriaan, Palestiinaan, Foinikiaan, Samokseen, Lesbokseen, Samothrakeen ja Hellespontoksen seuduille. Vanhoilla päivillään hän ennätti kirjoittaa hämmästyttävän totuudenmukaisia selostuksia sotaretkistään ja n. 290 perustaa museon ja kirjaston, jotka levittivät Aleksandrian maineen laajalle. V. 285 hän kahdenyhdeksättä vuoden alkaessa painaa hänen hartioitaan määräsi valtaistuimen haltijaksi toisen poikansa, Ptolemaios Filadelfoksen, luovutti hallituksen ja asettui alamaiseksi uuden kuninkaan hoviin. Kahta vuotta myöhemmin hän kuoli.

Hedelmällinen laakso ja suistomaa olivat jo tuottaneet suuria rikkauksia kuninkaan rahastoon. Kun Ptolemaios I halusi pitää päivälliset ystävilleen, täytyi hänen lainata heiltä hopeita ja mattoja; Ptolemaios II käytti

[1] Ptolemaios Filadelfos siirrätti sarkofagin Aleksandriaan. Ptolemaios Kokkes sulatti kullan omaksi hyväkseen ja asetti Aleksanterin maalliset jäännökset lasiarkussa nähtäville.

2 500 000 dollaria kruunajaistensa pääjuhlaan. Uusi faarao oli omaksunut kyreneläisen filosofian ja päättänyt nauttia jokaisesta *monokhronos hedonesta*, jokaisesta hetken ilosta. Hän söi ja lihoi määrättömästi, kokeili monen monilla rakastajattarilla, hylkäsi vaimonsa ja otti lopulta sisarensa Arsinoën puolisokseen. Uusi kuningatar hallitsi valtakuntaa ja johti sen sotia sillä aikaa kun Ptolemaios II hallitsi hovinsa kokkien ja oppineiden parissa. Seuraten isänsä esimerkkiä ja mennen vielä pitemmälle hän kutsui Aleksandriaan vieraikseen kuuluisia runoilijoita, oppineita, kriitikkoja, luonnontieteilijöitä, filosofeja ja taiteilijoita sekä kaunisti pääkaupunkiansa kreikkalaistyylisellä arkkitehtuurilla. Hänen pitkän hallituskautensa aikana Aleksandriasta tuli Välimeren seutujen kirjallisuuden ja tieteen pääkaupunki, eikä Aleksandrian kirjallisuus koskaan myöhemmin kohonnut sellaiseen kukoistukseen. Silti Filadelfoksen vanhuus oli onneton. Hänen luuvalonsa paheni ja huolensa lisääntyivät sitä mukaa kuin rikkaus ja valta kasvoivat. Katsellessaan palatsinsa ikkunasta hän kadehti kerjäläistä, joka loikoili päivänpaisteessa sataman särkällä, ja valitteli: »Voi, olisinpa minä syntynyt tuollaiseksi!» Kuoleman pelon ahdistamana hän etsi Egyptin pappien perimätiedosta ikuisen elämän taikaeliksiiriä.

Hän oli siinä määrin laajentanut museota ja kirjastoa ja yltäkylläisesti myöntänyt niille varoja, että myöhempi historia antoi hänelle niiden perustajan nimen. V. 307 oli Ateenasta karkotettu Demetrios Faleronilainen saanut turvapaikan Egyptistä. Kymmentä vuotta myöhemmin me tapaamme hänet Ptolemaios I:n hovista. Hän se nähtävästi oli, joka huomautti Ptolemaios Soterille, että pääkaupunki ja hallitsijasuku saavuttaisivat kuuluisuutta *museionin* (runotarten, so. taiteiden ja tieteiden talon) perustamisella kilpailemaan Ateenan yliopistojen kanssa. Demetrios, joka otaksuttavasti sai ajatuksensa Aristoteleen uutterasta kirjojen, tietojen, eläinten, kasvien ja valtiosääntöjen kokoilusta, näyttää ehdottaneen rakennettavaksi ryhmän rakennuksia, joihin ei olisi ainoastaan mahtunut suuri kirjakokoelma, vaan myös asuntoja oppineille, jotka omistaisivat elämänsä tieteelliselle tutkimukselle. Suunnitelma miellytti molempia ensimmäisiä Ptolemaioksia; varoja myönnettiin ja uusi yliopisto kohosi verkalleen kuninkaallisten palatsien lähistölle. Siinä oli suuri ruokasali, jossa oppineet nähtävästi aterioivat, *eksedra* eli luentosali, piha, katettu pylväskäytävä, puutarha, tähtitorni ja suuri kirjasto. Laitoksen johtaja kuului muodollisesti pappissäätyyn, koska se oli omistettu runottarille samalla tavalla kuin todellisille jumalattarille. Museionissa eli neljä ryhmää oppineita: tähtitieteilijät, kirjailijat, matemaatikot ja lääkärit. He olivat kaikki kreikkalaisi ja saivat palkkaa kuninkaan aarreaitasta. Heidän tehtävänään ei ollut opettaminen, vaan tutkiminen ja kokeileminen. Myöhemminkin, kun Museionin opiskelijoiden luku kasvoi, sen jäsenet ryhtyivät luennoimaankin, mutta silti se loppuun asti pysyi pikemminkin tieteellisenä

tutkimuslaitoksena kuin yliopistona. Se oli, sikäli kuin tiedetään, ensimmäinen valtion kirjallisuuden ja tieteiden edistämiseksi perustama laitos. Sellaisena se oli Ptolemaiosten ja Aleksandrian tunnusomainen lisä sivistyksen historiaan.

Ptolemaios Filadelfos kuoli v. 246 hallittuaan kauan ja onnellisesti. Ptolemaios III Euergetes ('Hyväntekijä') oli uusi Thotmes III ja havitteli lähi-idän valloitusta. Hän valloitti Sardeen ja Babylonin, marssi aina Intiaan asti ja pirstoi niin tehokkaasti seleukidien valtakuntaa, että se luhistui Rooman kosketuksesta. Emme käy tutustumaan hänen sotiinsa, sillä vaikka kamppailun yksityiskohdat ovatkin draamallisia, sen syyt ja seuraukset ovat kauhistuttavan ikuisia. Sellaisia kuvailevasta historiasta tulee vallan vaihteluiden halpaa palvelua, jossa voitot ja tappiot kumoavat toisensa kaikuvaksi nollaksi. Euergeteen nuori vaimo Berenike vihki kiitokseksi hänen voitoistaan kiharan kutreistaan jumalille. Runoilijat tekivät tarinan kuuluisaksi, ja tähtitieteilijät ylistivät Bereniketä taivaisiin asti antamalla eräälle tähtisikermälle nimen *Coma Berenices,* Bereniken tukka.

Ptolemaios IV Filopator rakasti siinä määrin isäänsä, että hän jäljitteli hänen sotiaan ja voittojaan. Mutta hänen voittonsa Antiokhos III:sta Rafian luona (217) saavutettiin alkuasukasjoukoin. Se oli ensimmäinen kerta, jolloin kukaan Ptolemaios käytti niitä, ja egyptiläiset, jotka nyt olivat aseistettuja ja tietoisia voimastaan, alkoivat siitä asti murentaa kreikkalaisten arvovaltaa Niilin laaksossa. Filopator antautui huvittelemaan, vietti pitkiä aikoja tilavassa huvipurressaan, koteutti *bakkhanalia*-juhlat Egyptiin ja onnistui saamaan itsensä puolittain vakuuttuneeksi siitä, että polveutui Dionysoksesta. V. 205 hänen rakastajattarensa tappoi hänen vaimonsa, ja kohta sen jälkeen Filopator itse kuoli. Seuranneen sekasorron aikana olivat Makedonian Filippos V ja seleukidi Antiokhos III silpomaisillaan Egyptin, kun Rooma, jonka kanssa toinen Ptolemaios oli solminut ystävyyssopimuksen, astui näyttämölle, voitti Filippoksen, pani Antiokhoksen säälimään kokoon tavaransa ja teki Egyptistä Rooman suojelusvaltion (205).

II. SOSIALISMIA PTOLEMAIOSTEN VALTAKUNNASSA

Ptolemaiosten Egyptin verrattomasti kiinnostavin ilmiö on sen laaja valtiososialistinen kokeilu. Se, että kuningas omisti maan, oli vanhastaan ollut pyhä tapa Egyptissä. Faaraolla, joka oli kuningas ja jumala, oli täydellinen oikeus maakamaraan ja sen kaikkiin tuotteisiin. Fellah ei ollut orja, mutta hän ei voinut poistua paikaltaan ilman hallituksen lupaa, ja hänen oli luovutettava yli puolet sadostaan hallitukselle. Ptolemaiokset omaksuivat tämän järjestelmän ja laajensivat sitä anastamalla ne suuret

alueet, jotka edellisten dynastiojen aikana olivat kuuluneet Egyptin ylimyksille tai papeille. Lukuisa valtion tarkastajien byrokratia, jota aseelliset vartijat tukivat, hoiti Egyptiä kuin suurta valtion maatilaa. Nämä virkamiehet sanoivat miltei jokaiselle egyptiläiselle talonpojalle, mitä maatilkkua hänen oli viljeltävä ja mitä siinä kasvatettava. Milloin hyvänsä voitiin hänen työvoimansa ja eläimensä vaatia valtion käytettäväksi kaivos- tai rakennustöihin, metsästykseen tai kanavien tai teiden rakentamiseen. Valtion mittausmiehet arvioivat hänen satonsa, kirjurit merkitsivät sen muistiin. Se puitiin kuninkaallisella puimatanterella, ja fellahit kuljettivat sen ketjussa kuninkaan vilja-aittoihin. Järjestelmässä oli poikkeuksia: Ptolemaiokset sallivat maanviljelijän itse omistaa talonsa ja puutarhansa; he jättivät kaupungit yksityisomistuksen haltuun, ja he myönsivät vuokraamisoikeuden sotilaille, joiden palveluksia palkittiin maalla. Mutta tämä vuokraamisoikeus koski tavallisesti vain maa-alueita, joilla omistaja sitoutui kasvattamaan viiniä, hedelmiä tai öljyä; siihen ei sisältynyt testamenttausoikeutta, ja kuningas saattoi milloin hyvänsä kumota sen. Kun kreikkalaisten tarmo ja taito kohotti näiden klerukhien (osaviljelijöiden) maiden tilaa, alettiin vaatia oikeutta saada siirtää omaisuus isältä pojalle. Toisella vuosisadalla tapa, joskaan ei laki, salli sellaisen testamenttauksen. Viimeisellä vuosisadalla e.Kr. lakikin tunnusti sen, ja siten oli tavallinen kehitys yhteisomistuksesta yksityisomistukseen päättynyt.

Tämä sosialistinen järjestelmä oli epäilemättä kehittynyt sen johdosta, että Egyptin maanviljelysolot edellyttivät laajempaa yhteistoimintaa, suurempaa toiminnan ajallista ja paikallista yhtenäistämistä, kuin voitiin odottaa yksityisen omistusoikeuden vallitessa. Vuotuisen tulvan runsaus sekä kastelun ja ojituksen tehokkuus määräsivät, mitä viljalajeja ja miten paljon oli kylvettävä. Tämä tietenkin edellytti valtion valvontaa. Hallituksen palveluksessa olevat kreikkalaiset insinöörit paransivat ikivanhoja menetelmiä ja sovelsivat käytäntöön tieteellisempää ja voimaperäisempää maanviljelystä. Vanhan *šadufin* korvasi *noria*, suuri, välistä 12 metrin läpimittainen pyörä, jonka sisemmästä kehästä riippui sankoja. Jokaisella pyörähdyksellä jarruttava tanko kumosi kaikki sangot, jotka tyhjensivät sisällyksensä kasteluvesisäiliöön. Vielä parempia olivat »Arkhimedeen ruuvi» ja Ktesibioksen[1] pumppu, jotka nostivat vettä ennen Ptolemaiosten aikaa tuntemattomalla vauhdilla. Taloudellisen johdon keskittäminen hallituksen käsiin ja pakkotyövoiman käyttäminen tekivät mahdolliseksi suuret yleiset työt, kuten virran säännöstelyn, teiden rakentamisen, keinokastelun ja julkiset rakennukset, ja raivasivat tietä Roomaan insinööritaidollisille saavutuksille. Ptolemaios II laski Moiris-järven ja sai sen entisestä pohjasta laajan hedelmällisen maakappaleen sotilaille jaeltavaksi. V. 285 hän alkoi kunnostaa Niilistä Heliopoliin läheltä Punaiselle merelle

[1] Ks. alempana lukua XXVII.

Suezin luo johtavaa kanavaa. Faarao Nekho oli rakentanut sen, Dareios I pannut uudelleen kuntoon, mutta lentohiekka oli jo kahdesti täyttänyt sen, kuten se taas teki vuosisadan kuluessa.

Teollisuuden olosuhteet olivat samanlaiset. Hallitus ei ainoastaan omistanut kaivoksia, vaan joko käytti itse niitä hyväkseen tai otti malmin itselleen. Ptolemaiokset ottivat käytäntöön arvokkaita kultalöydöksiä Nubiassa, ja heidän kultarahansa oli arvoltaan vakavaa. Heillä oli valvonnassaan Kyproksen ja Sinain vaskikaivokset. Heillä oli yksinoikeus öljyyn, jota ei saatu maasta, vaan kasveista, esim. pellavansiemenistä, eräästä tyräkistä *(Croton)* ja seesamista. Hallitus määräsi joka vuosi sen maa-alan suuruuden, jolla näitä kasveja saatiin viljellä. Se osti koko tuotannon määräämäänsä hintaan, pusersi öljyn valtion tehtaissa suurilla hirsipusertimilla, joita orjat käyttivät, myi öljyn vähittäiskauppiaille määräämäänsä hintaan ja esti ulkomaisen kilpailun korkeilla tullitariffeilla. Voitto vaihteli 70:stä 300 prosenttiin. Nähtävästi esiintyi suolan, natronin (saippuana käytetyn soodan), suitsutuksen, papyruksen ja kutomatuotteiden alalla samanlaista hallituksen tukea ja holhontaa. Joitakin yksityisten omistamia tekstiilitehtaita oli toiminnassa, mutta niiden oli myytävä valtiolle koko tuotantonsa. Vähemmän tärkeät teollisuudet jätettiin yksityisten käsiin. Valtio vain antoi toimiluvan ja valvoi niitä, osti suuren osan niiden tuotantoa kiinteään hintaan ja nipisti verotuksella suuren osan voitosta kuninkaalliseen rahastoon. Käsityöammatteja harjoittivat vanhat killat, joiden jäsenet olivat tradition kahlein sidotut ammattiinsa, kyläänsä, jopa asuntoonsakin. Teollisuus oli korkealla tasolla. Vaunuja, huonekaluja, terrakottaesineitä, mattoja ja kosmeettisia aineita valmistettiin runsaasti; lasin puhaltaminen ja liinankudonta olivat Aleksandrian erikoisalana. Ptolemaioksen Egyptissä tehtiin enemmän keksintöjä kuin missään muualla ennen Rooman keisarivallan aikaa. Ruuviketju, nokkaketju, säppiratasketju, taljaketju, pyöräketju ja ruuvipuristin olivat kaikki käytännössä, ja värikemiassa oli päästy niin pitkälle, että kankaita käsiteltiin erilaisilla reagensseilla, joilla saatiin yhteen väriin kastelun jälkeen monenlaisia pysyviä värejä. Aleksandrian tehtaissa käytettiin yleensä orjatyövoimaa, ja sen ylläpitokustannusten huokeus teki Ptolemaioksille mahdolliseksi harjoittaa ulkomaankaupassa polkumyyntiä Kreikan käsityötaidon tuotteiden vahingoksi.

Hallitus valvoi ja säännösteli kaikkea kauppaa. Vähittäiskauppiaat olivat tavallisesti valtion asiamiehiä, jotka jakelivat valtion tavaroita. Kaikki karavaanitiet ja vesiväylät olivat valtion omaisuutta. Ptolemaios II koteutti kamelin Egyptiin ja järjesti etelään kulkevan kamelipostin. Se kuljetti ainoastaan hallituksen tiedoituksia, mutta niihin sisältyi maan melkein koko kauppakirjeenvaihto. Niilillä oli vilkas matkustaja- ja rahtiliikenne, josta nähtävästi huolehtivat yksityiset valtion valvonnan alai-

sina. Välimeren kauppaa varten Ptolemaiokset rakensivat ajan suurimman kauppalaivaston, johon kuului kolmensadan tonnin lastin ottavia aluksia. Aleksandrian makasiinit vetivät puoleensa maailman kaupan, sen kaksinkertainen satama herätti kateutta muissa kaupungeissa, sen majakka oli yksi maailman seitsemästä ihmeestä.[1] Egyptin vainiot, tehtaat ja verstaat tuottivat suuren ylijäämän, joka löysi ostajia idässä Kiinasta, etelässä keski-Afrikasta, pohjoisessa Venäjältä ja Brittein saarilta asti. Egyptiläiset löytöretkeilijät purjehtivat Sansibariin ja Somalimaahan asti ja kertoivat maailmalle Afrikan itärannikon »troglodyyteistä», jotka elivät levistä, kamelikurjista, porkkanoista ja juurista. Murtaakseen arabien valta-aseman Intian kaupassa lähi-idän kanssa egyptiläiset alukset purjehtivat suoraan Niililtä Intiaan. Ptolemaiosten älykkäästi avustamana Aleksandriasta tuli tärkein satama, jossa idän kauppatavarat uudelleen laivattiin Välimeren markkinoille.

Tätä kaupan ja teollisuuden kukoistusta joudutti suurenmoisesti kehittynyt pankkiliike. Perintönä muinaisesta Egyptistä suoritettiin vielä jossakin määrin maksuja luonnontuotteilla, ja kuninkaan varastoaittojen viljaa käytettiin osana pankkivarannosta, mutta viljaa voitiin tallettaa, nostaa ja siirtää paperilla ilman vastaavaa fyysillistä suoritusta. Tämän muunnellun vaihtokaupan rinnalle kehittyi monimutkainen rahatalous. Pankinpito oli valtion yksinoikeus, mutta yksityisliikkeitä voitiin valtuuttaa suorittamaan siihen kuuluvia liiketoimia. Laskut maksettiin šekeillä; pankit lainasivat rahaa korkoa vastaan ja maksoivat kuninkaallisen rahaston laskut. Aleksandriassa sijaitsevalla keskuspankilla oli haarakonttoreita kaikissa tärkeissä kaupungeissa. Maanviljelys, teollisuus, kauppa ja rahaliike eivät vielä milloinkaan tunnetun historian aikana olleet kehittyneet niin monipuolisesti, yhtenäisesti ja väkivaltaisesti.

Tämän järjestelmän herroina ja edunsaajina olivat pääkaupungin vapaat kreikkalaiset. Kaiken päänä oli faarao-jumala-kuningas. Kreikkalaisen väestön näkökulmasta jokainen Ptolemaios oli tosiaan *Soter*, vapahtaja, *Euergetes*, hyväntekijä. Hän jakoi helleeneille satatuhatta virkapaikkaa, toimitti määrättömästi hyötymistilaisuuksia, suosi ennen näkemättömällä tavalla henkistä elämää, ja hänen hovinsa oli ylellisen seuraelämän lähde ja keskus. Kuningas ei ollut oikullinen hirmuvaltias. Egyptiläinen traditio

[1] Knidolainen Sostratos laati sen piirustukset Ptolemaios II:n tilauksesta; kustannukset nousivat 800 talenttiin (2 400 000 dollariin). Se kohosi porrasmaisesti kaventuen 400 jalan korkeuteen; se oli silattu valkoisella marmorilla ja koristettu marmori- ja pronssiveistoksilla. Pylväskupolin yllä, jonka sisältä valo säteili, oli yksikolmatta jalkaa korkea Poseidonin patsas. Liekki, joka saatiin aikaan polttamalla pihkaista puuta, saatiin luultavasti koveroiden metallipeilien avulla näkymään yli kuudenkymmenen kilometrin päähän. Rakennus valmistui 279 e.Kr. ja tuhoutui kolmannellatoista vuosisadalla j.Kr. Faroksen saari, jossa se sijaitsi, on nykyään Aleksandrian Ras-et-Tin-niminen kaupunginosa; itse majakan paikka on jäänyt meren peittoon.

ja kreikkalainen oikeus loivat yhdessä lainsäädäntöjärjestelmän, joka lainasi Ateenan laeista ja paransi niitä joka suhteessa, vapautta lukuun ottamatta. Kuninkaan käskyillä oli täysi lain voima, mutta kaupungeilla oli melko laaja itsehallinto, ja egyptiläinen, kreikkalainen ja juutalainen väestö elivät kukin oman lakinsa alaisina, valitsivat omat virkamiehensä ja vastasivat teoistaan omien tuomioistuimiensa edessä. Eräs Torinossa säilytetty papyrus kuvaa Aleksandriassa tapahtunutta oikeudenkäyntiä. Siinä määritellään riidanalaiset kohdat täsmällisesti, todistusaineisto esitetään huolellisesti, ennakkotapaukset luetellaan ja lopullinen tuomio julistetaan oikeudenmukaisesti ja puolueettomasti. Toiset papyrukset ovat säilyttäneet meidän päiviimme asti aleksandrialaisten testamentteja, ja niistä käy ilmi asiakirjakaavojen ikivanhuus: »Tämä on lyykialaisen Peisiaan, X:n pojan, viimeinen tahto, laadittu täysissä sielun voimissa ja vakaan harkinnan jälkeen.»

Ptolemaiosten hallitusjärjestelmä oli hellenistisen maailman tehokkain. Se lainasi valtakunnalliset puitteensa Egyptiltä ja Persialta, kunnalliset Kreikasta ja jätti ne perinnöksi Rooman keisarikunnalle. Maa oli jaettu nomoksiin eli maakuntiin, joiden hallinnon etunenässä oli kuninkaan nimittämä maaherra. Nämä virkamiehet olivat miltei poikkeuksetta kreikkalaisia. Aleksanterin ajatus, että kreikkalaiset, itämaalaiset ja egyptiläiset sekaantuisivat toisiinsa ja eläisivät tasa-arvoisena, unohdettiin huonosti kannattavana. Niilin laaksosta tuli peittelemättä valloitettu maa. Kreikkalaiset ylivalvojat toivat paremman tekniikan ja johdon Egyptin talouselämään ja lisäsivät suunnattomasti kansakunnan varallisuutta, mutta lisäyksen he pitivät itse. Valtio myi kalliista hinnasta ne tuotteet, joista se määräsi, ja esti kilpailun tullimuureilla. Sen vuoksi oliiviöljy, jonka hinta Deloksessa oli yksikolmatta drakhmaa, maksoi Aleksandriassa kaksikuudetta. Hallitus vaati kaikkialla maanvuokraa, veroja ja tulleja, joskus työvoiman ja elämänkin. Talonpoika maksoi valtiolle hyvitystä oikeudesta pitää karjaa, sen rehusta ja oikeudesta syöttää sitä yleisellä laitumella. Oman kasvi-, hedelmä- tai viinitarhan haltija maksoi kuudenneksen — Ptolemaios II:n aikana puolet — sadostaan valtiolle. Kaikki muut paitsi sotilaat, papit ja hallituksen virkamiehet maksoivat henkiveroa. Suolasta, lakiasiakirjoista ja testamenteista maksettiin veroa. Oli myös viiden prosentin maanvuokravero, kymmenen prosentin liikevaihtovero, kahdenkymmenenviiden prosentin vero kaikista kaloista, jotka pyydettiin Egyptin vesistä; tavaroista, joita tuotiin maaseudulta kaupunkiin tai kuljetettiin pitkin Niiliä, perittiin tullia, kaikissa satamissa perittiin korkea vienti- ja tuontitulli; erityisiä veroja kannettiin laivaston ja majakan ylläpitoa varten, kaupunginlääkärien ja poliisin pitämiseksi hyvällä tuulella ja kultakruunun ostamiseksi jokaiselle uudelle kuninkaalle. Ei mitään unohdettu, mikä saattoi lihottaa valtiota. Ollakseen selvillä veronalaisista tuotteista, tuloista ja toimituksista hallitus piti palveluksessaan kokonaisen lauman kirjureita; väestö ja omaisuus oli seikkaperäisesti luetteloitu. Verojen periminen vuokrattiin ammattimiehille, joiden toimintaa valvottiin ja joiden omaisuus oli vakuutena, kunnes rahat oli maksettu.

Ptolemaiosten rahana ja luonnontuotteina saamat tulot olivat todennäköisesti suurimmat, mitä mikään hallitus kokosi Persian kukistumisen ja Rooman nousun väliaikana.

III. ALEKSANDRIA

Suurin osa tästä rikkaudesta käytettiin Aleksandriassa. Nomosten pääkaupungit ja jotkin muutkin kaupungit olivat myös vauraita, niissä oli kivetyt ja valaistut kadut, kunnollinen poliisivoima ja kelvollinen vedensaanti, mutta mitään niin »nykyaikaista» kuin Aleksandria ei vielä ollut milloinkaan nähty. Strabon kuvailee sitä ensimmäisellä vuosisadalla j.Kr. viisi kilometriä pitkäksi ja lähes kaksi kilometriä leveäksi, Plinius arvioi kaupungin muurien pituuden neljäksikolmatta kilometriksi. Rhodolainen Deinokrates ja knidolainen Sostratos laativat kaupungille suunnikkaanmuotoisen asemakaavan. Sata jalkaa leveä keskuskatu kulki idästä länteen ja leikkasi yhtä leveän pohjois-eteläsuuntaisen kadun. Nämä molemmat valtaväylät ja luultavasti muutamat muutkin kadut olivat yöllä hyvin valaistut, ja päivällä ne pysyivät viileinä kilometrinmittaisten varjoisten pylväsrivien ansiosta. Läntisimmässä niistä neljästä kaupunginosasta, joihin valtaväylät jakoivat kaupungin, Rhakotiissa, asui etupäässä egyptiläisiä, koillinen oli juutalaisten kaupunginosa. Kaakkoisessa kaupunginosassa, Brukheionissa, sijaitsivat kuninkaan palatsi, Museion, kirjasto, Ptolemaiosten haudat, Aleksanterin sarkofagi (sen ajan Hôtel des Invalides), asevarikko, tärkeimmät kreikkalaiset temppelit ja monta avaraa puistoa. Erään puiston pylväshalli oli kuusisataa jalkaa pitkä; toiseen oli sijoitettu kuninkaan eläinkokoelma. Kaupungin keskuksessa sijaitsivat hallintorakennukset, hallituksen varastorakennukset, oikeuspalatsi, tärkein *gymnasion* ja tuhansittain myymälöitä ja liikkeitä. Porttien ulkopuolella oli stadion, hippodromi eli ajorata, amfiteatteri ja laaja hautausmaa, Nekropolis eli vainajien kaupunki. Rantaa reunusti kylpylä- ja kylpylaitosrivi. Pato tai aallonmurtaja, jota sanottiin Heptastadioniksi, koska se oli seitsemän stadionia pitkä, yhdisti kaupungin ja Faros-saaren; sen ansiosta kaupungilla oli yhden asemesta kaksi satamaa. Kaupungin takana sijaitsi Mareotis-järvi, jonka satamat välittivät Niilin liikennettä. Siellä Ptolemaioksilla oli huvipurtensa, ja siellä he nauttivat elämästä.[1]

Aleksandrian väestö oli vuoden 200 paikkeilla yhtä kirjava kuin nykyaikaisen pääkaupungin. Sen muodosti neljä- tai viisisataatuhatta makedonialaista, helleeniä, egyptiläistä, juutalaista, persialaista, anatolialaista,

[1] Vanhasta Aleksandriasta on säilynyt tuskin muuta kuin muutama katakombi ja pylväs. Sen jäännökset ovat juuri nykyisen pääkaupungin alla, minkä takia kaivaustyöt ovat kalliita; mahdollista on, että ne ovat painuneet vedenpintaa alemmas, ja osia vanhasta kaupungista on peittynyt Välimeren alle.

syyrialaista, arabia ja neekeriä.[1] Kaupan vilkastuessa oli alempi keskisääty lukumääräisesti kasvanut. Kosmopoliittinen pääkaupunki oli tulvillaan touhuisia, puheliaita, rähiseviä kaupustelijoita ja kauppiaita, jotka aina havittelivat »afäärejä» eivätkä pitäneet rehellisyyttä ylen suuressa kunniassa. Yhteiskunnan huipulla olivat makedonialaiset ja kreikkalaiset; heidän elämänsä ylellisyys ällistytti hoviin 273 saapuneita Rooman lähettiläitä. Athenaios kuvaa herkkuja, jotka asettivat kovalle koetukselle pöytien kantokyvyn ja hallitsevan luokan ruoansulatuksen, ja Herondas kirjoittaa: »Aleksandria on Afroditen koti, ja sieltä tapaa kaikkea; rikkautta, kisakenttiä, suuren armeijan, kirkkaan taivaan, julkisia näytäntöjä, filosofeja, kallisarvoisia metalleja, oivallisia nuoria miehiä, kelvollisen kuningashuoneen, tiedeakatemian, herkullisia viinejä ja kauniita naisia.» Aleksandrian runoilijat olivat juuri keksineet impeyden kirjallisen arvon, ja sen suorasanaiset kirjailijat tekivät pian siitä ja sen menetyksestä monen kertomuksen johtoaiheen, mutta kaupunki itse oli kuuluisa naistensa auliudesta ja sikäläisten ilon tytärpuolten lukuisuudesta. Polybios valitti, että Aleksandrian kauneimmat yksityistalot kuuluivat ilonaisille. Kaikkiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat naiset liikkuivat vapaasti kaduilla, tekivät ostoksia liikkeissä ja seurustelivat miesten kanssa. Muutamat saavuttivat mainetta kirjallisuuden ja tieteen alalla. Makedonialaiset kuningattaret ja hovinaiset ottivat Ptolemaios II:n Arsinoësta Antoniuksen Kleopatraan asti aktiivisesti osaa politiikkaan ja tekivät rikoksensakin enemmän politiikan kuin lemmen vuoksi, mutta he pysyivät riittävän viehättävinä yllyttääkseen miehet ennen näkemättömään ritarillisuuteen ainakin kirjallisuudessa, ja heidän ansiostaan Aleksandrian seuraelämä tuli osalliseksi naisellisesta vaikutuksesta ja sulosta, mikä oli ollut täysin tuntematonta klassillisessa Kreikassa.

Todennäköisesti joka viides Aleksandrian asukas oli juutalainen. Jo seitsemännellä vuosisadalla oli Egyptissä ollut heprealaisia siirtokuntia. Monet juutalaiset kauppamiehet olivat tulleet maahan persialaisten valloittajien vanavedessä. Aleksanteri oli kehoittanut juutalaisia muuttamaan Aleksandriaan ja oli, mikäli Josefusta on uskominen, luvannut heille samat poliittiset ja taloudelliset oikeudet kuin kreikkalaisille. Ptolemaios I kuljetti valloitettuaan Jerusalemin tuhansittain juutalaisia vankeja mukanaan Egyptiin; hänen seuraajansa vapautti heidät ja kehoitti samoihin aikoihin varakkaita heprealaisia siirtämään kotinsa ja liikkeensä Aleksandriaan. Kristillisen ajanlaskun alussa asui Egyptissä miljoona juutalaista. Suuri osa heistä asui pääkaupungin juutalaiskaupunginosassa. Se ei ollut ghetto, sillä juutalaisilla oli lupa asua kaikissa muissa kaupunginosissa paitsi virkamiesperheille ja heidän palvelijoilleen varatussa Brukheionissa. He valitsi-

[1] V. 1937 oli Aleksandrian väkiluku 682 000.

vat oman *gerusia*nsa eli senaattinsa ja harjoittivat omaa uskontoaan. V. 169 ylipappi Onias III rakensi Aleksandrian esikaupunkiin Leontopoliiseen suuren temppelin, ja hänen henkilökohtainen ystävänsä Ptolemaios VI määräsi Heliopoliin verotulot sen ylläpitämiseen. Sellaiset temppelit toimivat uskonnollisen tehtävänsä ohella myös kouluina ja kokouspaikkoina, minkä johdosta kreikkaa puhuvat juutalaiset käyttivät niistä nimitystä *synagogai*, kokouspaikat. Koska vain harvat Egyptin juutalaiset toisen tai kolmannen sukupolven jälkeen taisivat hepreaa, seurasi Mooseksen lain lukemista sen tulkitseminen kreikaksi. Tällaisesta selittämisestä ja soveltamisesta kehittyi tapa pitää tekstiin nojautuvia saarnoja, ja rituaalista polveutuvat katolisen messun ensimmäiset muodot.

Uskonnollinen ja rodullinen eristäytyminen synnytti yhdessä taloudellisen kateuden kanssa aikakauden loppupuolella Aleksandriassa antisemiittisen liikkeen. Sekä kreikkalaiset että egyptiläiset olivat tottuneet kirkon ja valtion yhteyteen, ja heitä suututti juutalaisten sivistyksellinen itsenäisyys. Sitä paitsi ei juutalaisen käsityöläisen tai liikemiehen kilpailu suinkaan ollut merkityksetön, ja heitä harmitti hänen tarmokkuutensa, sisukkuutensa ja taitavuutensa. Kun Rooma alkoi ostaa Egyptin viljaa, juuri Aleksandrian juutalaiset kauppiaat veivät sen perille laivastoillaan. Tajutessaan, ettei heidän onnistunut kreikkalaistaa juutalaisia, kreikkalaiset tulivat huolestuneiksi omasta tulevaisuudestaan valtiossa, jossa kansan enemmistö sitkeästi pysyi itämaalaisena ja lisääntyi niin voimakkaasti. Unohtaen Perikleen lainsäädännön he valittivat, että juutalaisten laki kielsi seka-avioliitot ja että juutalaiset enimmäkseen pysyttelivät erillään muista. Antisemiittinen kirjallisuus rehotti. Egyptiläinen historioitsija Manetho pani liikkeelle huhun, että juutalaiset satoja vuosia sitten oli karkotettu Egyptistä, koska he sairastivat risatautia tai spitaalia. Tunteet kiihtyivät puolin ja toisin, kunnes ne ajanlaskumme ensimmäisellä vuosisadalla purkautuivat tuhoisan väkivaltaisesti.

Juutalaiset tekivät parhaansa lepyttääkseen *amiksia*n (heidän yhteiskunnallisen eristäytymisensä) ja menestyksensä herättämää kaunaa. Vaikka he pitivät kiinni uskonnostaan, he puhuivat kreikan kieltä, harrastivat Kreikan kirjallisuutta ja kirjoittivat siitä sekä käänsivät pyhät kirjansa ja historialliset teoksensa kreikaksi. Jotta kreikkalaiset voisivat tutustua juutalaisten uskonnolliseen perimätietoon ja jotta hepreaa taitamattomat juutalaiset voisivat lukea omia pyhiä kirjojaan, joukko Aleksandrian juutalaisia oppineita alkoi, luultavasti Ptolemaios II:n aikana, kääntää heprealaista raamattua kreikaksi. Kuninkaat suosivat hanketta, koska he toivoivat sen tekevän Egyptin juutalaiset riippumattomammiksi Jerusalemista ja vähentävän heidän varojensa virtaamista Palestiinaan. Taru kertoo, että Ptolemaios Filadelfos Demetrios Faleronilaisen neuvosta kutsui n. v. 250 seitsemisenkymmentä juutalaista oppinutta Juudeasta kääntämään

kansansa pyhiä kirjoituksia, että kuningas majoitti jokaisen erilliseen huoneeseen Faros-saarelle ja esti heitä olemassa kosketuksissa keskenään, kunnes kukin oli saanut valmiiksi oman pentateukinkäännöksensä, että kaikki seitsemänkymmentä käännöstoisintoa olivat sanasta sanaan yhtäpitäviä, mikä osoitti tekstin ja kääntäjien jumalallista innoitusta, että kuningas palkitsi oppineet runsaasti kullalla ja että näiden seikkojen takia heprealaisen raamatun kreikkalainen laitos tuli tunnetuksi nimellä *hermeneia kata tus hebdomekonta*, 'seitsemänkymmenen suorittama käännös', latinaksi *Interpretatio Septuaginta (sc. Seniorum)*, lyhyesti »Septuaginta».[1] Miten hyvänsä kääntäminen lieneekin tapahtunut, pentateukki näyttää ilmestyneen kreikankielisenä ennen kolmannen vuosisadan päättymistä ja profeettain kirjat toisella vuosisadalla. Tämä oli se Raamattu, jota Filon ja Paavali käyttivät.

Egyptin alkuasukkaiden kreikkalaistaminen epäonnistui yhtä täydellisesti kuin juutalaisten. Aleksandrian ulkopuolella egyptiläiset uppiniskaisesti säilyttivät uskontonsa, oman pukunsa tai alastomuutensa ja omat ikivanhat tapansa. Kreikkalaiset pitivät itseään valloittajina eivätkä lähimmäisinä. He eivät vaivautuneet rakentamaan kreikkalaisia kaupunkeja suistomaan eteläpuolelle eivätkä oppimaan kansan kieltä; eivätkä heidän lakinsa tunnustaneet egyptiläisen ja helleenin avioliittoa. Ptolemaios I koetti yhdistää kreikkalaisten ja alkuasukkaiden uskonnon samastamalla Serapiksen ja Zeun. Myöhemmät Ptolemaiokset palvotuttivat itseään jumalina antaakseen kirjavalle alamaisväestölleen yhteisen ja sopivan palvonnan kohteen, mutta ne egyptiläiset, jotka eivät kärkkyneet virkoja, eivät paljoakaan perustaneet tällaisista keinotekoisista kulteista. Mahtinsa ja rikkautensa menettäneet egyptiläiset papit, jotka elivät valtion avustuksen varassa, odottivat kärsivällisesti kreikkalaisaallon väistymistä. Lopullisen voiton peri Aleksandriassa mystisismi eikä helleenisyys; tähän aikaan laskettiin uusplatonisuuden ja niiden moninaisten pelastuslupauksellisten kulttien perusta, jotka kilpailivat aleksandrialaisten sielusta Kristuksen syntymää ympäröivinä vuosisatoina. Osiris-Serapiksesta tuli myöhempien egyptiläisten ja monen Egyptin kreikkalaisen lempijumala. Isis saavutti jälleen suosiota naisten ja äitiyden jumalattarena. Kristinuskon tullessa ei papiston eikä väestön ollut vaikeaa vaihtaa Isistä Mariaan eikä Serapista Kristukseen.

IV. KUMOUS

Ptolemaioksien sosialismin antama opetus on, että hallituskin voi riistää. Molempien ensimmäisten Ptolemaiosten aikana järjestelmä toimi kohta-

[1] Tarina perustui kirjeeseen, jonka muka muuan Aristeas oli kirjoittanut ensimmäisellä vuosisadalla j.Kr. Oxfordin yliopiston professori Hody osoitti 1684 sen väärennykseksi.

laisen hyvin: suoritettiin suuria insinööritaidollisia hankkeita, maanviljelystä parannettiin, markkinaolot järjestettiin, valvojien ja päällysmiesten epäoikeudenmukaisuus ja puolueellisuus pysyi kohtuullisissa rajoissa, ja vaikka raaka-aineiden ja ihmisvoiman hyväksikäyttö oli perinpohjaista, voitto käytettiin suurelta osalta maan kehittämiseen ja kaunistamiseen sekä sen kulttuurielämän rahoittamiseen. Kolme tekijää syöksi kokeilun perikatoon. Ptolemaiokset ryhtyivät sotimaan ja upottivat yhä suuremman osan kansan ansioista sotajoukkojen, laivastojen ja sotaretkien kustannuksiin. Filadelfoksen jälkeen kuninkaiden laatu huononi nopeasti. He söivät, joivat ja lemmiskelivät sekä antoivat järjestelmän johdon luisua roistojen käsiin, jotka pusersivat köyhistä irti jokaisen mahdollisen lantin. Egyptiläiset eivät koskaan unohtaneet, että riistäjät olivat ulkomaalaisia, eivätkä sitä unohtaneet myöskään papit uneksiessaan Egyptin lihapadoista, joiden ääressä heidän säätynsä oli istunut ennen persialaisten ja kreikkalaisten herruutta.

Ptolemaiosten sosialismissa oli pääpaino tuotannon tehostamisella eikä sen tulosten jakamisella mahdollisimman monille. Fellah sai pitää tuotteistaan juuri niin paljon, että pysyi hengissä, mutta ei niin runsaasti, että se olisi herättänyt innostusta työhön tai perheen perustamiseen. Sukupolvi sukupolvelta hallituksen kiskominen lisääntyi. Valtion yksityiskohtaisen valvonnan järjestelmä kävi yhtä sietämättömäksi kuin despoottisen isän väsymättömästi valvova silmä. Valtio lainasi talonpojalle siemenviljaa ja sitoi siten hänet tilaan, kunnes sato oli korjattu. Talonpoika ei saanut käyttää omia tuotteitaan, ennen kuin oli maksanut valtiolle kaiken velkansa. Fellah oli kärsivällinen, mutta alkoi hänkin nurista. Toisella vuosisadalla oli huomattava osa maasta autiona, koska ei ollut talonpoikia sitä viljelemään. Klerukhit eli kuninkaan maan vuokraajat eivät saaneet alustalaisia viljelemään sitä heidän laskuunsa. He koettivat itse viljellä sitä, mutta eivät pystyneet siihen. Erämaa ryömi vähitellen takaisin sivistyksen valtaamille alueille. Nubian kultakaivoksissa orjat raatoivat alastomina pimeissä ja ahtaissa käytävissä, luonnottomiin asentoihin vääntyneinä, kahleiden rasittamina ja päällysmiehen ruoskan yllyttäminä. He saivat kehnoa ruokaa, joka ei edes riittänyt pitämään heitä hengissä. Tuhannet heistä nääntyivät aliravitsemukseen ja uupumukseen, ja ainoa tervetullut tapahtuma heidän elämässään oli kuolema. Tavallinen tehdastyöläinen sai palkkaa obolin (9 centiä) päivässä, ammattimies kaksi tai kolme. Joka kymmenes päivä oli lepopäivä.

Valitukset tihenivät tihenemistään, ja lakkoja esiintyi yhä useammin. Kaivosmiehet, louhimoiden työläiset, venemiehet, talonpojat, käsityöläiset, kauppiaat, jopa päällysmiehet ja poliisitkin lakkoilivat, harvoin paremman palkan toivossa, koska raatajat olivat lakanneet toivomasta sellaista, vaan pelkästä uupumuksesta ja epätoivosta. »Me olemme väsyneet», kuvaa

eräs papyrus muuatta lakkoa, »aiomme juosta pois (so. etsiä turvapaikkaa temppelistä)». Melkein kaikki riistäjät olivat kreikkalaisia, melkein kaikki riistetyt egyptiläisiä tai juutalaisia. Papit vetosivat salaa alkuasukkaiden kansallisiin tunteisiin, kun taas kreikkalaiset olivat vihoissaan jokaisesta hallituksen juutalaisille tai egyptiläisille tekemästä myönnytyksestä. Pääkaupungissa hyviteltiin rahvasta valtion avustuksilla ja näytännöillä, mutta se pidettiin poissa kuninkaallisesta kaupunginosasta, oli suuren sotavoiman silmälläpidon alla ja oli täysin vailla sananvaltaa valtakunnan asioissa. Siten siitä lopulta tuli väkivaltainen ja vastuuton roskajoukko. V. 216 egyptiläiset tekivät kapinan, mutta heidät nujerrettiin. V. 189 he nousivat uudelleen kapinaan, joka kesti viisi vuotta. Ptolemaiokset saivat hetkellisen voiton armeijansa avulla ja lisäämällä papeille maksettuja apurahoja, mutta tilanne oli muodostunut kestämättömäksi. Maa oli lypsetty ehdyksiin, ja riistäjätkin tajusivat, ettei mitään ollut jäljellä.

Hajaannusilmiöitä esiintyi joka taholla. Ptolemaiokset siirtyivät luonnollisista paheista luonnottomiin, älykkyydestä typeryyteen. He olivat niin ennakkoluulottomia ja äkkipikaisia avioliittoasioissaan, että menettivät kansansa arvonannon. Ylellisyys teki heidät kykenemättömiksi hallitsemaan ja sotimaan, lopulta ajattelemaankin. Laittomuus ja epärehellisyys, kykenemättömyys ja toivottomuus sekä kilpailun ja omistuksen herättämän innon puute vähensivät maan tuottavuutta joka vuosi. Kirjallisuus kuihtui, luova taide kuoli; kolmannen vuosisadan jälkeen Aleksandria pystyi enää vain vähäisiin saavutuksiin kummallakaan alalla. Egyptiläiset eivät enää tunteneet arvonantoa kreikkalaisia kohtaan; kreikkalaiset, niin uskomatonta kuin se onkin, menettivät arvonannon itseään kohtaan. He unohtivat vuosi vuodelta yhä enemmän oman kielensä ja puhuivat kreikan ja egyptin turmeltunutta sekasotkua. Yhä useammat heistä naivat egyptiläiseen tapaan sisarensa tai solmivat avioliittoja egyptiläisten kanssa menettäen kansallisuutensa. Tuhannet heistä kumarsivat egyptiläisten jumalia. Toisella vuosisadalla kreikkalaiset olivat menettäneet valtiollisenkin johtoasemansa. Ptolemaiokset omaksuivat arvovaltansa turvaksi Egyptin uskonnon ja sen rituaalin sekä lisäsivät pappien valtaa. Sitä mukaa kuin kuninkaat vajosivat epikurolaiseen joutilaisuuteen, papisto hankki takaisin johtoasemansa ja valtasi vuosi vuodelta maaomaisuuden ja etuoikeudet, jotka ensimmäiset Ptolemaiokset olivat siltä riistäneet. Vuodelta 196 oleva Rosette'in kivi kuvaa Ptolemaios V:n kruunajaisia, jotka tapahtuivat miltei täydellisesti egyptiläismallisin juhlamenoin. Ptolemaios V:n (203—181) ja Ptolemaios VI:n (181—145) aikana hallitsijasuvun keskinäiset taistelut vaativat sen koko huomion, ja Egyptin maanviljelys ja teollisuus rappeutuivat. Järjestys ja rauha palasi vasta kun Caesar eräässä uransa vähäisessä välinäytöksessä sieppasi Egyptin miltei miekaniskutta ja Augustus teki siitä Rooman provinssin (30 e.Kr.).

V. SISILIAN PÄIVÄNLASKU

Hellenistisen ajan kasvot olivat suunnatut itään ja etelään; lännen se syrjäytti miltei kokonaan. Kyrene kukoisti tavallisuuden mukaan, sillä se oli oppinut, että oli parempi käydä kauppaa kuin sotaa. Sieltä olivat kotoisin tämän aikakauden miehistä runoilija Kallimakhos, filosofi Eratosthenes ja filosofi Karneades. Kreikkalaista Italiaa huolestutti ja heikensi lisääntyvien alkuasukkaiden ja nousevan Rooman kaksinkertainen uhka, ja Sisiliaa painoi Karthagon mahdin ainainen pelko. Kolmekolmatta vuotta Timoleonin valtaanpääsyn jälkeen varakkaat syrakusalaiset tekivät kapinan, kukistivat demokratian ja antoivat vallan 600 oligarkkiperheen käsiin (320). Nämä jakaantuivat puolueisiin, ja heidät vuorostaan kukisti radikaalien vallankumous, jossa neljätuhatta ihmistä tapettiin ja kuusituhatta varakasta karkotettiin maasta. Agathokles kohosi diktaattoriksi lupaamalla pyyhkiä pois velat ja jakaa maan uudelleen. Tällä tavoin verotus tai väkivalta aika ajoin oikaisevat varallisuuden äärimmäisen keskittymisen.

Seitsemänviidettä vuoden sekasorron aikana karthagolaiset hyökkäsivät monta kertaa saarelle, ja Pyrrhos tuli, voitti, hävisi ja meni. Sitten Syrakusa onnen ansaitsemattomasta oikusta joutui Hieron II:n valtaan. Hieron oli suopein niistä monista diktaattoreista, joita Sisilian kreikkalaisten intohimot ja melskeet kohottivat pinnalle. Hän hallitsi neljäkuudetta vuotta »tappamatta, ajamatta maanpakoon tai vahingoittamatta yhtään ainoaa kansalaista, mikä totisesti on maailman ihmeellisin asia», kuten Polybios ällistyneenä toteaa. Vaikka häntä ympäröi kaikkinainen ylellisyys, hän eli vaatimattomasti ja kohtuullisesti ja saavutti yhdeksänkymmenen vuoden iän. Hän tahtoi monta kertaa luopua vallasta, mutta kansa rukoili häntä pitämään sen. Hänen hyvä arvostelukykynsä johti hänet tekemään liiton Rooman kanssa, ja siten hän piti karthagolaiset aisoissa puoli vuosisataa. Hän palautti kaupunkiin rauhan ja järjestyksen ja antoi sen nauttia melko suurta vapautta. Hän toteutti suuria julkisia rakennushankkeita ja turvautumatta näännyttävään verotukseen jätti jälkeensä täyden rahaston. Hänen suojeluksessaan Arkhimedes kohotti antiikin tieteen korkeimmilleen ja Theokritos viimeisenä puhtaan kreikan taitajana lauloi Sisilian ihanuudesta ja sen kuninkaalta odottamastaan anteliaisuudesta. Syrakusasta tuli nyt Hellaan väkirikkain ja kukoistavin kaupunki.

Joutoaikoinaan Hieron sai huvia sen huvipurren valmistumisen seuraamisesta, jota hänen käsityöläisensä Arkhimedeen johdolla rakensivat antiikin koko laivanrakennustaidon mestariteokseksi. Se oli puolen stadionin (407 jalan) mittainen. Siinä oli urheilukansi *gymnasion*eineen ja suurine marmorialtaineen ja varjoisa puutarhakansi, jolla kasvoi monenlaisia kasveja. Sen miehistönä oli 600 merimiestä, jotka olivat jakaantuneet kahteenkymmeneen airoryhmään, ja se saattoi lisäksi ottaa 300 matkustajaa tai merisotilasta. Siinä oli 60 kajuuttaa, joista muutamissa oli mosaiikki-

lattiat ja norsunluusta ja jalometallista tehdyt ovet. Sen sisustus oli kaikin puolin upea, ja se oli koristettu maalauksin ja veistoksin. Hyökkäyksiä vastaan sitä suojelivat panssari ja kahdeksan tornia. Kustakin tornista ulkoni suuria hirsiä, joiden päässä olevista rei'istä voitiin pudottaa suuria kiviä vihollisaluksiin. Arkhimedes oli suunnitellut suuren katapultin, joka saattoi singota kolmen talentin (78 kilon) painoisia kiviä tai kaksitoista kyynärää (viisi ja puoli metriä) pitkiä nuolia. Hieron oli toivonut voivansa käyttää sitä Syrakusan—Aleksandrian säännöllisessä liikenteessä, mutta huomattuaan, ettei se mahtunut hänen satama-altaisiinsa ja että sen ylläpitokustannukset olivat ylettömät, hän täytti sen Sisilian yltäkylläisten vainioiden ja vesien viljalla ja kaloilla ja lähetti sen kaikkineen päivineen lahjaksi Egyptille, jossa raivosi tavaton kato.

Hieron kuoli 216. Hän oli tahtonut ennen kuolemaansa saattaa voimaan demokraattisen valtiosäännön, mutta hänen tyttärensä käyttivät hänen vanhuudenheikkouttaan hyväkseen ja saivat hänet jättämään valtansa perinnöksi pojanpojalleen. Hieronymos osoittautui velttiöksi ja lurjukseksi. Hän luopui Rooman liitosta, otti hoviinsa Karthagon lähettiläitä ja salli heidän päästä Syrakusan todellisiksi hallitsijoiksi. Rooma, jolta puuttui viljaa, valmistautui kamppailemaan Karthagon kanssa rikkaasta saaresta, joka ei koskaan ollut oppinut hallitsemaan itseään. Koko Välimeren maailma valmistautui liikakypsän hedelmän lailla putoamaan suuremman ja häikäilemättömämmän valloittajan käsiin, kuin mitä Kreikan historia konsanaan oli nähnyt.

KUUDESKOLMATTA LUKU

KIRJAT

I. KIRJASTOT JA OPPINEET

Kaikilla hellenistisen elämän aloilla draamaa lukuun ottamatta tapaamme saman ilmiön: kreikkalainen sivistys ei ollut tuhoutunut, vaan hajaantunut. Ateena oli kuolemaisillaan, ja läntiset kreikkalaiset siirtolat, paitsi Syrakusa, olivat rappiolla, mutta Egyptin ja idän kreikkalaiskaupungit olivat aineellisen ja sivistyksellisen kukoistuksensa huipulla. Polybios, jossa yhtyivät laaja kokemus, historiantuntemus ja varovainen harkinta, puhui vuoden 148 paikkeilla »nykyajasta, jolloin taiteen ja tieteen kehitys on ollut niin nopeaa». Sanat kaikuvat tutuilta. Kreikan kielen tultua yleiseksi oli syntynyt kulttuuriyhteys, joka itä-Välimeren alueella tuli kestämään lähes tuhat vuotta. Kaikki uusien valtakuntien sivistyneet opettelivat kreikkaa, joka oli diplomatian, kirjallisuuden ja tieteen väline. Miltei jokainen Egyptin ja lähi-idän sivistynyt ei-helleeni ymmärsi kreikankielistä kirjaa. Ihmiset puhuivat *oikumenesta*, asutusta maailmasta, yhtenä sivistyspiirinä, ja omaksuivat kosmopoliittisen maailmankatsomuksen, joka oli vähemmän innoittava, mutta kenties järkevämpi kuin kaupunkivaltion kopea ja ahdasmielinen nationalismi.

Tälle suurentuneelle lukijakunnalle tuhannet kirjailijat kirjoittivat satojatuhansia kirjoja. Tunnemme yhdentoistasadan hellenistisen kirjailijan nimen; tuntemattomien monilukuista joukkoa ei voida arvioida. Kirjoituksen helpottamiseksi oli kehitetty vinokirjoitus, ja jo neljännellä vuosisadalla kuulemme pikakirjoitusjärjestelmistä, joissa »tiettyjä ääntiöitä ja kerakkeita voidaan ilmaista erilaisiin asentoihin merkityillä viivoilla». Kirjat kirjoitettiin Egyptin papyrukselle, kunnes Ptolemaios VI toivoen siten ehkäisevänsä Pergamonin kirjaston kasvun kielsi sen viennin Egyptistä. Eumenes II vastasi edistämällä idässä jo kauan kirjoittamiseen käytettyjen muokattujen lampaan- ja vasikannahkojen joukkotuotantoa, ja pian Pergamonista nimensä saanut pergamentti kilpaili paperin kanssa tietoliikkeen ja kirjallisuuden välineenä.

Kun kirjojen luku oli näin kasvanut, muodostuivat kirjastot välttämättömyydeksi. Sellaisia oli aikaisemmin esiintynyt Egyptin ja Mesopotamian ruhtinaiden ylellisyytenä, mutta Aristoteleen kirjasto oli nähtävästi ensimmäinen laaja yksityiskokoelma. Sen suuruuden ja arvon voimme päätellä siitä, että hän maksoi 18 000 dollaria siitä osasta, jonka osti Platonin seuraajalta Speusippokselta. Aristoteles testamenttasi kirjansa Theofrastok-

selle ja tämä vuorostaan (287) Neleukselle, joka vei ne Vähän Aasian Skepsikseen. Siellä ne perimätiedon mukaan haudattiin maahan niiden pelastamiseksi Pergamonin kuninkaiden kirjahimolta. Kestettyään lähes vuosisadan tätä vahingollista haudattuna-oloa nidokset n. v. 100 e.Kr. myytiin Apellikon Teolaiselle, eräälle ateenalaiselle filosofille. Apellikon havaitsi, että kosteus oli syövyttänyt pois monia kohtia. Hän valmisti uusia kappaleita ja täytti aukot parhaan ymmärryksensä mukaan. Tämä seikka selittänee sen, miksi Aristoteles ei ole historian tenhoisin filosofi. Kun Sulla 86 valloitti Ateenan, hän anasti Apellikonin kirjaston ja vei sen Roomaan. Siellä rhodolainen oppinut Andronikos järjesti uudelleen ja julkaisi Aristoteleen teosten tekstit. Se oli tapaus, joka vaikutti miltei yhtä elvyttävästi Rooman ajatteluun kuin Aristoteleen jälleenlöytäminen keskiajan filosofian havahtumiseen.

Tämän kirjakokoelman seikkailut osoittavat, millaisessa kiitollisuudenvelassa kirjallisuus on Ptolemaioksille kuuluisan Aleksandrian kirjaston perustamisesta ja ylläpitämisestä Museionin osana. Ptolemaios I pani sen alulle, Ptolemaios II saattoi sen päätökseen ja perusti pienemmän kirjaston Serapiksen maanalaiseen pyhäkköön. Filadelfoksen hallituskauden lopulla kääröjen luku oli noussut 532 000:een, mikä vastaa luultavasti 100 000 meikäläistä kirjansidosta. Jonkin aikaa tämän kokoelman laajentaminen kiinnosti Egyptin hallitsijoiden mieltä yhtä paljon kuin valtapolitiikka. Ptolemaios III määräsi, että jokainen Egyptiin tuotu kirja oli talletettava kirjastoon, että siitä oli tehtävä jäljennöksiä, omistajalle annettava jäljennös ja että alkuteos oli jäävä kirjastoon. Sama itsevaltias pyysi Ateenaa lainaamaan hänelle Aiskhyloksen, Sofokleen ja Euripideen käsikirjoitukset ja talletti 90 000 dollaria vastaavan summan palauttamisen vakuudeksi. Hän piti alkuteokset, lähetti takaisin jäljennökset ja käski ateenalaisia pitämään rahat korvauksena. Vanhojen kirjojen omistamishalu kasvoi niin yleiseksi, että ilmestyi henkilöitä, joiden erikoisalana oli uusien käsikirjoitusten värjääminen ja turmeleminen, jotta ne voitiin myydä antikviteetteina ensipainosten keräilijöille.

Kirjasto kohosi pian muuta Museionia huomattavammaksi tärkeyden ja mielenkiinnon puolesta. Kirjastonhoitajan virka oli korkeimpia, mitä kuningas jakeli, ja siihen sisältyi kruununprinssin kasvattajan tehtävä. Näiden kirjastonhoitajien nimet ovat säilyneet, vaikkakaan ei yhtäpitävästi, useissa käsikirjoituksissa. Myöhäisimmän luettelon mukaan olivat kuusi ensimmäistä Zenodotos Efesolainen, Apollonios Rhodolainen, Eratosthenes Kyreneläinen, Apollonios Aleksandrialainen, Aristofanes Byzantionilainen ja Aristarkhos Samothrakelainen. Heidän syntyperänsä erilaisuus on taas uusi näyte hellenistisen kulttuurin yhtenäisyydestä. Aivan heidän veroisensa oli runoilija ja oppinut Kallimakhos, joka laati kokoelmasta 120 kääröä käsittävän luettelon. Silmiimme ilmestyy kuva jäljentäjäjoukosta,

johon arvattavasti kuului orjia, valmistamassa kallisarvoisista alkuteoksista kaksoiskappaleita ja parvesta oppineita erottelemassa materiaalia ryhmiin. Muutamat näistä miehistä kirjoittivat tieteen tai kirjallisuuden eri alojen historioita, toiset julkaisivat mestariteosten lopullisia laitoksia, muutamat taas laativat selityksiä näihin teksteihin jälkimaailman ja maallikkojen valistukseksi. Byzantionilainen Aristofanes aikaansai vallankumouksen kirjallisuudessa erottamalla vanhojen tekstien lauseet ja virkkeet suurilla alkukirjaimilla ja välimerkeillä, ja hän myös keksi ne korkomerkit, jotka niin suuresti häiritsevät meitä kreikkaa lukiessamme. Zenodotos aloitti *Iliaan* ja *Odysseian* tekstikriitillisen käsittelyn, Aristofanes edisti sitä ja Aristarkhos saattoi sen päätökseen. He vakiinnuttivat nykyisen tekstin ja valaisivat sen hämäriä kohtia oppineilla reunamuistutuksilla. Kolmannen vuosisadan loppuun mennessä Museion, kirjasto ja niiden oppineet olivat tehneet Aleksandriasta kreikkalaismaailman älyllisen pääkaupungin kaikilla muilla paitsi filosofian alalla.

Muillakin hellenistisillä kaupungeilla oli epäilemättä kirjastonsa. Itävaltalaiset arkeologit ovat Efesoksessa kaivaneet esille muhkean kunnalliskirjaston, ja tiedetään, että Scipion hävittäessä Karthagon siellä tuhoutui suuri kirjasto. Mutta ainoa, joka saattoi kestää vertaamista Aleksandrian kirjaston kanssa, oli Pergamonin kirjasto. Tuon lyhytikäisen valtion kuninkaat seurasivat valistuneella kateudella Ptolemaiosten sivistysrientoja. V. 196 Eumenes II perusti Pergamoniin kirjaston ja kutsui sen saleihin muutamia Kreikan etevimpiä oppineita. Kokoelma kasvoi nopeasti. Kun Antonius lahjoitti sen Kleopatralle korvatakseen sen osan Aleksandrian kirjastoa, joka paloi vuoden 48 kansannousussa Caesaria vastaan, siihen kuului noin 200 000 kääröä. Tämän kirjaston ja attalidikuninkaiden attikalaisuuden harrastuksen ansiosta Pergamonista tuli hellenistisen ajan lopulla Kreikan proosakirjallisuuden puristisen suunnan keskus; tämä suunta ei pitänyt puhtaana ainoatakaan sanaa, joka ei ollut peräisin klassilliselta ajalta. Näille klassillisuuden harrastajille olemme kiitollisuudenvelassa Attikan proosakirjallisuuden mestariteosten säilymisestä.

Hellenistinen aika oli ennen kaikkea älymystön ja oppineiden aikaa. Kirjoittamisesta tuli kutsumuksen asemesta ammatti. Syntyi klikkejä ja nurkkakuntia, jotka arvostivat neroutta kääntäen verrannollisessa suhteessa etäisyyden neliöön. Runoilijat alkoivat kirjoittaa runoilijoille ja muuttuivat keinotekoisiksi, oppineet alkoivat kirjoittaa oppineille ja muuttuivat ikävystyttäviksi. Ajattelevat ihmiset tajusivat, että Kreikan luova innoitus oli ehtymäisillään ja että pysyvin palvelus, jonka he saattoivat suorittaa, oli rohkeamman ajan kirjallisten saavutusten kerääminen, turvaaminen, julkaiseminen ja tulkitseminen. He loivat teksti- ja kirjallisuuskritiikin miltei kaikki menetelmät. He koettivat seuloa esiintyvien käsikirjoitusten massasta parhaan ja opastaa kansaa lukemaan. He laativat

luetteloja »parhaista kirjoista», »neljästä sankarirunoilijasta», »yhdeksästä historioitsijasta», »kymmenestä lyyrikosta», »kymmenestä puhujasta» jne. He kirjoittivat suurten kirjailijoiden ja tiedemiesten elämäkertoja; he kokosivat ja pelastivat talteen ne hajanaiset tosiasiat, joihin kaikki tietomme noista miehistä nojautuvat. He sepittivät yleiskatsauksia historiaan, kirjallisuuteen, draamaan, tieteeseen ja filosofiaan. Muutamat näistä »tiedon läpileikkauksista» ovat auttaneet säilymään niitä alkuteoksia, joiden yhteenvetoja ne olivat, toiset taas korvanneet ja tarkoittamattaan hävittäneet unohduksiin niitä. Murehtien Attikan kreikan kielen rappeutumista aikansa itämaistuneeksi »pidgin-kreikaksi» hellenistiset oppineet laativat sanakirjoja ja kielioppeja, ja Aleksandrian kirjasto julkaisi Ranskan akatemian tavoin oikeakielisyyssääntöjä. Ilman heidän oppinutta ja kärsivällistä »muurahaisentyötään» olisivat kahden vuosituhannen sodat, vallankumoukset ja luonnonmullistukset hävittäneet sen »kallisarvoisen miniminkin», joka meille on säilynyt Kreikan haaksirikkoutuneesta perinnöstä.

II. JUUTALAISTEN KIRJAT

Kaikissa ajan pyörteissä juutalaiset säilyttivät perinteellisen rakkautensa oppia kohtaan ja tuottivat enemmän kuin oman osuutensa aikakauden arvonsa säilyttävästä kirjallisuudesta. Tähän aikakauteen kuuluvat muutamat ihanimmat Raamatun osat. Kolmannen vuosisadan lopulla juutalainen runoilija (tai runoilijatar?) sepitti ihastuttavan Korkean veisun: siinä on kaikki taiteellisuus, mitä Kreikan runoudessa on Sapfosta Theokritokseen saakka, mutta myös sellaista, mitä ei tavata ainoallakaan ajan kreikkalaisella kirjailijalla: kiihkeää mielikuvitusta, syvää tunnetta ja idealistista antaumusta, joka oli kyllin voimakas toivottamaan tervetulleeksi rakkauden sekä sielullisen että ruumiillisen puolen ja muuttamaan itse lihankin hengeksi. Osittain Jerusalemissa, suurimmalta osalta Aleksandriassa ja osaksi muissa itäisen Välimeren kaupungeissa hellenistiset juutalaiset kirjoittivat heprean, aramean tai kreikan kielellä sellaisia mestariteoksia kuin Saarnaaja, Danielin kirja, osia Sananlaskuista ja Psalmeista ja useimmat suurista apokryfikirjoista. He sepittivät historiallisia teoksia (Aikakirjat), novelleja (Esterin ja Juuditin kirjat) ja perheidyllejä (Tobiaan kirja). *Soferim* muuttivat heprean kirjoituksen vanhasta assyrialaisesta neliömäiseksi syyrialaiseksi, jollaisena se on pysynyt nykyaikaan asti. Koska useimmat lähi-idän juutalaiset nyttemmin puhuivat mieluummin arameaa kuin hepreaa, kirjanoppineet selittivät pyhiä kirjoja lyhyissä arameankielisissä targumeissa ('tulkinta'). Perustettiin kouluja tooran (lain) opiskelua ja sen moraalisäännösten nuorisolle selittämistä varten. Nämä selitykset, huomautukset ja esimerkit, jotka periytyivät opettajalta

oppilaalle halki sukupolvien, muodostivat myöhemmin Talmudin pääasiallisen materiaalin.

Kolmannen vuosisadan kallistuessa loppuunsa suuren neuvoston kirjanoppineet olivat saattaneet vanhemman kirjallisuuden julkaisemisen päätökseen ja siten Raamatun kaanonin lopulliseen asuun. He katsoivat profeettain ajan olevan ohi ja kirjaimellisen innoituksen päättyneen. Tuloksena oli, että monet tämän aikakauden viisautta ja kauneutta uhkuvat teokset jäivät vaille jumalallisen yhteistyön mahdollisuutta ja joutuivat apokryfikirjojen kovaonniseen luokkaan.[1] Molemmat Esran kirjat ovat kenties kirjallisesta loistostaan kiitollisuudenvelassa Jaakko-kuninkaan kääntäjille, mutta näiden tilille voidaan tuskin panna liikuttavaa kertomusta siitä, miten Esra pyysi enkeli Urielia selittämään miksi pahat menestyvät, hyvät kärsivät ja Israel on kahleissa. Tähän enkeli vastasi voimakkain vertauksin, mutta silti korutonta kieltä käyttäen, ettei osa voi ymmärtää eikä arvostella kokonaisuutta.

Siirakin kirjan esipuhe sanoo sen v. 132 valmistuneeksi kreikkalaiseksi käännökseksi kääntäjän isoisän Jeesuksen, Siirakin pojan, kaksi sukupolvea aikaisemmin heprean kielellä pitämistä puheista. Tämä Jehoshua ben Sira oli sekä oppinut että liikemies. Nähtyään jonkin verran maailmaa matkoillaan hän oli tehnyt kodistaan koulun ja esitti oppilailleen näitä tutkielmiaan elämänviisaudesta. Hän moittii rikkaita juutalaisia, jotka olivat hylänneet uskonsa tehdäkseen paremman vaikutuksen pakanain maailmassa; hän varoittaa nuorisoa ilonaisista, jotka vaanivat sitä kaikkialla, ja hän suosittelee lakia yhä parhaana oppaana maailman pahuuden ja eksytysten keskellä, mutta hän ei ole puritaani. Toisin kuin *khasidim*illa hänellä on hyvä sana sanottavana viattoman huvin puolesta, ja hän moittii mystikkoja, jotka hylkäävät lääketieteen uskoen, että vain Jumala yksin voi parantaa taudit, jotka ovat Jumalan lähettämiä. Kirjassa on viljalti mietelauselmia, joista tunnetuin yhdistää vitsan ja lapsen. »On mahdotonta laskea niiden piiskausten määrää, jotka ovat hänen tilillään», sanoi Renan. Se on jalo kirja, viisaampi ja lempeämpi kuin Saarnaaja.

Siirakin kirjan neljännessäkolmatta luvussa sanotaan viisaudesta: »Ennen ikiaikoja, alussa, hän minut loi.» Tässä ja Sananlaskujen ensimmäisessä luvussa esiintyy varhaisin heprealainen muoto *logos*-opista. Viisaus on sen

[1] Vanhan testamentin apokryfisiä (sananmukaisesti 'kätkettyjä') kirjoja ovat ne, jotka syrjäytettiin Vanhan testamentin juutalaisesta kaanonista, koska niiden ei katsottu olevan innoitettuja, mutta jotka sisällytettiin roomalaiskatoliseen latinankieliseen *vulgata*-käännökseen, jonka P. Hieronymus laati heprean- ja kreikankielisten tekstien perusteella. VT:n tärkeimmät apokryfikirjat ovat Siirakin kirja, II ja III Esran kirja ja I ja II Makkabealaiskirja. Apokalyptiset (so. ilmestys-)kirjat ovat ne, joissa esitetään profeettain jumalallisia ilmestyksiä; sellaisia alkoi esiintyä n. 250 e.Kr., ja niitä ilmestyi kristilliselle ajalle asti. Joitakin apokalyptisia kirjoja, esim. Henokin kirjaa, pidetään apokryfisinä ja epäkanonisina, toisia, esim. Ilmestyskirjaa, kanonisina.

mukaan »demiurgi» eli välillinen luoja, jonka Jumala on asettanut suunnittelemaan maailmaa. Tämä Viisauden olennoiminen henkilöllistyneeksi älyksi on vallitsevana aatteena viimeisten esikristillisten vuosisatojen juutalaisessa teologiassa. Sen rinnalla saa yhä suuremman merkityksen henkilökohtaisen kuolemattomuuden ajatus. Henokin kirjassa, jonka nähtävästi ovat sepittäneet useat Palestiinassa eläneet henkilöt vuosien 170 ja 66 välillä, on taivaan toivosta tullut elintärkeä tarve. Pahojen menestystä ja hurskaan ja kuuliaisen kansan onnettomuuksia ei enää jaksettu kestää ilman tätä toivoa. Ilman sitä näytti elämä ja historia olevan pikemmin saatanan kuin Jumalan työtä. Messias oli tuleva, joka oli perustava taivaallisen kuningaskunnan maan päälle ja palkitseva hyveellisiä ikuisella autuudella kuoleman jälkeen.

Danielin kirjassa purkautuu koko Antiokhos IV:n aikojen kauhu ilmoille. N. 166, kun uskovaisia oli vainottu kuolemaan asti heidän uskonsa tähden ja yhä suuremmat vihollisjoukot marssivat makkabealaisten parvea kohti, otaksuttavasti joku »hurskaista» koetti virittää kansan rohkeuden uuteen eloon kuvailemalla Danielin kärsimyksiä Nebukadrezzarin Babyloniassa. Kirjan jäljennöksiä kierteli salaa juutalaisten keskuudessa. Se ilmoitettiin kolmesataaseitsemänkymmentä vuotta aikaisemmin eläneen profeetan teokseksi, profeetan, joka oli kokenut suurempia koettelemuksia kuin kukaan juutalainen Antiokhoksen aikana, selviytynyt niistä voitollisena ja ennustanut samanlaista riemuvoittoa rodulleen. Ja vaikka hyveelliset ja hurskaat saisivat niukalti onnea maan päällä, saisivat he palkintonsa viimeisellä tuomiolla, jolloin Herra toivottaisi heidät tervetulleiksi taivaan ikuiseen autuuteen ja syöksisi heidän vainoojansa ikuiseen helvettiin.

Kaiken kaikkiaan voidaan tämän aikakauden säilynyttä juutalaista kirjallisuutta luonnehtia mystilliseksi tai mielikuvitusperäiseksi opetus-, ylösrakennus- ja lohdutuskirjallisuudeksi. Varhaisempien aikakausien juutatalaisille oli itse elämä ollut kylliksi, eikä heidän uskontonsa ollut pakoa maailmasta, vaan moraalin draamallistamista uskon runouden avulla. Mahtava, kaikkivaltias ja kaikkinäkevä Jumala oli palkitseva hyveen ja rankaiseva pahat työt maanpäällisessä elämässä. Vankeuden aika oli saanut tämän uskon horjumaan, temppelin jälleenrakentaminen oli uudistanut sen; Antiokhoksen nuijaniskut saivat sen sortumaan. Pessimismillä oli nyt esteetön tie avoinna, ja kreikkalaisesta kirjallisuudesta juutalaiset löysivät mitä elävimpiä esityksiä elämän vääryyksistä ja murhenäytelmistä. Sillä välin juutalaisten tutustuminen persialaisten käsityksiin taivaasta ja helvetistä, hyvän ja pahan kamppailusta ynnä hyvän lopullisesta voitosta tarjosi pelastustien epätoivon filosofiasta. Ehkä myös Egyptistä Aleksandriaan periytyneet kuolemattomuuskäsitykset ja ne aatteet, jotka olivat elähdyttäneet Kreikan mysteerejä, osaltaan ylläpitivät kreikkalais- ja roomalaisajan juutalaisissa sitä lohdullista toiveikkuutta, joka piti heitä pystyssä kaikista heidän temppeliään ja valtiotaan kohdanneista onnetto-

muuksista huolimatta. Näiltä juutalaisilta ja egyptiläisiltä, persialaisilta ja kreikkalaisilta oli ikuisen palkinnon ja rangaistuksen ajatus siirtyvä uuteen, voimakkaaseen uskontoon ja auttava sitä voittamaan omakseen rikkinäisen maailman.

III. MENANDROS

Draama kukoisti tällä aikakaudella muiden taiteiden tavoin, mitä paljouteen tulee. Jokaisella kaupungilla, milteipä jokaisella kolmannen luokan kaupunkirähjälläkin oli oma teatteri. Näyttelijöiden kysyntä oli suuri; he olivat paremmin järjestyneitä kuin milloinkaan. Heille maksettiin runsaasti, ja he suhtautuivat elämässään luonteenomaisen ylimielisesti aikansa moraalikäsityksiin. Draamakirjailijat sepittivät jatkuvasti murhenäytelmiä, mutta traditio on joko sattumalta tai hyvän maun ansiosta vetänyt unohduksen harson niiden yli. Hellenistisen ajan Ateenan maku, kuten oman aikammekin, suosi uuden komedian hilpeitä, kevytmielisiä, tunteellisia ja onnellisesti päättyviä tarinoita. Siitäkin on vain katkelmia jäljellä, mutta Plautius ja Terentus kyhäsivät kokoon näytelmänsä kääntämällä ja mukailemalla hellenistisiä komedioja, ja se mitä he ovat näpistäneet, tarjoaa meille näytteen, joka ei ole kovinkaan ilahduttavaa laatua. Ne suuret valtiolliset ja sielulliset kysymykset, jotka askarruttivat Aristofanesta, on uudessa komediassa jätetty syrjään liian vaarallisina kirjailijan niskalle. Aihe on tavallisesti kodin piiristä tai muuten yksityisluontoinen, ja juoni seurailee niitä mutkikkaita polkuja, joita pitkin naiset johdatetaan auliuteen, mutta miehet silti avioliittoon. Rakkaus aloittaa voitollisen uransa näyttämön valtiaana; tuhannet pulassa olevat naiset liikkuvat palkeilla, mutta loppuna on kunniallisuus ja avioliitto. Vanha fallinen asu on jäänyt pois ja vanha fallinen rivous samoin, mutta juoni kiertelee tungetellen sankarittaren impeyden ympärillä, ja hyve näyttelee yhtä mitätöntä osaa kuin meidän aikamme päivälehdistössä. Koska näyttelijät käyttivät naamaria ja heidän lukunsa oli rajoitettu, huvinäytelmäkirjailijat punoivat juoni- ja tuntemiserehdysverkkonsa muutamien harvojen vakiintuneiden henkilötyyppien ympärille. Sellaisia olivat hyväntahtoinen vanhus, tuhlaajapoika, köyhäksi tytöksi luultu perijätär, kerskaileva soturi, ovela orja, imartelija, loinen, lääkäri, pappi, filosofi, kokki, ilonainen, parittajatar ja parittaja.

Tämän Ateenan 200-luvun tapakomedian mestarit olivat Filemon ja Menandros. Filemonin elämäntyöstä on säilynyt tuskin muuta kuin hänen maineensa kaiku. Ateenalaiset pitivät hänestä enemmän kuin Menandroksesta ja antoivat hänelle useammin palkinnon, mutta Filemon olikin kohottanut korkealle taidon huolehtia kättentaputuksista. Jälkipolvi, jota ei otettu huomioon palkanmaksussa, arvosteli päinvastoin ja myönsi seppeleen Menandroksen luille. Tämä Ateenan Congreve oli tuotteliaan näytelmäkirjailijan Aleksis Thurioilaisen veljenpoika, Theofrastoksen oppilas ja Epikuroksen ystävä. Heiltä hän oppi draamataiteen, filosofian ja mielen-

tyyneyden salaisuudet. Hän miltei toteutti Aristoteleen ihanteen: hän oli komea ja rikas, suhtautui elämään arvokkaan levollisesti ja ymmärtävästi sekä huvitteli herrasmiehen tavoin. Hän oli huikentelevainen rakastaja, joka maksoi Glykeran kiintymyksen valamalla kuolemattomuuden hohdetta hänen nimeensä. Kun Ptolemaios I kutsui hänet Aleksandriaan, hän lähetti Filemonin sijastaan huomauttaen: »Filemonilla ei ole Glykeraa». Paljon kärsinyt Glykera riemuitsi saatuaan voiton kuninkaasta. Kerrotaan, että Menandros sen jälkeen eli uskollisesti yhdessä Glykeransa kanssa, kunnes kaksikuudettavuotiaana kuoli kouristukseen uintimatkalla Peiraeuksessa (292).

Hänen ensimmäinen näytelmänsä tuli julkisuuteen ikään kuin uuden aikakauden enteeksi Aleksanterin kuoleman jälkeisenä vuotena. Sen jälkeen hän kirjoitti sataneljä huvinäytelmää, joista kahdeksan saavutti ensimmäisen palkinnon. Säilynyt on nelisentuhatta säettä, kaikki pieninä katkelmina, paitsi Egyptissä 1905 löydetty papyrus. Se sisältää puolet näytelmästä *Epitrepontes* eli »Välitystuomio» ja on vaikuttanut haitallisesti Menandroksen maineeseen. Moitteemme ovat hyödyttömät, jos valitamme sitä, että näiden näytelmien juonet ovat yhtä yksitoikkoiset kuin Kreikan kuvanveiston, arkkitehtuurin ja keramiikan aiheet. Meidän on näet muistettava, etteivät kreikkalaiset arvostelleet teosta sen mukaan, mitä se kertoo — siten arvostelee lapsi —, vaan sen mukaan, miten se kertoo. Se mikä kreikkalaisten makua Menandroksessa miellytti, oli hänen tyylinsä luistava hioutuneisuus, hänen älykäs filosofointinsa ja jokapäiväisten kohtausten niin realistinen kuvaaminen, että Aristofanes Byzantionilainen kysyi: »Oi Menandros, oi Elämä, kumpi teistä on jäljitellyt toista?» Menandroksen mielestä ei maailmassa, joka oli sortunut sotilaiden käsiin, ollut muuta tekemistä kuin tarkkailla maailman menoa suvaitsevana, kiihkottomana syrjästäkatsojana. Hän panee merkille naisten turhamaisuuden ja huikentelevaisuuden, mutta myöntää, että tavallinen vaimo on siunaukseksi. »Välitystuomion» toiminta pyörii osaksi kaksinaismoraalin hylkäämisen ympärillä, ja tietenkin yksi näytelmä kuvaa hyveellistä ilonaista, joka Dumas'n »kamelianaisen» tavoin torjuu rakastamansa miehen, jotta saisi hänet kunniallisesti naitetuksi taloudellisesti edulliselle vaimolle. Säkeitä, jotka nyt ovat muuttuneet sananparsiksi, esiintyy katkelmissa, esim. »Huono seura hyvät tavat turmelee» (jota Paavali lainaa) ja »Omatunto tekee urheimmistakin miehistä pelkureita». Jotkut arvelevat, että Menandrokselle kuuluu tekijän kunnia Terentiuksen kuuluisasta lauseesta *Homo sum, humani nil a me alienum puto* 'olen ihminen enkä pidä mitään inhimillistä vieraana itselleni'. Joskus tapaamme viisauden helmiä, kuten esim. »Kaikki mikä kuolee, kuolee oman turmeluksensa takia; kaikki vahingollinen on sisäpuolella», tai näissä tyypillisissä säkeissä, jotka ennustavat Menandroksen varhaista kuolemaa:

Jumalat ketä lempii, nuorna kuolee hän.
Se onnekas, ken katseltuaan kyllikseen
kuun, tähtein, merten, tulten juhlaloistoa

pois kotiin rientää rauha ehjä rinnassaan.
Lie elos lyhyt, pitkä, moiset nähtyäs
et konsaan löydä katseltavaa kaunompaa.
Maa-elämästäs aattele kuin oisit vain
häävieras taikka kuuntelija näytelmän;
jos pian poistut, varmemmin sä rauhan saat.
Varuksin oivin, vailla vihamiehiä
ja tarvittaissa tarmokasna kulkeos,
sä kunnes lähdet; vaan ken myöhään vitkailee,
hän tielle voipuu iän pitkän painaen,
ja vainoojat, nuo julmain juonten hautojat,
ain' ahdistaa, ja kuolo viimein luikkii luo.[1]

IV. THEOKRITOS

Filemonin kuollessa (262) kreikkalainen huvinäytelmä ja suurelta osalta Ateenan koko kirjallisuus vaipuivat hautaan hänen kerallaan. Teatteri kukoisti, mutta se ei synnyttänyt mestariteoksia, joita aika tai oppineet olisivat pitäneet säilyttämisen arvoisina. Vanhojen komediojen, etenkin Menandroksen ja Filemonin sepittämien, uusintaesitykset syrjäyttivät yhä useammin alkuperäistuotteet. Kolmannen vuosisadan päättyessä hävisi Ateenasta se hilpeä henki, joka oli synnyttänyt uuden komedian, ja sen tilalle astui filosofisten koulukuntien vakavampi mielenvire. Muut kaupungit, etenkin Aleksandria, koettivat juurruttaa draamataiteen maaperäänsä, mutta epäonnistuivat siinä.

Suuri kirjasto ja sen piiriinsä houkuttelemat oppineet määräsivät Aleksandrian kirjallisuuden sävyn. Kirjojen oli miellytettävä oppinutta ja kriitillistä lukijakuntaa, jonka tiede ja historia oli tehnyt vaativaiseksi. Runoudestakin tuli oppinutta; se koetti peittää mielikuvituksensa köyhyyden hämärillä viittauksilla ja nokkelilla sanakäänteillä. Kallimakhos sepitti kuolleita hymnejä kuolleille jumalille, sieviä epigrammeja, jotka säkenöivät päivän, järkeviä ylistysrunoja kuten »Bereniken kutri» ja opettavaisen runoelman »Syistä» *(Aitia)*, joka sisälsi paljon oppinutta maantieteellistä, mytologista ja historiallista tietämystä sekä yhden historian varhaisimpia rakkaustarinoita. Hänen kertomuksensa sankari Akontios on uskomattoman komea ja Kydippe tuskallisen kaunis. He rakastuvat ensi silmäyksellä, mutta heidän rahanhimoiset vanhempansa vastustavat heidän liittoaan, he uhkaavat itsemurhalla, puolittain riutuvat sydäntuskiin ja päätyvät vihdoin tarinan lopuksi avioliittoon. Samaa tarinaa ovat miljoonat runoilijat ja romaanisepot sittemmin kertoneet ja yhtä monet tulevat vielä kertomaan. On kuitenkin lisättävä, että Kallimakhos eräässä epigrammissaan suitsutti oikeaoppisemmalle kreikkalaiselle maulle:

Juokosi, lempiös nyt, veli Demokrates, kun on aika!
Ainapa viiniä meill' ei ole, poikiakaan.

[1] Tämä ja Theokritoksen runot V. Artin suomentamat.

Hänen ainoa kilpailijansa samalla vuosisadalla oli hänen oppilaansa Apollonios Rhodolainen. Kun oppilas näpisteli mestarin säkeitä ja kilpaili hänen kanssaan Ptolemaiosten suosiosta, molemmat miehet riitaantuivat jatkaen kiistaa kirjallisestikin, ja Apollonios palasi Rhodokseen. Hän osoitti rohkeutta kirjoittamalla aikana, joka antoi etusijan suppeudelle, sangen siedettävän eepoksen, *Argonautikan*. Kallimakhos kuittasi sen epigrammilla »Iso kirja on iso kiusa» — lukijalla on ajatuksen todenmukaisuudesta esimerkki käden ulottuvilla. Lopulta Apollonios sai palkintonsa; hän sai tavoittelemansa nimityksen kirjastonhoitajaksi, saipa muutamia aikalaisiaan lukemaan eepoksensakin. Se on säilynyt, ja siihen sisältyy oivallinen psykologinen tutkielma Medeian rakkaudesta; mutta nykyinen kasvattaja voi hyvin selviytyä ilman sen apua.[1]

Paimenrunouden syntyminen todistaa miltei tilastotieteellisen varmasti kaupunkilaistumista. Aikaisempien vuosisatojen helleenit olivat puhuneet hyvin vähän maaseudun kauneudesta, koska useimmat heistä olivat eläneet maataloissa tai niiden lähistöllä ja koska he tunsivat sekä maaseudun elämän kauneuden että sen vaivat ja yksinäisyyden. Ptolemaiosten Aleksandria oli epäilemättä yhtä pölyinen ja kuuma kuin nykyinenkin Aleksandria. Siellä asuvat helleenit muistelivat ihannoiden kotimaansa kukkuloita ja vainioita. Tuo suurkaupunki oli juuri oikea maalaisrunouden synnyinsija. Sinne saapui vuoden 276 paikkeilla itseensä luottava nuori mies, jolla oli miellyttävä nimi Theokritos. Hän oli syntynyt Sisiliassa ja sittemmin elänyt Kos-saarella, oli palannut Syrakusaan pyrkiäkseen Hieron II:n suojelukseen, mutta epäonnistunut aikeessaan. Hän ei kuitenkaan koskaan voinut unohtaa Sisilian ihanuutta, sen vuoria ja kukkia, sen rantoja ja lahtia. Hän siirtyi Aleksandriaan, sepitti ylistyslaulun Ptolemaios II:n kunniaksi ja pääsi hovin lyhytikäiseen suosioon. Hän näyttää viettäneen muutamia vuosia kuninkaallisten ja oppineiden parissa, ja hänen sointuvat maalaiselämän kuvauksensa hankkivat hänelle suosiota pääkaupungin hienostelijoiden keskuudessa. Hänen Praksinoansa kuvailee Aleksandrian kaduilla vallitsevan tungoksen kauhuja:

> Taivas, täälläpä vasta on kansaa! Kuinka me, milloin
> päästäänkään läpi? Kuinka mehiläispesä kiehuva tuoss' on!
>
> — — —
>
> Gorgo, kuinka pakohon kuninkaallisen ratsuriparven
> tieltä me päästään? Mun älä päälleni siin' aja, pyydän!
> Pillastui kimo tuon, ihan reutoohan! Varo, tyhmänrohkea
> Eunoa!

Kuinka olisi mies, jolla oli runo sielussaan ja Sisilia muistossaan, voinut olla onnellinen sellaisessa ympäristössä? Hän ylisti kuningasta leivän vuoksi, mutta ruokki sieluaan kotisaarensa ja ehkä Kos-saaren ihannoi-

[1] Vergilius piti sitä esikuvanaan Aeneidissään saaden siitä sekä muodon että osan sisällyksestä, jota hän välistä jäljensi säe säkeeltä.

duilla kuvilla. Hän kadehti lammaspaimenta, kun tämä rauhallisten elukkainsa kanssa kuljeksi heinävillä rinteillä, joilta aukeaa näköala aurinkoiselle merelle, ja hänen yksinkertaista elämäänsä. Tässä mielentilassa hän loi idyllin — *eidyllionin* eli 'pikku kuvan' — ja liitti siihen sen maalaiskameen tai runokertomuksen sivumerkityksen, joka sillä nykyäänkin on. Vain kymmenen Theokritoksen säilyneistä kahdestaneljättä runosta on paimenrunoutta, mutta ne ovat lyöneet puolimaaseutulaisen leiman kaikkien yhteisnimitykseen. Nyt vihdoinkin luonto tunkeutui Hellaan kirjallisuuteen ei vain pelkkänä jumalattarena, vaan maan elävinä ja ihanina piirteinä. Kreikan kirjallisuus ei koskaan ennen ollut niin myötämielisesti ilmaissut sitä salaista sukulaisuuden tunnetta, joka herättää sielussa kiitollisuutta ja hellyyttä kallioita ja virtoja, vettä, maata ja taivasta kohtaan.

Mutta toisella aiheella on vielä syvemmät juuret Theokritoksen sydämessä, nimittäin romanttisella rakkaudella. Hän on yhä kreikkalainen, sepittää kaksi runoa (XII ja XXIX) homoseksuaaliselle ystävyydelle ja kertoo eloisalla myötäeläymyksellä Herakleen ja Hylaan tarinan (XIII) — miten jättiläinen, »joka kukisti hurjan jalopeuran, rakasti nuorukaista ja opetti hänelle isän tavoin kaikkea, mikä auttoi häntä tulemaan kelvolliseksi ja kuuluisaksi mieheksi. Hän ei laskenut nuorukaista silmistään aamulla, keskipäivällä eikä illalla, vaan koetti alituisesti muovailla häntä mieleisekseen ja tehdä hänestä kunnon ieskumppanin mainioihin töihin.» Kuuluisammassa ensimmäisessä idyllissä on aiheena Stesikhoroksen kertomus sisilialaisesta lammaspaimenesta Dafniista, joka niin hyvin lauloi ja soitti ruokopilliä, että taru teki hänestä bukolisen (so. karjanhoito-) runouden keksijän. Jonkin aikaa Dafnis katseli laumaansa ja iloitsi sen lemmenleikeistä. Kun ensimmäiset haituvat ilmestyivät hänen leukaansa, rakastui muuan nymfi häneen ja otti hänet puolisokseen. Mutta Dafniin oli palkittava nymfin suosio vannomalla, ettei koskaan rakastaisi ketään muuta naista. Hän yritti lujasti pitää valansa ja onnistuikin, kunnes eräs kuninkaantytär rakastui hänen nuoruuteensa ja antautui hänelle kedolla. Afrodite näki sen ja kosti toisen jumalattaren puolesta antamalla Dafniin riutua vastarakkauden puutteen vuoksi. Kuollessaan Dafnis jätti ruokopillinsä perinnöksi Panille laulussa, johon kertoja on lisännyt korvissa soimaan jäävän kertosäkeen:

Saapuos, Paan, ota sun vahaliitteinen, siro huilus,
mettä mi tuoksuvi, min suukappale kaarehen kääntyy,
sillä jo varmaankin minut Eeros vie manan maille.
    Paimenlauluni tään, runotar, suo laata jo, laata!

Orvokit kukkikohot nyt ohdakkeiss', apiloissa,
narsissit soreat nuo kasvakohot katajissa!
Kaikkipa muuntukohon! Petäjistä nyt päärynät poimi,
Dafnis kun katoaa! Uhitelkoot koiria katraat,

kilpailkoon satakielen kanss' erämaan juro pöllö!
Paimenlauluni tään, runotar, suo laata jo, laata!

Noin nimes, vaikeni hän. Pelastaa viel' Lemmetär koitti
laulajan hengen, vaan elonlangat kaikki jo ehti
leikata Kohtalotar. Manan vuon luo liiteli Dafnis,
pyörteisiin katos pois runotarten ystävä, nymfein.
Paimenlauluni tään, runotar, suo laata jo, laata!

Toinen idylli käsittelee niin ikään rakkautta, mutta rajummassa äänilajissa. Syrakusatar Simaitha, jonka Delfis on vietellyt ja hyljännyt, koettaa saavuttaa hänen lempensä lemmenjuomilla tai taioilla; jos ne epäonnistuvat, hän on päättänyt myrkyttää Delfiin. Yöllä hän kertoo kuun jumalattarelle Selenelle, miten polttavaa mustasukkaisuutta hän tunsi nähdessään Delfiin kävelevän erään toverinsa kanssa:

Puol' oli matkaa käyty jo, luo Lukon kartanon tultu,
kun minä Delfiin näin; Eudamippos oli myötään.
Parrat vaaleammat eternelliä hohtivat heillä,
kuutakin kirkkaammin myös kiilteli kumpikin rinta;
uljaast' urheilusta he näät tuli, miekkaelusta.
Kuulkosi, oi pyhä kuu, mill' lailla mun lempeni alkoi!

Liekkeihin kävin ens'näkemältä mä onneton, haavan
sieluun sain syvän tään, ihan kalpenin, en komeutta
juhlan nähnyt, tiennyt en ees, kotihin miten saavuin,
sillä mä kuumeen ko'in niin polttavan, puistavan, että
kymmeneks päiväks, yöksi se vuoteeseen minut kahli.
Kuulkosi, oi pyhä kuu, mill' lailla mun lempeni alkoi!

Voi, miten kelmeninkään! Iho mun mataralta jo näytti,
tukkakin päästäni lähti, ja vihdoin, oi, olin pelkkää
luuta ja nahkaa. Nyt joka-ainoan loihtijaeukon
luokse mä taivalsin, yhä uusia etsiä koitin.
Mutta se auttanut ei, vain päivät vieri ja vieri.
Kuulkosi, oi pyhä kuu, mill' lailla mun lempeni alkoi!

Kolmas idylli tutustuttaa meidät nymfi Amarylliiseen ja hänen luoksepääsemättömiin suloihinsa, neljäs lammaspaimen Korydoniin, seitsemäs runolliseen vuohipaimeneen Lykidaaseen; näihin nimiin vetosivat sitten sadat runoilijat Vergiliuksesta Tennysoniin. Maalaiset ovat ihannoituja, he puhuvat mitä moitteettominta kreikkaa, ja jokainen sanelee heksametrejä sirommin kuin Homeros, mutta me hyväksymme heidän uskomattoman lahjakkuutensa siedettävänä rikkomuksena, kun heidän laulujensa vaikeroiva rytmi valloittaa meidät. Theokritos pelastaa heidät todellisiksi heidän mekkojensa lemulla ja heidän ajatustensa tilapäisellä ruokottomuudella; rehevä huumorin suola maustaa heidän tunne-elämäänsä ja tekee

heistä miehiä. Kaiken kaikkiaan Theokritoksen runous on parasta mitä kreikkalaiset ovat kirjoittaneet sitten Euripideen päivien, ja sen säkeet ovat ainoat hellenistiseltä ajalta säilyneet, joissa puhaltaa elämän henkäys.

V. POLYBIOS

Vaikka hellenistinen aika pystyi innoittamaan vain yhtä suurta runoilijaa, se on tuottanut ennen näkemättömän runsaasti ja monenlaista proosakirjallisuutta. Sen keksintöjä ovat tekaistu keskustelu, essee ja tietosanakirja; se jatkoi lyhyiden ja pirteiden elämäkertojen perinnettä; ja Kreikan kirjallisuuden roomalainen jatke lisäsi vielä saarnan ja romaanin. Puhetaito oli kuoleva muoti, sillä sen edellytyksiä olivat olleet poliittinen peli, oikeudenkäynti kansantuomioistuimen edessä ja kansanvaltainen puhevapaus. Kirjeestä tuli nyt suosittu väline sekä kanssakäymisessä että kirjallisuudessa. Tähän aikaan vakiintuivat Cicerolla tapaamamme kirjeenvaihtofraasit, jopa tuo isoisillemme niin rakas alkulause: »Toivon, että tämä tapaa sinut yhtä hyvissä voimissa, kuin itse olen sen lähettäessäni.»

Historiankirjoitus kukoisti. Ptolemaios I, Akhaian liiton Aratos ja Epeiroksen kuningas Pyrrhos kirjoittivat muistelmia sotaretkistään ja panivat siten alulle perinteen, jonka lakipisteenä oli Caesar. Egyptiläinen ylipappi Manetho sepitti kreikan kielellä teoksen *Aigyptiaka*. Nämä »Egyptin aikakirjat» ryhmittivät faaraot jonkin verran mielivaltaisesti niihin dynastioihin, joihin he jakaantuvat vielä nykyäänkin. Kaldealaisten ylipappi Berosos omisti Antiokhos I:lle nuolenpäätaululähteisiin perustuvan Babylonin historian. Megasthenes, Seleukos I:n lähettiläs Tšandragupta Mauryan hovissa, hämmästytti vuoden 300 tienoilla kreikkalaismaailmaa kirjalla Intiasta. »Brahmaanien joukossa on», sanotaan eräässä herätteitä antavassa kohdassa, »filosofilahko, jonka mielestä . . . Jumala on Sana, millä he eivät tarkoita selkeää puhetta, vaan keskustelua järjestä»; tässä tapaamme jälleen *logos*-opin, joka tuli niin voimakkaasti vaikuttamaan kristilliseen teologiaan. Tauromenionista (Taorminasta) kotoisin oleva Timaios, jonka Agathokles oli 317 karkottanut Sisiliasta, matkusteli laajalti Espanjassa ja Galliassa ja asettui sitten Ateenaan kirjoittamaan Sisilian ja lännen historiaa. Hän oli uuttera tutkija, joka niin innokkaasti pyrki sisällyttämään teokseensa kaiken, että kilpailijat sanoivat häntä »vanhaksi lumpunkerääjäksi». Hän ponnisteli täsmällisen kronologian aikaansaamiseksi ja keksi tavan ajoittaa tapahtumat olympiadien mukaan. Hän arvosteli ankarasti edeltäjiään, mutta kerkesi onnekseen kuolla, ennen kuin Polybios ryhtyi töykeään hyökkäykseensä häntä vastaan.

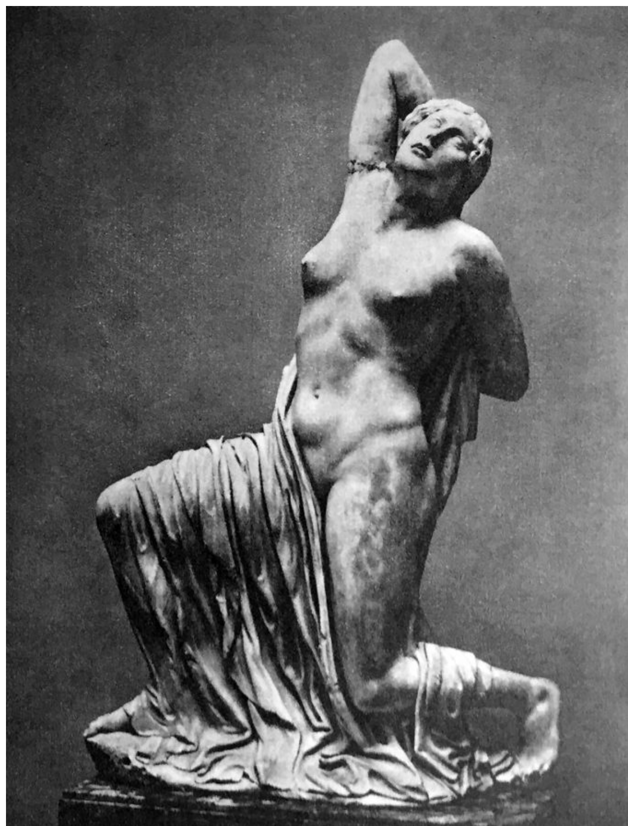
Hellenistisen ajan historioitsijoista suurin, ainoa helleeni, joka on ansioitunut kolmikon jäseneksi Herodotoksen ja Thukydideen rinnalle, syntyi

SAMOTHRAKEN NIKE. Louvre, Pariisi. — Luultavasti Kos-saaren taistelun (n. 258 eKr.) kunniaksi pystytetty patsas, joka löydettiin Samothrakesta 1863 ja nykyisin on Louvren veistoskokoelmien loistavin helmi.

RAIVOAVA MAINADI. Roomalainen kopio Skopaan teoksesta. Albertinum-museo, Dresden. — Skopas veisti Byzantionissa käydessään bakkantti-patsaan, jonka yhtenä osana on luultavasti ollut tämä 45 cm korkea raivoava mainadi.

HAAVOITTUNUT NIOBIDI. Termimuseo, Rooma. — Sallustuksen puutarhan paikalta Roomasta löydetty marmoripatsas. Se esittää Nioben tytärtä, jonka selkään Apollonin nuoli on sattunut.

Arkadian Megalopoliissa v. 208. Hänen isänsä Lykortas oli Akhaian liiton johtomiehiä, lähettiläs Roomassa 189 ja *strategos* 184. Poika kasvoi politiikan kyllästämässä ilmapiirissä, sai sotilaskoulutusta Filopoimenin johdolla, taisteli roomalaisten sotaretkellä Vähän Aasian gallialaisia vastaan, seurasi isäänsä Egyptiin lähetystötehtävissä ja nimitettiin liiton ratsuväen komentajaksi *(hipparkhos)* 169. Hän sai kalliisti maksaa arvoasemastaan: kun roomalaiset rankaisivat Akhaian liittoa Perseuksen tukemisesta heitä vastaan, he veivät tuhat Akhaian johtomiestä panttivankeina Roomaan, ja Polybios oli heidän joukossaan. Hän vietti kuusitoista vuotta maanpakolaisuudessa, välistä kärsien, kuten hän itse kertoo, »täydellistä masennusta ja mielen tylsistymistä». Mutta Scipio nuorempi ystävystyi hänen kanssaan, tutustutti hänet Scipioiden ympärille muodostuneeseen sivistyneiden roomalaisten piiriin ja taivutti senaatin, kun se sirotti muut maanpakolaiset eri puolille Italiaa, sallimaan Polybioksen asua hänen luonaan Roomassa. Polybios seurasi Scipiota monille sotaretkille, antoi hänelle arvokkaita sotilaallisia neuvoja, tutki hänen toimeksiannostaan Espanjan ja Afrikan rannikoita ja seisoi hänen vierellään Karthagon palon aikana (146). Hän oli saanut vapautensa takaisin 151, ja 149 häntä käytettiin Rooman edustajana *modus vivendin* aikaansaamiseksi Kreikan kaupunkien ja niiden kaukaisen isännän, Rooman senaatin, välillä. Hän on ilmeisesti hyvin suoriutunut epäkiitollisesta tehtävästään, sillä useat kaupungit pystyttivät hänen kunniakseen muistomerkkejä — vaikka eihän koskaan saata tietää, missä aikamuodossa ihmiset tuntevat kiitollisuutta. Kuudenkymmenen vuoden toimeliaan elämän jälkeen hän vetäytyi yksityiselämään kirjoittamaan tutkimusta taktiikasta, Filopoimenin elämäkertaa ja suunnattoman laajaa historiateostaan. Hän kuoli kahdenyhdeksättä ikäisenä kuin herrasmies ainakin putoamalla metsästysretkeltä palatessaan hevosen selästä.

Kenelläkään aikaisemmalla historiankirjoittajalla ei ollut niin laajaa kasvatuksen, matkojen ja kokemusten pohjaa. Hänen teoksensa suunnitelma oli suurisuuntainen, ja sen tarkoituksena oli esittää ei vain Kreikan, vaan »koko maailman» (so. Välimeren kansakuntien) historia vuosilta 221—146. »Sellainen on suunnitelmani, mutta kaikki riippuu siitä, suoko Kohtalo minulle riittävästi elinvuosia toteuttaakseni sen.» Hän tajusi aivan oikein, että hänen käsittelemänsä aikakauden poliittisen historian keskus oli Roomassa. Tekemällä Roomasta tapahtumien polttopisteen ja tutkimalla diplomaatin uteliaisuudella menetelmiä, joilla Rooma brittiläisen huolettomasti oli vallannut Välimeren herruuden, hän sai teoksensa yhtenäiseksi. Hän ihaili kiihkeästi roomalaisia, sillä hän tutustui heihin heidän suurimmalla aikakaudellaan ja silloinkin etupäässä Scipion piiriin kuuluvaan parhaimmistoon. Hänen mielestään heillä oli juuri ne ominaisuudet, joiden puuttuminen kreikkalaisten luonteesta ja heidän valtiollisesta elä-

mästään oli niin kohtalokasta. Ollen itse ylimys ja ylimysten ystävä hän ei voinut suhtautua myötätuntoisesti kreikkalaisen demokratian viimeisiin kehitysvaiheisiin, jotka hänen mielestään olivat pelkkää roskaväen valtaa. Hän käsitti poliittisen historian kiertokuluksi, jossa monarkia (tai diktatuuri), aristokratia, oligarkia, demokratia ja monarkia toistuvasti seuraavat toisiaan. Paras tapa välttää tämä kiertokulku oli hänen vakaumuksensa mukaan »sekamuotoinen valtiosääntö» Lykurgoksen tai Rooman tapaan — jossa äänioikeutta nauttivat, mutta lukumäärältään harvat kansalaiset valitsevat virkamiehet, mutta jossa pysyvän, aristokraattisen senaatin valta pitää heitä aisoissa. Tästä näkökulmasta hän kirjoitti oman aikansa historian.

Polybios on »historioitsijoiden historioitsija», koska häntä kiinnosti yhtä paljon metodi kuin aihe. Hän puhuu mielellään työsuunnitelmastaan ja filosofoi jokaisessa sopivassa tilaisuudessa. Yleisinhimilliseen tapaan hän kuvaa omat edellytyksensä ihanteeksi. Hän vaatii, että historiaa tulee kirjoittaa niiden, jotka itse ovat nähneet kuvatut tapahtumat tai jotka ovat kuulleet niistä välittömästi silminnäkijöiltä. Hän moittii Timaiosta siitä, että tämä on luottanut enemmän korviinsa kuin silmiinsä, ja kertoo ylpeillen omista retkistään tosiasioiden, asiakirjojen ja maantieteellisen totuudellisuuden etsimiseksi. Hän huomauttaa, että palatessaan Espanjasta Italiaan hän kulki Alppien yli samasta solasta, jota Hannibal oli käyttänyt, ja että hän samosi aina Italian varpaaseen saakka tulkitsemaan Hannibalin Bruttiumiin jättämää piirtokirjoitusta. Hän aikoo tehdä historiansa niin luotettavaksi kuin »teoksen suuruus ja esityksen laveus sallivat», ja hän onnistuukin, mikäli me pystymme arvioimaan, paremmin kuin kukaan muu helleeni Thukydidestä lukuun ottamatta. Hän väittää, että historioitsijan pitää olla toiminnan mies, joka on omakohtaisesti perehtynyt valtiotaitoon, politiikkaan ja sodankäyntiin; muunlainen henkilö ei koskaan voi käsittää valtioiden menettelyä tai historian kulkua. Hän on realisti ja rationalisti; hän näkee diplomaattien hyveellisten korulauseiden takaa politiikan todelliset vaikuttimet. Hänestä on huvittavaa huomioida miten helppoa on pettää ihmisiä, yksilöinä tai joukkoina, vieläpä toistamiseen samoin juonin. Muuan julkea machiavellimainen väite kuuluu: »Hyvä on hyvin harvoin sopusoinnussa edullisen kanssa, ja harvat ovat ne, jotka voivat yhdistää molemmat ja voivat sovittaa ne yhteen.» Polybios hyväksyy stoalaisten opin jumalallisesta kaitselmuksesta, mutta aikansa kansanomaisiin uskomuksiin hän suhtautuu pelkästään säälien, ja kertomuksille yliluonnollisten voimien väliintulosta hän hymyilee. Hän tunnustaa sattuman merkityksen historiassa ja suurmiesten välistä vaikuttavan osuuden, mutta hänen päämääränään on paljastaa syiden ja seurausten usein persoonaton tosiasiaketju, jotta historia voisi olla nykyisyydelle ja tulevaisuudelle ymmärryksen lamppu. »Ei ole sen parempaa käyttäyty-

misen oikaisijaa kuin menneisyyden tunteminen», ja »historian tutkiminen on paras tapa kasvattaa ja valmentaa politiikon uraa varten»; »historia ja vain historia pystyy saattamatta meitä suoranaiseen vaaraan kypsyttämään arvostelukykyämme ja valmistamaan meitä oikein muodostamaan mielipiteemme, miten kriitillisessä tilanteessa tai minkälaisessa asemassa olemmekin». Paras historiallinen metodi on hänen ajatuksensa mukaan se, joka pitää kansakunnan elämää elimellisenä kokonaisuutena ja kutoo kunkin osan tarinan kokonaisuuden eläväksi historiaksi. »Se, joka uskoo tutkimalla erillisiä historioita voivansa saada oikean kuvan koko historiasta, on nähdäkseni hyvin samanlaisessa asemassa kuin se, joka katseltuaan aikanaan kauniin ja elävän eläimen irroitettuja jäseniä kuvittelee olleensa eläimen itsensä, sen liikkeiden ja sirouden, silminnäkijä.»

Niistä neljästäkymmenestä kirjasta, joihin Polybios jakoi historiateoksensa, aika on jättänyt hävittämättä viisi, ja supistelmasepot ovat pelastaneet melkoisia katkelmia muista. On hyvin sääli, että hänen laajaa teostansa haittaavat turmeltunut kreikan kieli, toisten historioitsijoiden äreä arvosteleminen, tilan myöntäminen miltei yksinomaisesti politiikalle ja sodalle sekä järjetön esityksen paloittelu olympiadien mukaan, kaikkien Välimeren kansojen historian esittäminen nelivuotiskausittain kun aiheuttaa tuskastuttavia syrjähyppyjä ja hämmennyttävää katkonaisuutta. Välistä, esimerkiksi kuvatessaan Hannibalin tunkeutumista Italiaan, Polybios kohoaa kaunopuheiseen draamallisuuteen, mutta hän paheksuu niin jyrkästi välittömien edeltäjiensä harrastamaa kukkaskielistä retoriikkaa, että hän pitää kunnianasiana olla ikävystyttävä. »Kukaan ei ole lukenut hänen teoksiaan läpi», sanoo muuan antiikin-aikainen arvostelija. Maailma on miltei unohtanut hänet, mutta historiankirjoittajat tulevat kauan tutkimaan häntä, koska hän on eräs historiankirjoituksen suurimpia teoreetikkoja ja käytännönmiehiä, koska hän uskalsi katsella asioita laajaa taustaa vastaan ja kirjoittaa »maailmanhistoriaa», ja ennen muuta siksi, että hän ymmärsi pelkkien tosiasioiden olevan arvottomia ilman niiden tulkitsemista ja menneisyydellä olevan arvoa vain meidän juurinamme ja meitä valistamalla.

SEITSEMÄSKOLMATTA LUKU

HELLENISTISEN AJAN TAIDE

I. MONENKIRJAVUUS

Kreikan sivistyksen rappeutuminen tapahtui viimeiseksi taiteen valtakunnassa. Siellä hellenistinen aika menestyksellä kilpailee ei vain tuotteliaisuuden, vaan myös omaperäisyyden puolesta minkä muun historian aikakauden kanssa hyvänsä. Vähemmän tärkeät taiteen haarat eivät millään tavoin rappeutuneet. Taitavia puun, norsunluun, hopean ja kullan käsittelijöitä esiintyi kaikkialla laajassa kreikkalaismaailmassa. Jalokivien ja rahojen kaiverrustaito kohosi korkeimmilleen. Jopa niinkin kaukana idässä kuin Baktriassa helleeniläistyneet kuninkaat käyttivät tuhlaten taidetta rahoihinsa, ja lännen Hieron II:n tetradrakhmaa saatetaan väittää kauneimmaksi kolikoksi, jonka numismatiikka tuntee. Aleksandria tuli kuuluisaksi kulta- ja hopeasepistään, joiden taituruus veti vertoja sikäläisten runoilijoiden virheettomälle tyylille, ihastuttavista kameoistaan (kallisarvoisista kivistä tai simpukankuorista, joihin oli uurrettu värikkäitä kohokuvia), sinisestä tai vihreästä fajanssistaan, taidokkaasti lasitetuista saviteoksistaan, herkästi sommitelluista, monivärisistä lasiesineistään. Portland-maljakko, joka hyvin todennäköisesti on aleksandrialainen valmiste, havainnollistaa tätä taidetta parhaimmillaan: sen sirot figuurit on uurrettu sinistä lasia päällystävään maidonvalkoiseen lasikerrokseen; se on niin sanoaksemme antiikin Josiah Wedgwoodin mestariteos.[1]

Musiikki pysyi kaikkien kansanluokkien suosiossa. Asteikot ja sävelalat kehittyivät hienostusta ja uudistumista kohti; ohimenevät epäsoinnutkin saivat sijan sävellajeissa; soittimien ja sävellysten monimutkaisuus lisääntyi lisääntymistään. N. 240 laajennettiin Aleksandriassa vanha »Panin huilu» pronssiputkiuruiksi, ja n. 175 Ktesibios paransi ne uruiksi, joita käytettiin veden ja ilman avulla ja jotka sallivat soittajan hallita laajaa ääniaaltojen aluetta. Emme tunne mitään muuta niiden rakenteesta, mutta joudumme näkemään, miten nopeasti ne roomalaisaikana kehittyivät kristillisiksi ja nykyaikaisiksi uruiksi. Soittimet yhdistettiin orkestereiksi, ja Aleksandrian, Ateenan ja Syrakusan teattereissa oli puolisinfonisia soitinmusiikkiesityksiä, jotka usein olivat viisijaksoisia. Taiturit kohosivat suureen arvoon, ja heidän yhteiskunnallinen asemansa vastasi heidän suuria palkkioitaan. N. 318 kirjoitti taraslainen Aristoksenos, Aristoteleen oppi-

[1] Maljakko on saanut nimensä Portlandin herttuasta, joka osti sen Roomasta. Se on nykyisin British Museumissa.

las, pienen tutkielman harmoniikasta, josta tuli musiikin teorian klassillinen oppikirja. Aristoksenos oli hyvin vakavaluontoinen mies, joka useimpien filosofien tavoin ei nauttinut oman aikansa musiikista. Athenaios panee hänen suuhunsa monen sukupolven kuulemat sanat: »Nyt kun teatterit ovat täydellisesti raakalaistuneet ja musiikki kokonaan rahvaanomaiseksi rappeutunut, me, joita on vain harvoja, yksin istuessamme koetamme palauttaa mieleemme, millaista musiikki ennen oli.»

Hellenistisen ajan arkkitehtuuri ei voi meihin tehota, sillä aika on pyyhkäissyt sen umpimähkäisen vihamielisesti maan tasalle. Kirjallisuuden ja raunioiden nojalla tiedämme kuitenkin, että Kreikan rakennustaide levitti tällä aikakaudella valtansa Baktriasta Espanjaan asti. Kreikan ja itämaiden vuorovaikutus aikaansai tyylimuotojen sekoituksen: pylväikkö ja liitinpalkki tunkeutuivat sisä-Aasiaan, kaari, holvi ja kupoli vaelsivat länteen. Niinkin ikivanha helleeninen keskus kuin Delos viljeli egyptiläisiä ja persialaisia kapiteeleja. Hienostusta ja koristelua rakastava aikakausi piti doorilaista tyyliä liian karuna ja jäykkänä. Se väistyi kaupungista toisensa jälkeen, kun taas koristeellinen korintholainen tyyli kehittyi täyteen loistoonsa. Taiteen maallistuminen edistyi yhtä nopeasti kuin hallituksen, oikeuden, moraalin, kirjallisuuden ja filosofian. Pylväskäytävät ja -hallit, kauppahallit, oikeusistuimien rakennukset, kokoushuoneet, kirjastot, teatterit, *gymnasion*it ja kylpylät alkoivat peittää varjoonsa temppelit. Kuninkaiden ja yksityishenkilöiden palatsit tarjosivat kreikkalaiselle arkkitehdille ja sisustajalle uusia toimintamahdollisuuksia. Huoneet koristettiin sisältä veistokuvin, maalauksin ja seinäreliefein. Upeimpia asuntoja ympäröi oma puutarha. Pääkaupungeissa oli kuninkaallisia puistoja, puutarhoja, tekojärviä ja paviljonkeja, jotka tavallisesti olivat suuren yleisön käytettävissä. Asemakaavoitus kehittyi arkkitehtuurin sisartaiteena. Kadut vedettiin Hippodamoksen suorakulmaisen kaavan mukaan, valtakadut olivat yhdeksänkin metriä leveitä, mikä oli väljä leveys hevosajopelien päivinä. Smyrna ylpeili kivetyistä valtakaduistaan, mutta otaksuttavasti hellenistisen ajan kadut enimmäkseen olivat poljettua mutaa ja niiden kunto sen mukaisesti varsin vaihteleva.

Rakennukset olivat komeampia kuin koskaan ennen. Ateenassa pystytettiin toisella vuosisadalla Olympieionin ylväät korintholaiset pylväät. Tämän laajan rakennuksen, joka oli Ateenan muhkein, yleispiirustukset oli laatinut roomalainen arkkitehti Cossutius. Rooman tavallinen riippuvaisuus Kreikan taiteilijoista oli tässä oudosti kääntynyt vastakohdakseen; Livius kuvasi tätä Olympoksen Zeun temppeliä ainoaksi näkemäkseen rakennukseksi, joka saattoi sopia jumalien asunnoksi. Kuusitoista sen pylvästä on pystyssä kauneimpana säilyneenä korintholaisen tyylin näytteenä. Eleusiissa rakensivat ateenalaisten riutuva hurskaus ja Filonin nero valmiiksi sen majesteettisen salamenojen temppelin, jota Perikles oli alkanut rakentaa mykeneläisaikanakin pyhälle paikalle. Siitä on säilynyt vain sirpaleita, mutta jotkut niistä todistavat kreikkalaisten sommittelun ja veistotaidon yhä olleen korkeimmillaan. Deloksessa ovat ranskalaiset kai-

vaneet näkyviin Apollonin temppelin pohjarakenteen ja paljastaneet kaupungin, jossa muinoin oli vieri vieressä kaupalle omistettuja tai sadalle kreikkalaiselle tai ulkomaiselle jumalalle pyhitettyjä rakennuksia. Syrakusaan Hieron II pystytti monta mahtavaa rakennusta. Hän korjautti ja laajensi kaupungin teatterin, joka on säilynyt meidän päiviimme; vielä tänään saatamme lukea hänen nimensä sen kivistä. Egyptin Ptolemaiokset kaunistivat Aleksandriaa rakennuksilla, joiden ansiosta kaupunki tuli kuuluisaksi kauneudestaan, mutta niistä ei ole mitään jäljellä. Ptolemaios III pystytti Edfuun temppelin, joka on kaunein säilynyt kreikkalaisen miehitysajan arkkitehtuurin näyte, ja hänen seuraajansa rakensivat tai ennallistivat Filain Isiksen temppelin. Jumalat saivat uusia koteja Joonian Miletoksessa, Prienessä, Magnesiassa ja muuallakin; Efesoksen kolmas Artemiin temppeli valmistui n. 300 e.Kr. Vielä suuremman pyhäkön rakensivat arkkitehdit Paionios ja Dafnis Didymaan Miletoksen lähelle Apollonin kunniaksi. Sen suurenmoisista joonialaisista pylväistä on vielä jäljellä muutama alaosa. Pergamonin Eumenes II saattoi pääkaupunkinsa kuuluisaksi koko Hellaassa rakentamalla monien muiden ihanien rakennelmien ohella kuuluisan Zeun alttarin, jonka saksalaiset kaivoivat esiin 1878 ja jota heidän taidokkaasti ennallistamanaan säilytetään Berliinin Pergamonmuseossa. Majesteettiset portaat, joita paarsi kaksi pylväshallia, johtivat avaralle pylväspihalle, ja alttarin jalustaa kiersi satakolmekymmentä jalkaa pitkä friisi, joka oli yhtä ainoalaatuinen omana aikanaan, kuin Mausoleionin friisi oli ollut neljännellä ja Parthenonin viidennellä. Koskaan Kreikka ei ollut ollut niin sirosti kaunistettu eikä vielä koskaan kansalaisten into ja taiteilijoiden taito ollut tuonut niin häikäisevää loistoa niin moneen ihmisasuntoon.

II. MAALAUSTAIDE

Maalaustaide on tavallisesti suurista taiteista se, joka jossakin sivistysmuodossa viimeiseksi kypsyy. Kulttuurin alkuasteella se palvelee uskonnollista arkkitehtuuria ja veistotaidetta, ja se pääsee itsenäiseksi vasta kun yksityiselämä ja yksityisten varallisuus kutsuvat sen koristamaan kotia tai ikuistamaan jotakin nimeä. Kun demokratian kuolema oli kuihduttanut harrastuksen valtiota kohtaan, yksilö etsi lohdutusta kotoaan. Rikkaat rakennuttivat palatsimaisia asuintaloja ja maksoivat taiteilijoille suuria palkkioita suihkulähteen koristelusta tai seinän elävöittämisestä maalauksin. Aleksandriassa käytettiin eräänä seinien koristelun muotona lasimaalausta. Kaikki hellenistiset kaupungit käyttivät samaan tarkoitukseen siirrettäviä seinälautoja, kun taas ruhtinaat ja ylimykset mieluimmin maalauttivat valtavan suuria tauluja irroitettaville marmorilaatoille. Pausanias kuvailee tavattoman monta maalausta, jotka oli nähnyt kierrellessään Kreikkaa, mutta tästä kukoistavasta taiteesta on vain jokin haalistunut värisävy saviastian tai kivipatsaan pinnalla onnis-

tunut välttämään ajan hampaan. Me saamme tyytyä arvailemaan sen laatua niiden kalpeiden ja mitättömien jäljennösten perusteella, joita on löydetty Pompejista, Herculaneumista ja Roomasta.

Kreikka antoi yhä edelleen maalareilleen yhtä suuren, ehkä suuremmankin arvon kuin kuvanveistäjilleen ja arkkitehdeilleen. Se maksoi heille amerikkalaisia palkkioita ja pani liikkeille sadoittain suopeita tarinoita heistä. Kun efesolainen Ktesikles ei saanut kuningatar Stratonikelta toivomaansa palkkiota, hän kuvasi tämän mellastamassa kalastajan kanssa, pani taulun näytteille ja livahti sitten meritse turvalliseen paikkaan. Stratonike antoi hänelle anteeksi, koska »molemmat hahmot oli niin oivallisesti kuvattu» ja salli hänen palata. Kun Aratos valloitti Sikyonin, hän määräsi kaikki sen diktaattorien kuvat tuhottaviksi. Neljännen vuosisadan taiteilija Melanthos oli maalannut niin eloisan kuvan diktaattori Arkhestratoksesta hänen vaunujensa vieressä seisomassa, että taiteilija Neakles rukoili Aratosta säästämään taulun. Aratos myöntyi vaatien kuitenkin Arkhestratoksen tilalle pantavaksi jonkun vähemmän pahennusta herättävän hahmon. Strabon kertoo Protogeneen maalanneen satyyrin ja peltopyyn niin realistisesti, että elävät peltopyyt kutsuivat sitä luokseen. Lopulta taiteilija pyyhki linnun pois kuvasta, jotta ihmiset voisivat arvostaa hänen satyyrinsa oivallisuutta. Pliniuksen mukaan sama maalari siveli kuuluisimman taulunsa, samannimisen Rhodoksen kaupungin otaksuttua perustajaa Ialysosta kuvaavan, neljään kertaan, jotta värit olisivat edelleen tuoreet ja kirkkaat, vaikka aika kuluttaisikin pois päällimmäisen kerroksen. Protogenes tuskastui havaitessaan, ettei hän osannut tarpeeksi todenmukaisesti kuvata Ialysoksen koiran suusta valuvaa kuolaa, kimpaantui ja heitti sienellä kuvaa aikoen tuhota sen. Sieni osui tietenkin juuri oikeaan paikkaan ja jätti pudotessaan tahran, joka ihmeteltävästi muistutti läähättävän koiran kuolaa. Kun Demetrios Poliorketes piiritti Rhodosta, hän pidättyi sytyttämästä kaupunkia tuleen, jottei maalaus tuhoutuisi. Piirityksen aikana Protogenes jatkoi työtään maaseutuateljeessaan, joka oli aivan makedonialaisten etenemistiellä. Demetrios noudatti hänet luokseen ja tiedusteli, miksei hän muiden kyläläisten tavoin ollut paennut kaupungin muurien turviin. Protogenes vastasi: »Siksi että tiedän sinun käyvän sotaa rhodolaisia eikä taiteita vastaan.» Kuningas asetti vartioston häntä suojelemaan ja löi laimin piirityksen seuratakseen taiteilijan työtä.

Hellenistiset maalarit osasivat käyttää hyväkseen perspektiiviä, lyhentämistä, valaistusta ja ryhmittelyä. Vaikka heillä maisema oli vain taustana ja koristuksena ja vaikka he (pompejilaisista jäljennöksistä päätellen) kuvasivat sitä elottomasti ja sovinnaisesti, he ainakin tajusivat luonnon olemassaolon ja toivat sen taiteeseen samaan aikaan, jolloin Theokritos hankki sille sijan runoudessa. Mutta ihminen ja kaikki hänen toimensa kiinnostivat heitä niin suuresti, että heiltä liikeni niukalti aikaa puille ja

kukille. Heidän edeltäjänsä olivat maalanneet vain jumalia ja rikkaita, mutta hellenistisiä taiteilijoita lumosi kaikki inhimillinen. He havaitsivat, että rumasta aiheesta voitiin saada kaunis taulu tai ainakin sievoinen palkkio. He käänsivät huomionsa jokapäiväiseen elämään innokkaasti kuin hollantilaiset ja kuvasivat riemumielin partureita, parittajia, porttoja, neulojattaria, aaseja, raajarikkoja tai outoja eläimiä. Näihin laatukuviin he lisäsivät hiljaiselokuvauksia: leivoksia ja munia, hedelmiä ja vihanneksia, kalaa ja metsänriistaa, viiniä ja kaikkia sen ikivanhan rituaalin tarvikkeita. Pergamonilainen Sosos huvitti aikalaisiaan jäljittelemällä pettävän realistisessa lattiamosaiikissa lakaisematonta lattiaa, jolla vielä lainehti juhla-aterian tähteitä. Tällainen herätti vakavissa ihmisissä pahennusta. Arkipäiväisten asioiden ylistäjät saivat sellaisia moitenimiä kuin *pornografoi* ja *rhyparografoi*, riettauden ja saastan kuvaajat. Thebassa kiellettiin lailla rumien esineiden kuvaaminen.

Muutamat aikakauden suurehkot mestariteokset pelasti Vesuviuksen laava unohduksista, joskaan ei nimettömyydestä. Muuan Ostiasta löydetty fresko on ilmeisesti kehnonpuoleinen jäljennös hellenistisestä alkuteoksesta. Nykyisin sillä on nimenä »Aldobrandini'n häät» sen italialaisen suvun mukaan, jolle se kuului, ennen kuin se kulkeutui Vatikaaniin. Rubensimaisen rehevä Afrodite rohkaisee arkaa morsianta, samalla kun ylkä, jota ei tarvitse yllyttää, odottaa kärsimättömänä vuoteen vierellä. Näitä keskeisiä henkilöitä hienompi on viehättävä nainen, joka soittaa jotakin hääsäveltä himmenneellä luutulla. Muuan Pompejin seinämaalaus, jonka epävarmasti otaksutaan palautuvan 200-luvun kreikkalaiseen alkuteokseen, kuvaa Akhilleusta Patroklos vierellään vihaisena luovuttamassa Briseistä Agamemnonin himolle. Näiden maalausten henkilöt ovat meidän makumme mukaan pikemmin isoja kuin kauniita; olemme tottuneet pienempään ruumiiseen ja pitempiin sääriin, mutta myöntää täytyy, että antiikin taiteilijat tunsivat Kreikan miehet ja naiset paremmin kuin me koskaan tulemme heitä tuntemaan. Aika on kuihduttanut näiden teosten kukkeuden, vain historiallisen mielikuvituksen avulla voimme ennallistaa sen loiston ja raikkauden, jota kansanjoukot ja kuninkaat epäilemättä muinoin ihailivat.

Suurempi teho on muutamilla roomalaisilla mosaiikkitöillä, jotka ilmeisesti perustuvat kreikkalaisiin maalauksiin. Mosaiikkitaide oli Egyptissä ja Mesopotamiassa hyvin vanha. Kreikkalaiset oppivat sen ja kohottivat sen historiansa huipulle. Maalaus jaettiin viivoilla pieniksi neliöiksi, ja pieniä marmorikuutioita väritettiin siten, että yhteen aseteltuina niistä saatiin sama maalaus, nyt yllättävän kestävässä muodossa. Useat mosaiikit ovat yhä säilyttäneet värinsä ja kertovat edelleen vanhaa tarinaansa, vaikka niitä ovat vuosisadasta toiseen polkeneet lukemattomat jalat. »Issoksen taistelu», joka löydettiin Pompejista Faunin talosta ja joka epäröiden on rinnastettu kreikkalaisen Filoksenoksen 300-luvulta olevaan maalaukseen [1],

[1] Tämä mosaiikki, samoin kuin »Akhilleus ja Briseis», on Napolin museossa.

on pantu kokoon suunnilleen 1 500 000 kivestä, joista kukin on 2—3 neliömillimetrin kokoinen; koko mosaiikki on mitoiltaan kahdeksan kertaa kuusitoista jalkaa. Se kärsi pahoja vaurioita, kun maanjäristys ja tulivuorenpurkaus tuhosivat Pompejin 79 j.Kr., mutta se mikä on säilynyt, riittää osoitukseksi teoksen taidokkuudesta ja voimasta. Aleksanteri rynnistää mustana, palavissaan ja veren tahraamana joukkojensa etunenässä ja on Bukefalos-ratsullaan ehättänyt muutaman jalanmitan päähän vaunuista, joissa Dareios istuu. Persialainen ylimys on syöksynyt kuninkaiden väliin ja saanut Aleksanterin peitsen ruumiiseensa. Dareios unohtaa oman vaaransa (voittajan seuraava peitsi on suunnattu häntä kohti) ja kumartuu vaunuistaan kaatuneen ystävänsä puoleen huolestunein ja murheellisin ilmein. Persialaiset ratsumiehet syöksyvät pelastamaan hallitsijaansa, ja Aleksanterin ase jää väräjämään hänen käteensä. Teoksen erityisenä ansiona on Dareioksen kasvoista heijastuvien monenlaisten tunteiden kuvaaminen, mutta sommitelman viehättävin pää kuuluu Aleksanterin hevoselle. Parempaa mosaiikkia kuin tämä ei ole olemassa.

III. VEISTOTAIDE

Kuvanveistoksia ei vielä milloinkaan ollut ollut niin viljalti kuin hellenistisellä ajalla. Temppelit ja palatsit, kodit ja kadut, puistot ja puutarhat olivat niitä tulvillaan. Jokainen inhimillisen elämän vaihe ja monet kasvi- ja eläinkunnan puolet olivat edustettuina veistotaiteessa. Muotokuvaveistokset ikuistivat hetkeksi kuolleita sankareita ja eläviä kuuluisuuksia. Lopulta saivat abstraktiset käsitteetkin, kuten Kohtalo, Rauha, Panettelu tai Yhdestoista hetki, kivihahmon. Sikyonilainen Eutykhides, Lysippoksen oppilas, veisti Antiokheiaan kuuluisan Tykhen eli Kohtalon kaupungin sielun ja toivon olennoitumaksi. Praksiteleen pojat Timakhos ja Kefisodotos jatkoivat Ateenan veistotaiteen hienostunutta traditiota, ja Peloponnesoksessa kohosi messeneläinen Damofon maineen huipuille jättiläiskokoisella Demeter, Persefone ja Artemis-ryhmällä. Useimmat uudet kuvanveistäjät kuitenkin seurasivat vähimmän nälkiintymisen linjaa kreikkalais-itämaisten ylimysten ja kuninkaiden palatseihin ja hoveihin.

Rhodoksessa esiintyi kolmannella vuosisadalla luonteenomainen ja itsenäinen veistäjäkoulukunta. Saarella oli sata jättiläispatsasta, joista jokainen, Plinius vakuuttaa, olisi tehnyt oman kaupunkinsa kuuluisaksi. Suurin niistä oli auringonjumala Helioksen pronssikolossi, jonka Lindoksen Khares oli pystyttänyt n. 280. Naiivi perimätieto kertoo, että Khares teki itsemurhan, kun kustannukset melkoisesti ylittivät hänen arviolaskelmansa, ja että Lakhes, joka myös oli kotoisin Lindoksesta, saattoi työn päätökseen. Patsas ei seissyt hajareisin sataman yläpuolella, vaan kohosi lähellä sitä kahdenneljättä metrin korkeuteen. Sen mittasuhteista voisi saada

käsityksen, että rhodolaisten maku suosi komeilua ja kokoa, mutta kenties rhodolaiset aikoivat käyttää sitä majakkana ja vertauskuvana. Jos saamme uskoa erästä »Kreikkalaisen antologian» runoa, patsas piteli soihtua ja oli Rhodoksen vapauden vertauskuvana — siten merkillisesti ennakoiden erään nykyisen sataman kuuluisaa patsasta.[1] Se luettiin tietystikin maailman »seitsemän ihmeen» joukkoon. Plinius kertoo, että tämä patsas

> suistui maahan maanjäristyksessä kuusikuudetta vuotta pystyttämisensä jälkeen. Harvan miehen käsivarret ylettävät peukalon ympäri, ja sormet ovat isommat kuin useimmat kuvapatsaat. Jäsenten lohjettua irti ammottaa sisuksessa suuria onkaloita. Sisältä näkyy myös suuria kivilohkareita, joiden avulla taiteilija piti sitä vakavana pystyttämisen aikana. Sanotaan sitä pystytetyn kaksitoista vuotta ja siihen käytetyn kolmesataa talenttia, mikä summa saatiin Demetrioksen hyödyttömän piirityksensä jälkeen hylkäämistä sotakoneista.[2]

Miltei yhtä suuren historiallisen kuuluisuuden on saavuttanut toinen Rhodoksen koulukunnan aikaansaannos, »Laokoon». Plinius näki sen keisari Tituksen palatsissa. Se löydettiin Tituksen kylpylän raunioista 1506 j.Kr. Miltei varmasti se on Agesandroksen, Polydoroksen ja Athenodoroksen alkuperäistyö. He veistivät sen kahdesta marmorilohkareesta toisella tai ensimmäisellä vuosisadalla e.Kr. Sen löytö saattoi kuohuksiin renessanssin Italian ja teki syvän vaikutuksen Michelangeloon, joka onnistumatta koetti ennallistaa keskushahmon hävinneen oikean käsivarren.[3] Laokoon oli troialainen pappi, joka puhui kreikkalaisten lähettämän puuhevosen kaupunkiin päästämistä vastaan ja (Vergiliuksen mukaan) lausui: *Timeo Danaos et dona ferentes*, pelkään kreikkalaisia silloinkin, kun he tuovat lahjoja. Athene, joka suosi kreikkalaisia, lähetti kaksi käärmettä tappamaan hänet rangaistukseksi hänen viisaudestaan. Ne tarttuivat ensin hänen kahteen poikaansa, jolloin Laokoon syöksyi avuksi, mutta joutui itsekin niiden kiemuroiden puristukseen; lopulta kaikki kolme murskautuivat ja kuolivat myrkkyhampaiden puremiin. Kuvanveistäjä salli itselleen saman vapauden väkevästi kuvata tuskaa kuin Vergilius (ja Sofokles »Filoktetoksessaan»), mutta tulos ei ole sopusoinnussa kiven luonnollisen levollisuuden kanssa. Kirjallisuudessa ja tavallisesti elämässäkin kipu

---

[1] New Yorkin Vapaudenpatsas on 92 metriä korkea.

[2] Patsas virui paikallaan vuoteen 653 j.Kr., jolloin saraseenit myivät raaka-aineen. Pronssin kuljettamiseen tarvittiin 900 kamelia.

[3] Vatikaanin ennallistettu käsivarsi on Bernini'n työtä; se on hyvin suoritettu, mitä yksityiskohtiin tulee, mutta tuhoaa sommittelun keskihakuisen yhtenäisyyden. Winckelmann piti silti niin suuresti ryhmästä, että Lessing häntä lukiessaan innostui kirjoittamaan teoksen siihen liittyvästä esteettisestä arvostelusta ja itse ryhmästäkin.

menee ohi, mutta Laokoon-ryhmässä tuskanhuuto on jähmettynyt luonnottoman pysyväiseksi sen liikuttamatta katsojaa yhtä paljon kuin British Museumissa olevan Demeterin äänetön murhe. Sen sijaan herättää meissä ihailua sommittelun ja tekniikan mestarillisuus: lihasto on liioiteltu, mutta vanhan papin jäsenet ja hänen poikiensa ruumiit on veistetty arvokkaasti ja hillitysti. Jos me olisimme tunteneet kertomuksen ennen tutustumistamme ryhmään, se kenties olisi tehnyt meihin yhtä suuren vaikutuksen kuin Pliniukseen, joka piti sitä antiikin veistotaiteen suurimpana saavutuksena.

Monessa muussakin kreikkalaisessa keskuksessa toimi tänä aliarvioituna aikana kukoistava kuvanveistäjäkoulukunta. Aleksandrian maaperä ja rakennukset ovat vaihtaneet sen pitkän historian aikana liian usein omistajaa, jotta kreikkalaisten taiteilijoiden Ptolemaioksille tekemät taideteokset olisivat voineet säilyä. Ainoa säilynyt tärkeä teos on Vatikaanin juhlallinen »Niili», jota tukee kuusitoista humoristista vesilapsosta; ne symbolisoivat virran vuosittaisen tulvan kuuttatoista kyynärää. Sidonissa kreikkalaiset kuvanveistäjät valmistivat tuntemattomille arvohenkilöille joukon sarkofageja, joista paras, erheellisesti Aleksanterin sarkofagiksi sanottu, on Istanbulin museon ylpeys. Sen veistotyö on, vaikka pienessä mittakaavassa, Parthenonin friisin veroista. Figuurit ovat komeita ja suhteellisia, toiminta voimakasta, mutta havainnollista, ja kivessä säilyneet pehmeät värisävyt ovat esimerkkinä Kreikan maalaustaiteen veistotaiteelle antamasta avusta. Kaarian Tralleessa Apollonios ja Tauriskos valoivat n. 150 e.Kr. Rhodosta varten jättiläiskokoisen pronssiryhmän, jonka nimenä nykyisin on »Farnesen härkä». Siinä kaksi komeaa nuorukaista sitoo viehättävän Dirken villin härän sarviin, koska hän on kohdellut pahoin heidän äitiään Antiopeta, joka katselee tapausten kulkua vastenmielisen tyytyväisenä.[1] Pergamonissa kreikkalaiset kuvanveistäjät valoivat pronssiin useita taistelukohtauksia, jotka Attalos pystytti pääkaupunkiinsa gallialaisista saamansa voiton kunniaksi. Hyvittääkseen kiitollisuuden velkaa, jossa kaikki hellenit tunsivat olevansa Ateenalle, ja kenties levittääkseen mainettaan Attalos lahjoitti näiden hahmojen marmorivastineet Ateenan Akropoliille pystytettäviksi. Irrallisina marmorijäljennöksinä ovat säilyneet Capitoliummuseon »Kuoleva gallialainen», veistos, joka erheellisesti on saanut nimen »Paetus ja Arria», mutta todellisuudessa esittää ensin vaimonsa ja sitten itsensä vangiksi joutumisen välttämiseksi surmaavaa gallialaista (Rooman Museo delle Terme'ssä), ja joukko pienempiä teoksia hajallaan ympäri Eurooppaa ja Egyptiä. Samaan ryhmään kuuluu kenties myös Napolin museon »Kuollut amatsoni», joka on virheetön jokaiselta yksityiskohdaltaan, uskomattoman täydellisiä rintoja lukuun ottamatta. Näissä hahmoissa on klassillista pidättyväisyyttä tunteiden ilmaisussa: voitetut kärsivät äärim-

[1] Alkuteos on kadonnut. Kolmannella vuosisadalla j.Kr. tehty roomalainen jäljennös löytyi 1500-luvulla Caracallan kylpylöistä. Michelangelo korjasi sen; se oli jonkin aikaa Palazzo Farnesessa ja nykyisin Napolin museossa.

mäistä kipua ja tuskaa, mutta kuolevat ilman teatraalisuutta; ja voittajat ovat sallineet taiteilijoiden kuvata sekä vihollisten tappion että heidän hyveensä. Mikään ei ilmaise sommitteluvoiman, anatomisen havainnon tarkkuuden tai teknillisen taituruuden ja kärsivällisyyden heikkenemistä. Miltei yhtä täydellinen on Pergamonin linnavuorella olleen Zeun alttarin jalustaa kiertänyt suuri kohokuva, joka kuvasi jumalien ja giganttien taistelua; siinä kenties tahdottiin vaatimattoman vertauskuvallisesti esittää pergamonilaisia ja gallialaisia. Se on liian ahdettu ja joskus teatraalisen raju, mutta muutamat hahmot ovat Kreikan taiteen parhaiden perinteiden veroisia. Päätön Zeus on veistetty skopasmaisella voimalla, ja jumalatar Hekate on kaunis ja suloinen runo keskellä sodan kauhuja ja teurastusta.

Aika oli rikas nykyisin tuntemattomien tekijöiden mestariteoksista, jotka esittävät miltei kaikkia pääjumalia. Otricoli'sta löydetty majesteettinen »Zeun pää» ja nykyisin Museo delle Terme'ssä oleva »Ludovisi'n Hera» miellyttivät siinä määrin nuorta Goetheä, että hän otti valokset niistä mukaansa Saksaan ikään kuin Juppiterin ja Junon autenttisiksi autografeiksi. Aikoinaan ylistetty »Belvederen Apollon» (nimi sen Vatikaanin paviljongin mukaan, jossa veistos aikaisemmin oli) on akateemisen kylmä ja eloton; silti se kaksi vuosisataa sitten sytytti Winckelmannin ilmiliekkiin. Samana päivänäkään kuin tästä pehmeästä velttiöstä ei voi puhua »Farnesen Herakleesta», jonka ateenalainen Glykon on tehnyt Lysippoksen työksi arvellun alkuperäisveistoksen mukaan: se on pelkkiä rasittuneen ruumiin lihaksia, uupumusta, hellyyttä ja kummastelevaa katsetta; siinä voima ikään kuin kysyy itseltään aina vastaamattomaksi jäävää kysymystä: mikä sen päämäärä on oleva? Afroditesta aikakausi veisti niin monta kuvaa, että ainoastaan hänen palvojansa voittivat ne lukumäärän puolesta. »Meloksen Afrodite» (Louvre'in *Venus de Milo*) on nähtävästi kreikkalainen toisen vuosisadan alkuperäisteos. Se löydettiin Melos-saarelta 1820 läheltä rikkoutunutta jalustaa, jossa oli kirjaimet — *sandros*. Kenties antiokheialainen Agesandros on veistänyt tämän siveän ja alastoman kaunottaren. Kasvot eivät ole yhtä herkän kauniit kuin ne, jotka on otettu tämän teoksen symboliksi, mutta vartalo on runo sille terveydelle, jonka kukka on kauneus; ampiaisvyötärö ei saa mitään aatteellista tukea veistoksen täyteläisestä ruumiista ja vankoista lanteista. Kauempana täydellisyydestä, mutta silti silmälle iloksi, ovat »Capitoliumin Venus» ja »Medicin Venus» (Rooman Capitolium-museossa ja Firenzen Uffizi-palatsissa). Napolin museon *Venus Kallipyge*, Kaunispyllyinen Venus, on avoimesti ja suostuttelevasti aistillinen. Hän verhoaa sulonsa paljastaakseen ne ja kääntyy ihailemaan pakaroitaan lammikosta. Voimakkaamman vaikutuksen kuin mikään edellisistä tekee loistava »Nike» ('Voitto'), joka löydettiin Samothrakesta 1863 ja nykyisin on Louvre'n veistotaiteen helmi.[1] Voiton jumalatar on kuvattu ikään kuin lehahtamassa lentoon nopeasti kiitävän aluksen

[1] Aikaisemmin otaksuttiin, että Demetrios Poliorketes oli 305 pystyttänyt sen Ptolemaios I:stä Kyproksen Salamiin luona saamansa merivoiton kunniaksi, mutta äskettäin käydyssä keskustelussa on taivuttu yhdistämään se Kos-saaren taisteluun (n. 258), jossa Makedonian, Seleukeian ja Rhodoksen laivastot voittivat Ptolemaios II:n.

kokasta ja johtamassa laivaa hyökkäykseen; hänen suuret siipensä tuntuvat vetävän alusta mukanaan päin tuulta, joka liehuttaa hänen vaatteitaan. Kreikkalainen käsitys, ettei nainen ole pelkkä koruesine, vaan voimakas äiti, hallitsee teosta; siinä ei ilmenny nuoruuden hauras ja häipyvä kauneus, vaan naisen elinikäinen kehoitus miehelle kohota saavutuksiin, ikään kuin taiteilija olisi halunnut kuvittaa Goethen »Faustin» viimeiset säkeet. Sivistys, joka saattoi suunnitella ja veistää tällaisen hahmon, oli vielä kaukana kuolemasta.

Jumalat eivät olleet Kreikan taiteen iltaa kirkastavien taiteilijoiden kiinnostuksen tärkein kohde. Nämä miehet pitivät Olymposta vain aihevarastona. Kun se oli ahkerasta käyttämisestä ehtynyt, he käänsivät huomionsa maan pinnalle ja ilokseen kuvasivat ihmiselämän viisautta ja viehättävyyttä, eriskummallisuutta ja luonnonottomuuksia. He veistivät tai valoivat vaikuttavia Homeroksen, Euripideen ja Sokrateen muotokuvia. He kuvasivat pehmeitä ja hempeitä hermafrodiitteja, joiden rivonsekainen kauneus pistää katsojan silmään Istanbulin arkeologisessa museossa, Rooman Borghese-galleriassa tai Louvre'issa. Lapset tarjosivat virkistävän luonnollisia aiheita, niin esim. oasta jalastaan poistava poika tai toinen, joka tappelee hanhen kanssa (molemmat Vatikaanissa), puhumatta oivallisimmasta tämänlaatuisesta teoksesta, luottavaisesta »Rukoilevasta nuorukaisesta», jota arvellaan Lysippoksen oppilaan Boëthoksen tekemäksi (Berliinin valtionmuseossa). Kuvanveistäjät saattoivat myös etsiä aiheensa metsästä ja kuvata metsänpeikkoja sellaisia kuin Münchenissä oleva »Barberini'n fauni» tai Napolin museon »Juopuneen Seilenoksen» kaltaisia hilpeitä satyyreja. Ja huvittavan usein he soluttivat muiden olentojen joukkoon rakkaudenjumalan hehkeät posket ja kujeelliset kepposet.

IV. ARVOSTELUA

Tämä huumorin äkillinen tunkeutuminen Kreikan veistotaiteen muinoin juhlallisiin pyhäkköihin on tunnusomainen hellenistisen taiteen piirre. Jokaiseen museoon on aikakauden raunioista pelastunut jokin naurava fauni, laulava Pan, mellastava Bakkhos, säpsähdyttävän säädyttömästi suihkulähteenä toimiva katupoika. Ehkäpä Kreikan taiteen paluu Aasiaan antoi sille takaisin sen moninaisuuden, tunteen ja lämmön, jonka se melkein oli menettänyt klassillisena uskonnon ja valtion palvelun kautenaan. Luonnosta, jota oli palvottu, alettiin nyt nauttia. Klassillinen pidättyväisyys ei silti hävinnyt: Museo delle Terme'n »Subiacon nuorukainen», Vatikaanin »Nukkuva Ariadne», Conservatori-palatsin »Istuva neito» noudattavat kaikki Praksiteleen herkkää traditiota. Ateenassa taistelevat kautta koko aikakauden monet taiteilijat aikansa »modernistisia» pyrkimyksiä vastaan hakeutumalla takaisin neljännen ja viidennen vuosisadan tyylimuotoihin, jopa silloin tällöin kuudennen vuosisadan arkaaiseen arvokkuuteen. Mutta

ajan henki suosi kokeilua, individualismia, idealismia, tunnetta ja dramaattisuutta. Taiteilijat seurasivat tarkoin anatomian kehitystä ja käyttivät entistä enemmän malleja työpajoissaan. Kuvanveistäjät muotoilivat veistoksensa ei vain edestä, vaan joka taholta katseltaviksi. He käyttivät uusia raaka-aineita: kristallia, kalsedonia, topaasia, lasia, tummaa basalttia, mustaa marmoria, porfyyria; niiden avulla he saattoivat jäljitellä neekerin ihonväriä tai viinin päihdyttämien satyyrien punoittavia kasvoja.

Heidän kekseliäisyytensä oli heidän teknillisen mestaruutensa veroinen. He olivat väsyneet toistamaan tyyppejä; ennakoiden Ruskinin arvostelua[1] he päättivät osoittaa kuvaamiensa henkilöiden ja esineiden reaalisuuden ja yksilöllisyyden. He eivät enää rajoittuneet vain täydelliseen ja kauniiseen, urheilijoihin, sankareihin ja jumaliin; he maalasivat laatukuvia työmiehistä, kalastajista, soittoniekoista, toriväestä, ammattiratsastajista, eunukeista tai esittivät heitä polttosavihahmoina. He valitsivat tuoreiksi aiheikseen lapsia ja maalaisia, Sokrateen kaltaisia luonnekasvoja, katkeria vanhuksia kuten Demostheneen, voimakkaita, miltei raakoja piirteitä kuten kreikkalais-baktrialaisen kuninkaan Euthydemoksen, lohduttomia hylkiöitä sellaisia kuin New Yorkin Metropolitan-museoon »Vanha torimuija». He tajusivat elämän moninaisuuden ja erilaisuuden ja nauttivat siitä. He olivat epäröimättä aistillisia; he eivät olleet lastensa siveydestä huolehtivia vanhempia tai epikurolaisen individualismin yhteiskunnallisista seurauksista huolestuneita filosofeja. He näkivät lihan viehätykset ja antoivat niille kauniin hahmon, joka saattoi jonkin aikaa nauraa rypyille ja ajalle. Klassillisen ajan sovinnaisuudesta vapautuneina he herkuttelivat hellillä tunteilla ja kuvasivat, mahdollisesti vilpittömästi myötäeläytyen, paimenia, jotka kuolivat onnellisesta rakkaudesta, romanttisiin haaveiluihin vaipuneita sieviä päitä, hellästi lapsiaan tarkastelevia äitejä. Nämäkin olivat heidän mielestään osa sitä todellisuutta, jota heidän tarkoituksensa oli kuvata. Vihdoin heillä oli silmiensä edessä sellaiset tosiasiat kuin kipu ja murhe, traagilliset katastrofit ja ennenaikainen kuolema, ja he myönsivät niillekin sijan esittäessään ihmisten elämää.

Ei kukaan itsenäisesti ajatteleva tutkija voi yhtyä hellenistisen rappion tuomitsemiseen. Tällainen yleinen johtopäätös olisi liian helppo tekosyy Kreikan historian päättämiseen ennen tehtävän suorittamista loppuun. Me tunnemme tällä aikakaudella luovan innoituksen heikkenevän, mutta sen korvauksena on nyt täydellisesti välineidensä herraksi päässeen taiteen tuhlaileva yltäkylläisyys. Nuoruus ei voi olla ikuinen eivätkä sen sulot ole

[1] »Kreikan taiteessa ei ole mitään persoonallisuutta; siinä on tosin abstraktisia nuoruuden ja iän, voiman ja nopeuden, hyveen ja paheen ideoita, mutta ei yksilöllisyyttä.» Ruskinilla oli mielessään vain viidennen ja neljännen vuosisadan taide, aivan kuten Winckelmann ja Lessing tunsivat etupäässä hellenistisen ajan taiteen.

suurimmat. Kreikan elämän, kuten jokaisen muunkin, oli noudatettava luonnon järjestystä ja alistuttava kypsään vanhuuteen. Rappeutuminen oli alkanut, se oli syöpynyt uskontoon, moraaliin ja kirjallisuuteen ja jättänyt merkkinsä yksityisiin teoksiin siellä ja täällä, mutta kreikkalaisen hengen vauhti pysytti Kreikan taiteen, kuten Kreikan tieteen ja filosofiankin, loppuun asti lähellä lakipistettä. Eristyneessä nuoruudessa ei kreikkalainen intohimoinen kauneuden rakkaus eikä kreikkalaisten kyky ja kärsivällisyys sen hahmottamisessa ollut milloinkaan niin voitollisesti, niin innoittuneesti ja niin tuloksellisesti levittänyt valtaansa idän uinuviin kaupunkeihin. Sieltä Rooma oli sen löytävä ja välittävä edelleen muille.

KAHDEKSASKOLMATTA LUKU

KREIKAN TIEDE KORKEIMMILLAAN

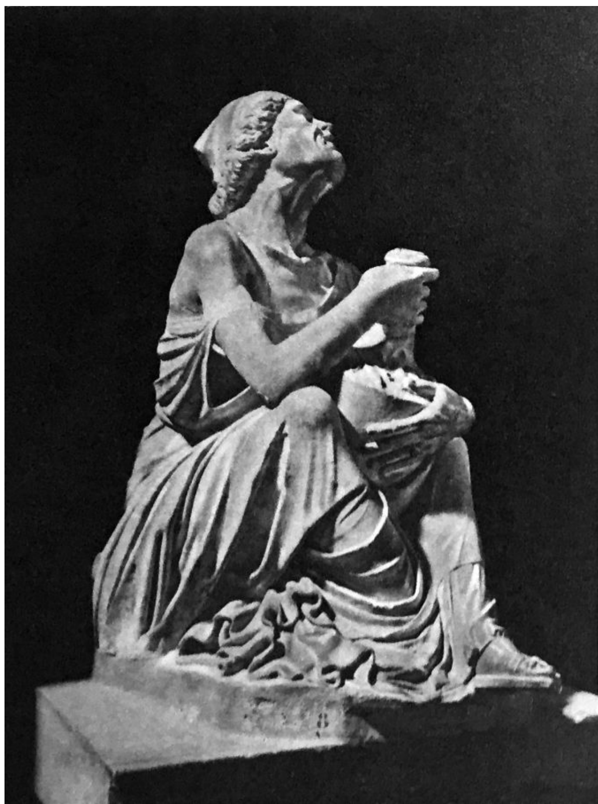
I. EUKLEIDES JA APOLLONIOS

Viides vuosisata sai nähdä Kreikan kirjallisuuden loistokauden, neljäs filosofian kukoistuksen, kolmas tieteen huipussaan. Kuninkaat osoittautuivat suvaitsevaisemmiksi ja avuliaammiksi tiedettä kohtaan kuin kansanvallat. Aleksanteri lähetti Aasian rannikon kreikkalaiskaupunkeihin kamelikuormittain Babylonian tähtitieteellisiä tauluja, jotka pian käännettiin kreikaksi. Ptolemaiokset rakensivat Museionin tieteellisiä tutkimuksia varten ja kokosivat suureen kirjastoonsa yhtä hyvin Välimeren kulttuurien tiedemiehiä kuin kirjallisuuttakin. Apollonios omisti »Kartioleikkauksensa» Attalos I:lle, Arkhimedes piirsi ympyränsä ja laski hiekkajyväsiä Hieron II:n suojeluksessa. Rajojen häipyminen ja yhteisen kielen käytäntöön tulo, kirjojen ja ideoiden vilkas vaihto, metafysiikan uupumus ja vanhan teologian heikkous, maallismielisen kauppiasluokan nousu Aleksandriassa, Rhodoksessa, Antiokheiassa, Pergamonissa ja Syrakusassa, koulujen, yliopistojen, tähtitornien ja kirjastojen lukumäärän moninkertaistuminen ynnä rikkaus, uutteruus ja kuninkaiden suosio vapauttivat tieteen filosofiasta ja rohkaisivat sitä valistamaan ja vaarantamaan maailmaa.

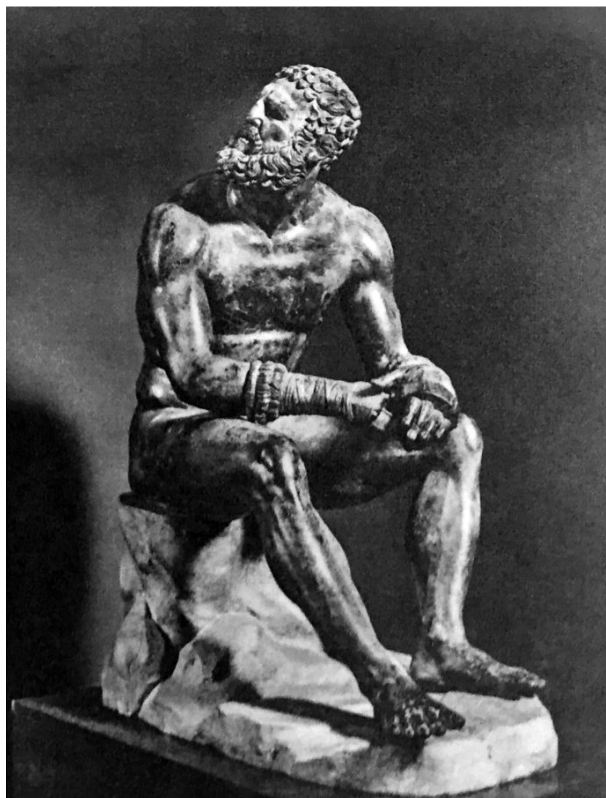
Kolmannen vuosisadan alkuvuosina, kenties jo kauan ennen, kreikkalaisen matemaatikon työskentely helpottui yksinkertaisemman merkitsemisjärjestelmän ansiosta. Aakkosten yhdeksää ensimmäistä kirjainta käytettiin merkitsemään vastaavia numeroita 1:stä 9:ään, seuraava tarkoitti 10:tä, seuraavat yhdeksän kymmenlukuja 20—90, seuraavat lukuja 100, 200 jne. Murtolukuja ja järjestyslukuja ilmaistiin kirjainta seuraavalla korkomerkillä; niinpä ι' merkitsi yhteydestä riippuen joko kymmenesosaa tai kymmenettä. Pieni ι kirjaimen alla merkitsi vastaavaa tuhatlukua. Tämä aritmeettinen pikakirjoitus osoittautui mukavaksi järjestelmäksi laskujen teossa. Muutamissa säilyneissä kreikkalaisissa papyruksissa on monimutkaiset laskutoimitukset, joissa viljellään sekä murtolukuja että miljoonia, saatu sopimaan pienempään tilaan kuin samanlaisiin laskuihin tarvitaan omaa numerojärjestelmäämme käytettäessä.[1]

Hellenistisen tieteen suurimmat voitot saavutettiin kuitenkin geometrian alalla. Tällä aikakaudella eli Eukleides, jonka nimi oli kahden vuosituhannen aikana geometrian synonyymi. Hänen elämästään tiedämme

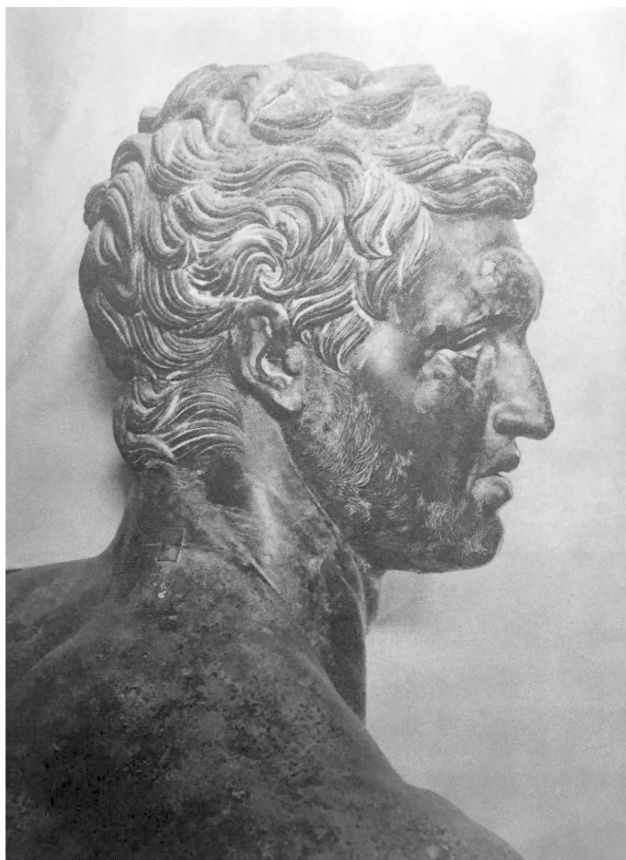
[1] Nämä papyrukset eivät ole Aleksandriaa vanhempia, mutta koska niissä käytetään alkukantaista digammaa 6:n merkkinä, on luultavaa, että numeroiden merkitseminen aakkosten avulla oli käytännössä jo ennen hellenististä aikaa.

JUOPUNUT AKKA. Münchenin glyptoteekki. — Hellenistinen kuvanveistäjä saattoi olla myös realisti aivan nykyaikaisessa mielessä.

Kilpanyrkkeilijä. Termimuseo, Rooma. — Hellenistinen kuvanveistäjä käytti malleinaan usein tuntemattomia, arkielämän hyörinässä tapaamiaan tyyppejä, jotka kiinnostivat häntä erikoisuudellaan tai vaikkapa rumuudellaan.

HELLENISTINEN MUOTOKUVAPÄÄ. Termimuseo, Rooma. — Muotokuvaveistoksia on hellenistiseltä kaudelta säilynyt niin paljon, että näyttää siltä kuin muotokuvien tekeminen olisi silloin — samoin kuin nykyäänkin — ollut kuvanveistäjien tärkein tulonlähde.

vain, että hän perusti oman koulun Aleksandriaan ja että hänen oppilaansa olivat alallaan kaikkia muita etevämmät, samoin ettei hän lainkaan välittänyt rahasta. Kun muuan oppilas kysyi: »Mitä hyötyä minulla on geometrian oppimisesta?», hän käski orjan antaa kysyjälle obolin, »koska hänen täytyy saada voittoa siitä mitä oppii.» Hän oli hyvin vaatimaton ja hyväsydäminen mies. Kun hän n. 300 kirjoitti kuuluisat »Alkeensa», ei hänen mieleensä juolahtanutkaan mainita eri väittämien keksijöiden nimiä, koska hän ei väittänyt tekevänsä muuta kuin kokoavansa kreikkalaisten geometrisen tietämyksen loogiseen järjestykseen.[1] Hän alkoi esipuheitta tai puolusteluitta yksinkertaisilla määritelmillä, jatkaen sitten postulaateilla eli välttämättömillä olettamuksilla ja »yleiskäsityksillä» eli aksiomeilla. Platonin ohjeiden mukaisesti hän rajoittui käsittelemään sellaisia kuvioita ja todistuksia, joihin ei tarvittu muita välineitä kuin viivoitin ja harppi. Hän omaksui jo hänen edeltäjiensä tunteman asteittaisen esittelevän ja havainnollistavan metodin ja kehitti sen täydelliseksi: siinä oli väite, kuvioesitys, todistelu ja johtopäätös. Eräistä vähäisistä virheistä huolimatta lopputuloksena oli matemaattinen arkkitehtuuri, joka kreikkalaisen hengen vertauskuvana kilpaili Parthenonin kanssa. Toden teolla se eheänä kokonaisuutena säilyi Parthenonia kauemminkin, sillä Eukleideen »Alkeet» pysyivät omalle vuosisadallemme saakka geometrian tunnustettuna käsikirjana miltei jokaisessa Euroopan yliopistossa. Täytyy mennä Raamattuun asti löytääkseen kilpailijan, jolla on ollut yhtä pysyvä vaikutus.

»Kartioleikkaukset»-nimisessä kadonneessa Eukleideen teoksessa esiteltiin Menaikhmoksen, Aristaioksen ynnä muiden kartiogeometrisia tutkimuksia. Apollonios Pergeläinen, joka oli vuosikausia opiskellut Eukleideen johdolla, otti tämän tutkielman omien »Kartioleikkaustensa» lähtökohdaksi. Hän tutki kahdeksassa »kirjassa» ja 387 väittämässä tason ja kartion leikkauksessa syntyvien käyrien ominaisuuksia. Kolmelle näistä käyrästä (neljäs on ympyrä) hän antoi niiden pysyvät nimet: paraabeli, ellipsi ja hyperbeli. Hänen keksintönsä tekivät mahdolliseksi heittokappaleiden teoreettisen tutkimuksen, ja ne edistivät tuntuvasti mekaniikkaa, purjehdustaitoa ja tähtitiedettä. Hänen esityksensä oli vaivalloista ja monisanaista, mutta hänen metodinsa oli täysin tieteellinen. Hänen teoksensa oli samalla lailla viimeinen sana kuin Eukleideenkin, ja sen seitsemän säilynyttä kirjaa ovat yhä geometrisen kirjallisuuden omintakeisin klassillinen teos.

II. ARKHIMEDES

Muinaisajan tiedemiehistä suurin syntyi Syrakusassa n. 287 tähtitieteilijä Feidiaan poikana ja nähtävästi Hieron II:n, aikansa valistuneimman

[1] I ja II kirjassa esitetään Pythagoraan geometrinen tuotanto pääkohdittain, III kirjassa Hippokrates Khiolaisen, V kirjassa Eudoksoksen, IV, VI, XI ja XII kirjassa myöhempien pythagoralaisten ja ateenalaisten geometrikkojen. Kirjat VII—X käsittelevät korkeampaa matematiikkaa.

hallitsijan, serkkuna. Kuten monet muut hellenistisen ajan kreikkalaiset, jotka harrastivat tieteitä ja joilla oli varoja, Arkhimedes matkusti Aleksandriaan. Siellä hän opisteli Eukleideen seuraajien johdolla. Häneen tarttui siellä matemaattinen innostus, joka soi hänelle kaksi onnellista asiaa: syventyneen elämän ja äkkikuoleman. Palattuaan Syrakusaan hän antautui munkin tavoin tutkimaan kaikkia matematiikan haaroja. Usein hän Newtonin tavoin löi laimin ruoan ja juoman sekä ruumiinsa hoidon kehitelläkseen loppuun asti uuden väittämän seurauksia tai piirrelläkseen kuvioita öljyyn, jolla oli voidellut ruumistaan, lieden tuhkaan tai hiekkaan, jota kreikkalaisten geometrikkojen oli tapana sirotella lattialleen. Hänessä oli jonkin verran humoristin vikaa: teokseensa »Pallo ja lieriö», jota hän itse piti parhaimpanaan, hän tahallaan (niin vakuutetaan) sisällytti vääriä väittämiä, osaksi tehdäkseen kepposen ystävilleen, joille hän lähetti käsikirjoituksen, osaksi viekoitellakseen ansaan näpistelijät, jotka mielellään anastivat toisten miesten ajatuksia. Joskus hän huvittelihe ongelmilla, jotka olivat vähällä johtaa hänet keksimään algebran. Sellainen oli kuuluisa »karjaongelma», joka niin suuresti huvitti Lessingiä. Välistä hän rakenteli omituisia koneita tutkiakseen niiden toimintaperiaatteita. Mutta hänen pysyvän kiinnostuksensa ja ihastuksensa kohteena oli puhdas tiede pikemmin maailmankaikkeuden ymmärtämisen avaimena kuin käytännöllisen rakennustyön tai rikkauden lisäämisen välineenä. Hän ei kirjoittanut oppilaille, vaan oppineille ammattimiehille, joille hän keskitetyissä erikoistutkimuksissa teki tunnetuiksi tutkimustyönsä vaikeatajuiset johtopäätökset. Koko myöhempi antiikki oli näiden tutkielmien omintakeisuuden, syvällisyyden ja selkeyden lumoissa. »Ei ole», sanoi Plutarkhos kolme vuosisataa myöhemmin, »mahdollista koko geometriasta löytää vaikeampia ja mutkikkaampia kysymyksiä tai yksinkertaisempia ja selkeämpiä selityksiä. Jotkut katsovat tämän synnynnäisen nerouden ansioksi, kun taas toiset arvelevat, että nämä sujuvat ja luontevat sivut ovat uskomattoman suuren ponnistuksen ja vaivan tulos.»

Arkhimedeen teoksista on kymmenen säilynyt koettuaan monia seikkailuja Euroopassa ja Arabiassa. 1) »Metodi» selittää Eratostheneelle, jonka kanssa Arkhimedes oli ystävystynyt Aleksandriassa, miten mekaaniset kokeet voivat laajentaa geometrian tuntemusta. Tämä tutkielma teki lopun Platonin viivoitin- ja harppivallasta ja avasi oven kokeellisille menetelmille. Siten se paljastaa eron vanhan ja uuden tieteen välillä: edellinen sieti kokeilua teoreettisen ymmärtämisen tähden, jälkimmäinen suvaitsi teoriaa mahdollisten käytännöllisten tulosten vuoksi. 2) »Kokoelma apuväittämiä» pohtii viittätoista tasogeometrista vaihtoehtoista olettamusta. 3) »Ympyrän mittaamisessa» päädytään π:n (ympyrän kehän ja halkaisijan suhteen) arvoon, jonka rajoina ovat $3\,{}^{1}/_{7}$ ja $3\,{}^{10}/_{71}$. Siinä »neliöidään ympyrä» osoittamalla ekshaustiometodin avulla, että ympyrän pinta-ala

on yhtä suuri kuin suorakulmaisen kolmion, jonka korkeus on ympyrän säteen ja kanta ympyrän kehän pituinen. 4) »Paraabelin neliöiminen» tutkii integraalilaskentoa käyttäen jänteen paraabelista leikkaamaa osaa ja ellipsin pinta-alan laskemista. 5) »Spiraaleista» määrittelee spiraalin kuvioksi, joka muodostuu, kun piste liikkuu kiinteästä pisteestä tasaisella nopeudella suoraa viivaa pitkin, joka kiertää tasossa tasaisella nopeudella saman kiinteän pisteen ympäri; siinä lasketaan spiraalikäyrän ja kahden polttopistevektorin välinen ala menetelmin, jotka lähestyvät differentiaalilaskentaa. 6) »Pallo ja lieriö» koettaa saada selville pyramidin, kartion, lieriön ja pallon pinta-alan ja tilavuuden kaavan. 7) »Kartion- ja pallonmuotoisista kappaleista» tutkii kappaleita, jotka ovat syntyneet kartioleikkausten kiertäessä akselinsa ympäri. 8) »Hiekkalasku» siirtyy geometriasta matematiikkaan, milteipä logaritmeihin, ehdottamalla, että suuria lukuja voidaan esittää 10 000:n kerronnaisilla. Tätä keinoa käyttäen Arkhimedes ilmaisi niiden hiekkajyvästen luvun, joka tarvittaisiin täyttämään maailmankaikkeus — edellyttäen, hän hyväntuulisesti lisää, että maailmankaikkeudella on järjellinen koko. Hänen johtopäätöksensä, jonka paikkansapitävyyden jokainen voi itsekseen tutkia, on, ettei maailma sisällä enempää kuin kolmeseitsemättä »kahdeksannen numeroluokan kymmenen miljoonan yksikköä» — eli kuten me sanoisimme 10^{63}. Viittaukset Arkhimedeen kadonneisiin teoksiin osoittavat hänen myös keksineen keinon neliöjuurien laskemiseksi. 9) »Tasojen tasapainosta» soveltaa geometrian mekaniikkaan, tutkii erilaisten ja -muotoisten kappaleiden painopistettä ja sisältää ensimmäisen säilyneen tieteellisen tasapaino-opin. 10) »Uivista kappaleista» perustaa hydrostatiikan esittämällä uivan kappaleen tasapainon matemaattiset kaavat. Teos alkaa säpsähdyttävällä väitteellä, että jokaisen nestemäisen kappaleen pinta levossa ja tasapainossa on pallon muotoinen ja että pallolla on sama keskipiste kuin maalla.

Arkhimedes tuli kenties tutkineeksi hydrostatiikkaa sattuman johdosta, joka on miltei yhtä kuuluisa kuin Newtonin omena. Kuningas Hieron oli antanut muutamalle syrakusalaiselle Cellinille kultaa kruunun valmistamista varten. Kun kruunu oli valmis, se painoi saman verran kuin kulta, mutta epäiltiin, että taituri oli osan painoa korvannut hopealla ja pitänyt säästyneen kullan itse. Hieron ilmaisi Arkhimedeelle epäluulonsa ja antoi hänelle kruunun, arvattavasti määräten, että edellinen oli saatava selvitetyksi vahingoittamatta jälkimmäistä. Ongelma askarrutti Arkhimedesta viikkomääriä. Eräänä päivänä hän käydessään julkisen kylpylän ammeeseen havaitsi, että vesi valui reunan yli sitä runsaammin, mitä syvemmälle hän itse painautui, ja että hänen ruumiinsa näytti painavan tai työntävän alaspäin sitä vähemmän, mitä enemmän se oli upoksissa. Hänen tiedonhaluisessa mielessään, joka tutki ja käytti hyväksi jokaista kokemusta, kiteytyi äkkiä »Arkhimedeen periaate», jonka mukaan uiva kappale menettää painostaan saman verran, kuin sen syrjäyttämä vesimäärä painaa. Otaksuen, että *uponnut* kappale syrjäyttäisi vettä tilavuutensa mukaisen

määrän ja että tämä periaate tarjoaisi tilaisuuden tutkia kruunun kultapitoisuutta, Arkhimedes (jos saamme uskoa vakavaa Vitruviusta) pyyhälsi alastomana kadulle ja syöksyi asuntoonsa huutaen: »*Heureka! heureka!* Olen keksinyt sen! Olen keksinyt sen!» Kotona hän heti huomasi, että tietty hopeamäärä, koska sen tilavuus oli suurempi kuin samanpainoisen kultamäärän, syrjäytti enemmän vettä upoksissa ollessaan. Hän huomasi myös, että kruunu veteen upotettuna syrjäytti enemmän vettä kuin kruunun painoinen kultamäärä, ja päätteli siitä, että kruunuun oli sekoitettu jotakin kultaa kevyempää metallia. Panemalla hopeaa kullan tilalle siihen kultapainoon, jota hän käytti vertailuun, Arkhimedes saattoi sanoa tarkalleen, kuinka paljon hopeaa oli käytetty kruunuun ja kuinka paljon kultaa varastettu.

Hänelle ei merkinnyt niin paljon se, että oli tyydyttänyt kuninkaan uteliaisuuden, kuin se, että oli tullut keksineeksi uivien kappalten lain ja keinon ominaispainon määräämiseksi. Hän valmisti planetaarion, joka kuvasi Aurinkoa, Maata, Kuuta ja viittä silloin tunnettua kiertotähteä (Saturnus, Jupiter, Mars, Venus ja Merkurius) ja jossa nämä oli siten asennettu, että kiertämällä kampea saatettiin panna kaikki nämä taivaankappaleet liikkeeseen eri suuntiin ja eri nopeuksin. Todennäköisesti hän oli samaa mieltä kuin Platon, joka arveli, että taivaallisia liikuntoja hallitsevat lait ovat kauniimmat kuin tähdet.[1] Eräässä kadonneessa tutkielmassa, joka on osittain säilynyt myöhemmissä yhteenvedoissa, Arkhimedes antoi niin täsmällisen muodon vivun ja vaa'an kaavoille, ettei niitä parannettu ennen kuin 1586. »Yhteismitalliset suureet», sanotaan VI väittämässä, »ovat tasapainossa etäisyyksillä, jotka ovat kääntäen verrannolliset niiden painoon.» Tästä hyödyllisestä toteamuksesta ilmenevä loistava tapa yksinkertaisesti esittää monimutkaisia suhteita liikuttaa tiedemiehen sielua yhtä syvästi kuin Praksiteleen »Hermes» taiteilijaa. Miltei huumautuneena siitä voiman näkemyksestä, jonka vipu ja väkipyörä hänessä synnyttivät, Arkhimedes julisti, että jos hänellä olisi kiinteä tukipiste, hän voisi liikuttaa mitä hyvänsä. »*Pa bo, kai tan gan kino*», hänen kerrotaan lausuneen Syrakusan doorilaismurteella: 'Antakaa minulle kiinteä piste seisoakseni, niin vipuan maan paikoiltaan.' Hieron haastoi hänet olemaan sanojensa mittainen ja huomautti niistä vaikeuksista, joita hänen miehillään oli hinatessaan suurta sotalaivaa rannalle. Arkhimedes asensi sarjan hammasrattaita ja väkipyöriä, joiden avulla hän saattoi koneiston toisessa päässä istuen vetää täyteen lastatun aluksen vedestä maalle.

---

[1] Cicero näki laitteen kaksisataa vuotta myöhemmin ja ihmetteli sen monimutkaista synkronismia. »Kun Gallus liikutti maapalloa», hän kirjoittaa, »Kuu tosiaan oli aina yhtä monta kierrosta Auringosta jäljessä pronssilaitteessa kuin se taivaalla oli päiviä jäljessä. Siten sama auringonpimennys tapahtui maapallolla, mikä olisi todellisuudessakin tapahtunut.»

Ihastuneena tästä taidonnäytteestä kuningas pyysi Arkhimedesta sommittelemaan muutamia sotakoneita. Molemmille miehille luonteenomaista on, että Arkhimedes suunniteltuaan ne unohti ne ja ettei rauhaa rakastava Hieron niitä koskaan käyttänyt. Arkhimedeella oli, sanoo Plutarkhos,

> niin ylevä mieli, niin syvällinen sielu ja sellainen tietämyksen aarre, että vaikka nämä keksinnöt olivat saattaneet hänet yli-inhimillisen viisauden maineeseen, hän ei kuitenkaan suostunut jättämään jälkeensä mitään kirjoitettua moisista aineista, vaan hyläten likaisena ja epäjalona... kaikenlaisen taidon, joka sallii käyttää itseään pelkästään hyödyn ja voiton tavoitteluun, hän kohdisti koko kiintymyksensä ja kunnianhimonsa niihin puhtaampiin mietiskelyihin, joiden yhteydessä ei voi olla puhetta elämän halvoista välttämättömyyksistä — tutkimuksiin, joiden etevämmyys kaikkien toisten suhteen on kiistaton ja joiden kohdalla epäilystä voi herätä vain sen suhteen, ansaitseeko ihailuamme enemmän tutkittujen aineiden kauneus ja suuruus vai todistelumenetelmien ja -keinojen täsmällisyys ja painavuus.

Mutta Hieronin kuoltua Syrakusa joutui selkkaukseen Rooman kanssa, ja urhea Marcellus ahdisti sitä maalta ja mereltä. Vaikka Arkhimedes silloin (212) oli viidenkahdeksatta ikäinen, hän valvoi puolustusta kummallakin rintamalla. Satamaa suojaavien muurien turviin hän sijoitti katapultteja, jotka saattoivat singota raskaita kiviä melkoisen matkan. Niiden ammussade oli niin tuhoisa, että Marcellus peräytyi, kunnes saattoi edetä yöllä. Mutta kun laivat nähtiin lähellä rannikkoa, ahdistivat niiden merimiehiä Arkhimedeen apulaisten muureihin poraamista rei'istä ampuvat jousimiehet. Sitä paitsi keksijä oli rakennuttanut muurien sisäpuolelle suuria nostokurkia, jotka roomalaisten alusten tullessa lähettyville kampien ja väkipyörien avulla käännettiin niin, että ne saattoivat pudottaa laivoihin raskaita kiviä tai lyijypainoja, jotka upottivat monta alusta. Toiset, jättiläiskokoisilla koukuilla varustetut nostokurjet tarttuivat kiinni aluksiin, nostivat ne ilmaan, ruhjoivat ne kallioita vastaan tai paiskasivat ne perä edellä mereen.[1] Marcellus veti pois laivastonsa ja pani toivonsa maavoimien hyökkäykseen. Mutta Arkhimedes pommitti hänen joukkojaan katapulttien raskailla kiviammuksilla niin menestyksellisesti, että roomalaiset pakenivat sanoen jumalien taistelevan heitä vastaan ja kieltäytyivät enää hyökkäämästä. »Niin suureksi ja ihmeelliseksi», huomauttaa Polybios, »voi yhden miehen nero osoittautua oikein käytettynä. Roomalaiset, jotka olivat voimakkaat sekä merellä että maalla, saattoivat täydellä syyllä

---

[1] Lukianos, ei aivan luotettava kertoja, on ensimmäinen, joka kuvailee, miten Arkhimedes sytytti roomalaisia laivoja palamaan keskittämällä suurien koveroiden peilien avulla niihin auringonsäteitä.

toivoa valloittavansa kaupungin heti, kun Syrakusan vanhus olisi poissa tieltä. Hänen ollessaan saapuvilla he eivät tohtineet hyökätä.»

Marcellus luopui ajatuksesta valloittaa Syrakusa rynnäköllä ja tyytyi hitaampaan saartomenetelmään. Kahdeksan kuukauden piirityksen jälkeen nälkää näkevä kaupunki antautui. Seuranneen teurastuksen ja ryöstön aikana Marcellus määräsi, ettei Arkhimedesta saanut vahingoittaa. Ryöstön kestäessä muuan roomalainen sotamies tapasi iäkkään syrakusalaisen syventyneenä tutkimaan hiekkaan piirtelemiään kuvioita. Roomalainen käski miehen paikalla mennä Marcelluksen puheille. Arkhimedes kieltäytyi lähtemästä, ennen kuin hän oli ratkaissut probleemansa; hän »vannotti hartaasti sotamiestä», kertoo Plutarkhos, »ettei hänen tarvitsisi jättää työtään keskeneräiseksi ja johtopäätöksiä vaille, mutta ollenkaan heltymättä sotamies oitis tappoi hänet». Siitä kuultuaan Marcellus murehti ja teki kaikkensa vainajan omaisten lohduttamiseksi. Roomalainen sotapäällikkö pystytti Arkhimedeen muiston kunnioittamiseksi komean hautapatsaan, johon matemaatikon oman toivomuksen mukaisesti oli kaiverrettu lieriön sisällä olevan pallon kuva. Arkhimedes näet piti elämänsä suurimpina saavutuksina näiden kappaleiden pinta-alan ja tilavuuden kaavojen selville saamista. Hän ei ollut kovinkaan väärässä, sillä yhden merkitsevän väittämän lisääminen geometriaan on suuriarvoisempaa ihmiskunnalle kuin kaupungin piirittäminen tai puolustaminen. Arkhimedeelle on annettava sama arvo kuin Newtonille, ja luettava hänen ansiokseen »sellainen määrä saavutuksia matematiikan alalla, ettei kukaan toinen ole maailmanhistorian aikana sitä ylittänyt».

Jollei orjia olisi ollut niin runsaasti ja jollei niiden ylläpito olisi ollut niin huokeata, Arkhimedeesta olisi voinut tulla todellisen teollisuuden vallankumouksen johtaja. Muuan mekaniikan ongelmia koskeva tutkielma, jota väärin on luultu Aristoteleen kirjoittamaksi, ja samoin erheellisesti Eukleideen teokseksi arveltu tutkielma painosta olivat hahmotelleet muutamia statiikan ja dynamiikan alkeellisia periaatteita satasen vuotta ennen Arkhimedesta. Straton Lampsakolainen, Theofrastoksen seuraaja Lykeionin johtajana, suuntasi deterministisen materialisminsa fysiikan alalle ja esitti n. 280 opin, että »luonto kammoaa tyhjiöitä». Lisäämällä, että »tyhjiö voidaan luoda keinotekoisesti», hän raivasi tien tuhansille keksinnöille. Aleksandrialainen Ktesibios (n. 200) tutki lapon (joita Egyptissä oli käytetty jo 1500 e.Kr.) fysiikkaa ja kehitti painopumpun, hydrauliset urut ja hydraulisen kellon. Arkhimedes todennäköisesti paransi ikivanhaa egyptiläistä vesiruuvia, joka kirjaimellisesti pani veden virtaamaan ylämäkeä, — ja tietämättään antoi sille nimensä. Byzantionilainen Filon keksi n. 150 pneumaattista ja sotakonetta. Aleksandrialaisen Heronin höyrykone, joka keksittiin roomalaisten valloitettua Kreikan, oli tämän

mekaniikan kehityskauden laki- ja päätepiste. Filosofinen traditio oli liian voimakas. Kreikkalainen ajattelu palasi takaisin teorian pariin, ja Kreikan teollisuus tyytyi orjien työvoimaan. Kreikkalaiset tunsivat magneetin ja meripihkan sähköiset ominaisuudet, mutta he eivät tajunneet näissä eriskummallisissa ilmiöissä piilevän mitään teollisia mahdollisuuksia. Antiikki päätteli tiedottomasti, ettei maksanut vaivaa olla uudenaikainen.

III. ARISTARKHOS, HIPPARKHOS, ERATOSTHENES

Kreikan matematiikka oli hellenistisen ajan innoitus- ja kukoistuskaudestaan kiitollisuuden velassa Egyptille, Kreikan tähtitiede Babylonille. Kun Aleksanteri mursi auki idän portit, pääsi se ideoiden vaihto, joka kolmesataa vuotta aikaisemmin oli myötävaikuttanut Kreikan tieteen syntyyn Jooniassa, taas käyntiin ja laajenikin. Tämän uuden Egyptiin ja lähi-itään saadun kosketuksen ansioksi on luettava se kummallinen seikka, että Kreikan tiede kohosi korkeimmilleen hellenistisenä aikana, jolloin Kreikan kirjallisuus ja taide olivat laskussa.

Geosentrinen teoria hallitsi Kreikan tähtitiedettä, mutta samolainen Aristarkhos on loistava poikkeus. Hänessä oli sellainen hehkuva into, että hän tutki sen melkein kaikkia haaroja ja niitti mainetta monen alalla.[1] Hänen ainoassa säilyneessä tutkielmassaan »Auringon ja Kuun koosta ja etäisyyksistä» ei ole vihjaustakaan aurinkokeskisyydestä; siinä päinvastoin edellytetään, että Aurinko ja Kuu kiertävät ympyränmuotoista rataa Maan ympäri. Mutta Arkhimedeen »Hiekkalaskussa» sanotaan nimenomaan, että Aristarkhos oletti »kiintotähtien ja Auringon pysyvän liikkumattomina, Maan kiertävän Aurinkoa ympyrän kehää pitkin, Auringon olevan radan keskipisteessä». Plutarkhos kertoo stoalaisen Kleantheen halunneen saattaa Aristarkhoksen syytteeseen, koska tämä »oli pannut Maailmankaikkeuden Lieden (so. Maan) liikkeeseen». Seleukeialainen Seleukos puolusti aurinkokeskistä katsomusta, mutta Kreikan tiedemaailman yleinen mielipide oli sitä vastaan. Aristarkhos itse näyttää luopuneen hypoteesistaan, kun hänen ei onnistunut saattaa sitä sopusointuun taivaankappaleiden liikkeen otaksutun ympyränmuotoisuuden kanssa. Kaikki Kreikan tähtitieteilijät näet pitivät selviönä, että radat olivat ympyrän-

[1] Aristarkhos arvioi Auringon tilavuuden 300 kertaa niin suureksi kuin Maan (todellisuudessa se on toista miljoonaa kertaa niin suuri); tämä arvio tuntuu meistä alhaiselta, mutta olisi hämmästyttänyt Anaksagorasta tai Epikurosta. Hän laski Kuun halkaisijan kolmannekseksi Maan halkaisijasta, mikä on 8 %:n erehdys, ja etäisyytemme Auringosta kaksikymmentä kertaa (se on lähes 400 kertaa) niin pitkäksi kuin etäisyytemme Kuusta. »Kun Aurinko on täydellisesti pimentynyt», sanotaan eräässä väittämässä, »Aurinko ja Kuu ovat silloin saman kartion sisällä, jonka kärki on meidän silmässämme.»

muotoisia. Mahdollisesti sai inho katkojuomaa kohtaan Aristarkhoksen rupeamaan myös antiikin Galileiksi, kuten hän oli ollut sen Kopernikus.

Hellenistisen tieteen onnettomuutena oli, että Kreikan etevimmät tähtitieteilijät kävivät aurinkokeskisen teorian kimppuun argumentein, jotka näyttivät kumoamattomilta ennen Kopernikuksen aikoja. Bithynian Nikaiasta kotoisin oleva Hipparkhos tosin teki itsensä syypääksi meidän mielestämme huippuerehdykseen, mutta hän oli silti tiedemies parasta lajia, loputtoman tiedonhaluinen, hartaan kärsivällinen tutkijana ja niin huolellisen tarkka havaintojen tekijänä ja selostajana, että antiikki sanoi häntä »Totuuden rakastajaksi». Hän käsitteli ja kaunisti miltei jokaista tähtitieteen alaa ja antoi niille kiinteän muodon, joka pysyi sellaisena seitsemäntoista vuosisataa. Hänen monista teoksistaan on säilynyt vain yksi, Eudoksoksen ja Aratos Soloilaisen »Fainomena»-teoksen kommentaari. Klaudios Ptolemaioksen »Almagestin» (n. 140 j.Kr.) perusteella saamme kuitenkin hänestä käsityksen, se kun perustuu hänen tutkimuksiinsa ja laskelmiinsa. »Ptolemaiolaisen tähtitieteen» oikeampi nimi olisi »Hipparkhoksen tähtitiede». Hän paransi, luultavasti babylonilaisia esikuvia seuraten, astrolabiumeja ja oktantteja, jotka olivat ajan tärkeimmät tähtitieteelliset kojeet. Hän otti käytäntöön tavan määritellä pituus- ja leveysasteiden avulla Maassa olevien paikkojen sijainnin; hän koetti organisoida Välimeren maailman tähtitieteilijät suorittamaan havaintoja ja mittauksia kaikkien tärkeiden kaupunkien aseman määräämiseksi tätä järjestelmää käyttäen. Poliittiset levottomuudet ehkäisivät hankkeen, joka voitiin toteuttaa vasta Ptolemaioksen järjestyneempänä aikana. Hipparkhoksen tähtitieteellisiä suhteita koskevat matemaattiset tutkimukset johtivat hänet laatimaan sinus-taulukon ja siten perustamaan trigonometrian. Saaden epäilemättä apua Babyloniasta tuoduista nuolenpääkirjoitustauluista hän laski likimääräisen tarkasti aurinko-, kuu- ja tähtivuoden pituuden. Aurinkovuoden pituudeksi hän sai 365 $^1/_4$ vuorokautta vähennettynä 4 minuutilla 48 sekunnilla; nykyisten laskelmiemme mukaan virhe on 6 minuuttia. Kuuvuoden kuukauden hän laski 29 vuorokaudeksi 12 tunniksi 44 minuutiksi ja 2 $^1/_2$ sekunniksi, mikä poikkeaa vähemmän kuin sekunnin nykyisin hyväksytystä luvusta. Hän arvioi, päästen vaikuttavan lähelle nykyaikaisten mittausten tuloksia, kiertotähtien synodiset periodit, ekliptikan ja Kuun radan kaltevuuden, Auringon apogeumin ja Kuun horisontaaliparallaksin. Kuun etäisyyden Maasta hän arvioi hiukan yli 400 000 kilometriksi — erehtyen vain viisi prosenttia.

Tämän tietämyksensä nojalla Hipparkhos päätteli, että maakeskinen käsitys pystyi paremmin selittämään tunnetut tosiasiat kuin Aristarkhoksen hypoteesi. Aurinkokeskinen teoria ei voinut selviytyä matemaattisesta analyysista muuten kuin otaksumalla Maan radan ellipsin muotoiseksi, ja tällainen olettamus oli niin tuiki vieras kreikkalaisten ajattelulle, ettei

Aristarkhoskaan näytä ottaneen sitä huomioon. Hipparkhos tuli sitä lähelle »eksentrisyysteoriassaan», joka selitti Auringon ja Kuun kiertonopeuden näennäiset epäsäännöllisyydet otaksumalla, että Auringon ja Kuun ratojen keskukset olivat jonkin verran Maan toisella laidalla. Niin vähän puuttui, että Hipparkhoksesta olisi tullut antiikin tähtitieteilijöistä suurin teoreetikko, kuten hän oli suurin havaintojen tekijä.

Yö yöltä taivasta tarkkaillessaan Hipparkhos eräänä iltana yllätykseen näki tähden paikalla, jossa hänen varman tietonsa mukaan sellaista ei ollut aikaisemmin ollut. Todetakseen myöhemmät muutokset hän laati n. 129 e.Kr. luettelon, kartan ja pallokartan taivaasta. Hän määräsi 1 080 kiintotähden paikan taivaallisia pituus- ja leveysasteita käyttäen suureksi helpotukseksi myöhemmille tähtitaivaan tutkijoille. Verratessaan omaa karttaansa Timokhareen 166 vuotta aikaisemmin laatimaan Hipparkhos laski, että tähtien näennäinen paikka oli väliaikana muuttunut parin asteen verran. Tämän nojalla hän teki älykkäimmän keksintönsä [1], päiväntasauksen presession, päiväntasauspisteiden meridiaanille tulon hetken hitaan päivittäisen edistämisen.[2] Hän laski presession kuudeksineljättä kaarisekunniksi vuodessa; nykyinen arvio on viisikymmentä.

Olemme poiketen kronologisesta järjestyksestä sivuuttaneet Aristarkhoksen ja Hipparkhoksen välissä eläneen tiedemiehen, jonka laaja oppineisuus hankki hänelle pilkkanimet *Pentathlos* ja *Beta*, koska hän niitti mainetta monella alalla eikä millään jäänyt jälkeen kenestäkään muusta kuin etevimmästä. Perimätiedon mukaan Eratosthenes Kyreneläisellä oli poikkeuksellisen loistavia opettajia: stoalainen Zenon, skeptikko Arkesilaos, runoilija Kallimakhos, kieliopintekijä Lysanias. Kun hän oli ehtinyt neljänkymmenen vuoden ikään, hänen monipuolisten tietojensa maine oli kohonnut niin suureksi, että Ptolemaios III teki hänestä Aleksandrian kirjaston johtajan. Hän kirjoitti nidoksen runoja ja huvinäytelmän historian. *Khronografia*ssaan hän koetti ajoittaa Välimeren maiden historian tärkeimmät tapahtumat. Hän kirjoitti matemaattisia erikoistutkimuksia ja keksi mekaanisen menetelmän keskivertojen laskemiseksi kahden suoran viivan jatkuvassa suhteessa. Hän mittasi ekliptikan kaltevuuden 23 asteeksi 51 minuutiksi erehtyen vain puoli prosenttia. Hänen suurin saavutuksensa oli maan ympärysmitan laskeminen 252 000 stadioniksi (24 662 mailiksi); nykyisin se arvioidaan 24 847:ksi. Huomattuaan, että aurinko Syenessä paistoi kesäpäivän seisauksen aikaan keskipäivällä suoraan erään ahtaan

---

1 Mikäli hän ei ollut saanut sitä babylonilaiselta edeltäjältään Kidinnulta.

2 Päiväntasaukset ovat ne kaksi vuoden päivää, jolloin Aurinko vuotuisessa näennäisliikkeessään leikkaa päiväntasaajan pohjoiseen (meidän kevät-, Argentiinan syyspäiväntasaus) tai eteläiseen (meidän syyspäiväntasauksemme) suuntaan; tällöin ovat päivä ja yö vuorokauden ajan yhtä pitkät. Päiväntasauspisteet ovat ne taivaan pisteet, joissa taivaanpallon ekvaattori leikkaa ekliptikan.

ja syvän kaivon pintaan, ja tietäen, että samalla hetkellä erään obeliskin varjo Aleksandriassa, n. 805 kilometriä pohjoisempana, osoitti auringon olevan suunnilleen 7 1/2 asteen päässä taivaannavasta mitattuna molempia kaupunkeja yhdistävän pituusasteen meridiaanista, hän päätteli, että seitsemän ja puolen asteen matka Maan ympärysmitasta oli kahdeksansataa kilometriä ja koko ympärysmitta siis 360 : 7,5 × 805 eli n. 38 640 kilometriä.

Maan mitattuaan Eratosthenes ryhtyi sitä kuvailemaan. Hänen *Geografika*-teoksensa sisältää kertomuksia, joita ovat laatineet Aleksanterin tarkastusmiehet, Megastheneen kaltaiset matkailijat, Nearkhoksen kaltaiset kaukomatkaajat ja löytöretkeilijät sellaiset kuin Massalian Pytheas, joka n. 320 oli purjehtinut Skotlannin ympäri Norjaan ja kenties aina napapiirille saakka. Eratosthenes ei tyytynyt vain kuvailemaan kunkin seudun fyysillisiä piirteitä, vaan koetti selittää ne veden, tulen, maanjäristyksen tai tulivuorenpurkauksen toiminnan avulla. Hän kehoitti kreikkalaisia luopumaan nurkkakuntaisesta ihmiskunnan jakamisesta helleeneihin ja barbaareihin. Ihmiset pitäisi jakaa ei kansakunnittain, vaan yksilöiden mukaan. Monet helleenit, Eratosthenes arveli, olivat lurjuksia, monet persialaiset ja intialaiset hienoja miehiä, ja roomalaiset olivat osoittaneet kreikkalaisia paremmin ymmärtävänsä yhteiskunnallista järjestystä ja tehokasta hallitsemista. Eratosthenes tiesi vain vähän pohjois-Euroopasta tai -Aasiasta, vielä vähemmän Ganges-virran eteläpuolisesta Intiasta eikä yhtään mitään etelä-Afrikasta, mutta hän oli, mikäli tiedetään, ensimmäinen maantieteilijä, joka mainitsee kiinalaiset. »Jollei», sanotaan eräässä tärkeässä kohdassa, »Atlantin valtameren laajuus olisi esteenä, voisimme helposti kulkea meritse Iberiasta (Espanjasta) Intiaan pysyttelemällä koko ajan samalla leveyspiirillä.»

IV. THEOFRASTOS, HEROFILOS, ERASISTRATOS

Eläintiede ei antiikin aikana enää päässyt uudelleen kohoamaan Aristoteleen »Eläinten historian» tasolle. Arvattavasti sen mukaan kuin työnjaosta oli sovittu, Aristoteleen seuraaja Theofrastos kirjoitti klassillisen tutkimuksen »Kasvien historia» ja teoreettisluonteisemman esityksen »Kasvien alkuperästä». Theofrastos oli innostunut puutarhanhoitoon ja tunsi aineensa joka puolelta. Hän oli monessa suhteessa mestariaan tieteellisempi, huolellisempi tosiasioiden suhteen ja järjestelmällisempi yrityksessään. Kirja, jossa ei esiinny luokittelua, oli hänen sanojensa mukaan yhtä epäluotettava kuin suitseton hevonen. Hän jakoi kasvit puihin, pensaisiin, varpuihin ja yrtteihin sekä luetteli kasvin tärkeimpinä osina juuren, rungon, haaran, oksan, lehden, kukan ja hedelmän. Tätä luokittelua ei saatu paremmaksi ennen kuin vasta 1561. »Kasvilla», hän kirjoitti, »on itämiskyky kaikissa osissaan, sillä niissä kaikissa on elämää... Kasvit

syntyvät seuraavin tavoin: itsestään, siemenestä, juuresta, irroitetusta palasesta, haarasta, oksasta, pilkotuista puupaloista tai itse rungosta.» Hänellä ei ollut selvää käsitystä kasvien suvullisesta lisääntymisestä, paitsi mitä muutamiin lajeihin, kuten viikunapuuhun ja taatelipalmuun, tulee; tällöin hän noudatti babylonialaisten kuvauksia hedelmöittämisestä ja kaprifikaatiosta. Hän pohti kasvien maantieteellistä leviämistä, niiden käyttöä teollisuuteen ja niille edullisimpia ilmastosuhteita. Hän tutki puolen tuhannen lajin yksityiskohtia niin pikkumaisen tarkasti, että se on hämmästyttävää mikroskoopittomana aikana. Kaksituhatta vuotta ennen Goetheä hän oivalsi, että kukka on muuttunut lehti. Hän oli luonnontutkija useammalla kuin yhdellä tavalla, ja hän torjui jyrkästi kaikki hänen aikanaan yleiset yliluonnolliset selitykset kasvitieteen merkillisyyksille. Hänessä oli aidon tiedemiehen tiedonhalua, eikä hän pitänyt filosofin arvolle sopimattomana kirjoittaa tutkimuksia kivistä, mineraaleista, säästä, tuulista, uupumuksesta, geometriasta, tähtitieteestä ja Sokratesta vanhempien kreikkalaisten fysikaalisista teorioista. »Ellei Aristotelesta olisi ollut», sanoo Sarton, »aikakautta olisi sanottu Theofrastoksen ajaksi.»

Theofrastoksen yhdeksäs »kirja» sisältää yhteenvedon kaikesta, mitä kreikkalaiset tiesivät kasvien lääketieteellisistä ominaisuuksista. Muutamassa kohdassa on viittaus anestesiaan, siinä kun kuvataan *Dictamnus*-kasvia (»palavaa pensasta»), joka on »erityisen sovelias synnyttäville naisille; sanotaan, että se joko tekee synnytyksen helpoksi tai vaimentaa tuskat». Lääketiede edistyi nopeasti tällä aikakaudella, ehkäpä sen vuoksi, että se olisi muuten jäänyt jälkeen monimuotoisen kaupunkisivistyksen synnyttämistä uusista ja leviävistä taudeista. Kreikkalaisten perehtyminen egyptiläisten perimätietoon oli virikkeenä uusiin edistysaskeleihin. Ptolemaiokset olivat häikäilemättömän avuliaita. He eivät ainoastaan sallineet eläinten ja raatojen leikkaamista, vaan luovuttivat muutamia tuomittuja rikollisia elävältä leikeltäviksi. Tällaista rohkaisua saatuaan ihmisruumiin anatomia kehittyi tieteeksi, ja ne mielettömät käsitykset, joihin Aristoteles oli langennut, tulivat tuntuvassa määrässä tarkistetuiksi.

Khalkedonilainen Herofilos, joka toimi Aleksandriassa vuoden 285 vaiheilla, leikkasi ihmissilmän ja selitti oivallisesti verkkokalvon ja silmähermot. Hän leikkasi myös aivot, kuvasi isot ja pienet aivot sekä aivokalvon, antoi nimensä *torcular Herophili*lle (kovassa aivokalvossa olevalle veriviemärien yhtymälle) ja palautti aivoille niiden kunniasijan ajattelun tyyssijana. Hän käsitti hermojen merkityksen, pani alulle niiden jakamisen tunto- ja liikuntahermoihin ja erotti toisistaan pääkallon ja selkäytimen hermot. Hän teki eron valtimoiden ja laskimoiden välillä, keksi, että valtimot kuljettivat verta sydämestä ruumiin eri osiin, ja itse asiassa keksi verenkierron tuhatyhdeksänsataa vuotta ennen Harvey'a. Kossaarelaisen lääkärin Praksagoraan neuvoa seuraten hän liitti valtimon koettelemisen taudin määrittelyyn ja käytti vesikelloa mitatessaan valtimonlyönnin tiheyttä. Hän leikkasi ja kuvasi munasarjat, kohdun, rakkula- ja prostata-rauhasen. Hän tutki maksaa ja haimaa ja antoi pohjukaissuo-

lelle sen nykyisen nimen. »Tiede ja taide eivät voi mitään näyttää», Herofilos kirjoitti, »voima on ponnistuskyvytön ja kaunopuheisuus voimaton, ellei terveyttä ole.»

Mikäli nykyisin voimme arvostella, oli Herofilos antiikin suurin anatomi ja Erasistratos suurin fysiologi. Viimeksi mainittu oli syntynyt Keossaarella, opiskeli Ateenassa ja toimi lääkärinä Aleksandriassa vuoden 258 paikkeilla. Hän teki selvemmän eron isojen ja pikku aivojen välillä kuin Herofilos ja kokeili elollisilla olioilla aivojen toiminnan selvittämiseksi. Hän kuvaili ja selitti kurkunkannen, suoliliepeen, maitiaissuonten ja sydämen aorta- ja keuhkoläpän toimintaa. Hänellä oli jonkinlainen aavistus perusaineenvaihdosta, sillä hän suunnitteli kömpelön hengityskalorimetrin. Erasistratos väitti, että jokainen elin on yhteydessä muun elimistön kanssa kolmella tavalla, valtimon, laskimon ja hermon välityksellä. Hän koetti selittää kaikki fysiologiset ilmiöt luonnollisilla syillä ja hylkäsi kaikki viittaukset mystillisiin olioihin. Hän pani viralta Hippokrateen nesteteorian, josta Herofilos oli pitänyt kiinni. Hänen käsityksensä mukaan lääketiede oli pikemmin ennakkoehkäisyä hygienian avulla kuin terapiaa; niinpä hän vastustikin runsasta rohtojen käyttöä ja suonen iskemistä luottaen niiden sijasta ruokavalioon, kylpyihin ja voimisteluun.

Tällaiset miehet tekivät Aleksandriasta muinaisajan lääketieteen Wienin, mutta eteviä lääketieteellisiä koulukuntia oli myös Tralleessa, Miletoksessa, Efesoksessa, Pergamonissa, Taraassa ja Syrakusassa. Monessa kaupungissa oli kunnallinen lääkintölaitos. Sen palveluksessa olevat lääkärit saivat vaatimattoman palkan, mutta heitä pidettiin arvossa, koska eivät tehneet eroa köyhän ja rikkaan, orjan ja vapaan välillä ja koska he suorittivat työtään aikaansa säästämättä ja vaaroja pelkäämättä. Miletolainen Apollonios taisteli lähisaarten ruttoa vastaan korvauksetta; kun kulkutauti, jota Kos-saaren lääkärit koettivat hillitä, kaatoi heidät kaikki, tuli naapurikaupungeista toisia lääkäreitä apuun. Hellenistisen ajan lääkärit saivat monia julkisia kiitollisuuden osoituksia, ja vaikka antiikin aikanakin tehtiin pilaa lääkärien kykenemättömyydestä, tämä suuri ammattikunta piti korkeana sen moraalin, jonka se oli saanut Hippokrateelta kalleimpana perintöosuutena.

YHDEKSÄSKOLMATTA LUKU

FILOSOFIAN ANTAUTUMINEN

Kreikkalaisessa filosofiassa yhtyi kolme virtausta, luonnontieteellinen, metafyysinen ja eetillinen. Luonnontieteellisen virtauksen etevin edustaja oli Aristoteles, metafyysisen Platon, eetillisen Zenon Kitionilainen. Luonnontieteellisen virtauksen kehityksen päätti tieteen erkaneminen filosofiasta Arkhimedeen ja Hipparkhoksen aikana, metafyysinen tyrehtyi Pyrrhonin ja myöhemmän akatemian skeptillisyyteen, mutta eetillinen pysyi elinvoimaisena, kunnes kristinusko kukisti tai sulatti itseensä epikurolaisuuden ja stoalaisuuden.

I. SKEPTILLISYYDEN HYÖKKÄYS

Keskellä laajenevaa hellenististä kulttuuria säilytti Ateena, joka oli siitä suuren osan äiti ja suurimman osan lemmitty, johtoaseman kahdella alalla, nimittäin draaman ja filosofian. Maailmaa eivät siinä määrin askarruttaneet sodat ja vallankumoukset, uudet tieteet ja uudet uskonnot, kauneudenrakkaus ja kullan tavoittelu, ettei siltä olisi liiennyt jonkin verran aikaa totuuden ja erehdyksen, aineen ja hengen, vapauden ja pakon, ylevyyden ja halpamaisuuden, elämän ja kuoleman ratkaisemattomille, mutta väistämättömille ongelmille. Kaikkialta Välimeren kaupungeista saapui, usein tuhansia vaivoja kokien, nuoria miehiä opiskelemaan niihin saleihin ja puutarhoihin, joissa Platonin ja Aristoteleen muisto oli ilmielävä.

Lykeionissa jatkoi uuttera Theofrastos Lesbolainen empiiristä perinnettä. Peripateetikot olivat pikemmin tutkijoita ja oppineita kuin filosofeja. He harrastivat zoologisia, kasvitieteellisiä, elämäkerrallisia erikoistutkimuksia ja luonnontieteiden, filosofian, kirjallisuuden ja lakitieteen historiaa. Neljäneljättä vuotta kestäneenä johtajakautenaan Theofrastos tutki monia tieteen aloja ja julkaisi neljäsataa nidosta, jotka koskivat miltei kaikkia mahdollisia aineita sodasta rakkauteen. Hänen lentokirjasensa »Avioliitosta» piteli pahoin naissukupuolta, ja sitä piteli vuorostaan pahoin Epikuroksen rakastajatar Leontion, joka sepitti oppineen ja musertavan vastineen. Silti sanoo Athenaios juuri Theofrastoksen esittäneen sen herkän ajatuksen, että »kauneus tulee kauniiksi kainouden avulla». Diogenes Laërtios kuvaa häntä »mitä hyväntahtoisimmaksi ja erittäin lempeäksi mieheksi»; niin kaunopuheiseksi, että hänen alkuperäinen nimensä unohtui ja muistettiin vain Aristoteleen antama, joka merkitsee, että hän puhui kuin jumala; niin suosituksi, että kaksituhatta oppilasta kerääntyi hänen

luennoilleen ja Menandros oli hänen uskollisimpia opetuslapsiaan. Jälkimaailma piti erityisessä arvossa hänen teostaan »Luonteista», ei siksi, että se oli erään kirjallisuusmuodon esikuva, vaan koska se purevasti vitsoi niitä vikoja, joita kaikki ihmiset löytävät toisista ihmisistä. Siinä kuvataan Lörppöä, joka »aloittaa ylistyspuheella vaimostaan, kertoo edellisenä yönä näkemänsä unen, luettelee ruokalaji ruokalajilta ilta-ateriansa» ja lopuksi päättelee, »ettemme suinkaan ole sellaisia, kuin olimme ennen aikaan». Edelleen Typerikköä, joka »teatterissa ollessaan jää yksin sikiunessa tyhjään saliin... Vankan illallisen jälkeen hänen on lähdettävä ulos yöhön, hän palaa vain puoleksi hereillä, erehtyy ovesta, ja naapurin koira puree häntä.»

Theofrastoksen elämän harvoja tapahtumia oli sen lain säätäminen (307), joka määräsi, että filosofikoulujen opettajien vaali oli alistettava kansankokouksen hyväksyttäväksi. Samoihin aikoihin Agnonides pani Theofrastosta vastaan vireille vanhan jumalattomuussyytteen. Theofrastos poistui melua pitämättä Ateenasta, mutta häntä seurasi niin suuri joukko oppilaita, että Ateenan vähittäiskauppiaat saivat aihetta valittaa myyntinsä tuhoisasti supistuneen. Laki kumottiin ennen kuin se oli ollut vuottakaan voimassa, syyte peruutettiin, ja Theofrastos palasi riemusaatossa Ateenaan. Hän pysyi Lykeionin johtajana miltei hänen kuudennellayhdeksättä ikävuodellaan sattuneeseen kuolemaansa asti. »Koko Ateenan» kerrotaan saattaneen häntä hautaan. Peripateettinen koulukunta ei elänyt kauan hänen kuolemansa jälkeen: tiede hylkäsi köyhtyneen Ateenan ja muutti upporikkaaseen Aleksandriaan, ja tutkimustyölle omistautunut Lykeion elää kituutti vaivalloista varjoelämää.

Sillä välin oli Speusippos seurannut Platonia ja Ksenokrates Speusipposta Akatemian johtajana. Ksenokrates oli oppilaitoksen johdossa neljännesvuosisadan (339—314) ja herätti elämänsä rehellisellä yksinkertaisuudella uutta luottamusta filosofiaan. Syventyneenä tutkimus- ja opetustyöhönsä hän lähti Akatemiasta vain kerran vuodessa mennäkseen katsomaan Dionysoksen teatterin tragedianäytäntöjä. Laërtios kertoo, että hänen tullessaan näkyviin »kaupungin rähisevä ja riitelevä rahvas teki hänelle tietä». Hän kieltäytyi kaikista palkkioista ja köyhtyi siinä määrin, että oli joutumaisillaan vankeuteen maksamattomien verojen tähden, kun Demetrios Faleronilainen suoritti hänen verojäämänsä ja sai hänet vapaaksi. Makedonian Filippos sanoi, että Ksenokrates oli ainoa monista hänen luokseen saapuneista Ateenan lähettiläistä, joka osoittautui lahjomattomaksi. Hänen hyveellisyytensä ärsytti Frynetä. Väittäen olevansa vainottu tämä pakeni Ksenokrateen taloon ja huomattuaan, että tällä oli vain yksi vuode, pyysi jakaa sen hänen kanssaan. Kerrotaan, että Ksenokrates inhimillisyyssyistä suostui, mutta että hän osoittautui niin kylmäksi Frynen lähentelylle ja viehätykselle, että tämä pakeni hänen vuoteestaan ja pöy-

tänsä ääestä valitellen ystävilleen, että oli miehen asemesta löytänyt kuvapatsaan. Ksenokrates ei halunnut muuta lemmittyä kuin filosofian.

Hänen kuollessaan Kreikan ajattelun metafyysinen virtaus oli riutumisensa partaalla samassa lehdossa, joka oli ollut sen pyhäkkö. Platonin seuraajat olivat matemaatikkoja ja moralisteja; he uhrasivat vain niukalti aikaa abstraktisille kysymyksille, jotka muinoin olivat askarruttaneet Akatemiaa. Zenon Elealaisen skeptillinen uhma, Herakleitoksen subjektivismi, Gorgiaan ja Protagoraan metodinen epäily, Sokrateen, Aristippoksen ja Eukleides Megaralaisen metafyysinen agnostisismi nousivat hallitsemaan kreikkalaista filosofiaa. Järjen aikakausi päättyi. Jokainen mahdollinen hypoteesi oli keksitty, punnittu ja unohdettu. Maailmankaikkeus oli säilyttänyt salaisuutensa, ja ihmiset väsyivät etsimään sellaista, mitä loistavimmatkaan henget eivät olleet pystyneet löytämään. Aristoteles oli ollut Platonin kanssa yhtä mieltä vain yhdestä ainoasta seikasta, nimittäin lopullisen totuuden löytämisen mahdollisuudesta. Pyrrhon puki sanoiksi aikansa epäilykset huomauttaessaan, että molemmat olivat erehtyneet ennen muuta juuri tässä suhteessa.

Pyrrhon oli syntynyt Eliissä n. 360. Hän seurasi Aleksanterin armeijaa Intiaan, opiskeli sikäläisten »gymnosofistien» johdolla ja kenties oppi heiltä osan siitä skeptillisyyttä, jonka synonyymiksi hänen nimensä tuli. Palattuaan Eliiseen hän vietti rauhallista, köyhää elämää ja opetti filosofiaa. Hän oli liian vaatimaton kirjoittaakseen teoksia, mutta hänen oppilaansa Timon Fliuslainen teki *Silloi* ('Satiireja')-sarjassa Pyrrhonin mielipiteet maailmalle tunnetuiksi. Näitä mielipiteitä oli varsinaisesti kolme: varmuuteen ei voida päästä; viisas mies pidättäytyy tuomitsemasta ja etsii enemmän rauhaa kuin totuutta; koska kaikki teoriat todennäköisesti ovat vääriä, voidaan yhtä hyvin hyväksyä oman ajan ja seudun myytit ja sovinnaiskäsitykset. Aistit eivät voi sen paremmin kuin järkikään hankkia meille varmaa tietoa, sillä aistit vääristelevät esineen sen havaitessaan, ja järki on pelkästään halun sofistinen käskyläinen. Jokainen johtopäätös olettaa väitteen todistetuksi, sillä sen ylälause edellyttää sen lopputulosta. »Jokaisella järkisyyllä on vastaava päinvastainen järkisyy»; sama kokemus voi olla mieluisa tai epämieluinen olosuhteista ja mielialasta riippuen; sama teko voi olla siveellinen tai siveetön riippuen siitä, missä ja milloin elämme; samat jumalat ovat tai eivät ole olemassa, kun on kysymys ihmiskunnan eri kansoista; kaikki on pelkkää mielipidettä, mikään ei ole täysin totta. Elämäkin on epävarma hyvä, kuolema ei ole varma paha, ihmisillä ei pitäisi olla ennakkoluuloja kummankaan suhteen. Parasta kaikesta on tyyni alistuminen: maailmaa ei ole ryhdyttävä parantamaan, vaan siihen on suhtauduttava kärsivällisesti. Älkäämme tulistuttako itseämme edistyksellä, vaan tyytykäämme rauhaan. Pyrrhon koetti vilpittömästi elämässään noudattaa tätä puolihindulaista filosofiaa. Hän mukautui nöyrästi

Eliin tapoihin ja uskontoon, ei koettanut vältellä vaaroja tai pidentää elämäänsä ja kuoli yhdeksänkymmenen ikäisenä. Hänen maanmiehensä suhtautuivat hänen niin hyväksyvästi, että vapauttivat hänen kunniakseen filosofit maksamasta veroja.

Aikakauden ironiaa oli, että Platonin opetuslapset jatkoivat tätä hyökkäystä metafysiikkaa vastaan. Arkesilaos, josta 269 tuli »keskimmäisen akatemian» johtaja, muunsi Platonin kielteisen suhtautumisen aistitietoon yhtä täydelliseksi skeptillisyydeksi kuin Pyrrhonin, jonka vaikutuksen alainen hän todennäköisesti olikin. »Mikään ei ole varmaa», sanoi Arkesilaos, »ei sekään.» Kun hänelle huomautettiin, että moinen oppi teki elämän mahdottomaksi, hän vastasi, että elämä oli jo kauan sitten oppinut toimimaan todennäköisyyksien varassa. Sataa vuotta myöhemmin eräs vielä kiivaampi epäilijä ryhtyi johtamaan »uutta akatemiaa» ja pelkisti yleisen epäilyksen opin intellektuaaliseksi ja moraaliseksi nihilismiksi. Kyreneläinen Karneades, joka Kreikan Abelard'ina saapui Ateenaan n. 193, katkeroitti Khrysippoksen ja muiden opettajiensa elämän väittelemällä sapettavan nokkelasti jokaista heidän oppiaan vastaan. Koska he olivat ottaneet tehdäkseen hänestä loogikon, hänellä oli tapana (maksaen Protagoraalle tämän omalla mitalla) kiusoitella heitä: »Jos minä olen oikeassa, hyvä on, mutta jos olen väärässä, maksakaa takaisin oppirahani.» Kun hän itse perusti koulun, hän puolusti yhtenä aamuna jotakin mielipidettä ja hyökkäsi seuraavana sitä vastaan, kummallakin kertaa niin taitavasti, että kumosi kummankin. Hänen oppilaansa, samoin kuin hänen elämäkertansa kirjoittaja, ovat turhaan koettaneet saada selville hänen todellisia mielipiteitään. Hän ryhtyi kumoamaan stoalaisten materialistista realismia platonilais-kantilaisella aistimisen ja järjen kritiikillä. Hän kävi kaikkien johtopäätösten kimppuun selittäen ne mahdottomiksi puolustaa älyllisesti ja kehoitti oppilaitaan tyytymään todennäköisyyteen ja oman aikansa tapoihin. Kun hän 155 saapui Rooman ateenalaisen lähetystön jäsenenä, hän tyrmistytti senaatin puolustamalla oikeutta, mutta seuraavana päivänä pilkkaamalla sitä toteutumattomaksi haaveeksi: jos Rooma tahtoi olla oikeamielinen, sen tuli palauttaa Välimeren kansoille kaikki, mitä se oli niiltä väkevämmän oikeudella riistänyt. Kolmantena päivänä Cato sai lähetystön häädetyksi pois yleiselle moraalille vaarallisena. Kenties Polybios, joka silloin asui panttivankina Scipion luona, kuuli nämä esitykset, sillä hän puhuu täynnä käytännön miehen kiukkua niitä filosofeja vastaan,

> jotka ovat Akatemian väittelyissä hankkineet itselleen äärimmäisen vikkelän kielen. Muutamat heistä näet koettaessaan ällistyttää kuulijoitaan turvautuvat sellaisiin paradokseihin ja ovat niin taitavia keksimään todennäköisyyksiä, että he ihmettelevät, onko vai ei mahdollista Ateenassa olevien haistella Efesoksessa paistettuja munia, ja epäilevät, eivätkö he koko ajan, kun pohtivat asiaa Aka-

temiassa, makaakin vuoteessaan kotona ja sommittele puhettaan unen vallassa... Tällä ylettömällä rehentelyn halullaan he ovat saattaneet koko filosofian huonoon huutoon... He ovat juurruttaneet nuorten miesten mieleen sellaisen intohimoisen kiihkon, etteivät nämä koskaan omista ajatustakaan eetillisille ja poliittisille kysymyksille, joista filosofian harrastajille todella on hyötyä, vaan kuluttavat elämänsä tyhjissä yrityksissä löytää hyödyttömiä mielettömyyksiä.

II. EPIKUROLAISTEN PAKO TODELLISUUDESTA

Vaikka Polybios kuvailikin yleispätevästi teoreetikkoa, joka hukkaa elämänsä viisastelun lukinverkkoihin, hän oli väärässä otaksuessaan, että moraaliset ongelmat olivat menettäneet tenhonsa kreikkalaisten mieliin. Juuri eetillinen virtaus syrjäytti tällä aikakaudella luonnontieteellisen ja metafyysisen hallitsevasta asemasta filosofiassa. Poliittiset ongelmat olivat jääneet taka-alalle, sillä puheen vapautta häiritsi kuninkaallisten varuskuntien läsnäolo tai muisto, ja ymmärrettiin tarkoin, että kansallisen vapauden olemassaolo riippui hiljaa pysymisestä. Ateenan valtion kunnianpäivät olivat ohi, ja filosofian oli alistuttava Kreikassa siihen asti outoon politiikan ja etiikan avioeroon. Sen oli löydettävä sellainen elämän muoto, joka samalla oli filosofialle anteeksiannettava ja poliittiseen voimattomuuteen soveltuva. Sen vuoksi se ei enää käsittänytkään tehtäväkseen oikeamielisen valtion rakentamista, vaan itsekylläisen ja tyytyväisen yksilön luomisen.

Eetillinen kehitys kävi nyt kahteen vastakkaiseen suuntaan. Toinen noudatti Herakleitoksen, Sokrateen, Antistheneen ja Diogeneen johtoa ja kehitti kyynillisen filosofian stoalaiseksi. Toinen polveutui Demokritoksesta, sai paljon vaikutteita Aristippokselta ja laajensi kyreneläisen opin epikurolaiseksi. Molemmat uskonnollisen ja poliittisen rappion filosofiset kompensaatiopyrkimykset olivat aasialaisperäisiä: stoalaisuus pohjautui seemiläiseen panteismiin, fatalismiin ja alistumiseen, epikurolaisuuden isinä olivat Aasian rannikon nautinnonhaluiset helleenit.

Epikuros syntyi Samoksessa 341. Kahdentoistavuotiaana hän ihastui filosofiaan; yhdeksäntoista ikäisenä hän matkusti Ateenaan ja opiskeli vuoden Akatemiassa. Kuten Francis Bacon hän antoi Demokritokselle etusijan Platonin ja Aristoteleen edellä ja otti tältä monta kiveä rakennukseensa. Aristippokselta hän oppi nautinnon viisauden ja Sokrateelta viisauden nautinnon; Pyrrhonilta hän lainasi levollisuuden opin ja sitä tarkoittavan helisevän *ataraksia*-sanan. Hän on varmasti kiinnostuneena seurannut aikalaisensa Theodoros Kyreneläisen uraa. Tämä saarnasi Atee-

nassa niin avoimesti epämoraalista ateismia, että kansankokous pani hänet syytteeseen jumalattomuudesta; sitä opetusta Epikuros ei unohtanut. Sitten hän palasi Aasiaan ja luennoi filosofiasta Kolofonissa, Mytilenessä ja Lampsakoksessa. Lampsakoksen asukkaisiin tekivät hänen aatteensa ja luonteensa niin syvän vaikutuksen, että heidän tuntoaan alkoi kaivella hänen itsekäs pidättämisensä niin syrjäisessä kaupungissa. He keräsivät 80 miinaa (4 000 dollaria), ostivat talon ja puutarhan Ateenan liepeiltä ja lahjoittivat sen Epikurokselle koulutaloksi ja kodiksi. V. 306, viidenneljättä ikäisenä, Epikuros asettui sinne asumaan ja opetti ateenalaisille filosofiaa, joka oli epikurolaista ainoastaan nimeltä. Naisten vapauden lisääntymisen merkki oli, että hän toivotti heidät tervetulleiksi luennoilleen, jopa siihen pieneen yhteisöönkin, joka eli hänen luonaan. Hän ei kiinnittänyt mitään huomiota asemaan tai rotuun, vaan hyväksyi oppilaikseen sekä ilonaisia että perheenemäntiä, sekä orjia että vapaita; hänen lemmikkioppilaansa oli hänen oma orjansa Mysis. Ilonaisesta Leontionista tuli sekä hänen oppilaansa että rakastajattarensa, ja hän havaitsi Epikuroksen yhtä mustasukkaiseksi puolisoksi, kuin jos tämä olisi saanut Leontionin omakseen täysin laillisin muodoin. Epikuroksen vaikutuksen alaisena Leontion synnytti lapsen ja kirjoitti useita kirjoja, joiden tyylin puhtaus ei mitenkään häirinnyt hänen moraalisia käsityksiään.

Muuten Epikuros eli yksinkertaisesti ja julkisuutta viisaasti karttaen kuin stoalainen. Hänen tunnuslauseensa oli *lathe biosas*, elä syrjään vetäytyneenä. Hän osallistui tunnollisesti kaupungin uskonnollisiin palvontamenoihin, mutta hän ei puuttunut politiikkaan ja piti henkensä loitolla tämän maailman asioista. Hän tyytyi veteen ja viinitilkkaan, leipään ja juustonpalaan. Hänen kilpailijansa ja vihamiehensä väittivät, että hän ahmi aina tilaisuuden tullen, ja sanoivat hänen tulleen kohtuulliseksi vasta sitten, kun ylensyöminen oli turmellut hänen ruoansulatuksensa. »Mutta ne, jotka niin puhuvat, ovat kaikki väärässä», vakuuttaa Diogenes Laërtios lisäten: »On olemassa monta todistajaa tämän miehen ainoalaatuisesta hyvyydestä kaikille — hänen isänmaansa, joka kunnioitti häntä kuvapatsain, ja hänen ystävänsä, joita oli niin monta, etteivät he mahtuisi kokonaisiin kaupunkeihin.» Hän oli altis vanhemmilleen, antelias veljilleen ja lempeä palvelijoilleen, jotka yhdessä hänen kanssaan opiskelivat filosofiaa. Hänen oppilaansa suhtautuivat häneen, sanoo Seneca, kuten ihmisten keskuudessa liikkuvaan jumalaan; ja hänen kuoltuaan heidän tunnuslauseenaan oli: »Elä niinkuin Epikuros katselisi sinua.»

Luentojensa ja rakkausjuttujensa lomassa hän kirjoitti kolmesataa teosta. Herculaneumin tuhkassa on meidän päiviimme säilynyt joitakin katkelmia hänen keskeisestä teoksestaan, jonka nimi on »Luonnosta». Diogenes Laërtios, filosofian Plutarkhos, on välittänyt meille kolme hänen kirjettään, ja myöhemmin on löydetty muutama lisää. Ennen muuta on Lucretius

filosofisista runoelmista suurimmassa uskollisesti säilyttänyt Epikuroksen ajatukset.

Kenties Epikuros jo oli tietoinen siitä, että Aleksanterin valloitusretket päästivät kymmenet idän mystilliset kultit Kreikan kimppuun, kun hän aluksi esitti sen kiinnostavan väitteen, että filosofian tehtävänä on vapauttaa ihmiset pelosta, ennen muuta jumalia kohtaan tunnetusta pelosta. Epikuros ei hyväksynyt uskontoa, koska se hänen mielestään hyötyi tietämättömyydestä, edisti sitä ja synkisti elämän saattamalla ihmiset pelkäämään taivaallisia urkkijoita, armottomia raivottaria ja loputtomia rangaistuksia. Jumalat ovat olemassa, lausuu Epikuros, ja viettävät jossakin kaukana tähtien seassa levollista ja kuolotonta elämää, mutta he ovat liian järkeviä vaivatakseen itseään sellaisen mitättömyyden kuin ihmiskunnan asioilla. Maailma ei ole heidän suunnittelemansa eikä ohjaamansa. Miten sellaiset jumalalliset epikurolaiset olisivat voineet luoda niin vähäpätöisen maailmankaikkeuden, niin sekavan järjestyksen ja epäjärjestyksen, kauneuden ja kärsimyksen näyttämön? Jos tämä tuottaa teille pettymyksen, Epikuros lisää, lohduttakaa itseänne ajatuksella, että jumalat ovat liian etäisiä tehdäkseen teille sen enempää pahaa kuin hyvääkään. He eivät voi valvoa toimianne, eivät tuomita teitä eivätkä syöstä teitä helvettiin. Mitä pahoihin jumaliin eli demoneihin tulee, ne ovat uniemme onnettomia kuvitelmia.

Hylättyään uskonnon Epikuros jatkaa hylkäämällä metafysiikan. Emme voi tietää mitään yliaistillisesta maailmasta; järjen on tyydyttävä aistien kokemukseen ja hyväksyttävä nämä totuuden lopulliseksi koetinkiveksi. Kaikki ne ongelmat, joista Locke ja Leibniz kaksituhatta vuotta myöhemmin kiistelivät, ratkaistaan yhdellä lauseella: ellei tieto tule aisteista, mistä se sitten voisi tulla? Ja elleivät aistit ole tosiasiain lopullinen tuomari, kuinka voitaisiin sellainen kriteerio saada järjestä, jonka täytyy ottaa tosiasiansa aisteilta?

Aistit eivät silti anna meille mitään varmaa tietoa ulkoisesta maailmasta; ne eivät havaitse objektiivista oliota sinänsä, vaan ainoastaan pienen pienet atomit, joita sinkoaa sen pinnan jokaisesta osasta ja jotka jättävät aisteihimme pienoiskuvia sen luonnosta ja muodosta. Jos meillä siis täytyy olla jokin maailmanteoria (mikä todellakaan ei ole aivan välttämätöntä), meidän olisi parasta omaksua Demokritoksen käsitys, ettei mitään ole olemassa, ettemme voi tulla tuntemaan mitään tai ettemme edes voi kuvitellakaan mitään, kappaleita ja avaruutta lukuun ottamatta, ja että kaikki kappaleet ovat koostuneet jakamattomista ja muuttumattomista atomeista. Näillä atomeilla ei ole väriä, lämpötilaa, ääntä, makua tai hajua; sellaiset ominaisuudet syntyvät esineiden pikkuosasten säteilystä aistielimiimme. Mutta atomit eroavat toisistaan koon, painon ja muodon puolesta, sillä vain tämän oletuksen avulla voimme selittää olioiden äärettömän

suuren monimuotoisuuden. Epikuros olisi mielellään selittänyt atomien toiminnan pelkästään mekaanisilla periaatteilla, mutta kun häntä kiinnosti etiikka paljon enemmän kuin kosmologia ja kun hän halusi säilyttää tahdonvapauden moraalisen vastuuntunnon lähteenä ja persoonallisuuden tukena, hän hylkäsi Demokritoksen puolitiessä ja otaksui atomeissa esiintyvän eräänlaista omaehtoisuutta: pudotessaan avaruuden halki ne poikkeavat jonkin verran syrjään luotiviivasta ja muodostavat siten yhdistelmiä, joista syntyvät neljä alkuainetta ja niiden välityksellä monimuotoinen objektiivinen maailma. Maailmoja on lukemattoman monta, mutta olisi epäviisasta tuntea kiinnostusta niitä kohtaan. Otaksukaamme, että Aurinko ja Kuu ovat suunnilleen niin suuret, kuin ne näyttävät olevan, ja varatkaamme sitten aikamme ihmisen tutkimiseen.

Ihminen on täysin luonnollinen tuote. Elämä alkoi luultavasti spontaanisesti ja jatkui sitten suunnitelmattomasti sopivimpien muotojen luonnollisen valinnan tietä. Henki on vain aineen toinen muoto. Sielu on herkkää aineellista substanssia, jota on imeytynyt kaikkialle ruumiiseen. Se voi tuntea ja toimia vain ruumiin välityksellä ja kuolee ruumiin mukana. Tästä kaikesta huolimatta meidän täytyy hyväksyä välittömän tietoisuutemme todistus, että tahto on vapaa. Muutenhan olisimme tarkoituksettomia nukkeja elämän näyttämöllä. On parempi olla rahvaan jumalien kuin filosofien Kohtalon orja.

Filosofian todellinen tehtävä ei kuitenkaan ole maailman selittäminen, koska osa ei koskaan voi selittää kokonaisuutta, vaan meidän ohjaamisemme onnea tavoitellessamme. »Emme tavoittele jotakin järjestelmien ja tyhjien mielipiteiden kokoelmaa, vaan elämää, joka on vapaa kaikenlaisista huolista.» Epikuroksen puutarhan porttiin oli uurrettu houkuttelevat sanat: »Vieras, täällä tulet onnelliseksi, sillä täällä pidetään onnellisuutta suurimmassa arvossa.» Epikuroksen filosofiassa ei hyve ole itsetarkoitus, se on vain onnellisen elämän välttämätön edellytys. »Ei ole mahdollista elää miellyttävästi elämättä ymmärtäväisesti, kunniallisesti ja oikeudenmukaisesti; eikä elää ymmärtäväisesti, kunniallisesti ja oikeudenmukaisesti elämättä miellyttävästi.» Filosofian ainoat varmat väitteet ovat, että mielihyvä on hyvä ja kipu paha asia. Aistilliset nautinnot ovat itsessään oikeutettuja, ja viisaus löytää niille jonkin verran tilaa, mutta koska niillä kuitenkin voi olla huonoja seurauksia, niitä on tavoiteltava ainoastaan älyn suomaa arvostelukykyä käyttäen.

> Siksi me, kun sanomme, että nautinto on tärkein hyvä, emme puhu irstailijan nautinnoista emmekä niistä, jotka perustuvat aistinautintoon . . ., vaan tarkoitamme ruumiin vapautta kivusta ja sielun vapautta ahdistuksesta. Elämää eivät näet tee mukavaksi alituinen juominen ja mellastaminen, naisseurasta nauttiminen tai kalaruoat ja muut kalliit herkut, vaan sellainen järkevä mietis-

kely, joka tutkii valitsemisen ja karttamisen syitä ja karkottaa pakoon ne tyhjänpäiväiset luulot, jotka aiheuttavat suurimman osan sielua häiritsevästä hämmingistä.

Loppujen lopuksi ymmärrys ei siis ainoastaan ole korkein hyve, vaan myös korkein onni, sillä se auttaa enemmän kuin mikään muu kyky meitä karttamaan kipua ja murhetta. Viisaus on ainoa vapauttaja: se vapauttaa meidät intohimojen orjuudesta, pelosta jumalia kohtaan ja kuoleman kauhusta; se opettaa meitä kestämään onnettomuuksia ja saamaan syvää ja pysyvää mielihyvää elämän yksinkertaisista hyödykkeistä ja hengen rauhallisista nautinnoista. Kuolema ei ole yhtä kaamea, kun suhtaudumme siihen ymmärtävästi; siihen sisältyvä kärsimys saattaa olla lyhyempi ja vähäisempi kuin se, mitä olemme tämän tästä kärsineet elämämme aikana; vain hupsut kuvitelmamme siitä, mitä kuolema voi tuoda mukanaan, ovat liittäneet siihen niin paljon kauhua. Ja ajateltakoonpa, miten vähän tarvitsee viisas tyytyväisyys: raikasta ilmaa, huokeinta ruokaa, vaatimattoman suojan, vuoteen, joitakin kirjoja ja ystävän. »Kaikkea luonnollista voidaan hankkia helposti, ja vain hyödytön on kallista.» Meidän ei pidä kuluttaa elämäämme koettamalla tyydyttää jokaista päähämme saamaamme halua: »Halut voidaan unohtaa silloin, kun kykenemättömyytemme niitä tyydyttämään ei tuota meille todellista tuskaa.» Rakkaus, avioliitto, isyys ja äitiys ovat tarpeettomia, sillä ne tuottavat meille puuskittaista onnea, mutta ikuista murhetta. Tottuminen yksinkertaiseen elämään ja vaatimattomiin elintapoihin on miltei varma tie terveyteen. Viisas mies ei pala kunnian ja kuuluisuuden himosta, hän ei kadehdi vihamiestensä eikä ystäviensäkään hyvää onnea; hän karttaa kaupungin kuumeista kilvoittelua ja poliittisen taistelun tuoksinaa; hän etsii maaseudun rauhaa ja löytää varmimman ja syvimmän onnen ruumiin ja sielun levollisuudesta. Koska hän hillitsee halunsa, elää vaatimuksitta ja sysää syrjään kaiken pelon, luonnollinen »elämän sulous» (*hedone*) palkitsee hänet sillä, mikä on parasta, rauhalla.

Tämä on viehättävän rehellinen oppi. On rohkaisevaa kohdata filosofi, joka ei kammoa nautintoa, ja loogikko, jolla on hyvä sana sanottavana aisteista. Tässä opissa ei ole terävyyttä eikä palavaa ymmärtämisen halua, epikurolaisuus päinvastoin, vaikka se onkin omaksunut ja edelleen välittänyt atomiteorian, merkitsee taka-askelta siitä uljaasta tiedonhalusta, joka loi Kreikan tieteen ja filosofian. Järjestelmän olennainen vika on sen kielteisyys: se ajattelee nautinnon vapaudeksi tuskasta ja viisauden pakoonpääsyksi elämän vaaroilta ja täyteläisyydeltä; se tarjoaa oivan suunnitelman naimattomuutta, mutta tuskin yhteiskuntaa varten. Epikuros piti valtiota arvossa välttämättömänä pahana, jonka suojeluksessa hän saattoi häiriintymättä elää puutarhassaan, mutta hän näyttää piitanneen

varsin vähän kansallisesta itsenäisyydestä. Hänen koulukuntansa tuntuu tosiaan antaneen monarkialle etusijan kansanvallan rinnalla, koska edellinen oli vähemmän taipuvainen vainoamaan kerettiläisyyttä — siinä on säpsähdyttävän päinvastainen käsitys kuin nykyiset uskomukset. Epikuros oli valmis hyväksymään minkä hyvänsä hallituksen, joka ei estänyt viisauden ja toveruuden harmitonta etsintää. Hän omisti ystävyydelle sen alttiuden, jota aikaisemmat sukupolvet olivat tunteneet valtiota kohtaan. »Ystävyys on verrattomasti tärkein kaikesta, mitä viisaus saa aikaan koko elämän onnen hyväksi.» Epikurolaisten ystävyysliitot olivat kuuluisia kestävyydestään, ja mestarin kirjeissä on kosolti lämpimän kiintymyksen ilmauksia. Hänen oppilaansa vastasivat tähän tunteeseen kreikkalaisen kiihkeästi. Kun nuori Kolotes ensimmäisen kerran kuuli Epikuroksen puhuvan, hän lankesi polvilleen, purskahti itkuun ja kunnioitti Epikurosta jumalana.

Kuusineljättä vuotta Epikuros opetti puutarhassaan antaen koululle etusijan perheen edellä. V. 270 kivitauti mursi hänet. Hän kesti tuskan stoalaisesti, ja häneltä riitti kuolinvuoteella aikaa ajatella ystäviään. »Kirjoitan sinulle tänä onnellisena päivänä, joka on elämäni viimeinen. Rakkoni ahdistus ja sisäiset tuskani ovat kiihtyneet äärimmilleen, mutta olen niitä vastaan asettanut sen ilon, jota mielessäni tunnen ajatellessani yhteisiä keskustelujamme. Huolehdi Metrodoroksen lapsista tavalla, joka on minua ja filosofiaa kohtaan tuntemasi elinikäisen kiintymyksen arvoinen.» Hän testamenttasi omaisuutensa koululle toivottaen, »etteivät filosofiaa rakastavat milloinkaan joutuisi puutteeseen... mikäli meidän vallassamme on sitä estää».

Hän jätti jälkeensä pitkän sarjan oppilaita, jotka olivat niin uskollisia hänen muistolleen, että vuosisatojen ajan kieltäytyivät muuttamasta sanaakaan hänen opetuksistaan. Hänen kuuluisin oppilaansa, lampsakolainen Metrodoros, oli jo suututtanut tai ilahduttanut Hellaan pelkistämällä epikurolaisuuden väitteeksi »kaikki hyvä koskee vatsaa» — millä hän kenties tarkoitti kaiken nautinnon olevan fysiologista ja pohjimmaltaan sisälmysten kanssa tekemisissä. Khrysippos vastasi sanomalla Arkhestratoksen »Gastrologiaa» »epikurolaisen filosofian metropoliksi». Koska epikurolaisuuden opit yleisesti käsitettiin väärin, sitä julkisesti paheksuttiin ja yksityisesti noudatettiin laajoissa piireissä kautta Hellaan. Niin monet helleeniläistyneet juutalaiset omaksuivat sen, että rabbit käyttivät sanaa *Apiköros* luopion synonyyminä. V. 173 tai 155 karkotettiin Roomasta kaksi epikurolaista filosofia nuorison turmelemisesta syytettyinä. Vuosisataa myöhemmin Cicero tiedusteli, miksi Epikuroksella oli niin paljon kannattajia, ja Lucretius sepitti täyteläisimmän ja kauneimman säilyneen epikurolaisen runoelman. Koulukunnalla oli kannattajia Konstantinus Suuren aikaan asti. Muutamat alensivat elämäntavoillaan mestarinsa

nimen halvaksi »epikurolaiseksi», mutta toiset opettivat vilpittömästi niitä yksinkertaisia elämänohjeita, joihin hän muinoin oli tiivistänyt filosofiansa: »Jumalia ei tule kammoksua; kuolemaa ei voida tuntea; hyvä voidaan saavuttaa; kaikki, mitä kauhistumme, voidaan kukistaa.»

III. STOALAISUUDEN KOMPROMISSI

Koska alati kasvava joukko Epikuroksen seuralaisia tulkitsi hänen neuvovan tavoittelemaan henkilökohtaista nautintoa, ei elämän olennainen ongelma »millainen hyvä elämä on?» ollut tullut ratkaistuksi, vaan ainoastaan saanut uuden muodon: »miten voidaan yksilön luontainen epikurolaisuus sovittaa yhteen yhteisölle ja rodulle välttämättömän stoalaisuuden kanssa? — miten yhteiskunnan jäsenet voidaan innoittaa tai peloittaa noudattamaan yhteisön eloonjäämisen kannalta välttämätöntä itsekuria ja uhrautuvaisuutta?» Vanha uskonto ei enää voinut tätä tehtävää täyttää; vanha kaupunkivaltio ei enää kyennyt kohottamaan ihmisiä itsensä unohtamisen tasolle. Sivistyneet helleenit hylkäsivät uskonnon ja etsivät filosofiasta vastausta. He kutsuivat filosofeja antamaan neuvoja ja lohduttamaan elämän kriiseissä. He vaativat filosofialta jotakin maailmankatsomusta, joka antaisi ihmisen olemassaololle pysyvän tarkoituksen ja arvon olioiden järjestelmässä ja joka antaisi heille voimaa pelotta katsoa silmiin kuoleman tosiasiaa. Stoalaisuus on klassillisen muinaisuuden viimeinen ponnistus luontoperäisen siveysopin löytämiseksi. Zenon yritti vielä kerran suorittaa tehtävän, jossa Platon oli epäonnistunut.

Zenon oli kotoisin Kyproksen Kitionista. Kaupunki oli kreikkalaisvoittoinen, mutta siinä asui myös foinikialaisia. Zenonia sanotaan usein foinikialaiseksi, joskus egyptiläiseksikin. Melkein varmasti hän oli helleeniläisseemiläistä sekaverta. Apollonios Tyrolainen kuvailee häntä laihaksi, pitkäksi ja tummaksi. Hänen päänsä oli vinossa, eivätkä hänen säärensä oikein tahtoneet kannattaa häntä. Afrodite olisi luovuttanut hänet Athenelle, vaikkei Hefaistos ollutkaan parempi. Kun hän ei harrastanut huvituksia, hän keräsi kaupalla nopeasti suuren omaisuuden. Sanotaan hänen omistaneen tuhat talenttia Ateenaan ensimmäistä kertaa saapuessaan. Diogenes Laërtioksen mukaan hän joutui haaksirikkoon Attikan edustalla, menetti omaisuutensa ja saapui Ateenaan n. 314 miltei rutiköyhänä. Istahtaen kirjakauppiaan myymälään hän alkoi lukea Ksenofonin muistelmia Sokrateesta, ja tämän luonne tenhosi pian hänen mielensä kokonaan. »Missä nykyisin tapaa sellaisia miehiä?» hän kysyi. Samalla sattui kyynikkofilosofi Krates menemään ohi. »Seuraa tuota miestä», neuvoi kirjakauppias. Zenon, joka silloin oli kolmenkymmenen ikäinen, rupesi Krateen oppilaaksi ja tunsi riemastusta filosofian löytämisestä. »Teinpä otollisen mat-

kan», hän sanoi, »kun jouduin haaksirikkoon.» Krates oli thebalainen, joka oli luovuttanut kolmeensataan talenttiin nousseen omaisuutensa kansalaisilleen ryhtyäkseen viettämään kerjäilevän kyynikon askeettista elämää. Hän moitti aikansa sukupuolista löyhyyttä ja suositteli nälkää lemmen parannuskeinoksi. Hänen oppilaansa Hipparkhia, joka sai syödä kyllikseen, rakastui häneen ja uhkasi tappaa itsensä, elleivät vanhemmat antaisi häntä Kratoelle. Vanhemmat rukoilivat, että Krates kääntäisi hänen mielensä, ja tämä yrittikin tehdä sen laskemalla kerjurinreppunsa hänen jalkoihinsa ja sanomalla: »Tässä on koko omaisuuteni; ajattele toki, mitä aiot tehdä.» Masentumatta tästä tyttö lähti rikkaasta kodistaan, pukeutui kerjäläiseksi ja solmi Krateen kanssa vapaan rakkauden liiton. Sanotaan, että heidän yhtymyksensä tapahtui julkisesti, mutta heidän elämänsä oli esikuvallinen hellyyden ja uskollisuuden puolesta.

Kyynikkojen elämän ankara yksinkertaisuus vaikutti syvästi Zenoniin. Antistheneen kannattajista oli nyt tullut antiikin fransiskaanimunkit. He olivat vannoutuneet köyhyyteen ja kieltäymyksiin, nukkuivat sattumalta tapaamissaan luonnon tarjoamissa suojapaikoissa ja elivät niiden ihmisten almuista, jotka liialta uutteruudeltaan eivät ehtineet olla pyhimyksiä. Zenon omaksui, yrittämättäkään salata velkaansa, kyynikoilta etiikkansa ääriviivat. Ensimmäisessä kirjassaan »Tasavallasta» hän on sikäli heidän vaikutuksensa alainen, että hän puolsi anarkistista kommunismia, jonka vallitessa ei saanut olla rahaa, omaisuutta, avioliittoa, uskontoa eikä lakeja. Havaittuaan, ettei tämä utopia eikä kyynikkojen järjestelmä sopinut käytännölliseksi elämänohjelmaksi, hän lähti Krateen luota ja opiskeli jonkin aikaa Ksenokrateen johdolla Akatemiassa ja megaralaisen Stilponin johdolla. Hänen on täytynyt lueskella Herakleitosta alttiilla mielellä, sillä hän liitti ajatteluunsa useita tämän ideoita, kuten käsityksen, että »jumalainen tuli» on ihmisen ja kosmoksen sielu, että laki on ikuinen ja että maailma useita kertoja syntyy ja palaa. Hän tapasi kuitenkin sanoa olevansa suurimmassa kiitollisuudenvelassa Sokrateelle, stoalaisen filosofian alkulähteelle ja ihanteelle.

Monta vuotta nöyrästi opiskeltuaan Zenon vihdoin 301 perusti oman koulun. Hän keskusteli tuttavallisesti kuulijoiden kanssa käyskennellen edestakaisin *Stoa poikilessa*, 'Kirjavassa pylväistössä'. Hänelle olivat köyhät ja rikkaat yhtä tervetulleita, mutta nuoria miehiä hän ei suosinut kuulijoinaan, koska hänestä tuntui, että ainoastaan kypsä miehuus saattoi ymmärtää filosofiaa. Kun muuan nuorukainen puheli liian paljon, Zenon huomautti hänelle, että »meillä on kaksi korvaa ja vain yksi suu sen vuoksi, että kuulisimme enemmän ja puhuisimme vähemmän». Antigonos II kuunteli Ateenassa ollessaan Zenonin luentoja, hänestä tuli filosofin ihaileva ystävä, hän kysyi tämän neuvoa, houkutteli hänet tilapäiseen ylellisyyteen ja kutsui hänet vieraakseen Pellaan. Zenon kieltäytyi anteeksi-

pyynnöin ja lähetti asemestaan oppilaansa Persaioksen. Hän opetti neljäkymmentä vuotta[1] Stoassa ja vietti niin opetustensa mukaista elämää, että Hellaassa tuli sananparreksi »elää vaatimattomammin kuin Zenon». Vaikka hän oli niin hyvä ystävä Antigonoksen kanssa, Ateenan kansankokous antoi hänelle »muurien avaimet» ja teki päätöksen patsaan pystyttämisestä ja seppeleen myöntämisestä hänelle. Päätöksen sanamuoto oli seuraava:

> Niin ollen ja koska Zenon Kitionilainen on viettänyt monta vuotta kaupungissamme filosofiaa harrastaen ja koska hän kaikissa muissa suhteissa on kunnon mies *(sic)*, ja myös on kehoittanut kaikkia hänen seuraansa etsineitä nuoria miehiä harjoittamaan kohtuullisuutta; koska hän on tehnyt omasta elämästään mitä oivallisimman esikuvan..., niin on kansa päättänyt kunnioittaakseen Zenonia... lahjoittaa hänelle kultaisen seppeleen... ja rakentaa hänelle Kerameikokseen haudan valtion kustannuksella.

»Hän kuoli», kertoo Laërtios, »seuraavalla tavalla», luulon mukaan yhdeksännelläkymmenennellä ikävuodellaan. »Kun hän lähti ulos koulusta, hän kompastui ja katkaisi varpaansa. Iskien maata kämmenellään hän lausui 'Nioben' säkeen: 'Tulen, miksi siis kutsua minua?' Ja heti sen jälkeen hän kuristi itsensä.»

Hänen työtään Stoassa jatkoi kaksi Aasian helleeniä, Assoksen Kleanthes ja Soloin Khrysippos. Kleanthes oli nyrkkeilijä, joka tuli Ateenaan kerallään neljän drakhman omaisuus, työskenteli tavallisena työmiehenä, kieltäytyi köyhäinavustuksesta, opiskeli yhdeksäntoista vuotta Zenonin johdolla ja vietti uutteraa ja askeettisen köyhää elämää. Khrysippos oli koulukunnan oppinein ja tuotteliain. Hän antoi stoalaisten opille sen historiallisen muodon selitellen sitä 750 kirjassa, joita Dionysios Halikarnassolainen piti oppineen kuivakiskoisuuden malliesimerkkeinä. Hänen jälkeensä stoalaisuus levisi kaikkialle Kreikkaan, mutta etevimmät edustajansa sai se Aasiasta: Panaitios Rhodolaisen, Zenon Tarsolaisen, Boethos Sidonilaisen ja Diogenes Seleukeialaisen. Aikanaan laajan kirjallisuuden sattumalta säilyneistä sirpaleista on meidän vaivoin koottava kuva antiikin maailman levinneimmästä ja vaikutusvaltaisimmasta filosofiasta.

Luultavasti Khrysippos oli se, joka jakoi stoalaisen järjestelmän logiikkaan, luonnontieteeseen ja etiikkaan. Zenon ja hänen seuraajansa ylpeilivät niistä lisistä, joita olivat tuoneet logiikan teoriaan, mutta heidän kynistään virrannut muste ei ole jättänyt jälkeensä juuri mitään valistavaa tai hyödyllistä.[2] Stoalaiset olivat epikurolaisten kanssa yhtä mieltä siitä, että

[1] Kaikki Zenonin elämää koskevat aikamäärät ovat kiistanalaisia, sillä lähteet ovat ristiriitaisia. Zeller päättelee hänen syntyneen 350 ja kuolleen 260.

[2] Paitsi muutamia terminologisia lisiä, kuten sana *logiikka* itse. Zenonin oppilas Ariston vertasi loogikkoja äyriäisiä syöviin ihmisiin, jotka näkevät paljon vaivaa etsiessään paksun kuoren sisästä pienen lihamäärän.

tieto on peräisin ainoastaan aisteista. He katsoivat totuuden lopullisiksi koetinkiviksi niitä aistimuksia, jotka kiihkeydellään tai kestävyydellään pakottavat mielen myöntymään. Kokemuksen ei kuitenkaan tarvitse johtaa tietoon, sillä aistimuksen ja järjen välillä on mielenliikutus eli intohimo, joka voi vääristää kokemuksen erehdykseksi samoin kuin se vääristelee halun paheeksi. Järki on ihmisen korkein saavutus, ja se on *Logos Spermatikoksen*, maailman luoneen ja sitä hallitsevan »Siemenjärjen» satoa.

Maailma itsekin on, kuten ihminen, samalla täydellisesti aineellinen ja luonnostaan jumalallinen. Kaikki se, mistä aistit kertovat meille, on aineellista, ja vain aineelliset oliot voivat aiheuttaa toimintaa tai olla sen kohteina. Ominaisuudet ja määrät, hyveet ja intohimot, sielu ja ruumis, Jumala ja tähdet ovat aineellisia muotoja tai prosesseja, jotka eroavat toisistaan hienousasteen puolesta, mutta olennaisesti ovat samaa. Toiselta puolen on kaikki aine dynaamista, jännitys- ja voimapitoista, aina hajaantumassa tai keskittymässä ja sisäisen, ikuisen energian, lämmön tai tulen elähdyttämää. Maailmankaikkeus kokee lukemattomia laajentumisen ja supistumisen, kehittymisen ja hajaantumisen kiertokulkuja; aika ajoin suuri tulipalo tuhoaa sen, ja se hahmottuu taas vähitellen; sitten se kokee taas kaiken edellisen historiansa pienimpiä yksityiskohtia myöten,[1] sillä syiden ja seurausten ketju on murtumaton kehä; kaikki uusiutuu loputtomasti. Kaikki tapahtumat ja kaikki tahtoperäiset teot on määrätty edeltäpäin; yhtä mahdotonta on minkään tapahtua eri tavalla kuin se tapahtuu, kuin jonkin olla peräisin ei-mistään; jokainen ketjun murtuma särkisi maailman.

Jumala on tässä järjestelmässä alku, keskiväli ja loppu. Stoalaiset tunnustivat, että uskonto oli välttämätön moraalin perustana. He suhtautuivat suopean suvaitsevaisesti kansan uskontoon, sen demoneihin ja ennusteluunkin ja keksivät allegorisia tulkintoja silloittamaan taikauskon ja filosofian välistä kuilua. He hyväksyivät kaldealaisten astrologian olennaisesti oikeana ja arvelivat maallisten asioiden olevan jonkinlaisessa mystillisessä ja jatkuvassa vastaavaisuussuhteessa tähtien liikuntojen kanssa; siinä ilmeni se yleinen *sympatheia*, jonka ansiosta se, mikä sattui jollekin osalle, vaikutti myös kaikkeen muuhun. Ikään kuin valmistellakseen kristinopille ei vain etiikan, vaan myös teologian, he käsittivät maailman, lain, elämän, sielun ja kohtalon Jumala-sisältöisiksi ja määrittelivät moraalin auliiksi alistumiseksi Jumalan tahtoon. Jumala on, kuten ihminen, elävää ainetta; maailma on hänen ruumiinsa, maailman laki ja järjestys hänen tahtonsa ja mielensä; maailmankaikkeus on jättiläismäinen organismi, jossa Jumala on sielu, elämän henkäys, hedelmöittävä järki, toiminnan tuli. Välistä stoalaiset käsittivät Jumalan persoonattomaksi, mutta useammin he kuvaavat hänet Kaitselmukseksi, joka korkeimmalla

[1] Huoahdamme helpotuksesta kuullessamme, etteivät muutamat stoalaiset olleet aivan varmoja tästä asiasta.

älyllään suunnittelee ja ohjaa kosmosta, määrää sen kaikille osille järjellisen tarkoituksen ja antaa kaiken koitua eduksi hyveellisille. Kleanthes samastaa hänet Zeun kanssa monoteistisessa hymnissä, joka on Ekhnatonin tai Jesajan arvoinen.

> Sinä, oi Zeus, olet ylistetty yli kaikkien jumalien: monet ovat nimesi ja sinun on kaikki valta ikuisesti.
> Maailman alku on sinusta: ja lain kera sinä hallitset kaikkia olioita.
> Sinulle kaikki liha puhukoon: sillä olemme sinun jälkeläisiäsi.
> Sen vuoksi minä kohotan hymnin sinulle ja laulan alati sinun voimastasi.
> Koko taivaiden piiri sinun sanaasi tottelee liikkuessaan Maan ympäri.
> Suuret ja pienet valot ovat toisiinsa sekoittuneet. Kuinka suuri oletkaan sinä, ikuinen kaikkeuden hallitsija!
> Mitään ei maan päällä tapahdu sinutta, ei taivaanvahvuudessa eikä merissä.
> Paitsi sitä mitä pahat hulluudessaan tekevät.
> Mutta sinä taidat vääränkin suoraksi tehdä. Muodoton on edessäsi muodostettu, muukalainen on sukulainen.
> Niin olet sinä kaikki liittänyt yhdeksi, hyvän ja pahan:
> Jotta sanasi olisi yksi kaikessa: alati pysyvä.
> Salli hulluuden kaikota sieluistamme, jotta voisimme korvata sinulle sen kunnian, jota olet meille osoittanut:
> Laulamalla ylistystä teoistasi iankaikkisesti, kuten ihmisten pojille kuuluu.

Ihmisen suhde maailmankaikkeuteen on sama kuin mikrokosmoksen makrokosmokseen: hänkin on eliö, jolla on aineellinen ruumis ja sielu. Sillä kaiken sen, mikä panee ruumiin liikkeeseen tai vaikuttaa siihen, samoin kuin sen, minkä ruumis panee liikkeeseen tai johon se vaikuttaa, tulee olla ruumiillista. Sielu on tulinen henkäys eli *pneuma*, joka on imeytynyt kaikkialle ruumiiseen kuten maailmansielu kaikkialle maailmaan. Sielu jää kuoleman jälkeen elämään, mutta vain persoonattomana energiana. Viimeisessä tulituhossa sielu jälleen sulautuu, kuten Atman Brahmaan, siihen energian valtamereen, joka on Jumala.

Koska ihminen on osa Jumalaa eli Luontoa, etiikan ongelma on helposti ratkaistavissa: hyvyys on yhteistoimintaa Jumalan, Luonnon eli Maailman Lain kanssa. Se ei ole nautinnon tavoittelua eikä nautiskelua, sillä sellainen tavoittelu alistaa järjen intohimon alle, vahingoittaa usein ruumista tai sielua ja vain harvoin tuottaa meille lopullista tyydytystä. Onni voidaan saavuttaa ainoastaan järjellisesti sovittamalla pyrintömme ja käytöksemme maailmankaikkeuden tarkoitusten ja lakien mukaisiksi. Ei ole mitään ristiriitaa yksilön onnen ja kosmoksen onnen välillä, sillä yksilön hyvinvoinnin laki on identtinen luonnon lain kanssa. Jos hyvää ihmistä

kohtaa vastoinkäyminen, se on vain väliaikainen eikä todella pahaa. Jos voisimme tajuta kokonaisuuden, oivaltaisimme hyvän, joka piilee osissa olevan pahan takana.[1] Viisas tutkii tieteitä vain niin paljon, että löytää luonnon lain, ja asettaa sitten elämänsä tämän lain mukaiseksi. *Zen kata fysin*, elää luonnonmukaisesti, siinä filosofian ja tieteen tarkoitus ja ainoa puolustus niiden olemassaololle. Kleanthes alistuu miltei Newtonin sanoin Jumalan tahtoon:

Johda minua, Jumala, ja Sinä, Kohtaloni,
siihen paikkaan, jonka tahdotte minun täyttävän.
Iloiten seuraan. Vaikka vastustelisinkin
pelkurin tavoin, pakko minun sittenkin olisi seurata.

Sen vuoksi stoalainen harrastaa yksinkertaisuutta ja karttaa ylellisyyttä, taloudellista tai valtiollista kiistaa. Häntä kiinnostavat vain hyve ja pahe; sairaus ja kipu, hyvä tai huono maine, vapaus tai orjuus, elämä ja kuolema ovat hänelle yhdentekeviä asioita. Hän tukahduttaa kaikki tunteet, jotka voivat ehkäistä luonnon menoa tai asettaa kysymyksen alaiseksi sen viisauden: poikansa kuollessa hän ei murehdi, vaan alistuu kohtalon säätämykseen, joka jollakin salaisella tavalla koituu parhaaksi. Hän pyrkii niin täydelliseen *apatheiaan*, tunteettomuuteen, että hänen mielenrauhansa on turvassa kaikilta onnen, säälin tai lemmen hyökkäyksiltä ja vaihteluilta.[2] Hän on ankara opettaja ja tyly hallitusmies. Determinismi ei merkitse hemmottelua. Meidän on päinvastoin pidettävä itseämme ja muita moraalisesti vastuunalaisina jokaisesta teosta. Kerran Zenon kuritti orjaansa varastamisesta, jolloin jonkin verran oppia saanut orja puolustihe sanomalla: »Mutta kohtalohan on määrännyt minut varastamaan.» Siihen Zenon tokaisi: »Ja minut kurittamaan sinua.» Stoalainen katsoo hyveen omaksi palkinnokseen ja ehdottomaksi velvoitukseksi eli kategoriseksi imperatiiviksi, joka perustuu ihmisen osallisuuteen jumalallisuudesta. Onnettomuuden sattuessa hän lohduttautuu muistamalla, että seuraamalla jumalallista lakia hänestä tulee olennoitunut jumala. Kun hän väsyy elämään ja voi poistua siitä vahingoittamatta muita, ei hänellä ole mitään arveluja itsemurhan suhteen. Kun Kleanthes oli täyttänyt seitsemänkymmentä, hän aloitti pitkän paaston ja lausuen, ettei tahtonut kääntyä takaisin puolitiehen päästyään, pitkitti sitä kuolemaansa saakka.

Stoalainen ei kuitenkaan ole epäyhteiskunnallinen, ei ylpeile köyhyydellään kuten kyynikko eikä ole siinä määrin yksinäisyyden lumoissa kuin epikurolainen. Hän hyväksyy avioliiton ja perheen välttämättömyyksinä, vaikkei hän ylistäkään romanttista rakkautta. Hän uneksii Utopiasta,

[1] Khrysippos sanoi, että sodat ovat hyödyllinen liikakansoituksen oikaisukeino ja että luteet ovat meille hyödyksi estäessään meitä nukkumasta liikaa.

[2] Khrysippos vaati, että kuolleista sukulaisista oli huolehdittava vain hautaamalla heidät mitä yksinkertaisimmin ja hillityimmin; vielä parempi olisi hänen mielestään ollut käyttää heidän lihansa ruoaksi.

jossa kaikki naiset ovat yhteisiä. Hän hyväksyy valtion, jopa monarkiankin, sillä hänellä ei ole helliä muistoja kaupunkivaltiosta ja hän pitää keskitason ihmistä vaarallisena hölmönä. Hän antaa antigonideille etusijan ennen Kuningas Rahvasta. Totta puhuen hän välittää vähät kaikista hallitusmuodoista. Hän toivoisi kaikkien ihmisten olevan filosofeja, jotta lait olisivat tarpeettomia. Hän ei ajattele täydellisyyttä Platonin ja Aristoteleen tavoin hyvän yhteiskunnan, vaan hyvän ihmisen kannalta. Hän saattaa ottaa osaa politiikkaan ja tukea mitä hyvänsä vaatimatontakin toimenpidettä, joka edistää ihmisten vapautta ja ihmisarvoa, mutta hän ei kahlehdi onneaan paikkaan tai valtaan. Zenon, jonka suonissa, kuten olemme nähneet, virtasi todennäköisesti sekä kreikkalaista että seemiläistä verta, tahtoi Aleksanterin tavoin kaataa maahan rotujen ja kansakuntien raja-aidat. Hänen internationalismissaan heijastuu Aleksanterin suorittama hetkellinen itä-Välimeren maailman yhdistäminen. Zenon ja Khrysippos toivoivat, että kaikkien sotivien valtioiden ja luokkien tilalle lopulta tulisi laaja yhteiskunta, jossa ei olisi kansakuntia, luokkia, rikkaita, köyhiä, herroja eikä orjia, jossa filosofit hallitsisivat sortamatta ketään ja jossa kaikki ihmiset olisivat veljiä saman Jumalan lapsina.

Stoalaisuus oli ylevä filosofinen oppi, ja käytännössä se osoittautui soveliaammaksi kuin nykyajan kyynikko odottaisi. Se yhdisti kaikki kreikkalaisen ajattelun ainekset pakanahengen viimeiseen ponnistukseen sellaisen moraalijärjestelmän luomiseksi, joka tyydyttäisi vanhasta uskonnosta luopuneita yhteiskuntaluokkia, ja vaikka se tietenkin voitti vain pienen vähemmistön kannattajikseen, nämä harvat olivat kaikkialla parasta ainesta. Kuten sen kristilliset vastineet, kalvinilaisuus ja puritaanisuus, se kasvatti aikansa voimakkaimmat luonteet. Teorian kannalta se oli eristyneen ja säälimättömän täydellisyyden luonnoton oppi. Käytännössä se synnytti rohkeita, hurskaita ja hyvää tarkoittavia miehiä, sellaisia kuin nuorempi Cato, Epiktetos ja Marcus Aurelius. Se vaikutti Rooman lainoppiin, kun tämä loi kansain oikeuden *(ius gentium)* ei-roomalaisia varten, ja se auttoi pitämään antiikin yhteiskuntaa koossa, kunnes uusi usko saapui. Stoalaiset tukivat taikauskoa, ja heillä oli haitallinen vaikutus tieteeseen, mutta he tajusivat selvästi aikakautensa perusongelman, moraalin teologisen perustan luhistumisen, ja he koettivat vilpittömästi silloittaa uskonnon ja filosofian välillä ammottavan kuilun. Epikuros sai kannattajikseen helleenit, Zenon Rooman ylimystön, ja pakanuuden historian loppuun asti stoalaiset hallitsivat epikurolaisia, kuten he aina tulevat tekemään. Kun uusi uskonto syntyi kuolevan hellenistisen maailman älyllisestä ja moraalisesta sekasorrosta, oli sille tasoittanut tien filosofia, joka tunnusti uskon välttämättömyyden, julisti yksinkertaisen elämän ja itsekurin askeettista oppia ja näki kaiken Jumalassa.

IV. PALUU USKONTOON

Uskonnon ja filosofian taistelussa oli tähän mennessä ollut kolme vaihetta: Sokrateen edeltäjien hyökkäys uskontoa vastaan, yritykset korvata uskonto luontoisetiikalla, jollaisia olivat tehneet Aristoteles ja Epikuros, sekä skeptikkojen ja stoalaisten paluu uskontoon, joka virtaus saavutti huippunsa uusplatonisuudessa ja kristinuskossa. Samanlainen sarja on esiintynyt useammin kuin kerran historiassa ja voi nytkin olla menossa. Thales vastaa Galileita, Demokritos Hobbesia, sofistit ensyklopedisteja, Protagoras Voltaire'ia, Aristoteles Spenceriä, Epikuros Anatole France'ia, Pyrrhon Pascalia, Arkesilaos Hume'ia, Karneades Kantia, Zenon Schopenhaueria, Plotinos Bergson'ia. Vertailu ontuu tosin kronologisesti jonkin verran, mutta kehityksen peruslinja on sama.

Suurten filosofisten järjestelmien aika väistyi sen epäilyksen tieltä, ettei järki pystykään ymmärtämään maailmaa eikä taltuttamaan ihmisten mielijohteita järjestykseen ja sivistykseen. Skeptikot olivat enemmän Kantin kuin Hume'in kaltaisia: he suhtautuivat yhtä epäileväisesti filosofiaan kuin dogmeihin, jäytivät materialismin perustuksia ja neuvoivat tyynesti hyväksymään vanhan kultin. Pyrrhonin skeptillisyys, kuten Pascalinkin, johti uskontoon, ei pois siitä, ja hän itse päätti päivänsä kotikaupungin kunnianarvoisana ylipappina. Epikurolaisten politiikan hylkääminen etiikan hyväksi, heidän pakonsa valtiosta sieluun, saattoi edustaa vain yhtä hetkeä heilurin paluuliikkeessä. Keskittyminen yksilön pelastamiseen tasoitti tietä uskonnolle, joka vetosi enemmän yksilöön kuin valtioon. Oli paljon ihmisiä, jotka eivät elämästä löytäneet sellaisia lohdullisia puolia kuin Epikuros. Köyhyys, onnettomuudet, sairaus, riisto, vallankumous tai sota yllätti heidät, eivätkä filosofian neuvot saaneet heidän sielussaan vastakaikua. Kyreneläinen Hegesias, joka oli aloittanut uransa Epikuroksen tavoin kyreneläisten katsantokannasta, päätteli, että elämässä on enemmän tuskaa kuin nautintoa, enemmän surua kuin iloa ja että naturalistisen filosofian ainoa looginen tulos on itsemurha.[1] Filosofia luopui, koettuaan tuhlaajatyttärenä riemukkaita seikkailuja ja synkkiä pettymyksiä, tavoittelemasta totuutta ja onnellisuutta, palasi katuen äitinsä uskonnon turviin ja etsi jälleen uskosta toivon perustaa ja laupeuden vahvistusta.

Yrittäessään rakentaa luontoisetiikkaa älymystöä varten stoalaisuus koetti säilyttää vanhat yliluonnolliset apukeinot rahvaan siveellisyyden tukemiseksi. Aikaa myöten sen oma metafyysinen ja eetillinen ajattelu sai yhä enemmän ja enemmän uskonnollisen värityksen. Zenon eitti rah-

[1] Hän puolusti tätä väitettä niin kaunopuheisesti, että Aleksandrian yli vyöryi itsemurhien aalto ja Ptolemaios II:n täytyi karkottaa hänet Egyptistä.

vaan jumalien tosiasiallisen olemassaolon, mutta sukupolvea myöhemmin Kleanthes oli hankkeissa saattaa Aristarkhoksen syytteeseen kerettiläisyydestä. Zenon ei tarjonnut henkilökohtaista kuolemattomuutta, mutta Seneca puhui taivaallisesta autuudesta miltei samoin sanoin kuin Eleusiin ja Kristuksen uskonto. Zenonin jälkeen stoalaisuudesta sukeutui pikemmin teologiaa kuin filosofiaa, ja sen miltei jokainen väittämä pukeutui teologiseen asuun. Järjestelmän pääosan muodostivat Jumalan olemassaoloa ja olemusta koskevat argumentit, maailman synty Jumalasta, Kaitselmuksen todellisuus, hyveen ja jumalallisen tahdon vastaavaisuus, ihmisten veljeys Jumalan isyyden alaisena ja maailman lopullinen paluu Jumalaan. Tästä filosofiasta tapaamme sen synnintunnon, joka oli näyttelevä niin tuimaa osaa primitiivisessä ja protestanttisessa kristillisyydessä, ylevän avosylisyyden, joka, kuten uudet uskonnotkin, toivotti tervetulleiksi kaikenrotuiset ja -säätyiset ihmiset, ja avioliittoa karttavan askeettisuuden, joka oli peräisin kyynikoilta ja jonka huipentumana oli pitkä sarja kristittyjä munkkeja. Tarsoksen Zenonista oli Tarsoksen Paavaliin vain askel, joka voitiin ottaa Damaskoksen tiellä.

Stoalaisten opin aineksista olivat monet aasialaista, muutamat nimenomaisesti seemiläistä alkuperää. Stoalaisuus oli olennaisesti eräs sen voiton alkuvaihe, jonka itämaat saavuttivat kreikkalaisesta sivistyksestä. Hellas oli lakannut olemasta Hellas jo ennen kuin Rooma sen valloitti.

KOLMASKYMMENES LUKU

ROOMA SAAPUU

I. PYRRHOS

»Kukapa olisi niin arvoton tai välinpitämätön», tiedustelee Polybios, »ettei haluaisi päästä selvyyteen siitä, millä keinoin ja minkä politiikan avulla roomalaiset ovat vähemmässä kuin kolmessakuudetta vuodessa onnistuneet alistamaan koko tunnetun maailman yksinvaltansa alaiseksi, mikä on ainoalaatuinen ilmiö historiassa? Kukapa olisi niin intohimoisesti uppoutunut muihin tutkimuksiin, että pitäisi jotakin muuta tärkeämpänä kuin tämän tiedon saavuttaminen?» Se on luvallinen kysymys, joka saattaa kiinnostaa meitä myöhemmin, mutta niistä ajoista, jolloin Polybios kirjoitti, on tapahtunut niin monta valloitusta, ettemme voi tuhlata paljon aikaa millekään niistä. Olemme koettaneet osoittaa, että roomalaisten onnistui kukistaa Hellas olennaisesti siitä syystä, että Kreikan sivistys oli sisäisesti pirstoutunut. Mikään suuri kansakunta ei kukistu, ennen kuin se on itse tuhonnut itsensä. Metsien tuhoaminen ja maaperän väärinkäyttö, jalojen metallien ehtyminen, kauppateiden siirtyminen muualle, poliittisesta epäjärjestyksestä aiheutunut talouselämän sekasorto, demokratian turmeltuminen ja hallitsijasukujen rappeutuminen, moraalin ja isänmaallisuuden kuihtuminen, väestön vähentyminen tai laadullinen huonontuminen, kansalaisarmeijoiden syrjäytyminen palkkasoturijoukkojen tieltä, veljessodan ihmis- ja aineelliset tuhot, kykyjen tuhoutuminen verisissä vallan- ja vastavallankumouksissa, kaikki tämä oli vuodattanut kuiviin Hellaan voimavarat juuri silloin, kun häikäilemättömien ja kaukonäköisten ylimysten hallitsema pikkuvaltio Tiberin varrella koulutti pelottomia legioonia talonpojistaan, voitti naapurinsa ja kilpailijansa, anasti länsi-Välimeren seutujen elintarvike- ja mineraaliaitat ja vuosi vuodelta eteni kohti Italian kreikkalaisia siirtokuntia. Nämä ikivanhat yhdyskunnat, jotka muinoin olivat voineet ylpeillä rikkauksistaan, oppineistaan ja taiteestaan, olivat nyt sotien, Dionysios I:n saalistusten ja uuden kilpailevan kauppakeskuksen, Rooman, voimistumisen köyhdyttämät. Alkuasukasheimot, jotka helleenit vuosisatoja sitten olivat tehneet orjiksi tai työntäneet sisämaahan, voimistuivat ja lisäsivät päälukuaan sillä aikaa, kun heidän herransa huolehtivat mukavuudestaan lapsenmurhien ja aborttien avulla. Alkuasukasväestö pyrki jo etelä-Italian herruuteen. Kreikkalaiskaupungit pyysivät Roomalta apua. Niitä autettiin ja ne nielaistiin.

Rooman mahtavoitumisen pelästyttämä Taras kutsui avukseen Epei-

roksen loistavan nuoren kuninkaan. Hänen maalauksellisessa ja vuorisessa maassaan, nykyisessä etelä-Albaniassa, kreikkalaisella kulttuurilla oli ollut täpärä jalansija aina siitä asti, kun doorilaiset olivat pystyttäneet Zeulle pyhäkön Dodoneen.[1] V. 295 tuli Pyrrhoksesta, joka johti sukunsa Akhilleuksesta, molossien, Epeiroksen mahtavimman heimon, kuningas. Hän oli komea ja urhea, despoottinen, mutta suosittu hallitsija. Hänen alamaisensa uskoivat, että hän pystyi parantamaan pernatautia siten, että painoi oikealla jalallaan pitkäkseen heittäytynyttä potilasta selkään; kukaan ei ollut niin halpa, että Pyrrhos olisi kieltäytynyt antamasta tätä hoitoa. Kun taraslaiset pyysivät apua, hän piti tilaisuutta houkuttelevana: hän voittaisi lännen vaaran, Rooman, kuten Aleksanteri oli voittanut idän vaaran, Persian, ja osoittaisi urheudellaan sukujohtonsa oikeaksi. V. 281 hän purjehti Joonian meren poikki mukanaan 25 000 miestä jalkaväkeä, 3 000 ratsumiestä ja 20 norsua. Kreikkalaiset olivat omaksuneet Intiasta norsut samalla kuin mystisisminkin. Hän kohtasi roomalaiset Herakleian luona ja saavutti »Pyrrhoksen voiton»: hänen menetyksensä olivat niin suuret ja hänen elävä voimansa ja aineelliset mahdollisuutensa sen jälkeen niin vähäiset, että kun muuan alijohtaja onnitteli häntä voiton johdosta, hän vastasi historialliseksi tulleella lauseella, että toinen sellainen voitto saattaisi hänet perikatoon. Roomalaiset lähettivät Gaius Fabriciuksen sopimaan hänen kanssaan vankien vaihdosta. Plutarkhos kertoo, että

> illallisella keskusteltiin kaikenlaatuisista asioista, mutta varsinkin Hellaasta ja sen filosofeista. Kineas (epeirolainen diplomaatti) puhui Epikuroksesta ja kuvaili niitä mielipiteitä, joita hänen kannattajillaan on jumalista ja yhteiskunnasta sekä elämän tarkoituksesta, miten he pitävät ihmisen suurimpana onnena nautintoa, hylkäävät valtiolliset asiat onnellista elämää häiritsevinä ja ehkäisevinä ja arvelevat, etteivät jumalat osoita meitä kohtaan hyvyyttä tai suuttumusta eivätkä ylipäänsä piittaa meistä mitään, vaan viettävät täysin toimetonta ja nautiskelevaa elämää. Ennen kuin hän oli lopettanut, huudahti Fabricius: »Herkules vieköön! Kunpa Pyrrhos ja samnilaiset[2] pitäisivät moiset mielipiteensä niin kauan kuin sotivat meitä vastaan.»

Pyrrhos, johon roomalaiset olivat tehneet syvän vaikutuksen ja joka oli tullut toivottomaksi Italian kreikkalaisilta saatavan avun suhteen, lähetti Kineaan Roomaan neuvottelemaan rauhasta. Senaatti oli jo suostumaisillaan, kun sokea, kuolemansairas Appius Claudius kannatti itsensä senaatin

---

[1] Italialaiset arkeologit kaivoivat 1929 Butrintossa (muinainen Buthrotum) esiin runsaasti rakennus- ja kuvanveistosjäännöksiä kreikkalaisesta ja roomalaisesta kulttuurista, niiden joukossa kolmannelta esikristilliseltä vuosisadalta olevan kreikkalaisen teatterin.

[2] Rooman italialaisista vihollisista mahtavimmat.

istuntosaliin ja esitti vastalauseensa rauhaa vastaan, joka tehtäisiin vihollisarmeijan ollessa Italian maaperällä. Aikeidensa mentyä myttyyn Pyrrhos ryhtyi jälleen sotatoimiin, voitti toisen itsemurhavoiton Ausculumin luona ja purjehti, havaittuaan mahdottomaksi menestyksellä selviytyä Roomasta, Sisiliaan, jonka hän jalomielisesti päätti vapauttaa Karthagon ikeestä. Hän löikin häikäilemättömän rohkeasti karthagolaiset, mutta joko Sisilian kreikkalaiset olivat liian arkoja liittyäkseen häneen tai hän hallitsi heitä yhtä mielivaltaisesti kuin tyranni, sillä hän sai niin vähän tukea heiltä, että hänen oli kolmen vuoden sodankäynnin jälkeen lähdettävä saarelta. Tällöin hän profeetallisesti huomautti: »Millaisen taistelukentän jätänkään Rooman ja Karthagon kiisteltäväksi!» Saavuttuaan supistunein voimin Italiaan hän kärsi tappion Beneventumin luona (275). Kevytaseiset ja nopealiikkeiset kohortit osoittautuivat ensimmäistä kertaa kömpelöitä falangeja etevämmiksi ja kirjoittivat sotahistoriaan uuden luvun. Pyrrhos palasi Epeirokseen, kuten filosofoiva Plutarkhos sanoo,

> kulutettuaan kuusi vuotta näissä sodissa. Vaikka hän ei ollut menestynyt hankkeissaan, hänen rohkeutensa pysyi vankkumattomana onnettomuuksista huolimatta, ja sotakokemuksensa sekä henkilökohtaisen uljuuden ja yritteliäisyyden takia häntä kunnioitettiin enemmän kuin ketään hänen aikansa ruhtinasta, mutta mitä hän saavutti rohkeilla teoilla, hän menetti hyödyttömillä toiveilla. Tavoittelemalla sitä, mitä hänellä ei ollut, hän menetti kaiken, mikä hänellä oli.

Pyrrhos lähti taas uusille sotaretkille ja sai surmansa Argoksessa vanhan akan heittämästä tiiliskivestä. Samana vuonna (272) Taras antautui Roomalle.

Kahdeksan vuotta myöhemmin Rooma aloitti satavuotisen kamppailunsa länsi-Välimeren herruudesta Karthagon kanssa. Sukupolven ajan jatkuneen sodan jälkeen Karthago luovutti Roomalle Sardinian, Korsikan ja oman osuutensa Sisiliasta. Toisessa puunilaissodassa Syrakusa hairahtui menemään Karthagon puolelle, minkä johdosta Marcellus pakotti sen nälällä antautumaan. Voittajat ryöstivät kaupungin niin perusteellisesti, ettei se enää koskaan toipunut. Marcellus »siirsi Roomaan», Livius kertoo, »Syrakusan koristukset, patsaat ja kuvat, joita siellä oli viljalti... Saalis oli miltei suurempi, kuin jos itse Karthago olisi valloitettu.» N. 210 koko Sisilia oli joutunut Rooman haltuun. Saari muutettiin Italian vilja-aitaksi, ja siellä tuli jälleen vallitsevaksi maanviljelysvaltainen talous; masentuneet orjat suorittivat miltei kaiken työnteon. Teollisuuteen suhtauduttiin tylysti, kaupalle asetettiin rajoituksia, varallisuus imettiin Roomaan, ja vapaa väestö väheni vähenemistään. Sisilia katosi sivistyksen historiasta tuhanneksi vuodeksi.

II. ROOMA VAPAUTTAJANA

Jokaisella askelella, jonka Rooma otti laajenemisen tiellä, sitä auttoivat vihollisten erehdykset. V. 230 lähetettiin kaksi roomalaista Illyrian (pohjois-Albanian) pääkaupunkiin esittämään vastalause sen johdosta, että illyrialaiset merirosvot olivat ahdistaneet roomalaisia merenkulkijoita. Kuningatar Teuta, jolle oli annettu osuus saaliista, vastasi, että »Illyrian hallitsijoilla ei ollut tapana estää alamaisiaan hankkimasta saalista mereltä». Toisen lähettilään uhatessa sodalla Teuta surmautti hänet. Rooma oli hyvillään, kun sai niin huokealla verukkeen Dalmatian rannikon anastamiseen, ja lähetti retkikunnan, joka teki Illyriasta Rooman protektoraatin v. 229 e.Kr. miltei yhtä helposti kuin 1939 j.Kr. Korkyra (Korfu), Epidamnos (Durazzo) ja muut kreikkalaiset siirtokunnat joutuivat Rooman valtaan. Koska Kreikankin kauppa oli kärsinyt illyrialaisten rosvoilusta, Ateena, Korinthos ja molemmat liittokunnat juhlivat Roomaa vapauttajana, ottivat vastaan sen lähettiläät ja sallivat roomalaisten osallistua Eleusiin salamenoihin ja Isthmoksen kisoihin.

V. 216 Hannibal tuhosi Rooman armeijan Cannaen luona ja marssi Rooman porteille. Rooman ollessa tasavallan historian tukalimmassa tilanteessa Makedonian kuningas Filippos V solmi liiton Hannibalin kanssa ja valmistautui hyökkäämään Italiaan (214). Naupaktoksen konferenssissa (213) Aitolian valtuutettu Agelaos vetosi kaikkiin kreikkalaisiin, jotta he yhdessä ryhtyisivät taistelemaan lännen nousevaa mahtia vastaan:

> Olisi parasta, etteivät helleenit koskaan taistelisi toisiaan vastaan, vaan pitäisivät korkeimpana suosionosoituksena, jonka jumalat voivat antaa, sitä, että voisivat aina puhua yhdellä sydämellä ja äänellä ja että he marssien käsivarsi käsivarressa kuin joen poikki kahlaavat miehet voisivat karkottaa barbaarihyökkääjät ja yhtyä puolustamaan itseään ja kaupunkejaan... Sillä selvää on, että voittivatpa karthagolaiset roomalaiset tai roomalaiset karthagolaiset tässä sodassa, ei ole lainkaan todennäköistä, että voittajat tyytyisivät Italian ja Sisilian herruuteen, vaan he varmasti tulevat tänne ja esittävät epäoikeudenmukaisia vaatimuksia. Sen vuoksi vannotan teitä turvaamaan itsenne tätä vaaraa vastaan ja käännyn erityisesti kuningas Filippoksen puoleen. Kuningas, sinun paras turvasi on, että luovut uuvuttamasta helleenejä ja tekemästä heitä maahantunkijan helpoksi saaliiksi. Päinvastoin sinun tulee ajatella heidän parastaan yhtä paljon kuin oman ruumiisi parasta ja huolehtia jokaisen Kreikan maakunnan turvallisuudesta, kuin se olisi osa omasta valtakunnastasi.

Filippos kuunteli häntä kohteliaasti ja tuli sen johdosta Kreikan hetkelliseksi epäjumalaksi. Mutta, jos saamme uskoa liiankin isänmaallista

Liviusta, hän sopi Hannibalin kanssa siitä, että Karthago, jos se selviytyisi voittajana parhaillaan riehuvasta sodasta, palkitakseen Filippoksen hyökkäyksen Italiaan auttaisi Filipposta alistamaan koko manner-Kreikan Makedonian valtaan. Kenties sen johdosta, että sopimuspykälät tulivat Kreikan valtioiden tietoon, useimmat niistä, muiden muassa Agelaoksen johtama Aitolian liitto, tekivät Rooman kanssa liiton Makedoniaa vastaan ja häiritsivät siinä määrin Filipposta, että hänen hyökkäyksensä Italiaan siirtyi epämääräiseen tulevaisuuteen. V. 205 Rooma teki sopimuksen Filippoksen kanssa voidakseen omistaa kaiken huomionsa Hannibalille, ja kolmisen vuotta myöhemmin vanhempi Scipio nujersi suuren karthagolaisen Zaman luona. Kreikan sivistyksen viimeisen suuren vuosisadan päättyessä Egypti, Rhodos ja Pergamon pyysivät Rooman avukseen Makedoniaa vastaan. Rooma vastasi aloittamalla toisen makedonialaissodan. Filippos, jolla oli vastassaan sekä miltei koko Kreikka että Rooma, taisteli raivoisasti kuin kiinni joutunut peto. Hän käytti jokaista kavalaa keinoa, varasti kaiken mitä käyttökelpoista löysi ja kohteli vankeja niin julmasti, että jokainen Abydoksen asukas tappoi, kun kaupungin puolustaminen havaittiin mahdottomaksi, ensin vaimonsa ja lapsensa ja lopuksi itsensä. V. 197 Titus Quinctius Flamininus, roomalainen patriisi sitä lajia, joka teki Polybioksesta intomielisen roomalaisuuden ihailijan, löi Filippoksen niin täydellisesti Kynoskefalain luona, että koko Makedonia ja koko Kreikkakin äkkiä joutui Rooman armoille. Aitolialaisten liittolaisten (jotka väittivät ansion voitosta kuuluvan heille) suuttumukseksi Flamininus salli, raskaan vahingonkorvauksen kiristettyään ja anastettuaan laivanlastillisen saalista, riittävästi heikennetyn Filippoksen pitää valtaistuimensa, koska Makedoniaa tarvittiin varustukseksi pohjolan raakalaisia vastaan.

Roomalainen sotapäällikkö oli oppinut kreikkaa Tarentumissa (joksi roomalaiset Tarasta nimittivät) ja joutunut kreikkalaisen kirjallisuuden, filosofian ja taiteen lumoihin. Hänen ilmeisen vilpitön tarkoituksensa oli vapauttaa Kreikan kaupunkivaltiot Makedonian yliherruudesta ja antaa niille täydet mahdollisuudet elää vapaina ja rauhassa. Saatuaan melkoisen vaivannäön jälkeen Rooman asiamiehet vakuuttumaan tämän politiikan viisaudesta, hän lähti 196 Korinthokseen Isthmoksen kisoihin, minne kaikki huomattavat kreikkalaiset olivat kokoontuneet. (Polybios kertoo jokaisen selitelleen naapurilleen, mitä roomalaiset nyt tulisivat tekemään.) Siellä hän antoi kuuluttajan tiedoittaa: »Rooman senaatti ja prokonsuli Titus Quinctius Flamininus vapauttavat, voitettuaan kuningas Filippoksen ja makedonialaiset, seuraavat kansat, joiden ei tarvitse ottaa vastaan varuskuntia, ei maksaa veroja ja joita hallitaan heidän omien lakiensa mukaan: korintholaiset, fokislaiset, lokrislaiset, euboialaiset, ftioottisen Akhaian asukkaat, magnesialaiset, thessalialaiset ja perrhaibialaiset» — ts. kaikki ne mannerhelleenit, jotka eivät jo olleet vapaat. Kokouksen enemmistö,

joka ei voinut uskoa, että niin yllätyksellinen vapautustoimenpide olisi totta, huusi, että julistus oli toistettava. Kun kuuluttaja luki sen uudelleen, »puhkesi niin mahtava riemunhuuto», kertoo Polybios, »etteivät ne, jotka nyt kuuntelevat kertomustani, voi sitä helposti tajuta». Monet epäilivät julistuksen vilpittömyyttä ja arvelivat, että siihen kätkeytyi jokin juoni, mutta Flamininus ryhtyi jo samana päivänä poistamaan joukkoja Korinthoksesta, ja v. 194 oli hänen koko armeijansa palannut Italiaan. Kreikka tervehti häntä »Pelastajana ja Vapauttajana» ja ryhtyi riemumielin viettämään vapautensa viimeisiä päiviä.

III. ROOMA VALLOITTAJANA

Aitolialaiset eivät olleet tyytyväisiä tähän järjestelyyn. Muutamat nyt vapautetuista kaupungeista olivat olleet aitolialaisten vallan alaisia, mutta niitä ei palautettu takaisin liitolle. Toinen makedonialaissota oli tuskin päättynyt, kun aitolialaiset kutsuivat Antiokhos III:n pelastamaan Hellaan Roomalta. Pergamon ja Lampsakos, joita pohjoisesta ahdistivat hillittömät gallialaiset ja etelästä seleukidien levittäytyvä mahti, anoivat Roomaa auttajakseen Antiokhosta vastaan. Senaatti lähetti taitavimman sotapäällikkönsä, Zaman voittajan Publius Scipio Africanuksen. Muutamin harvoin legioonin ja Eumenes II:n väen auttamina roomalaiset sotapäälliköt löivät Antiokhos III:n Magnesian luona ja käännyttyään pohjoiseen torjuivat gallialaiset. Roomalaiset ulottivat suojelusherruutensa miltei koko Aasian Välimeren-rannikolle ja palasivat sitten Italiaan. Eumenes oli kiitollinen, mutta mannermaan helleenit soimasivat häntä Hellaan petturiksi, koska hän oli kutsunut roomalaiset barbaarit avukseen kreikkalaisia maanmiehiään vastaan.

Huikentelevainen Kreikka näet katui jo, että se oli lainkaan vastaanottanut suosionosoituksia karkealta läntiseltä pelastajaltaan. Huomautettiin, että vaikka Flamininus ja hänen seuraajansa olivat antaneet Kreikalle vapauden, he olivat maksuksi ottaneet jokaiselta Filipposta, Antiokhosta tai aitolialaisia tukeneelta kaupungilta niin paljon saalista, että kreikkalaiset kammoksuivat toista sellaista vapautusta. Flamininuksen triumfisaatto kesti kolme päivää, ja hänen Kreikasta ottamansa sotasaalis valui lakkaamattomana virtana Rooman silmien editse: ensimmäisenä päivänä kuljetettiin aseita, varuksia ja lukemattomia marmori- tai pronssipatsaita, toisena päivänä 18 000 naulaa hopeaa, 3 174 naulaa kultaa ja 100 000 hopeakolikkoa, kolmantena päivänä 114 otsaripaa. Sitä paitsi roomalaiset olivat tukeneet ja edelleenkin edustajiensa välityksellä aktiivisesti tukivat Kreikan varakkaita köyhiä kansalaisia vastaan; he olivat kieltäneet kaikki luokkasodan muodot. Kreikkalaiset eivät halunneet rauhaa sellaiseen hintaan. He halusivat itse vapaasti ratkaista keskinäiset kiistansa ja antaa

vapaan vallan valtioiden alueenlaajennushaluille. He eivät voineet sietää muuttumatonta olotilaa. Kilpailevat liittokunnat iskivät pian yhteen, ja puoluekiista riehui kaikkialla. Jokainen kaupunki tai ryhmäkunta esitti toisten kanssa ristiriitaiset vaatimuksensa Rooman senaatille. Tämä lähetti valtuuskuntia tutkimaan ja tuomitsemaan, mutta kreikkalaiset torjuivat tällaisen sekaantumisen, koska eivät olleet Rooman vasalleja. Vieraan ylivalvonnan kohteet olivat näkymättömät, mutta todelliset. Vuosi vuodelta kreikkalaiset, rikkaita lukuun ottamatta, tunsivat niiden puristavan yhä kireämmin ja rukoilivat, että tällainen vapaus saisi äkkilopun. Senaatti alkoi kuulla niitä jäseniään, jotka väittivät, ettei Kreikkaan koskaan saataisi järjestystä eikä rauhaa, ennen kuin Rooman herruus olisi täydellinen.

Filippos V kuoli 179, ja hänen vanhin poikansa Perseus nousi joltisenkin verenvuodatuksen jälkeen valtaistuimelle. Makedonian talouselämä oli toipunut seitsemäntoista rauhanvuoden jälkeen, ja uusi sukupolvi oli kasvanut sodan leukaluiden jauhettavaksi. Perseus neuvotteli liitosta Seleukos IV:n kanssa ja nai tämän tyttären. Rhodos yhtyi liittoon ja lähetti suuren laivaston saattamaan morsianta. Koko Kreikka iloitsi ja toivoi Perseuksesta Rooman mahdin kukistajaa. Eumenes II alkoi pelätä Pergamonin itsenäisyyden puolesta, matkusti Roomaan ja vaati senaattia sen oman edun tähden tuhoamaan Makedonian. Kotimatkallaan hän oli vähällä saada surmansa yksityisluontoisessa mellakassa. Rooman etuihin sopi mainiosti tulkita mellakka Perseuksen yritykseksi murhata salaa kuningas. Diplomaattisten syytösten patrioottinen vaihto oli alkusoittona kolmanteen makedonialaissotaan. Vain Epeiros ja Illyria uskalsivat auttaa Perseusta. Kreikan valtiot lähettivät hänelle salaisia myötätunnonilmaisuja, mutta eivät tehneet mitään. V. 168 Aemilius Paullus tuhosi Makedonian armeijan Pydnan luona, hävitti seitsemänkymmentä Makedonian kaupunkia, lähetti niiden vallassäätyläiset Italiaan ja pirstoi kuningaskunnan neljään autonomiseen, mutta veroa maksavaan tasavaltaan, joilta kiellettiin kaikki keskinäinen kauppa ja kanssakäyminen. Perseus vietiin vankina Italiaan, missä kahden vuoden huono kohtelu teki hänestä lopun. Epeiros autioitettiin ja 100 000 epeirolaista myytiin orjuuteen dollarista kappale. Rhodosta, joka ei ollut aktiivisesti ottanut osaa sotaan, rangaistiin vapauttamalla sen Aasian rannikolla sijaitsevat alueet sekä perustamalla kilpaileva vapaasatama Delokseen. Perseuksen yksityiset asiakirjat joutuivat voittajien haltuun, ja kaikki kreikkalaiset, jotka olivat tarjonneet hänelle apua, karkotettiin tai heitettiin tyrmään. Tuhat Akhaian liiton huomattavinta henkilöä, muiden muassa Polybios, karkotettiin Italiaan. He joutuivat olemaan maanpaossa seitsemäntoista vuotta, minä aikana seitsemänsataa heistä kuoli. Kreikkalaisten ihailu Rooma-vapauttajaa kohtaan ei ollut milloinkaan ollut niin kiihkeä kuin nyt kreikkalaisten viha Rooma-valloittajaa kohtaan.

Voittajan ankaruudesta oli epämieluisia seurauksia. Kun Rhodos heikkeni, sen poliisivalvonta Aigeian merellä loppui, jolloin kaupalle tuhoisa merirosvous puhkesi uuteen eloon. Niin monien ylimysten raivaaminen tieltä päästi radikaalit valtaan Akhaian liiton kaupungeissa, ja luokkasota kärjistyi erityisen katkeraksi. Rikkaat tarrautuivat Rooman suojelukseen, köyhät vaativat sekä rikkaiden että Rooman mahdin karkottamista. V. 150 palasivat eloonjääneet akhaialaiset maanpakolaiset Italiasta ja liittyivät kannattamaan pyrkimyksiä Rooman vallan kukistamiseksi Kreikasta. Akhaialaisten mahtia heikentääkseen Rooma lähetti Kreikkaan valtuuskunnan, joka vaati Korinthosta, Orkhomenosta ja Argosta eroamaan liitosta. Korinthoksen naiset vastasivat tyhjentämällä likasankoja lähettiläiden päälle. V. 146 liitto päätti aloittaa vapaussodan otaksuen, että Rooman sotaretket Afrikassa ja Espanjassa kääntäisivät Rooman energian muualle ja saisivat sen taipuvaiseksi liitolle otolliseen rauhaan. Liiton kaupungit joutuivat isänmaallisen kuumeen valtaan. Orjia vapautettiin ja aseistettiin, yleinen velkojen moratorio julistettiin ja köyhille luvattiin maata. Hätääntyneet rikkaat, jotka vavisten empivät Rooman ja sosialismin välillä, uhrasivat vastahakoisesti jalokivensä ja rahansa vapauden hyväksi. Ateena ja Sparta pysyttelivät syrjässä, mutta Boiotia, Lokris ja Euboia sonnustautuivat urheasti sotaan. Makedonian tasavalloissa puhkesi avoin kapina Roomaa vastaan.

Suuttunut senaatti lähetti meren taa Mummiuksen johtaman armeijan ja Metelluksen komentaman laivaston. Näiden yhtyneet voimat nujersivat kaiken vastarinnan, ja 146 Mummius valloitti Korinthoksen, liittokunnan keskuslinnan. Joko tuhotakseen kauppakilpailijan idässä samaan tapaan, kuin nuorempi Scipio samana vuonna tuhosi Karthagon lännessä, tai antaakseen kapinoitsevalle Kreikalle samanlaisen opetuksen kuin Aleksanteri Thebassa roomalaiset sytyttivät tuleen tämän kauppiaiden ja ilonaisten rikkaan kaupungin, kaikki miehet tapettiin, ja kaikki naiset ja lapset myytiin orjiksi. Mummius kuljetti Italiaan kaiken liikuteltavan omaisuuden, siihen luettuna taideteokset, joilla korintholaiset olivat kaunistaneet kaupunkiaan ja kotejaan. Polybios kertoo, että roomalaiset sotamiehet käyttivät maailmankuuluja maalauksia noppa- tai lautapelinsä alustana. Akhaian liitto hajoitettiin, ja sen johtajat surmattiin. Kreikka ja Makedonia yhdistettiin roomalaisen maaherran hallitsemaksi provinssiksi. Boiotia, Lokris, Korinthos ja Euboia määrättiin maksamaan vuotuista veroa. Ateena ja Sparta säästettiin, ja ne saivat edelleen hallita itseään omien lakiensa mukaan. Omistusoikeuden ja järjestyksen kannattajia tuettiin kaikkialla. Kaikki yritykset käydä sotaa, tehdä vallankumouksia tai muuttaa valtiosääntöä kiellettiin. Melskeiset kaupungit olivat vihdoinkin löytäneet rauhan.

EPILOGI

KREIKKALAINEN PERINTÖMME

Kreikan sivistys ei kuollut. Sillä oli vielä edessään monen vuosisadan elämä, ja kun se kuoli[1], se jätti itsensä verrattoman kallisarvoisena perintönä Euroopan ja lähi-idän kansoille. Jokainen kreikkalainen siirtokunta vuodatti Kreikan taiteen ja ajattelun elämännestettä takamaansa, Espanjan ja Gallian, Etrurian ja Rooman, Egyptin ja Palestiinan, Syyrian ja Vähän Aasian sekä Mustan meren rantamien kulttuurin vereen. Aleksandrian satamasta laivattiin sekä aatteita että tavaroita: Museionista ja kirjastosta levisivät Kreikan runoilijoiden, mystikkojen, filosofien ja tiedemiesten teokset ja katsomukset oppineiden ja opiskelijoiden välityksellä Välimeren piirin jokaiseen kaupunkiin. Rooma omaksui Kreikan perinnön sen hellenistisessä muodossa: sikäläiset näytelmäkirjailijat jäljittelivät Menandrosta ja Filemonia, runoilijat matkivat Aleksandrian kirjallisuuden äänensävyjä, runomittoja ja aiheita, taide käytti kreikkalaisia taitureita ja kreikkalaisia muotoja, ja myöhemmän ajan keisarivallan organisaatio pohjautui kreikkalais-itämaisten monarkioiden esikuvaan. Sen jälkeen kun Rooma oli valloittanut Kreikan, hellenismi valloitti Rooman, samoin kuin itämaat parhaillaan valloittivat Kreikkaa. Jokainen askel Rooman valtakunnan laajentamiseksi levitti hellenistisen sivistyksen käyteainetta laajemmalle. Itä-Rooman keisarikunta naitti toisilleen kreikkalaisen ja aasialaisen kulttuurin ja siirsi osan Kreikan perintöä lähi-idän kansoille ja pohjolan slaaveille. Syyrian kristityt nostivat maasta soihdun ja ojensivat sen arabeille, jotka kuljettivat sen Afrikan halki Espanjaan. Itäroomalaiset, muhamettilaiset ja juutalaiset oppineet kuljettivat kreikkalaiset mestariteokset alkuperäisinä tai käännöksinä Italiaan, missä ne synnyttivät ensin skolastikkojen filosofian ja sitten renessanssin kuumeen. Eurooppalaisen hengen toisen syntymän jälkeen Kreikan henki on niin kauttaaltaan imeyttänyt nykyajan kulttuurin, että nykyisin »kaikki sivistyneet kansakunnat ovat kaikessa henkistä älyn toimintaa koskevassa Hellaan siirtokuntia».[2]

Jos sisällytämme helleeniseen perintöömme sen lisäksi, mitä kreikkalaiset itse keksivät, myös sen mitä he omaksuivat vanhemmista kulttuureista

[1] Voimme mielivaltaisesti sanoa sen tapahtuneen 325 j.Kr., jolloin Konstantinus Suuri perusti Konstantinopolin ja jolloin Byzantin kristillinen sivistys alkoi astua »pakanallisen» kreikkalaisen kulttuurin tilalle Välimeren itäosaa ympäröivissä maissa.

[2] Sen jälkeen kun on opittu paremmin tuntemaan Egyptin ja Aasian sivistysmuotoja, on huomattavasti lievennettävä Sir Henry Maine'in klassillista hyperbolaa: »Luonnon sokeita voimia lukuun ottamatta ei tässä maailmassa ole mitään elollista elävää, mikä ei olisi kreikkalaista alkuperää.»

ja välittivät näitä eri teitä omalle kulttuurillemme, me tapaamme tämän perinnön jälkiä miltei jokaisessa nykyajan elämän vaiheessa. Käsityöammatit, kaivostekniikka, mekaniikan perusteet, finanssi- ja kauppamenetelmät, työn organisaatio, hallituksen harjoittama kaupan ja teollisuuden säännöstely — kaikki nämä on historian virta tuonut meille Roomasta ja Rooman kautta Kreikasta. Meidän aikamme demokratiat ja diktatuurit polveutuvat molemmat kreikkalaisista esikuvista, ja vaikka valtioiden alueen laajentuminen on kehittänyt Hellaassa tuntemattoman edustusjärjestelmän, ovat sellaiset kansanvaltaiset aatteet kuin hallituksen vastuunalaisuus hallituille, valamiehistön käyttö ja kansalaisten ajattelun, puheen, kirjoituksen, kokoontumisen ja uskonnon vapaus saaneet syvällistä vaikutusta Kreikan historiasta. Juuri nämä seikat ennen muuta erottivat helleenin itämaalaisesta ja kehittivät hänessä henkistä itsenäisyyttä ja yritteliäisyyttä, joka sai hänet hymyilemään idän nöyristelylle ja toimettomuudelle.

Koulumme ja yliopistomme, voimistelusalimme ja urheilukenttämme, urheilumme ja olympiakisamme johtavat kaikki juurensa Kreikasta. Aviollisen eugeniikan teoria, itsehillinnän ja itsekurin käsitteet, terveyden ja luonnonmukaisten elintapojen palvonta, pakanallinen ihanne, joka sallii kaikkinaiset aistinautinnot ilman häpeän sivumakua, jokaisella niistä on historiallinen perustansa Kreikassa. Kristillinen teologia ja käytäntö polveutuvat suurelta osalta Kreikan ja Egyptin mysteeriuskonnoista, Eleusiin, Orfeuksen ja Osiriin palvontamenoista, kreikkalaisista opeista, joiden mukaan jumalan poika kuoli ihmisten tähden ja nousi kuolleista, sellaisista kreikkalaisista rituaaleista kuin uskonnolliset juhlakulkueet, seremonianluontoinen puhdistautuminen, pyhä uhri ja pyhä yhteisateria; kreikkalaisista helvetti-, demoni-, kiirastuli-, ane- ja taivaskäsityksistä; ja stoalaisista tai uusplatonilaisista logos-, luomis- ja tulituomioteorioista. Taikauskommekin on kiitollisuuden velassa kreikkalaisille kummituksille, noidille, kirouksille, enteille ja onnettomuudenpäiville. Entä kuka voisi ymmärtää Englannin kirjallisuutta tai yhtäkään Keatsin oodia olematta edes hiukan perillä Kreikan jumalaistarustosta.

Kirjallisuuttamme voi tuskin olla olemassa ilman kreikkalaista traditiota. Aakkosemme ovat peräisin Kreikasta Kymen ja Rooman välityksellä; kielemme on kreikkalaisten sanojen höystämää. Tieteemme on takonut kreikkalaisista oppisanoista kansainvälisen kielen. Kielioppimme ja retoriikkamme, jopa tämän sivun välimerkitys ja kappalejakokin ovat kreikkalaisia keksintöjä. Kirjallisuutemme lajit, lyriikka, oodi, idylli, romaani, essee, puhe, elämäkerta, historia ja ennen kaikkea draama ovat kreikkalaista alkuperää, useimmat nimityksetkin ovat kreikkalaisperäisiä.[1] Nykyaikaisen draaman oppisanat ja muodot (tragedia, komedia ja pantomiimi)

[1] Englannin kielessä vielä useammat kuin suomen kielessä. Suom. muist.

ovat kreikkalaisia, ja vaikka Elisabetin ajan murhenäytelmä on ainoalaatuinen, koomillinen näytelmä on Menandrokselta ja Filemonilta Plautuksen ja Terentiuksen välittämänä siirtynyt miltei muuttumattomana Ben Jonsonille ja Molière'ille. Kreikkalaiset draamat itse ovat perintömme arvokkaimpia kalleuksia.

Mikään muu Kreikassa ei vaikuta meistä niin vieraalta kuin sen musiikki, ja kuitenkin nykyajan musiikki (ennen sen hakeutumista Afrikkaan ja itämaille) polveutui keskiajan lauluista ja tansseista, jotka puolestaan palautuivat Kreikkaan. Oratorio ja ooppera ovat joltisessakin kiitollisuuden velassa Kreikan kuorotanssille ja draamalle, ja musiikin teoriaa tutkivat ja selvittelivät tietääksemme ensimmäisinä kreikkalaiset Pythagoraasta Aristoksenokseen asti. Pienin on velkamme maalaustaiteen alalla, mutta freskotaiteessa voidaan havaita suora linja Polygnotoksesta Aleksandrian ja Pompejin, Giotton ja Michelangelon kautta oman aikamme silmää tenhoaviin seinämaalauksiin. Nykyajan veistotaiteessa ovat muodot ja suurin osa tekniikkaakin yhä kreikkalaista perua, sillä helleeninen henki ei mihinkään muuhun taiteeseen ole painanut niin despoottisesti leimaansa. Vasta nyt olemme vapautumassa kreikkalaisen arkkitehtuurin tenhosta. Jokaisessa Euroopan ja Amerikan kaupungissa on jokin kaupan tai pankkiliikkeen pyhäkkö, jonka muoto tai pylväsfasadi on kotoisin Kreikan jumalien temppeleistä. Meidän silmissämme Kreikan taiteesta puuttuu luonteen tutkiminen ja sielun kuvaus eikä se ihastuksessaan ruumiilliseen kauneuteen ja terveyteen vaikuta yhtä kypsältä kuin Egyptin miehinen veistotaide ja Kiinan syvällinen maalaustaide, mutta klassillisen ajan veistotaiteen ja arkkitehtuurin antama hillinnän, puhtauden ja sopusoinnun opetus on kallis perintöosa rodullemme.

Jos Kreikan sivistys nyt tuntuu läheisemmältä ja »uudenaikaisemmalta» meille kuin millekään vuosisadalle ennen Voltaire'ia, johtuu se siitä, että helleeni rakasti järkeä yhtä paljon kuin muotoa ja että hän rohkeasti koetti selittää koko luonnon luonnonmukaisesti. Tieteen vapautuminen teologiasta ja tieteellisen tutkimuksen itsenäinen kehitys ovat osia kreikkalaisen hengen huimasta seikkailusta. Kreikkalaiset matemaatikot laskivat trigonometrian ja infinitesimaalilaskennan perustan, he tutkivat perinpohjaisesti kartioleikkauksia ja kehittivät avaruusgeometrian sellaisen suhteellisen täydellisyyden asteelle, että se heidän jälkeensä pysyi sellaisena Pascaliin ja Descartes'iin asti. Demokritos valaisi koko fysiikkaa ja kemiaa atomiteoriallaan. Aivan sivumennen ja abstraktisten tutkimustensa lomassa Arkhimedes keksi niin paljon koneita, että hänen nimensä kuuluu keksijöiden eturiviin. Aristarkhos ennakoi Kopernikusta ja kenties antoi tälle herätteitä [1], ja Hipparkhos loi Klaudios Ptolemaioksen välityksellä

[1] Kopernikus tunsi Aristarkhoksen aurinkokeskisen hypoteesin, sillä hän mainitsi sen teoksensa myöhemmistä painoksista poistetussa kappaleessa.

tähtitieteellisen järjestelmän, joka on kulttuurihistorian maamerkkejä. Eratosthenes mittasi ja kartoitti maapalloa. Anaksagoras ja Empedokles hahmottelivat kehitysopin ääriviivat. Aristoteles ja Theofrastos luokittelivat eläin- ja kasvikunnan; he myös melkein loivat meteorologian, eläintieteen, embryologian ja kasvitieteen. Hippokrates vapautti lääketieteen mystillisyydestä ja filosofisista teorioista sekä antoi sille ylevän siveyssäännöstön. Herofilos ja Erasistratos kohottivat anatomian ja fysiologian niin korkealle tasolle, ettei Eurooppa — jollei Galenosta oteta lukuun — saavuttanut sitä uudelleen ennen renessanssin aikoja. Näiden miesten teoksista lehahtaa meitä vastaan järjen tyyni ilmanhenkäys, aina epävarma ja turvaton, mutta intohimosta ja myytistä puhdas. Jos Kreikan tieteen kaikki mestariteokset olisivat meille säilyneet, me kenties arvostaisimme sen ihmiskunnan kaikkein suurimmaksi aikaansaannokseksi.

Filosofian ystävä kuitenkin suostuu vain vastahakoisesti myöntämään, että tiede ja taide ovat arvokkain osa helleenisestä perinnöstämme. Kreikan tiede itse oli Kreikan filosofian lapsi — tuon legendaa häikäilemättömästi uhmaavan, nuorekkaan tiedonhalun, joka vuosisatoja kannusti filosofiaa ja tiedettä yhteiseen huimapäiseen etsintään. Koskaan eivät ihmiset olleet tutkineet luontoa yhtä arvostelevasti, mutta samalla hartaan hellästi: helleenit eivät häpäisseet maailmaa ajatellessaan, että se oli järjestynyt kosmos ja sen vuoksi mahdollinen käsittää. He keksivät logiikan samasta syystä kuin tekivät virheettömiä kuvapatsaita: heidän käsityksensä mukaan harmonia, yhtenäisyys, suhteellisuus ja muoto olivat sekä logiikan taidetta että taiteen logiikkaa. Haluten saada selville jokaisen tosiasian ja jokaisen teorian he eivät ainoastaan perustaneet filosofiaa eurooppalaisen hengen itsenäiseksi toimintamuodoksi, vaan he keksivät miltei jokaisen järjestelmän ja hypoteesin, eikä heidän jälkeensä enää jäänyt paljon sanottavaksi elämän suurista ongelmista. Realismi ja nominalismi, idealismi ja materialismi, monoteismi, panteismi ja ateismi, feminismi ja kommunismi, Kantin kritiikki ja Schopenhauerin toivottomuus, Rousseaun primitivismi ja Nietzschen immoralismi, Spencerin synteesi ja Freudin psykoanalyysi, kaikki filosofian unelmat ja viisaus tunnettiin jo sen syntymäaikana ja -maassa. Hellaassa ihmiset eivät ainoastaan puhuneet filosofiasta, he elivät sitä. Viisas mies, ei soturi tai pyhimys, oli kreikkalaisten elämän ihanne ja huippu. Tämä piristävä filosofinen pyrkimys on periytynyt meille vuosisatojen halki Thaleen päivistä saakka ja se on innoittanut Rooman keisareita, kirkkoisiä, skolastisia jumaluusoppineita, renessanssin kerettiläisiä, Cambridge'in platonilaisia, valistusajan kapinoitsijoita ja oman aikamme filosofian palvojia. Tälläkin hetkellä tuhannet kiihkeät sielut lukevat Platonia, kenties jokaisessa maailman maassa.

Sivistys ei kuole, se vain muuttaa maasta toiseen. Se muuttaa asuntoaan ja pukuaan, mutta se elää edelleen. Yhden sivistysmuodon, samoin kuin

yksilönkin, kuolema vapauttaa tilaa toiselle. Elämä karistaa vanhan nahan yltään ja yllättää kuoleman uudella nuoruudella. Kreikan sivistys elää jokaisessa henkisen minämme hengähdyksessä. Siitä on säilynyt niin paljon, ettei kukaan meistä voi elinaikanaan kaikkea omaksua. Tunnemme sen vajavaisuudet, sen mielettömät ja säälimättömät sodat, sen rämettyneen orjuuden, naisten alhaisen aseman, moraalisten estojen puutteen, turmeltuneen individualismin, sen traagillisen epäonnistumisen, kun vapaus oli yhdistettävä järjestykseen ja rauhaan. Mutta ne, jotka rakastavat vapautta, järkeä ja kauneutta, eivät viivyttele näiden kauneusvirheiden vaiheilla. He kuulevat valtiollisen historian melskeen takaa Solonin ja Sokrateen, Platonin ja Euripideen, Feidiaan ja Praksiteleen, Epikuroksen ja Arkhimedeen äänen. He ovat kiitollisia siitä, että sellaisia miehiä on ollut olemassa, ja etsivät heidän seuraansa vieraiden vuosisatojen takaa. He ajattelevat Kreikan sen länsimaisen sivistyksen säteileväksi aamuksi, joka kaikkine sukulaisvirheineen on ravintomme ja elämämme.

NIILLE, JOTKA OVAT PÄÄSSEET TÄHÄN ASTI:
KIITOS NÄKYMÄTTÖMÄSTÄ, MUTTA AINA TUNNETUSTA TOVERUUDESTA.

HAKEMISTO

Aaron 594
Abdera 74, 154, 163, 346, 359, 361, 365
Abydos 140, 162, 551, 587, 676
Adana (nyk. Aden) 587
Adasa 596
Adeimantos (4. vuosis.) 526, 527
Admetos 408
Adonia 191
Adonis 14, 74, 183, 190, 191, 472, 576
Adrastos 44, 237
Adrian meri 72
Aerope 393
Afaia 101
Afetai 246
Afganistan 244, 587
Afidna 81, 113
Afrikka 3—5, 33, 72, 73, 76, 135, 170, 178, 179, 247, 348, 493, 585, 602, 625, 650, 679, 680
Afrodisia 97, 190
Afrodisias 163
Afrodite 14, 36, 55, 60, 62, 74, 89, 94, 95, 97, 104, 106, 110, 111, 164, 183, 189, 190, 326, 408, 500—502, 505, 506, 576, 605, 622, 632, 636, 663
Afrodite Anadyomene 308, 500
Afrodite Kallipygos 190
Afrodite Pandemos 122, 190, 307, 504
Afrodite Urania 190
Agamemnon 28, 29, 31, 33, 34, 36, 39, 42, 46, 50, 51, 57, 59—64, 83, 112, 182, 199, 213, 229, 308, 310, 393—395, 410—412, 415, 487, 551, 632
Agariste 255
Agatharkos 324, 384
Agathokles (5. vuosis.) 381
Agathokles (36?—289) 610, 624
Agathon (n. 448—400) 377, 521
Agave 423
Ageladas (5. vuosis.) 329, 330, 332
Agelaos (3. vuosis.) 675, 676
Agesandros (1. vuosis.) 634, 636
Agesilaos (444—361) 80, 206, 302, 468, 472, 496
Agias 505
Agis II (hall. 427—398) 453
Agis IV (hall. 244—240) 579, 580
Agnonides (4. vuosis.) 654
Agorakritos (5. vuosis.) 334
Agraulos 297
Agrigentum ks. Akragas
Agylla 479
Ahhijava 40, 41
Ahmose II (570—526) 178
Aiaie 64
Aias 61, 62, 114, 304
Aietes 46
Aigaleos 247
Aigeian meri 3—5, 11, 23, 35, 38, 63, 75, 76, 111, 114, 133, 134, 163, 231, 238, 240, 241, 245, 252, 281—283, 348, 445, 447, 451, 457, 470, 472, 484, 494, 505, 535, 581—583, 679
Aigeira 94
Aigeus 24
Aigina 32, 77, 100, 101, 246, 260, 286, 329, 349, 426, 445
Aiginan koulukunta 329
Aigion 94, 570
Aigisthos 63, 393, 395, 396, 415
Aigospotamoi 303, 339, 454
Aigyptos 52
Aineias 62
Aineias Taktikos (4. vuosis.) 510
Ainiania 110, 111
Ainos 163
Aiolilaiset 150, 157, 208
Aiolis 157, 244
Aiolos 182
Aiskhines, filosofi (5. vuosis.) 371
Aiskhines, puhuja (389—314) 286, 388, 486, 490—493
Aiskhylos (525—456) 194, 201, 207, 217, 238, 242, 274, 277, 286, 310, 319, 324, 344, 348, 383, 384, 386, 388—399, 410, 417, 418, 432, 433, 444, 613
Aison 46
Aisopos (n. 560) 109, 148, 322
Aither 104
Aithlios 94
Aitolia 94, 110, 111, 134, 549, 570
Aitolian liitto 270, 570, 571, 581, 675—677
Akademos 518
Akaivaša 40
Akatemia 480, 481, 507, 520, 531, 532, 560, 654—657, 664
Akanthos 163
Akarnania 110, 111, 549
Akhaia 92—94, 204, 570, 571, 580, 625
Akhaia, ftioottinen ks. Ftiotis
Akhaialaiset 40, 41, 43, 45, 47—66, 68, 93, 111, 113, 134, 157, 185, 208, 214, 318
Akhaian liitto 270, 570, 580, 624, 625, 678, 679
Akhaios 43
Akheloos 111
Akheron 72
Akhilleus 39, 46, 48, 49, 51, 52, 56, 60—62, 65, 156, 176, 189, 199, 213, 214, 225, 226, 310, 322, 358, 411, 412, 505, 548, 551, 553, 556, 558, 630, 673
Akkon 592, 596
Akontios 620
Akragas 136, 175—177, 335, 346, 349, 362, 364, 381, 444
Akrokorinthos 66, 95, 571
Akron 349
Akropolis (Ateenan) 113, 127, 184, 231, 258, 332, 334, 336—338, 343, 372, 384, 428, 454, 550
Aktion 95
Aleksandria 73, 82, 139, 149, 195, 197, 212, 214, 231, 552, 587, 590, 592, 597—599, 601—607, 611, 614, 615, 617, 619—621, 625, 628, 630, 635, 640—642, 649—652, 654, 680, 682
Aleksandros ks. Paris
Aleksandros Balas (n. 150) 590
Aleksanteri I (n. 500) 381
Aleksanteri Suuri (356—323) 37, 57, 72, 75, 124, 164, 216, 252, 274, 298, 384, 468, 475, 478, 483, 484, 487, 488, 498—501, 504, 506, 508—510, 514, 515, 531, 532, 535, 545—561, 567, 568, 573, 576, 581, 583—585, 587—589, 591, 592, 597, 603, 619, 633, 640, 647, 655, 659, 669, 673, 679
Aleksis (4. vuosis.) 490, 618
Alfeios 44, 94
Alkaios (n. 600) 82, 157—159, 161

Alkamenes (5. vuosis.) 332, 334, 335
Alkandros 84
Alkestis 44, 314, 408, 420
Alkibiades (450—404) 39, 189, 232, 243, 260, 279, 289, 309, 315, 371—373, 376, 377, 439, 440, 449—458, 492, 521
Alkidamas (4. vuosis.) 287
Alkinoos 51, 56, 64, 65
Alkisthenes 165
Alkmaion 349, 352
Alkmaionidit 109, 129, 130, 450
Alkman (7. vuosis.) 80—82, 235, 309, 384
Alkmene 45, 185, 187, 408
Alpit 44, 72, 437, 626
Altis 94
Alyattes 96, 156
Amaryllis 623
Amasis ks. Ahmose II
Ambrakia 587
Ameinias (5. vuosis.) 397
Amenhotep IV (hall. 1387—1366) 23, 666
Amfiktyoniliitto 221, 270, 484, 549
Amfipolis 163, 373, 438, 449, 484, 499
Amfissa 110
Amfitryon 44
Amisos 162, 586
Ammon 384, 472, 488, 552, 555, 556
Amoibeos 235
Amorgos 137, 279, 313
Ampurias 3
Amyklai 31, 93, 227
Amyntas II (hall. 393—369) 531
Anaflystos 114
Anakharsis 123, 372
Anakreon (560—475) 82, 128, 135, 148, 154, 155, 198, 228
Anaksagoras (500?—428) 156, 182, 255, 258—260, 324, 344—348, 355, 362, 365, 374, 407, 422, 429, 463, 647, 683
Anaksimandros (n. 610—546) 76, 142, 144, 145, 151
Anaksimenes (6. vuosis.) 145, 346, 422
Andromakhe 39, 49, 60, 216, 314, 323, 412, 413
Andromeda 29
Andronikos (1. vuosis.) 532, 613
Andros 137, 159, 453
Androtion (4. vuosis.) 473
Ankhises 190
Annikeris (4. vuosis.) 480, 518
Antaios 225
Antalkidaan rauha 468
Antalkidas (n. 387) 468
Antenor (6. vuosis.) 226
Antestheria 185, 205
Antestherion 205
Antibes ks. Antipolis
Antifanes 217, 490, 520
Antifon (n. 400) 368, 370, 376, 435
Antigone 314, 318, 400—403
Antigonos I (382—301) 568, 583
Antigonos II Gonatas (319—239) 570, 664, 665
Antigonos III Doson (k. 220) 571, 580, 582
Antikythera 328
Antimenes (4. vuosis.) 573
Antiokheia 573, 583—587, 592, 640
Antiokhos I Soter (hall. 280—261) 584, 624, 633
Antiokhos II Theos (hall. 261—246) 584
Antiokhos III Suuri (hall. 224—187) 504, 589, 593, 599, 677
Antiokhos IV Epifanes (hall. 175—164) 584, 585, 592—595, 617
Antiokhos, ateenal. sotapäällikkö (k. 407) 453, 454
Antiokhos Syrakusalainen (n. 420) 165
Antiokia ks. Antiokheia
Antiope 408, 635
Antipatros (398—319) 487, 551, 560, 561, 568
Antipolis 174
Antisthenes, filosofi (n. 445—365) 376, 379, 513—515, 657, 664
Antisthenes, pankkiiri (5. vuosis.) 282
Antonius, Marcus (83—30) 95, 605
Anytos 279, 377, 380, 431, 458—461, 494, 518
Apameia 162, 586, 587
Apella 85
Apelles, maalari (s. n. 370) 140, 308, 498—501, 506
Apellikon 613
Apollodoros, historioitsija (2. vuosis.) 168
Apollodoros, maalari (5. vuosis.) 324
Apollodoros, makedonial. kumousmies (3. vuosis.) 569, 570
Apollon 24, 60, 62, 78, 93, 97, 101, 109, 110, 123, 137, 147, 166, 174, 184, 185, 187—189, 193, 199, 203—205, 219, 223, 227, 232, 233, 252, 288, 333, 335, 353, 362, 383, 396, 408, 415, 421, 479, 503, 505, 569, 581, 585, 630
Apollon Lykeios 532
Apollon Smintheus 505
Apollonia 162
Apollonia (Syyriassa) 592
Apollonios Aleksandrialainen (1. vuosis.) 613
Apollonios Miletolainen (2. vuosis.) 652
Apollonios Pergeläinen (3. vuosis.) 345, 625, 640
Apollonios Rhodolainen (3. vuosis.) 45, 613, 621
Apollonios Trallelainen 635 (2. vuosis.)
Apollonios Tyrolainen (2. vuosis.) 663
Appius Claudius ks. Claudius.
Arabia 166, 240, 244, 283, 558, 587, 642
Aral-järvi 587
Aratos Sikyonilainen (271—213) 570, 571, 580, 581, 624, 631
Aratos Soloilainen (315—245) 570, 648
Arbela 59, 240, 547, 552
Areia-lähde 43
Areiopagi 115, 121, 126, 130, 254, 264, 265, 396, 397
Ares 46, 53, 60, 62, 187, 189, 190, 305, 505
Arete 512
Arginusai 318, 454, 461
Argo-laiva 46
Argoksen koulukunta 329
Argolis 33, 77, 101, 551
Argonautat 45—47
Argos (kaupunki) 25, 29, 42, 44, 54, 59, 60, 65, 66, 68, 77, 78, 85, 92, 94, 96, 131, 170, 183, 226, 237, 245, 253, 329, 385, 395, 418, 447, 473, 504, 580, 674, 679
Argos (myt.) 29, 77
Ariadne 6, 16, 23—25, 234
Ariana 553
Arion 97, 235, 237
Aristagoras (k. 497) 241
Aristaios (4. vuosis.) 625
Aristandros (4. vuosis.) 547
Aristarkhos Samolainen (3. vuosis.) 509, 647—649, 670, 682
Aristarkhos Samothrakelainen (220—143) 613, 614
Aristeas 607
Aristeides, ateenal. valtiomies (n. 550—467) 242, 243, 252, 253, 301

Aristeides Thebalainen (4. vuosis.) 499
Aristionin steela 74, 228
Aristippos (435?—356?) 178, 297, 308, 309, 376, 474, 511—513, 517, 655, 657
Ariston (n. 250) 665
Aristodama (4. vuosis.) 578
Aristodemos (8. vuosis.) 78
Aristodemos (5. vuosis.) 377
Aristofanes, näytelmäkirjailija (n. 450—n. 385) 136, 183, 204, 236, 259, 273, 280, 290, 291, 314, 344, 345, 363, 369, 371, 376, 385, 397, 407, 425—435, 445, 459, 472, 476, 489, 521, 618
Aristofanes Byzantionilainen (257—180?) 138, 210, 613, 614, 617
Aristogeiton (6. vuosis.) 129, 226, 305, 309
Aristokles ks. Platon
Aristokles, kuvanveistäjä (5. vuosis.) 228, 329
Aristoksenos (4. vuosis.) 371, 628, 629, 682
Aristomenes (7. vuosis.) 79
Aristoteles (384—322) 5, 59, 101, 111, 119, 121, 123, 126, 142, 143, 151, 163, 165, 171, 177, 179, 201, 209, 212, 233, 234, 236, 237, 252, 254, 256, 265, 287, 294, 296, 297, 300, 309, 310, 317, 328, 347, 360, 362, 363, 370, 371, 375, 377, 380, 388, 404, 417, 437, 448, 455, 466, 470, 472, 474—476, 493, 495, 496, 507, 519, 520, 522, 530—546, 557, 560, 561, 598, 612, 613, 619, 628, 646, 650, 651, 653, 655, 657, 669, 670, 683
Arkadia 44, 92—94, 110, 139, 183, 199, 231, 499, 506, 580, 625
Arkalokhori 6
Arkesilaos (316—241) 649, 656, 670
Arkheanassa 307
Arkhelaos (hall. 413—399) 298, 423, 443, 482
Arkhelaos Miletolainen (5. vuosis.) 374, 378
Arkhermos (6. vuosis.) 156, 227
Arkhestratos (5. vuosis.) 282, 631
Arkhestratos (n. 330) 662
Arkhidamos 87
Arkhilokhos (714?—676) 138, 157, 163, 198, 235
Arkhimedes (287—212) 272, 294, 508, 610, 611, 639, 641—647, 653, 682, 684
Arkhippe 307
Arkhytas (428—347) 171, 507, 508, 517
Arkkitehtuuri ks. Rakennustaide
Arkontit 113, 115, 126, 256, 257
Arktonnesos 162
Armenia 467, 589
Arretoforia 205
Arrianos, Flavius (100?—170? jKr.) 509, 555, 556
Arsakes (3. vuosis.) 589
Arsinoe (n. 285) 587, 605
Arsinoe (kaupunki) 587
Artakserkses I (k. 425) 240, 253, 350
Artakserkses II (k. 361) 466—468
Artakserkses III (hall. 359—338) 549, 555
Artemis 62, 114, 148—150, 180, 183, 186—188, 190, 205, 231, 329, 333, 408, 415—417, 499, 589, 630
Artemis Orthia 88, 199
Artemisia (4. vuosis.) 140, 501
Artemision 245, 246, 252, 328, 390
Askalafos 45
Askalon 592
Asklepiadit 101
Asklepiodoros (4. vuosis.) 500
Asklepios 101, 102, 184, 185, 188, 335, 349, 352, 353
Askra 103, 105
Aspasia (470?—410) 258—261, 296, 307, 344, 355, 445, 448, 454
Aspasia (4. vuosis.) 510
Assos 335, 531, 665
Assyria 32, 74, 148, 583
Astakos 162
Astarte 183
Astrologia 576
Astyanaks 61, 323, 412—414
Asunnot 12, 56, 315, 316
Atalante 46, 110, 504
Atarissyas 41
Atarneus 531, 589
Ateena 6, 24, 25, 43, 55, 74, 77, 83, 85, 87, 90, 92, 93, 96, 103, 108—113, 137, 141, 148, 149, 154, 157, 163, 179, 180, 182—184, 187, 189, 190, 191, 193, 196, 199, 203—205, 208, 212, 213, 217, 220, 224, 226—228, 231, 232, 238, 240—248, 252—319, 321—325, 327—334, 336—350, 352, 356, 359, 362, 364—367, 373—377, 379—390, 396—399, 401, 406, 422—436, 438, 439, 441, 443, 445—458, 461, 462, 467, 468, 470—477, 480, 481, 484—487, 489—496, 498, 504, 506, 508, 510, 513—518, 521, 526, 530—532, 541, 549—551, 557, 560, 561, 568—573, 575, 576, 582, 584, 585, 598, 603, 613, 618, 620, 624, 628, 629, 633, 635, 653, 654, 656—658, 663—665, 675, 679
Athamas 46
Athenaios (2. vuosis.) 97, 155, 165, 223, 308, 356, 377, 397, 441, 572, 605, 629, 653
Athene 28, 43, 53, 54, 62, 63, 65, 106, 125, 127, 172, 180, 184, 187—189, 192, 204, 214, 231, 260, 281, 331, 332, 335, 338, 340, 396, 437, 505, 634, 663
Athene Parthenos 226, 273, 332, 337, 340, 342
Athene Polias 338, 339
Athene Promakhos 332
Athenis (6. vuosis.) 149, 156
Athenodoros (2? vuosis.) 634
Athos 245, 552
Atreus 28, 31, 42, 45, 393
Attalos I (hall. 241—197) 589, 635, 640
Attalos II (hall. 159—138) 590
Atthis 159, 160
Attika (kreik. Attike) 29, 32, 43, 66, 79, 81, 82, 108, 110—117, 119, 123, 127, 130—132, 134, 135, 140, 183, 193, 194, 205, 209, 218, 224, 225, 231, 236, 237, 241, 245, 247, 257, 261, 262, 266, 275—279, 283, 286, 288, 313, 315, 327, 334, 336, 341, 348, 386, 389, 396, 416, 426, 443, 446, 447, 453, 459, 470, 475, 477, 572, 578, 614, 615, 663
Attikan koulukunta 329—331
Attis 14, 184, 474
Augeias 44
Augustus, Gaius Iulius Caesar Octavianus (63 e.Kr.—14 j.Kr.) 95, 126, 155, 506, 559, 585, 609
Aulis 60, 112, 415, 416
Ausculum 674
Avioliitto 55, 89, 310—312
Azotos 592

Babylon 149, 359, 437, 552, 556, 583, 587, 589, 599, 624, 647

Babylonia 74, 141, 183, 208, 300, 467, 515, 558, 567, 568, 576, 583, 587, 617, 640, 648
Bakkhanalia 592, 599
Bakkhiadit 97
Bakkhos 424, 637
Bakkhylides 82, 137, 382
Baktria 553, 559, 567, 583, 587, 589, 628, 629
Bassai 335
Bathykles 93
Batis (4. vuosis.) 548
Bendis 474, 576
Beneventum 674
Beni-Hasan 73, 228
Berenike (28?—70) 599
Berosos (3. vuosis.) 624
Berytos 586
Bessos (n. 330) 553
Bias (6. vuosis.) 147, 268
Bisanthe 163
Bithynia 454, 502, 567, 589, 649
Blefyros 291
Boghaz Köi 40
Boidromion 204
Boion 108
Boiotarkki 108, 469
Boiotia 29, 35, 43, 46, 65, 103, 105, 107, 108, 111—113, 134, 204, 208, 244, 248, 359, 382 443, 446, 447, 469, 470, 484, 487, 499, 502, 580, 679
Boiotian liitto 108, 443, 468, 487
Boethos, filosofi (1. vuosis.) 665
Boethos, vaskenvalaja (2. vuosis.) 637
Boreas 182
Bosporos 98, 162, 240, 248, 453
Bozzaris, Markos (1788—1823) 111
Brankhidit 228, 553
Brasidas (k. 422) 449
Brauron 114, 417
Brauronia 114, 205
Brennus (vanh., n. 390) 479
Brennus (nuor., n. 279) 569
Brentesium 164
Brindisi ks. Brentesium
Briseis 60, 61, 213, 310, 632
Brittein saaret 602
Bruttium 626
Brutus, Marcus Iunius (k. 42) 129, 548
Bryaksis (n. 350) 501
Brygos (5. vuosis.) 322
Bufonia 205
Bug 162
Bukefalos 500, 545, 633
Bukhara 553
Bukolika 233
Bularkhos (8. vuosis.) 323
Bule 57, 115, 121, 263, 271
Bulis (5. vuosis.) 244
Bupalos (6. vuosis.) 149, 156
Burgas ks. Apollonia
Butades (7. vuosis.) 228
Buthrotum (nyk. Butrinto) 673
Byzantion 98, 162, 163, 283, 453, 477, 496, 505, 567, 569, 573, 577, 586, 587, 680
Byzas (7. vuosis.) 162

Caesar, Gaius Iulius (100—44) 72, 75, 111, 174, 500, 547, 548, 559, 585, 591, 609, 614, 624
Cannae 240, 675
Cassius Longinus, Gaius (k. 42) 129
Cato, Marcus Porcius (234—149) 656
Cato, Marcus Porcius (95—46) 669
Ceylon 574
Cicero, Marcus Tullius (106—43) 75, 112, 123, 136, 363, 438, 498, 532, 548, 624, 644, 662
Claudius, Appius (n. 300) 673
Cossutius (2. vuosis.) 629

Dafnis, arkkitehti 630
Dafnis, taruhenkilö 176, 622
Daidalos 6, 16, 18, 20, 23, 24, 234
Dalmatia 164, 675
Damaskos 156, 551, 586, 587, 590, 592, 671
Damo 168
Damofon 625
Damokles 568
Damon Ateenalainen (5. vuosis.) 255
Damon Syrakusalainen (4. vuosis.) 478
Danae 307
Danaos 73, 77
Daniel 617
Dardanellit 3, 127
Dardanolaiset 37
Dardanos 38
Dareios I (k. 485) 240, 241, 243, 244, 349, 601
Dareios III (hall. 336—331) 252, 548, 551—556, 558, 625
Daskylion 162
Datis (5. vuosis.) 241
Deianeira 260, 399
Deinarkhos (361—291) 490
Deinokrates (4. vuosis.) 499, 552, 604
Deinostratos (4. vuosis.) 507
Dekeleia 113, 406, 453, 454
Delfis 577, 623
Delfoi 31, 84, 101, 108—110, 123, 129, 138, 147, 148, 184, 186, 188, 193, 203—205, 216, 221, 231, 281, 303, 323, 324, 378, 383, 385, 396, 474, 484, 505, 569, 570
Delfoin oraakkeli 44, 78, 80, 83, 129, 166, 172, 203, 368, 374, 378, 382
Delion 372
Deloksen liitto 137, 258, 283
Delos 24, 35, 110, 137, 188, 205, 221, 252, 258, 286, 572, 573, 581, 585, 587, 592, 603, 629, 678
Demades (380—318) 490
Demaratos (hall. 510—491) 92
Demeter 35, 73, 74, 114, 174, 180, 183, 184, 187, 192—194, 203, 237, 238, 291, 326, 336, 432, 478, 635
Demeter Thesmoforos 204
Demetrios, pappi (n. 540) 149
Demetrios I Soter (hall. 162—150) 590
Demetrios II Nikator (hall. 146—142 ja 138—125) 596
Demetrios Faleronilainen (345?—283?) 490, 568, 572, 598, 606, 654
Demetrios I Poliorketes (337—283) 511, 568, 570, 577, 581, 631, 634, 636
Demetrios, Seleukos I:n poika (n. 300) 583
Demodokos 56
Demokedes (n. 522) 349, 353
Demokritos (460?—362?) 73, 75, 142, 162, 207, 324, 344—346, 349, 350, 359—362, 365, 368, 657, 659, 660, 670, 682
Demosthenes (384?—322) 163, 279, 285, 308, 476, 483—487, 490—493, 519, 534, 536, 549, 550, 560, 638
Der-el-Bahri 229
Deukalion 42, 43
Diadokhoi 568
Diagoras (5. vuosis.) 344
Diasia 184, 205
Dido 72
Didyma 556, 630
Dikaiarkhia 174
Dikaiarkhos (n. 320) 113, 300, 509
Dikaiopolis 113, 427, 428
Dike 191, 206
Diocletianus (n. 243—316) 587
Diodoros Siculus (1. vuosis.)

44, 45, 165, 192, 195, 247, 248, 295, 461
Diogenes, filosofi (412?—323) 162, 206, 302, 308, 512—516, 532, 657
Diogenes Apolliniates (n. 460) 352
Diogenes Laertios (2. vuosis. j.Kr.) 124, 143, 153, 168, 169, 173, 268, 360, 361, 363, 364, 366, 371, 461, 479, 531, 532, 653, 654, 658, 663, 665
Diogenes Seleukeialainen (2. vuosis.) 665
Diokles (4. vuosis.) 510
Diomedes, Argoksen kuningas 52, 60, 61
Diomedes, Traakian kuningas 44
Dion (408—353) 480, 481, 518
Dion (kaup.) 592
Dion Khrysostomos (n. 40—114 j.Kr.) 333
Dione 187
Dionysia 183, 205, 237, 338, 382, 386, 390, 399, 423, 425, 441, 532
Dionysios I (430?—367) 166, 431, 444, 445, 472, 477—480, 512, 518, 672
Dionysios II (n. 350) 480—482, 518, 528
Dionysios Halikarnassolainen (1. vuosis.) 665
Dionysoksen teatteri 16, 258, 262, 384—390, 398, 407, 499 654
Dionysos 74, 183—186, 190, 192—196, 199, 200, 205, 233 —238, 280, 328, 385, 406, 419, 423, 424, 432, 437, 474, 488, 503, 505, 576, 594, 599
Dioskurias 140, 163
Dioskuurit 323
Diotima 307
Dipoinos (n. 580) 25, 226, 329
Dipolia 205
Dipylon-maljakot 224
Dirke 635
Dnepr 162
Dnestr 162
Dodekapolis 134, 157
Dodone 72, 185, 203, 673
Dokimasia 270
Dolon 52
Doorilainen musiikki 80, 233, 525
Doorilainen tyyli 73, 228—231, 334—336, 340
Doorilaiset 5, 38, 45, 48, 66—68, 75, 78, 79, 93, 99, 134, 139, 178, 185, 208, 223, 228, 313, 318, 449
Dorikha 159
Doris (kaupunki) 592
Doris (maakunta) 204, 484
Doros 38, 212
Drakon (7. vuosis.) 83, 117, 120, 122, 265, 313
Drimakhos 156
Dyme 570

Edessa 75
Edfu 630
Efesos 126, 148—150, 156, 174, 180, 183, 188, 229, 329, 335, 455, 498, 499, 501, 505, 586, 614, 629, 652, 656
Efialtes (k. 462) 253, 254, 256, 266, 291, 397
Eforit 85, 86, 580
Efraimin vuoristo 595
Eforos (4. vuosis.) 493, 495, 496
Egypti 3—5, 7, 8, 12, 19, 21—23, 33, 35, 36, 40, 50, 58, 59, 64, 73—76, 124, 140—142, 146, 148, 159, 161, 170, 176, 178, 179, 183, 195, 197, 211, 226—229, 240, 244, 279, 280, 283, 300, 312, 326, 327, 335, 348, 354, 356, 359, 410, 422, 436, 437, 443, 446, 474, 508, 517, 551, 552, 557, 567, 568, 570, 572, 575, 576, 580, 581, 583, 585—587, 590, 593, 597—607, 611—613, 617, 619, 625, 630, 632, 446, 647, 676, 680—682
Eileithyia 187, 191
Ekbatana 553, 558
Ekfantos (n. 390) 509
Ekhnaton ks. Amenhotep IV
Ekho 432
Ekklesia 121, 262, 263, 271, 273, 476
Eksekestides (6. vuosis.) 158
Eksekias (6. vuosis.) 224
Elam 552, 583
Elafebolion 205
Elasa 596
Elateia 111, 499
Elea 165, 172, 173, 346, 356, 357, 359
Elean koulukunta 144, 172, 356
Eleasar (2. vuosis.) 594
Elefantine 436
Elegiai 233
Elektra 54, 65, 393, 415, 416, 418
Eleusiin salamenot 73, 194, 195, 204, 206, 237, 307, 388, 432, 453, 576, 670, 675, 681
Eleusis 31, 54, 73, 114, 180, 183, 193—195, 206, 238, 280, 336, 629
Eleutherai 205, 330
Elinoi 233
Elis (maakunta) 42, 44, 61, 66, 93, 94, 218, 333, 367, 368, 393, 496, 504, 519, 571, 580, 655, 656
Elis (kaupunki) 94
Elpinike (5. vuosis.) 253, 339
Elymit 175
Elysion 15, 319
Eläintiede 535—538
Emmaus 595
Empedokles 45, 104, 145, 177, 346, 348, 349, 352, 360, 362—364, 367, 444, 536, 537, 683
Emporion 72, 174, 587
Endymion 94
Englanti 283, 446, 455
Enkomi 36
Enkomia 233
Eos 214
Epameinondas (n. 420—362) 87, 94, 206, 272, 469, 470, 482, 497
Epeiros 40, 72, 75, 103, 108, 111, 187, 253, 567, 672—674, 678
Epidamnos 72, 587, 675
Epidauros 77, 100—102, 335, 352, 385, 505, 580
Epikharmos (n. 540—450) 425, 444
Epiktetos (60—120 j.Kr.) 669
Epikurolaisuus 657—663
Epikuros (342—270) 142, 162, 307, 376, 576, 578, 618, 647, 652, 657—663, 669, 670, 673, 684
Epilenia 233
Epimetheus 106
Epinikia 233
Erasistratos (3. vuosis.) 137, 652, 683
Erato 191
Eratosthenes (276?—195?) 59, 610, 613, 642, 649, 650, 683
Erekhtheion 332, 334, 339, 342, 343
Erekhtheus 43, 339
Eregli ks. Perinthos
Eresos 158
Eretria 112, 163, 174, 385, 578
Ergotimos (n. 560) 224
Erikhthonios 48
Erinnyit 191, 396
Eros 104, 183, 191, 310, 403, 421, 451, 502, 503
Erotianos (1. vuosis.) 353
Erotika 233
Eryksimakhos (n. 400) 377

Erymanthos 44
Erythrai 156, 203, 224
Espanja 3, 5, 22, 35, 72, 73, 76, 134, 174, 175, 224, 240, 572, 587, 624, 625, 629, 679, 680
Esra 591, 616
Eteokles 44, 400, 402
Etiopia 283, 348, 359
Etna 177, 364, 517
Etruria 174, 224, 283, 479
Euagoras (hall. 410—374) 495
Euboia 29, 99, 111, 112, 120, 134, 163, 174, 204, 241, 245, 445, 454, 510, 584, 679
Eudemos (4. vuosis.) 507
Eudoksos (409—353) 139, 507—509, 513, 519, 641, 648
Euforbos 170
Eufrat 3, 467, 509, 567, 575, 583, 587
Eufronios 225
Eugaion 146
Euhemeros (n. 300) 575
Eukleides, arkontti (n. 403) 212, 475
Eukleides Megaralainen (n. 450 — 374) 376, 510, 517, 655
Eukleides, matemaatikko (3. vuosis.) 142, 239, 508, 640—642, 646
Eukrates (5. vuosis.) 262, 448
Eumaios 65
Eumelos (8. vuosis.) 97
Eumenes I (n. 263) 589
Eumenes II (hall. 197—159) 589, 590, 612, 614, 630, 677, 678
Eumenidit 191, 396
Eupatridit 115—118
Eupolis, nyrkkeilijä 219
Eupolis, näytelmäkirjailija (n. 446—411) 371, 426
Eupompos (4. vuosis.) 505
Euripides (480—406) 39, 47, 59, 114, 202, 207, 212, 236, 237, 258, 260, 274, 287, 304, 310—314, 324, 344, 347, 366, 375, 380, 386, 387, 389, 392, 399, 404—426, 432—434, 439, 442, 443, 474, 489, 517, 588, 613, 624, 684
Euripos 112
Europe 59
Euros 182
Eurotas 78, 88, 93, 94, 453
Eurydike 195, 310, 326
Euryfron (5. vuosis.) 349
Eurymedon 240, 252, 254, 286
Eurynome 187
Eurystheus 42, 44, 45
Euterpe 91
Eutheias 308
Euthydemos I (n. 230) 638
Euthydemos, Sokrateen ystävä 378
Euthyfron (5. vuosis.) 368
Euthymnides (6. vuosis.) 225
Eutykhides (4. vuosis.) 633

Fabricius Luscinus, Gaius (3. vuosis.) 673
Faethon 182, 508
Faiaakit (Faiakia) 53, 56, 64
Faidon 376, 461
Faidra 23, 408, 409
Faidros 377
Faijum 161
Faistos 6—8, 11, 12, 16, 23
Falaris (hall. 570—554) 176, 177
Faleron 257
Falloksen palvonta 183
Faon (7. vuosis.) 161
Farnabazos (n. 400) 456, 457
Faros 602, 604, 607
Farsalos 111
Fasis 162
Faunit 183
Feidias (n. 490—432) 56, 149, 184, 186, 204, 207, 226, 258—260, 273, 297, 322—324, 327, 329—334, 338—342, 404, 498, 504, 505, 684
Feidias (3. vuosis.) 641
Feidippides (n. 490) 220
Feidippides, komedian henkilö 430, 431
Feidon (n. 748) 77, 78
Ferai 111, 408
Ferekrates (n. 438) 426
Ferekydes (6 vuosis.) 137, 345
Figaleia 335
Filadelfia 592
Filai 630
Filemon (361—263), 418, 425, 435, 618—620, 680, 682
Filetairos (3. vuosis.) 589
Filippos, lääkäri (3. vuosis.) 548
Filippos II (382—336) 57, 75, 108, 109, 163, 218, 272, 274, 474, 478, 482—488, 491, 493, 495, 498, 506, 510, 531, 545, 548—550, 555—557, 561, 568, 578, 654
Filippos V (220—179) 571, 599, 675—678
Filistion (4. vuosis.) 508, 510
Filistios (432—356) 480
Filoksenos, maalari (4. vuosis.) 632
Filoksenos, runoilija (435—380) 479
Filoktetes 405
Filolaos (s. 480) 171, 346, 359
Filomelos (4. vuosis.) 109
Filon, arkkitehti (4. vuosis.) 499, 629
Filon Aleksandrialainen (n. 20 e.Kr.—n. 50 j.Kr.) 153, 607
Filon Byzantionilainen (n. 146) 646
Filopoimen (252—183) 580, 581, 625
Filosofia: Anaksagoraan 346—348; Anaksimandroksen 144, 145; Anaksimeneen 145; Antistheneen 513—515; Aristippoksen 510—512; Aristoteleen 539—541; Diogeneen 514—516; Empedokleen 362—364; epikurolaisten 657—663; Herakleitoksen 150—153; idealistien 356—358; Isokrateen 493—495; Ksenofaneen 172, 173; luonnontieteilijöiden 507—510; materialistien 359; Parmenideen 357; Platonin 516—530; Pythagoraan 166—171; skeptikkojen 653—657; Sokrateen 374—380; sofistien 364—370; stoalaisten 663—669; Thaleen 142—144; Zenon Elealaisen 358—362
Filostefanos (5. vuosis.) 282
Filotas (n. 330) 557
Fintias (4. vuosis.) 478
Flamininus, Titus Quinctius (n. 228—174) 581, 676, 677
Flius 580
Foibe 188
Foibidas (4. vuosis.) 302
Foibos 109, 188
Foinikia(-laiset) 5, 9, 16, 33, 50, 59, 72—74, 77, 139—141, 166, 175, 208, 244, 283, 436, 551, 567, 583, 584, 587, 589, 597, 663
Fokaia 156
Fokion (402—317) 271, 486, 568
Fokis 29, 108, 204, 395, 415, 447, 549, 550
Formion (4. vuosis.) 286, 485
Fradmon (5. vuosis.) 329
Freattys 266
Friksos 46
Fryne (4. vuosis.) 307, 308, 474, 502, 504, 654
Frynikhos (n. 500) 389
Fryygia 22, 32, 42, 74, 184, 233, 244, 393, 456, 569
Fryyginen sävellaji 74, 233, 525

Ftiotis 111, 134, 203, 676
Fyla 407
Fyle 494
Fylakopi 35
Fysiikka 534, 642—647

Gadara 592
Gaia 45, 104, 109, 182, 185, 188
Galatia 567, 569
Galenos (Claudius Galenus) (n. 130—n. 200 j.Kr.) 531, 683
Gallia 76, 134, 166, 174, 224, 624, 677, 680
Gallialaiset 72, 109, 477, 479, 569, 625, 635
Gamelion 205
Ganges 3, 553, 650
Ganymedes 187
Gaugamela 552
Gaza 548, 551, 583, 592
Ge ks. Gaia
Gedrosia 554
Gela 175, 177, 322, 444
Gelon (k. 478) 177, 178, 247, 335, 444, 445
Geminos (1. vuosis.) 509
Geologia 534
Georgoi 116
Geras 191
Gerasa 592
Gerontia 163
Gerusia 85
Geryon 44
Gitiadas 92
Glaukon 518, 519
Glaukos (7. vuosis.) 158
Glykera 500, 619
Glykon (1. vuosis.) 636
Gnathaina 307
Gorgias (485?—380?) 218, 302, 362, 365, 374, 435, 440, 452, 492, 493, 513, 520, 561, 655
Gortyna 25, 210
Graia 174
Graijit 112
Graneikos 240, 548, 551, 557
Gryllos (k. 362) 470, 497
Gurnia 6, 8, 12, 17, 23, 32
Gyges 128
Gylippos (5. vuosis.) 453
Gymnopedia 80, 91, 234
Gymnosofistit 592, 655
Gynaikeion 30
Gyrton 111

Haades 11, 42, 45, 62, 64, 170, 186, 191, 194—196, 204, 295, 318, 319, 374, 432
Hadrianus (76—138 j.Kr.) 212
Hagia Triada 6, 8, 12, 16, 17, 19, 21, 23
Haimon 403
Halikarnassos 140, 149, 436, 498, 501, 586
Halios 51
Halys 586
Hamilkar (5. vuosis.) 247, 444
Hamilkar Barkas (3. vuosis.) 587
Hammurabi (hall. n. 1728—1686) 123, 269
Han-dynastia 587
Hannibal (5. vuosis.) 444, 478, 479
Hannibal (247—183) 571, 584, 626, 627, 675, 676
Hanno (n. 500) 348
Harmodios (6. vuosis.) 129, 226, 309
Harpalos (4. vuosis.) 548, 560
Hasmonin suku 594, 596
Hautaus 15, 34, 35, 318, 319
Hebe 187, 191, 341
Hefaistion (k. 324) 547, 558
Hefaistos 29, 62, 106, 187—190, 391, 663
Hegesias Kyreneläinen (3. vuosis.) 670
Hegesias Magnesialainen (n. 300) 499
Hekabe 28, 39, 62, 314, 412—414
Hekataios (n. 500) 59, 73, 145, 146, 150, 436
Hekate 185, 636
Hekatombaion 204
Hekatompedon 338
Heksapolis 134, 140
Hektemoroi 116
Hektor 39, 52, 60—62, 213, 216
Helene 38, 39, 42, 49, 51, 54, 55, 59, 60, 63, 64, 176, 183, 215, 223, 304, 323, 325, 410, 414, 556
Helenos 39
Heliaia 121, 130, 256, 266, 270, 365
Helike 94
Helikon 103, 104, 109, 111
Heliopolis 124, 508, 600, 606
Helios 182, 633
Helle 46
Hellen 43, 212
Hellespontos 37, 38, 46, 47, 59, 134, 147, 162, 163, 244, 247, 248, 255, 283, 347, 443, 455, 477, 484, 488, 545, 551, 597
Helootit 79, 86, 88, 254, 449
Helos 79
Hemeroskopion 3, 174
Hera (kreik. Here) 44, 45, 54, 60, 62, 78, 94, 147, 177, 180, 184, 187, 188, 191, 192, 218, 231, 237, 325, 329, 335, 503, 556
Heraion 503
Herakleen patsaat 44, 558
Herakleia (Italian) 673
Herakleia (Mustan meren) 162, 324, 586
Herakleides (4. vuosis.) 507, 509, 519
Herakleidit 45, 67, 78, 85
Herakleion 5, 18—20
Herakleitos (s. n. 530) 142, 150—153, 166, 181, 304, 350, 357, 358, 425, 523, 655, 657, 664
Herakles 41, 44—47, 75, 77, 174, 185, 225, 233, 260, 280, 309, 310, 336, 368, 392, 399, 405, 408, 420, 437, 509, 622
Herculaneum 631
Hermeias (4. vuosis.) 531, 561
Hermes 106, 183, 184, 189, 190, 232, 326, 341, 372, 503, 506
Hermione 77, 580
Hermippos (5. vuosis.) 147, 261
Hermit 189, 452
Hermolaos (4. vuosis.) 557
Hermos 156
Herodikos (5. vuosis.) 350
Herodotos (484?—425) 32, 37, 59, 73, 83, 124—126, 140, 146, 147, 166, 178, 192, 211, 216, 218, 240, 244, 248, 306, 313, 323, 348, 368, 410, 435—439, 441, 496, 498, 624
Herofila 203
Herofilos (n. 300) 651, 652, 683
Heron (1. vuosis.) 646
Herondas (k. 300) 605
Herpyllis (4. vuosis.) 531
Hesiodos (luult. 8. vuosis.) 67, 70, 74, 103—108, 141, 148, 172, 182, 185, 187, 191, 215, 266, 437, 503
Hesperidit 45
Hestia 191
Hetairat 307, 308
Hetaireiai 262
Hieron I (hall. 478—467) 136, 137, 381, 383, 390, 444
Hieron II (hall. 270—216) 444, 582, 587, 610, 611, 621, 628, 630, 640, 641, 643—645
Hieronymos (2. vuosis.) 611
Himalaja 553
Himera 175, 176, 240, 247, 444
Himilkon (4. vuosis.) 247, 479
Hipparete (5. vuosis.) 450
Hipparkhia (4. vuosis.) 664
Hipparkhos, Ateenan tyranni (n. 555—514) 128, 129, 135, 154, 195

Hipparkhos Nikaialainen (160? —125?) 648, 649, 653, 682
Hippeis 115, 118
Hippias, Ateenan tyranni (k. 490) 128, 129, 226, 228, 240, 241
Hippias, sofisti (5. vuosis.) 218, 345, 368, 374, 375
Hippo 73
Hippobotos 364
Hippodameia, Eliin prinsessa 42, 54, 183, 393, 556
Hippodameia, lapithien kuningatar 335
Hippodamos (5. vuosis.) 337, 443, 628
Hippokrates, lääkäri (460—359 t. 377?) 139, 142, 277, 294, 349—354, 537, 652, 683
Hippokrates, matemaatikko (n. 440) 345, 641
Hippokrene 103, 104
Hippolytos 23, 408, 409, 423
Hippomenes 111
Hippon 592
Hipponaks (6. vuosis.) 149, 155
Hipponikos (k. 424) 450
Hissarlik 27
Historiankirjoitus 146, 435—441, 495—498, 624—627
Homeridit 212
Homeros (9. vuosis.?) 5, 11, 12, 16, 26—28, 30, 32, 36—41, 47—51, 54—56, 58, 64, 72, 76, 78, 90, 95, 103, 105, 107, 108, 133, 135, 136, 138, 139, 141, 146, 155, 158, 172, 183, 185, 188, 189, 195, 208, 210—216, 218, 234, 277, 301, 308, 310, 311, 318, 412, 435, 436, 490, 525, 623, 637
Homoioi 85
Homoseksuaalisuus 308, 309, 577
Horat 191
Horatius Flaccus, Quintus (65 —8) 29, 138, 155, 400
Horus 14
Hyakinthia 80
Hyakinthos 223
Hybris 124, 191, 397, 404
Hyele ks. Elea
Hygiainon (n. 400) 423
Hygieia 353
Hygienia 299
Hyksot 8
Hylas 46, 622
Hyllos 45, 405
Hymenaioi 233
Hymenaios 191
Hymettos 114, 175, 385
Hyperbolos (5. vuosis.) 262, 448
Hypereides (390—322) 308, 474, 476, 485, 486, 490, 493, 519, 560
Hypnos 191
Hyporkhema 234

Iadmon (6. vuosis.) 148
Iakkhos 194
Ialysos (kaupunki) 140, 581, 631
Ialysos (kaup. perustaja) 631
Iambulos (n. 250) 574
Iason 41, 46, 47, 110, 162, 409, 410, 421
Iberia 650
Ibykos (6. vuosis.) 82
Ida-vuori (Kreetassa) 17, 38
Ida-vuori (lähellä Troiaa) 38
Ifigeneia 39, 57, 60, 114, 199, 314, 393, 394, 410, 411, 415, —417, 556
Ifikrates 477
Ikaria 237, 238
Ikaros 24
Ikmalios 56
Ikos 163
Iktinos (5. vuosis.) 258, 323, 335, 336, 340
Ilion ks. Troia
Ilios ks. Troia
Ilissos 194, 521
Illyria 66, 72, 549, 675, 678
Ilos 37
Imbros 162, 468
Indus 3, 508, 553, 554
Intia 3, 147, 166, 170, 240, 358, 516, 553, 554, 567, 584, 587, 592, 597, 602, 624, 650, 655, 673
Intian valtameri 554, 574, 587
Io 59
Iofon (n. 428) 406
Iokaste 391, 400, 401, 405
Iolaos 309
Iole 310, 399
Iolkos 46, 47, 409
Ion (taruhenkilö) 38, 43, 212, 408
Ion (näytelmänkirjoittaja) 156
Ios 137
Ipsos 568
Iris 191, 341
Isaios (4. vuosis.) 490, 493
Isagoras (6. vuosis.) 129
Isis 14, 73, 183, 474, 576, 607, 630
Iskhomakhos 497
Ismaros 52
Ismene 400, 402
Isokrates (436—338) 269, 282, 370, 472—476, 492—496, 510, 518, 532, 560, 561
Isogoria 261
Isonomia 261, 269
Isopoliteia 270
Issos 57, 240, 551
Ištar 14, 36, 74, 183
Isthmoksen kisat 97, 205, 221, 324, 517, 675, 676
Istros 162
Italia 3, 5, 22, 35, 44, 63, 73, 76, 112, 134, 140, 147, 148, 164—167, 170, 172, 173, 175, 197, 203, 208, 210, 224, 283, 349, 356, 407, 443, 451, 479, 481, 493, 510, 567—569, 576, 610, 625—627, 672—680
Italoa 205
Ithaka 57, 63, 65, 164
Ithome 254
Iuktas 14
Iuloi 233
Jaffa ks. Joppa
Jahve 99, 186, 196, 593
Jason (2. vuosis.) 593
Jehoshua ben Sira 616
Jerusalem 585, 587, 591—596, 605, 606, 615
Johannan Gaddis (2. vuosis.) 594
Joonatan Makkabealainen (2. vuosis.) 594, 596
Joonia 68, 74, 120, 134, 140 —143, 146, 147, 149, 156, 157, 203, 209, 210, 226, 227, 230, 231, 240, 241, 244, 248, 252, 283, 313, 327, 334, 356, 447, 454, 493, 495, 501, 551, 567, 587, 630, 647
Joonialainen tyyli 229—231, 334, 335, 366
Joonialaiset 43, 67, 68, 134, 140, 156, 164, 208
Joonian meri 133, 673
Joonian saaret 134, 164
Joosia (k. 608) 83
Joppa 592
Jordan 586, 592
Josefus, Flavius (37?—95?) 591, 605
Juhlat (uskonnolliset) 204
Juudas Makkabeus (2. vuosis.) 594—596
Juudea 73, 183, 567, 591—596, 606
Juutalaiset 591—596, 605—607, 615—618

Kaaria 21, 22, 36, 140, 244, 283, 455, 501, 587, 635
Kadeš 37
Kadmeia 43, 469, 550
Kadmos 43, 73, 424, 469

Kadmos Miletolainen (n. 550) 146
Kaiverrustaide 17, 34, 56
Kalamis (5. vuosis.) 331
Kalauria 560
Kalaurian amfiktyoniliitto 204
Kaldea 162
Kallias (n. 371) 288, 524
Kalliklcs (5. vuosis.) 302
Kallikrates (5. vuosis.) 338, 340
Kallimakhos, kuvanveistäjä (5. vuosis.) 334, 339
Kallimakhos, runoilija (320?—240?) 610, 613, 620, 621, 649
Kallinos (n. 700) 149
Kalliope 191
Kallipolis 163
Kallisthenes (n. 360—327) 557
Kallon (5. vuosis.) 329
Kalonike 314
Kalydon 110, 111, 504
Kalypso 63—65
Kamares 17, 18
Kamarina 444
Kamiros 140, 581
Kanakhos (6. vuosis.) 329
Kandaules (8. vuosis.) 323
Kandia 5
Kanetha 592
Kanopos 178
Kappadokia 13, 567, 589
Kaprifikaatio 276
Karneades (213—129) 358, 510, 610, 656, 670
Karneia 80
Karthago 72, 75, 178, 279, 479—481, 567, 571, 587, 610, 611, 614, 625, 674, 676, 679
Karyai 339
Karyatidit 138, 339
Karystos 510
Kaspian meri 558, 587
Kassandra 185, 310, 314, 394, 395, 412
Kassandros (n. 350—297) 568
Kastalian lähde 109
Kastor 110
Kasvatus 55, 87—89, 295—297, 577
Kasvitiede 650, 651
Katane 83, 172, 175, 176
Kaukasus 391
Kauppa 280—284, 574, 575, 581, 601
Kaystroksen lahti 149
Kaystros 149
Kefallenia 164
Kefalos (5. vuosis.) 279
Kefisidotos, Praksiteleen isä (n. 400) 502
Kefisodotos, Praksiteleen poika (4. vuosis.) 502, 663
Kefisos 276
Kekrops 43, 54, 339
Keos 135, 137, 652
Kerameikos 224, 225, 322, 471
Keramiikka 17, 18, 223—226
Kerkidas (3. vuosis.) 580
Khairefon 374
Khaironeia 31, 108, 448, 487, 495, 548, 568
Khalkedon 162, 455
Khalkidike 163, 447
Khalkis 32, 111, 112, 163, 174, 210, 224, 283, 322, 561, 573, 584, 587
Khamaizi 6
Kharaksos (n. 600) 159
Khares (3. vuosis.) 633
Kharilaos (9. vuosis.) 83
Kharmides (5. vuosis.) 373, 458, 517
Kharon 318
Kharondas (6. vuosis.) 83, 175, 265
Kharybdis 65, 172
Khasidim 592, 616
Kheops 437
Khersonesos (Tauriissa) 114
Khersonesos (Traakiassa) 477
Khilon (6. vuosis.) 147
Khilonis (3. vuosis.) 579, 580
Khios 142, 155, 156, 199, 212, 283, 286, 346, 477, 506, 577
Khloe 176
Khoirilos (n. 524) 238
Khremonides (3. vuosis.) 570
Khrysa 505
Khryseis, taruhenkilö 60, 310
Khryseis, kuningatar (3. vuosis.) 582
Khryses 60
Khrysippos (n. 280—206) 656, 662, 665, 667—669
Khrysopolis 162
Kidinnu 649
Kiina 38, 587, 602
Kilikia 124, 244
Kimon (510—449) 242, 252—254, 286, 294, 323, 337, 426, 542
Kineas (n. 280) 673
Kios 162
Kirjallisuus 56, 212—216, 383—384, 615—627
Kirjastot 612—615
Kirjoitus 15, 16, 209—212
Kirke 164
Kirrha 105
Kithairon 103
Kition 36, 663
Kladeos 94
Klazomenai 156, 224, 346
Kleanthes (300?—220?) 142, 647, 665, 666, 668, 670
Kleinias, Alkibiadeen isä (k. 447) 450
Kleinias, Ksenofonin ystävä 309
Kleio 191
Kleis 159
Kleisthenes Ateenalainen (n. 507) 83, 113, 115, 129—132, 237, 243, 255, 256, 493
Kleisthenes Sikyonilainen (6. vuosis.) 83, 95, 129, 162
Kleitos (k. 328) 545, 551, 557
Kleobulos (6. vuosis.) 147
Kleofon (n. 410) 262, 456
Kleombrotos II (hall. 380—371) 469
Kleombrotos III (hall. 243—240) 579, 580
Kleomenes I (hall. 520—490) 91
Kleomenes III (hall. 235—220) 580
Kleon (k. 422) 262, 279, 347, 426—428, 434, 439, 447—449
Kleonai 163
Kleopatra (69—30) 605, 614
Klepsydra 307
Klitias (n. 560) 224
Klymene 108
Klytaimnestra 31, 34, 39, 42, 55, 60, 63, 393—396, 410, 411, 415
Knidos 66, 110, 139, 140, 147, 349, 468, 498, 502, 505, 506, 508, 574
Knossos 5, 6, 8, 11—13, 16, 20, 21, 23, 30, 31, 37, 47, 51, 66
Kodros (n. 1068) 114, 118
Koine dialektos 86, 209
Kolkhis 46, 57, 162, 4o9
Kolofon 154, 658
Kolonos 185, 398, 401,
Kolotes (3. vuosis.) 662
Konon (n. 400) 468
Konstantinos Suuri (272—337) 587, 662, 680
Konstantinopoli 161, 162, 581, 589, 680
Kopais-järvi 108
Koraks (n. 466) 435
Kordaks 236
Korfu ks. Korkyra
Korinna (5. vuosis.) 112, 381, 383
Korinthoksen lahti 94, 95, 109
Korintholainen tyyli 229, 334, 335

Korinthos 33, 41, 66, 68, 85, 95—98, 100, 110, 147, 164, 177, 190, 205, 216, 221, 224, 226, 228, 235, 279, 283, 286, 322, 324, 381, 400, 409, 410, 446, 447, 482, 487, 511, 514, 515, 517, 549, 571, 573, 580, 587, 675, 676, 677, 679
Korkyra 64, 96, 164, 253, 291, 292, 446
Koroneia 108, 220, 446, 447, 450, 468, 496, 675
Koronis 101
Korsika 156, 674
Korydon 623
Kos 66, 139, 140, 279, 349, 350, 477, 502, 621, 636, 652
Kosmoi 25
Krannon 11, 560
Krates (4. vuosis.) 516, 664
Kratinos (n. 520—423) 426, 434
Kreeta 5—25, 30—36, 44, 50, 58, 66—68, 73—75, 80, 83, 104, 134, 139, 174, 184, 208, 219, 223, 237, 312, 576, 597
Kreon Korintholainen 409, 610
Kreon Thebalainen 44, 402, 403, 405
Kresilas (n. 450) 329
Krim 162, 415
Krisa 109
Kritias (k. 403) 375, 377, 380, 457, 458, 517
Kritios (5. vuosis.) 331
Kriton (n. 400) 267, 372, 376, 460, 461
Kroisos (n. 560) 124, 125, 146, 148, 149, 586
Kronia 204
Kronos 104, 107, 126, 186, 576
Kroton 148, 165—167, 171, 174, 208, 325, 334, 349, 518
Ksanthippe (n. 400) 372, 461
Ksanthippos (5. vuosis.) 246, 255
Ksanthos, historioitsija (n. 450) 146, 348
Ksanthos, kaupunki 331, 586
Kseneiasia 81
Kseniades (4. vuosis.) 514
Ksenofanes (6. vuosis.) 142, 150, 154, 171—173, 181, 357
Ksenofon, historioitsija (445—355) 28, 92, 162, 199, 217, 284, 302, 309, 317, 318, 320, 371—373, 376, 378—380, 458, 459, 461, 467, 470, 495—498, 511, 663
Ksenofon, urheilumies (5. vuosis.) 97
Ksenokrates (396—314) 317, 507, 519, 654, 655, 664
Kserkses (hall. 485—465) 92, 162, 221, 240, 243—247, 253, 437, 550, 553
Ksuthos 408
Ktesias (5. vuosis.) 139
Ktesibios (2. vuosis.) 600, 628, 646
Ktesikles (3. vuosis.) 631
Ktesifon (4. vuosis.) 491, 492
Kumasa 6
Kunaksa 467, 496
Kurdistan 467
Kybele 14, 22, 74, 82, 148, 184, 232, 474, 514
Kydippe 620
Kykladit 5, 11, 22, 35, 102, 111, 134, 137, 139, 241, 253, 597
Kykloopit 29, 64
Kyme (Euboiassa) 174
Kyme (Italiassa) 112, 165, 174, 203, 681
Kyme (Vähässä Aasiassa) 103
Kynoskefalai 676
Kypros 4, 22, 35, 36, 76, 124, 139, 190, 191, 199, 224, 240, 244, 254, 279, 283, 441, 468, 495, 569, 597, 601, 665
Kypselos (7. vuosis.) 96, 97, 223, 226
Kyrene 3, 73, 110, 134, 139, 178, 283, 436, 480, 511, 517, 587, 597
Kyrenen koulukunta 178, 376, 511, 512, 670
Kyrnos 98—100
Kythera 164
Kyynikot 513—516
Kyyros Suuri (k. 529) 125, 147, 252, 497, 553
Kyyros Nuorempi (k. 401) 466—468, 496
Kyzikos 140, 162, 455, 508, 586

Labdakos 44
Ladas (5. vuosis.) 331
Lade 240, 241
Laertios ks. Diogenes Laertios
Lagiskion 474
Lagos (4. vuosis.) 556, 597
Laios 44, 391, 399, 400
Lais 308, 474, 511
Laistrygonit 64
Lakedaimon 42, 78, 81, 82, 89, 90, 580
Lakhes (3. vuosis.) 633
Lakinion 325
Lakonia 67, 78—80, 83—85, 90, 93, 185, 339, 447, 453, 469, 579—581
Lamia 577
Lampsakos 162, 347, 456, 658, 677
Laodamas 51
Laodike (taruhenkilö) 323
Laodike (3. vuosis.) 584
Laodikeia 587
Laokoon 634, 635
Laomedon 37, 46
Lapithit 335, 336
Larisa 111
Lasos 77, 381
Laureion 114, 127, 243, 277, 278, 453, 454, 470, 471, 572
Laos 165, 172
Leaina 129
Leandros 162
Leda 59
Lekhaion 95
Lemnos 47, 162, 189, 305, 332, 468
Lenaia 205, 237, 386, 399, 480
Leokhares (4. vuosis.) 501
Leon (n. 400) 457
Leonidas I (hall. 491—480) 81, 245, 246
Leonidas II (k. 236) 579, 580
Leonidas, urheiluvalmentaja (4. vuosis.) 545
Leontinoi 175, 177, 291, 367, 452, 481
Leontion 307, 653, 658
Leontopolis 606
Lerna 44
Lesbos 80, 81, 96, 97, 155, 157—159, 162, 195, 223, 224, 448, 456, 531, 551, 597
Lethe 191
Leto 187
Leukas 161, 164, 199
Leukippos (5. vuosis.) 75, 163, 346, 359
Leuktra (Boiotiassa) 87, 93, 103, 199, 469, 477
Leuktra (Lakoniassa) 185
Libanon 36
Libon (n. 460) 335
Libya 73
Liikenne 50, 280, 587, 601, 602
Lindos 140, 147, 617
Linos 44, 233, 581
Lipari 175
Lityerses 233
Livius, Titus (59 e.Kr.—17 j.Kr.) 629, 674, 676
Logografit 145, 146
Lokris 110, 171, 244, 447, 484, 499, 679

Lokroi 83, 171, 172, 508, 510, 517
Longinos, Dionysius Cassius (213?—273 j.Kr.) 159
Lucretius (Titus L. Carus) (96 —55) 142, 151, 361, 363, 410, 419, 576, 658, 662
Lucullus, Lucius Licinius (110 —56) 500
Lukianos (120?—200 j.Kr.) 178, 234, 235, 307, 313, 331, 334, 388, 438, 645
Luokkasota 288—293, 472—474, 573, 574, 608—609
Lykambes (8. vuosis.) 138
Lykaon 213, 214
Lykeion 400, 532, 535, 561, 646, 654
Lykidas 623
Lykofron (n. 600) 96
Lykon (5. vuosis.) 459
Lykortas (2. vuosis.) 625
Lykurgoksen teatteri 385
Lykurgos, lainsäätäjä (9. vuosis.) 25, 79—88, 92, 123, 466, 530, 579—581, 626
Lykurgos, puhuja (396—325) 475, 476, 490, 493, 499, 519
Lysandros (k. 395) 90, 406, 456, 457
Lysanias (3. vuosis.) 649
Lysias, puhuja (450—380) 368, 435, 474, 479
Lysias, Syyrian sijaishallitsija (n. 165) 595
Lysikles (5. vuosis.) 262
Lysikrateen muistomerkki 335, 389, 499
Lysimakheia 587
Lysimakhos (361?—281) 545, 568, 589
Lysippos (4. vuosis.) 299, 505, 506, 617, 636, 637
Lysistrate 429
Lysistratos (4. vuosis.) 502
Lyydia 74, 81, 124, 127, 128, 141, 142, 146, 147, 156, 159, 233, 244, 283, 323
Lyydinen musiikki 233
Lyykia 29, 331, 501, 587
Lääketiede 348—354, 510, 650 —652

Maalaustaide 18, 19, 21, 33, 323—325, 498—501, 630—633
Maanomistusolot 15, 49, 116, 123, 579—581, 600
Maantiede 146, 348, 509, 650
Magna Graecia 166, 587
Magnesia (kaup.) 253, 335, 584, 590, 630, 677
Magnesia (maak.) 111, 203
Maiandros 147, 149, 182, 586
Maimakterion 205
Mainake 174
Makedonia 57, 75, 109, 163, 240, 245, 298, 350, 380, 423, 424, 443, 472, 475—478, 482—484, 486, 487, 549 —551, 555, 558, 560, 561, 567—572, 578, 580, 581, 587, 597, 599, 636, 654, 675, 676, 678, 679
Makkabealaiset 594—596
Malea, Kap 95
Malean lahti 111
Mallia 7
Mallilaiset 553
Manetho (n. 250) 606, 624
Mantineia 93, 385, 449, 470, 497, 503
Marathon 57, 77, 93, 94, 110, 114, 132, 133, 139, 200, 220, 231, 238, 240—242, 255, 298, 303, 324, 326, 362, 390, 397, 454, 468, 506
Marathonis 314
Marcellus, Marcus Claudius (268?—208) 645, 646
Marcus Aurelius (121—180 j.Kr.) 142, 570, 669
Mardonios (n. 479) 247, 248
Mareotis-järvi 604
Marmara-meri 3, 76, 134, 140, 162, 163, 456
Marsyas 232, 233, 331, 372
Martialis, Marcus Valerius (40? —102? j.Kr.) 211
Massageetit 437
Massalia 73, 156, 174, 199, 218, 587, 650
Matematiikka 142, 168, 169, 344, 345, 507, 508, 640—650
Mattatias (2. vuosis.) 594, 595
Maurya-dynastia 587
Mausoleion 501, 505, 630
Mausolos (hall. 377—353) 140, 149, 501
Medeia 46, 47, 59, 162, 202, 311, 314, 409, 410, 421, 621
Medusa 328
Megalopolis 93, 469, 580, 625
Megalostrata (7. vuosis.) 82
Megara (kaup.) 85, 96, 98—100, 103, 131, 238, 259, 286, 364, 445, 447, 504, 510, 511, 517
Megara (taruhenkilö) 44, 66
Megara Hyblaia 98, 236
Megaran koulukunta 510, 511
Megasthenes (n. 300) 624, 650
Meidias (5. vuosis.) 322
Melanthos (4. vuosis.) 631
Meleagros, epigrammaatikko (1. vuosis.) 584, 588
Meleagros, taruhenkilö 46, 110, 111, 504
Meletos (5. vuosis.) 380, 431, 459, 461, 518
Melos 35, 66, 139, 302, 412, 449, 450, 461, 636
Melpomene 191
Memfis 597
Menaikhmos (4. vuosis.) 508, 641
Menandros 161, 218, 236, 418, 435, 500, 578, 588, 618—620, 654, 680, 682
Mende 163, 331
Menedemos (350—277) 112
Menelaos, tarukuningas 42, 51, 54, 59—61, 63, 176, 323, 393, 432
Menelaos, ylipappi (2. vuosis.) 593
Menes (n. 3500) 22
Menon (4. vuosis.) 507
Meriones 234
Merirosvous 52, 176, 269
Mesolongion 111
Mesopotamia 3, 4, 7, 74—76, 211, 240, 555, 583, 590, 612, 632
Messana 175, 177, 575
Messenia 78, 469, 580
Messenian sodat 78, 79
Messinan salmi 165, 170, 174, 176
Metageitnia 204
Metageitnion 204
Metaneira 474
Metaponton 171
Metellus, Quintus Caecilius (n. 148) 679
Meteorologia 534
Methone 445, 477, 484
Metis 187
Metoikit 285, 286
Meton (5. vuosis.) 345
Metrodoros (k. 277) 662
Miletos 96, 127, 140—142, 145—147, 157, 173, 174, 224, 228, 231, 241, 283, 298, 553, 574, 577, 586, 630, 652
Milon (6. vuosis.) 166, 167, 220, 221
Miltiades (k. 488) 241, 242, 253
Mimnermos (7. vuosis.) 154
Minos 5, 6, 11, 14, 20, 23—25, 41, 43, 81, 123
Minotauros 6, 14, 23, 24
Minyalaiset 68, 108
Mispa 595

Mnason (4. vuosis.) 499
Mnemosyne 187
Mnesikles (n. 437) 258, 338
Mnesilokhos (5. vuosis.) 432
Mokhlos 6, 8, 12, 22
Modein 595
Moira (-t) 141, 191
Moiris-järvi 600
Monoikos 174
Mooseksen laki 83, 594, 595
Moraali 51—54, 300—303, 575 —579
Mosaiikkitaide 632, 635
Motya 175
Mummius, Lucius (2. vuosis.) 679
Munykhia 253
Munykhia-juhla 205
Munykhion 205
Musaios 75, 198, 233
Museion 231, 598, 599, 604, 613, 614, 640, 680
Musiikki 74, 75, 80, 81, 169, 231—235, 628, 629
Musta meri 3, 4, 38, 46, 47, 59, 76, 134, 135, 140, 162, 163, 224, 240, 252, 280, 283, 348, 436, 443, 447, 448, 467, 569, 587, 589, 680
Muusat 191
Mykale 156, 205, 240, 248, 255, 443
Mykeneläiset 5, 22, 28, 30—36, 40, 42, 43, 45, 47, 57, 60, 63, 65—68, 77, 94, 393
Mykonos 137
Mylias (4. vuosis.) 285
Myron, kuvanveistäjä (n. 450) 18, 148, 223, 308, 330, 331
Myron, Sikyonin tyranni (5. vuosis.) 95
Myrtilos 42
Mysis (3. vuosis.) 658
Mysteerit ks. Salamenot
Mytilene 127, 157, 158, 272, 448, 461, 473, 658
Myos 147
Myysia 244

Nabis (n. 207) 580, 581
Naisen asema 10, 54, 55, 90, 312—314, 577, 578
Najadit 182
Naksos (saari) 24, 137, 138, 226
Naksos (Sisilian kaupunki) 175, 177
Nanno (7. vuosis.) 154
Napoli ks. Neapolis
Narkissos 103, 223
Naukratis 3, 178, 179, 224, 552
Naupaktos 66, 110, 675
Nauplia 29
Nausikaa 50, 64, 215, 304, 310
Neakles (3. vuosis.) 631
Neapolis (nyk. Napoli) 112, 174, 587
Neapolis (Makedoniassa) 163
Neapolis (Sikem) 592
Nearkhes (5. vuosis.) 358
Nearkhos (4. vuosis.) 509, 554, 650
Nebukadrezzar II (hall. 605—562) 437, 617
Nehemia, Juudean maaherra 465—424, 591
Nekho (hall. 610—594) 601
Neleus (3. vuosis.) 613
Nemea 44, 216, 221
Nemean kisat 205, 221
Nemesis 191
Neobule (7. vuosis.) 138
Neoptolemos 301
Nereidit 182
Nesiotes (5. vuosis.) 331
Nestor 57, 61, 63, 110, 213, 216, 304
Niili 3, 73, 178, 546, 552, 575, 599—604
Nikaia 174, 648
Nikanor (2. vuosis.) 596
Nikarete 474
Nike 331, 334, 338
Nikias (k. 413) 202, 278, 288, 304, 386, 427, 428, 439, 441, 449, 451—454
Nikomakhos (4. vuosis.) 540
Nikomedes I (hall. 278—250) 502
Nikopolis (henk.) 314
Nikopolis (kaup.) 162
Nikosthenes (6. vuosis.) 224
Niobe 187, 333
Nomoi 265
Nomothetai 265, 476
Norja 650
Notion 455
Notos 182
Novum Ilion 37
Nubia 601, 608
Numa Pompilius 123
Näytelmäkirjailijat 390—435, 489, 490, 618—624
Näyttämötaide 16, 17, 235—238, 384—390

Odeion 338
Odessos 162
Odysseus 26, 39, 49, 51—53, 56, 57, 61, 63—65, 164, 172, 215, 216
Ogygia 63
Oidipus 44, 65, 185, 318, 391, 399—402, 404, 405, 556
Oikeuslaitos 204—270
Oineus 110
Oinoe 162
Oinomaos 42, 335
Oinopides (5. vuosis.) 346
Okeanidit 182
Okeanos 104, 392
Oksus 586
Olbia 140, 162, 587
Olympia 41, 42, 94, 110, 127, 149, 185—187, 205, 216, 218, 220, 221, 331, 333, 436, 503, 545
Olympian kisat 5, 44, 94, 97, 205, 216, 218—221, 316, 324, 343, 356, 363, 367, 368, 450, 479, 493
Olympias (k. 316) 483, 488, 545, 552, 556
Olympieion 585, 629
Olympoksen jumalat 32, 40, 43, 105, 136, 182, 185—193, 196, 197, 200, 216, 222, 341, 391, 392, 474, 500
Olympos, muusikko (8. vuosis.) 233
Olympos-vuori 60, 104—106, 111, 187—191, 193, 206, 433
Olynthos 163, 484, 531
Onatas (5. vuosis.) 329
Oneiros 191
Onias III (2. vuosis.) 606
Onomakritos (n. 520) 195
Oraakkelit 202—204
Orestes 65, 114, 200, 206, 318, 393, 395, 396, 410, 415—417, 437
Orfeus 46, 75, 195—197, 233, 310, 326, 681
Orfilaisuus 73, 567
Orjuus 50, 101, 286—288, 572, 608
Orkhomenos 31, 37, 46, 93, 108, 550, 679
Orontes 575, 583, 586
Oropos 113
Orthagoras (n. 676) 95
Ortygia 177, 477, 478, 482
Oskoforia 204
Osiris 73, 183, 192, 437, 607, 681
Ossa 111
Ostia 632
Ostrakismos 130, 131
Othrys 111
Ovidius (Publius O. Naso, 43 e.Kr.—17 j.Kr.) 161
Oxyrhynchus 161

Paavali 97, 142, 607, 619, 671
Paflagonia 244, 283
Pafos 36
Paionios, arkkitehti 630
Paionios Efesolainen, arkkitehti (6. vuosis.) 149
Paionios Mendeläinen (5. vuosis.) 227, 331, 335
Pakhes (5 vuosis.) 449
Paksos 164
Palaikastro 6, 8, 12, 23
Palestiina 22, 76, 240, 567, 583, 584, 590, 591, 597, 606, 647, 680
Pallas 187
Pallas Athene ks. Athene
Pamfilos (4. vuosis.) 499
Pamfylia 252
Pan 94, 180, 622, 637
Panainos (5. vuosis.) 324, 333
Panaitios (n. 185—110) 665
Panakeia 353
Panathenaia 127, 129, 204, 217
Panboiotia 108
Pandora 106
Panegyreis 205
Pankit ks. Rahaliike
Panormos (Sisiliassa) 175, 247, 587
Panormos (Vähässä Aasiassa) 162
Pantarkes 322
Pantikapaion 162, 587
Paris 39, 48, 56, 57, 60, 62, 176, 190, 410
Parmenides (n. 500) 142, 145, 150, 173, 304, 346, 356—360, 363, 366, 367, 374, 523
Parmenion (400—330) 548, 557
Parnassos 41, 43, 103, 109, 110
Parnes 112, 114
Parnon 78
Paros 137, 138, 226, 242, 336
Parrhasian vuoret 94
Parrhasios (n. 400) 324, 325
Parthenon 127, 204, 231, 273, 274, 297, 331, 332, 334—343 345, 348, 385, 501
Parthia 568, 589, 590, 630, 635, 641
Parysatis (nuor.) 555
Pasion (5. vuosis.) 282, 286, 471
Pasifae 14, 23, 24
Pataikion (5. vuosis.) 206
Patrai (nyk. Patras) 96, 570
Patroklos 49, 51, 52, 62, 199, 213, 217, 225, 558, 632
Paullus, Aemilius (229—160) 333, 678
Pausanias, matkailija 24, 28, 30, 31, 78, 94, 97, 160, 181, 220, 226, 231, 232, 302, 335, 503—505, 569, 630
Pausanias, Spartan kuningas (n. 479) 248, 253
Pausanias, maked. upseeri (n. 336) 488, 548
Pausanias, Sokrateen ystävä (5. vuosis.) 377
Pausias 500
Pedasos 437
Pegasos 103
Peiraeus 12, 111, 114, 135, 243, 253, 257, 262, 280, 282, 283, 293, 297, 306, 337, 386, 422, 457, 471, 499, 508, 513, 570—572, 581, 619
Peirithoos 335
Peisias 603
Peisistratos (605—527) 108, 115, 118, 125—129, 194, 205, 212, 213, 217, 228, 231, 257, 272
Pelasgit 32, 33, 41, 68, 93, 94
Peleus 46
Pelias 46, 47, 409
Pelion 111, 335
Pella (Makedoniassa) 75, 423, 424, 443, 531, 550, 664
Pella (Palestiinassa) 592
Pellene 94, 570, 580
Pelopidas (k. 364) 199, 469
Peloponnesoksen liitto 92
Peloponnesoksen sota 86, 125, 259, 260, 276, 278, 302, 334, 372, 398, 405, 421, 425, 443, 445—458, 461, 467, 492, 583
Peloponnesos 28, 29, 32, 40—43, 45, 66, 67, 75, 78, 92, 95, 98, 108, 113, 120, 134, 226, 236, 237, 238, 245, 257, 273, 286, 327, 330, 346, 447, 451, 453, 469, 560, 570, 571, 578, 580, 633
Pelops 42, 45, 54, 65, 66, 336, 393
Penelopeia 49, 51, 56, 63, 65, 215, 325, 510
Peneios 44
Peneios (Thessalian) 111
Pentakosiomedimnoi 120
Pentateukki 607
Pentelikon 114, 327, 335, 336, 340, 471
Penthesileia 322
Pentheus 423, 424
Peparethos 163
Perdikkas II (hall. 454—413) 350
Pergamon 505, 567, 569, 586, 589, 590, 614, 630, 635, 636, 640, 652, 676—678
Pergamonin kirjasto 590, 612—614
Periandros (hall. 625—585) 95—97, 147
Perikleen aika 31, 54, 56, 75, 114, 115, 148, 163, 177, 193, 212, 231, 238, 246, 261, 263, 265, 268, 273, 276, 277, 279, 297, 311, 314, 320, 322, 327, 329, 337, 344, 345, 348, 356, 385, 435, 443, 472, 475, 562, 577
Perikles (495?—429) 8, 11, 43, 125, 156, 162, 182, 187, 194, 208, 242, 248, 252—263, 265, 266, 271, 273, 276, 279, 291, 302, 320, 321, 332, 333, 336—338, 346, 347, 350, 365, 398, 426, 435, 439, 440, 443, 445—448, 450—452, 454, 472, 486, 542, 570, 577, 606, 629
Perinthos 163
Perioikit 79
Peripateetikot 532, 654
Persaios (3. vuosis.) 665
Persefone 54, 73, 74, 183, 187, 190—192, 194, 195, 237, 238, 295, 432, 506
Persepolis 552
Perseus, taruhenkilö 29, 30, 41, 42, 328, 432
Perseus, Hesiodoksen veli 105
Perseus, Makedonian kuningas (hall. 178—168) 568, 625, 678
Persia 4, 73—75, 93, 94, 141, 142, 147, 156, 209, 240—248, 252, 253, 300, 350, 359, 367, 390, 443, 445, 454, 456, 466—468, 474, 485, 486, 493, 495, 496, 498, 501, 549—555, 573, 583, 585—587, 589, 603, 604, 673
Persialaissodat 240—248, 252, 289, 398
Persian lahti 583
Petra 587
Pieria 111
Pindaros (522—448?) 78, 82, 97, 108, 112, 201, 207, 221, 368, 383, 384, 443, 444, 550
Pitane 589
Pithyllos 317
Pittakos (650—570) 147, 157—157
Plataiai 85, 103, 176, 208, 240, 241, 245, 246, 248, 319, 390, 461, 469, 550, 552
Platon (427—347) 73, 91, 92, 112, 124, 142, 158, 167, 170—173, 181, 196, 197, 202,

207, 210, 211, 217, 231, 233, 234, 256, 259, 274, 285, 287, 290, 294, 295, 300, 304, 307, 309, 317, 318, 331, 336, 356, 358, 360, 363, 365, 366, 368—376, 380, 389, 399, 431, 459—461, 472, 474—476, 479—481, 486, 490—492, 497, 499, 507, 513, 515—532, 539, 540, 561, 562, 572, 612, 641, 642, 644, 653—657, 663, 669, 683, 684
Plautus, Titus Maccius (254?—184) 618, 682
Plinius Secundus, Gaius 23—79 j.Kr.) 59, 148, 149, 210, 228, 323, 324, 330, 500, 505, 535, 604, 631, 633, 634
Plotinos (205?—270? j.Kr.) 142, 670
Plutarkhos (46?—120? j.Kr.) 28, 73. 84, 85, 87—90, 92, 108, 117—121, 124, 135, 136, 148, 159, 243, 246, 248, 255, 256, 258, 259, 298, 307, 313, 319, 377, 425, 441, 448, 450, 461, 481, 485, 490, 495, 499, 507, 544, 548, 555, 556, 560, 642, 645—647, 658, 673, 674
Pluton 101, 183, 184, 194, 319
Plutos ks. Pluton
Pnyks 262
Po 164
Polis 592
Pollias (6. vuosis.) 225
Pollux, Iulius (2. vuosis. j.Kr.) 217
Polyaigos 163
Polybios (n. 202—120) 84, 163, 177, 574, 578, 582, 605, 610, 612, 624—627, 645, 656, 657, 672, 676—679
Polybos 52
Polydeukes 110
Polydoros, taruhenkilö 43, 412
Polydoros, kuvanveistäjä (1. vuosis.) 634
Polyfemos 64
Polygnotos (n. 465) 323, 324, 332, 338, 498, 682
Polyhymnia 191
Polykleitos vanhempi (n 430) 78, 222, 329, 330, 340, 504, 505
Polykleitos nuorempi (4. vuosis.) 102
Polykrates (hall. 535—515) 147, 148, 154, 167, 212
Polyksena 39, 412
Polymedes 73
Polymnestor 412
Polymnestos (7. vuosis.) 80
Polyneikes 44, 400, 402
Pompeius, Magnus Gnaeus (106—48) 72, 111, 282
Pompeji 19, 183, 295, 631—633, 682
Pontika 162
Pontos 589
Popilius Laenas, Gaius (2. vuosis.) 585, 593
Poros (n. 325) 553
Poseideion-kuu 205
Poseidippos, epigrammaatikko (3. vuosis.) 588
Poseidippos, näytelmäkirjailija (n. 270) 578
Poseidon 23, 46, 62, 114, 118, 173, 180, 186, 190, 191, 221, 336, 339, 341, 409, 505, 516, 602
Poseidonia 165, 173, 180, 231, 335, 340
Poseidonia-juhla 307
Potidaia 163, 372, 447, 450, 460, 477, 484
Praisos 12
Praksagora 290, 433
Praksagoras (3. vuosis.) 650
Praksinoa 621
Praksiteles (n. 340) 137, 191, 222, 308, 309, 330, 331, 402, 474, 498—506, 508, 633, 637, 644, 684
Prasiai 114
Pratinas (n. 500) 384
Priamos 27, 28, 37, 38, 46, 48, 52, 60—62, 412, 413
Priapos 183, 306
Priene 147, 156, 335, 574, 630
Probuleuma 263
Prodikos (5. vuosis.) 365, 368, 369, 374, 513
Proitos 29
Prokonnesos 162
Prokrustes 43
Promakhos (4. vuosis.) 559
Prometheus 45, 104, 106, 200, 325, 391—393, 516
Propontis 162, 283, 443, 508
Propylaiat 332, 334, 337, 338
Prostituutio 306—308
Protagoras (481—411) 75, 142, 207, 365—370, 374, 375, 377, 380, 422, 443, 521, 655, 656, 670
Protogenes (4. vuosis.) 500, 631
Psammetik I (663—609) 178
Psapfa ks. Sapfo
Pseira 12, 23
Psykhro 6
Ptolemaios I Soter (367—285) 508, 557, 568, 583, 591, 597, 605, 607, 613, 619, 624, 636
Ptolemaios II Filadelfos (309—247) 597—603, 605, 606, 613, 621, 636, 670
Ptolemaios III Euergetes (hall. 246—221) 580, 582, 599, 613, 630, 649
Ptolemaios IV Filopator (hall. 221—204) 584, 599
Ptolemaios V Epifanes (hall. 204—181) 593, 609
Ptolemaios VI Filometor (hall. 181—145) 606, 609, 612
Ptolemaios (Claudius Ptolemaeus, 2. vuosis.) 648, 682
Ptolemaios Kokkes 597
Puhujat 489—495
Punainen meri 348, 587, 600
Puteoli ks. Dikaiarkhia
Pyanepsia 204
Pyanepsion 204
Pydna 75, 477, 484, 568, 678
Pygmalion 139
Pylades 395, 416
Pylos (Eliissä) 61, 63
Pylos (Messeniassa) 448
Pyrgoteles (4. vuosis.) 506
Pyrrha (kaupunki) 158, 159
Pyrrha (taruhenkilö) 42
Pyrrhikhe 233
Pyrrhon (365—275) 358, 510, 653, 655—657, 670
Pyrrhos (318—272) 579, 610, 624, 673—674
Pythagoras, filosofi (6. vuosis.) 73, 137, 142, 148, 150, 165—172, 207, 209, 310, 330, 334, 349, 364, 425, 507, 517, 518, 522, 530, 641, 682
Pythagoras Rhegionilainen (5. vuosis.) 329
Pytheas (4. vuosis.) 650
Pythias (4. vuosis.) 531
Pythokleides (5. vuosis.) 255
Pytholaiskisat 109, 110, 184, 205, 221

Quintilianus, Marcus Fabius (35?—100? j.Kr.) 333, 532

Rameses III (1204—1172) 59, 437
Rafia 584, 592, 599
Rahaliike 74, 281, 282, 471, 573, 602
Rakennustaide 19—21, 56, 57, 228—231, 334—343, 629, 630
Rapsodit 212
Rhadamanthys 15
Rhamnos 113
Rhea 22, 35, 104
Rhegion 165, 172, 174, 329, 479
Rhegionin koulukunta 329

Rhodai 174
Rhodoksen kolossi 149, 182 633, 634
Rhodos 36, 66, 76, 134, 139, 140, 147, 224, 381, 443, 477, 492, 500, 511, 569, 572—574, 577, 581, 582, 586, 592, 597, 621, 631, 633—636, 640, 676, 679
Rhoikos (n. 640) 73, 148, 226
Rhône 174
Rooma 11, 35, 73, 92, 115, 129, 161, 174, 203, 268, 287, 288, 387, 479, 505, 507, 532, 568, 571, 575, 576, 580, 584, 585, 587—592, 599 —602, 603, 605, 606, 610, 611, 613, 624—626, 631, 638, 645, 656, 662, 671—681
Rosas ks. Rhodai
Roxane (4. vuosis.) 554
Runoilijat 81, 82, 98—100, 103—108, 135—138, 149, 154, 155, 157—161, 381—384, 620—624

Sabazios 192
Sakkara 73
Salamenot 193—197
Salamis (Attikan) 59, 61, 101, 114, 118, 199, 238, 243, 246—248, 252—255, 278, 326, 337, 383, 390, 391, 397, 398, 407, 436, 454, 461, 570
Salamis (Kyproksen) 36, 636
Samaria 591, 592
Samarkand 557
Samnilaiset 673
Samos 91, 96, 138, 146—148, 154, 157, 166, 174, 180, 224, 231, 237, 241, 260, 291, 329, 335, 349, 398, 445, 455, 477, 597, 657
Samothrake 162, 228, 505, 515, 597, 636
Sansibar 602
Sapfo (7. vuosis.) 39, 82, 153, 157—161, 164, 191, 198, 309, 615
Sardes 74, 81, 124, 156, 240, 241, 247, 453, 468, 599
Sardinia 73, 674
Saronin lahti 95
Saturnalia 204
Satyyrit 183
Schliemann, Heinrich (1822—1890) 5, 6, 26—29, 36, 37, 164
Scipio Aemilianus Africanus Minor (185—129) 625, 656, 679
Scipio Africanus Maior (237—183) 676, 677
Segesta 175, 176, 335, 452
Seileenit 183
Seilenos 372, 517
Seisakhteia 119
Selene 180, 623
Seleukeia 578, 583, 586—588
Seleukidien valtakunta 567, 570, 583—590, 636
Seleukos I Nikator (365—281) 568, 569, 583, 584, 587, 590, 624
Seleukos III Soter (hall. 227——223) 582
Seleukos IV Filopator (hall. 187—176) 584, 678
Seleukos, tähtitieteilijä 588, 647
Selinus 175, 176, 335, 362, 444, 478
Sellasia 580
Selymbria 163
Semele 192
Semonides (n. 650) 137, 313
Seneca, Lucius Annaeus (n. 4—65 j.Kr.) 658, 670
Serapis 576, 607, 613
Serifos 137
Sestos 163
Sfakteria 91, 448
Sidon 4, 74, 551, 635
Sifnos 110, 138
Sigeion 551
Sikaanit 175
Sikinos 137
Sikulit 175, 177
Sikyon 25, 68, 84, 85, 95, 96, 110, 129, 166, 224, 226, 237, 329, 504, 570, 631
Sikyonin koulukunta 329
Simaitha 202, 577, 622
Simmias (n. 400) 406, 513
Simon Makkabealainen (2. vuosis.) 594, 596
Simon, Sokrateen oppilas (n. 400)
Simonides (n. 556—468) 82, 128, 135—137, 154, 216, 221, 234, 274, 381, 382, 444
Simos 512
Simylos 491
Sinai 551, 601
Sinope 140, 162, 218, 515, 587
Sisilia 3, 5, 22, 24, 72, 73, 76, 83, 96, 99, 108, 112, 134, 159, 165, 166, 174—177, 202, 231, 236, 247, 283, 322, 348, 367, 383, 390, 398, 425, 443—445, 449, 451—454, 478—482, 493, 517, 567, 569, 575, 576, 587, 610, 611, 621, 624, 674, 675
Sisilian koulukunta 349
Sisilian sotaretki (v. 415) 312, 412, 424, 439, 452—454
Siuah 552, 556
Skamandros 37
Skandile 163
Skepsis 613
Skillus 496, 511
Skione 163
Skiroforia 205
Skiroforion 205
Skolia 81, 233
Skopas (4. vuosis.) 499, 501, 504, 505
Skutari ks. Khrysopolis
Skylaks (n. 500) 348
Skylla 65, 172
Skyllis (n. 580) 25, 226, 329
Skyros 43, 163, 468
Skythopolis 592
Skyytia 240, 283
Smyndyrides (5. vuosis.) 166
Smyrna 154, 156, 586, 629
Soferim 591, 615
Sofistit 364—370
Sofokles (496—406) 207, 301, 307, 310, 318, 324, 398—407, 410, 417, 418
Sogdiana 553, 559
Sokrates, filosofi (469—399) 4, 136, 142, 148, 158, 183, 207, 234, 258, 260, 267, 274, 277, 290, 294, 298, 312, 321, 324, 327, 344, 345, 355, 356, 358, 364—366, 369—380, 387, 407, 422—424, 426, 429 —431, 434, 450, 455—462, 467, 474, 496—498, 507, 510—513, 516—521, 527, 530, 613, 634, 637, 638, 651, 655, 657, 663, 664, 669, 684
Sokrates, näyttelijä 491
Soloi 124, 570, 665
Solon (640—558) 29, 36, 73, 108, 115, 117—127, 132, 147, 148, 156, 158, 175, 194, 213, 238, 256, 262, 265, 276, 281, 288, 290, 313, 324, 348, 372, 405, 495, 517, 684
Somalimaa 602
Sosias (6. vuosis.) 225
Sosos 632
Sostratos (n. 300) 139, 602, 604
Sotades (5. vuosis.) 322
Sparta (kreikk. Sparte) 29, 31, 34, 42, 59, 60, 63, 65, 68, 74, 78—97, 99, 115, 129, 133, 138, 144, 148, 200, 208, 217, 234, 241, 244—

246, 248, 252—254, 257, 266, 274, 288, 291, 296, 300, 302, 305, 309, 317, 318, 356, 426—428, 435, 437, 440, 446—449, 452—458, 466, 468—470, 476, 481, 484, 487, 494, 496, 521, 530, 549, 550, 571, 575, 577, 579—581, 679
Sperkheuos 111, 182
Sperthias (5. vuosis.) 244
Speusippos (4. vuosis.) 493, 612, 654
Spintharos (6. vuosis.) 231
Sporadit 36, 139, 162
Stageiros 163, 531
Stateira (4. vuosis.) 555
Steelat 326
Stesikhoros (640—555) 59, 82, 108, 176, 235, 310, 410, 622
Stesilaos (5. vuosis.) 243
Sthenelos 42
Stilpon (380—300) 474, 510, 511, 516, 664
Stoa poikile 323, 664, 665
Stoalaisuus 197, 663—671
Stobaios, Ioannes (n. 500 j.Kr.) 158
Strabon (63 e.Kr.—24 j.Kr.) 37, 79, 95, 97, 135, 144, 158, 161, 162, 407, 437, 604, 631
Straton (n. 288) 646
Stratonike, kuningatar (n. 300) 582, 631
Stratonike (kaupunki) 587
Strepsiades 429—431
Styks 318
Stymfalis-järvi 44
Suez 348, 601
Suidas (n. 970 j.Kr.) 161, 286, 349, 384, 461, 518
Sulla, Lucius Cornelius (138—78) 613
Sumeria 208, 583
Sung-dynastia 225
Sunion 114, 135, 164, 227, 336, 570
Susa 349, 436, 552, 554, 555
Susarion (n. 580) 236
Suur-Kreikka ks. Magna Graecia
Sybariitit 165
Sybaris 91, 165, 166, 173, 174, 208, 443
Sykamina 592
Sykofantit 269
Syene 649
Syennesis (5. vuosis.) 352
Symposiaka 233
Syrakusa 127, 131, 136, 166, 174, 175, 177, 178, 189, 208, 236, 247, 277, 321, 335, 364, 381, 385, 390, 398, 424, 425, 431, 439, 444, 451—454, 477—482, 490, 499, 507, 514, 573, 581, 587, 588, 610—612, 621, 628, 630, 640—646, 652, 674
Syros 137
Syyria 35, 36, 74, 76, 166, 184, 240, 244, 283, 567, 583, 584, 589, 596, 597, 680

Tacitus, Publius Cornelius (55—120 j.Kr.) 384, 439
Taikausko 200—202, 576
Talthybios 412—414
Tammuz 14, 74, 183
Tanagra 112, 257, 499, 513
T'ang-dynastia 225
Tanssi 234, 235
Tantalos 42, 393
Taras 165, 166, 171, 235, 279, 507, 508, 517, 587, 652, 672, 674, 676
Tarsos 548, 586, 670
Tartaros 104, 392
Tartessos 174
Tauris 415, 416
Tauriskos (2. vuosis.) 635
Tauromenion 385, 624
Taygetos 78, 87
Tegea 93, 200, 499, 504, 506, 585
Teiresias 404
Telemakhos 49, 51, 54, 63, 65, 215
Temenos 77
Tempe 111
Tenea 227
Tenedos 162, 199, 223, 381
Tenos 102, 137
Teollisuus 277—280, 470, 471, 574, 601
Teos 148, 154, 155, 335, 577
Terentius Afer, Publius (190—159) 618, 619, 682
Terpandros 17, 80, 81, 229, 235
Terpsikhore 191
Tertullianus, Quintus Septimus Florens (160—230 j.Kr.)
Teukrolaiset 37
Teuta 675
Thais, ilonainen 307
Thais, kuningatar 597
Thaleia 191
Thales (640—546) 14, 73, 74, 76, 142—144, 147, 151, 156, 169, 670, 683
Thaletas (7. vuosis.) 25, 80
Thamyris 75
Thanatos 191
Thargelia 307
Thargelia-juhla 199, 205
Thargelion 205
Thasos 138, 163, 245, 283
Theagenes, tyranni (n. 630) 98
Theagenes, urheilija (6. vuosis.) 221
Theano (6. vuosis.) 168, 310
Theba 32, 33, 43—45, 99, 103, 107, 108, 110, 208, 212, 220, 288, 300, 302, 308, 309, 346, 359, 381, 382, 384, 399—402, 423, 424, 468—472, 482, 487, 504, 548—550, 632, 679
Themis 187
Themistokles (527?—460?) 114, 199, 243, 245—247, 252, 253, 255, 282, 337, 389, 435, 443, 570
Themistonoe 307
Theodoros Kyreneläinen (n. 400) 657
Theodoros Samolainen (6. vuosis.) 73, 93, 148, 149, 226
Theodoros Taraslainen (4. vuosis.) 547
Theodosia 162
Theodota 373
Theofrastos 201, 223, 233, 298, 507, 561, 576, 612, 618, 646, 650, 651, 653, 654, 683
Theognis (6. vuosis.) 98—100
Theokritos (3. vuosis.) 140, 176, 202, 577, 610, 615, 621—624, 633
Theonoe 295
Theopompos (s. 380) 156, 474, 493, 496
Theorikon-rahastot 204, 273, 485, 486
Theoris 307, 406
Thera 66, 139, 178
Theramenes (k. 403) 455, 457
Thermopylai 111, 203, 204, 221, 245, 246, 569, 584
Thermos 571
Theron (5. vuosis.) 136, 177, 381, 444
Thersites 50
Theseion 222, 333, 337, 491
Theseus 6, 23, 24, 41, 43, 45, 46, 110, 114, 200, 337, 401, 402 408, 409
Thesmoforia 184, 204, 361
Thesmothetai 117, 265
Thespiai 44, 103, 245, 502, 550
Thespis 127, 205, 237, 238, 386, 390
Thespios 44
Thessalia 22, 29, 32, 35, 40, 41, 45, 46, 66, 101, 111, 134, 187,

195, 204, 244, 245, 335, 367, 408, 409, 452, 484
Thessalonike 587
Thetes 115, 120, 130, 257
Thetis 62, 505
Thiasoi 200, 290, 518
Thorikos 114
Thothmes III (hall. 1482—1450) 599
Thrasybulos, ateenal. sotapäällikkö (k. 388) 457, 458, 494
Thrasybulos, Miletoksen tyranni (6. vuosis.) 98, 140, 142
Thrasyllos (5. vuosis.) 360
Thrasymakhos (5. vuosis.) 54, 302, 368, 374, 440
Threnoi 233
Thukydides (471—399) 11, 52, 84, 86, 87, 112, 129, 146, 165, 211, 243, 283, 291, 302, 313, 320, 368, 369, 436—442, 445, 446, 448, 449, 455, 462, 497, 498, 624, 626
Thurioi 166, 172, 443, 453
Thyestes 393
Tiber 672
Tieon 162
Tigris 3, 467, 567, 575, 583, 586, 588
Timaios (345—250) 517, 624, 626
Timakhos (n. 300) 617
Timarkhos (5. vuosis.) 279
Timofanes (4. vuosis.) 482
Timokhares (3. vuosis.) 649
Timokreon (5. vuosis.) 253
Timoleon (411—337) 482, 610
Timon Ateenalainen (5. vuosis.) 168, 362, 451, 510
Timon Fliuslainen (320—230) 358, 655
Timotheos, sotapäällikkö (k. 354) 477, 493, 494
Timotheos, runoilija (447—357) 80, 387, 443, 489
Timotheos, kuvanveistäjä (4. vuosis.) 501
Tiryns (kaup.) 22, 28—36, 40, 41, 44, 47, 66, 77
Tiryns (tarusank.) 29
Tissafernes (k. 395) 453
Titus Flavius Sabinus Vespasianus (hall. 79—81) 634
Tomi 162
Tonava 35, 38, 162, 437, 550
Torone 163
Traakia 32, 38, 74, 75, 112, 134, 135, 154, 163, 192, 195, 233, 240, 244, 245, 252, 283, 331, 359, 412, 424, 443, 449, 477, 483, 484, 531, 549, 568, 569, 572
Traakian meri 111
Trakhis 45, 246
Tralles 339, 635, 652
Trapezites 282
Trapezos 140, 162, 467
Trikka 110
Tripolis 93
Tripolis (Vähässä Aasiassa) 162
Triptolemos 183, 326
Troas 27, 37, 38, 335, 505
Troia 5, 22, 23, 26—29, 35—41, 45, 47, 49, 52, 54, 58—64, 66, 73, 83, 107, 133, 134, 157, 170, 176, 186, 212, 234, 238, 323, 394, 397, 405, 408, 410, 412, 413, 418, 545, 551
Troilos 39
Troismis 162
Troizen 246, 560, 580
Tros 37
Tšandragupta Maurya (hall. 321—297) 624
Turkestan 240, 587
Tykhe 191, 576, 617
Tylissos 6, 8, 11, 23
Tyndareos 42, 59
Tyranni 127
Tyras 162
Tyros 4, 74, 551, 581, 586
Tyrrha 127
Tyrtaios (7. vuosis.) 80, 81, 118
Tähtitiede 142—144, 169, 348, 508, 509, 534, 644, 647—650

Ulkoasu 9, 10, 297—299
Urania 191
Uranos 104, 182, 186
Urheilu 13, 216—222, 475
Uskonto 14, 15, 21, 22, 34, 35, 180—207, 474, 576, 577, 669—671
Utika 72, 587

Vafio 34
Valtio-oppi 526—530, 541—543
Varro, Marcus Terentius (116—27) 572
Vasiliki 6
Veistotaide 18, 226—228, 325—334, 501—506, 633—637
Velkhanos 11, 14, 15
Venetsia 164, 581
Venäjä 27, 163, 224, 602
Vesuvius 173, 632
Vergilius Maro, Publius (70—19) 62, 105, 107, 623, 634
Vitruvius Pollio, Marcus (1. vuosis.) 334, 339, 644
Vulcanus ks. Hefaistos
Vuorityö 277, 278, 470, 471
Vähä Aasia 3, 21, 27, 31, 47, 59, 74, 76, 103, 134, 140, 156, 157, 163, 240, 252, 334, 339, 506, 531, 545, 567—569, 583, 584, 589, 590, 613, 625, 680 (Ks. myös Joonia)
Välimeri 3, 14, 18, 24, 35, 39, 44, 72, 76, 101, 124, 174, 224, 248, 253, 277, 280, 288, 322, 342, 348, 437, 443, 470, 502, 559, 581, 588, 591, 598, 602, 611, 615, 625, 627, 648, 649, 653, 672, 674, 677, 680

Zagreus 192, 195, 238
Zakynthos 164
Zakro 6, 12, 23
Zaleukos 83, 172, 265
Zama 240, 676, 677
Zefyros 182
Zenodotos (n. 280) 613
Zenon Elealainen (n. 490—n. 430) 255, 357—359, 374, 380, 510, 511, 520, 530, 534, 570, 655
Zenon Kitionilainen (n. 336—264) 36, 323, 574, 588, 589, 645, 652, 663—665
Zenon Tarsolainen (3. vuosis.) 486, 665, 670
Zeugitai 115, 120, 257
Zeuksis (n. 430) 324, 325, 443
Zeus 14, 15, 21, 28, 38, 40, 42—44, 53, 59, 60, 62, 72, 77, 94, 96, 99, 101, 104—107, 149, 177, 182—192, 194—196, 199, 200, 205, 218, 221, 226, 231, 237, 245, 262, 319, 322, 328, 333, 335, 341, 346, 383, 391, 392, 430, 431, 433, 576, 590, 593, 595, 607, 629, 630, 636, 666, 675
Zeus Khthonios 184
Zeus Kärpästenhäätäjä 219
Zeus Meilikhios 184
Zeus Velkhanos ks. Velkhanos

OIKAISUJA

s. 113	gene	lue: genos
s. 115	hippes	lue: hippeis
s. 117	thesmothete	lue: thesmotetes
s. 120	hippes	lue: hippeis
s. 146 alav.	tietäminen	lue: tietäväinen

Arvokkaita historiateoksia

G. M. Trevelyan: ENGLANNIN HISTORIA. G. M. Trevelyan on tämän vuosisadan maineikkaimpia historiantuntijoita ja samalla loistava tyylintaitaja. Hänen suurteoksensa on brittien historian mahtava läpileikkaus hämärästä muinaisuudesta ensimmäisen maailmansodan päättymiseen asti — linjakkuudessaan imponoiva, näkemykseltään ihailtavan vapaa ja ennakkoluuloton. — Kaksi laajaa osaa.

Ingvar Andersson: RUOTSIN HISTORIA. Ruotsin kansan vaiheet historiantakaisesta ajasta tuoreimpaan nykyisyyteen.

»*Ihanteellinen kuvaus, kevyesti luettava, usein paradoksaalinen. Se houkuttelee keskeytymättä eteenpäin, se kiihottaa omia ajatuksia.*» (Tri Sven Ulric Palme, St-Tidningen.)

Jacques Bainville: RANSKAN HISTORIA. Teos esittää loistavalla tavalla Ranskan valtion synnyn ja kehityksen aina viime vuosiin saakka.

»*Se vilisee omaperäisiä mielipiteitä, katsantokantoja ja todisteluja, ja kaikki tämä on tuotu esiin sellaisella henkevyydellä, mikä on ranskalaiselle kynänkäyttäjälle ominaista. Arvokas lisä tietokirjallisuuteemme.*» (K. V. Kaukovalta, Aamulehti.)